

***Vaqāya ‘al-Ayyām* and the Making of Authority**
A Qajar Ego-Document of Discipline, Desire, and Social Order

Inaugural-Dissertation
zur Erlangung der Doktorwürde
der
Philosophischen Fakultät
der
Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität
zu Bonn

vorgelegt von

Leila Ahmadi

aus

Tehran, Iran

Bonn 2026

Gedruckt mit der Genehmigung der Philosophischen Fakultät
der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn

Zusammensetzung der Prüfungskommission:

Prof. Dr. Christine Schirmacher
(Vorsitzende)

Prof. Dr. Anna Kollatz
(Betreuerin und Gutachterin)

Prof. Dr. Stephan Conermann
(Gutachter)

Prof. Dr. Christoph Antweiler
(weiteres prüfungsberechtigtes Mitglied)

Tag der mündlichen Prüfung: 14.06.2023

*For my dear parents and my beloved husband, Mahdi—
my shelter in hardship, my strength in becoming.*

*And for Iran—
land of memory, longing, and enduring stories.*

Acknowledgements

I would like to express my sincere gratitude to Professor Anna Kollatz and Professor Stephan Conermann for their guidance, support, and encouragement throughout the development of this project. Their insight and scholarly expertise have shaped this work in countless ways.

I am also grateful to Roman Siebertz for his valuable comments on Qajar society and politics, to Mohammad Zanjani for his insightful guidance in the exploration of the Qajar manuscripts, and to Jasmin Khosravi for sharing her knowledge of Qajar travel writing. This study has benefited greatly from their intellectual support and engagement.

Transliteration of Persian and Arabic Terms

This study follows the transliteration system of the *International Journal of Middle East Studies* (IJMES) for Persian and Arabic. To ensure internal consistency and readability, the following conventions and adaptations are used throughout:

- Word-final *o* / *u* (Persian): This adaptation applies specifically to Persian word-final *o* / *u* when it is pronounced as a word-final -e/-eh; in such cases, it is rendered as -a in transliteration (e.g., *khāna*, *nāma*).
- Ezāfa is rendered as -i after consonants (*kitāb-i*) and as -yi after vowels (*khāna-yi*), reflecting common scholarly practice and phonetic clarity.
- Definite article and ‘ayn/hamza (Arabic): Arabic terms are transliterated according to IJMES conventions, including ‘ (‘ayn) and ’ (hamza), where relevant. Persian terms generally follow Persian phonology and orthography.
- Common English spellings are used for widely familiar proper names, places, and titles (e.g., Iran, Tehran, Isfahan, Sayyid), as well as for the names of modern authors and scholars, to avoid unnecessary visual clutter.
- Titles of works: Titles of Persian- and Arabic-language publications—whether historical or contemporary—are transliterated (italicized in running text) unless a well-established English title exists.
- Pluralization and capitalization follow English conventions in the main text (e.g., adding -s to transliterated nouns when used as English plurals), while Arabic and Persian grammatical markers are retained only where analytically necessary.

These conventions aim to balance philological precision with accessibility, while remaining consistent with standard Middle-Eastern studies style.

CONSONANTS

A = Arabic, P = Persian, OT = Ottoman Turkish, MT = Modern Turkish

	A	P	OT	MT		A	P	OT	MT		A	P	OT	MT
ء	ˤ	ˤ	ˤ	—	ز	z	z	z	z	ك	k	k or g	k or ñ	k or n
ب	b	b	b	b or p	ژ	—	zh	j	j				or y	or y
پ	—	p	p	p	س	s	s	s	s				or ğ	or ğ
ت	t	t	t	t	ش	sh	sh	ş	ş	گ	—	g	g	g
ث	th	s	s	s	ص	ş	ş	ş	s	ل	l	l	l	l
ج	j	j	c	c	ض	ḍ	z	z	z	م	m	m	m	m
چ	—	ch	ç	ç	ط	ṭ	ṭ	ṭ	t	ن	n	n	n	n
ح	ḥ	ḥ	ḥ	h	ظ	ẓ	ẓ	ẓ	z	ه	h	h	h ¹	h ¹
خ	kh	kh	h	h	ع	ʿ	ʿ	ʿ	—	و	w	v or u	v	v
د	d	d	d	d	غ	gh	gh	g or ğ	g or ğ	ي	y	y	y	y
ذ	dh	z	z	z	ف	f	f	f	f	ة	a ²			
ر	r	r	r	r	ق	q	q	ḳ	k	ال	³			

¹ When h is not final. ² In construct state: at. ³ For the article, al- and -l-.

VOWELS

ARABIC AND PERSIAN				OTTOMAN AND MODERN TURKISH	
<i>Long</i>	ا	ā		ā	{ words of Arabic and Persian origin only
	و	ū		ū	
	ي	ī		ī	
<i>Doubled</i>	يـ	iy (final form ī)		iy (final form ī)	
	وـ	uww (final form ū)		uvv	
<i>Diphthongs</i>	اَـ	au or aw		ev	
	اِـ	ai or ay		ey	
<i>Short</i>	اَ	a		a or e	
	اُ	u		u or ü / o or ö	
	اِ	i		ı or i	

Preface

This book emerged from a long-standing scholarly and personal engagement with one of the most elusive—and yet revealing—sources of late Qajar Iran: the manuscript *Vaqāya‘ al-Ayyām*, composed by Shaykh al-Islām Manṣūr Qazvīnī between 1891 and 1895. What began as a dissertation has evolved into a broader intellectual project: an effort to bring literary form into sustained dialogue with political history and with the microstructures of power embedded in personal narrative.

My initial encounter with the manuscript was marked by both fascination and frustration: fascination with its shifting registers of travel writing, bureaucratic record, and private reflection; frustration with the interpretive and paleographic challenges such a document presents. Over time, these challenges became central to my understanding of the text's significance—not as a limitation, but as a feature of its richness. *Vaqāya‘ al-Ayyām* is not a polished chronicle nor a conventional court history. It is a text born of movement, observation, ambition, and negotiation. It speaks in multiple voices: as witness to power, as agent of the state, as moral self-scrutinizer, and at times, as participant in and beneficiary of the very systems it documents.

The decision to frame this book around the themes of power, gender, and narrative was not made lightly. Qajar historiography has rightly emphasized modernization, state-building, and foreign intervention. Yet the manuscript at the centre of this study offers a different kind of evidence—intimate, ambiguous, and affectively charged—through which the operations of authority become visible in everyday scenes. Qazvīnī's writing draws together administrative routine and social life, official duty and private self-presentation, coercion and persuasion, devotion and desire. Reading these elements together makes it possible to ask not only what

the author reports, but how he constructs a legible world of hierarchy, obligation, vulnerability, and privilege.

This book is intended primarily for scholars of Iranian history, gender, and political thought, as well as readers interested in how authority is narrated, performed, and negotiated within the textures of daily life. Above all, it treats *Vaqāya 'al-Ayyām* as a manuscript that does more than preserve events: it stages the making of social and political order in the act of writing itself.

Table of Contents

Acknowledgements.....	4
Transliteration of Persian and Arabic Terms.....	5
Preface.....	7
Introduction: A Manuscript from the Qajar World	12
Section 1: 19th-Century Iran: A Changing World.....	13
Political Centralization and its Challenges	13
European Imperialism and Economic Penetration.....	14
Educational and Missionary Initiatives.....	16
Shifts in Bureaucracy, Class, and Elite Resistance	18
Recent Scholarly Perspectives	20
Section 2: Reading Society through <i>Vaqāya‘ al-Ayyām</i>	21
Section 3: Shaykh al-Islām Maṣṣūr Qazvīnī: The Man Behind the Words	24
Section 4: The Scope of This Book	26
Section 5: Narrating Power, Writing the Self: Methodological Approaches to <i>Vaqāya‘ al-Ayyām</i>	27
Section 6: Framing the Journey: How to Read This Book	30
Chapter 1: Power, Politics, and Society in the Qajar Era	33
Section 1: The Architecture of Authority: The Qajar State and Formal Power	37
The Court and the Tribes: Negotiating Royal Authority and Tribal Autonomy	37
Dynastic Politics and Provincial Governance: Succession, Administration, and Authority from the Centre.....	40
Faith and Authority: Clerical Institutions within the State	49
Translated Passage: Religious Observance and Muharram Rituals in <i>Vaqāya‘ al-Ayyām</i>	55
Section 2: Beyond the State: Informal Power, Networks, and Social Resistance.....	66
Minds in Motion: Intellectual Networks and the Pursuit of Reform	66
Voices from the Bazaar: Merchants, Economic Influence, and Collective Action	70
Translated Passage: Encounters with Political Tensions and Rural Life: From Zanjan to Hamedan	74
Section 3: Punishment and the Body: Coercion as a Technology of Rule.....	89
Discipline and Display: The Body under State Control.....	89
Intimacy and Influence: Gender, Desire, and Social Hierarchies	93
Chapter 2: A Man, A Journey, A Manuscript.....	95

Section 1: Shaykh al-Islām Maṣṣūr Qazvīnī: A Life in Words.....	96
The Qazvin Shaykh al-Islām Lineage: Office and Inheritance.....	96
Kinship, Networks, and Clerical Authority: Shaykh al-Islām Maṣṣūr Qazvīnī and Amīr Khān Sardār in Context	97
Translated Passage: Biographical Account of Amīr Khān Sardār by Maṣṣūr Qazvīnī— A Qajar Prince and Statesman.....	103
Section 2: The Manuscript <i>Vaqāya ‘ al-Ayyām</i> : Characteristics, Composition, and Intended Audience	107
Physical and Formal Description of the Manuscript.....	107
Authorship, Scribe, and Annotation of the Manuscript	108
Motivations behind Writing and Intended Readership	110
Structure and Composition of <i>Vaqāya ‘ al-Ayyām</i>	112
Translated Passage: Author’s Preface to the Travel Account— Reflections on Memory, Mortality, and the Purpose of Writing	115
Section 3: Thematic Categories and Analytical Overview of <i>Vaqāya ‘ al-Ayyām</i>	120
Reading through the Margins: Annotated Themes and the Framing of <i>Vaqāya ‘ al- Ayyām</i>	120
Beyond the Margins: Overlooked Themes and the Full Texture of <i>Vaqāya ‘ al-Ayyām</i>	122
Constructing Perspective: Narrative Strategies in <i>Vaqāya ‘ al-Ayyām</i>	124
Translated Passage: Annotator’s Prefatory Endorsement and Contextual Framing ..	129
Chapter 3: Embodied Authority—The Intersections of Power, Gender, and the Body	139
Section 1: Discipline and Display: The Body under State Control	140
The Qajar Judicial System in the Late Nineteenth Century.....	140
Punitive Measures across Social Strata: Religious Agents, Sayyids, the Public, Women, and State Personnel.....	145
The Body as a Literal and Metaphorical Medium of Power in State–Public Interaction	161
Translated Passage: Discipline in Motion: A Travel-Day Sequence.....	175
Section 2: Intimacy and Influence: Gender, Desire, and Social Hierarchies	179
Seeing Power: Naẓarbāzī, the Mystical Gaze, and Elite Masculinity.....	180
Naẓarbāzī in <i>VqA</i> : Sufi Aesthetics and the Politics of the Gaze.....	182
Public Intimacy, Private Command: Affective Labour in <i>VqA</i>	190
Currencies of Rank: Homoerotic Behaviour and Male Authority	199

Subtextual Economies: How Rank Persists When Desire Is Implied.....	204
Marrying Power: Gendered Discipline and the Economy of the Couple	209
Translated passage: Domestic Difficulties—Letter from Qazvīnī’s wife to Ḥasan Shaykh al-Islām	219
Conclusion and Legacy.....	223
Bibliography	228
Appendix 1: Samples of VqA’s Cover and Binding	246
Appendix 2: Samples of VqA’s Handwriting and Paper Condition.....	248
Appendix 3: Letters of Qazvīnī’s Wife to Mīrzā Ḥasan Shaykh al-Islām	250
Appendix 4: Samples of Qazvīnī’s Letters to Mīrzā Ḥasan Shaykh al-Islām.....	251
Appendix 5: Photos of Qazvīnī’s Family	253
Appendix 6: Editing Vaqāya‘ al-Ayyām: Codicology, Script, and Editorial Method....	255
Section 1: Codicological Description: Materiality and History of the Manuscript	257
Physical Properties.....	257
Format and Foliation.....	258
Provenance and Ownership.....	259
Section 2: Hands, Scripts, and Paratext: Authorship as Material Practice.....	261
Layered Hands and the Staging of Authority.....	261
Calligraphic Hierarchies and Graphic Codes.....	263
Paratextual Framing: Prefaces, Outlines, and Appendices	264
Section 3: Sources, Models, and Comparative Frameworks	265
Comparison with Other Qajar Manuscripts	265
Internal Intertextual Anchors	266
Lexical and Collocational Clues	267
Multiple Hands and Authorial Layers.....	269
Editorial Principles and Procedures	273
Reflections: Editing as Interpretation	275
Vaqāya‘ al-Ayyām Volume One	277
Vaqāya‘ al-Ayyām Volume Two	469

Introduction: A Manuscript from the Qajar World

At the centre of this book stands *Vaqāya ‘al-Ayyām*, the travel diary and administrative record of Shaykh al-Islām Maṣṣūr Qazvīnī (1891–1895). More than a source for events, the manuscript offers a vantage on how rule was exercised, narrated, and justified in late Qajar Iran—through institutions and documents, but also through social relations and the textures of daily life. This book reads *Vaqāya ‘al-Ayyām* as a manuscript in which authority is made and contested through the everyday interplay of bureaucratic practice, intimate life, and the narrative and paratextual strategies that render both legible.

The sections that follow first outline the late Qajar context before turning to the manuscript, its author, and the interpretive lenses used throughout.

Section 1: 19th-Century Iran: A Changing World

Political Centralization and its Challenges

Nineteenth-century Qajar Iran witnessed an ongoing struggle for political centralization against a backdrop of internal fragmentation and external pressures. After the Qajar dynasty’s establishment in 1796, successive shahs aspired to consolidate authority by building a modern bureaucracy and a standing army.¹ In practice, however, the monarchy’s reach remained limited beyond Tehran. Powerful tribal confederacies and provincial elites retained considerable autonomy, forcing the Qajar state into power-sharing bargains.² For example, Qajar rulers often appointed princes as provincial governors but had to tolerate semi-independent khāns and local notables who controlled land and militias. Financial weakness further constrained centralization; without a robust tax base, Tehran could not sustain a large administrative apparatus or loyal army.³ This “fragile balance” meant that Qajar authority,

¹ Erdvand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions* (Princeton: Princeton University Press, 1982), 37–39.

² Vanessa Martin, *The Qajar Pact: Bargaining, Protest and the State in Nineteenth-Century Persia* (London: I.B. Tauris, 2005), 9–10.

³ Amir Kabir addressed this need by founding Dar al-Fonun, which was partially intended to train artillery officers. Abbas Amanat, *Iran: A Modern History* (New Haven: Yale University Press, 2017), 251.

though nominally nationwide, was continually undermined by rebellious local leaders and competing power centres. A notable example of such resistance was the widespread upheaval against the granting of the Tobacco Concession to Britain, particularly among the Bakhtiārīs and the populations of Gilan, Azerbaijan, and Isfahan.⁴

The Shi‘i clergy (ulema) posed further significant internal challenges to the Qajar state's reform efforts, primarily due to perceptions of the monarchy's impiety and encroachment upon religious domains. The ulema's opposition was rooted in their view that the Qajar rulers lacked sufficient piety and were infringing upon religious prerogatives. This tension was exacerbated by the state's attempts at reforms, which often lacked clerical endorsement and were seen as undermining the traditional religious authority of the ulema.⁵ Despite the rulers' centralizing tendency, 19th-century Iran remained a patchwork of regional influences and loyalties, highlighting the struggle inherent in Qajar state-building efforts.

This internal contestation of authority unfolded alongside mounting external pressures. As the Qajar state grappled with the fragmented loyalties within its borders, it also faced increasing intervention from European powers. The discussion next turns to these imperial entanglements, exploring how economic penetration and diplomatic encroachment further complicated Iran's path toward centralization and reform.

European Imperialism and Economic Penetration

Concurrent with these internal dynamics was the growing presence of European powers—especially Britain and Russia—whose imperial rivalry profoundly shaped Iran's modernization trajectory. Iran became a focal point of geopolitical rivalry between Britain and Russia as they

⁴ Amanat, *Iran: A Modern History*, 304-314.

⁵ Hamid Algar, *Religion and State in Iran 1785-1900* (Berkeley: University of California Press, 1969), 131.

vied for dominance in Central Asia, resulting in military confrontations and the imposition of unequal treaties.⁶ Qajar Iran suffered two major defeats by Russia (1813, 1828), ceding the Caucasus and granting capitulatory privileges to Russian citizens in Iran, which eroded Iranian sovereignty.⁷ Britain, for its part, intervened in southern Iran and Afghanistan, pressuring Tehran to abandon claims over Herat and dominating the Persian Gulf trade.⁸ These pressures exposed Iran's military and administrative weaknesses, spurring defensive modernization efforts by figures like Crown Prince 'Abbas Mirza, who sought European advisers and weaponry after witnessing Iran's battlefield inferiority.⁹

European economic penetration accelerated mid-century through a series of concessions that integrated Iran into the world economy on unequal terms. Qajar monarchs, chronically short of revenue, sold lucrative concessions to British and Russian interests—such as monopolies over tobacco, railways, banking, and mineral extraction—in exchange for upfront payments or loans.¹⁰ These deals granted foreigners significant control over Iranian resources and commerce. By the 1870s–1890s, Iran's economy was semi-colonial: exports of cash crops like cotton, opium, and tobacco grew under foreign auspices, even as local industries struggled to compete with imported European manufactures.¹¹ The socio-political repercussions were immediate. Widespread resentment flared in the Tobacco Protest of 1891–92, during which a coalition of bazaar merchants and Shi'i clerics, alarmed by a British monopoly over the tobacco trade, successfully pressured Nasir al-Din Shah to cancel the

⁶ Amanat, *Iran: A Modern History*, 190–199.

⁷ Stephanie Cronin, "Introduction: The Qajar Period," in *Iranian-Russian Encounters: Empires and Revolutions since 1800*, ed. Stephanie Cronin (London: Routledge, 2013), 15–21.

⁸ *Ibid.*, 17.

⁹ David Menashri, "The Beginning of New Education in Nineteenth-Century Iran," in *Iran Namag*, Volume 5, Number 3 (Fall 2020), 96.

¹⁰ Nikki R. Keddie, *Modern Iran: Roots and Results of Revolution* (New Haven: Yale University Press, 1983), 57, 63–65, 89.

¹¹ Charles Issawi, *The Economic History of Iran, 1800–1914* (Chicago: University of Chicago Press, 1971), 70–71, 259; Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 37.

concession.¹² This episode—often seen as a precursor to modern Iranian nationalism—illustrated how foreign economic encroachment galvanized domestic opposition and demands for accountability.¹³ By 1907, Britain and Russia’s rivalry culminated in the Anglo-Russian Convention, which informally partitioned Iran into spheres of influence, starkly symbolizing the depth of imperialist penetration.¹⁴ Thus, European imperialism both weakened Qajar sovereignty and, paradoxically, prompted Iran’s elites to pursue reforms in finance, military, and administration to reclaim autonomy.

Amid this imperialist encroachment, one of the most enduring arenas of contestation and reform was education. As Iran’s elites sought to modernize state institutions in response to foreign dominance, European powers and Christian missionaries advanced their own cultural agendas through educational initiatives. The following section examines how these overlapping efforts reshaped Iran’s intellectual landscape and provoked debates over identity, authority, and the role of religion in public life.

Educational and Missionary Initiatives

One channel of European influence was cultural and educational, as Western missionaries and educators established new schools and introduced modern curricula in Iran. Beginning in the 1830s, American and European missionary societies founded schools and medical facilities, initially in minority Christian communities (e.g. Urmia in 1836) and later in Tehran and other cities.¹⁵ These institutions taught foreign languages, sciences, and modern subjects, marking a departure from the traditional madrasa education focused on Islamic jurisprudence. Over the century, dozens of foreign or minority-run schools opened, providing instruction to thousands

¹² Mansoureh Ettehadieh Neẓam-Mafī, “Concessions: In the Qajar Period,” *Encyclopaedia Iranica*, vol. VI, fasc. 2, 119-122.

¹³ Abrahamian, *A History of Modern Iran*, 38-39.

¹⁴ Amanat, *Iran: A Modern History*, 338.

¹⁵ Homa Nategh, *Iran dar rāhyābī-yi farhangī 1834-1848* (Paris: Khavaran, 1990), 184-185.

of Iranian students (including Muslims, despite clerical misgivings). The Qajar state cautiously supported some modern education initiatives to foster technical skills needed for a modern army and bureaucracy. A landmark was the establishment of the Dār al-Funūn polytechnic institute in 1851 by reformist vizier Amir Kabir, which brought in Austrian and French instructors to train Persian youth in medicine, engineering, and military science.¹⁶ By the late nineteenth century, new educational institutions were reshaping elite formation; Dār al-Funūn in particular acquired a distinctly political valence, coming to be seen as a conduit of European political ideas and a focal point of reformist solidarity.¹⁷ Reactions to these educational inroads were mixed across Persian society. Modernizers in the elite lauded Western learning as a tool for national progress and sent their sons to these new schools or even to Europe for higher studies.¹⁸ In contrast, many religious leaders were wary of missionary-led education, fearing the erosion of Islamic values and their own influence over learning.¹⁹ Some traditional elites perceived the new schools and curricula as subversive; as Crown Prince ‘Abbas Mirza complained, conservative rivals cast his reforms as “adopting the customs of the infidels” and thus undermining Islam.²⁰ Nonetheless, the pressures of the moment—above all, military and technological shortcomings—made outright rejection of Western knowledge untenable.²¹ European educational and missionary activities, though culturally disruptive, played a catalytic role in Iran’s intellectual modernization, laying groundwork for new social ideas and institutions.

¹⁶ Amanat, *Iran: A Modern History*, 251-252.

¹⁷ Monica M. Ringer, *Education, Religion, and the Discourse of Cultural Reform in Qajar Iran* (London: I.B. Tauris, 2001), 105–106.

¹⁸ Menashri, “The Beginning of New Education,” 97.

¹⁹ John H. Lorentz, “Educational Development in Iran: The Pivotal Role of the Mission Schools and Alborz College,” in *Iranian Studies*, Vol. 44, No. 5, Alborz College (September 2011), 649.

²⁰ Menashri, “The Beginning of New Education,” 96, citing James Morier, *A Second Journey through Persia, Armenia and Asia Minor* (London: Longman, 1818), 213.

²¹ Ringer, *Education, Religion, and the Discourse*, 37–38.

These educational and missionary initiatives did more than challenge cultural norms—they unsettled the foundations of Iran’s traditional social order. As new forms of knowledge circulated and institutional reforms gained traction, shifts began to emerge within the bureaucratic structure and elite circles. The discussion now turns to examine how these transformations reconfigured class dynamics, provoked resistance from entrenched power holders, and gave rise to new patterns of authority within the Qajar state.

Shifts in Bureaucracy, Class, and Elite Resistance

The political and economic currents of the 19th century triggered broader socio-political transformations in Iran. Attempts at administrative reform, bolstered by returning graduates and foreign advisers, gradually introduced ministries and more rationalized tax and legal systems.²² While the Qajar bureaucracy remained patrimonial, by 1900 a small but influential class of Western-educated bureaucrats and professionals had emerged within the state apparatus. These “men of the pen” (to use a Qajar-era term) became key intermediaries for change – promoting new bureaucratic policies and military reorganizations.²³

In society at large, integration into a market economy brought changes in class dynamics. Traditional elites – the landed aristocracy, tribal chiefs, and urban guildmasters – now had to contend with an upstart mercantile bourgeoisie tied to global trade and a nascent urban working class in workshops and factories.²⁴ At the same time, inflation and foreign

²² Behrouz Alikhani, “Processes of the State and Habitus Formation in Iran in the 19th and Early 20th Centuries: The Socio- and Psychogenesis of the Constitutional Revolution in 1906,” *Historical Social Research* 45, no. 1 (2020): 50–51.

²³ Ahmad Ashraf and Ali Banuazizi, “Classes in the Qajar Period,” in *Encyclopaedia Iranica*, vol. 5, fasc. 6, 667–672, and vol. 5, fasc. 7, 673–677, accessed March 28, 2025 (<https://iranicaonline.org/articles/class-system-v-qajar-period>).

²⁴ Ahmad Ashraf, “The Roots of Emerging Dual Class Structure in Nineteenth-Century Iran,” *Iranian Studies* 14, no. 1/2 (Winter–Spring 1981): 5–6.

competition hurt many artisans and small traders, feeding discontent in the bazaars.²⁵ The result was a more complex social fabric: alongside age-old divisions (nobles vs. commoners, nomads vs. settlers), new fault lines appeared between a modernizing middle class and the old guard. Many religious and traditional elites viewed these shifts with alarm. The Shi‘i ulema, enjoying financial independence through religious endowments, resisted state centralization that threatened their judicial and educational authority.²⁶ They rallied mass support against policies seen as secular or foreign-dominated – as seen in the Tobacco Protest when leading mujtahids issued a successful fatwa banning tobacco use in protest of the concession.²⁷ Yet the ulema were not monolithic: a few pragmatic clerics and laymen collaborated with reformers, recognizing that some change was necessary to protect the nation from European domination.²⁸

By the turn of the 20th century, the cumulative effect of these social changes was a rising demand for political inclusion and the rule of law. Intellectuals schooled in European ideas began publishing newspapers and secret tracts calling for a constitution to limit royal absolutism.²⁹ In 1905–1911 these forces coalesced in the Constitutional Revolution, during which merchants, modernist thinkers, radical clerics, and even some disgruntled aristocrats joined to establish a representative assembly (Majles) and draft a constitution. This revolutionary outcome underscored how far Iran had come: from a decentralized patrimonial

²⁵ Serhan Afacan, *State, Society and Labour in Iran, 1906–1941: A Social History of Iranian Industrialization and Labour with Reference to the Textile Industry* (PhD diss., Leiden University, 2015), 40–42, accessed March 28, 2025 (<https://hdl.handle.net/1887/33227>).

²⁶ Nikki R. Keddie, “The Roots of the Ulama’s Power in Modern Iran,” *Studia Islamica*, no. 29 (1969), 33–34.

²⁷ Mateo Mohammad Farzaneh, *The Iranian Constitutional Revolution and the Clerical Leadership of Khurasani* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2015), 47–48.

²⁸ Mino Mirshahvalad, “Islamic Reform with or without Ulama? A Comparative Study between al-Kawakibi and Naini,” *British Journal of Middle Eastern Studies* (2024): 14–15.

²⁹ Abbas Amanat, “Constitutional Revolution i. Intellectual background,” *Encyclopedia Iranica*, Vol. VI, Fasc. 2, 163–176.

kingdom to a society mobilized around concepts of citizenship, legal reform, and anti-imperialism.³⁰

The restructuring of Iran's bureaucracy and the evolving dynamics of class and elite resistance did not occur in isolation—they formed the socio-political bedrock upon which the Constitutional Revolution would later unfold. As these shifts redefined relationships between state and society, they also laid the groundwork for new political imaginaries. The following section turns to how recent scholarship has interpreted these developments, offering critical reappraisals of Iran's transformation at the turn of the century.

Recent Scholarly Perspectives

Scholarship over the past two decades has deepened our understanding of Qajar Iran's 19th-century transformations, often highlighting the interplay of internal and external factors. While earlier historians like Keddie (1983) and Abrahamian (1982) emphasized socio-economic change and the roots of revolution,³¹ recent works provide a more nuanced view of Qajar statecraft and society. Amanat's (2017) extensive history, for instance, portrays the Qajar era as a "fragile balance" between reform and tradition, noting that Iran's leaders pursued modernization in a piecemeal, halting manner under constant foreign pressures. Studies of tribal politics (e.g., Khazeni, 2009) have shed light on how tribal autonomy and revolts limited centralization, forcing the Qajars to govern through negotiation as much as through force. Meanwhile, Ringer (2001) and others have explored cultural change, illustrating how educational reforms and missionary encounters sparked debates on identity, religion, and progress within Iran's public sphere. The consensus in recent literature is that 19th-century

³⁰ Ali Gheissari, "Iran's Dialectic of the Enlightenment: Notes on Constitutional Experience and Conflicting Narratives of Modernity," in *Iran's Constitutional Revolution of 1906: Narratives of the Enlightenment* (London: Gingko Library, 2016), 32, 37-38.

³¹ For all the scholarly literature introduced here see the bibliography.

Iran's profound social changes were not merely byproducts of European intrusion, but also the result of indigenous responses—some collaborative, some resistant—to a rapidly changing world system.

Qajar Iran's experience in the 1800s was characterized by a tense synthesis of old and new: a drive for political centralization constrained by internal divisions, efforts at modernization shaped by imperial intervention, and a society in ferment as new ideas challenged long-standing hierarchies. These dynamics set the stage for Iran's entrance into the 20th century with both the foundations of a modern nation-state and the fault lines of future conflicts already in place.

Building on this evolving body of scholarship, the present study turns to *Vaqāya' al-Ayyām* as a lens through which to examine these very tensions in lived and narrated form. If recent historiography has illuminated the structural forces and shifting ideologies of the Qajar era, this manuscript allows us to explore how those dynamics were perceived, experienced, and articulated by an individual embedded within them. Read through the lens of this book's central premise, *Vaqāya' al-Ayyām* report makes visible how bureaucratic practice and intimate life jointly produce—and contest—authority in late Qajar Iran.

Section 2: Reading Society through *Vaqāya' al-Ayyām*

The manuscript at the centre of this study, *Vaqāya' al-Ayyām* (“The Events of Life,” also abbreviated in this book as VqA), written by Hājj Shaykh al-Islām Mīr Manṣūr Qazvīnī during the reign of Nāṣir al-Dīn Shāh (r. 1848–1896), offers a rare vantage on the everyday production of authority in late-nineteenth-century Iran. Composed as an account of Qazvīnī's travels across Iran between 29 December 1891 and 24 January 1895, VqA operates simultaneously as administrative record, social observation, and moral self-narration. Its value lies not only in

what it reports, but in how it renders rule legible: by placing official routines and local encounters on the same narrative plane, the manuscript shows how governance was enacted through documents, persons, and performances rather than through institutions alone.

Late Qajar Iran has attracted sustained scholarly attention for the political, economic, and social transformations that preceded the Constitutional Revolution (1905–1911).³² Yet much of this scholarship necessarily privileges the vantage of state formation, high politics, or retrospective reformist discourse. VqA allows a different entry point. It illuminates the uneven texture of centralization as a lived process—experienced in petitions, administrative itineraries, mediation, punishment, and the negotiation of favours—while also exposing the practical limits of centre -based power when filtered through local elites, kinship ties, and regional solidarities. In this sense, the manuscript complements accounts such as Shaul Bakhash’s emphasis on late-nineteenth-century struggles within the political order: not only the monarchy’s confrontation with bureaucratic institutions, but also the frictions within and among bureaucratic actors themselves.³³ VqA makes those frictions visible at the level where they mattered most: in the micro-politics of daily interaction, where coercion and consent, procedure and improvisation, were repeatedly braided together.

VqA also stands apart from conventional chronicles because it is formally heterogeneous and rhetorically self-conscious. It blends travelogue, memoir, report, and reflection, producing a narrative that moves between public duty and private experience without fully stabilizing either. That hybridity is not merely a stylistic feature; it is analytically consequential. The manuscript’s shifting registers—its alternation between bureaucratic detail and intimate confession, between report-like enumeration and morally charged self-

³² For a more detailed analysis of the Constitutional Revolution, see Abrahamian, *A History of Modern Iran* (2008), 34–96; and *Iran Between Two Revolutions* (1982).

³³ Shaul Bakhash, “The Evolution of Qajar Bureacracy: 1779-1879,” in *Middle Eastern Studies*, vol. 7, no. 2 (1971), 148.

commentary—constitute one of its central historical contributions. They show that authority was not simply exercised “from above,” but narrated into coherence through genre, voice, and selective emphasis. In other words, textual form becomes one of the mechanisms through which power is represented, justified, and contested.

This is especially apparent in the manuscript’s treatment of authority and coercion. Rather than appearing as separable Weberian ideal-types, official legitimacy and force recur in VqA as mutually reinforcing modalities of rule. Administrative status enables access—mobility, mediation, preferential treatment—while coercive capacity shadows that status as an ever-present horizon of enforcement. Yet VqA also demonstrates that rule was not sustained by institutions alone. It was stabilized through social relations and intimate economies: through patronage, hospitality, bodily proximity, and the regulation of decorum. The manuscript’s explicit and implicit accounts of homoerotic desire, for example, do not function merely as private confession; they open a window onto the ways intimacy could be structured by hierarchy and enabled by office. Here, sexuality becomes a site where social ranking, moral vocabulary, and administrative privilege intersect—revealing the extent to which “personal” life could be embedded in, rather than opposed to, the everyday workings of authority.

Equally important is VqA’s persistent attention to the corporeal dimensions of governance. The manuscript records judicial practices—imprisonment, corporal punishment, torture, execution—not only as isolated spectacles of violence but as routine technologies through which order was produced and communicated. These scenes are rarely framed as exceptional: their narrative placement and rhetorical pacing often render coercion administratively ordinary, even as they disclose the graded distribution of vulnerability across social categories. The text’s narrative strategies matter here. Shifts in focalization, compression of suffering into brief report-like phrases, and the normalization of punishment within sequences of bureaucratic tasks all shape how violence becomes thinkable, speakable, and

politically usable. VqA thus invites reading discipline not merely as an instrument of rule, but as a narrative problem—one that the manuscript resolves by folding coercion into the grammar of administrative life.

Taken together, these features make VqA more than a source for events. It is a manuscript that documents how authority was assembled in practice: through bureaucratic procedure and paperwork, through intimate relations and moral economies, and through the narrative and paratextual forms that organize what can be seen, said, and remembered. For this reason, understanding the authorial position from which the text speaks—its institutional embeddedness, its social aspirations, and its strategies of self-presentation—is essential to interpreting its claims and silences. The next section therefore turns to Shaykh al-Islām Maṣṣūr Qazvīnī, the voice behind the manuscript.

Section 3: Shaykh al-Islām Maṣṣūr Qazvīnī: The Man Behind the Words

Shaykh al-Islām Maṣṣūr Qazvīnī, the author of *Vaqāya ‘al-Ayyām*, belonged to an established lineage of religious-juridical officeholders embedded in the administrative ecology of Qajar governance. As a member of the family long associated with the position of shaykh al-Islām in Qazvin—a post combining religious prestige with judicial and mediatory functions—Qazvīnī occupied a social location from which law, moral authority, and governance were experienced as mutually constitutive rather than separable domains. His standing is therefore not merely biographical background; it forms the institutional and ethical horizon within which the diary’s observations, judgments, and silences take shape.

This positioning also clarifies what kind of document VqA is. The manuscript is not written from the vantage of an external observer but from within a field of authority in which social rank, clerical legitimacy, and bureaucratic practice continually intersect. Qazvīnī’s travels and encounters are framed through the dispositions of an officeholder accustomed to

adjudication, mediation, and the management of reputations. The text repeatedly renders hierarchy in practical terms—who may petition whom, which bodies are exposed to discipline, which relationships can be mobilized as patronage—thereby disclosing how authority was enacted in everyday life, not only proclaimed in doctrine.

Qazvīnī's motives for writing are best understood against this backdrop of status, competition, and self-positioning. VqA functions as a technology of the self: it records events while curating a persona trained to see, judge, and administer.³⁴ Its attention to procedure, paperwork, and mediation, as well as the author's careful placement within networks of patrons, kin, and rivals, suggests an effort to render authority durable by inscribing it. In a period marked by administrative change and intensifying public debate about legitimacy, the manuscript becomes one medium through which an elite actor tests and stabilizes his claims to standing.

This dynamic is especially legible in the manuscript's treatment of intimacy and morality. The candid narration of desire and homoerotic encounters should not be read only as private confession; it is also a narrative site where hierarchy, vulnerability, and privilege are negotiated. Qazvīnī writes as someone whose official standing enables particular forms of mobility and access, while his moral vocabulary (*nafs*, *waswasa*, Satanic temptation) frames intimacy as a struggle over self-mastery and reputational risk. The diary's formal choices—its alternation between report, reflection, and silence; its shifts in tone; its calibration of explicitness—are part of how he manages the relation between moral self-presentation and social power.

Seen in this light, VqA is simultaneously a historical source and a deliberate authorial project. It documents late Qajar governance from within, while also staging the author's claim

34

to interpretive and moral authority over the world he describes. The following section outlines the scope and approach of the present study, clarifying how VqA is analysed and situated within broader scholarly debates.

Section 4: The Scope of This Book

This book offers a critical reading of Qazvīnī's *Vaqāya 'al-Ayyām* as a manuscript through which late Qajar authority becomes visible in practice. Rather than treating the diary simply as a repository of events, the study approaches it as a site where power is narrated, exercised, and negotiated—through administrative routines and documents, through intimate relations and moral vocabularies, and through the textual strategies that render both legible. The analysis therefore follows three interlocking lines of inquiry: the everyday workings of centralization, the articulation of hierarchy through homosocial and erotic relations, and the coercive and non-coercive techniques through which order was produced and sustained.

First, the book examines how the late Qajar move toward centralization was experienced on the ground: not as an abstract institutional shift, but as a set of recurrent practices—petitioning, mediation, appointment, extraction, and adjudication—that reorganized relations among the court, provincial actors, tribal authorities, and clerical elites. VqA is particularly valuable here because it records not only official idioms of legitimacy, but also the frictions, improvisations, and negotiated compromises through which formal authority operated in local settings. In doing so, it foregrounds the porous boundary between “legitimate” rule and coercive enforcement, showing how the two were frequently braided together in everyday governance.

Second, the book turns to intimacy as a domain of political readability rather than private exception. Qazvīnī's depictions of homoerotic desire and homosocial sociability are analysed as scenes where rank, privilege, and vulnerability are redistributed and made visible.

These passages illuminate how status is enacted through access, proximity, and reputational management, and how erotic relations can be enabled by—rather than opposed to—official position. The argument is not that sexuality “explains” politics, but that VqA reveals the intimate economies through which hierarchy is reproduced, contested, and moralized in late Qajar social life.

Third, the book traces the manuscript’s sustained attention to discipline and social regulation. VqA documents punitive practices—imprisonment, corporal punishment, execution—as well as quieter mechanisms of control, including delay, paperwork, petition, conditional release, and public display. Read together, these modalities show how state power could be both spectacular and routine, episodic and procedural. The diary’s narrative form matters here: the ways violence is framed, compressed, or normalized are treated as part of how coercion becomes administratively ordinary and socially thinkable.

Taken together, these strands converge on a single analytic claim: authority in late Qajar Iran was not produced by institutions alone, but through the everyday interaction of bureaucratic practice, intimate life, and textual form. With this premise in view, the following section outlines the methodological tools used to read VqA across administrative procedure, moral vocabulary, and narrative and paratextual strategy.

Section 5: Narrating Power, Writing the Self: Methodological Approaches to *Vaqāya‘ al-Ayyām*

The methodology employed in this book involves a rigorous interdisciplinary approach, incorporating genre analysis, narratology, historical contextualization, and discourse analysis to critically examine Shaykh al-Islām Maṣṣūr Qazvīnī’s manuscript.

Genre analysis forms the cornerstone of this study, positioning VqA within the tradition of ego-documents—first-person narratives revealing the author’s experiences, thoughts, and

emotions. Building upon Jacques Presser's foundational concept of ego-documents and Winfried Schulze's subsequent expansion of the term, this research categorizes VqA as an ego-document comprising travel accounts, personal letters, memoirs, and annotations.³⁵

Mary Fulbrook and Ulinka Rublack's conception of ego-documents as channels for intersubjective communication enriches this analysis, facilitating an exploration of subjective experiences in the context of Qajar society.³⁶ Furthermore, the work engages critically with Carl Thompson's framework of travel writing, treating travel as a dialogic genre where authors construct self-images through mobility and narrative self-stylization.³⁷

Narratological inquiry complements genre analysis by examining the narrative structures and rhetorical strategies Qazvīnī employs to represent himself and others. Attention is paid to focalization, temporal sequencing, and the shifting of narrative voice, especially through techniques such as free indirect discourse.³⁸ These methods allow for a critical assessment of how Qazvīnī constructs authority, both through what is narrated and how it is told.

Historical contextualization is crucial to this methodology, situating VqA within the broader socio-political landscape of nineteenth-century Qajar Iran. This framework allows the manuscript to be understood not as an isolated literary product but as embedded within and responding to its historical moment.

³⁵ Benigna von Krusenstjern, "Was sind Selbstzeugnisse? Begriffskritische und quellenkundliche Überlegungen anhand von Beispielen aus dem 17. Jahrhundert," *Historische Anthropologie*, vol. 2, no. 3 (1994), 470; Winfried Schulze, "Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte," in *Ego-Dokumente*, ed. Winfried Schulze (Berlin: Akademie Verlag, 1996), 11–30.

³⁶ Mary Fulbrook and Ulinka Rublack, "In Relation: The 'Social Self' and Ego-Documents," *German History* 28, no. 3 (2010): 263–272.

³⁷ Carl Thompson, *Travel Writing* (New York: Routledge, 2011), 10–20.

³⁸ For overviews of narratological analysis and key categories used here, see Monika Fludernik, *An Introduction to Narratology* (Routledge, 2009).

This study also employs Foucauldian discourse analysis to explore how VqA functions as a discursive site where power is articulated, contested, and negotiated. Drawing on Michel Foucault's theory of discourse³⁹ and Johannes Angermüller's post-structuralist elaborations, the analysis demonstrates how the manuscript participates in the broader discursive production of authority and social order.⁴⁰

Thematic exploration remains central to the project, addressing critical motifs such as power, homoeroticism, and mechanisms of corporeal and symbolic control. Max Weber's distinction between authority and coercion frames the analysis of how power is legitimized or imposed throughout the narrative.⁴¹ Qazvīnī's portrayal of homoerotic interactions, in particular, serves as a lens through which to examine the intersections of class, sexuality, and informal power in Qajar society. These thematic concerns are not treated in isolation but are understood as interrelated dimensions of a broader socio-political structure.

Collectively, these methodological approaches—genre analysis, narratology, historical contextualization, and discourse analysis—form a comprehensive and theoretically grounded framework for the interpretation of *Vaqāya 'al-Ayyām*. The manuscript is thus conceptualized as a multidimensional cultural artifact that not only offers substantive insights into the socio-political and intellectual milieu of nineteenth-century Iran but also demands critical engagement with the narrative strategies through which such insights are constructed. This methodological orientation enables the analysis to move beyond descriptive interpretation, facilitating a more sophisticated understanding of narrative as a discursive site where power is produced, negotiated, and historically inscribed. Having outlined the methodological

³⁹ Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language* (New York: Pantheon Books, 1972), 21–76.

⁴⁰ Johannes Angermüller, *Poststructuralist Discourse Analysis: Subjectivity in Enunciative Pragmatics* (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2014), 54–71.

⁴¹ Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organizations*, Translated by A.M. Henderson and Talcott Parsons (New York: Oxford University Press, 1947), 152–154.

foundations of this study, the next section offers a guide to the book's structure and how readers might navigate its chapters, translations, and analytical threads.

Section 6: Framing the Journey: How to Read This Book

This book is structured to guide readers through a layered and critical engagement with *Vaqāya' al-Ayyām*, a unique nineteenth-century Persian manuscript. Its structure follows the claim that authority in VqA becomes readable where institutions, intimate relations, and textual form intersect. Combining historical analysis, literary inquiry, and close textual reading, the book provides a comprehensive framework through which both specialist and non-specialist audiences can explore the political, social, and cultural intricacies of the Qajar era.

The work is divided into five main parts, each of which is organized thematically while also building upon the arguments and insights of the preceding chapters. These parts combine historical contextualization with close readings of selected translated passages from *Vaqāya' al-Ayyām*, enabling readers to follow not only the content but also the interpretive process that underlies scholarly engagement with a historical source.

Chapter 1, "Power, Politics, and Society in the Qajar Era," offers a socio-political backdrop to the world of *Vaqāya' al-Ayyām*. This section introduces the broader structures of authority that defined nineteenth-century Iran, from the internal power dynamics of the Qajar court to the role of provincial governance and religious authority. Sections explore how political and religious power coexisted and conflicted, and how external forces such as European influence and Christian missionary activity impacted social transformation. Translated passages are integrated to reveal firsthand reflections on court politics, educational reform, and public protest.

Chapter 2, “A Man, A Journey, A Manuscript,” turns to the figure of Qazvīnī himself. It considers his biography, his travels, and his positioning within the Qajar administrative and clerical elite. Here, the reader is invited to reflect on the nature of authorship and self-representation in ego-documents. This chapter addresses the literary dimensions of *Vaqāya‘ al-Ayyām*, its narrative structure, rhetorical techniques, and stylistic features. Passages selected for translation illuminate Qazvīnī’s narrative voice and the manuscript’s hybrid function as autobiography, administrative report, and moral commentary.

Chapter 3, “Embodied Authority: The Intersections of Power, Gender, and the Body,” provides a critical intervention in the study of Qajar gender norms, sexuality, and corporeal politics. By analysing Qazvīnī’s descriptions of beauty, homoerotic desire, marriage practices, and public punishments, this section reveals how bodies—gendered, sexualized, and punished—served as sites where power was enacted and contested. The readings are informed by theories of social and sexual power, particularly with respect to homoeroticism as a register of elite authority and gender hierarchy.

“Conclusion and Legacy,” offers a synthetic reflection on the manuscript’s enduring significance. It revisits the core questions raised throughout the book, arguing that *Vaqāya‘ al-Ayyām* not only contributes to our understanding of Qajar history but also challenges prevailing historiographical assumptions. The manuscript’s hybrid nature—as a travelogue, personal diary, and administrative report—demonstrates the porous boundaries between public and private, formal and informal, sacred and profane in nineteenth-century Iranian textual culture.

The last analytical and editorial part “Appendix 6: Editing *Vaqāya‘ al-Ayyām*: Codicology, Script, and Editorial Method,” first addresses the methodological and editorial challenges involved in working with the original Persian manuscript. It offers a practical guide

to the editorial strategies used to decipher, transcribe, and annotate the text. This part follows by the complete edited work of the manuscript.

Each section is designed to function both autonomously and in conversation with the others. Readers with specific interests in gender or politics, for example, may choose to focus on chapter 3, while those interested in literary form or manuscript studies may be drawn to chapter 2 and appendix 6. The book also incorporates visual materials—manuscript pages, marginal annotations, and related ephemera—that support the textual analysis and offer a richer sense of the manuscript as a physical object (see appendixes one to five).

The translated excerpts embedded throughout the book are integral to the interpretive structure. Rather than being sequestered in a separate section, they are woven into the analytical narrative, allowing readers to engage directly with the source material in context. These translations are carefully annotated to indicate interpretive choices, variant readings, and historical references. This format reflects the book's commitment to transparency, critical inquiry, and textual fidelity.

This book is intended for a diverse audience. Scholars of Iranian history, Middle Eastern studies, literary theory, and gender studies will find theoretical depth and original primary source engagement. Graduate students and advanced undergraduates will benefit from the accessible structure and integrated translations. Finally, general readers with an interest in the cultural and political history of Iran will find the narrative approach engaging and the explanations of key concepts and historical contexts accessible.

Ultimately, the book seeks to balance scholarly rigor with readability, and theoretical engagement with historical specificity. It invites its readers to not only learn about Qajar Iran, but also to reflect on how historical texts are written, interpreted, and situated within larger conversations about power, identity, and the act of narration itself.

Chapter 1: Power, Politics, and Society in the Qajar Era

The nineteenth-century Qajar was characterized by complex negotiations between competing forces and diverse conceptions of power. In this chapter, I explore the distinct yet intertwined realms of formal (state- centred and institutional) and informal (societal and interpersonal) power to construct a comprehensive picture of Iranian society during the late Qajar era. By delineating the structures through which political, social, and cultural authority was exercised, I aim to clarify how these dynamics shaped the lived experiences of people across various societal strata.

The distinction between formal and informal power employed here follows established theoretical frameworks in historical and sociological literature. Formal power encompasses institutional authority legitimized through codified structures such as legal frameworks, administrative hierarchies, and established bureaucracies. Drawing upon Max Weber's influential conceptualization, formal authority can be understood as deriving legitimacy from rational-legal or traditional foundations, as exemplified by dynastic rule, clerical institutions, and centralized governmental structures⁴². During the Qajar period, formal power was prominently embodied in royal courts, state-appointed provincial governors, judicial institutions, and the clerical elite who formally collaborated with or contested state authority.

Informal power, by contrast, reflects the influence exercised through social networks, personal relationships, and community-based mechanisms outside officially recognized institutional channels. Michel Foucault's concept of diffuse and relational power aids in understanding these informal networks, where authority circulates within society, not necessarily attached to a fixed institutional apparatus⁴³. In Qajar Iran, informal power was manifest among merchant guilds, tribal leaders, intellectual circles, and within private

⁴² Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Edited by Guenther Roth and Claus Wittich (Berkeley: University of California Press, 1978), 212–215.

⁴³ Foucault, Michel. *The History of Sexuality, Volume 1: An Introduction*. Translated by Robert Hurley. New York: Pantheon Books, 1978, 94–95.

educational and religious spaces. These informal channels often served as crucial loci for collective action, cultural exchange, and resistance against central authority.

This dual analytical lens of formal and informal power structures is essential to comprehend the intricate socio-political landscape of late Qajar Iran—a landscape further complicated by external pressures, internal divisions, and a rapidly changing global order. Historians such as Abbas Amanat have portrayed the Qajar state as negotiating a "fragile balance" between efforts toward modernization, religious legitimacy, and regional autonomy.⁴⁴ Similarly, scholars like Nikki Keddie and Ervand Abrahamian have emphasized the complex interactions of socio-economic change and political authority underpinning the Constitutional Revolution.⁴⁵ Building upon these scholarly perspectives, this chapter integrates analysis of governance practices, economic influence, intellectual movements, and social resistance to create a nuanced view of power dynamics during the Qajar period.

To illustrate these broader dynamics, I periodically reference specific examples from the manuscript *Vaqāya 'al-Ayyām*, authored by Shaykh al-Islām Maṣṣūr Qazvīnī between 1891 and 1895. Although detailed narrative and rhetorical analysis of VqA is reserved for subsequent chapters, this text provides crucial contextual grounding, as it reflects contemporary observations and lived experiences of power within Qajar society. As an ego-document, as defined by Winfried Schulze, VqA offers valuable subjective perspectives on historical events and societal interactions, enhancing our understanding of the everyday implications of power relationships.⁴⁶

⁴⁴ Amanat, *Iran: A Modern History*, 312–314.

⁴⁵ Keddie, *Modern Iran*, 57, 63–65; Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, 50–80.

⁴⁶ Schulze, "Ego-Dokumente," 11–30.

Chapter 1 sketches the institutional and social ecology of late Qajar authority that frames *Vaqāya‘ al-Ayyām*. Rather than offering a comprehensive political history, it isolates the arenas in which authority was claimed, brokered, and resisted—court and province, clerical institutions, bazaar coalitions, print culture, and reformist schooling. The chapter proceeds in two movements: first, it outlines the architecture of formal rule (dynastic succession, provincial administration, and the clerical–juridical field); second, it turns to informal networks and counter-publics that reshaped collective action in the later nineteenth century. Together, these contexts clarify the world in which *Manṣūr Qazvīnī* moved and the repertoire of authority his manuscript records—preparing the shift in Chapter 2 from structures to the author, his patronage ties, and the manuscript as a crafted object.

Section 1: The Architecture of Authority: The Qajar State and Formal Power

The Court and the Tribes: Negotiating Royal Authority and Tribal Autonomy

The 19th century was a transformative period in Iran, marked by significant shifts in political structures, social organization, and cultural dynamics. Central to this period was the Qajar dynasty's consolidation of formal power, which sought to establish dominance over a fragmented and diverse society. This entailed a systematic pursuit of bureaucratic reforms, centralization, and structured governance models, significantly influenced by encounters with European modernity and its institutional templates⁴⁷.

The establishment of the Qajar dynasty ended nearly a century of political fragmentation following the collapse of the Safavid Empire (1501–1722), whose disintegration was accelerated by the Afghan invasion of Isfahan in 1722. Despite brief interludes of centralized rule under Nādir Shah (1736–1747) and limited governance by the Zand dynasty (1751–1794), sustained political unification proved elusive until the ascendancy of Āghā Muḥammad Khān Qajar (r. 1779–1797). His rise was facilitated by a systematic effort to institutionalize authority through military restructuring, strategic alliances, and suppression of competing tribal factions.⁴⁸ The formal designation of Tehran as the new capital under his reign signalled a commitment to centralized governance, marking a decisive break from previously fragmented political authority.⁴⁹

Historically, the Qajar tribe had served formally as frontier guardians for the Safavid rulers, strategically positioned along Iran's northern borders to prevent incursions.⁵⁰ The Qūyūnlū tribe, benefiting directly from Safavid patronage, exemplified the structured form of

⁴⁷ Amanat, *Iran: A Modern History*, 312–313.

⁴⁸ Katouzian, Homa. *The Persians: Ancient, Mediaeval and Modern Iran* (New Haven: Yale University Press, 2009), 139–140.

⁴⁹ Gavin R. G. Hambly, “Āghā Muḥammad Khān and the Establishment of the Qājār Dynasty,” in *The Cambridge History of Iran*, vol. 7 (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 104–144.

⁵⁰ Ali Asghar Shammim, *Iran dar dawra-yi salṭanat-i Qājār* (Tehran: Mudabbir, 2014), 23.

formal tribal power legitimized by the state.⁵¹ The legacy of tribal fragmentation persisted into the nineteenth century, with large segments of the population, particularly nomadic tribes, functioning as semi-independent political entities.⁵² Approximately 55% of Iran's ten million inhabitants resided in rural areas characterized by semi-autonomous economic and political structures.⁵³ The formal reach of the central government was typically limited to revenue extraction and conscription, often encountering resistance due to robust informal networks of tribal loyalties and local authority.⁵⁴ Consequently, the Qajar administration faced significant challenges in asserting control over regions where tribal loyalties took precedence over centralized governance. The linguistic, dialectal, and religious diversity among various ethnic groups further exacerbated tensions, often inciting unrest and periodic conflicts. These dynamics frequently led to the temporary dominance of one tribal group over others, resulting in localized dominance by powerful tribes and recurrent instability.⁵⁵

Āghā Muḥammad Khān Qajar, having been raised amid tribal conflicts, leveraged his military expertise and strategic alliances to suppress rival factions and consolidate his authority.⁵⁶ His ascension to power marked a transitional phase in Iran's governance, as tribal-based rule gradually gave way to a more centralized monarchy. Unlike his predecessors, Āghā Muḥammad Khān sought to weaken the autonomous influence of tribal leaders. However, while he managed to assert control over major urban centres and key provinces, tribal

⁵¹ Shammim, *Iran dar dawra*, 24.

⁵² Arash Khazeni, *Tribes and Empire on the Margins of Nineteenth-Century Iran*, (Seattle; London: University of Washington Press, 2009), 4.

⁵³ Abrahamian, *Iran between Two Revolutions*, 11. For more information about the Qajar economy in the global context, see: Iliya F. Harik, *The Impact of the Domestic Market on Rural-Urban Relations* (Bloomington, 1971); Nikkie R. Keddie, *Historical Obstacles to Agrarian Change in Iran* (Claremont: Claremont Graduate School, 1950), 5; Farhad Kazemi and Ervand Abrahamian, "The Nonrevolutionary Peasantry of Modern Iran," *Iranian Studies*, vol. 11, no. 1/4 (1978): 259-304.

⁵⁴ Shaul Bakhash, "Center-Periphery Relations in Nineteenth-Century Iran," *Iranian Studies*, vol. 14, no. 1/2 (1981), 29.

⁵⁵ Ashraf, Ahmad, and Ali Banuazizi. "Classes in the Qajar Period." In *Encyclopaedia Iranica*, vol. 5, fasc. 6, 669–671, accessed April 2024, <https://www.iranicaonline.org/articles/class-system-v/>.

⁵⁶ He assigned Tehran as the capital due to its proximity to his ancestral residence of Astarābād, as well direct access to the allied tribes upon whom he was dependent. John Malcolm, *The History of Persia: From the Most Early Period to the Present Time*, vol.2 (London: J. Murray & Longman, 1815), 206.

autonomy remained a significant challenge, with many nomadic groups continuing to resist full integration into the state apparatus.⁵⁷

The reign of Fath ‘Alī Shāh (1797–1834) represented a significant juncture in the expansion and consolidation of formal power. Transitioning away from overtly tribal forms of kingship, Fath ‘Alī Shāh promoted institutional centralization alongside symbolic displays of royal legitimacy, explicitly emulating Safavid imperial grandeur through court rituals and coronation ceremonies.⁵⁸ These ceremonial practices sought to formally legitimize the Qajar monarchy in the eyes of both domestic and foreign observers, embedding dynastic authority within a structured institutional framework.

By the mid-nineteenth century, the Qajar state accelerated its formal centralization efforts through administrative and infrastructural reforms, aiming to institutionalize governance at both central and provincial levels.⁵⁹ The establishment of bureaucratic bodies and modern infrastructure, notably the introduction of a telegraph network in 1862 to enhance communication between the central government and provincial administrations, marked a significant step toward formalizing direct state control across Iran’s diverse provinces.⁶⁰

A significant measure adopted by the Qajar rulers to enhance formal control was the strategic appointment of princes and royal family members to provincial governorships, intended explicitly to strengthen the monarchy's centralized authority. Administrative officials

⁵⁷ Richard Tapper, *Frontier Nomads of Iran: A Political and Social History of the Shahsevan*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 145—146.

⁵⁸ *The History of Persia: From the Most Early Period to the Present Time*, vol.2 (London: J. Murray & Longman, 1815), 3, 12; Amanat, *Iran: A Modern History*, 184.

⁵⁹ Abbas Amanat, *Pivot of the Universe: Nasir al-Din Shah and the Iranian Monarchy, 1831-1896*. (Berkeley: University of California Press, 1997), 2.

⁶⁰ Nikki R. Keddie, *Qajar Iran and the Rise of Reza Khan 1796-1925* (Costa Mesa: Mazda Publisher, 1999), 21-22, 34. Behrouz Alikhani, "Processes of the State and Habitus Formation in Iran in the 19th and Early 20th Centuries." *Historical Social Research* 45, no. 1 (2020): 48-51.

such as Amīr Khān Sardār (1854–1904)⁶¹ and Shaykh al-Islām Maṣṣūr Qazvīnī were tasked explicitly with collecting revenues from local vassals (*raʿīyat*), including tribesmen—an effort often met with resistance, as documented in *Vaqāyaʿ al-Ayyām*. The manuscript specifically notes regional rebellions against provincial officials, exemplified by the Shāhsavan tribe's assertion of territorial claims over agricultural land.⁶² Such accounts illustrate vividly the ongoing friction between central ambitions and localized autonomy. The resilience of tribal structures remained a defining feature of Iran's political landscape well into the early 20th century, as demonstrated by the pivotal role of the Bakhtiyārī tribe in the Constitutional Revolution (1905–1911), where they emerged as key challengers to Qajar authority.⁶³ These dynamics—particularly the delicate balancing act between court authority and tribal autonomy—necessitated strategic adaptations within the monarchy, most notably through the appointment of royal family members to provincial offices. How the Qajar rulers institutionalized dynastic succession, provincial administration, and formal governance mechanisms to consolidate their centralized authority is critically explored in the following section.

Dynastic Politics and Provincial Governance: Succession, Administration, and Authority from the Centre

The pursuit of centralized governance under the Qajar dynasty inevitably led to a strategic emphasis on maintaining dynastic succession within the Qajar lineage, alongside the careful distribution of provincial offices to family members and trusted bureaucrats. Formalizing these

⁶¹ Aka Vajīhullāh Mīrzā was the son of Sulṭān Mīrzā ʿAẓd al-Dawleh; among his many offices, he ruled Zanjan for a while. He was a high-ranking official for Shaykh al-Islām Maṣṣūr and accompanied him during the three-year journey of VqA. Mahdi Bamdad, *Sharḥ-i ḥāl-i rijāl-i Iran*, vol. 4 (Tehran: Zavvār, 1967), 396-405.

⁶² VqA, vol.2, 32-33.

⁶³ For Bakhtiyārī's participation in the Constitutional Revolution, see Arash Khazeni, "The Bakhtiyari Tribes in the Iranian Constitutional Revolution" in *Tribes and Empire on the Margins of Nineteenth-Century Iran*, (Seattle; London: University of Washington Press, 2009), 159-191; Stephanie Cronin, *Tribal Politics in Iran: Rural Conflict and the New State, 1921-1941*. (Abingdon Oxon: Routledge, 2007), 40-45.

processes provided legitimacy to central authority, reinforcing dynastic rule, though it frequently exacerbated internal rivalries and complex political intrigues.

In the early years of Qajar rule, succession lacked formalized legislation, with primogeniture emerging gradually as a convention. However, adoption of this principle intensified rivalry and intrigue, as younger princes contested the claims of first-born heirs.⁶⁴ Following the death of Āghā Muḥammad Khān, who lacked direct offspring, succession shifted formally yet controversially to his nephew, Fath ‘Alī Shāh, amidst resistance from military commanders of Āghā Muḥammad.⁶⁵ To solidify legitimacy, Fath ‘Alī Shāh was ostensibly advised to unite rival factions, notably the Davalū tribe, through strategic marital alliances, thereby strengthening centralized authority through formal integration of tribal powers into court structures.⁶⁶

Primogeniture remained formally contentious during the reigns of Fath ‘Alī Shāh, Muḥammad Shāh, and Nāṣir al-Dīn Shāh.⁶⁷ As Abbas Amanat notes, this departure from established succession practices could relate to “intertribal divisions, tensions within the royal family, the wishes of the foreign powers, and the vested interests of the bureaucracy.”⁶⁸ Nāṣir al-Dīn Shāh’s accession illustrates vividly this complexity, involving multiple stakeholders—including court members such as Malik Jahān,⁶⁹ ministers like Mīrzā Āghāsī, and foreign diplomats representing British and Russian interests.⁷⁰ This formal contestation of succession

⁶⁴ Amanat, *Pivot of the Universe*, 19.

⁶⁵ Shammim, *Iran dar dawra*, 43.

⁶⁶ Amanat, *Pivot of the Universe*, 19.

⁶⁷ More specifically when Abbās Mīrzā, Fath ‘Alī Shāh’s son, died on the battlefield, the position of heir apparent was given to his son instead of his brother. For more information, see Heribert Busse, “‘abbās Mīrzā Qajar,” *Encyclopaedia Iranica*, I/1, 79-84

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Aka Mahd ‘Ulyā, Nāṣir al-Dīn Shāh’s mother and the daughter of Amīr Muḥammad Qāsim Khān Qajar. Fereyduṅ Adamiyat, *Amīr Kabīr va Iran* (Tehran: Khārazmī, 1983), 666-674.

⁷⁰ Amanat, *Pivot of the Universe*, 46-48.

highlights the centrality of dynastic legitimacy within Qajar institutional governance and its intersections with internal and external power structures.

According to established Qajar conventions, the rightful heir was typically the eldest son from a Qajar-born queen. Nāṣir al-Dīn Mīrzā, born on 17 July 1831 from Fath ‘Alī Shāh’s marriage to Malik Jahān of the Quvānlū clan (1805–1873), was designated as the heir apparent. Jahān’s self-reliant, educated, and dominating character, along with her esteemed lineage, prompted her to get matched with Muḥammad Mīrzā, legitimizing her husband’s rising fortunes from 1833 onwards.⁷¹ As the heir’s mother, she played a pivotal role in stabilizing Nāṣir al-Dīn Shāh’s position as the future king.

In the summer of 1839, Muḥammad Shāh’s decision to summon the eight-year-old crown prince Nāṣir al-Dīn Mīrzā from Azerbaijan to Tehran was a politically charged move reflecting internal power struggles and centralization dynamics within Qajar governance.⁷² As tradition dictated, Azerbaijan functioned as the designated administrative training ground for heirs apparent, providing the crown prince essential experience in governance and opportunities to foster tribal alliances—critical elements for securing legitimacy and centralized authority.⁷³ Nāṣir al-Dīn’s removal from this influential position thus undermined his authority and exposed the monarchy to potential instability. The subsequent appointment of Qahrimān Mīrzā⁷⁴ to govern Azerbaijan was indicative of shifting power dynamics at the Qajar court. However, Qahrimān Mīrzā’s untimely death in the same year propelled Bahman Mīrzā—backed by Russian diplomatic interests—into the governance of this strategically significant province.⁷⁵ Provincial appointments of this nature represented not only a

⁷¹ The death of ‘Abbās Mīrzā in Mashhad on 25 October 1833 raised the question of the heir apparent. Due to the Treaty of Turkmenchay, Russia was committed to preserve the right to the crown for the offspring of ‘Abbās Mīrzā. Accordingly, 1833 was the outset for Muḥammad Shāh’s rise to power. Amanat, *Pivot of the Universe*, 31.

⁷² Karimi, *Nāṣir al-Dīn Shāh*, 21.

⁷³ Amanat, *Pivot of the Universe*, 33–34, 78–79.

⁷⁴ Muḥammad Shāh’s brother.

⁷⁵ Amanat, *Pivot of the Universe*, 46.

mechanism to extend centralized authority but also a potential threat, particularly if provincial governors successfully cultivated independent tribal patronage.

Justin Sheil, the British envoy, recognized the heir apparent as a strategic leverage point, collaborating closely with Malik Jahān, Nāṣir al-Dīn's mother, to secure British interests in the court. Concurrently, Prime Minister Mīrzā Āghāsī (c. 1783–c. 1848) strongly advocated for Nāṣir al-Dīn's succession, driven primarily by his antipathy towards Russian influence, exemplified by Bahman Mīrzā.⁷⁶ Consequently, after ten years confined in Tehran, Nāṣir al-Dīn, supported by the influential official Mīrzā Taqī Khān,⁷⁷ stealthily returned to Azerbaijan on 25 January 1847, effectively suppressing rebellions and consolidating his authority in preparation for succession.⁷⁸

Muḥammad Shāh's death in 1848 significantly escalated these internal rivalries.⁷⁹ The dismissed Mīrzā Āghāsī retreated to Abbās Ābād, isolating himself from the crown prince and court factions.⁸⁰ Nāṣir al-Dīn's entry into Tehran, reinforced by military support and devoid of public resistance, facilitated his prompt appointment of Mīrzā Taqī Khān as premier, bearing the title Atābak-i A'ẓam (grand tutor or guardian).⁸¹ This appointment underscored Nāṣir al-Dīn's intent to firmly institutionalize central authority. However, succession did not eliminate dynastic tensions, exemplified by Nāṣir al-Dīn's suspicions toward his half-brother, 'Abbās Mīrzā,⁸² supported by the British envoy Justin Sheil.⁸³ The cautious support Mīrzā Taqī Khān offered 'Abbās Mīrzā aroused the shah's suspicion of a potential conspiracy against him,

⁷⁶ For Āghāsī's hatred of Russia, see Ibrahim Safayi, *Yikṣad sanad-i tārikhī durān-i Qājārīya* (Tehran: Bābak, n.d.), 40-43.

⁷⁷ Also known as Amīr Nizām or Amīr Kabīr. For more information, see Mahdi Aḥmad Mīrzā, *sharḥ-i ḥāl-i rijāl-i Iran*, vol. 1 (Tehran: Zavvar, 1967), 209-221.

⁷⁸ Nādir Mīrzā, *Tārikh va jughrāfi-yi dār al-Saltāna Tabriz*, Mohammad Moshiri ed. (Tehran: Eqbal, 1981), 176.

⁷⁹ Abbas Eghbal Ashtiani, *Mīrzā Taqī Khān Amīr Kabīr* (Tehran: Negāh, 2013), 77.

⁸⁰ Amanat, *Pivot of the Universe*, 96, 100.

⁸¹ Adamiyat, *Amīr Kabīr va Iran*, 197; Amanat, *Pivot of the Universe*, 100.

⁸² He was later entitled Mulk Ārā.

⁸³ Adamiyat, *Amīr Kabīr*, 685.

despite ‘Abbās’s explicit denial of such allegations, asserting Mīrzā Taqī Khān’s loyalty and integrity.⁸⁴

While the early Qajar succession process was characterized by fluidity, Nāṣir al-Dīn’s rule marked the formal institutionalization of primogeniture, subsequently observed by Muẓaffar al-Dīn (r. 1896–1907), Muḥammad ‘Alī Shāh (r. 1907–09), and Aḥmad Shāh (r. 1909–25). Despite Nāṣir al-Dīn’s apparent disfavour toward Muẓaffar al-Dīn, primogeniture became firmly established, reflecting deeper shifts toward a stable institutional framework within the Qajar governance system.⁸⁵

The challenges associated with transitioning Qajar authority from its initial tribal foundations toward a more formally institutionalized royal structure, alongside the ongoing tensions surrounding dynastic primogeniture, significantly encouraged the monarchy’s broader tendency toward administrative centralization. In particular, the Nāṣirī period was characterized by intensified competition among Qajar princes, who increasingly sought control over strategically important urban centres and regional districts as mechanisms to consolidate their political influence and revenue sources.⁸⁶

By the late nineteenth century, the Qajar court formally recognized the prerogative of royal princes to occupy provincial administrative positions. Nonetheless, the proximity of princes to central political power, coupled with the inherent risk of provincial rebellion or regional autonomy, led monarchs to adopt alternative strategies. Consequently, when the risk of rebellion was assessed as particularly acute, provincial governorships were strategically allocated to trusted high-ranking bureaucrats outside the royal family, thereby maintaining a

⁸⁴ ‘Abbās Mīrzā Mulkārā, *Sharḥ-i ḥāl-i ‘Abbās Mīrzā Mulkārā*, Abdulhussein Navaee ed. (Tehran :Bābak, 1982), 48.

⁸⁵ For more information about the observance of primogeniture, see: Abbas Amanat, “The Kayanid Crown and Qajar Reclaiming of Royal Authority,” *Iranian Studies*, vol. 34, no. 1/4 (2001), 17-30.

⁸⁶ Khazeni, *Tribes and Empire*, 30,31.

cautious balance of power within the administrative hierarchy.⁸⁷ The economic importance of individual provinces, determined chiefly by their revenue-generating potential, directly influenced these appointments and the consequent status attributed to the officeholders.

The hierarchical allocation of provincial offices, particularly evident in contemporary sources such as *Vaqāya‘ al-Ayyām*, reveals a clear stratification within the provincial governance system. Smaller towns and minor cities were frequently entrusted to middle-ranking bureaucrats, while larger urban centres and economically vital regions were reserved for high-ranking officials. Qazvīnī explicitly refers to this hierarchical allocation, detailing his own receipt of *ḥaqq-i ḥukūmat* (the governor’s share of provincial revenue),⁸⁸ and regularly noting the administrative responsibilities conferred upon Amīr Khān Sardār, who consistently occupied the higher-level governorships of strategically significant regions.⁸⁹ Moreover, Qazvīnī’s accounts explicitly highlight the administrative importance assigned to identifying local proprietors (*mālīk*) upon his entry into each district, underscoring the critical intersection of formal administrative authority and local economic ownership structures inherent within the Qajar governance model.

Thus, the assignment and hierarchy of provincial offices do more than mirror the centre’s administrative intentions: they reveal an incremental and structurally hybrid apparatus in which central appointment was continually braided with delegated implementation. The predominance of royal princes in major governorships signalled centralizing ambition, yet these princes were often paired with experienced wazīrs/pīshkārs who administered on their behalf, and later governorships increasingly went to men who had risen through the bureaucracy; at the same time, provincial rule remained split between short-term Tehran

⁸⁷ For instance, Zill al-Sultān was removed from the majority of his provincial offices due to the threat he posed to the king’s autocracy. Bamdad, *sharḥ-i ḥāl-i rijāl-i Iran*, vol. 4, 86.

⁸⁸ VqA, vol. 2, 139.

⁸⁹ For instance, see: VqA, vol. 2, 50, 133, 144.

appointees (governor-general and vizier) and more permanent local authorities (khans, ḥākims, kalāntars), making centralization a pragmatic, transactional project rather than a clean institutional cascade.⁹⁰

As Abrahamian has aptly observed, the Qajar rulers were “patriarchal absolutists” who lacked absolute practical authority, reflecting inherent tensions between ideological claims to total control and the decentralized realities of governance.⁹¹ One significant measure reinforcing the centralized authority of the monarchy was the royal decree issued in November 1858, mandating provincial courts (*dīvānkhāna-yi ‘adlīa*) to prioritize directives from the central administration. These newly established judicial departments were supervised by centrally appointed chiefs, known as *dīvānbigī*, whose appointments reinforced centralized control and diminished local autonomy.⁹² Interactions between provincial administrators, such as Qazvīnī and Amīr Khān Sardār, and these centrally-appointed judicial officials (*dīvānbigīs*) reflect a deliberate attempt to extend central administrative authority, as documented throughout *Vaqāya ‘al-Ayyām*.⁹³

Nāṣir al-Dīn Shāh’s centralizing strategy also prominently featured the strategic appointment of his own offspring to govern major provincial cities, further institutionalizing royal control. Muẓaffar al-Dīn Mīrzā, the designated crown prince, governed Azerbaijan, the traditional province for heirs apparent. Other prominent sons, such as Żill al-Sulṭān (1850–1918) and Kāmṛān Mīrzā (1856–1929), held governance over most other major urban centres, reinforcing dynastic control across the country.⁹⁴ Nevertheless, the monarchy remained aware

⁹⁰ Shaul Bakhash, “ADMINISTRATION in Iran vi. Safavid, Zand, and Qajar periods,” *Encyclopaedia Iranica*, Vol. I, Fasc. 5, pp. 462–466 (published December 15, 1983; last updated May 29, 2018); Ahmad Ashraf, “FĀRS iv. History in the Qajar and Pahlavi Periods,” *Encyclopaedia Iranica*, Vol. IX, Fasc. 4, pp. 341–351 (published December 15, 1999; last updated June 25, 2015).

⁹¹ Ervand Abrahamian, “Oriental Despotism: The Case of Qajar Iran,” *International Journal of Middle East Studies*, vol. 5, no. 1 (1974), 10–13.

⁹² Bakhash, “Center-Periphery,” 41.

⁹³ VqA, vol. 1, 21; vol. 2, 19, 45.

⁹⁴ Muḥammad Ḥassan Ṣanī‘ al-Dawla I‘timād al-Salṭana, *tārīkh-i muntazam-i nāṣirī*, vol. 3, Muhammad Ismael Rezvani ed. (n.p., n.d.), 1844, 1852, 1958, 1976, 2004, 2019, 2021, 2024.

of the risks posed by excessive provincial authority concentrated in the hands of a single individual. For instance, in 1888, Nāṣir al-Dīn Shāh curtailed Żill al-Sultān's administrative authority, restricting his governance solely to Isfahan—explicitly documented in VqA—to prevent potential threats to royal supremacy.⁹⁵

Provincial governance appointments frequently incited internal conflict, notably exemplified in VqA by the rivalry between Iḥtishām al-Saltāna,⁹⁶ who possessed royal decree (*farmān*) as governor of Boroujerd, and Jahānshāh Khān of the Afshār tribe, who explicitly contested the legitimacy of royal authority.⁹⁷ Jahāngīr Khān refused to acknowledge the decree's validity. As recorded in *Vaqāya' al-Ayyām*, the resulting armed conflict led to numerous casualties, highlighting the contested nature of formal authority in the provinces. Such appointments extended beyond major cities, with Qajar princes frequently assigned to govern smaller districts as well, serving as instruments of dynastic control.

The systematic sale and transactional distribution of provincial offices were further centralizing mechanisms utilized by the Qajar court, though with significant limitations. Princes often relinquished direct provincial control in return for annual financial payments, a practice also extended to various bureaucratic offices available to court members and royal servants.⁹⁸ Provinces and districts were routinely allocated based on the highest financial contributions (*pīshkīsh*), often amounting to four times the expected revenues, leading to frequent turnover and administrative instability.⁹⁹ As VqA records, such aggressive revenue

⁹⁵ Bakhash, "Center-Periphery," 37; VqA, vol. 1, 53, 207.

⁹⁶ He was the son of Muḥammad Raḥīm Khān 'Alā' al-Dawla, the commander of the army. Iḥtishām al-Saltāna held many governmental offices, including the governorship of Zanjan (1888-1892) (1306-1309q). Bamdad, *sharḥ-i ḥāl-i rijāl-i Iran*, 33-34.

⁹⁷ He was one the most prominent proprietors in Zanjan, ruling this city for a long period of time. Mehdi Mojtahedi, *rijāl-i Azarbaijan dar 'aṣr-i mashrūṭīyat* (Tehran: Zarrīn, 1998), 309-310.

⁹⁸ Alireza Sheikholeslami, "The Sale of Offices in Qajar Iran, 1858-1896," *Iranian Studies*, vol. 4, no. 2/3 (1971), 106.

⁹⁹ Sheikholeslami, "The Sale of Offices," 106; Bakhash, "Center-Periphery," 31.

extraction intensified local dissatisfaction, provoking regional unrest and resistance to centralized policies.¹⁰⁰

Reformist efforts to curb administrative corruption and improve governance were undertaken by Mīrzā Ḥussayn Khān Mushīr al-Dawla in 1872, instituting more structured salary provisions and administrative controls aimed at limiting abuses by provincial officials.¹⁰¹ Moreover, as Shaul Bakhash emphasizes, the introduction of a formalized court system during the latter period of Nāṣir al-Dīn Shāh's rule further restricted provincial judicial autonomy. By royal decree, the shah assumed exclusive authority over capital punishment,¹⁰² as illustrated in VqA when Sardār received direct instructions from Tehran via telegraph regarding the execution of a criminal.¹⁰³ Yet, despite these centralized measures, practical administration often remained localized, as vividly demonstrated in the narrative of Faramarz's public execution by artillery without direct royal oversight, recorded in VqA.¹⁰⁴

Notwithstanding these reforms, the sale and allocation of offices predominantly among the Qajar household and their affiliates failed to foster an equitable or stable administrative hierarchy. Governorships were typically held by elites, royal appointees, and occasionally tribal chiefs, fostering a competitive and, at times, conflictual environment as observed by Qazvīnī during his provincial assignments.¹⁰⁵ The competition documented in VqA indicates the intrinsic instability and friction within the Qajar governance system, illustrating clearly how provincial administration remained contingent on the shifting dynamics of power and patronage rather than firmly institutionalized structures.

¹⁰⁰ VqA, vol. 1, 249, 131.

¹⁰¹ Muḥammad Ḥassan Ṣanī' al-Dawla I'timād al-Saṭṭana, *mirāt al-buldān*, vol. 3, Abdulhussein Navaee and Mirhashem Mohaddes ed. (Tehran: Intishārāt-i dānishgāh-i Tehran, n.d.), 1657-1658.

¹⁰² Bakhash, "Center-Periphery," 42.

¹⁰³ VqA, vol. 2, 196.

¹⁰⁴ VqA, vol. 1, 57-59.

¹⁰⁵ VqA, vol. 1, 155-157.

Ultimately, despite its practical limitations and structural ambiguities, the centralized appointment of provincial governors represented a deliberate, incremental attempt by the Qajar monarchy to institute a more coherent and structured administrative framework.¹⁰⁶ Qazvīnī and Sardār exemplified this effort as administrative representatives of central authority, tasked with extending royal influence across the provinces.

While the Qajar monarchy sought to consolidate formal authority through dynastic appointments and administrative centralization, its power remained incomplete without the cooperation—or at least the acquiescence—of other influential actors. Authority is not only exercised through bureaucratic mechanisms but also legitimized through shared belief systems.¹⁰⁷ In the Qajar context, the ulema constituted a parallel source of formal power, grounded not in royal lineage or administrative decree, but in religious legitimacy and communal trust. The following section examines the role of clerical institutions within the Qajar state, exploring how religious authority functioned alongside—and at times in tension with—the monarchy’s efforts to centralize power, thus illuminating another crucial dimension of the broader structure of authority this study seeks to uncover.

Faith and Authority: Clerical Institutions within the State

Manṣūr Qazvīnī, bearing the official title *Hājj Shaykh al-Islām*, exemplifies the dual institutional affiliation characterizing the Shi‘i clerical class (*ruḥāniyat*) in nineteenth-century Qajar Iran. Far from being a monolithic body, the clerical institution displayed diverse political alignments, simultaneously cooperating with and resisting state authority. Following Weberian principles, the authority of the ulema rested primarily on traditional legitimacy rooted in religious beliefs, scholarly lineage, and communal acceptance rather than purely legal-rational

¹⁰⁶ By ‘structure,’ I refer to the institutional measures implemented to standardize governance across regions—such as the establishment of *dīvānkhānas*—and across generations, including practices like primogeniture.

¹⁰⁷ Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, edited by Guenther Roth and Claus Wittich (Berkeley: University of California Press, 1978), 212–215.

authority emanating from bureaucratic state apparatuses.¹⁰⁸ At the same time, as Foucault would argue, their power was diffused throughout society in a disciplinary sense, mediated through religious norms, rituals, and moral instruction rather than overt coercion alone.¹⁰⁹

Historically, the fusion of Shi‘i religious institutions with state power began prominently under the Safavids (1501–1722).¹¹⁰ This dynasty institutionalized Shi‘ism as a state religion, granting significant privileges to the religious elite (ulema), thus enabling their formal socio-political influence. Despite traditional reservations stemming from hadith literature discouraging clerical proximity to political power—such as al-Kulaynī’s report on jurists’ obligation to maintain independence from rulers—¹¹¹ figures like al-Shaykh al-Tā’ifa al-Ṭūsī (d. 1066) endorsed cooperation when necessary to maintain societal justice and prevent moral degradation.¹¹² Consequently, from the sixteenth century onward, Shi‘i scholars experienced a notable enhancement in their socioeconomic status and political influence, maintaining close affiliations with the Safavid court. However, following the Afghan conquest, throughout Nādir Shāh’s reign, and until the consolidation of Qajar authority, the direct and pragmatic involvement of the ulema in state governance was significantly curtailed.¹¹³

In the nineteenth century, the ulema regained socio-political prominence under the Qajars, receiving formal state appointments such as shaykh al-Īslām, shar‘ judges, mullābāshī,

¹⁰⁸ For more information on “Traditional Legitimacy,” see Weber, *Economy and Society*, 1020–1022.

¹⁰⁹ Michel Foucault, *The History of Sexuality. Volume 1: An Introduction*, trans. Robert Hurley (New York: Pantheon Books, 1978), 92–95.

¹¹⁰ For more information about the establishment of Shi‘ism in Safavid era, see Rula Abisaab, *Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire* (London and New York: I. B. Tauris, 2004).

¹¹¹ A *ḥadīth* of Muhammad was quoted by al-Kulaynī, an Imāmī traditionist: “Jurists (*fuqahā*) are the authorized representatives of the prophets on the stipulation that they do not follow a ruler. If they did that, avoid them to secure your religion.” Šadr al-Dīn Muḥammad Shīrāzī, *Sharḥ-i Uṣūl-i kāfī*, ed. and trans. Muhammad Khajavi (Tehran, 2004), 58, quoted in Maryam Moazzen, *Formation of a Religious Landscape: Shi‘i Higher Learning in Safavid Iran* (Leiden: Brill, 2018), 19.

¹¹² Moazzen, *Formation of a Religious Landscape*, 20.

¹¹³ Nādir Shāh’s policy was centred around diminishing Shi‘ite dogmatism; however, his devotion to Shi‘ism is noted in his command to build two golden minarets, a veranda, and a water basin (howz) after his conquest of Herat. Mohammad Kazem Marvi, *‘ālam ārā-yi nādirī*, Mohammad amin Riahi ed., (Tehran: Zavvār, 1985), 201–203.

ṣadr, vice-ṣadr, nizām al-‘Ulamā, shaykh al-Ḥaram, and sacred shrine trustees, thereby embedding their power within institutional structures.¹¹⁴ Qajar rulers themselves adopted religious titles such as *dīn-panāh* ("guardian of religion"),¹¹⁵ indicating an intentional symbolic alignment between monarchy and clerical legitimacy.¹¹⁶ Fath ‘Alī Shāh’s initiatives particularly exemplified these attempts, including patronage of religious scholarship,¹¹⁷ extensive shrine renovations,¹¹⁸ the establishment of his mausoleum adjacent to the shrine of Ḥaẓrat-i Ma‘ṣūma and its consecration with soil from the shrine of Imam Ḥussayn,¹¹⁹ and strategic alliances with prominent ulema by incentivizing their presence in Tehran through substantial financial patronage.¹²⁰ Qazvīnī’s own accounts in *Vaqāya‘ al-Ayyām* corroborate this practice, noting recurrent financial exchanges with local clerics and *sayyids* during his provincial assignments.¹²¹

During the reign of Fath ‘Alī Shāh, the authority of leading mujtahids began to evolve beyond their traditional role as *marāji‘ al-taqlīd* for their *muqallids*, gradually extending into the juridical, political, and social spheres. This expanded influence is exemplified by the case of ‘Abbās Mīrzā, the shah’s son, who appealed to the ulema to issue a *jihād* proclamation during the first Russo-Persian War, thereby mobilizing religious legitimacy in support of state military objectives.¹²² During Muḥammad Shāh’s reign, however, a shift occurred. Under the influence

¹¹⁴ Gholamreza Varahram, *Niẓām-i sīyāsī va sāzmānhā-yi Ijtimā‘ī-i Iran dar ‘aṣr-i Qajar* (Tehran: Mu‘īn, 2006), 195.

¹¹⁵ For instance, Nāṣir al-Dīn Shāh was addressed “A‘lā ḥaẓrat ẓill ullāh, shāhanshāh-i dīn panāh” in a letter by Malīk Qāsim Mīrzā. Mohammad Reza Behzadi ed., “Rūznāma-yi shikār-i Kan va Sulighān az Shahzāda Malīk Qāsim Mīrzā Qajar,” *Payām-i Bahāristān*, D2, S4, issue 14, (2012), 1807.

¹¹⁶ This title was not exclusive to the Qajar monarchy, for instance, Shāh Ismā‘īl and Ṭahmāsb bore the same title as well. Ghiyaṣ al-Dīn Khandamir, *tārīkh-i ḥabīb al-sayr fī akhbār afrād-i bashar* (Tehran: Khayyām, 1954), 460-463.

¹¹⁷ Namely the publication of fiqh books. Varahram, *Niẓām-i sīyāsī*, 159.

¹¹⁸ The shrine in question is that of Fāṭimah bint Mūsā in Qom. Fāṭimah bint Mūsā was the daughter of Mūsā ibn Ja‘far (the seventh Shi‘i Imam) and the sister of ‘Alī ibn Mūsā al-Riḍā (the eighth Shi‘i Imam). See Muḥammad Taqī Lisān al-Mulk Sipīhr, *Nāsikh al-Tavārīkh*, vol. 1, ed. Jamshid Kianfar (Tehran: Asāfir, 1998), 103.

¹¹⁹ Sepehr, *Nāsikh al-Tavārīkh*, vol. 1, 517.

¹²⁰ Hamid Algar, *Religion and State in Iran 1785-1900* (Berkeley: University of California Press, 1969), 45.

¹²¹ VqA, vol. 1, 53, 206; VqA, vol 2. 89.

¹²² Sepehr, *Nāsikh al-Tavārīkh*, vol. 1, 181.

of Mīrzā Āghāsī (ca. 1783–1848), shah’s tutor and a vizier deeply steeped in mystical and ascetic traditions, the state adopted a less conciliatory stance toward the established orthodox clergy.¹²³ The shah’s acceptance of foreign (mainly Presbyterian) missionary educational activities¹²⁴ illustrates a temporary weakening of orthodox clerical authority,¹²⁵ although the situation changed with the emergence of Babism.

Babism, initiated by Sayyid ‘Alī Muḥammad Shīrāzī, known as the Bāb (the door to the imām’s knowledge) during ca. 1819–1850, represented a substantial challenge to traditional clerical authority by asserting a new religious dispensation, which directly threatened both clerical and royal authority. Mangol Bayat notes that the Bāb’s claims transcended reformist intentions and pursued revolutionary religious and social goals.¹²⁶ The hostility between Babism and the ulema highlighted Foucauldian dynamics of competing discourses, each seeking to establish control over social morality and knowledge.¹²⁷ Clerical resistance to Babism stemmed from concerns that widespread acceptance of the Bāb’s claims would undermine their traditional authority and societal function.¹²⁸ State authorities initially exploited this religious conflict to subdue both orthodox clerical influence and the radical religious claims of the Bāb.¹²⁹ Yet, when Babism assumed a visibly political dimension, the state shifted toward direct confrontation, leading to the eventual execution of the Bāb and suppression of his followers.¹³⁰

¹²³ Algar, *Religion and State*, 104.

¹²⁴ The American Presbyterian Church is a Protestant Christian denomination with missions around the world. For more information about its structure and missions in Iran, see Yahya Armajani, “Christianity viii. Christian Missions in Persia,” in *Encyclopædia Iranica*, vol. 5, fasc. 5 (1991), 344-47.

¹²⁵ Mansoureh Ettehadieh Nezam-Mafi, “Qajar Iran (1795-1921)” in *Oxford Handbook of Iranian History*, Daryaei Touraj, ed. (New York: Oxford University Press, 2012), 327.

¹²⁶ Mangol Bayat, *Mysticism and Dissent, Socioreligious Thought in Qajar Iran*. New York: Syracuse University Press, 1999, 87-88.

¹²⁷ Foucault, *The History of Sexuality*, 94.

¹²⁸ Nikkie R Keddie, “Religion and Irreligion in Early Iranian Nationalism.” *Comparative Studies in Society and History* 4, no. 3 (1962), 267.

¹²⁹ Bayat, *Mysticism and Dissent*, 89.

¹³⁰ Amanat, *Pivot of the Universe*, 81, 88.

Under Nāṣir al-Dīn Shāh, state responses to religious dissent underscored a nuanced recognition of religious and political authority. Despite efforts to delegate religious matters to clerical adjudication, the state increasingly recognized the political ramifications of religious movements such as Babism and later Bahaism. The state-clerical alliance against Babism illustrated the interplay of Weberian traditional legitimacy and state-centric coercion in managing perceived threats to centralized authority. By the late nineteenth century, the clerical establishment's authority extended beyond strictly religious matters, increasingly shaping socio-political discourse and emerging reformist ideologies. Though officially supportive of centralized rule, the clerical institution displayed internal diversity, evidenced in Qazvīnī's own familial relationships: correspondence with his anti-reform brother, Mīrzā Mas'ūd Shaykh al-Islām, contrasted starkly with his supportive dialogue with his reform-oriented nephew, Mīrzā Ḥasan Shaykh al-Islām.¹³¹ Such familial examples reveal deeper societal divisions within the clerical establishment, reflecting diverse responses to emerging intellectual and reformist ideologies.

The Babi and subsequent Bahā'ī movements contributed significantly to intellectual and ideological transformations in Iranian society and advancing notions of religious pluralism and socio-political reform that increasingly challenged both clerical authority and the state's coercive power structures. Bahā'ullāh's universalist approach—seeking royal patronage against clerical opposition—reinforced the complexity of religious politics in late-Qajar Iran,¹³² although Qazvīnī's narrative notably omits explicit references to Bahaism, likely due to his dual affiliations to orthodox clerical and royal institutions.

¹³¹ For the letters, see the Bahram Sheikholeslami collection in *Women's Worlds in Qajar Iran*, records 1016A113, 1139A98, 1016A55, 1139A73, and 1139A92 (IIIF manifest available via Harvard Library IIIF).

¹³² Bayat, *Mysticism and Dissent*, 129.

Ultimately, the clerical class, despite its formal institutional roles and substantial informal societal influence, acted both as a stabilizing force in support of traditional Qajar rule and a catalyst for reformist and revolutionary sentiments. Employing Weber's concepts, clerical authority primarily derived from traditional legitimacy and the interpretative monopoly of religious law, whereas Foucauldian analysis underscores how clerical power permeated social morality, discourse, and knowledge formation. Thus, the clerical institution's complex position within the Qajar state vividly illustrates the multifaceted nature of formal authority, revealing tensions between centralization efforts, traditional religious legitimacy, and emergent reformist discourses during a period marked by significant socio-political transitions.

While the preceding section has examined the formal architecture of power in Qajar Iran—centred on dynastic authority, provincial administration, and the institutional role of the ulema—it is equally essential to consider the diffuse and often decentralized forms of power that shaped the political and social fabric of the period. Formal authority, though visibly codified in court structures and clerical offices, was continuously negotiated, challenged, and supplemented by informal networks operating outside the state apparatus. The following section turns to these alternative spheres of influence, where intellectuals, merchants, and local elites mobilized knowledge, economic leverage, and communal authority to assert forms of power that both resisted and redefined the reach of the Qajar state. Through these networks, new modes of political consciousness and social resistance emerged, setting the stage for broader transformations that would culminate in Iran's constitutional awakening.

Translated Passage: Religious Observance and Muharram Rituals in *Vaqāya ‘al-Ayyām*

This passage is placed here because it shows, in a single liturgical week, how the “architecture of authority” described in Section 1 is made and unmade in practice. Set in a provincial centre during Muḥarram, it shows formal power—courtly, military, bureaucratic, and clerical—operating not as separate spheres but as a tightly braided field that moves between mosque, bazaar, prison, governor’s house, and the author’s own quarters. What the section analyses abstractly—royal administration, provincial governance, and the clerical establishment—this excerpt renders ethnographically through the passing of days: petitions taken and adjudicated; letters drafted and dispatched by telegraph to Amin al-Sultān; prisoners punished or pardoned; stipends and bills of exchange settling the costs of *rawza* reciters; and the steady traffic of notables, officers, and mullās through domestic and devotional spaces.

Three links to the earlier subsections are especially salient. First, “The Court and the Tribes” argued that Qajar sovereignty in the provinces hinged on negotiated presence rather than uniform penetration. Here, that negotiated presence appears in the author’s dual role as both administrative broker and ritual patron: he convenes *rawza*, receives village petitioners, and manages conflict among chest-beating *dasta*, while Sardār, princes, and headmen circulate through the same rooms. Authority is not only asserted; it is constantly bargained through ritual hospitality, protection, and redress.

Second, “Dynastic Politics and Provincial Governance” emphasized the mechanics of rule from the centre. The telegraphed drafts, the presentation and witnessing of a property agreement (Chishma Shāhī) with conditional obligations, and the mobilization of artillerymen in a carceral crisis all index the reach—and limits—of centralized procedure. On ‘Āshūrā’, crowd politics breaches the prison and compels leniency; the state’s coercive arm (artillery) and conciliatory tools (summoning the headman, issuing a pardon under communal pressure)

are deployed in the same hour. The result is neither collapse nor domination but the “fragile balance” the book tracks: central forms mediated by local actors and ritual publics.

Third, “Faith and Authority” argued that clerical institutions were co-constitutive of governance. The diary makes that entanglement concrete. Muharram rites supply temporal structure (“state time” keyed to the sacred calendar), venues of assembly (*takiyya*, mosque, private houses), and legitimation for official action. *Rawza* becomes an administrative theatre: grievances are voiced, reputations made, patronage displayed, and even penal outcomes negotiated. Payments to reciters via *havāla*, the presence of named mullās and sayyids, and the author’s own piety (recitation of *Ziyārat ‘Āshūrā*) demonstrate how religious capital is converted into political capacity.

This passage is a microhistory of sovereign practice. It advances the book’s objectives by showing (1) how formal institutions materialize through routines of writing, hosting, paying, and praying; (2) how coercion and consent are braided in moments of crisis; and (3) how the boundaries between *andarūn/bīrūn*, private devotion/public order, and centre/periphery are porous by design. It also flags the problems the book pursues: that “official power” in late Qajar Iran is legible only when read alongside ritual, crowd formation, and household sociability—domains that this ego-document captures with rare granularity.

[Volume One] [97] ...

Tuesday morning, 1 Muḥarram al-Ḥarām [1310] [26 July 1892]

I awoke and drank tea. I went alone to the bath adjacent to the castle, washed quickly, dressed in black clothes, and took my seat at Mīrzā Asad-ullāh Khān’s house, and I wrote my journal. The deputy governor and several others were in the room. At lunchtime, I went to Naṣr-ullāh Khān’s chamber, had lunch, returned, and rested. Upon rising, I drank tea, performed my prayers, and went out accompanied by the doctor and Jināb.

We visited the bazaar, sitting in a merchant's small shop. At sunset, we proceeded to the mosque for maghrib and 'ishā' prayers and returned home. I wrote a letter to Sardār. They brought dinner. [98] After an hour, a fight erupted between soldiers and Maḥmūd and Abūturāb; Nuṣrat-ullāh Khān punished them both by beheading. I then went to sleep.

Wednesday morning, 2 Muḥarram al-Ḥarām [1310] [27 July 1892]

I awoke, performed my prayers, recited the Quran, and drank tea. Afterwards, I visited the brigadier-general, Ḥasan Khān. When Ḥusayn 'Alī Khān joined us, we attended the *rawza* at the house of Ghulām Ḥussayn Khān. People were reciting the *rawza*.¹³³ From there, I proceeded to the home of Mullā Ibrāhīm, where I remained for two hours before returning. At home, I found Āqā Sardār; they smoked hookah, and left. We ate lunch, napped, awoke, and drank tea.

After evening prayers, I visited the shah's mosque with the doctor. Sitting on the veranda, we conversed, bought some grapes, and ate them. After prayers, we returned home. Dinner arrived at half past two, and we ate. They brought (...) for Sardār and [he] proceeded to the *andarūnī*'s courtyard. We then went to sleep.

Thursday morning, 3 Muḥarram al-Ḥarām [1310] [28 July 1892]

I awoke, drank tea, and recited Quranic verses and prayers. Brigadier-general Ḥusayn Qulī Khān visited; we smoked hookah, then attended the *rawza* at the house of Mullā Ibrāhīm until half past three in the afternoon. Returning home, we had lunch. A letter from Āqā arrived, permitting us to hold a *rawza* ceremony, for which we made preparations.

As I was about to rest, two groups of chest beaters (*sīna-zan*) engaged in an argument, bringing their complaints to me. Mīrzā Asad-ullāh Khān intervened and left. Unable to sleep, I occupied

¹³³ Commemoration of the martyrs of Karbela.

myself with letter writing. Tea was brought and consumed. They made a sample purchase and brought some cantaloupes and grapes – we ate them. The deputy governor arrived; after being there for an hour, I said my prayers and proceeded to the yard, where petitioners presented their complaints until one hour past midnight. Being exhausted, I requested dinner early, ate it, [99] and slept.

Friday morning, 4 Muḥarram al-Ḥarām [1310] [29 July 1892]

I awoke very early, prayed, drank tea, and ate cantaloupes. Then I went home, joined by deputy governor Mullā Ibrāhīm. Our meeting lasted until four in the afternoon; upon returning home, I ate lunch and visited the zoo. Despite my attempts, I could not rest. Tea arrived at five, and we drank it before departing.

The *rawza* ceremony commenced, attended by six reciters: Mullā Zayn al-Dīn, Mullā Abulqāsim Jāpalaqī, Mullā Maḥmūd, Sayyid Iṣfahānī, and Mullā Muḥammad ‘Alī, who delivered recitations. The ceremony was not bad, concluding half an hour before sunset. The deputy governor and several others departed after sunset. Dinner arrived three hours after midnight; we ate and retired to sleep.

Saturday morning, 5 Muḥarram al-Ḥarām [1310] [30 July 1892]

I arose, drank tea, and at one in the afternoon, visited the house of Jināb Ibrāhīm. I departed at four, returned home, and ate lunch. Receiving a letter from Āqā, I could not rest and busied myself with writing. By evening, the *rawza* commenced; the crowd was large and the ceremony beautiful. It concluded by sunset, the attendees dispersed, and after prayers, I wrote letters to Āqā for two and a half hours. Dinner followed. Unable to sleep due to mosquitoes, I endured a restless night.

Sunday morning, 6 Muḥarram al-Ḥarām [1310] [31 July 1892]

I woke, performed prayers, recited the *‘Āshūrā* prayer, and attended the *rawza*. Returning at four in the afternoon, I ate lunch, rested briefly, and then ate cantaloupes. Evening *rawza* ceremonies brought another large gathering. Afterwards, Nuṣrat-ullāh Khān accompanied the deputy governor’s son, Mīrzā Faraj-ullāh Khān, to Ḥājj Hiybat-ullāh Khān’s house until half past three. [100] Dinner was served, yet the heat and mosquitoes prevented restful sleep. Nuṣrat-ullāh Khān returned at six in the morning and slept.

Monday morning, 7 Muḥarram al-Ḥarām [1310] [1 August 1892]

After morning prayers and *‘Āshūrā* recitations, I composed a telegraph draft for Amin al-Sultān, delivered it personally to the brigadier-general of the telegraph office, and visited the vizier Mīrzā Faraj-ullāh Khān, who is titled Banān al-Sultāna. Writing letters to Ḥājjī Shahāb al-Mulk and Ḥājjī Khusraw Khān, I hosted Bābā Khān for an hour. Summoning the doctor, we enjoyed a generous lunch including two big copper plates of mixed rice, two rice plates, three bowls of meat broth, grapes, eggplants, and yogurt – all good edibles. After returning home, I napped for an hour in the room of Mīr Asad-ullāh Khān, then ate cantaloupes and attended the *rawza*. People congregated. The dignitaries arrived. The impressive ta‘ziya and chest-beating concluded at sunset. Following *maghrib* and *‘ishā* prayers, I accompanied ‘Abd-ulḥussayn Mīrzā to the house of Prince ‘Alī Muḥammad Mīrzā, where a *takya* was being held.¹³⁴ We sat there for an hour and then returned home, where numerous mourning *dasta* arrived, performed the chest-beating ritual, and departed.¹³⁵ After dinner, I slept.

Tuesday morning, 8 Muḥarram al-Ḥarām [1310] [2 August 1892]

¹³⁴ A space designated for religious passion plays and mourning ceremonies.

¹³⁵ A *dasta* is a group of mourners who collectively perform rituals commemorating the martyrdom of Imam Ḥusayn and his followers. These groups typically move through the streets, playing bugles, chanting, reciting elegies, and rhythmically beating their chests as expressions of communal grief and devotion.

After prayers and recitations, I wrote a letter to Banān al-Salṭana. Accompanied by Maghrūr Mīrzā, I attended the rawza at Āqā Ibrāhīm's house, returned home, ate lunch, and rested. By evening, the gathering included Ḥājji Sayyid Abū-Turāb and Jāpalaghī Sādāt. People dispersed at sunset. Jināb and Āqā Sardār were there. Two *dasta* came at night, drank sherbet, and left. Accompanied by Jināb, I visited Jahāngīr Mīrzā's house for another *rawza*, returned home, ate dinner, and slept.

Wednesday morning, 9 Muḥarram al-Ḥarām [1310] [3 August 1892]

After waking up and drinking tea, I wrote to Navvāb Vālā. Accompanied by Jināb Sayf al-Mulk, we visited deputy governor Āqā Muḥammad Ibrāhīm. A large crowd was present. We remained there until four in the afternoon, after which we returned home and had lunch. **[101]** Receiving unsettling news from Tehran about my family's health, I grew anxious. I rested for an hour before getting up. The *rawza* ceremony was arranged. The *dasta* of chest beaters gathered. They petitioned for the criminal's pardon, which was granted, and then they departed. It was sunset. We performed the prayer. For two hours, a group of artillerymen arrived and performed chest beating. They drank sherbet and departed. Dinner followed; afterwards, I slept.

Thursday morning, 10 Muḥarram al-Ḥarām [1310] [4 August 1892] [Āshūrā]

It was Āshūrā. I woke early, performed my prayers, and recited the Ziyārat Āshūrā. The deputy governor arrived, and several prisoners were brought inside. Accompanied by the doctor, I visited the residence of Āqā Muḥammad Ibrāhīm. The chest beaters had all smeared mud upon their heads, engaging in an intense display of chest-beating accompanied by loud lamentations and mourning, the likes of which I had never seen in any other region. We returned home at four in the afternoon, only to find the door closed.

A crowd of approximately two or three thousand people had gathered, clamouring and throwing stones, demanding the release of the prisoner and the culprit. Artillerymen had arrived

before us; they stormed the prison, broke down the door, and took several inmates. In short, they summoned the headman, and gradually the commotion subsided. The deputy governor had lunch here and rested afterward. Later in the afternoon, he recited the *rawza*.

Mīrzā Faraj-ullāh Khān handed me a letter authored by Ḥaẓrat Vālā, which was presented before the gentlemen for testimony. In this letter, Navvāb ‘Aẓd al-Dawla pledged three shares (half) of Chishma Shāhī to Navvāb Sayf al-Mulk and Amīr Khān Sardār in exchange for one seer of rock candy and one hundred dinars. This agreement could be annulled within fifty years under certain conditions: Navvāb ‘Aẓd al-Dawla would provide 500 toman annually to his mother, allocate three thousand toman for the support of the late Sipahsālār’s daughter (the wife of Sayf al-Dawla), and pay her an annual sum of 200 toman. Moreover, wherever he resides, he must arrange a *rawza* during the final ten days of the month of Ṣafar. If he intends to sell the estate, he must first offer it to his siblings; if they decline, he may sell it to others. Additionally, for a period of five years, the profits from the estate will belong to Navvāb ‘Aẓd al-Dawla, while the remaining three shares are reserved for the heirs. The contents of the will remain unclear, but it appears that Shams al-Dawla is appointed as the executor of ‘Abd al-Majīd Mīrzā’s testament.

Later, I visited the residence of Jināb Āqā Sayyid Abū-Ṭālib. They honoured us. Then I proceeded to the home of Ḥājjī Mīrzā Ḥussayn, son of Ḥājjī Mīrzā Turāb, where we drank tea and sherbet. They (...) the booklet, [102] which consisted of seven folios and thirteen pages. After two hours, we returned home and had dinner. From dinner until half-past five after midnight, I was occupied writing letters to Ḥaẓrat-i Vālā. It was a terribly difficult night—the most unpleasant I had experienced thus far in Burūjird. I was unable to sleep due to the oppressive heat and the abundance of mosquitos. For nearly an hour, I lay awake, restless.

Friday morning [11 Muḥarram al-Ḥarām 1310] [5 August 1892]

I woke up and performed the customary prayers. I wrote a letter to Ḥājī Khosrow Khān and engaged in some conversation. When lunchtime arrived, we ate and then rested. Upon waking, we ate some watermelon and cantaloupes. We attended the *rawza* ceremony, where the recitations took place. It was the final day of the ceremony. Payment for the *rawza* reciters was issued to Khudādād Khān in the form of a bill of exchange, as Bābā Khān had no money.

The ceremony concluded. The deputy governor and Mīrzā Ṭāhir Khān, the telegraph operator, were present. I fell ill and began shivering. I unrolled my sleeping bedding at the head of the bed. A high fever came upon me. At three after midnight, I was drenched in sweat and suffered intensely. The entire night passed in agony until morning arrived.

Monday morning [12 Muḥarram al-Ḥarām 1310] [6 August 1892]

I awoke and drank tea. ‘Imād al-Aṭibbā gave me sugar lumps, and we ate them. Together with the doctor, I went to visit Mīrzā Ḥaydar ‘Alī Khān, who was not present. We proceeded to the residence of Mīrzā Ṭāhir Khān, where the *rawza* ceremony was held and *rawza* reciters had been invited. At the conclusion of the ceremony, I rose and, accompanied by Ghulām Ḥussayn Mīrzā, departed for Akbar Mīrzā’s house. The doctor visited Ḥasan Khān. Muskwillow drink was brought and consumed. We returned home in time for the shah’s *Āsh* ceremony. I ate the meal, slept, and awoke again. Tea was served. I ate quina. The master barber arrived, and I had my hair cut. I went to the bath, exfoliated with a washcloth, tipped the bath attendant (*dallāk*), and left early. Later, the doctor and I went to the shah’s ceremony. Several people joined us, and we conversed. Around half an hour past midnight, we performed the prayers and returned home. Dinner was served at 2:30; I ate some verjuice *Āsh*. It was a terrible night—due to the abundance of mosquitos, I was unable to sleep until dawn. I finally managed to sleep around dawn and woke up near the morning call to prayer. I awakened Maghrūr Mīrzā, who wished to visit Āghā (Ḥaẓrat-i Vālā). He awoke and departed. [103]

Sunday morning [13 Muḥarram al-Ḥarām 1310] [7 August 1892]

We were guests of Sayyid Muḥammad. Ḥājjī Ākhūnd came to escort us, but we excused ourselves. I penned a message and declined to go. I engaged myself with writing the journal. Two hours passed. The deputy governor arrived, stayed for approximately two hours, and left. We slept. In the evening, the deputy governor, Ḥussayn Qulī Khān, and others came and remained until sunset. After they departed, we had dinner and went to bed.

Monday morning [14 Muḥarram al-Ḥarām 1310] [8 August 1892]

I woke up and drafted a petition to Ḥaẓrat-i Vālā. The deputy governor, Mīrzā Faraj-ullāh, and Laṭīf Khān visited and stayed until noon. We ate lunch and rested. Upon waking, I had cantaloupes and accompanied Jināb Ḥakīm-bāshī. My robe had been sewn; I donned it and sat in Ḥājjī Muḥammad Ja‘far Kāshī’s shop for an hour. Quilts and tablecloths were presented and accepted—the transaction agreed upon. At sunset, we went to the mosque, performed the maghrib prayer, and returned home. A dervish, a camp prisoner, was present and stayed overnight. I lacked an appetite and ate no dinner.

Tuesday morning [15 Muḥarram al-Ḥarām 1310] [9 August 1892]

I woke up feeling unwell. After drinking tea, I busied myself with correspondence to Tehran. Lunch was served and eaten. I slept, awoke, ate cantaloupes, and drank tea. Letters from Tehran were delivered. I performed the prayers and, with the doctor, went to the mosque. They brought riding animals. We mounted. Together with the doctor, we visited Ḥājjī Sayyid Abū-Turāb’s residence. The recently arrived financier, Mīrzā Muḥammad Khān Hamedānī, were there, along with two clerics and a sayyid. We drank tea and conversed. Dinner was served—two excellent types of rice and mixed rice, well-prepared—and we ate. We returned home at five past midnight, escorted by guards, in dreadful weather. I sat for two hours, enduring great discomfort until morning.

Wednesday morning [16 Muḥarram al-Ḥarām 1310] [10 August 1892]

I awoke, drank tea, and went to the bath. After a rubdown, I returned home. Jināb Ḥājī Haybat-ullāh visited Nuṣrat-ullāh Khān. [104] Tea was served in a gathering. He smoked hookah and left. Lunch was served. Jahāngīr Mīrzā arrived and complained of a servant demanding taxation. I left the gathering and went to sleep. Upon waking, I had tea and cantaloupes. I intended to go to the mosque when the deputy governor arrived. A letter came from Ḥaẓrat-i Vālā stating that, upon arrival, he mounted Naṣr al-Aṭibbā's horse en route to Sayf al-Dawla's bastion. I went to the mosque, performed the maghrib prayer, and returned. (...) arrived. We arranged for them to come early the next morning. I abstained from dinner due to the oppressive heat. There were plenty of mosquitos. I went to bed at five but woke up an hour and a half before dawn from the severe heat.

Thursday morning [17 Muḥarram al-Ḥarām 1310] [11 August 1892]

I awoke. The samovar was lit and tea brewed. Jināb Ḥakīm-bāshī and Āqā Mīrzā Asad-ullāh Khān were awakened and joined in tea. It was morning, the beginning of [the noon] sunshine; actually, it was an hour before noon. We departed with two other riders via Kark, a valuable estate. Without stopping, we continued on to Yūsif 'Alī. A vassal named Ghulām-riẓā brought bread, yogurt drink, eggs, and Kalla-jūsh. I had two morsels of bread and an apple or two. After resting for fifteen minutes, we departed at 4 p.m. We reached a prosperous and expansive village, resembling a city. Along the way, we passed Sardār's luggage. 'Azīz Khān Ustād 'Alī said: "This morning Ḥaẓrat-i Vālā departed. He discharged us from our duties." Consequently, we did not proceed to Malāyir. We diverged through the mountains toward Khurram-Ābād. The river carried adequate water. A vassal offered some unripe grapes, which we ate in exhaustion. We encountered several villages. I asked [for the names]. They said peculiar names, that I forgot. We arrived at Khurāb, a seemingly reputable village. We inquired for the headman's

residence. Sayf al-Dawla's servant identified us and escorted us to the home of the headman—
Āqāyī Khān. [105] They prepared tea with samovar.

Exhausted, I lay down for half an hour, then awoke, drank tea, and prayed. Incapable of further movement, we stayed. I asked the headman about the number of households; he replied: 150. Some visitors came, sat briefly, and left. A man named Mīrzā Raḥīm Khān, claiming to be Amīr Khān Sardār's servant, lodged complaints against Sayf al-Dawla's village and sent word to Sardār. In sum, after ten full hours on the road, I was utterly exhausted. At 1:30 a.m., we requested dinner. They served rishta pulu, musammā of chicken, Āsh, and cucumber. We ate. I then retired to the rooftop and slept in pleasant weather.

Section 2: Beyond the State: Informal Power, Networks, and Social Resistance

Minds in Motion: Intellectual Networks and the Pursuit of Reform

In the aftermath of Iran's defeats by imperial Russia (1813, 1828) and amid Britain's growing colonial entrenchment in South Asia, Qajar Iran became both a strategic buffer and a site of foreign intervention.¹³⁶ Politically, militarily, and economically subordinated, Iran's ruling elite began to recognize that the state's survival required selective internal reform. This realization catalyzed efforts by high-ranking officials such as Qā'im Maqām Farāhānī and ʿAbbās Mīrzā, who spearheaded modernizing initiatives—most notably in the military and education sectors—deeming European knowledge critical for strengthening the state and resisting foreign domination.¹³⁷

The idea of sending students abroad emerged in this context. Between 1811 and 1815, ʿAbbās Mīrzā dispatched seven students to England to acquire European sciences, laying the groundwork for a new intellectual class.¹³⁸ Upon their return, figures such as Mīrzā Šāliḥ Shīrāzī wrote extensively on constitutional government, civil liberties, and the separation of powers, contrasting these with Qajar autocracy.¹³⁹ Their writings—especially Šāliḥ's memoir and Mīrzā Muṣṭafā Khān Afshār's observations on French pedagogy—provided early critiques of clerical dominance in state affairs and posited education as the key to reform.¹⁴⁰

The significance of education intensified with the establishment of *Dār al-Funūn* in 1851 under the reformist vizier Mīrzā Taqī Khān (Amīr Kabīr). This institution represented a

¹³⁶ See Stephanie Cronin, "Importing Modernity: European Military Missions to Qajar Iran," *Comparative Studies in Society and History*, 50, no. 1 (2008): 197-226.

¹³⁷ For more details of Qā'im Maqām's impact on reforms, see Algar, *Religion and State*, 73-81.

¹³⁸ Fereydon Adamiyat, *Fikr-i āzādī va muqaddama-yi nihzat-i mashrūtīyat-i Iran* (Tehran, SoKhān, 1961), 25.

¹³⁹ Ibid., 30-31.

¹⁴⁰ Ibid., 34.

break from clerically dominated *madrassa* education and signaled the emergence of a bureaucratic elite trained in European disciplines.¹⁴¹ Its Austrian instructors taught sciences and military skills, inaugurating a translation movement that made Western technical and scientific knowledge accessible to Persian-speaking audiences.¹⁴² Although the state's commitment fluctuated—Nāṣir al-Dīn Shāh initially supported but later marginalized *Dār al-Funūn*—its alumni seeded Iran's early technocratic class.¹⁴³

Among the students sent to England by 'Abbās Mīrzā, Mīrzā Ṣāliḥ Shīrāzī returned with a printing press and launched Akhbār, among the first periodicals in Iran.¹⁴⁴ In the ensuing decades, newspapers emerged as vital conduits for the circulation of contemporary political, scientific, and cultural discourse, while systematic translation of European scientific treatises, travel accounts, and scholarly works profoundly shaped late Qajar educational policy and curricular reform.¹⁴⁵ The translation movement was institutionalized through the *Dār al-Tarjuma* and *Dār al-Ta'lif*, established under Muḥammad Ḥasan Khān I'timād al-Salṭana in the 1890s.¹⁴⁶ Despite budgetary neglect, I'timād al-Salṭana claimed over 1,000 publications in 1892 alone.¹⁴⁷ This proliferation of translated works—ranging from medical manuals to political treatises—functioned as a diffuse and pervasive form of power, embedded in everyday knowledge and social practices. These publications facilitated the circulation of new modes of

¹⁴¹ Monica M. Ringer, *Education, Religion and the Discourse of Cultural Reforms in the Qajar Period* (Costa Mesa, Calif: Mazda Publishers, 2001), 89.

¹⁴² Jamshid Kianfar, "Nihzat-i tarjuma va Dār al-funūn," *piyk-i nūr*, no. 9 (2005), 84.

¹⁴³ The reason for the shah's cynicism was mainly the establishment of the freemason organization. Maryam Ekhtiar, "Nasir al-Din Shah and the Dar al-Funun: The Evolution of an Institution," *Iranian Studies*, vol. 34, no. 1/4 (2001), 155-157.

¹⁴⁴ Shiva Balaghi, "Print Culture in Late Qajar Iran: The Cartoons of "Kashkūl"," *Iranian Studies*, vol. 34. No. 1/4 (2001), 165.

¹⁴⁵ For a comprehensive overview of nineteenth-century Iranian print culture, see Peter Avery, "Printing, the Press and Literature," in *The Cambridge History of Iran*, vol. 6 (New York: Cambridge University Press, 1991), 815-869.

¹⁴⁶ Yahya Dolatabadi, *Ḥayāt-i Yahyā*, vol.1 (Tehran: 'Atṭār, 1983), 204; Sayyid Ahmad Hashemi, "Tarjuma-yi Farsi dar dawrān-i mu'āṣir," *Dānishnāma-yi jahān-i Islam*, Gholam Ali Haddad Adel ed., vol. 7 (Tehran: Bunyād Dā'irat al-Ma'ārif-i Islāmī, 2003), 51-52.

¹⁴⁷ Muḥammad Ḥasan Khān I'timād al-Salṭana, *Ruznāma-yi khāṭirāt I'timād al-Salṭana*, Iraj Afshar ed. (Tehran: Amīr Kabīr, 1971), 841, iii; For an examination of Muḥṣin al-Dawla's premiership, see Guity Nashat, *The Origins of Modern Reforms in Iran, 1870-1880* (Urbana: University of Illinois Press, 1982).

thought, subtly reconfiguring the epistemological foundations of governance and social order. Qazvīnī records in VqA his routine of composing the travelogue and notes perusing Sardār's memoir. His references to engaging with travelogues, translated works, and contemporary literature attest to the widespread circulation of published accounts and historiographical texts during this era.¹⁴⁸ Moreover, these observations underscore the vitality of Qajar patronage for authorship and translation in the closing decades of the nineteenth century.

Nevertheless, the state's reform efforts were not unopposed. While the monarchy cautiously patronized modern education, missionary and foreign schools acted as parallel agents of reform. From the 1830s onward, American and European missions—especially in Urmia, Tehran, and Hamedan—established girls' schools and hospitals.¹⁴⁹ Their curricula focused on science, hygiene, and literacy, and although they often operated under the banner of humanitarianism, they also introduced liberal ideals that unsettled clerical elites. Nāṣir al-Dīn Shāh's suspicion of such institutions—evident in his closure of the Alliance Française in 1890—reveals the tension between reform and autocratic preservation.¹⁵⁰

A turning point in pedagogical reform came with the *Rushdīya* schools founded by Ḥājī Mīrzā Ḥasan Rushdīya in the 1880s.¹⁵¹ Inspired by his travels in the Caucasus and Ottoman Empire, Rushdīya implemented phonetic teaching methods and mass literacy techniques, deliberately bypassing traditional maktabas.¹⁵² Unlike *Dār al-Funūn*, which remained elite-oriented and state-linked, Rushdīya's schools targeted lower classes, laying the groundwork for bottom-up reform. This reflected a Weberian shift from charismatic and patrimonial

¹⁴⁸ VqA, vol. 2, 200.

¹⁴⁹ Ringer, *Education*, 137-8; Shireen Mahdavi, "Shahs, Doctors, Diplomats and Missionaries in 19th Century Iran," *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 32, no. 2 (2005), 179.

¹⁵⁰ Nategh, *Kārnāma-yi farhangī*, 83-91.

¹⁵¹ Fakhr al-Dīn Rushdīya, *Zindigī-nāma-yi pīr-i ma'ārif-i rushdīya, bunyān-guzār-i farhang-i nuvīn-i Iran* (Tehran: Hirmand, 1991), 28.

¹⁵² Navid Zarrinnal, "The Origins of Dabestān: Mīrzā Ḥasan Rushdīyeh and the Quest for New Education," in *Iranian Studies* (2020), 2-3.

domination to a rational-legal ethos—wherein power derived from impersonal knowledge and bureaucratic structures rather than familial lineage or divine sanction.¹⁵³

After Nāṣir al-Dīn Shāh's assassination in 1896, reformist figures like Amīn al-Dawla, accelerated educational reform. Institutions like the Society of Education (*Anjuman-i Ma'ārif*) and the Advanced School of Political Sciences (*Madrisa-yi 'Ālī-yi 'Ulūm-i Sīyāsī*) introduced systematic curricula in law and diplomacy, further professionalizing state administration.¹⁵⁴ Though Qazvīnī remains largely silent on these institutions in *Vaqāya' al-Ayyām*, his affiliations and praise for reformist figures suggest a tacit alignment with their ideals.

The proliferation of modern schools in the 1890s not only challenged the epistemic monopoly of the ulema but also fostered a generation of students equipped with the intellectual tools to critique autocracy. As Foucault reminds us, modern regimes of power work not merely through repression but through the production of subjectivities.¹⁵⁵ In this sense, the reformist school system operated as a technology of the self—shaping citizens who would later mobilize in the Constitutional Revolution.¹⁵⁶

The next subsection will examine how these informal vectors of power—specifically the bazaar, tribal elites, and the ulema—formed tactical alliances to resist formal authority. Merchant-led boycotts and clerical endorsements serve as an informal counterpoint to the formal state reforms previously delineated. They illuminate the book's central thesis that top-

¹⁵³ Weber, Max. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Edited by Guenther Roth and Claus Wittich. (Berkeley: University of California Press, 1978), 215-216, 219-220.

¹⁵⁴ 'Abdullāh Anwār, "Anjoman-e ma'āref," *Encyclopædia Iranica*, II/1, 86-88.

For more details about the Ma'ārif society, see Dolatabadi, *Hayāt-i Yahyā*, 186-198.

For a detailed list of Ma'ārif sponsored schools, see Ardakani, *Tārīkh-i mu'ssisāt*, 380-394; 399.

¹⁵⁵ Foucault, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Translated by Alan Sheridan. New York: Vintage Books, 1995, 194.

¹⁵⁶ Michel Foucault uses "technologies of the self" to describe practices—undertaken alone or with the guidance of others—through which individuals work on their conduct and mode of being so as to constitute themselves as particular kinds of ethical subjects. Michel Foucault, "Technologies of the Self," in *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*, ed. Luther H. Martin, Huck Gutman, and Patrick H. Hutton (Amherst: University of Massachusetts Press, 1988), 18.

down edicts and bottom-up resistance were mutually constitutive powers. The Tobacco Protest exemplifies how printed critiques and economic leverage combined to destabilize Qajar authority.

Voices from the Bazaar: Merchants, Economic Influence, and Collective Action

From the 1850s onward Iran entered a paradoxical phase of apparent stability in which the Qajar court, eager for revenue and diplomatic favour, granted an extraordinary range of concessions to Britain and Russia. The 1857 Treaty of Paris opened the sluice-gates: within two decades London had secured the Imperial Bank of Persia, the Indo-European Telegraph, and free navigation of the Kārūn, while St Petersburg gained control of northern telegraph lines, navigation rights on Caspian tributaries, and the Anzalī–Rasht oil conduit.¹⁵⁷ Legally these contracts expressed the formal power of the monarchy to dispose of national resources and economically they transferred that power to foreign syndicates.

Concessions, however, also intensified a second, informal current of power centred on the urban bazaar. By the late 19th century, craftsmen saw their exports collapse;¹⁵⁸ villagers faced price shocks that undermined subsistence budgets.¹⁵⁹ Such dislocations sharpened the bargaining position of guild leaders who could—by collective strike or refusal of tax payments—cripple provincial finances. This latent capacity first surfaced when Nāṣir al-Dīn Shāh, during his 1889 European tour, awarded a lottery monopoly to a British consortium at the urging of Mīrzā Malkum Khān.¹⁶⁰ The measure met immediate juristic censure: leading mojtaheds branded the lottery *harām*, compelling the shah to annul the contract within five

¹⁵⁷ Mansoureh Ettehadiéh Neẓam-Mafi, “Concessions: In the Qajar Period,” *Encyclopaedia Iranica*, vol. VI, fasc. 2, 119-122.

¹⁵⁸ Keddie, *Modern Iran*, 58.

¹⁵⁹ Hassan Hakimian, “ECONOMY viii. IN THE QAJAR PERIOD,” *Encyclopaedia Iranica* (published December 15, 1997; last updated January 16, 2014).

¹⁶⁰ Ibrahim Taymouri, *‘Aṣr-i bī-khabarī, yā tārikh-i imtiyāzāt dar Iran* (Tehran: Iqbāl, 1953), 213.

months.¹⁶¹ The incident signalled that charismatic-religious authority could now veto palace decisions.

Yet it was the 1890 tobacco concession that fully fused bazaar capital, clerical legitimacy, and intellectual critique into an integrated resistance front. Tobacco permeated every layer of Iranian commerce and sociability, a ubiquity captured in *Vaqāya‘ al-Ayyām*, where Qazvīnī punctuates negotiations, prayer breaks, and private reverie with the hookah’s ritual cadence.¹⁶² When London received a monopoly over production, sale, and export, it jeopardised many of livelihoods. The first critical analysis to bring the concession to public attention appeared in the Istanbul-based Persian newspaper *Akhtar*, while broader resentment over foreign control, governmental misrule, and the sale of Iran’s resources to unbelievers gave the issue its wider political force.¹⁶³

Merchants provided the material leverage. In 1891 Shirazi dealers closed their shops, depriving the treasury of duties and the clergy of endowments but simultaneously inviting the mujtahids to sanctify their boycott.¹⁶⁴ On 3 August 1891 Mīrzā Ḥasan Shīrāzī telegraphed a juridical ban on tobacco consumption, a single-sentence *fatwā* that circulated from Tabriz to Mashhad within days.¹⁶⁵ The most dramatic theatre unfolded inside the royal *andarūn*: led by Anīs al-Dawla, palace women refused to light their hookahs, literalising the clergy’s decree and isolating the shah inside his own household.¹⁶⁶ The protest demonstrated how informal power could appropriate formal technologies. Telegraph lines—installed to tighten central control—now relayed revolutionary decrees; the commercial credit system that financed court

¹⁶¹ Ibid., 215.

¹⁶² Smoking a hookah is mentioned at least twice every day. For instance, see VqA, vol. 1, 17, 21; vol. 2, 204, 276.

¹⁶³ Nikki R. Keddie, *Sayyid Jamal ad-Din al-Afghani, A Political Biography* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1972), 335-336.

¹⁶⁴ Muḥammad Ḥasan Khān I‘timād al-Saltāna, *Khalsa, mashhūr bi khāb-nāma*, Mahmūd Katirayī ed. (Tehran: Tūkā, 1978), 216-217.

¹⁶⁵ I‘timād al-Saltāna, *Khalsa*, 223.

¹⁶⁶ I‘timād al-Saltāna, *Khalsa*, 223; Amanat, *Pivot of the Universe*, 437.

purchases was inverted into an instrument of fiscal strangulation. Qazvīnī, serving as provincial revenue collector, records both public compliance with the *fatwā* and his own furtive smokes—an internal tension that reveals how informal norms constrained even mid-level bureaucrats.¹⁶⁷

Unable to deploy force without risking insurrection, Nāṣir al-Dīn Shāh cancelled the concession on 5 January 1892 and compensated the British company by pledging future customs receipts—thereby deepening external dependence.¹⁶⁸ Weber’s tripartite schema is once again illustrative: the shah’s legal-rational claim (the concession contract) succumbed to a coalition of charismatic (clerical) and traditional-patrimonial (bazaar) authorities. Foucault’s notion of “heterotopia” helps explain the spatial mechanics: the bazaar functioned as a site where commercial, religious, and political discourses intersected, generating novel techniques of resistance.¹⁶⁹

The victory had durable consequences. Customs hypothecation increased Russian leverage, prompting still harsher fiscal extractions that further politicised the bazaar.¹⁷⁰ Simultaneously, the episode eroded the shah’s prestige. Beset by rising debt, inflation, and provincial mutinies—and increasingly secluded with his *malījak*—¹⁷¹ the monarch turned to clerical patronage for survival, attending Mīrzā Ḥasan Shīrāzī’s funeral in 1895 in a bid for redemption.¹⁷² Such gestures failed to restore authority: on 1 May 1896 Nāṣir al-Dīn was assassinated by a devotee of Afghānī, an act that dramatized the lethal convergence of intellectual radicalism and bazaar financing.¹⁷³

¹⁶⁷ VqA, vol. 1, 15; VqA, vol. 1, 17, 21.

¹⁶⁸ Ettehadieh, “Concessions,” 119-122; Firouz Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia: Imperial Ambitions in Qajar Iran* (London: I. B. Tauris, 2013), 271.

¹⁶⁹ Weber, *Economy and Society*, 217-302; Michel Foucault and Jay Miskowiec. “Of Other Spaces.” *Diacritics* 16, no. 1 (1986): 22-27.

¹⁷⁰ Kazemzadeh, *Russia and Britain in Persia*, 281-284.

¹⁷¹ Amanat, *Pivot of the Universe*, 439.

¹⁷² ‘Abdullāh Mustawfī, *Sharḥ-i zindigānī-yi man, yā Tārīkh-i ijtimā‘ī va idārī-yi dawra-yi Qajar*, vol. 1 (Tehran: Zavvār, 1964), 508.

¹⁷³ Nikki Keddie and Mehrdad Amanat, “Iran under the Later Qajars, 1848—1922,” *The Cambridge History of Iran*, vol. 5 (New York: Cambridge University Press, 1991), 197.

In retrospect, the tobacco movement constitutes a proof-of-concept for informal power in Qajar Iran. Merchants employed economic withdrawal to extract political concessions; mujtahids converted moral capital into policy change; intellectuals supplied a universalising vocabulary of law and freedom. Their synergy not only nullified a major foreign contract but also exposed the fragility of the Qajar project of centralisation. The episode thereby sets the stage for our next chapter's exploration of gendered and bodily registers of authority in *Vaqāya al-Ayyām*, where the same dialectic of formal domination and informal negotiation plays out within social hierarchies.

Translated Passage: Encounters with Political Tensions and Rural Life: From Zanjan to Hamedan

This passage follows Section 2 because it captures informal power at work in motion—on the road between Zanjan and Hamedan, in villages and caravanserais, on rooftops and in bazaars—where authority is negotiated less by decrees than by custom, rumour, obligation, and crowd behaviour. The diary records a dense economy of favours and reciprocity (gifts of bread, jam, watermelon; gratuities returned), the micro-politics of lodging and heat, and the social choreography of Shab-e Chilla. These are not anecdotal embellishments: they are the very media through which influence circulates outside the chancery.

The passage speaks directly to “Minds in Motion: Intellectual Networks and the Pursuit of Reform.” Communication here is plural and layered. Formal channels—the post, the telegraph, official riders—sit alongside vernacular ones: marketplace talk, roadside reports, and the fast spread of “news” about Mullā ‘Abdullāh, impending troop movements, and gubernatorial reshuffles. The author himself operates as a node, drafting letters on the road, timing dispatches with postal departures, and querying telegraph clerks. Information moves with bodies (pilgrims bound for Karbala, dervishes from Kabul) and with goods (cartridges, envelopes, lemons and oranges)—a reminder that intellectual exchange in the late Qajar world is inseparable from mobility and commerce. Even the brief notice of a purpose-built village—four broad avenues, bathhouse, manor fed by ample water—registers an elite, paternalist “improvement” ethos that competes with, and is critiqued by, the author’s simultaneous witness to arbitrary exactions and administrative confusion.

Equally, the passage animates “Voices from the Bazaar: Merchants, Economic Influence, and Collective Action.” The bazaar’s opening and closing rhythms, recorded almost hour by hour, act as a barometer of order and a lever of pressure. Ardabil caravans return empty;

camel trains circulate without cargo; soldiers pack the caravanserais, amplifying uncertainty. Selective closures (bakers and butchers open, others shut) show that these are calibrated tactics, not collapse. Upstream, peasants shoulder coerced deliveries of grain under shifting directives—refund the carriage money yet still bring the wheat—revealing how fiscal burdens imposed from above are enforced through village hierarchies and borne by rural labor. Downstream, rumours of a child’s death in the market and the expectation of princely arrivals (Ẓill al-Sultān, Amīr Khān Sardār) disclose how crowd sentiment and merchant talk can reframe state presence before any official act occurs.

The passage advances the book’s core argument and problem-set: that “power beyond the state” is not residual but constitutive. Hospitality, ritual time, rumour, and market coordination are shown as practical infrastructures of influence; they can stabilize (housing the traveller, feeding troops) or resist (shop closures, sayyids summoned with shrouds to face a regiment). The state appears—telegrams sent, regiments rumoured—but its effects are mediated through brokers (biglarbegī, headmen), households, and the bazaar. Read against Section 2, this week on the road demonstrates how information, goods, and people knit an alternative circuitry of authority—one that shapes outcomes as decisively as any formal command.

[Volume One][204] ...

Tuesday Morning, 29 Jumādā al-Awwal [1310] [5 December 1892]

I awoke to an intensely cold morning. They lit the heater. I got up and walked to the stream, washed my face, and returned to the fire. Tea was served. From Faṭḥ-Allāh Khān’s household, they brought bread and jam as a gesture of hospitality. I gave a gratuity. An hour later, Muẓaffar al-Dawla’s household sent bread, watermelon, and sugar-coated almonds. I rewarded the

bearer. The weather was sunny. I asked them to bring the *ḥalīm* I had ordered them to prepare. I instructed that the horses be prepared—we would see what the day brings.

Six or seven of Faṭḥ-Allāh Khān's peasants came into the room. It became crowded. After sitting for a while, I rose, and they also departed. The *āsh* was brought; I had a few spoonfuls. The horses were made ready. The adjutant came and said he would join us. I told him, "Get the yogurt prepared and come." Three hours and forty-five minutes before sunset, we mounted. The cold was bitterly intense.

As we reached the summit of the pass, I marvelled at God's precise design: a mountain range stretches between Zanjan and Hamedan, not very tall but distinctly demarcating the two. On one side lies Zanjan; on the other, Hamedan, descending from the ridge.

The air grew milder, with a beautiful sun, although the land remained snow-covered. There were two routes: one through the upper path passing one or two villages, and the other via the lower path through a village, continuing past it toward Qīzcha. They say it is three parasangs, but we arrived swiftly and comfortably.

[205] An hour and a half before sunset, we reached Qīzcha—a property belonging to Ḥisām al-Mulk. I had sent a rider ahead to secure lodging, but he had found a very poor place, the house of a destitute peasant. It was late, and we had no choice but to dismount and warm ourselves. We drank tea.

A peasant recounted the following: "‘Ābidīn Beg, a soldier, injured his leg. Two parasangs from here lies a village named Dama, with nearly five hundred households, one hundred of which are sayyids. He has ordered all the sayyids to go to the city." I inquired for the reason. He replied, "To support Mullā ‘Abdullāh. The king has commanded a regiment to march and destroy Hamedan. The sayyids are to go with shrouds around their necks and

confront the army, so that it might absolve their wrongdoing.” I have no idea what turmoil awaits in the city. We shall see. May God reform all corrupt affairs of the Muslims.

An hour into the night, they brought watermelon from Tazlū as a gift. I accepted it. Tonight is *Shab-i Chilla*, the longest night of the year. I asked for the watermelon; we ate some. I was alone and idle. I smoked two pipes, wrote a few notes, and then asked for kebab, pilaf with split peas—leftovers from lunch. There was also *ābgūsh*. I had some kebab with bread and pickles and went to sleep. Truly, it was a long night. I woke several times, lit the lamp, and saw that much of the night still remained. There was no choice but to sleep again.

Wednesday morning [1 Jumādā al-Thānī 1310] [25 December 1892]

I awoke. We had moved forward the distance of approximately one square. There was no longer any snow in the plain. The weather felt like spring—mild and bright with sunshine, to the extent that I even broke into a sweat. We rode for about one parasang. [206] The adjutant and the head tailor were heading to the city. I greeted them. They informed me that the adjutant had been scheduled to travel to town and that I, too, had been dispatched to purchase sugar, tea, and other necessities—and, if I could find one, a sheepskin coat. We chatted briefly and continued on together. They said the weather was pleasant and requested permission to continue onward, as they would otherwise have to spend the night in the rain. “If we have time, we’ll head to the city today; otherwise, tomorrow.” We bid farewell, and they departed. Tempted by the fair weather, I likewise considered departing. But seeing the rainfall, I realized it would damage the loads, and it was unnecessary to risk it.

We arrived at Āq-Tappa five hours before sunset. One and a half shares of the village belonged to Sā’id al-Saltāna; the remaining four and a half belonged to a merchant from Hamadan. I took up residence in the upper room, which had a brazier. I smoked some hookah. They brought bread, mashed meat, eggs, and grapes, which I ate.

I strolled on the rooftops for an hour. The weather was fine. Upon returning to the room, I called for a foot warmer. Keeping myself occupied, I lit the stove, and had them prepare the samovar. I drank some tea. I transferred the stove's embers to the brazier and requested another warmer. I dismantled the stove and busied myself again.

As sunset approached, I walked again on the rooftop. The moon was visible, and numerous camels, unladen, passed by. I was told that most of the Ardebil merchants had remained in the city. The shops in the bazaar had been closed, and no cargo could be obtained, so and the caravans were now returning empty.

Some peasants were present and recounted that in the village of Damma, which lies about two parasangs away and has around three hundred households, 5,000 dinars had been given to each sayyid, and all had gone to the city. Their city expenses were reportedly being paid as well. I inquired as to the purpose; they replied that they did not know. It was said that the soldiers had been summoned and were currently in the city.

[207] Some said that for a few days the shops had reopened, but had now been closed again. Others claimed that grocers, butchers, bakers, and grain sellers were open, but all other trades had now been closed again. Within the city, rumours circulated that Zill al-Sultān or Amīr Khān Sardār would soon arrive. Such rumours were widespread, yet no one could say with certainty what lay ahead.

By sunset, the weather had turned quite cold. Two wedding ceremonies were taking place in the village. We returned to our quarters, performed the evening prayers, stoked the brazier once again, and warmed the room thoroughly. Tonight, too, shall be spent in comfort. As for tomorrow—let us leave its cares to the morrow.

Thursday Morning [2 Jumādā al-Thānī 1310] [26 December 1892]

Upon waking, I found the brazier completely extinguished. Firewood was available, so we lit the stove and had tea. Pāshā Khān's horse was lame, so I instructed him to proceed either mounted or on foot. We too mounted and departed. The weather was exceptionally pleasant.

Less than half a parasang into our journey, we passed a village that Sā'īd al-Saltāna 'Abdullāh Khān had recently begun to develop. He had laid out a well-planned settlement with four broad avenues. The peasant houses were large and spacious, and a substantial bathhouse had been constructed. The estate manor stood at the centre of the street and was supplied with abundant water.

We continued on. In the distance, I glimpsed one or two other sizable villages. I encountered many peasants transporting wheat to the city, hailing from both nearby and distant villages. Upon inquiry, I was told the lands belonged to 'Ābidīn Khān.

It is customary, they explained, to deliver grain to the city twice per yoke of oxen each year. This year, however, payments had already been collected. A new directive had arrived for the village headman, stating that all previously collected transport fees must be returned, and the grain delivered regardless. "This year," they said, "our expenses are considerable—that is why we are taking grain to the city." Along every stretch of the road, I saw groups of peasants with loaded animals on their way.

[208] The road was wide and well-maintained. At six hours before sunset, we arrived in Mārān. We examined one or two homes, but they were unsuitable. We returned to the same house we had stayed in on our outbound journey. The landlord was away in Mashhad, but his sons were present. They came and spread carpets in the room. Bread, cheese, eggs, grapes, and halva were brought. I ate a little and went out to explore the village.

The village was impressively large—said to comprise one thousand households, though I believe the number to be even greater. The houses were all spacious. The estate fortress had

two bathhouses, and a respectable mosque had been built by a local woman (*ẓa'īfa*). A few strangers were also present in the area. I spent two and a half hours walking through the alleys before returning to the house.

The stove produced excessive smoke when lit. Later, the landlord's brother returned from the city. I asked him to prepare the brazier, and he brought two quilts, a *jājīm*, and all necessary items. We warmed the brazier.

The landlord relayed accounts: "The city is in turmoil. Mullā 'Abdullāh has left for Tehran. The Friday prayer leader there had written to summon him, warning that failure to comply would have consequences. He had intended to go, but the people assembled and prevented him. Finally, at the third hour of the night, he departed secretly and left for Tehran." He continued: "Governance lies now with 'Ābidīn Khān. Four military regiments have been summoned and are presently stationed in various cities. The reason remains unknown. The prince is in Shūrīn." Such reports circulate widely, though I cannot verify their truthfulness.

A storeroom in this very house had been converted into a grocery or apothecary shop. One entrance opened onto the alley, another into this room, though the latter remained closed. A large number of villagers had gathered, though it was unclear whether they had come to shop or simply to converse.

I performed the *maghrib* and *'ishā'* prayers [209] and recorded the day's events in my journal. The sound of a *dohol* drum was heard—they said there was a wedding in the neighbouring house. God willing, it will prove to be a joyful event. Having finally left behind the unrest of Hamedan, we shall see what fate has in store.

Around two and a half hours into the night, I smoked a hookah and requested dinner. It was brought and we ate. I gave instructions to Muḥammad Ibrāhīm and 'Abdullāh Beg and dispatched one of the mounted attendants to the city to secure a house in advance, so that we

would not be delayed in the streets and bazaars upon arrival. I went to bed at three and a half hours into the night.

Friday Morning [3 Jumādā al-Thānī 1310] [27 December 1892]

I woke up, performed the morning prayers and sent Muḥammad Ibrāhīm to the city along with two servants. After about an hour, I set out myself. Pāshā Khān's horse was unable to move; thus, he stayed behind, and I gave him two thousand. We passed numerous gardens and, at a distance of one parasang, encountered a sizeable village. They said it belonged to Sā'id al-Mulk. We continued onwards. From afar, another prominent village appeared. The weather was, praise God, exceedingly pleasant.

We reached a spring abundant with water, teeming with fish. We dismounted there, smoked a hookah, then mounted again. About one and a half parasangs from the city, we found a coffee house along the roadside, surrounded by numerous gardens. I asked the name of the village; regrettably, it escapes my memory. Gardens were everywhere. Near the city, a horseman stood waiting for us. We approached and entered the city, stopping at the caravanserai frequented by pilgrims. I was tired, and the time was short, so I refrained from speaking.

It was four hours until sunset. I was informed that they had not yet found a house. I ate a quick bite of bread, yogurt, and grapes, then went to locate the post office. The customs house belonged to Āqā Mīrzā Aḥad, nephew and cousin of I'tizād al-Saltāna, head of the post office. We were acquainted. Upon inquiring, [210] I was told that the post to Khurramabad was leaving immediately, and the post to Tehran in the evening. I requested they delay it by half an hour; they graciously accepted. I returned home and completed the letter to Ḥājī Shahāb al-Mulk, writing the introduction quickly and sending it off. I did not have time to write a letter for Khurramabad. I had partially drafted letters to Tehran on the road, which I now sat down to finish completely, dispatching them afterward.

Once again, I went out and proceeded to the bazaar. The crowds were large, and praise be to God, peace and order prevailed. Yet, the number of soldiers was extraordinarily high, filling every caravanserai. I could not understand the reason behind such a concentration of troops. People mentioned that the previous night, Mullā ‘Abdullāh, accompanied by two or three others, had departed for Tehran.

Eventually, I bought some lemons and oranges, which were plentiful, although I did not know where they had been sourced from. Then, I visited the bazaar’s bathhouse. Upon leaving the bathhouse, I returned home at maghrib. Sitting down, I ate the lemons and oranges.

Several pilgrims en route to Karbala were present. They were natives of Zanjan and recognized me. They said, “Tomorrow, we will depart for Zanjan.” I prepared a letter for Sayyid Ḥasan and another for the prince commanding the artillery to send with them. One of the pilgrims mentioned severe illness spreading in Kirmānshāhān, forcing people out of the city. Prince Amīr Nizām Vakīl al-Dawla had withdrawn to Tāq-i Bustān.

Finally, I wrote brief notes for the officers of Muẓaffar al-Dawla. Exhausted, I neglected my prayers. I asked what dinner was available. They brought kebab, grapes, and eggs. We ate and went to sleep.

Saturday Morning, 4 Jumādā al-Thānī [28 December 1892]

I woke up early. The residence was extremely cold. I had a fire lit, and the adjutant arrived, intending to take his leave. He said, "Yesterday I went to see Jahānsūz Mīrzā in Shūrīn; he gave certain instructions. I delivered Muẓaffar al-Dawla’s letter. Regarding the mule we brought, he said he had purchased some goods and needed it for transport." I allowed him to take it. After tea, [211] I left for the house of Āqā Sayyid ‘Abd al-Majīd, which was difficult to find due to its considerable distance. Upon arrival, I found him teaching his students. He finished his lesson, the students dispersed, and we engaged in talking. At that moment, an Arab arrived, and

speaking in Arabic, informed us that the prince had left early in the morning. I got up but lost my way before finally finding the telegraph office. The son of Mushīr and several others were there. After exchanging brief pleasantries, I departed.

I then proceeded to the bazaar. Along the way, I ate a few morsels of bread and purchased two European-style shirts from a merchant from Tabriz who recognized me. He reported that Ḥājji Muḥammad Ismā‘īl, the landlord, had written from Tehran that the wife of Ḥājji Mīrzā Maḥmūd had passed away, and that Ḥājji Mīrzā Maḥmūd had bought a house for fifteen thousand tomans. I did not quite grasp the significance, as he already had a house in Tehran. In any case, I then visited the bazaar’s bathhouse, scrubbed myself thoroughly, and left. About half an hour before sunset, I returned home. They had bought watermelons, and we ate some. After drinking tea, I had a fire prepared, reviewed Muḥammad Ibrāhīm’s daily expense accounts, and provided him with funds for future expenditures. News arrived via telegraph that governance had been given to Ḥisām al-Mulk. In the bazaar, there was talk that the father of Sayf al-Dawla might assume governance, or that Nāṣir al-Mulk had delegated it to ‘Azud al-Dawla. Such rumours abound. We shall see what happens. A telegraph operator arrived from Tehran bearing news of Ibn Mushīr’s dismissal, and further, that he was considered at fault and must return to Tehran. After evening prayers, I asked for whatever food they had prepared; it was kebab. I ate some with bread and went to sleep.

Sunday Morning [5 Jumādā al-Thānī] [29 December 1892]

I awoke to extremely heavy snowfall. **[212]** After drinking tea, I sent my men to rent a house near the fortress. They rented the residence of Āqā Rasūl, the swordsmith. I had the belongings transferred, and after some time, I set out myself. All the shops and bazaars were closed, except for bakeries and butcheries— even the grocers were shut. Upon reaching the new house, bread, cheese, and yogurt were served. A group of mounted guards arrived, pleading desperately for

money. Frustrated by their persistent pleas, I went outside. Approaching the residence of the Biglarbeygī, I inquired and was told he was present, having just finished lunch. As they were washing their hands, I entered, remarking: “The prophets do not show arrogance; since you did not come to visit me, I have come myself.” He asked insistently if I had eaten; I confirmed I had. The doctor was there, along with a colonel who was his son-in-law; both smoked two pipes and departed soon after.

Jahānsūz Mīrzā related that Ḥisām al-Mulk had presented a horse worth two hundred tomans as a gift, yet behaved poorly. He insulted artillerymen and soldiers and spoke ill of Ḥājī Mīrzā Ḥasan, causing public unrest. Two dervishes from Kabul entered, claiming Jahānsūz Mīrzā as their spiritual guide. A samovar was brought, and Jahānsūz Mīrzā summoned two servants, one named Mīrzā Aḥmad. One played the *tār* while the other sang beautifully. I stayed until about an hour before sunset. He insisted I stay the night, but I declined and left since he himself was a guest. I went to the bazaar, noticing some shops had opened. I had not yet performed prayers, and the weather was bitterly cold, so I visited the bathhouse. Afterward, I prayed at the bath entrance. On my way home, I purchased some lemons and apples. Upon arriving, they lit a fire and set up a *kursī*.

The landlord arrived, and we conversed for about an hour [213], discussing the state of governance under Ḥisām al-Mulk and the grievances voiced by the merchants. “You create commotion to frighten the gazelle; yet you spur the greyhound forward to run,”—indeed, all this corruption originates from only a handful of troublemakers; otherwise, the poor merchants and ākhūnds have neither involvement nor awareness of these matters. May God grant a favourable end to these events. Three hours into the night, I asked for dinner. Thank God we had finally left behind that filthy and crowded caravanserai filled with soldiers, and I felt temporarily relieved. They served us rice pilaf, which we ate, and sometime afterward, we went to sleep.

Monday Morning, 6 Jumādā al-Thānī [30 December 1892]

Upon waking, I drank tea. Shortly afterward, as I was about to leave for the bazaar, I saw the Biglarbeygī approaching our house, familiarizing himself with its location. He mentioned Colonel Ḥusayn Khān intended to visit. Returning to the house, we prepared a samovar. They arrived shortly after, drank two cups of tea, smoked several pipes, and then, together, we proceeded toward their residence. After bidding farewell at their door, I continued to the bazaar, while they returned home. I promised to spend the evening with them again. In the bazaar, I purchased a shirt and a pair of gloves, then went to the shop of Ḥājjī ‘Abd al-Majīd, a Tabrīzī merchant. We ate bread, kebab, and broth. A tailor arrived; I gave him my cloak to tailor a coat for Mīrzā ‘Abdullāh. I bought a piece of fabric, sugar, tea, and candles. Then, I went to the Qibla bathhouse, bathed, and returned to Ḥājjī ‘Abd al-Majīd’s shop. In the evening, I went to the Biglarbeygī’s house; he kept us overnight. He had two men: one played the *tār* while the other sang. Ḥakīmāshī Āqā Mīrzā Ḥasan arrived—a Tunekābunī who resided in Hamedan. We played some backgammon for leisure, not competitively. Ḥakīmāshī departed afterward. Dinner was served [214]—*fisinjān* and an unusual stew. After eating, they laid out my bedding beside the *kursī*, placing ‘Abdullāh Mīrzā’s bedding on the other side. The Biglarbeygī himself slept beside the stove, with a lamp burning. Before dawn, the fire was rekindled, I awoke to perform prayers, and the Biglarbeygī urged ‘Abdullāh Mīrzā to pray as well, who thus rose and prayed.

Tuesday Morning, 7 Jumādā al-Thānī [31 December 1892]

I recited some verses of the Quran and drank tea. I sent someone to the house of Mushīr, the telegraph operator, to inquire if any telegrams had arrived. Yesterday afternoon, Āqāzāda, the son of the princess, had visited us. We had not realized the princess had come from Qazvin. Our plan now was to visit her alongside the Biglarbeygī. Several visitors came and left.

Eventually, together with the Biglarbeygī, I went to see the princess. She was in the *andarūn* seated under a *kursī*. Tea, sweets, and quince syrup were served. I ate a few pieces of the quince sweet. They informed me of the death of Āqā Sayyid Kāẓim and the daughter of Nā'ib Ṣadr, of which I had previously been unaware. Saddened, I smoked several pipes and departed.

On the way, we visited a European Jewish school where two or three children were studying. There were five classrooms, graded by levels, with the principal claiming around four hundred students. After half an hour, I returned to the Biglarbeygī's house. Several merchants, shopkeepers, and military officers came and went. Lunch was served: rice, chicken stew, and *kūbīda*, though the rice was poorly cooked. Eating only the *kūbīda*, I excused myself and took a stroll. Afterward, I went to the bathhouse. It was quiet. After hennaing myself, I returned home and performed prayers.

I went to the residence of Mirza Kazem, specifically to the chamber of Hājji 'Abdulmajīd of Tabriz. There, I purchased a quantity of muslin-wrapped cartridges and drank a cup of tea. [215] As sunset approached, I left for the dwelling of Hājji 'Abdulmajīd situated in the Imāmzāda Yaḥyā quarter—a district heretofore unfamiliar to me. This quarter is located at an elevation and, relative to other neighbourhoods, enjoys heightened prestige. It is also known as a centre of the Shaykhī sect. At sunset, I entered Hājji's residence and instructed the servants to return home, stating, "I shall sleep here this evening." Tea had already been prepared; we drank together and engaged in conversation. The house was agreeable and its apparent state was not unpleasing. Hājji maintains a business partnership in Tehran with Hājji Ismā'īl. After performing prayers, I requested dinner. The room was exceedingly cold, despite of being furnished with a *kursī* (traditional brazier-heater). For dinner, they served rice with a stew of chicken, unripe grapes, and squash, which we consumed. After some time, I retired for the night; Hājji Tājir Pāshā and his apprentice, Sayyid, also slept there. Several times during the night, I awakened to drink water.

Wednesday Morning, 8 Jumādā al-Thānī [01 January 1893]

Early in the morning, the atmosphere was dim—neither fully dark nor entirely light. I woke up, performed the morning prayer, and the samovar was brought forth. I was served two cups of tea and, shortly after sunrise, accompanied Hājji's apprentice to visit the shrine of Imāmzāda Yaḥyā. Its mausoleum and precincts esteemed within the locality. I recited the *fātiḥa*, then proceeded to the headquarters of governance, where Sayf al-Dawla resided, and where the prince had been subjected to pillage. I surveyed the scene; the stained-glass windows (*arūsī*) had been broken and were undergoing repair. Then, I went to the residence of Sharīf al-Mulk, where several merchants were assembled. The samovar was set out, along with bread and jam. I remained there for two hours before returning home.

It was then communicated to me that, owing to public disorder, the bazaar and shops had once again been closed; idlers remained and took their luncheon. I requested bread, cheese, and yogurt, consumed a few bites, and recorded my journal. Pāshā Khān, whose horse had remained in Mārān, arrived, reporting that he had arrived last night but, being unable to locate the house, had just now found it.

[216] It was further relayed that sixty prisoners had escaped from the custody of His Excellency Amīr Khān Sardār, assassinating the jailer in the process. This intelligence greatly vexed me. In Malayer, it was reported, two individuals had been killed. A dispute had also arisen between Sayf al-Dawla and the son of 'Izz al-Dawla. Evidently, turmoil afflicts every corner of the world. In sum, I entrusted Abdullah with a superior pair of corded socks to be presented as a gift to the Biglarbeygī. Having conveyed salutations, he was granted a gratuity of five thousand. Following prayers and tea, I went out for a walk around the city; upon observing a stately residence, I was informed that it belonged to Zu al-Riyāsatayn. Passing onward, I arrived at the bazaar. Although the entrance to the caravanserai was open, all the

market stalls were shuttered. At the door of the Turkish merchant of Tabriz, I inquired as to the price of sundry goods, such as pistol holsters. Ultimately, I purchased a small quantity of tea and some envelopes, returning home in the evening.

The Biglarbeygī had sent a letter, seeking an audience. I responded in writing, giving my apologies and promising, God willing, to call upon him the following night. After performing the evening prayers, I composed a brief memorandum. Within the bazaar it was rumoured that children were clamouring, shouting "Yā 'Alī!" and that people were hastily dismantling their stalls. Several carpenters had reportedly beaten a child, who subsequently died, and another was about to die. In essence, a most unfortunate state of affairs had arisen. May Providence ensure a favourable outcome; the result remains to be seen. Well past midnight, I requested dinner—a dish of rice with plum stew had been prepared, most excellently cooked, of which I partook. Thereafter, I busied myself with the composition of poetry, and went to bed at four o'clock.

Section 3: Punishment and the Body: Coercion as a Technology of Rule

In the Qajar world, authority was not secured by decrees or courtly ritual alone; it was also made legible through practices that acted directly upon bodies. This section therefore approaches punishment and bodily discipline as technologies of rule—mechanisms through which power was enacted, communicated, and normalized in everyday life. Building on Weber’s distinction between legitimate authority and coercion, and on Foucauldian accounts of the body as a privileged site of disciplinary power, the analysis examines how rulers, clerics, and local elites sought to regulate conduct through an ensemble of punitive and regulatory practices.

The focus here is less on punishment as episodic brutality than on its patterned uses: imprisonment, corporal penalties, public chastisement, and ritualized display. These practices rendered hierarchy visible, distributed vulnerability unevenly across social categories, and translated administrative command into social fact. At the same time, bodily discipline was never purely “public.” Norms of comportment, gendered respectability, and sexual regulation—enforced through reputation, household authority, and homosocial hierarchies—extended coercive power into intimate domains and tied private life to the maintenance of social order. Read across these intersecting registers, the section argues that the body became a key arena in which authority was continuously produced and contested: not only through spectacular violence, but through the routinized disciplining of conduct that made rule durable.

Discipline and Display: The Body under State Control

In Qajar Iran, the body was the foremost terrain upon which the struggle between centre and periphery, ruler and ruled, was enacted. From the restorative campaigns of Fath ‘Alī Shah at the turn of the nineteenth century to the brittle authority of Nāṣir al-Dīn Shah’s later reign, physical punishment functioned as both a tool of coercion and a symbolic affirmation of state

sovereignty. Through public executions, judicial flogging, and the branding of criminal offenders, Qajar authorities sought to inscribe their monopoly of legitimate violence directly onto flesh. These practices must be understood not simply as punitive measures but as technologies of power that disciplined subjects, communicated imperial reach, and—paradoxically—exposed the limits of a state perpetually reliant on local intermediaries.

Early Qajar rulers faced formidable challenges in projecting authority beyond Tehran. Tribal confederacies controlled vast territories where royal writ was nominal; peasants and artisans often lived beyond the effective reach of central taxation or conscription. In response, Fath ‘Alī Shah and his successors routinized coercion within the dual judicial-administrative order.¹⁷⁴ In 1860 Nāṣir al-Dīn Shah revived *maẓālim* hearings by decreeing that subjects could present grievances against officials directly to him on Sundays, though the practice was later discontinued. In 1864 he ordered the installation of monthly “justice boxes” (*ṣanduq-i ‘adālat*) in major towns for written petitions; this measure too was soon abandoned and produced no lasting structural improvement.¹⁷⁵ These initiatives should therefore be read less as standardizing coercion than as episodic attempts to recentralize redress around the monarch while leaving provincial discretion largely intact.

The infrastructure to enforce such a decree was uneven. Telegraph stations—installed from 1862 onward—connected Tehran to provincial capitals, enabling rapid transmission of royal commands.¹⁷⁶ Nevertheless, in many districts the actual execution of punishments remained delegated to tribal chiefs and local *māliks* whose allegiance to the shah was conditional and transactional. In these contexts, corporal discipline became a currency

¹⁷⁴ Willem M. Floor, “Judicial and Legal Systems iv. Judicial System from the Advent of Islam Through the 19th Century,” *Encyclopaedia Iranica*, published September 15, 2009, last updated April 17, 2012, accessed December 29, 2025, <https://www.iranicaonline.org/articles/judicial-and-legal-systems-iv-judicial-system-from-the-advent-of-islam-through-the-19th-century/#sec3>

¹⁷⁵ Floor, “Judicial and Legal Systems iv,” *Encyclopaedia Iranica*, sec. 3.

¹⁷⁶ Nikki Keddie, “Printing, the Press, and Literature,” in *The Cambridge History of Iran*, vol. 6 (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 183-184.

exchanged between formal sovereignty and informal authority: tribal leaders administered floggings and executions, bolstering their own local prestige even as they reinforced the state's ostensible supremacy.¹⁷⁷

Corporal punishment served multiple, intertwined functions. First, it disciplined the body of the individual offender, recalibrating conduct through pain and public humiliation. Second, it disciplined the populace through spectacle: executions at market crossroads or floggings before assembled crowds made visible the fate of transgressors and dramatized the state's capacity to penetrate private life. Public punishments were often seen as more effective in instilling fear and obedience than any moral lecture—leaving a vivid impression on both the punished and the spectators. Third, these spectacles aligned the Qajar state with pre-modern notions of justice—where blood and pain were both retributive and didactic—while projecting an image of order amid social unrest.

Gender and sexuality further complicated these dynamics. Male offenders typically endured public flogging or disfigurement, whereas those accused of “deviant” sexual acts—especially homoerotic relations—were subject to both corporeal punishment and ritualized shaming.¹⁷⁸ Such punishments reaffirmed idealized norms of masculine virility and patriarchal authority, policing not only criminality but intimate conduct.

Yet, these corporeal measures could undermine as much as reinforce state power. Where central troops were scarce or fiscal resources depleted, punishments were postponed or evaded through bribes—an informal contestation of formal decrees. Moreover, the very brutality of public executions and floggings sometimes provoked popular sympathy for offenders.¹⁷⁹ In

¹⁷⁷ Floor, “Judicial and Legal Systems iv,” *Encyclopaedia Iranica*, sec. 3; For instances of punishment in Fars region, see Ashraf, “FĀRS,” 341–351; Ervand Abrahamian, *Tortured Confessions: Prisons and Public Recantations in Modern Iran* (Berkeley: University of California Press, 1999), 17.

¹⁷⁸ Afsaneh Najmabadi, *Women with Mustaches and Men without Beards* (Berkeley: University of California Press, 2005), 22.

¹⁷⁹ Abrahamian, *Tortured Confessions*, 21.

these moments, corporal discipline exposed the state's overreach and galvanized local solidarities that would later fuel broader movements for reform.

By the late Qajar era, the contrasts between disciplinary spectacle and administrative weakness had become difficult to ignore. Reformists like Mirzā Malkum Khān explicitly invoked Ottoman reform trajectories and European institutional models as evidence that rule-bound governance was imaginable and politically urgent.¹⁸⁰ Afary notes that, in the course of the constitutional revolution, the very idea that mutilation and amputation constituted “cruel and inhumane” punishments entered the emerging discourse of civil liberties—alongside claims to uniform law and equality before the state.¹⁸¹ At the same time, her comparison with Ottoman and Bulgarian constitutional models underscores the partial character of Iran's juridical refashioning: provisions such as the Ottoman constitutional ban on “torture and inquisition” were explicitly available as precedents yet were not incorporated into the Iranian constitutional framework.¹⁸²

Taken together, the foregoing discussion suggests that Qajar corporeal discipline operated at the intersection of formal structures and informal networks: it staged the monarchy's claim to legally grounded authority through highly visible punishments—public floggings and executions that dramatized sovereign reach—yet its everyday operation depended on patrimonial ties and delegated enforcement by local intermediaries. In this way, corporal sanction functioned simultaneously as a technique of surveillance and normalization and as a revealing index of administrative fragility.

¹⁸⁰ Vanessa Martin, “Constitutional Revolution ii. Events,” *Encyclopaedia Iranica*, published December 15, 1992, last updated August 6, 2013, <https://www.iranicaonline.org/articles/constitutional-revolution-ii-events>. Martin cites Mirzā Malkum Khān Nāẓim al-Dawla, *Qānūn*, no. 16, p. 30.

¹⁸¹ Janet Afary, “Civil Liberties and the Making of Iran's First Constitution,” *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 25, no. 2 (2005): 344.

¹⁸² *Ibid.*, 357.

Beyond the square and the scaffold, power also operated through more intimate arenas of gender, desire, and domestic life. In these less overtly performative spaces, informal networks of erotic exchange and patronage intersected with formal moral codes to negotiate social rank and loyalty. The discussion now turns to how norms of intimacy and the policing of sexual conduct both underwrote and complicated the centralizing ambitions of the Qajar state.

Intimacy and Influence: Gender, Desire, and Social Hierarchies

In Islamic jurisprudence, marital union (*nikāḥ*) between a man and a woman constitutes the sole legitimate form of sexual expression, its normative status reinforced by the Qur'ān and classical juristic commentaries.¹⁸³ All other erotic practices—autoeroticism, homoeroticism, zoophilia—were categorically proscribed as violations of God-given harmony, punishable both legally and morally.¹⁸⁴ Masculine comportment, most visibly signified by the beard, became a marker of social and religious propriety; to shave or otherwise effeminate one's appearance risked moral censure and loss of status.¹⁸⁵ Within this formal framework, the Shi'ī clergy wielded considerable authority to define and enforce sexual norms, issuing edicts that linked individual morality to the very legitimacy of the Qajar state.

Yet, alongside these official strictures, informal registers of desire operated as potent currencies of power. In *Vaqāya' al-Ayyām*, Qazvīnī's travelogue, the author repeatedly draws attention to his own ambivalent relationship with masculinity: he laments his "insufficient manliness"¹⁸⁶ even as he ritualizes beard-trimming only when in the company of Sardār and other male elites—an act that both asserts his inclusion in elite masculine circles and

¹⁸³ Abdelwahab Bouhdiba, *Sexuality in Islam* (New York: Routledge, 2008), 15-18, 30.

¹⁸⁴ *Ibid.*, 31.

¹⁸⁵ *Ibid.*, 34.

¹⁸⁶ VqA, VII, 338.

underscores the performative nature of gender in courtly life.¹⁸⁷ More strikingly, Qazvīnī documents numerous homoerotic encounters—gazing at the unripe beauty of adolescent boys and indulging in intimate physical play—that, far from undermining his authority, concretized his social rank and asserted his agency (*fāʿiliyat*) over his subjects.¹⁸⁸ These informal enactments of desire functioned as parallel hierarchies, in which control over the body of the beloved translated into tangible patronage and prestige.

By surveying the mechanisms through which sovereignty and subversion operated—whether in palace intrigues, provincial governance, clerical patronage, bazaar coalitions, or corporeal spectacle—this chapter has mapped the complex terrain of formal and informal power in late-Qajar Iran. These institutions and networks not only shaped the world in which Shaykh al-Islām Manṣūr Qazvīnī moved, but they also provided the very frames through which he narrates it. In the chapters that follow, this book turns from this structural panorama to the figure at its centre: tracing Qazvīnī’s own life, career, and literary ambitions, and examining how *Vaqāyaʿ al-Ayyām* both reflects and refracts the authority it chronicles. Thus, the analysis moves from the architecture of Qajar power into the intimate corridors of a travelogue that is at once personal memoir and keen-eyed state report.

¹⁸⁷ VqA, vol. 2, 292, 325.

¹⁸⁸ For a detailed analysis, see chapter 3, section 2.

Chapter 2: A Man, A Journey, A Manuscript

Chapter 2 shifts from structures to the agent and artifact through which those structures become legible: Manṣūr Qazvīnī and the manuscript he produced. It situates his authority at the intersection of office and kinship (bureaucratic practice sustained by patronage), and it reads the manuscript’s material form and later paratexts as part of the work’s politics—indexing, endorsing, and moralizing the text in ways that shape how authority can be seen. In doing so, the chapter clarifies why *Vaqāya‘ al-Ayyām* must be read not only for what it reports, but for how authority is authored, circulated, and retrospectively framed.

Section 1: Shaykh al-Islām Manṣūr Qazvīnī: A Life in Words

The Qazvin Shaykh al-Islām Lineage: Office and Inheritance

Shaykh al-Islām Manṣūr Qazvīnī (dates of birth and death unrecorded), the author of *Vaqāya‘ al-Ayyām*, belonged to Qazvin’s eminent family of hereditary Shaykh al-Islams. While “Shaykh al-Islām” originally designated leading jurists, it was institutionalized as a formal court office under Shah Ṭahmāseb I (r. 1524–1576)¹⁸⁹ and persisted until Reza Shah’s 1925 reforms abolished Qajar-era honorifics.¹⁹⁰ Under the Safavids the Shaykh al-Islām’s responsibilities expanded well beyond theological guidance to include a range of judicial functions—proclaiming divorces, administering guardianship over orphans’ estates, and overseeing application of the sharī‘a—as outlined in *Tadhkirat al-Mulūk* (*Tadhkirat al-Mulūk*, fols. 47r–48v), a manual of royal administration.¹⁹¹ In both scope and prestige the office paralleled the roles of the qāḍī and the ṣadr, embedding the Shaykh al-Islām within the highest echelon of

¹⁸⁹ Shaykh b. ‘Abd al-Ṣamad al-‘Āmilī (1512-1576) was appointed to this office. Devin J. Stewart, “The First Shaykh al-Islām of the Safavid Capital Qazvin,” *Journal of the American Oriental Society*, vol. 116, no. 3 (1996), 389.

¹⁹⁰ Abrahamian, “Iran between Two Revolutions,” 132; The full decree is available online on the website “Islamic Parliament Research Centre of the Islamic Republic of Iran” (<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/91069>)

¹⁹¹ Robert Gleeve, “Shaykh al-Islam,” in *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*, Richard C. Martin ed. (New York: Thomson Gale, 2004), 620; Vladimir Minorsky (trans.), *Tadhkirat al-Mulūk. A Manual of Safavid Administration (Circa 1137/1725)*. Persian Text in Facsimile (B. M. Or. 9496) (London: E. J. W. Gibb Memorial Series, 1943), 43. Quoted in M. Ismail Marcinkowski, “Iranians, Shaykh Al-Islāms and Chularajmontris: Genesis and Development of an Institution and its Introduction to Siam,” *Journal of Asian History*, vol. 37, no. 2 (2003), 190.

Safavid—and later Qajar—bureaucracy.¹⁹² For this book, the point is not the office's formal definition but its social mechanics: hereditary clerical authority functions as an administrative resource for the state while simultaneously binding office-holders to kin obligations that limit centralized sovereignty.

Manṣūr was one of six sons of Āghā Mīrzā Mufīd, Qazvin's official Shaykh al-Islām, and brother to Mīrzā Buzurg (his father's immediate successor), Mīrzā Mas'ūd Shaykh al-Islām, Mīrzā Sayyid Ismā'īl Shaykh al-Islām (Sayf al-Islām), Maḥmūd Shaykh al-Islām, and two daughters, Ḥājj 'Imā Khānūm and Nayyira Khānūm. The family traced its descent from Mīr Sayyid Ḥussayn 'Āmilī, father of the celebrated jurist Bahā' al-Dīn al-'Āmilī (1547–1621), and maintained the Shaykh al-Islām title hereditarily until the Pahlavi era.¹⁹³

Drawing on the *Women's Worlds in Qajar Iran* archive and private family papers assembled by Bahram Shaykh al-Islami—the grandson of the last Qazvin Shaykh al-Islām, Mīrzā Ḥasan Shaykh al-Islām—it is possible to reconstruct the family genealogy; the genealogical tree is provided at the end of this subsection.¹⁹⁴ These sources not only confirm Manṣūr Qazvīnī's place within the Qazvin clerical elite but also illuminate the patrimonial networks through which he claimed both religious authority and administrative office.

Kinship, Networks, and Clerical Authority: Shaykh al-Islām Manṣūr Qazvīnī and Amīr Khān Sardār in Context

¹⁹² In Safavid Iran the boundaries between senior state offices were often indistinct. For instance, Ṣadr, along with religious responsibilities and being the head of a religious institution, was part of the military-political establishment. Willem Floor, "The Ṣadr or Head of the Safavid Religious Administration, Judiciary and Endowments and Other Members of the Religious Institution," *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, vol. 150, no. 2 (2000), 462. For more information about the similarities and differences between Safavid offices, see Marcinkowski, "Iranians, Shaykh Al-Islāms and Chularajmontris," 190-191; R. M. Savory, "The Principal Offices of the Ṣafawid State during the Reign of Ṭahmāsp I," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 24, no. 1 (1961), 65-85.

¹⁹³ Mahdi Bamdad, *sharḥ-i rijāl-i Iran, dar qarn-i 12, 13, 14 hijrī*, vol. 5 (Tehran: Zavvār, 1971), 288.

¹⁹⁴ <http://www.qajarwomen.org/fa/people/195.html>.

Manṣūr Qazvīnī's career illustrates how hereditary office-holding both bolstered and circumscribed state power: in Weberian terms, his family's lineage conferred traditional legitimacy and local authority, even as the office's patrimonial obligations and kin-based loyalties limited the reach of centralized sovereignty.¹⁹⁵ The Harvard *Women's Worlds in Qajar Iran* archive preserves correspondence and a travelogue directly tied to Manṣūr, while the Shaykh al-Islami family papers furnish additional letters.¹⁹⁶ These sources reveal that, aware of his comparatively modest provincial commission, Qazvīnī leaned heavily on kindred affinities to assert influence.¹⁹⁷

Throughout his travels (1891–1895), Qazvīnī maintained a regular exchange with his elder brother, Mīrzā Mas'ūd Shaykh al-Islām, then Qazvin's incumbent *shaykh al-Islām*. These letters served dual purposes: they secured reliable news of family affairs and local politics in Qazvin, while also transmitting directives on administrative questions. Notably, Mas'ūd's shifting position during the Constitutional Revolution—from initial sympathy to outright opposition—underscores the political risks inherent in clerical office.¹⁹⁸ Qazvīnī's decision to continue corresponding with Mas'ūd even as the latter fell afoul of constitutionalists suggests both personal loyalty and a pragmatic recognition that his own authority derived in part from fraternal prestige.

A parallel channel of correspondence linked Qazvīnī and his wife to his nephew, Ḥasan Shaykh al-Islām, an avowed constitutionalist.¹⁹⁹ Surviving letters from Manṣūr's wife to

¹⁹⁵ Max Weber, *Economy and Society*, trans. Guenther Roth and Claus Wittich (Berkeley: University of California Press, 1978), 215, 232.

¹⁹⁶ Women's Worlds in Qajar Iran Digital Archive, "People record 195," accessed [14.12.2025], <http://www.qajarwomen.org/en/people/195.html>

¹⁹⁷ In a letter to Ḥasan Shaykh al-Islām, Manṣūr Qazvīnī recounts that his marriage proposal succeeded only through the intervention of his brother, Mas'ūd Shaykh al-Islām (see "Letters from Mirza Mansur Shaykh al-Islam and his wife to Mirza Hasan Shaykh al-Islam, record no. 1016A113: sequence 12" in the digital archive of *Women's Worlds in Qajar Iran* ([https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:42937602\\$12i](https://iif.harvard.edu/manifests/view/drs:42937602$12i))).

¹⁹⁸ Mahdi Bamdad, *sharḥ-i rijāl-i Iran, dar gharn-i 12, 13, 14 hijrī*, vol. 1 (Tehran: Zavvār, 1968), 335.

¹⁹⁹ See the letters in the archive "Women's World in Qajar Iran", record no. 1016A113, at <http://www.qajarwomen.org/en/items/1016A113.html>.

Ḥasan portray him as the family's arbiter of domestic grievances: "It is not clear if my husband will come or not. Nor is it clear whether I have a husband (at all) or not."²⁰⁰ This intimate testimony reveals Manṣūr's reliance on Ḥasan for personal as well as political support, and suggests that between 1891 and 1895 Manṣūr's loyalties were divided—if not riven—between his brother's traditionalism and his nephew's reformist zeal.

In the absence of external biography, *Vaqāya 'al-Ayyām* itself remains our principal source for Manṣūr's personal and familial world. The travelogue alludes to his children—two daughters, Afsāna Khānūm and the prematurely deceased Ashraf al-Sādāt, and a son, Mubashir Khāqān—yet offers no extended commentary on their lives. Archival materials identify Mubashir as a master *tar* player and show Afsāna appearing unveiled in contemporary photographs.²⁰¹ Such details suggest that Manṣūr's immediate household embraced aspects of cultural "modernity," signaling a generational shift in religious practice that anticipates the informal challenges to clerical authority explored in later chapters.

The *VqA* manuscript itself opens with a *fihrist* (commentary) appended by an anonymous annotator, whose brief character sketch combines encomium and censure. On one hand, the annotator acknowledges Qazvīnī's noble sayyid lineage and his unequivocal loyalty to Prince Ḥāzrat-i Vālā Sardār Khān—as the prince's *vakīl*, he exercised full jurisdiction over Sardār's territories. On the other, the annotator reproaches him for "losing himself to sinful deeds" despite his clerical garb.²⁰² This ambivalent appraisal both echoes and challenges Qazvīnī's self-presentation, and signals the interpretive tensions this book will probe in Chapter 3 through close analysis of his narrative voice and epistolary practice.

²⁰⁰ Letters from Mīrzā Manṣūr Shaykh al-Islām and his wife to Mīrzā Ḥasan Shaykh al-Islām, 1844-1892, n.d. Bahram Sheikholeslami collection. Women's Worlds in Qajar Iran Digital Archive. Middle Eastern Division, Widener Library, Harvard Library. Wife of Mīrzā Manṣūr to Mīrzā Shaykh al-Islām, 2 March 1892.

²⁰¹ For the photos of Afsāna Khānūm, see <http://www.qajarwomen.org/fa/people/184.html>

²⁰² *VqA*, vol. 1, IV.

Mapping these familial and institutional networks—fraternal, filial, and princely—reveals how Manṣūr Qazvīnī negotiated the formal hierarchies of Qajar bureaucracy and the informal solidarities of kinship and patronage. Such negotiations not only shaped his authorial perspective in *VqA*, but also embody the broader dialectic of authority and agency at the heart of this study. Having mapped his familial and institutional networks, the discussion turns to the biography of his principal patron, Amīr Khān Sardār, whose career further illuminates the interplay of centre-based commissions and local loyalties.

In the ‘Preface’ to *Vaqāya’ al-Ayyām*, the anonymous annotator records the itinerary’s outset and identifies Manṣūr Qazvīnī as the attendant of Āqā Bālā Khān Sardār.²⁰³ This figure—also known variously in the text as Āqā Sardār, Ḥaẓrat Sardār, or Amīr Khān Sardār—was Vajihullāh Mīrzā, son of Sulṭān Mīrzā ‘Aẓd al-Dawla (Fath ‘Alī Shāh’s forty-eighth son) and therefore a prince (*shāhzāda*) of the Qajar line. His sister Shams al-Dawla’s marriage to Nāṣir al-Dīn Shāh underpinned his courtly influence.²⁰⁴ Contemporary chronicles record his 1893 (1311 AH) appointment as governor of Zanjān and Khamsa—an office Qazvīnī corroborates in *VqA*—placing him at approximately thirty-six years of age during the four-year journey.²⁰⁵

Āqā Sardār’s multifaceted role illuminates the mechanisms through which formal authority and patrimonial ties operated in late-Qajar Iran. As both the shah’s appointed governor of Zanjān and Khamsa and the commander responsible for enforcing central edicts—most dramatically during the tobacco boycott—he exemplifies how Qajar princes translated royal decrees into local practice. His proximity to Qazvīnī thus anchors our reading of *Vaqāya’ al-Ayyām* in real networks of power: through Sardār, Qazvīnī gains access to corridors of

²⁰³ *VqA*, vol. 1, 1.

²⁰⁴ Bamdad, *sharḥ-i ḥāl-i rijāl-i Iran*, vol. 4, 396.

²⁰⁵ *Ibid.*, 404; *VqA*, vol. 2, 133; He was born in 1854 (1271 AH) and died in 1904 (1322 AH) in Tehran (Bamdad, *sharḥ-i ḥāl-i rijāl-i Iran*, vol. 4, 396, 404).

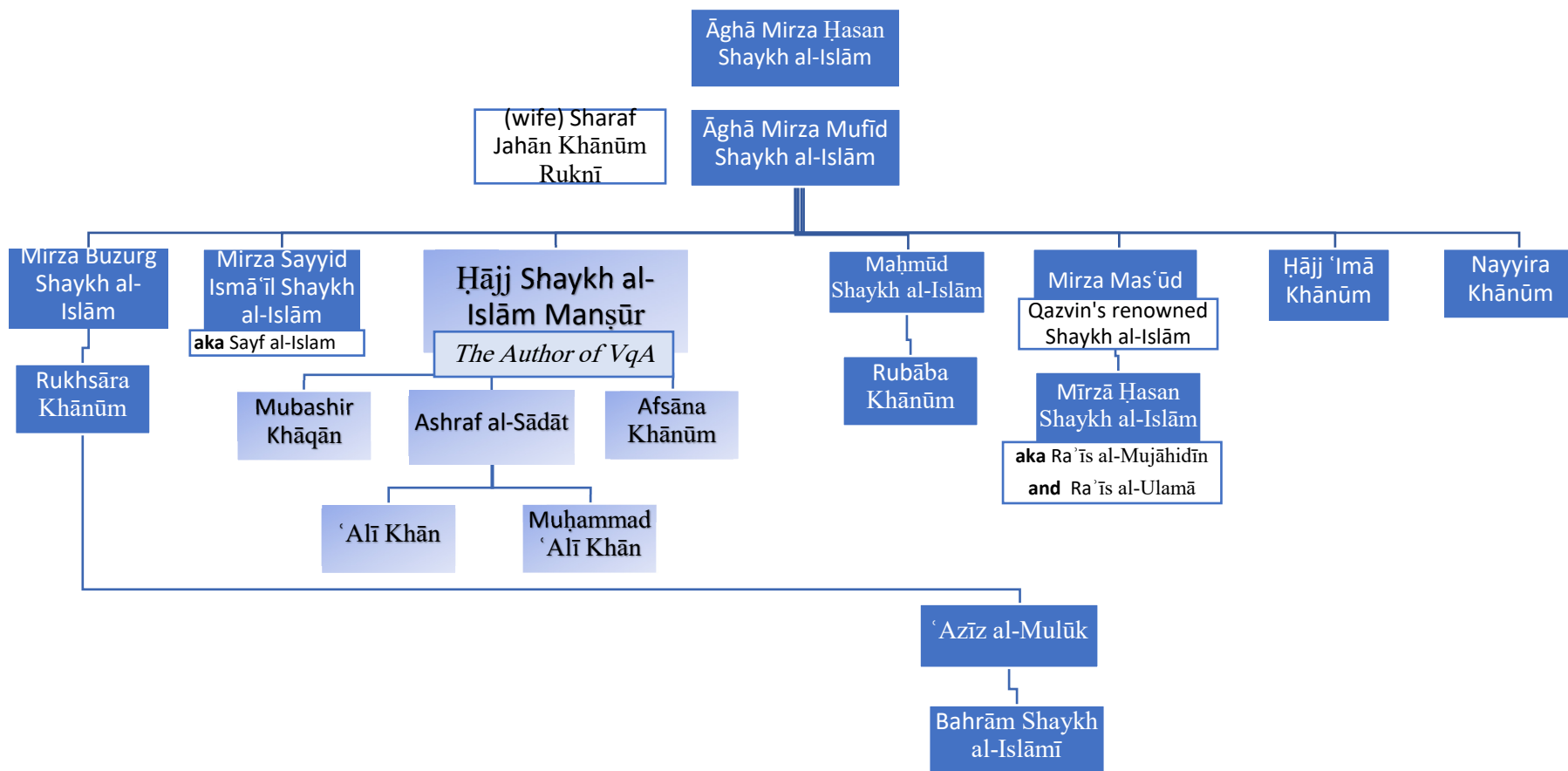
military command, judicial authority, and provincial administration. Moreover, Qazvīnī's narrative interweaves encounters with a broader cast of political and religious actors—Vizier Mīrzā Muḥammad Khān,²⁰⁶ Khamsa's brigadier-general Ḥussayn Qulī Khān,²⁰⁷ Vizier Farajullāh Khān,²⁰⁸ the mujtahid Āqā Sayyid 'Abd al-Majīd,²⁰⁹ and others—each of whom figures into the provincial networks through which central power was negotiated. These interactions demonstrate how judicial, military, and religious offices collectively mediated Tehran's authority on the ground. In subsequent chapters, the biographical and political trajectories of these figures will be examined to show how they embodied—and at times contested—both formal mandates and informal power, thus further substantiating the book's argument about the mutual constitution of state structures and social forces in the Nāṣirī period.

²⁰⁶ VqA, vol. 1, 16-18.

²⁰⁷ VqA, vol. 1, 33.

²⁰⁸ VqA, vol. 1, 39.

²⁰⁹ VqA, vol. 2, 146.

Translated Passage: Biographical Account of Amīr Khān Sardār by Manṣūr Qazvīnī— A Qajar Prince and Statesman

This biographical vignette of Amīr Khān Sardār is placed after Section 1 because it lets us see, in a single compact piece of writing, how Manṣūr Qazvīnī turns prose into patronage, genealogy into authority, and narrative into network. Stylistically it departs from the author’s plain register elsewhere in *Vaqāya ‘al-Ayyām* and adopts a high panegyric idiom—solar and lunar metaphors, serial honorifics, formulae of royal devotion. By writing the prince into an ideal of just rule—brave, tireless, protector of the oppressed—Qazvīnī simultaneously situates his own office within the same moral economy of service and loyalty.

The vignette also functions as a map of connectivity. It traces Sardār’s movement across a corridor of northeastern and central provinces, his management of frontier populations, and his telegraph-mediated response to crisis after the 1313/1896 regicide. Details such as foreign decorations, an expanded gubernatorial remit, a European mission, and later promotion to Minister of War operate as credentials: they signal capacity, proximity to the court, and access to resources. Read against the chapter’s discussion of clerical inheritance and patronage, the logic is reciprocal: princely favor underwrites clerical standing, while clerical prose stabilizes a patron’s reputation in provincial society.

Finally, the colophon (“written ... on the night of 28 Ramaḍān 1315 by Aḥmad, son of Ākhūnd Mullā Shukrullāh”) matters for the argument about manuscript-making. It marks the text as layered and collaborative rather than a single-pass diary, and it reminds the reader that VqA is a curated dossier in which biography, report, and correspondence are woven to consolidate relations. This is why the passage is included here: it is at once a life of a Qajar prince and a compact demonstration of Qazvīnī’s world, where rank, office, and kinship are continuously made—and remade—through writing.

The Account of Amīr Khān Sardār

As he was a scion of illustrious kings and renowned sovereigns, the progeny of successful monarchs and eminent princes—indeed, the radiant sun of nobility’s firmament and the resplendent moon of grandeur—His Excellency, the most dignified, most noble, most exalted Prince Vajīhullāh Mīrzā, known as Amīr Khān Sardār al-Salṭana al-‘Ālī, was, for an extensive period during the reign of the late martyred king—may God sanctify his tomb—entrusted by statesmen to lead expeditions into perilous regions wherever rebellion and unrest arose in the realm. Some bore ill-will, presuming that such assignments might diminish the illustrious prince’s name and renown. [384] Yet, those intimately familiar with the prince’s unmatched valor and adeptness in executing royal decrees silenced detractors and critics with reproachful conviction.

Nonetheless, endowed with exemplary competence, extraordinary bravery, and astute insight in temporary measures, he marched resolutely toward his destination, never at any moment lapsing into negligence or indolence. He eschewed the ways of procrastination and error, nor did he indulge in trivial amusements or diversions. Indeed, he fulfilled every entrusted royal duty, healed the wounds of the oppressed by repelling tyrants and oppressors, and thoroughly earned the approval of the imperial heart. In both travel and residence, he remained perpetually favoured by royal kindness and the benevolence of (...) the late martyred king. After returning from Lorestan and having received decorations and insignia from the Russian Emperor and the British Queen, he was proudly and honourably appointed governor over the provinces of Astarābād, Gurgān, Shāhrūd, Baṣṭām, Semnān, and Dāmghān—regions that had never before been administered collectively under a single governor.

In the year 1313 AH [1896 CE], when the late martyred king departed to divine mercy, the esteemed prince was occupied managing and ordering the affairs of Turkman and Afghan tribes in the aforementioned provinces. Upon receiving the devastating telegram bearing news of the martyred king's assassination, this eminent prince, undaunted by fear or anxiety, communicated the news openly and transparently to all concerned authorities. Day by day, he intensified control and governance over these regions, ensuring all the poor and vulnerable were sheltered securely and peacefully. On the third day following the grievous news of the assassination, a telegram arrived from the royal court, announcing his independent governorship over these provinces, commanding him to display an even greater demonstration of service than before, thus meriting continued imperial favour. Accordingly, the exalted prince diligently continued his service in those lands and territories, bringing prosperity and ease to all their inhabitants, until a royal command summoned him back to the imperial capital of Tehran.

Upon arrival, he had the honour of visiting the blessed imperial presence. The illustrious king of kings, the master of the world, graciously bestowed his royal kindness upon the prince, who then accompanied the imperial entourage for some time. [385] Eventually, it pleased His Majesty to dispatch a suitable and distinguished statesman as an envoy to Europe to extend congratulations to the great emperor. By royal council's decision, this significant mission was auspiciously entrusted to the esteemed prince. Obediently and honourably, he journeyed toward Europe. The unprecedented ambassador's mission lasted approximately three months. Having fulfilled the mission with utmost dignity and splendour, he returned to the sublime capital Tehran, presented himself again before the imperial threshold, and was once more honoured with royal favour.

In the revered month of Rajab al-Murajjab, year 1315 AH [1897 CE] (...), he proudly and honourably received the appointment of Minister of War. Now, as today marks the twenty-eighth day of the blessed month of Ramadan, he administers, with utmost dignity and authority, all affairs related to the military forces of Iran. The future remains in the hands of divine decree. God's decree suffices.

Written humbly by this servant (...), Aḥmad, son of Ākhūnd Mullā Shukrullāh Mashmā'ī, on the night of the twenty-eighth of Ramadan, 1315 AH [February 20, 1898].

Section 2: The Manuscript *Vaqāya ‘al-Ayyām*: Characteristics, Composition, and Intended Audience

This section treats the manuscript’s physical and paratextual features not as neutral background but as evidence for how VqA was positioned to circulate and to authorize its contents. These material features matter because the manuscript’s uniformity, indexing, and later additions register an intended circulation beyond private memory—positioning the diary as an administrative record and, later, as an object of curated authority. The description that follows therefore attends to format, labelling, and internal organization as part of the manuscript’s social life: the ways it was handled, classified, and made readable for specific audiences.

Physical and Formal Description of the Manuscript

Vaqāya ‘al-Ayyām, the core source for this study, is a two-volume manuscript.²¹⁰ Qazvīnī himself refers to this work as a *rūznāma* (journal), chronicling his journey across various Iranian provinces between 29 December 1891 and 24 January 1895. Both manuscript volumes are physically uniform, measuring 22 cm by 14 cm, and housed in the Majlis Library, Museum, and Document Centre (Kitābkhāna-yi Majlis-i Shūrā-yi Millī), with repository reference 1018A31 and shelf number (13729). The manuscript’s internal catalogue numbers in the Majlis Library are recorded as 86912 for the first volume and 86913 for the second.

Inside the front cover of the first volume are three labels. The central label identifies the manuscript by title, author, repository number (86912), and shelf number (13729), clearly marked as property of the "Library of the National Parliament," accompanied by the Pahlavi-era lion-and-sun emblem, indicating its integration into the collection during the Pahlavi monarchy. Another label shows the volume was bound by G. Collier, located at 72 Hulton

²¹⁰ The final pages of volume two appear to belong to the third volume.

Garden, London. A further notation, *Khattī-yi fihrist-shuda* (“catalogued manuscript”: 13729), and an official stamp marked “Bazdīd shud 1385” (examined: 2006/2007) confirm its archival registration and recent examination.

The second volume contains similar archival labels, though the title recorded here is “*Vaqāya‘ al-Ayyām*, jild-i 2 va 3” (volumes two and three). The repository number is 86913, with shelf number 9934, and a corresponding stamp, “Bazdīd shud 1384” (examined: 2005/2006), confirming similar archival practices.

The presence of multiple library labels, repository stamps, and archival annotations clearly indicate its integration into official collections during the Pahlavi era, demonstrating the manuscript’s perceived historical and cultural value by later custodians. Furthermore, the careful documentation of its physical attributes—such as dimensions, binding origin (by G. Collier, London), and repeated archival examinations—reflects systematic processes of preservation, authentication, and categorization. Such meticulous archival management underscores how manuscripts like *VqA* were transitioned from private documents into state-recognized historical artefacts. Thus, these details illuminate not only the manuscript’s trajectory from personal record to public document but also the evolving scholarly and national significance attached to texts produced in late-Qajar Iran.

Having clarified the manuscript’s archival history and institutional significance, it is now essential to examine its internal dynamics, particularly the relationship between author and scribe, as well as the annotations, to better understand its production context and interpretive layers.

Authorship, Scribe, and Annotation of the Manuscript

The manuscript begins with a four-page preface authored by an anonymous annotator, who provides thematic outlines, evaluative commentary, and red-ink annotations interspersed

throughout the text.²¹¹ The annotator asserts that the scribe and author are identical; however, internal textual evidence contradicts this claim. The manuscript clearly demonstrates standard collation practices customary in late-Qajar textual production:²¹² the author, Shaykh al-Islām Qazvīnī, explicitly notes in the text, "I collated my journal with Mullā ‘Alī Akbar. I graced him with my gown since he has greatly devoted himself to writing my journal and composed poetry as well."²¹³ Moreover, marginal notations and numbered insertions indicate thorough revision and collation, a hallmark of a transcribed and corrected manuscript.²¹⁴ Indeed, the colophon of the first volume identifies the scribe explicitly in Arabic as Mīrzā ‘Alī Akbar.²¹⁵ Thus, the evidence indicates that Mīrzā ‘Alī Akbar transcribed the manuscript from Qazvīnī’s original draft (*pīshnivīs*), correcting and amending it in consultation with the author.

The presence of multiple actors, each engaging with the manuscript at different stages, highlights complex layers of textual authority and interpretation. This division of labor and interpretative engagement reveals that the manuscript is not only a product of Qazvīnī’s own intentions, but also reflects mediated interventions by the scribe and the annotator, thereby illustrating how knowledge production involved ongoing negotiation and renegotiation of power, meaning, and textual authority. Thus, the manuscript’s production mirrors the interplay of formal hierarchies and informal negotiations characteristic of late-Qajar bureaucratic and intellectual culture.

This complex interplay between author, scribe, and annotator not only shaped the final textual form but also informs our understanding of Qazvīnī’s motivations in composing the work and his expectations of its readership. A close examination of these multilayered

²¹¹ The full translation of the preface is cited at pages 115 and 116.

²¹² For more information, see, Najib Mayel Heravi, *tārīkh-i nuskha-pardāzī va tashīh-i intiqādī-i nuskha-hāyi khaṭṭī* (Tehran: Kitābkhāna, mūza, va markaz-i asnād-i majlis-i shurā-yi Islāmī, 2000), 34-35.

²¹³ VqA, vol. 1, 326; Manṣūr Qazvīnī asked Mulla ‘Alī Akbar to inscribe his journal (VqA, vol. 2, 240).

²¹⁴ For some instances, see VqA, vol. 1, 100, 101; vol. 2, 193, 195.

²¹⁵ VqA, vol. 1, 337.

contributions illuminates the explicit and implicit intentions behind *Vaqāya* ‘*al-Ayyām* and clarifies whom the author envisioned as its primary audience.

Motivations behind Writing and Intended Readership

In the opening preface to VqA, Qazvīnī explicitly articulates his purpose for composing the journal:

Since the principles of experience and the ordering of affairs depend upon preserving records, which in turn rely upon accurate recollection, and since memory itself is susceptible to weakening through worldly distractions (‘*alāyiq*) and obstacles (‘*avāyiq*), inevitably culminating in forgetfulness and ultimately death, it is preferable that one’s experiences be recorded in writing, particularly those of a traveller.²¹⁶

Further emphasizing his motive, Qazvīnī states in the preface to the second volume that written memoirs constitute one of the few enduring legacies left after an individual’s passing, allowing future generations both pleasure and practical benefit from his experiences.²¹⁷ Additionally, he explicitly solicits his readers’ spiritual intercession, hoping that future readers might pray for the forgiveness of his sins after appreciating his diligent effort in composing such a detailed account.²¹⁸

Yet a deeper scrutiny of the manuscript allows us to discern subtler intentions behind its composition. Notably, the work omits detailed accounts of sensitive political duties, specific administrative correspondence, and confidential interactions with royal envoys or high-ranking officials.²¹⁹ Thus, the text was likely intended for neither contemporary court officials nor political historians. While Qazvīnī utilizes sophisticated, mystical language in introductory sections to convey erudition, his overall language choice—straightforward syntax and

²¹⁶ VqA, vol.1, 1.

²¹⁷ VqA, vol. 2, 2.

²¹⁸ “If the reader of this book knows me, (s)he might pray to God for the forgiveness of my sins and will think to themselves about how patient I was to put such an effort into writing this account.” VqA, vol. 2, 348.

²¹⁹ For instance, Qazvīnī repeatedly mentions conversing with Sardār, but rarely informs the readers about the subject matter of the discussions (VqA, vol. 1, 17).

accessible vocabulary—suggests that the intended audience was likely the literate middle class, rather than elite intellectuals or scholars. Moreover, his explicit and unrepentant depictions of behaviours considered sinful in Islamic jurisprudence, such as gambling, consuming pork, engaging in same-sex relationships, and masturbation, effectively excludes strict adherents of orthodox morality from his intended readership.

The self-representation that Qazvīnī meticulously constructs throughout *Vaqāya‘ al-Ayyām* is characterized by assertive masculinity, authority, and hierarchical dominance, reinforced repeatedly through narrative depictions of social interactions. By emphasizing his sexual assertiveness, direct control over subordinates, and severe management of servants, he vividly underscores a persona aligned with power typical of elite Qajar society. This constructed persona not only legitimizes his authority as a bureaucratic official and member of the clerical elite, but also situates him clearly within the power structures and gender norms of his time.

Moreover, the deliberate inclusion of potentially controversial topics—such as candid accounts of sexual acts or mistreatment of subordinates—suggests a conscious decision by Qazvīnī to record and preserve his personal dominance, both socially and morally, for posterity. The manuscript thus functions as a carefully curated instrument through which Qazvīnī could exert a lasting legacy, representing himself as an influential and authoritative patriarch whose actions remain unchallenged.²²⁰

The intended readership implied by such self-fashioning likely comprised his direct descendants, extended family members, and broader social circles affiliated with powerful clerical and bureaucratic lineages.²²¹ These readers would have been uniquely positioned not

²²⁰ He addresses the journal to *ayandigān* (posterity), see VqA, vol. 2, 348.

²²¹ “Self-fashioning” is used in this book in Greenblatt’s sense to denote the deliberate shaping of a publicly legible persona under normative and institutional pressure, such that self-presentation and self-discipline are

only to understand but also to appreciate the nuances of his representations of dominance and status. Additionally, general readers with interests in memoirs and personal narratives—particularly those from influential families—would find the narrative compelling precisely because it authentically reflects broader patterns of social hierarchy, patriarchy, and elite self-perception within late-Qajar Iran. This calculated representation therefore reveals the underlying intention of producing a lasting text that affirms the enduring prestige and authority of his lineage, while simultaneously offering insight into how power was inscribed, performed, and preserved through personal and textual practices.

Structure and Composition of *Vaqāya‘ al-Ayyām*

The manuscript of VqA comprises two comprehensive volumes containing several distinct thematic components. The first volume begins with an annotator’s preface listing major themes and literary excerpts,²²² followed by a critical evaluation of Qazvīnī’s character, expressing surprise and disapproval of the author’s frank admission of morally dubious behaviours.²²³ The primary portion is the detailed journal recounting daily events, social interactions, and personal reflections. At the end of the first volume, Qazvīnī adds selected poetry by Fārs Burūjirdī, whose verse he greatly admired during their encounter. Following several blank pages, the volume concludes with a poetic excerpt by Nāsir Khusraw, signed by a certain Muḥsin, and dated May/June 1898 (Muḥarram 1316 AH), five years after the initial copying of the manuscript on 27 June 1893 (12 Zi al-Ḥajja 1310).²²⁴

The second volume opens similarly, with a short prefatory note from the annotator reaffirming the manuscript’s value and listing its contents. A brief introduction by Qazvīnī

inseparable from power. Stephen Greenblatt, *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*, with a new preface (Chicago: University of Chicago Press, 1980), 1–3.

²²² VqA, vol. 1, II-IV.

²²³ VqA, vol. 1, IV.

²²⁴ VqA, vol. 1, 337, 346.

restates his reasons for recording his journey.²²⁵ The volume includes detailed daily memoirs and ends with an appended history of Qazvin, requested previously from Qazvīnī by a Tehran historian and authored by Mīrzā Muḥammad ‘Alī Vazīr, the contemporary state accountant of Qazvin. According to the scribe Mullā Aḥmad, this history was completed on 4 February 1895 (8 Sha‘bān 1312 AH).²²⁶ Given the availability of a rough draft, Qazvīnī instructed the scribe to append it to the conclusion of *Vaqāya‘ al-Ayyām* in order to ensure that its historical content would be accessible and beneficial to future readers.²²⁷ A truncated third volume, incomplete for reasons unknown, is limited to fourteen pages and concludes on 6 January 1895 (9 Rajab 1312 AH).²²⁸ An additional historical section, describing the rulers of Qazvin during Nāṣir al-Dīn Shāh’s reign, was later appended by Mullā Aḥmad on 20 February 1898 (28 Ramaḥān 1315 AH), ending with a laudatory biography of Amīr Khān Sardār.²²⁹

Despite its seemingly miscellaneous structure—including journal entries, poetry, annotated margins, and historical appendices—the compilation reflects Qazvīnī’s deliberate choices. For instance, Fārs Burūjirdī’s poetry, though seemingly unrelated at first glance, explicitly reinforces the positive image of Qazvīnī and Sardār, while simultaneously condemning rivals such as Amīn al-Sultān. Such editorial choices indicate how Qazvīnī carefully managed the portrayal of his personal and political image, underlining the complex interplay of self-representation and authority central to the present study.

Understanding the structure and composition of *Vaqāya‘ al-Ayyām* provides essential context for interpreting its thematic content. The deliberate compilation of daily entries, historical appendices, poetry, and marginalia reveals the layered narrative strategies through which Qazvīnī organized and framed his experiences. This structural complexity is mirrored in

²²⁵ VqA, vol. 2, 1-3

²²⁶ VqA, vol. 2, 365.

²²⁷ VqA, vol. 2, 348-365.

²²⁸ VqA, vol. 2, 379.

²²⁹ VqA, vol. 2, 380-383.

the work's thematic diversity—from political commentary and social hierarchy to sexuality and religious authority. In the thematic analysis of VqA that follows, these formal features provide the framework through which the manuscript articulates its multifaceted engagement with power, identity, and the socio-political dynamics of late Qajar Iran.

Translated Passage: Author’s Preface to the Travel Account— Reflections on Memory, Mortality, and the Purpose of Writing

This preface is the right doorway into a section about the manuscript itself because it states, with unusual clarity, what *Vaqāya‘ al-Ayyām* is for, how it is made, and whom it is meant to address. Qazvīnī frames writing as a technology of memory—“the preservation of accounts of deeds” against the “fragility...of recollection”—and, at the same time, as an ethical ledger kept before God. By yoking recollection to eschatology (Qur’ānic prooftexts, the triad of progeny/words/deeds that outlive the self), he recasts a travel diary as a form of *bāqīyāt-i ṣāliḥāt*: a work whose material form (paper, pagination, entries) is inseparable from its moral function (gratitude, repentance, self-correction). The preface thus tells us that the manuscript is not merely a record; it is a discipline.

Formally, the opening shows the codicological and rhetorical features that structure the whole book: *basmala* and *ḥamdala*, a programmatic poem, and a dated marginal annotation (“Jumādī al-Ukhrā...1892”). Those layers—main text and para-text document composition in stages: a first volume already completed, a second begun several years later, and a page where a later hand (or the author himself on review) inserts the month and year. The duplication of the preface across volumes, with Volume Two amplifying praise and pious topoi, signals revision for new circumstances and audiences. In this sense, *Vaqāya‘* is a curated dossier—compiled, reopened, and augmented—rather than a single-pass journal.

As mentioned earlier, the preface is also our best guide to intended readership. The “unknown one” who wishes to “leave a trace for some days” names a modest horizon of circulation; the repeated resolve to “revisit” entries and “fulfil gratitude” to “people of heart” implies a primary reader (the self), a transcendent addressee (God), and a proximate circle (kin, patrons, pupils) who will recognize themselves in the ledger of thanks. This mixed address

explains the manuscript's hybrid tone elsewhere: private introspection beside public acts; devotional formulae beside administrative detail.

Finally, the passage makes explicit the key methodological problem this book takes up: how to read a text that is at once historical evidence and crafted self-portrait. Qazvīnī tells us that selection and sequencing are purposeful—chosen to aid repentance, train attention, and memorialize benefactors. That openly stated purpose cautions against treating entries as neutral chronicle and legitimates the kinds of narratological and paratextual analysis used here: hand, margin, dating, and formula become sources in their own right. This preface frames the manuscript as a layered artifact of composition and transmission, a moral practice of keeping time, and as a text that stages—and constrains—claims to voice, audience, and legitimacy. The translation of the preface follows.

[Volume One][1] We seek succour from Him; in the name of God, the Most Merciful, the Most Compassionate; following due praise and glorification.

Since the rules of experience and the orderly management of affairs depend upon the preservation of accounts of deeds, and this preservation itself rests upon the power of recollection—a power that is maintained by inscribing what has transpired, particularly for one who is journeying—and given that due to engagements in worldly subsistence (*'alāyiq*) and entanglements (*'avāyiq*), the fragility and infirmity of memory (*quvva-yi mudrika*) become apparent in certain circumstances, inevitably resulting in death and the obliteration of remembrance, it is therefore fitting that such recollections be recorded as a journal upon these pages.

Poem:

“In the name of God, the Most Merciful, the Most Compassionate, is the key to the door of the treasury of wisdom. The name of God is the inception of thought, and the conclusion of speech; thus, perfect thy thought and speech in His name”—a name that adorns every gathering.

(Margin note: The month of Jumādī al-Ukhrā (January), of the months in the year 1892 [1309AH.])

[Volume Two] [1] And we seek succour from Him

In the name of God, the Most Merciful, the Most Compassionate.

Boundless praise and abundant gratitude belong to the Creator who brought us forth from the obscurity of non-existence into the realm of being, who adorned us with the robe of creation and enriched us through His infinite grace. He fashioned our mortal bodies as vessels imbued with every form of bounty and adornment—endowing us with the faculties of sight and speech, touch and hearing, taste and smell—and rendered us independent through the movements and stillnesses of hands, eyes, ears, tongue, feet, and all senses. From cradle to grave, by His grace and generosity, He has guaranteed our sustenance from His hidden treasury (*khazāna-yi ghaybī*), beyond calculation or expectation. For the sake of attaining eternal blessings in the hereafter and everlasting abode, He has provided the prophets (*ṣalawāt Allāh ‘alayhim ajma ‘īn*) and honoured saints as guides to the grand path of righteousness. Through the blessings of guidance and instruction of the Noble Seal of Prophethood (*khatmī martabat*) and the Imams of guidance, who are the universal guides for all servants, He has rescued us from the wilderness of ignorance and the darkness of error.

As the poet has said:

"What capacity have the hand and tongue
That could fulfil the gratitude owed Him?"

After this, I, the erring servant, the least dust beneath the feet of the believers, Ḥājī Mīrẓā Maṣṣūr, ever in need [2] of the forgiveness of the All-Forgiving Sovereign, reflect upon the truth that the ultimate end of all living beings is annihilation, in accordance with the profound verse, “Every soul shall taste death” (*kullu nafsin dhā’iqat al-mawt*). Soon enough, these physical forms shall cease to possess any benefit, and each bodily organ shall lose the power to perform its functions. Death shall rend the garment of existence and lay down the bed of dust. As the demands of time—whether love or hatred, eating or drinking, standing or sitting, travel or residence, fortune or misfortune—are inevitably transient, indeed, “All things perish except the face of your Lord, the Possessor of Majesty and Generosity” (*lā yabqā illā wajhu rabbika dhū al-jalāl wa al-ikrām*).

In accordance with trustworthy transmitted traditions (*aḥādīṣ-i mu’tabara-yi naqliyya*) and empirical sensory experiences (*tajribiāt-i ḥissiyya*), after death, nothing benefits a human being except righteous progeny, virtuous words, and good deeds that are recorded upon the pages of paper. This humble servant, devoid of means and standing, possesses no enduring good deeds (*bāqīyāt-i ṣāliḥāt*) to present in the mighty presence of the All-Powerful. Thus, I have resolved to record my daily actions and utterances in a book, so that if, according to divine decree, the promised moment [of death] is near, a trace of this unknown one might remain for some days. And should an extension of my lifespan be granted, I shall revisit these recorded memories from time to time, reflect upon the kindnesses of my fellow beings and the joys of companionship with people of heart, fulfilling gratitude toward every deserving group, offering due thanks for divine gifts and blessings. For the days spent in negligence, I shall seek forgiveness, gathering the means for awakening. Reviewing the days and hours of devotion [3], I shall strive diligently to adopt a habit of renewed spiritual effort.

Several years ago, I completed one volume of my account of deeds; now, by the perpetual assistance of the Everlasting and Eternal Lord, I commence writing the second volume.

Upon Him alone do we rely, and from Him alone do we seek aid.

Section 3: Thematic Categories and Analytical Overview of *Vaqāyaʿ al-Ayyām*

The list of topics presented below derives from the table of contents compiled by the later annotator of *Vaqāyaʿ al-Ayyām*, who inserted it at the beginning of the manuscript. This index serves as both a structural guide to the travelogue and a revealing interpretive lens through which the annotator sought to frame the text's significance. While this thematic inventory is invaluable for understanding how the manuscript was received and categorized in a later period, it is also a product of selective attention—highlighting certain features (e.g. punitive justice, administrative routines, and local customs) while omitting or underemphasizing others (such as Qazvīnī's intimate reflections, gendered discourse, or critiques of power). The analysis therefore treats the index as a paratextual argument—useful as a guide, but revealing in its omissions.

Reading through the Margins: Annotated Themes and the Framing of *Vaqāyaʿ al-Ayyām*

Topography, Ethnography, and Local Knowledge

This category includes Qazvīnī's observations on geography (e.g., Tang-i Shūrāb, Takht-i Rustam), tribal customs (e.g., Sagvand and Ḥasanvand tribes), architectural features (bridges, caravanserais), and shrines. These entries reflect the genre's ethnographic impulse and provide spatial anchoring to Qajar governance by mapping authority and sacred geography simultaneously. This information also enhances our understanding of how provincial knowledge was catalogued and transmitted in bureaucratic and elite circles. The annotator includes these geographical and cultural references to highlight the breadth of the journey and to legitimize the manuscript's value as an encyclopedic record of Qajar-era Iran.

Social Hierarchies, Lifestyles, and Everyday Customs

Qazvīnī documents the practices, ceremonies, and attire of various social strata—ru‘āyā, merchants, officers, clergy, etc. These records not only illuminate social structure but also act as cultural commentary. His disdain for certain behaviours (such as his scathing reference to Fakhr al-Dawla) signals the construction of a normative patriarchal discourse in which morality, gender roles, and propriety reinforce elite masculinities and cultural authority.²³⁰ The annotator emphasizes these themes to demonstrate the author’s insight into the rhythms of Qajar social life and to affirm his authority as a moral and social observer.

Power, Discipline, and Central-Provincial Relations

This cluster centres around taxation, the distribution of offices and gifts, rural administration, and punishments such as flogging, chaining, and execution. The documentation of coercive practices (e.g., binding a laborer, beheading, punishing a theology student) demonstrates how the body functioned as a site of state discipline and local assertion of dominance. These acts reinforce both formal (royal-delegated) and informal (clerical, tribal) power relations and are crucial for understanding the fragile mechanisms of Qajar centralization. The annotator likely included this category to signal the author’s role in exercising coercive power and to reflect the disciplinary mechanisms operative under Qajar rule.

Resistance, Legal Appeals, and Social Contestation

Numerous examples—such as the Ardebil migration threat, taking refuge in sanctuaries, or the revolt in Malāyir—indicate how provincial populations negotiated, resisted, or appealed power. These cases reflect the limits of formal power and the vitality of informal modes of resistance and negotiation. Moreover, they show that clerical intercession and sanctuary traditions remained potent forms of communal protection—crucial to the hybrid structure of Qajar

²³⁰ VqA, vol. 1, 48.

sovereignty. The annotator likely included this category to provide evidence of public dissatisfaction and to contextualize the fragility of central authority during the period.

Cultural Life, Literary Expression, and Political Commentary

The inclusion of poetry (e.g., by Fārs-i Burūjirdī or Sayyid Bāqir-i Āshufta), satirical commentary on political figures (like Amīn al-Sultān), and marginalia from figures like Muḥsin Mīrzā reflect the manuscript's layered textuality. These entries not only affirm the cultural practices of elite literary circles but also offer insight into political sentiment, loyalty, and critique within the Qajar administrative orbit. The annotator has included these references to highlight the author's cultural refinement and engagement with elite literary traditions, thereby enhancing the manuscript's prestige and positioning it as a work of both administrative and literary significance.

Beyond the Margins: Overlooked Themes and the Full Texture of Vaqāya' al-Ayyām

The outline's omissions are not incidental: it under-indexes routine bureaucratic labour, elite sociability, and morally awkward or intimate episodes central to Qazvīnī's self-fashioning. What comes into focus, instead, is authority as an everyday accomplishment—produced through procedure, relationship, and narrative management as much as through spectacle.

Personal Life and Daily Routines

The consistent exclusion of mundane routines such as waking, eating, tea drinking, smoking hookah, and documenting daily life reflects a tendency to separate the 'banal' from the 'noteworthy.' Yet these practices are far from trivial: they offer critical insight into the sensory rhythms of elite life, regional customs, and Qazvīnī's own efforts to fashion a stable self amid shifting political landscapes. Their absence from the annotator's list signals a hierarchy of narrative value that places spectacle above habit, and public authority above personal embodiment.

Reflections on Religion and Clerical Identity

Despite Qazvīnī's clerical status, the annotator omits references to his ritual piety—such as fasting, Muharram commemorations, and declarations of divine fate—and avoids mention of his physical markers of religious identity like tying the turban. These omissions may reflect a tension between Qazvīnī's nominal religious authority and the moral ambivalence that pervades his narrative. The annotator's silence here suggests an unwillingness to validate a religiosity perceived as compromised by the author's indulgences and contradictions.

Representation of Women

Women's visibility in *Vaqāya' al-Ayyām*—as objects of desire, subjects of violence, and participants in social life—is completely erased in the table of contents. This reflects not only the prevailing gender norms of the period but also a deliberate effort to sanitize the manuscript for respectable readerships. Yet these episodes are crucial for reconstructing gendered hierarchies, the sexual politics of elite masculinity, and the intersections of domestic authority and social control.

Entertainment and Leisure Activities

Gambling, chess, musical performances, and animal fights appear frequently in the manuscript but are absent from the annotator's list. These omissions likely stem from a desire to distance the author from behaviours condemned by Islamic law or deemed unbecoming of a Shaykh al-Islām. However, their narrative frequency suggests that such entertainments were integral to elite male sociability and functioned as informal arenas for negotiating power, leisure, and patronage.

Administrative Duties and Local Governance

While the annotator includes punitive spectacles such as executions and floggings, he largely overlooks the routine mechanisms of governance—settling disputes, overseeing markets, interacting with villagers, and distributing garments or symbolic gifts. This signals a preference for dramatized, morally legible expressions of power over the slow, procedural exercise of bureaucratic authority. These overlooked details are indispensable for understanding how formal and informal power operated in provincial Iran and how authority was practiced at the margins of the state.

The themes omitted by the annotator were not peripheral—they were structurally central to Qazvīnī's self-fashioning and to the socio-political realities the text documents. Their exclusion was shaped by a moralistic impulse to protect the sanctity of the clerical office, uphold norms of decency, and foreground state spectacle over everyday ambivalence. At the same time, these neglected domains offer invaluable insights into the contradictions of late Qajar governance, elite masculinity, and the blurred boundaries between personal narrative and political culture. In this sense, the manuscript's full complexity only emerges when read beyond the limits imposed by its own editorial framing.

Building on the thematic architecture of *Vaqāya 'al-Ayyām*, the discussion next turns to the narrative strategies through which Qazvīnī structured and conveyed his experiences—revealing how content, voice, and chronology shape the text's performative authority and interpretive complexity.

Constructing Perspective: Narrative Strategies in *Vaqāya 'al-Ayyām*

In introduction, I outlined the narratological tools central to this study. In this section, I apply those tools—particularly narrative voice, focalization, and narrative situation—to *Vaqāya 'al-Ayyām*, in order to demonstrate how they shape the structure and function of the manuscript. This approach clarifies not only the textual strategies employed by the author but also how

narration reflects broader themes of power, identity, and perception in late Qajar Iran. Other narratological tools will be introduced where appropriate throughout the book.

Narrative Voice

In grammatical terms, "voice" denotes the relationship between the subject and the action expressed by the verb.²³¹ In narratology, voice is more broadly understood as the mode through which narrative discourse is conveyed. Narrators constitute this voice, mediating between events and the audience and shaping the reception of the text.²³²

In *VqA*, narrative voice operates on two levels. First, there is the broader manuscript level, which includes the anonymous annotator's preface, the historical appendix on Qazvin, and embedded poetry by Sardār and Sayyid Bāghir Āshufta. These interpolations introduce multiple voices, forming a polyphonic structure. Second, there is the level of the main narrative, composed of Qazvīnī's daily journal entries and autobiographical reflections. On this level, Qazvīnī serves as an overt, homodiegetic narrator—that is, a narrator who is also a character within the events he describes. He consistently employs the first-person singular (*man-am*) and plural (*mā-im*), asserting his authorial presence and self-conscious positioning within the narrative.

The tonal register of Qazvīnī's voice varies. In the authorial preface, the prose is marked by philosophical and mystical language, drawing on Islamic theology and Sufi idioms to lend spiritual legitimacy to the project of self-documentation.²³³ In contrast, the body of the travelogue adopts a bureaucratic-administrative register reflective of his role within the Qajar state.²³⁴ This shift in register underscores how voice is modulated to suit rhetorical context and

²³¹ Webster's Collegiate, online: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/voice>

²³² John Manfred, *Narratology: A Guide to the Theory of Narrative* (University of Cologne: English Department, 2017), N3.1.1.

²³³ See Translated Passage: Author's Preface to the Travel Account.

²³⁴ For example, he uses the impartial tone of an observer and the terminology of a state official, such as *ru'āyā*, *māliyāt*, *raf'-i murāfi'i*, *taqsīm-i arāzī*, etc. (*VqA*, vol. 1, 226, 303, 305; vol. 2, 20, 98, 158, 214).

intended readership. As stated in the preface, the text is dedicated to posterity.²³⁵ The language, however, aligns with loyalist discourse, signaling a readership sympathetic to the Qajar regime. Throughout, the narrator refrains from political critique and upholds the legitimacy of Qajar princes and administrators, suggesting an internalized discourse of loyalty.²³⁶

Focalization (Mood)

Gérard Genette introduced the concept of focalization to distinguish between the voice of the narrator and the perspective through which events are perceived.²³⁷ Focalization determines what the reader sees and knows at any point in the narrative. In *VqA*, the dominant mode is internal focalization, filtered through the narrator's consciousness and perception. Qazvīnī's internal viewpoint mediates not only his observations but also his judgments, biases, and emotions. However, *VqA* also demonstrates variable focalization. In certain anecdotes—such as the case of a Ḥājjī accused of theft—Qazvīnī shifts the lens to portray events from the perspective of others.²³⁸ These perspectival shifts offer a multidimensional understanding of events and reflect the narrator's sensitivity to the psychological and moral dimensions of the social encounters he records.

Focalization in *VqA* often operates through a kind of “perceptual layering,” in which what Qazvīnī registers through ordinary waking senses is braided together with what he “sees” in the mind's eye—memories, imagined scenarios, and the anticipatory pictures that give events their moral shape. In Khurramābād, for instance, his perception of disrespect is triggered by online cues (e.g., noticing men reclining in his presence) but takes form as judgment only when those cues are interpreted through offline perception: remembered scripts of etiquette,

²³⁵ *VqA*, vol. 1, 1; vol. 2, 1, 348-349.

²³⁶ *VqA*, vol. 1, 316; vol. 2, 364, 380, 382-384; There is only one exception of criticism: Qazvīnī believes it is obligatory for the king to repair bridges (neglected in Dizfūr's case). *VqA*, Vol. 1, 39-40.

²³⁷ Genette, *Narrative Discourse*, 186, 188.

²³⁸ For instance, see *VqA*, vol. 1, 142-143.

imagined affront, and internalized expectations about rank.²³⁹ The episode thus shows how his narrative perspective fuses immediate sensory perception with mentally generated images and recollections that supply the scene with meaning.

Narrative Situations

Narrative situations refer to structural patterns that describe the relation between narrator, character, and reader. Using Stanzel's typology as a heuristic, VqA can be approached as a first-person narrative in which the narrating "I" is centrally implicated in the narrated world, a configuration that foregrounds the text's autobiographical and ego-documentary orientation.²⁴⁰

Occasionally, Qazvīnī departs from this mode and adopts a figural narrative perspective, whereby events are focalized through another character's consciousness. This is evident when he recounts a scandal involving criminal punishment through the voice of the victim. Such narrative shifts create a dialogic interplay between personal authority and empathetic distance, lending complexity to the text's representational strategies. They also reveal how narrative voice can oscillate between dominance and vulnerability, mirroring the power dynamics that structure Qazvīnī's interactions.

A striking example of such narrative staging is Qazvīnī's comment, "I decided to write this matter in my daily account. You listen, crowd of friends!"²⁴¹ Here, the narrator breaks the fourth wall, addressing an imagined readership. This metanarrative moment underscores the self-conscious construction of the text as a communicative act aimed at audience validation, moral instruction, and personal commemoration.

²³⁹ For details of online and offline perception, see Manfred Jahn. 2025. *Narratology 3.0: A Guide to the Theory of Narrative*. English Department, U of Cologne. URL www.uni-koeln.de/~ame02/pppn.pdf.

²⁴⁰ Franz K. Stanzel, *A Theory of Narrative*, trans. Charlotte Goedsche (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 4–5.

²⁴¹ VqA, vol. 1, 142–143.

Vaqāya‘ al-Ayyām is a richly layered ego-document that exemplifies the intersection of travel writing, bureaucratic record-keeping, and personal memoir. Through a first-person homodiegetic voice, internal and variable focalization, and modulated narrative situations, Qazvīnī projects himself as both witness and actor in the political, religious, and social fabric of late Qajar Iran. His text becomes a vehicle for authorizing both his personal status and the legitimacy of the Qajar order, while also revealing the tensions between public authority and private self-fashioning. These narratological dimensions illuminate how the structures of narrative are inseparable from the structures of power and identity at play in the manuscript.

Translated Passage: Annotator's Prefatory Endorsement and Contextual Framing

Reading with the annotator provides a ready-made taxonomy that aligns closely with the aims of this section—showing how themes are tagged, aggregated, and made legible. The numbered outline functions like an analytic codebook. It identifies recurrent practices that stitch the work together—petitionary ritual, bazaar closures, sanctuary, provincial justice—and directs us to emblematic set-pieces (e.g., the Jahānshāh Khān–Iḥtishām al-Saltāna confrontation) as nodes where multiple threads—court decree, tribal force, provincial administration—converge. The margins thus scaffold our thematic synthesis and help reconstruct a field of informal power and social resistance that runs through the travelogue's narrative.

The prefatory endorsement translated below makes this curatorial work explicit: it frames what is worth extracting from the diary and signals the moral horizon within which the manuscript is made readable. As such, it serves as both a guide to the text's contents and evidence of how annotation participates in the production of VqA's authority.

[Volume One] [I] Travel Account of *Vaqāya' al-Ayyām*, by Shaykh al-Islām Qazvīnī, in his own handwriting

13729 page 86912 (ص)

His name was Mīr Manṣūr, and he was among the notables of the Qajar period, belonging to one of the noble families of that land. He served as a delegate and confidant of Āqā Bālā Khān Sardār. As evident from this book, [Sardār] had [Qazvīnī] accompany him everywhere during his governance and official missions to Burūjird, Lorestan, and Arabistān.²⁴² In other provinces, Sardār appointed Shaykh al-Islām Qazvīnī as the deputy of the state, delegating to him full authority over the cities and regions under his jurisdiction.

²⁴² Meaning 'Khūzistān'.

Nevertheless, these records—written across three volumes from 29 December 1891 to 24 January 1895—are, genuinely, literally and without exaggeration, a hundred times more valuable than European travelogues from the same period. They encompass themes and details regarding all social and individual circumstances, vividly portraying the lifestyles of diverse social strata, from peasants and urban residents to royal nobles, clergy, merchants, and state authorities. Furthermore, he meticulously records modes of travel, attire, food, social etiquette, and rituals, some of which have since vanished and have never before been documented in any written account.

For example, I have provided an abbreviated numbered list of key topics in (...). Yet, upon closer inspection, one may find within these two volumes hundreds of important sociological and political insights, events the author himself either personally witnessed or directly participated in. For scholars and historians, this is the best source—one might even say it is vividly painted and illuminated by a knowledgeable and grounded individual, written modestly and clearly, much like a mirror [that reflects precisely and honestly]. Some descriptions are astonishing, others sorrowful, but all are recorded authentically as they happened and were observed, without concealment or flattery.

Indeed, many significant episodes presented in the text either do not appear in other historical sources and documents from the Qajar period or are not described with such comprehensive detail elsewhere. One prominent example is the conflict between Jahānshāh Khān Afshar and Prince Iḥtishām al-Saltāna, who had been executing the command of Nāṣir al-Dīn Shāh and the prime minister regarding Jahānshāh Khān's replacement. This conflict escalated into a confrontation, ultimately resulting in the prince's defeat and imprisonment in

Karasf.²⁴³ As the author arrived in Zanjān and witnessed this incident firsthand, he meticulously documented the entire episode on pages 155 and 340.

[Annotated Outline of the Travel Account] [II]

In this travel account, he [the author] mentions various cities and villages, provides brief descriptions of conditions during that period, and includes information on certain regions, bridges, gardens, caravanserais, and various peculiarities and wonders. Tang-i Shūrāb, 23 / Rāmin, a village in the suburbs of Zanjan / Tang-i Zāhid, 65 / Tang-i Rāzān, 19 / Dīrakvan-hā, 30 / the Chālān Chūlān bridge of Shish-Chishma, repaired by Nāzīm Khalvat, 19 / the Kūshak bridge and tower, with a bridge comprising 22 arches, 40 / the mausoleum of Zayd ibn-i ‘Alī ibn Ḥusayn in Dizfūl, 43 / Takht-i Rustam and Akhur-i Asb-i Rustam, 45 / the Shahanshāh shrine, 47 / the Sagvand and Ḥasanvand tribes, 48 / the Gulistan garden in Khurram-Ābād, 64.

Description of a horse that was neither female nor male and, according to the author, was a eunuch (it seems this animal was primarily intended for the sultan’s harem), 61.

Cockfights at the residence of Burūjird’s deputy governor after dinner and late at night, 17.

The author’s meeting with the poet Fārs-i Borūjirdī, 18 / The name and description of the dish called *suqur*, 20 / The tobacco ban and the mujtahid’s ruling forbidding its use, even in cities and villages along the route, 15.

On Fakhr al-Dawla and the author’s, the people’s, and even ḥaẓrat-i vālā’s (His Majesty’s) opinion of her: (Fakhr al-Dawla, that bastard son of a bitch, confounded infidel [...] returns from Europe). That pagan, disgrace to religion, state, and nation, again given the title Fakhr al-Dawla (literally “Glory of the State”), 48.

²⁴³ Karasf is a city in Karasf rural district, Khudābanda county, Zanjān province, Iran.

The poems recited by Fārs-i Burūjirdī and Sayyid Bāghir-i Āshufta in the author's presence, 49 / *Buz-qurma* cooked in his presence, 67.

Arrest of the rebel Farāmarz Yāghi and placing him in front of artillery, 59.

List of some topics and themes incorporated in the travelogue of the shaykh al-Islām of Qazvīn, written in June/July 1893:

1. Descriptions of the lifestyles of various social strata including ru'āyā (peasants/subjects), tradespeople, merchants, officers, ulema, state accountants, landlords, governors, and others, throughout the book.
2. Customs related to people's food and attire, on most pages.
3. Travel sequences and lodging arrangements en route, on most pages.
4. Secret relations among prominent figures of the central government, including the king, ministers, and distinguished persons from different cities, on most pages.
5. Rituals of 'īyd [Nowruz], visiting relatives and receiving reciprocal visits, mourning ceremonies, weddings, and pilgrimages, on most pages.
6. Instances of oppression against subjects by landlords and affluent notables, 403.
7. Accounts of Jahānshāh Khān's actions and his imprisonment in Karasf, 158.
8. Conditions of the subjects and descriptions of their family lives, on most pages.
9. Public ethics and subjects resistance against government-imposed obligations and other pressures.
10. Processes of tax collection from villages, how delegates approached it, the reception of officers, and the conditions of collecting taxes in money or goods, second volume, 145.

11. Profits and earnings of governors and rulers, and how these were distributed among others.
12. Sending souvenirs and gifts to the capital and the timing for such dispatches.
13. Cow and sheep sacrifices by villagers (*ru'āyā*) during visits by governors, landlords, and officials on district inspection circuits (*bulūk-gardishī*)
14. The pledge of new governors, increases in previous monetary and commodity taxes and gifts, and supervision of subjects.
15. Names of villages, their owners, and details of their products and income.
16. Names, occupations, and positions of many prominent figures and state accountants at the capital and other cities, descriptions of affluent notables and landlords in towns, and the influence of ulema and clergy (*ākhūnds*), their encroachments on endowments, and their alignment with governors and vice versa.
17. Jahānshāh Khān's conflict with Prince Ihtishām al-Dawla, capturing and imprisoning him in Karasf, the prince's plea for freedom and redemption, and his indication of submission.
18. The prime minister's telegram to Āqā Bālā Khān Sardār conveying the shah's command to execute criminals without accepting bribes, 196.
19. Execution of a criminal by cannon and descriptions of wooden bonds (*kand*), fetters, and part of a *kand* (*khalīlī*), 59.
20. Dispute between Hamedan's governor and the leading clergyman, the governor's order to expel him, and a landlord's scheme involving sending 300 subjects before soldiers, all dressed in black-and-green turbans and winding sheets (*kafan-pūshīda*), 205.

21. Complaints of Nīm-Tāj Khānūm's descendants to the shah regarding Sardār's usurpation of their lands, and the shah's decree granting those lands to the author of this travelogue, second volume, 49/330.
22. Subjects seeking landlords' permission for their children's marriages, along with bestowing gifts and offerings, 291.
23. Shaving the head of a woman accused of immorality, 224/109.
24. Flogging a salesman, butcher, and others on Sardār's orders by the author during his service in Zanjan, 139.
25. Flogging the former police chief (*dārūgha*), appointing a new sheriff, and receiving offerings.
26. Flogging a theology student for drunkenness, 175.
27. Receipt of 1,000 toman as an offering by Sardār from someone accused of a crime, resulting in his release, 232.
28. Chaining a labourer who discovered a treasure, second volume, 180.
29. Descriptions of wooden bonds (*kand*), chains, rope bonds (*bukhuv*), part of a *kand* (*khalīlī*), and methods of their creation, 393.

[IV] Other topics and themes

30. The custom of throwing shawls (*shāl-andākhtan*), whereby householders wrap gifts on the night preceding the last Wednesday of the year, 195.
31. The tradition of appealing to governors, rulers, and the court for prisoners' release on the night and day of 'Āshūrā, performed by dagger stabbers (*qama-zan*). If the appeal is

rejected, they stab themselves to death, revolt, and refuse to leave until their requested prisoners are released. This tradition is known to us only through this book, 379.

32. Mass flight from Ardabīl under the rulers' tyranny, culminating in an oath-bound emigration to Russia and Arabia, sealed by a divorce-oath, 320.

33. Subjects, servants, shopkeepers, and others taking refuge in sanctuaries, 235.

34. Expulsion of a peasant (*ra'iyat*) from a village on accusations of being a scoundrel (*mufsid*), and demolition of his house, second volume, 67.

35. Massacre (*qaṣṣābī*) of soldiers and artillerymen, 164.

36. The author's order to fire shells at *saḥar* and *iftār* times, 190.

37. A cashmere robe, the robe of honour given by Ḥaẓrat-i Vālā to the author, 199.

38. The fettering and wooden bonding of Āqā Sulṭān Aṣānlū, 393.²⁴⁴

39. Revolt of the people of Malāyir, closure of shops and bazaar due to Sardār's oppression, and taking refuge in a telegraph office, 252.

40. Use of beaning as punishment, mentioned repeatedly in the text, 176.

41. Flogging the father of a fugitive soldier and imprisoning and tying him with ropes (*bukhuv*), 321.

42. Discussion of the sheriff's duties and determination of rulers' rights therein, 353.

43. (...) The people of Burūjird are liars and the city itself is a place of sadness rather than merriment, 72.

²⁴⁴ Neither the referenced page nor page 393 exists in the extant volumes of the manuscript, and no information pertaining to this event is found elsewhere in the surviving text.

44. Nāṣir al-Dīn Shāh's travels to the West, and Sārī Aṣlān's falling out of the shah's favour and his disgrace, 85.

The literary books mentioned in this book:

1. The poems of Sayyid Bāqir-i Āshufta and the verses (*qat'as*) composed on the occasion of the birth of the cubs of Ḥaẓrat-i Vālā (these are noteworthy and significant, though they should not be misconstrued as referring to his children), 49.
2. The responsive verses composed by Ḥaẓrat-i Vālā under the pseudonym "Sayyār," 50.
3. The poems by Fārs-i Burūjirdī satirizing Amīn al-Sūltān and praising Sardār, 339.
4. Some poems attributed to the author himself, written under the pseudonym "Manṣūr," though in my opinion, these are apocryphal.
5. A note from Muḥsin Mīrzā, the head groom, regarding his dismissal from the province of *Sāva*, the pillaging of his properties by the people of *Sāva*, and his arrival at the author's house en route to Tehran in the year 1898, 346.

Some remarks about the owner and author of this book, intended to identify this multifaceted individual, namely Mīr Manṣūr Shaykh al-Islām Qazvīnī: He wears a black turban signifying *siyādat*—sayyid status (descent from the Prophet)—has a long beard, and dons a cloak (*abā*) and vestments (*radā*). He is the assistant of a prince who is free of all constraints and aids him [the prince] in all affairs. According to the content of this book, he does not hesitate in committing any sin, and he is a regular and steadfast companion in every feast and gambling gathering. Furthermore, if the saying 'the confession of a sage against himself is permissible' applies to him, then he has, in numerous instances, subtly alluded to matters [sins] that will not escape the notice of perceptive readers. Nevertheless, on page 338 of the second volume, he narrates an

embarrassing incident, the documentation of which required as much shamelessness as the act itself. On the road from Tehran to Qazvin, a few kilometres from Qazvin, there can be seen a dome and vault built during his [Qazvīnī's] lifetime, beneath which his tomb lies, and for which he dedicated certain endowments...

6. The historical and geographical descriptions of the city of Qazvin are among the valuable contents of this book, particularly regarding subterranean aqueducts (*qanāts*), caravanserais, mosques, baths, mausoleums, and the suburbs of Qazvin. These [descriptions] appear from pages 349 to 365 and are exceedingly useful and reliable.

[Volume Two] [I]

Travel account and *Vaqāya 'al-Ayyām* by Shaykh al-Islām Qazvīnī, penned by the author himself. This volume comprises the second volume and part of the third.

The introduction, along with the book's presentation and a list of selected topics, is appended to the first volume. Notably, significant contents of this manuscript are not limited solely to what is recorded in the index. Certain overarching subjects—such as the manner of living, foods and clothing of the peasants (*ra'āyā*), and the conduct of governors and landlords towards the people—are not described in merely one or two pages; rather, these are observations meticulously recorded by the author day by day over several years, through his numerous travels accompanying the campaigns of Sardār and serving as his deputy in Burūjird, Hamedan, Zanjān, and other towns. It is unlikely that any other book has presented, in such comprehensive detail, the particulars of daily life—including the social interactions, cuisine of all social classes, the specificities and names of dishes, the dining customs of nobles, and hundreds of everyday practices and public etiquette—with such candour and simplicity, free of all adornment and pretence. Indeed, upon close scrutiny of the lines, pages, and content of this travel account, the entire life of people from one part of the country (the west and south, and

to some extent the centre) emerges vividly, as though mirrored before the reader's eyes, making one feel as if one were present in those very days, personally witnessing all the events. For the author has not limited himself to generalities; he has recorded every minute detail and subtlety.

Chapter 3: Embodied Authority—The Intersections of Power, Gender, and the Body

Section 1: Discipline and Display: The Body under State Control

To analyse how power is reinforced on and through bodies,²⁴⁵ I begin from the juridical field as it surfaces in Qazvīnī's *VqA*. This vantage makes legible the articulation between formal punitive procedures and the informal bodily techniques that saturate the narrative, and it clarifies how the "indirect presence" of the body—at royal receptions, encampments, or hunts—operates as a quieter register of state power that supports centralization. Read across these scenes, bodily discipline and bodily display emerge as mutually reinforcing technologies of rule, linking provincial governance to wider projects of centralization.

The Qajar Judicial System in the Late Nineteenth Century

A principal axis of late-Qajar authority was its uneven yet consequential judicial apparatus, particularly in the western provinces through which Qazvīnī travelled. By century's end, the *dawlat*²⁴⁶ had not hardened into Weber's fully rational-bureaucratic state; nevertheless, one discerns a clear drift toward the monopoly of legitimate physical violence within a delimited territory.²⁴⁷ In practice, this entailed consolidating the legitimized use of force and stitching together hybrid institutions across centre and periphery.²⁴⁸ Three levers animated this movement—legislation, sanctions/prohibitions, and a system of punishments—the classic sovereign repertoire that Foucault identifies as mediating the passage from patrimonial

²⁴⁵ Human social interaction with the surrounding world is not limited to their words or actions, but it is deeply dependent upon their corporeal movements, which enable meaningful and sometimes unconscious transmission of social and political objectives. In everyday political actions, corporeal elements are crucial. As David Le Breton has discussed, a 'body' develops according to its surrounding social environment and establishes signals that can be perceived accordingly by the receivers of the same culture. David Le Breton, *Jāmi 'a-shināsī-i badan*, trans. by Naşir Fakuhi (Tehran: Thālith, 2013), 13.

²⁴⁶ The Perso-Arabic term *dawlat*, meaning the state and not the nation, was mostly in antagonism with *millat*, the people. Homa Katouzian, "The Aridisolatic Society: A Model of Long-Term Social and Economic Development in Iran," *International Journal of Middle East Studies*, vol. 15, no. 2 (1983), 261.

²⁴⁷ Max Weber, *The Vocation Lectures*, ed. David Owen and Tracy B. Strong and trans. Rodney Livingstone (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2014), 33.

²⁴⁸ For instance, *dīvānkhāna-yi 'idālat* was established in 1861. For more instances, see Willem Floor, "Change and Development in the Judicial System of Qajar Iran (1800-1925)," in *Qajar Iran: Political, Social and Cultural Change 1800-1925* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1983), 121.

governance to more centralized rule.²⁴⁹ Jurisprudence and punishment thus appear not as abstract codes but as strategies directed at others' actions—calibrated to produce what the sources repeatedly imagine as “obedient bodies,” deferential to monarch and state.²⁵⁰

Institutionally, justice ran through two interlaced channels: *sharīʿat* courts, staffed by ulema and oriented to civil and personal-status matters, and *ʿurf* courts, supervised by state officials and tasked with crimes against order (riot, theft, inebriation).²⁵¹ Historiography and the text alike caution against positing a neat partition; what obtains is a jurisdictional pluralism in which religious law and state power continually renegotiate boundaries.²⁵² VqA registers precisely this hybridity: even when Qazvīnī does not name the forum (*sharīʿat* vs. *ʿurf*), he consistently differentiates domains of action and underscores how formal power implements retribution. From the vantage of the 1890s, these overlaps anticipate the codifying impulses that culminated—after the Constitutional Revolution—in the post-1927 reorganization of the courts, curtailing many minor clerical prerogatives.²⁵³

From a processual perspective, VqA shows the centre's coercive and supervisory reach extending into small towns and villages. This is what Scott calls making populations legible: the drive to simplify complex local realities into standardized categories—through devices such as cadastral surveys, uniform fiscal records, standardized measures, and fixed naming/registration practices—so that people and resources can be administered at a distance.²⁵⁴ Yet the text also shows that “the state” is not simply there; it is made to appear

²⁴⁹ Michel Foucault, *The History of Sexuality*, translated by Robert Hurley (New York: Random House, 1978), 87.

²⁵⁰ Hubert L. Dreyfus, Paul Rabinow and Michael Foucault, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (Chicago: University of Chicago Press, 1983), 219-220.

²⁵¹ Willem Floor, “Judicial and Legal Systems Iv. Judicial System from the Advent of Islam through the 19th Century,” *Encyclopædia Iranica*, online edition (New York, 2009).

²⁵² Nobuaki Kondo, *Islamic Law and Society in Iran* (New York: Routledge, 2017), 23.

²⁵³ Floor, “Change and Development,” 138.

²⁵⁴ James C. Scott, *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed* (New Haven: Yale University Press, 1998), 2–3, 183.

through practices, documents, and choreographed encounters—the “state effect”.²⁵⁵ Qazvīnī repeatedly stages himself *vis-à-vis* offices and office-holders (governors, *dārūghas*, the *dīvānkhāna*), clarifying his place in the hierarchy and showing how local functionaries are plugged into a central chain of command.²⁵⁶ The cumulative effect is a narrative of centralization written on bodies: those who are seized, displayed, corrected, confined, or released.

‘Urf Courts and the Hierarchy of Executive Power

Tehran gazettes indicate that 1851–1871 the *‘urf* courts handled assault, theft, murder, and public drunkenness; most cases were disposed of by the capital’s governors, some by viziers, and a residual right of pardon remained with the shah.²⁵⁷ Within this architecture the state assigns corporal punishments, staging the sovereign’s power through calibrated pain. After the 1878 creation of a modern police, arrests were to be funnelled through the *dīvānkhāna* for disposition—an institutional workflow that VqA captures from below: punishments in public and private spaces, and the *dīvānkhāna* as the organ that translates suspicion into bodily consequence.²⁵⁸ In the 1890s episodes, delinquents typically appear before local governors or the shah’s envoys; named judges surface only intermittently. For major violations or matters implicating notables, investigative envoys are dispatched—the example of the robbery against ‘Amīd al-Mulk in Zanjan is paradigmatic²⁵⁹—signalling that the centre’s eye and hand are present even where its person is not.

²⁵⁵ Timothy J. Mitchell, “Society, Economy, and the State Effect,” in *State/Culture: State-Formation after the Cultural Turn*, ed. George Steinmetz (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2018), 76–97.

²⁵⁶ For the *dīvānkhāna* as a routinizing forum, see VqA, vol. 1, 21; vol. 2, 19, 45; for some instances of the narrator’s repeated positioning vis-à-vis governors and policing agents, see VqA, vol. 175; vol. 2, 140–143, 173, 223.

²⁵⁷ Kondo, *Islamic Law and Society*, 23–4.

²⁵⁸ Ibid., 24; VqA, vol. 1, 13; vol. 2, 19, 45.

²⁵⁹ VqA, vol. 2, 139.

Just as important is the texture of decision-making. In larger towns such as Zanjan, the *dīvānkhāna* provides the institutional spine of retribution; in practice, however, Sardār and Qazvīnī often act as field judges in *‘urf* matters, with ample discretionary scope. Consider the phrasing you cite: “They brought in an artilleryman found at fault and bound him to the bastinado frame. Intercessors intervened and secured his release.”²⁶⁰ The grammar here performs politics. The passive construction (“*be chūb basta...*”) effaces the agent and presents punishment as impersonal necessity rather than personal will. This is not stylistic accident; it is what Bourdieu calls misrecognition—the naturalization of arbitrariness as self-evidence (doxa.)²⁶¹ By contrast, when Qazvīnī wishes to display authority, the first person resurfaces with declarative force: “A large gathering of elders arrived. It became clear that the youths were innocent, so I released them. I then ordered two bathhouse attendants to be given the bastinado, as the state of their baths was deplorable.”²⁶² Here, *murakhaṣ nimūdam* and *guftam chand dāna chūbī zadand* do double work: they record a concrete administrative act while simultaneously *performing* the authority entitled to decide. The phrasing presents sanction and release as routine exercises of office, thereby helping to transfigure coercive capacity into recognized legitimacy. In Bourdieu’s terms, what is at stake is the conversion of force into symbolic capital—credit, prestige, and deference that is socially recognized rather than named as domination.²⁶³

²⁶⁰ VqA, vol. 2, 161.

²⁶¹ Pierre Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, trans. Richard Nice (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), 164, 168; VqA, vol. 1, 59.

²⁶² VqA, vol. 1, 305–6.

²⁶³ I have used “Symbolic capital” in this research in Bourdieu’s sense to name the socially recognized form of power through which force and material advantage are misrecognized as legitimate authority and therefore become locally convertible and transmissible without appearing as domination. Pierre Bourdieu, “Social Space and Symbolic Power,” *Sociological Theory* 7, no. 1 (Spring 1989): 21; Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, ed. John B. Thompson, trans. Gino Raymond and Matthew Adamson (Cambridge: Polity Press, 1991), 170.

The same pattern governs Qazvīnī's command over the *dārūgha*²⁶⁴ and his staff. "I replaced the *dārūgha* ... tomorrow I shall give them a letter of acceptance so that they may commence their duties."²⁶⁵ He punishes the *dārūgha*'s attendants upon a *farangī*'s complaint;²⁶⁶ he has the *dārūgha* himself beaten when a caravanserai custodian is assaulted.²⁶⁷ These scenes do more than report discipline: they re-centre the monarch's authority by acting through his envoy upon local agents of law. Across VqA, a semi-systematic central presence emerges in local adjudication, alongside a sharply graded hierarchy among judicial agents.

A second analytic layer concerns publicity. The '*urf*' forum is not only a venue of adjudication; it is a theatre of rule. Bastinado administered before a watching crowd—and the visible choreography of mediation by local notables—turns bodies into media of governance.²⁶⁸ Foucault's point about the nineteenth-century braid of sovereign spectacle and disciplinary normalization is borne out in VqA: the right to strike persists alongside the right to train and correct bodies.²⁶⁹ The text lets us observe that oscillation at close range—sometimes within a single paragraph.

Finally, if one asks what kind of centralization emerges from these scenes, the answer is not a clean institutional cascade but a layered centralization: law, police, and *dīvānkhāna* procedure entwined with discretionary acts by royal envoys, all of it rendered credible by bodily techniques (seizure, binding, beating, release) and narratively stabilized by the envoy's

²⁶⁴ In the Qajar era, *dārūgha* were considered police officers and mostly tended to be confined to the *bāzār*, although their practices differed according to the city for which they were responsible. Ann K. S. Lambton, "Cities iii. Administration and Social Organization," in *Encyclopedia Iranica*, vol. V, fasc. 6, 607-623.

²⁶⁵ VqA, vol. 2, 141.

²⁶⁶ VqA, vol. 2, 173.

²⁶⁷ VqA, vol. 2, 223.

²⁶⁸ Willem M. Floor, "Judicial and Legal Systems iv. Judicial System from the Advent of Islam through the 19th Century," *Encyclopaedia Iranica* (online). Available online at <https://www.iranicaonline.org/articles/judicial-and-legal-systems-iv-judicial-system-from-the-advent-of-islam-through-the-19th-century/> (accessed on 03 January 2026)

²⁶⁹ Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, trans. Alan Sheridan (New York: Vintage Books, 2nd ed., 1995), 48-49, 130-31, 195-99.

voice. In Mitchell's terms, *VqA* shows how the "state" is produced as an effect of mundane practices that separate "state" from "society" while constantly crossing that boundary.²⁷⁰

If the architecture of late-Qajar justice supplies the channels through which people are seized and judged, its force lies in what it does to bodies—how it inflicts, withholds, or theatricalizes pain; how it confines or releases; how it inscribes (literally and narratively) the distinction between rulers and ruled. What follows tracks those punitive repertoires across social strata—*ru'āyā*, religious notables, women, and state personnel—to show how formal discipline and symbolic display operated in tandem. The analysis remains anchored in *VqA*'s own idiom—orders, routines, petitions, and scenes of punishment—while reading these details as techniques through which authority becomes enforceable and socially intelligible.

Punitive Measures across Social Strata: Religious Agents, Sayyids, the Public, Women, and State Personnel

The nineteenth century witnesses a rearticulation of penal power from spectacular, episodic cruelty to routinized techniques that "insert the power to punish more deeply into the social body".²⁷¹ Read in this key, *VqA* registers neither a clean break nor a simple survival of the pre-constitutional order, but a hybrid penal economy in which bodily pain, calibrated clemency, and routinized minor sanctions work together to stage and sediment authority. Societally, punishment performs at least two functions that the narrative repeatedly makes visible. First, it publicly rebalances the hierarchy that the offense symbolically unsettled: because law figures as an extension of monarchical will, to violate it is to affront the sovereign, and the riposte must

²⁷⁰ Timothy Mitchell, "The Limits of the State: Beyond Statist Approaches and Their Critics," *American Political Science Review* 85, no. 1 (1991): 77, 90.

²⁷¹ Helen Johnston, *Punishment and Control in Historical Perspective*. (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2008), 3.

re-manifest the power behind the norm. Second, it targets the offender as a corrigible subject—detering future infractions by inscribing fear, repetition, and memory into the social field.²⁷²

In late-Qajar Iran, as VqA repeatedly intimates, corporal penalties often retain a retaliatory cast—reasserting rule through exemplary violence—yet by the 1890s (especially after Nāṣir al-Dīn Shāh’s second European tour) emerging administrative routines temper that repertoire.²⁷³ Read through Foucault’s account of how sovereign spectacle and disciplinary normalization can coexist and interpenetrate, these shifts register less a humanitarian “end” of brutality than a change in frequency, visibility, and justificatory idiom—proceduralizing violence without displacing the body as the medium through which authority is rendered credible.²⁷⁴

Crucially, VqA shows that control over bodies is stratified: the same act elicits divergent sanctions depending on whether the culprit is *ru’āyā*, a sayyid, a woman, a *ṭālib*, or a uniformed man. This graded terrain resonates with Bourdieu’s account of symbolic capital as any form of capital—including coercive force—once it is socially recognized as legitimate, and of the state’s power over the conversion rates between coercion and legitimate authority.²⁷⁵ What follows traces these “ordinary” sanctions in minor *‘urf* matters, where everyday adjudication and petty punishment make bureaucratic consolidation most legible.

Minor ‘Urf Cases

Until the 1870s, grievous crimes might still incur punishments “buried alive, crucified, impaled, shod like horses, torn asunder, turned into human torches, flayed while living.”²⁷⁶

²⁷² Dreyfus, Rabinow and Foucault, *Beyond Structuralism*, 145.

²⁷³ Jahanbakhsh Savagheb, “mujāzāt-hāyi ‘urfī mujrimān dar ‘ahd-i Qajariya,” in *Justārkhāyi Tārīkhī*, 6th year, issue 1, 27-28.

²⁷⁴ Foucault, *Discipline and Punish*, 32–69, 170–94, 195–228.

²⁷⁵ Pierre Bourdieu, “Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field,” trans. Loïc J. D. Wacquant and Samar Farage, *Sociological Theory* 12, no. 1 (1994): 3–4, 9.

²⁷⁶ Willem Floor, “Change and Development,” 115.

With the shah's partial adoption of European penal forms, capital and maiming penalties in grave *'urf* cases more often shift to strangulation, mutilation, or throat-cutting;²⁷⁷ yet VqA makes clear that the bulk of the docket concerns comparatively "trivial" infractions, where the stage is smaller but the disciplining more continuous.

Most commonly, the *ru'āyā* appear as subjects of minor *'urf* cases arising from fiscal obligations. Tax is not merely revenue extraction;²⁷⁸ it is a technology of rule that renders people and produce enforceable and extractable.²⁷⁹ Qazvīnī's administrative brief—and the basis of his executive traction in the provinces—was to secure timely payments and, where necessary, to fasten bodies to norms by calibrated pain: "They brought in a *ra'iyat* who had been instructed to proceed to Kunderq to remit his taxes but had failed to do so; I ordered that he be flogged."²⁸⁰ The line compresses a familiar sequence—summons, brief inquiry, order, bastinado—by which an abstract fiscal obligation is made immediately enforceable on the body.

In these fiscal vignettes, resistance appears as immanent to power, not its external negation.²⁸¹ A levy dispute escalates—"A dispute arose between the Khān's retainers and the *ra'iyat* over the exaction of tribute, and it quickly escalated into a confrontation. I considered ordering them beaten and expelled, but I exercised restraint."²⁸²—and the narrator marks hesitation. That pause is not weakness so much as technique: punishment is effective to the extent it appears judicious, proportionate, even postponable. The capacity to withhold pain is

²⁷⁷ Ibid.

²⁷⁸ Taxes, the main source of the Qajar state's income, were determined by the land's geographical features, merchandise, and the number of domesticated animals owned. (Shaul Bakhash, "The Evolution of Qajar Bureaucracy: 1779-1879," *Middle Eastern Studies*, vol. 7, no. 2 (1971), 146.)

²⁷⁹ Scott, *Seeing Like a State*, 2.

²⁸⁰ VqA, vol. 2, 28.

²⁸¹ Michel Foucault, "The End of the Monarchy of Sex," in *This Foucault Live* (New York: Semiotext(e), 1989), 153.

²⁸² VqA, vol. 1, 336.

itself a resource of rule; patience can produce obedience by sustaining the fiction of impartiality and the promise of future force.

Alongside taxation, VqA lingers over market policing—overpricing and underweighting bread or meat—where “police” retains the older administrative sense of provisioning and public welfare. “Two men had fallen into a quarrel, and a butcher had overcharged for meat. I had all three bound to the bastinado board and ordered that they be severely beaten.”²⁸³ The scene condenses three late-Qajar projects. First, it stages the ruler’s duty of protection—guarding urban subsistence—converted into legitimacy through interventions in price during crisis (cf. Brugsch on fixed flour prices in the 1860s famine; Muẓaffar al-Dīn Shāh’s later orders against unfair trading).²⁸⁴ Second, it recasts the urban poor as the object of benevolent guardianship—the biopolitical promise to secure life by policing bread.²⁸⁵ Third, it turns a mundane stall into a theatre where the “state effect” becomes visible in the act of binding and thrashing: the abstract norm (a fair price) is reified through bodily memory of pain.²⁸⁶

These micro-sanctions are saturated with asymmetries the narrative does not conceal. Gambling appears in two registers: convivial pastime among officials²⁸⁷—including Qazvīnī—and punishable vice among coffeehouse patrons. “We visited Ḥaẓrat-i Vālā in the garden and took a walk. They brought people who were playing in a coffeehouse with gambling. They all were thrashed.”²⁸⁸ The contradiction is not a bug but a feature. Differential enforcement is one of the means by which hierarchy is made to appear self-evident: elite sociability is narrated as harmless leisure, while analogous subaltern practices are recast as disorder requiring

²⁸³ VqA, vol. 2, 164.

²⁸⁴ Heinrich Brugsch, *Reise der königlich preussischen Gesandtschaft nach Persien*, vol. 2 (Leipzig: J. C. Hinrichs’sche Buchhandlung, 1863), 332; Dreyfus, Rabinow and Foucault, *Beyond Structuralism*, 131; ‘Abd al-Hussayn Sipihr, *mirāt al-vaqayī’ muẓaffarī*, edited by Abd al-Hussayn Navāyī (Tehran: Zarrīn, 1989), 268-269.

²⁸⁵ Dreyfus, Rabinow and Foucault, *Beyond Structuralism*, 136-137.

²⁸⁶ Mitchell, “The Limits of the State,” 77, 94; Foucault, *Discipline and Punish*, 130.

²⁸⁷ VqA, vol. 1, 41.

²⁸⁸ VqA, vol. 2, 198.

correction. VqA's candid juxtaposition thus shows how rank quietly reallocates legitimacy—turning status into an entitlement to act with impunity.

Two final features of “minor” cases index the centralizing project. First, the venues of sanction—the *dīvānkhāna*, the police-to-court relay, the governor's courtyard—are carefully named. The vocabulary matters: it renders rule legible as institution rather than mere person.²⁸⁹ Second, the narration repeatedly specifies who acts: village *rīsh-sefīd* mediators may intervene, but the decisive move is claimed in the first person—“I set them free”; “I had [them] punished with the bastinado”—so that competence in office accrues as personal credit.²⁹⁰ The prose thus holds together two registers at once: an administrative frame of venues and routines, and a first-person voice that converts each decision into an attributable act of command.

VqA's minor *urf* cases show discipline operating where the state most steadily touches its subjects: at the point of tax, bread, and bodily correction. The thrashings are small, but they are frequent and intelligible; they are remembered; and they are narrated in a voice that fuses office with person. That is how centralization migrates from decree to habit—through the soles of feet, the scale on a butcher's hook, the rumour in a bazaar, and the line in a diary.

The same asymmetry governing market and tax control also structures sexual regulation in VqA. Illicit heterosexual relations among servants and *ru'āyā*—especially women—are punished with exemplary severity, while elite homoerotic sociability is narrated without sanction. This is not inconsistency but technique: a gendered allocation of vulnerability that stabilizes rank, where disciplining women's bodies publicly reasserts patriarchal authority and displays the state's capacity to adjudicate shame.²⁹¹ The following discussion traces these

²⁸⁹ Mitchell, “The Limits of the State,” 77.

²⁹⁰ VqA, vol. 2, 198.

²⁹¹ Farzin Vejdani, “Hair and Hat: Ritual Shaming Punishments in Nineteenth-Century Iran,” *Iranian Studies* 56 (2023): 749–50 (on illicit sex as a key trigger; and shaving women's hair alongside public parading/bareheaded exposure).

logics across adultery, prostitution, and coffeehouse raids, showing how formal rulings and informal crowd action converge to stage a theatre of chastity.

Sexual Regulation and the Gendered Politics of Punishment

Across VqA, sexual conduct is governed through a dense grid of binaries—“licit/illicit, permitted/forbidden”—whose force is felt on and through bodies and defined in relation to the law.²⁹² In late–nineteenth-century Iran, as elsewhere, sexuality was not merely a private practice but a regulatory object that linked law, morality, and hierarchy.²⁹³ Read through a Foucauldian lens, VqA documents a *dispositif* of sexuality in which sanctions, surveillance, and narration together “insert the power to punish deeply into the social body,” while redistributing vulnerability along lines of gender and rank.²⁹⁴ The result is a stratified sexual order: *ru‘āyā* and servants are exposed to exemplary punishment; elite men navigate desire within zones of impunity; women’s bodies, in particular, become privileged sites for the display of masculine and state authority.²⁹⁵ This stratification appears with stark clarity in a domestic scene of discipline:

On returning home, I did not find ‘Abdullāh. I went to the barn and found him there with Ja‘far, the horse trainer, a *ra‘iyat*, and a woman concealed behind a blanket. I beat the *za‘īfa*²⁹⁶ (woman) severely and brought her back to the house. I had her bound to the flogging board (for bastinado) and scourged at length, then searched for Bastinād and Ja‘far but could not find them. I handed the woman over to the *dārūgha*’s men to take her away.²⁹⁷

²⁹² Michel Foucault, *History of Sexuality*, 83.

²⁹³ For instance, in *Risāla-yi fujūriya*, Vālī Khān Gurjī provides narratives about Vālī’s sexual experiences. See Vālī Khān Gurjī, *risāla-yi fujūriya* (Tehran: kitābkhāna-yi millī, n.d.).

²⁹⁴ Foucault, *The History of Sexuality*, vol. 1, 77–91; Foucault, *Discipline and Punish*, 82.

²⁹⁵ For a detailed list of punishments women endured during the Qajar era, see M. Khezri and A. Rahimi-Sadegh, “Criminal Law of Women in Qajar Era Namely in Naser-ad-Dīn Shah Era,” *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences*, vol. 4, no. 4 (2014): 256–261.

²⁹⁶ In this period, women were routinely cast as the “weaker sex” (*za‘īfa*)—presumed physically or mentally deficient—so that their judgments and opinions were deemed neither authoritative nor citable. For more information, see Mehdi Golpaygani ed., *ta’dib al-nisvān* (n.p, n.d.).

²⁹⁷ VqA, vol. 2, 222.

Several operations of power are condensed here. First, the asymmetry of sanction: the woman is seized, beaten, displayed on the bastinado frame, and handed over; the men scatter. Second, the lexicon of domination: the narrator's use of *za 'īfa* ("weak [woman]") works here as a classificatory cue rather than a neutral descriptor, pre-framing the woman as inherently subordinate and making harsher handling appear ordinary. Third, the scalar movement from household to *dārūgha*: what begins as "private" correction is quickly folded into formal custodial control, illustrating how patriarchal authority and state discipline interlock.

VqA also records the routine mitigation of male sanctions via status and mediation. In the case of Ḥājjī Muḥammad Taqī, accused of *jinda-bāzī* (sex with prostitutes), elite privilege reroutes the punitive script:

‘Abbās, the coffee-house keeper, came to inform me that they had brought Ḥājjī Muḥammad Taqī, the merchant, on a charge of *jinda-bāzī* (sleeping with prostitutes). I took Ḥājjī into the adjoining room, into Sardār's presence. He said, "Let us defer this matter," and went to sleep... On the way back, I encountered a group of princes interceding on Ḥājjī Muḥammad Taqī's behalf, seeking his pardon.²⁹⁸

The moral blame is linguistically displaced onto the *jinda* (prostitute) with whom the client has "played," (*bāzī*), while the male client is escorted "respectfully," buffered by princely intercession. Formal authority is present, but its coercive edge is selectively dulled by social capital; the law's weight is redistributed according to rank. VqA's candour about the narrator's own homoerotic sociability—reported without sanction—reinforces the point: elite male desire is narrated as culture, not crime. In VqA's own economy of punishment, this is not mere "hypocrisy" but a structural asymmetry: elite violations are frequently absorbed through discretion and intercession, whereas subaltern—and especially female—bodies are exposed to exemplary sanction.

²⁹⁸ VqA, vol. 1, 259.

The archive also shows how lower-level officials enact a devolved repertoire of sexual discipline with minimal juridical mediation. In one report:

‘Alī Akbar Khān arrived and reported that he had seen the woman—her head gashed with a *miqrāz* (scissors) and her body mottled with bruises. Presently Salmān Khān, the dārūgha, came and related the matter in full: it was Amīr Ḥusayn Khān, son of Muẓaffar al-Dawla, who had done it; he had beaten the woman and injured her womb.²⁹⁹

Here the violence is anatomically targeted: injury to the womb makes legible a punitive will to disable reproduction, a gender-coded form of harm that renders the female body legible as a site where power targets not only conduct but reproductive capacity—what Foucault theorizes as the power to foster life and, more specifically, a “biopolitics of the population” concerned with propagation, births and mortality.³⁰⁰ The narrator’s cool tone—neither censure nor sympathy—further normalizes a regime in which masculine authority can penetrate, quite literally, the reproductive domain.

Collective action supplements official discipline in the policing of prostitution. The bodies of prostitutes had to endure shame in public and their deaths needed to be more gradual and excruciating. They could be wrapped in a blanket and beaten to death, thrown into a well and smacked by a rod,³⁰¹ thrown into a so-called ‘death well,’³⁰² or trapped in a bag and thrown from a tower.³⁰³ VqA describes a clerically authorized crowd demolishing brothels:

Reports circulated in the city that, by decree of Āqā Sayyid Abūṭālib and Āqā Ibrāhīm, the common people had demolished several houses and burned their furnishings, on the grounds that wine and *jinda* (prostitutes) were found within. The city has been thrown into disorder. What will follow, we do not know.³⁰⁴

²⁹⁹ VqA, vol. 2, 224.

³⁰⁰ Foucault, *The History of Sexuality*, 138–40.

³⁰¹ Charles James Willis, *Persia as it is: Being Sketches of Modern Persian Life and Character* (London: J. Frances, 1886), 40.

³⁰² Ibid, 69–70.

³⁰³ Sheil, Lady, *Safarnāma*, trans. by Hossein Abutorabian (Tehran: Nashr-i Nu, 1983), 31.

³⁰⁴ VqA, vol. 1, 130.

Two layers of governance converge. First, a moral economy of shame in which public demolition renders sexual transgression visible and emphatically expiable; second, a clerical-administrative relay that converts a juristic decree into crowd action. The marginal note that such demolitions were also thought to “preserve [the city] from cholera” is telling:³⁰⁵ sanitary rationales fuse with sexual policing, giving the spectacle a biopolitical gloss (public health) that widens its legitimacy.³⁰⁶ The “state effect” is produced in and through these scenes, even when enacted by non-bureaucratic actors: the state *appears* as the horizon of order precisely because clerics, notables, and crowds perform its will in the moral field it authorizes.³⁰⁷

A comparative glance at contemporary European and traveller accounts—e.g., Drouville’s early-Qajar observations that men might be executed for adultery while women were tortured before death—confirms that gendered disproportionality was not idiosyncratic but patterned.³⁰⁸ What VqA adds is the *texture* of that pattern: the ways language (*za’īfa*), staging (bastinado frames, coffeehouse raids), and mediation (princely intercession) knit together to make sexual discipline both thinkable and routine. The cumulative effect supports a broader claim about late-Qajar centralization: by calibrating who could be shamed, who could be hurt, and who could be spared—and by scripting those outcomes as exemplary—the regime translated abstract authority into an everyday pedagogy of bodies.

The following section tracks these mechanisms at their sharpest edge: public torture and execution. There, the theatre of chastity shades into the theatre of death, as formal decrees and crowd rituals converge to convert punishment into a spectacle of sovereignty.

³⁰⁵ In the marginal notes next to this narrative (inscribed by the text’s annotator), demolishing the brothel is considered to impede the cholera epidemic, the dissipation of which is repeatedly remarked upon in the text: “It was customary to demolish whorehouses and taverns when they wanted to preserve (the city) from cholera.” (VqA, vol. 1, 130.)

³⁰⁶ Foucault, *The History of Sexuality*, 138–40.

³⁰⁷ Mitchell, “The Limits of the State,” 77.

³⁰⁸ Gaspard Drouville, *safarnāma-yi Drouville*, trans. Javad Mohebbi (Qom: Nīlūfārāna, 2010), 194.

Spectacle and Confinement: Public Execution, Carceral Logics, and the Performance of Sovereignty

Moving from sexual regulation to the state's more explicit penal repertoire, VqA shows late-Qajar authority working through a double register: punishment is at once made publicly memorable through staged pain and, at the same time, folded into routine procedures meant to correct conduct through repeated, ordinary sanctions. The centre's claim to coercive authority becomes visible not only in who judges, but in how punishment is organized—where it is performed, how it is recorded, and how it is made to stick as bodily recollection. In these episodes, exemplary violence and procedural routine operate together—one to display authority, the other to stabilize it through repetition, record, and habit.

Public torture and execution as political theatre. While the brutality of “formal torture” receded somewhat by the 1890s—after Nāṣir al-Dīn Shāh's European journeys—George N. Curzon's observations from 1889–90 make clear that crucifixion, strangulation, beheading, and amputation did not disappear.³⁰⁹ The shah's decree of 1871 (1288 AH), requiring that all capital cases be referred to the monarch, recentralized the ultimate decision over life and death: even Qajar princes were, in principle, divested of autonomous authority to execute.³¹⁰ VqA captures the dramaturgy that followed from this recentralization. When the notorious thief Farāmarz was seized and led to execution, the narrative lingers on choreography, reward, and acclaim:

In the meantime, Chief ‘Alī Muḥammad Khān entered—like Ḥārith³¹¹—firearms in hand and slung about his neck. After a few moments he raised his voice; a great crowd of onlookers followed behind. It was the notorious Farāmarz. At that moment, a writ granting ‘Alī Muḥammad Khān an annual stipend of 250 toman was issued, and a

³⁰⁹ George N. Curzon, *Persia and the Persian Question* (London: Frank Cass & Co. Ltd. 1966), 456.

³¹⁰ *Ibid.*, 455.

³¹¹ Most probably, Qazvīnī is referring to the Abū Sufyān ibn al-Ḥārith ibn ‘Abd al-Muṭṭalib, who was a companion of the Prophet Muhammad and is renowned and praised for his devoted fight at the Battle of Hunayn. (Muhammad ibn Ishaq. *Sirat Rasul Allah, The Life of Muhammad*, trans. by A. Guillaume (Oxford: Oxford University Press, 1955), 546).

Kermānī shawl was draped around his neck... They seized Farāmarz and put him in shackles. The whole city erupted in cheers.³¹²

The scene is doing several kinds of political work at once. First, it translates arrest into honor: the stipend and Kirmānī shawl convert the capture into symbolic and material capital for the local headman, binding provincial notables into the circulation of central reward. Second, it makes the crowd an audience and thus a witness; cheering publicly sutures popular affect to the sovereign verdict. Third, the mode of killing—“They brought artillery into the square across the building and tied him to it... [then] the sound of artillery fire”³¹³—reprises a spectacular modality (execution by cannon) increasingly rare by the late nineteenth century, precisely because it condensed sovereign terror, technological force, and civic visibility in a single blast.

In Foucauldian terms, the modern state increasingly stakes its legitimacy on the protection and optimization of life (biopower), even as it retains vestiges of spectacular punishment.³¹⁴ Read against this horizon, the public execution of the notorious bandit Farāmarz functions less as mere vengeance than as a staged assurance of security: a sovereign spectacle repackaged as welfare. To spectators, the blast of the cannon signalled not only the elimination of a threat but the restoration of order and the state’s capacity to safeguard the social body. In effect, the performance rearticulated the protection–obedience compact that underwrote late-Qajar rule, converting punitive violence into a public demonstration of guardianship.

At the same time, VqA makes clear that such spectacles of guardianship did not dissolve the fractal texture of authority on the ground. It registers, instead, the unevenness of centralization: “Late at night, Ḥājī Shāhāb executed Āqā Rizā, the state accountant of the

³¹² VqA, vol. 1, 57.

³¹³ VqA, vol. 1, 59.

³¹⁴ Michel Foucault, “The Subject and Power,” in *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (Chicago: University of Chicago Press, 1983), 215.

region.”³¹⁵ Episodes like this point to layered sovereignty. While the 1871 directive gestures toward centralized adjudication, peripheral actors—tribal chiefs, strongmen, locally embedded officials—could still enact capital punishment. Rather than a flat contradiction, the text invites us to see a negotiated field in which the centre authorizes, absorbs, or retroactively ratifies peripheral violence provided it can be made to “read” as service to order. The gratuity to ‘Alī Muḥammad Khān in the Farāmarz affair exemplifies this logic of incorporation: locally executed coercion becomes symbolically domesticated as state work, reinforcing the image of a protective centre while preserving the utility of delegated force at the edges.

From scaffold to cell: proto-carceral confinement. In parallel, VqA documents a thickening set of practices that can be understood as proto-carceral—not yet a modern penitentiary regime (which would crystallize only later),³¹⁶ but already oriented toward confinement,³¹⁷ delay, paperwork, petition, and conditional release. The text distinguishes short detentions (*ḥabs*) ordered on the spot by Qazvīnī or Sardār from longer imprisonments pending deliberation and verdict. Across both, the emphasis shifts from spectacular annihilation to bodily custody, time, and correction—what Foucault would call disciplinary power and aims mainly to train and correct the body and soul of the culprit in order to produce ideal submissive bodies.³¹⁸

Two features stand out. First, the routinization of custody as a governable ledger of bodies underwrites central authority precisely because it is administratively repeatable. VqA notes “more than fifty” instances of short and long *ḥabs*, many linked to minor ‘urf offenses, often culminating in redemption payments or mediated releases. The narrator’s self-

³¹⁵ VqA, vol. 1, 44.

³¹⁶ The prison, a modern institution, was established in Iran no earlier than the Pahlavi era. (For more information about the establishment and structure of prisons in Iran, see: Yaghub Khazayī, *farāyand-i sākhṭyābī-i nahād-i zindān* (Tehran: Āgāh, 2017.))

³¹⁷ Confinement is a modern technique for establishing the social order, in which, as opposed to torture, the bodies of the convicts should be mentally and non-violently disciplined in order to readjust the power imbalance caused by their crimes. (Dreyfus, Rabinow and Foucault, *Beyond Structuralism*, 145.)

³¹⁸ Michel Foucault, *Discipline and Punish. The Birth of the Prison* (New York: Vintage Books, 1995), 136.

positioning—“At the intercession of Ḥājj Šarrāf Bāshī, I released several prisoners without exacting any release fee.”³¹⁹—is not incidental. It performs clemency as a gubernatorial technology: the power to punish is matched by the power to suspend punishment, producing gratitude, obligation, and a memory of central mercy.

Second, confinement is politically porous. VqA’s account of ‘Āshūrā-time interventions lays bare how ritual publics can breach the carceral:

A crowd of chest-beaters arrived, petitioning for the release of the prisoner on whose behalf they had come; the request was granted and he was freed. Some two to three thousand people were wailing and clashing stones, demanding the prisoners’ release. Before we arrived, the artilleryman had already reached the scene. They had forced their way in, smashed the prison gate, and carried off several inmates. The village headman was summoned, and the tumult was quelled.³²⁰

Whatever the exaggeration in numbers, the structure is clear: sacred time (*Muḥarram*) plus embodied lamentation becomes a repertoire of pressure that compels remission. Rather than a simple breakdown of order, this is a ritualized negotiation—what can be termed a “moral economy” of punishment—in which the state’s punitive claim is acknowledged precisely by asking it to relent. When remission is granted (or restored after a breach), central authority emerges not weaker but re-legitimated, having demonstrated both might and measure.

Spectacle and confinement as complementary repertoires. Taken together, the Farāmarz execution and the Muḥarram prison breach clarify that late-Qajar penal practice was not on a linear track from scaffold to cell; it combined sovereign display with disciplinary containment, toggling between fear and forbearance. Public executions—especially when referred up under the 1871 rule—reinscribed the shah as the final horizon of judgment and death. Confinement—short, negotiated, mediated—made bodies governable through custody, paperwork, and

³¹⁹ VqA, vol. 2, 254.

³²⁰ VqA, vol. 1, 101.

calendrical mercy. In both modes, VqA highlights how punishment bound peripheral actors (chiefs, *rīsh-sefids*, ulema, petitioning crowds) into the state’s circuits of force and favour.

Analytically, this doubleness matters for the chapter’s core claim. Spectacular violence dramatized the indivisibility of sovereignty; confinement trained subjects and officials alike in the habits of rule—petition, intercession, audit, remission. Each inscribed hierarchy differently on the body: the cannon exploded a singular life as warning; the *ḥabs* stretched time to elicit compliance, gratitude, or debt. VqA’s idiom—*dīvānkhāna* routines, bastinado orders, market policing, festival remissions—documents a transitional penal ecology in which formal discipline and symbolic display operated in tandem to make the state both fearsome and present.

Sanctity under Discipline: Sayyids, Ṭalabas, and the Limits of Immunity. In the Qajar order, sayyids enjoyed a culturally sanctioned, quasi-juridical partial immunity rooted in descent and piety; they were customarily supported, addressed with deference, and buffered from routine humiliation. VqA registers this etiquette with telling lexical cues: Qazvīnī’s use of *mihrabānī kardan* (“to show kindness”)³²¹ toward sayyids and *maḥjūb* (“modest/decorous”)³²² for a young sayyid indexes the symbolic capital attached to sacred lineage. Yet the same pages demonstrate how such privilege was conditional and governable. When a sayyid “had committed sins (*harzagī*),” Qazvīnī writes, “I thrashed him a little, then I had him beaten and turned out. He climbed to the roof, shouting *yā ‘Alī*; I warned others to be cautious.”³²³ Here the appeal to *yā ‘Alī* is not mere piety; it is an attempt to mobilize public sentiment and to convert genealogical sanctity into a protective shield. The response—measured chastisement coupled with crowd management—reveals a calibrated repertoire: ritual deference at the level of address,

³²¹ VqA, vol. 1, 75.

³²² VqA, vol. 1, 63.

³²³ VqA, vol. 2, 208.

exemplary discipline at the level of the body.³²⁴ In Weberian terms, sacral lineage operates as a form of status honour that can secure deference, yet it remains politically contingent when it collides with the ruler's claim to legitimate coercion.³²⁵

The same logic governs infractions by clerical students, *ṭalabas*. Drinking alcohol—an ‘urf case³²⁶—falls squarely within the domain of administrative justice even when the offender is a *ṭalaba*. Qazvīnī notes: “They brought in the drunken *ṭalaba*; I questioned him and had him removed and imprisoned...I then ordered that the *ṭalaba* who had been drunk the previous day be bound to the bastinado board and severely bastinadoed.”³²⁷ Two features matter analytically. First, the erasure of the proper name—the culprit is simply “the *ṭalaba*”—renders him administratively legible as a case, a disciplinary move that folds individuality into a category the apparatus can record, compare, and punish.³²⁸ Second, the sequence (interrogation → confinement → bastinado) places the clerical body under the same graduated, formally codified techniques applied to lay offenders, asserting that no corporate status is extraterritorial vis-à-vis the *dīvānkhāna*.³²⁹

VqA also records moments when clerical networks could counterpoise state agents. In a violent altercation between several *ṭullāb* and a *farrāsh* (a vizier's servant), the students are extracted through the intercession of *sayyids*, *mullas*, and *ākhūnds*.³³⁰ Such interventions do not overturn the governing field; they renegotiate the terms of exposure to punishment in specific conjunctures. Across Qazvīnī's practice, however, these episodes of clerical protection

³²⁴ Elsewhere in the text, someone who scuffled with a *sayyid* was thrashed at the demand of Ḥazrat-i Vālā and on the command of Qazvīnī (VqA, vol. 2, 211.)

³²⁵ Weber, *Economy and Society*, 212–16, 932–38.

³²⁶ Jakob Eduard Polak, *Persien. Das Land und seine Bewohner; ethnographische Schilderungen* (Leipzig: Brockhaus, 1865), 328–329.

³²⁷ VqA, vol. 2, 175.

³²⁸ Foucault, *Discipline and Punish*, 191–92.

³²⁹ Irrespective of social rank, most offenders fall under Qazvīnī's jurisdiction and are subject to his justice. For more instances, see VqA, vol. 2, 176, 223.

³³⁰ VqA, vol. 2, 223.

remain provisional: whether the culprit is a sayyid or a student, the final word—to flog, confine, or release—is repeatedly claimed by the governmental delegate.

What emerges is a coherent technique of rule: deferential address, differential tolerance, decisive punishment. Clerical prestige is acknowledged, but it is repeatedly folded back into an administrative hierarchy of sanctions. By making even “sacred” bodies answerable to *urf* procedure (bastinado, short-term *habs*), the administration signals that religious standing can mitigate treatment but does not confer exemption—thereby asserting its capacity to police the moral field while leaving room for strategically timed intercession.

Finally, these scenes illuminate VqA’s broader argument about embodied authority. Corporal measures against *sayyids* and *mullas* demonstrate how formal discipline travels through socially exalted bodies to make a wider claim: that no estate lies beyond the reach of the centre’s punitive grammar. In Qazvīnī’s hands, sanctity is acknowledged linguistically, then bounded juridically—an operation that both affirms his status as the sovereign’s agent and extends the state’s presence into the religious domain of everyday life.

Having traced how formal discipline marked bodies through punishment, confinement, and calibrated violence, attention now shifts to the complementary register by which rule was made sensible and durable: the orchestration of bodies in scenes of mercy, encounter, spectacle, and text. If bastinado and execution inscribed hierarchy through pain, practices such as pardoning, royal audiences and encampments, choreographed hunts, and the circulation of travel narratives worked by arranging bodies in proximity to sovereign authority—sometimes through touch, sometimes through address, recognition, or display. In VqA these sites are not ancillary; they are the affirmative face of the same governing repertoire, translating coercive capacity into recognized legitimacy and extending authority beyond the moment of sanction. What comes into view is a political order that consolidates itself not only by injuring bodies

but also by sparing, summoning, staging, and narrating them. The discussion therefore turns to four interlinked modalities through which VqA renders the body both a literal and a figurative instrument of rule.

The Body as a Literal and Metaphorical Medium of Power in State–Public Interaction

Qajar monarchs—above all Nāṣir al-Dīn Shāh—mobilized both theatrical and non-theatrical repertoires of rule. Rather than relying solely on direct coercion, authority was produced through patterned forms of presence among the public. In VqA, Qazvīnī records these modalities with unusual granularity. Some are overtly corporeal: royal audiences (*dīd-u bāzdīd*), encampments, and the hunt stage the sovereign body—or its proxy—in carefully choreographed scenes of proximity and command. Others are more oblique: the circulation of royal travelogues and the dispatch of telegrams extend the monarch’s reach in ways that are seen, read, and felt at a distance. Read together, these techniques align with a paired analytic: the spectacle and the subtle.

On the “spectacle” side, ceremonial display and ritualized public appearances perform sovereignty as what Geertz famously theorized as a “theatre state,” where pomp is not ornament but a political technique that materializes hierarchy and authority in public.³³¹ The point is not only that power is seen, but that it is felt through staged proximity and choreographed attention—whether in the managed arrangement of an audience or in the hunt’s scripted, public kill. On the “subtle” side, mediated presence—telegrams, itineraries, and the circulation of royal travel writing—extends rule at a distance by stabilizing routes, names, and reportable knowledge about places and persons. In the Qajar case, royal travelogues in particular function as a narrative instrument of sovereignty: they multiply the court’s voice across localities and publics, making the monarch’s movement and judgment available for repetition, quotation, and

³³¹ Clifford Geertz, *Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1980), 13.

administrative uptake.³³² Taken together, these techniques show how central authority is sustained through two complementary means: public staging that makes hierarchy visible, and routine inscription that carries command beyond the moment of performance. In VqA, sovereignty acquires durability not because it is constantly present, but because it is repeatedly made present—through messages, narratives, and records that circulate, can be cited, and can be acted upon.

The sections that follow examine these corporeal and textual techniques in VqA to show how the late-Qajar state wrote power on bodies and with bodies, and how it extended that power through media that made the centre present across the periphery.

Mercy, Gift, and Rule: Pardoning as a Technology of Sovereign Power

Qazvīnī's authority as a provincial representative of the centre is legible not only in the punishments he orders but also—crucially—in the pardons he dispenses. In VqA, clemency operates as the discretionary counterpart to coercion: sparing and release are staged alongside punishment to present rule as capable of restraint as well as force. Such decisions are repeatedly embedded in circuits of gift, intercession, and obligation, converting juridical outcomes into durable social ties that bind offenders, mediators, and officeholders to the centre's delegate.

A coppersmith had committed an offense... I intended to have him flogged, but others interceded, and I pardoned him. I ordered that the funds be disbursed as follows: two toman to the *farrāsh*; one toman each to Āghā Mīrzā Bahā', the judge, and Hājji Abulqāsim; and four toman to Sayf al-Mulk.³³³

Here the pardon does two kinds of political work. First, it displays the capacity to suspend violence at will—an executive discretion that converts coercive power into moral

³³² Naghmeh Sohrabi, *Taken for Wonder: Nineteenth-Century Travel Accounts from Iran to Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 73–104.

³³³ VqA, vol. 2, 227.

authority. Second, it translates liability into obligation by redistributing small material tokens down the micro-hierarchy (farrāsh, judge, named officials), producing a chain of gratitude that binds intermediaries as well as offenders to the administrative agent. What appears, on the surface, as benevolence thus functions as a mechanism of rule: generosity accrues authority to the giver, and the narrative frames renewed deference—not reconciliation or equality—as the practical outcome of mercy.

That economy is even more explicit when mediation brings *ta'āruf*—the culturally coded “gift” that shades into inducement: “I had a criminal apprehended and imprisoned. Ḥusayn Beg Shāhsavand arrived and interceded on behalf of the youth who had abducted the girl. He presented a *ta'āruf*—15,000 (toman) and a lamb. I distributed the money among the servants and the guards and ordered the lamb slaughtered.”³³⁴

In this context, *ta'āruf*—glossed as “gift”—functions as a conventional euphemism for bribery, a routine practice in the period that went by various labels: *pīshkash* (offerings from viziers and other notables), *madākhil* (payments by bureaucrats), *suyūrsāt* (provisions furnished by soldiers), and *ja'āla* (fees for the *fuqahā*).³³⁵

Labelling the payment *ta'āruf* reframes what would otherwise read as a payoff as courtesy and respect, allowing the exchange to be narrated as etiquette rather than transaction. More broadly, such lexical work belongs to a patronage order structured by reciprocity and personal transactions, in which gifts redistribute protection and wealth, underscore loyalties, and confirm hierarchy.³³⁶ In Qazvīnī's telling, the effect is not simply private gain but the quiet

³³⁴ VqA, vol. 2, 8.

³³⁵ Fereydun Adamiyat, *Amīr Kabīr va Iran* (Tehran, Khārazmi, 1983), 319.

³³⁶ Willem Floor, “GIFT GIVING v. In the Qajar Period,” *Encyclopaedia Iranica*, X/6, pp. 615-617, available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/gift-giving-v> (accessed on 30 December 2012).

manufacture of a dependable following—one in which petitioners learn the proper idioms of approach, the thresholds of persuasion, and the moments when power will bend.

Calendrical mercy extends this logic into sacred time. VqA notes remissions granted on *Arbaʿīn*,³³⁷ when the sanctity of the occasion warrants forbearance.³³⁸ Such ritualized clemency domesticates sovereign power within a Shiʿi temporal order, aligning state discretion with piety and embedding governance in the “discursive tradition” of Islam.³³⁹ The pardon thus does triple duty: it dramatizes the ruler’s capacity to suspend pain, converts verdicts into binding obligations through gift circuits, and sacralises authority by synchronizing mercy with the religious calendar.

Two further observations follow for the argument of this chapter. First, in VqA clemency tracks hierarchy. Those with title or connections (merchants, notables, intermediaries) more readily secure intercession and remission, while the poor experience pardon, when it comes, as contingent grace rather than right. Second, pardon and punishment are not opposites here but a single repertoire: both inscribe the body—either by beating or by publicly sparing it—and both circulate resources and recognition to reproduce the state’s presence in everyday life.

This is why mercy in VqA is never merely humanitarian. It is a technique of rule that complements the spectacular (scaffold, square, cannon) with the intimate (petition, mediation, distribution). As the next subsections show—on receiving the public and holding camps, on the hunt and elite recreation, and on travel writing and telegraphy—Qajar power repeatedly

³³⁷ *Arbaʿīn*—observed forty days after ‘Āshūrā—commemorates the martyrdom of Ḥusayn b. ‘Alī, the third Shiʿi Imam, killed on 10 Muḥarram 61/680. For background on ‘Āshūrā and its attendant rites, see Yitzhak Nakash, “An Attempt to Trace the Origin of the Rituals of ‘Āshūrā,” *Die Welt des Islams* 33, no. 2 (1993): 161–81; and Kamran Scot Aghaie, *The Martyrs of Karbala: Shiʿi Symbols and Rituals in Modern Iran* (Seattle: University of Washington Press, 2004), 3–15, 149–50.

³³⁸ VqA, vol. 2, 301.

³³⁹ “Discursive Tradition” is a historically continuous repertoire of authoritative practices and arguments that defines what counts as proper conduct. Talal Asad, “The Idea of an Anthropology of Islam,” *Qui Parle* 17, no. 2 (2009): 19–20.

mobilized bodies and texts to perform the same lesson: that the centre can discipline and *also* forgive, and that both gestures bind subjects to the sovereign.

Receiving the Public and Holding Camps: Sovereign Spectacle and Petitionary Presence

VqA repeatedly shows that, alongside day-to-day adjudication by provincial agents, the monarchy cultivated a palpable presence among subjects through orchestrated encounters—*istiqbāl* scenes, camp installations, and ceremonial receptions. In Qazvīnī’s narration, these moments make rule sensible at the level of bodies and movement: space is reorganized around the royal person, access is staged through controlled petition, and generosity is distributed in ways that turn hierarchy into lived experience. What emerges is not simply “the state” as an already-given thing, but an authority that is produced in the act of appearing—through scripts of reception, protocols of approach, and visible asymmetries of access.³⁴⁰ The result is a politics of proximity: power is made to feel not only coercive at a distance but immediately present in the flesh.

VqA’s account of a royal camp is exemplary:

The shah arrived in great splendour two hours before sunset. Twenty-three bolts of cloth were unfurled...he dismounted and, with full ceremony, walked across them. Gifts prepared for the king—two thousand toman in cash, two bolts of cloth, and handicrafts from Burūjird—won his marked admiration. ‘Alī Khān ‘Izz al-Dawla, Muṣāḥab, and others entered Ḥājib al-Dawla’s tent. Wrestlers performed; Ṣāḥib al-Dawla rewarded them, and they withdrew. Ghulām Ḥusayn, the harem steward, then arrived to arrange the harem quarters...Fireworks continued for about an hour, bathing the mountainside in light—an enchanting sight. It was said that people rented rooftop vantage points for three toman to watch.³⁴¹

³⁴⁰ Mitchell, “Society, Economy and the State Effect,” 77–78.

³⁴¹ VqA, vol. 1, 80.

In Qazvīnī's account of the royal camp, hierarchy is made visible through movement and display: a path of unfurled cloth stages distance and precedence; access is managed through tents and controlled approach; gifts are presented upward while gratuities and rewards flow downward. Wrestling and fireworks extend sovereignty into bodily spectacle and illuminated landscape, while the renting of rooftop vantage points turns spectatorship itself into a priced position within the event. Read this way, the camp is also a practical diagram of rank and favor—who may approach, who is received, and how payment and reward travel through the assembled order.

Crucially, these camps are not pure spectacle; they are petitionary spaces in which subjects, notables, and religious figures can be “received.” The act of *receiving the public* transforms complaint into a routinized technique of rule, an instance of what Foucault calls “governmentality”—the conduct of conduct through channels that render populations knowable and corrigible.³⁴² In VqA, princes and princesses traveling to the periphery to issue bills of exchange and settle salaries tie the ceremonial to the fiscal, knitting the camp's pageantry into circuits of pay, provisioning, and command.³⁴³ In Qazvīnī's narration, it is precisely this coupling—payroll settled in a tent, petitions heard amid entertainments—that makes authority appear as a coherent centre capable of ordering resources and persons at a distance. In other words, the diary shows the state coming into view less as an abstract entity than as the cumulative product of coordinated routines staged in public.

The idiom of address here is equally important. Terms like *jalāl* (splendor) and *tashrīf-farmā shudan* (honorific “to arrive”) elevate the king's motion into a linguistic bodily hexis: deference is embedded in the very verbs of movement.³⁴⁴ The harem's installation within the

³⁴² Michel Foucault, “Governmentality,” in *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, ed. Graham Burchell, Colin Gordon, and Peter Miller (Chicago: University of Chicago Press, 1991), 102.

³⁴³ VqA, vol. 1, 214 ; VqA, vol. 1, 114; vol. 2, 292 ;

³⁴⁴ Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice*, trans. Richard Nice (Stanford, CA: Stanford University Press, 1990), 69–70.

camp folds dynastic intimacy into public order—making rule felt less as argument than as arranged presence, controlled access, and ritualized display. These embodied performances also generate—predictably—counter-performances.

VqA's description of unrest in Hamedan—bazaar closures, attacks on the governor's house, and calls for expulsion—shows collective action turning the city itself into an obstacle to rule. By withdrawing work, closing spaces of exchange, and assembling bodies in visible defiance, the crowd interrupts circulation and makes governance practically difficult, forcing officials to confront opposition not as scattered complaint but as a coordinated presence in public space.³⁴⁵ The diary also records a striking form of intercession: sayyids are brought forward, “shrouds over their shoulders,”³⁴⁶ to stand between the crowd and coercive force. In this scene, sacred descent and a publicly performed readiness to suffer become instruments for extracting mercy—an appeal to restraint that seeks to convert vulnerability into moral leverage. The bodies of sayyids operate as protective screens: visibly ready to absorb violence, they offer the sovereign a path to restore order through absolution rather than annihilation. This episode shows punishment and pardon working together: the threat of force remains in view, but it is tempered by selective forbearance. When absolution is granted—and especially when the costs of mobilization are underwritten (“their sojourn in the city is paid”)—forgiveness is folded back into the logic of rule, reaffirming central authority precisely by setting the terms on which restraint is granted.³⁴⁷

Read in this way, “receiving the public” and “holding camps” are not ornamental fringes to governance; they are core technologies of presence. They stage the king's body as the axis of distribution and redress; they script where subjects stand, how they look, when they

³⁴⁵ VqA, vol. 1, 196-216.

³⁴⁶ VqA, vol. 1, 205.

³⁴⁷ VqA, vol. 1, 206.

speak; and they convert peripheral space into a temporary centre. In the pages that follow, VqA's depictions of hunting, recreation, and textual circulation (telegrams, travelogues) will extend this analysis: from the sovereign's camp to the sovereign's aim and the sovereign's script, the late-Qajar state writes itself on bodies and landscapes and then reads that writing back to its subjects.

Hunting, Recreation, and the Manifestation of Power

The repertoire of leisure in *VqA*—hunting parties, board games, and blood-sport—functions as an idiom through which sovereignty is enacted on and through bodies. In late-Qajar practice, bodily vigour (the hunt, wrestling, cockfighting) is twinned with calculative prowess (chess), producing a composite image of mastery that fuses force and foresight. Read analytically, these scenes are not anecdotal ornament: they ritualize hierarchy, materialize distinction, and render the state's authority sensible in space and time.

Hunting is the most explicit of these grammars. *VqA* records both open-country pursuits and enclosed or reserved grounds: “We got on a horse and went for hunting quail and sparrow-hawks in the upper areas. Sardār shot some of them with his gun. He did it really well. Maghrūr Mīrzā also caught some with a net. He hunted two leverets.”³⁴⁸ “...we departed for hunting to Karasf Qal‘a Jūq. The area was occupied for hunting by Jahānshāh Khān. There were around 10 or 15 people on foot and nine or ten hunting dogs.”³⁴⁹

Two dynamics are at work. First, the corporeal hexis of rule (horsemanship, marksmanship, stamina) is put on display, converting princely bodies into emblems of capacity. Second, the hunt's infrastructure—territory explicitly “occupied for hunting,” ten or fifteen men on foot, and a pack of hunting dogs—projects organized reach into the countryside, a

³⁴⁸ VqA, vol. 2, 297.

³⁴⁹ VqA, vol. 2, 120.

seasonal but telling demonstration of coordinated command in provincial space. Even when game is ultimately consumed, consumption is secondary to the staging of control: animals are pursued, flushed, and taken within a humanly ordered environment that renders dominion visible over land, life, and movement.

Board games in *VqA* refine this repertoire by shifting from force to form. Qazvīnī pointedly records victories at chess—“*māt kardam*”—while acknowledging losses at backgammon and losses of money.³⁵⁰ The asymmetry is meaningful. In Roger Caillois’s classic typology, chess exemplifies *agôn* (regulated competition rewarding skill), whereas backgammon belongs to the mixed *agôn/alea* games in which skill operates within the constraints of chance.³⁵¹ By inscribing triumphs in the agonistic domain while displacing reversals into chance-governed play, the narrator curates an image of competence and prudence, accruing symbolic capital without risking the aura of mastery. The point was not merely pastime but pedagogy: chess at Qajar court was routinely associated with diplomatic acumen and strategic intelligence—hence the value, noted by contemporaries, of defeating foreign dignitaries across the board as a miniature allegory of political superiority.³⁵²

Blood-sport tightens the link between masculinity, money, and status. In Qajar urban leisure, cockfighting belonged to the *luṭī*³⁵³ world of pastimes—alongside athletic contests and gambling—where bouts invited spectatorship, rivalry, and wagers.³⁵⁴ High-stakes matches

³⁵⁰ *VqA*, vol. 1, 83, 84.

³⁵¹ Roger Caillois, *Man, Play and Games*, trans. Meyer Barash (Urbana: University of Illinois Press, 2001), 12, 18.

³⁵² According to Polak, Nāṣir al-Dīn Shāh’s physician, chess and backgammon—regarded as just barely permissible—were popular among the aristocracy and at court. (Polak, *Persien*, 344-345). Besting foreign envoys at chess was treated as a symbolic political triumph: Amīr Nizām Garūsī is said to have challenged Napoleon III, and Mahdī Qulī Khān Majd al-Dawla reportedly played Lord Salisbury. (Hassan Ziari and Mohsen Mohammadi Fesharaki, “A Glimpse at the Culture of Qajar Era - Public Attraction to Gambling in Qajar Era,” *Asian Culture and History*, vol. 5, no. 1 (2013), 68.)

³⁵³ For more details about Lūṭīs, see Willem Floor, “The Political Role of the Lutis in Qajar Iran,” in, GüntherSchweizer, ed., *Interdisziplinäre Iran-Forschung: Beiträge aus Kulturgeographie, Ethnologie, Soziologie u. neuerer Geschichte* (Wiesbaden, 1979), 179-89.

³⁵⁴ Floor, Willem M. “LUṬĪ.” *Encyclopaedia Iranica*. Published March 15, 2010; Bromberger, Christian. “GĀVBĀZĪ.” *Encyclopaedia Iranica*. Published December 15, 2000.

were less about profit than about public standing: money served as a visible measure of reputational risk, and victory converted that risk into honour.³⁵⁵ In VqA cases where a court notable sponsors the bout, the scene shifts from quarter-based *luṭī* sociability into elite patronage, but the competitive idiom remains: manliness is performed, rivals are ranked, and hierarchy is made legible.³⁵⁶

Across these scenes, VqA shows that princely recreation is one of the ways authority is made intelligible and persuasive. The prince's moving, aiming, striking, and winning are not narrated as private traits but as publicly witnessed competencies—performed before attendants, handlers, and guests—through which command is felt as bodily mastery. Controlled contests—the hunt, chess, cockfights—also spill beyond the moment of play: their outcomes generate recognition, talk, and precedence, teaching spectators who yields, who is admired, and how victory reads as rank. And beneath these visible performances sits an infrastructural dimension that VqA repeatedly records as part of the scene itself: enclosed hunts, large parties, and orchestrated hospitality depend on provisioning, scheduling, and the careful ordering of people and space. Authority appears, in other words, not only in the prince's triumph but in the capacity to assemble bodies, animals, objects, and time into a coherent arrangement.

Seen from this angle, recreation in *VqA* is not escapist; it is didactic statecraft. It teaches spectators how to recognize rank, where to stand, when to cheer, and how to read bodily prowess as warrant for political command. The hunt disciplines landscape; the game disciplines chance; the wager disciplines risk. Together they discipline perception, which is precisely why they matter for an authority intent on consolidating itself.

³⁵⁵ Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Basic Books Classics (New York: Basic Books, 1977), 433–434.

³⁵⁶ VqA, vol. 1, 17, 20.

Although *VqA* foregrounds tangible enactments of authority—recreational displays, hunts, and games—it also traces subtler modalities through which power takes hold: insinuating itself into memory, habit, and everyday perception. Texts, epistles, and telegraphs extend presence beyond the sovereign’s body, making authority felt even in its physical absence.

Travelogues as Technologies of Presence and Power

From the 1850s onward, Nāṣir al-Dīn Shāh’s travelogues—of European tours and internal circuits—operated as techniques for rendering royal authority present at a distance. Telegraph dispatches sent en route and prose accounts compiled during and after travel did more than record itineraries; they staged the sovereign’s gaze and extended it into spaces where his body could not be. Read this way, the travelogue does temporal work as well: it draws dispersed readers into the same unfolding “now,” aligning attention around the court’s pace of movement, observation, and event. As Naghmeh Sohrabi shows, Qajar travel writing was itself a genre of rule: the narrative of the king abroad doubled as a narrative of Qajar power at home, curating what was worth seeing and how it should be seen.³⁵⁷

In *Vaqāya ‘al-Ayyām*, this textual politics is not abstract. Qazvīnī records a scene of nocturnal reading in Ramadan—“Ḥaẓrat-i Vālā retired to sleep. We conversed and read the shah’s travelogue until the midnight meal was served.”—that shows communal recitation functioning as a minor sovereign ritual.³⁵⁸ The king’s authored itinerary becomes a script that organizes time (keeping readers awake before *sahar*), space (gathering bodies around the text), and affect (admiration, emulation). In Foucauldian terms, authorship here is not merely a name

³⁵⁷ Sohrabi, *Taken for Wonder*, 3–20.

³⁵⁸ *VqA*, vol. 2, 204; also see: *Ibid.*, 203; vol. 1, 30, 31.

but an “author-function” that produces a regime of discourse:³⁵⁹ the text disciplines readers’ attention, normalizes a royal perspective, and furnishes a template for perceiving the social world.

These travelogues also participate in a “state effect”: dispersed practices—writing, reading aloud, telegraphy, account-keeping—congeal into the appearance of a bounded, unitary authority standing over society.³⁶⁰ Telegraph lines and courier networks did not merely transmit news; they helped make events administratively readable by pulling them into standardized, dated, and classifiable forms that could be handled from the centre.³⁶¹ The shah’s itinerary, serialized across these infrastructures, invited provincial officials and notables to position themselves within a royal topography—who received, who gifted, who was named—making the grammar of centre and periphery readable and repeatable.

Qazvīnī and Ḥaẓrat-i Vālā emulate this script. Their own travel notes, letters, and copied dispatches circulate authority by proxy: to read them is to feel the envoy’s presence, to absorb his priorities (order, price control, ritual propriety), and to register the penalties and pardons he can dispense.³⁶² These texts do practical political work by rendering the routines of everyday life—mealtimes, spectacles, prayers, markets—into describable and comparable scenes, and by encouraging readers and subordinates to regulate themselves accordingly. They invite people to act as if under an observing gaze: to anticipate evaluation, adjust comportment in advance, and align their conduct with what the narrative presents as proper order.

Finally, travel writing sutures the corporeal and the incorporeal modalities of rule developed earlier in this chapter. Hunts, camps, and public audiences inscribe power on and

³⁵⁹ Michel Foucault, “What Is an Author?” in *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, ed. Donald F. Bouchard, trans. Donald F. Bouchard and Sherry Simon (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1977), 123–125.

³⁶⁰ Mitchell, “Society, Economy, and the State Effect,” 77.

³⁶¹ Scott, *Seeing Like a State*, 5, 80–81.

³⁶² VqA, vol. 2, 380–385.

with bodies; travelogues preserve and project those inscriptions. The sovereign's body may be absent, but the narrative of that body's movement continues to discipline perception and action. In *VqA*, then, reading and writing travelogues constitute an informal repertoire of statecraft—technologies of presence that render central power durable, portable, and felt. The “body” in *VqA* operates across registers: as the target of discipline (punishment, confinement), as the medium of display (camps, hunts, games), and as the imagined readerly collective summoned by royal and elite travelogues. Even when envoys depart, the state's incorporeal presence persists through circulating texts that synchronize times, stage hierarchies, and normalize obedience.

Taken together, the materials traced thus far—market policing, *dīvānkhāna* routines, exemplary executions, camps and hunts, pardons and proclamations, travelogues and telegrams—show that late-Qajar authority was not only enacted upon bodies but also routed through them as signs: pain displayed, proximity choreographed, clemency narrated. Yet *Vaqāya' al-Ayyām* also makes clear that this apparatus of discipline bleeds into the intimate: the same techniques that render subjects legible in the square extend into the household, the caravanserai room, the garden pavilion, and the *andarūn*. There, gendered and sexual hierarchies convert desire into leverage, shame into sanction, and access into power. The asymmetry evident in price enforcement and tax collection reappears as a gendered distribution of vulnerability, with women and servants exposed to corporal penalties; elite male sociability framing homoerotic admiration as wit, grace, and rank. In this sense, intimacy is not a private residue beyond the state but a relay through which authority is naturalized: bodies are disciplined in public so that desires can be governed in private, and private relations in turn stabilize public order. The argument becomes sharper when followed into the textures of gender and desire—tracing how admiration, possession, modesty, and scandal function as currencies

within social networks, and how the regulation of sexuality becomes a medium for reproducing class, masculinity, and the very hierarchies that sustain Qajar rule.

Translated Passage: Discipline in Motion: A Travel-Day Sequence

This diary sequence is placed at the close of Section 1 because it condenses—in a single, tightly narrated itinerary—the full continuum through which Qajar authority is made bodily, visible, and enforceable in ordinary space. The entry moves from a rumoured shooting and the management of public uncertainty, to the organised travel party with assigned lodgings, controlled conviviality, and the explicit instruction not to “interfere” in a local wedding, showing how command operates as regulation of bodies, sound, and contact in mixed social settings. It then records disputes over stolen livestock and the mediation of complaint through notes and intermediaries, revealing how everyday governance hinges on making conflict legible and actionable. Most decisively, the passage culminates in the negotiated settlement of a killing—summoning named actors, fixing a monetary amount, drafting the agreement, and arranging for a seal—so that the violent act is translated into an administrable outcome. As an ending, it demonstrates how the state’s disciplinary force is not only spectacular punishment but a practical capacity to order movement, assign places, manage publics, and convert bodily harm into a routinised juridical procedure; the body remains the medium of power, whether as target of violence, object of protection, or unit within the legal and social choreography of rule.

[130]

Wednesday morning, 26 [Jumādā I]

I rose, performed ablutions, and they lit the stove. They brought milk; we drank it. News was reported that they had struck someone—shot him with a bullet—and killed him. They recounted it with contradictions. One says he came in through a broken window; at midnight five men burst in and fired five shots. Everyone says something. Whatever the truth is, it is not clear. I told them to put the goods in order so we might go to Zarand; then it will become known. From here we will go for the night hunt to Qarāqūsh—whatever may happen. God

knows. The killing of this person was confirmed. For certain considerations, our going to Zarand for the hunt was suspended—lest they be a band of robbers and some talk and quarrel arise.

I went to Mādābād. They brought lunch; we ate. A sacrifice was made. We mounted and went to Qarāqūsh. The villagers came out to meet us. They brought a sacrificial animal and slaughtered it. Yāvar Āqā Sultān was there; Ibrāhīm Khān and Qāsim Khān were there. They assigned each person a lodging, and all settled in. They lit the stove. They brought a samovar. After half an hour, Āqā-yi Ra'īs, Āqā Mīrzā Muḥammad Qulī, and Āqā Mīrzā 'Alī Lashkarnivīs also arrived. They assigned each of them a lodging, and they settled in. Nearby, at the house of Karīm 'Alī the peasant, there was a wedding; the sound of music rose. I said they should not interfere. They were occupied with their own affair. Three hours into the night, they brought supper. I told them to take everyone's supper to their own lodgings. As for the rest, at the fifth hour we ate supper. They busied themselves with playing *ās* (cards). By the seventh hour of the night they dispersed. We slept.

Thursday morning, 27 [Jumādā I]

I rose from sleep. Allāh-virdī Shāhsavand came and said that Khāliq has arrived, is sitting in sanctuary at the stable, and has brought a sheep for us as an offering. [131] I cursed a little and got up. With the Ra'īs and Āqā Mīrzā Hāshim Khān we went out to the threshing-ground. They fired a few shots at a target. We stayed there for about two hours, then returned. We ate lunch. Sayyid Qarāqūshī came: "The Shāhsavands have stolen my sheep and carried it off." From Būyūq Qishlāq a note, written with Allāh-virdī, came; the peasants of Kahrīzī also arrived saying, "Our donkeys were seized and taken away by the Shāhsavands of Būyūq Qishlāq—Allāh-virdī's brother." They wrote a note to Allāh-virdī and sent it off. We went upstairs together. We performed the prayer and drank tea. They brought the bride. Then I said: the

naqqāra-drummers arrived with a dancer; they played on the roof and danced. I gave them one toman as a tip, and they left. We came back to the room and they lit the stove. After the maghrib and 'ishā' prayers they said we should play *ās* (cards). They played for one 'abbāsī per hand. Āqā Mīrzā 'Alī Lashkarnivīs and Mīrzā Hāshim Khān got into a quarrel; the game fell apart. I played a little backgammon with Āqā Mīrzā 'Alī Lashkarnivīs and lost three thousand. They brought supper; we ate. The Ra'īs went upstairs and slept. I slept in the room with Āqā Mīrzā Hāshim Khān.

Friday morning, 28 [Jumādā I]

I rose from sleep. A good snow was falling. We lit the stove and drank tea. Āqā Mīrzā Hāshim Khān made arrangements for departure. He also handed over ten tomans on account of a one-hundred-toman deed and the gentlemen made their preparations to leave. In the middle of the night there was a loud outcry. I got up and inquired. They said it was the voice of a woman—the dog had wanted to seize her. We lay down again; but in the morning it became clear [132] that Āqā Mīrzā Hāshim Khān's men had fought with one another and attacked with daggers. They left.

After about two hours I asked for lunch; they brought it. The Ra'īs, Āqā Mīrzā Muḥammad Qulī, and Āqā Mīrzā 'Alī Lashkarnivīs were there. News came that the Bijārī mujtahid, His Excellency Shaykh Mūsā, had arrived with two sayyids. They intended to go on pilgrimage to Qaydār Nabī, and we were to be their fellow travellers. They came in, ate lunch. I told them to prepare tea; they drank one cup of tea and left for Āqā Mīrzā 'Alī Lashkarnivīs's house. We too performed the prayer, drank tea, and I went with Ra'īs to visit them. We drank a cup of tea and smoked a hookah. Ra'īs left; I stayed. We summoned Najaf Qarāqūsh and Charāgh-'Alī. In the presence of Āqā, we settled the murder case that had occurred; we fixed it at forty tomans and carried the matter through. It was written up. It was agreed they would bring it for sealing

tomorrow. I got up and returned home. With Āqā-yi Ra'īs we occupied ourselves with backgammon until supper. I had the gentlemen's supper sent to them. We too ate supper and slept.

Section 2: Intimacy and Influence: Gender, Desire, and Social Hierarchies

This section reads Qazvīnī's narrated sexual conduct as an informal modality of domination. It argues that performances of erotic superiority over subordinates are not incidental confession but a textual technology of prestige: they help stage the Qajar office-holder as a man entitled to command, shame, pardon, and enjoy, thereby reinforcing centre-oriented authority in provincial settings. I read these scenes against the normative coordinates the author himself mobilizes—confessional religiosity, local/ethnic emplacement (Qazvīn), and institutional proximity to Sardār—and treat lexical choice and narrative stance as evidence. Recurrent terms of hierarchy (for example, *za ʿīfa*) and the first-person grammar of command make visible how intimate asymmetry is converted into informal authority in the text—an entitlement that can be carried from the private scene into other arenas of rule.

The analysis is guided by a small set of conceptual anchors. Foucault's account of sexuality as a historically specific "deployment" helps clarify why the diary's most candid erotic moments cluster where rank and administration are most visible: intimacy is not outside power but one of its everyday circuits.³⁶³ Sedgwick's notion of male homosocial desire provides a way to read the diary's flirtation, spectatorship, joking, and aesthetic talk as more than ornament: in these scenes, male–male bonding functions as a social adhesive through which rank, alliance, and rivalry are negotiated.³⁶⁴ Finally, Connell's concept of hegemonic masculinity offers a useful lens for reading what the diary itself stages as a graded distribution of authority and vulnerability: elite male bodies are written as entitled and desiring, while

³⁶³ Foucault, *The History of Sexuality, Volume 1*, 103, 104–114.

³⁶⁴ Eve Kosofsky Sedgwick, *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire* (New York: Columbia University Press, 1985), 1–2.

servants, rural youths, and women are positioned as available to discipline, display, or consumption.³⁶⁵

Methodologically, I read these passages as doing work on hierarchy: repeated commands, evaluations, and strategic effacements not only record power relations but actively stage them. The question, then, is not only what Qazvīnī did, but how the narration of sex functions as an informal repertoire that supplements the formal archive of bastinado orders and price policing by making hierarchy feel ordinary, pleasurable, and deserved. In short, the manuscript's sexual scenes do more than titillate; they author a world in which the Qajar officer's body is both measure and medium of rule.

Seeing Power: Naẓarbāzī, the Mystical Gaze, and Elite Masculinity

In *VqA*, Qazvīnī's erotic authority frequently takes the form of looking—dwelling on the beauty of youths, commenting on faces and gestures, and staging the author's discerning eye as a mark of rank. This is legible within the long Persianate tradition of *naẓarbāzī* (literally, “play of gazes”), in which the cultivated appreciation of male beauty functions at once as aesthetic practice, Sufi-inflected devotion, and social code. Read as a politics of vision, Qazvīnī's scenes of looking accumulate symbolic capital:³⁶⁶ the capacity to see, select, and be seen seeing registers distinction, converts intimacy into status, and aligns the author with a courtly, lettered masculinity. The *naẓar*, cited in this section's passages, is not simply looking; it is a repeated, socially loaded gesture that places the author in the position of judge—setting the terms of taste and determining who may be seen, approached, or admitted. At the same time, the homosocial circuits in *VqA*'s narrative within which such looking circulates—poetic exchange, shared leisure, teasing and praise—are studied as the traffic through which male

³⁶⁵ R. W. Connell, *Masculinities* (Cambridge: Polity Press, 2005), 77.

³⁶⁶ Bourdieu, “Social Space and Symbolic Power,” 170.

bonds are forged and negotiated. In what follows, I sketch the historical semantics of homoerotic *naẓar* and then return to *VqA* to show how gazing is mobilized as a technology of dominance rather than as mere sentiment.

Homoeroticism before and after Islam: Terms, Texts, and Continuities

Persian sources deploy a differentiated lexicon for same-sex admiration and practice: *shāhidbāzī* (courting a male beloved), *naẓarbāzī* (erotic-aesthetic gazing), *amradbāzī* (attachments to beardless youths), *jamāl-parastī* (veneration of beauty), and *lavāṭ* (anal intercourse, often in juristic registers). Each term carries distinct moral, legal, and social connotations across genres (poetry, advice literature, juridical writing). A strand of modern literary historiography—famously Sīrūs Shamīsā—has attributed the institutionalization of such practices to “Greek” or “Turkic” transmission.³⁶⁷ That diffusionist claim is at best partial. Middle Persian (Pahlavi) materials already register both the existence of male–male sexual acts and their moralization: In the *Ardā Wīrāz-nāmag*, an account of Ardā Wīrāz’s journey into heaven and hell, he sees the spirit (*riwan*) of a man who used to practice *kūnmarzī*, male–male acts.³⁶⁸ Whatever the precise social prevalence, these references caution against treating Islamic-period homoerotic culture as an abrupt importation.

in many Islamicate learned and courtly milieus,, homoerotic idioms became normative features of elite aesthetics and devotion.³⁶⁹ In Sufī and courtly poetics, the *shāhid* (beautiful youth) appears as both theophanic cipher and social persona;³⁷⁰ gazing upon beauty could be

³⁶⁷ Sīrūs Shamissa, *shāhidbāzī dar adabiyāt-i Fārsī* (Tehran: Firdaws, 2002), 13-15.

³⁶⁸ Mehrdad Bahar, *pazhūhishī dar asāṭīr-i Iran* (Tehran: Āgāh, 2012), 311.

³⁶⁹ Khaled El-Rouayheb, *Before Homosexuality in the Arab-Islamic World, 1500–1800* (Chicago: University of Chicago Press, 2005), 12.

³⁷⁰ Annemarie Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975), 290–92.

styled as a route to God, a pedagogy of seeing that trains desire from form to meaning.³⁷¹ Crucially, in early modern Arabic–Persianate cultures, admiration of male beauty circulated within ethical regimes that did not map onto modern Euro-American sexual identities.³⁷² By the late Qajar decades, however, this aesthetic-devotional complex coexisted with emerging bourgeois moralities that privileged heteronormative domesticity.³⁷³ *VqA* sits precisely at that hinge: it leverages *naẓarbāzī* to stage cultivated taste and elite virility, even as the same manuscript narrates the policing of illicit heterosexuality among subordinates.

With this historical semantics in view, the readings that follow return to *VqA*’s micro-scenes of looking to show how Qazvīnī weaponizes the gaze—selecting, naming, and aestheticizing bodies—in order to authorize himself as a man entitled to judge, command, and enjoy. In other words, *naẓarbāzī* is not only a mystic trope; in *VqA* it is a state-adjacent practice of rule.

***Naẓarbāzī* in *VqA*: Sufi Aesthetics and the Politics of the Gaze**

Within the Sufi archive, love and beauty are not intrinsically gendered: divine beauty (*jamāl*) refracts through created forms and may be apprehended—indeed trained—through looking.³⁷⁴ From at least the ninth century, a well-attested devotional idiom renders the beautiful youth (*amrad*) as a *shāhid* (“witness”), the sight of whose face can catalyse ascent from figurative (*majāz*) to real (*ḥaqīqa*) love; the practice of cultivating such sight is glossed in later sources as *naẓarbāzī* (“the play of gazes”).³⁷⁵ In Persian mystical poetics, the lover’s movement toward God is often figured through a disciplined attention to beauty—learning to look in ways that

³⁷¹ Kazuyo Murata, *Beauty in Sufism: The Teachings of Rūzbihān Baqlī* (Albany: State University of New York Press, 2017), 90.

³⁷² El-Rouayheb, *Before Homosexuality*, 3.

³⁷³ Najmabadi, *Women with Mustaches*, 3, 37.

³⁷⁴ *Ibid.*, 17.

³⁷⁵ Annemarie Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975), 290–291.

train perception and desire, so that “seeing” becomes at once aesthetic practice and moral cultivation.³⁷⁶ Sufi discussions sometimes invoked reports of the Prophet’s vision of the Lord “in the most beautiful form” as a warrant for a theology of beauty—one in which the *shāhid* can be read as a mediating sign of divine disclosure rather than a merely worldly object of desire.³⁷⁷ Najmabadi’s observation remains salient: notwithstanding Persian’s grammatical gender neutrality, the *ma’ shūq/shāhid* of much classical mystical verse is tacitly male.³⁷⁸

Scholars disagree on whether *naẓarbāzī* is primarily tropological (a figure for non-carnal longing) or descriptive of embodied practice—and, if the former, how often trope slides into act. Pre-modern normativity is itself mixed. Sufi texts both license and police the gaze: beauty may refine the soul when governed by discipline.³⁷⁹ A transcendent figure is elevated as the paramount telos of the lover’s cognition and emotion, such that love progressively subsumes and governs the lover’s soul and intellect.³⁸⁰

In classical Persian poetics the hermeneutic choice between a purely mystical or purely profane reading is largely moot: cultivated ambiguity is the point, and the poem sustains simultaneous registers of theophany and desire.³⁸¹ Thus, while some commentators insist that the *naẓar* in *naẓarbāzī* is only allegorical, the broader Sufi discourse acknowledges the erotic charge that shadows devotional looking. Adab manuals both license and warn: beauty elevates when governed by discipline, yet unregulated *naẓar* toward women and young *amrads* is a “noose” of temptation. A late premodern treatise on the etiquette of *samā’*—in line with earlier authorities—explicitly cautions men to refrain from gazing at women and “children” (*bacha*)

³⁷⁶ Murata, *Beauty in Sufism*, 90, 94.

³⁷⁷ Schimmel, *Mystical Dimensions*, 290.

³⁷⁸ Najmabadi, *Women with Mustaches*, 53.

³⁷⁹ Shamissa, *Shāhidbāzī*, 98.

³⁸⁰ Schimmel, *Mystical Dimensions*, 289.

³⁸¹ *Ibid.*, 288.

lest Satan exploit desire.³⁸² Here, *bacha* does not necessarily denote a small child; in modern Persian usage it commonly denotes adolescence, overlapping with *amrad*.³⁸³ Echoing ninth-century anecdotes in which Satan boasts of snaring Sufis through their love of the unbearded, later treatises caution that unregulated looking corrupts intention even as they preserve an aesthetics that treats the beloved's face as a ladder to God.³⁸⁴ Ambiguity is programmatic: the same lexicon sustains both chaste devotion and erotic charge, and Persian narrative traditions—from *shaykh-i Ṣan'ān* variants to painted *majlises*—rehearse the tension between spiritualized admiration and worldly desire.³⁸⁵

VqA positions Qazvīnī squarely inside an ambiguous economy of vision—one in which looking is never socially neutral.³⁸⁶ He was no professed Sufi, yet he situates himself within an educated *shaykh al-Islām* lineage and adorns his prose with philosophical-mystical diction. In his preface, explaining why he writes, he invokes the weakness of the *quvva-yi mudrika* (“faculty of apprehension”) under the press of *‘alāyiq* (attachments) and *‘avāyiq* (impediments), arguing that inscription forestalls the annihilation of memory:

... since memory itself is susceptible to weakening through worldly distractions (*‘alāyiq*) and obstacles (*‘avāyiq*), inevitably culminating in fragility of memory (*quvva-yi Mudrika*) and ultimately death, it is preferable that one's experiences be recorded in writing, particularly those of a traveller.³⁸⁷

³⁸² *Baḥr al-fawā'id*. Mohammad Taghi Daneshpazhooh ed. (Tehran: Bungāh-i tarjuma va nashr-i kitāb, 1966), 242.

³⁸³ Najmabadi, *Women with Mustaches*, 60.

³⁸⁴ Schimmel, *Mystical Dimensions*, 290.

³⁸⁵ The centrality of *naẓarbāzī* to Sufi sensibility is borne out across poetry, narrative, and the visual arts. In most classical tellings of the tale of shaykh-i Ṣan'ān, a pious Sufi master becomes enamored of a youth; in some redactions the beloved is explicitly marked as Christian (*tarsā-bacha*) or Zoroastrian (*mugh-bacha*). The shaykh's attachment issues in protracted contemplation of the beloved's face, and union is made contingent upon the lover's compliance with the beloved's stipulations—most famously, renouncing wine. (Taha Fayzizadeh, *Darbāra-yi dāstān-i 'arīfāna-yi shaykh Ṣan'ān* (Tabriz: Tābīsh, 1987), 28, 43, 44, 62.)

³⁸⁶ I adapt Deborah Poole's “visual economy” used it as an economy of vision in *VqA*: the norms and stakes that govern looking and its reputational consequences. Deborah Poole, *Vision, Race, and Modernity: A Visual Economy of the Andean Image World* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997), 8.

³⁸⁷ VqA, vol.1, 1.

The cluster *quvva-yi mudrika/mudrakāt* designates the inner faculties (sense-memory, imagination, estimation) that mediate cognition;³⁸⁸ Illuminationist writers such as Suhrawardī similarly mobilize *idrāk* to parse modes of knowing.³⁸⁹ In Hujwīrī’s vocabulary, *‘alāyiq* name the ‘worldly ties/encumbrances’ that attach themselves to the seeker and deflect him from his aim.³⁹⁰ Abū Sa‘īd Abū l-Khayr (967–1049), the medieval Persian Sufi and poet, likewise composed a quatrain using the same phrasing, preserved among the *Rubā‘iyyāt* attributed to him.³⁹¹ In these and comparable texts, the paired terms *‘alāyiq* and *‘avāyiq* are typically invoked to exhort the reader—indeed, the seeker—to renounce worldly attachments and pleasures in pursuit of the divine.³⁹²

By contrast, Qazvīnī openly acknowledges his drift from contemplative devotion toward worldly diversion. Across the episodes where he recounts sodomitical practice, he repeatedly situates himself amid entertainments rather than ascetic discipline. The salient point is not that he formally affiliates with a mystical order—he does not—but that he strategically mobilizes a lexicon of *ḥikmat* (sapiential “wisdom,” often framed as ethical–philosophical insight) and Sufi sensibility to insinuate himself into that horizon.

By staging the prologue in a Sufi-inflected register, Qazvīnī cues readers to take his later references to *naẓarbāzī* as part of a recognized ethical and devotional vocabulary rather than as an unmediated personal confession. Within classical Sufi and adab traditions, looking

³⁸⁸ Mohammad Moein, s.v. “mudrakāt” in *Farhang-i Mu‘īn* (Tehran: Ādinā, 2002), 1672.

³⁸⁹ Sayyid J. Sajjadi, s.v. “idrāk.” in *Farhang-i ‘ulūm-i ‘aqlī* (Tehran: Kitābkhāna-yi ibn-i Sīnā, 1962), 41.

³⁹⁰ ‘Alī ibn ‘Uthmān al-Jullābī al-Hujwīrī, *The Kashf al-Mahjūb: The Oldest Persian Treatise on Sūfīsm*, trans. Reynold A. Nicholson (Leiden: E. J. Brill; London: Luzac & Co., 1911), 36, 165, 384.

³⁹¹ “Until you have not freed yourself from (life’s) subsistence (*‘alāyiq*) and entanglements (*‘avāyiq*), and until you have performed a decent meritorious prostration (*sajdah*), indeed, you shall not flee from the lures of (the idols) *lāt* and *‘uzzā*, not until you have abandoned yourself and all other beings.” Abu Sa‘īd Abu al-Khayr, *Rubā‘iyyāt* (Kerachi: Qaderi Academy, 1990), *rubā‘ī* Nr. 73, 158.)

³⁹² In the *Tarjama-yi Tārīkh-i Yamīnī*, Nāṣiḥ b. Zafar, writing in an ornate Persian, puts it thus: “By reason of the sudden descents of trials, the contingencies of sedition, the impediments of the days, and the entanglements of time, the arrow of their desire failed to strike the target of its aim.” (Nāṣiḥ ibn Zafar Jarfādighānī, *tarjuma-yi tārikh-i yamīnī*, Ja‘far Sha‘ar ed. (Tehran: ‘ilmī va Farhangī, 1995), 226.)

at the beloved could function as an ethically fraught but potentially edifying discipline—an instance of “witnessing” beauty in the human form as preparation for witnessing Divine Beauty—through which metaphorical love (*‘ishq-i majāzī*) might be trained and redirected toward true love (*‘ishq-i ḥaqīqī*).³⁹³

As Khaled El-Rouayheb has argued, early modern Islamicate cultures parsed acts, desires, and reputations without positing stable sexual identities in the modern sense; admiration of male beauty belonged to recognizable aesthetic and moral grammars rather than to identity claims.³⁹⁴ In Qajar Iran specifically, age, facial hair, and sartorial cues organized regimes of looking and respectability, with the beardless face as a privileged aesthetic sign until the emergence of the mustache marked entry into normative masculinity.³⁹⁵ Read against this backdrop, Qazvīnī’s account of being captivated by two adolescents is less an idiosyncratic transgression than an instance of a codified ethical-aesthetic exercise—a practice that both solicits desire and disciplines it through genre, citation, and self-admonition.

Equally important are the homosocial settings that make such looking legible. Male homosocial worlds can sustain circuits of admiration, affiliation, and rivalry while maintaining a strong discontinuity between social bonding and any fixed axis of sexual identity.³⁹⁶ The spaces tacitly evoked in Qazvīnī’s narration—lodges, salons, gardens, poetic gatherings—are public yet regulated arenas where *nazarbāzī* is voiced, evaluated, and constrained by etiquette: the calibrated rhetoric of the ghazal, the moralizing aside that checks excess, the invocation of Sufi exempla that authorizes an otherwise risky pleasure. Qazvīnī’s stylized depiction of the two youths thus participates in a social economy of vision: praise of beauty accrues cultural

³⁹³ Joseph E. B. Lumbard, “Love and Beauty in Sufism,” in *Routledge Handbook on Sufism*, ed. Lloyd Ridgeon (London: Routledge, 2021), 178–79; William C., “RUMI, JALĀL-AL-DIN vii. Philosophy,” *Encyclopaedia Iranica*, published August 11, 2017.

³⁹⁴ El-Rouayheb, *Before Homosexuality*, 1–2, 6–7.

³⁹⁵ Najmabadi, *Women with Mustaches*, 15–16.

³⁹⁶ Sedgwick, *Between Men*, 1–2.

capital; restraint performs piety; and the text itself tutors the reader's gaze, staging how aesthetic rapture can be admitted, bounded, and spiritually rationalized. Rather than reading these scenes as either purely allegorical or simply erotic, situating them within disciplinary looking and public intimacy clarifies how Qazvīnī mobilizes an established repertoire of signs and settings to negotiate devotion, desire, and decorum in Qajar Iran.

This rhetorical positioning becomes operative precisely when Qazvīnī turns to beauty. Consider his vignette of two Herati youths: “Two sons of the Heratī secretary arrived from Burūjird. Today I paid my respects to a beloved whose countenance outshines all others. One bore the noble name Ṭāhir Khān”³⁹⁷

The lover's idiom—*dilbar* (“beloved”)—explicitly casts the narrator as *‘āshiq* before a hierarchized field of beauties, a stance VqA renders legible through its own cues: stylized praise, moral asides, and self-checking restraint. Qazvīnī's evaluative superlative (“whose countenance outshines...”) thus performs an aesthetic ranking consistent with such grammars, staging his own gaze as trained, not merely salacious. Elsewhere he describes a conventionalized countenance:

A youth came before me whose rose-garden visage the Almighty Gardener had not yet sown with hyacinth and basil—his paired sideburns bore no *khaṭṭ-i buṭlān* (no “line of invalidation”). ... He took pity on this sayyid and extended his patronage, honoured us with a visit, and enthralled us by his beauty.³⁹⁸

The “hyacinth” and “basil” (*sunbul*, *rayḥān*) are stock emblems for nascent facial hair—the liminal threshold between boy and man—while the first *khaṭ* (moustache-line) both intensifies desire and portends its *buṭlān*, the invalidation of *amrad* status. The *sunbul* and *rayḥān*, the

³⁹⁷ VqA, vol. 1, 54.

³⁹⁸ VqA, vol. 1, 12.

“rose-garden face,” and the breeze (*ṣabā*) that stirs the hyacinth are familiar devices in Persian love poetry.³⁹⁹ Manuals of comportment mark the same temporal boundary, with *Qābūs-nāma* counselling withdrawal once the beard fully arrives.⁴⁰⁰ Qazvīnī’s diction, then, indexes a deep literacy in this intertext, inviting readers to process his *naẓar* as cultivated and ethically scaffolded.

Foregrounding homosocial worlds and public intimacy clarifies the social choreography of this scene. The youths are identified by origin and office (“Herati,” sons of a secretary), and the narrative turns on bestowed patronage and ceremonial visitation—transactions of regard, obligation, and prestige typical of urban male sociability in Qajar Iran. In Sedgwick’s sense, these settings can be read as homosocial spaces in which male–male desire and attachment are articulated and managed through shared codes and representational forms rather than through an explicit identity category.⁴⁰¹ The text itself tutors the reader’s gaze: the lush metaphors authorize admiration, while the juridico-moral tag *khaṭ-i buṭlān* signals the expiry date of permissible looking. In Najmabadi’s terms, age and facial hair function as visible switches that reclassify the beloved within gendered respectability regimes.⁴⁰² Thus the vignette participates in a social economy of vision in which praise accrues prestige, restraint signals decorum, and proximity to elite youths is brokered through patronage rather than possession. In VqA, *naẓarbāzī* is therefore best read not as a transparent confession or a purely allegorical trope, but as a socially managed way of looking—ethically ambivalent,

³⁹⁹ Khalil Khatib Rahbar ed., *Gulistān-i Sa’dī* (Tehran: Ṣaḡfī ‘Alī Shāh, 1997), 30, 206.

سنبلش همچو زلف محبوبان / گل سرخش چو عارض خوبان
دامنی گل و ریحان و سنبل و ضیمران فراهم آورده...

Ahmad Hosseini Khansari ed., *divān-i ash‘ār-i Khājū Kirmānī* (Tehran: Pazhang, 1990), Qazal Nr. 63, 206.

برکنار لالمازار عارضش باد صبا / سنبل سیراب را در پیچ و تاب انداختست

⁴⁰⁰ ‘Unsur al-Ma‘ālī, *Qābūsname*, Ghulamhussein Yousefi, ed. (Tehran: Intishārāt-i ‘ilmī farhangī, 1992), 84.

⁴⁰¹ Sedgwick, *Between Men*, 1–3.

⁴⁰² Najmabadi, *Women with Mustaches*, 15.

rhetorically calibrated, and embedded in the hierarchies of male sociability that determine what can be admired, how, and with what consequences.

Qazvīnī's phrasing invites readers to decode the scene through a mystical-poetic register rather than as a modern-style confession of sexual identity. Within that register, the lover (*'āshiq*) addresses the beloved (*ma'shūq*) in a language of deference that borrows the tones of devotion, blurring the line between social admiration and moral self-presentation. Such reverence for the beloved has a tradition among the Sufis, who, in *jamāl-parastī* (worshipping the beauty of the face), used to prostrate themselves before the feet of everyone with a beautiful face they encountered in the street or elsewhere.⁴⁰³ Idealized writing often pushes this to an extreme, staging outsized gestures of deference before a beautiful face—not to describe everyday practice, but to emphasize how beauty can seize attention and turn restraint into a visible moral achievement. Read in this key, the well-known Sufi maxim *al-majāz qanṭarat al-ḥaqīqa* ("the phenomenal is a bridge to the Real") frames the scene: *metaphorical love* (*'ishq-i majāzī*) is the pedagogy by which desire is reoriented toward *true love* (*'ishq-i ḥaqīqī*), without erasing the embodied spark that initiates the turn.⁴⁰⁴

Against this background, Qazvīnī's report—"After a conversation, it became known that he is a grandchild of Shaykh al-Mulūk. He asked me for a date and I promised him one; the poor fellow did not know I am not into this"⁴⁰⁵—performs a revealing code-switch. Having elevated the youth within a lush Sufi lexicon of beauty, he disavows sexual availability. This pivot does several kinds of rhetorical work. First, it draws a boundary between admiration and enactment: the scene authorizes cultivated looking while marking a line at practice, so that desire can be narrated without being owned as an act. Second, it situates the exchange within

⁴⁰³ Jalal Sattari, *'ishq-i šūfiyāna* (Tehran: Markaz, 1995), 186.

⁴⁰⁴ Chittick, "RUMI, JALĀL-AL-DIN vii. Philosophy."

⁴⁰⁵ VqA, vol. 1, 12.

homosocial circuits⁴⁰⁶—genealogy (“grandchild of Shaykh al-Mulūk”), requests and appointments, and the etiquette of assent and refusal—where admiration, obligation, and prestige circulate publicly yet are regulated by propriety. Third, the refusal reinforces a shifting boundary of permissible looking—one keyed to age and the first signs of facial hair—so that Qazvīnī’s *naẓar* appears as a cultivated, time-bound practice rather than indiscriminate desire.⁴⁰⁷

Crucially, the mystical idiom does not simply “spiritualize away” eros. As Shahab Ahmed argues, Islamic meaning has often been produced in the very space where embodied practices and theological signification meet: practices coded as ethically fraught—wine-drinking being his central example—could remain socially risky and legally problematic while still being construed as Islamically meaningful within wider regimes of interpretation.⁴⁰⁸ Qazvīnī leans on that repertoire. By styling his admiration through Sufī diction and by staging a principled refusal at the point of invitation, he fashions a persona that is at once an adept of disciplined looking and a man who declines same-sex practice. The strategy shores up pious respectability within homosocial publics where the text itself tutors the reader’s gaze: attend to beauty’s signs; recognize the ethical stop points, and keep metaphorical love oriented toward its higher horizon. That said, as the travelogue unfolds, Qazvīnī does not consistently maintain this boundary, an oscillation that is itself historically legible: premodern writing often manages—rather than resolves—the tensions between devotion, desire, and propriety.

Public Intimacy, Private Command: Affective Labour in VqA

⁴⁰⁶ Sedgwick, *Between Men*, 1–3.

⁴⁰⁷ Najmabadi, *Women with Mustaches*, 17–18.

⁴⁰⁸ Shahab Ahmed, *What Is Islam? The Importance of Being Islamic* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015), 62, 67, 71, 347–359, 420–22.

Having established that Qazvīnī's *naẓarbāzī* operates within a socially legible economy of vision, the regime of looking thickens into contact. The very codes that authorized aesthetic admiration in public (ranking, restraint, patronal display) are reconfigured at closer range into household arrangements of service, gratuity, and care. In what follows, the traveller's authority is performed not only by how he looks but by whom he can recruit, retain, and direct, folding erotic admiration into affective labour—care and attachment performed as work—and patronage.⁴⁰⁹ This transition from street to garden, ruin, and lodging also sharpens the tension between normative piety and practical intimacy, calling forth legal and moral rationalizations that manage reputational risk while sustaining masculine prestige.

From *naẓarbāzī* the narrative turns to embodied contact, as the traveller records “touching and playing around” with a *ṭifl* (young boy).⁴¹⁰ Rather than equating *ṭifl/bacha* with modern, birth-dated categories such as “child” or “teenager,” it is more precise to read them as a historically situated status within the household economy, indexed by dependency, service role, and visible age markers (dress, facial hair). Under the rubric of servitude, sexual access, and the law of households, the prospective *tarsābacha* and *qulāmbacha* are not simply objects of desire but dependent labourers whose lodging and service are arranged through patronage;⁴¹¹ within such arrangements, physical proximity and potential sexual availability are folded into the ordinary governance of domestic service.⁴¹²

Wilhelm Floor's typology—*bachabāzī* (sexual relations with pre-pubescent boys), *pisarbārigī* (adult men with youths), and *lavāt/luwāt* (sodomy between adult men)—registers

⁴⁰⁹ “Affective labour” is used here to denote relational work that produces and manages attachment, attentiveness, and ease within service and care relations; see Shiloh Whitney, “Byproductive Labor: A Feminist Theory of Affective Labor beyond the Productive–Reproductive Distinction,” *Philosophy & Social Criticism* 44, no. 6 (2018): 637–660.

⁴¹⁰ VqA, vol. 1, 242–243.

⁴¹¹ ‘Aṭṭār Nayshābūrī, *Mukhtār-nāma*, Mohammadreza Shafī‘i Kadkani ed. (Tehran: Sukhan, 2007), 293.

ترسابعه‌ای که توبه بشکست مرا // دوش آمد و زلف داد در دست مرا

See also Eraghi, Qazal Nr. 280 on (<https://ganjoor.net/eraghi/divane/ghazale/sh280/>).

⁴¹² Najmabadi, *Women with Mustaches*, 60.

emic gradations of act and partner, even as enforcement and labelling remained uneven across contexts.⁴¹³ What matters narratively is the shift from street-level admiration to *adamdārī*⁴¹⁴ (“keeping a male attendant”): desire becomes a basis for command, and the recruitment and retention of attendants stages homosocial authority that builds reputation. The gratuity and promises of care that soon emerge participate in a gift–patronage circuit, exchanging affective labour (presence, attention, companionship—and at times sex) for protection, access, and payments.

The text’s juristic gestures function as audience-facing risk management. References to *fiqh* compendia (e.g., *Javāhir al-kalām*, *Sharḥ al-Lum‘a*) acknowledge the severity of *ḥadd* penalties for *liwāṭ* in many doctrinal discussions,⁴¹⁵ while allusions to reported exceptions (for travellers or in cases involving enslaved youths) gesture toward liminal legality, where doctrine, custom, and enforcement could diverge.⁴¹⁶ Such attributions, narratively, launder reputational risk by framing intimacy as situationally tolerable rather than categorically illicit.

This legal-rhetorical calibration dovetails with piety as a technology of the self—practices of working on conduct, attention, and desire to produce a morally legible persona.⁴¹⁷ Throughout the chapter, the author stages a subject who works upon the self—through prayer, ablution, juristic name-drops, and later the *nafs–Shayṭān* psychodrama⁴¹⁸—so that erotic inclination appears disciplined rather than indulged. The idiom is less an exculpatory alibi than a mode of self-discipline that converts erotic charisma into pious standing legible within his milieu.

⁴¹³ Willem Floor, *A Social History of Sexual Relations in Iran* (Washington: Mage Publ., 2008), 281.

⁴¹⁴ The tradition of older men having younger boys as attendants—the word “cover”, *milḥaf*, was used to represent the older man. (Najmabadi, *Women with Mustaches*, 24)

⁴¹⁵ Sayyid J. Sajjadi, s.v. “lavāṭ” in *farhang-i ma‘ārif-i islāmī*, vol. 3 (Tehran: Kūmish, 1994), 1645-1646.

⁴¹⁶ Morteza Ravandi, *tārīkh-i ijtimā‘ī-ye irān*, vol. 7 (Tehran: Nigāh, 1989), 377-378.

⁴¹⁷ On “technologies of the self” see footnote 156.

⁴¹⁸ VqA, vol. 2, 207.

Spatial transitions intensify this economy. The relocation to gardens and ruins activates heterotopic settings that are at once semi-public and concealing, enabling intimacy while inviting interruption.⁴¹⁹ Space thus becomes a disciplinary actor—half-open thresholds, passers-by, and incidental witnesses test the traveller’s capacity to manage bodies, access, and reputation.

As the rhetoric of discipline and the choreography of space converge, the text’s moral grammar of taste is put to an empirical test. The traveller now moves from calibrated looking to managed contact, redeploying the very settings he has staged—gardens, ruins, riverbanks—as spaces where pious self-fashioning, patronal authority, and erotic aspiration intersect. What follows tracks how authorized signs (Sufi insignia), audience-aware narration, and household logics (recruitment, gratuity, promises of care) translate disciplined vision into a governed practice of intimacy. In this register, desire is not merely confessed or denied; it is administered—through space, money, and status.

A traveller for three years and separated from his wife, Qazvīnī seeks companions who can provide a dual dividend—service and intimacy. As he strolls the city, a beautifully adorned youth wearing a felt hat (*kulāh-namadī*, a Sufi marker) approaches. The narrator desires him and searches for a place of seclusion:

We proceeded to the garden where ‘Azīz al-Sulṭān resided. It possessed neither a proper wall nor a gate. God knows that such a circumstance had never occurred to me in my entire life. The boy was with me. I went into the ruins located behind the garden building, and we withdrew into a corner. It was neither clean nor adequately sheltered. Astonished and bewildered, the boy followed me. With a corrupted disposition, I led

⁴¹⁹ I use “heterotopic” in this book to describe the marginal, threshold-like sites that VqA repeatedly foregrounds—spaces that are fully real and locatable (a ruin, a stable, the camp’s edge), yet function as “counter-sites” in relation to the social order they border. In these pockets, ordinary hierarchies and proprieties are not abolished, but re-scripted: visibility is managed, access is uneven, and acts that would be reputationally dangerous in the centre can be pursued under cover of spatial ambiguity. Foucault, “Of Other Spaces,” 24–27.

him to the corner, jested with him, and engaged in a love affair with him. A youth entered the ruins and saw us... He left. I was completely bewildered as to where I should go, what I should do, and what I should say. [The boy said:] “My house is in the Sūfiyān district. Yesterday my father beat me... I want to escape to Tehran.” I told him: “Do not go to Tehran for the next two days; I will take care of you.” He promised to meet me by the river the following morning. I will open the gate of the Chaman-Abr garden for him... Inevitably, I gave him a gratuity of 1,000 dīnār. He departed.⁴²⁰

Read as a sequence rather than a confession, the episode shows desire turning quickly into logistics—seclusion sought, a future meeting scheduled, access promised, and payment tendered—so that intimacy is immediately organized through the same idioms of care and control that structure household service. What follows, then, is less a psychology of temptation than an account of how an encounter is made governable:

Servitude, access, and household rule. The offer of care, the promise to “open the gate,” and the cash gratuity shift the encounter from street-level admiration into a domestic register, where companionship shades into service and physical proximity becomes something managed through patronage, obligation, and the everyday discipline of the household. The gratuity and the proposed follow-up meeting instantiate a gift–patronage circuit, in which generosity seeks return in loyalty, presence, attention, and—at times—sex.⁴²¹ The boy’s own narrative of familial conflict (“my father beat me”) indexes precarity that renders such dependence plausible and legible within urban hierarchies.

Piety as ethical self-fashioning. Sufi insignia—felt hat, *Sūfiyān*—work as semiotic shields that reframe desire as authorized looking and disciplined intimacy. Qazvīnī’s voice oscillates between confession (“With a corrupted disposition...”) and assurances of propriety, part of a broader repertoire in which the subject works upon himself through pious gestures, citation of

⁴²⁰ VqA, vol. 1, 242–243.

⁴²¹ Bourdieu, *The Logic of Practice*, 122—123.

norms, and later invocations of the *nafs*–*Shayṭān* struggle. Rather than mere alibi, this is a technology of the self that converts erotic capital into pious prestige intelligible to his audience.

Spaces of interruption: gardens and ruins as heterotopias. The garden-without-walls and the ruins stage intimacy in heterotopic sites—liminal spaces that are simultaneously permeable and concealing.⁴²² Their porousness invites contingent surveillance (the intruding youth) and forces rapid recalibration of conduct. Space here acts as a disciplinary actor: half-barriers and incidental witnesses test the traveller’s capacity to manage exposure, bodies, and reputation. The subsequent plan to meet “by the river” and to open a garden gate externalizes agency to thresholds (gates, corners, banks) that repeatedly choreograph access and withdrawal.

*Audience design and surveillance writing.*⁴²³ The prose is calibrated for patronal scrutiny: Qazvīnī composes under the eyes (and ears) of Sardār Khān, who asked to hear the text.⁴²⁴ Markers of Sufi affiliation, juristic name-drops, and professions of restraint work as audience-aware filters: they preserve the scene’s erotic dividends while limiting the grounds for censure. The narrative’s careful toggling—ardour, interruption, promise, payment—stages the narrator’s capacity to recruit and direct dependents without openly violating respectable norms.⁴²⁵

Gift, agency, and the economics of desire. The 1,000 dīnār payment seals a binding gift that seeks return the next day (“to meet me by the river”), transforming a fleeting encounter into an obligation of affective labour. Qazvīnī’s later lament over penury—which prevents him from retaining another youth—confirms how liquidity conditions intimacy: desire is materially

⁴²² For the use of “heterotopic” in this research, see footnote 419.

⁴²³ Audience design is used in this context to denote the narrator’s stylistic and rhetorical calibration to an anticipated addressee—especially a patronal or authoritative listener—so that what is narrated remains socially legible and defensible. Allan Bell, “Language Style as Audience Design,” *Language in Society* 13, no. 2 (1984): 145–204.

⁴²⁴ VqA, vol. 1, 240.

⁴²⁵ Bell, “Language Style as Audience Design,” 145, 197.

mediated by status, liquidity, and control of space. The brief self-castigation (“corrupted disposition”) rehearses a familiar displacement of agency, a rhetorical move that will harden into explicit satanic-temptation discourse elsewhere in the narrative: temptation is externalized to *Shayṭān* and the *nafs*, while the confessional frisson of the scene is retained.⁴²⁶

Recurrent desire and the price of access. When the narrator later notes, “Mashhadī Rizā had a son who was not ugly... I wished to take him with me... Alas, for being penniless,”⁴²⁷ the unusual euphemism “not ugly” (*bad-gīl nist*) functions as a coded aesthetic ranking that typically appears only when ardour is in play. The inability to finance transport or wages constrains the recruitment of a companion; here economic limitation—more than scruple alone—bounds the scope of permissible intimacy. In short, where desire translates into command, command is indexed by means.

Documentary traces from the Qajar period indicate that sexual access to male attendants could be structurally embedded within relations of service and patronage rather than confined to episodic transgression. Floor notes, for example, a sayyid employed at the Kermanshah court who maintained an intimate relationship with his attendant; he further observes that *ghulāmbachagān*—junior male servants in courtly contexts—might be expected to provide sexual as well as domestic services.⁴²⁸ Reports by European travellers likewise describe youths around Nāṣir al-Dīn Shāh whose duties allegedly blended personal service with sexual availability; these sources must be mined with caution, yet they converge with local, emic categories that already graded acts, partners, and roles (e.g., *pisarbārigī*, *lavāṭ*) rather than collapsing them into a single deviance label.⁴²⁹ In other words, where service relations

⁴²⁶ VqA, vol. 2, 207.

⁴²⁷ VqA, vol. 1, 280.

⁴²⁸ Floor, *A Social History*, 340-341.

⁴²⁹ Ibid., 345.

organized daily life, sexual access could be negotiated within—rather than outside—those same relations.

Within this horizon, Qazvīnī's vignette is not merely confessional; it lays out a recognizable social script. Three elements—initiative (he orchestrates seclusion and initiates contact), setting (the garden/ruin), and payment (the 1,000-dīnār gratuity)—place the exchange inside a small economy of provision and return, in which material support is offered in exchange for presence, attention, and continued access. Read against this frame, his later lament over being penniless is not incidental psychology but a structural limit: without liquidity, recruitment and retention fail. In short, the diary itself makes clear that means, more than morals, set the practical horizon of intimacy.

Up to this point, the analysis has drawn primarily on Volume I of VqA, where desire is often routed through cues of restraint—Sufi insignia, juristic name-drops, and pious self-commentary—that keep erotic inclination legible as discipline under conditions of potential scrutiny. The analysis now turns to Volume II of VqA, where the narrative voice becomes noticeably more direct about encounters with adult men. Read together, the two volumes suggest a shift in the diary's audience calibration. The contrast, then, is best understood as pragmatic rather than as an ethical about-face: when the narration anticipates judgement, it intensifies justificatory filters; when that pressure relaxes, the same authorial voice leans more openly on idioms of command, entitlement, and masculine prerogative. On this reading, the travelogue's two volumes form a continuous strategy of authority-making, adjusted to different publics rather than divided by "inconsistency."

Qazvīnī's nocturnal vignette crystallizes the piety-as-self-fashioning developed earlier:

I performed my prayer... The accursed Satan lured me, taking hold within me. 'Aql (reason) and jahl (ignorance) rose up against one another; for a time, 'aql and nafs (the

lower self) wrestled until dawn. I prostrated in gratitude that I had not succumbed to temptation, and I performed my ablutions.”⁴³⁰

Qazvīnī explicitly casts his self-understanding in the idiom of Islamic ethics, staging the intellect–appetite dyad as an inner theatre of struggle in which satanic temptation—rooted in ignorance (*jahl*)—contests reason (‘*aql*).⁴³¹ The narrated outcome is normatively edifying: ‘*aql* prevails. His striking locution—“[Satan] established himself in me” (*bi miyān-i jild rafta*)—performs a calibrated externalization of agency: vice is figured as ingress rather than essence, so that the first-person confession retains affective force while relocating blame to an intrusive adversary. In classical terms, the scene dramatizes the dynamics of the commanding soul whose impulses—toward sensual pleasure and domination—must be checked by disciplining practices of the self.⁴³² In Mullā Ṣadrā’s psychology of the *naḥs*, temptation is a modality of psychic motion whose perfection depends on habituated ethical labour rather than sheer suppression.⁴³³ Accordingly, VqA stages temptation not as a stable identity but as an episode to be managed through narrated disciplines—prayer, ablution, gratitude, and the idiom of ‘*aql* over the commanding *naḥs*—so that the confession itself becomes a claim to moral governance rather than surrender.

Read with Foucault’s account of technologies of the self,⁴³⁴ the passage is more than theological ornament: it is a performative script by which the author produces a pious subject who treats desire as something to be worked upon—tracked, narrated, washed, and thanked away—rather than merely indulged or denied. The rhetoric also shores up the text’s audience

⁴³⁰ VqA, vol. 2, 207.

⁴³¹ For more information on the *ḥadīṣ* regarding the battle between *jahl* and ‘*aql*, see Muhammad Mullasadra, *Sharḥ-i uṣūl-i kāfī, kitāb-i ‘aql va jahl*, Muhammad Khajavi, ed. (Tehran: Pāzūhishgāh-i ‘ulūm-i insānī va muṭālī‘āt-i farhangī, 2004).

⁴³² According to Molla Sadra, *jahl* is the basis for Satan’s desires, as he has no access to wisdom, ‘*aql*. (Mohammad K. Forghani, and Javad Rezayī, “rābiṭa-yi shiyyān bā qovva-yi vahm,” *ma‘rifat-i falsafī* (2015), 73.)

⁴³³ Abū Ḥāmid al-Ghazālī, *The Alchemy of Happiness*, trans. Claud Field, (New York, Routledge, 2015), 8–9.

⁴³⁴ Foucault, “Technologies of the Self,” 18.

design: under patronal scrutiny elsewhere in the narrative, the shift between temptation and discipline functions as reputation management, preserving the confessional charge of intimacy while affirming the narrator's mastery of self. Accordingly, dawn prayer and ablution are not incidental closures but ethical capstones: they convert the nocturnal psychodrama into demonstrable piety and, within the chapter's larger economy, help translate erotic charge into pious prestige that legitimates the homosocial authority on display in adjacent episodes.

Taken together, this subsection has shown how Qazvīnī translates disciplined vision (*naẓarbāzī*) into managed contact within a household economy where dependency, gratuity, and spatial choreography (gardens, ruins, riverbanks) mediate intimacy; how piety as ethical self-fashioning functions not as alibi but as a technology for governing desire; how audience design under patronal scrutiny calibrates what may be confessed and how; and how legal-rhetorical gestures together with a gift/patronage nexus launder reputational risk while consolidating homosocial authority. Read in this light, the later episodes with adult attendants are not ancillary confessions but status performances: sexual initiative is staged as proof of command over space (who may be admitted or secluded), means (who can pay, retain, and reward), and men (who can be recruited and directed), while the pious script resecures moral credit. This pivot—from the ethics of looking to the politics of rank—sets up the next chapter's question: how homoerotic conduct circulates as a currency of status within Qajar patronage and urban sociability.

Currencies of Rank: Homoerotic Behaviour and Male Authority

Building on the claim that intimacy is administered through space, money, and patronal oversight, the analysis reads Qazvīnī's homoerotic conduct as a public technology of masculinity, where the capacity to recruit, remunerate, and refrain operates as convertible capital within Qajar networks of status.

A defining feature of nineteenth-century homoerotic practice in Iran is the way erotic initiative could operate as a technology of rank—a socially legible performance that linked sexual conduct to classed masculinities and patronal authority. Heterosexual relations with wives are framed primarily within procreative obligation and lineage, whereas same-sex conduct among men is embedded in homosocial circuits where status is displayed and enforced.⁴³⁵ Read with act-based taxonomies from Islamicate sources—where social meaning attaches less to stable identities than to positions within an act (penetrative/insertive vs receptive/penetrated) and to asymmetries of age, freedom, and class—masculinity is preserved when the mature, free man occupies the penetrative role and jeopardized when he is publicly known to be penetrated.⁴³⁶ Such schemas converge with what Connell theorises as *hegemonic masculinity*: not a fixed essence but a hierarchy of sanctioned demeanours sustained by power over dependents, access to resources, and a culturally exalted claim to authority, underwritten by institutional power and material advantage.⁴³⁷

Within this regime, the “agent/object” language is better rendered as insertive/receptive positions within specific acts, since the same man could occupy different positions across contexts without thereby assuming a stable identity category.⁴³⁸ In elite urban practice, older or more affluent men could retain youths or poorer men and orchestrate access through wages, gifts, and lodging; yet the archive also registers ambivalence and legal peril (forced acts attracting corporal penalties in some jurisdictions), making consent, solvency, and setting crucial to the management of reputation.⁴³⁹ When liquidity was insufficient to retain a permanent companion, episodic arrangements and payments substituted for retainer relations,

⁴³⁵ Najmabadi, *Women with Mustaches*, 20.

⁴³⁶ Balslev, *Iranian Masculinities*, 180.

⁴³⁷ Connell, *Masculinities*, 76–77, 82.

⁴³⁸ El-Rouayheb, *Before Homosexuality*, 1–2, 17–18, 31–33.

⁴³⁹ Najmabadi, *Women with Mustaches*, 20, 22; Janet Afary, *Sexual Politics in Modern Iran* (Cambridge, Cambridge University Press, 2009), 91, 93–94.

still allowing men to perform command through momentary control of space, money, and other men.⁴⁴⁰

Qazvīnī thematises these dynamics with unusual candour. In one episode, he recounts nocturnal desire after presumably failed masturbation and self-reproach, discovers a man “sleeping in the hay,” initiates contact despite resistance, persists for thirty minutes, and finally pays until “he desired it,” before achieving ejaculation and castigating himself.⁴⁴¹ The narrative does several things at once. First, the combination of initiative (seeking and pressing the encounter), heterotopic setting (camp margin, moonlit openness that is semi-public yet concealing), and payment positions the scene inside a gift/patronage nexus where cash converts precarious proximity into affective labour and sexual access. Second, the anonymity of the receptive partner (“someone,” *shakhs*) and the index of poverty (“in the hay”) foreground classed asymmetry: the man is marked as subaltern precisely through the absence of name, lineage, and residence. Third, the oscillation between self-censure and success—cursing himself, then falling asleep—performs what in earlier analyses framed as piety as ethical self-fashioning:⁴⁴² the *nafs*–*Shayṭān* script displaces agency (“Satan lured me”) while the narrative keeps the narrator’s authority intact by casting him as the initiator and the one who “achieves,” even as he condemns himself.

The passage also clarifies the economics of consent in this archive. While the initial refusal renders the act juridically risky,⁴⁴³ the introduction of payment retrofits the scene as transactional and thus narratively launders the violence of insistence. This does not resolve the ethical problem; rather, it shows how money functions as the hinge between reputational danger

⁴⁴⁰ For the contrast between temporary sexual service and the urged shift toward a stable patronage arrangement, see Afary, *Sexual Politics in Modern Iran*, 93–94.

⁴⁴¹ VqA, vol. 2, 338.

⁴⁴² See footnote 221.

⁴⁴³ Severe punishment awaited anyone who coerces another man into non-consensual sexual activity (Floor, *A Social History*, 341.)

and masculine display. In precisely this sense, erotic initiative becomes a currency of rank: command over space (who may be approached, secluded, or exposed), over means (who can pay, retain, reward), and over men (who can be recruited or induced to comply) consolidates a recognisable public masculinity in Qajar worlds. Read alongside this episode, Qazvīnī's claim that lack of funds prevented him from securing a more desirable youth suggests that, within the text's own logic, cash flow—not scruple—sets the horizon of possible intimacies.⁴⁴⁴ The nineteenth-century homoerotic practice in this archive is best understood not as identity confession but as ranked conduct within patronage ecologies, where insertive position, solvency, and spatial control function as interlocking resources of male authority.

Read in continuity with the preceding analysis, Qazvīnī's perplexity—his anxiety-inflected and conscience-struck narration of desire—registers not a stable “sexual identity” but a situated self-narration forged at the intersection of ethical self-work, homosocial hierarchy, and household governance.⁴⁴⁵ In nineteenth-century Iran, classificatory force adhered primarily to positions within acts (insertive/receptive), rank and age, and status within the household, rather than to enduring identity labels; the archive tracks reputations through what men do, to whom, and under what asymmetries of power and means.⁴⁴⁶ In this sense, Qazvīnī's pages extend the earlier arc from disciplined vision to managed contact: the same technologies that govern looking now govern touch and access via the gift/patronage nexus and control over space—means—men.

Foucault's history of sexuality and of the body is analytically useful here not as a universal template but as a vocabulary for how pleasure, regulation, and confession produce subjects through technologies of the self—vigilance, ablution, the narrated audit of

⁴⁴⁴ VqA, vol. 1, 280–281.

⁴⁴⁵ Categories of sexual identity such as 'gay' and 'lesbian' were only established and defined after the nineteenth century, when same-sex desires began to be classified under the notion of 'homosexuality,' as though representing a distinct human type or species (Najmabadi, *Women with Mustaches*, 19)

⁴⁴⁶ Najmabadi, *Women with Mustaches*, 15–16; El-Rouayheb, *Before Homosexuality*, 5–6, 9.

temptation.⁴⁴⁷ In Qazvīnī, the recurrent *nafs*–*Shayṭān* narration and the alternation between self-reproach and status display exemplify such ethical self-fashioning: desire is rendered governable, accounted for, and converted into pious prestige even as it underwrites male authority in homosocial publics.

Against this backdrop, it is more precise to speak not of an “obscure sexual identity” but of ranked and act-based grammars of masculinity that sometimes strain under changing norms. In Qajar Iran, these grammars were themselves rearticulated: as Najmabadi shows, effeminacy terms (e.g., *mukhannath/khānīth*) and labels such as *amrad* and *maʿbūn* shifted across the nineteenth century, increasingly aligning receptive male sexuality with effeminacy as new visual and moral regimes crystallised.⁴⁴⁸ Contemporary prescriptive texts—*Taʿdīb al-niswān* and Bībī Khānum Astarābādī’s *Maʿāyib al-Rijāl*—script masculinity/femininity as behavioural repertoires and household competencies, even while consolidating more binary gender expectations.⁴⁴⁹

Placed within this matrix, Qazvīnī’s remarks on erection, ejaculation, and “masculinity (*mardī*)” appear as attempts to reassert rank precisely where bodily performance falters. The midnight scene—failed masturbation, discovery of a subaltern “someone” (*shakhs*) sleeping in hay, insistence followed by payment until “he desired it”—renders with unusual clarity how means mediate men and space: liquidity converts refusal into transaction, relocates the encounter into the household exchange (even if momentarily), and secures the insertive outcome as a sign of control.⁴⁵⁰ The anonymity of the receptive partner are not incidental; in

⁴⁴⁷ Asad Seyf, *digarbāshān-i jinsī dar adabiyāt-i tabʿīd*, (London: Mihrī, 2019), 20; Foucault, *The History of Sexuality*, 58–62, 155–56; Foucault, “Technologies of the Self,” 18, 28, 33.

⁴⁴⁸ Najmabadi, *Women with Mustaches*, 3, 17.

⁴⁴⁹ *taʿdīb al-niswān*, Mehdi Golpaygani ed. (n.p., n.d.); Bibi Estarabadi, *maʿāyib al-rijāl*, Afsaneh Najmabadi and Mohammad Tavakkoli Targhi ed. (Chicago: Midland Printers, 1992).

⁴⁵⁰ VqA, vol. 2, 338.

VqA's own idiom, they are the textual marks of classed asymmetry, the very condition under which managed contact can be narrated as legitimate performance of status.

The observation that his perplexity is sharper when the partner is an adult man rather than a youth coheres with these grammars: relations with a beardless youth could be narratable within Sufi-aesthetic and patronage idioms, whereas sex with an adult man risks collapsing the age/status asymmetry that underwrites insertive honour and therefore requires heavier pious scripting and audience design.⁴⁵¹ The reported silence before Sardār the next morning⁴⁵² is thus legible as a moment when the calculus of space—means—men intersects the calculus of publics: what can be said, to whom, and at what reputational cost.

Taken together, Qazvīnī's explicit episodes treat homoerotic conduct as a currency of rank: control of space—means—men (staging, solvency, dependents) converts desire into public masculinity, while piety as ethical self-fashioning and legal-rhetorical cues render that desire governable within patronal publics. These are not confessional detours but calibrated status performances inside a gift/patronage nexus, tuned by audience design. With this context in place, the discussion turns from such overt scenes to the implicit registers of VqA to show how the same economy of rank persists when desire is suggested rather than declared.

Subtextual Economies: How Rank Persists When Desire Is Implied

The final entries of the second volume shift from overt description to a regime of implication, where desire is encoded through formulae of temptation, managed spaces, and elliptical verbs of motion/sleep rather than explicit acts. Read with the previous analytical frames, these passages show that the same economy of rank—administering intimacy through power—persists at the level of discourse form. What follows, then, is best read as a deliberately thinned

⁴⁵¹ For audience design, see footnote 423.

⁴⁵² VqA, vol. 2, 338.

narrative surface: Qazvīnī's midnight sequence records movements, interruptions, and moral cues rather than acts, inviting the reader to reconstruct desire from what the prose refuses to name.

“At midnight... I woke and lit the lamp... Satan tempted me... I went to the coffeehouse; all the servants had left. The new servant, Sharīf, arrived. I 'slept'; I 'woke.' Then I returned home and slept.”⁴⁵³

The sequence mobilises three mutually reinforcing codes. (1) Temptation as performative cue. The refrain “Satan tempted me” functions as stock narrative cue—a stable discourse marker that indexes a sexual event while displacing agency to an external adversary.⁴⁵⁴ It is less confessional content than technology of the self: the speaker narrates vigilance, relapse, ablution, and gratitude, thereby producing a pious subject who works upon desire. (2) Heterotopic staging. The after-hours coffeehouse—“all the servants had left”—is a classic heterotopia: still public enough to afford deniability, but emptied enough to create actionable privacy; the arrival of “the new servant Sharīf” reduces the scene to a dyad that maps rank (patron/servant) and thus opportunity. (3) Ellipsis as erotic cover. The doubled *khābīdan* (“I slept/I woke ... returned home and slept”) illustrates a narratological ellipsis: the textual surface preserves decorum while presupposing an event the reader must supply.⁴⁵⁵ Here in VqA, the verbs of sleep, rising, entering/exiting routinely serve as euphemistic carriers of intimacy—an economy of diction closely allied to evaluative formulas like “not ugly,” which signal activated desire without explicit praise. Together these cues relocate the encounter into the same household economy seen earlier: space is cleared (staff absent), men are hierarchised

⁴⁵³ VqA, vol. 2, 378.

⁴⁵⁴ The expression 'Satan tempted me, appeared ten times in the second volume, each instance serving as an explicit or implicit reference to sexual temptation. See pages 207, 338, 347, 367, 374, 378.

⁴⁵⁵ Genette, *Narrative Discourse*, 93–94.

(named subordinate), and means are tacitly present (the servant relation implies stipend and obligation).

The second vignette intensifies the subtext. “Two hours after evening: Satan overcame me. We ate; Būrūjirdī Ḥusayn departed. I slept. He had once been a *ta‘ziya* singer, though his voice had since grown coarse. I saw him—he was naked/ destitute (*lukht*). He said, ‘I want to serve you.’ I told him to stay. He did. Let’s see what happens next.”⁴⁵⁶

Here, Satan again performs the cueing function; the key semiotic hinge is *lukht*, whose double valence (naked/destitute) is not a lexical accident but a socially productive ambiguity: either reading positions the man as available (undressed) or dependent (poor).⁴⁵⁷ The offer “I want to serve you” pivots the scene into household logic, converting performance capital (*ta‘ziya* voice, now “coarse”) into service under a patron. The closing “Let’s see what happens then” is a textbook instance of audience design: it withholds the act while inviting inference, balancing the pleasures of disclosure against the risks of overt statement. Together these cues show power working through language: ambiguity (*lukht*) and pious scripting (“Satan”) render dependence and availability legible, the offer of “service” folds the interaction into patronal hierarchy, and the carefully calibrated closure manages what can be said and inferred so that desire is negotiated without forfeiting reputational control.

Qazvīnī’s narration grows more tacit as the journey nears its end, relocating implication to the domestic threshold and rendering authority through the micro-politics of the bed:

⁴⁵⁶ VqA, vol. 2, 374.

⁴⁵⁷ Hassan Anvari, s.v. “*lukht*” and “*lukhtī*”, in *farhang-i buzurg-i sukhān*, volume 7 (Tehran: Sukhan, 2002), 6391-6392.

“Mīrzā Aḥmad left. I prepared for sleep. They spread the bed(roll) for me, but he was not there; he had gone to the barn. I cursed him greatly. I wished to flog him, but did not; Yūsif came and slept there.”⁴⁵⁸

Read within the established frame, three features stand out. First, the episode is structured by household dependency and service. The unnamed “he” appears as a subordinate whose expected bedside presence belongs to the bundle of attendance and availability, and the narrator’s momentary thought of corporal punishment makes clear that compliance is framed through command rather than negotiated consent; at the same time, the man’s removal to the barn registers a small but legible refusal within a coercive relation. Second, the text uses space to sort authority and evasion: the bed versus the barn reworks earlier marginal settings into a domestic contrast between sanctioned intimacy on the one hand and withdrawal into a low-status, animal locus on the other. The quick substitution of Yūsif restores control over bodies and place, keeping the hierarchy intact even when one particular person slips away. Third, the narrative’s clipped, administrative sequencing (“spread,” “came,” “slept”) and its refusal to name an act directly sustain the chapter’s pattern of implication: the text performs what it declines to say, converting routine into rank reproduction through form.

Read within the late-Qajar moment, Qazvīnī’s reticence looks less like personal coyness than like risk management. By the end of the nineteenth century, norms of beauty and permissible intimacy were being reworked, and practices once legible within older homosocial and aesthetic idioms could increasingly be recoded—especially under European judgment—as signs of “backwardness” or moral defect.⁴⁵⁹ In a broader Ottoman–Iranian setting, nineteenth-century shifts in “scientific” knowledge and public discourse likewise fed a growing unease

⁴⁵⁸ VqA, vol. 1, 379.

⁴⁵⁹ Najmabadi, *Women with Mustaches*, 4, 94; Dror Ze’evi, *Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500–1900* (Berkeley: University of California Press, 2006), 96–97.

around same-sex relations.⁴⁶⁰ Court writing also shows how readily sexual rumour could carry political charge: I‘timād al-Saltāna’s diary notes male liaisons and scandals in the Nāṣirī circle, including around high officials, in ways that register their reputational volatility.⁴⁶¹ Against that backdrop, VqA can preserve the dividend of command—who must attend, who may be reprimanded or replaced—while leaving sexual detail at the level of implication, so that authority remains legible without making the liabilities fully explicit.

Modernist and reformist polemic (e.g., Ākhūndzāda) increasingly recast pederastic practices as a sign of “backwardness” or moral decay, and despite different diagnoses those rhetorics converged on the need for public suppression.⁴⁶² Against that backdrop, the late entries in VqA read less as a change of conviction than as a recalibration of authority under heightened visibility: Qazvīnī tightens the record so that intimacy remains governable without becoming fully sayable. Instead of narrating acts, he writes sequences—movement, absence, sleep, waking, service—turning desire into a set of controllable coordinates (who is present, who is dismissed, which spaces are cleared, which bodies can be replaced). Formulae of temptation do additional work here: they place the scene under a pious jurisdiction, converting impulse into an occasion for self-scrutiny while keeping command intact on the page. The result is a quiet technique of power: by restricting what can be quoted and widening what can be inferred, the prose preserves the “dividend” of household rule—control over space, means, and men—while reducing the liabilities that explicit confession would create. In this register, narrative minimalism is not silence but governance by form.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Ze‘evi, *Producing Desire*, 16, 23-24.

⁴⁶¹ I‘timād al-Saltāna, *ruznāma-yi khāṭirāt*, 95-96.

⁴⁶² Najmabadi, *Women with Mustaches*, 57.

⁴⁶³ By ‘narrative minimalism’ I mean the diary’s clipped, administrative sequencing—movement, sleep, arrival—where omission itself carries the implication.

In these entries, implicitness is not just a stylistic choice; it is a technique of power. Knowledge and ignorance are distributed on purpose: the text gives just enough signal for insiders to register what happened—and for the narrator to retain the status dividend of command—while keeping enough unsaid to preserve plausible deniability.⁴⁶⁴ At the level of form, implication and narrative gaps do work that earlier scenes accomplished through cash and secluded corners: they make desire legible without making it quotable, preserving reputational advantage while limiting juridical and political exposure.⁴⁶⁵ Even when nothing is stated outright, the diary continues to transact in rank—through coded temptation, controlled spaces, recruitable dependents, and the quiet translation of performance into service.

Finally, the near-erasure of the wife from the travel narrative—now counterbalanced by her extant letters—reveals a deliberate allocation of narrative attention:⁴⁶⁶ homosocial arenas (servants, attendants, managed spaces) are where masculinity as command is earned and displayed, while the heterosocial domain remains largely offstage. This sets up the next inquiry: how Qazvīnī negotiates gender and authority through matrimony when the currencies of rank that organise homosocial intimacies do not translate automatically to the economy of the couple.

Marrying Power: Gendered Discipline and the Economy of the Couple

In nineteenth-century Iran, marriage functioned less as a fusion of romantic love and more as a conjuncture of property, lineage, and rank—a conjugal contract that organised reproduction, labour, and household governance rather than erotic exclusivity.⁴⁶⁷ Within this framework, masculinity and femininity were enacted as roles inside a negotiated hierarchy, anchored in

⁴⁶⁴ Sedgwick is cited here for her account of ignorance as something actively produced and unevenly circulated—an “economics” of what is made knowable and what is kept opaque—rather than as a simple absence of information. Eve Kosofsky Sedgwick, *Epistemology of the Closet* (Berkeley: University of California Press, 1990), 8.

⁴⁶⁵ Genette, *Narrative Discourse*, 93–94.

⁴⁶⁶ Qajar Women Archive, Doc. Nr. 1016A113.

⁴⁶⁷ Najmabadi, *Women with Mustaches*, 59; Afary, *Sexual Politics in Modern Iran*, 6, 21–23.

patronage, provision, and fertility, while other sexual circuits—youthful homoerotic attachments, episodic payments to dependents—circulated alongside, not necessarily against, matrimony.⁴⁶⁸ Polak’s oft-cited observation from Tabriz—intercourse with wives on Fridays, same-sex practices on other days—should be read less as a universal custom than as a contemporary gloss on how men partitioned sexual life across venues and partners without positing a modern identity binary.⁴⁶⁹ This logic appears as well in Tāj al-Saltāna’s memoirs: her husband’s expenditures on a male dancer (Tayhū) are framed as a drain on household resources and rank performance; her emotional register toggles between fiscal grievance and marital duty, underscoring that the conjugal bond was accounted, not eroticised, in bourgeois terms emerging in late Qajar Tehran.⁴⁷⁰ Women’s responses varied—from forbearance to ritual efforts aimed at securing procreative sex—but the salient point is that marriage and male homoerotic practice were not structurally incompatible; they were differently coded domains within a larger economy of status.⁴⁷¹

Placed in this setting, Qazvīnī’s marital silence is diagnostic rather than accidental. In the travelogue, the wife rarely appears as a person; she is absorbed into *ahl-i khāna* (household members) and indexed through children’s health, provisioning, and logistics (“they brought letters... I was relieved by the children’s [*bacha-hā*] health”).⁴⁷² By contrast, in referring to other statesmen he freely uses ‘*ayāl* (“wife”) as a managerial unit (“take his ‘*ayāl* and children to the dwelling”),⁴⁷³ a double standard that performs what earlier chapters call space—means—men: for his own narrative persona, public masculinity is earned and displayed in homosocial

⁴⁶⁸ Afary, *Sexual Politics in Modern Iran*, 4–6, 22–23.

⁴⁶⁹ Jacob Eduard Polak, “Die Prostitution in Persien”, *Wiener Medicinische Wochenschrift* (1861), 628.

⁴⁷⁰ Tāj al-Saltāna, *khātirāt-i Tāj al-Saltāna*, Mansoureh Ettehadiye and Sirous Sa’dvandian eds. (Tehran: Nashr-i Tārīkh-i Iran, 1982), 90–91.

⁴⁷¹ Najmabadi, *Women with Mustaches*, 25; Afary, *Sexual Politics in Modern Iran*, 6–7.

⁴⁷² VqA, vol. 1, 37, 101.

⁴⁷³ VqA, vol. 1, 129.

arenas (servants, attendants, heterotopic spaces), while the heterosocial couple is textual offstage.

A more precise reading is that the wife's erasure is selective rather than total: it coexists with overt grief for a sister and the conspicuous circulation of gifts to a daughter (the silver tray), practices that are culturally legible as permissible disclosures of *nāmūs* because they convert kin feeling into symbolic capital through mourning and provision.⁴⁷⁴ In other words, Qazvīnī curates gendered visibility—withholding the conjugal partner while displaying sisterly loss and paternal largesse—so that the text continues to accrue rank via approved idioms of care (bereavement, paternal gifting) without risking the ambiguities that conjugal intimacy would invite. Rather than a blanket removal of *nāmūs*, the pattern looks selective: the narrative foregrounds kin loss and paternal provision because these can be displayed as respectable family virtue, while conjugal intimacy stays largely offstage—an allocation that protects reputation even as the text continues to accumulate status through approved idioms of care.⁴⁷⁵

Read alongside the travelogue, the wife's letters to Mīrzā Ḥasan Shaykh al-Islām disclose a triangulated conjugal regime in which marital authority is exercised through mediated communication rather than co-presence. Her dated letter (17 Ramaẓān 1313 / 2 March 1896) stages three interlinked claims.⁴⁷⁶ First, temporality and absence: “whether I have a husband or not” is not metaphysical; it is a social complaint that prolonged absence suspends the operative terms of the conjugal contract (protection, provision, cohabitation). In Islamic legal idioms, *nafaqa/tamkīn* and *qiwāma* presuppose practicable co-residence or its credible proxy;⁴⁷⁷ when separation becomes prolonged without a mutually recognized justification, the

⁴⁷⁴ VqA, vol. 1, 230, 328.

⁴⁷⁵ Pierre Bourdieu, “The Forms of Capital,” in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed. John G. Richardson (New York: Greenwood Press, 1986), 255 n.3; Afary, *Sexual Politics in Modern Iran*, 6–8.

⁴⁷⁶ Qajar Women Archive, Doc. Nr. 1016A113, seq. 8.

⁴⁷⁷ Civil Code of the Islamic Republic of Iran, arts. 1105–1108, 1114–1115, in FAOLEX English translation, 109–110, accessed online on <https://faolex.fao.org/docs/pdf/ira206827.pdf>

diary's own logic treats the bond as increasingly enforceable only through conditions and intermediaries rather than through ordinary cohabitation. Second, audience design as discipline: the husband's instruction reaches her via Mīrzā Ḥasan; her report reproduces his wording in the third person ("if *she* wants me to approve of her, *she* shall return to Qazvīn"). This shift into third-person reporting is not stylistic noise: it objectifies the wife inside a message addressed to a male kin gatekeeper, performing authority at a distance and transforming a private request into kin-endorsed policy. Third, conditionality and space: the approval clause conditions recognition of the wife's status on her relocation ("return to Qazvīn"), making space the hinge of compliance. Within our triad, space (residence), means (maintenance tied to place), and men (male intermediary as arbiter) align to reproduce the husband's rank while constraining her mobility. Moreover, rhetoric of perplexity is an instrument, not only an affect: it enrolls the nephew's political prestige to pressure the absent husband by moving the issue into a quasi-public, kin counter-forum. The letter's adverbial "whenever" (*harvaqt*) implies repetition—this is a routine channel, not a single breach—suggesting an established pattern of reporting in which the husband's standards and the wife's compliance are periodically audited through male kin.

Implicitness is not just a stylistic choice in these scenes; it is one of the ways power is exercised. Knowledge and ignorance are distributed on purpose: the text gives just enough signal for insiders to register what happened—and for the narrator to retain the status dividend of command—while keeping enough unsaid to preserve plausible deniability.⁴⁷⁸ Here, narrative gaps replace cash and seclusion as the medium of management: the narrative leaves the decisive interval unrecorded, keeping the encounter inferable without making it explicitly quotable, and thereby limiting juridical and political exposure.⁴⁷⁹ Even when nothing is stated

⁴⁷⁸ Sedgwick, *Epistemology of the Closet*, 8–9.

⁴⁷⁹ Genette, *Narrative Discourse*, 93–94.

outright, the diary continues to transact in rank—through coded temptation, controlled spaces, recruitable dependents, and the quiet translation of performance into service.

Finally, these letters illuminate capital conversion and gendered visibility in the conjugal ledger. The husband's approval operates like a symbolic payment that releases further material consideration (maintenance, lodging); her complaint is a counter-claim that converts affect ("perplexity") into social leverage through a prestigious intermediary.⁴⁸⁰ The contrast with the travelogue's homosocial scenes is instructive: there, status accrues from commanding men in heterotopic spaces with sufficient means; here, status is maintained by commanding space (where the wife must be), controlling means (remittances tied to location), and using male kin as intermediaries to project authority across distance. The wife's letters, far from marginal glosses, are the mechanism of audit through which this economy of the couple is negotiated, resisted, and publicly legible.

Read synoptically, the subchapter "Intimacy and Influence: Gender, Desire, and Social Hierarchies" shows that Qazvīnī's erotics are a mode of rule continuous with nineteenth-century Qajar norms. In a milieu where act-based understandings prevailed and male-male intimacies were familiar rather than categorically proscribed, the travelogue aligns homoerotic and heterosexual relations with received expectations: matrimony secures lineage and provision; homosocial desire circulates within patronage and service. Within that horizon, Qazvīnī—cleric by training, attuned to Sufi idiom—deploys a sequential repertoire: aestheticized looking at youthful beauty; recruitment and retention of companions on the road where wives are absent; and, at moments of scarcity, episodic payments to convert proximity into access. The rhetorical management of temptation (the *nafs-Shayṭān* script) and the

⁴⁸⁰ Bourdieu, "The Forms of Capital," 242, 244, 255.

calibrated elisions (“slept,” “woke”) do not mask an aberration so much as render desire administrable for the audiences he anticipates.

Power is legible in what he can make happen: clearing or appropriating spaces; inducing or compelling service; substituting one attendant for another; translating money, food, and lodging into affective labour; and, crucially, narrating insertive agency as the sign of classed masculinity. The insistence on penetration—whether with youths or adult subordinates—advertises superiority within the same hierarchical idiom that structures his dealings as a provincial agent of a central regime. Even the tactful concealment of married status in key scenes operates as a justificatory device while travelling: it brackets conjugal obligations to normalize male companionships on the road, a practice widely intelligible in his context.

As the itinerary advances, desire moves offstage but not off-ledger. Late entries compress intimacy into cues of space (after-hours venues, bed vs. barn), means (tips, remittances, gifts), and men (named and anonymous dependents), while the conjugal record is administered through letters, residence conditions, and male-kin mediation. In homosocial arenas he earns and displays manhood; in the household he audits and enforces it. Taken together, these materials show how the same small instruments—site selection, solvency, subordination, and pious self-work—convert both homoerotic initiative and marital obligation into currencies of rank. They also clarify why such scenes mattered beyond the self: every successful recruitment, every narrated act of sexual command, and every managed disclosure rehearses, at the microlevel, the pedagogies of authority by which Qajar power was enacted in the provinces. In this sense, the chapter’s argument is simple: intimacy is one of the regimes through which power travels—from gaze to contact to conjugal command—binding gendered discipline to the everyday grammar of social hierarchy.

Chapter Conclusion – Embodied Authority

Taken as a whole, this chapter has argued that *Vaqāya ‘al-Ayyām* is not merely a record of what Qazvīnī saw and did, but a sustained meditation on how power is lodged in, and travels through, bodies. From the dīvānkhāna to the garden ruin, from the parade ground to the coffeehouse and the marital bed, the text tracks the ways in which Qajar authority—central, provincial, clerical, and domestic—is enacted on, read off from, and negotiated through physical presence and vulnerability. The body is never just background; it is the substrate on which both state and subject inscribe claims.

The first half of the chapter showed how centralizing projects reshape public bodies. Expanding penal practices, new regimes of inspection and confinement, the ordering of camps and roads, and the scripted presence of officials at ceremonies all make hierarchy visible and actionable. Corporal punishment and public display link an increasingly centralized state to the smallest units of social life: feet and backs are beaten in dīvānkhānas; uniforms, turbans, and insignia turn men into moving signs of rank; the spatial discipline of roads, barracks, and hunting camps arranges subjects into readable formations. These are not isolated episodes of cruelty or theatre, but elements of a larger effort to produce a population that is legible, sortable, and correctable. Centralization of authority thus appears in the chapter not only as institutional reform but as a systematic reformatting of bodies in space.

The second half shifted scale without abandoning that logic. There, the focus fell on intimate and homosocial relations—on *naẓarbāzī*, episodic encounters with young men, long-term arrangements with servants, and a marriage conducted partly through letters. The analysis showed that homoeroticism and heterosexuality in *Vaqāya ‘al-Ayyām* conform in many respects to nineteenth-century Qajar norms: male–male intimacy is recognisable, narratable, and not categorically prohibited; marriage is anchored in procreation, provision, and reputation rather

than romantic exclusivity. Within this normative frame, however, Qazvīnī's narrative continually foregrounds his agency. He admires, recruits, insists, pays, replaces, and—crucially—claims the insertive position. Sexual initiative and the right to command bodies, whether of *amrads*, adult servants, or a wife at a distance, are presented as self-evident attributes of his classed masculinity.

In other words, class-based sexual dynamics here are not an aberrant underside of respectability; they are one of its media. The same distinctions that organize Qajar society at large—between free and dependent, centre and periphery, elite and subaltern—reappear in erotic form. The text's servants and poor labourers are available to be looked at, summoned, bargained with, or coerced; their anonymity and replaceability underscore the narrator's standing. The ability to penetrate without being penetrated, to withhold or grant approval, to decide who may stay near the bed and who is relegated to the barn, all become ways of performing superiority. In a context where “homosexual acts” are understood in act-based rather than identity-based terms, the question is not “what” one desires but “from which” position one enacts that desire, and over whom. The chapter's close readings show how Qazvīnī exploits this regime: homoerotic and conjugal scenes extend the same hierarchies that formal discipline enforces elsewhere.

The chapter also highlighted how Qajar power relied on multiple, overlapping methods of social control, and how the text allows us to see them working in concert. Coercion and spectacle—the bastinado, the threat of flogging, the possibility of exposure—are one register. Others are quieter: pious self-narration, where the battle between *naḥs* and Shayṭān domesticate desire; acts of gifting and tipping, where money, food, and souvenirs bind inferiors in gratitude or dependence; and carefully routed letters, where approval, residence, and maintenance are managed through a male kin intermediary. These techniques differ in scale and tone, but their function is analogous: they render relationships predictable and asymmetric, whether in a

courtroom, a coffeehouse, or a household. The same man who enforces discipline on servants through cash and threat appears, in the conjugal archive, as the husband who conditions recognition of his wife on her return to the city he specifies, and who communicates that condition through a politically significant nephew. Formal institutions and intimate arrangements thus share a repertoire of discipline, inducement, and surveillance.

Bringing the two sections together makes it possible to revisit the theme of centralization in a more nuanced way. Rather than treating “the state” and “society” as separate spheres, the chapter has traced how a centralizing court depends on the cooperation of men like Qazvīnī—clerics, provincial agents, and household heads—who internalize and reproduce its logics. The modes through which he manages his own body (prayer, abstention, confession), those through which he handles other men (inspections, payments, substitutions, punishments), and those through which he administers a marriage (letters, conditions, remittances) are structurally similar to the state’s attempts to regulate subjects. The travelogue becomes a site where macro-structures and micro-practices meet: techniques learned from above are applied downwards, and the credibility of central authority is reinforced by the everyday domination of those below.

Finally, the chapter has suggested what kind of source *Vaqāya ‘al-Ayyām* is, and why its value exceeds the sum of its anecdotes. It is, of course, a rich record of events in the 1890s: journeys, riots, punishments, appointments, illnesses, deaths. But read through the lenses developed here—attention to embodied discipline, classed sexuality, and conjugal governance—it emerges as something more: a sustained reflection on how power feels, how it is justified, and how it is sometimes strained. The text registers compliance and complicity, but also perplexity, shame, calculation, and the thin evasions of implication. In doing so, it allows us to see Qajar power not only where it was proclaimed—in decrees and ceremonies—but

where it was practised and experienced: on skin and voice, in glances and gifts, in the quiet resentments of a wife, and in the nervous self-justifications of a travelling sayyid.

Translated passage: Domestic Difficulties—Letter from Qazvīnī’s wife to Ḥasan Shaykh al-Islām

This letter’s translation is included here because it offers an unusually clear window onto how conjugal authority is exercised and contested through kin mediation rather than direct spousal exchange.⁴⁸¹ Addressed by Qazvīnī’s wife to Ḥasan Shaykh al-Islām—Manṣūr Qazvīnī’s nephew—the letter immediately relocates what might appear to be a private marital problem into a quasi-public, male-governed forum. The wife’s complaint is structured around absence, approval, and residence: she describes the husband’s coming and not coming as equally indeterminate, and she cites the formula he sends through correspondence—“if she wants me to be satisfied with her, she must return to Qazvīn”—as the operative condition that governs her standing. In this way, the passage exemplifies the subsection’s focus on “Marrying Power”: authority within the couple is shown not as sentiment or companionship, but as a capacity to discipline space (where the wife must be), to regulate recognition, and to make that recognition legible through male intermediaries who can endorse, transmit, and enforce the husband’s terms at a distance. The translation follows:

My dearest—may I be your sacrifice,

It has been a very long time now that I have had absolutely no word from your side. Some time ago your note reached me by post; I received it with reverence and read it. Another note of yours was delivered to the door in person—Āsayyid Abū al-Ḥusayn himself came and brought the paper; that too I read with reverence. You had written that—God forbid—there was some ailment and weakness in you. May it never be so, God forbid that you should be unwell. May

⁴⁸¹ see “Letters from Mirza Mansur Shaykh al-Islam and his wife to Mirza Hasan Shaykh al-Islam, record no. 1016A113: sequence 12” in the digital archive of *Women's Worlds in Qajar Iran* ([https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:42937602\\$12i](https://iiif.lib.harvard.edu/manifests/view/drs:42937602$12i)).

you be free of sorrow, free of harm, free of pain—for you are the companion of my heart and the calm of my soul, the remover of grief.

You would probably say it was too soon of me to ask after you. By your precious life, I swear I have not been at fault By God, upon your own death—if I were well and not in distress, it would be impossible for me not to write to you. Be certain of this: even though for the past two or three weeks I have not written, all my thought, my mind, and my senses were with you. By your dear life, for nearly two months now I have been afflicted. I myself have bouts of fever, my chest pains me; and my youngest sister has given birth—two boys: one has died, and one remains. For close to a month now she herself has been in a wretched, unwell state, and this small child is also in a wretched, unwell state. With all of this illness—my own and theirs—night and day she will not leave me alone for even an hour.

Today—when ten or twelve days of the month have already passed—I have understood nothing at all of this blessed month, so overwhelmed have I been by these troubles. How can it be? That there should be news that you are unwell and yet I not write to you, not serve you with a letter, and remain unaware of your condition? Even if I did not write, I was—and am—your devoted supplicant in prayer; yet I know myself: my face is black with shame. And as for the hat you asked for—by your own life I swear, by the life of Zarrīn Khānum—I could not, with all this distress and illness, manage to obtain the hat and do that service. But I have already placed the order; God willing, I will do that service.

As for why you have not written—I do not understand it. I was ill and could not; but why did you not send even one letter for my sake? You give no news of your own condition, nor of the situation in Qazvīn. If you send us some news, then we have news; if you do not, then I know nothing at all. In this blessed month of Ramadan, where do you go about at night, and until when do you sleep in the daytime? What is His Excellency Āqā doing? What news

have you of Sayyid Dādāsh? I had heard—so it seemed—that in this blessed month of Ramadan Āqā intended to be in Qazvīn, that is, in the service of Āqā-yi Shaykh al-Islām. We did not understand what came of it. It appears that Muḥammad Ḥusayn Beg has come to Qazvīn to fetch Rubāba Khānum; but a clear letter from Rawshan Khānum to Māh Sulṭān Khānum said that Rubāba Khānum is very ill, so much so that for the next two years she cannot move. We do not know whether this is true or false.

In any case, I do not know what to say of my own state: I am at my wits' end. Neither my husband's coming is clear, nor his not coming; it is not even clear whether I have a husband, or whether I do not. And my husband—whenever he writes letters from there to people—writes ... that “if she wants me to be satisfied with her, she should return to Qazvīn.”

As for Ramadan: all day, until two hours have passed, we sleep away. We wake from sleep and go to inquire after my sister; we return by the time of *ifṭār* (the fast-breaking meal), eat a little *ifṭār*, and then we gather together. Muṭī' al-Salṭana—Aqā Jān's title—Āqā Iskandar Khān (uncle), Āqā Reḏā Khān, and my sister's ladyship: we sit occupied with smoking the *vāfūr* (hookah). Your place is a thousand times empty. We keep at it until the pre-dawn meal. Every night it is the same: we gather like this. The purpose of saying all this was: do bring three or four good sticks of *vāfūr* ... for us. We even have a *vāfūr* ... set aside for your arrival. O Lord, how sweet this longing is to me. This is the longing we live by—now, whatever God wills. No matter how much we pray, the prayer is not answered. Now in Ramadan, when we are awake until morning, we pray for everyone—if the *vāfūr*-smoking allows it.

In any case, may I be your sacrifice—ah, this distance... If I were to speak of it, you would say, “You are lying,” but no, no... As for the news that Mushīr al-Salṭana has been made governor of Rasht—you know better. Because I am hosting guests, I do not have accurate knowledge of Qazvīn's weather. Tehran's weather needs *kursī*; but what can I say of its

weather? The weather is like paradise—green gardens, flowers—what more can I say? But what is the use? You are not here. What use does my saying any of this have? It only stokes the fire in your heart. Better, then, that I say nothing at all. God willing, I shall see you.

Zarrīn Khānum sends her greetings to Your Excellency. Mīrzā Qavvām and Afsāna kiss your hand. Ḥājī Bābā sends his humble service. Send word quickly of your own condition, for we have no peace of mind at all.

Again—may I be your sacrifice.

Conclusion and Legacy

The chapters of this book have followed Qazvīnī across roads, dīvānkhānas, gardens, coffeehouses, and bedrooms, but the object of the study has never been his itinerary alone. From the outset, the central question has been how power in late Qajar Iran was imagined, enacted, and justified across domains that modern scholarship often studies separately: statecraft and provincial administration, clerical authority and patronage, homoerotic practices and marital arrangements, corporal punishment and textual self-fashioning. *Vaqāya‘ al-Ayyām* emerged as the ideal site for this inquiry precisely because it refuses those separations. It is at once a travel diary, a bureaucratic report, a moral ledger, and a family bequest, and it stages the intersections of power, gender, and the body in unusually candid, sometimes disconcerting ways.

One of the book’s main arguments has been that centralization in the late Qajar period is most legible not in abstract constitutional blueprints, but in the granular scenes of discipline and negotiation that VqA records. The analytical distinction between formal and informal power has allowed us to see how royal decrees, clerical mandates, and tribal arrangements are refracted in mundane acts: the collection of taxes, the meting out of corporal punishment, the control of roads and caravanserais, the management of rural labour, and the policing of moral boundaries. Qazvīnī’s narrative shows a state that is neither fully centralized nor simply weak. Instead, it appears as a layered assemblage of overlapping jurisdictions in which provincial agents like himself mediate between the centre and the periphery, translating royal claims into local practice while also defending their own prerogatives. VqA thus complicates binaries of “despotic centre” versus “autonomous localities” and instead illustrates how authority travelled through delegated bodies, negotiated sanctions, and everyday performances of obedience and resistance.

A second strand of the book has argued that this political field cannot be understood without attending to the homoerotic and marital economies that suffuse the text. Rather than

treating same-sex practices and conjugal life as marginal or “private,” the analysis has shown that they form one of the languages in which rank and entitlement are articulated. Qazvīnī’s depictions of *naẓarbāzī*, of sexual access to servants and subordinates, and of a long-distance marriage maintained through letters do not mark him as a deviant outsider. They position him squarely within late Qajar norms, where procreative marriage, episodic male–male intimacy, and age- and status-differentiated sexual roles coexist without coalescing into modern identity categories. What is distinctive is not that he desires, but that he insists on narrating desire as insertive, commanding, and compatible with his clerical status. Sexual initiative, whether homoerotic or conjugal, becomes one more medium in which he proves to himself, his patrons, and his imagined posterity that he is entitled to direct the bodies and futures of others.

A third argument has concerned the mechanisms by which power is made durable: not only through violence and law, but through the organization of space, the disciplining of the body, and the crafting of narrative. The scenes of flogging, chaining, and execution that punctuate VqA are not isolated episodes of cruelty; they are part of a wider repertoire of state spectacle that inscribes hierarchy onto bodies and landscapes. Roads, camps, shrines, gardens, ruins, and coffeehouses appear as carefully managed environments where access, visibility, and vulnerability are calibrated. At the same time, the manuscript itself—its prefaces, marginalia, appended histories, and selective omissions—functions as a technology of power. Qazvīnī curates what can be remembered and under what description: political conversations are veiled; homoerotic scenes are sometimes explicit, sometimes displaced into hints of “satanic temptation”; his wife is rendered as an unnamed component of “the household,” while his sister and daughter are singled out for grief and gift exchange. These narrative asymmetries are not incidental; they reveal how gendered respectability, clerical authority, and elite masculinity are made to hang together on the page.

Taken together, these strands support a broader claim about the value of *Vaqāya‘ al-Ayyām* and similar ego-documents for Qajar historiography. They demonstrate that the “dynamics of power in Qajar society” cannot be captured solely by aggregating decrees, treaties, or institutional reforms. They must also be traced through the intimate calculations of a provincial cleric who decides whom to look at, whom to beat, whom to bed, whom to name, and whom to omit—and then chooses which of those decisions will be preserved for posterity. In this sense, VqA is not simply evidence about power; it is itself an instrument of power, designed to secure the author’s authority in the eyes of God, kin, patrons, and future generations who will, he hopes, recognize the patience and effort embodied in his writing.

Finally, Qazvīnī’s manuscript prompts a reassessment of the categories through which Qajar Iran—and premodern Muslim societies more broadly—are analysed. The boundaries between public and private, sacred and profane, hetero- and homoerotic, formal and informal are far more porous than modern analytic vocabularies often allow. Rather than seeking stable identities or neatly separated spheres, VqA urges us to attend to positions, practices, and narratives: who can claim to act for the state; who can command whose body; whose suffering is recorded as exemplary and whose is rendered anonymous; which desires can be framed as mystical, and which must be displaced onto Satan. By following these questions across the manuscript’s pages, this study has argued that power in late Qajar Iran was not a single structure imposed from above, but a dense, embodied, and narrated set of relations that stretched from the royal camp to the provincial alley, from the archive to the bedroll.

If there is a single lesson that emerges from this journey with Qazvīnī, it is that the analysis of power in historical societies must begin from such entanglements. Centralization, classed sexuality, and techniques of control are not separate themes that happen to coexist; they are mutually reinforcing dimensions of the same historical formation. *Vaqāya‘ al-Ayyām*, in all its hybridity and partiality, allows us to see that formation from within. Read closely—against

the grain, across its silences and emphases—the text yields not only a richer picture of nineteenth-century Iran, but also a clearer sense of how individuals and texts participate in making, sustaining, and subtly contesting the worlds they inhabit.

Bibliography

“Women’s World in Qajar Iran.” Record no. 1016A113, at <http://www.qajarwomen.org/en/items/1016A113.html>.

‘Abbās Mīrzā Mulkārā, *Sharḥ-i ḥāl-i ‘Abbās Mīrzā Mulkārā*. Edited by Abdulhussein Navaee. Tehran :Bābak, 1982.

‘Abdullāh Anwār. “Anjoman-e ma‘āref.” In *Encyclopædia Iranica*, II/1, 86-88.

‘Abd al-Ḥussayn Sipihr, *mirāt al-vaqayi’ muẓaffarī*. Edited by Abd al-Ḥussayn Navāyī. Tehran: Zarrīn, 1989.

‘Abdullāh Mustawfī. *Sharḥ-i zindigānī-yi man, yā Tārīkh-i ijtimā‘ī va idārī-yi dawra-yi Qajar*. Vol. 1. Tehran: Zavvār, 1964.

Abisaab, Rula. *Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire*. London and New York: I. B. Tauris, 2004.

Abrahamian, Ervand. “Oriental Despotism: The Case of Qajar Iran,” *International Journal of Middle East Studies*, vol. 5, no. 1 (1974), 10-13.

Abrahamian, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Abrahamian, Ervand. *Iran between Two Revolutions*. New Jersey: Princeton University Press, 1982.

Abrahamian, Ervand. *Tortured Confessions: Prisons and Public Recantations in Modern Iran*. Berkeley: University of California Press, 1999.

Abū Ḥāmid al-Ghazālī. *The Alchemy of Happiness*, trans. Claud Field. New York: Routledge, 2015.

Abū Sa‘id Abu al-Khayr. *Ruba‘iyāt*. Kerachi: Qaderi Academy, 1990. *rubā‘ī* Nr. 73.

Adamiyat, Fereydun. *Amīr Kabīr va Iran*. Tehran: Khārazmi, 1983.

Adamiyat, Fereydu. *Fikr-i āzādī va muqaddama-yi nihzat-i mashrūtīyat-i Iran*. Tehran: SoKhān, 1961.

Afacan, Serhan. *State, Society and Labour in Iran, 1906–1941: A Social History of Iranian Industrialization and Labour with Reference to the Textile Industry*. PhD diss., Leiden University, 2015. Accessed March 28, 2025 (<https://hdl.handle.net/1887/33227>)

Afary, Janet. *Sexual Politics in Modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Aghaie, Kamran Scot. *The Martyrs of Karbala: Shi'i Symbols and Rituals in Modern Iran*. Seattle: University of Washington Press, 2004.

Ahmed, Shahab. *What Is Islam? The Importance of Being Islamic*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015.

Algar, Hamid. *Religion and State in Iran 1785-1900*. Berkeley: University of California Press, 1969.

al-Hujwīrī, 'Alī ibn 'Uthmān al-Jullābī. *The Kashf al-Mahjūb: The Oldest Persian Treatise on Sūfīsm*. Translated by Reynold A. Nicholson. Leiden: E. J. Brill; London: Luzac & Co., 1911.

Alikhani, Behrouz. “Processes of the State and Habitus Formation in Iran in the 19th and Early 20th Centuries: The Socio- and Psychogenesis of the Constitutional Revolution in 1906.” *Historical Social Research* 45, no. 1 (2020).

al-Kulaynī, Muḥammad b. Ya'qūb. *Uṣūl al-Kāfī*. Translated by Sayyid Javād Muṣṭafawī. 4 vols. Tehran: Kitābfurūshī-yi 'Ilmiyyah-yi Islāmiyyah, 1369 [1990–91].

Amanat, Abbas. “Constitutional Revolution i. Intellectual Background.” *Encyclopaedia Iranica*, vol. VI, fasc. 2.

Amanat, Abbas. “The Kayanid Crown and Qajar Reclaiming of Royal Authority.” *Iranian Studies* 34, no. 1/4 (2001): 17-30.

Amanat, Abbas. *Iran: A Modern History*. New Haven: Yale University Press, 2017.

Amanat, Abbas. *Pivot of the Universe: Nasir al-Din Shah and the Iranian Monarchy, 1831-1896*. Berkeley: University of California Press, 1997.

Angermuller, Johannes. *Poststructuralist Discourse Analysis: Subjectivity in Enunciative Pragmatics*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2014.

Anvari, Ḥasan. *Farhang-i Buzurg-i Sukhan*. 8 vols. Tehran: Intishārāt-i Sukhan, 1381 [2002].

Armajani, Yahya. "Christianity viii. Christian Missions in Persia." In *Encyclopaedia Iranica*. Vol. 5, fasc. 5 (1991): 344-47.

Asad, Talal. "The Idea of an Anthropology of Islam." *Qui Parle* 17, no. 2 (2009): 1-30.

Ashraf, Ahmad, and Ali Banuazizi. "Classes in the Qajar Period." *Encyclopaedia Iranica*, vol. 5, fasc. 6 (pp. 667-672) and fasc. 7 (pp. 673-677). Accessed March 28, 2025 (<https://iranicaonline.org/articles/class-system-v-qajar-period>.)

Ashraf, Ahmad. "FĀRS iv. History in the Qajar and Pahlavi Periods," *Encyclopaedia Iranica*, Vol. IX, Fasc. 4, pp. 341-351 (published December 15, 1999; last updated June 25, 2015).

Ashraf, Ahmad. "The Roots of Emerging Dual Class Structure in Nineteenth-Century Iran." *Iranian Studies* 14, no. 1/2 (Winter-Spring 1981): 5-6.

‘Aṭṭār Neyshābūrī, *Mukhtārnāma*. Edited by Mohammadreza Shafī‘i Kadkani. Tehran: Sukhan, 2007.

Avery, Peter. "Printing, the Press and Literature." In *The Cambridge History of Iran*. Vol. 6, New York: Cambridge University Press, 1991.

Bahar, Mehrdad. *Pazhūhishī dar asāṭīr-i Iran*. Tehran: Āgāh, 2012.

Baḥr al-fawā'id. Edited by Mohammad Taghi Daneshpazhooh. Tehran: Bungāh-i tarjuma va nashr-i kitāb, 1966.

Bakhash, Shaul. "ADMINISTRATION in Iran vi. Safavid, Zand, and Qajar periods," *Encyclopaedia Iranica*, Vol. I, Fasc. 5, pp. 462-466 (published December 15, 1983; last updated May 29, 2018).

Bakhash, Shaul. "Center-Periphery Relations in Nineteenth-Century Iran." *Iranian Studies*, vol. 14, no. 1/2 (1981): 29-51.

Bakhash, Shaul. "The Evolution of Qajar Bureacracy: 1779-1879." *Middle Eastern Studies* 7, no. 2 (1971): 139-168.

Balaghi, Shiva. "Print Culture in Late Qajar Iran: The Cartoons of "Kashkūl"." *Iranian Studies* 34. No. 1/4 (2001): 165-181.

Balslev, Sivan. *Iranian Masculinities: Gender and Sexuality in Late Qajar and Early Pahlavi Iran*. New York: Cambridge University Press, 2019.

Bamdad, Mahdi. *Sharḥ-i ḥāl-i rijāl-i Iran, dar qarn-i 12, 13, 14 hijrī*. Vol. 4. Tehran: Zavvār, 1967.

Bamdad, Mahdi. *Sharḥ-i rijāl-i Iran, dar qarn-i 12, 13, 14 hijrī*. Vol. 1. Tehran: Zavvār, 1968.

Bamdad, Mahdi. *Sharḥ-i rijāl-i Iran, dar qarn-i 12, 13, 14 hijrī*. Vol. 5. Tehran: Zavvār, 1971.

Bayat, Mangol. *Iran's First Revolution: Shi'ism and the Constitutional Revolution of 1905-1909*. New York: Oxford University Press, 1991.

Bayat, Mangol. *Mysticism and Dissent, Socioreligious Thought in Qajar Iran*. New York: Syracuse University Press, 1999.

Behzadi, Mohammad Reza. ed., "Rūznāma-yi shikār-i Kan va Sulighān az Shahzāda Malik Qāsim Mīrzā Qajar." *Payām-i Bahāristān*, D2, S4, issue 14, (2012).

Bell, Allan. "Language Style as Audience Design," *Language in Society* 13, no. 2 (1984), 145—204.

Bibi Estarabadi, *ma'āyib al-rijāl*, Afsaneh Najmabadi and Mohammad Tavakkoli Targhi ed. Chicago: Midland Printers, 1992.

Bouhdiba, Abdelwahab. *Sexuality in Islam*. New York: Routledge, 2008.

Bourdieu, Pierre. "Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field." Translated by Loïc J. D. Wacquant and Samar Farage. *Sociological Theory* 12, no. 1 (1994): 1–18.

Bourdieu, Pierre. "Social Space and Symbolic Power," *Sociological Theory* 7, no. 1 (Spring 1989).

- Bourdieu, Pierre. "The Forms of Capital." In *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, edited by John G. Richardson, 241–258. New York: Greenwood Press, 1986.
- Bourdieu, Pierre. *Language and Symbolic Power*, ed. John B. Thompson, trans. Gino Raymond and Matthew Adamson. Cambridge: Polity Press, 1991.
- Bourdieu, Pierre. *Outline of a Theory of Practice*, trans. Richard Nice. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Bourdieu, Pierre. *The Logic of Practice*. Translated by Richard Nice. Stanford, CA: Stanford University Press, 1990.
- Bromberger, Christian. "GĀVBĀZĪ." *Encyclopaedia Iranica*. Published December 15, 2000, available online at <https://www.iranicaonline.org/articles/gavbazi/>
- Brugsch, Heinrich. *Reise der königlich preußischen Gesandtschaft nach Persien*. Vol. 2. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1863.
- Busse, Heribert. "'abbās Mīrzā Qajar." In *Encyclopaedia Iranica*, I/1: 79-84. Available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/abbas-mirza-qajar>
- Caillois, Roger. *Man, Play and Games*. Translated by Meyer Barash. Urbana: University of Illinois Press, 2001.
- Chittick, William C. "RUMI, JALĀL-AL-DIN vii. Philosophy." *Encyclopaedia Iranica*. Published August 11, 2017. <https://www.iranicaonline.org/articles/rumi-philosophy/>
- Cohn, Dorrit. *Transparent Minds: Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction* (Princeton University Press, 1978).
- Connell, R. W. *Masculinities*. 2nd ed. Cambridge: Polity Press, 2005.
- Cronin, Stephanie. "Importing Modernity: European Military Missions to Qajar Iran." *Comparative Studies in Society and History*, 50, no. 1 (2008): 197-226.
- Curzon, George N. *Persia and the Persian Question*. London: Frank Cass & Co. Ltd. 1966.
- Dawlatābādī, Yahyā. *Ḥayāt-i Yahyā*. Vol.1. Tehran: 'Atṭār, 1983.

Dehkhoda, Ali Akbar. *Lughat-nāma-i Dihkhudā*. 50 vols. Tehran: Mu'assasa-yi Lughat-nāma-i Dihkhudā va Markaz-i Bayn al-Milālī-yi Āmūzish-i Zabān-i Fārsī, Dānishgāh-i Tihṙān, 1325–1359 [1946–1980].

Dolatabadi, Yahya. *Ḥayāt-i Yahyā*. Vol. 1. Tehran: Ferdowsi, 1984.

Dreyfus, Hubert L., Rabinow, Paul, and Michael Foucault. *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press, 1983.

Drouville, Gaspard. *safarnāma-yi Drouville*. Translated by Javad Mohebbi. Qom: Nīlūfārāna, 2010.

Eghbal Ashtiani, Abbas. *Mīrzā Taqī Khān Amīr Kabīr*. Tehran: Negāh, 2013.

Ekhtiar, Maryam. “Nasir al-Din Shah and the Dar al-Funun: The Evolution of an Institution.” *Iranian Studies* 34, no. 1/4 (2001), 153-163.

El-Rouayheb, Khaled. *Before Homosexuality in the Arab-Islamic World, 1500–1800*. Chicago: University of Chicago Press, 2005.

Eraghi, Qazal Nr. 280 on (<https://ganjoor.net/eraghi/divane/ghazale/sh280/>).

Ettehadieh Nezam-Mafī, Mansoureh. “Concessions: In the Qajar Period.” In *Encyclopaedia Iranica*. Vol. VI, fasc. 2: 119-122.

Ettehadieh Nezam-Mafī, Mansoureh. “Qajar Iran (1795-1921).” In *Oxford Handbook of Iranian History*. Edited by Daryae Touraj, 319-345. New York: Oxford University Press, 2012.

Fakhr al-Dīn Rushdiya. *Zindigī-nāma-yi pīr-i ma'ārif-i rushdīya, bunyān-guzār-i farhang-i nuvīn-i Iran*. Tehran: Hirmand, 1991.

Farzaneh, Mateo Mohammad. *The Iranian Constitutional Revolution and the Clerical Leadership of Khurasani*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2015.

Fekete, Lajos. *Einführung in die persische Paläographie: 101 persische Dokumente*. Edited by György Hazai. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977.

Feyzizadeh, Taha. *Darbāra-yi dāstān-i 'ārifāna-yi shaykh Ṣan'ān*. Tabriz: Tābish, 1987.

Floor, Willem. "LUTĪ." *Encyclopaedia Iranica*. Published March 15, 2010, available online at <https://www.iranicaonline.org/articles/luti/>

Floor, Willem. "Change and Development in the Judicial System of Qajar Iran (1800-1925)." In *Qajar Iran: Political, Social and Cultural Change 1800-1925*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1983.

Floor, Willem. "GIFT GIVING v. In the Qajar Period," *Encyclopaedia Iranica*, X/6, pp. 615-617, available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/gift-giving-v> (accessed on 30 December 2012).

Floor, Willem. "Judicial and Legal Systems Iv. Judicial System from the Advent of Islam through the 19th Century." *Encyclopædia Iranica*. New York, 2009. Available online at <https://www.iranicaonline.org/articles/judicial-and-legal-systems-iv-judicial-system-from-the-advent-of-islam-through-the-19th-century/> (accessed on 03 January 2026)

Floor, Willem. "The Political Role of the Lutis in Qajar Iran." In, *GüntherSchweizer, ed., Interdisziplinäre Iran-Forschung: Beiträge aus Kulturgeographie, Ethnologie, Soziologie u. neuerer Geschichte*. Wiesbaden, 1979.

Floor, Willem. "The Sadr or Head of the Safavid Religious Administration, Judiciary and Endowments and Other Members of the Religious Institution." *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 150, no. 2 (2000): 461-500.

Floor, Willem. *A Social History of Sexual Relations in Iran*. Washington: Mage Publ., 2008.

Fludernik, Monika. *An Introduction to Narratology*. Trans. by Patricia Häusler-Greenfield and Monika Fludernik. London and New York: Routledge, 2009.

Forghani, Mohammad K and Javad Rezayi, "rābiṭa-yi shiyṭān bā qovva-yi vahm," *ma'rifat-i falsafi* (2015), 73.

Foucault, Michel, and Jay Miskowiec. "Of Other Spaces." *Diacritics* 16, no. 1 (1986): 22–27.

Foucault, Michel. "Governmentality." In *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, edited by Graham Burchell, Colin Gordon, and Peter Miller, 87–104. Chicago: University of Chicago Press, 1991.

Foucault, Michel. "Technologies of the Self." In *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*, edited by Luther H. Martin, Huck Gutman, and Patrick H. Hutton, 16–49. Amherst: University of Massachusetts Press, 1988.

Foucault, Michel. "The End of the Monarchy of Sex." In *This Foucault Live*. New York: Semiotext(e), 1989.

Foucault, Michel. "The Subject and Power." In *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press, 1983.

Foucault, Michel. "What Is an Author?" In *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, edited by Donald F. Bouchard, translated by Donald F. Bouchard and Sherry Simon, 113–138. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1977.

Foucault, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books, 1995.

Foucault, Michel. *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. Translated by A. M. Sheridan Smith. Pantheon Books: New York, 2010.

Foucault, Michel. *The History of Sexuality*. Translated by Robert Hurley. New York: Random House, 1978.

Fulbrook, Mary and Ulinka Rublack. "In Relation: The 'Social Self' and Ego-Documents," *German History* 28, no. 3 (2010): 263–272.

Geertz, Clifford. *Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1980.

Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures*. Basic Books Classics. New York: Basic Books, 1977.

Genette, Gerard. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Translated by Jane E. Lewin. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1980.

Gheissari, Ali. "Iran's Dialectic of the Enlightenment: Notes on Constitutional Experience and Conflicting Narratives of Modernity." In *Iran's Constitutional Revolution of 1906: Narratives of the Enlightenment*, 32–38. London: Gingko Library, 2016.

Gleeve, Robert. "Shaykh al-Islam." In *Encyclopedia of Islam and the Muslim World*, Edited by Richard C. Martin. New York: Thomson Gale, 2004.

Hakimian, Hassan. "ECONOMY viii. IN THE QAJAR PERIOD," *Encyclopaedia Iranica* (published December 15, 1997; last updated January 16, 2014).

Hambly, Gavin R. G. "Āghā Muhammad Khān and the Establishment of the Qājār Dynasty." In *The Cambridge History of Iran*. Vol. 7, 104 – 143. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Hanaway, William L., and Brian Spooner. *Reading Nasta'liq: Persian and Urdu Hands from 1500 to the Present*. Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 1995.

Harik, Iliya F. *The Impact of the Domestic Market on Rural-Urban Relations*. Bloomington, 1971.

Hashemi, Sayyid Ahmad. "Tarjuma-yi Farsi dar dawrān-i mu'āṣir." In *Dānishnāma-yi jahān-i Islam*, edited by Gholam Ali Haddad Adel. Vol. 7. Tehran: Bunyād Dā'irat al-Ma'ārif-i Islāmī, 2003.

Hassan Anvari, s.v. "lukht" and "lukhtī", in *farhang-i buzurg-i sukhan*, volume 7 (Tehran: Sukhan, 2002), 6391.

Heravi, Najib Mayel. *tārīkh-i nuskha-pardāzī va tashīḥ-i intiqādī-yi nuskha-hāyi khaṭṭī*. Tehran: Kitābkhāna, mūza, va markaz-i asnād-i majlis-i shurā-yi Islāmī, 2000.

Issawi, Charles. *The Economic History of Iran, 1800–1914*. Chicago: University of Chicago Press, 1971.

Jahn, Manfred. 2025. *Narratology 3.0: A Guide to the Theory of Narrative*. English Department, U of Cologne. URL www.uni-koeln.de/~ame02/pppn.pdf.

Johnston, Helen. *Punishment and Control in Historical Perspective*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2008.

Katouzian, Homa. "The Aridisolatic Society: A Model of Long-Term Social and Economic Development in Iran." *International Journal of Middle East Studies* 15, no. 2 (1983): 259-281.

Kazemi, Farhad and Ervand Abrahamian, "The Nonrevolutionary Peasantry of Modern Iran." *Iranian Studies* 11, no. 1/4 (1978): 259-304.

Kazemzadeh, Firouz. *Russia and Britain in Persia: Imperial Ambitions in Qajar Iran*. London: I. B. Tauris, 2013.

Keddie, Nikki and Mehrdad Amanat. "Iran under the Later Qajars, 1848—1922." In *The Cambridge History of Iran*, Vol. 5, 174 - 212. New York: Cambridge University Press, 1991.

Keddie, Nikkie R. "Printing, the Press, and Literature," in *The Cambridge History of Iran*, vol. 6. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Keddie, Nikkie R. "Religion and Irreligion in Early Iranian Nationalism." *Comparative Studies in Society and History* 4, no. 3 (1962), 265-295.

Keddie, Nikkie R. "The Roots of the Ulama's Power in Modern Iran." *Studia Islamica*, no. 29 (1969)

Keddie, Nikkie R. *Historical Obstacles to Agrarian Change in Iran*. Claremont: Claremont Graduate School, 1950.

Nikki R. Keddie, "Iranian Revolutions in Comparative Perspective," *The American Historical Review*, Volume 88, Issue 3, June 1983.

Keddie, Nikkie R. *Modern Iran, Roots and Results of Revolution*. London: Yale University Press, 2006.

Keddie, Nikkie R. *Qajar Iran and the Rise of Reza Khan 1796-1925*. Costa Mesa: Mazda Publisher, 1999.

Keddie, Nikkie R. *Sayyid Jamal ad-Din al-Afghani, A Political Biography*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1972.

Khājū Kirmānī. *divān-i ash'ār-i Khājū Kirmānī*. Edited by Ahmad Hosseini Khansari. Tehran: Pazhang, 1990.

Khalil Khatib Rahbar ed., *Gulistān-i Sa'dī*. Tehran: Ṣafī 'Alī Shāh, 1997.

- Khandamir, Ghiyaṣ al-Dīn. *Tārīkh-i ḥabīb al-sayr fī akhbār afrād-i bashar*. Tehran: Khayyām, 1954.
- Khazayi, Yaghub. *farāyand-i sākhtyābī-i nahād-i zindān*. Tehran: Āgāh, 2017.
- Khazeni, Arash. *Tribes and Empire on the Margins of Nineteenth-Century Iran*. Seattle; London: University of Washington Press, 2009.
- Khazeni, Arash. "The Bakhtiari Tribes in the Iranian Constitutional Revolution." In *Tribes and Empire on the Margins of Nineteenth-Century Iran*. Seattle; London: University of Washington Press, 2009.
- Khezri, M. and A. Rahimi-Sadegh. "Criminal Law of Women in Qajar Era Namely in Naser-ad-Din Shah Era." *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences*. Vol. 4, no. 4 (2014): 256-261.
- Khezri, M. and A. Rahimi-Sadegh. "Nihzat-i tarjuma va Dār al-funūn." *piyk-i nūr*, no. 9 (2005): 83-92.
- Kondo, Nobuaki. *Islamic Law and Society in Iran*. New York: Routledge, 2017.
- Krusenstjern, Benigna von. "Was sind Selbstzeugnisse? Begriffskritische und quellenkundliche Überlegungen anhand von Beispielen aus dem 17. Jahrhundert." *Historische Anthropologie* 2, no. 3 (1994): 462-471.
- Lambton, Ann K. S. "CITIES iii. Administration and Social Organization." In *Encyclopedia Iranica*. Vol. V. fasc. 6: 607-623.
- Le Breton, David. *Jāmi 'a-shināsī-i badan*. Translated by Naṣir Fakuhi. Tehran: Thālith, 2013.
- Lorentz, John H. "Educational Development in Iran: The Pivotal Role of the Mission Schools and Alborz College." *Iranian Studies* 44, no. 5 (September 2011).
- Lumbard, Joseph E. B. "Love and Beauty in Sufism," in *Routledge Handbook on Sufism*, ed. Lloyd Ridgeon. London: Routledge, 2021).
- Mahdavi, Shireen. "Shahs, Doctors, Diplomats and Missionaries in 19th Century Iran." *British Journal of Middle Eastern Studies* 32, no. 2 (2005), 169-191.

Mahdī Ghulī Hidāyat, *Khāṭirāt va khaṭarāt*. Tehran: Zavvār, 1965.

Mahjoubi Ardakani, Hossein. *Tārīkh-i mu`ssisāt-i tamaddunī-yi jadīd dar Iran*. Vol. 1. Tehran: Intishārāt-i Dānishgāh-i Tehran, 1992.

Malcolm, John. *The History of Persia: From the Most Early Period to the Present Time*. Vol. 2. London: J. Murray & Longman, 1815.

Manfred, Jahn. *Narratology: A Guide to the Theory of Narrative*. English Department: University of Cologne, 2017.

Marcinkowski, M. Ismail. "Iranians, Shaykh Al-Islāms and Chularajmontris: Genesis and Development of an Institution and Its Introduction to Siam." *Journal of Asian History* 37, no. 2 (2003): 187-204.

Martin, Vanessa. "Constitutional Revolution ii. Events," *Encyclopaedia Iranica*, published December 15, 1992, last updated August 6, 2013, <https://www.iranicaonline.org/articles/constitutional-revolution-ii-events>.

Martin, Vanessa. *The Qajar Pact: Bargaining, Protest and the State in Nineteenth-Century Persia*. London: I.B. Tauris, 2005.

Marvi, Mohammad Kazem. *‘ālam ārā-yi nādirī*. Edited by Mohammad amin Riahi. Tehran: Zavvār, 1985.

McGann, Jerome J. *The Textual Condition*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991.

Menashri, David. "The Beginning of New Education in Nineteenth-Century Iran." *Iran Namag* 5, no. 3 (Fall 2020): 96.

Mirshahvalad, Minoo. "Islamic Reform with or without Ulama? A Comparative Study between al-Kawakibi and Naini." *British Journal of Middle Eastern Studies* 52, no. 4 (2025).

Mīrzā ‘Alī Khān Amīn al-Dawla. *Safarnāma-yi Amīn al-Dawla: Hājī Mīrzā ‘Alī Khān Ṣadr-i A‘zam*. Preface by ‘Alī Amīnī. Tehran: Tūs, 1390 [2011].

Mīrzā Malkum Khān Nāẓim al-Dawla, *risāla-hāye Mīrzā Malkum Khān Nāẓim al-Dawla*. Edited by Hujjat Allāh Aṣīl. Tehran: Niy, 2002.

Mitchell, Timothy J. "Society, Economy, and the State Effect," in *State/Culture: State-Formation after the Cultural Turn*, ed. George Steinmetz. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2018.

Mitchell, Timothy J. "The Limits of the State: Beyond Statist Approaches and Their Critics." *American Political Science Review* 85, no. 1 (1991): 77–96.

Moein, Mohammad. s.v. "mudrakāt." In *Farhang-i Muʿīn*. Tehran: Ādinā, 2002: 1672.

Mojtahedi, Mehdi. *rijāl-i Azarbaijan dar ʿaṣr-i mashrūṭīyat*. Tehran: Zarrīn, 1998.

Mubashir Khāqān and Qamar al-Mulūk Vazīrī (Photos). Record no. 18211A22, in the archive "Women's World in Qajar Iran" (<http://www.qajarwomen.org/en/items/18211A22.html>) and the recorded voice of his nephew's wife, record no. 18211A32 (<http://www.qajarwomen.org/fa/items/18211A32.html>).

Muḥammad Ḥasan Khān Iʿtimād al-Salṭana. *Khalsa: mashhūr bi khāb-nāma*. Edited by Mahmoud Katirayi. Tehran: Tūkā, 1978.

Muḥammad Ḥasan Khān Iʿtimād al-Salṭana. *Mirāt al-Buldān*. Vol. 2. Edited by Abdulhussein Navaee and Mir Hashem Mohaddes. Tehran: Intishārāt-i Dānishgāh-i Tehran, 1988.

Muḥammad Ḥasan Khān Iʿtimād al-Salṭana. *Ruznāma-yi khāṭirāt Iʿtimād al-Salṭana*. Edited by Iraj Afshar. Tehran: Amīr Kabīr, 1971.

Muḥammad Ḥasan Ṣaniʿ al-Dawla Iʿtimād al-Salṭana, *mirāt al-buldān*. Vol. 3. Edited by Abdulhussein Navaee and Mirhashem Mohaddes. Tehran: Intishārāt-i dānishgāh-i Tehran, n.d.

Muḥammad Ḥasan Ṣaniʿ al-Dawla Iʿtimād al-Salṭana, *Tārīkh-i muntazam-i nāṣirī*, vol. 3, Edited by Muhammad Ismael Rezvani. n.p., n.d.

Muhammad ibn Ishaq. *Sirat Rasul Allah: The Life of Muhammad*. Translated by A. Guillaume. Oxford: Oxford University Press, 1955.

Muḥammad Taghī Lisān al-Mulk Sipīhr. *Nāsikh al-Tavārīkh*. Vol. 1. Edited by Jamshid Kianfar. Tehran: Asāṭīr, 1998.

Mullasadra, *Sharḥ-i uṣūl-i kāfī, kitab-i ‘aql va jahl*, Muhammad Khajavi, ed. (Tehran: Pazhūhishgāh-i ‘ulūm-i insānī va muṭālī‘āt-i farhangī, 2004).

Murata, Kazuyo. *Beauty in Sufism: The Teachings of Rūzbihān Baqlī*. Albany: State University of New York Press, 2017.

Nādir Mīrzā, *Tārīkh va jughrāfī-yi dār al-Salṭana Tabriz*. Edited by Mohammad Moshiri. Tehran: Eqbal, 1981.

Nafisi (Nāzīm al-‘Aṭibbā), Ali Akbar. *farhang-i nafīsī*. Vol. 4. Tehran: Khayyām, 1976.

Najīb Māyil Hiravī, *tārīkh-i nuskh-i pardāzi va taṣḥīḥ-i nuskhahāyi khaṭṭī* (Tehran, Kitābkhāna-yi Majlis-i Shūrā-yi Millī, 2001), 256.

Najmabadi, Afsaneh. “Mapping Transformations of Sex, Gender, and Sexuality in Modern Iran.” *Social Analysis: The International Journal of Anthropology* 49, no. 2 (2005): 54-77.

Najmabadi, Afsaneh. *Women with Mustaches and Men without Beards. Gender and Sexual Anxieties of Iranian Modernity*. Berkeley: University of California Press, 2005.

Nakash, Yitzhak. “An Attempt to Trace the Origin of the Rituals of ‘Āshūrā’.” *Die Welt des Islams* 33, no. 2 (1993): 161-181.

Nashat, Guity. *The Origins of Modern Reforms in Iran, 1870-1880*. Urbana: University of Illinois Press, 1982.

Nāṣiḥ ibn Ṣafar Jarfādighānī. *tarjuma-yi tārīkh-i yamīnī*. Edited by Ja‘far Sha‘ar. Tehran: ‘ilmī va Farhangī, 1995.

Nāṣir al-Dīn Shāh Qajar. *safarnāma-yi Nāṣir al-Dīn Shāh bi farang*. Edited by Abdullah Mustawfī. Tehran: Mash‘al, 1984.

Nategh, Homa. *Bāzargānān dar dād va sitad bā bānk-i shāhī va rizhī-yi tanbākū*. Paris: Khavaran, 1991.

Nategh, Homa. *Iran dar rāhyābī-yi farhangī 1834-1848*. Paris: Khavaran, 1990.

Nategh, Homa. *Kārnāma-yi farhangī-yi farangī dar Iran*. Paris: Khavaran, 1996.

Nidā-yi Vaṭan, year 2, Issue 137, p. 3-4. Quoted in Farid Qassemi. *Mashāhīr-i maṭbūʿāt-i Iran*, vol. 1: Iʿtimād al-Salṭana. Tehran: Vizārat-i Farhang va Irshād-i Islāmī, 2000.

Nikki Keddie and Mehrdad Amanat, “Iran under the Later Qajars, 1848—1922,” *The Cambridge History of Iran*, vol. 5 (New York: Cambridge University Press, 1991), 197.

Palmer, Edward Henry. *Oriental Penmanship: Specimens of Persian Handwriting, Illustrated with Facsimiles from Originals in the South Kensington Museum*. London: W. H. Allen & Co., 1886.

Polak, Jacob Eduard. “Die Prostitution in Persien.” *Wiener Medicinische Wochenschrift* (1861): 627-631.

Polak, Jacob Eduard. *Persien. Das Land und seine Bewohner, ethnographische Schilderungen*. Leipzig: Brockhaus, 1865.

Poole, Deborah. *Vision, Race, and Modernity: A Visual Economy of the Andean Image World*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997.

Potter, Lawrence G. “The Consolidation of Iran’s Frontier on the Persian Gulf in the Nineteenth Century.” In *War and Peace in Qajar Iran: Implications Past and Present*, edited by Roxane Farmanfarmaian, 125-148. Oxon: Routledge, 2008.

Ravandi, Morteza. *Tārīkh-i ijtimāʿī-yi Iran*, vol. 7. Tehran: Nigāh, 1989.

Ringer, Monica M. *Education, Religion and the Discourse of Cultural Reforms in the Qajar Period*, Costa Mesa, Calif: Mazda Publishers, 2001.

Ṣadr al-Dīn Muḥammad Shīrāzī. *sharḥ-i uṣūl-i kāfī*. Edited and translated by Muhammad Khajavi. Tehran: 2004, 58. Quoted in Maryam Moazzen. *Formation of a Religious Landscape: Shiʿi Higher Learning in Safavid Iran*. Leiden: Brill, 2018.

Safayi, Ibrahim. *Asnād-i siyāsī-yi dawrān-i Qājāriya*. Tehran: Bābak, 1977.

Safayi, Ibrahim. *Yikṣad sanad-i tārīkhī durān-i Qājārīya*. Tehran: Babak, n.d.

Sajjadi, Sayyid J. s.v. “idrāk.” In *Farhang-i ʿulūm-i ʿaqlī*. Tehran: Kitābkhāna-yi ibn-i Sīnā, 1962: 41.

- Sattari, Jalal. *‘ishq-i šūfīyāna*. Tehran: Markaz, 1995.
- Savagheb, Jahanbakhsh. “mujāzāt-hāyi ‘urfī mujrimān dar ‘ahd-i Qajarīyeh.” *Justārḥāyi Tārīkhī*. 6th year. issue 1: 23-45.
- Savory, Roger Mervyn. “The Principal Offices of the Šafawid State during the Reign of Ṭahmāsp I.” *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 24, no. 1 (1961): 65-85.
- Sayyid J. Sajjadi, s.v. “lavāt” in *farhang-i ma‘ārif-i islāmī*, vol. 3 (Tehran: Kūmish, 1994), 1645-1646.
- Schimmel, Annemarie. *Mystical Dimensions of Islam*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975.
- Schulze, Winfried. ed., “Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte“ in *Ego-Dokumente*. Berlin: Akademie-Verlag, 1996.
- Scott, James C. *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press, 1998.
- Sedgwick, Eve Kosofsky. *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire*. New York: Columbia University Press, 1985.
- Seyf, Asad, *digarbāshān-i jinsī dar adabiyāt-i tab‘īd*. London: Mihrī, 2019.
- Shamissa, Sirous. *shāhidbāzī dar adabiyāt-i Fārsī*. Tehran: Firdaws, 2002.
- Shammim, Ali Asghar. *Iran dar dawra-yi salṭanat-i Qājār*. Tehran: Mudabbir, 2014.
- Sheikholeslami, Alireza. “The Sale of Offices in Qajar Iran, 1858-1896.” *Iranian Studies* 4, no. 2/3 (1971): 104-118.
- Sheil, Lady. *Safarnāma*. Translated by Hossein Abutorabian. Tehran: Nashr-i Nu, 1983.
- Sihām al-Dawlah Bujnūrdī, Yār Muḥammad Khān, and Khāvar Bībī Shādlū. *Safarnāma-hā-yi Sihām al-Dawla Bujnūrdī*. Edited by Qudrat Allāh Rūshanī Za‘farānlū. Tehran: ‘Ilmī va Farhangī, 1374 [1995].
- Sohrabi, Naghmeh. *Taken for Wonder: 19th Century Travel Accounts from Iran to Europe*. New York: Oxford University Press, 2012.

- Soleymani, Karim. *alqāb-i rijāl-i dawra-yi Qājārīa*. Tehran: Niy, 2000.
- Stanzel, Franz K. *A Theory of Narrative*, trans. Charlotte Goedsche (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 4–5.
- Stewart, Devin J. “The First Shaykh al-Islām of the Safavid Capital Qazvin.” *Journal of the American Oriental Society* 116, no. 3 (1996): 387-405.
- Tadhkirat al-Muluk. A Manual of Safavid Administration (Circa 1137/1725)*. Persian Text in Facsimile. Translated by Vladimir Minorsky (B. M. Or. 9496) London: E. J. W. Gibb Memorial Series, 1943.
- Tāj al-Saltāna. *Khātirāt-i Tāj al-Saltāna*. Edited by Mansoureh Ettehadiye and Sirous Sa’dvandian. Tehran: Nashr-i Tārīkh-i Iran, 1982.
- Taymouri, Ibrahim. ‘Aṣr-i bī-khabarī, yā tārīkh-i imtiyāzāt dar Iran. Tehran: Iqbāl, 1953.
- Ta’dīb al-nisvān*. Edited by Mehdi Golpaygani (n.p, n.d.). Recorded under the Nr. 909336 in the Iranian National Library.
- The Qur’ān*, trans. Muḥammad Mahdī Fūlādvand. Tehran: Daftar Muṭāla‘āt Tārīkh va Ma‘ārif Islāmī, 1418 [1997–98].
- Thompson, Carl. *Travel Writing*. London and New York: Routledge, 2011.
- ‘Unsur al-Ma‘ālī. *Qābūsnama*. Edited by Ghulamhussein Yousefi. Tehran: Intishārāt-i ‘ilmī farhangī, 1992.
- Vālī khān Gurjī, *risāla-yi fujūriya*. Tehran: kitābkhāna-yi millī, n.d.
- Varahram, Gholamreza. *niḡām-i sīyāsī va sāzmānhā-yi Ijtimā‘ī-i Iran dar ‘aṣr-i Qajar*. Tehran: Mu‘īn, 2006.
- Vejdani, Farzin. “Hair and Hat: Ritual Shaming Punishments in Nineteenth-Century Iran.” *Iranian Studies* 56 (2023): 741–764.
- Weber, Max. *Economy and Society*, trans. Guenther Roth and Claus Wittich. Berkeley: University of California Press, 1978.

Weber, Max. *The Theory of Social and Economic Organizations*, A.M. Henderson and Talcott Parsons trans. New York: Oxford University Press, 1947.

Weber, Max. *The Vocation Lectures*. Edited by David Owen and Tracy B. Strong and translated by Rodney Livingstone. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2014.

Webster's Collegiate, available online at: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/voice>

Whitney, Shiloh. "Byproductive Labor: A Feminist Theory of Affective Labor beyond the Productive–Reproductive Distinction." *Philosophy & Social Criticism* 44, no. 6 (2018): 637–660.

Willis, Charles James. *Persia as it is: Being Sketches of Modern Persian Life and Character*. London: J. Frances, 1886.

Zanjani, Mohammadreza. *Taḥrīm-i tanbākū*. Tehran: Farāhānī, n.d.

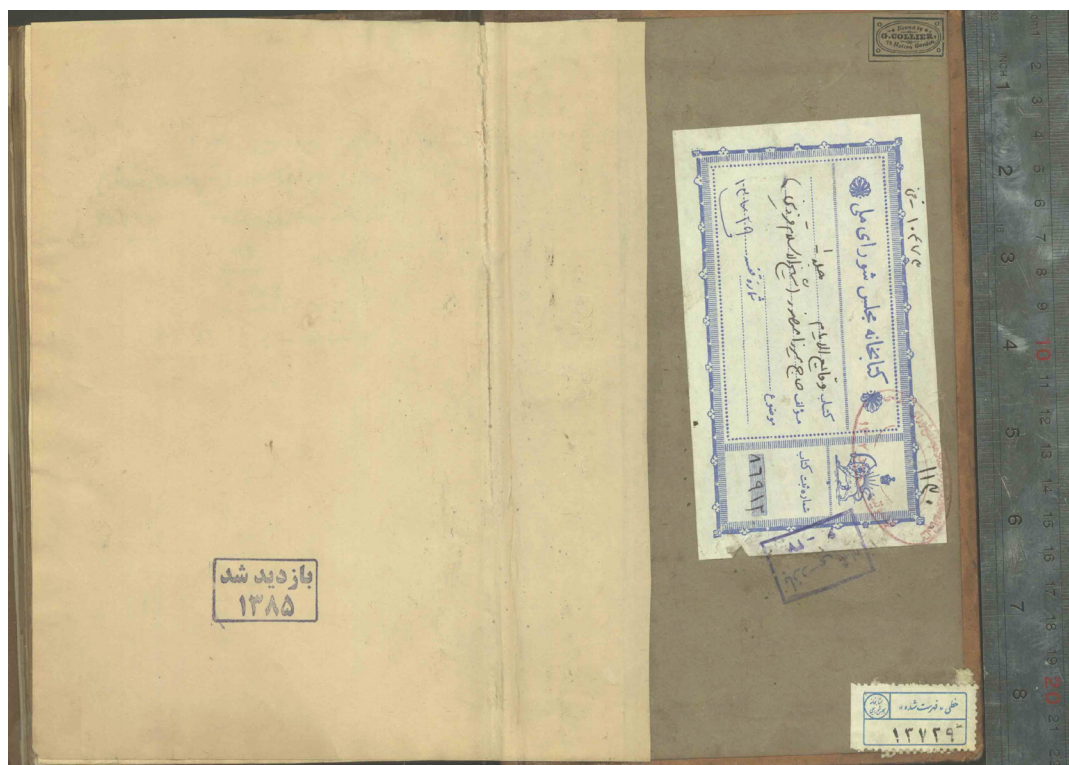
Zarrinnal, Navid. "The Origins of Dabestān: Mīrzā Ḥasan Rushdīyeh and the Quest for New Education." *Iranian Studies* (2020): 1-33.

Zayn al-ʿĀbidīn, ʿAlī b. al-Ḥusayn. *al-Ṣaḥīfah al-Sajjādiyyah*. Translated by Ḥusayn Anṣāriyān. Qom: Payām-i Āzādī, 1382 [2003–4].

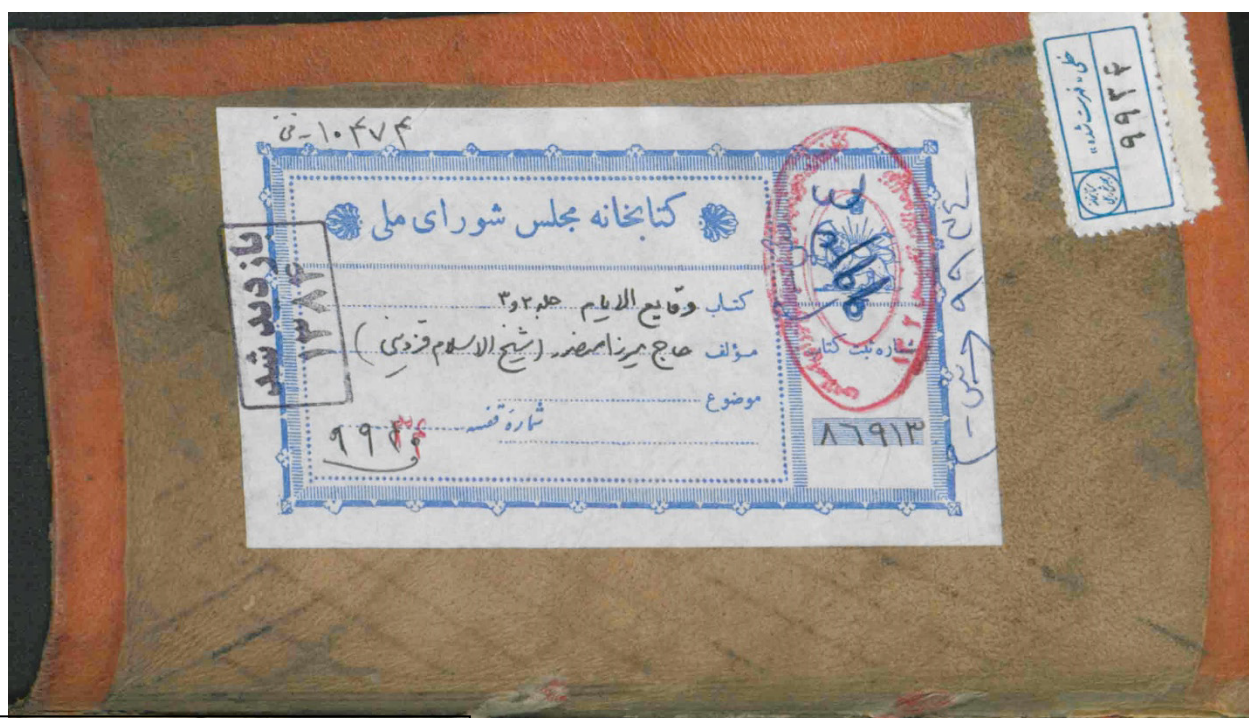
Ze'evi, Dror. *Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500–1900*. Berkeley: University of California Press, 2006.

Ziari1, Hassan and Mohsen Mohammadi Fesharaki. "A Glimpse at the Culture of Qajar Era - Public Attraction to Gambling in Qajar Era." *Asian Culture and History* 5, no. 1 (2013): 66-73.

Appendix 1: Samples of VqA's Cover and Binding

VqA, First Volume, front cover

VqA, Second Volume, front cover

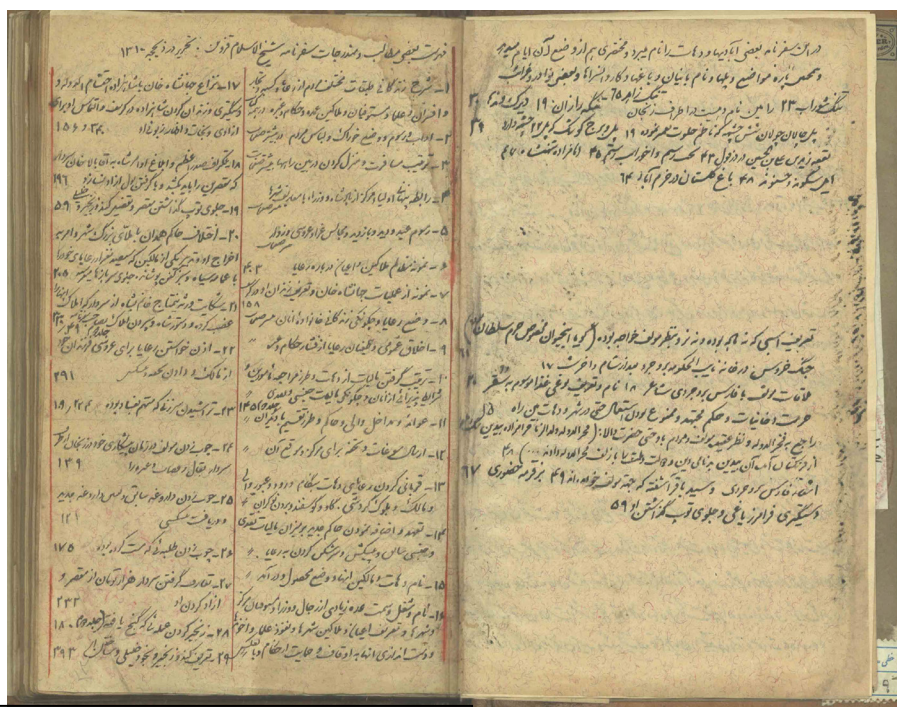

VqA, Second Volume, back cover and the measurements

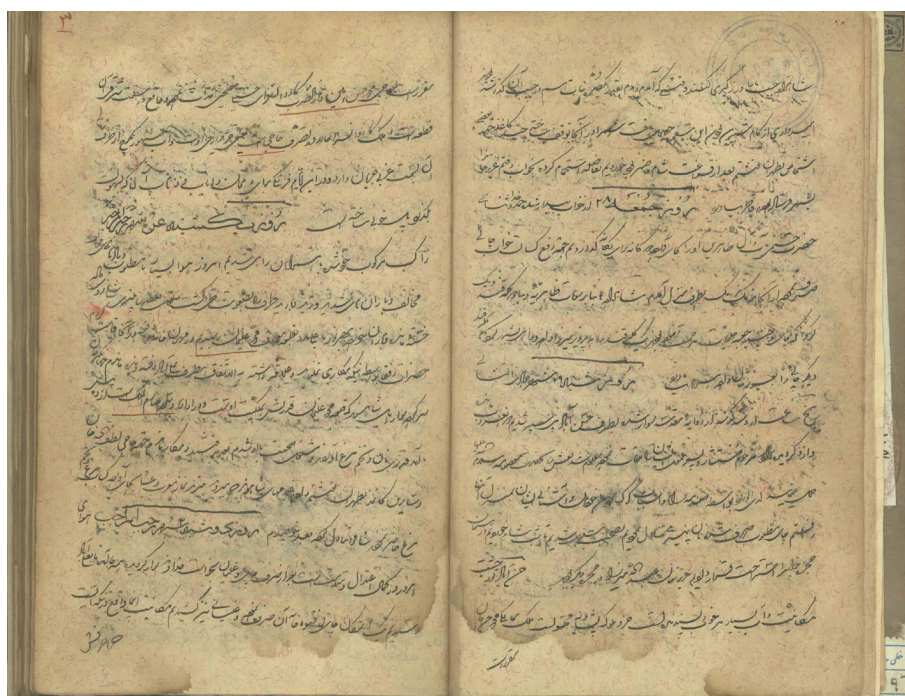

VqA, Second Volume, back cover and the measurements

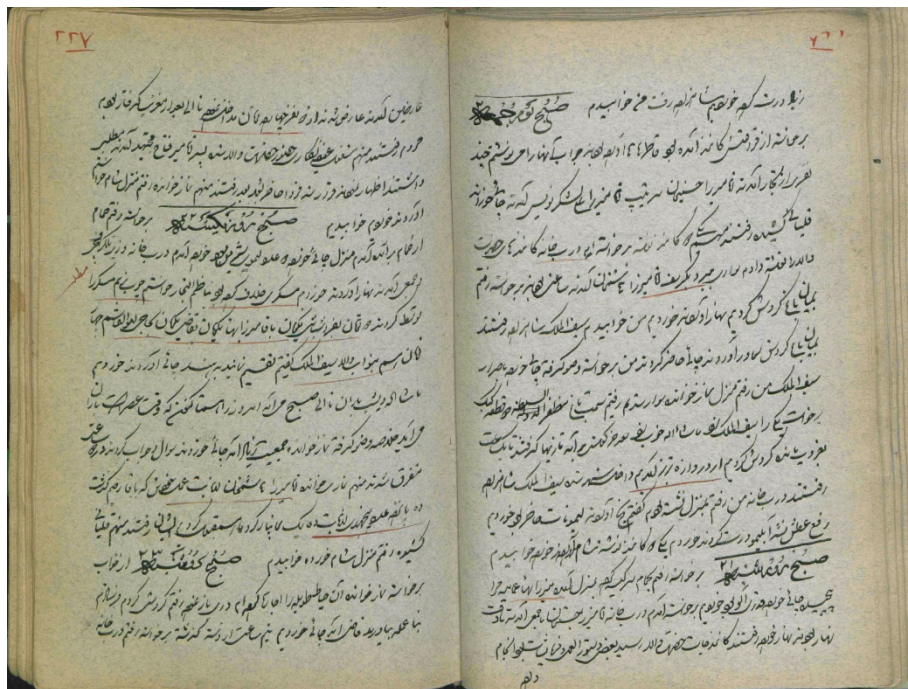
Appendix 2: Samples of VqA's Handwriting and Paper Condition

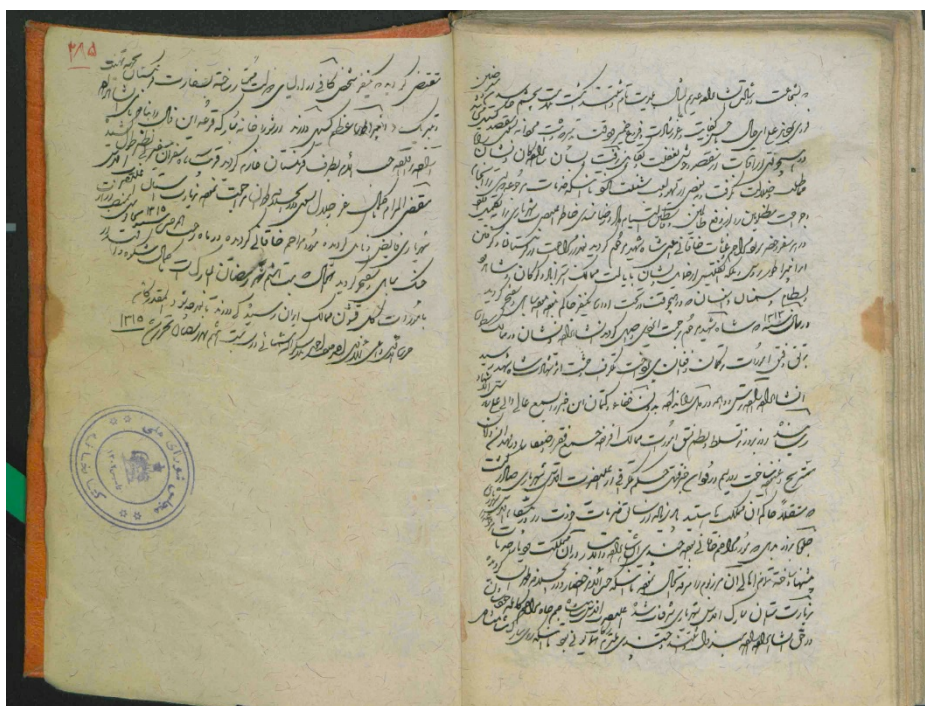
VqA, VI, Table of Contents

VqA, Vol. 1, from p. 1 to 87 there are damages to paper and ink, most likely due to water, damp, or any other liquid, so the manuscript is harder to be deciphered.

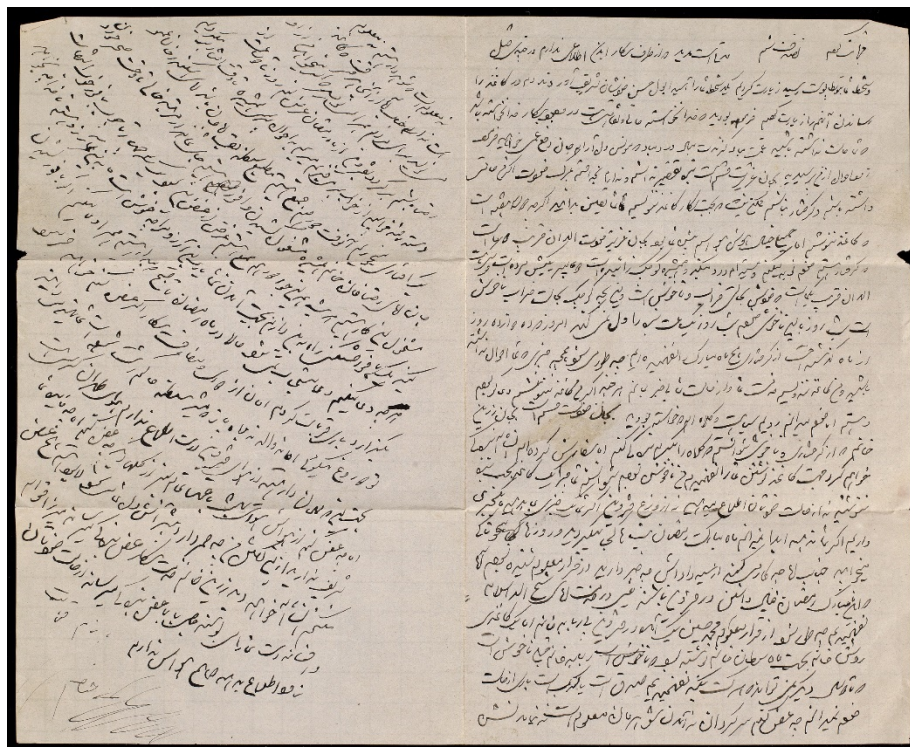
VqA, Vol. 2, 227-8. The papers in volume two are clean, thus the handwriting is clearer.

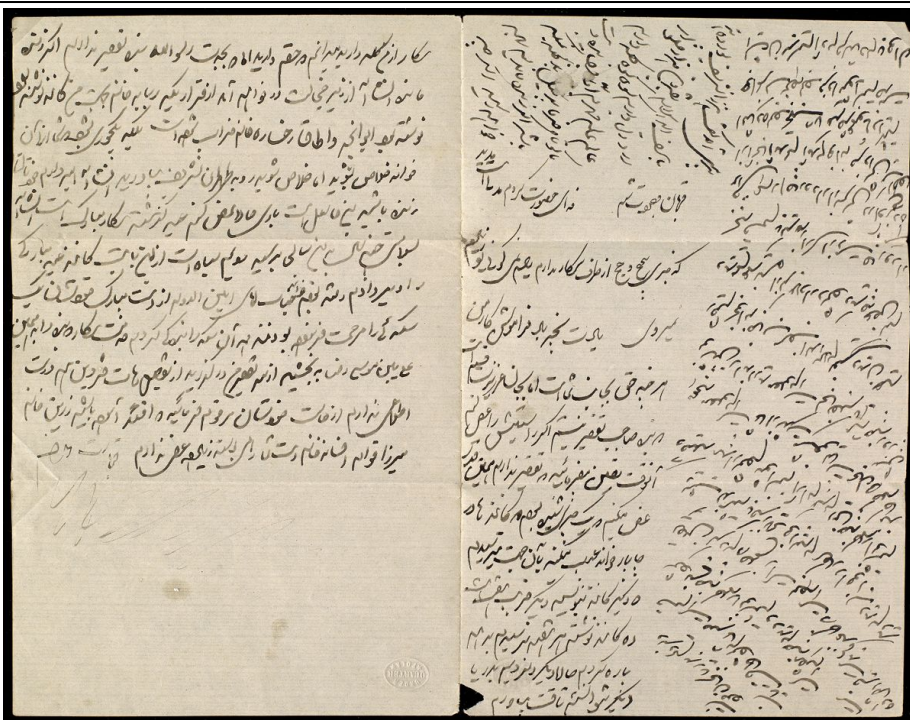
VqA, Vol. 2, 285. Last Page.

Appendix 3: Letters of Qazvīnī's Wife to Mīrzā Ḥasan Shaykh al-Islām

(Bahram Sheikholeslami collection. Women's Worlds in Qajar Iran Digital Archive)

Sequence 8, 1892.

Sequence 28, n.d.

(Bahram Sheikholeslami collection. Women's Worlds in Qajar Iran Digital Archive)

Sequence 5, n.d.

Appendix 5: Photos of Qazvīnī's Family

(Bahram Sheikholeslami collection. Women's Worlds in Qajar Iran Digital Archive)

Photo 1: Afsana Khānūm, Qazvīnī's daughter Doc. Nr. 18211A1

Photo 2: Right to left: Afsana Khānūm, Mubashir Khāqān, Qazvīnī's children Doc. Nr. 18211A30

Photo 4: Afsana Khānūm, Qazvīnī's daughter Doc. Nr. 18211A28

Photo 5: On the left: Afsana Khānūm, Qazvīnī's daughter Doc. Nr. 18211A29

Photo 6: From right: Unknown, Afsana Khānūm, Qamar (Mubashir Khāqān's wife), servant. Doc. Nr. 18211A25

Photo 7: First row on the left: Afsana Khānūm. Doc. Nr. 18211A19

Photo 8: Second left: Afsana Khānūm, On the horse: Qamar. Doc. Nr. 18211A13

Photo 9: Mubashir Khāqān, Qazvīnī's son and his wife. Doc. Nr. 18211A22

Photo 10: Mubashir Khāqān, Qazvīnī's son. Doc. Nr. 18211A2

**Appendix 6: Editing *Vaqāyaʿ al-Ayyām*:
Codicology, Script, and Editorial Method**

The analytical chapters of this book have treated *Vaqāya ‘ al-Ayyām* as a dense site where questions of power, gender, and authority in late Qajar Iran become legible. All of those readings, however, presuppose something prior and more basic: that the text itself has been made accessible in a reliable form. This appendix is devoted to that prior work. It introduces the material and formal characteristics of the manuscript and sets out the editorial principles and procedures that underlie the edited version of *Vaqāya ‘ al-Ayyām* presented here. In doing so, it makes explicit that the edition is not a neutral, mechanical transcription, but the result of a series of informed decisions shaped by the manuscript’s physical state, its multiple hands and scripts, and the interpretive aims of the study as a whole.

The appendix has three main objectives. First, it offers a codicological and palaeographic description of the manuscript: its paper, binding, format, foliation, scripts, hands, and paratextual features. This includes brief remarks on the roles of author, scribes, and annotators, and on what the visual organisation of the text (calligraphic styles, headings, marginalia) implies about intended readership and later use. Second, it reconstructs the editorial challenges the manuscript poses: faded or damaged folios, tightly cursive shikasta passages, overlapping corrections, inconsistent orthography, and places where multiple hands or chronological layers complicate the attribution of particular words to Qazvīnī, his scribes, or later readers. Third, it explains the editorial method adopted in response to these challenges: how spellings have been treated, where and why normalisation has been applied, how punctuation and sentence boundaries have been introduced, how Qur’anic verses and ḥadīths have been handled, and how doubtful readings, conjectural emendations, and explanatory notes are marked in the apparatus.

The aim is twofold. On the one hand, the appendix provides future users of this edition—historians, philologists, and readers of Persian prose—with a transparent account of what kind of text they are working with, and where its limits lie. On the other hand, it underlines

a core methodological conviction of the book: that editing is itself a form of interpretation. Decisions about how to read an unclear ligature, whether to regularise a spelling, how to segment a sentence, or how to present an ambivalent sexual or political passage are inseparable from questions that run through the main chapters: whose voice is being staged, what kinds of authority are being claimed, and how power is negotiated on the page. By making these decisions explicit, the appendix anchors the analytical claims of the book in the material reality of the manuscript and invites readers to see the edited text not as a transparent window, but as a carefully constructed bridge between Qazvīnī's world and our own.

Section 1: Codicological Description: Materiality and History of the Manuscript

Physical Properties

The manuscript of *Vaqāya 'al-Ayyām* survives as a two-volume codex of relatively uniform format, each volume measuring approximately 22×14 cm. Both volumes are now housed in the Majlis Library, Museum, and Document Centre in Tehran (Kitābkhāna-yi Majlis-i Shūrā-yi Millī).

The paper is of a relatively fine, commercially produced type—most likely *farangī* or *butī*—of the sort commonly used in late-Qajar manuscripts.⁴⁸² Its current condition, however, is uneven. While large portions of both volumes remain stable, the first hundred pages of volume one show visible damage from humidity: cockling, slight wave in the folios, local discoloration, and softening or fraying at the outer margins. In several places, moisture has caused the ink to feather or blur, particularly where *shikasta nasta 'līq* is written densely, and at the bottoms of pages where the book seems to have absorbed damp from below. Elsewhere,

⁴⁸² *kāghaz-i butī* is a term used for European/imported paper that carries a visible image/watermark when the sheet is held up to light. Najīb Māyil Hiravī, *tārīkh-i nuskh-i pardāzi va taṣḥīḥ-i nuskhahāyi khaṭṭī* (Tehran, Kitābkhāna-yi Majlis-i Shūrā-yi Millī, 2001), 256.

the paper exhibits typical signs of age—minor edge wear and some darkening along the fore-edge—but without systemic loss of text.

These physical features are not merely incidental; they shape what can be recovered and how securely. Humidity damage in the opening gatherings of volume one affects the legibility of diacritics, letter junctions, and punctuation-like pauses, especially in tightly cursive passages, and thus directly conditions the editorial work described below. At the same time, the relatively sound state of the majority of folios, combined with later archival rebinding, has ensured that the manuscript remains a usable, continuous witness to Qazvīnī's text, even if its present material form already reflects a history of handling, conservation, and institutional reclassification.

Format and Foliation

In both volumes of *Vaqāya' al-Ayyām*, prose is written in long, continuous lines with only minimal visual segmentation between entries, and without rubrics or decorative devices that would strongly foreground individual episodes. Each written surface functions primarily as a unit of writing space rather than as a self-contained textual unit; page breaks frequently occur in the middle of sentences or even between syntactic constituents. The text thus unfolds as an unbroken narrative stream across the bifolia, while marginal annotations and later additions—especially at the end of the second volume—accentuate the layered, cumulative character of the compilation.

The foliation system further underscores this codicological profile. The manuscript is paginated only on one side of each leaf: in the upper margin, a single Arabic numeral marks what is effectively the recto, while the facing page remains unnumbered. As a result, only odd numbers are visible in the sequence, and even pages must be reconstructed implicitly. This one-

sided pagination suggests that the numbering was intended primarily as a practical navigation aid within the physical codex rather than as an authorial device for structuring the narrative.

The present edition has retained this foliation logic while making it legible for readers who encounter *Vaqāya‘ al-Ayyām* in printed form rather than in manuscript. Wherever a manuscript page ends—whether or not the sentence or clause is complete—the number of the following manuscript page is inserted in square brackets in the body of the text. These bracketed numerals do not constitute a new pagination system; rather, they reproduce the manuscript’s own numeration, signalling the exact point at which the scribe turned the page. In other words, the continuous printed text is “indexed” back onto the original codex, allowing readers to track precisely which manuscript page (and therefore which side of which folio) underlies any given passage.

Any irregularities in the relationship between content and folio numbering—such as jumps in the sequence, anomalies introduced by later appendices, or sections where the foliation conflicts with the logical flow of the narrative—are explicitly noted in the critical apparatus. In such cases, the footnotes document the discrepancy and, where possible, indicate whether it is likely to derive from a scribal oversight, later rebinding, or subsequent archival intervention. This procedure has a double aim. First, it preserves the evidentiary value of the manuscript as a physical object whose format and foliation bear on questions of composition, revision, and reception. Second, it provides future researchers with a transparent concordance between the edited text and the Majlis codex, facilitating re-collation and further codicological work without sacrificing readability in the main text.

Provenance and Ownership

The surviving manuscript of *Vaqāya‘ al-Ayyām* is today preserved in the Majlis Library, Museum, and Document Centre in Tehran (*Kitābkhāna-yi Majlis-i Shūrā-yi Millī*). Both

volumes are catalogued there under the collective repository reference 1018A31, with internal manuscript numbers 86912 (vol. 1) and 86913 (vol. 2); the first volume currently carries the shelf number 13729, the second 9934. Inside the front cover of volume one, a printed ex-libris label explicitly marks the codex as property of the “Library of the National Parliament,” accompanied by the Pahlavi lion-and-sun emblem, signalling its incorporation into the parliamentary collection in the Pahlavi period. A second label records that the volume was rebound by G. Collier in London, while a cataloguing note (*khattī-yi fihrist-shuda*) and inspection stamp “*bazdīd shud 1385*” (2006/7) attest to its formal registration and later archival review. Volume two bears analogous labels and an inspection stamp dated 1384 (2005/6), though it is there described as “*Vaqāya ‘al-Ayyām, jild-i 2 va 3*,” reflecting the fact that its final folios originally belonged to a now-lost third volume.

These marks allow us to reconstruct at least the final stages of the manuscript’s trajectory. A text that began life as a privately authored *rūznāma*—a journal compiled by a provincial shaykh al-Islām for family, patrons, and select readers—was, by the mid-twentieth century, absorbed into a state archive, rebinding and re-cataloguing transforming a personal record of travel and administration into a “national” historical artefact. The presence of multiple labels, standardized shelfmarks, and repeated *bazdīd* stamps exemplifies the bureaucratic processes through which late-Qajar ego-documents were recast as sources for modern historiography and heritage, a shift analysed in Chapter 2.

Earlier stages of ownership are less securely documented but can be situated within the broader archival history of the Shaykh al-Islām family. Related family papers—including correspondence between Manṣūr Qazvīnī, his wife, and his nephew Mīrzā Ḥasan Shaykh al-Islām—are preserved today in the Bahram Sheikholeslami collection and digitized in the “Women’s Worlds in Qajar Iran” project, where they appear under record no. 1016A113. The fact that these letters and the *Vaqāya ‘al-Ayyām* manuscript share the same familial milieu

strongly suggests that the travelogue remained in private Shaykh al-Islām hands for several decades before being transferred—whether by sale, donation, or institutional acquisition—to the Majlis Library.

In its most recent phase, the manuscript has also entered the digital domain. A high-resolution facsimile is now accessible via the “Women in the World of the Qajars” / Women’s Worlds in Qajar Iran platform, where it was uploaded on 14 Shahrīvar 1391 Sh. (2012). This online availability extends the manuscript’s afterlife yet further: from nineteenth-century ego-document, to Pahlavi parliamentary holding, to a globally consultable digital object embedded in a curated collection on Qajar social history. The editorial work underlying this book thus operates at the intersection of these successive custodial regimes—family, parliament, and digital archive—each of which has left its own trace on how *Vaqāya ‘al-Ayyām* is preserved, classified, and read today.

Section 2: Hands, Scripts, and Paratext: Authorship as Material Practice

If *Vaqāya ‘al-Ayyām* is read only as “a text by Qazvīnī,” the layered labour that makes that authorship visible all but disappears. The manuscript in fact materializes a small social formation: the author who dictates, revises, and collates; the scribe who converts rough notes into legible *nasta‘līq*; the annotator who later frames, evaluates, and thematically reorganizes the work. Rather than rehearse the basic identification of these actors, this section explores how their hands, scripts, and paratexts collectively stage authority on the page—and how that staging has informed the editorial choices in this edition.

Layered Hands and the Staging of Authority

The late-Qajar collation practices visible in *Vaqāya ‘al-Ayyām* make authorship a process rather than a single act. Qazvīnī tells us that he “collated [his] journal with Mullā ‘Alī Akbar” and

even rewarded him with a gown for “devoting himself to writing my journal.”⁴⁸³ The colophon of volume one names the scribe (Mīrzā ‘Alī Akbar), while later sections are explicitly dated and signed by Mullā Aḥmad.⁴⁸⁴ These formulae show a carefully stratified division of labour: Qazvīnī as authorial “I,” responsible for narrative and judgement; the scribe as technical specialist, responsible for legibility, layout, and the physical continuity of the book; and the later copyist/appendix writer as a further layer of inscription.

What is new, and crucial for the editor, is how this division of labour performs hierarchy. The scribe’s name appears where one expects a humble, almost effaced presence—at the end, in the colophon—while Qazvīnī’s name saturates the body of the narrative, framed by first-person pronouns, juristic citations, and autobiographical asides. The relationship is asymmetrical but mutually reinforcing: the scribe’s labour “materializes” Qazvīnī’s authority, and the gift of a gown materially acknowledges that labour while reaffirming patronal superiority. In the edited text, this has two consequences. First, ambiguous corrections and marginal insertions are treated as potential sites of negotiation between author and scribe rather than silently harmonized;⁴⁸⁵ second, attributions in the apparatus remain conservative whenever it is unclear whether a change reflects authorial reconsideration or scribal normalization.

The anonymous annotator, who later supplies a four-page preface and a thematic table of contents, adds a further stratum of agency. His preface reclassifies *Vaqāya ‘al-Ayyām* as “a hundred times more valuable than European travelogues” and casts it as an unvarnished “mirror,” an ethnography of Qajar society with power at its centre.⁴⁸⁶ At the same time, his moralizing comments on Qazvīnī’s “sins” and “shamelessness” discipline the author

⁴⁸³ VqA, vol. 1, 326.

⁴⁸⁴ VqA, vol. 2, 347.

⁴⁸⁵ For instance, See VqA, vol. 2, 145.

⁴⁸⁶ VqA, vol. 1, I.

retrospectively.⁴⁸⁷ The annotator’s hand thus functions as a second-order narrator: he does not change wording in the main text, but he changes its “framing”, prescribing what should count as evidence and what should be bracketed as personal failing. For the edition, this has meant treating the annotator’s interventions as an interpretive layer in their own right—one that must be typographically and analytically distinguished from both the authorial and scribal voices.

Calligraphic Hierarchies and Graphic Codes

The manuscript deploys at least three principal scripts—nasta‘līq, shikasta nasta‘līq, ta‘līq and naskh—each tied not only to aesthetic convention but to discursive rank.⁴⁸⁸ The bulk of the travel narrative is written in a relatively relaxed nasta‘līq that balances speed and decorum. More hurried or densely packed sections, particularly in stretches of volume two and in appended material, slide into shikasta nasta‘līq and ta‘līq, where ligatures tighten, descenders overlap, and letter boundaries blur.⁴⁸⁹ Naskh, by contrast, appears primarily in Arabic elements: Qur’anic citations, ḥadīths, legal snippets, and occasionally in rubric-like headings.⁴⁹⁰

These script choices are not merely aesthetic; they index hierarchies of knowledge and voice. Arabic in naskh visually demarcates the text of revelation, law, or canonical wisdom from Qazvīnī’s Persian commentary. It simultaneously anchors the manuscript in a transregional Islamic textual economy and alerts the reader to shifts between narration, citation, and juridical reasoning. Conversely, here, shikasta nasta‘līq and ta‘līq often coincide with the most “immediate” or hurried writing: stretches of dense bureaucratic detail or late additions.⁴⁹¹ In practice, this meant that some of the most interpretively sensitive passages also posed the greatest palaeographic difficulty.

⁴⁸⁷ VqA, vol. 2, IV.

⁴⁸⁸ For types of scripts and their definition, see Hiravī, *tārīkh-i nuskh-i pardāzi*, 263-271.

⁴⁸⁹ See VqA, vol. 2, 380-385.

⁴⁹⁰ See VqA, vol. 1, 5.

⁴⁹¹ VqA, vol. 2, 380-381.

Paratextual Framing: Prefaces, Outlines, and Appendices

Finally, *Vaqāya ‘al-Ayyām* is heavily mediated by paratexts that operate as material commentaries on the main narrative. The annotator’s preface and numbered outline at the beginning of volume one, the short prefatory note at the start of volume two, the appended poetry by Fārs Burūjirdī and others,⁴⁹² and the later additions by Mullā Aḥmad together turn a travel journal into a curated dossier.⁴⁹³

These paratexts do at least three things. First, they provide a topic map: the table of contents aggregates episodes into categories—taxation, punishments, journeys, tribal customs, notable conflicts—thus telling later readers what should count as “important” in the text.⁴⁹⁴ Second, the appended historical sections and panegyrics retrofit the diary into a vehicle for praising Amīr Khān Sardār and Qazvīn, aligning the manuscript with later political and local-historical agendas.⁴⁹⁵

In editing, these paratexts have been treated not as peripheral curiosities but as integral evidence of reception and refunctioning. Their placement, script, and dating allow us to track how the manuscript was re-read across at least a decade (from the completion of the main text in the early 1890s to marginal notes in 1898 and beyond). They also remind us that what survives as the text of *Vaqāya ‘al-Ayyām* is already a layered artefact, in which different hands have successively inscribed, corrected, endorsed, and reframed Qazvīnī’s words.

Taken together, the interplay of hands, scripts, and paratexts confirms the premise that underlies this edition: authorship in *Vaqāya ‘al-Ayyām* is a material practice, distributed across people, tools, and pages. Recognizing these layers has shaped every aspect of the editorial

⁴⁹² VqA, vol. 1, 338-342

⁴⁹³ VqA, vol. 1, 346.

⁴⁹⁴ VqA, vol. 1, II, III, IV.

⁴⁹⁵ VqA, vol. 2, 349-365.

method—from cautious attribution of corrections, to the decision to preserve paratextual voices, to the way the printed text visually marks Arabic citation and later additions—so that readers can see not only what Qazvīnī wrote, but how his writing was produced, copied, and re-framed over time.

Section 3: Sources, Models, and Comparative Frameworks

The editorial work on *Vaqāyaʿ al-Ayyām* did not proceed in isolation from the broader manuscript culture of the late Qajar period. Wherever the reading of a word or phrase in the Majlis codex was uncertain—because of humidity damage, ink feathering, tightly cursive shikasta nastaʿlīq, or overlapping corrections—I treated the manuscript not as a singular puzzle, but as one instance within a comparative paleographic field. In practical terms, this meant systematically checking doubtful forms against other Qajar manuscripts and printed texts from the same decades.

Comparison with Other Qajar Manuscripts

For paleographic problems in particular, I drew extensively on model corpora reproduced in modern manuals: the collection of sample documents in Hanaway and Brian’s handbook for reading nastaʿlīq and shikasta hands, Fekete’s introduction to Persian palaeography, and Palmer’s facsimiles of “Oriental penmanship.”⁴⁹⁶ These works supplied dated, securely read examples of late-Qajar administrative and literary writing whose ductus, ligatures, and letter clusters are close to those in *Vaqāyaʿ al-Ayyām*. When confronted with an illegible sequence—especially where dots had bled or where shikasta ligatures obscured letter boundaries—I compared its shape and internal rhythm to analogous forms in those corpora. This helped to

⁴⁹⁶ William L. Hanaway and Brian Spooner, *Reading Nastaʿlīq: Persian and Urdu Hands from 1500 to the Present* (Costa Mesa, CA: Mazda Publishers, 1995); Lajos Fekete, *Einführung in die persische Paläographie: 101 persische Dokumente*. Edited by György Hazai. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977; Edward Henry Palmer, *Oriental Penmanship: Specimens of Persian Handwriting, Illustrated with Facsimiles from Originals in the South Kensington Museum*. London: W. H. Allen & Co., 1886.

distinguish idiosyncratic ligatures from genuine lexical rarity, and, in some cases, to confirm that what at first glance looked like an unusual word was in fact a very ordinary expression written in an extremely compressed hand.

At the same time, I checked lexical and orthographic patterns against Qajar-era compositions whose authorship, dating, and transmission are secure. Editions and manuscript copies of works by statesmen and contemporaries such as Amīn al-Dawla and Ṣaḥām al-Dawla Bujnūrdī were particularly useful in this respect: they display similar administrative vocabulary, formulaic openings, and travel- or report-like narrative prose.⁴⁹⁷ When a reading in *Vaqāya‘ al-Ayyām* remained doubtful, I asked whether the same collocation, toponym, or bureaucratic expression appears in those texts, and whether the spelling conventions align. This triangulation often made it possible to confirm a conjectured reading or, conversely, to recognize an apparent “error” as part of a broader, non-standard but period-typical orthographic practice rather than a mistake to be silently normalised.

This comparative work was not aimed at ironing *Vaqāya‘ al-Ayyām* into conformity with other texts, but at anchoring editorial decisions in a wider Qajar scribal ecology. By situating this manuscript alongside other late-nineteenth-century notebooks, travelogues, and administrative writings, I sought to minimize arbitrary emendation while acknowledging that any edition inevitably mediates between one damaged, idiosyncratic witness and a larger, historically situated set of scribal habits.

Internal Intertextual Anchors

⁴⁹⁷ Mīrzā ‘Alī Khān Amīn al-Dawla, *Safarnāma-yi Amīn al-Dawla: Hājj Mīrzā ‘Alī Khān Ṣadr-i A‘zam*. Preface by ‘Alī Amīnī (Tehran, Tūs, 1390 [2011]), especially see 41-52; Siḥām al-Dawlah Bujnūrdī, Yār Muḥammad Khān, and Khāvar Bībī Shādlū. *Safarnāma-hā-yi Siḥām al-Dawla Bujnūrdī*. Edited by Qudrat Allāh Rūshanī Za‘farānlū. (Tehran, ‘Ilmī va Farhangī, 1374 [1995]).

Alongside external comparanda, the manuscript's own intertexts—Qur'ānic verses, ḥadīths, and Persian and Arabic poetry—functioned as crucial “checkpoints” for transcription. Many of these elements follow relatively fixed formulas; once a citation was identified, it provided a stable string of letters and diacritics against which neighbouring, more problematic sequences could be read. A good example is the *ziyāra* phrase “مَنْ زَارَ بِقَمَرِ فَاطِمَةَ فَلَهُ الْجَنَّةُ”: once the formula was recognised as related to visiting Fāṭima in Qumm, its expected wording and structure made it possible to disentangle an otherwise cramped line, to separate word boundaries, and to correct dotting in adjacent *nasta'liq*.⁴⁹⁸

In practical terms, this meant that Arabic citations were regularly checked against printed hadith editions. For Quranic and Shi'i material as well as popular *ziyāra* formulas, I used standard collections such as *Uṣūl al-Kāfī* and *al-Ṣaḥīfa al-Sajjādiyya* in their modern Persian/Arabic-printed forms.⁴⁹⁹ The goal was not to “correct” *Vaqāya 'al-Ayyām* to match a later printed norm, but to use the relative fixity of religious and poetic formulas as internal anchors: once the citation itself was securely read, its presence helped to stabilise the reading of adjacent words and to avoid introducing unnecessary conjectures into the edited text.

Lexical and Collocational Clues

Beyond graphic form and citation, recurrent lexical patterns in *Vaqāya 'al-Ayyām* themselves provided a further layer of guidance. Certain collocations recur often enough that they form a kind of internal dictionary. Phrases such as “باغلیلو”, “در بین راه”, “ناخوش و ناسور”, or formulaic transitions like “در بین این گفتگو امام جمعه آمد” appear in clear contexts in some places and in more

⁴⁹⁸ VqA, vol. 1, 5.

⁴⁹⁹ *The Qur'ān*, trans. Muḥammad Mahdī Fūlādvand (Tehran, Daftar Muṭāla'āt Tārīkh va Ma'ārif Islāmī, 1418 [1997–98]); Muḥammad b. Ya'qūb al-Kulaynī, *Uṣūl al-Kāfī*, trans. Sayyid Javād Muṣṭafawī, 4 vols. (Tehran: Kitābfurūshī 'Ilmiyyah-yi Islāmiyyah, 1369 [1990–91]); 'Alī b. al-Ḥusayn Zayn al-Ābidīn, *al-Ṣaḥīfa al-Sajjādiyya*, trans. Ḥusayn Anṣāriyān (Qom, Payām-i Āzādī, 1382 [2003–4]).

damaged or tightly written form elsewhere.⁵⁰⁰ Once such combinations were securely recognised in an undisturbed passage, they could be used to:

- Confirm ambiguous words or split/merge doubtful clusters in more obscured words and phrases;
- Distinguish rare or regionally marked vocabulary from simple scribal slips, by asking whether a puzzling form fits an otherwise familiar collocation.

In cases of uncertainty, I also cross-checked these expressions against contemporary dictionaries and lexica, in particular the *Dihkudā* dictionary and the *Sukhan* dictionary, to see how late-nineteenth- and early-twentieth-century usage recorded similar compounds or idioms.⁵⁰¹

Editorial Challenges

Editing *Vaqāya ‘al-Ayyām* meant working with a manuscript that is materially worn, written in a mixed late-Qajar hand, and layered with later corrections and paratexts. Humidity damage, compressed shikasta, inconsistent spelling, and irregular foliation all complicate the reconstruction of a stable text, especially in sensitive passages on punishment, sexuality, and family.

Material and Paleographic Difficulties

The most basic obstacles in editing *Vaqāya ‘al-Ayyām* derive from the material history of the Majlis codex itself. The first gatherings of the first volume, in particular, show clear traces of prolonged humidity: the paper is cockled, the ink has thinned and feathered, and in places faint strokes have blurred where facing pages stuck together. In these zones, letterforms lose their

⁵⁰⁰ VqA, vol. 1, 1, 22, 35, 289; vol. 2, 47.

⁵⁰¹ Ali Akbar Dehkhoda, *Lughat-nāmah-i Dihkhudā*, 50 vols. (Tehran: Mu’assasa-yi Lughat-nāma-i Dihkhudā va Markaz-i Bayn al-Milālī-yi Āmūzish-i Zabān-i Fārsī, Dānishgāh-i Tihrān, 1325–1359 [1946–1980]); Ḥasan Anvari, *Farhang-i Buzurg-i Sukhan*, 8 vols. (Tehran: Intishārāt-i Sukhan, 1381 [2002]).

sharpness and diacritics are often only partially visible, if at all. Localised water damage at the lower margins further distorts descenders and terminal strokes, while general edge-darkening reduces contrast between ink and paper. Even where the underlying hand is relatively regular nasta‘līq, these physical alterations turn what were originally straightforward lines into sequences that can only be reconstructed by triangulating context, paleographic comparison, and internal collocations.

This difficulty is exacerbated in stretches where the writing shifts into shikasta nasta‘līq and tightly cursive forms. Here, the speed and fluency of the scribe come at the cost of clear segmentation: words run together, letter boundaries collapse into long, sinuous strokes, and dots are omitted or displaced in ways that would have been easily recoverable to a contemporary reader habituated to the hand, but are far less transparent to a modern editor working from a single damaged witness. In dense passages, it is often not immediately evident whether a cluster represents a single unusual word, two commonly paired words written without spacing, or a simple misplacement of dots.

These material and paleographic difficulties have shaped the edition in two ways. First, they have required a conservative editorial stance: wherever multiple readings remained plausible, I resisted the urge to harmonise and instead either retained the more literal, if awkward, form or flagged the uncertainty in the footnotes. Second, they demanded that paleographic reconstruction be constantly cross-checked against the semantic and stylistic habits of the text as a whole, rather than treating any single blurred line in isolation. In practical terms, this meant that editorial judgement had to operate at the intersection of damaged ink, ductus, and discourse, always aware that the material vulnerabilities of the codex are themselves part of its history of use, handling, and reception.

Multiple Hands and Authorial Layers

The manuscript of *Vaqāya ‘al-Ayyām* is not the product of a single continuous act of writing, but of a stratified process in which several hands intervene over time. For the editor, this raises two sets of questions: *who* is writing at any given point, and *how* far later interventions should be treated as part of the text or as commentary upon it. Distinguishing between authorial corrections, scribal adjustments, and later annotations therefore directly affects how Qazvīnī’s voice—and the authority of the words on the page—are understood.

An important distinction is contemporary annotations versus later family or reader notes. The manuscript contains marginalia and short insertions that differ in ink colour, hand, and tone.⁵⁰² Some appear to be near-contemporaneous—brief clarifications of dates and cross-references⁵⁰³—type notes that help a future reader follow the sequence of events. Others, however, have a distinctly retrospective or evaluative character: comments on Qazvīnī’s “shamelessness,” references to his death, or remarks that summarise “the use” of a passage for posterity.⁵⁰⁴ These latter notes, often written in a more modern hand and sometimes using slightly updated orthography, are best read as family or later-reader commentary rather than extensions of the original narrative. In the edition, I have reproduced such annotations either in the apparatus or, where they have clear framing value (e.g. the long later preface and thematic outline), as separate paratexts, typographically distinguished from Qazvīnī’s own prose. This preserves their evidentiary value for the history of reception without obscuring the chronological gap between the author and his annotators.

There remain, inevitably, liminal cases where the attribution of a stroke or word cannot be decided with confidence. In passages where over-writing is heavy and the underlying form almost entirely effaced, or where a marginal addition could plausibly be either a last-minute

⁵⁰² The annotator has marked and commented many pages with red ink. See VqA, vol. 1, 59, 112.

⁵⁰³ VqA, vol. 1, 149.

⁵⁰⁴ VqA, vol. 1, IV.

authorial supplement or a later reader's gloss, any firm decision would be speculative. In such instances, I have adopted a deliberately non-maximal approach and signalled the uncertainty in the footnotes. These layered hands and uncertain boundaries remind us that *Vaqāya 'al-Ayyām* is itself the product of ongoing negotiation between author, scribes, and later readers that mirrors the struggles over authority analysed in the main body of the book.

Orthography, Punctuation, and Normalisation

Vaqāya 'al-Ayyām exhibits highly variable orthography. Proper names, place-names, and even very common words are spelled in more than one way, sometimes reflecting etymological forms, sometimes phonetic or colloquial pronunciation, and sometimes simple inconsistency. In editing, I have retained this variation where it does not impede understanding, since it is part of the linguistic texture of the text and occasionally signals regional or sociolectal colouring. Normalisation has been applied primarily to ensure that the same historical person or place is recognisable across the volume (e.g. harmonising repeated spellings of a governor's name or a town), and in a small number of cases where an otherwise unfamiliar form would unnecessarily obscure meaning. All such interventions follow consistent rules and are not aimed at modernising the prose into contemporary standard Persian.

The manuscript also lacks modern punctuation and explicit sentence boundaries. Lines run on with minimal segmentation, and pauses are indicated only by spacing, conjunctions, and occasional elongation of letter forms. In the edited text, I have introduced full stops, commas, and paragraph breaks to reflect syntactic structure and narrative rhythm, guided by conjunctions, verbs of saying, and temporal markers. Direct speech is signalled by quotation marks only where a change of voice is clearly indicated; in more ambiguous cases, the phrasing has been left closer to the manuscript's paratactic flow, with the risk of slight awkwardness preferred to over-interpretation.

Finally, Qur’anic phrases and ḥadīths appear in a variety of Arabic and Persianised spellings. Where a citation could be confidently identified, I have regularised it to the standard Arabic form found in modern printed editions, adding full diacritics where this aids clarity. At the same time, distinctly Persianised forms that are integrated into the surrounding syntax (for example in ziyāra formulas or proverbial usages) have been left as they stand, with occasional clarification in notes. Significant divergences from canonical wording—whether omissions, additions, or variant readings—are recorded in the footnotes. In this way, the edition balances readability and recognisability with fidelity to the manuscript’s own linguistic and devotional register.

Gaps, Illegible Sections, and Suspected Omissions

A small number of passages in the manuscript are affected by outright loss: missing words or parts of lines where the paper has been damaged. In such cases, I have resisted the temptation to silently “repair” the text. Where the loss is limited and the missing word can be reconstructed with a high degree of confidence from context and parallel usage, I supply it in square brackets [], noting the intervention in the apparatus. If, despite all comparative and contextual methods, an individual word remains unreadable, it is represented in the main text as (...).

Finally, there are passages in which the writing is technically legible but semantically opaque—compressed shikasta sequences that yield awkward or unfamiliar constructions, or apparent non-standard usages that do not violate grammar but sit oddly in context.⁵⁰⁵ Here, the guiding principle has been editorial restraint: if a form can be read and parsed, it is generally printed as it stands, with a note only when the meaning is particularly doubtful. Emendation has been reserved for cases where the manuscript reading produces clear nonsense (e.g.

⁵⁰⁵ VqA, Vol. 1, 89.

impossible dates, broken syntax) and where a minimal change, supported by ductus and usage elsewhere in the text, restores sense.

Editorial Principles and Procedures

The preceding sections have described the material state of the manuscript and the main difficulties it poses; this section sets out how those conditions were translated into a concrete editorial practice. The aim has been to produce a version of *Vaqāya‘ al-Ayyām* that is readable and internally consistent, yet still transparently anchored in the single manuscript witness and honest about its limits.

Transcription and Transliteration

This edition is based on a single witness: the two-volume Majlis manuscript of *Vaqāya‘ al-Ayyām*. Because no additional manuscript copies were available for collation, the editorial task was not to establish a stemma or choose among variants, but to produce the most reliable readable text possible from one layered, occasionally damaged codex while keeping interventions transparent.

My transcription is predominantly conservative. Orthographic variation is generally retained as part of the manuscript’s late-Qajar texture; however, obvious spelling mistakes that impede comprehension (e.g., clear dittography, a dropped letter that produces nonsense, or a manifestly corrupted proper name) have been corrected in the main text, and the manuscript form is recorded in a footnote. Proper names and place-names are treated with limited standardization for the sake of consistency and indexability.

For Latin-script rendering in the analytical chapters (names, titles, technical terms), transliteration follows IJMES as the baseline system. At the same time, I adopted a small number of project-specific exceptions and conventions—primarily to maintain consistency

with established scholarly usage for certain well-known names and terms and to reduce visual noise in heavily transliterated passages. These modifications are stated in the “Note on Transliteration” at the beginning of this book and have been applied consistently throughout.

Normalisation Choices

The edition adopts a deliberately light-touch normalisation policy. Linguistically, I have not modernised Qazvīnī’s Persian: archaic verb forms, pronominal usage, and late-Qajar syntactic habits are retained wherever they are legible, since they are part of the text’s social register and authorial self-presentation.

The edition follows the manuscript’s practice as closely as possible for numerals: numbers are reproduced in their Persian/Arabic-script, while maintaining internal consistency in the representation of currencies, quantities, and counts. Finally, the dating system is treated differently in the Persian edition and the translated/analytical sections: in the edited Persian text, dates are given only in Hijrī as they appear in the manuscript, whereas in the translated passages and commentary I provide Hijrī and Gregorian equivalents (Hijrī first, Gregorian in parentheses) to support historical orientation and cross-referencing.

Editorial Apparatus

The edition provides explanatory annotations where the manuscript assumes local knowledge that a modern reader may not share. These include (a) historical notes on institutions, offices, and events; (b) geographical notes identifying toponyms, routes, and regional designations; and (c) prosopographical notes on recurring individuals and networks (patrons, clerics, governors, tribal leaders). Annotation is intentionally selective. I intervene when a name is obscure but consequential for the narrative of authority, when a place-name is ambiguous or has shifted historically, or when the passage’s analytical significance depends on identifying the actor or

institution precisely. By contrast, widely known figures, standard religious formulas, and unproblematic everyday vocabulary are generally left uncommented; in these cases the edition “trusts the reader” and avoids turning the footnotes into a parallel text.

Reflections: Editing as Interpretation

Editing *Vaqāya ‘al-Ayyām* has confirmed a basic point of textual scholarship: an edition is never a neutral “copy,” but an interpretive construction that mediates between a material witness and its readers.⁵⁰⁶ In this project, that mediation is unusually consequential because the manuscript is physically uneven, layered by multiple hands, and marked by ethically sensitive content. Choices about normalization, punctuation, and emendation inevitably shape how readers perceive Qazvīnī’s voice, temporality, and moral positioning.

Editing also intersects directly with the book’s analytical concerns—authority, audience, gendered respectability, and power. The manuscript repeatedly manages accountability through calibrated disclosure: legal-rhetorical gestures, pious self-narration, euphemism, and the displacement of agency onto Shayṭān in moments of temptation. Over-normalisation risks turning rhetorical management into unequivocal confession, especially in passages on sexuality, punishment, or household discipline. Here, editorial restraint is not only a technical preference but a methodological commitment: to preserve the text’s strategies of implication so they remain available for analysis of ethical self-fashioning and audience design.⁵⁰⁷

Finally, close engagement with the codex has shifted my sense of *Vaqāya ‘al-Ayyām* itself. The manuscript’s layered paratexts, corrections, and later framing material make it difficult to sustain a clean divide between “private diary” and “public report.” Instead,

⁵⁰⁶ Jerome J. McGann, *The Textual Condition* (Princeton, NJ, Princeton University Press, 1991), 27.

⁵⁰⁷ For ethical self-fashioning and audience design, see footnotes 221 and 423.

authorship appears as a social practice—collaborative, surveilled, and reputation-conscious—whose material traces remain visible on the page. In that respect, the editorial process has reinforced the book’s central claim: that Qajar power is not only narrated in this text but is also embedded in its very conditions of writing, circulation, and later archival afterlife.

With these principles and limits made explicit, the reader can now approach the edited text with a clear sense of what it represents: a carefully reconstructed, minimally normalized rendering of a single late-Qajar manuscript witness, complete with its interruptions, uncertainties, and layered voices. The edition that follows is therefore offered not as a definitive, purified “work,” but as a transparent bridge between the Majlis codex and scholarly reading—one that preserves the manuscript’s material logic while making it usable for historical, literary, and theoretical analysis. It is in this spirit that the edited *Vaqāya‘ al-Ayyām* is presented below.

سفرنامه وقایع‌الایام شیخ‌الاسلام قزوینی به خط خودش⁵⁰⁸

۸۶۹۱۲ص ۱۳۷۲۹

نامش میرمنصور و از معاریف زمان قاجاریه و از خاندان‌های ریشه‌دار آن سامان و از مخصوصان و محارم آقابالاخان سردار و چنانچه در این کتاب دیده می‌شود، در حکومت و مأموریت بروجرد و لرستان و عربستان، وی همه‌جا همراه و در ایالت‌های دیگرش، شیخ‌الاسلام را نایب‌الایالت برقرار و منصوب داشته و همه نوع اختیار شهر و حوزه حکومتی خود را به او واگذاشته است. اما این یادداشت‌ها که ۳ جلد و از ۲۷ جمادی‌الاولی ۱۳۰۹ تا ۲۷ رجب ۱۳۱۲ در دست تحریر داشته، بدون عراق و از روی حقیقت و واقع، صدها بار از سفرنامه‌های فرنگستان آن ایام مفیدتر و حاوی مطالب و واقعیت‌هایی است که همه اوضاع اجتماعی و فردی و طرز زندگانی طبقات مختلف مردم را، از یک فرد دهقانی و شهری تا بزرگان درباری و ملاکین و روحانیون و تجار و صاحبان قدرت را با دیگران و حتی طرز و وسایل مسافرت‌ها و لباس و خوراک و آداب اجتماعی و رسومی که هم‌اکنون منسوخ و بلکه در کتاب‌ها هم ضبط نشده، نگاشته - برای نمونه، مختصری از رئوس مطالب را در - شماره فهرست‌وار نگاشتم. گرچه دقت بیشتر شود، صدها موضوعات مهم اجتماعی و سیاسی، که خود از نزدیک دیده و یا شخصاً در آن دخالت داشته، در آن دو مجلد هست که بهترین منبع و مدرک جهت محققین و مورخین است که آئینه‌وار، ساده و بی‌پیرایه، مردی آگاه و وارد نوشته و می‌توان گفت نقاشی و ترسیم نموده. بعضی شگفت‌آور و پاره‌ای تأثرخیز و برخی ملالت‌آور و همه از روی حقیقت، همان‌طور که واقع شده و مشاهده نموده، بدون پرده‌پوشی و مجامله نوشته و بسی مطالب مهم که در این کتاب به نظر می‌رسد که در تاریخ‌ها و مدارک دوره قاجاریه نیست و یا به این تفصیل و با شرح جزئیات نیامده، مانند واقعه برخورد جهانشاه‌خان افشار با شاهزاده احتشام‌الدوله که حکم صدراعظم و فرمان ناصرالدین‌شاه را جهت تغییر جهانشاه‌خان در دست داشته و منجر به زد و خورد و بالاخره شکست شاهزاده و زندانی شدن در کرسف⁵⁰⁹ گردیده و مؤلف که در آن اوان به زنجان رسیده و شاهد قضیه بوده تمام جریان را به تفصیل‌ها نوشته در صفحات ۱۵۵ و ۳۴۰

[II] در این سفرنامه، بعضی آبادی‌ها و دهات را نام می‌برد و مختصری هم از وضع آن ایام می‌دهد و همچنین پاره مواضع و پل‌ها و نام بانیان و باغ‌ها و کاروان‌سراها و بعضی نوادر و غرائب تنگ شورا ب ۲۳ رامین نام دهی است در اطراف زنجان تنگ زاهد ۶۵- تنگه رازان ۱۹ دیرکوندها ۳۰ پل چالان‌چولان شش‌چشمه که ناظم خلوت تعمیر نموده ۱۹ پل و برج کوشک که پل ۲۲ چشمه دارد ۴۰ بقعه زید بن علی بن حسین در دزفول ۴۳ تخت رستم و آخور اسب رستم ۴۵ امامزاده شهنشاه ۴۷ ایل سگوند و حسنوند ۴۸ باغ گلستان در خرم‌آباد ۶۴

⁵⁰⁸ معانی واژگان این تصحیح که در پانویشت آمده، بر پایه مدخل‌های وبگاه «پارسی‌ویکی» اخذ شده است. این وبگاه مدخل‌ها و شواهد را از چند فرهنگ و لغت‌نامه فارسی گرد آورده است؛ بنابراین، ارجاع‌های حاضر ارجاع مستقیم به اصل چاپی لغت‌نامه‌هایی چون دهخدا و معین نیست، بلکه ارجاعی برخط و غیرمستقیم است. وبگاه در آدرس زیر قابل دسترس است: www.parsi.wiki

⁵⁰⁹ کرسف: نام شهری در زنجان.

تعریف اسبی که نه ماده بوده و نه نر و به نظر مؤلف خواجه بوده (گویا این حیوان مخصوص حرم سلطان بوده) ۶۱

جنگ خروس در خانه نایب‌الحکومه بروجرد بعد از شام و آخر شب ۱۷

ملاقات مؤلف با فارس بروجردی شاعر ۱۸

نام و تعریف نوعی غذا موسوم به سُقُر ۲۰

حرمت دخانیات و حکم مجتهد و ممنوع بودن استعمال حتی در شهر و دهات بین راه ۱۵

راجع به فخرالدوله و نظر عقیده مؤلف و مردم به او حتی حضرت والا: (فخرالدوله ولدالزنا حرام‌زاده بی‌دین سگ‌هار

از فرنگستان آمده، آن بی‌دین بدنامی دین و دولت و ملت را با زلف فخرالدوله دادند...) ۴۸

اشعار فارس بروجردی و سیدباقر آشفته که جهت مؤلف خوانده‌اند ۴۹

بزقرمه حضوری ۶۷

دستگیری فرامرز یاغی و جلوی توپ گذاشتن او ۵۹

[III] فهرست بعضی مطالب و مندرجات سفرنامه شیخ‌الاسلام قزوین. تحریر در ذی‌حجه ۱۳۱۰

۱- شرح زندگانی طبقات مختلف مردم از رعایا و کسبه و تجار و افسران و علما و مستوفیان و ملاکین عمده و حکام و غیره	در همه کتاب	۱۷- نزاع جهانشامخان با شاهزاده ۳۴۰ و ۱۵۶ احتشام‌الدوله و دستگیری و زندان کردن شاهزاده در کرسف و التماس او برای آزادی و نجات و اظهار زیبونی او
۲- آداب و رسوم و وضع خوراک و لباس مردم	در بیشتر صفحات	۱۸- تلگراف صدراعظم و ابلاغ اوامر شاه ۱۹۶ به آقابالاخان سردار که مقصرین را باید بکشد و با گرفتن پول آزاد نسازد
۳- ترتیب مسافرت و منزل کردن در بین راه‌ها	بیشتر صفحات	۱۹- جلوی توپ گذاشتن مقصر و تفصیل کند ۵۹ و زنجیر و خلیلی
۴- رابطه پنهانی اولیاء مرکز از پادشاه و وزرا یا معاریف شهرها	بیشتر صفحات	۲۰- اختلاف حاکم همدان با ملای بزرگ ۲۰۵ شهر و امر به اخراج او و تدبیر یکی از مالکین که سیصد نفر از رعایای خود را با عمامه سیاه و سبز کفن پوشانده جلوی سربازها می‌فرستد.
۵- رسوم عید و دید و بازدید و مجالس عزا و عروسی و زوار	بیشتر صفحات	۲۱- شکایت ورثه نیمتاج‌خانم به شاه از سردار که املاک آن‌ها را غصب کرده و ۳۳۰/۴۹ دستور شاه و سپردن املاک به صاحب سفرنامه

۲۲- اذن خواستن رعایا برای عروسی فرزندان خود از مالک و دادن تحفه و پیشکش	۴۰۳	۶- نمونه مظالم ملاکین و اعیان درباره رعایا
۲۳- تراشیدن سر زنی که متهم به فساد بوده	۱۵۸	۷- نمونه از عملیات جهانشاهخان و تعریف زندان او در کرسف
۲۴- چوب زدن مؤلف در زمان پیشکاری خود در زنجان از طرف سردار بقال و قصاب و غیره را	۱۵۸	۸- وضع رعایا و چگونگی زندگانی خانواده آنان بیشتر صفحات
۲۵- چوب زدن داروغه سابق و تعیین داروغه جدید و دریافت پیشکشی	=	۹- اخلاق عمومی و طغیان رعایا از فشار حکام و غیره
۲۶- چوب زدن طلبه‌ای که مست کرده بوده	=	۱۰- ترتیب گرفتن مالیات از دهات و طرز مراجعه مأمورین و شرایط پذیرایی از آنان و چگونگی مالیات جنسی و نقدی
۲۷- تعارف گرفتن سردار هزار تومان از مقصر و آزاد کردن او	=	۱۱- عواید و مداخل والی و حاکم و طرز تقسیم با دیگران
۲۸- زنجیر کردن عمده‌ای که گنج یافته	=	۱۲- ارسال سوغات و تحفه برای مرکز و موقع آن
۲۹- تعریف کند و زنجیر و بخو و خلیلی و ساختن	=	۱۳- قربانی کردن رعایای دهات هنگام ورود و عبور والی و مالک و بلوک گردشی. گاو و گوسفند و بردن نوکران
	=	۱۴- تعهد و اضافه نمودن حاکم جدید بر میزان مالیات نقدی و جنسی سابق و پیشکش و سرکشی کردن به رعایا
	=	۱۵- نام دهات و مالکین آنها و وضع محصول و درآمد
	=	۱۶- نام و شغل و سمت عده زیادی از رجال و وزرا و مستوفیان مرکز و شهرها و تعریف اعیان و ملاکین شهرها و نفوذ علما و آخوندها و دست‌اندازی آنها به اوقاف و حمایت از حکام و بالعکس

- ۳۰- رسم شال انداختن شب چهارشنبه آخر سال که ۱۹۵ صاحب‌خانه حتماً باید چیزی در آن بگذارد
- ۳۱- رسم تقاضای استخلاص حبسیان که در شب و روز ۳۷۹ عاشورا دسته قمه‌زن از والی و حاکم و دربار می‌نمایند و چنانچه پذیرفته نشود، خودشان را تا حد مردن قمه می‌زنند و شورش کرده و بیرون نمی‌روند مگر با محبوسینی که خواسته‌اند و به این رسم فقط به‌وسیله این کتاب آگاه می‌شویم
- ۳۲- فرار مردم اردبیل از ظلم حکام و هم‌قسم شدن به قید ۳۲۰ زن طلاق برای مهاجرت به روسیه و عربستان⁵¹⁰
- ۳۳- بست نشستن رعایا و نوکران و کسبه و غیره⁵¹¹ ۲۳۵
- ۳۴- اخراج رعیت از ده و خراب کردن خانه او به اتهام ۶۷ جلد دوم این‌که مفسد است
- ۳۵- قصابی کردن سرباز و توپچی‌ها ۱۶۴
- ۳۶- دستور انداختن توپ سحر و افطار به‌وسیله مؤلف ۱۹۰
- ۳۷- خرقة ترمه؛ خلعت حضرت والا به مؤلف ۱۹۹
- ۳۸- کند و زنجیر کردن آقا سلطان اصائلو ۳۹۳
- ۳۹- شورش مردم ملایر و بستن دکان و بازار از مظالم ۲۵۲ سردار و بست نشستن در تلگراف‌خانه
- ۱- اشعار سیدباقر آشفته و قطعه‌ها به تاریخ تولد ۴۹ تولد سگ‌های حضرت والا (قابل دقت و تأمل) با اولاد ایشان مشتبّه نشود
- ۲- قطعه جوابیه حضرت والا به تخلص سیار ۵۰
- ۳- اشعار فارس بروجردی در هجو امین سلطان ۳۳۹ و مدح سردار
- ۴- بعضی اشعار از خود مؤلف به تخلص منصور، ولی به نظر بنده مشکوک است
- ۵- یادداشت محسن میرزا میرآخور هنگام عزل ۳۴۶ ص از حکومت ساوه و غارت شدن اموالش به دست اهل ساوه و ورود به منزل مؤلف در راه عزیمت به تهران در سنه ۱۳۱۶
- چند کلمه راجع به صاحب و مؤلف کتاب. برای شناسایی این شخص چندشخصیتی یعنی میرمنصور شیخ‌الاسلام قزوینی که با عمامه سیاه سیادت و لحيه بلند و عبا و ردا و معاونت یک شاهزاده آزاده از هر قیدوبند و دستگیری او در هر کار و به فحواي مندرجات کتاب حاضر از هیچ منکری انکار ندارد و در تمام مجالس بزم و قمار، پای ثابت و قائم است و اگر جمله «إِقْرَأِ الْعُقَلَاءَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ جَائِز» درباره‌اش صادق باشد، در موارد متعدد به ایما و اشاره برگزار کرده که بر خواننده بصیر پوشیده نیست. ولی در صفحه ۳۳۸ جلد دوم، واقعه شرم‌آوری را در نیمه‌شب نقل می‌کند که نوشتن آن به‌قدر

⁵¹⁰ در نسخه اصلی، شماره این قسمت ۳۱ آمده است.

⁵¹¹ در نسخه اصلی، شماره این قسمت ۳۲ آمده است.

ارتکابش وقاحت می‌خواهد و در سر راه تهران به قزوین، چندکیلومتری قزوین گنبد و بارگاهی دیده می‌شود که در زمان حیات ساخته و مزارش هم آنجاست. موقوفاتی برای آنجا تعیین نموده...
۶- از مندرجات مفید این کتاب تاریخ و جغرافیای شهر قزوین است، بالاخص مطالبی که راجع به قنات‌ها، کاروان‌سراها، مساجد و حمام‌ها و بقاع و توابع قزوین از صفحه ۳۴۹ تا ۳۶۵ جلد دوم نوشته بسیار مورد استفاده و مستند است.

- ۴۰- مجازات توسری زدن که مکرر آورده و غیره ۱۷۶
۴۱- چوب زدن پدر سرباز فراری و حبس و بخو نمودن ۳۲۱
۴۲- گفت‌وگو در عمل داروغگی و تعیین حق حاکم ۳۵۳
۴۳- تکررت بروجدی‌ها که دروغگو هستند و خود شهر ۷۲
که دارالحزن است نه دارالسرور
۴۴- مسافرت ناصرالدین‌شاه به غرب و مغضوب شدن ۸۵
ساری اصلان و فحش دادن شاه به او

چند کلمه راجع به صاحب و مولف کتاب. برای شناسایی این شخص چند شخصیتی یعنی میر منصور شیخ‌الاسلام قزوینی که با عمامه سیاه سیادت و لویه بلند و عبا و ردا و معاونت یک شاهزاده آزاده از هر قید و بند و دستگیری او در هر کار و به فحوی مندرجات کتاب حاضر از هیچ منکری انکار ندارد، و در تمام مجالس بزم و قمار پای ثابت و قائم است، و اگر جمله اقرار العقلاء علی انفسهم جائز درباره‌اش صادق باشد در موارد متعدد به ایما و اشاره برگزار کرده که بر خواننده بصیر پوشیده نیست ولی در صفحه ۳۳۸ جلد دوم واقعه شرم آوری را در نیمه شب نقل می‌کند که نوشتن آن به قدر ارتکابش وقاحت می‌خواهد، و در سر راه تهران به قزوین چند کیلومتری قزوین گنبد و بارگاهی دیده می‌شود که در زمان حیات ساخته و مزارش هم آنجاست. موقوفاتی برای آنجا تعیین نموده.....

۶- از مندرجات مفید این کتاب تاریخ و جغرافیای شهر قزوینست، بالاخص مطالبی که راجع به قنات‌ها، کاروانسراها، مساجد و حمام‌ها و بقاع و توابع قزوین از صفحه ۳۴۹ تا ۳۶۵ جلد دوم نوشته بسیار مورد استفاده و مستند است.

و بِهِ نَسْتَعِينُ

بسم الله الرحمن الرحيم

بعد الحمد و الثناء

از آنجایی که قوائد تجارب، متصدیات امور مربوط در حفظ مشروعات اعمال است و او نیز منوط به انکار که نگاهداری این هم موقوف به کتابت است، خاصه از برای مسافر و چون به واسطه علایق و عوایق⁵¹² روزگار جهت قوه مدرکه، ضعف و فتوری در موارد خاصه مشخص است، لابد انصراف حاصل و محو از گزارشات واصل است. لاجرم اولی‌تر آن است به‌طور روزنامه در اوراقی چند درج افتد.

بسم الله الرحمن الرحيم

هست کلید در گنج حکیم

فاتحه حکمت و ختم سخن

نام خدایی است درو ختم کن

کو بودش زینت هر انجمن

شهر جمادی‌الآخری من شهر سنه ۱۳۰۹

روز پنجشنبه، ۲۷ [جمادی‌الثانی]

سه ساعت به غروب مانده، بدون اطلاع و استعلام واقعه و خداحافظی از رفقا، از خانه به طرف میدان توپخانه دولتی آمدم. تراموا⁵¹³ را دیدم، مرکوب ساخته، به اداره راه‌آهن رفتم. قدری مترصد شدم تا راه‌آهن آمد. او را نیز راکب شده و در زاویه حضرت عبدالعظیم سلام الله علیه پیاده و راحل گردیده، به عتبه‌بوسی آن حضرت نایل شده، دعای خیر دوستان را گفتم. عزیزخان منزل مرتب و امتیاز داده بود. به آنجا راهی شدم. لباس را عوض کرده، به خانه ناظم‌التولیه رفتم. عباس‌قلی‌خان را ناخوش و ناسور دیده، بعد از عیادت ایشان چایی صرف شد. قبایی که پوشیده بودم جیب نداشت. دادم بردند خانه، [۲] شاهزاده جیب ما را درزگیری کنند. وقتی که آمدم، دیدم به قدر یک صره⁵¹⁴ نبات هم در جیب آن گذاشته بودند. امیدواری از کام شیرین بودن این سفر حصول یافت. شب را در آنجا توقف ساخته، چند کاغذ جهت بعضی اشخاص به تهران نوشتم. بعد از فراغت، شام حاضر بود، خوردیم. به‌فاصله استحمام کرده، به خواب رفتم. عزیزخان را به شهر فرستاده بودم قاطر بیاورد.

روز جمعه ۲۸ [جمادی‌الثانی]

⁵¹² متضاد علایق

⁵¹³ نسخه اصلی: ترموای

⁵¹⁴ صُرّه: همیان درهم و مانند آن.

از خواب بیدار شده، حمد خدا و ثنای حضرت ختمی‌مآب و آل طاهرین او را به جای آورده، دوگانه برای یگانه گزاردیم. جهت رفع کسالت خواب، چایی صرف نموده، از آنجا نرم‌نرمک به طرف منزل آمدم. شاهزاده بنا به رسومات ظاهریه دنیا، دو کله‌قند و یک گروانکه⁵¹⁵ چای و چند جعبه حلویات مرحمت فرموده بودند. یک کله‌قند را به پرویزمیرزا داده و راهی شهر کردم. کله‌قند دیگر و چایی را به عزیزخان داده، همراه بیاورد.

روز شنبه ۲۹ شهر جمادی‌الثانی

پنج ساعت از دسته گذشته، از زاویه مقدسه⁵¹⁶ سوار شده، به طرف حسن‌آباد پی سپردیم. دو به غروب مانده، وارد گردیده، برادر مرحوم مستشار و پسر عموی ایشان را ملاقات نموده، معلوم شد نعلش را به حضرت معصومه سلام‌الله‌علیها حمل می‌نمایند. لدی‌الورود،⁵¹⁷ به واسطه صدمه راه و اسباب کوک نبودن خودمان و آشنای ایشان، به منزل آن‌ها رفتم. چای مطلوب صرف شده، نان پنیری تناول نمودیم. به صحبت مشغول شدیم تا شب شام خوردیم. در همان حجره، خواب را استراحت قرار دادیم. عزیزخان عبدالله‌میرزا در حجره دیگر بودند. حسن‌آباد از حیث مکانیت و آب بسیار مرغوب و پسندیده است. جزو ملوک پشاوند محسوب است. ملک ممالکی محمدحسن‌خان مقرر است [۳] حاجی محمدحسن، امین دارالضرب،⁵¹⁸ کاروان‌سرای حسینی صحیحی احداث نموده و واقع در سمت شرقی آن قطعه است و ملک کاروان‌سرا حالا در تصرف حاجی است؛ یعنی خریداری اوست و آب مشهور کرج از طرف شمالی آن به سمت غربی جریان دارد و در این ایام فرنگی، برای دلجان و ایاب‌وذهاب آن که به سهولت بگذرد، پل خوبی ساخته است.

روز یکشنبه غره شهر رجب‌المرجب

راکب مرکوب خود شده، با همراهان راهی شدیم. امروز هوا بسیار نامطلوب و بادهای مخالف و باران‌های شدید وزید و بارید. طرف⁵¹⁹ راه به‌صعوبت طی گشت. به قول بعضی‌ها، چیزی (...). روی داده، خسته و مانده و باران‌خورده، به هزار یا علی‌مدد، به قلعه معروف محمدعلی‌خان رسیدیم و در مهمان‌خانه واقعه در آنجا اقامت کردم. حضرات رفقا به واسطه اینکه بیکاری ننمایند و علاقه داشته، بالاتفاق به طرف علی‌آباد رفته و بنده ماندم.

جهانگیرخان، سرکرده سوار ایل شاهسون که قلعه محمدعلی‌خان قدری‌اش به ملکیت اوست و در اداره و سپرده صارم‌الملک است، از ده پیش ما آمد. قدری نان و تخم‌مرغ آوردند و مشغول صحبت با او شدم. بعد رفتند و بیکار ماندم. جهت حاجی‌لطف‌الله‌خان و سایرین، کاغذ به تهران نوشتم، دادم غلام‌های شاهسون که می‌روند ببرند. نماز مغرب و عشا به جای آورده، کباب مرغ و تخم‌مرغ حاضر نمودند. شام را تناول کرده، بعد خوابیدم.

روز دوشنبه ۲ شهر رجب‌المرجب

هوای امروز در کمال اعتدال و سلامت است. بعد از صرف چای و غلیان، به خواست خداوند سوار گردیده، همه‌جا آمده تا به علی‌آباد رسیدیم. یک استکان چای از قهوه‌خانه آن صرف نموده و غلیانی نیز کشیدیم. مکانیت اینجا واقع در تنگه است [۴] که اطرافش محاصره و جبالی است. آب‌وهوای معتدلی در همه اوقات دارد. اصطخری در بلندی واقع است که

⁵¹⁵ گروانکه: وزنی تقریباً معادل پنج سیر که فقط در چای استعمال می‌شود.

⁵¹⁶ زاویه مقدسه: قصبه شاه‌عبدالعظیم که اکنون موسوم به شهر ری است.

⁵¹⁷ همین که آمد، همین که رسید، گاه ورود.

⁵¹⁸ دارالضرب: می‌خکده، ضرب‌آهنگ، جایی که پول در آن سکه می‌زنند.

⁵¹⁹ انتها و پایان هر چیز

سمت شرقی آن را جناب مستطاب سرکار وزیر اعظم عمارات بسیار مرتفع قشنگ ساخته و قریب یک سنگ آب در این اصطرخ و عمارت جاری شده، به باغ جدیدالبناء جناب معظم‌الیه می‌رود. الحق، جای بسیار خوب و اسباب راحت همه‌قسم از جهت عابرین فراهم است.

و این‌گونه بناها را در شهر، کم شخصی میل احداث آن‌ها را می‌نماید تا چه رسد به جاهایی دور از آباد که به‌جز شکاری، کس دیگر تمکن ندارد. مگر همان صفای باطنی جناب وزیر اعظم است که هر نقطه را که در مدنظر در آورد، بدین قسم‌ها در آبادی و عمارت آن سعی بلیغ فرماید. القصه، شب را در آنجا نمائیم. رفتیم به طرف منظریه. در بین راه، در جلگه محاذی⁵²⁰ دره، دو رأس آهو نمایان شد. عزیزخان متعاقب آن‌ها رفت و دستگیر نکرد. سه روباه از طرف دیگر از کمینگاه جستن نموده و عرصه صحرا را در زیر پی به تاخت درآوردند. آن‌ها هم (...) آخر چیزی نشد. سه ساعت به غروب مانده، به منظریه ورود نمودیم. نماز به جای آورده، صرف چای و غلیان کامل شد. امشب را چون دیشب کباب مرغ و تخم‌مرغ شام خوردیم.

روز سه شنبه سیم شهر رجب‌المرجب و چهارشنبه چهارم

از منظریه حرکت نموده، به سمت عتبه‌بوسی حضرت فاطمه معصومه مظلومه سلام‌الله‌علیها روان شدیم. در بین راه، عمله چند دیدیم که مشغول رمل ریختن به خیابان عبور و تسطح آن شهر. واقعاً، در تمام نقاط ایران، خیابان به این طرز و خوبی شنیده نشده که در همه وقت، صیف و شتا، نه گرد برخاسته شود و نه گل ایجاد زحمت گردد. قبل از ظهر به شهر قم وارد شده، در قرب صحن خانه گرفته، منزل کردیم. بعد⁵²¹ مطهر بودن جهت زیارت ضریح مطهر، به حمام رفته، بدن را غسل داده، بیرون آمدم. گردش‌کنان به خانه موسی [۵] روضه‌خوان رفتیم، نبود. از آنجا به آستان‌بوسی حضرت (...) ⁵²² گردیده، بی‌اسائه ادب⁵²³ و طرز غلامی از زیارت ضریح مقدس محظوظ، دعای خیر در حق همه مسلمین و مسلمات گفتم. بعد از عتبه‌بوسی و امیدوار شدن از رحمت حق، چنانچه مدلول حدیث جناب نبوی است، «مَنْ زَارَ بِقَمِ فَاطِمَةَ فَلَهُ الْجَنَّةُ»⁵²⁴، مرخص گردیده، از آنجا عزم دیدار آقاسیدابوالحسن که از مشفقان قدیم است، به سر مقبره و مشهد جناب مرحوم امین‌السلطان طاب‌ثراه⁵²⁵ رفتیم. نماز عصر را در آنجا گزارده، چای حاضر شد. بعد حرکت نموده، به مشهد مستوفی‌الممالک آمدم. عموی نایب‌الوزاره متولی آنجا نبود. مجدداً سعادت هم‌عنان گردیده، به حرم مطهر معاودت نمودم. نماز زیارت گزارده، متولی‌باشی را در حرم ملاقات نموده، ابداً آشنایی ننمود. به سلامی دل غم‌دیده ما شاد نکرد. به خانه آمدم. مشغول مکاتب طهران شدم. بعد از فراغت، از جهت شام نیمه کباب بره تدارک نموده بود. در نهایت خوشی صرف شد. غلیانی کشیده، استراحت را ترجیح داده، خوابیدم. گربه بی‌حقوق به‌واسطه اخذ گوشت که در اطاق بود، وثاق⁵²⁶ را زیر و زیر نموده، شاید سبیلی بتواند چرب نماید. ما را رنج الیمی وارد ساخته. مختصر، گویی شب قیامت بود، که گاه خواب و گاه از دهشت بیدار، تا صبح برزخ واقعی گذرانیدیم.

⁵²⁰ روبه‌رو

⁵²¹ به جهت؛ پس

⁵²² احتمالاً منظور «نائل گردیده» است.

⁵²³ در متن: بی‌اسائی ادب؛ در اینجا احتمالاً منظور بدون بی‌ادبی و نهایت احترام است.

⁵²⁴ هرکس فاطمه را در قم زیارت کند، بهشت از آن اوست!

⁵²⁵ جمله دعایی به معنای پاک و پاکیزه باد خاک او. دعایی است که درباره مردگان هنگام ذکر نام آنان بر زبان آرند.

⁵²⁶ حجره و سرا، خانه، اتاق.

روز پنج شنبه پنجم شهر رجب المرجب (...)⁵²⁷ در قم

دیشب که خواب نبودیم، از گرفتاری گربه زن قحبه که عرضه بدادم بیدار شدم. هوا را چون صورت و زلف نگار تار و روشن دیده، از شوق برخاسته و از برزخ نجات یافته. بعد از حمد و ثناء، درود بر حضرت رسالت‌پناهی و ادای نماز، جای صرف نموده، در این بین [۶]، سیدآقاموسی آمد و با عزیزخان قدری مزاح کرده، بالاتفاق به گردش و از آنجا به حمام امین‌السلطان رفتم.

الحق، این حمام یکی از حمام‌های خوب روزگار است و در غایت پاکیزگی و منزهی است. حوض‌های آب‌نمای حجاری‌کرده بسیار متعدد دارد که مشبک مرمر دور حوض‌های پیش از دو پارچه نیست، در صورتی که فلکه ساخته شده و فرش آنجا تماماً از مرمر است. اگرچه همه چیزش به وجه احسن مستحسن و خالی از اشکال است و برخلاف سایر حمام‌هاست، لکن خزانه او شکلاً متغیر است. چنانچه تا دیده شده، خزینه سکوی طرف بالا رفتن دارد و برعکس است، اینجا طرف نشیب در آب می‌رود. سر کیسه کرده، به بیرون آمدم و یک سر به دکان چلوکبابی رفته، نهار صرف شد و از آنجا به بازار رفته، قند و چای و دستمال خریداری نموده، مراجعت به طرف خانه کردم.

قدری خوابیدم. بعد از بیداری وضو ساخته، نماز فریضه ادا نموده، به طرف مشهد و مقبره حاج غلام‌حسن‌خان مرحوم راهی شدم و از آنجا به همراهی آقاسید آقاملاموسی به سمت منزل عود کرده، چای صرف شد. ملاموسی شروع به خواندن مولوی نمود. بعد از قرائت کتاب مستطاب، باز به اتفاق آقایان مذکور، به عزم زیارت برخاسته، صحبت‌کنان به حرم مطهر رفتم.

در قبه مبارکه به اقصی‌الغایه تهلیل حضرت سبحانی را مسیح شده، از این نعمت وارده ذی‌قیمت نهایت شکرگزاری را نموده، از طرف متولی‌باشی پیغام رسید که فردا را صبح، خیال دیدار شما را داریم. جواب دادم سحری چون مرغ به نغمه‌سرایی درآید، مرخص شده‌ام. ان‌شاءالله مراجعت خدمت سرکار نایل می‌شوم. امیدوارم عذر فرمایید. دو ساعت از شب گذشته، به منزل آمدم. آقاسیدآقا از خانه خودشان ترشی بادمجان آورده، بره پلوی خوبی طبخ کرده بودیم. با یکدیگر تناول نمودیم. بعد از شام آقاسیدآقا رفت و بنده [۷] استراحت کرده، به خواب رفتم. نصف‌شب هوا تغییر نمود، قدری برف بارید.

روز جمعه ۶ شهر رجب‌المرجب

از خواب بیدار شدیم. ثنا و درود گفتیم و نماز را ادا کردیم. هوای امروز را خیلی متغیر و در هم دیدم. حمام لازم شده بود. رفتن امروز را موقوف ساخته، به حمام رفتم و در آمدم. در صحن مشرف شده، زوار به زیارت حضرت سیدالشهدا صلو‌الله علیه از طرف تهران زیاده آمده بود و تا دو منزلی راهشان با ما یکی بود. از آنجایی که پند و اندرز قدما شنیده بودم، ماندن را ترک نموده، به رفتن مایل شدم.

بعد از زیارت، به منزل آمده، تدارک کرده، راهی شدیم. اکنون چهار از دسته رفته، گذشته است. از شهر بیرون آمديم. چهار فرسنگی که راه طی می‌نموده، کاروانسرای خرابی به نظر آمد که واقع در سر راه است. ملک آن از حاجی غفارخان سرتیپ خلج است و خیال آبادی آنجا را داشت. بنا و عمل‌ها کار می‌کردند. از آنجا گذشته، به فاصله دو میدان کاروانسرای

⁵²⁷ احتمالاً منظور «اطراق» است.

خراب و آبادی خالی از رسمی⁵²⁸ دیدیم که (...) گویی طیور هم از اینجا طیران⁵²⁹ نکرده بی‌بهره است، تا چه رسد قوافل و رواحل. بعد معلوم شد که وقف است، که از همه چیز آن از آب و خاک به توقیف مقرر است. خیلی افسوس و ملامت اولیای وقف را گفته، و از قرار معلوم مکان سارقین است که گاه گاهی دست تطاول دراز نموده، راه را مسدود سازند. و در اینجا دو راه است، یکی به طرف سلطان آباد می‌رود، یکی به سمت ملایر. چون قافله از راه ملایر رفتند و من هم طبعا به این طرف مایل بودم، به همراهی زوار راهی گردیده، دو ساعت به غروب مانده به تاج خواتون⁵³⁰ وارد شدیم.

بعد از ادای فریضه، چای صرف شد. حرکت نموده، از برای سیاحت و مسیر به کوچه‌های باغ‌های رفتیم. این ده واقعا بسیار مرغوب است. ملک آن تمام مسطح است. مغرب به منزل آمده، نماز گزارده. آقا سید هاشم رفیق پسر وزیر بقایا به طرف قم می‌رفت. پیش ما آمد. قدری صحبت نموده، رفت. شام نیمرو و کباب بره خورده، راحت شدیم. [۸] سربازهای سپرده آقای سردار قدری از آنها مرخص شده، به تهران می‌رفتند. غنیمت و دسته کاغذی به میرزا نادر گماشته، حضرت سردار به طهران نوشته، و خوابیدم.

روز شنبه ۷ [رجب‌المرجب]

ادای فریضه نموده، سوار شدیم. در بین راه بزرگ باغاتی دیدیم. استفسار مالک آن را کرده، گفتند تیول پسران میرزا نصرالله مستوفی گرگانی است. از آنجا گذشته، بعد از طی مسافتی وارد جهرود شدم. از هر حیث ده بسیار خوبی به نظر آمد. کاروانسرای شاه عباس داشت که حالا از بی‌صاحبی رو به مه‌دومیت گذاشته است. و این ده تیولی آقا میرزا جعفر، برادر میرزا محمود وزیر است. ذغال بسیاری آنجا بود. محل او را جویا شده، همچو مذکور داشته که درخت گردو و سایر فواکه در اینجا فراوان است. ذغال نموده، به شهر برده، به مصرف فروش می‌رساند.

رودخانه معظمی از کنار ده جاری بود که در کمال صافی و گوار است. در خانه منزل انداخته، صاحب خانه نان و پنیر و عسل و انگور عسکری خوبی داشت. آب گوشت حاضر نموده، تخم‌مرغ به همراه داشتیم. نهار را تناول کرده، در میان ده به گردش رفتیم. در کنار رودخانه رفته، اطراف رود تا به حدی که منتها به باغات ده میشد همه جا درخت‌های میوه بود، که در نهایت نظام و خوبی غرس نموده بودند. گمانم آن است که چون زیور و آلالی بهاری تاج شکوفه بر این اشجار بر پیراستگی کوشش نماید به افضل الانه مصفا خواهد بود.

از کنار رود معاودت کرده، به منزل آمده، از این خوشی که دیده بودم به مشهدی مهدی قلی صاحبخانه بنای تمجید گذارده، او نیز متابعت کرده، ولی بسیار تظلم از اجحافات و تعدیات صاحب تیول می‌نمودند. از برای شام گفتم چلوئی بکند. زمانی که آوردند، مأکولی نبود. قدری نان با تخم‌مرغ خورده و خوابیدم.

روز یکشنبه ۸ شهر رجب‌المرجب

نیم ساعت به دسته مانده از خواب برخاسته، بخاری را روشن کرده بودند گرم. چای صرف شد. صاحبخانه آمد که هزار محض خدمات [۹] ایشان انعام داده، احتشاد⁵³¹ اسباب نموده، سوار شدیم. هوای امروز خیلی سرد و خارج از اعتدال بود. و در بین راه کوه و کتل بسیار داشت. بعد از فراز و نشیب‌ها به ده بزرگ معتبری رسیدیم که از مال گرگانی‌ها بود.

⁵²⁸ آنچه از آثار خانه در زمین بماند.

⁵²⁹ پرواز کردن

⁵³⁰ تاج خاتون، روستایی است از توابع بخش سلفچگان شهرستان قم در استان قم ایران.

⁵³¹ آماده و مهیا کردن

از آنجا گذشته، به قنات و کاریزی رسیدیم که آب خوبی داشت. مستفسر کردم. گفتند ملک قوام‌الدوله⁵³² است. از آنجا نیز گذشته به ده دیگر که سیاوشان نام داشت رسیدیم که ملکی جناب مستوفی الممالک⁵³³. قریب دویست خانوار رعیت دارد. خیلی آباد و معمور است و رودخانه بزرگی در آنجاست که چهار چشمه دارد. مسجد خرابه در آنجا واقع است که از قرار مذکور از قدیم برپاست.

در سیاوشان به ملاحظه اینکه منزل فرود خیلی دور می‌شود نماندیم. دو فرسنگ از آنجا گذشته به تاج‌آباد آمدیم. قریب بیست خانوار رعیت در آنجا متمکن است. خانه حاجی حسین نامی منزل کردیم. کرسی حاضر بود. خیلی خوشنود و ابتهاج روی (...) نشستیم و حظ کردیم. چند دانه خربزه در سقف اطاق آویزان بود. از حیثیت رنگ و پوست کدوری شبیه فارچ بود. مشارالیه یکی آورد و پاره نمود. هرچند بد ظاهر بود، ولی باطن بسیار خوبی داشت. بعد از اکل آن، تیمم ساخته نماز خواندیم. چایی خوردیم. بیابان با صفائی داشت. تا مغرب به گردش آنجا رفتیم. عود کرده، نماز به جای آورده، صاحبخانه آبگوشتی برای خوردنشان طبخ کرده بود. برای ما آوردند. بد طعم و رنگ بود. میل نکرد، نان و پنیر میل کرده، و خوابیدیم.

روز دوشنبه ۹ [رجب‌المرجب]

برخاسته، چای صرف شد. سوار شده، بین راه ده به نظر آمد، امامزاده حسین نامی در آنجا مدفون است. بعد از یک میدان قریب، از آنجا به ده دیگر نظام آباد نام رسیده که ملکی پسران آقا میرزا علی قائم مقامی است. به ده دیگر رسیدیم (...). نام داشت. رد شده، ده دیگر مشاهده شد که آن هم متعلق به پسران قائم مقام است. چه قدر جای آبادی است. حیفه خوردم که صاحب دلسوزی ندارد. خانه سید محسن نامی که از رعایای آنجا بود وارد شده، نان و پنیری نهار خورده، حرکت نموده، به تماشای ده رفتیم.

کاروانسرای شاه عباسی خرابی دیدیم. مذکور داشتند که خرابی این ده به واسطه [۱۰] آب است. زمان طغیان محال است که انهدام نداشته باشد. همین ده بود که جناب مستوفی‌الممالک مرحوم طالب بود، ندادند. امامزاده‌ای مدفون آنجا است که گفتند از اولاد آن حضرت سجاد صلوات الله علیه است. جهت شب آبگوشت و خوب طبخ کرده بودند. خیلی خوردیم. سید گرسنه و خانه مشحون طعام، عقل باور نکند کز غم جان اندیشد. فاصله نگذشته، خوابیدیم. تا صبح چند مرتبه شده، آب خوردم.

روز سه شنبه ۱۰ [رجب‌المرجب]

امروز هوا بسیار برودت دارد و راه هم بسیار دور است. حالت درستی⁵³⁴ ندارم. سوار شده، رفتم. در بین راه در قله بعضی جای میل‌های بلند بزرگ بود که از آیات سنگر نادرست. سه ساعت به غروب مانده وارد دیزان که به نواب ناصرالدوله فرمانفرما⁵³⁵ متعلق بود، وارد شدیم. ده بسیار بزرگیست. قریب یکصد و هشتاد خانوار رعیت دارد. در خانه منزل نمودیم. نعوذ بالله دستگیر یک زن قحبه شدم که در این مسئله یک نوع ریاست داشت. قواعد مضیف و مهمان خود

⁵³² احتمالاً منظور میرزا عباس خان قمی تفرشی ملقب به معاون‌الملک و سپس قوام‌الدوله، آخرین وزیر امور خارجه ایران در دوره ناصرالدین شاه و چند ماه آغازین پادشاهی مظفرالدین شاه قاجار است.

⁵³³ احتمالاً میرزا یوسف آشتیانی (۱۲۲۷ هـ ق- ۱۳۰۳ هـ ق) ملقب به مستوفی‌الممالک از رجال قاجار بود (چرا که طبق آنچه جلوتر در متن آمده مستوفی‌الممالک در تاریخ نگارش این سفرنامه مرحوم بوده است).

⁵³⁴ در متن: «دورستی»

⁵³⁵ احتمالاً منظور عبدالحمید میرزا ناصرالدوله (۱۲۵۶-۱۳۰۹ قمری) شاهزاده قاجار و حاکم کرمان بود.

از دست داده، من حیث مجموع از این سیر میزبانی نکرد. نه فرش و نه رخت خوبی به ما داد. تا صبح گائۀ⁵³⁶ برگ از سرما لرزیدیم. مقارن اذان از سرما و لرزیدن خلاص شده، بخاری را روشن نمودند. مشغول چای خوردن شدیم.

روز چهارشنبه ۱۱ [رجب المرجب]

سوار شده، بنا به طی مسافت گذاریم تا به رودخانه معظمی رسیده که نه چشمه پل داشت، در کمال استحکام، که مرحوم شاه عباس صفوی امر به عمارت آن فرموده. بعضی آبش خیلی بود. قاعدتا باید در فصل بهار زایدالوصف آب داشته باشد. در چند سال پیش نواب فرمانفرما یکصد تومان مخارج مرمت آن پل را کرده. بعضی واقعا حیف است. باید توجه بشود که علی‌الدوام عابرین عبور نموده، دعای دوام دولت را گویا باشند. سه ساعت به غروب مانده وارد شهر دولت آباد شدیم. از آنجا به پارک [۱۱] جدید البناء نواب سیف الدوله رفتم⁵³⁷. از حیث ترکیب و بنا در نهایت قشنگی است. بسیار جای خوبی است. آب فراوان دارد. از آنجا به طرف کاروانسرای⁵³⁸ آقا میرزا ابوالقاسم آمدم که منزل کنیم. گفتند جا نداریم که بتوان منزل کرد. بازار و دکانهای خوبی ساخته‌اند، ولی محل اقامت و سکون نیست.

بعد از (...) خانه حاجی اسد خان را پیدا کرده، آنجا رفتم. به جز از زن و مردی سرایدار آنجا کسی دیگر نبود. مال‌ها را آسوده نموده، من به طرف بازار و گردش و سیر رفتم. مسجد جامع و کاروانسرا و عمارات دیوانی که محل حکومت است، همه جا را تماشا کرده، بعد از تماشا به حمام رفتم. چه حمامی که بی پاک رفته، ناپاک بیرون شدم. حمام‌های دهات هیچ نسبت به این حمام شهر نداشت.

یک دسته شمع و قدری باسلوق خریداری نموده، به سمت منزل روان شدم. در بین راه مظهر علی شاه را ملاقات کرده، خیلی تعارف (...) کرد. خداحافظی کرده، آمدم. مذکور داشتند که از ظهری رفته‌ایم دکان خبازی و نان به گیر نمی‌آید. مجدداً آمدم فرستادم که شاید تحویل کنند. با هزار گونه زحمت و بدت نانی آوردند. خدا شاهد است که در سال قحطی که در نظر است نان به این بدی اکل نشده است، تلخ و سیاه و شور. نتوانستم بخورم. سرایدار شخصی فقیری بود، گفت قدری نان خانگی (...) انبوخته کرده‌ام. رفت و آورد. باز نسبت نداشت. با قدری تخم‌مرغ شامی کرده، گذرانیدیم. یکی دو لحاف کرایه نموده و بخاری را آتش زیادی کرده، اتاق را گرم کرده، خوابیدیم.

روز پنج شنبه ۱۲ [رجب المرجب]

امروز را به جهت کسالت، هرچند خوب شهری نیست، لابد در اینجا مانده [ام]. ادای فریضه نموده، چایی صرف شد. کاغذی به طهران نوشتم. تسلیم پست خانه نمودند. به تماشای بازار و کوچه‌های شهر برخاسته، بیرون رفتم. به عمارت نو نوایی داخل شدم. هدایت خان، گماشته سیف الدوله را ملاقات نموده، اصرار کرده که به خانه او برویم. قبول نکرده ولی [۱۲] استدعا کرده قدری نان خانگی و یک دست رختخواب به خانه بیاورد و در میدان زیر درختی نشسته تماشا می‌نمودم.

جوانی پیش من آمد که باغبان قدرت هنوز در گلستان صورتش سنبل و ریحان نکشته و خط بطلان بر دو عذارش نکشیده، انعام⁵³⁹ فرموده، از روی تفقد بر این سید رحم نمود، به جلوسی ما را ممنون ساخته، محبوس خود کرد. بعد از صحبت معلوم شد از نواده شیخ الملوک است. از ما وعده گرفت. ما نیز وعده دادیم. بیچاره نمی‌دانست که من اهلش نیستم. یک

⁵³⁶ در متن: که انه

⁵³⁷ حاشیه فهرست‌نویس: «تعریف پارک سیف الدوله در دولت‌آباد»

⁵³⁸ نگارش ابتدایی در متن «خانه» بوده است که خط خورده و در عوض «کاروانسرا» نوشته شده است.

⁵³⁹ خوب‌روی گردیدن چنانکه سزاوار وصف باشد.

حمام دیگر رفته و بر آمدم. تفرج‌کنان به خانه میرفتاح شیخ‌الاسلام ملایری رفتم. چای صرف شد. چند نفر از اهل حکومت آنجا آمدند. مذکور داشتند که شاهزاده خانم، عیال مستوفی الممالک که بعد از فوت ایشان عیال علیخان برادر شهاب‌الملک شده بود، مرحومه شدند. بر من خیلی موثر آمد. الساعه فوت وزیر بقایا هم کذب خواهد شد.

شیخ‌الاسلام از رفتن به منزل ممانعت نموده شب ما را نگاه داشت. تا دو سه ساعت از شب گذشته مشغول صحبت و معاشرت بودیم. شام خوردیم. هر قدر اصرار نمودند که همین جا بخواب قبول نکرده، به همراهی یکی از آدم‌های او به منزل آمده، هدایت خان رختخواب داده بود. حاضر کرده، استراحت نمودیم.

روز جمعه ۱۳ [رجب‌المرجب]

مقارن اذان از خواب برخاسته، چایی صرف شد. اول آفتاب سوار شده، از شهر خارج شدیم. در بین راه دهات آباد و معموری بود که اکثر آنها خالصه و متعلق به دیوان اعلی بود. از آنجا رد شده، به ده متعلق به حاج سهراب خان رسیدیم. باغ و عمارت خوبی احداث نموده بود. در آنجا ورود کرده، یکی دو غلیان کشیدیم. آدم‌های سهراب خان آمدند. اظهار شفقت کردند که خان می‌فرماید نهار حاضر است، اینجا تشریف آورید، مزین فرمایید. والا هرچه میل دارید بفرمایید بفرستیم. جواب دادم الحمدالله همه چیز حاضر است و نهاری هم خورده‌ایم.

غلیانی دیگر کشیدیم. سوار شدیم. امروز از سایر روزها هوا بهتر بود. بلکه در عین برودت اقتضای سورت داشت. [۱۳] در راه‌ها خیلی برف و کل بود. کدوک‌های بسیار سخت طی گشت، که اعتقاد من است چنانچه برف زیاده از قانون بود این کدوک‌ها مسدود شود. نیم ساعت به غروب مانده خسته وارد نهاوند شدم⁵⁴⁰. رفتم خانه دایی عزیز خان. آنجا منزل کردیم. چایی صرف شده، راحتی نمودیم. بعد از صرف شدن چایی حرکت نموده، به گردش شهر رفتم. نزدیک عمارت عمادالسلطنه حکمران، پسر نواب عزالدوله را دیدم که فراش‌های زیادی فریاد بروید و برخیزید و رد شوید به فلک رسانیده بودند. ما نیز چون جزء اجتماع بودیم، لابد به کناری رفته خندیدن این حالت را اختیار کردم. بعد از آن دیوانی به عزم سیر و سیاحت رفته، به تماشای کردیم. تا بعد از مغرب در سیر دیوان خانه حکومت بودیم. از آنجا به طرف منزل راهی شدیم.

در منزل چای صرف شد. غلیانی کشیده، ادای نماز گذارده، مشغول به نوشتن روزنامه گردیدیم. شهر نهاوند الحق نسبت به ملایر و دولت آباد ندارد. آب‌های شیرین گوارا در همه خانه‌ها و عمارات جاری است. مکانیت شهر واقع در دامنه جبال است. بی‌صفا نیست. بعضی از کوچه‌های متساوی پشت کوچه با پشت بام حیاط است. جهت شام آبگوشت و حلوائی طبخ نموده، حاضر کرده، تناول نموده، خوابیدیم.

روز شنبه ۱۴ [رجب‌المرجب]

صبح از خواب بیدار شده، بعد از ادای فریضه چایی صرف شد. امروز به جهت اینکه شهر را به دلخواه مشاهده نکرده‌ام و کسالت راه هم وارد است اطراق ساخته‌[ام]. آن روز را به گردش رفته، بعد از تفرج به حمام مولوی رفتم. حمام خوبی [بود]. بعد از بیرون آمدن، در راه، درب خانه بزرگی دیدم که همه قسم مردم در آنجا ایاب و ذهاب می‌کردند. سوال کردم گفتند خانه محمد خان است. برادری در تهران داشته است، فوت کرده و مجلس ختم دارد. ما نیز رفتیم. وارد اتاق⁵⁴¹ ماتم

⁵⁴⁰ حاشیه فهرست‌نویس: «نهاوند»

⁵⁴¹ در متن: «اتاق»

گردیدیم. جمعیت زیادی جلوس نموده بودند. در صدر اتاق نشستیم. اگرچه نمی‌شناخت، لاکن بسیار ادب کرد. رسم بزرگان را [۱۴] از دست نداد. چایی و غلیان صرف شد. به قدر یک ربع نشسته، بعد برخاستیم.

به تلگرافخانه رفتیم. رئیس تلگراف نبود. قلعه مرتفعی داشت. به آنجا رفته، همه شهر در مد نظر بود. تماشای خوبی از همه مکان شد. از آنجا به بازار آمده، بعد از تفرج‌ها در بازار، به طرف منزل روان گردیدیم. نهار تناول نموده، مذکور گردید خرج ملایر را از برادر حسن خان آجودان باشی خارج نموده و به اداره معین نظام داخل گردید. در این محله که منزل ما بود، کدخدایی داشت. غریبنوازی نموده، به دیدن ما آمد. غلیانی با هم کشیده، به اتفاق به سمت بیرون شهر تفرج رفتیم. همه جا گردش نموده، عود به منزل کردیم. وضو ساخته به عزم بازدید رفتیم. خانه‌اش بیرون شهر است.

قلعه بزرگ خوب باصفایی بود. چای صرف شد. نماز را ادا نمودم. خواستم بروم منزل، به اصرار زیاد نگذاشت. شب ما را نگاه داشت. شخصی در آنجا مذکور داشت که آقا سردار، نایب‌الحکومه بروجرد، به رحمت ایزدی پیوسته است. ماندن که در آنجا محقق شد، تلگرافی به نایب‌الحکومه خرم‌آباد زدم که سردار در چه نقطه‌ای تشریف دارند که عمل رفتن ما معلوم شود. تا سه ساعت از شب گذشته که بیدار بودم خبری نرسید. کدخدای محله راپورت به حکومت داد که فلانی وارد این شهر شده است و به خدمت امیر خان سردار می‌رود. میزبان ما چلو و مسمای و مرغ و طعام‌های گوناگون تدارک گرفته، طبخ نموده بودند. از همه اکل شد. به فاصله کمی در همان جا به استراحت مشغول شدیم.

روز یکشنبه ۱۵ [رجب‌المرجب]

از خواب بیدار شده، بعد از ادای فریضه چای صرف شد. به گردش شهر بیرون آمدم. تا قریب ظهر همه جا را گردش نموده، خسته شدیم. کم کم به منزل آمدیم. تدارک شام دیشب را نگاه داشته بودند. خورش مرغ و چلو بود. حاضر کردند. میل گردید. کسالتی رخ داد. خوابیدیم. بعد بیدار شدم. چایی صرف شد. نماز به جای آورده، به بیرون شهر به گردش رفتیم. تا مغرب سیاحت اراضی و وضع هیکل مسطح زمین نهادند را نموده بعد به سمت منزل پی سپردیم [۱۵] به رسیدن عزیز خان ما را برداشت به خانه یکی از اقوام خودش برد. ظاهراً دختر عمویش بود. یک نفر سید معممی با تشخص تاجری قبل از ما بودند و بخاری می‌سوخت. نشستیم صحبت‌ها شد. شخص مذکور داشت که حکمی از جناب مستطاب حجت الاسلام آقای میرزا روحی فیها آمده، که تا فرنگی از ایران خارج نشود کشیدن غلیان جایز نیست. بنابر احتیاط اکثری⁵⁴² از غلیان کشیدن معذور بودند. شام آوردند. تناول نموده، برخاسته، به منزل رفته، خوابیدیم⁵⁴³.

روز دوشنبه ۱۶ [رجب‌المرجب]

از خواب بیدار شده، مال‌ها را گفتم درست کرده، سوار شدیم. نیم فرسنگ از شهر دور شده به دهکده‌ای رسیدیم. گفتند از ملک پنجاه باشی است و امسال جان‌نثاری و خدمتگزاری حضرت سردار را قبول نموده، پیش ما آمد. بسیار جوان خوش سیمایی بود. ما را به قلعه برد. پذیرایی کرد. سماور آورد. چای صرف شد. دو غلیانی نیز کشیدیم. قدری منتظر آمدن عزیز خان شدیم. از آنجایی که انتظار صحبت حرام بوده، به خیال او نماندم. سوار شده، راهی شدیم. یک فرسنگ را در

⁵⁴² «اکثری» در متن دو بار پشت هم تکرار شده است.

⁵⁴³ حاشیه فهرست‌نویس: «مطلب راجع به حرمت دخانیات و ادامه آن در همه جا»

میان برف راه طی کردیم. زیاد کاری زحمت خیلی دارد. آمده، دو ساعت و نیم به غروب مانده **اشترینان**⁵⁴⁴ خانه حاجی دوست علی وارد شدم. قلعه مخصوصی داشت. حاجی مذکور با چند نفر از لرها در آنجا بود. غلیانی صرف شد.

از آنجایی که ادب در قاطبه اهالی این نقطه هنوز از عدم به وجود نیامده و آفریده نشده، هر یکی در سمتی دراز شدند. از خدا جوییم توفیق و ادب/بی ادب محروم ماند از لطف رب. اوقاتم خیلی تلخ شد. بی اختیار از اتاق بیرون به عزم اینکه به خانه یکی از رعایا بروم. ناگاه صاحبخانه را خبر شده آمد. دست ما را بوسید. به التماس زیاد معاودت به اتاق دیگر برد. منزل ملوکانه بود. بخاری را آتش کرده، سماوری آوردند. چای صرف شد. چند نفری آمدند. در کمال معقولیت رفتار نمودند. القصه من بعد را به جز رفتار خوش و ادب چیزی از آنها بروز و ظهور نیافته. تا سه از شب گذشته شام خواستم. آوردند، ولی [۱۶] چلوی ماکولی نبود. قدری نان و پنیر خورده، رختخواب حاضر نموده، خوابیدم.

روز سه شنبه ۱۷ [رجب المرجب]

چای صرف شد. سوار کردیم. قبل از ظهر وارد شهر **بروجرد** شدیم⁵⁴⁵. منزل آقا سردار نایب الحکومه وارد شده، مشغول تناول ناهار بودند. من کناری نشسته تا آنها سیر شدند. سفره را برچیدند. بعد قدری نان و پنیر خواسته، آوردند. چند لقمه میل نموده، بعد از ساعتی چای آوردند. صرف شد. برخاستم [به] منزل آقا بزرگ سلطان فراشباشی رفتم. آنجا هم چای صرف شد. آقا میرزا محمد خان و خداداد خان و رضا سلطان آمدند. قدری با آنها صحبت شد. یک ساعت به غروب مانده از آنجا حرکت نموده، منزل نایب الحکومه آمدم. مجددا چای آوردند با ترشی. خوردیم و نماز را ادا نموده، در این حین آقا سردار به اندرون رفته و احمد خان پسرش را محض پذیرایی فرستاد. رضا سلطان و عزیز خان آمدند. نشستیم، مشغول صحبت های گوناگون شدیم. شام آوردند. تناول نموده، رختخواب حاضر نمودند. آسوده خاطر به خواب رفتم.

روز چهارشنبه ۱۸ شهر رجب المرجب

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چای و نان خشک اکل کردند. دیوانخانه حمام مخصوص حکومت داشت. حمامی نبود. کسی را جهت افتتاح درب حمام فرستادم. آقا بزرگ سلطان آمد و اخبار کرد که حمامی و دلاک فراهم آمدند، بفرمایید. به اتفاق آقا بزرگ سلطان به حمام رفتیم. در حمام دو نفر بودیم. لابد ثالثی را لزوم بود. به احمد خان پیغام دادم که ما مهمان شما هستیم مستوف هم لطف فرموده به آمدن حمام. ما را امتنان بدهد. آن طفلک را بدون دریغ مشرفم ساخت. سر کیسه نموده به بیرون آمديم. ناهار حاضر گردید. صرف شد. بلافاصله حرکت کرده، به گردش کوچه ها و بازار بروجرد رفتم. تا یک ساعت به غروب مانده مشغول سیر و تماشا بودیم. بعد عود به منزل نموده، وضو ساخته، فریضه را ادا نموده، چای صرف شد. [۱۷] روز پست دارالخلافه بود. روزنامه آوردند. مشغول اطلاعات وقایع دولت و ملت بودیم. بعد از تلاوت با آقا سردار مشغول صحبت شدم. تا یک ساعت و نیم از شب گذشته نایب الحکومه به اندرون رفتند و احمد خان و عزیز خان آمده نشسته تعریف ها کردند. چهار ساعت از شب گذشته بود که شام آوردند. خوردیم بعد از شام حضرات مجلس خروس کبک انداختند و من خوابیدم. ولی آنها تا قریب به صبح بیدار بودند.

روز پنج شنبه ۱۹ [رجب المرجب]

⁵⁴⁴ شهری در بین نهاوند و ملایر
⁵⁴⁵ حاشیه فهرست نویس: «بروجرد»

دو ساعت از دسته گذشته از خواب بیدار شدم. چای صرف شد. آقا میرزا محمد خان وزیر آمد. نایب‌الحکومه هم از اندرون بیرون آمد. مبالغی از اتباع حکومت حاضر گردیدند. تا نزدیک ظهر سوال و جواب‌ها نمودند. بعد از متفرق شدن اجزاء ناهار آوردند. بعد از قلیانی فاصله من برخاسته به همراهی فیاض به گردش و راهپیمایی بازار رفتم. در بین مسافت مشارالیه از وضع حکومت گفتگو می‌نمود.

عصری از درب خانه عبدالله خان سپهسالار عبور کردیم. اصراری نمود به رفتن. آنجا رفتیم. چای صرف شد. حرکت کردم. خیلی اظهار کرد که شب را بمانید. گفتیم می‌روم و عود می‌کنم. آدم منزل. یک ساعت از شب گذشته فانوس متعاقب ما فرستاد، رفتم. آقا بزرگ، سلطان فراشباشی، رضا سلطان، احمد خان، عزیز خان آمدند. نشسته، مشغول صحبت بودیم. ساعت چهار شام حاضر نموده، خوردیم. بعد از شام تا هفت ساعت از شب گذشته بیدار بودیم. بعد خوابیدیم.

روز جمعه ۲۰ [رجب‌المرجب]

از خواب بیدار شده، بعد از ادای نماز چایی صرف شد. دیشب را قدری برف باریده است. از منزل برخاسته، به یکی از حمام‌های شهر رفتم. [۱۸] بیرون آمده، در کوچه‌ها سرگردانی می‌کردیم. آخوندی ما را ملاقات نموده، شناخت. دلالت به خانه عبدالله خان کرده، به آنجا رفتم. تدارک ناهاری کرده بود. آوردند. تناول نمودیم. بعد از ناهار تعریف حاجی ملا اسمعیل متخلص به فارس را زیاد مسموع نمودیم که از اهل بروجرد است⁵⁴⁶. شخصی تعاقب او فرستاد. رفتند آوردند. بسیار آدم و آدمیت داشت. پیر جوان دلی بود. در ایام جاهلیت تا چند سال پیش به کسب صحافی اشتغال داشته تا تن خواهی اخذ کرده [بود]. (...) که کسب نموده، عمر خویش را صرف عشرت و ارتیاح قرار داده [است]. در هجویات دست داشت. تا عصر گوش به فرمایشات او دادیم.

مقارن غروب برخاسته به منزل نایب‌الحکومه مراجعت کرده، محمد ظاهر خان همدانی، سرهنگ تلگرافخانه بروجرد، به دیدن ما آمد. تا دو ساعت از شب رفته بودند و صحبت می‌نمودند و اخباری که به درد می‌خورد مخبر می‌ساختند. بعد رفتند. احمد خان و آقا بزرگ سلطان آمدند. مشغول صحبت بودند. پنج ساعت از شب گذشته شام آوردند، خوردیم. رضا سلطان و عزیز خان آمدند و تا هشت ساعت از شب گذشته هی صحبت‌های مخالف کردند. بعد را خوابیدیم.

روز شنبه ۲۱ [رجب‌المرجب]

چای صرف شد. میرزا محمد خان وزیر و نایب‌الحکومه و عبدالله خان آمدند. چون امروز خیال حرکت داشتیم، قدری ما را معطل ساختند. دیر سوار شدیم. عزیز خان به جهت فیصل دادن بعضی امر خود ماند. نزدیک چالان چلان که متعلق به حاج احمد خان، سرتیپ سوار ولایت بروجرد است. ملحق داخل ده شده، وارد قلعه حاج معزی اله شدیم. عمارت خوبی جدیدا احداث کرده بود. در اتاق فرش کرده ما را منزل دادند. کرسی گذاردند. سماور آتش کردند. الحق پذیرایی خوبی از ما [۱۹] به عمل آوردند، تا اینکه رضا سلطان از شهر آمد. ادای نماز نموده، چای صرف شد.

حاج احمد خان از اندرون بیرون آمد. تعارفات کرد. بسیار آدم مقبول دنیا دیده‌ای است. نهایت انسانیت را کرد. چند نفر مواظب و مراقب پذیرایی ما بودند. به اصرار⁵⁴⁷ سرتیپ را روانه اندرون کردیم. ادای نماز را نموده، مشغول تحریر روزنامه شدم. یکی از گماشتگان سرتیپ بصیرت خوبی از معرفت آب و خاک این بلد داشت. از ایشان سوال‌ها

⁵⁴⁶ حاشیه فهرست‌نویس: «راجع به فارس بروجردی و شرح حال او»

⁵⁴⁷ در متن: «به اسرار»

کردم. سامان و ثغور هر بلوک را نمود. اظهار از همه جا از لرستان و بختیاری و سیلاخور و بروجرد اطلاعی داشت. بعد از استقهام این مطالب شام حاضر نمودند. پلو و چلو و خورشت مرغ مسمای بادمجان بسیار ماکولی بود. در کمال میل تناول نموده، به فاصله کمی رختخواب از اندرون آورده خوابیدیم.

روز یکشنبه ۲۲ [رجب المرجب]

امروز اول حوت است و هوا در کمال ملایمت و خوبی است. چایی صرف شد و سوار شدیم. نیم فرسنگ راه که طی شد، رضا سلطان خاطرش آمد که ساعت معود را به واسطه علایق و تفرقگی حواس فروگذار نموده، معاودت کرد. در نزدیک چالان چلان پل طولانی محکم و استوار خوبی است که ناظم خلوت در ایام حکومت خود آن پل را ترتیب نموده، تعمیر خوبی کرده است⁵⁴⁸. شش چشمه دارد. از آنجا گذشته به دره تنگی رسیدیم. ده محقری که قریب ده خانوار رعیت داشت در آن تنگه واقع بود، موسوم به رازان.

از آنجا تا یک فرسنگ و نیم کوه است که باید (...) شد و از آنجا صعود در کمال زجر و [۲۰] سختی آن کوه را طی نمودیم. همه جا برف شدیدی باریده بود. خستگی قوه را از همه عصایب برد. به هزار یا علی مدد وهای‌های رسیدیم به رازان. وارد شده، خانه رضا خان که آنجا ملک اوست و از گماشتگان ولایت حکومتی است رفتیم. بنا بود که از آنجا بگذریم. صاحبخانه خیلی تعارف و انسانیت نمود. آن شب را در آنجا توقف کرده، قدری ناهار حاضر کردند. کله پاچه بسیار گرم لذیذی بود که بی اختیار این شعر متصور نظم شد: نگار کلمیز من که دل سراچه اوست / تمام لذت عالم میان پاچه اوست. ما نیز بنا بر متابعت که گرفتار تعابیت اهل این مسئله نشویم، نهار را به همان پاچه گذرانیدیم. شکمه گوسفند را مشحون از برنج و آلوچه و قیمه کرده بودند. تا کنون این قسم طبخ ندیده بودم. اسمش را پرسیدم گفتند سقر است.

در اطاق تلگرافخانه منزل داشتیم. علی اکبر خان، پسر رضا خان، خود تلگرافی است. جوان معقول باادبی است. نماز خوانده، چای زیاد صرف شد. به قول آقای رئیس خروس به جنگ انداختیم. در ساعت چهار و نیم شام حاضر گردید. تدارک زیادی گرفته بودند. از پلو چلوکباب همه چیز مهیا بود. تناول شد. بعد از شام دو ساعت مشغول صحبت شده، خوابیدیم.

روز دوشنبه ۲۳ [رجب المرجب]

از خواب برخاسته، بخاری را آتش کردند. چایی صرف شد. نان و شامی و تخم[مرغ] پنیر آوردند. همراه برداشتم. دو از دسته گذشته سوار گردیده، به راه افتادیم. در راه گل زیادی بود. خیلی سخت طی مسافت شد. همه جا آمده [۲۱] وارد زاغه شدیم. از آنجا تا خرم‌آباد چهار فرسنگ است. امکان رفتن بود ولی مشقت داشت. بنابراین مشقات خود را طالب نشده، در آن مرحله رحل اقامت نمودیم. منزل حیدر خان نامی که خوانین آنجاست رفتیم. مشارالیه نبود. نانی آوردند. تناول نمودیم. تل خاکی بود مرتفع. به آنجا رفته، سیاحت آنجا را کردیم. چند نفر از رعایای زاغه پیش آمدند. قدری با آنها صحبت نمودم. پولی داده از برای شام مرغ خریداری نمایند، آبگوشتی طبخ شود. از آنجا به کنار نهر آبی رفته، وضو گرفته، به منزل مراجعت کرده، مشغول نماز شدیم. چایی آوردند صرف شد. دو ساعت از شب گذشته آبگوشت مرغ را حاضر نمودند. بد نشده بود. تناول کردیم. رختخواب آوردند. به استراحت مشغول شدیم.

⁵⁴⁸ حاشیه فهرست‌نویس: «تعریف پل چالان چولان و رازان»

روز سه شنبه ۲۴ شهر [رجب المرجب]

دو ساعت به صبح مانده از خواب بیدار شدیم. اول آفتاب راه افتادیم. راه بد نبود. قدری در جنگل راه طی کردیم. یک فرسنگ که دور شدیم، همه جا سبز و خرم بود. در نزدیکی شهر چند سوار را ملاقات نموده که آنها نیز به خرم آباد می‌رفتند⁵⁴⁹. معلوم شد بعد از صحبت که شیخ الاسلام خرم آباد است، از دهات متعلق به خود طرف شهر می‌رود. به اتفاق آنها بودیم. قُبُل⁵⁵⁰ منقل همراه داشت. دو سه غلیانی تا شهر کشیدیم.

بعد از ورود به شهر شیخ الاسلام بنا بر مرافقت به دیوان خانه آمدند. محمود خان سرتیپ، نایب الحکمه خرم آباد، در اندرون بودند. اخبار ساخته، بیرون آمدند. بعد از تجدید دوستی سابق به زمان لقمه نانی آوردند. تناول شد. سماور آوردند. چای صرف شد. غلیانی کشیدیم. انصافا انسانیت و مردم‌داری و طرز معمولی معقولیت ایشان ادا به سردار نبود که با عمل سردار شباهت داده شود. یک ساعت به غروب مانده، برخاسته، به حمام رفتم. بیرون آمده، قدری گردش نمودم. [۲۲] عود به منزل کردم. چند نفر از اهل خرم آباد در نزد نایب الحکومه بودند. تا چهار ساعت از شب گذشته شام آوردند. دو قاب بزرگ چلو پلو و خورش‌های عدیده از کبک و کنگر تدارک نموده بودند. غذای بی‌فضای ماکولی بود. من به غایت گرسنه بودم، تا می‌توانستم خوردم. به فاصله قلیلی رختخواب محض استراحت و (...) گسترانیده در کمال فراغت خوابیدیم.

روز چهارشنبه ۲۵ شهر رجب المرجب

امروز را خیال حرکت داشتیم. نایب الحکومه ممانعت فرمود، به فردا افتاد. بخاری را آتش کرده، شیخ الاسلام دو کله قند به تکلف جهت ما فرستاده بود. به عزیز خان سپردم. نایب الحکومه بیرون رفتند. نایب محمود آمد مشغول صحبت شدیم. از آن جمله صحبت می‌کرد ناظم خلوت در زمان حکومت خود چهل و هشت هزار تومان جهت ترتیب تعمیرات ولایتش محسوب داشته [است]، در صورتی که پل چالان چلان و یک طویله در خرم آباد بیشتر ترتیب ننموده و نساخته است. می‌گویند در راه عربستان پل و کاروانسرای که آن را ندیده‌ایم. الحق سلطان عصر پادشاه است ولی نسبت به مظلومان که خیلی مظلوم است.

در بین این گفتگو امام جمعه آمد. این از عشایر حاجی سید صادق مجتهد تهرانی است. مشغول صحبت با ایشان شدیم. ناهار آوردند. بعد از نهار امام جمعه رفتند و من مشغول تحریر مکاتبات به سوی تهران شدم. بعد از اتمام چای آوردند صرف شد. نماز به جا آورده، به باغ امام جمعه روان شدم. چشمه‌ای در وسط حوض آنجا است که به قدر یک سنگ آسیاب آب دارد و مکان مصفایی است. از آنجا به سربازخانه که مظفرالملک بنا [۲۳] نموده و سر پل شهر رفته، تا مغرب را در آنجا به سیر مشغول بودیم. مراجعت به منزل شد. شاهزاده تلگرافچی آمد. مشغول تخته نرد شدیم. شام آوردند خوردیم. حضرات رفتند و ما خوابیدیم.

روز جمعه ۲۷ [رجب المرجب]

از خواب بیدار شده، تدارک رفتن را مهیا نموده، چهار ساعت از دسته گذشته سوار شدیم. رضا سلطان و مختار پسرش و دو سه نفر نوکر و آن غلامی که نایب الحکومه به جهت هدایت ولایت از گمراهی راه ما روانه ساخته بود به اتفاق از راه تنگ شوراب روانه شدیم. یکی دو فرسنگ را در میان جنگل طی مسافت کردیم. از آنجا که خارج شدیم به چند خانواری

⁵⁴⁹ حاشیه فهرست‌نویس: «خرم آباد»

⁵⁵⁰ اسباب و اثاثه (که بر ستور بار کنند).

رسیدیم. گفتند از ایل جودکی است و سرکرده این‌ها را به اصطلاح ولایتی توشمال، این‌ها نامش محمد علیخان است. آنجا پیاده شده، نایب‌الحکومه کبک بچه، تخمرغ، شامی، کباب همه چیز جهت ناهار ما لطف کرده بودند. دوغ خوبی آوردند ناهار خوردیم.

کاه جو در آنجا نبود. فرستادیم از دو فرسنگی آوردند. جای باصفایی بود. شب را در آنجا اقامت نمودیم. عصر (...) شد. خبر رسید که حضرت والا به طرف عربستان عزیمت فرموده‌اند و نقل کردند که در بین راه تا شش منزل آذوقه یافت نموده، ناگزیر شده رفتن را تعطیل داده [است]. غلامی خدمت نایب‌الحکومه شهر روانه ساختم که آذوقه بیاورد. جهت شب مرغ پلو طبخ نموده بودند. حاضر کرده، اکل شد.⁵⁵¹ خوابیدیم.

روز شنبه ۲۸ [رجب‌المرجب]

از خواب بیدار گردیده، نماز را به جای آوردیم. امروز هوای خوشی بود. میل به کار نمودیم. به اتفاق عزیز خان و رضا سلطان به شکار رفتم و نزدیک به ظهر مراجعت نموده، به منزل آمدم. نان و دوغ و شامی‌ناهار خوردیم. نزدیک به غروب پسر رضا سلطان [۲۴] و عبدالله‌میرزا آمدند. گفتند سه چهار کوچ دیدیم، ولی از اقتناص و قتل آنها شادمان نشدیم. دو ساعت از شب گذشته نان، تخمرغ و شامی میل کردیم. حضرات شیربرنجی طبخ کرده بودند. لاکن بد وضع بود، نخوردم. خوابیدم. آدمی که به شهر رفته بود تاکنون عود نکرده، خیلی اسباب کلال‌داری بود.

روز یکشنبه ۲۹ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، صرف چای شد. آدمی که به تعاقب آذوقه رفته بود آمد، بسیار خوش وقت. نایب‌الحکومه نان و برنج و آرد و قند چای و جو و هرچه که ملزومات بود فرستاده بودند. فوری به راه افتادیم. از بیراهه طی مسافت می‌کردیم. غلامی که در خرم‌آباد جهت بلد همراه بود درست بصیرت نداشت. از اهل آنجا دو نفر سوار برداشته، به همراه بردیم. ما را سر انداخت. همه جا رفته تا به کاروانسرای رسیدیم که ناظم خلوت در گه ایام حکومت احداث نموده بود لاکن محل سکنه نبود و کوه‌های سخت صعب‌الطریق. تا غروب همه جا راه آمدم تا به قلعه معروف نصیر رسیدیم. در آنجا آقا ناظم حکومت کاروانسرای ساخته است که سابقاً تلگرافخانه بوده. یک دو خانوار اکراد دارد. در آنجا منزل کردیم. رعیتی پیش ما آمد، کاه، جو و برنج و بعضی چیزها داشت. گفتیم آورد. آن شب را به روز آورده، نصف شب باران آمد. زمین‌ها قدری گل و رفتن راه صعوبت داشت.

روز دوشنبه [رجب‌المرجب]

امروز هوا ابر است و خیال باریدن دارد. بارها [را] بار کردیم. به مورد راهی شدن صاعقه پدیدار شد و به طور شدید باران نزول کرد. قدری تأمل نمودیم، شاید باران ساکت شود. حصول این آرزو دریافت نشد. ناچار توقف [۲۵] نمودم. تا عصر باران آمد. تخمرغ و روغن خریداری نموده، نیمرو درست نمودند. ناهار تناول شد. به فاصله استراحت کردیم. بعد برخاسته، چای صرف شد. برنج و مرغی فراهم آورده، مختار پسر رضا سلطان پلویی طبخ کرد. در ساعت سه از شب گذشته شام خوردیم. بعد از شام مشغول تحریر روزنامه شدم. به مورد احتشام خوابیدیم.

روز سه شنبه غره شهر شعبان‌المعظم

⁵⁵¹ خورده شد.

امروز هوا ابر داشت ولیک عجلالتا بارندگی ندارد. لاجرم چون رفتنی بودم، تدارک عزیمت را گرفته، سوار شدیم. قلیل مسافتی که طی گشت، تگرگ بسیار شدیدی به سرعت نزول کرد. واقعا خیلی صعب بر ما گذشت، راه هم در نهایت سختی. فرسنگ را پیاده راه رفتیم. خیلی خسته و مانده شده، لنگان لنگان به چند باب سیاه چادر رسیدیم. در یک چادر راهمان ندادند، به چادر دیگر رفته، منزل کردیم. ولی مالها را در باران بستند. به جهات عدیده آن شب را برزخی واقعی طی نمودیم. مرغ پلو طبخ نموده بودند. قدری کره خریداری کردند. حاضر کرده، تناول شد. قلیلی فاصله گذشت و استراحت نمودیم. دو ساعت از دسته مانده بود که برخاسته، آتش افروخته، ادای فریضه نموده، همراهان نیز بیدار شدند.

روز چهارشنبه ۲ شهر شعبان [المعظم]

اول آفتاب سوار شدیم. راه امروز معروف به گردنه گربدن است. نعوذ بالله از این گردنه که هر قدر از قوه نوشتن و گفتن تقریر برآید، گویا از هر در کمی و از بسیار اندکی باشد. خلاصه سه به غروب مانده مزید علت برف می‌بارید. در یکی از ماهورها حضرت آفریدگار غاری آفریده بود. خودمان و مالها جاگیر شدیم. ناچاراً شب را [۲۶] در آنجا ماندیم. سابق همین جا از قرار مذکور یک فوج سرباز را لخت لخت می‌کردند که قافله هزار نفری خیال عبور از این سفر را نمی‌کردند، تا چه رسد بگذرند. به هر قسم آن شب در آن غار بیتوته به جای آوردیم.

روز پنجشنبه ۳ شعبان [المعظم]

امروز هوا خوش است و گمانم این است که چون روز ملاقات بندگان والاست و تمام مردم از اقبال بی زوال ایشان و کسی که در ظل ظلیل وی غنوده‌اند، همواره بخوشی و (...) می‌گذرانند، موقن هستند. چندان به ماها سخت نگذشت. دو ساعت به غروب مانده واصل به مقصود و حاصل نعمت فرمود. خالی از نعمت (...) گردیده، وارد اردوی کیوان پوی حضرت سردار شدیم و ملاقات شمس الله العظمه که فی الواقع (...) ارتیاح و ملهح ارواح است، تشرف حصول یافت. زایدالوصف الطاف و ایلاف خویش را برون دریغ بذل فرموده، مبارات دادند. بعد از زیارت و صحبت اشتیاق و سینه شرحه شرحه از فراق که به اردو افتاد، جای آوردند. در کمال انبساط و مسرت صرف شد.

ناهار تناول نشده، قدری مربیجات امر به آوردن فرمودند. حاضر شد، خوردیم. تا سه ساعت از شب گذشته همه را مشغول صحبت متفرقه از اخبار بودیم. بعد شام و محاضری بود. به حضور آوردند. همه قسم آلائی و همه نحو نعمای ماکولات مهیا بود. با اتباع و عقبه فراوان نیز دست جمع اکل شد. به فاصله کمی مرخصی حاصل به خرگه نواب امیرزاده نصرت الله خان پی سپر شدیم. از دزفول قدری مرکبات ارمغان جهت سردار فرستاده بودند. لطف نمود چند دانه از هرگونه آن پیش ما ارسال داشت. میل کردند. بعد از ختام اکل در همان جا به خواب رفتیم⁵⁵².

جمعه روز ۴ شعبان [المعظم]

[۲۸] امروز به اندازه هوا معتدل است که وصف ندارد. و بعد از صرف چای فوراً ناهار حاضر نمودند. تناول شد. من آش ماست خوردم. سوار شدیم. اجماع سوار چند و قوشون⁵⁵³ رفتیم به شکار کبک و دراج. بد راهی بود. کبک بلند شد نواب والا با تفنگ زدند. بالای تل خاکی که سبز زیاد داشت جای با صفا بود. نشسته، چایی حاضر نمودند. لیموی بارنگی آوردند خوردیم. در آن بین هشت خوک نمایان شد. تفنگ اندازان گلوله انداختند. یکی را با گلوله زدند. مدتی افتاده بود توله

⁵⁵² صفحه ۲۷ خالی است.

⁵⁵³ در متن: «قوشن»

رفت تا یک نفر به (...) گلوله کجایش خورده. گراز پر زور است، حمله به سگ نموده فرار کرد خود را انداخت میان آب. دیگر هرچه گلوله انداختند نخورد. همه می‌دانستند مرده است. فرار کرد.

آمدیم به منزل. نماز خواندیم. چای خوردیم. جمعی بودند. آقا سید باقر شاعر شعر میگفتند⁵⁵⁴. نماز خواندیم. شام آوردند. همه چیز بود. فراوان خوردیم. تا ساعت شش از شب رفته نشسته بودیم، ولی من همه را در خیال بودم. تصور حال امیر خان سردار را میکردم. یعنی این چه دلی دارد. نصرالله خان در حضور بود همه آن سوارها را فرمودند اسب بتاز آن طفل اسب می‌تاخت. در تاخت تفنگ از دستش به زمین خورد و آن طفل به زمین افتاده است. حضرت والا امیرخان سردار خود بر اسب نشسته بودند. هیچ سرکشی نکردند. تغییر حالتی از برایش نشد. به حق خداوند اوقات من تلخ شد. زیاد پریشان و متاثر شدم. حالت غریبی به من دست داد. اگرچه حافظ خداوند است، یقیناً این شعر فرد⁵⁵⁵ به خاطر⁵⁵⁶ آمد. فرزند بنده است خدا را غمش مخور / تو کیستی که به ز خدا بنده پروری. خلاصه رفتم در آن چادر خوابیدم. نصف شب آب خوردم. انقلابی به من دست داد. برخاستم قی کردم. زیاد حالتم خوب شد. خوابیدم.

روز شنبه 5 [شعبان المعظم]

[۲۹] وقت انداختن توپ برخاستم. نماز را خواندم. کوچ شد. سوار شدیم آمدیم در مکانی که قیلاب می‌گویند. در سر تل خاکی چادر زدند. جای با صفای بسیار خوبی بود. ناهار قابلمه زیادی بود. تا عصر مشغول بودیم. چایی خورده، نماز خواندیم. سه عدد خوک برآمد. زدند کشتند. خیلی باصفا جایی است. شب را کباب چلو گوشت شکاری بود، خوردیم. ساعت پنج از شب رفته خوابیدم.

روز یکشنبه ۶ شهر [شعبان المعظم]

صبح زود برخاستم. چایی خوردیم. بالای کوه قراب رفتم به گردش. خیلی راه رفتم. به مکانی رسیدم. از چند جا چشمه آبی می‌آمد. روی آب غیر که بخواهند غیر را بکنند مبالغ کلی به فروش خواهد رفت. ولی می‌گویند اهل دزفور و غبار از ترس این طایفه دریکوند قدرت ندارند اینجا بمانند. بلکه هیچ کس نتوانند به این جاها بیایند. زهره ایشان آب شود. کار غریب است. واقعا به تحریر درست نمی‌آید. خیلی تماشا نمودیم. آمدیم به چادر شخصی. از دزفور آمده بود از برای معالجه اسب بسته کیاد کرد. بعضی کارها عجیب غریب نمود. رگی زد، خون زیاد از اندازه آمد. حال من منقلب شد. نهار آوردند. میلی نداشتم. یک عدد کباب طیهو با قدری آش ماست خوردم. مشغول شدم به کاغذنویسی از برای اخوان. نماز خوانده، چایی خوردیم. برخاستم رفتم به چادر ابوالخیر میرزا. مزقانی⁵⁵⁷ قدری زدند. آنجا مغرب برخاسته با حکیم‌باشی آمدیم منزل. صحبت کردیم. شام خوردیم. خوابیدم.

روز دوشنبه ۷ [شعبان المعظم]

صبح برخاسته، نماز خواندیم. چایی خوردیم. نهار کباب چلو خوبی تهیه دیده بودند. پلو و چلو بود. کباب چلو زیادی خوردم. بعد از ساعتی رفتم به شکار در رکاب حضرت والا. سوار زیاد بود. [۳۰] از میان نی شش عدد خوک برآمد.

⁵⁵⁴ حاشیه فهرست‌نویس: «سید باقر شاعر»

⁵⁵⁵ اگر شاعر مقصود خود را تنها در يك بيت بيان كند و منظور شاعر در همان يك بيت خلاصه شود به آن فرد گویند.

⁵⁵⁶ در متن: خواطر

⁵⁵⁷ مزغان چی. مزغان چی: (مزغان + چی علامت نسبت در ترکی) کسی که مزغان مینوازد. کسی که در دسته مزغان (موزیک نظامی، یا موزیک شبیه خوانی و عزاداریهای مذهبی) یکی از سازها را می‌نوازد.

ابراهیم خان سرتیپ با سوارها تاخت نمودند. تفنگ خود انداختند. گفتند زدیم کشتیم، ولی من ندیدم. شاهزاده یک دراج زد. در حضور من زیاد گردش کردیم. بیابان با صفا پرعلفی بود. از زیر کوه بایر ده آسیاب آب بر می‌آمد. همه جاهای دیرکوندها بوده است⁵⁵⁸. سوار پیاده خارجی هرکس قدرت نداشتند این (...) بیایند. اسب و قاطر چند در میان بیابان یک دو نفر می‌چرانیدند. در کمال قدرت خرگوشی برآمد. حضرت والا سواره به تاخت زد. به منزل آمدیم. نه قطعه دراج آوردند که حضرت والا آورده بودند. نماز خواندیم. چایی خوردیم. لیمو شیرین، آجیل، باقلوا، یک عدد لیمو خوردم. شب را (...) میل نداشتم. یک عدد کباب طیهو با آب گوشت خوبی بود. خوردم. رفته، خوابیدم.

روز سه شنبه ۸ [شعبان المعظم]

صبح از خواب برخاسته، رفتم کنار رودخانه، وضو ساخته، آمدم به چادر. نماز خواندم و چایی خوردم. جمعی آمده بودند. خدمت حضرت والا عارض بودند. یکی می‌گفت در عهد ناظم خلوت قاطر مرا بردند. یکی می‌گفت در عهد مظفرالملک مال مرا بردند. به عرایض هر کسی رسیدگی می‌فرمودند. دو عدد شکار کوهی بزرگ آوردند. به هریک انعامی دادند، رفتند. مجموعه پلو همه دراج بود. آش با آب گوشت همه چیز الحمدالله مهیا بود. خوردیم. قلیان قهوه آوردند.

رفتیم چادر دیگری، خوابیدند. میرزا ابوالفضل کتاب می‌خواندند. من کتاب سفرنامه شاه را می‌خواندم. در مطالعه حساب پنج دقیقه خوابم برد. چایی آوردند، خوردیم. من رفتم دم رودخانه، وضو گرفته، نماز خواندم. نزدیک غروب در سر تل خاکی گردش نمودیم. تا یک ساعت از شب گذشته نماز خواندیم. صحبت نمودیم. شام آوردند. احتیاط نموده، شامی نخوردم. یک سیخ کباب بره خورده، قلیان قهوه کشیده، برخاستم، خوابیدم.

روز چهارشنبه ۹ [شعبان المعظم]

صبح خیلی زود برخاستم. کنار [۳۱] نهر آب رفتم. وضو گرفته، نماز خوانده، به چادر آمدم. چایی خورده، قرآن و دعایی خواندم. نواب والا سوار شده رفتند به شکار کوهی و جمعیتی همراه بردند. بنده تنها رفتم. در چادر آقا مشغول خواندن سفرنامه شاه شدم. نهار آوردند. خوردیم. رفتم به چادر منشی باشی. هزار و پانصد دینار تسلیم منشی باشی نموده، آقا از شکار مراجعت فرمودند. چند قطعه کبک با یک خرگوش زده بودند. چایی خوردیم. نماز مغرب خوانده، شام را زود خوردم. امشب زود خوابیدیم.

روز پنج شنبه ۱۰ [شعبان المعظم]

صبح زود برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. کاغذی از برای حاج شهابالملک نوشتم. دادم بردند. نواب والا آمدن چادر حسینقلی خان خمسه سرتیپ و مهر علیخان سرکرده بزرگ طایفه سگوند و فاضل خان بزرگ طایفه سگوند دیگر همه جمع شدند. بعد از ساعتی رفته به چادر دیگر، نهار آوردند. بره پلو بزباش الحمدالله همه چیز فراوان بود. کباب بره، کباب طیهو زیاد اکل نموده، برخاسته، رفتیم به چادر دیگر مشغول روزنامه‌نویسی شدم. قلم آورده بودند از شهر برای میرزاده نصرت الله خان. چند نیزه پاک نموده، جدا نمودم. سه ساعت به غروب مانده چایی خوردم. کاهویی بود. من نخوردم. تشبه بود. سرکه انگبین خوردم. شب را باقله پلو پخته بودند. خوردم. خوابیدیم.

روز جمعه ۱۱ [شعبان المعظم]

⁵⁵⁸ حاشیه فهرست نویسنده: «دیرکوند»

صبح زود برخاسته، نماز خواندم. چایی خوردم. بنده حکیم‌باشی رفتیم به حمام بلغار سرکیسه کردیم، حنا بستیم، برآمدیم. کباب، پلو، چلو، از همه چیز زیاد تهیه دیده بودند. دوغ تازه خوبی بود. خوردیم. بنده رقتم ساعتی خوابیدم. برخاسته، چایی خوردم. نماز خواندم. نواب والا تشریف برده بودند به شکار. سه ساعت به غروب مانده من تنها در چادر نشسته بودم، کتاب سفرنامه شاه را می‌خواندم. حکیم‌باشی رضا سلطان آمدند. صحبت نمودیم. بعد از مغرب نواب والا از شکار مراجعت فرمودند. چایی حاضر نمودند. جمع شده، صحبت نمودیم. شام آوردند. خوردیم، بعد خوابیدم.

روز شنبه ۱۲ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، بعد از نماز و صرف چای [۳۲] رقتم خدمت آقا. جمعی از اهل اردو آمدند، صحبت نمودند. سوال و جواب امورات خودشان بود. عرض استاد علی طباح را نمودم. نهار آوردند. همه چیز بود، خوردیم. بنده برخاسته، رقتم چادر دیگر، قدری از غزلیات آقا سید باقر آشفته نوشتم⁵⁵⁹. چایی آوردند خوردیم. نماز خوانده، در رکاب آقا با جمعی از سرتیپ‌ها رقتم به شکار. دو قطعه کبک طیهو گرفته، به مغرب آمدم منزل. آمدم نماز خواندیم. صحبت نمودیم. شام آوردند. مصالح پلو بود. من به ملاحظه گوشت شکار بسیار احتیاط نخوردم. وقت خواب بود. خوابیدم.

روز یکشنبه ۱۳ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، قرآن نماز خواندم. چایی صرف شد. قدری غزلیات نوشتم. رقتم به چادر حضرت والا. نهار خوردیم. بلافاصله چایی آوردند. حضرت والا رفتند به شکار بنده با منشی‌باشی مشغول شدیم. باخته خود را برده سه هزار هم علاوه. حضرت والا مراجعت فرمودند. چند قطعه کبک زده بودند و یک راس اسب سفید خوبی آورده بودند که در میان ایل سگوند دیده بودند. دویست تومان قیمت می‌نمایند. آورده، در اصطبل بسته‌اند. بعد از نماز مغرب و عشا کاغذی جهت طهران نوشتم. چاپار می‌رفت. رفتیم شام خوردیم. آمده خوابیدیم.

روز دوشنبه ۱۴ [شعبان المعظم]

صبح زود برخاسته، بعد از فریضه و قرآن و دعا کتابی دیدم از سواد تحریرات نواب میر آخور مرحوم. مشغول شدم به نوشتن آنها. هفت هشت عدد شکار کوهی از نواب حضرت والا آوردند، انعام گرفتند، رفتند. وقت نهار رقتم به چادر حضرت والا. کباب چلو پلو خوبی تهیه دیده بودند. اکل نموده، آدمم دو ساعت خوابیدم. برخاستم. نماز خوانده، چایی خوردم. آقا سید باقر یک قهوه، سینی، لیمو و نارنج، یک شلوار دوخته از دزفور از برای ما پسرش داده آورده. لیمو نارنج خوردیم. غروب رقتم با حضرت والا سر کمند اسب‌ها به تماشا. تا یک از شب رفته بودیم. در ساعت دو از شب رفته قاصد آمد. پاکت‌های تهران را آورده، من هیچ کاغذ نداشتم. اوقاتم تلخ، خیالم نهایت پریشان شدم. خداوند عاقبت را به خیر فرماید. از اوقات تلخی و پریشانی خیال خود را مشغول نموده به روزنامه خواندن. [۳۳] بسیار مزخرف نوشته‌اند. شام خورده خوابیدم.

سه شنبه ۱۵ [شعبان المعظم]

صبح زود نماز خوانده، چایی خورده، قدری از تالیفات و تصنیفات محسن میرزای امیر آخور نوشتم. نهار باقلاپلو خوبی بود. من میل نکرده، شیر برنج خورده، شب را بی میل غذا خورده.

⁵⁵⁹ حاشیه فهرست‌نویس: «سید باقر آشفته»

روز چهارشنبه ۱۶ [شعبان المعظم]

صبح برخاسته، رفتم چادر خلوت. مشغول به تحریر شدم. شاهزاده تلگرافچی از لرستان آمده، می‌رود به کربلا. نهار چلوکباب بود. من به ملاحظه آنکه گوشت شکار بود، خیلی احتیاط نمودم. از ترس قدری کباب بره خوردم. بعد از نهار چایی آوردند. صرف شد. حضرت والا سوار شدند، رفتند به شکار. من رفتم به چادر منشی‌باشی مشغول شدیم. غروب حضرت والا مراجعت فرمودند. در کمال عجله نماز خوانده، شب‌رو بودیم. شام خورده خوابیدم.

روز پنج‌شنبه ۱۷ [شعبان المعظم]

صبح برخاسته، روز را به شب و شب را به روز آورده.

روز جمعه ۱۸ [شعبان المعظم]

برخاسته، امروز حضرت والا برخاسته، نماز خوانده، خوابیدند. چایی خوردند. قدری صحبت نمود. خوابیدند. بعد از یک ساعت برخاسته، بره پلوی خوبی بود. با چند ترشی از دزفور آورده بودند. خوردم. حاج شهاب‌الملک جواب کاغذ را نوشته، خواندیم. عصر چایی خوردیم. رفتیم به میان اردو. چادر حسینقلی خان سرتیپ خمسه چایی خوردیم. یک کیسه کاغذ کار خمسه به ما تعارف [داده بود]. مغرب آمدم منزل. شب را باد زیاد آمد. نزدیک بود که چادرها را خراب نماید. شام خوردم. رفتم بخوابم. هوا بسیار گرم بود. اذیت کشیدیم.

روز شنبه ۱۹ [شعبان المعظم]

صبح وقت انداختن توپ برخاسته، نماز خواندیم. چایی خوردیم. با آقای حکیم‌باشی رفتیم حمام. حمام خلوت بود. گرم سرکیسه کرده، حنا بسته، برآمدم. چند دانه لیمو خورده، وقت نهار باقلالو بره خوبی بود. خوردم با دوغ زیاد. خوابیده، برخاستم. چایی خورده، نماز خواندیم. حضرت والا تشریف بردند. به شکار غروب مراجعت فرمودند. شب را هم جمع شدیم. قدری تقال با حافظ [نمودیم]. شام خوردم. خوابیدیم. شب خوبی بود. نیمه شب باران آمد. صبح روز [۳۴]

روز یکشنبه ۲۰ [شعبان المعظم]

اول اذان صبح برخاستیم. عجب روزی بود. نماز خوانده، وقت تحویل شمس به برج حمل رفتم خدمت حضرت والا. همه جمع شدند. از سرتیپ و سرهنگ و سرکرده صاحب ایل مشغول شدند به دادن عیدی به هر نفری پنج هزار دینار. سرتیپ و اجزاء یک اشرفی به من هم پنج عدد دو هزاری زرد مرحمت فرمودند⁵⁶⁰. قریب سیصد تومان تخمیناً عیدی به مردم دادند با یکی دو خلعت. به اجزاء نهار هم کباب، چلو، بره پلو، همه چیز بود زیاد. یکی دو مجلس سفره نهار انداختند. همه خوردند. خداوند باران رحمت و عیدی به بندگان دادند. عجیب باران رحمتی بود. چه قدر با موقع و خوب [بود]. بسیار چایی آوردند. خوردند. باز وقت عصر هجده سمارو آوردند. چایی صرف شد. باران رحمت مسدومی⁵⁶¹ آمد. چقدر هوای خوش بود که نمی‌توان تعریف نمود. تا نیمه شب باران آمد. شام آوردند. به ملاحظه آنکه روز خوابیده بودم، احتیاط چند قاشق آبگوشت خورده، حال خوش نداشتم. نصف شب بیرون رفتند.

روز دوشنبه ۲۱ [شعبان المعظم]

⁵⁶⁰ حاشیه فهرست‌نویس: «عید نوروز و عیدی به اشخاص و مولف»

⁵⁶¹ در متن: «مصدومی»

صبح از خواب [بیدار شده]، نماز خوانده، چایی خورده، هوا ابر بود. قدری گردش نموده، وقت نهار شد. بره کبابی درست کرده بودند. همه را کباب خورده، چند دقیقه خوابیده، برخاستم. وضو گرفته، نماز خواندم. چایی خورده، رفتم چادر آقا میرزا اسدالله معلم فوج. ساعتی نشسته، برخاستم. با محمد جعفر میرزا و محمد حسن میرزا رفتم گردش کنار رودخانه غروب آمدم چادر. بعد از مغرب حضرت والا از شکار فرمودند. چند قطعه کبک دراج زده بودند. شام آوردند، خوردیم، خوابیدیم.

روز سه شنبه ۲۲ [شعبان المعظم]

برخاسته، جمعی آمدند چادر ما. من مشغول به خواندن مثنوی شدم. وقت نهار به ملاحظه آمدن حاج شهاب‌الملک ناهار⁵⁶² زود خوردیم. بلافاصله سوار شدند. با سوار زیادی رفتیم [۳۵] پیشواز. یک میدان نرفته، جناب حاج شهاب‌الملک و صمصام‌السلطنه و اسفندیار خان بختیاری با دو برادرش رسیدند. آمدند به چادرها. صد نفر سرباز در دم چادرها حاضر بودند. سلام زدند، پیاده شدند. یکی دو مجموعه شیرینی، چایی حاضر بود. نهار نخورده بودند. نان، پنیر، ماست کبابی حاضر نمودند. خوردند. تا وقت عصر نشسته بودند. شب را به ملاحظه خستگی زود شام خوردند. متفرق شدند. من در چادر با حاج شهاب‌الملک خوابیدم.

روز چهارشنبه ۲۴ [شعبان المعظم]

صبح اول اذان برخاسته، نماز و دعا خوانده، چایی صرف شد. نان‌های فرنگی همراه داشتند. شربت جعبه‌های خیلی ظریف خوب آوردند. قدری من خوردم. خوشم نیامد. بعضی از سرکرده‌ها آمدند دیدن. چادر از طهران آمد برود دزفور. از قراری که معلوم شد، نوشته‌اند شاید بر سیل قطع یقین تشریف می‌آورند به **بروجرد**. بعد از ماه مبارک از طهران حرکت خواهند فرمود. از طهران کاغذ نداشتم. خیالم پریشان بود. نهار آوردند. کباب چلو همه چیز حاضر بود. من نخوردم. برنج آش ماست خوبی بود. جنت آباد بود. الحمدالله همه چیز فراوان بود. خوابیدیم. از خواب برخاستم. چایی خورده، نماز خوانده، تا الی یک از شب گذشته گردش کردم. شام آوردند. کباب، خورش‌های فرنگی، همه چیز بود. خوردیم خوابیدیم.

روز پنج شنبه ۲۵ [شعبان المعظم]

اول اذان برخاسته، نماز و قرآن خوانده، چایی صرف شد. با حاج شهاب‌الملک گردش کردیم. امیر خان سردار صمصام‌السلطنه با دو برادرش بنا کرد به تیر گلوله انداختن. یک ساعت مشغول بودند. بعد نهار آورده، باغچه‌پلو⁵⁶³ بسیار خوبی درست شده بود. خوردیم. خوابیدیم. برخاستیم. چایی خورده، نماز خواندیم. بعد از مغرب رفتیم باز در چادر جناب حاج شهاب‌الملک ربع ساعتی نشستیم. مراجعت کردیم. ساعتی نشسته، شام آوردند. من احتیاط کردم. غذایی نخوردم. قدری کباب خورده، خوابیدم. [۳۶]

روز جمعه [26 شعبان المعظم]

صبح برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. محمد جعفر میرزا آقا مغرور میرزا مرخصی گرفته، از راه دزفور به کشتی نشسته برود به زیارت. بنده با حاج شهاب‌الملک رفتیم به حمام. سرکیسه کرده، برآمدیم. سردار با حاج خسرو خان رفته

⁵⁶² در متن: «نهار»

⁵⁶³ احتمالاً منظور باقلپلو است.

حمام. من قدری لیمو نارنج خورده، دو ساعتی طول کشید ناهار آوردند. خوردیم. خوابیدیم. شب را هم به صبح رسانیده، شب بسیار سرد بود. کرسی گذاشتند. آخر شب کرسی را برداشته، در نیمه شب احوال من بر هم خورده، بسیار سردم شد.

روز شنبه [27 شعبان المعظم]

صبح برخاسته، رفتم. جناب حاج شهاب‌الملک آتش روشن نمودند. چایی خوردیم. امیرخان سردار با جمعی آمدند آنجا. ساعتی بودند، بعد مراجعت فرموده به چادر، نهار چند قاشق آش خورده، خوابیدیم. وقت عصر همگی سوار شده، رفتند شکار. جمعیت سوار زیاد بود. غروب مراجعت فرموده، شب رفتیم چادر حاج شهاب‌الملک چایی خوردیم. نماز خوانده، آمدم منزل. شام آوردند. شام پلو بود. خوب که پخته بودند. خوردیم. خوابیدیم.

روز یکشنبه [28 شعبان المعظم]

صبح برخاسته، با جناب حاج شهاب‌الملک رفتیم چادر ایشان. جمعی آمدند. قدری صحبت نمودند. ما برخاسته، آمدم منزل. نهار آوردند. در سر نهار آقا سید عادل پسر حاج کربلایی از طهران آمدند. الحق بسیار خنک می‌باشد. نهار خورده، متفرق شدیم. ساعتی خوابیده، برخاستم. از دور چند دانه گراز پیدا شد. سوارهای بختیاری‌ها رفتند. گویند هفت عدد زدیم. ولی من یکی دیدم. حاج خسرو خان خوب زد، افتاد، ماند. خلاصه شخصی در دزفور ناخوش بود. اسدخان نام، حکیم‌باشی را با آقا سید باقر فرستادیم رفت به جهت معالجه آقا سید عادل. با دو پسر حاج کربلایی که از طهران آمده بود به اتفاق رفتند به دزفور. حکیم الممالک قالیچه از برای حضرت سردار تعارف فرستاده بود. ایشان به حاج خسرو خان مرحمت فرمودند. نهار کباب چلو خوبی بود. آوردند، خوردم، خوابیدیم. عصر برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. گردش کردیم [۳۷] مغرب از طهران کاغذ آورده بود. الحمد لله از سلامتی بچه‌ها آسوده شدیم. شب را مشغول صحبت شدیم. شام کبک پلو بود، خوردیم. خوابیدیم.

روز سه شنبه [29 شعبان المعظم]

صبح برخاسته، باران می‌آمد. نماز خوانده، چایی خورده، عجب هوایی بود. نهار خوردیم. خوابیدیم. چهار به غروب مانده سردار بیدار بودند. خدمت ایشان چایی خوردیم. رفتیم به حمام بلغار⁵⁶⁴، کیسه کرده، صابونی زده، مغرب برآمدم. شب را نشسته، باد بارانی زیادی آمد. سحری خوردیم خوابیدیم. بسیار شب خوبی بود. ناچار قصد نموده، نماز را تمام خواندیم.

روز چهارشنبه غره ماه مبارک رمضان

روژه گرفتیم. تا نزدیک ظهر در خواب بودیم. برخاسته، نماز خوانده، قرآن خواندیم. رفتم به اردو چادر جناب حاج شهاب‌الملک. بعد از ساعتی حضرت سردار به آنجا تشریف آوردند. سوار شدند، رفتند به شکار. من هم رفتم چادر منشی‌باشی. نزدیک مغرب آمدند. افطار رنگین خوبی بود. همه چیز حاضر [بود]. خوردیم. تا ساعت پنج از شب رفته، متفرق شدند، رفتند بخوابند. من مشغول روزنامه‌نویسی شده، تنها بودم. بسیار کسل شده، یک ساعت خوابیده، و بیدار شدم. چایی خورده، همه جمع شدند. دعایی خوانده، سحری آوردند، خوردیم. نماز صبح را خوانده، خوابیدیم.

روز پنج شنبه ۲ [ماه رمضان]

⁵⁶⁴ حاشیه فهرست‌نویس: «حمام بلغار»

ظهر بیدار شده، نماز و قرآن خوانده، قدری گردش نموده، روز را شب نموده، افطار نمودیم. دو ساعت از شب رفته همه خوابیدند. من رفتم چادر منشی‌باشی. تا ساعت هفت و نیم از شب رفته مشغول بودیم. بعد آمدیم. سحری خورده، خوابیدیم.

روز جمعه ۳ [ماه رمضان]

ظهر روز بیدار شده، بعد از نماز و قرآن، سه ساعت به غروب مانده سوار شده، رفتیم به شکار. جاهای بسیار خوبی باصفایی بود. طایفه سگوند چادر زیاد داشتند. محصول خوبی از دریکوندها بود. خرگوش زدند. گراز آمدند زدند. چند قطعه کبک و دراج زدند. مغرب به منزل آمده، افطار نمودیم. در ساعت سه از شب گذشته [۳۸] خوابیدیم. وقت سحر برخاسته، چایی خوردیم. دعا و قرآن خوانده، سحری آوردند. من نتوانستم خود خوردن را. نماز صبح را خوانده، خوابیدیم.

روز شنبه ۴ [ماه رمضان]

سه ساعت از دسته گذشته، برخاستم. راهی رفتم. وقت نماز ظهر نماز و قرآن خوانده، قوش را خواستند گوشت بدهند. فرار نموده. چند نفر سوار بیاورد متعاقب قوش فرستادند. بسیار کسل و خسته بودیم. خواستم بخوابم خوابم نبرد. برخاسته، راهی رفته، روز را شب نمودیم. افطار نمودم. شب را صبح نمودیم.

روز یکشنبه ۵ [ماه رمضان]

به هر قسمی بود روز را شب نمودیم.

روز دوشنبه ۶ [ماه رمضان]

بعد از خوردن سحر نماز خوانده، خوابیدیم. مشغول تهیه رفتن شدند. یکی دو ساعت از دسته گذشته، سوار شدند. روزه را خوردیم. رسیدیم کنار رودخانه و دره. نهار قابلمه آوردند. با نصرت الله خان خوردیم. سوار شدیم. شش ساعت به غروب مانده کنار آب بلارود رسیدیم. غریب کوه‌ها و راه‌ها بود. شب را آنجا ماندیم.

سه شنبه ۷ [ماه رمضان]

صبح سحر خوردند. بنده نخوردم. دو ساعتی خوابیدیم. برخاسته سوار شدیم به سمت دزفور. در بین راه خرگوش زیاد بود. تازی‌ها گرفتند. در ساعت پنج به غروب مانده، وارد شهر دزفور شدیم⁵⁶⁵. تشریفات از برای حضرت والا قرار داده بودند، سوار، سرباز، توپ. من لیموی زیادی خوردم. نهار نخوردم. رفتم به میان شهر. مسافت دارد. من به منزل جناب آقا شیخ محمد طاهر رسیدم. بالای منبر بودند که موعظه فرمودند. ساعتی آنجا نشسته، برآمدم رفتم بازار مسجدها گردش نمودم. به حمام رفتم. حمام بسیار خوبی بود. نماز خوانده، به وقت مغرب رسیدیم. افطار خوردیم. چند نفری، آقا سید عادل و غیره آمدند دیدن. در ساعت چهار از شب رفته برخاستم بخوابم. از بسیاری کک خوابم نبرد. علی کل حال خوابیدم. سحر بیدارم کردند. گفتم روزه نمیگیرم، سحری نمیخورم. خوابیدم.

روز چهارشنبه ۸ [ماه رمضان]

صبح برخاستم، وضو گرفته، نماز را خواندم. روزنامه خودم را نوشته، رفتم به میان شهر گردش کردم. خانه آقا سید باقر [۳۹] خطیب را پیدا نموده، از خواب بیدار نموده، رفتم اندرون. لیمو آوردند. چند دانه خوردم. قلیان کشیده، برآمدم. جناب

⁵⁶⁵ حاشیه فهرست‌نویس: «دزفول»

سید برگشته، با ایشان چند دقیقه نشسته، خستگی گرفت. بنده [بر]خاستم، رفتم بازار. اهل اردو ریخته بودند بازار. جمعیت زیادی بود. دور سه ساعت معطل شده، سه تومان نیم خرید نموده. پول نداشتم، [اما] بعضی چیزها لازم داشتم. رفتم خانه کلبعلی خان. نایب‌الحکومه در خواب بودند. به آقا میرزا مهدی خان گفتم بیدار نان پنیر ماست سرما دوی آوردند. چند لقمه خورده، سماور آوردند. چایی خوردم. قلیان کشیده، نماز را خواندیم.

یک ساعت به غروب رفتم منزل کوشک. می‌گویند محمدعلی میرزا، پسر فتحعلی شاه، برجی ساخته بعد حشمت الدوله میرزا مرحوم چند اتاقی مزید نموده، نظام السلطنه قدری تعمیر نموده، چشمه‌های پل را به دقت شمردم. بیست و دو چشمه و یا بیست و یک که آب جاریست، ولی دو چشمه او خراب شده. شب از چند چشمه آب می‌رود، ولی مابقی بلند است. آب پایین افتاده است. از قراری که می‌گویند شاپور ذوالاکتاف که بنای سد قزوین را او نموده آنجا را هم او بنا نهاده. عجب دارم از این مردمان و سلاطین و حکام تجار و متمولین. یک نفر بانی خیر نشده تعمیر نماید، تا چه رسد چنین پلی بسازد؛ و حال اینکه بر سلطان عصر واجب و لازم است که راه معبر رعیت خودش و مسلمانان را [مهیا کند]. دو سه هزار تومان خرج دارد که پل را تعمیر نمایند. مضایقه دارند. وقتی که خراب و منهدم شد، از عهده ساختن بر نخواهند آمد. خداوند رحمت نماید بانیان خیر را.

خلاصه افطار رنگینی سنگینی حاضر نموده، تمام اخراجات با حاجی شهاب‌الملک است. بعد از افطار پسران جناب آقا شیخ محمد طاهر مجتهد با برادر آقا سید هاشم تاجر با جمیع دیگر آمدند. در ساعت سه و نیم از شب رفته متفرق شدند. بنده با سردار رفتیم به میان برج منزل خودمان. حاج خسرو خان بختیاری حاضر شد. منشی‌باشی از برای تهران کاغذ می‌نوشت. چایی فرمودند. حاضر کرده، باغله تازه پخته و چند شربت آوردند. خوردیم. حاج شهاب‌الملک صمصام‌السلطنه تشریف آوردند. دو ساعتی نشستند. حاج شهاب‌الملک رفت. آن دو برادر بودند. آنها صحبت می‌کردند. من یک ساعتی خوابیدم. فوراً فرج‌الله خان وزیر دو ثوب قبای قدک، دو ثوب شلوار کتان از برای ما [۴۰] دوخته بود. دادند آوردند. حضرات رفتند به خوردن سحری. من نخوردم، تا اینکه صبح شد. توپ انداختند. نماز خوانده، خوابیدم.

روز پنج شنبه ۹ [ماه رمضان]

سه ساعت از دسته رفته از خواب بیدار شدم. وضو ساخته، روزنامه خود را نوشتم. رفتم به شهر، به میان بازار و مساجد گردش نموده، چند دانه لیمو با قدری نان و پنیر خریده، آمدم زیر پل در کنار آب رودخانه نشسته، نان خورده، وضو ساخته، مدت‌ها نشسته، تماشای خلق خدای را نمودم. طول آن پل را قدم زدم، هزار یکصد و پنجاه قدم بود⁵⁶⁶. ارتفاع آن به نظرم ده پانزده زرع بوده، ولی بسیار حیف از آن پل که رو به انهدام نهاد. نه سلطان می‌سازد و نه یک بانی خیری هست. اگر چه حق سلطان است، به ملاحظه آنکه اگر این پل خراب شود، شهر خراب می‌شود.

خلاصه آمدم به کوشک. نماز خوانده، با حضرت والا رفتم گردش به تماشای اسب‌ها. یک راس اسب صمصام‌السلطنه و یکی را هم حاج خسرو خان برادرش پیشکش آوردند. خیلی تعریف می‌نمودند. نزدیک غروب آمدم. افطار نمودیم. تا هفت ساعت دم از شب گذشته، نشسته صحبت نمودیم. یک ساعتی خوابیده، وقت سحر بیدار نمودند. به اصرار حاج شهاب‌الملک سحری بخور روزه بگیر. عرض نمودم من تکلیف خود را بهتر می‌دانم. صبح شد. نماز خوانده، خوابیدم⁵⁶⁷.

⁵⁶⁶ حاشیه فهرست‌نویس: «اندازه پل»

⁵⁶⁷ حاشیه مولف: «به حقیقت تفنگ بسیار خوبی سفارشی، که اسم امیرخان سردار را بر آن تفنگ کنده بودند، جناب حاج شهاب‌الملک پیشکش نمود.»

روز جمعه ۱۰ [ماه رمضان]

سه ساعت از روز گذشته برخاستم. امیر خان سردار بیدار بودند. ساعتی صحبت نمودند. بنده مشغول شدم به تحریر ایشان استراحت نمودند. خیال دارند وقت عصر سوار شوند به شکار تشریف بردند. از خواب برخاسته، نماز ظهر و عصر را خوانده، چهار ساعت به غروب مانده بنده حاجی خسرو خان رفتیم. چند قطعه دراج با قوش و تفنگ گرفتند، چند قطعه بلدرچین. در یک فرسخی شهر دهی بود، باغ بسیار بسیار بزرگی بود تمام مرکبات. درخت‌ها بهار کرده بود. [۴۱] محصول بسیار خوبی بود. من در هیچ جا گندم به این خوبی و بلندی ندیده بودم. سواره در میان محصول که می‌شدیم از اسب بلندتر بود.

بعد از مغرب آمدم منزل. امیرخان سردار با اسب در میان نهر آب غلطید. افطار آب نارنج و سایر ماکولات بسیار تهیه دیده بودند، خوردیم. یک دستگاه ساعت قاب طلا مرکب اسم امیرخان سردار را نوشته بود. سفارش فرنگستان بود. حاج شهاب‌الملک پیشکش نمود به حضرت والا. بعد حاج ایلخانی با برادرش آمدند. من با امیرخان سردار رفتم به حمام میان عمارت، سرکیسه کردیم. حنا بسته، بر آمدم. رفتیم به مهتابی⁵⁶⁸. حاج شهاب‌الملک آمد. چایی آوردند. باقلا خوردیم. در ساعت هفت از شب گذشته خوابیدیم. وقت سحر رفتند سحری خوردند. من نخوردم. نماز صبح را خوانده، خوابیدم. سه ساعت از دسته گذشته...

روز شنبه ۱۱ [ماه رمضان]

بیدار شده، رفتم بازار. قدری خرید نموده، از حکیم‌باشی پنج تومان قرض نمودم. رفتم خانه آقا سید باقر. در خواب بود. قدری لیمو خریده، خوردم. پاشا خان میرزا ابوالفضل و محمد جلودار آمدند. قلیانی کشیده، چند لقمه نان پنیر خورده، سماور آوردند. چایی خوردیم. باران به شدت آمد. وقت مغرب به کوشک رسیده، افطار نموده، در ساعت سه از شب رفته رفتم منزل وزیر. چند دست تخته با کلبعلی‌خان بازی نموده، چهار بار باختم. نزدیک سحر آمدم منزل، خوابیدم. قدری باران آمد. نماز صبح خوانده، باز خوابیدم.

روز یکشنبه ۱۲ [ماه رمضان]

دو ساعت از دسته رفته بیدار شدم. باران به شدت می‌آمد. برخاسته رفتم اطاق. یک ساعتی خوابیده، بیدار شدند. تا ساعت پنج به غروب مانده خدمت آقا نشسته بودم، صحبت می‌نمودیم. بعد من رفتم به میان شهر، خانه ملا آخوند ابراهیم. دخترش را خواست. سوال می‌نمودم (...)، او جواب می‌گفت. اسم اشخاص را خوب می‌گفت. چند سوال نمودم، جواب گفت. رفتم خانه آقا سید باقر. ساعتی نشسته، نماز خواندم. رفتم به مسجد موعظه مجتهد آن محله. یک ساعت به غروب مانده از مسجد متفرق شدند.

من هم آمدم. مغرب رسیدم. افطار نموده، رفتم بالاخانه نماز خوانده، سه ساعت از شب گذشته آقا تشریف آوردند. قدری [۴۲] شیرینی و باقله خوردیم. چایی آوردند. آقا خوابید. در ساعت شش ربع کم از شب گذشته مقدمه اتفاق افتاد. ایشان بگذار تا وقت دگر. من تا وقت سحر نخوابیدم. حاجی شهاب‌الملک صمصام‌السلطنه تشریف آوردند. ساعتی نشستند، رفتند. [چیزی] نخوردم من. خوابیدم. نزدیک آمدن آفتاب⁵⁶⁹...

⁵⁶⁸ مهتابی: عمارتی کوچک که بر لب حوض برای سیر مهتاب سازند.
⁵⁶⁹ حاشیه مولف: «حاج ایلخانی و برادرش را به حکم سردار گرفتند و زنجیر کردند.» «من باب دیدن آقای سردار»

روز دوشنبه ۱۳ [ماه رمضان]

برخاسته، نماز خواندم. سوار شده، رفتیم به شکار آهو. قریب دویست سوار بود. همه تفنگ براق داشتند. از هرکجا پرنده چرنده حرکت می‌نمودند، میزدند. پنج ساعت از دسته گذشته وارد شهر شدیم. من با شاهزاده محمد حسن میرزا رفتیم خانه آقا سید باقر. شاهزاده خوابیدند. من قدری لیمو و نان خوردم. خواستم بخوابم، خوابم نبرد. رفتم بازار. مراجعت از شکار در سر هر گذاری زن‌ها در بالای بام سر کوچه حله حله به قول فرنگی‌ها⁵⁷⁰ هورا می‌کشیدند از شادی. خلاصه از بازار قدری خرید نموده، وقت مغرب رفتم منزل. افطار خورده، منزل میرزا هدایت خان رفته، قلیانی کشیده، آمدم بخوابم. چایپار تهران آمده بود. از جناب حاج میرزا مسعود و خانه کاغذ داشتیم. الحمدلله سلامت بودند. از خیال آسوده شده، امیرخان سردار صمصام‌السلطنه و حاج خسرو خان آمدند. سماور آوردند. چایی خوردیم. وقت سحر خوابم برد. سحری نخوردم. میل نداشتم. نماز صبح را خوانده، خوابیدم.

روز سه شنبه ۱۴ [ماه رمضان]

چهار ساعت از دسته گذشته، برخاستم، رفتم بازار. قدری خرید نموده، رفتم منزل آقا سید باقر. چند دانه لیمو خورده، در آن هوای گرم رفتم کوشک. یک ساعت نیم به غروب مانده سوار شدیم، رفته. مهمان آقا خان که یکی از عمال ولایت است در دو فرسخی شهر ملکی دارد. رفتم آنجا. غروب رسیدیم. واقعا عجب جای با صفایی بود. درخت نارنج لیمو خرما الا ماشاءالله همه بزرگ، به قدر درخت‌های نارون حوض بزرگی دارد. آب جاریست. اطراف آن حوض همه درخت نارنج لیمو. قدری از کنار آن باغ به قدر یک سنگاب متجاوز آب می‌رود. از رودخانه جدا کرده‌اند، می‌برند به املاک دیگران. باغ بسیار بسیار بزرگی هم بود، ولی شب بود. رفتیم. همینقدر دیدم همه درخت‌های مرکبات بود. به جهت افطار تدارک خوبی دیده بودند. [۴۳] سه قربانی کردند. افطار خوردیم. نماز خوانده، سوار شدیم. در ساعت سه نیم از شب گذشته وارد شهر شدیم. سماور آوردند. چایی خوردیم. رفتم خوابیدم. وقت سحر امیرخان سردار رفتند سحری میل فرمودند. من سحری نخوردم. در شب وقت مراجعت از ده زن‌ها در میان کوچه هلله می‌کردند، دف می‌زدند.

روز چهارشنبه ۱۵ [ماه رمضان]

دو ساعت از دسته گذشته از خواب برخاسته، رفتم به شهر خانه آقا سید باقر. خواب بود. بیدار شدند. من مشغول روزنامه‌نویسی شدم⁵⁷¹. قدری دراز کشیده، خوابیدم. برخاسته، چایی خوردم. رفتم بازار. هرچه خواستم کاغذ خوبی به گیر بیاورم نشد. آمدم رو به منزل. در کنار رودخانه بقعه هست. رفتم آنجا. پرسیدم گفتند این علی بن الحسین است. آبی خورده، فاتحه خواندم، رد شدم. وقتی به منزل رسیدم که اسب‌ها را نعل‌بندی می‌کردند. وقت مغرب شد. افطار آوردند، خوردیم. نماز خوانده، رفتم بیرون (...). اصطبل دور اسب از حاج شهاب‌الملک گرفته‌اند. الحق اسب‌های خوب می‌باشد. به عشق آنها ساعت سه از شب رفته در آنجا بودم.

آقا سید عادل و چند نفر دیگر سید آمدند. چایی خوردیم، رفتند. ما آمدم منزل. قدری لیمو باغلا آوردند، خوردیم. حضرت والا خوابیدند. من مشغول شدم به نوشتن کاغذ از برای قزوین و طهران. تا الی صبح بیدار بودم. هیچ خوابیدم. وقت سحر

⁵⁷⁰ در متن: «فرنگی‌ها»

⁵⁷¹ حاشیه مولف: «چند دانه لیمو و چند لقمه نان خوردم.»

گرسنه بودم. رفتم سر سفره، بادمجان از ششدر آورده بودند. مسما درست کرده بودند. نوبر نموده، خوردیم. برخاسته، وقت نماز بود. نماز را خوانده، خوابیدم.

روز پنج شنبه ۱۶ [ماه رمضان]

دو ساعت از دسته گذشته بیدار شدم. تا تمامی کاغذها را تمام کرده رفتم بازار. از آنجا به خانه آقا سید باقر رفته، لقمه نانی خورده، میرزا ابوالفضل آمد. چایی خوردیم. چند پارچه رخت از خیاط گرفته، رفتم اردو. حضرت والا در چادر بود. رفتم آنجا. صمصام السلطنه و جمعی دیگر بودند. ساعتی آنجا بودم. آدم عمارت. افطار خورده، [۴۴] چند دانه خیار از ششدر آورده بودند. یکی از آن خیار را خوردم. ساعت چهار از شب رفته، صمصام السلطنه جبه خلوت پوشیده، از جانب جناب حاجی شهاب الملک یک طاقه ساده به حاج خسرو خان، یک طاقه هم به نجفقلی خان دادند. تا ساعت هفت از شب رفته بودند. بیدار بودیم تا سحر، [سحری] نخورده، خوابیدم. در آخر شب آقا رضای مستوفی ولایت را حاجی شهاب گرفت حبس کرد.

روز جمعه ۱۷ [ماه رمضان]

دو ساعت از دسته گذشته، برخاسته، رفتم بازار. حساب حاج محمد باقر را مفروغ نموده، رفتم خانه آقا سید باقر. لیموی زیادی بود. چایی خورده، برخاسته، رفتم حمام کنار آب. از حمام برآمده، رفتم کوشک تا مغرب شد. افطار آوردند، خورده، ساعتی نشسته، رفتم بالاخانه. رخوت خود را جمع آوردی نموده. شریف نام، آدم صمصام السلطنه آمد. یک طاقه شال تعارف آورد. بعد (...) حاج شهاب الملک آمد و گفت یکصد و پنجاه تومان حاضر است که می‌فرمایند تحویل نمایم. گفتم در کیسه ریخته، بیاورد، آورد. پانزده تومان از بابا خان منشی‌باشی حکیم‌باشی قرض نموده بودم. فوراً رد کردم. پنج تومان هم دادم به آدم کلبعلی خان، یک جفت رکاب با نمدی گرفته، به بروجرد فرستند. یکصد دوازده تومان به میرزا اکبر رد نموده، از خود حاجی شهاب الملک براتی گرفته به حواله آقا میرزا دور خان در تهران به عرضم بدهم. آدم کلبعلی خان آمد یک قوری آورد. تا ساعت هفت نشسته بودیم. همگی رفتند پایین. من خوابیدم.

روز شنبه ۱۸ [ماه رمضان]

وقت انداختن توپ برخاستم، نماز خواندم. چایی آوردند، خوردیم. خواستیم سوار شویم، آقا میرزا فرج‌الله خان وزیر آمد. پنجاه تومان نقد آورد و عذرخواهی کرد، گرفتم. خداحافظی نموده، سوار شدیم. به میدان رفتم. اسب من بسیار بازی و اذیت می‌کرد. به یکی از غلام‌های (...) دادم. اسب او را گرفته، سوار شدیم. در پایین راه با قوش سه قطعه دراج گرفتند. در کنار رودخانه آفتابگردان بود. نهار خوردیم. سوار شده، آمدیم به بیابانی. می‌گفتند حسینیّه است. نقل نمودند ناظم خلوت سه هزار تومان گرفت کاروانسرا بسازد. یکی دو دیوار سنگ خالی دیدم افتاده است. [۴۵] نه اطاقی، نه قلعه، هیچ معلوم نمی‌شود. خوابیدیم. عصر برخاسته، چایی خوردیم. شب بسیار باد آمد. هوا سرد، خوب است. شام را زود خوردیم. آقا سید ابوالقاسم نواب با میرزا رضا نام، آدم حاجی شهاب الملک، همراه بود. پست می‌بردند به تهران به ملاحظه بار و بعضی‌ها عقب مانده بودند. اطراق⁵⁷² نمودند. فردای امروز...

روز یکشنبه ۱۹ [ماه رمضان]

⁵⁷² در متن: «اتراق»

ماندیم. نهار بسیار خوبی، باقله‌پلو، گوشت بره، کباب، همه چیز بود. خوردیم. خوابیدیم. دو سه ساعت مانده، برخاسته، چایی خوردیم. نماز خوانده، شام آوردند. جمعی جمع شده، شام خورده، خوابیدیم. در ساعت شش از شب گذشته پیش خانه شتر روانه شد.

روز دوشنبه ۲۰ [ماه رمضان]

اذان صبح توپ انداختند. برخاسته، نماز خواندم. چایی خوردیم. من اسب خود را با نصرت الله خان عوض نموده، سوار شدیم. مراجعت از راه دیگر می‌باشد. رودخانه باصفای خوبی بود. در بین راه شکار بلدرچین می‌نمودند. منزل نزدیک بود. سه ساعت از دسته گذشته وارد (...) شدیم. چادر زده بودند. بعد از ساعتی نهار آورده، خوردیم. ولی هوا بسیار گرم بود. از خستگی خوابیدیم. دو ساعت به غروب مانده باران قدر کمی آمد. هوا قدری تفاوت کرد. دو نیم به غروب مانده برخاستیم. خوردیم. نماز خوانده، شام زود آوردند. خوردیم. خوابیدیم. دو ساعتی که خوابیدیم، ولی هفت از شب رفته برخاسته، تهیه رفتن شد. چایی خوردیم.

روز سه شنبه ۲۱ [ماه رمضان]

قبل از اذان صبح حرکت نمودیم. یک فرسخ رفتیم. نماز صحرا خواندیم. امان امان از این راه. واقعا تفصیل بدی و وضع را که بنویسم ممکن نیست. برای تحریر و تقریر را ندارد. باید شخص بیاید به رای‌العین مشاهده نماید. خلاصه مسافت راه هم زیاد بود. تند هم آمدیم. مع هذا پنج ساعت از دسته گذشته وارد چم گردابه⁵⁷³ شدیم. رودخانه آب زیادی و چند آب دیگری داخل شده است. در کمر کوه جایی بود باصفایی. می‌گفتند تخت رستم بوده است. بعضی گفتند آخر اسب رستم است. خلاصه فراش‌ها آمدند. آن کمر را مسطح نمودند. فرش و رختخواب آوردند. خوابیدیم. دو ساعت به غروب مانده برخاسته، در همانجا سماور آورده، چایی خوردیم. رفتیم [۴۶] پایین. نماز خوانده، چند نفر دریکوند آمدند. عرض داشتند، عرض نمودند. پیرمردی بود. می‌گفت یکصد سال متجاوز دارد. شام آوردند. خوردیم، خوابیدیم.

روز چهارشنبه ۲۲ [ماه رمضان]

در اول صبح برخاسته، سوار شدیم من و حکیم‌باشی و آقا میرزا محمد علی خان جلو افتاد. راه بسیار بد بود. در ساعت پنج نیم از دسته رفته وارد مکان سبزه‌زار چشمه سار [شدیم]. در لکه زمینی نیزار هست. آب ایستاده است. نیم ساعت بعد از ورود ماها نواب والا تشریف آوردند. نهار را میل فرموده بودند. یک لقمه نان ماستی آوردند، خوردیم. چادرها را زده بودند. قدری باران آمد. هوا بسیار خوش بود. چایی آوردند. باغلا آوردند. خوردیم. شب بسیار سرد بود. از بدی راه مال‌ها خسته شده بودند. اطراق نمودند. در آخر شب باران آمد.

روز پنج شنبه ۲۳ [ماه رمضان]

وقت اذان صبح باران شدیدی آمد، بعضی چادرها را خوابانید. اطراف چادرها نهر کردند. آب جاری شد. هوا بسیار سرد بود. در میان چادر نشسته، چایی خوردیم. نهار آوردند. خوردیم. ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خواندیم. چایی خوردیم. شب را شام خورده، خوابیدیم.

روز جمعه ۲۴ [ماه رمضان]

⁵⁷³ چم گرداب (پلدختر)، روستایی از توابع بخش مرکزی شهرستان پلدختر در استان لرستان ایران است.

صبح برخاسته، اول روز راهی شدیم. در بین راه در میان رودخانه و جنگل نهار خوردیم. سوار شده، شش به غروب مانده وارد مکانی شده، در میان جنگل در کنار رودخانه جای باصفایی بود. خوب منزل کرده، به ورود چایی آوردند. خوردیم. یک ساعتی خوابیدیم. برخاسته، حضرت والا آب لازم داشت. آب گرم کرده، غسل فرمودند، آمدند. چایی آوردند. خوردیم. ایل جوده‌کی ماست تره دوغ آوردند. حضرت والا قدری نان ماست میل فرمودند. بنده هم قدری دوغ خورده، نماز مغرب و عشا خوانده، حضرت والا امر فرمودند من شام نمی‌خورم. استراحت فرموده، گفتم شام آوردند. در چادر دیگر شام خوردیم. رفته، خوابیدیم.

روز شنبه ۲۵ [ماه رمضان]

صبح برخاسته، آتش زیادی نمودند. چایی خوردیم. سوار شدیم. همه جا جنگل بود. در بین راه شکار فرمودند. چند دانه گراز دیدند. وارد منزل آبسرد⁵⁷⁴ شدیم. نهار را گرم کرده، آوردند. خوردیم. یک میت را آوردند جلو از طایفه حسنوند⁵⁷⁵ بودند. می‌گفتند از طایفه جوده‌کی کشته‌اند، ولی معلوم نشد که کشته است. مرده چهار روزه بوده است. در بیابان مرده را پیدا کرده بودند. سردار حکم فرمودند [۴۷] میت را دفن نمایند تا معلوم شود چند نفر فقیر آمدند. به آنها پولی مرحمت فرموده، علفزاری خریدند. از برای اسب‌ها اسب‌ها را ما هم تماشا می‌کردیم. سربازی قارچ آورد. دو هزار دینار انعام مرحمت فرمودند. من چند دانه کباب کرده، خوردم. دادم، بردند خورش درست نمایند. سربازی یک مجموعه بالک آورده، فرمودند ببرید پلو نمایید. آب لازم داشتند. چادر زدند. آب گرم کردند. غسل نمودند. از شب دو رفته، شام حاضر کردند. شام بسیار خوبی بود. بالک پلو شده بود، کره تازه، دوغ خوردیم. خوابیدیم.

روز یکشنبه ۲۶ [ماه رمضان]

صبح در دم چادر هیزم زیادی آتش نمودند. هوا بسیار سرد بود. چایی خورده، سوار شدیم. راه امروز خیلی خوب، همه جا (...). پنج ساعت از دسته رفته وارد منزل شدیم. در کنار رودخانه جای باصفای خوبی چادر زده بودند، ولی بسیار سرد بود. نهار آوردند، خوردیم. هم به منزل تنگ چمشک⁵⁷⁶ می‌گفتند. از شهر محمود خان سرتیپ نایب‌الحکومه آرد جو داده بود آوردند. در ساعت پنج به غروب مانده خوابیدیم. در دو ساعتی برخاستیم. روزنامه نوشتیم. همه در خواب بودند. وضو ساخته، نماز خوانده، همه بیدار شدند. چایی آوردند، خوردیم. بعد از مغرب نواب والا فرمودند «امشب شب بیست و هفتم است. میل دارم تا تخته بازی نمایم.» در این حال سرتیپ و عبدالله خان را احضار فرمودند. من و ابراهیم خان و منشی‌باشی شریک بودیم. من بازی کردم. سه تومان بردم. نفری یک تومان برداشته، بعد را فرمودند آس بازی می‌کنم. چهار دست آس بازی کردیم. تا ساعت چهار از شب رفته من و منشی‌باشی دو تومان برده را باختیم. ما نفری هم هشت هزار از کیسه باختیم. برخاسته، شام خوردیم. بسیار بسیار سرد بود. من دو لحاف، یک عبا، یک لباده به سر انداختم.

روز دوشنبه ۲۷ [ماه رمضان]

صبح برخاسته، هیزم زیادی آتش کردند. گرم شدیم. چایی خوردیم. سوار شدیم. همه جا در میان جنگل آمدیم. در ساعت چهار چهار از دسته گذشته وارد شهنشاه شدیم. چادر نزده بودند. [۴۸] فاضل خان بزرگ سگوند و سید مهدی خان بزرگ طایفه حسنوند ریش بسیار بزرگی داشت. قریب صد سوار جلو آمده بودند. بعد از ورود چادر زدند.

⁵⁷⁴ نام محلی بر کنار راه خرم‌آباد به بروجرد میان چغلوندی و بروجرد، و فاصله آن تا خرم‌آباد ۷۶۰۰ گز است.

⁵⁷⁵ در متن: «حسنوند»

⁵⁷⁶ احتمالاً منظور همان زیرتنگ چمشک، روستایی از توابع بخش معمولان شهرستان پلدختر در استان لرستان ایران است.

نهار خوردیم. از تهران کاغذ زیادی آمده بود. بعد از نهار من برخاستم رفتم چادر دیگر. به قدر ساعتی خوابیدم. زود برخاسته، چایی حاضر بود. دو فنجان چایی خورده، حضرت والا خوابیدند. از قرار فرمایش حضرت والا صاحب اختیار مرحوم شده است⁵⁷⁷.

فخرالدوله ولدالزنا حرامزاده بی دین با یک ملعون از فرنگستان آمده آن بی دین بدنای دین و دولت و ملت را با زلف فخرالدوله دادند. آمدن شاه هم هم هفت روز به تعویق افتاده است، ولی بنده کاغذ نداشتم. اوقاتم تلخ قدری احوالم پریشان شد. جز شکر چه چاره. تقدیر الهی را تدبیربردار نیست. هرچه خدا خواسته همان خواهد شد. وضو گرفته، نماز خوانده، روزنامه خود را نوشته، شب شد. به ملاحظه آنکه میخواستند کاغذ بنویسند خیال کردم (...) رفتم به چادر آفتابگردان. سید ابوالقاسم هم آمد. نماز خواند. صحبت کردم تا وقت شام آوردند. خوردیم. رفته، خوابیدیم.

روز سه شنبه 28 [ماه رمضان]

صبح برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، کاغذی از برای تهران نوشتم، دادم. خودم تنها رفتم گردش، زیارت امامزاده شهنشاه. میگویند بقعه دارد در جلو باغچه. درکنارش باغ بزرگی درخت انار و انجیر⁵⁷⁸ زیادی دارد. قدری به فاصله آنجا ناظم خلوت کاروانسرای ساخته. در امامزاده قفل بود. چند دقیقه گردش نموده، پیرمردی آمد. گفت متولی هستم. در را باز نموده، رفتم زیارت نمودم. میگفت پسر امام موسی کاظم، برادر امام رضا است. ولی از زیارت چیزی نفهمیدم. در امامزاده بار بسته و کلان زیادی بود. گفت مال تاجر است، باید ببرد به بروجرد.

در بیرون امامزاده باز پوست انار زیاد بود از برای فروش. متولی پیرمرد نقل نمود: «ما در هیچ سالی آسوده نبودیم. میوه باغ را رسیده نیدیم. همه ساله طایفه سگوند، طایفه حسنوند، و طایفه برموند میروند به بیلاق، محصول را میچرانیدند. طایفه دیرکوند میآمد، دولت ما را میچاپید، میبردند، دولت از گاو و گوسفند. میگویند در هیچ عهده چنین امنیتی [متن از اینجا قطع می شود] [۴۹] آقا سید باقر آشفته (...) تاریخی از برای توله های حضرت والا به نظم آورده، ولی مفهومش در حقیقت هجو حاج کربلایی دزفوری است. روز تولد این توله ها در خرم آباد و مردن حاج کربلایی در دزفور در یک روز اتفاق افتاده است. نظم.

مژده به حضرت والای شیر نژاد / ماده شیری که ورا نام نهادهای فولاد

بود آبستن ایامی را شب به زمان / خوش ز اقبال تو شبی بچه ای چند بزاد

همه پر خط و سواد و همه پر نقش نگار / این چنین بچه هم از شیر عجم نیست به یاد

مدح اولادی فولاد همین بس که بود / در پدر داری نیکوتر از این زیاد

چند آشفته تو توصیف ز فولاد کنی / عرضه کن حالت خود را بشر نیک نژاد

کو که از دوری دربار تو ای میر مهان / آنچنانم که بدین روز بد اندیش مباد

حالم از خواهی چون طر دلدار پریش / بختم از خواهی چون دیده تو پر ز سواد

⁵⁷⁷ حاشیه فهرست نویسی: «مطلب»

⁵⁷⁸ در متن: «انجیل»

محنت آباد شد این ملک به من از هجرت / اینک مشهور به نام آمده خرم آباد
گفته بودی ز ره مهر به پیشم طلبی / مردم از حسرت و این واقعه هم دست نداد

[۵۰]

ای خوش آن حاجی مومن که همی مرد ندید / این عذابی که من امروز کشم او به معاد
مرد مرحوم شد آن کو که ملقب بودی / حاج مومن به جهان از شه نوشیروان داد
مرد مرحوم شد از دهر ولی این عجب است / که ورا نام پدر بود به عالم فولاد
وین عجب تر که همین سال وفاتش آمد / سال زاییدن فولاد به گاه میلاد
آری این است تقاضای مراد گردون / باری این است تمنای همین بد بنیاد
که یکی کو که جهان کرد به حسرت بدرود / دیگری در عقیش جای به شادی بنهاد
شکر گر زاده فولاد برفت از دوران / هست فولاد دیگر تالی او با اولاد
این سلامت به جهان کان به قامت آزاد / سال زاییدن⁵⁷⁹ و آن مردنش آشفته نگفت

عریضه عرض کرده بود و این اشعار را هم در جوف عریضه فرستاده بود سردار هم به نظم چند فردی نوشت فرستاد
دلم از بهر دیدار تو تنگ است / ولیکن راه دور و پای لنگ است
ز حال من اگر جویا شدی تو / سلامت هستم اما کار جنگ است
به فضل خالق یکتای بی چون / سر گردن کشانم زیر سنگ است

[۵۱]

تو هم از حال خود برگو بدانم / کس زونه گشادی یا که تنگ است
وله ایضا

ای خداوند سخن ای سید عالی نسب / کز بیان تو بروید شاخ گل از هر حطب
سنگ را لطف بیانت نرم می سازد چه موم / تلخی حنظل به حکم تو دهد شهد رطب
در قیلاب در میان چادر بودم آقا سید باقر آشفته خاطر بود. شعر می خواند. جوانی هم حاضر ایستاده بود. سرهنگ فوج
طهران، حضرت والا، قلمدان کاغذ خواست. مشغول گفتن شعر شد. این چند شعر شد. این چند فرد را فرمودند.
دلبر بیا و با من دلبر دو ناز کن / وز چنین زلف خود تو کمندی دراز کن
هر غنچه ای که بود در این گلستان شکفت / آخر تو ای پسر لبی از خنده باز کن

579 بالای زاییدن نوشته شده: ۱۳۰۹

رسوای عالمی شدم از عشق تو بتا / ساز عراق گیر نوای حجاز کن
چون خط تو دمید و دل از مهر تو رمید / جانا شکایت از فلک حقه باز کن
ای مرغ دل چه بر سر زلفش تو جا کنی / رو فخرهاتو بر سر عنقا و باز کن
سیار تا به کی غم دنیای دون خوری / چندی ز روزگار جهان احتراز کن

[۵۲]

وله ایضا سردار

دلبر برفت با من و دل برده ناز کرد / از چین زلف خود شب هجران دراز کرد
آن رازها که بر سر زلفش نهفته بود / افسانه گشت چون گره از زلف باز کرد
من در عراق بر قدمش بوسه می‌زدم / شد پرده دار کعبه و رو بر حجاز کرد
راز دلم که در دل سنگش نهفته بود / لعل لبش نگر که چه افشای راز کرد
من کلام آقا سید باقر التخلّص آشفته

قاعده دلبری بتان چنین است / سرک جفا کن که رسم به این ست
هرکه به دست آورد عقیق لبث را / مملکت عالمش به زیر تکین است
زلف تو دیروز برد دین دلم را / باز در امروز قصد جان به کمین است
ای که سرایی یمن که مشکلت از چیست / عقده گیسو گشا که مشکلم اینست
نسبت مهر رخ تو با مه گردون / در همه جا فرق آسمان و زمین است
اینکه بگویند محشریست یقین شد / کین شب هجران چه روز بازپسین است
گر تو کشی به که دیگران بنوازند / کوی تو مردن به از بهشت برین است
مرحم این زخم یال خنجر ابروست / مشک سر زلف و خنده نمکین است

[۵۳] [متن از اینجا دوباره ادامه می‌یابد] چنین امنیتی ندیده بودیم. یک سال هم ظل سلطان خوب بود، چند نفر از طایفه‌ها (...). خوب بود، بعد را بار مغشوش شد، دیگر از هر جا یکی که آمد چاره نتوانست نمود، چه ناظم خلوت، چه سایرین. می‌رفتیم، عرض می‌کردیم، به ما چه جواب می‌گفت. «بقدر ساعتی نشسته، صحبت نمودم. برخاسته آمدم منزل کباب چلو خوبی تهیه دیده بودند خوردیم بعد از ساعتی خوابیده برخاسته چایی خوردیم عارض زیاد آمد. بعضی حکم را پاره کرده، به گردن انداخته بودند. بعضی عریضه عرض کردند. فاضل خان، سید مهدی خان، حیدر خان، خیلی آمدند، رفتند.

محمود خان سرتیپ، نایب‌الحکومه از شهر آمده بودند. توله‌ها و بچه‌های (...) را از شهر آوردند. مشغول آنها شدند. نیم ساعت به غروب مانده، رفتم حمام بلغار. نصرت الله خان و اصغر میرزا سر کیسه کرده، برآمد. همچنین کاهو آوردند، خوردیم. بعد حضرت والا آمد. بنده سر کیسه کرده، در ساعت سه از شب رفته، از حمام برآمدم. رفتم چادر، منزل جناب،

نماز خوانده، در ساعت چهار از شب رفته شام آوردند. خورش ریواس و خورش قارچ بود. به ملاحظه حمام میل نداشتیم. دوغ زیادی خورده، در ساعت پنج ربع از شب رفته خوابیدیم.

روز چهارشنبه ۲۹ [ماه رمضان]

برخاسته، نماز خوانده، حضرت والا خوابیدند. چای آوردند خوردیم. روزنامه نوشتیم. برخاسته رفتم چادر دیگر، لباس خود را عوض نموده، رفتم گردش. وقت نهار شد، نهار آوردند خوردیم. در همان چادر آفتاب گردان خوابید. بعد از ساعتی برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، چایی خوردیم. در خدمت حضرت والا رفتم. به زیارت امامزاده از آنجا رفتم به سرچشمه. چایی آوردند. ساعتی نشست، الحق جای بسیار بسیار با صفایی بود. در دره واقع است. (...) چند اصله درخت چنار خوبی بود. مغرب آمدیم منزل با جمعی سرباز. سرتیپ‌ها ماه را دیده بودند. شام خوردیم. خوابیدیم.

روز پنج شنبه غره شهر شوال المکرم

صبح برخاسته آتش روشن کردند. سوار زیادی از شهر آمد. سوار شدیم. در بین راه، یکی دو ده رسیدیم. قربانی نمودیم. زن‌ها هلهله⁵⁸⁰ می‌نمودند. بعضی فرنگی‌ها هورا می‌کشیدند از ذوق. نزدیک شهر سید فقیر زیاد آمدند. به همه انعام مرحمت فرمودند. نزدیک شهر، از زن مرد چند هزار جمعیتی آمده، دسته یهود با وضعی خاصی بسیار با جلال. وارد شهر شدیم. اهل شهر روزه بودند. توپ انداختند. شادیانه زدند. امام جمعه آقا سید صادق آمدند. [۵۴]

مردم روزه را خوردند. نهار بسیار بسیار مفصلی بود. در اطاق دیگر سرکرده ها، به اصطلاح توشمال ها، بودند. از برای آنها نهار بردند، خوردند. بعد از نهار اما جمعه رفت. به قدر نیم ساعتی خوابیده، حمام لازم بوده، برخاسته، لباس خود را عوض نموده، رفتم حمام عمارت آقا سید ابوالقاسم. جناب حکیم‌باشی بودند. من هم رفتم، صابونی زده، غسل نمودم. برآمده، رفتم خدمت حضرت والا. چایی خوردیم. نماز خواندیم. رفتم به اصطبل مبارک. ماشاالله عجب اسب‌هایی دارند که هیچ در مدت عمر ندیده بودم اسب به این خوبی، مگر در مکه معظمه، در شریف مکه دیدم. سوار شده بودند. بعد از مغرب آمدم منزل. همه اجزا جمع شدند، صحبت نمودیم. شام آوردند، خوردیم، خوابیدیم.

روز جمعه ۲ [شوال]

صبح بیدار شده، وضو گرفته. باغ بسیار باصفایی است. اسمش گلستان است. بلبل‌ها می‌خوانند. امسال ما دو بهار دیدیم در یک سال. بهار اول در دزفور، کاهو باقله⁵⁸¹ مرکبات. آمدم خرم‌آباد، بهار است. باغله نوبر بود، قارچ، ریواس، گل سرخ. بلبل می‌خواند. نماز خوانده، چایی خوردیم. در خدمت حضرت والا رفتیم به اصطبل، قدری تماشای اسب‌ها را کرده.

در مراجعت رفتم بالاخانه معروف، به تالار⁵⁸² که مظفرالملک ساخته است. الحق بالاخانه خوب باصفایی می‌باشد ولی با این باغ این خیلی بهتر از این ساخته می‌شد، با سلیقه نساخته. ساعتی در آنجا بودیم، آمدم پایین. آقای شیخ الاسلام دو کله قند تعارف فرستاده بودند، دادم محمود حسینی علی بردند. بعد از شیخ الاسلام، پسر ضیال‌الدین مرحوم آمدند دیدن. دو قلیانی کشیدند، تشریف بردند.

⁵⁸⁰ در متن: «حله حله»

⁵⁸¹ در متن: «باغله»

⁵⁸² در متن: «تالار»

سردار تشریف بردند به باغ، با مهر علی خان و عبدالله خان صحبت می نمودند. بنده با منشی باشی و نواب محمد حسن میرزا بودیم. مشغول روزنامه نویسی شدم تا وقت نهار شد. نهار آوردند، خوردیم، خوابیدیم. برخاسته، رفته منزل جناب. نماز خوانده، یک فنجان چایی بدی خوردم. آدمم خدمت حضرت والا، چایی خوردیم. جمعی آمدند. امام جمعه تشریف آوردند. دو پسران دبیر هراتی از بروجرد آمدند. حضور دیدم امروز دلبری که رخش از همه دلبران نخستین است، اسم شریف یکی طاهر خان است آن یکی که دیگر جای نوشتن [۵۵] اسم نیست. رفته به اصطبل، امام جمعه و ابراهیم خان سرتیپ بودند. تا یک از شب رفته اسبها را آوردند تماشا کردیم. دو ساعت از شب رفته امام جمعه رفت. اجزا جمع شدند، مشغول صحبت شدند. شام آوردند، خوردیم، خوابیدیم.

روز شنبه ۳ [شوال]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، رفته عمارت سالار. نیم ساعت آنجا نشسته، آدمم رفته به اصطبل. از آنجا برآمده، رفته سرپل قدم زدم. چهارصد سی قدم بود. آدمم به باغ. جمعی عارضین جمع شده، من طرفه⁵⁸³ زده، رفته بازار. در حجره آقا زین العابدین تاجر اصفهانی، آشنای جناب امین شریعه⁵⁸⁴، نشسته، یک سرداری دو زیر جامه و دو پیراهن خریدم دادم بدوزند. آدمم به منزل. راه را کم کردم، از بیرون شهر کنار رودخانه آدمم به عمارت. وقتی که رسیدم، مشغول خوردن نهار بودند. من هم رسیدم. نهار خوبی بود، خوردیم. یک خورش تازه ای بود. اسم علف را ندانستم. بد چیزی نبود.

بعد از نهار همه متفرق شدند. من نشسته، طاهر خان پسر دبیر را نشانیدم که کتاب بخواند. حضرت والا هم خوابیدند. من هم به بهانه روزنامه نویسی مشغول شدم. چهار ساعت به غروب مانده برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. با شاهزاده محمد حسن میرزا و جناب حکیم باشی رفتیم بازار. تاجر سرکه انگبین و چایی آورده، خوردیم. وقت مغرب آمدم منزل. کاهو حاضر بود، قدری خورده، جمع شدیم. مشغول خواندن کتاب حافظ و صحبت شدند. شام آوردند، خوردیم. به ملاحظه نخواستیدن روز بسیار کسل بودیم. زود خوابیدیم.

روز یکشنبه ۴ [شوال]

برخاسته⁵⁸⁵، نزدیک بود نماز قضا بشود. نماز را خوانده، رفته منزل جناب. قرآن و دعایی خوانده، چایی خوردیم. شیخ الاسلام آمدند. ساعتی بودند، رفتند. میخواستم بروم بازار، منشی باشی آمد. پیغام آورد حضرت والا میفرمایند از برای طهران دیوان پول می فرستد. یکصد تومان موجود است، تحویل بگیرید، ببرید بدهید ببرند تهران از برای خانه خودتان. پیغام دادم دوازده تومان دیگر علاوه نمایند، به قرض داده شود. قبول فرمودند. گرفتیم تحویل سوارها داده، کاغذ مختصری از برای آقا شیخ سیف الدین ولی خان نوشتم، قبض حاج شهاب الملک را به میانش گذارده، فرستادم به سلامتی رفتند.

خودم رفته به میان شهر. حمامی رفته. حمام صابون زدم. سید ولی، آدم حضرت والا، آنجا بود. نظیفه⁵⁸⁶ آوردند. برآمده، آدمم به عمارت باغ، در زیر درخت نشسته روزنامه نوشتم. نهار کباب چلو بسیار خوبی بود، خوردیم. بعد از نهار یک ساعت رفته، سوار شدیم رفته بیرون شهر به اسب دوانی. به اصطلاح [۵۶] آنها عرق اسبها را میخواستند بگیرند. شش راس اسب دوانیدند به چه تفصیلی. بعد نمدها را ریختند روی اسبها. بعضی به مثل باران عرق میریخت. ربع

⁵⁸³ در متن: «تفره»

⁵⁸⁴ روحانی معروف و تاثیرگذار در مشروطه

⁵⁸⁵ در متن: «برخواست»

⁵⁸⁶ نظیفه: اشنان، گیاهی صابونی

ساعت دیگر جل و نمد نمودند به شهر بروند. سوار شدیم رفتیم به سر چشمه. چه جای با صفای خوبی! از چشمه به قدر ده پانزده آسیاب آب بیرون می‌آید. اطرافش همه سبز خرم، الحق، جای عمارت، باغ است. اینجا حکایت دارد. چنین جایی من ندیده بودم. در این بلد شخص کافی وافی نیست. حکومت هم که دوامی ندارد دلسوز باشد. خیلی افسوس خوردم. چایی، کاهو، قارچ حاضر بود، خورده، سوار شدیم. چند بلدرچین و دو دانه (...) زدند. نزدیک غروب آمدم. رفته اصطبل تا ساعت یک از شب رفته. بعد آمدم منزل، شام خورده خوابیدم.

روز دوشنبه ۵ [شوال]

صبح زود نماز خوانده، رفته منزل جناب. چایی خوردم. مشغول کاغذنویسی شدم از برای طهران. یکی دو نفر فراش خدمت آمد. حکماً مرا بردند. رفته به سالاریه، خدمت حضرت والا. بنده بودم، منشی باشی، مشغول کاغذنویسی شدیم. نهار آوردند. سیر، ماست، سیر پلو تازه بودند. زیاد خورده، خواب هم نکردم. بعد از ظهر احوال خوب نبود. قدری انگشت زده، قی کردم. از برای طهران کاغذ نوشتم، از برای حاج شهاب‌الملک نوشتم.

یک ساعت به غروب مانده آمدم پایین، رفتیم به اصطبل. تا یک ساعت از شب رفته اسب‌ها را آوردند، داغ کردند. آمدم منزل. من رفته به اطاق جناب نماز بخوانم. آقا سید ابوالقاسم آمد. پیغام داد که حضرت والا با نصرت الله خان گریه می‌کند. گفتم چرا گفت تلگرافچی نجوا نمود، رفت، آنها بنای گریه را گذاردند. من در کمال اضطراب آمدم دیدم هر دو نشسته‌اند گریه می‌کنند. خیالات کردم. گفتم قلیان آوردند کشیدند. قدری صحبت نموده، معلوم شد که خبر مرگ فرمانفرما را داده‌اند. در کرمان جوان مرگ شده است. زیاد افسوس خورده، دلم زیاد سوخت. من هم گریه کردم. بعد جمع شدند. سردار زیاد گریه نمود. پنج ساعت گذشته شام آوردند، ولی من هیچ نخوردم. حالتی نداشتم. در ساعت شش ساعت گذشته خوابیدم.

[۵۷]

سه شنبه ۶ [شوال]

صبح گذشته، آفتاب بلند شده بود. از خواب برخاسته، ساعتی بودم. بعد رفتم گردش بیرون شهر. از آنجا حمام، صابونی زده بر آمدم. دو نفر فراش تعاقب من آمدند. آمدم منزل، چند نفری بودند. بعد امام جمعه آمد. نهار را آوردند. من آش آلو، قدری هم شبت‌پلو⁵⁸⁷ از ترس درد دندان نمیتوانستم چیزی خوردم. همگی متفرق شدند. هوا ابر بود. بسیار خوش هوایی بود. دو ساعتی خوابیده، برخاسته چایی خوردم. کاهو فالوده آوردند خوردم. جمعی حاضر شدند. من فرار کرده، رفته گردش به خانه شیخ الاسلام. چند نفری بودند. آنها رفتند سماور آوردند. یک فنجان چایی خورده، بیدمشک ساختند، خورده. بعضی مطالب داشت فرمودند، یادداشت نموده، یک از شب رفته آمدم منزل. مشغول صحبت شدم. شام آوردند خوردم. زود خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۷ [شوال]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، رفته اصطبل. چایی خوردم. من رفتم گردش به سرای آقا میرزا سید حجره زین العابدین. دو قلیانی کشیده، حساب او را نوشتم. حمام کوچکی بود نزدیک میدان. رفته حمام، از حمام برآمده، آمدم منزل. ساعتی نشسته، نهار آوردند. من به ملاحظه درد دندان شیربرنج خوردم، دولمه خوردم. بعد از صرف قهوه و قلیان خوابیدم. از

⁵⁸⁷ شبت: نام گیاهی است که آن را شوید نیز گویند.

خواب برخاسته، رفتم منزل نصرت الله خان. چایی خورده، قلیانی کشیده، رفتم. مغرب آمده، حضرت والا دو ساعت از شب گذشته رفته، در میان گلستان گردش کردیم. نماز خوانده، شام آوردند خوردیم، خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه ۸ [شوال]

از خواب برخاسته، رفتم اصطبل. در آنجا چایی قلیان آوردند، صرف شد. آمدم به میان باغ. در آن بین علی محمد خان سرکرده آمد. به مثل حارث، تفنگ در دست سر گردن پیچیده عرض کرد آوردم. چند دقیقه دیگر صدا و فریاد او بلند شد. جمعیت زیادی تماشایی از متعاقب بودند، فرامرز مشهور است. همان ساعت دستخط دویست پنجاه تومان به علی محمد خان همه ساله موجب [۵۸] یک طاقه شال کرمانی به گردش انداختند. بیست تومان هم به قربان همراهان مرحمت فرمودند.

فرامرز را بردند کنده و زنجیر نمودند. تمامی شهر شادی نمودند. نهار آوردند خوردیم. بعد از ساعتی رفتم به اجماع خانه امام. همگی بودند، اجزاء عام. وضع خاصی است. آب جاری اندرون بیرون داریم. لخت⁵⁸⁸ شدیم. بنده دو غلیانی کشیده برآمدم سر حمام. نماز خوانده، رفتم خدمت امام. عمارت بدی ندارد و با صفا است. چایی خوردیم، بعد حضرت والا با اجزاء از حمام برآمدند. کاهو، سرکه‌انگبین خوردیم. دو ساعت به غروب مانده، برخاسته حضرات رفتند عمارت. من رفتم کنار رودخانه به گردش تا الی بعد از مغرب. آمدم منزل. فرامرز را با زنجیر آوردند نشانیدند. سوال کردیم بیا از دزدی خود نقل نما. گفت من در عهد امیرخان سردار دزدی نکردم، ولی چند ولایت را خراب کردم: خرم‌آباد، بروجرد، نهاوند، همدان، کنگاور. در عهد ناظم خلوت چه کردم، در عهد مظفرالملک چه کردم، من جمله آمدم به سر وقت ناظم خلوت دیدم یک سفیدی راست ایستاد، من خیال چیز دیگر کردم. بغل زدم دیدم (...) آدم است. ناظم خلوت بود. گفتند حرامی حرامی. من گفتم حرامی نیست، فرامرز است. بلند کردم انداختم به میان نهر آب گل. خودم فرار کردم. از این قبیل صحبت‌ها زیاد، دو ساعت صحبت نمود، بردند با زنجیر. شام آوردند و به ملاحظه نخواستن روز کسالت بود. زود خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۹ [شوال]

برخاسته، نماز خواندم. رفتم اصطبل تماشای اسب‌ها. چایی قلیانی کشیده، آمدم به باغ. جمعی آمدند. من فرار کرده، رفتم گردش حجره آقا زین‌العابدین. سرکه انگبین آورد، خورده، دو قلیانی کشیده، یک ساعت از دسته رفته آمدم به عمارت بعد از ساعتی جمعی حاضر بودند سرتیپ‌ها نهار آوردند خوردیم. خوابیدیم. بعد از ساعتی برخاستیم. چایی خوردیم. با اتفاق جناب رفتم بازدید خانه حاجی آقا، پسر مرحوم صدرالدین. چایی، سرکه و انگبین آوردند، خوردیم. نزدیک غروب برخاسته، آمدم اصطبل. حضرت والا آنجا بودند. تا ساعت دو از شب گذشته [۵۹] اصطبل بودیم. نماز خواندم. شام خوردیم، خوابیدیم.

صبح روز شنبه دهم ماه [شوال]

برخاسته، چایی خوردم. رفتم اصطبل. حکم فرمودند فرامرز را بکشند⁵⁸⁹. در میدان جلو عمارت توپ آوردند، بستند به توپ. یک ساعت کم از دسته گذشته صدای توپ بلند شد. من رفتم عمارت سالارالدوله. در من هیچ حالت باقی نمانده بود.

⁵⁸⁸ در متن: «لوخت»

⁵⁸⁹ ترتیب کشتن یک مقصر با توپ

در آنجا تنها نشسته، خیال می‌نمودم. مردم اهل شهر را میدیدم دسته به دسته می‌رفتند به تماشا، ولی چیزی نمی‌دیدم. رفتم پایین در میان باغ گردش می‌نمودم. امام جمعه آمد. کنار حوض را فرش انداختند، نهار آوردند. کباب چلویی خوبی بود. خوردیم. من برخاستم، رفتم بخوابم. اگر نیم ساعتی خوابیده بودم زیاد بود. نواب والا تشریف آوردند، چایی خواستند. خودشان استراحت فرمودند. من برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم.

حضرت والا برخاسته، عصرانه کاهو، فالوده، نان فرنگی آوردند. قدری خوردیم. ایشان سوار شدند رفته به میان فوج والی پشت کوه که تازه آمده‌اند. من پیاده رفتم به تماشا. بی‌تماشا نبود. فوج قدری مشق نمودند، متفرق شدند. آقا سید نورالدین آمدند. به اتفاق ایشان رفتم به میان باغ‌ها، کنار نهرهای آب گردش کردیم تا الی بعد از مغرب. من آمدم منزل، نمازی خوانده، گردش می‌نمودم، با منشی‌باشی صحبت می‌نمودم. باد غریبی وزید. به اطاق رفتم. قدری صحبت نموده، شام آوردند. میل نداشتم. قدری کوبیده خورده، برخاسته، خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۱۱ [شوال]

بسیار زود برخاستم. همه در خواب بودند. نماز خوانده، دعا خواندم. عبا را به سر کشیده، خوابیدم. یک ساعت از آفتاب گذشته برخاسته، چایی خوردم. حسینقلی خان از الشتر مراجعت [۶۰] نموده بودند. آمد به حضور. جمعی آمدند. من فرار نموده، رفتم به حمام شهر. میان بازار سر تراشیده. ابراهیمخان سرتیپ آمد. پیش همدیگر نشسته، قلبانی کشیدیم. فراش آمد به تعاقب ابراهیمخان. او ناچار کیسه مختصری کرده، برآمد رفت. من حنا بسته، سرکیسه نموده، برآمدم منزل. ساعتی در زیر درخت در باغ نشسته، نهار آوردند. از ما سبب حرارت حمام و عطش میل به غذا نداشتم. نان پنیر قدری آش خوردم. سرم درد میکرد. دو ساعتی خوابیده، برخاستم. نماز خوانده، عصرانه آوردند. کاهو قارچ خوردیم.

من قدری کتاب ناسخ‌التواریخ را نگاه می‌نمودم. برخاستم رفتم اصطبل. فرش انداختند. در سکو نشسته مادیانی آوردند. از اسب کشیدند. چایی خوردیم. چاپار طهران آمد. من برخاستم با آقا سید ابوالقاسم رفتم به مسجد. شاهزاده محمد میرزا هم آمد. نماز مغرب عشا را خوانده، رفتم منزل شاهزاده. آقا سید ابوالقاسم و افور کشیده. یکی دو قلبانی کشیده، در ساعت سه از شب رفته آمدم منزل. شام آوردند، خوردیم. خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۱۲ [شوال]

برخاسته، هوا بسیار سرد بود. گل نسترن، گل سرخ باز شده بود، آب‌ها جاری از هر طرف. واقعا و حقیقت نمونه بهشت باغ گلستان. بسیار با حکایت است. نماز خوانده، مشغول خواندن دعا و قرآن شدیم. با وجودی که خوابم می‌آمد، حیفم آمد بخوابم. جای آوردند، خورده، گردش در میان باغ نموده، رفتم اصطبل. مراجعت نموده، وقت روز کاغذنویسی رفتم به سالاریه. بنده، حضرت والا، منشی‌باشی مشغول تحریر شده. نهار آوردند، خوردیم. ایشان خوابیدند. بنده از برای میرزا سید محمد مستوفی و چند نفر دیگر کاغذ نوشته، ربع ساعت خوابیده، برخاستم. چایی خورده و عصرانه صرف نموده، نزدیک غروب برخاسته رفتم اصطبل.

خبر آوردند اسب‌هایی که می‌برند به بروجرد اسب مقصود که بسیار اسب خوبی بودند است. در سکوی اصطبل فرش انداختند. مشغول شدم به کاغذنویسی از برای حاج شهاب‌الملک. قاصد دزفور هم آمد. پاکت آقا محمود به دزفور رفته بود. برگردانده⁵⁹⁰ بودند. از سلامتی احوالشان [۶۱] آسوده شدم، اگرچه تاریخ کاغذ در ماه شعبان و رمضان بود. چراغ آوردند

⁵⁹⁰ در متن: «برگرداندم»

تا یک از شب رفته آقا رفت. من هم نماز خوانده از آن سمت رفتم به میان باغ. تا دو نیم از شب رفته گردش می‌کردم. رفتم به اطاق. در ساعت سه شام خبر کردند. در ساعت پنج نیم از شب رفته متفرق شدند. به ملاحظه کاغذنویسی خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۱۳ [شوال]

از خواب برخاسته. شب باران زیاد آمده، باغ بسیار باصفا بود. آقا هم برخاستند، نماز خواندند، تشریف بردند به اصطبل. بنده دعا می‌خواندم. بعد روزنامه را نوشتم. چایی خوردم. در باغ قدم می‌زدم. در عمارت بالا حوض بسیار بزرگی دارد. از میان حوض چشمه آبی جاری، از یک سنگ⁵⁹¹ آب زیادتر است. دور حوض را قدم زدم با پای (...). حوض چهل قدم بود، از طرف دیگر چهل یک قدم که قریب سی زرع طول و سی زرع عرض دارد. آب دایم شب روز جاری روان از آنجا می‌رود به باغ گلستان، که سه چهار زرع آن عمارت از باغ ارتفاع دارد. از چند جای حوض آب فواره دارد، جاریست، می‌رود به رودخانه می‌ریزد. مختصر به تحریر درست نمی‌آید. وضع عمارت این شهر باید دیدن، ولی صد حیف هزار حیف که خراب است. ولایت صاحب ندارد. ما را چه به این فضولی.

به هر صورت رفتم دیدن حسینقلی خان سرتیپ خمسه. در خانه نبود. گفتند به حمام رفته است. رفتم سرای میرزا سید رضا، در حجره آقا زین العابدین دو سه قلیانی کشیده، آقا سید ابوالقاسم آمد. به اتفاق او آمدم منزل. امام جمعه بود و جمعی دیگر بودند. نهار خوردم. من برخاسته رفتم منزل نصرت‌الله خان بخوابم. امام جمعه آنجا بود. ساعتی معطل شدند، رفتند. یک ساعتی خوابیده، برخاستم، چایی خوردم. حالت خوبی نداشتم.

آدم به میان باغ، زیر درخت نسترن رساله مطالعه می‌نمودم. آقا از خواب برخاست. رفتم اطاق عصرانه آوردند. هیچ نخورده، باز دو فنجان چایی خوردم. اسبی آوردند پیشکش، گفتند خنثی می‌باشد، ولی خنثی نبود، خواجه است⁵⁹². اسب خواجه هم ندیده بودم، دیدم. علامت مردی هیچ نداشت، ولی اسب بسیار خوبی بود. از پشت کوه آورده بودند. [۶۲] برخاسته رفتم شاهزاد محمد میرزا را دیدم. به اتفاق ایشان رفتیم سر پل، در میان بیابان گردش کردیم.

بعد از مغرب آدم به منزل. نماز خوانده، با حکیم‌باشی صحبت می‌نمودیم. فراش به تعاقب بنده رفتم حضرت والا فرمودند مهتابست برویم گردش. مردخان از راه آمده بود. احوالپرسی نموده به اتفاق رفتیم سر پل زیر پل کنار رودخانه قلیان قهوه آوردند، خوردم. یک ساعت نیم از شب رفته آمدم به میان عمارت. حوض را قدم زدیم. به قدم حضرت والا سی شش قدم بود. عبدالله خان بختیاری و محمدحسن میرزا و منشی‌باشی را آوردیم منزل. قدری کتاب حافظ و کلیات خواند. شام آوردند. به ملاحظه کسالت روز احتیاط نموده، کوبیده ترشی دار حاضر بود. قدری خورده، حضرات متفرق، یک قلیان هم کشیده، در ساعت پنج خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۴ [شوال]

آفتاب برآمده بود. از خواب برخاسته، الحمدالله هوا بسیار خوش بود. نماز و قرآن خوانده، چایی آوردند، خوردم. رفتیم دیدن حسینقلی خان. یک ساعتی آنجا بودم. برخاسته رفتم بازار حجره تاجر. آقا سید ابوالقاسم آنجا بود. کاهو خواستم آوردند. دو دانه خورده، برخاستم آدم منزل. نهار آوردند خوردم. رفتم منزل نصرت‌الله خان. خوابیده، برخاستم. چایی خوردم. نماز را خوانده، رفتم خدمت حضرت حضرت والا. عصرانه آوردند. قدری کاهو فالوده خورده، برخاستم رفتم

⁵⁹¹ سنگ یا واحد بین المللی آب عبارت از میزان آبی است که از یک دهانه بعرض ده سانتی مترو ارتفاع ده سانتی متر با سرعت ده سانتی

متر در ثانیه جاری شود.

⁵⁹² حاشیه مصحح: «مطلب»

خانه آقا میرزا سید رضا. خانه بسیار خوبی و حوضش وضعی داشت. چایی آوردند. بعد جناب با حکیم‌باشی آمدند. تا نزدیک غروب در آنجا بودیم.

برخاسته رفتم سر چشمه آب گردش نموده، وقت مغرب آدمم منزل. [۶۳] من رفتم به اصطبل. دنبالن آورده بودند. قدری کباب کرده، خورده، آدمم به میان باغ. نماز خواندیم. سرتیپ، منشی‌باشی آمدند. عرایض خود را نمودند. من هم از برای آقا سید نورالدین توسط که سید طلبه است فقیر و محبوب محضاً لله بود، فرمودند پنج تومان از باباخان بگیرد بدهید. برخاستم رفتم به اطاق. شام آوردند، خوردیم. بعد رفتیم در مهتاب، در کنار حوض قدری گردش فرمودند. قلیانی کشیده، آمدیم خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه ۱۵ [شوال]

از خواب برخاسته، آفتاب برآمده بود. نماز و قرآنی خوانده، چایی خوردیم. در باغ گردش زیادی نموده، حسینقلی خان آمد. جمعی آمدند. من رفتم حمام بازار، صابونی زده، مراجعت نمودم. نهار خورده، خوابیدیم. عصر برخاسته، عصرانه و چایی خوردم. رفتم به اصطبل، ساعتی در آنجا بودم. من تنها رفتم به فاتحه‌خوانی اهل قیور، به مقام خضر، ولی از شهر خیلی دور بود. یک ساعت از شب رفته مراجعت نموده. واقعا ولایت زیاد امن است. می‌گفتند در سابق ممکن نبود وقت غروب کسی به این جاها عبور نماید. خلاصه وضو گرفته، نماز خوانده، صحبت می‌نمودیم. در ساعت چهار شام خورده و پنج خوابیدیم.

روز جمعه ۱۶ [شوال]

از خواب برخاسته، نماز و قرآنی خوانده، چایی خوردیم. روزنامه نوشته، قدری از اشعار آقا سید باقر متفرق بود، جمع نموده، نوشتیم. برخاسته، رفتم به حمام. از حمام برآمده [۶۴] به منزل، اما جمعه بود. نهار خوردیم. خوابیدیم. برخاسته، چایی و عصرانه خورده، رفتم به اصطبل. گفتند فرنگی سیاحی از فرنگستان آمده، من رفتم به گردش. آقا سید نورالدین به ما رسید. به اتفاق رفتیم کنار رودخانه. تا الی مغرب نشسته، صحبت کردیم، آدمم. در ساعت چهار شام خوردیم. کتاب سالنامه از طهران آورده بودند، منشی‌باشی می‌خواند. در ساعت شش خوابیدیم.

روز شنبه ۱۷ [شوال]

صبح برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. به حمام رفته، برآمدم. رفتم به حجره تاجر. کاهو خورده، آدمم. حضرت والا تشریف به سالاریه برده بودند. من هم رسیدم. نهار میل فرمودند. تقی خان سرتیپ، عبدالله خان، منشی‌باشی بودند. نهار خورده، برخاستم به منزل جناب رفته، یک ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. میل به خوردن عصرانه نداشتم. قدری چیز نوشته، برخاستم. رفتم خدمت حضرت والا. قدری گردش کرده، فرنگی سیاحی آمد. من رفتم به گردش به باغ امام جمعه. باغ باصفای پر آب خوبی [بود].

آقا سید نورالدین هم آمد. چند نفر لخت شدند، در آب افتادند. تا نزدیک غروب گردش نمودم. رفتم سر پل تا الی نیم ساعت از شب رفته. در ساعت دو رفتم خدمت حضرت والا. امام جمعه آنجا بود. نیم ساعت دیگر امام جمعه رفت. حضرت والا اظهار کسالت می‌فرمودند. یعنی پنج روزی به هم نموده بودند. شام آوردند. مرا میل نبود. قدری شربت به لیمو، یک دو لقمه نان پنیر خورده، خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۱۸ [شوال]

نماز خوانده، چایی خوردم. مشغول جمع‌آوری اسباب شدند. پیش‌خانه رفت. من هم دیدم. جمعیت در خدمت حضرت والا زیاد شدند. نوکرها مرا اذیت می‌نمودند، به جهت توسط امورات خودشان. ناچار فرار نموده، رفتم به سالاریه. دو ساعتی در آنجا آمدم. نهار حاضر است. [۶۵] محمود خان تدارک نهار دیده بودند. جمعی هم بودند. امام جمعه هم بود. نهار خوردم. بلافاصله برخاسته رفتم، سوار شدم. با آقای حکیم‌باشی رفتم. در ساعت پنج از دسته رفته سوار شدیم. پنج به غروب مانده وارد تنگ زاهد شدیم. همه آمدند. جای باصفای خوبی بود. در بین راه قدری باران خوردیم. رسیده، چایی حاضر نمودند. حضرات خوابیدند. من با جناب رفتم بقیه تنگ زاهد. جناب در گل فرو رفت. حکیم‌باشی رسید.

رفتیم به بقیه. بسیار خراب است و نزدیک به انهدام شده. آثار قبری نبود، ولی ضریحی از چوب ساخته‌اند. فاتحه خوانده، دو نفر فقیر در آنجا بودند. گفتند قزوینی هستیم. از کربلا آمده‌ایم. از اینجا با اردو می‌رویم ولایت. من و حکیم‌باشی آمدیم به کنار رودخانه معروف به کرگانه⁵⁹³ وضو گرفته، نماز خواندیم. هوای خوب بود. قلمدان و کاغذ حاضر، روزنامه خودم را نوشته، برخاسته رفتم چادر. جمعی هم از اهل شهر آمده بودند. جمعیت زیاد بود. در چادر شام انداختند. رفتیم خوردم. آمدیم خوابیدیم.

روز دوشنبه ۱۹ [شوال]

صبح از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. حضرت والا با نایب‌الحکومه جمعیتی جمع شدند. عمل ولایتی بود. تا یکی دو ساعت از دسته گذشته شیخ‌الاسلام در شهر آمدند. من سوار شدم. اسب سواری‌ام بازی می‌نمود. از پیش رفتم. در بین راه یکی از سربازهای تهران در بیابان افتاده بود. یک دو نفر در بالای سرش بود. در حالت نزع بود. حالت گریه به من دست داد. پریشان شده، رد شدم. فاضل خان توشمال ایل سگوند با سوار زیاد آمد. بره کره، دوغ، برف آوردند. به نهار افتادند. قابلمه زیاد از هر چیز بود. نهار خوردم. سوار شده، نزدیک زاغه رسیدیم.

جمع زیادی از ایل دالوند از زن و مرد در میان راه ایستاده بودند. از ذوق و شوق هلهله می‌نمودند. به قول فرنگی‌ها هورا می‌کشیدند. [۶۶] جمعی سورنا و طبل می‌زدند. در چمن زاغه افتادیم. واقعا عجب جایی بود. من چمنی به این خوبی ندیده‌ام، وسیع، پر علف، پر آب. از آن منزل تا این چادر همه ایل سگوند و دالوند. در اطراف کوه بیابان ماشاءالله بودند. زن و مرد می‌آمدند تماشا. چادر زده بودند. نهار حاضر بود. خوردم. نماز خوانده، بسیار کسل و خسته بودیم. هوا بسیار بسیار سرد بود. اول بهار هم به این سردی نبود. برف نزدیک نزدیک در اطراف این افتاده بودند و چادر زده‌اند. شام آوردند. من از خستگی شام نخوردم.

روز سه شنبه ۲۰ [شوال]

صبح روز آفتاب برآمده بود. برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. حضرت والا کسالتی داشتند. نمک، میوه با آب آلو میل نمودند. سوارهای شاهسون از ولایت رسیدند. برفتند. عربستان عریضه مختصری عرض کرده، روزنامه خود را نوشتیم. امروز اطراق بسیار بسیار هوای خوبی دارد. چادر عربستان آمد. یک تفت⁵⁹⁴ بادمجان (...) یک عدد بود، آورد. بعضی عارض شدند. بعضی از سادات و فقرا چیز می‌خواستند. نهار آوردند، بردند به چادر. شاهزاده محمد حسن میرزا همه رفتند. بنده با حضرت والا قدری آش و کباب و حلوا خوردم. نیم ساعت به فاصله خوابیده، عصر برخاسته، چایی خوردم.

⁵⁹³ در متن: «کره‌گانه»؛ گرگان دهی است از دهستان ابی تیوند بخش دلفان شهرستان خرم‌آباد.

⁵⁹⁴ تفت: خوان و سید و طبق و امثال آن که میوه و گل در آن گذارند.

نماز خوانده، قدری گردش نمودیم. مغرب رفتیم منزل جناب. در ساعت دو از شب رفته جمع شدیم. شام آوردند. همه چیز بود. خورش بادمجان و (...) خوردیم. دو قلیانی کشیده، خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۲۱ [شوال]

برخاسته، نماز خوانده، آدم حسینیقلی خان آمد بتعاقب من. رفتیم چادر سرتیپ. چایی خورده، چند قلیانی کشیده، آمدم چادر. نهار آوردند، خوردیم. حضرت والا رفتند خوابیدند. من و عبدالله خان تخته بازی کردیم با منشی‌باشی. عبدالله خان یک تومان باخت. جمعیت اکواد آمدند. متفرق شدیم. نماز خوانده، قدری گردش کرده، [۶۷] شب را کسل بودم. شام آورده، من نخورده، خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۲۲ [شوال]

برخاسته، من و حکیم‌باشی صحبت‌کنان آمدم. بین راه رضا خان با سوارها جلو ایستاده بودند. ذغال زیاد می‌بردند. پرسیدم گفتند می‌بریم به عراق و بروجرد. منزل نزدیک بود. دو ساعت از دسته گذشته، وارد شدیم. نان تازه، کره، دوغ تازه خوبی رضاخان آورد. نهار حاضر گردید. همگی نان، کره، ماست خوردند. فیاض از بروجرد آمده بود. حسینیقلی خان سرتیپ در زاغه با سه دسته سرباز و سوارهای خودش ماندند از برای جمع‌آوری مالیات از طوایف. منزل رازان هم بدجایی نیست.

در کنار رودخانه چادر زدند. دو ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خوردیم. قدری کتاب ناسخ‌التواریخ نگاه کرده، نیم ساعت به غروب مانده با حضرت والا رفتیم گردش. تلگرافچی رازان آمد. تلگرافی داد. محمود خان سرتیپ تلگراف کرده بود. امام جمعه سه ساعت به غروب مانده فجعه⁵⁹⁵ کرد، رفت. عجب دنیایی و روزگاریست. گرگ اجل یکایک از این گله می‌برد / این گله را نگر که چه آسوده می‌چرد. باز پنبه غفلت در گوش داریم. خیلی افسرده شدیم. مغرب بره کشتند. حضوری بزقرمه درست نمودند با آب لیمو. همگی از آن بزقرمه خوردند. چلو پلو بخوردند. خوابیده...

صبح روز جمعه ۲۳ [شوال]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. با حکیم‌باشی و جناب سید ابوالقاسم از جلو آمدم. پل چالان چولان را الحق خوب ساخته ناظم خلوت. شش چشمه دارد. در نزدیک ده چالان چولان افتادیم. چادر زده بودند. نیم ساعت بعد حضرت والا وارد شدند. حاجی احمد خان با سوارها پیشواز رفته [۶۸] بودند. چهار ساعت از دسته رفته نهار خوردیم. امروز خیالات مرا فرا گرفته بود. خواب در شب نکرده، زود برخاسته، رفتیم سر نهر آب. دور بود. وضو گرفته، آمدم. نماز خوانده، چایی خوردیم. با جناب رفتیم گردش نزدیک دهکده. مغرب آمدم چادر. تا دو ساعت از شب گذشته گردش کردیم. شام آوردند. میل نداشتیم. نخوردم. خوابیده...

صبح روز شنبه ۲۴ [شوال]

برخاسته، عبدالله خان محمد حسن میرزا خلعت پوشیدند. یکی به سمت بختیاری یکی به سمت به جاپلق رفتند. ما هم سوار شدیم. سوارهای حاجی احمد خان قدری آمدند. مرخص شدند. بین راه سوارهای دیگر آمدند. ندانستم که بودند. از شهر دسته به دسته به پیشواز آمدند. من جلو افتادم. با حکیم‌باشی دکان باز را بسته بودند. نزدیک شهر از زن و مرد از بچه

⁵⁹⁵ فجعه: مرگ ناگهانی

آنقدر جمعیت بود به مثل ورود شاه. چهار از دسته گذشته وارد شهر بروجرد شدیم. جمعیت آمدند. در ساعت پنج نهار از خانه نایب‌الحکومه آوردند. خوردیم. بعد از ساعتی حضرت والا برخاستند، رفتند به میان باغ. بنا، عمله، باغبان را خبر کردند. دو ساعت آنجا بودند. مراجعت فرموده، چایی خوردند. رفته حمام. بعد از حمام از مغرب برآمده، جمعی بودند. در ساعت دو از شب رفته متفرق شدند. من روزنامه خود را نوشته، وقت شام شد. از خانه آقا سردار شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲۵ [شوال]

از خواب برخاسته، آفتاب بلند بود. نماز خواندم. جمعی آمدند به دیدن. در ساعت چهار نهار آوردند. خوردیم. چای از تهران وارد شد. از تهران در قزوین کاغذ داشتم. گرفته، رفتم به میان باغ. کاغذها را خوانده، در چادر با حکیم‌باشی به قدر نیم ساعتی خوابیده، حضرت والا تشریف آوردند. بیدار شده، [۶۹] در باغ سر عمله‌ها گردش کردیم. چایی آوردند. خوردیم. نماز خوانده، رفتم صحرا از برای ساختن خیابان. ایشان بودند. من از دروازه [که] یخچال می‌گویند وارد شهر شده، در کوچه و بازار گردش نموده، غروب آمدم منزل. سه از شب رفته شام خوردیم. بلافاصله خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۲۶ [شوال]

از خواب برخاسته، مشغول کاغذنویسی شدم از برای تهران. جمعی از آقایان تشریف آوردند خدمت حضرت والا. بنده طفره زدم رفتم بازار. در مراجعت وقت نهار بود. کباب‌چلو خوبی خوردیم. آمدیم به باغ. ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، جمعیت زیاد شد کاغذ بنویسم. شب را هم نصرت الله خان تب کرده بود. حال ما را پایشان کرده بود. در ساعت دو شام آوردند. پلو برنج صدری خوبی نمونه چلو پخته بودند. بسیار خوب بود. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه ۲۷ [شوال]

از خواب برخاسته، چایی خورده، در باغ سر بنا و عمله گردش کرده، رفتم به بازار در حجره تاجری. جناب آقا سید ابوالقاسم آمدند. به قدر ده پانزده تومان خرید نموده، قبا، ارخالق. دو نفر فراش آمدند به تعاقب بنده. دو هزار به آنها انعام داده، آمدیم به عمارت. بنده، حضرت والا و منشی‌باشی تنها نهار خورده، بنده نان پنیر بورانی⁵⁹⁶ خوردم. ولی هیچ خواب نکردم. مشغول تحریر شدیم. روز حرکت چایار بود. نواب والا هم به ملاحظه بنا و عمله خواب نکردند. وقت عصر تشریف بردند به توپ‌خانه مبارکه. احوال نصرت الله خان بر هم خوردیم. در چهار خواب کردیم⁵⁹⁷.

صبح روز چهارشنبه ۲۸ [شوال]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، نواب والا تشریف آوردند. به میان حیاط ایستادند. ما چایی خوردیم. رفتم به باغ سر بنا و عمله. یک ساعت از آفتاب گذشته بلدی آمد. رفتم خانه جناب حاجی میرزا ابوتراب. [۷۰] خانه عالی بسیار خوبی داشت. قهوه سینی، شربت، چایی آوردند. صرف شد. دو ساعتی نشستیم. صحبت نمودیم. برخاسته، رفتم بازار. یک دست رو فرشی خریده، آمدم در منزل آقا سردار⁵⁹⁸. کاهو، گوجه، فالوده، باقلا عصرانه آوردند. خوردیم. من رفتم منزل نصرت الله خان. نماز خوانده، جواب کاغذ صمصام‌السلطنه را نوشتم. آمدم به باغ خدمت حضرت والا. حاجی آقا محمد، معروف

⁵⁹⁶ در متن: «برانی»

⁵⁹⁷ حاشیه مولف: «شب و توبه نمودند ساعت دو و نیم شام خوردیم»

⁵⁹⁸ حاشیه مولف که گویا جافتادگی در متن است و احتمالاً منظور در بین این خطوط بوده است: «در باغ نهار خوردیم. من و منشی‌باشی رفتیم زیر درخت چناری. به قدر نیم ساعتی خوابیده، برخاستم. چایی موجود بود. آنوقت...»

به کوچک، آمده بودند. قریب ده بیست نفر سید ملا از طلاب با نوکر زیاد. بنده نرفتم خدمت ایشان. در کناری نشسته، تماشا کردم. حضرات رفتند. رفتم خدمت حضرت والا. گردش نموده، شب را جمع شدند. دستور العمل از برای تشریفات شام بود. شام آوردند. بنده نان، پنیر، ماست خوردم. جلودار آمد که یکی از اسب‌های آقا دیوانه شده (...). خوابیدم.

صبح روز پنج شنبه ۲۹ [شوال]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، منزل نصرت الله خان بودم. دوی قی داده بودند. اکبر میرزا جهانگیر میرزا آمدند. ساعتی آنها بودند. رفتم به باغ حاج ملا هیبت الله با حاجی آقا محمد بزرگ با بیست سی نفر سید ملا بودند. آنها رفتند. نهار آوردند در خانه لطیف الله خان یاور. دلمه آوردند، خوردم. چهل یک تومان از برای تصدیق نصرت الله بود. بیست تومان را دادند از برای سادات بردند. بیست تومان دیگر نزد من بود. ده تومان از برای شیخ الاسلام که بسیار پریشان بود بردند. مابقی را که یک تومان دو هزار مانده بود به فقرا می‌دادم. ربع ساعتی خوابیده، برخاستم. نماز خوانده، چایی خوردم. گردش کردم سر عمله بنای زیادی و روز را شب نمودیم.

صبح جمعه سلخ [شوال]

برخاسته در چمن ابر من سر [۷۱] عمله و بنا بودم و طاق نماها را سفید می‌نمودند. در همانجا نهار خوردم. تا عصر در سر بنا عمله خواب نکرده، مغرب آمدم منزل. شام را بسیار زود آوردند، خوردم. خوابیدم.

صبح روز شنبه غره شهر ذیقعه الحرام

برخاسته، سر بنا و عمله رفتم. در همانجا بودم. نهار خوردم. روز را شب نموده، شام خوردم. خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲ [ذیقعه الحرام]

برخاسته، به حمام رفتم. سر کیسه نموده، رفتم به باغ. جناب سید ابوتراب تشریف آوردند بازدید بنده. جمعی هم آمدند. بودند. آنها رفتند. نهار خوردم. تا عصر سر بنا و عمله بوده، مغرب منزل آمدم. شام بسیار زود خوردم. خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۳ [ذیقعه الحرام]

برخاسته، رفتم سر بنا و عمله. وقت نهار رفتم خدمت حضرت والا. کره چلوی خوبی بود. خوردم. تا وقت عصر چایی خورده، نماز خوانده، حاجی محمود بزرگ خدمت آقا آمدند. تا غروب سر بنا عمله بودیم. یک از شب رفته جمعی از سادات نزاع داشتند. اصلاح دادند. آنها رفتند. در ساعت سه شام خورده، خوابیده.

صبح روز سه شنبه ۴ [ذیقعه الحرام]

برخاسته، چایی خوردم. برخاسته، رفتیم به سر بنا و عمله رفته تا غروب. شب را شام زود خورده، خوابیدم.

صبح چهارشنبه ۵ [ذیقعه الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم سر بنا و عمله در چشمه ابر. واقعا عجب جای باصفایی شده است. مرا اعتقاد بر این است. بلکه جمعی بر آن است که در بروجرد چنین نقطه به این خوبی نباشد. حضرت والا با جمعی نهار را در آنجا خوردم. امروز بنایی آنجا تمام شد. تا غروب آمد به منزل. شام را زود خورده، خوابیدم.

صبح روز پنج شنبه ۶ [ذیقعه الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. رفتم سر بنا و عمله بعضی از بناهای [۷۲] باقی مانده بود. تمام کردیم. روز به شب آوردیم. با همه این تعریف و توصیف بروجرد را دارالسرور بروجرد می‌نامند. عجب دار است برعکس نام نهاده‌اند و در حقیقت باید دارالحرز بنامند. مدت یک سال است در این نقاط و صفحات گردش نمودم. هیچ فرح و سروری حاصل نشده، یعنی انسانیت در خلق این‌ها دیده نشده. اگر بخواهم مذمت این ولایت و خلق این ولایت را نمایم، مثنوی هفتاد من کاغذ شود. شعرای سابق گفته‌اند به هر دیار رسیدی گلی بچین و برو. خدا هم واقف است ما گلی را ندیدم بو بکنیم، تا چه رسد که بچینیم. همان است که خودشان در تعریف خودشان این شعر را می‌خوانند: سر شب با سحر مرغ دلم می‌گوید / خرم‌آباد بروجرد دو شهریست که خر می‌روید. در دولت‌آباد و ملایر شنیدم این شعر را می‌خواندند: بهشت روی زمین خطه تسرکانست / به شرط آنکه تکانش دهند در دوزخ. ملایر که خیلی شهر خرابی کثیف است، ولی تسرکان را ندیدم. خواستم به تماشای آنجا بروم، و قتم چون دلم تنگ بود. در ذهاب و ایاب به ملایر وقتی به هم نکردم. بهانه هم در دست نداشتم برای رفتن به آنجا. اسباب هم فراهم نبود. به هر صورت بگذریم از این مطالب. برویم سر مطلب.

بعد از اتمام عمل بنایی روز را شب آوردیم و همچنین روز جمعه و شنبه را هم عمری به بطالت گذرانیدیم. وقت مغرب روز شنبه جناب سید باقر را زیارت نموده، از عربستان تشریف آوردند که بروند به زیارت ارض اقدسش. قدغن شده است که سردار برو. شام خوردم. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۹ [ذیقعه الحرام]

برخاسته، رفتم به باغ. در چمن ابر مشغول تحریر شدم. حضرت والا تشریف آوردند⁵⁹⁹، نگذارند تحریر نمایم. نهار خوردم. ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خوردم. [۷۳] مشغول گل‌کاری شده، کاهو باغله آوردند، خوردم. شب شد. شام [خوردم]. خوابیدیم. نصف شب طوله فولاد میز آید. بیدار شدم. ساعتی تماشای حالت او نمودم. خوابیده...

صبح روز دوشنبه ۱۰ [ذیقعه الحرام]

برخاسته، لطیف خان سرهنگ در ذنائی مهمان کرده بود، رفتیم. دو فرسخ نیم راه بود. در ذنائی در سرچشمه ذنائی فرش انداخته بودند. جای باصفایی بود. قریب بیست سنگ، بلکه متجاوز، آب صاف سرد خوبی جاری بود که به شهر [می‌رفت]. چایی حاضر بود. خوردم. شیرینی، تفنگ، قالیچه از برای پیشکش گذارده بودند. حضرت والا قبول نفرمودند. رد نمودند. نهار بسیار رنگ خوبی تهیه دیده بود. چند قسم پلو، چلو، خورش‌های متعدد، کباب چلو، همه ماکول و خوب بود. خوردم. بعد از ساعتی شش به غروب مانده سوار شدیم، رفتیم به آب سفید سر آب ذنائی. راه بد بود. نیم فرسخی بود. آنجا پیاده شده، چشمه چشمه آب جاری بود. آنقدر آب سرد بود، مثل آب یخ بود. قاطر و شتر در آنجا چرا می‌کردند.

در بالای آن چشمه گفتند غاریست، تماشا دارد. ولی گفتند سخت است رفتن. یک نردبان هشت پله رعیتی برد. من با دو نفر از آن سرهنگ و یاورها رفتیم. به جایی رسیدیم. لابد باید نردبان⁶⁰⁰ را گذاردن از نردبان رفتم بالا. غار بسیار بزرگی [بود]. صد قدم بیشتر طولش بود. وسط آن غار به مثل گنبد مسجد شاه بسیار بزرگ صاف سنگی یک پارچه، خدا تراشید⁶⁰¹. کبوتر زیاد داشت، ولی غار غریبی بود. قدرت خداوند زیاد بر این‌ها است. تماشا نموده، در کمال خوبی آمدم

⁵⁹⁹ در متن: «آوردند»

⁶⁰⁰ در متن: «نردوان»

⁶⁰¹ حاشیه فهرست‌نویس: «تعریف غار»

به سرچشمه. منتظر بنده بودند. سوار شدیم. از راه دیگر رفتیم. به مکانی رفتیم که سر چشمه زنائی رسید. کاهو و فالوده حاضر بود. خوردیم. سوار شدیم. از راه دیگر رفتیم، به مکانی دیگر رسیدیم. عجیب جلگه خوبی بود. اطراف همه دهات بود، سبز خرم. جويا شدم. گفتند صد پارچه دهات [۷۴] بیشتر است. آنقدر محصول خوبی داشت. باغات سرچشمه فرش کرده، جای بسیار باصفایی بود.

چای، کاهو، فالوده، حاضر بود. قدری کاهو و چایی خوردیم. اسب آوردند، پیشکش رد کردند. قبول نفرمودند. نماز خواندیم. آن محل را کفشگران می‌نامند. اکثر از آن دهات مال لطیف خان اقوام او از قبل سرهنگ و یاور باشد. دهاتی که در سر راه بود گاو گوسفند از بعضی قربانی می‌آوردند. یک ساعت نیم از شب رفته، وارد شهر شدیم. نماز خوانده، روزنامه نوشتیم. بعد از ساعتی شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه ۱۱ [ذیقعه الحرام]

از خواب بیدار شده، رفته باغ. در چمن ابر نشسته، مشغول تحریر شدم. نهار آوردند. نان کباب خورده، حضرت والا خوابیدند. من کاغذ زیادی نوشتم. کاهو باغله آوردند. خوردیم. بعد از نماز رفته خانه حسن خان سرتیپ خمره. به عیادت کاهو سرکه انگبین آوردند. خوردیم. رفتیم گردش. به حمام رفته. صابونی زده، آمدم منزل سید باقر. دو ساعتی صحبت کردیم. شام آوردند، خوردم. امشب بسیار گرم بود. پشه زیاد داشت. خواب درستی نبود. رفته بازار. تا ساعت سه از شب رفته در بازار بودم.

در سرای قصریه دو تاجر معتبر بود. برادر بودند. زدند به هم. من آمدم به باغ وقتی که نهار حاضر بود. کباب چلو از گوشت شکار بود. در عمارت تازه ساخته فرش نمودند. نهار خوردیم. خوابیدم. برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. کاهو، باغله آوردند. قدری خورده، با حکیم‌باشی رفته منزل حیدر علی خان سرتیپ تلگرافخانه. یک فنجان چای خوردیم. تخته آوردند. بازی کردیم. تا بعد از مغرب سه هزار دینار باخته، آمدم منزل. نماز خوانده، صحبت نمودیم. شام آوردند. خوردیم.

صبح روز پنج شنبه ۱۲ [ذیقعه الحرام]

[۷۵] از خواب برخاسته، سید نورالدین آمدند. دو فنجان چای خوردیم. رفتیم دیدن سادات خرم‌آباد. ساعتی در خدمت آنها بودم. به شکایت آمدند. آنها را ساکت نموده، رفته حمام بازار. سرکیسه نمودم. آمدم منزل. حضرت والا آب دوغ کباب بره تهیه دیده بودند. خوردیم. آقا رفت به سر بنا و عمه. من در چمن با پسران ربع ساعتی خوابیده، برخاستم. نماز خوانده، چایی خورده، رفته به بیرون شهر به گردش. مغرب آمدم منزل. نصرت الله خان تب کرده بود. ساعتی پیش او نشسته، از خرم‌آباد جناب آلبالو گوگجه آورده بودند. قدری خورده، شام آوردند خوردیم. حضرت والا فرمودند بیست تومان به آقا سید ابوالقاسم گرفته، دادم رفت. شب را در حیاط رختخواب انداختند. خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۱۴ [ذیقعه الحرام]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. حضرت والا برخاسته، تشریف بردند به حمام. بنده را هم بردند. کاری نداشتم. حنایی بسته، برآمدم. سادات خرم‌آبادی برآمده بودند. استدعا نموده، ساعتی در خدمت سادات نشسته، مهربانی نمایند.

نشسته، اظهار مرحمت فرمودند. حضرات متفرق شدند. آمدیم به میان باغ گردش سر بنا و عمله. نهار آوردند در چمن ابر. آلبالو⁶⁰² پلوی خوبی خوردیم. آمدیم به میان باغ. بعد از مغرب آمدیم به عمارت. شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۱۵ [ذیقعه الحرام]

برخاسته، رفتم به باغ. در چمن ابر فرش نموده، حاج آقا محمد بزرگ با جمعی آمدند. چایی خوردند. رفتند. با سید باقر نشستیم. صحبت می نمودیم. حضرت والا تشریف آوردند. ایشان هم خواب نکردند. چایی آوردند. خوردیم. عمله بنا بود. مشغول تا الی مغرب. در دو ساعتی شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۱۶ [ذیقعه الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. رفتم [۷۶] به باغ، گردش نمودیم. وقت نهار در چمن ابر نهار خوردیم. خوابیدیم. برخاسته، چایی خوردیم. من رفتم به حمام بازار، برآمده. از حمام برآمده، وقت مغرب آدمم منزل. یک ساعت از شب رفته شام آوردند. خوردیم. در ساعت سه از شب رفته، خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۱۷ [ذیقعه الحرام]

برخاسته، چایی خوردیم. رفتیم به باغ. در چمن ابر بودم. وقت نهار شد. نهار خوردیم. حضرت به قدر ربع ساعتی خوابیدند. من و آقا سید باقر منشی باشی نشستیم. صحبت می کردیم. شعر خوانده، چایی خوردیم. وقت عصر نواب محمد بن میرزا آمدند. محرم علی خان فاضل خان آمدند. من رفتم در میان باغچه، مشغول تحریر شدم. حاج آقا محمد بزرگ آمدند. با وارث امام جمعه خرم آباد سیدی عمامه بزرگی تحت هنگ انداخته، رفتند خدمت حضرت والا. تا ساعت یک از شب رفته بودند، ولی من نرفتم خدمت ایشان. شب هم تا ساعت سه از شب رفته اجماعی بود. شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه ۱۸ [ذیقعه الحرام]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خوردم. رفتم باغ. در چمن ابر نشسته، مشغول تحریر شدم. روز حرکت چاپار بود. جمعی از شاهزادگان آمدند پیش من، رفتند. وقت نهار شد. حضرت والا آمد و محمد حسن میرزا بودند. نهار خوردیم. من بعد از ربع ساعتی خوابیده، حضرت والا آمدند. ده دقیقه خوابید. چایی خوردیم. آوردند. آقا خان جلدار از اردو آمدند. معلوم شد موکب همایونی روز بیست چهارم وارد شهر خواهند شد. به سلامتی نماز خوانده، رفتم [۷۷] به دیدن نواب محمد حسن میرزا با جناب حکیم باشی. تا نزدیک غروب آنجا بودیم. آمدیم به باغ. جمعیت زیاد آمده بودند به تماشا. بعد از مغرب رفتم منزل. دو نیم از شب رفته شام آوردند. خوردیم. ساعت سه نیم خوابیده...

صبح روز چهارشنبه ۱۹ [ذیقعه الحرام]

یک ساعت از آفتاب گذشته از خواب برخاسته، رفتیم به باغ. من از آنجا رفتم به حمام. از حمام برآمده، آدمم به باغ. نهار خوردیم. نیم ساعتی خوابیده، برخاستم. چایی خوردیم. نماز خوانده، رفتیم دیدن حسینقلی خان کارپرداز. حسن خان جمعی آنجا بودند. نشستیم تا یک ساعت از شب رفته. آمدیم منزل. جمعی بودند. آنها رفتند. شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

⁶⁰² در متن: «آلبالو»

صبح روز پنج شنبه ۲۰ [ذیقعه الحرام]

برخاسته، حضرت والا فرمودند برویم میان باغ. رفتیم. چایی آوردند. آنجا بودیم. جمعیت شد. من رفتم خانه شاهزاده نصرت الله میرزا. نایب الحکومه با نواب محمد حسن میرزا به سرای تیمور میرزا آمدند. تا دو ساعت از دسته گذشته آنجا بودیم. آمدیم باغ. نهار آوردند. جمعی بودند. نهار خوردیم. هیچ خواب نکردیم. ساعت پنج به غروب مانده چایی آوردند. خوردند. رفتیم حمام نصرت الله میرزا. حمام کثیف بدی بود. سری تراشیده، صابونی زده، برآمدم. بیرونی حضرت والا نشسته، سرکه انگبین چایی فالوده آوردند. خوردیم. رفتیم باغ آقا محمد. حاج مهدی آمدند با سادات عراقی تا مغرب. رفتند. ما رفتیم بیرون پشت باغ نظر. چادر اردو را زده بودند. جمعی بودند. چهار سرداری آوردند. میرزا فضل الله خان و پاشاخان و طاهرخان و محسن خان را خلعت دادند. شام آوردند. کباب چلو بود. خوردیم. هوا بسیار سرد بود. خوابیدیم در چادر.

صبح روز جمعه ۲۱ [ذیقعه الحرام]

برخاسته، نماز خوانده، حضرت [۷۸] برخاستند. چایی آورده، خوردیم. حضرت والا رفتند دو فرسخی سرنجه⁶⁰³، بنده با حکیمباشی رفتیم به باغ. جمعی آمدند. دو سه ساعتی بودند. حکیمباشی رفتند اردو. بنده در باغ گردش کرده، پیش میرزا فرج الله رفته، دو قلبانی کشیده، به میرزا فضل الله خان گفتم بفرستید از بازار نان پنیر بیاورند. فرستاد آوردند. من و پاشا خان نان و پنیر سرکه انگبین خوردیم. در چمن ابر ساعتی خوابیده، برخاستم. میرزا احمد خان آمد. سماور آوردند.

در منزل میرزا فضل الله خان چایی خوردیم. گردش کردیم. بعد حضرات مزقانی⁶⁰⁴ها و نقارهچیها گفتیم آمدند میان خیابان، مشغول به زدن شدند. جمعیت زیادی از زن و مرد جمع شده بودند. مغرب شد. نماز خوانده، به سر تل خاک یک ساعت از شب رفته آمدیم اردو. در چادر جناب بود و آقای حکیمباشی و امیرزاده نصرت الله خان. خداوند عالم هیچ خانه بی‌بزرگ نگرداند. آنقدر سخت و بد گذشت که حساب ندارد. شام آوردند. شام بسیار بدی [بود]. چند لقمه خورده، خوابیدم.

صبح روز شنبه ۲۲ [ذیقعه الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. میرزا فرج الله خان آمدند. سواره دم چادر دستخط حضرت والا را دادند. مرقوم فرموده بودند. حاجب الدوله خواند. آمد پذیرایی خوب نمایید. برخاسته، رفتم به بازار. در کمال عجله لباس را عوض نموده، آمدم. چمن ابر را فرش نمودند. فراشها را دیدم. جاروب آب پاشیدند. در ساعت سه از دسته گذشته حاجب الدوله آمدند. چایی خوردند. در باغ و عمارت گردش نمودند. نهار آوردند، خوردند. ساعتی خوابیدند. من و حکیمباشی رفتیم به میان عمارت. خوابیده، برخاستم. رفتم خدمت حاجب الدوله. چایی خوردند. عصرانه شیرینی آوردند. بعد ایشان رفتند به باغ شاه بلکه جایی معین نمایند از برای [۷۹] اردوی شاه. وقت عصر جمعیت از زن و مرد، که حسابش را خدا میداند، دم مغرب پیاده شدند. به ما اطلاع دادند رفتم خدمت ایشان. جمعی از شاهزاده گان آمدند. تا ساعت یک از شب رفته بودند. در ساعت سه از شب رفته شام آوردند. تهیه خوبی دیده بودند. شام خوردند. بلافاصله اسبی حاضر نمودند. تشریف بردند به چادر خودشان. در دم باغ چادر زده بودند. ما خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲۳ [ذیقعه الحرام]

⁶⁰³ دهی از دهستان حشمت آباد بخش دورود شهرستان بروجرد (یا شاید) دهی از دهستان کوهدشت بخش طرهان شهرستان خرم‌آباد.
⁶⁰⁴ در متن: «میزقانی»

برخاسته، چایی خوردیم. رفتیم به باغ در چمن ابر. به چادر حاجب‌الدوله رفتیم. خیلی احترام و اظهار مرحمت نمودند. ساعتی نشسته، به اتفاق رفتیم سر حمام. ایشان به حمام رفتند. من در باغ گردش می‌نموده، نهار خوبی آوردند. صرف شد. ساعتی خوابیده، برخاستم. چایی خوردیم. عصرانه آوردند. خوردیم. در چادر حاجب‌الدوله شام از چادر حضرت والا آوردند. خوردیم. رفتیم چادر خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۲۴ [ذیقعه‌الحرام]

از خواب برخاسته، رفتم باغ. بودیم. جمعیت آیند روند اردوی شاهی. معلوم نهار آوردند در چمن ابر. خوردیم. حضرات خوابیدند. من بیدار بودم. وقت عصر چادری که از برای شاه آورده زده بودند رفتم. آنجا عصرانه آوردند. خوردیم. میرزا کریمخان قزوینی آمد. ساعتی با او گردش باغ نمودیم. رفتیم منزل حضرت اجل امین‌السلطان. دبیرالملک، آقا سید مهدی حسین خان مهندس و پسر میرزا جعفر در باغ [بودند]. درختی آنجا دیدم. در روی تمام شاخه‌های درخت وزغ قورباغه باشد. نشسته همگی می‌خوانند، فریاد می‌زنند. هرگز من ندیده بودم وزغ بالای درخت برود و به الوان مختلفه صدایی بزند. در وقت مغرب آدمم چادر حاجب‌الدوله آمدم. ساعتی نشسته به اردوی خوبان. شام خورده، خوابیدم⁶⁰⁵. [۸۰]

صبح روز سه شنبه بیست و پنجم [ذیقعه‌الحرام]

از خواب برخاسته، رفتم در باغ، بودیم. اهل اردو می‌آمدند. جلال‌الملک آمدند، دیدن نمودیم. در چادر حاجب‌الدوله نهار خوردیم حضرت والا با حاجب‌الدوله رفتند به پیشواز پادشاه. من در چادر در جای خوب بودم. سوارهای زیاد و فوج می‌رفتند. در ساعت دو به غروب مانده شاه با جلالی وارد شد. بیست سه طاقه شال انداخته بودند. پای‌افراز پیاده شده، اردوی آنها تشریف فرما شدند. دو هزار تومان نقد، دو طاقه شال، با بعضی اسباب‌های کار بروجردی پیشکش گذارده بودند. شاه بسیار خوشش آمده بود⁶⁰⁶. علاءالدوله مصاحب جمع آمدند به چادر صاحب‌الدوله. کشتی‌گیرها آمده، کشتی گرفته، صاحب‌الدوله انعام داده، آنها رفتند. بعد اعتمادالحرم غلامحسین آمدند چادرها را درست نمایند از برای حرم. من آدمم چادر. آقا مسیح علاءالدوله هم آمدند. در ساعت دو از شب رفته رفتند به اردو. آتش‌بازی نمودند. به قدر یک ساعت درست آتشبازی بود. اطراف کوه را آتش روشن کرده بودند. خیلی خیلی باصفا بود. شخصی نقل نمود هم خانه را به جهت تماشا به سه تومان اجاره کرده بودند. شام آوردند. علاءالدوله، آقا مسیح و شاپور شام خوردند. علاءالدوله رفت. بشارت خان شاپور خوابیدند با پسران دبیرالملک.

صبح روز چهارشنبه ۲۶ [ذیقعه‌الحرام]

از خواب برخاسته، شاپور بشارت خان رفتند به حمام بلغار. من نشسته جمعی آمدند چایی خوردند من برخاسته با حکیم‌باشی رفتم دیدن علاءالدوله. یک فنجان چایی خورد. دو قلیانی کشیده، شب را [۸۱] دزد آمده بود. شب یخدان، سماور، تفنگ، جمیع اسباب مسیح را بردند. از آنجا رفتیم چادر. معتمدالاطبا میرزا زین‌العابدین خان نبودند. قلیانی کشیده، آمدم چادر. دو ساعت دیگر نهار آوردند، کباب چلو، پلو چلو همه چیز. در آن بین علاءالدوله نسقچی‌باشی آمدند. نهار خوردند رفتند. من رفتم چادر دیگر. حالت خوش نبود. دو ساعتی خوابیده، از خواب برخاسته، نماز خواندم. چایی خوردیم. غلامحسین خان آمد دیدن ما. یک فنجان چایی خورد. قلیانی کشید، رفت. من با دو پسران دبیرالملک رفتم به چادر میرزا زین‌العابدین.

⁶⁰⁵ حاشیه فهرست‌نویس: «مطلب»

⁶⁰⁶ حاشیه مولف: «در اوطاقي (...)»

چایی آوردند. دو قلیانی کشیده، رفته چادر حاجب الدوله. تا الی مغرب در آنجا بودیم. آمدیم به چادر خودمان. جمعی بودند، رفتند. آقا شاپور و آقا بشارت بودند. شام خوردیم. دو نفر شب آمدند، بردند، زنجیر کردند.

صبح روز پنج شنبه ۲۸ [ذیقعه الحرام]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. رفته منزل صارم الملک. خیلی دور بود. خسته شدم. در مراجعت مال درست کردند. سوار شده، آدم چادر. نهار خورده، خوابیدم. بعد از ظهر توشمال⁶⁰⁷ها⁶⁰⁷ را خلعت دادند. مهدی علیخان را شمشیر، فاضل خان و سید مهدی خان را نشان و حمایل به چند نفر سرداری، و مابقی را قریب ده بیست نفر را طاقه شال دادند بردند حضور. بعد شاهزادگان را به حضور بردند. در مراجعت آوردند دم چادر، عکس (...) را برداشتند. دو ساعت نیم به غروب مانده سوار شده، رفته باز دید غلامحسین. کاهو می خورد. من هم رسیدم، کاهو خوردم. چایی صرف شد. بعد از مغرب آمدیم منزل. جمعیت زیاد بود. من و شاپور رفتیم با آقا بشارت [۸۲] به چادر دیگر. علاءالدوله حاجب الدوله آمدند. ساعتی نشسته، حاجب الدوله رفت. علاءالدوله مانده، با مسیح شام خوردند. بعد از شام رفتند تا خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۲۸ [ذیقعه الحرام]

برخاسته، رفته به حمام بلغار آب سرد. آبی به سر ریخته، آدم. چایی خوردم. جمعی آمدند. بعد حضرت والا سوار شدند، در رکاب اقدس همایون رفتند به ذناعی. دیروز وقت عصر باز در رکاب همایون سوار شدند. من با حکیمباشی رفتیم چادر میرزا زین العابدین خان. حکیمباشی محمد صادق خان رییس مطاربه به آنجا آمد، دیدیم. از آنجا برخاستیم برویم منزل دندان ساز. دور بود نرفتم. رفته منزل امین خلوت. دود و نمک فرنگی خورده بود. پسر عزالدوله جمعی بودند. جلال الملک هم آمد. ساعتی نشسته، برخاستم. آمدیم منزل. نهار حاضر بود. خوردیم. در چادر دیگر خوابیده، حکیمباشی جناب بودند. از خواب برخاسته، چایی خوردیم. نماز خوانده، امین السلطان سوار شدند. از دم چادر آمدند رد شدند. شناختیم.

قدری خیار آلبالو خورده، روزنامه خودم را نوشتم. به فاصله ساعتی شد، شاه وارد شد. حضرت والا آمدند. ربع ساعتی گذشت. امین السلطان آمد عبور نماید. آمدند اینجا پیاده شدند. با شیخ شیپور تا یک ساعت از شب رفته بودند، رفتند. مردک آمد. با برادر صمصام السلطنه آقا بشارت شیخ شیپور با شاپور بودند. حضرت والا را پادشاه خواسته بودند. رفتند. در ساعت سه نیم از شب گذشته تشریف آوردند. شام خوردند. اعلاءالدوله آمد. قلیانی کشیده، رفتند. ما خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۲۹ [ذیقعه الحرام]

از خواب برخاسته، اعتمادالحرم [۸۳] با آقا غلامحسین و با یک نفر خواجه دیگر آمدند. از ملا و سادات عارضین آنقدر آمدند الی ماشاءالله. من و حکیمباشی رفتیم خدمت میرآخور نواب محمد حسین میرزا. زیاد احترام نمودند. چایی خوردیم. دو قلیانی کشیده، آمدیم منزل. اعتمادالسلطنه و عماد الاطبا یک میز به آنجا آورده بودند. پایش شکسته بود. شطرنج بازی کردم. مات کرده، خواستم دندانم را پر نمایم. دندان ساز درد کمر داشت. گفت امروز نمی شود. ما آمدیم منزل. حضرت والا هم تشریف آوردند. نهار کباب چلو پلو چلو بود. آوردند.

میرزا فرج الله خان، وزیر حاج شهاب الملک آمده بودند. اسب و استر از برای شاه و اکثری مردم آورده اند و یک عدد شیر زنده آورده اند. نهار خوردیم رفتیم چادر دیگر. ساعتی خوابیده، عزیزالسلطان آمد. اجزا صاحب جمع آمد تا عصر که

⁶⁰⁷ توشمال: رئیس طوایف لرها. (ناظم الاطباء). رئیس. کنخدا (در ایل و قبیله).

رونویسی کردند. دو بستنی و چایی خوردند، رفتند. حاج میرزا ابوتراب آمدند، رفتند منزل امین السلطان. من هم رفتم چادر حاجب الدوله. تشریف برده بودند خدمت امیرزاده. قلیانی کشیده و بعد از مغرب آدمم به چادر. حضرت والا از دست مردم تشریف بردند به چادر علاءالدوله. من تنها بودم. در ساعت چهار از شب رفته شام آوردند. سید عادل و جناب چند نفر بودند. شام خوردیم. مدتی نشسته، منتظر بودم. حضرات نیامدند. خوابیده...

صبح روز یکشنبه غره شهر ذی الحجه الحرام

از خواب برخاسته، نماز خوانده، جمعی از آقایان آمدند. من رفتم چادر دیگر. جمعیت آنقدر آمدند، الی ماشاءالله. گردش کرده، وقت نهار آدمم. علاءالدوله و جمعی بودند. نهار کباب چلو پلو چلو بود. خوردند. من رفتم به چادر دیگر خوابیدم. از برای پادشاه از عربستان بچه شیر آورده اند. از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. رفتم منزل عمادالسلطنه. شاهزاده امیر آخور بودند. [۸۴] چایی خوردند. چند قلیانی کشیده، غروب شد. رفتم پیش بکمز دندان ساز. فرنگی مرا خواست. دندان مرا دید. دوا گذاشت. گفت وقت تنگ است. باید پس فردا بیایی منزل دیگر، دندان را پر نمایم. مغرب برخاسته، می رفتم به چادر، امین السلطان را دیدم. جمعیت زیاد با دو فانوس از خانه حاج هیبت الله مراجعت کرده، من هم رفتم به چادر. نماز خوانده، حضرت والا رفتند به چادر. علاءالدوله و حکیمباشی و جناب تفره الله خان شام خوردیم. خوابیدیم. حضرت والا تشریف آوردند. خوابیدند.

صبح روز دوشنبه ۲ [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. رفتیم در گوشه کنار خندق نشسته، تماشا می نمودم. پادشاه آمد. دم در خیابان مدتی ایستادند. فوج پشت کوهی را سان دیدند. بعضی مردم به حضور رفتند. به کالسکه نشسته، تشریف بردند. من آدمم به باغ. قدری گردش نموده، سه ساعت نیم از دسته رفته امین السلطان سوار شد، رفت. حضرت والا با جمعی آمدند به باغ. بعد صاحب جمع حاجی الله قلی خان بختیاری و آقا بشارت و شاپور آمدند. بعد از ساعتی نهار خوردند. در عمارت خوابیدیم. از خواب برخاسته، آقا غیور⁶⁰⁸ از کربلا مراجعت نموده، آمدند. دیدنی نموده، خلعت های علما را دادند بردند. حافظ صحه طبیب بروجرودی کاغذ نوشته که در فلان محله ناخوشی وبا به هم شده است. حکیمباشی رفتند به آن محله از برای تحقیق. انشاءالله دروغ است. من رفتم تکیه ای که عمادالاطبا منزل دارد. احوال پرسی نموده، شربت آلبیمو آوردند خوردیم. میرزا مصطفی دکتر هم همراه بود. شطرنج بازی کردند. مات کردم. مغرب آمدم منزل صاحب جمع. حضرت والا تشریف برده بودند به حمام. از حمام برآمدند. تا ساعت چهار از شب رفته بودند. آنها رفتند. شاهزاده [۸۵] محمد جعفر میرزا تلگرافچی از کربلا آمده بودند. شام خوردند، رفتند. ما هم در میان حیات خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه ۳ [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم به میان باغ. چایی خوردم و قلیانی کشیده، رفتم به تلگرافخانه. ساعتی در آنجا نشسته، برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم به میان باغ. چایی خوردم. دو قلیانی کشیده، رفتم به تلگرافخانه. ساعتی در آنجا نشسته، برخاسته، رفتم به عمارت. بعد از دو ساعت دیگر نهار آوردند. خوردیم. در همانجا خوابیدیم. از خواب برخاستیم. چایی خورده، رفتم به بازار. از آنجا به حمام رفته، برآمده، آدمم منزل. صاحب جمع آنجا بودند. دو ساعت از شب رفته رفتند. بعد شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

⁶⁰⁸ در متن: «قیور» (در بقیه متن به صورت صحیح «غیور» نگارش شده است.)

صبح روز چهارشنبه ۴ [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. با آقا شاپور و آغا بشارت سوار شده، رفتیم. به اردو می‌رفتم، به چادر دندان‌ساز. میرزا زین‌العابدین خان آنجا بودند. فرنگی دو نفر دندان مرا پر نمود. خواستم پول بدهم، نگرفت. گفت با عمادالاطبا حساب می‌نمایم. آدمم چادر علاءالدوله. از ظهر گذشته، نهار آوردند. خوردیم. اردو در کفشگران⁶⁰⁹ بود. ساعتی خوابیده، برخاستم. تخته‌بازی کردیم، شطرنج. بعد علاءالدوله از اردو آمد. نماز خواندند. با آقا غیور گردش کردیم. مغرب شده نماز خواند. پادشاه متعاقب علاءالدوله فرستاد. رفتند. ما بازی تخته نمودیم. در ساعت پنج از شب رفته علاءالدوله از حضور مراجعت نمودند. فقره نزاع علاءالدوله با ساری‌اصلان بوده است. گفتند پادشاه به ساری‌اصلان فحش داده بوده است. راست یا دروغ ندانستیم. شام آوردند. یک قاب پلو و دو قاب چلو⁶¹⁰ بود. خورش فرنگی و کباب ایرانی بود. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه ۵ [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. اسب مرا درست نمودند. خواستم بروم به شهر، بار بنه حضرت والا آمد. علاءالدوله فرمودند باید بروید. علاءالدوله و امیرخان سردار [۸۶] در رکاب اقدس همایون سوار شدند، تشریف بردند به پشت کوه. ما قدری مشغول شدیم. نهار آوردند. پلوچلو همه چیز بود و خوب طبخ نموده بودند. خوردیم. خوابیدیم. برخاسته، نماز کرده، چایی خوردیم. چادر دستگاه حضرت والا را آوردند، زدند. یک ساعت و ربع به غروب سوار شده، تنها آمدیم. در کمال عجله نزدیک شهر در میان باغ محمد جعفر میرزا و حیدر قلی خان سرتیپ جمعی را دیدم به شهر می‌رفتند. به اتفاق آمدیم. من رفتم به عیادت عمادالاطبا. نیم ساعتی در آنجا نشسته، آدمم به شهر. نماز خوانده، شام خوردیم با محمد جعفر میرزا و حکیم‌باشی. خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۶ [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، [نزد] میرزا سردار خان معلم افواج رفتیم. چایی خوردیم. من رفتم به حمام بیرون. صابونی زده آدمم به عمارت تلگرافخانه. عمادالاطبا آمده بودند. دو ساعتی در خدمت ایشان بودم. با حکیم‌باشی آمدیم منزل. نهار آوردند، خوردیم. رفتیم حیاط اندرونی. سرداب دارد و بدجایی نبود. استراحت نمودیم. برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. با حکیم‌باشی رفتیم منزل حیدر قلی خان سرتیپ. بازی تخته نمودیم. میرزا فرج‌الله خان آمد. تا مغرب در آنجا بودیم. بعد آمدیم به منزل. در ساعت دو و نیم از شب رفته شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۷ [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. با نصره الله خان و جناب رفتیم منزل عمادالاطبا. ساعتی نشسته، حضرات رفتند. من و حکیم‌باشی ماندیم. نهار چند خوراک فرنگی، شیربرنج، و غیره. هیچ نخورده بودیم. آوردند، خوردیم. قدری شطرنج بازی کرده، خوابیدیم. برخاسته، چایی خورده، قدری خیار و قیسی آوردند. یک ساعت به غروب مانده رفتم به حمام. برآمدم. مغرب آمده به منزل، نماز خوانده، شام خورده، خوابیدم.

⁶⁰⁹ دهی است از بخش اشترینان شهرستان بروجرد
⁶¹⁰ در متن «شلو» ضبط شده که احتمالاً مراد همان پلو است.

صبح روز یکشنبه ۸ [ذی الحجه الحرام]

[۸۷] از خواب برخاسته، رفته بازار. اردو آمده بودند. اسباب می‌برند. امروز امین‌السلطان مهمان امیرخان سردار است. از برای هر طایفه خلعت و نشان منصب گرفته. از برای فوج تهران و صاحب منصب‌ها فرداً فرداً، از برای آقایان مجتهدین انگشت و عصا و عبا، و از برای اهل تلگرافخانه، از برای شاهزادگان و اهل ولایت فروگذار نمودند. خلاصه کسالت داشتم. رفته حمام. برآمدم، رفته حجره. تا دو لقمه نان و پنیر و سرکه انگبین خوردم. چایی تهیه دیدند. صرف شد. رفته مسجد شاه، نماز خوانده، چند دانه قیسی خریده، خوردم. رفته منزل عمادالاطبا. در مسجد مرده‌ای را دیدم بر نردبان بسته‌اند که بسیار متعفن بود. پرسیدم، گفتند ملایریست، کشته‌اند. باز دو برده عارض شده، مامور و حکمی هم گرفته‌اند.

بعد از مغرب آقا سید محمد متعاقب بنده فرستاده از بابت بلدیت. فرستادم از آقا میرزا اسدالله خان اسم شب را گرفته، عربستان بود. و در ارگ همدان با حکیم‌باشی رفتیم خانه آقا سید محمد. سر قبر آقا، خانه‌اش در آنجا بود. شیخ‌الاسلام لرستان بوده، با حاجی آقا و چند نفر دیگر سادات و ملا بودند. رد شدیم. چایی حاضر بود، خوردم. صحبت متفرقه نمودیم. شام آوردند. چلو، چند خورش تهیه دیده بودند. خورده، در ساعت پنج از شب رفته آمدم. در بین راه قراول آمد. اسم شب گرفته، رد شدیم. آمدم منزل، خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۹ [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. رفته خدمت عمادالاطبا. دو سه ساعتی نشسته، جمعی آمدند. برخاستم، رفته منزل. نهار خورده، رفته سرداب. خوابیده، برخاسته، چایی خورده، رفته منزل عمادالاطبا. دو سه ساعتی نشسته، جمعی آمدند. برخاستم، رفته منزل. نهار خورده، رفته سرداب. خوابیده، برخاسته، چایی خورده، رفته منزل عمادالاطبا. مشغول صحبت شدیم. تا مغرب آنجا بودم. آدم آمد بتعاقب بنده. حکیم‌باشی را برداشته، رفته خانه حاج محمد کاظم تاجر کاشانی‌الاصل بروجردی. مُسکِن باید نود سال داشته باشند. آدم بسیار نازنین مقدس خوب است. از آدم‌های قدیم است. رفتیم خانه او. کسی نبود، مگر سه پسرش با یک نفر تاجر دیگر. چلو خورش تهیه دیده بودند. شام خوردم. آخر شب آمدم. اسم شب داشتم. در ساعت پنج به خانه رسیده، هوا گرم بود. خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه ۱۰ [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، روز عید بود. [۸۸] نایب‌الحکومه و جمعی آمدند. شربت خوردند. چند قلیانی کشیدند. بنده گوسفند قربانی خریده، کشته، به فقرا تقسیم نمودم. آدم خدمت عمادالاطبا نشسته، مشغول تحریر شدم. از برای نصرت‌الدوله یک تومان و از برای طهران نایب‌الوزاره نوشته، نهار آوردند. غذاهای فرنگی دلمه⁶¹¹ کدو و چند چیز دیگر خورده، خوابیدم. از خواب برخاسته، تا تمامی کاغذها را تمام نمودم. چایی خورده، نماز خواندم. بازی شطرنج نمودم تا الی مغرب. آدم منزل. دیدم نصرت‌الله خان چوب‌کاری می‌نماید. برگشتم رفته گردش. نماز را در مسیر خوانده، آمدم منزل. در دو ساعت و نیم شام آوردند. میل نداشتم. چند لقمه نان و ماست خورده، خوابیدم [م].

صبح روز چهارشنبه ۱۱ [ذی الحجه الحرام]

⁶¹¹ در متن: «دولمه»

از خواب برخاسته، چایی خوردم. دو ساعت نشسته، با حکیم‌باشی رفته بازدید غلامحسین میرزای شاهزاده. چند نفر از شاهزاده‌ها آنجا بودند. یک ساعتی در آنجا نشسته، قلیان قهوه کشیده، آمدم به منزل. آقا سید باقر از اردو آمده بودند. صحبت می‌داشتند. بعد از ساعتی نهار آوردند. خوردم. رفتیم سرداب. دو ساعتی خوابیده، برخاستم. نماز خوانده، چایی آوردند. خوردم. رفتیم گردش. در محله صوفیان حمام بزرگی خوبی بود. رفته توی آب. برآمدم. رفته بیرون شهر گردش نموده، رفته خدمت عمادالاطبا. محمد جعفر میرزا آمد. عمادالاطبا اصرار نمودند. شام را ماندم. پلو، چلو، مسما، جوجه تهیه دیده بودند. خوردم. در ساعت پنج از شب رفته آمدم منزل. خوابیدم.

صبح روز پنج شنبه ۱۲ [ذی‌الحجه‌الحرام]

از خواب برخاسته، نماز خوانده با میر اسدالله خان آمد. به اصرار ما را بردند به اطاق خودش. چایی خوردم. رفته گردش باغ. قدری فندق⁶¹² چیده، خوردم. رفتیم دیدن شاهزاده. نبود. آمدم منزل. سید عادل آمد. با جناب حکیم‌باشی صحبت می‌نمودم. حرف نزد، رفت. [۸۹] سه ساعت از دسته رفته عمادالاطبا از حمام برآمدند، در آنجا نهار آوردند، چند خورش فرنگی تهیه دیده بودند. نهار خوردند، رفتند. رفتیم سرداب. خوابید [ه]، بیدار شدیم. بستنی آبلیمو آوردند، خوردم. بعد چایی آوردند، خوردم. نماز خوانده، برخاستیم رفتیم سر قبر آقا. میرزا ابوالفضل بود با محسن خان بیرون دروازه. دم یخچال جای باصفای خوبی بود. قدری خیار خوردم. ساعتی نشسته، سر قبرستان گردش نمودیم. رفتیم خانه. آقا سید باقر را پیدا نموده، سرکه انگبین آورده، خوردم. نماز مغرب عشا را خوانده، برخاستیم. محسن خان رفت خانه خود. ما آمدم در گوشه حیاط. ساعتی در مهتاب نشسته، شام آوردند. نان، پنیر، ماست خوردم. هوا بسیار گرم، کک زیاد داشت. مدت‌ها خوابم نبرد. خوابیده...

صبح روز جمعه ۱۳ [ذی‌الحجه‌الحرام]

از خواب برخاسته، با حکیم‌باشی چایی خوردم. رفته حمام. از حمام برآمده رفته خانه آقا سید باقر. نشسته، محسن خان میرزا فضل الله خان آمد. آب دوغ خیار خوردم. کباب بازار بود. نخوردم. خوابیده، از خواب برخاسته...

صبح روز شنبه ۱۴ [ذی‌الحجه‌الحرام]

چایی خورده، رفتیم با حکیم‌باشی. با میر اسدالله خان رفتیم دیدن لطیف خان سرتیپ. اول نبود، بعد آمد. ما را برد باغچه. چایی، سرکه انگبین، بیدمشک آوردند خوردم. شاهدگان جمعی آمدند. ما برخاستیم، آمدم منزل. رفته خدمت عمادالاطبا. دو ساعتی بودم. از آنجا برخاسته، خوابی کردم. رفته بازار در مسجد⁶¹³ جامعه. لقمه نان خیار خورده، رفته حمام. از حمام برآمده، رفته حجره آقا سید محمد. چایی خوردم. جناب آمده، ساعتی نشسته، برخاستم. آمدم خدمت عمادالاطبا. تا مغرب بودیم. آمدم منزل. سه ساعت از شب رفته شام [۹۰] خوردم. هوا بسیار گرم بود. خوابیده...

صبح روز یکشنبه ۱۵ [ذی‌الحجه‌الحرام]

از خواب برخاسته، بعد از صرف چایی دو ساعتی نشسته، منتظر نایب‌الحکومه شدم. تشریف نیاوردند. من رفته منزل عمادالاطبا. کاغذی از برای حضرت والا نوشتم. محمد جعفر میرزا طاهر خان تلگرافی آمدند. نهار آلبالو پلو خوبی

⁶¹² در متن: «فندق»

⁶¹³ تکرار «در مسجد»

خوردیم. خوابیده، عصر برخاسته، چایی خوردم. بازی شطرنج نموده، شب را هم نگاه داشتند. خورش و دوغ خوبی بود. با نان خوردیم. ساعت چهار از شب رفته آمدم منزل، خوابیده...

صبح روز دوشنبه ۱۶ [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، آقا سردار نایب الحکومه تشریف آوردند. مشغول حکمرانی شدند. فرمایشات آقا را گفتم. دو ساعتی نشستند، رفتند. من رفتم در باغ گردش. فندق چیده، آمدم اتاق آقا اسدالله خان. کباب بازار، ماست بود. خوردم. رفتم سرداب بخوابم. آدم عمادالاطبا آمد که نماز اعمال میخوانم. رفتم، دیدم سر سفره نشسته، نهار میخورند. محمد جعفر میرزا و طاهر خان سرتیپ تلگرافخانه آنجا بود. نهار خورده بودم. قدری انگور خوردم. مشغول بازی تخته شدیم. خواب نکرده، عصر محمد جعفر میرزا رفت تهران. ما ماندیم. شاهزاده هم اصرار نمودند، ماندیم در خانه خداداد خان. نان آورده بودند. من نان و پنیر خوردم. در ساعت چهار از شب رفته، آمدم منزل. مدت ها خوابم نبرد به ملاحظه زیادی چایی. خوابم برد.

صبح روز سه شنبه ۱۷ [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم حجره تاجر. پسران دبیرالملک آمدند. به اتفاق آنها آمدم. خداداد خان، حکیمباشی، آقا میر اسدالله خان، سید باقر هم بودند. نهار تدارک خوبی دیده بود. کباب خوبی بود. خوردم. خوابیدیم. از خواب برخاسته، میوه [۹۱] آوردند. چایی خوردم. آمدم خدمت عمادالاطبا. تلگراف شاه آمد که مرخصی برو تهران. عریضه تو به توسط ناظم خلوت رسید. دستور العمل از برای امین اقدس بنویس. جواب زدند. جمعی آمدند خدمت حکیمباشی. بودند، رفتند. من تنها ماندم. دوا از برای امینه اقدس درست کرده، فرستاده، سوار کرده برآمد. عریضه مفصلی هم خدمت سردار نوشته، دادم بردند. شام آوردند. من قدری آب گوشت خوردم. در ساعت پنج از شب رفته آمدم منزل. خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه هجده [ذی الحجه الحرام]

ما هم از خواب برخاستیم. روز عید غدیر بود. با نصرت الله خان گردش نموده، محسن خان آمد [و] حکیمباشی، آقا میر اسدالله خان، معلم فوج، میرزا فضل الله خان. رفتیم به تکه باغ حاجی آقا محمد بزرگ. مهمان محسن خان بودیم. نهار کباب خوب آوردند. آقا سید باقر هم آمد. خوابیدیم. برخاسته، چای خوردم. رفتیم بازار. اسباب ها را دو بقچه بسته، دادم به عمادالاطبا به طهران ببرند. وقت عصر رفتیم. آنجا بودم شب⁶¹⁴. میرزا طاهر خان تلگرافچی آمد، بازی تخته نمودیم تا ساعت پنج از شب رفته. خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه نوزدهم [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاستم. حمام رفتم. از حمام برآمده، چای خورده، به باغ نظر مهمان یاور پشت کوه بودم. رفتم نهار. پلو، چلوکباب، همه چیز بود. من قدری شیربرنج با کباب خورده، آمدم. در چمن ابر خوابیدم. از خواب برخاسته، [۹۲] چایی خوردم. رفتم منزل نصرت الله خان. بستنی شیر آورده بودند، خوردم. رفتم به تلگرافخانه با حکیمباشی. ساعتی در آنجا بودم. می خواستم بروم پیش عمادالاطبا، رفته بودند. تنها بودم. رفتم مسجد شاه. در آنجا بودیم. نماز مغرب عشا را خوانده، آمدم منزل. شام آوردند. به ملاحظه آنکه در خورش مگس داشت، من نخوردم. نان و تخم مرغ خورده، خوابیدم.

⁶¹⁴ حاشیه مولف: «آنجا بودیم. شش از شب رفته، رفتیم منزل.»

صبح روز جمعه ۲۰ [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، بعد از صرف چایی کسل بودم. ساعتی خوابیده، برخاستم. نایب الحکومه آمد. دو ساعتی نشسته، رفتند. من هم برخاسته، رفتم میان باغ. نصرت الله خان و جناب حکیمباشی، مغرور میرزا، طاهر خان، اصلان خان بودند. قدری بازی کرده، خوابیدیم. برخاسته، بستنی و چایی خوردیم. دوندگی و گردش کرده، نماز خوانده، نیم ساعت به غروب مانده من رفتم به مسجد شاه. گردش نموده، مغرب شد. نماز خوانده، آدم خانه. در ساعت دو و نیم شام آوردند. نان و تخم مرغ خورده، خوابیده...

صبح روز شنبه بیست و یکم [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. دستخط سردار رسید. خوانده، نایب الحکومه آمدند. حاجی آقا محمد بزرگ به دیدن نایب الحکومه آمدند. جواب دستخط حضرت والا [را] نوشته، دو ساعتی بودند. تشریف بردند. بنده هم رفتم اتاق دیگر. میراسدالله خان تهیه خوبی از آبگوشت دیده بودند، آوردند. نهار هم حاضر نمودند. همگی از آبگوشت خوردند. رفتم به آن حیاط به میان سرداب خوابیدیم. برخاسته، چایی خوردیم. حضرات رفتند حمام. من رفتم گردش. نزدیک غروب رفتم به مسجد شاه. بودم تا مغرب. نماز خوانده، آدم خانه.

نقل نمودند ضعیفه رفته بوده است خدمت شمس الدوله توسط ابراهیم دزد را کرد از آن نوشته [۹۳] مرخصی گرفته، فوراً خود را به شهر رسانیده، کاغذ را داده بابا خان هم مرخص نموده [است]. بلافاصله سواری آمده که مبادا مرخص نمایند. کار از کار گذشته، باباخان با جمعی از سواره و پیاده به جهت گرفتن ابراهیم بتعاقب رفتند. وقت غروب اسدالله آدم میرزا فرج الله خان آمد پیش من. قدری شکایت کرد. بعد نقل نمود سوارهای زیادی ریخته اند به قلعه سلاسل حاج ایلخانی را برده اند. چهار نفر کشته شده به میرزا فرج الله خان بنانپالسلطنه لقب داده شده است. نوشتن این سخنان بی فایده است. صحت سقمش هیچ معلوم نیست، بلکه هیچ سخن راست در بروجرد به هم نمیشود. اخبارات غریبی جعل می نمایند. بعضی را دیده ام قسم خورده اند که ما خود دیدیم و خواندیم. شخص باور می نماید. بعد از چند روز دیگر کاشف به عمل می آید که همه دروغ بوده است. خلاصه شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲۲ [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. رفتم دیدن نواب عبدالحسین میرزا. از اردو آمده بودند. جمعی بودند. قلیانی کشیده، برخاستم. گردش کرده، آدم اطاق آقا میرزا اسدالله خان. آبگوشت خوبی تهیه دیده بودند. خوردیم. رفتم سرداب. خوابیده، از خواب برخاسته، چایی خورده، با حکیمباشی و مغرور میرزا رفتم بازار قدری خرید نموده، غروب رفتم مسجد. جناب هم بود. هزار دینار انگور و زرت خریده، [۹۴] خوردیم. نماز مغرب و عشاء خوانده، آدم خانه. رونده⁶¹⁵ اردو بود. عریضه به کار شده، شام آوردند. دم کباب تهیه دیده شده بود. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۲۳ [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، بعد از خوردن چایی رفتم به حمام. برآمده، رفتم حجره حاجی کاظم تاجر. نان، سرکه انگبین خواستم. آوردند. خورده، ربع ساعتی خوابیده، از خواب برخاسته، چایی خوردم. کاغذی به تبریز به جهت آقا پسر حاج شیخ و

⁶¹⁵ رنده: سوارانی که به حکم پادشاه در هر راه و هر منزل با اسبهای معین مأمور بودند که اخبار اطراف ملک را به پادشاه به تعجیل برسانند و نوند نیز به همین معنی است اکنون چاپار و اسکدار گویند و هر دوترکی است.

کاغذی به سیف‌الدوله نوشته، برخاسته، رفتم به مسجد شاه. انگور و ذرت⁶¹⁶ خریدم، خوردم. مغرب شده، نماز خوانده، آمدم منزل. در ساعت دو نیم از شب رفته شام آوردند. میراسدالله خان آبگوشت خوبی تهیه دیده بودند. خوردیم، خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه ۲۴ [ذی‌الحجه‌الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. رفتم خانه آقا علی عطار. نبود. رفتم حجره آقا محمد باقر تاجر اصفهانی. قدری سیب آورد. خورده، نان کباب، سرکه انگبین آوردند. خورده، ساعتی خوابیده، برخاستم. چایی خورده، رفتم حمام محله صوفیان. نماز خوانده، رفتم به مسجد شاه. در کنجی نشسته، بیکار و تنها بودم. روزنامه نوشتم. جناب آمد. نماز مغرب و عشا را خوانده، رفتیم منزل. در ساعت سه شام آوردند. امشب شامشان بد نبود. ماکول بود. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۲۵ [ذی‌الحجه‌الحرام]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. رفتم به حمام. از حمام برآمده، رفتم خانه اکبر میرزا. در خانه نبود. آمدم به اطاق میراسدالله خان. خوابیده، برخاستم. چایی خوردم. رفتم بازار، از آنجا به مسجد شاه. نزدیک غروب [۹۵] مغرور میرزا آمد. انگور خریدند، آوردند. خوردیم. نماز مغرب خوانده، آمدم منزل. در ساعت دو و نیم شام خوردیم. خوابیده، سگ‌ها زیاد اذیت و آزار نمودند در وقت خواب.

صبح روز پنج شنبه ۲۶ [ذی‌الحجه‌الحرام]

از خواب برخاسته، بعد از خوردن چای کاغذ از برای آقا میرزا فرج‌الله خان نوشته، دادم به عبدالرحیم. نایب‌الحکومه آمد. سه ساعتی بودند، رفتند. نهار آوردند. جمعی بودند. نهار خوردیم. رفتم اطاق میراسدالله. خوابیده، از خواب برخاسته، چایی خوردم. میرزا علیرضا آمد. به اتفاق رفتیم به مسجد شاه. انگور خریده، خوردیم. جناب بود، مغرور میرزا. نماز مغرب و عشا را خوانده، آمدم منزل. شام آوردند، خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۲۷ [ذی‌الحجه‌الحرام]

برخاسته، بعد از صرف چایی رفتم به اطاق میرزا اسدالله خان. مشغول صحبت بودیم. دو از دسته رفته آدم آقا محمد باقر تاجر اصفهانی آمد به تعاقب ما و حکیم‌باشی و جناب. رفتیم آنجا بالای مسجد جامعه. سرکه انگبین خوردیم. نهار پلو بود و مسمای مرغ و بادمجان، خوردیم. سرداب سرد خوبی بود. خوابیده، برخاسته، چایی خوردم. برخاسته بروم مسجد، راه را گم کرده، از کوچه‌ای خراب بد نزدیک قلعه گردش زیادی شد. رسیدیم مسجد. میرزا فرج‌الله خان، خداداد خان، دو نفر مستوفی، بنائی آمدند، نشستند. آب خوردیم. قلیانی کشیده، سوال و جواب بنائی کار مسجد شد. آنها رفتند. ما ماندیم. نماز مغرب و عشا را خوانده، آمدم منزل. شام آوردند، خوردیم. ولی شب بسیار گرم بود. در خوابیدن جان‌کندیم تا خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۲۸ [ذی‌الحجه‌الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. با میراسدالله خان و مغرور میرزا رفتیم بازار. من رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتیم مسجد شاه. مغرور میرزا [۹۶] به کباب مهمان کرده بود. کباب بدی بود. استاد آقا بزرگ را هم خبر کردیم. نان، پنیر، کباب، سرکه‌انگبین خوردیم. برخاسته رو به منزل، قدری فندق و انگور خریده، آمدم اطاق میراسدالله خان. خوابیدیم. از خواب برخاسته، چایی خوردیم. به اتفاق جناب حکیم‌باشی رفتیم مسجد. خداداد خان هم آنجا بود. باز همان سخنان بنائی

⁶¹⁶ در متن: «ذرات»

[و] سوال جواب با کسان. حاجی آقا بودند. نماز مغرب و عشا را خوانده، آمدم منزل. جواب کاغذ نواب محمد حسن میرزا را نوشته، از خانه نایب الحکومه آمدم به تعاقب حکیم‌باشی که آدم ما احوالش بر هم خورده، رفتند. تا ساعت سه از شب رفته شام خبر کردیم، خوردیم. بعد حکیم‌باشی آمدند. شام نگاه داشته بودیم. خوردند. دیر خوابیدیم. شب بسیار گرمی بود.

صبح روز یکشنبه ۲۹ [ذی الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، با جناب رفتیم به عیادت حسن خان سرتیپ. نظر به فرمایش حضرت والا حسنعلی خان سرتیپ و دو نفر طبیب یهودی جناب حکیم‌باشی را سوال جواب نمودند. قرار شد شراب پوست کنه کنه بدهند. بعد از انداختن زالو پهلویش بهتر است. ساعتی نشسته، آمدم منزل جناب. سرکه انگبین خریدند، خوردیم. نهار آوردند، خوردیم. رفتیم سرداب. نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، مشغول تحریر شدیم از برای حضرت والا. بعد چایی آوردند، خوردیم. رفتم اطاق میراسدالله خان. دو ساعتی آنجا بودم. کاغذ مرا تمام نموده، به اتفاق رفتیم به مسجد. بودیم. بعد از نماز مغرب و عشا آمدم به منزل. به خاطر⁶¹⁷ رسید. ناچار مشغول کاغذنویسی شدم. در ساعت سه از شب رفته شام آوردند، خوردیم. ولی انقدر بد شبی بود. در این مدت عمر [۹۷] به این بدی شب ندیده بودم. تا صبح جان کنده...

صبح روز دوشنبه سلخ [ذی الحجه الحرام]

با کمال کسالت برخاسته، ساعتی نشسته، آقا سردار آمدند. دو قلیانی در خدمت ایشان کشیده، من رفتم حمام. از حمام برآمده، آمدم اطاق میراسدالله خان. لباسم پاره بود که دوختم. مغرور میرزا آمد. ساعتی بودیم. رفتیم به آن اطاق نهار خوردیم. رفتم سرداب، خوابیدم. از خواب برخاسته، نماز خوانده، دو ساعت به غروب مانده رفتم سمت بازار. جناب رفت لباس مشکی خود را بگیرد. من رفتم حمام شاه. دیدم جمعیت بود، حمام کثیف. ننشسته، برآمدم. رفتم مسجد. دو دسته سینه‌زن آمدند، زدند، رفتند. مغرب شد. آخوندی بود، نماز جماعت⁶¹⁸ می‌خواند، ملا زین‌العابدین نام. بدم نیامد. نماز خوانده، آمدم. سوار بیرون⁶¹⁹ می‌رفت به اردو. چند کلمه کاغذ مختصری برای حضرت والا نوشتم. خواهش نمودم که چادرپوش مرحمت فرمایند از برای خانه آقا محمد مجتهد ابراهیم. بعد شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم. آخر شب بسیار سرد شد. لحاف انداختند.

صبح روز سه شنبه غره شهر محرم الحرام⁶²⁰ [سال 1310 هجری قمری]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. رفتم حمام دم قلعه. تنها بودم. سرکیسه کرده، زود برآمدم. لباس مشکی پوشیده، به منزل میرزا اسدالله خان نشسته، روزنامه خود را نوشتم. نایب الحکومه با جمعی در اطاق نشسته بودند. وقت نهار شد. رفتم به اطاق نصرالله خان، نهار خورده، مراجعت نموده، خوابیده، برخاسته، چایی خورده و نماز خوانده و با حکیم‌باشی و جناب رفتم. رفتیم بازار. در حجره تاجری نشسته، غروب شد. آمدم مسجد. نماز مغرب و عشا را خوانده، آمدم منزل. کاغذی از برای سردار نوشتم. شام آوردند. [۹۸] بعد از ساعتی محمود با ابوتراب با سربازها دعوا کردند. نصرت الله خان هر دو را توی سری زده، خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲ [محرم الحرام]

⁶¹⁷ در متن: «خاطر»

⁶¹⁸ تکرار «جماعت»

⁶¹⁹ احتمالاً اشاره به تیره لر «بیرانوند» دارد.

⁶²⁰ در متن: «محرم الحرام»

از خواب برخاسته، نماز قرآن خوانده، چایی خوردم. رفتم به عیادت حسن خان سرتیپ. حسینعلی خان آمد، به اتفاق رفتم خانه غلامحسین میرزا روضه. چند نفر روضه خواندند. برخاسته رفتم خانه ملا ابراهیم. دو ساعتی هم آنجا بودم. آمدم منزل. آقا سردار بودند. قلیانی کشیده رفتند. ما نهار خوردیم، خوابیدیم. برخاسته، چایی خوردیم. نماز خوانده، به اتفاق حکیم‌باشی آمدم به مسجد شاه. در طاق‌نمایی نشسته، صحبت می‌نمودیم. قدری انگور خریده، خوردیم. نماز خوانده، آمدم منزل. در ساعت دو و نیم شام آوردند، خوردیم. مخطوبه سردار را آوردند. بر حیاط اندرونی رفتند. خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه ۳ [محرم الحرام]

برخاسته، چایی خورده، قدری دعا و قرآنی خوانده، حسین‌قلی‌خان سرتیپ آمد. قلیانی کشیده، رفتیم خانه ملا ابراهیم روضه، تا ساعت سه و نیم از دسته رفته برخاسته آمدم منزل. نهار آوردند، خوردیم. کاغذ آقا رسید. اذن داده بودند روضه‌خوانی نماییم. مشغول تهیه تدارک شدیم. خواستیم بخوابیم، دو دسته سینه‌زن به هم ریخته بودند. آمدند عارض شدند. میرزا اسدالله خان میانه آنها را اصلاح داد، رفتند.

من دیگر خوابم نبرد. مشغول کاغذنویسی شدم. چایی که آوردند، خوردیم. خریده نمونه کردند. طالبی و انگور آوردند خوردیم. نایب‌الحکومه آمد. ساعتی نشسته، نماز خوانده، رفتم حیاط. چند نفر عارض آمدند، عرضی کردند رفتند. تا ساعت یک از شب رفته بودند، رفتند. من خسته بودم. شام را زود خواسته، آوردند، خوردیم [۹۹] خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۴ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته بسیار زود، نماز خوانده، چایی خوردم. قدری گرمک خوردیم. رفتم خانه. ملا ابراهیم نایب‌الحکومه هم آمد. چهار از دسته رفته تمام شد. آمدم منزل. نهار خوردیم. رفتیم باغ. خواستم بخوابم، خوابم نبرد. در ساعت پنج چایی آوردند، خوردیم. رفتیم مجلس روضه‌خوانی فراهم آمد. شش نفر روضه‌خان آمدند (ملا زین‌العابدین، ملا ابوالقاسم جاپلغی⁶²¹، ملا محمود، سید اصفهانی، ملا محمدعلی). خواندند. بد مجلسی نشد. نیم ساعت به غروب ختم نایب‌الحکومه. چند نفر بودند، بعد از مغرب رفتند. در ساعت سه از شب رفته، شام خوردیم، خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۵ [محرم الحرام]

ما از خواب برخاسته، چایی خوردیم. یک از دسته رفته، رفتم خانه جناب ابراهیم. تا ساعت چهار از دسته رفته، مراجعت شد. آمدم منزل، نهار خوردیم. دست‌خط آقا رسید. من خوابم نبرد. مشغول تحریر شدم. وقت روضه‌خوانی جمعیت زیاد شد. خوب مجلس بود. غروب ختم شد. مردم متفرق شدند. نماز خوانده، مشغول کاغذنویسی شدم از برای آقا دو ساعت و نیم. شام آوردند، خوردیم. امشب خوابم نبرد. پشه اذیت نمود.

صبح روز یکشنبه ششم [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، زیارت عاشورا، رفتیم روضه‌خوانی. چهار از دسته رفته مراجعت نموده، نهار خوردیم، خوابیدیم. برخاسته، طالبی آوردند، خوردند. مجلس روضه‌خوانی فراهم آمد. جمعیت جمع شد. بعد از تقریق مجلس، نصرت الله خان با میرزا فرج‌الله خان، پسر نایب‌الحکومه، رفتند به خانه جناب حاج هیبت‌الله تا ساعت سه نیم. [۱۰۰] شام خوردیم. ولی از شدت گرما و زیادی پشه خواب نکردم. در ساعت شش، نصرت الله خان مراجعت کردند. خوابیدند.

⁶²¹ در متن: «جاپلغی»

صبح روز دوشنبه هفتم⁶²² [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، و زیارت عاشورا. بعد از اتمام، صورت تلگرافی نوشته به امین السلطان. بر دم خودم دادم سرتیپ تلگرافخانه. رفتم دیدن میرزا فرج الله خان وزیر ملقب که بنان السلطنه شده اند. کاغذی از برای حاجی شهاب الملک، کاغذی از برای حاجی خسرو خان نوشته، بابا خان آمد. ساعتی نشست و رفت. فرستادیم به تعاقب حکیمباشی، آمدند. نهار آوردند. دو قاب مس بزرگ⁶²³ پلو، دو قاب چلو، سه قدح افشره آب گوشت، انگور و بادمجان، ماست همه ماکول خوب آوردند. خوردیم.

برخاسته، آدم منزل. رفتیم اتاق میراسدالله خان. ساعتی خوابیده، برخاسته، طالبی خوردیم. آمدیم منزل، و بعد از آن آمدیم مجلس روضه خوانی. جمعیت جمع شد. آقایان آمدند. الحق خوب تعزیه داری و سینه زدند. مغرب مجلس متفرق شدند. نماز مغرب عشا را خوانده، با اتفاق عبدالحسین میرزا رفتیم خانه. شاهزاده علی محمد میرزا تکیه داشت. یک ساعتی نشسته، آمدیم منزل. دسته زیادی آمد. سینه زدند و رفتند. شام خوردیم، خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه [هشتم محرم الحرام]

از خواب برخاسته، نماز و زیارت را خواندم. کاغذی از برای بنان السلطنه نوشتم. به اتفاق جناب مغرور میرزا رفتیم خانه آقا ابراهیم روضه خوان. بعد از روضه خوانی مراجعت نموده، آمدیم منزل. نهار خورده، خوابیدیم. برخاسته، جمعیت جمع شد. حاجی سید ابوتراب آمدند و سادات جاپلغی. غروب متفرق شد. جناب آقا سردار بودند. شب دو دسته آمدند، شربت خوردند و رفتند. بنده با جناب رفتیم خانه جهانگیر میرزا، روضه گوش کردیم. آمدیم خانه، شام خوردیم. خوابیدیم⁶²⁴.

صبح روز چهارشنبه [نهم محرم الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. کاغذی به نواب والا نوشته، بعد از آن با اتفاق جناب سیف الملک رفتیم خانه آقا محمد ابراهیم نایب الحکومه، جمع اینجا بودند. تا چهار از دسته رفته، بودیم. برخاسته، آمدیم منزل، نهار خوردیم. بعد از آن از تهران کاغذی [۱۰۱] آمد، اهل خانه ناخوش می باشند. حال مرا پریشان نمودند. ساعتی خوابیده، برخاسته، مجلس روضه فراهم آمد. جمعیت دسته سینه زن ها اجماعی شدند. مطالبه حبسی مقصر نمودند، گرفتند، رفتند. مغرب شد. نماز خوانده، دو ساعتی دسته توپچی ها آمدند، به سینه زدند. شربت خوردند، رفتند. شام خوردیم، خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه [دهم محرم الحرام]

عاشورا بود. برخاسته، نماز زیارت خوانده، نایب الحکومه آمد. چند نفر از حبسی ها را بردند اندرون. من و جناب حکیمباشی رفتیم خانه آقا محمد ابراهیم. سینه زن ها تمام خره⁶²⁵ به سر مالیده بودند. یک شور و شیون و سینه خوبی زدند. در هیچ ولایتی ندیده بودم. در ساعت چهار از دسته رفته، آمدیم عمارت. دیدیم درها را بسته اند. قریب دو سه هزار نفر جمعیت ضجال⁶²⁶ سنگ می زدند، حبسی و مقصر می خوانند. قبل از آمدن ما توپچی ها آمده، ریخته بودند، در زندان را

⁶²² در متن: «هشتم»

⁶²³ در متن: «بوزورک»

⁶²⁴ حاشیه مولف: «این صفحه را یادگاری در حضور مبارک جناب مستطاب، روز پنجشنبه هجدهم شهر شوال تحریر شد. قلمی کرد (...)

عبدالعاصی عزت الله غلام ناصری ولد نعمت الله خان.»

⁶²⁵ خره: گل و لای چسبیده ته حوض وجوی. لجن.

⁶²⁶ ضجال: کاروانی که با غوغا و بانگ و فریاد حرکت کند.

شکسته، چند نفر از حبسی‌ها را برده بودند⁶²⁷. خلاصه کدخدا را خواسته، هنگامه خوابید. نایب‌الحکومه نهار اینجا خوردند، خوابیدند. عصر برخاسته، روضه خواندند.

میرزا فرج‌الله خان کاغذی به من دادند. حضرت والا نوشته بودند. بردند خدمت آقایان شهادت بدهند. نواب عضدالدوله سه دانگ از چشمه شاهی را مصالحه نمودند به نواب سیف‌الملک و امیرخان سردار به یک سیر نبات یکصد دینار پول به شروط چندی اقلا تا پنجاه سال دیگر می‌تواند فسخ نماید⁶²⁸. خودش پانصد تومان از بابت صدق⁶²⁹ والدهاش بدهد به خودش. سه هزار تومان از بابت صدق به صبیبه سپهسالار مرحوم که عیال سیف‌الدوله باشد. در سالی دویست تومان بدهد به خود ضعیفه، سالی ده روز از آخر ماه صفر در هر کجاست روضه خوانی نماید. ولی اگر بخواهد بفروشد، والا به برادر و خواهرش اطلاع بدهد، اگر آنها خریدند والا آنها، والا به غیر می‌خواهد بفروشد مختارست تا پنج سال منافع آن ملک باز از نواب عضدالدوله باشد، سه دانگ دیگر از ورثه است تا در وصیت‌نامه چه باشد، معلوم نیست. ظاهرا شمس‌الدوله را وصیت عبدالمجید میرزا ناظر است.

خلاصه رفتم خانه جناب آقا سید ابوطالب، مزین فرمودند. بعد رفتم خانه حاجی میزا حسین پسر حاجی میرزا ابوتراب. چایی شربت خوردیم. کتابچه را (...) [۱۰۲] نمودند. هفت ورق سیزده صفحه بود. دو ساعت آمدم شام خوردیم. بعد از شام تا ساعت پنج نیم از شب رفته من مشغول کاغذنویسی شدم از برای حضرت والا. اینقدر بد شبی بود که در این مدت در بروجرد من به این بدی شبی ندیده بودم. از زیادی پشه و کره نمی‌توانستم بخوابم. یک ساعت هم تخمینا بیدار بودم. خوابم نمی‌برد.

صبح روز جمعه ۱۱ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، نماز عادت خوانده، کاغذی از برای حاجی خسرو خان نوشته، صحبت می‌نمودیم. وقت نهار شد. خوردیم. خوابیدیم. برخاسته، قدری هندوانه طالبی خوردیم. رفتیم مجلس روضه. روضه خواندند. روز آخر بود. پول روضه‌خوان‌ها را برات بحواله خداداد خان داده، باباخان پول ندارد. مجلس متفرق شد. نایب‌الحکومه میرزا طاهرخان تلگرافچی بودند. احوال من بر هم خورد، بنای لرز گذاردم. در سر تخت جا انداختم. نوبه حسابی نموده، در ساعت سه از شب رفته عرق نموده، خیلی صدمه خوردم. به جان کردن آن شب را به صبح رسانده.

صبح روز شنبه ۱۲ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. عمادالاطبا کند کند به من داده بودند، خوردیم. با حکیمباشی رفتم دیدن میرزا حیدر علیخان، نبودند. رفتیم خانه میرزا طاهر خان به روضه‌خوانی. روضه‌خوان آورده بود. بعد از ختم برخاستم. می‌رفتم خانه اکبر میرزا با غلامحسین میرزا. حکیم باشی رفت عیادت حسن خان. بیدمشک آوردند. قدری خوردند. آمدم منزل. آش شاه بود. خوردم. خوابیده، از خواب برخاسته، چایی خوردند. کنه کنه خوردم. استاد سلمانی آمد. سری تراشیده، رفتم حمام‌خانه. کیسه کشیده، به دلاک حمامی انعامی داده، زود برآمدم.

با حکیمباشی رفتم مجلس شاه. چند نفری آمدند پیش ما. صحبت نمودیم. از شب نیم ساعتی گذشت. نماز خوانده، آمدم منزل. دو ساعت و نیم از شب رفته، شام آوردند. قدری آش آبغوره خوردم. شب بسیار بسیار بدی بود. مدت‌ها از زیادی

⁶²⁷ حاشیه فهرست‌نویس: «مطلب، رسمی بوده که سینه‌زن‌ها آزادی مقصر محبوسی را می‌کردند و تقریبا تهدید بود و تا نمی‌گرفتند نمی‌رفتند.»

⁶²⁸ حاشیه فهرست‌نویس: «مطلب»

⁶²⁹ صدق: مهریه

پشه خواب نکردم. به جان کندن وقت سحر خوابیده، وقت اذان برخاستم. مغرور میرزا را بیدار نموده، میخواست برود خدمت آقا. برخاسته برفت. [۱۰۳] رفت.

صبح روز یکشنبه ۱۳ [محرم الحرام]

مهمان آقا سید محمد به ده بودیم. حاجی آخوند آمد ما را ببرد. عذر آوردیم. کاغذی نوشته، نرفتم. مشغول نوشتن روزنامه شدم. دو ساعتی از روز گذشته بود. نایب الحکومه آمد. بودند در دو ساعتی. رفتند. نهار خوردیم. خوابیدیم. عصر نایب الحکومه حسنیقلی خان و چند نفر آمدند، تا مغرب بودند دو ساعتی، رفتند. وقت شام شد. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۱۴⁶³⁰ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، عریضه به حضرت والا نوشته، نایب الحکومه، میرزا فرج الله خان، لطیف خان آمدند. تا نزدیک ظهر بودند. ما نهار را خورده، خوابیدیم. برخاسته، قدری طالبی خورده چایی، رفتیم با جناب حکیم باشی. عباى مرا دوخته بودند. به دوش انداخته، حجره حاجی محمد جعفر کاشی ساعتی نشسته روی⁶³¹ لحاف. سفره آوردند. قبول کرده، قرار شد بخرند. غروب به مسجد آمده، نماز مغرب را خوانده، آمدم منزل. درویش در آنجا بود. از جمله محبوسین اردو بود، مانده. شب را شام میل نداشتیم، نخوردم.

صبح روز سه شنبه ۱۵ [محرم الحرام]

برخاسته، حال خوشی نداشتیم. بعد از صرف چایی مشغول کاغذنویسی طهران شدم. نهار آوردند. خوردیم. خوابیدیم. برخاسته، طالبی و چایی خوردیم. کاغذهای تهران را داده بودند. نماز خوانده، با حکیمباشی رفتیم مسجد. نماز را خوانده، مال سواری آوردند. سوار شدیم. حکیمباشی را هم برده، رفتم خانه حاجی سید ابوتراب. میرزا فرج الله خان بود. لشکر نویس که تازه آمده است اسمش میرزا محمد خان همدانی بود. یکی دو نفر آخوند و سید. همه چایی خوردیم. صحبت نمودیم. شام آوردند. پلو چلو، دو رنگ خوب طبخ نموده بودند، خوردیم. در ساعت پنج از شب رفته آمدم خانه. بین راه کدخدا با چند نفر کشیکچی همراه بودند. آنقدر بد هوایی بود. دو ساعتی هم نشسته، تا صبح جان کندم.

صبح روز چهارشنبه ۱۶ [محرم الحرام]

برخاسته، چایی خورده، رفتم حمام. صابونی زدم. مشت مالی نموده، آمدم خانه. جناب حاجی هیبت الله تشریف [۱۰۴] آوردند دیدن نصرت الله خان. با جمعی چایی خوردیم. چند قلیانی کشیده، رفت. وقت نهار، نهار خوردیم. جهانگیر میرزا آمد. تظلم نمود که فراش آمده مطالبه مالیات می نماید. من برخاسته، خوابیدم. از خواب برخاسته، چایی خوردیم، قدری طالبی می خواستم بروم مسجد. نایب الحکومه آمد. پاکتی از حضرت والا دادند. نوشته بودند به ورود اسب نصرالاطبا سوار شده (...) به ارگ نواب سیف الدوله و من رفتم مسجد. نماز مغرب را خوانده، آمدم منزل. (...) آمد. قرار دادیم صبح زود بیایند. شامی نخورده، از بس که هوا گرم بود. پشه زیاد داشت. در ساعت پنج خوابید. از شدت گرما یک ساعت و نیم به صبح مانده

روز پنج شنبه ۱۷ [محرم الحرام]

⁶³⁰ در متن: «شنبه»

⁶³¹ در متن: «رویه»

بیدار شدم. سماور را آتش انداختند. چایی دم کردند. جناب حکیم‌باشی را و آقا میراسدالله خان را بیدار کرده، چایی خوردند. صبح شد. اول آفتاب یعنی یک ساعت به دسته مانده بود. سوار شده با دو نفر سوار از راه دره کرک، ملک بسیار بزرگی آبادی بود، نمانده رد شدیم. به یوسف علی رسیدیم. خانه غلامرضا نام رعیت نان دوق تخم مرغ کله جوش آورد، ولی دو لقمه نان خوردم، یکی دو عدد سیب. ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، در ساعت چهار از دسته رفته سوار شدیم. همه جا آمدیم به دهکده بسیار بسیار آباد بزرگ واقعا یک شهری بود. در بین راه بار بنه سردار می‌رفت. عزیز خان استاد علی گفتند صبح حضرت والا سوار شده، رفتند. خودش ما را مرخص کردند. ناچار دیگر به ملایر نرفتیم.

راه را کج کرده، از میان کوه آمدیم به **خرم‌آباد**. رودخانه آب خوبی داشت. رعیت یکی دو خوشه انگور آورد، ولی نرسیده بود. در خستگی خوردیم. رد شده در بین راه دهات زیاد دیدم، پرسیدم. اسامی غریب می‌گفتند. فراموش کرده، رسیدیم به **خوراب**. ده بسیار معتبری خوبی به نظرم آمد. (...) بود. سیف الدوله خریده، جویای خانه کدخدا را شدیم. آدم سیف الدوله آنجا بود. ما را شناخت برد به خانه کدخدا [۱۰۵] آقای خان. سماور آورده، چایی درست کردند.

من به قدر نیم ساعتی بی‌اختیار افتادم. خوابیده، برخاسته، چایی خوردم. نماز خوانده، از خستگی نتوانستم حرکت نمایم. ناچار ماندیم. پرسیدم از کدخدا چند خانوار هستند. گفت یکصد و پنجاه خانوار هستند. چند نفر هم آمده، ساعتی نشسته، رفتند. میرزا رحیم خان نامی که من نوکر امیرخان سردارم، به سر دهات سیف‌الدوله گذاشته‌اند. شکایت زیاد داشت. التماس کرد. پیغام داد از برای امیرخان سردار. خلاصه من بسیار بسیار خسته بودم و ده ساعت درست سوار بودم، راه می‌رفتم. در ساعت یک و نیم از شب رفته شام خواستیم. رشته پلو، مسمای مرغ، آش و خیار آوردند. خوردیم. رفتم بالای بام. هوای خوبی داشت. خوابیده.

صبح روز جمعه ۱۸ [محرم‌الحرام]

از خواب برخاسته، چایی و لقمه نانی خورده، سوار شده رفتیم. سه ساعت از دسته رفته به جوزان ده رسیده، نبودند.⁶³² ده آقا شیخ سیف‌الدین رفته، بودند. من هم به آنجا رفته، پسر عز‌الدوله حاکم ملایر هم آنجا بود. با نواب سیف‌الدوله، حسینقلی خان و یک نفر آخوند کرمانی و شاهزاده تلگرافچی مشغول بازی شدند. یک عدد اشرفی، سه عدد دو هزاری امیرخان سردار برد. من برداشته، نهار خوبی کباب چلو پلو همه چیز تدارک دیده بودند. نهار خوردیم. دو ساعتی نشسته، چایی آوردند. در ساعت سه به غروب مانده سوار شدیم. با سیف الدوله رفتم خدمت معاون الملک، مجلس روضه خوانی داشتند. رعیت زیادی بود. قربانی کردند. سماور حاضر بود. آقای ادیب و جناب آقا میرزا عبدالله و دو نفر میرزا بودند.. پیاده شدیم. چایی خوردیم. یک از شب رفته تخته بازی کردیم. ده دوازده هزار از سیف‌الدوله معاون، الملک برد. من برداشته، شام آوردند خوردیم. [۱۰۶] خوابیدیم. هوای خوبی داشت.

صبح روز شنبه ۱۹ [محرم‌الحرام]

از خواب برخاسته، چایی نان شیر آوردند. خوردیم. دو ساعتی تخته بازی کردند. دو هزار باختند از پول خود. سیف‌الدوله خوابیدند. بنده با آقای ادیب رفتم چادر دیگر. چند دست شطرنج بازی کردیم. رفتیم آن چادر. چایی آوردند، خوردیم. نزدیک غروب مجلس روضه‌خوانی فراهم [آمد]. قریب سیصد نفر رعیت آمدند. نشستند. دو نفر روضه خواندند. شام آوردند. در

⁶³² حاشیه مولف: «جوزان ملکی نواب علیه شمس‌الدوله است. الحق قریه معتبر است.»

محوطه ما رفتیم به گردش. الی یک ساعت از شب رفته گردش کردیم. آدم چادر. نماز خوانده، شام آوردند. همه چیز بود. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲۰ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، چایی نان کره غسل آوردند. قدری خوردیم. همه خوابیدند. من و آقای ادیب بازی شطرنج نمودیم، تا حضرات برخاسته چایی خوردیم. رعیت جمع شد از برای روضه. گرمک و هندوانه انگور آوردند، خوردیم. روضه گوش کرده، برخاستم، قدری گردش کرده. این آق داش ملکی معاون الملک چند مزرعه دارد. یک ساعت از شب رفته بود. صدای شیخ سیف الدین آمد. مضطرب شدیم این وقت شب از ملایر چه شده است که با این حالت می آید. بعد از ورود معلوم شد تلگراف کرده اند خاتم والده سردار به ناخوشی وبا مرحوم شده است، که برادرها قدری گریه کردند. اوقات ها تلخ شد. همه پریشان پریشان شدیم. من میل نکردم شام بخورم. حالت خوشی نداشتم. کاغذی بفرموده حضرت والا به نایب الحکومه بروجرد، نوشته تهیه تدارک ببیند از برای مجلس ختم. خانی بیگ جلودار همان شب سوار شده، رفت. [۱۰۷] خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه بیست یکم [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، چایی نان خوردیم. اول دسته سوار شدیم. سیف الدوله شیخ سیف الدین رفت به سمت ملایر. سردار، بنده و شیخ الاسلام ملایر به سمت بروجرد [رفتیم]. چند ده است در سر راه. آمدیم رد شویم. بد راه بود. سه ساعت بیست دقیقه از دسته گذشته وارد بیغش⁶³³ ملکی نواب شمس الدوله شدیم. دوغ، ماست و تخم مرغ، انگور حاضر کردند. نهار خوردیم. دو ساعت خوابیده، برخاستم. نماز خوانده، چایی خوردیم. مشغول صحبت شدیم. دو ساعت نیم از شب رفته شام آوردند. کباب مرغ، بز قرمه، سیر ماستدار خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه ۲۲ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. سوار شدیم. شب را آب زیادی خورده بودم. حالت خوشی نداشتم. دو فرسخ راه رفتم. سردار پیاده شده، لقمه نان خورش مرغی حاضر [کرده] بودند. چند لقمه خورده، من نخوردم. یک خوشه انگور آوردند. خوردم. اسب را با جلودار عوض نموده، به تندی رفتم. چند دهی در سر راه بود. رعیت جلو آمدند. کاه آوردند. خوردیم. بعد از ساعتی چایی آوردند، خوردیم. با سردار رفتیم به حمام. سر کیسه کرده، از حمام برآمده، دستور العمل مجلس ختم را دادند. جمعی آمدند. تا ساعت چهار از دسته رفته بودند. شام خوردند. متفرق شدند. ما خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه بیست سیم [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، کاغذی به تهران نوشته، رفتم باغ. مردم آمدند. دو مجلس بود. هشت نه نفر قاری و جمعیت زیاد و دکان بازار را بسته بودند. ساعت چهار از دسته رفته بیست خوانچه نهار تدارک دیده بودند. از همه چیز خوب بود. آورده، خوردند. مردم متفرق شدند. [۱۰۸] حضرت والا تشریف بردند. میان باغ چادر اردو زده بودند. ساعتی استراحت نمودند. برخاسته، مردم زیاد آمدند. چند سماور بزرگی گذارند. چایی دادند تا الی غروب. بعد که مردم متفرق شدند، سردار رفت به اصطبل. عبدالله خان بختیاری آمد. ده تومان از برای من تعارف فرستاده بود. گرفتم. قبض دادم. رفتم طویله تماشای

⁶³³ بیغش، روستایی از توابع بخش زند شهرستان ملایر در استان همدان ایران است.

اسب‌ها را کرده، تا ساعتی یک و نیم از شب رفته آمدم به آن حیاط. نماز خوانده، شام آوردند. شیخ‌الاسلام ملایر، پسران دبیر، اجزای خودمان جمع بودند. خوردند. متفرق شدند. خوابیدیم.

صبح روز پنج‌شنبه بیست و چهار [محرم‌الحرام]

از خواب برخاسته، نماز خواندم. گفتند جناب آقا سید ابوطالب با آخوند ملا ابراهیم آمدند. من رفتم از برای پذیرایی. چایی آوردند. بعد حضرت والا آمدند. امروز تمام مردم از کدخدایان و دسته تماشاگران باز مجدداً آمدند و شاهزادگان و حاجی هیبت‌الله با جمعی زیاد آمدند. ختم را برچیدند. دو نفر روضه خواندند^[ند]. ساعت چهار از دسته گذشته نهار حاضر شد. بیست چهار خوانچه بود. جمعیت هم زیاد بود. خورده، بعد از ساعتی متفرق شدند. امروز بسیار بسیار هوا گرم و خفه بد بود. سردار در میان چادر جواب کاغذ چند نفر را فرمودند، نوشتند. بنده با شیخ‌الاسلام و جناب در میان عمارت باغ خواستیم بخوابیم. لخت⁶³⁴ شده، پنج دقیقه اگر خوابم برد. از شدت گرما و مگس و پشه نشد بخوابم. آب زیادی خوردم. برخاسته، نشسته، روزنامه دو سه روز ننوشته بودم.

مشغول روزنامه‌نویسی شدم. از بیکاری برخاستم، وضو گرفته، در میان باغ گردش نمودم. نماز خواندم. رفتیم به عمارت اندرونی. امشب که شب جمعه بیست و پنجم است. خیال روضه‌خوانی دارند. فرمودند شبی قریب دویست نفر وعده بگیرند از سرباز و فقیر و طلاب روضه بخوانند، شامی بخورند، تا چه شود. خلاصه مغرب شد. یکصد و پنجاه نفر سرباز بود. قریب صد نفر فقیر، پنجاه شصت نفر طلاب، و پنج نفر روضه‌خوان. خواندند. از برای طلاب خوانچه و از برای سرباز [۱۰۹] مجموعه پلو آوردند، خوردند. در ساعت سه و نیم متفرق شدند. بعد شام آقا را آوردند. اجزا خوردند. بعد از ساعتی خوابیدند.

صبح روز جمعه ۲۵ [محرم‌الحرام]

برخاسته، یک ساعتی از روز گذشته یکصد تومان دادند به من، بردم خدمت آقا ابراهیم. چایی آوردند. خورده، مبلغ پنجاه تومان نیاز ایشان نموده، قبول نمی‌کردند. به اصرار قبول کردند. برخاسته، رفتم خدمت آقا سید ابوطالب. ناخوش بودند. پنجاه تومان هم نیاز ایشان نموده، به اصرار من قبول نمودند. آدمم خانه. نهار آوردند. در سرداب خوردیم. ساعتی خوابیده، برخاستم. چایی خورده، نماز خوانده، رفتم گردش. حمامی رفته، برآدمم مسجد. نماز مغرب خوانده، آدمم منزل. از طلاب و کسبه و فقیر هم قریب هزار نفر بودند. جمعیت ماشاءالله زیاد بودند از برکت جناب سیدالشهدا. همه شام خوردند، سیر شدند. بعد از تفرق شام ما را آوردند. خوردیم. رفتیم آن حیاط. خوابیده...

صبح روز شنبه بیست ششم [محرم‌الحرام]

از خواب برخاسته، بعد از چایی و نماز رفتم تلگرافخانه. با سرتیپ تلگرافچی ساعتی نشسته، صحبت کردیم. من رفتم بازار و حمام. گردش نموده، چند دانه سیب خریده، خوردم. از مسجد شاه آدمم منزل اتاق نصرت‌الله خان. درس می‌خواند. آقا رفت آن حیاط. وقت نهار شد. به تعاقب ما فرستادند. رفتیم نهار خوردیم. آمدم این حیاط. خوابیده، برخاستم رفتیم خدمت آقا. چایی و قدری هندوانه خوردم با نصرت‌الله خان جناب. سوار شده، رفتم خانه حاجی سید ابوتراب روضه‌خوانی.

⁶³⁴ در متن: «لوخت»

انقدر جمعیت بود الی ماشاءالله. نزدیک غروب آمدیم منزل. جمعیت زیاد بود، از شاهزاده سادات کسبه غلام‌ها. در آن بین پاکت رسید.

آقا محمود نوشته بود که به قزوین وبا آمده است. پسر مستشار مرده است. اوقاتم تلخ و خیالم پریشان از برای حضرت والا نوشته بودند علاوه بر مردن خانم و هفت از صیغه و کنیزها [۱۱۰] مرده‌اند. گریه زاری زیاد کرده، اوقات تلخ. بعضی اخبارات از استر آباد نوشته بودند. خلاصه بعد از تفریق مجلس آمدیم حیاط دیگر. شام آوردند. از پریشانی خیال نتوانستم خوردن. مدت‌ها نشسته، صحبت می‌کردیم. پنج ساعت و نیم از شب رفته خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲۸ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، بعد از صرف چایی جمعیت زیادی عارض و مطلب داشتند. من هم در گوشه اتاقی نشسته، مشغول کاغذنویسی شدم از برای محمد حسن میرزا جاپلقی. و حکمی از جانب امین‌السلطان نوشته بودند بدهم ببرند. نوشتم، دادم بردند خدمت رییس پست‌خانه، که پسر خاله ایشان است، بفرستند. دو ساعت دیگر مردم متفرق شدند. برخاسته، رفتند آن حیاط. نهار آوردند. خوردیم. من آمدم حیاط دیگر. با جناب خوابیده، برخاستم. رفتم منزل میراسدالله خان. چایی خوردیم. نماز خوانده، رفتم به تلگراف‌خانه. در باغ گردش نموده، بعد از مغرب مجلس منعقد شد. جمعیت زیاد آمد. آقا سید ابوتراب، حاجی آقا مهدی، شاهزادگان آمدند. در یک سمت حیاط فرش کردند. نشسته، بعد از روضه شام تهیه دادند. بیست و چهار خوانچه است و قریب یکصد و بیست مجموعه پلو. بعد از تفریق مجلس اجزا خودشان شام خوردند. خوابیدند.

صبح روز دوشنبه ۲۷ [محرم الحرام]

از خواب [برخاسته] در خدمت حضور والا به خانه [رفتیم]. آقا سید ابوطالب و حاجی میرزا محمد حسن هم بودند، به عنوان بازدید و هم کاغذی می‌خواستند به مهر برسانند. رسانیدند. چایی و شربت خوردیم. آمدیم، رفتم به باغ، از آنجا به سرداب. نهار آوردند. خوردیم. من و جناب آمدیم به این حیاط. خوابیدیم. برخاسته، عبدالله چایی درست خوردیم. من رفتم حمام بازار. غروب برآمده، نماز مغرب و عشا را در مسجد شاه خوانده، آمدم منزل. دسته آمده بود. جمعیت کسبه زیاده بود. آقای حاجی سید علی محمد علی اصغر و حاجی جاپلقی آمدند. وقت شام شاهزادگان جمع شده و شام خوردند. متفرق شدند. رفتم به آن حیاط. [۱۱۱] شام آوردند. اجزا خودشان جمع شدند. از نهان گرمک آورده بودند. الحق گرمک بسیار خوبی [بود]. من قدری گرمک، دو لقمه نان خوردم. خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۲۹ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، در خدمت حضرت والا رفتم خانه آقا ابراهیم. آقا سید علی اصغر نظام العلما هم بودند. یک فنجان چایی، شربت، دو قلیانی کشیده، برخاستم. آمدیم باغ. جمعیت اطراف زیاد شد. من فرار نموده رفتم بازار حجره حاجی محمد حسن دوا فروش. نشسته، کاغذی از تهران میرزا احمد خان رییس پست خانه مبارکه نوشته، دادم. در قیصریه روضه می‌خواندند. جمعیت زیاد بود. من حالت نداشتم. برخاسته، رفتم خانه. نهار آوردند. خوردیم. رفتم آن حیاط، شیخ الاسلام و جناب حکیم‌باشی نصرت الله خان [هم بودند]. خوابیدیم. برخاسته، عبدالله چایی درست کرد. خوردیم. نماز خوانده، رفتیم خدمت سردار. یک ساعتی نشسته، اسبان تشریف بردند به اصطبل. من رفتم مسجد شاه، و حاجی محمد حسین و یکی دو نفر تاجر آمدند. نشستیم. مغرب شد. نماز خوانده، با حضرات آمدیم منزل. تاجر‌ها را وعده گرفته‌اند.

حاجی آقا محمد بزرگ، امام جمعه خرم‌آباد، شاهزادگان بودند. جمعیت زیاد بود. در وقت شام حضرت والا تشریف بردند به مطبخ، رسیدگی نماید. افتادند به میان حوض لجن آب برنج کثیف. جمع لباسشان ضایع شد. تشریف بردند به حمام. از حمام برآمده، آمدند. قلیانی کشیده، رفتیم آن حیاط. شام آوردند. من میل نداشتم. قدری گرمک نهانم آوردند. خورده با دو لقمه نان. خوابیده، شب سرد خوبی بود.

صبح روز چهارشنبه غره ماه صفر

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. جمعی آمدند. چایی خوردند. قلیانی کشیده، رفتند. من، شیخ‌الاسلام ملایر و نصرالاطبا میرزا حسن رفتیم برای قیصریه حجره حاجی محمد حسین. خودش نبود. پسرش قلیانی آورد. [۱۱۲] و سرکه انگبین آورد. خوردیم. هندوانه خریده، خوردیم. آمدم منزل. نهار خورده، رفتیم آن حیاط. خوابیده، برخاسته، چایی خورده، آمدم خدمت سردار. در خدمت ایشان سوار شدیم رفتیم به تکیه حاج آقا محمد، دیدن امام جمعه خرم‌آباد. چایی و میوه و شیرینی آوردند. یک فنجان چای خورده، غروب برخاسته، ماه نمایان شده بود به روی آقایان. دیده، سوار شده، آمدم منزل. جناب آقا شیخ سیف‌الدین تشریف آورده بودند. بعضی اخبارات از تهران نقل نمودند. خیال من پریشان شد. بعد از روضه رفتیم آن حیاط. از غصه شام نتوانستم خوردن. خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه دویم [صفر]

از خواب برخاسته، بعد از نماز رفته به اصطبل، یک ساعت در خدمت سردار آنجا بودم. ایشان تشریف آوردند به مقر حکومت. بنده رفتم به گردش کوچه‌های غربی. راه زیادی رفتم. بعد به حجره حاج محمد حسین آمده، قدری زنجبیل پرورده خریده، با نبات خورده، با حاجی رفتیم به خانه آخوند مکتب‌داری (...) ساعتی آنجا نشسته بدون آشنایی و مقصود حاصل نشد⁶³⁵. آمدم منزل. نهار آوردند. خوردیم. رفتیم خوابیدیم. از خواب برخاسته، آمدم خدمت سردار. بعد از ساعتی حاجی آقا سید ابوتراب، حاجی آقا مهدی آمدند دیدن آقا شیخ سیف‌الدین. با امام جمعه ساعتی نشسته، رفتند. تا مغرب شد، خواستم به مسجد و گردش بروم. در خانه ماندم. دو دسته آمدند و سینه زدند، رفتند. روضه خواندند. حاجی آقا محمد بزرگ آمدند. بعد از شام قلیانی کشیده، رفتند. ماشاءالله جمعیتی زیاد بود. همه شام خوردند، رفتند. شام آوردند اداره. حضرت والا شام خوردند. بنده از شدت خیالات میل نداشتم. چند پارچه کباب خوردم. خوابیدم.

صبح روز جمعه سیم [صفر]

از خواب برخاسته، با حضرت [۱۱۳] والا رفتیم حمام. آقا شیخ سیف‌الدین هم تشریف آوردند. سر کیسه کردیم. قدری هندوانه آوردند، خوردیم. برآمدیم. در خدمت آقا شیخ آمدیم به تلگرافخانه. سرتیپ نبود. فرستادیم از خانه آمدند. قلیانی قهوه خورده، برخاسته، آمدم خدمت حضرت والا. نهار آوردند. خوردیم. رفتیم خوابیدیم. از خواب برخاسته، چایی خوردیم. رفتم گردش در مسجد شاه. نماز مغرب را خوانده، آمدم مجلس روضه. جمعیت زیاد بود. روضه‌خوان‌ها را قدغن نمودند بالای منبر نروند. بعد از تفریق مجلس رفتیم به آن حیاط. شام آوردند. از پریشان خیال رعیت، خوردن شام را ننموده، خوابیدم.

صبح روز شنبه چهارم [صفر]

⁶³⁵ حاشیه فهرست‌نویس: «مطلب- خیال تو معلوم است که از بچه‌های مکتب‌خانه چه می‌خواستی؟ مسلماً عمه جزو نمی‌خواستی سی پاره.»

از خواب برخاسته، رفتم اصطبل. یک ساعتی بودم. من رفتم باغ. پسران دبیر میرزا فضل الله خان پاشا خان همه جمع شدند. دو ساعتی بازی کردیم. وقت نهار آمديم. نهار خوردیم. یک ساعت بعد از نهار خدمت آقا نشسته، بعد آمدم آن حیاط. نیم ساعتی خوابیده، از خواب برخاسته، خودم رفته، چایی درست نمودم. به حضرات همگی چایی دادم خوردند. جمعیت زیاد آمد. آقا شیخ سیف‌الدین و جمعی آمدند دیدن. یک ساعتی سوال و جواب نمودند. با جناب آقا شیخ سیف‌الدین برخاسته، رفتم خانه. حاجی سید ابوتراب تشریف نداشتند. رفتیم خانه میرزا مهدی. اندرون بودند. آمده، چایی آوردند. شربت بیدمشک خوردیم.

نماز مغرب عشا را خوانده، با حاجی میرزا مهدی آمديم خانه. چایار آمده بود. من کاغذ نداشتم. بسیار بسیار خیالم پریشان شد. جمعیت زیاد آمده بود. یک نفر روضه‌خوان روضه خواند. بعد جناب آقا شیخ سیف‌الدین رفتند منبر. قریب یک ساعت بالای منبر موعظه می‌فرمودند. [۱۱۴] خوب مجلس بود. از کثرت جمعیت امشب دیر متفرق شدند. بعد آمدم به آن حیاط. هرچه خواستم شام بخورم، از پریشانی خیال میل نکردم. بادمجان قیمه پلوی خوبی تهیه دیده بودند. یک عدد جوجه خوردم. بعد از شام دو قلیانی کشیده، از شب زیاد گذشته بود. خوابیدم.

صبح روز یکشنبه پنجم [صفر]

بسیار زود از خواب برخاسته، نماز خواندم. چایار می‌رفت. در کمال عجله کاغذ به حاج شهاب‌الملک نوشته، لطیف خان سرتیپ و جمعی از سادات و ملا آمدند. جمعیت متفرقه، عارضین زیاد آمدند. روزنامه چند روزه خودم را ننوشته بودم. نوشتم. از قول حضرت والا تلگرافی به رضا قلی خان نوشته که از خانه فلان کس تحقیق نموده، به زودی خبر بده، حالتم خوش نبود. برخاستم، رفتم گردش. در باغ گردش کرده، رفتم به تلگراف‌خانه، تلگراف را دادم میرزا حیدر علی خان. سرتیپ آمد⁶³⁶. ساعتی با او نشسته، رفتم منزل. نهار خورده، رفتم حیاط دیگر. خوابیدم. برخاسته، چایی خوردم. با آقا شیخ سیف‌الدین و شیخ‌الاسلام رفتم خانه آقا سید ابوتراب. بعضی از تجار آنجا بودند. شربت سیب با سرکه انگبین خوردیم. مغرب آمدم منزل. از شدت پریشانی و خیالات شام نتوانستیم خوردن. چند لقمه نان خورده، خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ششم [صفر]

برخاسته، رفتم اصطبل. چایی آوردند خوردیم. نقارخانه‌ها را زدند. توپ انداختند. شاهزاده رفتند در حیاط دیگر. خلوت کردند، به ملاحظه آنکه برات‌های مردم را صادر وظیفه مواجب مردم را بدهند. من برخاستم، رفتم بازار حجره حاجی محمد حسین. خیار خریده، خوردم. رفتم منزل. نهار آوردند. خوردیم. رفتیم حیاط دیگر. خوابیدیم. حضرت والا خوابیدند. برخاسته، کسی نبود. من با جناب سماور را آتش کرده، چایی درست کرده، خوردیم. [۱۱۵] بعضی هم آمدند، خوردند. برخاسته، رفتم آن حیاط. حضرت والا، آقا شیخ سیف‌الدین، بنده، لطیف خان سوار شده، رفتیم بازدید خانه حاجی سید علی محمد. حاجی قلی شیرینی سرکه انگبین آوردند. یک فنجان چایی خوردیم.

غروب سوار شده، آمدم منزل چایی. یک جلودار اسب از برای معاون‌الملک برده بود. مراجعت کرده، کاغذی نوشته بودند. از قراری که معلوم شد، می‌گفتند در عراق، همدان، همه جا ناخوشی هست. جلودار می‌گفت سرنجه⁶³⁷ دو فرسخی شهر هم به همین ناخوشی مردند. بعضی می‌گویند از اشخاصی بودند که از طهران فرار کرده‌اند. منشی‌باشی هم شب قبل

⁶³⁶ حاشیه فهرست‌نویس: «آنچه معلوم می‌شود آن اوقات روسای تلگراف‌خانه‌ها همه قشونی بودند.»

⁶³⁷ دهی از دهستان دره صیدی بخش اشترینان شهرستان بروجرد.

آمدند. نقل نمودند آقا میرزا محمود وزیر با پسرانش از تهران فرار کرده‌اند، به ملاحظه ناخوشی آمدند به گرگان. از این قبیل اخبارات بد متصل می‌رسد و می‌گویند خداوند رحم نماید. همه را در اضطراب و پریشان خیال. نه راه رفتن، نه طاقت ماندن. مبهوت حیران چه کنم. شام آوردند. از گلویم پایین نمی‌رود. با حافظ حضرت والا تقال می‌زدند. بعد از شام مدت‌ها نشسته، صحبت کردیم. قلیان کشیدیم. خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه هفتم [صفر]

از خواب برخاسته، رفتیم اصطبل. چایی دارچین آوردند. خوردیم. جمعیت از سید و ملا انقدر آمده بودند. من فرار نموده، رفتم بازار. حمام رفته، صابونی زده، مشتمالی نموده، رفتیم قیصریه، حجره حاجی محمد تقی کاشی. چائی [۱۱۶] با ترشی خورده، دو قلیانی کشیده، رفتیم حجره حاجی محمد کاظم. جمعیت زیاد بود. ناچار یک فجان چای با گلاب خورده، ملا ابوالحسن و چند نفر روضه‌خوان دیگر خواندند. از زن و مرد زیاد بود. خوب مجلسی است.

در بازارها و جمیع کاروانسراها همه را سیاه پوشانده‌اند. در دیوار را روضه‌خوانی می‌نمایند دور مسجد شاه. شب در کوچه و بازار سینه می‌زنند. روضه می‌خوانند. انشاءالله این بلا و ناخوشی به این ولایت نخواهد آمد. خلاصه شش از دسته رفته برخاستم. رفتم حجره حاجی محمد حسین. نان، پنیر، خیار، هندوانه خریده، رئیس پست‌خانه را هم خواستم. از آن حجره آمدند. با هم خوردیم. او رفت. من در حجره خوابیده ساعتی، برخاستم. دو استکان چایی خوردم. سه ساعت به غروب مانده رفتیم محله صوفیان. سر قبر آقا فاتحه خوانده، گردش نموده، رفتم حمام. برآمده، وضو گرفته، رفتم مسجد شاه. نماز خوانده، بیکار بودم. قدری قلم تراشیدم [م]. حاجی اشتر نامی آمد که مرا واسطه نماید خدمت حضرت والا، از برای مقصرین که در حبس می‌باشند. وعده دادم بلکه شب صحبت نمایم، کاری شود. از امشب که شب چهارشنبه هشتم است، حضرات طلاب همه در تهیه می‌باشند دو شب را روضه‌خوانی نمایند، خرج دهند، یعنی آب گوشت. جویا شدم. گفتند ماهی پنج هزار متولی می‌دهد. همه طلاب یک ماهه را گرفته اند می‌خواهند تعزیه داری نمایند. همه ساله به همین قسم رسم داشتند. در مسجد نماز مغرب و عشا را خوانده، رفتم منزل. بودیم. وقت شام شامی خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه هشتم [صفر]

از خواب برخاسته، جواب کاغذ حاجی خسرو خان و محمد حسن میرزا را نوشته، دادم. در باغ خلوت کرده [۱۱۷] بودند. مرا احضار نمودند، رفتم. آقا شیخ سیف‌الدین هم آمدند. کاغذهای تهران را نوشته، دادند. مال بختیاری و محمد حسن میرزا همه را دادند. حاجی سید ابوتراب، حاج سید ابوتراب، حاجی میرزا مهدی آمدند. آنها هم ساعتی نشستند، رفتند. نهار نان، پنیر، خیار، بادمجان آوردند خوردیم. رفته، خوابیدیم. وقت عصر سوار شده، در خدمت حضرت والا رفتیم خانه حاجی علی محمد جاپلقی. تا مغرب بودیم. آمدیم منزل شب را. صحبت کردیم. شام آوردند. خوردیم.

صبح روز پنج شنبه نهم [صفر]

از خواب برخاسته، بعد از صرف چایی در خدمت حضرت والا سوار شدیم، رفتیم دیدن حاجی هیبت الله در تکیه. بسیار دور بود. شیرینی، انگور، چایی آوردند. چند نفر هم از سادات بودند. آمدیم رفتیم به باغ. خلوت کردند. برهیلو بسیار خوبی تهیه دیده بودند. با برانی بادنجان سیر ماستی درست نمودند. همه را خبر کردند. آمدند در باغ. نهار خوردیم. حضرت والا خوابیدند. ما آمدیم آن حیاط. خوابیدیم. برخاسته، رفتم باغ. چایی خورده، نماز خوانده، بعد از ساعتی در خدمت حضرت والا سوار شده، رفتم خانه حاجی آقا محمد بزرگ. مجموعه شیرینی، سرکه انگبین، شربت بیدمشک، چایی، هندوانه،

خریزه، یک مجموعه میوه آوردند. دو استکان شربت خوردیم. غروب بود. برخاسته، رقتم خانه. حاجی سید ابوتراب و حاج محمد حسین و پسرش و دامادش از اصفهان آمده بودند. شربت سیب چایی آوردند. خوردیم. تا یک ساعت از شب رفته بودیم. آمدم منزل. جمعی بودند. شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز جمعه دهم [صفر]

از خواب برخاسته، سوار شدیم. رفتیم خانه حاجی آقا محمد کوچک. جمعی از سادات بودند. یک فنجان شربت خوردیم. نصرت الله خان هم همراه بود. از آنجا رفتیم خانه حاجی میرزا مهدی. اجزا خودمان [۱۱۸] همه بودند، حاجی هبیب الله، حاجی میرزا ابوتراب و پسرش و دامادش، حاجی آقا محمد بزرگ، نظام العلماء جمعی هم از سادات. شیرینی، چایی، شربت بیدمشک بود. دو استکان شربت خوردیم. نهار حاضر شد. سر نهار نسارپلو شبتپلو همه چیز فراوان و زیاد بود، اگرچه ماکول نبود. بعد قلیان قهوه خورده، برآمدم. سوار شده، آمدم منزل. حضرت والا نشستند. نگذاشتند بخوابیم. ایشان خوابیدند. چایی آوردند خوردیم. نماز خوانده، رقتم به میان حیاط. جمعی آمدند. ساعتی نشسته، من برخاستم با حکیمباشی رقتم به میان باغ. گردش می نمودیم. مرا احضار نمودند. رفتیم قدری در حیاط و طویله گردش نمودند. از در دیگر رقتم به میان باغ. شب مهتاب بود. چایی دارچین آوردند. خوردیم. دو ساعتی آمدم رقتم آن حیاط. در ساعت سه شام خبر کردند. کاسه ماست خوبی بود. با آش در هم جوش. قدری خورده، خوابیدیم.

صبح روز شنبه یازدهم [صفر]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، غلامحسین میرزا آمد. حضرت والا سردار احضار فرمودند. رقتم اصطبل. خواستند اسبی به مادیانی بکشند. مادیان طلب نبود، نشد. آمدم به این حیاط. جمع کثیری از سادات و ملا آمدند. قرار شد حسینعلی خان سرتیپ بیایند، سوال جوابی در مطلب امر اخیر بشود. چند روز روزنامه خودم را ننوشته بودم. رقتم به اطاقی، مشغول نوشتن شدم. یکی دو نفر سید آخوند مرا پیدا نموده، آمدند. اوقات مرا تلخ نمودند. نگذاشتند آسوده باشم. برخاستم، رقتم اصطبل. مراجعت با حسینقلی خان آقا شیخ سیف الدین خلوت نمودند. نهار آوردند. خوردیم. نیم ساعتی خوابیدیم [ه]، از خواب برخاسته، کاغذی از برای حاجی شهاب الملک نوشته، چایی آوردند با هندوانه، خوردیم. نصرت الله خان آمد. برخاسته، در باغ گردش [۱۱۹] کردیم. قدری تفنگ انداخت.

نزدیک غروب دلم تنگ شد. رقتم سر قبرستان. آقا سید علی اصغر جاپقلی آمد. مرا به اصرار برد خانه آقا ابراهیم. آمدند بیرون. سماور آوردند. به اصرار دو استکان چایی خورده، برخاسته، آمدم. چاپار آمده بود. نوشته جات طهران و قزوین بود. الحمد الله همگی همدست بودند. خیالم آسوده شد. در ساعت سه شام را خبر کردند، آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۱۲ [صفر]

از خواب برخاسته، احضارم فرمودند. رقتم اصطبل. چایی خورده، قلیانی کشیده، آمدم به این حیاط. ساعتی نشسته، جمعیت از آخوند ملا متفرقه انقدر آمدند ناچار من فرار نموده، رقتم بازار با حکیمباشی، حجره حاجی محمد تقی تاجر. قدری رویه لحاف بروجردی با سفره خریده، هندوانه خوردیم. آمدم رفتیم باغ. نهار خوردیم. برخاسته، آمدم به این حیاط. خوابیده، برخاستم. چایی خورده، نماز خوانده، حسینقلی خان آمد. به اتفاق رفتیم خدمت حضرت والا. مرخص شد، رفت

به ولایت. ما آمدم به این حیاط. مغرب نماز خوانده، مشغول تحریر شدم. وقت شام شد. آش در هم جوشی بود. خورده، خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۱۳ [صفر]

از خواب برخاسته، رفتم اصطبل. چایی خوردیم. جمعیت زیاد آمد. بعد از دو ساعت دیگر سوار شده، رفتم در کفشگران. در کمر کوهی چادر زده بودند. جای باصفای خوبی بود. رسیدیم. بعد از ساعتی قابلمه نهار آوردند. من نان، پنیر، دوغ و گوشت کوبیده بود، خوردم. بعد از ساعتی خوابیده، برخاستم. چایی هندوانه آوردند. خوردم. جای اسبها را درست نمودند. بنا و عمله از ده خبر کردند. آمده، مشغول ساختن آخور شدند. گردش کرده، مغرب شد. نماز خوانده، مشغول صحبت شدیم. محسن خان، مغرور میرزا، پاشا خان، میرزا ابوالفضل همراه بود. [۱۲۰] از متعاقب احمد خان، پسر نایبالحکومه، هم آمد. شام کباب آبگوشتی خوبی بود. خوردم. هریک در چادری رفته، خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه ۱۴ [صفر]

از خواب برخاسته، مشغول تحریر شدم از برای قزوین و طهران. خربزه، هندوانه، بره، نان آوردند. از دهات اطراف تعارف می آوردند. ثبت آنها را من برداشتم⁶³⁸. قدری پنیر کره تازه خورده، تا وقت ظهر نهار آوردند. خوردم. ساعتی خوابیده، از خواب برخاستم. از شهر صندوقخانه بارینه آوردند. عبدالرزاق فراش خورجین مرا با اسباب آورد. گفت عبدالله چوب تعلیمی را فراموش کرده بود. برگشت رفت چوب را بیاورد. گفتم خورجین اسباب را در چادر گذارده، نماز خوانده، نوشته جات قزوین طهران را تمام نموده، قدری هندوانه خوردم. روزنامه خود را نوشتم. نزدیک غروب برخاسته، گردش کردم. سیف الملک تفنگ اندازی می کرد. تماشا کردیم. مغرب شد. نماز خوانده، در مهتاب دو ساعتی نشسته، نواب والا کتاب سعدی خواندند. شام آوردند، نان کباب. خوشم آمد. خوردم. در جا خوابیدیم. چند مرتبه از خواب برخاسته، قدری گرم بود.

صبح روز چهارشنبه ۱۵ [صفر]

از خواب برخاسته. نماز خوانده. قدری نان پنیر خورده. گردش کردم. کاغذهای پستخانه را سوار برد به شهر. صدای کبک بلند شد. نصرت الله خان، مرد خان، پاشاخان رفتند تیر انداختند، نزدند. چند نفر از خوانین آمدند خدمت حضرت والا. ایشان سوار شدند، رفتند به هوای کبک. من پیش حضرات نشسته، قلیانی کشیدند، رفتند. حضرت والا برگشت. ماست آوردند. دو پارچه برف آوردند. میانش را خالی کردیم. ماست را میان برف ریخته، وقت نهار من ماست، نان، کباب خوردم. [۱۲۱] بعد از نهار شیخ الاسلام، جناب، حکیمباشی از شهر آمدند. از برای آنها هم نان، پنیر، آبگوشت آوردند. خوردند. خوابیدیم. نشستیم تا وقت چایی. چایی آوردند، خوردم. نماز خوانده، از شهر چند نفر نوکرها آمدند. گردش نمودیم. بعد از مغرب و نماز جمع شدیم. شام زود خبر کردند. آوردند، خوردم. خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه ۱۶ [صفر]

از خواب برخاسته، نان و چایی خورده، چند سوره قرآن خواندم. لطیف خان سرتیپ با سرهنگ پسر حاجی از شهر آمدند بارخانه. نان، ماست، دوغ بره از دهات آوردند. لطف الله خان شیروان اهل طهران یک قلاده شیر با خرسی آورد. یک

⁶³⁸ حاشیه فهرست نویسنده: «مطلب- تعارفها را ثبت می کردند.»

طاقه پوستین نو خوبی، سوغات⁶³⁹ پوستین را مرحمت فرمودند. لطیف خان سرتیپ نهار آوردند، خوردیم. ساعتی نشسته، آنها رفتند. من هم رفتم چادر دیگر. خواستم بخوابم. مگس نگذاشت. برخاستم. چایی حاضر بود. خورده، نماز خوانده، حضرت والا بیدار شدند. رفتم خدمت ایشان. ساعتی نشسته، در دو ساعتی سوار شدیم. رفتیم کفشگران. خوانین آنجا چایی میوه هندوانه خریده، حاضر کرده بودند. قدری خیار و گلاب خورده، با حضرت والا رفتیم حمام. حمام بدی بود. ساعتی نشسته، صابونی زدیم، برآمدیم. در سر حمام هندوانه آوردند، خوردند. غروب سوار شده، آمدم منزل. از شهر چند نفر سوار آمد. تلگراف آوردند. آقا شیخ سیف‌الدین زده بودند. در طهران هم الحمدالله ناخوشی بسیار کم شده است. خیال ما آسوده شد. شام آوردند. میل نداشتم. نان آب گوشتی چند لقمه خورده، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۱۷ [صفر]

برخاسته، نماز و قرآنی خوانده، چایی خوردم. قدری گردش نموده، امروز بسیار سرد بود. رفتیم چادر. مشغول تحریر شدم. چند نفر از شاهزادگان از شهر آمدند، غلامحسین میرزا [و] عبدالله میرزا. نهار آوردند، خوردند. بعد از نهار رفتند. ساعتی خوابیده، سوار شدیم. هندوانه آوردند. من نخوردم. چایی خوردیم. گردش نموده، مغرب [۱۲۲] مغرور میرزا از شهر آمد. شب صحبت نمودیم. وقت شام [شام] آوردند. خوردیم. بعد از ساعتی نشسته، رفتیم خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۲۸ [صفر]

از خواب برخاسته، بعد از خواندن قرآن و چایی عریضه به جناب حاج شهاب‌الملک نوشته، چند نفر زن و آخوند از خرم‌آباد آمدند. از دست امام جمعه تازه شکایت داشتند. حضرت والا حکم فرمودند به عدالت. رفتند به شهر. نواب غلامحسین میرزا آمده بودند با یکی دو نفر آخوند بادیه. ماستی بود. دو پارچه برف آوردیم. ریختیم. بعد از ساعتی نهار خواستند. عسل هم بود. نان، ماست، عسل، قدری کباب خوردیم. ساعتی خوابید. از خواب برخاستم. نماز خوانده، چایی صرف شد. به منشی‌باشی ابلاغ نمودم احکامی از برای غلامحسین میرزا بنویسد. آسوده شوند. نوشتند، دادند رفتند. باز چند عریضه دیگر آوردند دادند. جواب نوشتند، دادند. نزدیک غروب گردش کردیم. یک از شب رفته به چادر رفتیم. همه جمع شدیم. صحبت نمودیم. در ساعت دو نیم از شب رفته لطیف الله خان سرتیپ سواری از شهر فرستاده، پاکت بزرگی آوردند دادند. ندانستم چه بود. شام آوردند. خوردیم، خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۱۹ [صفر]

از خواب برخاسته، بعد از خواندن قرآن و صرف چایی با مغرور میرزا رفتم گردش. دو ساعتی در بیابان گردش کردیم، آمدم. هندوانه خورده. بعد از ساعتی نهار آوردند. ماست بادمجان خورده، خوابیدم ساعتی. برخاسته، کاغذ پست رسید. حاج میرزا مسعود کاغذ نوشته بودند. از ناخوشی قزوین بسیار بسیار سخت و بد نوشته‌اند. از آن جمله نوشته‌اند آقای محمدی بدبخت بیچاره پسر شیخ‌الاسلام جوانمرگ شد. خداوند [۱۲۳] به پدرش (...) بدهد. بسیار دلم سوخت. بی‌اختیار گریه‌ام گرفت. برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. کاغذهای تهران را حضرت والا خواندند. الحمدالله در تهران ناخوشی بسیار تخفیف پیدا نموده [است].

رضا قلی‌خان، پسر محمود خان سرتیپ، نوشته به خانه فلان کس فرستادم. حسن آمد. گفت الحمدالله همگی به سلامت می‌باشند. اطمینانی قلبی بود. خیالم قدری آسوده شد. به خدا سپردم. جناب سیدالشهدا علیه‌السلام حفظ فرماید. جز شکر چه

639 در متن: «سوقات»

چاره. بعد از مغرب پاشا خان جعفر خان از شهر آمدند. نقل نمودند در شهر ناخوشی به هم شده است. میرزا فرج الله خان و سرتیپ تلگراف از برای حضرت والا نوشته بودند که به شهر تشریف نیاورید. معلوم است که ناخوشی شدت کرده است. خیال همگی بسیار پریشان شد. حضرت والا ورق کاغذی به دست گرفته، وصیت نامه می نوشت. شرحی خودشان نقل فرمودند که من چنین وصیت کردم. به تفصیل بیان فرمودند که وصی من آقا شیخ هادیست، مقبره من در حضرت عبدالعظیم بعضی فرمایشات فرمودند. مرا گریه گرفت. خیالم بسیار بسیار پریشان شد. شام آوردند. قدری نان، پنیر، چند لقمه آبگوشت خوردم. خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۲۰ [صفر]

یوم اربعین بسیار زود برخاسته، دعا زیاد خوانده، چایی خوردم. تلگرافی از برای احوالپرسی حاج میرزا مسعود نوشته، دادم به منشی باشی. به شهر رفتند، بدهند تلگراف نمایند، تا چه جواب آید. منشی باشی به شهر رفتند. حضرت والا تربت جناب سیدالشهدا علیه السلام را در آب ریختند. جناب دعا خواند. همگی اهل اردو خوردند. امیدوارم از برکت جناب سیدالشهدا علیه السلام بلا دور باشد. گردش کردیم. نهار آوردند، [۱۲۴] خوردیم. بعد از نهار آقا میر اسدالله خان از شهر آمد. بعضی اخبارات از ناخوشی نقل نمود. انشاءالله دروغست. نان نخورده بودند. نان، پنیر، خربزه، تخم مرغ آوردند. خوردند. من رفتم خوابیدم. از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. مشغول کاغذنویسی شدم از برای تهران و قزوین.

هوا بر هم خورد. باد طوفان زیادی شد. هوا خیلی منقلب شد. خیال ها همه پریشانست از بسیاری بعضی اخبارات. خداوند عالم ترحم و تفضل فرماید. وقت عصر گردش کردیم. تماشای اسب ها نموده، یکی دو نفر از اکواد سرکرده سمت طرهان⁶⁴⁰ که پشت کوه پیش والی رفته بودند مادر این جوان را والی وارد آمدند. به یکی سرداری شمسعداری خلعت مرحمت فرمودند، به یکی طاقه شالی. آنها رفتند به شهر. مغرب شد. حضرت والا همه را جمع کردند. مشغول خواندن کتاب ناسخ التواریخ شدند. دو ساعتی خواندند. مشغول شدیم. شام آوردند. مرا میلی نبود. یکی دو لقمه خوردم. خوابیدم. صبح دیر از بیدار شدم.

صبح روز سه شنبه ۲۱ [صفر]

نماز قضا شد. چایی خورده، سوره یس خواندند. مشغول کاغذنویسی شدم از برای تهران. نوشته کاغذی هم به نواب نصرت الدوله نوشتم. کسل و خسته شدم. برخاسته، قدری راهی رفته، نهار آوردند. نهاری خورده، نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خورده، حضرت والا با منشی باشی مشغول تحریر شدند. تا الی دو ساعت از شب رفته کاغذهای تهران تمام شد. بعد قرار شد منشی باشی به شهر برود. ساعتی هم مشغول تحریر شد. شام زود آوردند. خوردیم منشی باشی. در ساعت چهار رفتند به شهر. ما هم خوابیدیم، ولی امشب از شدت خیالات کمتر خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۲۲ [صفر]

از خواب برخاسته، نماز و قرآنی خوانده، چایی خوردیم. با همه اجزا در خدمت حضرت والا سوار شده، [۱۲۵] نیم فرسخی رفتیم در محلی که شاه آنجا را فرش کرده بود. چادر زده بودند. چند روزی رفته بودند. بسیار مرتفع، آب بسیار خوب باصفا، بسیار بسیار خوب بود. چادر آفتابگردان را زدند. اسب ها را به شهر فرستادند. از ده یونجه و جوجه آوردند.

⁶⁴⁰ در متن: «ترحان»؛ یکی از بخشهای شهرستان خرم آباد.

نهار قابلمه همه چیز بود. من نان، پنیر، کره، عسل، تخم مرغ خوردم. قریب سه ربع ساعتی خوابیده، برخاستم. وضو گرفته، نماز خواندم. چایی خوردم. یک گوسفندی را با گلوله زدند. صاحبش آمد. گوسفند را به صاحبش دادند و مبلغ شش هزار انعام مرحمت فرمودند. آسیابان آمد. نانی آورد. انعامی گرفت فقیری آمد. دو هزار انعام گرفت. دو و نیم به غروب مانده سوار شدیم. همه جا گردش کنان [رفتیم]. بلدرچین دو عدد خرگوش زدند.

نزدیک غروب آمدیم چادر. لطیف خان سرتیپ حافظ صحنه جمعی بودند. چایی دارچین حاضر بود. خوردم. از خرم آباد شلیل آورده بودند. چند دانه خوردم. از شهر ذرت آورده بودند. یک عدد خورده، همه متفرق شدند. حضرت والا مشغول کاغذ خواندن شدند. من روزنامه خود را نوشتم. شام آوردند. حافظ صحنه امشب اینجا ماند. منزل نداشت. من به ملاحظه خوردن شلیل شام نخوردم. قدری خربزه و ران جوجه کباب خورده، خوابیدم. در نصف شب حالتی بر هم خوردم. بیرون رفتم. آمده، خوابیدم. باز در اول اذان صبح بیرون رفته، آمده، خوابیدم.

روز پنج شنبه ۲۳ [صفر]

بعد از نماز هوا روشن شد. چایی آوردند. نان پنیر خورده، حضرت والا تشریف بردند به حمام بلغار. مرا احضار فرمودند. رفتم حمام. دلاک بی وقوفی و بی سر رشته داشت سر می تراشید. کیسه نتوانست. صابونی زدم. هندوانه آوردند. من نخوردم. یک فنجان [۱۲۶] چای خوردم. از حمام برآمده، یک استکان بزرگ سرکه انگبین یخ دار خورده، نهار آوردند. آش سماق خورده و چند لقمه کباب. خوابیده، بیدار شده، نماز خوانده، چایی خوردم. استاد سلمانی از شهر آمده بود. حضرت والا اصلاح فرمودند. نزدیک غروب انار آوردند. دو دانه انار خوردم. شب معلوم شد خیلی سازگار بود. مشغول صحبت شدیم. اصطبل اطراف باغ [را] تمیز کردند. جاروب زده، آب پاشیدند. وقت شام شام آوردند. باز قدری آش خورده، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲۴ [صفر]

از خواب برخاسته، قرآن و دعایی خوانده، چای خورده چند لقمه نان پنیر، گردش کردیم. امروز دیر نهار خورده، چند لقمه کباب با ماست زیاد خورده، خوابیده، در ساعت نیم به غروب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. دو عدد انار خوردم. بعد از مغرب و نماز کتاب ناسخ التواریخ می خواندیم. وقت شام شد. شام خورده، خوابیدم.

صبح روز شنبه ۲۵ [صفر]

از خواب برخاسته بسیار زود، نماز خوانده، مشغول تحریر شده، اسبی فاضل خان از برای حضرت والا پیشکش فرستاده بود. تماشا کردیم. عبدالله سرتیپ ملایری هم بود. نهار آوردند. خوردم. خوابیدیم. برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. گردش کرده، از برای حاج شهاب الملک کاغذی نوشته، دادم بردند. بعد از مغرب مشغول صحبت شدیم و در ساعت چهار شام آوردند. من نان پنیر کباب خوردم. خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۶ [صفر]

از خوب برخاسته، نماز و دعایی خوانده، گردش نموده، وقت نهار شد. سفره آوردند. پره چلو خوبی تهیه دیده بودند. آوردند. خوردم. [۱۲۷] حاجی میرزا مهدی آمدند. از برای آنها نهار نگاه داشته، سفره ما را برچیدند. حاج میرزا مهدی با ملا یعقوب منجم است. وارد شده، نهار خوردند. قدری صحبت نمودند. ساعتی خوابیده، من هم با آنها خوابیده، برخاسته، چایی خوردم. حضرت والا تشریف آوردند چادر پیش ما. دو ساعتی بودند. چایی خورده، حضرات رفتند به شهر. من و مغرور میرزا رفتیم کنار رودخانه، تماشای استرها می کردیم.

آدم میرزا ابوالفضل از شهر آمد. گفت میرزا حیدر قلیخان میرپنج مرحوم [شد] به همین ناخوشی. حاجی علی طبابخ رفته بود به شهر. به محض رسیدن گرفتار شده بود، افتاده بود. نقل نمودند در شهر هنگامه می‌کند. مغرب به حضرت والا خبر رسید. اوقات‌ها بسیار تلخ شد. در مشق جنون چون ننالم. استخاره نمودند که تشریف‌فرما (...) خوب آمد. تا ساعت چهار از شب رفته به همین صحبت بود. شام آوردند، خوردیم، خوابیدیم. از شدت خیالات تا نصف شب حالم خوش نبود. برخاستم رفتم بیرون. باز آمده، خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۲۷ [صفر]

از خواب برخاسته، بعد از نماز و دعا کاغذی از برای حاج میرزا مسعود نوشتم. چون که دیروز کاغذ حاجی میرزا مسعود و رشید نوشته بودند محمدی مرحوم شد پسر صدیقه خانم که نوه او باشد با عروس حکیم‌باشی در بروجرد مرحوم شدند. اوقات من بسیار تلخ شده بود. از شدت خیالات دیر زمانی هواس حالت خوشی نداشتم. نهار خواستند، آوردند. الحمدالله نعمت فراوان همه چیز بره پلو چلو کباب و غیره بود. ولی من نان پنیر نعنا قدری گل پریا چیده، خوردم. بعد از نهار لطیف خان سرتیپ به اعلام حسین خان سرهنگ آمدند. [۱۲۸] نهار نخورده بودند. خدمت حضرت والا بودند. از برای آنها کباب نانی تهیه دیده بودند. من رفته، یک ساعتی خوابیده، از خواب برخاسته، چایی خوردم. نماز خوانده، حضرت والا کسل بودند. من اصرار نمودم بخوابید. ناچار استراحت فرمودند.

من رفتم چادر جناب نصرت الله خان. آنها مشغول بودند. من هم مشغول تحریر شدم از برای تهران. دو ساعتی تحریر نموده، خسته شدم. برخاسته، رفتم گردش. حکیم‌باشی تب و نوبه کردند. احوالی از ایشان پرسیدم. امروز صبح یک نفر از سربازهای پشت کوه مرده بودند. خداوند رحم فرماید تا چه شود. ساعتی گردش نمودیم. دو فنجان چای دارچین خورده، وقت عصر هوا بر هم خورد. باد طوفانی شد. قدری باران آمد. همه رفتیم میان چادر. قدری تقال زدند با حافظ. صحبت متفرقه بود. شام آوردند. همه چیز بود، ولی من از ترس قدری نان، پنیر، چند پارچه کباب خورده، رفته خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۲۸ [صفر]

از خواب برخاسته، وقت اذان صبح هوا قدری تاریک بود نمی‌شد دعا خواندن، تا اینکه هوا روشن شد. قرآنی خوانده، چایی خوردیم. رفتیم چادر حکیم‌باشی به احوال بررسی. نوبه کرده بودند. کاغذهای تهران قزوین را دادیم جلودار وقت سحر به شهر ببرد⁶⁴¹. وقت شام شد. شام آوردند. نان، پنیر، قدری کباب و طالبی خوردم. عمدا پلو و یا چلو نخوردم. ولی بسیار کسل و بودم. جهت را ندانستم. خوابیدم. صبح بسیار زود...

روز چهارشنبه ۲۹ [صفر]

از خواب برخاسته، حضرت والا فراش سرباز را به هر یکی بیل کلنگ پاروب داد به دستشان. نهرهای اطراف [۱۲۹] چادر راه شست شود، تمیز نمودند [با] جارو پارو. دو ساعتی مشغول این کار بودند. شربت به لیمو خواستند. یک استکان بزرگ به من مرحمت فرمودند. خوردیم. چادرها همه را دود دادند. جاروب کردند. بعد فرش نمودند، بسیار تمیز. حتی چادر مهتر و نوکر و قهومی را و چادرهای محبوسین مهتر همه را دود دادند، تمیز نمودند. یک تومان هم به سربازها انعام مرحمت فرمودند. رفتند. نهار آوردند. چند نفر از شهر آمده، لیموی عمانی تعارف آوردند. نهار نان، پنیر، طالبی

⁶⁴¹ حاشیه مولف: «کاغذ تهران ناتمام بود. نوشتم، آسوده شدم. نایب‌الحکومه از شهر کاغذ نوشته بود و روزنامه شهر را داده بود برای حضرت والا. خواندیم دو روزه پانزده نفر از ناخوشی تلف شده بود، سه چهار طفل هم به ناخوشی (...) نهار آوردند. صرف شد. خوابیدم. از خواب برخاسته، نهار خورده، رفتم چادر.»

خوردیم. خوابید[م]. روزنامه شهر را نایب‌الحکومه از برای بنده فرستاده بود، خواندم. قریب سی نفر به ناخوشی معروف در یک روز یک شب مردند. جواب آقا سردار نوشتم عیال اطفالش را ببرد به عمارت. به اذن حضرت والا خوابیدیم. از خواب برخاسته، جناب حاجی میرزا ابوتراب و حاجی میرزا محمد حسین مجتهد به من نوشته بودند احوالپرسی و دو فقره ملک وقفی که اراضی آن را حاج میرزا مهدی برد ضبط نموده از برای حضرت والا. همه آقایان همین مطلب و مضمون را نوشته بودند. بنده هم شرح مفصلی در جواب هر دو نوشتم. حضرت والا هم به همه آقایان مرقوم فرمودند. دادیم بردند. نماز خوانده، وقت عصر میرزا محمد خان وزیر، میرزا علیرضا و میرزا داراب خان و مستوفی شهر آمدند. جمعی از رعیت‌های عراقی ملکی فرمانفرما آمدند از دست مباشر خودشان که پسر آقا علی باشد آمدند. تا مغرب بودند، رفتند. جمع کثیری از رعیت‌های عراقی آمدند. عارض می‌باشند. قریب ده بیست نفر کمک زن‌های تویسرکانی عیال اطفال محبوس آمد. [۱۳۰] آنها را هم ساکت نمودند، رفتند. در شهر بعضی اخبارات نقل می‌کنند، که مردم عوام ریخته‌اند چند خانه را خراب و اسباب آن خانه را سوزانند. به حکم آقا سید ابوطالب و آقا ابراهیم که در آن خانه شرابی و جنده است شهر را مغشوش نموده‌اند، تا عاقبت کار چه شود.⁶⁴² حضرات که از شهر آمده بودند شب را ماندند. در چادری جا می‌دادند، از برای نوشتن حساب‌ها. وقت شام همه آمدند شام خوردند، رفتند. ما هم خوابیدیم.

روز پنج‌شنبه سلخ [صفر]

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. حضرت والا فرستاده بودند بروم حمام. رفتم دم حمام نشسته، به حمام رفته، چایی خورده، برخاسته، آدم منزل. جواب کاغذ حاج میرزا مسعود آمد. الحمدالله همگی به سلامت می‌باشند و ناخوشی به کلی رفع شده است. از این خیال آسوده شده، از شهر یک نفر مستوفی آمد. می‌گفت الحمدالله ناخوشی شهر تخفیف پیدا کرد. مشهدی باقر جلودار را آقایان زیاد زده‌اند، برده، حبس نموده‌اند. کیسه‌اش را بریده‌اند. خیلی هرزگی کرده‌اند. کباب پلو چلو خوبی استاد علی داد خوردیم. از برای مستوفی‌ها هم به چادر دیگر نهار بردند. خوابیدیم. برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. قدری خیاطی نموده، برخاسته، گردش نموده، بعد از مغرب از شهر باز بعضی اخبارات رسیده که حاج هیبت‌الله گیس‌زن‌ها را بریده‌اند، زلف بریدند، خانه خراب کردند، آتش زدند. خیلی خیلی هرزگی و بی‌مزگی کرده‌اند. بسیار اخبارات بد نقل نمودند. خداوند عالم عاقبت را به خیر بیاورد.

صبح روز بیست و هشتم [صفر]

[۱۳۱] منشی‌باشی آمد. نقل نمود که در خانه خودمان با شیخ‌الاسلام ملایری جناب و حکیم‌باشی نشسته بودیم. یک بار خبر آوردند که اهل شهر اجماع کرده‌اند، می‌خواهند شما را بگیرند. حضرات متفرق شدند. منشی‌باشی می‌گوید هزار التماس کردم، من تفنگ دارم، دم در می‌ایستم، نمی‌گذارم کسی بیاید، نشد. حضرات ترسیده، فرار کردند. من هم دیدم در را باز کردند. فرار کردند. من هم ناچار در متعاقب فرار کردم. دیدم مردم ما را تعاقب نمودند، از عقب ما می‌آیند. آخر ناچار شدم خودی انداختم به خرابه، مثل کاروان. جایی بود، پنهان شدم، تا اینکه متفرق شدند. از اسباب مخلصه چشم می‌پوشیدم. می‌ترسم. بعد دیدم کسی نیست. در اطاق پنهان شدم. اروسی اطاق را خواستم بیاندازم. دیدم چند نفر مرا دیدند. گفتند شما را دیدیم، پیدا کردیم. ناچار از ترس از آن خرابه هم فرار نموده، از خواب هولناک برخاسته، من جنات‌الخلود را باز کرده، دیدم نوشته‌اند در شب بیست و هشتم تعبیر خواب برعکس است.

⁶⁴² حاشیه فهرست‌نویس: «مرسوم بود که برای حفظ از وبا میخانه‌ها و فاحشه‌خانه‌ها را خراب می‌کردند.»

در ساعت سه از شب رفته از شهر خبر رسیده که شهر به هم خورده، مردم شوریده‌اند. همان روز بیست و هشتم به خانه‌ها ریخته‌اند چند خانه را آتش زده‌اند. جلودار حضرت والا را گرفته‌اند. هنگامه بوده است. در شهر خیلی خیلی معرکه بوده است. تحریری نیست.. خواب خواب غریبی بود امروز به خاطر آمد، نوشتم. بعضی خواب‌ها عجب زود اثر می‌نماید. خلاصه شب من رفتم چادر حکیم‌باشی احوالپرسی. جناب شیخ‌الاسلام بودند. حضرت والا، میرزا و مستوفی‌ها را خواستند در چادر خودشان. بعضی فرمایشات و دستورالعمل ولایتی بود. فرمودند وقت شام شد. ما را احضار فرموده، شام آوردند. چند قطعه سار زده بودند. خورش [۱۳۲] درست کرده بودند. بد نشده بود. خربزه بسیار بسیار خوبی بود. خوردم. ولی چلو هیچ نخوردم. خوابیدم.

صبح روز جمعه غره ربیع‌الاول

از خواب برخاسته، نماز دعا خوانده، شربت آوردند. در آب ریخته، دعای شربت را خوانده، همگی خوردند. بعد نماز اول ماه را خوانده، قدری با منشی‌باشی صحبت کردیم. خواب خاطر آمد، چون که مطلب خواب عجیبی بود. نوشتم، برخاستم. رفتم گردش نموده، لطف‌الله خان سرتیپ با چند نفر آمدند. بعد از ساعتی حاجی ملا مهدی و ملا یعقوب با برادران حاج هیبت‌الله آمده، بودند تا اینکه نهار آوردند. خوردند. آقا میرزا فرج‌الله خان از شهر آمدند. بعد از نهار رفتم به میان چادر. صحبت زیادی نمودم. به قدر نیم ساعت خوابیده، برخاستم. نماز خوانده، چایی خوردیم. آمدند. ملا یعقوب و سید را فرستادند رفتند. حاجی میرزا مهدی ماند. خلوت نمودند. دو ساعتی صحبت داشتند. بعد جمع شدند، تا وقت شام شام آوردند. خوردیم. در چادر کوچکی جای حاجی آقا و بنده را انداختند. رفتیم خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۲ ماه [ربیع‌الاول]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. صحبت نمودیم. میرزا فرج‌الله خان و شیخ‌الاسلام آمدند و حکیم‌باشی دوا به چشم حاجی میرزا مهدی ریخت. قریب چهار ساعت از دسته گذشته، حاجی آقا محمد بزرگ و منجم و ملا یعقوب و نظام‌العلماء سید آمدند. چایی حاضر نمودند، خوردند تا وقت نهار. بره پلو و همه چیز بود. نهار خوردند. من و حاجی محمد و حاجی میرزا مهدی رفتیم چادر. یک ساعتی [۱۳۳] نشسته، صحبت کردیم. ساعتی خوابیده، حضرات رفتند چادر دیگر. از خواب برخاسته، چایی خورده، نماز خواندیم. حضرت والا تشریف آوردند چادر. تا نیم ساعت به غروب مانده بودند. تشریف بردند. نظام‌العلماء ماندند. جمعی آمدند، رفتند. کاغذ آقا سردار رسید. خوانده، ماه را دیدیم. نماز مغرب خوانده، نشستیم صحبت نمودیم. شام آوردند. من میل نداشتم، نخوردم. چند لقمه نانی خورده، بعد از شام عقب شست دست مغرور میرزا را زد. آمونیاک آوردند. زدند، خوب شد. دو قلیانی کشیده، رفتم. خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۳ ماه [ربیع‌الاول]

از خواب برخاسته، چایی خورده، برخاسته، رفتم چادر. جناب و حضرت والا با مستوفی‌ها مشغول حساب بودند. نهار را دیر خواستند. نهار خوردیم. نیم ساعتی خوابیده، برخاستم. جواب کاغذ نایب‌الحکومه را نوشته، دادم بردند. چایی خورده، برخاستم. گردش نمودیم. یک از شب رفته نماز خوانده، مشغول صحبت بودیم. کاغذهای پست‌خانه رسید. الحمدالله از طهران قزوین کاغذ داشتند. همگی به سلامت می‌باشند. از خیال آسوده شدیم، مگر در کاغذ حاجی میرزا مسعود نوشته‌اند که مستشار مرحوم شده، ولی الحمدالله در قزوین ناخوشی نیست. رفتم چادر جناب. در ساعت سه نیم شام خبر کردند. شام خورده، خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۴ ماه [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. مشغول کاغذنویسی شدیم. سه ساعت و نیم از دسته گذشته بود. حاج هیبت الله و حاج آقا محمد بزرگ و حاج میرزا مهدی [۱۳۴] و حاجی میرزا اسحاق و چند نفر از سادات بنی اعمام خودشان آمدند. در چادر نشسته، چایی خوردند. چند قلیانی کشیدند. وقت نهار شد. نهار آوردند. تهیه زیادی دیده بودند. نهار خورده، خوابیدند. از خواب برخاستند. چایی خوردند. دو ساعت به غروب مانده، رفتند به شهر. ما هم چایی دارچین خوردیم. گردش کردیم. نماز مغرب و عشا را خوانده، قدری کتاب خواندند. شام آوردند، خوردیم. خوابیدیم. نصف شب صدای آب آمد. حضرت والا برخاستند. من هم برخاستم. توله به آب افتاده بود. برآوردیم. دیدیم می‌خواهد بمیرد. مغرور میرزا برخاست. آتش و سیخ حاضر نمودند. توله را داغ کردند. قلیانی کشیدیم. خوابیدیم. عجب حکایتی است. در دو هفته قبل حضرت والا نقل نمود در خواب دیدم یکی از این طولها به آب افتاد. من اوقاتم تلخ شد. از آب برآوردم. چه کردم، چه کردم. درست در خاطر من نیست. آخر مرد خلاصه. ما خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه ۵ ماه [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، مشغول کاغذنویسی شدم. مغرور میرزا به توله روغن کرچک داد از برای معالجه. سه ساعت نیم از دسته گذشته توله مرد. از کاغذنویسی خسته شدم. برخاسته، راهی رفتم. مستوفی‌ها مشغول خواندن حساب بودند. وقت نهار شد. نهار آوردند. خوردیم. خوابیدیم. از خواب برخاسته، چایی خوردیم. دیدم ترش کرده‌ام. قدری قی کرده، چاره نشد. حکیم‌باشی دوی جوش شیرین داد. خوردم تا بعد از مغرب. راهی رفته، زنجبیل خوردم. در ساعت چهار شام آوردند. بخوردم. حالتی داشتم [۱۳۵] خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۶ ماه [ربیع الاول]

قبل از اذان برخاسته، چایی خوردم. نماز خوانده، با منشی‌باشی آمدم به شهر. دو ساعت از دسته گذشته، وارد خانه منشی‌باشی شدم. دو فنجان چایی خوردم. قلیانی کشیده، رفتم حمام بازار. شش ساعت از دسته گذشته، برآمدم. حجره آقا محمد حسین رفته، نان پنیر سرکه انگبین خوردم. حساب آنها را روشن نموده، قرض داشتم، دادم. چایی خوردم. برخاسته، رفتم خانه منشی‌باشی. نقل مکان نمودند به خانه جدیدی. رفتم آنجا. خانه‌اش بد خانه نبود. اطاقی فرش نمودند. حاجی محمد حسین آمد. چایی آوردند. نظام‌العلماء خداداد خان آمد. خربزه آوردند. خوردیم. نظام‌العلماء رفت با منشی‌باشی مشغول بازی تخته شدیم. شام آوردند. یک قاب چلوخورش آبگوشت بود. خوردیم با حاجی. خوابیدیم. خداداد خان رفت. ما مشغول شدیم. تا سه ساعت از شب رفته بیدار بودیم. خوابیده...

صبح روز پنج شنبه ۷ [ربیع الاول]

یک از آفتاب رفته بیدار شدم. نایب‌الحکومه آمد. عمامه را داده بودم خانه خداداد شسته بودند. آخوندی آورند عمامه را پیچیدند. چند نفر آمدند. آقای محمد ابراهیم می‌خواست آنجا تشریف بیاورد. طفره زدیم. شب را هم وعده گرفته بود. نرفتم. به اصرار مالی آوردند. تنها سوار شده، آمدم. وقتی رسیدیم به اردو نهار حاضر بود. حاج میرزا ابوتراب، حاجی محمد میرزا، محمد حسین تشریف داشتند. بعد از نهار رفتیم به چادر. خوابیده، بعد از ساعتی برخاسته، چایی خورده، نماز خوانده، حضرت والا تشریف آوردند. خلوت نمودند. دو ساعتی صحبت داشتند. یک ساعت به غروب مانده حضرات

رفتند. غلام [۱۳۶] حسین میرزا، پسر عبدالحسین میرزا هم بودند. آنها هم رفتند. گردش کردیم. یک از شب رفته به چادر رفته، نماز خوانده، صحبت نمودیم. شام کباب چلو بود. آوردند خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۸ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. جناب حکیم‌باشی آمدند. صحبت کردیم. روزنامه خود را نوشتم. برخاسته، رفتم گردشی نموده، مغرور میرزا قوش انداخت کبک گرفت. ولی‌الله با تفنگ یک خرگوشی زد. نهار آوردند، خوردیم. خوابیدیم. برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. گردش نموده، شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۹ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، حکیم‌باشی، میراسدالله خان، مغرور میرزا رفتند به شهر. حضرت والا تشریف بردند به حمام بلغار. بعد از ساعتی از حمام آمده، در چادر نشستند. میرزاها هم حاضر بودند. مشغول تحریر و جواب تلگرافها را نوشتند. آقا سردار نایب‌الحکومه از شهر آمدند. الحمدلله هوا هم بسیار خوب شده، مردم آسوده و از اضطراب برآمدند. نهار آوردند. خوردیم. خوابیدیم. از خواب برخاسته، چایی خورده، نماز خوانده، باد طوفان غریبی شد. رفتم حمام بلغار. سرد بود. صابونی زده، برآمده، یک فنجان چایی دارچین خوردم. گردش نمودم. هوا بسیار بد بود. اطراف چادر را انداختند. من در مهتاب دو ساعتی گردش نموده، شام خوردیم. خوابیدیم. نصف شب حضرت والا مرا بیدار نمودند. برخاسته، فرمودند دلم درد می‌کند. قدری نبات داده، میل فرمودند. نیم ساعتی بیدار بودم. خوابم برد.

صبح روز یکشنبه ۱۰ ماه [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، نماز و دعا خوانده، ساعتی در چادر نشسته، میرزاها آمدند. من برخاسته، [۱۳۷] رفتم گردش. دو هزار انعام داده، آمدم. نهار آوردند. نهار خورده، نان پنیر خریزه خورده، در بیرون چادر خوابیده، حضرت والا خوابیدند. برخاستم. حمام لازم شده بود. گفتم حمام بلغار را درست نمایند. چایی خوردم. رفتم غسل نموده، برآمدم. باران و باد طوفان شد. شب را هم باران زیاد آمد. جمع شدیم در چادر. شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۱۱ ماه [ربیع الاول]

برخاسته، چایی خورده، مال درست نمودند. سوار شده، رفتم به شهر. نایب‌الحکومه در خیابان دم باغ راه می‌رفت. پیاده شده، اسب را دادم فراش برد. خودم رفتم اطاق میراسدالله خان. حکیم‌باشی [و] مغرور میرزا بودند. قلیانی کشیده، با حکیم‌باشی رفتیم خانه باباخان. نبود. رفتیم خان آقا ابراهیم مجتهد. چایی آوردند. دو ساعتی در آنجا معطل شده، سند را مهر نموده، برآمدیم. رفتم بازار حجره محمد تقی. نان، پنیر، خربزه آوردند. خوردیم. بعد از ساعتی برخاسته، رفتم حمام. زود برآمدم. آمدم حجره. چایی خوردم. نماز خوانده، رفتم خانه باباخان. در کمال عجله اسب را درست نمودند. تنها سوار شده، رفتم. باز دو نیم ساعت به غروب مانده رسیدم. در بین راه قدری باران خورده، چند نفری خدمت حضرت والا بودند. آمدم نشستم. چایی خوردم. قلیانی کشیده، باد باران آمد. رفتم چادر. باران شدت کرد. زیاد آمد. تا ساعت سه از شب رفته هوا بد بود. در ساعت چهار شام خبر کردند. آوردند خوردیم. من نان پنیر خریزه خوردم و خوابیدیم.

صبح [۱۳۸] روز سه شنبه ۱۲ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، مشغول کاغذنویسی شدم. روز حرکت چاپار بود. کاغذ نوشتم. وقت نهار شد. آوردند خوردیم، خوابیدیم. نیم ساعتی برخاسته، قدری خیاطی نموده، نماز خوانده، چایی خورده، وقت عصر تفنگ‌انداز نمودند. تماشا کردیم. مغرب شد. در چادر جناب نماز خوانده، قدری رساله مطالعه نمودم. وقت شام شد. رفتم آن چادر. شام آوردند. خوردیم.

صبح روز چهارشنبه ۱۳ [ربیع‌الاول]

از خواب برخاسته، عمری به بطالت گذرانیده، روز را به شب رساندیم، شب را هم در کنج خیالات گاهی قدم زدن. وقت شام شد. شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۴ [ربیع‌الاول]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. دو ساعتی سیاهه نوشتم. جناب ملا ابراهیم و آقا شیخ علی مجتهد تشریف آوردند. ساعتی نشسته، نهار آوردند. خوردند. نیم ساعتی خوابیده، برخاستند. چایی خوردند. حضرت والا تشریف آوردند. در چادر ربع ساعتی نشسته، صحبت داشتند. حضرات رفتند. باران سر گرفت، باد [و] طوفان. همه رفتیم چادر. باد باران زیاد آمد. تا ساعت چهار از شب رفته شام آوردند. خوردیم. یک ساعت هم بعد از شام نشسته، قلیان و قهوه خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۱۵ [ربیع‌الاول]

برخاسته، هوا خوب بود. چادرها را برچیدند. به باد دادند. وقت نهار رفتیم چادر نصرت‌الله. نهار کله پاچه سیر زیاد آوردند. خوردیم. بعد از نهار مداح بروجرودی از کرمان‌شاهان آمد. ساعتی نشسته، برخاسته، رفتم به چادرها. خوابیدیم. برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. چند دانه انار آوردند. [۱۳۹] خوردیم. کاغذی از برای وکیل‌الدوله نوشتم. برخاسته، گردش کردیم. روز را به شب و شب را به صبح رساندیم.

صبح روز شنبه ۱۶ [ربیع‌الاول]

از خواب برخاسته، دو ساعتی از روز گذشته بود. میراسدالله خان و مغرور میرزا بارینه را بسته، مرخصی گرفته، رو به طهران رفتند. بعد از ساعتی نهار آوردند. خوردیم. من رفتم. دیگر از برای عبدالله خان، سرتیپ بختیاری، کاغذی نوشته دادم. خواستم بخوابم. آقا میرزا فرج‌الله‌خان آمدند آن چادر. مشغول صحبت شده، خوابم نمی‌برد. حضرت والا احضار فرمودند، رفتیم آنجا. چایی خورده، میرزا فرج‌الله‌خان مداح رفتند به شهر. بعد از شام کاغذها را خوانده، خوابیدند. من به قدر ساعتی روزنامه را خوانده، خوابیدم. نصف شب جانوری پای مرا زد. برخاسته، مدت‌ها بیدار بودم. صبح دیر بیدار شدم.

صبح روز یکشنبه ۱۷ [ربیع‌الاول]

روز عید تولد حضرت رسول الله برخاسته، نماز و قرآن خوانده، نان برنجی خورده، نان، برخاسته رفتم. گردش نموده، ساعتی در آفتاب بودم. وقت نهار شد. نهار آوردند. خوردیم. رفتیم به چادر جناب. خوابیده، برخاستم. نماز خوانده، چایی خوردم. وقت عصر قدری انار خورده، اسب‌ها را نعل نمودند. تماشا نموده، بعضی از شهر آمدند متفرقه. بعضی رفتند.

رفتن ما به تعویق افتاد. به ملاحظه آنکه نوشته‌اند دختر ناخوش است. خلاصه شب در چادر جمع شدیم. قدری کتاب حافظ خوانده، صحبت نمودم. شام را آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۱۸ [ربیع‌الاول]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. [۱۴۰] مشغول تحریر شده، وقت نهار شد. نهار آوردند. نظام‌العلماء از شهر آمد. نهار خوردیم. رفتیم به چادر کوچک. خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، رفتم خدمت حضرت والا. تلگرافی رسید. فوج سیل‌خور را از ساعداالدوله گرفتند. دادند به حضرت والا. نباتی از جیب برآورده، به مبارکبادی به هریک یکپارچه دادم. نهار آوردند، خوردیم. برخاسته، گردش کردیم. مغرب شد. نماز خوانده، بعد از نماز مشغول صحبت شدیم. شام آوردند. بزباش با ابلیمو درست کرده بودند. آوردند. خوردیم. پاشا خان و برادرش از شهر آمدند. نظام‌العلماء و فیاض هم بودند. شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز سه‌شنبه ۱۹ [ربیع‌الاول]

از خواب برخاسته، بعد از دعا و صرف چایی مشغول تحریر شدم. کاغذهای تهران و قزوین را نوشته، برخاسته، قدری راهی رفتم. نهار خوردند. خواستم بخوابم. رفتم گردش تا آخر باغ‌ها. دو ساعتی در آنجاها بودم. مراجعت نمودم. چایی خوردم. در ساعت چهار شام آوردند. خوردیم، خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۲۰ [ربیع‌الاول]

از خواب برخاسته، حمام لازم بود. حضرت والا فرمودند امروز باید بروید. مشغول تهیه و تدارک رفتن شده، میرزا طاهر خان سرتیپ تلگرافخانه آمد. بعد از ساعتی لشکر نویسی‌باشی همدانی آمدند. لطیف خان سرتیپ با اجزا خودش یاور و سلطان جمعی بودند. وقت نهار شد. حاجی میرزا مهدی با سیدی آمدند. نهار مفصلی بود. نهار خوردند. به فاصله نیم ساعت چایی آوردند. یک فنجان چایی خورده، نوشته‌جات مرا دادند. پنج طاقه شال کرمانی، پنجاه تومان نقد، چهارصد تومان برات، حواله فرج‌الله خان سرتیپ مرحمت فرمودند. آبداری با قبل منقل مفرش جل نم‌با پنج نفر سوار همراه برداشته، چهار [۱۴۱] ساعت به غروب مانده از مزرعه کفش‌گران سوار شده، یک ساعت پنج دقیقه به غروب وارد دره کرک شده، خانه حاجی غلامحسین کدخدا قلیانی کشیده، چایی خوردیم. یکی دو نفر از سقط فروش شهری در اینجا منزل داشتند. سه ساعت از شب رفته شام خواسته، شام آوردند. پلو چلو دو رنگ خورش خورده، در ساعت چهار از شب رفته خوابیدیم. کاغذی به حاج محمد تقی نوشتم که عیابی از برای من بخرد، کاغذی هم به منشی‌باشی راپرت نوشتم. دادم ببرند.

صبح روز پنج‌شنبه بیست و یکم [ربیع‌الاول]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. بارها را بار کردند. یک ساعت از دسته رفته سوار شده، در بین راه چند دهات معتبر دیدم. در کنار استخری⁶⁴³ ایستاده، قلیانی کشیده، در بین راه جمعیت زیادی حضرات (...) قبل بنده عبارت اجزای کولی‌ها از زن و مرد و بچه زیادی کوچ کرده به سمت بروجرد. بچه‌ها دور اسب من جمع شدند. هزار دینار پول سیاه داشتم. به هر یکی یک شاهی دادم. جمعیت زن‌ها جمع شدند، اجماع کردند. اسب را تند رانده، فرار کردم. شش ساعت و نیم از دسته

⁶⁴³ در متن: «اسطلخل»

رفته وارد کرتیل‌آباد⁶⁴⁴ شده، نان پنیر تخم‌مرغ پخته حاضر⁶⁴⁵ بود با خربزه. قدری خورده، خوابم گرفت. نیم ساعتی خوابیده، برخاستم.

صاحب خانه سید است. می‌گوید امسال نواب سیف‌الدوله این ده را خریده از حاجی جعفر نام، ولی محصول را باید حاج جعفر ببرد، در سال نو نواب سیف‌الدوله تصاحب نماید. دو ماه قبل آمدند. مبلغ یکصد تومان به رعیت پول دادند به قوه، رعیت رفتند. می‌گویند هشتصد خروار غله و هزار دویست تومان نقد مال دیوان است، باید به دیوان داده شود. درخت باغی ندارد. به نظرم ده کوچکی خرابی [۱۴۲] آمد. پرسیدم، می‌گوید قریب سیصد خانوار است. و از دره کرک خیلی بزرگ و جمعیتش زیادتر است. نمی‌دانم از روی بصیرت می‌گوید و یا من عندی سخنی می‌گوید. خلاصه چند فغان چایی خورده، قلیانی کشیدم. نماز خوانده، شب شد. ده نفر سرباز دارد. آردل⁶⁴⁶ رجب‌علی‌خان در میان ده است. نقد جنس سرباز را جمع می‌کند. به شهر دولت‌آباد می‌گویند دو فرسخ است. شب را تنها و بیکار بودم. کتاب کلیات همراه بود. مطالعه می‌کردم. شام آب‌مرغ، نیمرو خربزه بود. چند لقمه خورده، سفارش اسب و قاطر را نموده که کاه و یونجه بریزند و در حیاط را مضبوط ببندند. خوابیدم.

صبح روز جمعه بیست و دوم [ربیع‌الاول]

برخاسته، گفتم بارها را بار نمایند. سوار شده، رفتم از دهکده بیرون. از خرمنگاه گذشتم. دیدم سواری به تاخت می‌آید. رسید، گفت صاحب‌خانه جلو اسب محمد ابراهیم [را] گرفته که یک طاقه شال ترمه مال زنم بود دزدیده‌اید و زاده فی الطیور نغمه احزای. هر دم از این باغ بری می‌رسد، تازه‌تر از تازه‌تری می‌رسد. سختی و بدی روزگار را از همه قسم دیده بودم، ولی این قسم و این وضع را ندیده و نخوانده بودم. می‌خواستم این مطلب را در روزنامه خود بنویسم. ناچار شده استمعو یا معشر المحبین. وقتی که وارد کرتیل‌آباد⁶⁴⁷ شدیم، به خانه سید ژولیده مفلوک فقیری [شدیم]. خانه خراب کثیف بدی داشت. در اطاق را باز کرد. در ظرفی قدری گوشت بود. بر دو در آن اتاق گلیم پاره افتاده بود. کرسی بود، و در رف چند پارچه مس و صندوق چوبی. به نظرم در میان صندوق کوزه، در میان کوزه پنیر و یا کشک بود. خورده، زیره هم بود. ولی من درست نگاه نکرده، ملتفت نشدم. زن جوانی در اطاق بود. اطاق را جمع آوری می‌کرد. لحاف پاره را پیچیده، جاجم را بر او بسته، بالای صندوق گذاشت. من [۱۴۳] در اتاق ایستادم. سید رفت، ولی ضعیفه با لباس بسیار بسیار مندرس کثیف ایستاده بود. گفتم کتانی آوردند، از روی گلیم انداختند. رفتم به ضعیفه گفتم تو هم برو. در آن اتاق من بودم والسلام. گاهی قلیان و چایی آوردند، میرفتند. بعد از ساعتی دیدم ضعیفه مشغول خدمت و پختن نان است، ولی جمیع لباس خود را عوض نموده (...نو پوشیده و از اتفاقات تنوری که نان می‌پخت روبروی اتاق من بود. آن زن هم روبرو نشسته، دایم به من نگاه می‌کند. نمی‌دانم این زن همان زن بود، لباس را عوض نموده یا غیر او. خدا عالم است، ولی خدا را به شهادت می‌طلبم که من بری و عاری از معصیت هستم. دایم شب و روز معصیت از من سر زده و می‌زند، ولی خاطر ندارم که مرتکب این عمل شده باشم، زنا و به زن غیری نگاه کرده باشم و خیالی نموده باشم، اگرچه حوری بوده باشد. ضعیفه سیدی دید گردن کلفت⁶⁴⁸، راسته به راسته یقین کرد آنکه روزم سیه کند. این است دیگر. غفلت از این داشت که این بنده در این مورد از زنی کمترم، ولی از نگاه کردن ضعیفه از نشستن و برخاستن بر من چنین معلوم شد این زن

⁶⁴⁴ دهی است از دهستان آوززمان شهرستان ملایر

⁶⁴⁵ در متن: «حاضر»

⁶⁴⁶ آردل: فراشی که برای خواندن و احضار سپاهیان یا گناهکاران و یا مدعی علیهم فرستادندی.

⁶⁴⁷ در متن: «کرتیل»، دهی است از دهستان آوززمان شهرستان ملایر.

⁶⁴⁸ حاشیه فهرست‌نویس: «مطلب»

را خیالی و عیبی هست. جوان هم بود، ولی بنده به ملاحظه اینکه مبدا خدای نخواستہ بویی در می‌برند و خیالی ننمایند، و این ضعیفه هم در ساعتی ده مرتبه می‌رود اتاق نوکرها بر می‌آید. من مواظبت دادم. آن شب را تا ساعت شش از شب رفته بیدار بودم، مبدا خدایی نخواستہ نوکرها را خیالی برود. الحمدالله اثری به ظهور نرسید. صبح سید آمد. عارض شد که پول دو من کاه مرا ندادند. آنها هم قسم می‌خوردند که دروغ می‌گوید. به هر قیمتی که نان و پنیر کاه و جو را گفت، ما هم دادیم. معه هذا زیادی می‌خواهد. [۱۴۴] گفتم بدهید. صبح ضعیفه گفته است در همان اتاقی که سید بود، در میان بقچه یک شال ترمه داشتم، دزدیده‌اند، نیست. در سر خرمن ایستاده‌ام. نایب آن محل آدم نواب سیف‌الدوله شیرازی ایستاده بود. آخوندی آردل رجب‌علی‌خان جمعیت از رعیت زیاد جمع شدند. جمیع بارها را انداختند ریخته پاچنده سید با مادر سید حاضر بود. همه را دیدند، دوباره بار کرده، مادر سید این عبارت را گفت مادر زنت قرض‌دار است. زنت شال را دزدیده، داده به مادرش. نایب به فراش گفت این سید رجب را ببرید، در منزل حبس نمایید تا من بیایم. من می‌دانم چه کنم. دو نفر بال سید را گرفتند که ببرند. سید تکانی داد، رد شد. آن دو نفر هم به سمتی رفتند. اعتنایی نکردند. نایب هم رفت به سمتی. آخوند فریاد می‌کرد نایب دیشب خرمن‌های مرا بردند. دزد را هم گرفته‌اند. ما رد شدیم. خیلی معطل شدیم.

رسیدیم به کنار رودخانه چمن و دهکده. پنج به غروب مانده بود پیاده شد. نان حاضر بود. فرستادم از ده هندوانه آوردند. نان، پنیر، هندوانه خوردم. آدم‌ها هم خوردند. چند نفر از رعیت‌ها آمدند. گفتند زمان آباد مال عبدالله‌خان پسران شیرعلی‌خان تاجر همدانی طلب دارد. چهار محل دارد و هر دهی را به هزار تومان هزار تومان به آن تاجر چهار ساله اجاره داده‌اند. تاجر در سال اولی مداخل کلی برد و نقل نمودند شب قبل که شب بیست و یکم چایار را در خاک نیکی‌کند لخت کردند. پول نقد زیاد داشته، دزد هم خان جان است و در هفته قبل هم شاهزاده تویسرکانی با پسرش می‌رفتند. پنج نفر بودند. همه را لخت کردند. حتی زیرجامه پاشان را هم در آوردند. اوقات من تلخ شد.

همچه به نظرم می‌آید امیرخان سردار یکصد و ده تومانی امانت دادند به طهران، از برای رضا قلیخان چایار ببرد. در کمال اوقات تلخی سوار شده، سه ساعت به غروب مانده وارد منکاو شده، چایی خوردم. خواستم بخوابم. از خستگی خوابم نبرد. شب شد. تفصیل احوالات و گذارشان را در روزنامه خود نوشتم. قدری کتاب کلیات را مطالعه نمودم. [۱۴۵] لقمه نان پنیر خورده، خوابیدیم. شب آبستن است تا چه زاید سحر. آدم‌ها نقل نمودند از کرطیل رعیتی آمده بود. می‌گفت بعد از رفتن شما، همسایه‌های آن سید زنها گفتند چرا مهمان را بدنام کردید. من دیدم زنت شال را آورد داد به مادرش. خلاصه...

صبح روز شنبه بیست و سوم [ربیع‌الاول]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. نیم ساعت از آفتاب گذشته سوار شده، گفتند ده نواب غلامحسین میرزا نزدیک است. رفتیم آنجا. در اندرون بود. بیرون آمد. رفتیم به میان چمن، چادر زده بودند. قلیانی و چایی آوردند. دو قلیانی کشیده، یک فنجان چای خورده، سوار شد. در کمال عجله آمدیم. در بین راه دهات خوبی بود. چند رودخانه بود. پلی از قدیم داشته خوب. بیست و یک پل دیگر هم خراب بود، ولی آب نداشت. رد شدیم. پنج به غروب مانده وارد شهر همدان شدیم به منزل حکومتی⁶⁴⁹. حضرت والا سیف‌الدوله مهمان رفته بودند. چایی آوردند. یک لقمه نان، خربزه، چایی خوردم. به نواب سیف‌الدوله به تعاقب بنده فرستادند.

⁶⁴⁹ حاشیه فهرست‌نویس: «همدان»

رفتم خانه آخوند. چند نفر از سادات و ملا بودند، ولی با صاحب خانه آخوند من از قدیم آشنا بودم. آقا میرزا احمد آنجا بود. قلیانی کشیده، آب آوردند. سوار شده، رفتیم دره مراد. میرزا احمد شریف‌الملک در آنجا عمارت خوبی ساخته، انگور خربزه هندوانه آوردند، خوردیم. بعد از چایی نماز خوانده، سوار شدیم، آمدیم شهر به عمارت. چند نفر عارض آمدند. من رفتم به میان اتاق ایشان. چند نفر به عرض عارض رسیدند. یک از شب رفته به میان اتاق کوچک خوبی ساخته پرداخته، کتاب زیادی بود. ایشان مشغول نماز و سیاهه فرد و نگاه کردن فرد شدند. من روزنامه خود را نوشتم. شام آوردند. الحمدالله همه چیز بود. چلو پلو کباب خوردیم، خوابیدیم. ولی بنده جهتی به هم نموده که نمی‌توان نوشتن. تا صبح نخوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۴ [ربیع‌الاول]

از خواب [۱۴۶] برخاسته، رفتم اتاق دیگر. چایی حاضر بود. خوردم. برخاسته، رفتم بازار. می‌خواستم آقا سید عبدالمجید مجتهد را ملاقات نمایم. وقت قرار داده بودند. چهار از دسته رفته من هم رفتم بازار. بین راه پیرمردی را دیدم. کربلای رفیع نام دباغ با ما همراه شد. دلیل راه گفتم می‌خواهم حمام بروم. ما را برد به میان بازار کاروانسراها، گردش داد. آن وقت برد در حمام. قبله. گفت این حمام خوب است. خداحافظی کرد و رفت. من هم لخت شده، رفتم. دلاک بسیار بدی آمد سروقت ما. می‌خواست سر بتراشد. دیدم که بلای رفیع آمد. گفت من وقتی که از خدمت شما مرخص شدم گفتم خلاف است، غریب است آقا. تنها من هم بروم خدمت ایشان. گفتم بسیار خوب کردید. دلاک هم الحق خوب خدمت می‌کرد. حنا هم گذاشته، سرکیسه کرده، شسته، برآمدم.

در سر حمام دو هزار دادم که به حمامی‌ها بدهید. آنچه اصرار کردم قبول نکرد. پیرمرد از خودش پول داد. ما هم برآمدم. ما را آورد به عمارت حکومتی رسانید. خداحافظی کرد، رفت. خیلی هم مسافت داشت. در این مدت یک سال در بروجرد خدا می‌داند یک نفر من چنین آدم ندیدم. ولی انسانیت مدخلیت به هیچ مطلبی ندارد. مجددا سوار شده، دو اسبه بتاخت. رفتم خانه. آقا سید عبدالمجید مجتهد [را] ملاقات نموده، سوال جواب کرده، آمدم. دیدم جمعی نهار می‌خورند. ما هم رسیده، مشغول شدیم.

بعد از نهار به اطاق دیگر رفته، جمعی بودند. دو ساعتی نشسته، مشغول صحبت [شدیم] و چایی آوردند. بگلربیگی⁶⁵⁰ را هم شناختم. روز خلعت‌پوشان ذوالریاستین بود. شخص مقصر را هم آوردند چوب بزنند. من برخاسته، رفتم بازار. سه چهار هزار خرید نموده، بعد از مغرب آمدم منزل. نماز خوانده، صحبت نمودیم. شام آوردند، خوردیم. همه رفتند خوابیدند. من تنها نشسته، سوال عریضه نگاری خدمت سردار، و روزنامه خود را نوشتم. ساعت پنج و نیم از شب رفته بود. کسل شده، برخاسته، [۱۴۷] خوابیدم.

صبح روز دوشنبه بیست و پنجم [ربیع‌الاول]

از خواب برخاسته، رفتم اطاق دیگر نماز خوانده، چایی خوردیم. بعد از ساعتی یک دو نفر سید آمدند. بعد مشیر برادر میرزا طاهر خان، سرتیپ تلگرافچی و آقا میرزا احمد کلانتر آمدند. بودند تا وقت نهار. پاکت آقا سید عبدالمجید را آوردند. دادم به اسدالله ملک. خودم هم رفتم بازار قدری نبات و کاغذ خریده، باز رفتم حمام. میان میدان حمام بسیار بزرگی [بود]. ولی کثیف از حمام برآمده، رفتم سرای گمرک نو، در حجره ترک‌های اردبیلی نماز خوانده، یک صندوق در قیمت دو

⁶⁵⁰ یکی از منصب‌های لشکری در ایران از قرن هفتم تا دوازدهم هجری، به معنی حاکم و فرمانده نظامی ایالات بزرگ و سرحدات و فرمانده کل قوا.

تومان پنج هزار خریده، کلید پیش صاحب حجره مانده، رفته بود بازار. دو ساعتی معطل او شدم. آمد. کلید صندوق را گرفته، آمدم منزل. غروب باران گرفت. اوقاتم تلخ [شد]. نماز مغرب و عشا را خوانده، در تهیه رفتن هستم. تا صبح چه شود. صدر همدانی شب را بودند. شام خوردند. دو ساعتی صحبت نمودیم. ایشان رفتند. ما خوابیدیم. نصف شب برخاسته، بیرون رفتم. آمدم. سردم شد. گرم شده، برخاسته، دزدی بوسه عجب دزدی با منفعتیست⁶⁵¹ / که اگر باز ستانی دو لذت دارد⁶⁵². امشب قلندر خان مدعی ما رفت خانه. در اذان...

صبح روز سه شنبه ۲۶ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، رفتم زیاد گردش کرده تا حمام کوچک گرم آورده، رفتم حمام. از حمام برآمده، راه را در خانه گم کرده، کسی نبود. در کوچه جویا شدم، سر از کنار رودخانه بیرون آورده، از آنجا بلد بودم. آمدم منزل. آفتاب بلند شده بود. نماز خوانده، چایی خوردم. علی اکبر صندوق دار بقچه ترمه آورد پیش گذاشت. در میانش یک سرداری برک⁶⁵³ بود. یک شلوار ماهوت، یک جلیقه نواب سیف الدوله مرحمت فرموده بودند. برداشته، در بقچه گذارده، دادم به میان مفرش بگذارند. یک تومان نیم انعام دادم، دو سه هزار هم به فراش خلوت. گفتند مالها حاضر است. رفتم به اتاق نواب والا. در خواب بودند. بیدار شدند. روبوسی نموده، مرخصی حاصل شد. سوار شدیم رفتیم.

وقتی که از شهر خارج [۱۴۸] شدیم، دو ساعت ربع از دسته گذشته بود. به حسین آباد رسیدیم. پنج ساعت از دسته گذشته بود، سرچشمه رسیدیم. آب خوبی داشت. ماهی زیادی بود. آب خورده، مالها آب خوردند. قلیانی کشیده، به راه افتادیم. نیم فرسخی باران کمتر و یا زیادت پل ساخته اند که هفت چشمه داشت، ولی رودخانه آب نداشت. گفتند ضعیفه ساخته، مادر زن و هم عمه یا خاله بیگلربیگی با یک مسجد خوب بزرگی در ده. یک میدان اسب بیشتر تمام باغ بود. اشجار زیاد، نهر آب، تا رسیدیم به دهکده ماران⁶⁵⁴، مهاجران هم میگویند. ده بسیار بزرگ معتبر است. قدری معطل شده تا منزلی پیدا نموده، پیاده شدیم. صاحب خانه آب گوشت داشت. خریدند و قدری از نخود گوشت او کوبیدند. با نان پنیر خربزه من خوردم. باقی را نوکرها خوردند.

بسیار بسیار کسل و خسته بودم. جهت بی خوابی شب بود. یک ساعتی خوابیده، برخاستم. چایی حاضر بود. خوردم. دو قلیانی کشیده، رفتم کنار نهر. آب باران و سیل بود. وضو ساخته، رفتم گردش به میان ده. جویا شدم. گفتند سه دانگ مال بگلربیگیست، سه دانگ دیگر دو سه نفر مالک میباشند. اسم برد. اسمهای آنها در خاطر نیست. دویست هفت تا هشت فرد است. نسق غربی اسم بردند. به قدر یک ساعتی با چند نفر رعیت صحبت کرده، میخواستم بروم مسجد را ببینم. زیاد تعریف می کردند که آن زن ساخته، با پل قریب هزار تومان خرج کرده، خدا بیمارزد. به انهای خیر را می گفتند. در فصل بهار و زمستان مکاری و رعیت خیلی ادیت می کشید. در سنه ۱۲۹۹ ساخته اند. حال مردم آسوده شده اند. نماز نخوانده بودم. آمدم منزل. نماز خوانده، یک فنجان چای خوردم. یک عدد هندوانه از ده خریده بودند. پاره کردند. مثل هندوانه زمستان پوچ بود. قدری خورده، مغرب شد. نماز مغرب و عشا را خوانده، مشغول [۱۴۹] روزنامه نویسی و اخراجات راه شده، به ورود همدان نوشته، دو ساعتی از شب رفته گفتم هرچه تهیه دیده اند حاضر است، بیاورید. در

⁶⁵¹ در متن سفرنامه کلمه ای مخدوش شده که احتمال می رود «منفعت» باشد.

⁶⁵² احتمالاً منظور این تک بیت (مفرد) از صائب تبریزیست: «دزدی بوسه عجب دزدی پر منفعتی است / که اگر بازستانند، دو چندان گردد» حاشیه فهرست نویسی: «مطلب- بوسه دزدی و رفتن قلندر خان مدعی ایشان به خانه؟ معلوم شد که چیزی به تور زده بودند. از حمام رفتن معلوم شود.»

⁶⁵³ برک: قسمی از پشمینه که از پشم شتر بافند.

⁶⁵⁴ ده کوچکی است از دهستان خزل شهرستان نهاوند

ساعت سه آبگوشت آوردند. سلیقه به خرج داده بودند. سرکه شیر زده بودند. خوردند. در ساعت چهار خوابیدیم. هیچ نتوانستیم [بخوابم].

روز چهارشنبه ۲۷ [ربیع الاول]

یک ساعت به صبح مانده برخاسته، لاله را روشن کرده، نوکرها را بیدار نمودم. چایی درست کردند، آوردند خورده. تا بارها را بار کردند، یک ساعت از دسته گذشته بود. سوار شدیم. به سرقتائی رسیدیم. قلیانی کشیده، چهار ساعت از دسته گذشته بود. به آق تپه رسیدیم. منزل بالاخانه بود. چشم‌انداز خوبی داشت. گفتم هندوانه آوردند. خورده، دو ساعتی به فاصله نان پنیر تخم‌مرغ آوردند. خورده، خوابیدیم. از خواب برخاسته، چایی خوردم. هوا منقلب شد. باران آمد. گفتم مال‌ها را بردند طویله. دو ساعتی آسوده شدم. شب شد. کتاب حافظی مال صاحب خانه بود، تفال زده، خوب به نظرم نیامد. قدری تقویم خوانده، مرغ پلو تهیه دیده بودند. آوردند. قدری خورده، خوابیدیم. سحر برخاسته، چراغ روشن نمودم. دیدم سه ساعت و نیم به دسته مانده است. دو مرتبه خوابیده، باز برخاستم. دیدم دو ساعت مانده است. هوا هم زیاد سرد بود. خوابیده، دفعه سیم دیدم یک ساعت به دسته مانده است.

روز پنج‌شنبه ۲۸ [ربیع الاول]

برخاسته، حضرات را بیدار نمودم. چایی درست کردند. حمام لازم شده بود. چایی خوردم. سوار شدیم. اراضی بسیار وسیع خوبی بود. سه چهار فرسخ آبادی نبود، ولی اکثر جاها را زراعت کرده، شخم زده بودند. بر نهر آبی رسیده، مال‌ها را آب داده، قلیانی کشیدیم. از سه یا چهار فرسخی ده بسیار بزرگ معتبری بود. پرسیدم اسم ده را گفتند، قنیرچه. بعضی گفتند از حسام‌الملک است. قدری مالکش تاجر است و قدری خرده پا است.

به ده دیگری رسیدیم. سی چهل خانوار بود، اسم قریه قلعه‌چوق. گذشتم. ساعت شش از دسته گذشته پنج فرسخی (...) در خانه رعیتی منزل نمودیم. آخوندی آخوند پیرمردی بر ما وارد شد. ابهری ریش [۱۵۰] سفید گفت می‌روم به همدان. چهار شب است در این محل⁶⁵⁵ مانده‌ام. ظاهراً این محل ملا ندارد. اسمش ملاحیب است. پریشان است. پیش‌نمازی می‌کند. مساله و حدیث می‌گوید. عقد نکاح واقع شود. می‌نماید. خلاصه نان پنیر، تخم‌مرغ، هندوانه آوردند. خوردم. آخوند رفت مسجد. من خوابیدم. درست خوابم نبرد. نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خوردم. آخوند را خواسته‌اند. آمد. سه فنجان چای خورده، انار از همدان خریده بودند. خواستم، آوردند. خوردم. نماز مغرب عشا را خوانده، روزنامه خود را نوشته، از حمام مراجعت می‌نمودم. یکی دو خانه رعیت دیدم کرسی گذارده‌اند. معلوم شد در زمستان خیلی سرد و سخت می‌شود. در مراجعت بر ما چه خواهد گذشت، نمیدانم، والله اعلم.

فردا باید از خاک همدان بگذریم به خاک خمسه. نقل نمودند در یک فرسخی خاک خمسه فتح‌الله‌خان با محمد حسین خان برادر زاده فتح‌الله‌خان دست نزاع نموده‌اند. دو نفر کشته شده است. حکمران خمسه احتشام‌الدوله با جار جمعیت آمده است. بعضی می‌گویند به مظفرالدوله حکم کرده است تو برو. او با سوار سرباز آمده است. صدق کذبش معلوم نیست. فردا معلوم خواهد شد. منزل فردا قجور است. می‌گویند چهار فرسخ است. امشب بیدار بودم تا ساعت شش از شب رفته خوابیده، باز یکوقت برخاسته، سه ساعت به دسته مانده است. مجدداً خوابیده، دفعه ثانی دیدم وقت نیست. در دفعه ثالث ناچار همه را بیدار نموده...

⁶⁵⁵ در متن: «محال»

روز جمعه بیست و نهم [ربیع الاول] است.

چایی حاضر نموده، خوردیم. بارها را بار کرده، امروز از همه روزه زودتر سوار شدیم. رسیدیم منزل. از میان دهکده گذشتم. خان‌های رعیت همه نو تازه ساز قلعه خوبی انداخته‌اند. آب زیادی داشت. گفتند سه دانگ مال حاج شهاب‌الملک است. سه دانگ دیگر مال فتح‌الله‌خان است که آدم کشته فرار نموده. از آن گذشتیم. در میان درمخانه بی‌آب ده بیست خانوار بودند. [۱۵۱] ولی دهکده خیلی خراب‌ها افتاده است. رعیت جای دیگر خانه ساخته است. از وضع رفتار معلوم بود شاهسون می‌باشد. جویا شدم، گفتند مال حاج شهاب‌الملک [است]. اسم قریه را بردند. در خاطرمان نماند، ولی بدجایی بود. راه‌ها مخوف است. رد شدیم. سه نفر سوار دیدم می‌روند. جویا شدم. گفتند آدم‌های مظفرالدوله است. به همدان می‌روند، خرید نمایند. پسر مظفرالدوله به چاپاری به طهران رفته است. تهیه تدارک عروسی را دیده‌اند. منتظر سید است که از بروجرد بیاید، عمل را صورت بدهد. رد شدیم آمدیم به قجور. در ساعت پنج از دسته گذشته وارد شدم. بارها را گرفته، آسوده شدند. نان پنیر، ماست، خربزه خورده، یکی دو ساعتی دراز کشیده، بسیار کسل بودم. برخاستم. در این اطاق تنور را آتش کرده بودند.

ضعیفه چند دفعه آمد، رفت. دیزی گذارده بودند در تنور. من برخاسته، وقت را غنیمت شمرده، در لباس و یخه خورد و شپش زیاد بود. جمیع رخت خودم را در تنور تکان داده، در اطاق را بسته بود. بعد از آنکه فارغ شدم، در را باز کرده، چایی آوردند. خوردیم. دو نفر سوار از سوارهای مظفرالدوله آمده‌اند که شیپورچی قرار کرده آمده‌ایم بگیریم، ببریم. جستجو کردند. گفتند در این ده نیست. نزدیک غروب رفتند. من هم بیکار بودم. یک کاغذی نوشتم. نماز خوانده، مغرب شد. یکی دو نفر رعیت آنجا را خواستم. احوالات آن صفحات می‌پرسیدم. از بی نظمی و مغشوشی‌کاری این جاها نقل نمودند. شام آوردند. عدس‌پلو بود. خورده، خوابیدم. امشب دو مرتبه برخاسته، چراغ روشن نموده، وقت نبود. خوابیدم. وقت ثالث حضرات را بیدار نموده، از همه روزه زودتر حرکت کردیم.

روز شنبه سلخ [ربیع الاول]

قبل از آفتاب حرکت کردیم. راه بسیار بلند، پست، و کوه بود. به چند دهات معتبر رسیدیم. صاحبان ده را پرسیدم. اسم‌های غریب گفتند. در خاطر [۱۵۲] نیست. رد شدیم. رسیدیم به کرسف، ده تیولی جهان‌شاه خان. قلعه و مهمانخانه دستگاهی دیدیم. با میرزا موسی همه کاره‌اش آشنا بودیم. جویا شدم. نبود. گفتند با آدم امین‌السلطان میرزا بزرگ خان رفته است سر دهات جهان‌شاه خان سرکشی نموده، در اینجاها هست از برای نگاهداری دهات و اموال جهان‌شاه خان. امین‌السلطان فرستاده است در نزدیک مهمانخانه. قلیانی کشیده، رد شدیم. پنج ربع کم به غروب مانده وارد قراتوش، ملکی حضرت والا امیرخان سردار شده، واقعا عجب ملکی است. رعیت تا جلو آمدند. گوسفند به جهت قربانی آوردند. نگذاشتم بکشند. تعارف کرده، قدری انگور خورده، خسته بودیم. میل نان نداشتم. یک ساعتی خوابیده، برخاستم. یک فنجان چای خوردم. فرج‌الله خان در دهات دیگر بود. خبر شد، آمد. قدری انار آوردند. خوردیم. حسب‌الحواله منبع سیصد تومان نقد تحویل گرفته، در جعبه گذاشته، کاغذی از برای حسینقلی خان سرتیپ نوشته، قاصد گرفتم. دادم بردند. شام از منزل فرج‌الله خان آوردند. مرغ پلو بود. چند لقمه خورده، نماز خوانده، بودم. خوابیدم.

صبح روز یکشنبه غره شهر ربیع‌الثانی

از خواب برخاسته، نماز خوانده، نماز اول ماه را خواندم. چایی خوردیم. فرج‌الله خان آمد. چند نفر از ریش‌سفیدان و کدخدا و آخوند محل را خواستیم. یک هفته آنها ثبت سیاهی گفتند، نوشتم. ولی معلوم بود همه خلاف می‌گفتند. ساختگی بود. فرج‌الله خان رفت. قدری پول و قند و چایی از برای من تعارف فرستاد. به نوکرها هم پولی داد. کاغذی نوشته بود. جواب نوشتم. بعد خودش آمد. مشغول تحریر شده، نهار پلوکباب جوجه تهیه دیده بودند. کباب را با نان ماست خورده، فرج‌الله خان رفت. من قدری کاغذ و سیاهی نوشتم. برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، چایی خوردم. رفتیم بالای بام. پاچه را شکافته، انبار گندم را دیده، قدری گندم برآورده، انبار را درست نموده، آمدم. [۱۵۳] بعد فرج‌الله خان آمد. رفتیم به گردش. از ده خارج شدیم.

جوانی سوار رسیده، جهانگیر خان نام. سابقا در دست ماه جهانشاه خان بوده، حال را در دستگاه میرزا جواد خان بوده است. میرزا جواد خان را شناختم. وزیر معین‌السلطنه بود. با من زیاد آشنا بود. حال رفته به اداره امین‌الملک، غله خمره را قبول نموده است. در گردش رویت هلال نموده، آمدم به منزل. کاغذ مفصلی نوشتم. جهانگیر خان هم شب بود. شام مرغ پلو کباب قمیه بود. آوردند. خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم، ولی دو سه مرتبه شب برخاستیم. چراغ روشن نموده، آب خوردم.

صبح روز دوشنبه دوم ماه [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. با فرج‌الله خان و چند سوار سوار شده، رفتیم به زیارت حضرت قیدار علیه‌السلام، ابن حضرت اسمعیل ذبیح الله علی بنیاد علیه‌السلام. زیارت نموده، در زیر درخت لقمه نانی آوردند. مرغ پلو، ماست، دوغ، تخم‌مرغ خوردیم. ولی بسیار بسیار خراب بود. در کنار زیر کوهی عمارتی ساخته بودند. گفتند در بیست سال قبل ناصرالدین شاه ساخته است، ولی حال را تمام خراب، تیر و تخته عمارت را برده‌اند. از زیر عمارت یک سنگ بیشتر چشمه خوبی آب بر می‌آید. یک باب آسیا در پایین گردش می‌کند. جای باصفای خوبی است. نقل نمودند یک چنین آبی هم در کرسف ملکی جهانشاه خان بر می‌آید. زیادتر از این آب است و به قدر همین آب در پشت این کوه ملکیت زرنند خورده مالک است. آب بر می‌آید. در بالای کوه معازی هست. سوراخی و راهی به این آب دارد. از آنجا کاه ریخته‌اند. از هر سه طرف یعنی از هر سه چشمه گاه بیرون آمده [است].

خلاصه سوار شدیم. نیم فرسخ فاصله است. ده ملکی حضرت والا اسمش کوندرق است. اراضی خوبی دارد. رعیت آمدند. گوسفندی آوردند. خسته بودیم. نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، جمعی از ریش‌سفیدان آمدند. دو ساعتی با آنها سوال جواب نموده، سیاهه نوشتم. چایی خوردم. [۱۵۴] فرج‌الله خان آمد. شخصی آمد. آقا رسول مالک در این محل شش شعیر دارد. سابقا صاحب املاک معتبر بوده است. حال رفته در شهر خدمت آقای حاجی میرزا ابوعبدالله را می‌کند. مرد فهمیده می‌باشد. به اتفاق این چند نفر و چند نفر از ریش‌سفیدان رفتیم گردش سر نهر آب و چمن، زیاد گردش نموده، آنچه به عقل ناقص من رسید دستورالعمل دادم به فرج‌الله خان که باید قنات را خرج بکند. آب برآید. بعد آسیاب بسازی و استخر⁶⁵⁶ بسازی. همه تصدیق نمودند. بعد از مغرب آمده به منزل، نماز خوانده. اسکندر خان بعضی احکام صادره از آقایان گرفته بود. نشان داد. من خواندم. بعد مشغول چیزنویسی شدم. وقت شام خبر کرده، شام آوردند. سورات است⁶⁵⁷. ما خرج نمی‌کنیم شام آوردند. مرغ پلو بود. خوردیم. حضرات رفتند. من خوابیده، یک ساعت به صبح مانده...

⁶⁵⁶ در متن: «اصطلاح»

⁶⁵⁷ حاشیه فهرست‌نویس: «مطلب- سیورات است»

برخاسته، همه را بیدار نموده، بنه را بار نموده، سوار شدیم. با فرج‌الله خان رفته به تماشاى قتلگاه. محل نزاع نواب احتشام‌الدوله با جهان‌شاه خان بوده. استخوان اسب‌ها هشت نه اسب آثارش بوده. آنها رفتند. ما هم در شهر از کسان جهان‌شاه خان که در جنگ بودند و دیده بودند، در اینجا دو شب با ما بود. اسم نمی‌نویسم. به ملاحظه آنکه به شهر رفته از جناب مظفرالدوله هم تحقیق نموده، نقل نمودند. چندان اختلافی نداشت. جهان‌شاه خان در سر اسطوخ درنیم فرسخی کوندرق در سر چشمه‌های زیاد کل که آب جمع می‌شد و نی زیاد روییده بود مهمانی کرده⁶⁵⁸. دو سه خروار برنج در همان روز طبخ نموده، گوسفند چقدر کشته، تشریفات زیاد، خیمه و خرگاه عالی از برای شاهزاده و اجزا او، هریک جدا از برای مظفرالدوله و اجزا جدا زده بوده.

در روز دوشنبه بیستم شهر ذی قعدة الحرام در مزیدآباد که هشت فرسخی [۱۵۵] شهر زنجان است چهارصد نفر سرباز می‌رود با سوارهای حکومتی و اجزا و اجزا مظفرالدوله [و] پنجاه نفر از سوارهای خمسه که در اداره سهم‌السلطنه است. در اطراف و جوانب در دامنه کوه تمام سیاه چادر طایفه ایل شاهسون [است] ولی چادرها افتاده‌اند]. می‌گفتند در هر چادری چند نفر پیاده با تفنگ مارتین⁶⁵⁹ و در همراه جهان‌شاه خان که پانصد سوار افشار دارد و دویست نفر متجاوز جمع کرده بوده است. همراه و همه با تفنگ و فشنگ حاضر و شصت سوار تفنگدار مارتین با فشنگ که اجزا و تفنگدار خود شاه جهان بوده. کسی نمی‌دانسته است که دویست نفر و پانصد نفر پیاده همه جنگی با تفنگ و فشنگ زیادی در میان محصول گندم بلندی داشته زمین‌ها را مثل تنور کنده، نشسته بودند. و کسی خبر و اطلاعی از این‌ها نداشت جز خودش.

شاهزاده وارد می‌شود. سربازها سلام می‌زنند با شیپور و مزقان، سوارها به ردیف. مثل آدم‌های سرسامی پیاده می‌شود، می‌دود به نزدیک بیدق، بنا می‌نماید از اشعار فردوسی بلند بلند خواندن. مظفرالدوله بعضی ملامت و مذمت می‌نماید. به اصرار به چادر برآمده، چند دقیقه نشسته، باز از چادر بیرون آمده، خطاب می‌کند شما نوکر که هستید. گویند نوکر پادشاه. گوید آن پدر سوخته فلان فلان شده جهان‌شاه خان را بیاورید. می‌گویند مشغول پذیرایی هست. دست می‌نماید از بغل دست خط تلگرافی بر می‌آورد و می‌گوید این حکم امین‌السلطان و این فرمان میمون اقدس جهان‌شاه خان معزول و رحمت الله خان منصوب. جهان‌شاه خان را بیاورید. جهان‌شاه خان حاضر می‌شود و شصت نفر تفنگدار، خودش در پشت سر در کمال احترام. باز شاهزاده گوید بگریید این پدر سوخته را. جهان‌شاه خان حکم می‌کند ورن، یعنی بزنید. جنگ مغلوبه می‌شود. در تیر اول همه به هوا می‌اندازند. سوارهای خمسه که در جنابت شاهزاد فرار را بر قرار اختیار می‌نمایند و سوارها افشاری [۱۵۶] بیشتر فرار می‌نمایند.

صدای گلوله از میان گندم بلند و مثل باران ریخته می‌شود. علی‌الخصوص از مشرف فوج مظفرالدوله محرمانه سوال نمودم. گفت بیست پنج نفر سرباز تیرخورده، نوزده نفر در همانروز در بیابان مرد. شش هفت نفر دیگر بعد از ده پانزده روز دیگر به تدریج مردند. سه چهار نفر دیگر زخم‌دار زنده هستند، ولی معیوب می‌باشد و به کار هم نمی‌خورد. شاهزاده خود در پشت چادرش جوب نهر آبی بوده، خود را به آن نهر انداخته، تمام سراپا گل آلوده و چند نفر از نوکرهای شاهزاده به هدف گلوله گرفتار [شدند]. قهوجی اسدالله میرزا قزوینی به هدف گلوله گرفتار [شد]. از سوار و پیاده‌های جهان‌شاه خان گفتند هفت نفر مشخص گلوله خورده، کشته شده است و خودش از سر زخم‌دار شده. مظفرالدوله به سرباز حکم

⁶⁵⁸ حاشیه فهرست‌نویس: «برخورد جهان‌شاه خان با شاهزاده احتشام‌الدوله و زد و خورد سواران و دستگیری احتشام‌الدوله (این واقعه در تاریخ

قاجاریه نیامده است. چون شرم‌آور بوده.)»

⁶⁵⁹ در متن: «مارطین»؛ نام تجارتي نوعی تفنگ که در زمان قاجاریه در ایران معمول بود.

می‌نماید. جمع می‌شوند به جهت حفظ نوکرهای شاهزاده⁶⁶⁰. عقل شاهزاده به این می‌رسد، اسب می‌آورند که سوار شده فرار نماید. فوراً اسب را با گلوله می‌زنند. می‌افتد. مع‌هذا باز متنبه نمی‌شود. یکی از اسب‌های مظفرالدوله را می‌آورند. سوار می‌شود. با گلوله می‌زنند. می‌افتد. اسب سیم را با گلوله می‌زنند. از اسب به در رفته، الان هم گلوله در ران شاهزاده باقیست. مشغول مداواست. جراحت می‌آید و تاکنون برنیاخته است. شاهزاده را می‌گیرند. سرپا لخت با زیرجامه شاهسونی می‌دهند با یک پیراهن پاره پاره سر برهنه.

جهانشاه خان می‌اندازد درد شکمه خودش زیاد می‌زنند. اذیت آزار می‌نمایند. می‌برند به کرسف، ملکی خودش. دو فرسخ فاصله دارد به میان قلعه و عمارت خودش در خارج از دهکده آبادیست. در عمارتی تنها در اتاقی بدون فرش گلیم بسیار مندرسی، زیرانداز یک جل اسب پاره‌ای، و گاهی گلیم پاره از برای رواندازی می‌دادند. همان زیرجامه کرباسی پاره پاره شاهسونی با پیراهن کهنه دلاکی گذارده بودند از برای معالجه بعضی فقرات. یک قوری چایی پس مانده جوشیده بدی در لب آتش بوده است. [۱۵۷] گاهی دلاک تفصل می‌نمود، می‌داد. گاهی جهانشاه خان عبور می‌نمود. شاهزاده التماس می‌نموده مرا مکش، صغیر دارم، قرض دارم، جوانم. به زبان ترکی می‌گفته است: «اوزون دانشمه» یعنی حرف دراز مزین⁶⁶¹. به پدرت نایب‌السلطنه و چند نفر دیگر اسم برده است که فحش بگو، لعنت بکن. شاهزاده اطاعت می‌کرده است در آن وقت، با لگد و سیلی بر صورتش. بعد التماس می‌نموده است. شاهزاده التماس نموده، من شترچرانی و چوپانی تو را می‌نمایم. مهتری می‌کنم. چه می‌کنم، چه می‌کنم. اعتنا نمی‌کرده و می‌رفت. شخصی نقل نمود و قسم یاد کرد خودم رفتم و به این حالت دیدم. بعد از اینکه حضرات شام و نهار خوردند یک غذایی در کمال کثافت و ذلت می‌آوردند، شاهزاده میل می‌فرمودند.

انواع بلا و اذیت و آزار هر چه را به خیال و تصور خواننده این روزنامه می‌آید. زیاد از آنست که من تحریر نموده‌ام و شنیده‌ام. نمی‌توانم بنویسم. هزار نکته باریکتر از مو اینجاست / از محتشمان هرکه به جنگ اجل افتاد / خر در گل افتاد / (...) پالان جل و شال قشو شد / دیدی که چطور شد. شاهزاده اسدالله میرزا پسرش را تبرکش گرفته، فرار کرده، خود را به قیدار پیغمبر ابن اسمعیل علیه‌السلام رسانیده، سر باز مظفرالدوله هم همه در آنجا جمع شدند. به بلایی افتاده‌اند که دور از تو که تو را طاقت شنیدن نیست، گرچه تقدیر به رو دیدن نیست. خلاصه از سر اراضی جنگ و قتلگاه رد شدیم. فرج‌الله خان با سوارها رفتند. ما هم با نوکرها و سوارها رفتیم. در ساعت شش از دسته گذشته در سر چشمه زیر درختی پیاده شده، لقمه چند تخم‌مرغ خوردم. پلومرغ همه چیز بود. چونکه من در وقت سواری غذا بخورم، ترش می‌نمایم. بعد از ساعتی میرزا جواد خان با میرزا موسی [که] همه کاره جهانشاه خان بود آمدند، دیدنی کرده، احوالپرسی شد. من سوار شده، رفتم. آنها در ده ماندند. نهار بخوردند.

رسیدیم به دو فرسخی. ده معتبری بود. گفتند رامین است. دو ساعت و نیم به غروب مانده آنجا رسیدیم. خواستیم بمانیم. هر جا رفتیم ما را راه ندادند. خانه خوبی هم نبود. نزدیک ده تعزیه برآورده بودند. ناچار رد شدیم، [۱۵۸] اگرچه بسیار خسته بودم. گفتم هروقت شب باشد خود را به شب به شهر خواهم رسانید. به عجله رانیدیم. نیم ساعت به غروب مانده به اول باغ‌های شهر رسیدیم. در کنار نهر آبی وضو گرفته، نماز خوانده، مغرب داخل شهر شدیم. در میان بازار چراغ بود. وارد خانه مظفرالدوله شده، پسر کوچکی داشت. آمده جلو، (...) کرد. اسمش امیرحسین خان است. ما را برد در بالاخانه.

⁶⁶⁰ حاشیه فهرست‌نویس: «مطلب- حيله و تدبير جهانشاه خان»

⁶⁶¹ حاشیه فهرست‌نویس: «مطلب»

پسر بزرگتر اسمش ابراهیم خان است. آقا خطاب می‌نمایند. ربع ساعتی نشسته، قلیانی کشیده، لاله آوردند. ما را بردند به عمارت اندرونی.

در ایوانی در دم در اندرون مظفرالدوله آمد جلو. دیدم بوسی شد. مهربانی نمودند. رقتیم اطاق. بعد از طی تعارفات تفصیل صحبت روز جنگ را سوال نمودیم. نقل فرمودند. انار آوردند. قدری خورده، شام پلو، چلو، خورش، کباب همه چیز بود. آوردند. ولی من بسیار بسیار خسته‌ام. دست دست کرده، بعد از شام برخاسته، رفتم بیرون. اطاق مخصوص رختخواب انداخته‌اند. نوکر مواظب من است. لباس خودم را عوض نموده، خوابیده، ولی از خستگی خوابم نمی‌برد. به یک قسمی صبح نمودیم.

صبح روز چهارشنبه ۴ [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، سماور آوردند. شیر آوردند. خوردیم. کاغذ از برای اسدالله میرزا نوشته، خودش با پسرش چند نفر فراش جلو انداخته‌اند. چایی خوردند. صحبت نمودیم. کاغذ حاجی میرزا مسعود رسید. الحمدالله به سلامت می‌باشد. خداوند عالم به ما دختری عطا فرموده. مشرف فوج آمد. نزدیک ظهر اسدالله میرزا رفت. کاغذی از برای حاج مشیر پسر شیخ‌الاسلام نوشته بودند. جواب آوردند. بعد نهار آوردند. دو مجموعه پلو چلو با همه چیزش. من و مشرف بودیم. همچه فهمیدم از برای نوکرها خدمتکاری معین کرده‌اند. نهار شام می‌برند. بعد از نهار مظفرالدوله کاغذ نوشته بود تعارف ضمنا وکالت‌نامه را [۱۵۹] بدهید، بیاورند ببینم. دادم بردند، خواندند، رد کردند، ولی حرفی نزدند.

به تعاقب برادر آقا محمد هاشم حاج شیخ‌علی فرستادم. آمدند. دو قلیانی کشیده، چایی خوردند. سفارش ماهوت کرده، از برای قبا رفتند. دادند آوردند. چند رنگ یکی را قبول نموده، روزنامه خودم را نوشته، بعد نماز خوانده، پیشخدمت احتشام‌الدوله آمد به احوال‌پرسی. یک مجموعه، چند کله قند آورده بودند. کاغذی نوشته من ناخوشم، مرا عیادت نمایید. رقتیم آنجا. در رختخواب نشسته بود. دیدنی نموده، الحق دیدم پایش گلوله خورده، دست زدم گلوله که در میان گوشت و پوست هست. به فاصله چهار انگشت سوراخی است که جراحت می‌آید. جراح بیجاری هست. قتیله می‌گذارد و مشغول معالجه است.

تا سه ساعت از شب رفته تعریف اسیری و صدمات وارده بر خودشان را می‌نمودند، که مرا انداخت در پای درشکه خودش رقتیم. چقدر فحش می‌داد و بد می‌گفت، چه کرد و اکثر از مطالب‌ها را نوشته‌ام. مگر آنکه می‌گفتند در میان قلعه نقبی بود. نوکرها تا رفتند دیدند به قدری که دو میدان بل‌که نیم فرسخ طولانی بود. در میان نغم به مثل چهار سوق⁶⁶² بود. راهش به میان دهکده رفته بود. در میان خانه رعیتی بر می‌آمد و آخوندی و پیرمردی مواظب من بود. گاهی پنهان به من نان خشک و چایی سرد [می‌داد]، گلیم پاره به زیرم، پیراهن و زیرجامه پاره پاره در برم. اغراقات و تعریفات زیادی. حرف مکرر از چه ندارد حلاوتی / ولی دیدیم قصه نو مکرر چه قند شد. واقعا حکایت غریبی است و عجیب تاریخ‌ها باید بنویسند. نقل دارد. روزگار است. و اسدالله میرزا، وزیرش، منشی‌باشی، همه بودند. چند دست بازی شطرنج نموده، [۱۶۰] در ساعت پنج و نیم شام آوردند. همه چیز بود. مخصوصا معلوم بود به ملاحظه من تهیه دیده بودند. شام

⁶⁶² در حقیقت تلفظ لهجه‌ای از چهارسوی می‌باشد و معادل چهار راه است لیکن بیشتر کاربرد استعاری یافته و به معنی کل و تمام یک منطقه است.

خوردیم. می‌خواست باز مرا نگاه بدارد. نمانده، با اسدالله میرزا برخاستم. ایشان رفتند خانه خودشان. بنده آدم منزل. فانوس و فراش مظفرالدوله آمده بودند. از شب زیاد رفته بود. رختخواب حاضر بود. آمدم. خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه پنجم [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، آفتاب برآمده بود. نماز را قضا خوانده، سماور آوردند. نان پنیر چایی خوردیم. مشغول تحریر شدم. چند نفر آمدند، رفتند. یکی دو نفر از اقوام مظفرالدوله بودند با بیشتر فوج. نهار آوردند خوردیم. باز مشغول تحریر شده، سماور آوردند. پسرش آمد. تا مغرب مشغول بودم. پیشخدمت احتشام‌الدوله آمد. به اصرار مرا بردند. تا ساعت شش هفت از شب رفته مشغول شدیم. بعد آمدم منزل. وقت گذشته بود. خوابم در شب نبرد.

صبح روز جمعه شش [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، نماز قضا خوانده، چایی خوردیم. آقا سید محمد زنجانی که در تهران آشنا بود آمدند دیدن ما. ساعتی نشسته، فراش باشی احتشام‌الدوله آمد. آنها رفتند. من رفتم به عمارت اندرونی. مظفرالدوله نهار را آنجا خورده، در ساعت چهار به غروب مانده نهار را خورده، آمدم بیرون. مشغول تحریر شده، امانتی بسته از برای خانه طهران. کاغذ قزوین و عربستان و بروجرد را نوشته تا نزدیک غروب. خلاص شدم. پیشخدمت احتشام‌الدوله طاهرخان آمد به احوالپرسی و با مظفرالدوله هم کار داشت. مدتی نشست. ما را از کار بیکار نمود تا اینکه وقت مغرب شد. پاکت‌ها را به امانت دادم بردند به چاپارخانه. نیم ساعت از شب رفته یک نفر پیشخدمت آمد با فراش و فانوس به تعاقب بنده. مرا به اصرار بردند. اول رفتم به عیادت احمد خان. ربع ساعتی نشسته، خدمت شاهزاده رسیده، امیرزاده پسرش آمد. یکی دست شطرنج [۱۶۱] بازی نموده، بعد شاهزاده قدری تار زد. ارفنون گفتند آوردند. زدند مختصر. هفت از شب رفته آمدم منزل. مدت‌ها طول کشیده تا خوابم برد.

صبح روز شنبه ۷ [ربیع‌الثانی]

بسیار زود از خواب برخاسته، دیدم بخاری را آتش کرده‌اند. هرچه اصرار کردم لازم نیست، نشد. خوابم دیگر نبرد. ناچار برخاسته، آقا میرزا ابوالفضل مشیر پسر شیخ‌الاسلام چهار کله قند [و] یک جفت جوراب داده بودند. جواب کاغذ او را نوشته، حسینقلی‌خان کاغذ نوشته بود. جواب نوشتم. چند نفر رعیت قراقوش آمدند که مال و پول ما را در فلان ده برده‌اند. از مظفرالدوله خودم هم شرحی از برای فرج‌الله خان نوشته، دادم. رعیت‌ها رفتند. خودم رفتم حمام سرخانه. خلوت بود. دلاک تنها سرکیسه کرده، حنا بسته، برآمدم. جمعی در اطاق بودند. نهار آوردند. خوردند. من میل نداشتم. چند لقمه نان پنیر خوردم. حضرات رفتند. از حمام آمده بودم. کسل بودیم. یک ساعتی خوابیده، بیدار شدم. چایی خورده، نماز خوانده، خواستم بروم بازدید میرزا جواد خان. خبر کردند نواب احتشام‌الدوله تشریف می‌آورند دیدن تو. تشریف آوردند. اسدالله میرزا، مظفرالدوله میرزا عبدالباقی مباشر غله بودند. تا یک از شب رفته تشریف داشتند. مرا هم به همراه بردند نادرخانه. از آنجا مرخصی گرفته، رفتم. مهمان آقا سید محمد پسر حاجی سید محسن میرزا عبدالباقی را هم به همراه بردم. برادرش هم آمد. در ساعت چهار شام آوردند. چلو بود، مرغ پلو، دو خورش، خوردیم. در اطاق دیگر جا انداخته. هر سه رفتیم خوابیدیم.

اول اذان صبح روز یکشنبه ۸ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، پدرش برادرش آمد. نان و چایی خوردند. رفتیم بازار. بد بازار نبود. گردش کردیم. یک مسجد مدرسه را دیدیم. در میدان سر بر آوردیم. رفتیم خانه اسدالله میرزا. در خواب بود. قدری معطل شدیم. بیدار نمودند، رفتیم اندرون. [۱۶۲] باغلو آوردند. یک دانه خورده، قلبانی کشیده، فراش مظفر الدوله آمد به تعاقب بنده. ناچار آمدم خانه. کاغذ مفصل مشروحی نوشتم. بعد چند نفر آمدند منزل ما. نشسته بودیم. بعد از ساعتی رفتیم اندرون. میرزا محمد ولی با حاج سید علی تاجر اسباب آوردند. سیاهه نوشتیم تا یک و نیم به غروب مانده. آمدم بیرون. نماز خوانده، بعد از مغرب شاهزاده فراش فانوس فرستاده بودند به تعاقب بنده. ناچار رفتیم. چند نفر از اهل این شهر عارض بودند. عریضه داده بودند. رفتیم عریضه آنها را نموده، مطالب عرض نموده، جواب گرفتیم. دو ساعت از شب رفته احوال من خرد خرد⁶⁶³ بر هم خورد، تشغیره کرده. در ساعت پنج شام آوردند، ولی نخواستیم. تلفت شدند به هر قسم بود. گذرانیده، آمدم منزل. به شدت تب کرده بودم. خوابیدم. یکی دو ساعت از روز برآمده بیدار شدم.

روز دوشنبه ۹ [ربیع الثانی] بود.

آش اناری گفتیم ترتیب داده، ولی به عوض انار خوردم. روز را هم باز خوابیده، عرق کرده، برخاستم. دو فنجان قندآب با نارنج خوردم، ولی از شدت کسالت در دسر افتاده بودم. دو ساعت از شب رفته بره پلو [و] کباب کبک آوردند. قدری سینه کبک را خورده، خوابیده.

صبح روز سه شنبه دهم [ربیع الثانی]

برخاسته، دو فنجان قند آب نارنج خوردم. کاغذی به بروجرده نوشته، رفتیم اندرون. مشغول سیاهه نوشتن⁶⁶⁴ اسباب شدیم. چند قاشق آش انار خوردم، چونکه بنا هست امروز انشاءالله به مبارکی و میمنت امر خیر بگذرد. آمدم بیرون. کاغذ چاپار نوشته، بعضی فقرات لازمه این کار امر خیر بود. در تهیه آن کار شده، اشرفی شاهی خواستند. خریداری نموده، دادم. الان نقل نمودند که حاجی معین‌التجار قزوینی از مکه معظمه آمدند. رفتند به قزوین. خیلی دلم می‌خواست ملاقات نمایم. ملاقات نمودم، رفتند. وقت عصر جمعی آمدند منزل ما. دو ساعت نیم به غروب مانده [۱۶۳] دو نفر ملا حاضر شدند. با برادر مظفرالدوله رفتیم اندرون. اقرار شنیدند. به مبارکی و میمنت صیغه عقد را جاری نمودند. نیم ساعت به غروب مانده نماز خوانده بودم. در کمال عجله خواستم حسینقلی‌خان سرتیپ هم از ده آمدند. حاضر بودند. برخاسته، رفتیم بیرون. نماز خوانده، تلگرافی به حضرت والا امیرخان سردار زدم که امر خیر به مبارکی در گذشت. مال کرایه لازمست. چه می‌فرمایید. مغرب شد. قدری سیاهه نوشتم. دو ساعت از شب گذشته، شام آوردند. بنده قدری کباب کبک خورده، سرتیپ هم بودند. بعد از شام رفتند بخوابند. بنده دو ساعتی نشسته، چیز می‌نوشتم. بعد برخاستم رفتیم رختخواب. خیالات زیاد بود. خوابم نمی‌برد. چند ساعتی بیدار بودم. از بس که به این دوش به آن دوش غلطیدم خسته شدم. ندانستم چه وقت خوابم برد.

صبح روز چهارشنبه ۱۱ [ربیع الثانی]

آفتاب بلند بود. بیدار شدم. نماز خوانده، جمعی آمدند رفتند. پولی به صندوق امانت دادم. بردند خدمت حاجی شیخ صراف. آقا سید محمد، برادرش حافظ صحه آمده بودند. ما را به اندرون احضار نمودند با دو نفر. تا چه قیمت نمایند. اوقات من تلخ شد. سوال جواب ما به طول انجامیده، عمدا خودم را مشغول نمودم به تحریر که به حضرات تلفت نشوم. آنها مشغول

⁶⁶³ در متن: «خورد خورد»

⁶⁶⁴ در متن: «نوشتم»

نوشتن و قیمت نمودن شدند، من مشغول تحریر. نهار آوردند. آش بسیار بسیار بدی پخته بودم. نخوردم. چند لقمه نان پنیر [و] کباب کبک خوردم. چند ساعتی نشسته، برخاستم رفتم بیرون. وضو گرفته، نماز خوانده، برخاستم رفتم گردش با حاجی ملا حسنعلی به مسجد شاه، بازارها، همه جا را گردش کردیم.

عبور افتاد به کوچه آقا میرزا جواد خان. رفتیم آنجا. میرزا عبدالباقی، میرزا موسی و چند نفر دیگر بودند. نان فرنگی تازه از تبریز آمده بود. شاهزاده تلگرافچی آمد. قرار شد شب را بماند. حاجی را از سر باز نموده شاهزاده با میرزا جواد خان قدری با فرنگی تخته بازی کرده، باخت. شام آوردند. خیلی چرب بود. من خوردم چند قاشق. [۱۶۴] دوغ خوردم. فوراً احوالم بر هم خورد. در ساعت پنج از شب رفته برخاسته، آمدم خانه. کاغذی در کمال عجله به حاجی میرزا مسعود نوشته، دادم به فرنگی ببرد. آمدم. احوالم زیاد در هم بود. خیلی درد کمر درد پا داشتم. تنها خوابیده بودم. آب زیادی خوردم. نصف شب باز تشنگی غلبه کرد. ناچار از نوکرهای حسینقلی خان سرتیپ بیدار نموده، رفتند آب آوردند. خوردم، ولی تا صبح جان می‌کندم. صبح شد. از درد نمی‌توانستم برخاست. ناچار...

دو ساعت از روز پنج شنبه ۱۲ [ربیع‌الثانی]

از آفتاب گذشته بود. برخاسته، وضو گرفته، نشسته بودم. حسینقلی خان با میرزا ولی آمد با اصرار مرا ببرند اندرون، باز از برای سیاهه اسباب. حالت رفتن نداشتم. نرفتم. آنها هم طفره زدند. نرفتند. نهار آوردند. من هیچ نزدیک نرفته، دست دراز نکردم. برخاستم. رفتم بازار. قدری گردش کرده، از آنجا به حمام بازار رفته، میان آب رفته، برآمدم. آمدم خانه. نماز خوانده، یک فنجان چای خوردم. با مظفرالدوله و حسینقلی خان سرتیپ رفتیم خدمت احتشام‌الدوله. چند نفر از اعضا در اتاق اسدالله میرزا نشسته بودند. ما هم ورود کردیم. بعداً چای آوردند. یک فنجان چایی خوردیم. گرم صحبت شدیم. ما آنجا بودیم. برخاسته، آمدم. آقا میرزا جواد خان هم آمده، قدری نشسته، با ما برخاستند. آمدم به منزل تلگرافچی. فتح‌الله خان سرتیپ پرسید به احوال‌پرسی. شرح مفصلی جواب نوشتم از برای آقا سید محمد، نوشته، نماز خواندم.

از اندرون مظفرالدوله به تعاقب ما فرستاده بودند برویم اندرون. رفتیم اطاق کوچک. بخاری را آتش نمودند. صحبت کردیم. حسینقلی خان بود [و] بنده. انار آوردند. خوردم. بعد شام آوردند. همه چیز بود، ولی غذا را طباخ درست نمی‌نماید. ماکول نیست. کباب کبک بود. خوردم. حسینقلی خان بره املکی⁶⁶⁵ [۱۶۵] در بیرونی کشته، کباب خرد کرده بودند. چند سیخ کباب کرده، آوردند. کباب خوردم. دو قلیانی کشیده، برخاسته، رفتیم بیرون. خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۱۳ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، چند نفر آخوند و سید متفرقه آمدند. مشغول تحریر شدیم تا نزدیک ظهر. بعد رفتیم اندرون. مشغول نوشتن سیاهه شدیم. نهار آوردند. من چند قاشق آش ماش خوردم. کاغذی با آقا سید نوشته، دو ساعت و نیم به غروب مانده رفتیم بیرون. نماز خوانده، کاغذ چاپار را نوشته، دادم بردند. چند نفر آخوند آمد. مدت‌ها بودند. نیم ساعتی به غروب مانده برخاستم وضو سازم. آنها رفتند. نماز را خواندم. پنجاه تومان از برای صحه مظفرالدوله دادم. پول خواسته بودند. یک بشقاب گلاب [و] یک بشقاب سیب از اندرون آوردند. از هریک یکی خوردم. آقا رسول آمد. از عمل دهات قدری با او صحبت کردیم. رفت. نماز خوانده، مشغول شدم ترتیب دادن روزنامه‌های خودم را. شام آوردند. کباب بره با نان خوردم. دیگر چیز دیگر نخوردم. پلو چلو همه چیز بود. بعد از شام هم دو ساعتی تنها نشسته، روزنامه جمع نموده، ترتیبش را درست کرده، در

⁶⁶⁵ بره املک: بره شیرخوار مست.

ساعت چهار و نیم از شب رفته بود خوابیدم. ظاهر را دو ساعتی خوابیده، بیدار شدم. آبی خورده، خیالات روز آور آور شد. خوابم نمی‌برد. تا اذان صبح بیدار بودم. نزدیک برآمدن آفتاب...

روز شنبه ۱۴ [ربیع الثانی]

...بود. برخاسته، نماز خوانده، جواب یکی دو کاغذها را نوشته، حاجی‌ها آمدند. با سرتیپ رفتیم اندرون. مشغول سیاهه نوشتن شدیم. امروز اسباب طلا و نقره و جواهرات بود. نوشتم. ولی بی بصیرت بودند. همه را بی قاعده قیمت نمودند. بنده ساکت بودم. نهار آوردند. پر شده بود. قدری کباب بره خورده با لقمه نانی. دو ساعتی هم مشغول بودیم. نماز خوانده، چایی خوردیم. کاغذی به اسدالله میرزا نوشته، روزنامه خود را نوشتم. کسل شده، دو دانه سیب و گلابی خورده، حاجی شیخ علی صراف آمد. تا بعد از مغرب بود. او رفت. من نماز خوانده، اسدالله میرزا با میرزا طاهر آمدند. قلیانی کشیدند.

به اتفاق رفتم خدمت احتشام‌الدوله. قدری [۱۶۶] صحبت کردیم. دو دست شطرنج بازی نموده، یک دست زیر فنجان نقره مليله‌کاری تعارف نمود که سوقات اینجاست، به شما نیاز می‌نمایم. قبول بکنید. تعارفات فرمودند. با امیرزاده پسرش مشغول بازی شطرنج شده، شام آوردند. خورش فرنگی دلمه کلم بود. خوب طبخ نموده بودند. خوردیم. بعد از شام یک دست بازی کرده، لاط کردم. برخاسته، آمدم منزل. در ساعت شش از شب رفته مدت‌ها خوابم نبرد. آفتاب بلند شده بود.

روز یکشنبه ۱۵ [ربیع الثانی]

نماز خوانده، با آدم آقا سید محمد آمده بود. امشب را خواهد آمدن به خانه آقا سید حسن اخوی. کاغذ نوشتم. عذر آوردم امشب ممکن نیست. اگر زنده ماندیم انشاءالله فردا شب خواهم آمدن. کاغذی به اسدالله میرزا نوشتم به احوال پرسى و عذرخواهی [و] اظهار خجالت از مرحمت‌های شاهزاده. جوابی نوشته، بعد به اصرار من آمده، ساعتی نشست، رفت. آقا سید قوام [و] حاجی ملا فیض‌الله آمد. یکی دو نفر دیگر بودند. نهار خواستیم. آوردند. پلو چلو همه چیز بود. کباب جوجه یکی دو سیخ کباب بره هم باقی مانده بود. آوردند. من نان با کباب خوردم. بعد از نهار همه متفرق شدند. حسینقلی خان سرتیپ یکصد تومان از من قرض خواست. عیب من اینجاست نمی‌توانم دروغ بگویم. ناچار گفتم دادم. گفت دو سه روزه می‌دهم. نماز خوانده، چایی خوردیم. دو ساعت به غروب مانده برخاستم، رفتم به تلگراف‌خانه. شاهزاده بود. تلگراف مظفرالدوله را دیدم. به پسرش سرتیپ زده بود سیف‌السلطنه هزار تومان به امیرکبیر تقدیم می‌نمایم که سفر فارس را تبدیل به لرستان نمایند. من ناخوشم. اگر این سفر فارس هرچه خواهم مردن در لرستان. امیرخان سردار پرستاری از فوج و سرتیپ خواهند فرمود. اصغر میرزا از قزوین احوالپرسی کرد. از قول حاجی میرزا مسعود من هم شرحی گفتم در جواب. آقا محمد مهدی احوالپرسی کرد. من هم جواب گفتم. سوال کردم آقا محمود خواهد آمد. جواب گفت گرفتاری دارد. گفتم بگویند حاجی مسعود رفع گرفتاریش را فرمایند، روانه کند بیاید. جواب گفت شب را ملاقات نمایم، تا چه جواب بگویند.

مغرب شد. میرزا جواد خان [و] میرزا عبدالباقی آمدند، رفتیم خانه شاهزاده. نماز خواندیم. میرزا جواد خان با شاهزاده مشغول بازی تخته شدند. فراش حکومت آمد به تعاقب من. جواب گفتم [۱۶۷] در اینجا مهمان هستم. مجدداً میرزا جواد پیشخدمت آمد که همه بیایند اینجا. رفتیم آنجا. میرزا جواد خان گاهی شاهزاده تلگرافچی با شاهزاده احتشام‌الدوله طرف شدند. تومان تومان ده پونزده تومان باختند. به احتشام‌الدوله و اسدالله میرزا در ساعت هشت از شب رفته شام آوردند. وقت گذشته بود. من دو لقمه گوشت مرغ خورده، عمداً احتیاط نموده، شام نخوردم. دو ساعت از شب رفته آمدم منزل. دو سه ساعتی باز خوابیدم. بد نبود.

روز دوشنبه ۱۶ [ربیع‌الثانی]

آفتاب زیاد بلند شده بود. برخاسته، وضو گرفته، نماز خواندیم. وزیر شاهزاده آمدند دیدن بنده. قبا‌ی ماهوت نوی دوخته بودم. پوشیدم. جمعی آمدند. حسینقلی خان فرستاده بود پول را مرحمت فرمایند. مبلغ یکصد تومان قرض دادم. همه رفتند. آخوند شاهسونی با میرزا محمد ولی بودند. بعد از ساعتی جمعیت آمد. مجلس عقد حبیبیه مظفرالدوله از برای پسر حسینقلی خان منعقد شد⁶⁶⁶. همان دو نفر آخوند آمدند. پنج شش مجموعه شیرینی آوردند. صیغه عقد را جاری فرمودند به چهار دانگ ملک که شش هزار تومان قیمتش بوده باشد. پانصد تومان قیمت لباس، پونصد تومان هم نقد داده بودند. صیغه عقد جاری نمودند. جمعیت متفرق شدند. چهار و نیم به غروب مانده بود نهار آوردند. من هیچ نخوردم مگر دو عدد سیب.

وقت عصر شاهزاده تلگرافچی آمد. مژده داد. امیرکبیر نایب‌السلطنه تلگراف کردند به مظفرالدوله. هزار تومان وجه تقدیمی را زود بفرستید. عرض ما را به خاک پای مبارک قبول شد [که] فوج ببرند به لرستان. چایی خوردند. رفتند. وقت عصر بعد با سرتیپ رفتیم خانه رضاقلی‌خان، برادر مظفرالدوله، به بازدید. عمارت خوبی داشت. انار، خربزه، آب انار، هندوانه آوردند. خربزه و انار خوب بود. من زیاد خوردم. فوراً حالتی بر هم خورد. بعد از مغرب رفتم خانه آقا سید حسن، برادر آقا سید محمد مهمان بودیم. آنجا وارد شدیم. یک دو نفر هم بودند. حافظ صحنه هم بود. بعد فرستادم به تعاقب آقا میرزا عبدالباقی آمدند. روضه‌خوانی آمد، روضه‌ای خواند، رفت. به ملاحظه آنکه شام در شب قبل نخورده بودم و نهار هم نخورده بودم، شام را زود گفتم آوردند. خوب هم پخته بودند. به میل و رغبت زیاد خوردم و روغنی زیاد بود. حالتی خوش نبود به ملاحظه خوردن خربزه. مانده، آدم خانه، ولی جان‌کنم. در خواب صبح بسیار کسل بودم. ناچار یک ساعت از آفتاب...

روز سه شنبه ۱۷ [ربیع‌الثانی]

رفته از خواب برخاسته، آقا میرزا محمد ولی [و] حاج ملا حسنعلی بودند. ولی من بسیار کسل [۱۶۸] و بی حال بودم. جمیع اجزای بدنم درد می‌کرد. به تعاقب من فرستاده بودند. رفتم اندرون. بخاری را آتش کردند. فرستادم از اندرون سه نخود کنه کنه آوردند. به میان آب ریخته، با آب‌لیمو خوردم. حسینقلی خان هم آمد. به فاصله یک ساعت قلب من گرفت. مرا منقلب کرد. عرق کردم. حالت قی دست نداد. نتوانستم بنشینم. ناچار برخاسته، آمدم بیرون. بیهوش افتادم. فرستادم طبیب آوردند. جوش ترش‌شیرینی داد. بعضی ضماد⁶⁶⁷ خردل فلان فلان روی معده [بگذارید]. تب دارید. به دستورالعمل طبیب [عمل] نکردم. دو سه ساعتی خوابیده، برخاستم رفتم در میان کوچه بازار. زیاد گردش نمودم. نزدیک غروب بود. نماز نخوانده بودم.

حمامی دیدم. رفتم میان آب. برآمده، سر حمام وضو گرفته، نماز خوانده، برآمدم. رفتم دیدم در باغی باز است. داخل شدم. کلاه‌فرنگی عمارت دیوانی بود. مدت‌ها گردش کردم. خواستم از همان در بیایم. در را قفل کرده بودند. در دیگری در بالای باغ بود. برآمدم. آمدم منزل. آدم میرزا جواد خان کاغذ نوشته، وعده گرفته بود خانه میرزا زین‌العابدین خان. سرهنگ، پسر میرزا تقی‌خان، مقدار دو خروار گندم هم قبض نوشته، فرستاده بود. ناچار کاغذی در کمال عجله از برای تهران نوشتم. دادم بردند پستخانه، سفارشی نمایند. جواب کاغذ میرزا جواد خان هم نوشتم. دو روز بود روزنامه خود را ننوشته بودم. مشغول شدم به روزنامه‌نویسی. تمام شد. نماز خواندم. بعد از نماز گفتم ترپلو مرا بیاورند. سرتیپ آقا سید

⁶⁶⁶ حاشیه فهرست‌نویس: «مطلب»

⁶⁶⁷ در متن: «ضمات»

قوام محمد حاج میرزا ابو عبدالله آمدند. آدم احتشام الدوله با فانوس آمدند به تعاقب بنده. ترپلو را خورده، رفتیم. خدمت ایشان بودم. تنها بودند. تا ساعت شش درست رفته برخاسته، آمدم خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۸ [ربیع الثانی]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. یکی دو نفر آمدند. رفتند. از اندرون گفتم کنه کنه آوردند. خوردم. بعد آتش آبلیمو آوردند. خورده، بعد نهار آوردند. چند نفر بودند. تلگرافی از برای مظفرالدوله از حضرت والا آمد. صورت دستخط را تلگراف نموده بودند. فوج فلان جا بنا بود بپاید لرستان. موقوف فرمودیم. فوج خمسه را مامور فرمودیم. شرحی جواب نوشتند، دادند بردند. گفتم چایی آوردند. [۱۶۹] خوردم. نماز خوانده، هوا بر هم خورد. شاهزاده رییس تلگرافچی وعده خواسته بود. یک ساعت به غروب مانده رفتیم. میان میدان رسیده باران و تگرگ گرفت. رییس هم تلگرافخانه بود. با ایشان در کمال عجله رفتیم. از متعاقب میرزا جواد خان رسید. تگرگ زیاد آمد. آنها مشغول شدند به بازی. پنج شش تومان میرزا جواد خان برد. ساعت پنج گفتند که نوکر شاهزاده احوالش بر هم خورده. نایب تلگرافخانه بود، گریه می کرد. اسب میرزا جواد خان را بردند. صدراطبا را آوردند. معالجه کرد. او رفت. میرزا جواد خان پول برده را باخت سه بیست و دو تومان دیگر هم از کیسه باخت. من برخاستم. در ساعت شش بود. آمدم خانه. خوابیدم.

صبح روز پنج شنبه ۱۹ [ربیع الثانی]

برخاسته، نمازی خوانده، آخوند قباله نویس آمد. قباله را آورده بود، به ملاحظه آنکه خلعت می خواست واسطه قرار داده بود. طفره زدم. از حاج شیخعلی فرستادم دو تومان پنج شاهی آوردند. جواب تلگراف سردار آمد به احوال پرسى و مال کرایه نمایند. مجدداً تلگرافی نوشته، فرستادم که مال کرایه شد. مظفرالدوله با جمیع اهل و عیال به سمت بروجرود حرکت می نمایند. از اندرون پول خواسته بودند. در فکر خیال بودم چه کنم. طفره زدم. آتش آبلیمو آوردند. خورده، بعد از دو ساعت دیگر میرزا جواد خان آمد. چایی خوردم. با میرزا جواد خان رفتیم خدمت احتشام الدوله. تا نیم ساعت به غروب مانده بودیم. برخاسته، رفتیم خانه میرزا جواد خان. چند نفر بودند. تلگرافی خدمت حضرت والا سردار نوشته، در فقره محصول آن شخص مستاجر. یک از شب رفته اسدالله میرزا با پسرش آمد. بعد از ساعتی شاهزاده رییس تلگرافخانه و حاجی مشیر آمدند. بودند. تا ساعت هشت از شب رفته ما را نگاه داشتند. یک تومان گرفتم تا ماندم. برخاستم. آمدم. مدت ها خوابم نبرد. سه ساعت از دسته...

جمعه بیستم [ربیع الثانی]

برخاسته، حسینقلی خان سرتیپ از برای ما تعارف فرستاده بود. صابونی زده، وضویی گرفتم. جمعی آمدند. [۱۷۰] استاد نجار آمد. دو جعبه را در چهار تومان تمام کرد و پولش را دادم. حاج ملا حسنعلی آمد. تعاریفی گرفته، نوشتم به فرج الله خان سرتیپ [که] محصول یک دانگ حاجی را بدهد به محصلی⁶⁶⁸ پاشا خان. جناب مظفرالدوله هم با اهل عیال رفته اند باغ بیرون شهر. ما هم ناچار باید برویم. مشغول تهیه و تدارک دیده، زود برویم. نهار آوردند. چند لقمه نان با قدری آتش خورده، یک ساعت به فاصله با سرتیپ رفتیم بیرون شهر به باغ. در آنجا چادر زدند. دو ساعتی نشست، مظفرالدوله بیرون آمدند. سید سیاح آمد. حاج سبز علی اصرار کردند بمانید. در شهر کار داشتیم. ناچار آمدم.

⁶⁶⁸ محصلی: عمل محصل (مامور). کار و شغل و مأموریت محصل در اجرای کار. اینجا احتمالاً اشاره به مامور تحصیل مالیات دارد.

بعد از اینکه ما از شهر رفته بودیم، گفته بودند همه بیرون خواهند ماند. به شهر نمی‌آیند. فرش‌های اطاق‌ها را جمع کرده بودند. ما سرگردان بودیم. آدم‌ها بین راه به ما رسیدند. برگردانیدیم. یک از شب رفته چایی تهیه دیدند. آوردند. خوردیم. به تعاقب آقا سید قوام فرستادیم. آمدند. من قدری سیاهه نوشتم. روزنامه نوشتم. صحبت می‌نمودیم. شام آوردند، خوردیم. دو مرتبه اطاق‌ها را فرش کردند. وقت خواب رفتم باز همان اطاق خودم. وقت رفتن بیرون شهر مبلغ پنجاه تومان نقد بردم، دادم به میرحسین خان برد داد به همشیره خودش. فرموده بودند این‌ها کفاف نمی‌دهد. پول زیاد می‌خواهم. گفتم به چشم. و از برای آقایان و محرر بیست تومان دادم بردند. قبالة را به اصرار گرفتم، آوردم. موجود است. شام را در شهر نپخته بودند. از باغ قابلمه آوردند، به اختصار خلاصه.

صبح روز شنبه ۲۱ [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، سرتیپ رفته بود. ما هم رفتیم همان اطاق سرتیپ. گرم تر بود. نماز خوانده، سیدی بود. سیاح آمد. آدم قلاشی چایی خورد. قلیانی کشیده، فرستادم به تعاقب مکاری بیاید. بارها را بار کرده، ببرند بیرون، تا معلوم شود چند مال لازم داریم. خیال رفتن حمام داشتم. زیاد کثیف بودم. سرم موی زیادی داشت. ناچار رفتم حمام بازار. سرکیسه نموده، حمام خلوت بود. برآمده، از بازار رفتم تا میدان. می‌خواستم بروم خدمت احتشام‌الدوله به خداحافظی. گفتند در تهیه حرکت است. می‌روند دو فرسخی. من هم نرفته، رفتم منزل. انار خواستم. آوردند. خوردم. [۱۷۱] نماز خوانده، چایی خورده، آقا سید حسن حاجی ملا حسنعلی آمدند. بودند تا وقت عصر.

من لباس سفرم را پوشیده، بارها را روانه کردند. یک ربع به غروب مانده سوار شدم. آمدم به باغ. چادر زده بودند. گردش کردم. رفتم به میان چادر. پسران مظفرالدوله آمدند. تا نیم ساعت از شب رفته بودند. صحبت کردیم. جعبه دفتر را آوردند. پاکت و کاغذ و قلم را به میانش گذارده و دادم بردند. نماز خوانده، در چادر تنها نشسته بودم. خیال می‌نمودم. قدری کاغذ و سیاهه نوشتم. شام آوردند. دو پسر مظفرالدوله با یکی شاهزاده است داخل فوج. ظاهرا پسردایی با حضرات باشد. آمدند. شام خوردند. بعد ساعتی نشستند. رفتند چادر دیگر. من هم در چادر تنها خوابیدم. آخر شب دو مرتبه برخاسته، چراغی روشن نموده، آب خوردم. خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۲ [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، هوا ابر بود. باد می‌آمد. منقلی آتش ریختند، آوردند. چایی و شیر چند فنجان خوردم. محمد ابراهیم را فرستاده بودم به شهر به جهت ناتمامی کارها و پست‌خانه. (...) آمده است. او رفت. من تنها بودم. آقا سید حسن یک جفت جوراب، یک کیسه ثبت، دو جعبه توتون سیگار تعارف فرستاده بودند. جواب کاغذ را نوشتم. با پول دادم بردند، یک دسته قاشق چایی‌خوری مليله بخرند. کاغذ مال تهران آمد. الحمدالله سلامت می‌باشند. خیالم از این جهت آسوده شد. بیکار بودم. جواب کاغذ تهران و یکی به قزوین نوشته، فرستادم. قاشق را به یک تومان خریده بودند. فرستادند. جواب کاغذ را نوشته، یک تومان دیگر دادم که سفارش نمایند یک دسته قاشق دیگر خوب بسازند، به توسط چاپار به بروجرد روانه نمایند.

پونزده تومان نقد دادم بردند اندرون که از برای نوکرها تقسیم نمایند [به] آنهایی که خدمت کرده بودند. برخاسته، وضو ساختم. نماز خوانده، چایی خوردم. تنها نشسته بودم. شاهزاده رییس تلگرافخانه آمدند به دیدن بنده. بعد از ساعتی مظفرالدوله هم برآمد. بیرون نماز خواندند. چایی آوردند. از اخبارات تلگرافی معتمدالدوله برادر احتشام‌الدوله در تهران مرحوم شدند. الحق بسیار بسیار حیف بود. شاهزاده بزرگ خوبی بود. بلی چه باید کرد. گرگ اجل یکایک از این گله

می‌برد [۱۷۲] / این گله را ببین که چه آسوده می‌چرد. قافله پیش هستیم. افسوس می‌خوریم، ولی به هیچ متنبه نمی‌شویم. در ساعت دیگر همه را فراموش می‌نماییم. پنبه غفلت در گوش داریم. چه باید کرد، غیر تسلیم رضا کو چاره‌ای. «رضاً بقضائه و تسليماً لأمره»⁶⁶⁹ هر چه مقدر است، خدا خواسته، همان خواهد شد. و من جمله دستخط شاه به حضرت ولیعهد، از تصویر جهان شاه خان گذشتم، ولی در تبریز نماند. تهران هم نیای. برود به مشهد مقدس. او هم تلگرافی کرده به بعضی اشخاص، پول قرض خواسته. من جمله ساعدالسلطنه همدانی دو هزار تومان داده. از امیرخان هم سردار هزار تومان خواسته، معلوم نشد داده اند یا خیر. از معزالسلطنه در تبریز هم پول زیاد گرفتند. گفتند از همان راه می‌رود مشهد خلاصه.

شاهزاده، مغرب شد رفت به شهر، و نقل می‌نمود از قراریکه ما روزنامه به طهران دادیم روزی شصت نفر هفتاد نفر هم در این شهر مرده بودند. ولی در این روز و روزی شانزده نفر هفده نفر به این ناخوشی بیشتر نشده است. تخفیف کلی پیدا کرده است. خداوند تفضل می‌فرماید. رحم بکند در این زمستان و هوای سرد مردمان فقیر بیچاره که قوه حرکت در بیرون رفتن ندارند چه کنند. به هر صورت نماز مغرب و عشا را خوانده، مشغول روزنامه‌نویسی شدم. خودم را مشغول کردم. در ساعت سه از شب رفته شام آوردند. پسران مظفردولله آمدند. شام خوردیم. کباب بره خوبی داشتم. بعد از شام ساعتی نشسته، آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز دوشنبه بیست سیم [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. قدری در دم چادر هیزم روشن نموده، در منزل ریخته، آوردند. چادر آقا میرزا محمد ولی از شهر آمد. پسر بزرگ مظفردولله رفت شهر. قدری صحبت کردیم. از ناخوشی شهر و مردن مردم نقل نمودند. کاغذ مفصلی از برای فرمان‌فرمانصرت‌الدوله نوشتم. بیکار بودم. نهار آوردند، کباب کبک با مغز بره با نان خورده، میرزا محمد ولی رفتند به شهر. کاغذی به آقا سید حسن نوشتم. [۱۷۳] پاکت نصرت‌الدوله را هم از برای ایشان فرستادم که سفارشی نمایند.

سیدی وارد چادر شد، نشست. معلوم است ارباب توقع می‌باشد. من خود را مشغول چیزنویسی نموده، باران آمد. منزل آتش بود. عبا را به خود پیچیده بلکه چند دقیقه بخوابم. ساعتی خوابیده، بیدار شدم. نماز خوانده، چایی خورده، الحق تنهایی بر من سخت و بد می‌گذرد. هوا هم سرد، زمین‌ها گل، نمی‌توان به گردش رفتن. در میان چادر صبح تا غروب، از غروب تا صبح به مثل آدم‌های حبسی می‌مانم. این قسم هم خواهد گذشت. عمر است که می‌گذرد. سیدی وارد شد. ظاهراً آقا سید ابوجعفر می‌گویند رفیق و مونس مظفردولله [است]. یک فغان چایی خورد. مظفردولله احضار نمود، رفت. باز برگشت. خداحافظی نمود، رفت به شهر. نماز مغرب را خوانده بودم. تلگراف اصغر میرزا از قزوین آمد که حاجی میرزا مسعود میرزا موسی را به طهران فرستاد از برای آوردن حضرات.

شیخ‌الاسلام و آقا محمود امروز از ده به شهر آمدند. از این خبر بسیار شده، نمازی خوانده، تلگراف مفصلی به اصغر میرزا نوشتم چونکه مجانی و بی پول بود. کاغذی هم به نواب رییس تلگرافخانه نوشتم. اظهار امتنان زیاد از ابوالفتح میرزا نمودم. سه ساعت از شب رفته است. ظاهراً مظفردولله از نایب‌السلطنه استدعا نموده است من می‌روم امورات من در دست آقا سید ابوجعفر است. نایب‌السلطنه جواب زده‌اند به حضور مبارک. عرض شد. قبول افتاد. تلگرافی هم به خود

⁶⁶⁹ ترجمه فارسی: «با خشنودی از قضای الهی و تسلیم در برابر امر او»

آقا سید ابوجعفر نموده‌اند که جناب سید ابوجعفر مجتهد امورات و دهات مظفرالدوله به دست شما سپرده است. مواظبت بفرمایید. کسر افواج را هم به زودی گرفته بروید. جواب‌ها را دادند. من خوانده، دیگر نمی‌دانم معطلی از چه دارند و کی خواهند حرکت فرمود. من که خسته و ذله شدم در چادر تنها. هوا بسیار سرد، باد می‌آید، هم باران. این گونه در قضا و قدر در کشاکش / در حیرتم که کار من آخر کجا کشد. خلاصه هیچ قاعده و (...) در کار نیست. روزها چهار به غروب مانده [۱۷۴] نهار می‌آورند و می‌خورند شب‌ها را ساعت دو از شب رفته گاهی چهار از شب اکثر از روزها من نهار نمی‌خورم با انار و چایی گذرانیدم. می‌خوردم. غریب است مبدا ناخوش بشوم. به مثل امشب چهار از شب رفته شام آوردند. قدری نان با سینه کباب خورده، والسلام. ساعت پنج متفرق شدند. روز خوابیده بودم. شب را بسیار دیر خوابم می‌برد. شب‌ها چند دفعه آب می‌خورم. هر وقت برخاسته، دیدم به شدت باران می‌بارد.

صبح روز سه شنبه ۲۴ [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، متصل باران به شدت می‌بارید. هوا بسیار تاریک [بود]. هیچ نمی‌دانم روزگار ما چه خواهد شد. حیران مانده‌ام. کاغذ آقا سید حسن به احوال‌پرسی نوشته بودند. مختصر جوابی نوشتم، با جواب تلگراف دادم سربازی به شهر برد. چهار ساعت و نیم به غروب مانده نهار آوردند. چند لقمه نان با ساک⁶⁷⁰ خورده، نیم ساعتی خوابیدم. برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. قدری انار گفتم آوردند. خوردم. آقا سید ابوجعفر آمد و دقیقه نشسته، رفت خدمت مظفرالدوله. نیم ساعتی آنجا بودند. رفت به شهر، ولی متصل باران می‌آید. نیم ساعت به غروب مانده باز شد. آفتاب شد، ولی غروب ابر شد. باز از نصف شب باران شروع نمود. زیاد بارید. دو ساعت از شب رفته بساط آوردند. چند لقمه خورده، سه ساعت بعد از شام هم نشسته، بعد خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۵ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. هوا باز ابر است، ولی می‌بینم تهیه رفتن است. اسباب جمع می‌نمایند. تا چه شود. صبح محمد ابراهیم [و] علی اکبر آبدار با هم دعوا نمودند. هریک جداگانه آمدند به شکایت با آه و ناله. به هیچیک جوابی نگفته، لابد به سکوت گذرانیده، این چند روزه را به سلامت [۱۷۵] به منزل برسانیم، بعد خود می‌داند. از هر جهت ریاضت بکشم. در خودم این همه صبر و حوصله کمتر دیده بودم. چه چاره وقت ظهر نهار آوردند. به ملاحظه آنکه باید سوار بشویم یکی دو لقمه نان چایی خورده، در ساعت سه نیم به غروب مانده سوار شدیم.

با مظفرالدوله از بیابان کنار شهر رفتیم. ناچار باید قدری باید داخل شهر شدن. از اتفاق از کنار مرده شور خانه رد شدیم. چقدر جمعیت بود از زن و مرد. دو مرده گذارده بودند که نوبه به آنها نرسیده بود. در کمال عجله رد شدیم. رفتیم. داروغه رسید خدمت مظفرالدوله. بودند تا بیرون شهر. او برگشت. ما رفتیم. غروب هوا قدری سرد شد. خداوند تفضل نمود که باران نبود. یک ساعت از شب رفته وارد شدیم به رامین، بعضی رحمان می‌گفتند. در جای بسیار بدی منزل کردیم. بارها همه در بیرون ماند ولی چایمه قراول هستند. دو نفر زن آمدند. تنور را آتش کردند. دود زیاد کرد. تنور نمی‌سوخت. نیم ساعت دیگر آنها وارد شدند. در جای دیگر منزل کردند. آبداری در عقب بود. با زن‌ها آمدند. چایی درست کردند. به زن‌ها هم چایی دادند.

⁶⁷⁰ ساک: نام خورشی است مانند آش که در آن برنج و اسفناج و نخود و آب غوره کرده و گوشت پخته نان خورش کنند.

اسب من زخم بود. قدری جراحت آمد. پا و جوراب شلوار مرا ملوث کرده بود. همه را شسته، نماز خوانده، یک نفر مرد فقیری بود. جرجری نشانیدم. متفرقه صحبت می‌نمودیم. خودم را مشغول می‌نمودم. منزل ما بسیار بسیار بد است. ناچار هرچه هست امشب را خواهیم گذارنید. بچه‌ای بود. به او انعامی دادم. از منزل مظفرالدوله یک قطعه کیک کباب یک بشقاب نیمرو آوردند. چند لقمه خورده با آن مرد فقیر. خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه ۲۶ [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، هیزم حاضر داشتیم. بخاری را سوزانیده، چایی آوردند. خوردیم. گفتم بارها را بار نمایند. [۱۷۶] خبر آوردند امروز را نمی‌روند. بارها را دو مرتبه گرفتند. پیغام دادم از برای مظفرالدوله بارها همه در بیابان است. اگر باران بیاید، همه خراب و ضایع تمام می‌شود. از خودمان می‌باشد. جا و منزل ما هم بسیار بد است. برویم منزل دیگر بمانیم. قبول کردند. دو مرتبه بارها را بار کردند. الحمدالله هوا مساعد است. اگرچه بسیار سرد بود. رفتیم به پیش راه مظفرالدوله. صحبت می‌نمودیم که تلگراف از نایب السلطنه آمده، به مطالبه پول دادند. خواندم. در بین راه دو قلیانی کشیده، آبدار قبل منقل⁶⁷¹ سوار، همه را گذاشتیم از برای زن‌ها. خودم با یک نفر سوار آمدیم.

ساعت شش از دسته رفته بود. رسیدیم به خرم‌دره. منزلی گرفتیم. اطاق جای ما بد نبود. بخاری را سوزانده، نان پنیر ماست تخم‌مرغ گرفته، آوردند، خوردم، تا بار و کجاوه نوکرها آمدند. ولی اطاق چند پنجره داشت. کاغذ دادم با خمیر چسبانیدند. اطاق را خوب گرم کردم. یک خروار بیشتر از گرمه به اطاق می‌گویم آوردند. متصل به بخاری گذارده، سوزانیدیم. یک به غروب مانده بود حاج ملا حسنعلی، شریک ملک کوندرق، آمد. گفتم مالش را جا به جا کردند. چایی درست کردند. پسران مظفرالدوله آمدند. چایی خوردند. غروب رفتند.

یک ران بره از اندرون داده بودند از برای کباب. گفتم خرد نمایند تا شب کباب نماییم. دو دانه انار آوردند. قدری خورده، ولی بخاری خوب می‌سوزد. اطاق ما بسیار بزرگ است، ولی گرم است. با حاج ملا حسنعلی صحبت می‌نماییم. قریب سه ساعت از شب گذشته در منزل مظفرالدوله شام آوردند. یک دوری پلو [و] یک دوری کبک پلو، ولی هیچیک ماکول نیست. مرغی در منزل ما پخته بودند. قدری خورده، کباب گوشت را هیچ پخته بود. آوردند. نخوردیم. بخاری را گرمه زیادی چیده، در ساعت چهار خوابیدیم. تا وقت سحر [۱۷۷] بخاری می‌سوخت. نصف شب حاج ملا حسنعلی برخاست. بنای نماز شب را گذاشت، ولی به صبح زیاد مانده بود. باران برف هم می‌آمد.

صبح روز جمعه ۲۷ [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، بخاری را آتش نمودیم. چایی خوردیم. مشغول صحبت بودیم. به بهانه آنکه باران و برف آمده است، امروز را هم معلوم نیست حرکت نمایند. خلاصه شش ساعت از دسته گذشته منتظر نهار بودیم. نهار آوردند، پلو چلو یک مرغی را هم در لب بخاری در قابلمه گذارده بودند. آبگوشت او را با مرغ خوردم. بعد نیم ساعتی خوابیده، برخاستم. بخاری را تمیز نموده، آتش کردم. فرستادم گرمه زیادی خریدند. آوردند. چایی خوردم. هوا آفتاب شد. خوب ملایم شد. غروب قدری انار خوردم. اتاق خوب گرم بود. بخاری بسیار بزرگی آتش زیادی داشت. یک از شب رفته لخت شده، پیراهن زیرجامه لباسم را در بخاری تکاندم. مجدداً بخاری را تمیز نموده، خوب چیده، آتش زدم. روزنامه خود را نوشته، مشغول صحبت شدید با حاجی. سه ساعت از شب رفته بود شام آوردند. خوردیم. بعد از ساعتی خوابیدیم.

⁶⁷¹ قبل منقل: اسباب و اثاثه که بر ستور بار کنند.

صبح روز شنبه ۲۸ [ربیع الثانی]

از خواب برخاسته، بخاری را آتش کردم. چایی خوردم. خبر کردند بارها را بار نمایند، بروند. رفتند. بعد مفرش را فرستادم مال‌ها را درست نمودند. حاضر بود. منتظر بودیم. حضرات سوار شدند. پنج از دسته گذشته، گفتند می‌خواهند نهار بخورند. سوار بشوند. طبیعت من بسیار بسیار خفه شد. آبداری قبل منقل سه نفر سوار گذاشتم. با حاجی ملا حسنعلی [و] یک نفر سوار آمدیم. هوا بد نبود⁶⁷². ظهر بود. وارد بلاماجی⁶⁷³ شدیم که متعلق به (...) است. در خانه حاجی پیاده شدیم. نان پنیر عسل انگور آوردند. خوردیم. یک بره املک خوبی آوردند. پنج هزار [۱۷۸] خریده، کشتند. گوشت او را خرد نموده، از خانه حاجی سماور آوردند. چایی درست نمودند. میرزا حسن نام، نایب این محل آمد. جوان معقولی است. ساعتی نشسته، رفت. من در لب بخاری گفتم دیگ و روغن و لپه آوردند. گوشت را سرخ نموده، لپه ریختم آب. نزدیک غروب شد. گفتند حضرات امشب نخواهند آمد. نه قلیانی داریم، نه اسباب. خلاصه به این تفضیل از آن آبگوشت بره نان خرد نموده، با ماست خوردیم. زیاد لذت داد. با وضع بی سامانی، بسیار خوش گذشت. خوابیدیم ولی در نصف شب بسیار اذیت نمودند. در را می‌زدند. معلوم شد طبّاح مظفرالدوله است. مجدداً ساریان آمد. در زد. نگذارند استراحت [کرده]، بخوابم.

صبح روز یکشنبه ۲۹ [ربیع الثانی]

برخاسته، بخاری را آتش نمودند. سماور تهیه کرده، چایی درست کردیم. می‌خواستیم برویم. گفتند مظفرالدوله خواهد آمد. ناچار ماندیم. منتظر شدیم تا چه شود. مکاری آمد که آخر مسلمانی است! من تمام شب را، از شهر ما می‌آمدیم. این جا منزل گاهیست. حالا چهار پنج شب است دو فرسخ دو فرسخ آمدیم. مع هذا دو شب لنگ کردیم. چه بگویم الحق حق با مکاریست. خجالت کشیدیم. چاره ندیدیم. قدری ریشخند نموده، مهربانی کردم. انشالله نمی‌گذارم تو ضرر ببری. آسوده باشید. او رفت. من منتظر حضراتم تا کی بیایند.

شش ساعت از دسته گذشته حضرات وارد شدند. نصف بره را تعارف فرستادم. نان پنیر ماست انگور آوردند. قدری گوشت بره بود. کباب کردند. می‌خوردیم. نهار آوردند، پلو چلو، ولی سیر شده بودیم. دو لقمه چلو خورده، برداشتند. نایب اینجا، آقا میرزا حسن، هندوانه و قدری نبات تعارف فرستاده بود. بعد چند نفر از رعیت‌ها، حاجی شاه رضا، صاحب رفیع، مشهدی رضا [۱۷۹] رعیت‌های خوبی می‌باشد، زمان حاجی شهاب‌الملک در کردستان بودند، آمدند. نشستند. صحبت می‌نمودیم. چایی آوردند. خوردیم. مغرب شد. میرزا حسن آمدند. تا یک از شب رفته صحبت نمودیم. او رفت. من میل نداشتم. چند دانه کباب سرد بود، خورده، خوابیدیم. خیالات نگذاشت من بخوابم. تا نیمه شب بیدار بودم.

صبح روز دوشنبه سلخ ماه [ربیع الثانی]

برخاسته، چایی خوردم. سوار شدیم. آمدیم به کوندرق. لقمه نان ماست خوردیم با حاجی آخوند. گوسفند دادم رعیت‌ها، رفتند جلو مظفرالدوله، در جلو کجاوه گوسفند را کشتند. من حمام را خبر کردم گرم کردند. ما رفتیم به حمام. صابونی زده، غسل نموده، برآمدیم. سوار شده، رفتیم. یک نیم به غروب مانده بود وارد قیدار پیغمبر شدیم، خانه حاج شیخ سعید متولی. مرده است. پسرش آقا شیخ محمد است. اطّاقی فرش نموده، چایی آوردند. شکرالله‌خان یاور آمد. رعیت قراقوش

⁶⁷² در متن: «نبودیم»

⁶⁷³ دهی از دهستان بخش مرکزی شهرستان زنجان.

آمد. عرض کرد که رعیت کرسف اسباب ما را برده‌اند. چند نفر دیگر آمد که رعیت‌های کهریز الاغ⁶⁷⁴ ما را گرفته‌اند. خلاصه مرغ، برنج، روغن دادیم خانه آقا شیخ محمد درست نمایند. یاور را هم نگه داشتیم. اطاقی بود در اندرونی. آنجا را فرش کردند. بخاری را آتش کردند. رفتیم آنجا. شام آوردند. بد طبخ نکرده بودند. خوردیم. در ساعت چهار یاور رفت. ما خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه غره جمادی‌الاول

از خواب برخاسته، آقا شیخ محمد بخاری را آتش نمود. برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. کاغذی از برای آقا میرزا جواد خان در فقره رعیت نوشتم. روزنامه خود را هم نوشتم. یاور آمد. کاغذ میرزا جواد خان را دادم رعیت قراقوشی برد. پاکت از میرزا جواد خان آمد. احوالپرسی و شکایت از رعیت قراقوش وعده گرفته بود. رعایای قراقوشی می‌آمدند. چهار ساعت با آنها در سوال جواب بودم. آخوند روضه‌خوان [۱۸۰] قمی آمد. پاکت از میرزا جواد خان آورد. جواب مختصر نوشته، رعیت قراقوش پاکت برده بود. مراجعت نمود. جواب نوشته بودند. دو عدد هندوانه تعارف فرستاده بودند. تا نزدیک غروب در سوال جواب بودم. برخاسته، نماز خوانده، رعیت قیدار پیغمبر آمدند از دست رعایای کهریز عارض شدند. بعد از مغرب هندوانه خوردم. در ساعت سه از شب رفته شام آوردند. بسیار خوب طبخ کرده بودند. خورش قیمه بود. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۲ [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، نعمت‌الله خان، عموی حسینقلی خان، آمد که مظفرالدوله نوشته‌اند بیست سوار بیاید. ما آمدیم. برادر حسینقلی خان آمد. شکرالله‌خان یاور با یکی دو نفر آمدند. در آن بین میرزا جوان خان [و] میرزا عبدالباقی [به دست] بوسی آمدند. چایی خوردند. حضرات رفتند. نهار خواستم. چلو، آبگوشت، کباب، همه چیز بود. خوردند. رعیت‌های کهریز آمدند. دو ساعتی مرافعه آنها بود. بعد سوال جواب اراضی قراقوشی با اراضی کرسف بود. تا نیم ساعت به غروب مانده، گرفتار بودم. از بس که حرف زدم سرم درد کرد. آنها رفتند. گرفتار سوال جواب مکاری با آدم مظفرالدوله شدم. تا دو از شب رفته کاغذی به حضرت والا نوشته، سی و شش تومان پول کرایه دادم. از بابت کرایه سی تومان هم حواله خداداد خان نموده، بدهد. آنها را روانه نمودم. مشغول سیاهه شدم تا ساعت سه از شب رفته. بعد نماز خوانده، شام خواستم. مرغ پلو تهیه دیده بودند. من میل نداشتم. کباب جوجه [و] کباب گوشت خوب پخته بودند. خوردم. بعد از ساعتی خوابیده، حاجی ملاحسنعلی هم رفته بود خدمت مظفرالدوله. من تنها بودم.

صبح روز پنج شنبه ۳ [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، بخاری را آتش کردند. چایی خوردیم. نعمت‌الله خان آمد. گفتیم آدم‌های او سه چهار نفر آمدند. شلاق آوردند. دو نفر [۱۸۱] [صفحه سفید است]

[۱۸۲] از این سوارهای قبه را گفتیم شلاق زدند. خلاف کرده بودند. فرستادم رفتند. کوندرق آنجا بماندند. فرستادم از قراقوش ده بار هیزم آوردند. از برای مظفرالدوله فرستادم. آنجا یکی دو نفر غریبه آمدند، رفتند. نعمت‌الله خان بود، شکرانه خان یاور. گفتیم نهار بیاورند. کباب خوبی بود. با آب گوشت خوردیم. وقت عصر ملا ولی قراقوش

⁶⁷⁴ در متن: «اولاغ»

با حاج ملا علی اکبر ملا قیدار آمدند. پسرش هم بود. تا الی بعد از مغرب بودند. آنها رفتند. آخوند قراقوشی ملا علی اکبر بود با آقا شیخ محمد صاحبخانه. شام را در بیرون تهیه دیده بودند. عدس پلو بود با طاس کباب. آوردند. من زیاد خوردم. روغنی هم قدری قند پاچیده، خوردم. نصف شب بیرون رفتم.

صبح روز جمعه ۴ [جمادی الاول]

بعد از ساعتی باز رفته، حالت خوشی نداشتم. رفتم بازدید ملا ولی الله. ساعتی آنجا نشسته، رفتم بازدید آقا کوچک، پسر مظفرالدوله. جمعی از صاحب‌منصبان بودند. سماور آوردند. یک فنجان چایی خوردم. کاغذی به مظفرالدوله نوشتم. برخاسته، آدم منزل. دیدم چهار نیم به غروب مانده نهار نخورده، یک عدد انار خریدند، آوردند خوردم. جناب ولی‌الله با دو پسرش که اسم بزرگش عبدالجلیل و اسم پسر کوچکش عبدالرسول آمدند. بودند. چایی خوردم. مطالب خودش اظهار می‌نمود از بابت ظلمی که حسن خان سرتیپ نموده و از محل قراقوش است بیرون نموده. خلاصه چند نفر از زن مرد آمدند به مرافعه، سوال جواب زیاد. تا الی بعد از مغرب بودند. بعد همه متفرق شدند. نماز خوانده، روز نهار نخورده، گفتم شام آوردند. آش کشک بود. کباب خوردم. تنها بودم. خوابم نمی‌برد. دو ساعتی نشسته، خوابیده...

صبح روز شنبه ۵ [جمادی الاول]

از خواب برخاسته، آقا شیخ محمد آخوند قراقوشی آمدند. بخاری را آتش کردند. چایی خوردم. یکی دو نفر از مشایخ قیدار علیه‌السلام آمدند. چایی خوردند. رفتند. امروز اصرار کردم نهار را با وقت آوردند. کباب [۱۸۳] خوبی بود. خوردم. بعد از ساعتی تنها بودم. خوابیدم. ساعتی از خواب برخاسته، حاج ملا حسنعلی آمد. از مظفرالدوله کاغذی رسید از سردار. کاغذی رسید، خوانده، چایی خوردم. پسر ملا ولی آمد. آخوند ناخوش است. شش هزار دادم رفت. کاغذ میرزا جواد خان آمد، شکایت از مظفرالدوله. بعد از مغرب نماز خوانده، در این مدت نمی‌دانستم آقا شیخ محمد صوت دارد. وادار نموده قدری خوانده، بد نخواند. آخوند قراقوشی هم خواند. ساعت سه شام آوردند. فسنجان مرغ بود. خوردم. خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۶ [جمادی الاول]

از خواب برخاسته، بخاری را آتش زدند. چایی خوردم. در خیال رفتن کوندرق و یا رفتن به کرسف را دارم. کجا بروم. نان خوردم. سوار شدیم، رفتیم کوندرق. آنجا رسیدیم، چایی درست کردند. خوردم. نعمت‌الله خان با چند نفر سوار رفتیم به سر وقت انبار گندم. رعیت‌ها فرار کردند. طفره زدند. چند نفر گیر آورده، شلاقی زیادی زده، بعد آمدند، گندم از انبار بردند در عمارت رعیت دیگر ریختند. تا غروب گرفتار بودیم. غروب سوار شده، نیم ساعت از شب رفته وارد شدیم به قیدار. بخاری را آتش کردند. در ساعت سه شام خوردم. رشته پلو بود [و] آب گوشت. خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۷ [جمادی الاول]

برخاسته، بخاری را آتش کردند. چایی خوردم. گفتیم مال‌ها را درست نمایند برویم کوندرق. کارها را بلکه دیده، نتوانیم برویم حمام. تا چه شود. نعمت‌الله خان چند نفر سوارهای حسینقلی خان سرتیپ هم بودند. وارد کوندرق

شدیم. نان پنیر، ماست، تخم مرغ خورده، رفتیم به سر انبار. دیروز امروز جمیعا بیست هشت خروار گندم بهره حاجی ملا حسینعلی را برآورد، در انبار دیگر ریخته، در انبار را مهر نمودیم. گل زدیم. من رفتم حمام، چایی خورده، از حمام برآمده، سه هزار به استاد سلمانی و حمامی داده، نماز خوانده، سوار شدیم.

در بین راه چند نفر شاهسون می‌رفتند. [۱۸۴] نقل نمودند که جهان‌شاه خان حسب الامر رفت به خراسان. یوسف خان سرتیپ شد. میرزا کریم خان قزوینی فراش‌باشی رییس طایفه افشار شد و اختیار جمیع دهات جهان‌شاه خان به او داده شد. می‌آید حساب آقا میرزا جواد خان را بکشد. خلاصه پیاده شده، رفتم به زیارت حضرت قیدار پیغمبر. مغرب مراجعت کرده، رفتم منزل شکرالله خان یاور. نماز را خوانده، انار آوردند. خوردیم. آمدم منزل. پسر ملا ولی بود. آخوند ملا علی اکبر قراقوشی آقا شیخ محمد بودند. شام آوردند. خورش به بود. من نخوردم. قدری کباب با نان خورده، خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۸ [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، محمد ابراهیم با علی اکبر زدند به هم، داد فریاد هنگامه. در آن بین تلگرافچی کاغذی نوشته بود. تلگراف حضرت والا را امیرخان سردار فرستاده بود. شرحی در جواب ایشان نوشته، کاغذی هم به جهت حضرت والا سردار نوشته که توسط چاپار بفرستند. کاغذی هم به جهت مظفرالدوله نوشته که قاصد گرفته به شهر بفرستد. او را فرستادم. بعد کاغذ شرح مفصلی به جهت میرزا جواد خان نوشته، سرباز برخاسته، فرستاده به محمود آباد رفت. جناب ملا ولی الله تشریف آوردند. میرزا یحیی که دهات را اجاره داشته یک وقتی قبل بر این، باز به همین خیال آمده است به دیدن بنده. رعیت‌های قراقوش آمدند. کدخدا با آخوند جاجمی با نان و قدری گردو تعارف آوردند.

رعیت‌های کوندرق آمدند. حاضرند. ملا حسینعلی کاغذی نوشته، سواری فرستادیم که گندم او را اگر مال آوردند بدهند ببرند. از صبح مشغول تحریر بودم. بسیار خسته شده، روزنامه خود را نوشتم تا نزدیک غروب بود. برخاسته، نماز خوانده، آخوند رفت. کاغذ مفصلی به احوالپرسی حسینقلی خان نوشته، دادم به نعمت‌الله خان سواری بفرستد و کاغذ مفصلی هم به مظفرالدوله در حق ملا ولی نوشته، خدمت خودشان فرستادم، بدهند ببرند. دو ساعت و نیم از شب رفته شام آوردند. باز خورش به بود. من نخوردم. کباب با نان خوردم. نیمرو هم بود با آب گوشت. خوردیم. چهار [۱۸۵] از شب رفته خوابیده...

صبح روز چهارشنبه ۹ [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، بسیار سرد بود. بخاری را آتش کردند. وضو گرفته، نماز خوانده، پسر ملا ولی با آخوند قراقوشی آمدند. چایی خوردند. رفتند. من تنها بودم. شیخ محمد رفت خدمت مظفرالدوله. عارض بود. بیکاری واداشت به نوشتن کاغذ از برای نایب الوزرا و غیر. ساعت شش از دسته رفته نهار آوردند. آب گوشت، نیمرو، کباب، مغز گردو بود. در خانه آقا شیخ محمد رشته‌پلو پخته بودند، ولی من هیچ نخورده و ندیده بودم رشته بدون برنج را پلو نمایند. خوب پخته بودند، ولی به سلیقه من خرما و آجیل داشته باشد با شیرینی خوردن، به دلیل آنکه

طعمی و مزه‌ای نداشت. طبخش خوب بود. رشته‌ها دانه دانه جدا و مغزپخت بود. روغنش هم کم بود. برادرش بود. قدری خورده، از کوندرق گرمه آورده بودند. بخاری را آتش نموده، خودم را مشغول نمودم.

جواب کاغذ میرزا جواد خان رسید. نوشته‌اند فردا می‌آیم خدمت شما. از آنجا بروم به شهر، کار خود را یک طرفی نمایم. از این قرار معلوم می‌شود اخبارات میرزا کریم خان رییس افشار و دهات جهان‌شاه خان در دست اوست و حساب میرزا جواد خان را بکشد. یوسف خان سرتیپ شد. همه راست می‌باشد. امان امان از حالت معزولی و ریاست هر دو نقلی دارد. بعد از رفتن میرزا جواد خان شخصی نقل می‌نمود امین‌السلطان تلگراف نموده به میرزا جواد خان کدخدای سبحاس را بگیرد، به تهران بفرستد. مجدالدوله هم تلگراف نموده به کدخدای سبحاس و رعیت هرکه آمد آنجا بزنید، اگرچه آدم امین‌السلطان هم باشد. من خواستم از برای میرزا جواد خان بنویسم که مبادا حرف بزنید. بد خواهد شد. استخاره نمودم. خوب نیامد. خیر خواهد رسید. چه شد و چه کردند.

وقت عصر بود، فراش‌های قراقوشی [۱۸۶] آمدند. رعیت عریضه نوشته بودند اگر شما بخواهید ملا ولی را بیاورید به قراقوش، از دست شما عارض می‌شویم، چنین چنان می‌کنیم. کاغذ را انداختم به توی بخاری سوخت. خالق فراش را گفتم انداختند به رو و پنجاه شصت عدد چوب به کفش زده، حبس نمودم. رعیت آنجه⁶⁷⁵ کاه یونجه آورده بودند. گوسفند را دادم به نعمت‌الله خان بردند. رعیت تا شب ماندند. آقا شیخ محمد از شیخعلی برگشت. مظفردوله را ندیده بودم. جواب کاغذ ملا ولی را آورده، ولی محل جواب نوشته‌اند مقصود حاصل نشد. آقا شیخ بود [و] آخوند قراقوشی. شام کباب بود، قیماق ماست. من میل نداشتم. چند لقمه از کباب خورده، بعد از ساعتی خوابیدم.

صبح روز پنج شنبه دهم جمادی‌الاول در سنه ۱۳۱۰

از خواب برخاسته، بخاری را آتش نمودند. گرمه نبود. فرستادم بخرند. چایی خوردیم. منقلی آورد. در اتاق گذارده، از آتش گرمه ریختم. خالق را مرخص نموده، رفتند به ده تا روز حرکت ما بیایند برویم به بروجرد. من تنها مانده، قدری سیاهه و روزنامه نوشتم. هوا هم ابر بود و شب را هم قدری برف آمده است، زمین را سفید نموده. متحیرم که کار ما چه خواهد شد. همه را سرگردان دارند. تا چه شود. هیچ آثار و علامت رفتن نیست.

گویند امروز میرزا محمد ولی با لشکرنویس می‌آیند اینجا سرباز را مواجب بدهند. اگر بیایند و بعضی اخبارات هم از طهران نقل بنمایند. علاالدوله چه شد، فلان فلان چه و سعدالسلطنه حاکم قزوین شد. وارد شده است. دیدن از مردم می‌نمود. می‌گویند سخنی است. می‌گویند بلکه در دهات ده فرسخ از شهر دور هستم، از جایی خبری نداریم. از آن جمله می‌گویند رضا قلی خان برادر مظفردوله، حاج مشیر پسر شیخ الاسلام، حاج سردار علی اکبر، [۱۸۷] پسر حاج وزیر خمسه مرحوم شدند. انشاءالله همه دروغ است. خبری از سلامتی حسینقلی خان برسد از همه بهتر است. می‌گویند خیلی ناخوش است. سرسام نموده. خداوند به حق خمسه النجبا شفا بدهد. بسیار بسیار آدم خوب و حیف است.

⁶⁷⁵ دهی است از دهستان افشار بخش اسدآباد شهرستان همدان

مشغول تحریر بودم. نعمت‌الله خان وارد شد. افتاد به روی پای من. به زبان ترکی ای وای آقا خانه ما خراب شد. سرتیپ مرحوم شده است. بی‌اختیار گریه کردم. قلیانی کشیده، نعمت‌الله خان را با سواره مرخص کرده، بروند. مدت‌ها افسرده نشسته، لقمه نانی آوردند خوردم. بعد از ساعتی ملاولی‌الله و پسرانش با جمعی آمدند. مشغول صحبت شدیم. میرزا موسی آمد. قلیانی کشیده، به عجله رفت برود به شهر، از آنجا به طهران. چایی آوردند، خوردم. حضرات رفتند. من برخاسته، وضو ساخته، یک نماز خوانده، پسر مظفرالدوله آمد. نیم ساعتی نشست. رفت.

میرزا یحیی یک سفره نان با چند قطعه مرغ تعارف فرستاده بود. کاغذی نوشته بود. جواب نوشته شب جمعه است. خواستم بروم به زیارت حضرت قیدار نبی علیه‌السلام. حالت به هم نکرده، نرفتم. بخاری را آتش نموده، ده شاهی گرمه خریدم. دود زیادی کرد. من همه را در خیال بودم. بعد از مغرب نماز خوانده، جیبم پاره بود. ساعتی خیاطی نمودم. شیخ محمد قدری خواند. شام خواسته، غذای بدی بود. دمی تهیه دیده بودند، ولی بسیار بد جوجه کبابی بود، خوردم، قدری هم نان ماست. هوا بسیار سرد بود. زود خوابیده...

صبح روز جمعه یازدهم [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، شیخ محمد را خواستم. آمد، بخاری را آتش نمود. ده شاهی دادم. بردند گرمه خریدند. مدت‌ها تنها نشسته، ذکام هم کرده‌ام. کدخدای قراقوش با ملا آمدند. نان خواستم. چند لقمه با گوشت مرغ خورده، تنها نشسته بودم. حاجی ملا حسنعلی آمد. رعیت مادآباد⁶⁷⁶ آمد. بار خانه آورد. جو، کاه، نان، جوجه [۱۸۸] یک عدد هندوانه بود. خواستم، آوردند. قدری خورده، چایی خوردم. بقیه هندوانه را محمد ابراهیم را خواستم. دادم. خوردند. توبه کردند. افتادند. غروب کاغذ رسید. از فرج‌الله خان از کوندرق عطا خطاب در اینکه در انبار مرا باز کرده‌اند. من دیگر نخواهم ماندن. می‌روم. شرحی در جواب نوشته بروند. برف زیاد آمده است. پاروب کردند. شب را مسمای مرغ با انار داشتم. خوردم.

هوا سرد بود. من هم ذکام بودم. خوابیدم، ولی بخاری را آتش نمودند. چایی خوردم. حالت خوشی ندارم. گفتم آتش اماج تهیه ببینند. فرج‌الله خان سرتیپ وارد شدند. مدتی گله‌گذاری نمود. نهار آوردند، خوردم. قرار شد از برای مظفرالدوله قند چایی تعارف بفرستند. در آن بین یک هزار از غلام‌ها فرار کرده بود. نمی‌توانست بگیرد. خبر آوردند در قیدار است. فرستادیم گرفتند، آوردند. بال‌هایش را بستند. وقت عصر چایی خوردند. فرج‌الله خان با سوارهایش رفتند به کوندرق. آن غلام را هم بردند. در آن بین میرزا محمد خان وارد شد. تلگرافی از حضرت والا امیرخان سردار آورد خطاب به من. همین تلگراف را به فرج‌الله خان نشان بدهید، گندم میرزا محمد خان را بدهند. میرزا زین‌العابدین خان، پسر میرزا تقی خان وارد شد. بعد از قریه گوشتین کاه جو آوردند. وقت مغرب بود. کاغذی به فرج‌الله خان نوشتم [که] اگر بتوانی بیا، والا فردا صبح بیا. دو ساعت از شب رفته بود. فرج‌الله خان وارد شده بودند. مشغول صحبت بودیم. شام آوردند. فسنجان، مرغ، نیمرو بود. خوردند. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه سیزدهم [جمادی‌الاول]

⁶⁷⁶ مادآباد. دهی از دهستان سهرورد است که در بخش قیدار شهرستان زنجان واقع است.

از خواب برخاسته، [۱۸۹] کرسی گذاشتم. چایی خوردم. شترهای زین‌العابدین خان را خریده، از برای سردار کاغذی نوشته، آدم فرستاد. رفت از شهر شترها را بیاورد. گفتند امروز سرباز می‌رود [از] شیخعلی موجب بگیرد. انشاءالله کارها صورت گرفته، بزودی خواهم رفتن. میرزا محمد خان حاضر شد. از من نوشته می‌خواهد از برای رعیت سبحاس بگیرد. نوشته دادم، رفت. نهار آوردند. کباب، آبگوشت، ماست و تخم‌مرغ بود. خوردم. بعد از ساعتی برادر آقا رسول آمد. گوسفند، جوجه، تعارف، بعضی نوشته‌جات بود، آورد. قبض رسید گرفت. رفت. حاجی ملا حسنعلی نوشته از من خواست. نوشته مهر کردم. دادم. خداحافظی نمود. رفت به سمت شهر. وضو گرفته، نمازی خوانده، کرسی را آتش ریخته، چایی آوردند. خوردم. با میرزا زین‌العابدین خان و فرج‌الله خان رفتیم به زیارت حضرت. گردش کرده، آمدم.

فرج‌الله خان سه کله قند یک گروانکه چایی تعارف فرستاده بود از برای مظفرالدوله. کله قند، پنج راس گوسفند، چهارده بار هیزم، پنج گروانکه چایی تهیه دیده بود، فردا بفرستد. هوا بسیار سرد بود. آمدم منزل. متعاقب میرزا محمد خان فرستادیم. آمد. فرج‌الله خان [و] میرزا زین‌العابدین خان بودند. مشغول شدیم. شام قیمه داشتیم. خوب طبخ نکرده بودند. کباب مرغ هم بود. خوردم. ساعتی بیدار بودیم. ساعت پنج از شب رفته خوابیدم.

صبح روز دوشنبه چهاردهم [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، فرج‌الله خان [و] میرزا زین‌العابدین خان رفتند کوندرق. جناب آخوند ملا ولی میرزا محمد خان آمدند. خواهش کرد. تلگراف مفصلی به مجدالدوله [۱۹۰] نوشته، کاغذی به مظفرالدوله نوشته، دادم. بعد کاغذی هم به حاج ملا حسنعلی و کاغذی هم به فرج‌الله خان مفصلی مشروح نوشته. نهار آوردند. نان، تخم‌مرغ، عسل، کله پاچه، ماست بود. همه خوردند. بعد روزنامه خودم را نوشته، چایی آوردند. از صبح تا ساعت سه به غروب مانده مشغول تحریر بودم. بسیار خسته شدم. کمرم درد کرد. برخاسته، وضو گرفتم. نمازی خواندم. آقا میرزا ولی خواستند بروند. تنها بودم. نگذاشتم بروند. پسرانش هم بودند. شب را مشغول صحبت بودیم و عنوان مسئله نمودیم. کتاب صنایع‌العقود از تصنیفات آخوند ملا علی قارپوزآبادی حاشیه از قبله اعلام آخوند ملا قربانعلی سلمه الله و آقا سید حسین مرحوم نوشته‌اند. بسیار خوشم آمد. به مبلغ سه هزار دینار خریدم. شام آوردند. خوردم. حضرات رفتند. من تنها خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۱۵ [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. آقا شیخ محمد میرزا محمد خان را گفتم سوار شوید، برویم کوندرق. رفتیم نزدیک ده. پسر میرزا یحیی با آخوندش می‌آمدند پیش من. آنها را هم برگردانیدم. رفتیم به ده. چایی آوردند، خوردم. نهار دو مجموعه پلو بود. کباب آوردند. خوردم. بنا بود من حمام بروم. حالت به هم کرده، آقا محمد رفت. بر او چایی آوردند. خوردم. نماز خوانده، سوار شدیم. پسر میرزا یحیی رفت منزل خودشان. من با سرتیپ و فرج‌الله خان و زین‌العابدین آمدم به قیدار پیغمبر. شب را جمع بودیم. میرزا محمد خان هم آمدند. مشغول بودیم. ساعت چهار شام آوردند. خورش مسمای مرغ و کوبیده هم بود. خوردم. در ساعت پنج خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۶ [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، بعد از صرف چایی کاغذی به شهر از برای شاهزاده رئیس تلگرافخانه نوشته و کاغذی هم به حاج مسعود نوشته، از برای آقا میرزا عبدالباقی فرستادم، ایشان به قزوین بفرستند. کاغذی آقا [۱۹۱] میرزا محمد ولی مشرف نوشته بودند. جواب نوشته، آقا میرزا ولی مجتهد تشریف آوردند با پسرانش. چایی خوردند. مشغول صحبت شدیم. آنها رفتند. نهار خواستم. آبگوشت، تخم مرغ، حلوا، ماست بود. خوردیم. گفتند شترها را از شهر آوردند. برخاسته، رفتیم به تماشای شتر در آخر طویله. دیده، جا به جا کردیم. آسوده شدند. هشت نفر شتر است. همه جوان ولی همه نر است. فراش مظفردوله را دیدم قاطرها را می برد. آوردم خانه.

کاغذی به مظفردوله نوشته، از برای آنکه آدم با بصیرت اهل خبره بفرستند بیایند شترها را ببیند و یا اینکه بفرستیم ببرند آنجا ببیند. دادم بردند. پاکی کدخدا مباشر مجدالدوله، که در سبحاس ساکن می باشد، نوشته. توسط غلامی را نموده. شرح مفصلی جواب نوشته، دادم بردند. فرج الله خان زین العابدین خان رفتند میان ده به سمت قیدار علیه السلام به گردش. من تنها مانده، مشغول تحریر شدم. وقت عصر شد. برخاسته، وضو ساختم. گفتم چایی حاضر کردند. از هرچه بیرسم می گویند نیست: کاه، جو، قند، چایی، نان، تنباکو. یک دفعه همه تمام شده است. ماشاالله جمعیت زیاد است، خداوند زیادتر فرماید. چاره چیست. باید متحمل شدن. عداوت فیما بین نوکرها هریک علاقه می آیند از دست دیگر در خلوت عارض می شوند. همه را به اغماض و سکوت گذارنیده. چاره چیست. پسر میرزا یحیی با آخوند آمدند. چایی آوردند. خوردند. مرا وعده خواستند برویم آنجا. طفره زده، آنها رفتند. شب شد. نماز خوانده، میرزا محمد خان آمد. ما مشغول شدیم. ساعت چهار شام خوردیم و در پنج خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه ۱۷ [جمادی الاول]

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. یاور آمد. میرزا محمد خان و من مشغول سیاهه نوشتن شدم. حساب محمد ابراهیم خیلی مغشوش است. تا ساعت شش گرفتار بودم. نهار آوردند. کله پاچه بود. خوردیم. بعد از نهار ملا ولی آمد. پسران کوچک مظفردوله چایی خوردند، [۱۹۲] با الله هاشان رفتند. بعد کوچک آقا با شاهزاده آمدند. چایی خوردند. تا مغرب بودند. بعد همه رفتند. بنده با زین العابدین خان و فرج الله خان رفتیم به زیارت حضرت قیدار. جمعیت زیادی از زن و مرد زیارت نموده، نماز خواندیم. برآمدیم. یک مرده ای داخل کردند. گفتند زنی است، مرده ایست، ولی مدتی بود ناخوش بوده است. فاتحه خوانده، رد شدیم. می خواستند دفن نمایند. در صحن قبری کنده بودند. ما آمدیم به خانه. شترها را آدم مظفردوله قبول نکردند. گفتند معیوب است. ناچار شترم را پس دادیم، ولی بار بقیه مانده است زمین. از برای مظفردوله نوشتم شتری بدهند از برای حملش. خلاصه شب را مشغول شدیم. شام آوردند. قیمه بود، بسیار بد. نتوانستم خوردن. قدری کباب و نان خورده، بعد از ساعتی خوابید [م].

صبح روز جمعه ۱۸ [جمادی الاول]

از خواب برخاسته، تلگراف از حاجی مسعود رسید که حضرات از تهران آمده اند. همه سلامت می باشند. بسیار خوشحال شده، کاغذی به مظفردوله نوشته، جواب کاغذ شاهزاده رئیس را نوشته، نهار خواستم. خانه آقا شیخ گوشت داده بودیم، تهیه دیده بودند. حلیم آوردند با قند روغن. خوردیم. خوب چیز بود. حضرات رفتند بیرون.

من به قدر یک ساعت خوابیدم. از خواب برخاسته، چایی خوردم. وضو گرفته، به اتفاق حضرات رفتیم خانه پسر مظفرالدوله. جمعی بودند. چایی آوردند. جعبه شیرینی آوردند. میرقاچی‌ها آمدند، زدند. مغرب شد. یاور آمد. شب ما را نگاه داشتند. پلو چلوکباب همه چیز تهیه دیده بودند. من به ملاحظه خوردن حلیم میل نداشتم. قدری کباب خورده، ساعت پنج برخاسته، آمدم منزل. خوابیدم.

صبح روز شنبه ۱۹ [جمادی‌الاول]

برخاسته، چایی خوردم. فرج‌الله خان [و] میرزا زین‌العابدین خان [۱۹۳] تهیه رفتن دیدند، بروند به دهات خودشان. حضرات رفتند. بنده تنها مانده، نهار کله پاچه بود. قدری خورده، بره املک خوبی بود. کدخدای قلعه جوق به تعارف آورده بود. کشتند در حضور من. کباب او را جدا نموده، قدری هم دادم آبگوشت بگذارند از برای فردا نهار و قدری هم از برای شب دیگر خورش تهیه نمایند. یک کاسه هم خور و غوره پیدا کردند. خریدند. بعد آقا میرزا ولی با پسرانش آمدند. چایی خوردند. شب را هم نگاه داشته، قیمه چلو بود. مسئله پرسیدم. صحبت می‌فرمودند. بعد از صرف شام رفتند. من تنها خوابیدم.

صبح روز یکشنبه بیستم [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، شکرالله‌خان یاور با برادرش سلطان آمدند. چایی خوردند. صحبت می‌نمودیم. کاغذ به فرج‌الله خان نوشته، پاشاخان آمد. مرخصی گرفت. رفت. آبگوشت از گوشت بره خوب تهیه دیده شده بود. آوردند. خوردم. بعد از ساعتی یاور رفت. دلاکی خواسته، آمد. سر مرا تراشیده، بعد به اتفاق آقا شیخ محمد رفتم صحرا. نزدیک آسیاب کنار نهر آبی وضو گرفته، دستمالی شسته، آمدم. حاجی ملا علی اکبر آمد. چایی خورد. رفت. جوان سقزی آمد. ترک تبریزی که از نواده میرزا مهدی خان شفاقی [و] یکی دو سال است در قزوین علاقه به هم نموده، مانده است. بد شعر نمی‌گوید. شب را نگاه داشته، قدری هجویات از برای اهل خمسه ساخته بود. ترکی و فارسی خواند. من نوشتم شام را مسمای بره غور داشتیم. خوردم. وقت رفتن یک تومان نیاز نموده، رفت. بعد از ساعتی من خوابیده. گوشت کباب اطاق ما بود. نصف شب گریه مرا [۱۹۴] آزار داد. دو مرتبه از خواب جسته، گریه را زدم. ناچار گوشت را آوردم نزدیک رختخواب خود گذارده.

صبح روز دوشنبه ۲۱ [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، تنها و بیکار بودم. خودم را مشغول نموده به چیزنویسی. از چند جا کاغذ رسید. جواب نوشته، نهار آوردند. حالت خوشی نداشته، دو سه لقمه نان، پنیر، گردو خورده، کاغذجات طهران و قزوین و بعضی رقعجات جمع شده بود. زیادی بی‌فایده‌ها را پاره نموده، بردم. میرزا محمد خان آمد. دو بستو⁶⁷⁷ ترشی، جاشیر، و گردو داده با سه من تبریزی برنج داده بود. جواب نوشته، هزار دینار به آدمش دادم، رفت. رعیتی آمد. سه دانه ماهی تعارف آورد. دو هزار هم به او دادم، رفت. وضو گرفته، نماز خوانده، تنها بودم. بسیار دلم خفه و تنگ شده. مغرب آقا شیخ محمد قدری آلو خریده، دادم بشورند، بخیسانند از برای صبح. قلبم می‌گرفت. در این

⁶⁷⁷ بستو: خمچه کوچک باشد که روغن و دوشاب و غیرهما در آن کنند و بستوقه معریش باشد.

مدت همه را گرمی روغن گردو خورده، هیچ ترشی نخورده‌ام. آقا شیخ محمد قدری خواند. من همه در زیر کرسی نشسته، خیال می‌نمودم. شام آوردند. مرغ‌پلو بود، ماهی با کباب بره. کباب ماهی خورده، خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۲۲ [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، نماز و دعا خوانده، بعد از چایی آلی خیسیده را آوردند. چند دانه خورده، درست خیس نخورده بود. آقا رسول کاغذ نوشته. جواب او را نوشته، بیکار بودم. کتاب نگاه می‌کردم. نهار کباب بره [و] ماهی داشتم. آوردند. خورده، خوابم گرفت. ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی آوردند. خوردند. وضو گرفته، نماز خوانده، فرج‌الله خان کاغذ نوشته بود. میرزا یحیی هم شرحی نوشته بود. جواب میرزا یحیی را نوشته، دادم بردند. رعیت را گفتم شیراز بماند. جواب مفصلی باید [۱۹۵] نویسم. شب شد. جواب نوشتم. شخصی آمد. گفت شما مگر نوشته‌اید مظفرالدوله به شاعر چیزی بدهد. گفتم بلی. گفت نوکر مظفرالدوله آمده است. ده تومان نقد یک راس اسب آورده است از برای شاعر. فرستادم به تعاقب شاعر. پیدا نشد. گفتم ببر خانه کوچک بده، شاعر می‌رود می‌گیرد. رفت. شب را با شیخ محمد صحبت کردیم. قدری خوانده، نکام کرده بود. نتوانست بخوابد. شام خواستم. آوردند. چلو خورش مرغ آلو ریخته بودند. ماهی سرخ کرده هم بود. خوردیم. بعد از ساعتی خوابیده.

صبح روز چهارشنبه ۲۴ [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، بعد از نماز و دعا چایی و قدری آب خورده، خودم را مشغول نمودم به تحریر. گوشت بره بود. گفتم کباب کردند، آوردند. خوردم. باز مشغول تحریر شده، شکرالله‌خان یاور آمد. سماور آوردند. کاغذ خداداد خان آمد. مکاری اسب‌ها را برده بودند. مراجعت کرده، خداداد خان احوالپرسی نوشته، پول مکاری را دادم. پسر مظفرالدوله امیرحسین‌خان آمد. چایی آوردند. خوردیم. گفتند ملبوس سرباز را آورده‌اند، تقسیم می‌نمایند. معطلی از برای تفنگ و فشنگ دارند. آنها برسند، دو سه روز دیگر حرکت خواهند فرمود، تا چه شود. حضرات رفتند. من با آقا شیخ محمد رفتیم سر آسیاب‌ها وضو گرفتیم. نماز خوانده، میان نهر آب رفتیم. دست پایم را نشسته، رفتیم بالای کوه. زیاد خسته شدیم. جمع دهات نمایان بود. ربع ساعتی آنجا نشسته، از سمت دیگر آمدیم پایین. به میان صحن حضرت قیدار علیه السلام رفته، از دور زیارت خوانده، مغرب آمدیم منزل. [۱۹۶] نماز خوانده، کاغذی از برای امین دربار و آقای رئیس نوشته که اگر به همدان سلامت رسیدم بدهم ببرند. مکاری می‌گفت همدان دکان بازارها را بسته بودند. می‌خواستند حاکم را بیرون نمایند. شهر خیلی مغشوش بود. ملا را می‌خواست بیرون نماید از شهر. مردم شورش کردند. درست اطلاع ندانست تفصیل چه بوده. معلوم خواهد شد. شام آوردند. فسنجان و مرغ بود. آش آب غوره جوجه انداخته‌اند. بسیار خوب بود. آش خورده، بعد از ساعتی خوابیدم. در وقت رفتن بیرون. سرم به در خورد. میخی داشت پیشانی مرا شکست. خون جاری شد. مدتی با کاغذ کهنه خون را پاک می‌نمودم، باز می‌آید. ربع ساعتی گرفتار این کار می‌بودم. خون بند شد. خوابیدم.

صبح روز پنج شنبه ۲۴ [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، در عمارت اندرونی شیخ آب جاری بود. شیخ را خبر کردند کسی نباشد، اندرون رفته تطهیر نماییم. شست و شو نمودم. از دماغ خون آمد. آب هم سرد بود. تا که پاک شده وضو گرفتم. بعد از نماز آتش

آوردند در کرسی ریختند. چایی آوردند. عندلیب شاعر آمد. ما را مشغول نمود. قدری مدح و قدری هجو خواندند. نهار آوردند. کباب بره، ماهی، آش، آبگوشت بود. خوردیم. عندلیب رفت منزلش. شیخ هم رفت. من تنها ماندم. اینک روزنامه خود را می‌نویسم.

چند نفر بچه‌دار شده، عریظه نوشته‌اند که ما را مرخص فرمایید. هزار دینار دادم. گفتم بروید بگویید با آخوند [۱۹۷] شما را مرخص نمایند. آنها هم رفتند زیر کرسی. تنها ماندم. سر به کرسی گذاشته، قدری خوابیده، برخاستم. رفتم وضو ساخته، نماز می‌خواندم. حاجی ملاعلی اکبر با آقا شیخ محمد آمدند. چایی خوردند. رفتند. میرزا زین‌العابدین خان کاغذی نوشته، قدری نان، مرغ، و بره تعارف فرستاده بود. رعیتی آمد. ماهی آورده. شاهی داده، ماهی را هم رد کردم. وکیل باشی آمد. آقا کوچک می‌فرماید فردا کوچست. به تعاقب یاور فرستادم. آمد. گفت بلی، مظفرالدوله پیغام دادند سرباز حرکت نماید. خودم هم از اینجا حرکت می‌نمایم [با] فرج‌الله خان و سوارها. تا چه شود. شب را کاغذ سرهنگ را جواب نوشته، کاغذی هم به فرج‌الله خان نوشتم که سوارها را روز برداشته بیاوید. شام آوردند. قیمه و ماهی و کباب بود. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۲۵ [جمادی‌الاول]

بسیار زود از خواب برخاسته، نماز خوانده، ساربان آمد. بار بنه مفرش را دادیم بردند. سرباز [و] حضرات همه رفتند. ما ماندیم، تا چه شود. برخاستیم، رفتیم گردش. در پیغمبر فاتحه خوانده، چایی، شمع، خریده، آدمم منزل. نهار آوردند. نیمرو بود. اشکنه با ترشی خورده، ساعتی سر به کرسی گذارده، خوابیدیم. فرج‌الله خان آمد. سماور آوردند. چایی خورد. رفت کوندرق [تا] روغن را حمل تهران نماید. وضو گرفته، نماز خوانده، تا نزدیک غروب بود یساول آمد. فرج‌الله خان کاغذی در کمال عذرخواهی نوشته بود. مبلغ بیست و پنج تومان [۱۹۸] نقد با یک قبضه تپانچه از برای بنده تعارف فرستاده بود. وجوه بازیافتی بود. جواب کاغذ را نوشته، سوارها آمدند که ما خرجی نداریم. پنج تومان قرض دادم به آنها سند گرفتم که در بروجرده به من رد نمایند. پنج تومان هم از برای اخراجات یومیه راه دادم. مغرب شد. نماز خوانده، رساله آخوند ملا قربانعلی سلمه‌الله مجتهد زنجان را مطالعه می‌نمودم. در ساعت پنج خوابیده، وقت سحر بیدار شده، چراغ را روشن نموده، دیدم به صبح زیاد مانده است. دو مرتبه خوابیدم. یک وقت دیدم صدای پا آمد. فرج‌الله خان وارد شد.

صبح روز شنبه ۲۶ [جمادی‌الاول]

برخاسته، نماز خوانده، سماور آوردند. چایی خوردیم. طاقه شال را آوردند. انداختند به گردش. دستورالعمل خودم بود. دو تومان داد به محمد ابراهیم. نوکرها را هم من تقسیم کردم. نفری پنج هزار دادم، به آقا شیخ محمد هم از خودم دو تومان. فرج‌الله خان به کوندرق، من با سوارها رفتم به سمت فوجور. باد زیادی وزید. اذیت و آزاری نمودند. نه نانی، نه آبی، نه قلیانی، هیچ نکشیده. رسم همین است. سه ساعت و نیم به غروب مانده وارد پیرمرزبان⁶⁷⁸ [شدیم]. دهکده ده بیست خانوار داشت. در خانه آخوند یکنی پیاده شده، ملک شکرالله میرزای ابهر است. همه چیز بود. گفتم بدهند به نوکرها، و سوارها هم همراه بود. خودم دو لقمه نان و سینه مرغ خوردم. سوار

678 دهی جزء دهستان بزینه رود بخش قیدار شهرستان زنجان .

شدم. وارد قوجور شده، دیدیم جای منزل هیچ نیست. فراش مظفرالدوله آمد که بیایید در منزل کوچک آقا پیاده شوید. نشده، رفتم به زاقه. یک میدان اسب بیشتر است. [۱۹۹] یک ساعت به غروب مانده وارد شده، در اینجا هم سرباز و جمعیت است، ولی منزل نیست. مفرش همراه نداریم.

کدخدای زاقه را گیر آورده، عباسقلی نام. او را برد به خانه خودش. چند نفر سرباز بود. آنها را در جای دیگر منزل داد. یک اطاق گلیم می‌بافد. وارد شدیم. اول راه نمی‌دادند. بعد دیدند عمامه در سر دارم، پذیرایی نمودند، قربان صدقه تعارف. کرسی گرم بود. اگرچه جوال بر کرسی انداخته بودند، به زحمت زیاد لحافی بهم بسته، آورد. ولی از شدت سرما کیف بود. هرچه بود رفتم زیر کرسی. وضو گرفته، نماز خوانده، سماور آوردند. چایی خوردم. گفتم به همه آنها چایی دادند. مغرب شد. کدخدا نشست. نقل‌ها می‌نمود از ظلم علی دوکی. پسرعموی فتح‌الله‌خان می‌باشد. عجب در آن هست که آن حضرات در تهران درگیرند. مع هذا آمدند. چهارصد تومان از آینده گرفته، رفته اند. دفعه دیگر آمده‌اند از بیابان. هر دفعه بیست و پنج بار گندم بارش بود. برده‌اند، قریب یکصد گوسفند.

در این دفعه چهارم چهار نفر آمدند. از آدم‌های حسن خان به ضرب چوب سی تومان گرفتند. دفعه دیگر هشت تومان که باید خرجی از برای محمد حسین خان به هم ببرند به طهران و همچنین از قوچور گرفته‌اند. عجب از این دارم ابوالفتح خان در سه چهار روز قبل آنجا بوده، آدم‌های آنها آمده‌اند. [۲۰۰] پول می‌گرفتند از رعیت به ضرب چوب. این بدبخت از ترس نفشش بر نمی‌آمده. به رعیت گفته است می‌روم به طهران، حکم و مامور می‌آورم. رفته‌اند. چنین ملکی چه فایده دارد. بفروشد بهتر است. اینکه مالک و صاحبش نیست. کدخدا را دیدم. نمی‌توانست راه برود. قسم می‌خورد از بس که مرا با چوب بیل زده‌اند کمر و دستم عیب کرده. آمدند مرا از خانه‌ام بیرون کردند. دست زن بچه‌ام را گرفته، رفتم. آنها آمدند در سایه، در میان خانه نشستند. ملحفه در خانه زیاد داشتم. پنج شش ماه نشستند. بعد آنچه در خانه داشتم، حتی جاروب را، همه را، بردند. آن بود.

ابوالفتح خان رفت به طهران. حکم آورد از برای جهان‌شاه خان بگیرد. فقره احتشام‌الدوله اتفاق افتاد. می‌گوید قریب چهارصد خروار غله خود ابوالفتح خان در روز روشن مال آوردند، بردند. همانست که رفته است. امین خلوت است آمده است، آنچه غله داشت برده به عصمت‌آباد، قریه. خودش هم رفته است. کدخدا می‌گوید شبی پانزده بیست نفر کشیکچی در میان ده داریم. هرشب می‌آیند، می‌ریزند از خان‌ها اسباب و گوسفند می‌برند. عجب وضعی و ولایتی است. اگر بخواهم این تفصیلاتی که کدخدا نقل می‌کند بنویسم، یک کتاب کلیات خواهد شد. امیرخان باشد تا وقت دگر. امروز زیاد زیاد خسته شده‌ام. پاهایم و کمرم و بال‌هایم همه درد می‌کند. هیچ حالتی ندارم. به آدم ناخوش می‌مانم. [۲۰۱] ولی حسنی که دارد کرسی زیاد گرمیست. و میل به شام ندارم. اگرچه چیزی هم نداریم، مگر مرغ کباب.

خیالم این است بخوابم ولی از شدت خستگی خوابم نمی‌برد. شب آبستن است، تا چه زاید سحر. کاغذ مظفرالدوله سربازی آورد. نوشته‌اند فردا بیاید اینجا، اطراق است، شما را ببینم. کاغذی هم از شهر شاهزاده رئیس تلگرافخانه نوشته‌اند محرمانه که حسب‌الامر باید در بین راه معطل بشوید. در دهم ماه نو به شهر همدان وارد بشوید. خداوند

خیر فرماید. یقین از برای قضیه مغشوشی شهر است. جواب کاغذ هر دو را نوشته، دادم بردند. یکی دو لقمه نان [و] کباب مرغ خورده، ماست هم بود. جرات نکردم بخورم. جایم خوب گرم بود. خوابیدم. ولی صاحبخانه کدخدا پیش ما خوابیده بود. از بس که آه ناله کرد، برخاست پسرش را بیدار کرد. خوابیدم. مرا بسیار اذیت و بی‌خواب کرد.

صبح روز یکشنبه ۲۷ [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. مال‌ها را درست کردند. بردیم قجور خدمت مظفرالدوله، تا چه شود. بمانیم در آنجا و یا برویم. وارد قجور شده، رفتم منزل کوچک. قلیانی کشیده، احضار به اندرون شده، رفتم خدمت ایشان. دو قلیانی کشیده، شش هفت تلگراف امیرکبیر دستخط رسیده بود. خوانده، در دستخط این بود باید به تائی بروی، دهم ماه نو وارد همدان بشوی تا امین نظام برسد. بنده به اصرار مرخصی گرفته، آمدم به تزلو. از قجور تا تزلو دو فرسخ است. در نیم راه ده بود. سورین مال عمیدالملک است. در میان باغ‌ها آمدم. پنج ساعت به غروب مانده وارد تزلو [۲۰۲] شدیم. یک لقمه نان پنیر خورده، کدخدای حاج شهاب‌الملک آمد. حال احوال پرسیدم. در خانه حاج عبدالرحیم رعیت فتح‌الله‌خان منزل نموده، گفتم یک هندوانه پیدا کردند. بسیار گشنه بودم. خورده، درست بخاری را برشته نموده. باران سرکرده، هوا بر هم خورد. باد طوفانی شد. چایی آوردند خوردیم، ولی بخاری را متصل آتش می‌نمودم. کرسی هم بود. وقت مغرب برف آمده، ساعت از شب رفته، برف باد بود. شکرالله‌خان یاور آمد و نشسته صحبت می‌نمودیم⁶⁷⁹. شام آوردند. رشته‌پلو، آبگوشت، مرغ، ترشی بود. من هم گرفته بودم. با میل خورده، بعد از ساعتی صاحب‌خانه رختخواب خوبی آورد به استراحت. خوابیدم. خود صاحب‌خانه هم پیش ما خوابید.

صبح روز دوشنبه بیست و هشتم [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، حمام لازم بود. چراغ را روشن نمودند. بخاری را آتش کردند. من برخاسته، میرزا ولی نشسته، چایی آوردند. یکی دو نفر از رعیت‌های فتح‌الله‌خان آمدند. آمد نشستند. یک گوسفند تعارف آوردند. قدری نشسته، رفتند پیشواز مظفرالدوله به تعاقب یاور و سلطان فرستاده، آمدند. و شب حلیم مرغ سفارش کرده بودم. نهار آوردند. حلیم خوبی بود. خوردیم. شکرالله‌خان یک تخته جاجم کار ولایت خودشان بسیار خوب بود از برای ما تعارف آوردند. بعد یاور هم فرستاد با تخته جاجم دیگر آورد، تعارف داد. این ناخوشی در من نیست. اصرار کردم شکرالله‌خان یاور با آن دو نفر علی ولی دزد نامی [۲۰۳] آشنا هستی، بفرست بیایند این جا. گفت از مظفرالدوله می‌ترسیدند. اطمینان داده، آمدند. هر دو جوان‌ها رشید بلند قامت با یراق اسباب همه چیز همراه داشتند. نیم ساعتی نشستند، ولی مضطرب بودند. معلوم بود از حالتشان. یک فنجان چایی خوردند. رفتند.

چهار ساعت به غروب روز دوشنبه مانده، بعد یاور هم رفت. یک بره خریدم. به پنج هزار دادم کشتند. در حضور من خرد می‌کردند، کبابی نمایند. قدری هم از برای سوارها دادم بردند، که آبگوشت بگذارند بخورند.

⁶⁷⁹ حاشیه مولف: «پاشا خان غلام هم دیشب وارد شد. در این خانه جا نبود. رفته است جای دیگر. بعد سوارهای فتح الله خان آمدند. یک گوسفند تعارف آوردند. رفتند پیش...»

چایی خورده، تیمم نموده، نماز خواندم. آردل آمد [که] تشریف بیاورید. مظفرالدوله می‌خواهد راه دور برود⁶⁸⁰. رفتم اندرون، سوال جواب زیاد، عاقبت قرار بر این شد کاغذ بنویسند و آدم مخصوص بفرستند خرم‌آباد. سبز علی بیگ نام را تعیین فرمودند. من آمدم منزل. امیرحسین خان آمد. پاکتی امیرزاده خانم از برای حضرت والا نوشته‌اند. خودم هم در کمال عجله عریضه‌نگار شده و هیچ ندانستم چه نوشتم. بسیار به عجله نوشته، سر پاکت را بسته، دادم. گفت امشب می‌روم غروب شد، اگر خدا بخواهد مقدر شده باشد. هوا (...) شد. فردا من هم از این جا حرکت خواهم کرد به سوی شهر والا. پس فردا شب آبستن است. تا چه زاید سحر. تدبیر انسانی با تقدیر الهی هیچوقت مساعده ننموده، خیالم این است بروم در شهر بمانم، تا آنکه از حضرت والا دستورالعمل برسد، آنوقت حرکت نمایم و هرچه مردم فرمایند اطاعت نمایم. مغرب شد. مشغول شدیم از برای حاج شهاب‌الملک عریضه نگارده که بعد از ورود به همدان به عربستان بفرستم. در ساعت سه از منزل [۲۰۴] مظفرالدوله شام آوردند. خود نان هم آبگوشت داشتیم، ولی من میل نداشتم. هیچ نخوردم. تا ساعت چهار مشغول تحریر شده، در پنج خوابیدم.

صبح روز سه شنبه بیست نهم [جمادی‌الاول]

از خواب برخاسته، هوا بسیار سرد بود. بخاری را آتش کردند. برخاسته، رفته سر نهر آب. سر صورت را شست شو نموده، آمدم لب بخاری. چایی آوردند. از خانه فتح‌الله‌خان نان و مربا تعارف آوردند. انعامی دادم. بعد از ساعتی از منزل مظفرالدوله نان هندوانه نقل تعارف آوردند. انعامی به آدمش داده، هوا آفتاب بود. گفتم حلیم درست کرده‌اند. بیاورند بخوریم. مال‌ها را درست نمایند، برویم، تا چه شود. شش هفت نفر رعیت فتح‌الله‌خان از نوکرها آمدند اطاق. جمعیت پر شد. قدری نشستند. من برخاستم. آنها هم برخاستند. رفتند آش را آوردند. چند قاشقی خورده، مال‌ها را درست کردند. آجودان آمد [که] من هم می‌آیم. گفتم ماست درست کرده، بیا. چهار ساعت ربع کم به غروب مانده سوار شدیم. هوا بسیار بسیار سرد بود. تا سر گردنه عجب حد سامانی خداوند قرار داده، فیمابین زنجان و همدان یک کوهی کشیده شده. چندان ارتفاع هم ندارد، ولی معلوم و معین است تا سر گردنه، آن طرف زنجان این طرف همدان از کوه سرازیر شده.

هوا بسیار ملایم، آفتاب خوبی شد. ولی همه جا برف [و در] بیابان کوه‌ها سفید [بود]. دو راه بود. راه بالا یکی دو ده سر راه است. راه پایین دهی سر راه است، می‌آید از پیش دهکده رد می‌شود تا به قیزچه می‌رسد. می‌گویند سه فرسخ است، ولی (...) زود و خوب آمدیم. یک ساعت نیم [۲۰۵] به غروب مانده رسیدیم به قیزچه. ملکی حسام‌الملک است. سوار پیش فرستاده بودم منزل بگیرد. منزل بسیار بسیار بدی گرفته است، خانه رعیت فقیری. دیروقت بود. ناچار پیاده شده، گرم شدیم. چایی خوردیم. رعیت نقل می‌نمود به این عبارت عابدین بیگ سرباز پایش را جمع نمود. در دو فرسخی اینجا دهی است. نامش دمه است. قریب پانصد خانوار است. یکصد خانواده‌اش همه سید است. حکم کرده است همه سادات بروند به شهر. گفتم برای چه؟ گفت کمک ملا عبدالله بشوند. پادشاه حکم کرده است فوج بیاید همدان را خراب نماید. سادات همه بروند، کفن به گردن اندازند، جلوی آن فوج بروند

680 در متن: «بود»

که سر از تقصیر آنها بگذرند. نمی‌دانم در شهر چه آشوبی است، تا برویم ببینیم. اللهم اصلح کل فاسد من امور المسلمین.⁶⁸¹

از شب یک ساعت گذشته از تزلو هندوانه تعارف آورده بودند. همراه برداشته، امشب شب چله بزرگ، شب یلداست. گفتم هندوانه را آوردند. قدری خورده، تنها و بیکار بودم. دو قلیانی کشیده، قدری چیز نوشته، گفتم کباب درست چلو قیمه از نهار روز را آوردند. آبگوشت هم بود. قدری کباب نان با ترشی خوردم. خوابیدم. واقعا عجب شب طولانی بود. چند مرتبه از خواب برخاسته، لاله را روشن نمودم. دیدم به دسته زیاد مانده است. صبح نشده است. ناچار خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه غره جمادی الثانی

از خواب برخاسته، به قدر یک میدان دور شدیم. دیگر برف هیچ در صحرا ندیدم. هوا هوای بهار، آفتاب بسیار خوبی ملایم، بلکه عرق کردم. در سواری یک فرسخ [۲۰۶] رفتیم. آجودان با خیاطباشی می‌روند به شهر. احوالپرسی نمودم. گفتند آجودان بنا بود به شهر بیاید. مرا هم فرستادند از برای خرید قند چایی و سایر اسباب، اگر یک پوستین گیر آید بخرم. قدری با هم صحبت نمودیم. همراه رفتیم. آنها گفتند هوا خوش است، ما را مرخص فرمایید برویم. اگر وقت داشتیم می‌رویم به شهر والا شب را در باران می‌مانم. فردا از آنجا می‌رویم به شهر. خداحافظی کردند. رفتند. من هم از بس که هوا خوب بود، خواستم بروم. باران دیدم. مال‌ها صدمه خواهند خورد و لزومی ندارد. ساعت پنج به غروب مانده وارد آق‌تپه شدیم. یک دانگ و نیم مال ساعدالسلطنه است. چهار دانگ و نیم مال تاجر همدانی است. در بالاخانه منزل نموده، کرسی هم بود. قلیانی کشیده، نان، گوشت کوبیده، تخم‌مرغ، انگور آوردند. خوردم. یک ساعت در بالای بام‌ها گردش نمودم. هوا خوب بود. بعد آدمم اطاق. گفتم گرمه آوردند. خودم را مشغول نموده، بخاری را آتش نموده، سماور آوردند. خوردم. آتش بخاری را ریختم به کرسی. مجددا گرمه آوردند. بخاری را چیده، خودم را مشغول نموده.

نزدیک غروب در بالای بام گردش می‌نمودم. ماه را دیدم و شتر زیادی خالی می‌رفت. گفتند اردبیلی بیشتر در شهر بود. دکان بازار بسته بود. بار نشد بگیریم. خالی بر می‌گردیم. چند نفر رعیت می‌بودند. نقل نمودند و دمه ده عابدین خان قریب سیصد خانوار می‌باشند. به هر سیدی پنج هزار نقد داده، همه رفته‌اند به شهر، و خرجی شهر آنها را هم می‌دهد. گفتم از برای چه؟ گفتند والا نمی‌دانم. شهر رفته‌اند. سرباز خودش را [۲۰۷] خبر کرده، در شهر می‌باشند. بعضی می‌گفتند چند روز بود دکان بازار را گشاده بودند. باز بسته‌اند. بعضی می‌گفتند علاف، بقال، خباز، قصاب باز است. سایرین بسته‌اند. در شهر می‌گفتند ظل‌السلطان خواهد آمد و یا امیر خان سردار. این شهرت هم در شهر بود، ولی هیچ معلوم نیست چه خواهد شد. مغرب را زیاد سرد شد. در ده هم دو جا عروسی بود. آمدم اطاق. نماز خوانده، کرسی را باز آتش ریخته، خوب گرم کردم. امشب را هم خوب می‌گذرانیم. چه فردا شود، فکر فردا کنیم.

صبح روز پنج‌شنبه ۲ [جمادی الثانی]

⁶⁸¹ به فارسی: «خدایا هر فساد و نابسامانی را در کارهای مسلمانان اصلاح کن.»

از خواب برخاسته، کرسی آتش هیچ نداشت. ورک⁶⁸² حاضر بود. قدری در بخاری آتش زده، چایی خوردیم. اسب پاشا خان لنگ آمده، پیاده سواره گفتم برود و ما هم سوار شدیم. بسیار بسیار هوای خوبی بود. نیم فرسخ کمتر رفته، ساعدالسلطنه عبدالله خان بنای آبادی گذارده و یک ده خوبی چهار خیابان قرار داده. خیابان‌ها وسیع، خانه رعیت همه بزرگ با وسعت و حمام بزرگی دیدم ساخته‌اند. عمارت اربابی در وسط خیابان آب زیادی [داشت]. از آنجا رد شدیم. یکی دو ده بزرگ دور به نظرم آمد. رعیت زیادی دیدم. همه گندم می‌پرند به شهر، همه از دهات دور و نزدیک. پرسیدم، گفتند مال عابدین خان است.

همه ساله رسم و معمولی است [که] در هر جفتی دو بار غله به شهر می‌بریم. امسال پولش را گرفتند. حال نوشته‌اند از برای کدخدایان، بنابراین آنچه پول کرایه گرفته‌اند رد نمایند. باید گندم بیاورند. امسال خرج من زیاد است، این است که گندم می‌بریم به شهر. در هر یک میدان راهی یک دسته رعیت بود. بار کرده، می‌رفتند. [۲۰۸] جاده وسیع بزرگی [بود]. ساعت شش به غروب مانده وارد ماران شدیم. یکی دو خانه دیدیم. خوب نبود. باز آمدیم به همان خانه که وقت رفتن افتاده بودیم. صاحبخانه به مشهد رفته بود. پسرانش بودند. آمدند اتاق را فرش نمودند. نان پنیر، تخم‌مرغ، انگور، حلوا آوردند. قدری خورده، من رفتم به میان ده به گردش.

ماشالله ده بزرگی است. می‌گویند هزار خانه است. به اعتقاد من زیاده‌تر است. خانه‌ها هم همه بزرگ. قلعه اربابی دو حمام دارد. مسجد خوبی ضعیفه ساخته است. چند نفر غریب در آنجا بودند. دو ساعت و نیم در کوچه‌ها گردش کردم. آدم منزل. بخاری را آتش دود زیاد کرد. برادر صاحبخانه از شهر آمد. گفتم کرسی فکر کن. رفت کرسی، دو لحاف جاجیم، همه چیز آورد. کرسی را گرم کردیم. این صاحبخانه نقل می‌نماید شهر مغشوش است، ولی ملا عبدالله رفت به تهران. امام جمعه تهران نوشته است بیا، اگر نیایی بد می‌شود. خواست برود، باز مردم اجماع کردند نگذارند. ناچار ساعت در ساعت سه از شب رفته، پنهان از مردم رفت به تهران. حکومت با عابدین خان است. چهار فوج را خبر کرده، همه در شهرها حاضرند. برای چه معلوم نیست. شاهزاده هم در شورین است. از این قبیل نقل‌ها می‌گویند. صداقت و یا تکذیب نمی‌دانم. صندوق‌خانه این اطاق را برداشته، دکان عطاری یا بقالی درست نموده‌اند. یک در از کوچه گذارده، در دیگر از این اطاق دارد بسته است. ولی زیادی از رعیت جمع معلوم نیست از برای خرید آمده‌اند و یا صحبت قال مقالی است.

نماز مغرب و عشا را خوانده، [۲۰۹] روزنامه خودم را نوشته، صدای دهل آمد. گفتند در همسایگی عروسی است، انشاءالله کار خیر خواهد بود. از شر همدان خلاص شده، برویم⁶⁸³. تا خدا چه مقدر کرده باشد. دو ساعت و نیم از شب گذشته بود. قلیانی کشیده، شام خواستم آوردند. بخوردیم. دستورالعمل به محمد ابراهیم و عبدالله بیگ داده، یکی از این سوارهای قبه داده‌ام بروند شهر خانه اجاره نماید که وقت رفتن ما معطل نشویم در بازار و کوچه. ساعت سه و نیم از شب رفته خوابیدم.

صبح روز جمعه ۳ [جمادی‌الثانی]

⁶⁸² نام بخاری است که آن را سوزند و آتش آن بسیار تند و تیز می‌باشد خصوص برای نان پختن و بریان در تنور گذاشتن.

⁶⁸³ حاشیه فهرست‌نویس: «همدان»

برخاسته، نماز خوانده، محمد ابراهیم را با دو نفر غلام‌ها روانه شهر نموده. بعد از ساعتی خودم سوار شده، اسب پاشا خان نمی‌توانست بیاید. او ماند. دو هزار دادم به او. ما آمدیم باغات زیاد، یک فرسخ به فاصله دهکده بزرگی [بود]. گفتند مال ساعدالملک است. رد شدیم. ده بزرگ معتبر از دور نمایان بود، هوا هم ماشاءالله بسیار خوش. به سرچشمه آبی رسیدیم. ماهی زیاد زیاد داشت. آب چشمه هم زیاد بود. پیاده شده، قلیانی کشیده، سوار شدیم. یک فرسخ و نیم به شهر مانده قهوه‌خانه در سر راه بود، باغات زیادی. اسم ده را پرسیدیم. در خاطرم نیست. همه جا باغ بود. نزدیک شهر سواری ایستاده، منتظر ما بود. آمدیم. وارد شهر شدیم. کاروانسرا زوار می‌افتد. خسته بودم، وقت تنگ. حرفی نزدیم.

چهار ساعت به غروب مانده بود. گفتند خانه پیدا نکردیم. یک لقمه نان و ماست انگور خورده، رفتم پستخانه را پیدا نموده. سرای گمرک مال آقا میرزا احد است. پسر و دانی‌پسر اعتضادالسلطنه رئیس پستخانه است. آشنا بودیم. جویا شدم. [۲۱۰] گفت پست خرم‌آباد الان می‌رود، پست تهران غروب‌ی. خواهش کردم نیم ساعتی نگاه دارید. قبول کرد. آدمم خانه. کاغذ حاج شهاب‌الملک نوشته بودم، سرش را نوشته، دادم بردند. دیگر مجال نشد از برای خرم‌آباد بنویسم. کاغذهای تهران را بین راه نوشته بودم. ناتمامی داشت. نشسته، همه را تمام کردم، دادم بردند رسانیدند. مجدداً خودم برخاسته، رفتم بازار.

جمعیت زیادی الحمدالله امن و امان، ولی سرباز زیاد زیاد است. همه کاروانسراها پر است. از برای چه جمع کرده‌اند، نفهمیدم. نقل کردند شب قبل ملا عبدالله با دو سه رفتند تهران. خلاصه چند دانه لیمو با پرتقال خریده، زیاد بود. ندانستم از کجا آورده‌اند. رفتم حمام بازار. از حمام برآمده، نماز مغرب آدمم منزل. نشسته بودم. لیمو پرتقال⁶⁸⁴ را خورد[م]. چند نفر زوار کربلا آمده بودند. زنجان می‌باشند. این‌ها مرا شناختند. گفتند فردا می‌رویم زنجان. کاغذی از برای سید حسن و کاغذی از برای شاهزاده، رییس توپخانه نوشته، بدهم ببرند. آن چاوش نقل می‌نمود در کرمانشاهان ناخوشی شدت داشت. از شهر بیرون رفته بودند. امیر نظام شاهزاده وکیل الدوله به طاق بوستان رفته بودند. خلاصه چند کلمه هم از برای اجزا مظفرالدوله مختصری نوشته، خسته شدم. نماز هم نخواندم. گفتم شام چه دارید. کباب، انگور، تخم‌مرغ بود. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۴ [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته، منزل بسیار بسیار سرد [بود]. آتش روشن نموده، آجودان آمد. می‌خواستم مرخص بشوم. دیروز رفتم جهانسوز میرزا را در شورین دیدم. بعضی فرمایشات نمود. کاغذ مظفرالدوله را دادم. استر که ما آورده بودیم، گفت اسباب خریده‌ام باید ببریم. دادم بردند. چایی خورده، رفتم [۲۱۱] منزل. آقا سید عبدالمجید را به زحمت زیاد پیدا نموده، بسیار دور بود. وارد شده، طلاب را درس می‌فرمودند. اصول بعد عنوان فسخ نمودند. طلاب متفرق شدند. از این قبیل مطالب صحبت [بود]. در آن بین عربی آمد. به زبان عربی گفت. صبح زود شاهزاده رفت. من برخاسته راه را گم کرده تا آنکه تلگرافخانه را پیدا نموده، رفتم. پسر مشیر چند نفر دیگر بودند. دو کلمه مختصر اظهار ارادت‌ی شد.

684 در متن: «پارتقال»

برخاسته آمدم بازار. بین راه چند لقمه نان خورده، دو عدد پیراهن فرنگی خریده، تاجر تبریزی بود. ما را شناخت. گفت از تهران حاجی محمد اسماعیل ارباب نوشته بودند حاجی خانم زن حاجی میرزا محمود مرده است. حاجی میرزا محمود خانه خریده به پانزده هزار تومان. نفهمیدم یعنی چه. در تهران خانه داشت. خلاصه برخاسته، رفتم حمام بازار. سرکیسه کرده، برآمدم. نیم ساعت به غروب مانده، آمدم منزل. هندوانه خریدند. آوردند. خوردند. چایی خوردم. آتش نموده، سیاهه محمد ابراهیم از بابت اخراجات یومیه نوشته، پولی از برای خرج دادم. نقل نمودند. تلگراف کرده، آمد. حکومت با حسام‌الملک است. در میان بازار می‌گفتند حاکم پدر سیف‌الدوله است. خواهد آمد. حکومت را داده‌اند به ناصرالملک، او داده است به عضدالدوله. از این قبیل اخبارات زیاد است. تا چه شود. تلگرافی از تهران آمده است که ابن مشیر معزول است، بلکه مقصر باید برود تهران. نماز خوانده، گفتم هرچه دارید بیاورید. کباب بود. قدری نان کباب خورده، خوابیدم.

صبح روز یکشنبه [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته، برف در کمال شدت می‌آید. [۲۱۲] چایی خوردم. فرستادم خانه اجاره نمایند در محله نزدیک قلعه. خانه آقا رسول شمشیرساز را اجاره نمودند. اسباب‌ها را دادم بردند. بعد از تعاقب خودم رفتم. جمیع دکان بازار همه بسته بودند. جز خبازی و قصابی کسی باز نبود، حتی بقال‌ها. آمدم منزل. نان پنیر ماست آوردند. خورده، سوارهای قبه آمدند. عجز لابه کردند خرجی نداریم. آنچه گفتند کج‌خلق نموده، برخاستم. رفتم بیرون نزدیک خانه بگلربگی رسیده، پرسیدم گفتند تشریف دارند. تازه نهار خورده بودند. دست می‌شستند. من وارد شدم. گفتم پیغمبران را تکبری نیست. شما دیدن نکردید، بنده آمدم. اصرار کرد نهار خورده‌اید؟ گفتم بلی. حکیم‌باشی آنجا با سرهنگی دامادش این‌ها دو قلیانی کشیده رفتند از بدرود.

جهانسوز میرزا نقل نمودند حسام‌الملک دویست تومان یک اسب پیشکش برد. مع هذا بد گذراند. به توپچی سرباز فحش داد، به حاجی میرزا حسن بد گفت، تا آنکه مردم شورش نمودند. دو نفر درویش کابلی وارد شدند. گفتند مرشد شاهزاده جهانسوز میرزا است. سماور آوردند. فرستادند دو نفر نوکرهای خودش میرزا احمد نام و غیره حاضر شدند. با تار یکی می‌زد، یکی میخواند. تار را خوب زدند. تا یک ساعت به غروب مانده من بودم. اصرار نمود شب را بمانید. قبول نکرده، برخاستم. خودش که مهمان بود. رفتم بازار. دیدم بعضی باز کرده‌اند. نماز نخوانده بودم. هوا هم سرد بود. رفتیم حمام. برآمده، سر حمام نماز خوانده، در بین راه چند دانه لیمو و سیب خریده، آمدم منزل. آتشی روشن نمودند. کرسی گذارده‌اند.

صاحبخانه آمد. یک ساعتی [۲۱۳] با او صحبت نمودیم. از وضع ولایت حسام‌الملک چه گفت، کسبه چه گفتند. به آهو می‌کنی غوغا که بگریز / به تازی هی زنی اندر دویدن. حقیقت همه افساد زیر سر همین چند نفر است، والا کسبه و آخوند بیچاره کاری و خبری ندارد. خداوند عاقبت امور را به خیر فرماید. سه ساعت از شب رفته بود، گفتم شام بیاورید. الحمدلله از آن کاروانسرای خراب کثیف⁶⁸⁵ پر از سرباز خلاص شدیم. عجالتاً آسوده هستیم تا بعد چه شود و خدا چه بخواهد. شام آوردند. چلو تهیه دیده بودند. خوردیم. بعد از ساعتی خوابیده...

685 در متن: «کسیف»

صبح روز دوشنبه ششم [جمادی الثانی]

از خواب برخاسته، چایی خورده، بعد از ساعتی برخاستم بروم بازار. دیدم بگلربگی می‌آید خانه ما را بلد بشود. گفت حسین خان سرهنگ اینجا می‌خواهد تشریف بیاورند. مراجعت به خانه نموده، سماری حاضر نموده، تشریف آوردند. دو فنجان چایی خوردند. چند قلیانی کشیده، به اتفاق رفتم تا در خانه ایشان خداحافظی نموده. من رفتم بازار ایشان به خانه رفتند. وعده دادم شب را هم، به بازار رفته، یک پیراهن یک جفت دستکش خریده، رفتم حجره حاجی عبدالمجید تاجر تبریزی. نان کباب آبگوشت آوردند. خریدیم. خیاطی آمد. عبای خود را دادم از برای میرزا عبدالله سرداری بدوزند. قطیفه خریده، قند، چایی، شمع خریده، من رفتم حمام قبله. توی آب رفته، برآمدم. در حجره نشسته، رفتم خانه بگلربگی. شب ما را نگاه داشت. دو نفر آدم داشت. یکی تار میزد، یکی می‌خواند. حکیم‌باشی آقا میرزا حسن باقی آمدند. تونکابنی ولی در همدان ساکن می‌باشد. قدری تخته بازی کردیم، نه از برای نیت برد. حکیم‌باشی رفت. شام آوردند، [۲۱۴] فسنجان. یک خورش غریبی تهیه دیده بودند. خوردیم. در سمت کرسی جای مرا انداختند. در سمت دیگر جای عبدالله میرزا را انداختند. خود بیگلربیگی در کنار بخاری خوابیدند. چراغ می‌سوخت. قبل از اذان برخاسته، بخاری را آتش نمودند. برخاستم نمازی خوانده، بگلربگی اصرار نمود به عبدالله میرزا نماز بخواند. ناچار برخاست، نمازی خواند.

صبح روز سه شنبه هفتم [جمادی الثانی]

قرآنی خوانده، چایی خوردیم. فرستادم خانه مشیر تلگرافی احوالپرسی. معلوم شود تلگرافی از برای ما تلگرافی آمده است یا خیر. دیروز وقت عصر آقازاده پسر شاهزاده خانم آمد دیدن ما. خبر نداشتیم شاهزاده خانم از قزوین آمده است. خیال ما اینجاست برویم شاهزاده خانم با بگلربگی تا چه شود. چند نفر آمدند. رفتند. بنده با بگلربگی برخاسته، رفتم دیدن شاهزاده خانم. در اندرون زیر کرسی نشسته بودند. سماور حاضر بود. بخاری را هم آتش نمودند. یک فنجان چایی خوردیم. یک مجموعه شیرینی آوردند، یک نعلبکی شربت به. چند دانه از شربت به خوردم. وفات آقا سید کاظم را با دختر نایب صدر نشنیده بودم. نقل نمودند. زیاد افسوس خورده، چند قلیانی کشیده، برخاستم.

سر راه به دو سه نفر اطفال فرنگی یهودی درس می‌خواندند، رفتیم آنجا. پنج اطاق است، نمره به نمره. می‌گفت قریب چهارصد شاگرد دارم. نیم ساعتی در آنجا نشسته، برخاسته، رفتم خانه بگلربگی. چند نفری از تاجر و کسبه و اهل نظام آمدند، رفتند. نهار آوردند. چلو بود، مسمای مرغ، کوبیده. ولی چلو بسیار بد بود. از کوبیده خورده، من برخاستم. خداحافظی نموده، رفتم به گردش. قدری در کوچه‌ها گردش نموده، رفتم حمام. خلوت بود. حنا گرفته، ساعتی بوده، برآمدم. نماز خوانده، رفتم سرای میرزا کاظم، حجره حاجی عبدالمجید تبریزی. قدری فشنک دستمال خریده، یک فنجان چایی [۲۱۵] خورده.

نزدیک غروب برخاسته، رفتم خانه حاجی عبدالمجید در محله امامزاده یحیی که هیچ این محله را ندیده بودم. ارتفاع دارد. از سایر محله‌ها زیادتیر معتبر است. محله شیخی هم هست. غروب وارد خانه حاجی شده، نوکرها را فرستادم بروید خانه، من اینجا می‌خوابم. چایی حاضر بود. چایی خوردیم. مشغول صحبت شدیم. خانه بدی

نبود. وضعش هم علی‌الظاهر بد نیست. با حاجی اسمعیل که در تهرانست شراکت دارند. نماز خوانده، شام خواستم. اتاق بسیار سرد است، اگرچه کرسی دارد. شام آوردند چلو خورش مسمای مرغ غوره کدو بوده، خوردیم. بعد از ساعتی خوابیده، حاجی تاجر پاشا با شاگردش سید آنجا خوابیدند. شب چند مرتبه برخاسته، آب خورده.

صبح روز چهارشنبه ۸ [جمادی‌الثانی]

گرگ میش بود هوا. برخاسته، نماز خوانده، سماور آوردند. دو فنجان چایی آوردند. خورده، اول آفتاب شاگرد حاجی را برداشته، رفتم به زیارت امامزاده یحیی. محل معتبری بقعه و دستگاهی دارد. فاتحه خوانده، رفتم به دارالحکومه که سیف‌الدوله می‌نشست شاهزاده را تاراج نمودند. تماشا کرده، اروسی پنجره را شکسته بودند. مشغول تعمیر بودند. از آنجا رفتم خانه شریف‌الملک. چند نفر از تجار بودند. سماور آوردند. نان مربا آوردند. دو ساعتی در آنجا نشسته، برخاستم. آدمم منزل. نقل نمودند باز امروز بازار و دکان را بسته‌اند هرزگی مردم. آدم‌ها نهار می‌خورند. گفتم نان پنیر ماست آوردند. چند لقمه خورده، روزنامه خود را نوشته. پاشاخان که در ماران اسبش مانده بود الان آمد. می‌گوید دیشب وارد شده، منزل را پیدا نکرده، حال آدمم.

امروز نقل نمودند شصت نفر از حبس‌های [۲۱۶] حضرت والا امیرخان سردار فرار کرده‌اند. زندانبان را کشته‌اند. اوقاتم بسیار تلخ شد و در ملایر دو نفر کشته شده است. فی ما بین سیف‌الدوله و پسر عزالدوله نزاعی شده است. معلوم می‌شود که آشوب در تمامی ذرات عالم است. خلاصه یک جفت جوراب ریسمانی خوبی دادم به عبدالله خودش ببرد از برای بگلربیگی. تعارف برده بود. پنج هزار انعام داده بود. نماز خوانده، چایی خوردم. برخاسته، رفتم گردش به یک سمت شهر. در میان کوچه‌ها گردش می‌کردم در عالی دیدم گفتند خانه ذوالریاستین است. رد شده، رفتم بازار. از در کاروانسرای باز ولی همه بازارها بسته بود. دم حجره تاجر ترک تبریزی بعضی اسباب‌ها از قبیل خشتک تپانچه قیمت نمودم. ناچار یک گردانکه چایی، قدری پاکت کاغذ خریده، آدمم منزل. غروب بود.

بگلربیگی کاغذ نوشته بود، وعده خواسته بود. جواب نوشته، عذر آوردم. انشاءالله فردا شب خدمت شما خواهم رسیدن. نماز مغرب و عشا را خوانده، قدری سیاهه نوشتم. در بازار نقل می‌نمودند بچه‌ها در بازار داد فریاد می‌زنند، یا علی می‌کشند که مردم دکان بازار را برچیده. چند نفر از نجار می‌زنند یک بچه می‌میرد و یک بچه دیگر هم شرف موت است. خلاصه بد وضعی پیش آمده است. خداوند عاقبت را به خیر فرماید تا چه شود. دو نیم از شب رفته، شام خواستم. چلو مسمای آلو تهیه دیده بودند. خوب پخته بود. خوردم. مشغول شعرنویسی. ساعت چهار خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۹ [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. آلو خیسانده بودند. قدری خورده، حاجی [۲۱۷] عبدالمجید تاجر تبریزی آمد. چایی خوردند. بعد از ساعتی به اتفاق رفتم بازار. در بین راه بگلربیگی آدم فرستاده بود تشریف بیاورید قلیانی بکشید. رفتم با حاجی. چایی حاضر بود. دو قلیانی کشیده، برخاستم رفتم بازار حجره. نان ماست آوردند، خوردیم. نمد حاجی نمازی سفارش نموده، دو تومان پول بیع داه، سه ساعت به غروب مانده برخاسته، رفتم سرای دیگر.

پنجاه عدد فشنک خریده، دادم بردند خانه. خودم رفتم حمام ذوالریاستین. برآمده، نماز خوانده، رفتم خانه بیگلربیگی. چایی خوردم. چند نفر بودند. آنها هم رفتند. دو از شب رفته میرزا احمد میرزا محمود مشغول زدن تار شدند. ساعت چهار شام آوردند، خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز جمعه [جمادی الثانی]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. عبدالله را فرستادم خانه به پند آدم مظفرالدوله آمده است خبر بیاورد. خودم مشغول به تحریر شدم از برای حاج مسعود. کاغذ مفصلی نوشته، نهار آوردند. خوردیم. وقت عصر جلودار مظفرالدوله آمد. ساعتی نشست. احوالات پرسیده، رفت. وقت عصر دلالی آمد. چند دانه مرجان خرید. شب را هم خانه بگلربیگی ماندم. در دو ساعتی تار آوردند، زدند. در چهار شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۱۱ [جمادی الثانی]

از خواب برخاسته، دو ساعتی گذشت. آدم مظفرالدوله کاغذی نوشته‌اند. وارد ماران شدیم. حاجی مسعود تلگراف مفصلی به خمسه زده بودند از آنجا. آوردند. یک تلگراف حضرت والا امیرخان سردار زده است. آدم و اسباب فرستادم حضرات را روانه نمایند. آقایان بیایند تا کار شما درست بشود. تلگراف دیگر علیقلی خان سرتیپ زده است. پول [۲۱۸] خواسته است. تلگراف دیگر امیرکبیر نایب السلطنه. تلگراف شما را به نظر قبله عالم رسانیده، احوال جويا شدند. شما فوج را برداشته، منتظما بروید پیش سردار. پسر شما نمی‌تواند پول را سرانجام نماید. زودتر پول را بفرستید تا پسر شما را به چاپاری بفرستم. بنده هم کاغذ مفصلی نوشته، تلگراف‌ها خوانده، آدم فرستادم رفت. خودم رفتم حمام توی آب. برآمدم. رفتم بازار. دو ساعتی در آنجاها بودم. انار خریده، آدم خانه. قدری انار خورده، امروز نهار نخوردم. حالت خوشی نداشتم.

از صبح برف می‌آمد. چایی نمونه خریده بودم. دم کردند. خوردیم. بد چایی نیست. تنها زیر کرسی نشسته‌ام. دلم گرفت. برخاسته، رفتم در کوچه‌ها گردش نموده. در تلگرافخانه سوار زیادی گفتند مهدیخان سرتیپ است. نشناختم. آدم مظفرالدوله باز تلگراف در دست داشت، برود بزند. من آمدم خانه. شریف‌الملک رقعہ نوشته بود به احوال‌پرسی. جوابی نوشتم. مغرب شد. برخاسته، نماز خوانده، باز رقعہ دیگر نوشته بودند به وعده‌گیری. وعده نداده، جواب مفصلی نوشتم. در ساعت سه گفتم شام آوردند. مسمای آلو بود. روز نهار نخورده بودم. با میل خورده، خوابیدم. ولی شب بسیار سرد بود. یکی دو مرتبه از خواب برخاسته، آب خوردم.

صبح روز یکشنبه ۱۲ [جمادی الثانی]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. خیال رفتن دارم به بازار. آقا سید احمد شریف‌الملک وارد شدند. مدت‌ها صحبت کردند. تشریف بردند. گفتم نهار بیاورند. آبگوشت خوبی بود. ماست انگور آوردند. خورده، بعد سرهنگ اقوام حسام‌الملک آمد به احوال‌پرسی. ساعتی نشست. تعارف کرد. پیغام آورده بود که من نشنیده بودم. او رفت. من هم رفتم حمام. [۲۱۹] از حمام برآمدم. گفتم حسام‌الملک آمده بود اینجا. من به عجله آمدم خانه. قدری شیرینی و انار خریده، از برای تشریفات ایشان درست کردند. چایی حاضر کردند. اطاق را فرش کردند. آمدم خانه دیدم یک کاسه نبات دو کله قند از برای ما تعارف فرستاده بودند. حسام‌الملک آمد. دو تخته جاجیمی که در زنجان به ما

داده بودند با جل اسب دادم بردند حجره حاجی عبدالمجید تبریزی امانت باشد. نمذ که سفارش کرده‌ام، آن را هم گرفته نگاه بدارد. هر وقت نوشتم بدهد ببرند تهران. تا چه شود.

حسام‌الملک پیغام داده بود مرا تلگرافخانه احضار نمودند. می‌روم. در مراجعت خدمت شما می‌رسم. مغرب بود. با جمعیت زیادی آمدند. تا دو ساعت ربع نشسته از شب رفته تشریف داشتند. صحبت می‌نمودند از بدو ورود شاهزاده و حکایت ملا عبدالله تا به اکنون. و تلگرافی امین‌السلطان محرمانه زده‌اند به من. دادند خواندم، ولی سپردند به کسی نگویم. خلاصه مطلب این بود ولایت را بسپارید به دو نفر فلان و فلان کسان خودتان. خودت با شاهزاده بیایید تهران. جواب زده بود اطمینان ندارم از این دو نفر (...). و ایشان رفتند. من برخاسته، نماز خواندم. چوب تعلیمی شاخ که نفره گرفته بود که در دستم بود وقت رفتن [۲۲۰] حسام‌الملک نیاز کردم. گرفت در دست، رفت. سه ساعت از شب رفته بود. شام خواستم. قیمه بود. چلو آوردند، خوردند. بعد از ساعتی خوابیدم. اگرچه هوا هم ملایم ولی اطاق به ملاحظه آنکه بخاری می‌سوخت [و] چند چراغ داشت، هوا [یش] گرفته بود.

صبح روز دوشنبه ۱۳ [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. سبزعلی‌بیگ رفته بود خرم‌آباد. آمد. پاکتی حضرت والا مرقوم داشته بودند. شرح مفصلی زیارت نمود. کاغذ به مظفرالدوله نوشتم، فردا لنگ بفرمایید، پس فردا حرکت، تا چه شود. خیال ایشان فردا که روز سه‌شنبه است حرکت نمایند، از قراریکه سردار تلگراف فرموده‌اند. خلاصه معتمدالدیوان فرستاده‌اند می‌خواهم بیایم دیدن شما. گفتم تشریف بیاورید. منتظر ایشان هستم بیایید، بروند. من بروم بازار. کارها دیده برویم. نان خورده، نیامدند. من ناچار رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم خانه. بگلربیگی فرستادم خانه حسام‌الملک، اگر تشریف دارند برویم باز برویم. باز نبودند. شریف‌الملک کاغذ نوشته بودند، وعده شب خواسته بودند. عذر⁶⁸⁶ آورده، شب را در خانه بگلربیگی مانده...

صبح روز سه‌شنبه ۱۴ [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته با بگلربیگی رفتم باز دید حسام‌الملک. خانه نواب شیخ حسن میرزا بودند. رسیدن ما در خانه، او برآمدند. ما را جلو انداخت رفتیم خانه خودشان. اتاق مزین خوبی [۲۲۱] که بخاری می‌سوخت. از سادات تجار آخوند زیاد بودند. بعضی از باب توقع بود. همه چیز داده، برات نوشت. یک تومان، دو تومان، سه تومان داد. تلگراف دستخط شاه را داد. من خواندم. سوادش را برداشته، به این مضمون حسام‌الملک املا شما را کسی متهم نکرده است. چرا بی‌جهت خود را داخل متهمین قرار می‌دهید. در فقره نایب‌الحکومه املاً بعد از ورود شما و شاهزاده به تهران به اطلاع شما حاکم معین شده خواهد رفت. برای این چند روز باید یک نفر را که خودت هم صلاح بدانی آنجا بگذاری، و سرباز هم صلاح بدانی آنجا بگذاری، و سرباز هم به قدر کفایت با صاحب‌منصب معقول در شهر بگذاری برای نظم، و زودتر شاهزاده را برداشته به اتفاق بیایید.

صدر هم آمد. برادر حاجی میرزا هادی هم آمد. من خواستم برخیزم نگذاشت. نهار آوردند. الحق نهار تمیز خوبی بود. سه مجموعه بزرگ، تخمیناً هر مجموعه سه چهار من تبریزی بود، همه ماکول، دو پلو یک چلو با همه

⁶⁸⁶ حشو «عذر»

ملزومات. جمعیت همه آمدند. نشستند، خوردند. یک بشقاب بادمجان تازه بود. گذاردند پیش من. گفتند از تهران تعارف فرستاده‌اند. تازه تازه بود، نه اینکه کهنه نگاه داشته‌اند. کباب، آش رشته کشک دار، همه چیزش ماکول خوب. برخاسته، رستم اتاق دیگر. بعد از چند دقیقه آقایان رفتند. من خواستم بروم، نگذاشتند. نشستند. چایی خواستند. تهیه تدارک رفتن تهران [۲۲۲] بود. پنجاه نفر سیاهه کردند اسب قاطر کالسکه، یکی از برای خودش، یکی از برای شاهزاده. عارضین می‌آمدند، حکم می‌کرد، می‌رفتند. بعد از خوردن یک فنجان چایی من برخاستم کردیم رستم تلگرافخانه. منشی و تلگرافی بودند. منشی‌الملک آمده است برود به کربلا. مانع شدند. آنجا بودند. یک فنجان چایی خوردیم. عذرخواهی کرده، برخاستم. رستم خانه بگلربگی. وضو گرفته، نماز خواندم. رستم برای میرزا کاظم حجره حاجی عبدالمجید تبریزی محمد ابراهیم یک پول از برای خرجی داده، حساب حاجی را روشن نموده، چایی خوردم. غروب برخاسته، آمدم خانه بگلربگی. بعد از مغرب آقا میرزا صادق وزیر آمدند. پسر مشیر، آقا میرزا حسن، سرهنگ تلگرافخانه آمدند. دو ساعتی آنجا بودند. رفتند. ما خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۱۵ [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. لباس سفرم را آورده بودند آنجا. پوشیده، یک لقمه نان خورده، حکیم‌باشی آمد. نیم ساعتی نشست، رفت. اسب مرا آوردند. خواستم سوار بشوم، جناب آقا سید عبدالمجید مجتهد کاغذ نوشته بودند به عذرخواهی و دو جفت جوراب فرستاده بودند. وقت آنکه جواب بنویسم نداشتم. پاشاخان حاضر بود. سوار شده، خداحافظی با بگلربگی نموده، رستم. مظفردوله شب را در (...) منزل کرده بودند. یک فرسخی شهر آنها حرکت کرده بودند. ما هم رد شدیم. گفتند تشریف برده‌اند. در زمان آباد برف بود. ما هم خسته شدیم. آنجا هم منزل خوبی بود. [۲۲۳]

رستم مکای در همان خانه که وقت رفتن منزل کرده بودیم. کرسی حاضر بود. صاحبخانه آمد. بخاری را آتش نمود. کرسی هم گرم بود. نان پنیر نیمرو آوردند. چند لقمه خورده، آدم‌های ما عقب بودند. بعد از ورود ما برف آمد. در آن بین آدم‌های ما پیدا شدند. از کمره کوه می‌رفتند. میزبان آمد. سواره فرستاده، حضرات را برگردانیدم. آمدند. آسوده شدند. سمور آوردند. چایی دم کرده، ریختم. خوردم. بخاری را آتش نموده، کرسی را خوب گرم کردم. وضو ساخته، نماز خواندم. دو دانه انار خواسته، آوردند. خوردم. بعد از مغرب سیاهه محمد ابراهیم‌بیگ را نوشته، الحق بسیار بی‌انصافی کرده‌اند. چاره ندانستم. حرفی نزد. این چند روز توقف همدان با وجودی که اکثر شب‌ها را نبودم هجده تومان خرجی نوشته‌اند. با وجودی که قند چایی شمع را من گرفته بودم. خلاصه سیاهه او را نوشته، دادم، حسابش را مفروق نموده. روزنامه خودم را دو روز بود فرصت نکرده بودم بنویسم. تنها بودم و بیکار. نوشتم. ساعت سه از شب رفته شام خواستم. چلو خورش مسمای آلوچه مرغ پخته بودند. هاشم قهوه چی پخته بوده [است]. آوردند. خوردم. خوابیدیم.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۶ [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته، بخاری را آتش نمودم. چایی خوردم. هوا منقلب بود. یک فرسخی راه رستم. هوا خوب بود ولی برف زیاد بود. در بین راه هیچ جا به مظفردوله نرسیدیم. نزدیک به پنج رسیدیم. گفتند اینها رفته‌اند. نیم

فرسخ از راه خارج بود. پرسیدم گفتند تا دولت‌آباد دو فرسخ است. از ترس آنکه [۲۲۴] مبادا برویم و ننج جا نباشد، به دولت‌آباد رانندیم، رفتیم به ملایر. چهار ساعت ربع کم به غروب مانده رسیدیم به ارگ. نواب سیف‌الدوله نشسته بودند در سر و چند نفر هم بودند، حسینقلی خان و غیره. وارد شدیم. دست به گردن روبوسی نموده، چایی حاضر بود. گفتم نان پنیر مریا آوردند. خوردیم. برخاستیم. با سیف‌الدوله رفتم گردش. الحق جای با صفای خوبی است. خیلی زحمت کشیده، خوب ساخته است. نزدیک غروب رفتیم سرحمام. وضو گرفته، نماز خواندیم. حمام هم حمام بسیار خوبی بود. در شهر همدان چنین حمام خوبی ندیده بودم. از حمام برآمده، رفتم عمارت اندرونی، اتاق‌ها همه فرش کرده. رفتیم در برجی منزل دارد نشسته، بخاری را آتش نمودند، مشغول صحبت و تعریف کردن از زنجان و همدان. در ساعت سه و نیم از شب رفته شام آوردند. پلو چلو چند رنگ خورش. معلوم بود از برای ما تدارک دیده‌اند. در اتاق یک بخاری آتش کردند. جا انداختند. خوابیدیم.

صبح روز جمعه هفدهم [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته، رفتم سر حمام. وضو گرفته، نماز خوانده، سماور آوردند. چایی خوردیم. تا سیف‌الدوله از خواب برخیزد بیاید من تنها پیاده رفتم به شهر. وارد تلگرافخانه شده، شاهزاده محمد حسن میرزا، برادر محمد مهدی میرزای مرحوم، بود. دیدن نموده، قلیان قهوه خورده، گفتم تلگراف به بروجرده نماید و همدان. [۲۲۵] برخاسته، رفتم خانه میرفتاح شیخ‌الاسلام اندرونی. قلیانی کشیده، نان پنیر، عسل، آبگوشت، یک دوری پلو آوردند. چند لقمه نان تخم‌مرغ خورده، برخاستم رفتم. پارک بازار را گردش نموده، به ارگ رسیده، رفتم سر حمام. وضو گرفته، خدمت سیف‌الدوله در عمارت سردر رفته، چایی خوردم. پسر لشکر نویس باشی میرزا محمد حسن خان آمد. رفتیم گردش. بالای پارک عمله کار می‌کرد. نماز خواندیم. مغرب شد. آمدیم در عمارت. رفتیم بالای برج. بعد از ساعتی مشغول بازی تخته شده تا ساعت پنج از شب رفته، او را ظفر شدند، ما را خطر. رفتیم پایین. شام آوردند. خوردیم. بعد از ساعتی گرم صحبت شده بود. یک ساعتی بودند. ساعت شش و نیم از شب رفته خوابیدیم. کمر میرزا محسن درد می‌کرد. قدری دستمال گرم کرد، انداخت. قبل از اذان آمدند، میرزا محسن را پیدا کردند، بیا حمام شاهزاده آمده است حمام می‌خواهد. او برفت. بعد از ساعتی من برخاسته.

صبح روز شنبه ۱۸ [جمادی‌الثانی]

بود. رفتم حمام. وضو گرفته، نماز خواندم. رفتم بالاخانه منزل حسینعلی خان. چایی حاضر بود. چایی خوردیم. میرزا محسن آمد آنجا. ساعتی نشسته (...) و هیکل من معلوم نبود. قدری منتظر او شدیم. آدم خان پیدا نشد. سوار شده، هوا بسیار سرد بود. باد می‌آمد. بین راه دو نفر سوار کرد را دیدم. کاغذی خداداد خان نوشته است تشریف بیاورید اشترینان⁶⁸⁷، ولی مظفرالدوله معلوم نیست کجا است. به اختلاف می‌گویند. متحیر ماندیم تا رسیدیم به ثامن⁶⁸⁸. آردل⁶⁸⁹ مظفرالدوله را دیدیم. جویا شدم گفتند احوالش برهم خورده، در ننج مانده‌اند. لابد شده، ماندیم. ما هم منزلی گرفته، [۲۲۶] آسوده شدیم. شب را ماندنی هستیم. نان، ماست، تخم‌مرغ آوردند. خورده، در ساعت

⁶⁸⁷ روستایی به دوفر سنگ ونیمی برود واقع در کنار راه ملایر و بروجرده میان چوقانی و مالمیان

⁶⁸⁸ یکی از دهستانهای پنجگانه شهرستان ملایر است.

⁶⁸⁹ فراشی که برای خواندن و احضار سپاهیان یا گناهکاران و یا مدعی علیهم می‌فرستند.

سه نیم به غروب مانده مظفرالدوله وارد شدند. بعد از نیم ساعت دیگر کجاوه‌های زن‌ها وارد شدند. کاغذی به مظفرالدوله نوشته، با چند دانه پرتقال دادم بردند.

آدم نواب سیف‌الدوله اینجا منتظر جواب کاغذ است. عریضه مفصلی نوشته، دادم. بعد کاغذی به خدادادخان نوشته، دادم او رفت که فلان روز که روز یکشنبه بوده باشد از ثامن حرکت می‌نماییم، می‌آییم به اشترینان. شب را آنجا خواهیم ماندن. انشاءالله روز دوشنبه وارد شهر خواهیم شدن. دو سه نفر سوار را فرستادم رفتند. سه پسران مظفرالدوله، شاهزاده به آن همشیرمزاده مظفرالدوله و خان اسمش را نمی‌دانم آمدند منزل ما. بسیار خوب بود. بالاخانه فرش کرده، کرسی چای خوردند. صاحب‌خانه هندوانه تعارف آورده بود بی‌لکه. پاره کرده، همه خوردند. بعد از مغرب آنها رفتند. من تنها ماندم.

صاحب‌خانه را خواستم. از او احوالات ده را پرسیدم. می‌گوید درست نمی‌دانم ولی باید ششصد هفتصد خانوار باشد. هجده قنات آماده دارد. یکی خراب، باقی آب دارد. ده آسیا دارد. مالکین همه رعیت خرده مالک می‌باشند. دو هزار تومان پیشتر مالیات اصل و فرع می‌گیرند. هر سری دو تومان می‌گیرند. اگر کسی جولانی⁶⁹⁰ داشته باشد، از آن دکان هم یک تومان می‌گیرند. هفت دکان عطاری دارد که از خرم‌آباد بروجرد دولت آباد از همه اطراف می‌آیند از اینجا روغن چراغ خریده، می‌برند. پرسیدم به ثامن چند خانوار دیده، [۲۲۷] پرسیدم از کیست. گفتند تا زول ملک میرزا ابوالقاسم خان است. یک فرسخ از شهر دور شدیم. قلعه و عمارت دیدم. پرسیدم، گفتند نمازگاهست. ملکی فرخ میرزا پسر سالار است. ندانستم کدام سالار است. می‌گویند نوه شیخ‌علی میرزا است. خلاصه ده معتبر خوبی است. می‌گویند تخمی ده پونزده بلکه بیست خروار غله می‌دهد. مختصر یک ساعتی از احوالات حکام و وضع ولایتی پرسیدم. او رفت. روزنامه خودم را نوشته، از شب سه ساعت رفت. شام خواستم، آوردند. ما مرغ‌یلو پخته بودیم. از منزل مظفرالدوله هم شام آوردند، چلو خورش. خوردم. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۱۹ [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته، مال‌ها را درست کردند. سوار شده، در یک فرسخی به مظفرالدوله رسیدیم. قلیانی کشیده، باد زیادی آمد. با هم صحبت‌کنان رفتیم⁶⁹¹. خرگوشی برآمد. طول‌ها متعاقب کردند. ما رفتیم. نیم فرسخی خداداد خان با حاجی‌های اشترینان آمدند. جمعیت زیاد به آنها تعارفی کرده، سوار شدند. همه جا همراه شدند. نزدیک دهکده رسیدیم. ماشاءالله چقدر جمعیت زیاد بود. دو سه هزار نفر جمعیت از زن مرد بچه بود. داخل ده شدیم. مظفرالدوله رفتند به عمارت حاجی علی دوست. من رفتم به عمارت برادرزاده‌اش. جمعیت سرباز یاور سلطان همه را خدادادخان جا داد و به همه خرج نهار شام و قند چایی و چند قربانی کرده، خوب پذیرایی نموده الحق. وارد شدیم. بلافاصله نهار آوردند. چلو دورنگ خورش خوردم. چایی آوردند. شکرالله‌خان یاور با برادرش آمدند. چایی خوردند، رفتند.

⁶⁹⁰ جولایی: وسیله‌ای برای بافتن پارچه است.

⁶⁹¹ در متن: «رفتیم»

من حمام را خبر کرده خلوت [۲۲۸] نمودند. آن سرده دور بود. رفتم حمام. بسیار کثیف بود. توی آب رفته، برآمده، حاجی آقا رحیم هندوانه و شیرینی و انگور و خیار از برای من تعارف فرستاده بود. نخوردم. هزار دینار به آورنده انعام داد. به حمامی هم انعام داده، برآمدم. رفتم منزل کوچک آقا. پسران مظفرالدوله همه آنجا بودند. مزقانچی‌ها می‌زنند. یک نفر سرباز مقصر بود. تازیانه زدند. من رفتم، نشسته، نماز خواندم. بعد از نماز مشغول صحبت شدیم. مغرب شد. بعد از مغرب تا سه ساعت از شب گذشته صحبت می‌کردیم. آمدند به تعاقب من بیا منزل. نرفتیم. همانجا شام آوردند. پلو، چلو، دورنگ خورش، آش بود. خوردیم. ساعت چهار آمدم منزل. جا انداختند. اتاق گرم خوبی بود. خوابیدیم. نصف شب آب تمام شد. میرزا عبدالله را بیدار نموده، رفت آب آورد. خوردم. خوابیدم. به ملاحظه درد سینه قدری تریاک کشیده بود. منزل خوانین خوابم نمی‌برد. اذیت کشیدم. از نصف شب بیدار بودم. لابد وقت گرگ میش هوا تاریک بود.

روز دوشنبه بیستم [جمادی‌الثانی]

بود. از خواب برخاسته، نماز خوانده، بخاری را آتش کردند. عبادالله رسید. پاکت سردار را آوردند. زیارت نموده، دادم بردند از برای مظفرالدوله بخوانند. خودم شرحی نوشته بودم که حضرت والا نوشته‌اند تشریف بیاورید. شرح مفصلی جواب نوشته بودند که روز دوشنبه ساعت بد و یمن ندارد. امروز اینجا توقف خواهم نمودن. فردا که روز سه‌شنبه است صبح سرباز بعد خودمان خواهم آمدن. من هم عریضه مختصری نوشته دادم بردند. خداداد خان آمد. گفت شیر آوردند در لب بخاری گرم کردند. سه فنجان [۲۲۹] شیر خورده با یک فنجان چایی. خداداد خان رفت که قرار سیورسات را بگذارند با حاجی‌های محل⁶⁹². سرباز و غیره آسوده باشند.

من تنها بودم. نوکرهای به مثل نکیرمنکر دور من حاضر بودند. روز آخر روز نامردیست. هریک یک توقع و خواهشی دارند. من هم خودم را مشغول نمودم به چیزنویسی. مدت‌ها حضرات ایستادند. بنده هیچ متحمل نشده، فرستادم به تعاقب شکرالله‌خان یاور با برادرش محمد ابراهیم. یک عنوانی کرد. جوابی نگفته، علی اکبر عنوان کرد. عرضی نمود. سکوت نموده، حرفی و جوابی نگفتم. ابراهیم بیگ فراش استدعا نمود مرا دمباشی نمایید. از حضرت والا دستخط بگیریید. گفتم انشاءالله خداداد خان فرمایشی نمود که شال دارید بدهید بدهم به صاحب‌خانه که مظفرالدوله نشسته است. گفتم چشم. مانده‌ام متحیر چه کنم. امروز امشب را بگذرانیم و از اینجا هم به سلامتی خود را به شهر برسانم، از دست همه این پدرسوخته‌ها تا خلاص بشویم خوب است.

به شهر رسیدیم. حضرت والا خودشان می‌داند صرف در این است. حسن خان آمده است. پیغام آورده است چند طاقه شال می‌خواهد خلعت بدهد، شال اصل و بدل. علاوه بر آنها دویست تومان هم نقد می‌خواهد. جواب نمی‌توانم بگیرم و نه دارم بدهم. متحیر مانده‌ام. ناچار باید همه این‌ها را به جوال برم⁶⁹³ و به هریک یک جوابی بگویم. دلم می‌خواهد یکی دو نفر از آشنایان من باشند و از دور تماشای حالت مرا نمایند. روزگار من چیست، من چگونه رفتار می‌نمایم و بهانه‌ای روز را شب می‌نمایم و خودم را مشغول به کاری یا به تحریر یا قلم تراشیدن یا در آمد.

⁶⁹² حاشیه فهرست‌نویس: «موضوع سیورسات»

⁶⁹³ حاشیه فهرست‌نویس: «مثلی است همه بارها را باید به جوال برد.»

نهار خواستم. چلو پلو همه چیز بود. با یاور نهار خوردیم. یاور رفت. من تنها خوابیدم. از خواب برخاسته، [۲۳۰] چایی حاضر بود. چایی خورده، خداداد خان آمد. نماز خواندیم. حاج علی دوست با چند نفر از حاجی‌های محل آمدند. نشستند صحبت کردند. چایی خوردند، رفتند.

پیغامی از جانب امیرزاده خانم آمد که یک طاقه شال بدهند. ناچار شده، شرح مفصلی نوشته، با دو طاقه شال دادم بردند که به هر که می‌خواهد بدهد. امروز هوا ابر است. باد می‌آید. بعدازظهر بنا کرد به برف باریدن در کمال شدت. غلامی از شهر آمد. حضرت والا چند پاکتی آورده، زبان غلام بند افتاده بود. نمی‌توانست حرف بزند. از شدت سرما الان وقت غروب است. برف باران توی هم در کمال شدت می‌آید. کولاک است، هوا تاریک. نمی‌دانم چه خواهد شد. فردا خداوند تفضل فرماید، تا اینجاها ایمن به به سلامتی آمده و حضرات را آورده‌ایم. شب آبتن است، تا چه زاید سحر. خداوند تفضل و ترحم فرماید. مغرب شد. نماز خواندیم. خداداد خان اینجاست و همه را در خیالم که فردا چگونه به شهر برویم با این هوا و روزگار. شخصی نقل نمود آدم خداداد خان می‌گوید که حضرت والا از خرم‌آباد برآمدند. در چند فرسخی جعفر خان تفنگ در دستش در می‌رود می‌خورد به سرش. بعد از دو ساعت دیگر جوانمرگ شود. دلم بسیار سوخت. افسوس خورده، پاشا خان هم مرخصی گرفته، رفته است. تهران برف می‌آید، باران. و از شدت خیالات شام آوردند، همه چیز بود، میلی نکرده، خدادادخان قدری کباب خورده، خوابیدم. ولی تنها خوابم نمی‌برد.

صبح سه شنبه بیست و یکم [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته، هوا ابر سرد بود. مظفردولہ فرستاده بودند. امروز چه می‌گویید، باید رفت یا خیر. پیغام دادم حضرت والا منتظرند. باید حکما هر قسم است تشریف ببرید. سرباز حرکت نمود. بعد از ساعتی [۲۳۱] خودشان سوار شدند. بنده هم سوار شده، ولی هوا بسیار سرد و منقلب بود، راه بسیار بد. یک فرسخ بیشتر رفته بودیم که جناب آقا شیخ سیف‌الدین رسیدند. بنده هم سوار شده با مظفردولہ، تعارفی فرمودند. ایشان به سمت شهر، ما با جناب آقا شیخ برگشتیم. نیم فرسخی رفته حضرات زنانه رسیدند. با آنها هم تعارفی شد. به همراهی آنها آمدیم. از شهر سوار آمده بود. چهار یدک آوردند. قدری رفتیم. تخت آوردند، به تخت سوار شدند. نزدیک شهر سر باغ‌ها آنقدر جمعیت به تماشاچی از زن و مرد و فقیر آنقدر بودند الی ماشاءالله. نزدیک شهر هوا خوب بود. برف در زمین هیچ نبود. تا آنکه به سلامتی ساعت چهار ساعت نیم به غروب مانده وارد شهر شدیم. بنده با جناب آقا شیخ سر سفره نشسته، خربزه اصفهان و کباب چلو همه چیز بود. قدری خوردیم ولی از خستگی نتوانستم بخورم. بعد از ساعتی چایی خواستند.

جناب مظفردولہ تشریف بردند اندرون. ربع ساعت به فاصله حضرت والا تشریف بردند اندرون. من هم لباس سفر را برآوردم. بعد از دو ساعت به فاصله حضرت والا از اندرون برآمدند. در اتاق کوچک نشسته، چایی خواستند. آوردند خوردیم. متفرقه آمدند، رفتند. جعفرخان را دیده، شکر کردم. معلوم شد آنچه گفته بودند همه دروغ بود و اخبار روز بس کردم. طاهرخان هم بود. او هم دیدن کرده، شب را آقا شیخ بودند. آقا صادق لاهیجانی میرزا محمد خان منشی‌باشی مشغول تحریر از برای تهران بودند. من هم یک طاقه شال کمری بسیار خوبی از

حضرت والا گرفته، قباله حضرت را در میان طاقه شال دادم بردند اندرون. حضرت [۲۳۲] والا تشریف بردند به اندرون. ما در بیرون شام خوردیم. همه متفرق شدند. من لباس خود را برآورده، قباى ماهوت سرداری پوشیدم. مدت‌ها بیدار بودم. همه خوابیدند. رختم را می‌جستم. بعد خوابیدم⁶⁹⁴.

صبح روز چهارشنبه ۲۲ [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته، چراغ روشن نموده، رفتم سرحمام. وضو گرفته، نماز خوانده، آمدم بیرون. حضرات بیدار شدند. بخاری را آتش زدند. حضرت والا تشریف آوردند. جمعی آمدند. حاجی آقا محمد بزرگ میرزا محمد خان وزیر از برای اندرون قالی و قالیچه و قند و آبلیمو تعارف فرستاده بودند. دادم بردند اندرون. بعد حسن خان آمد که شاهزاده خانم از برای شما یک طاقه شال سبز داده‌اند. دادم دست محمد ابراهیم ولی خودم ندیدم چگونه شالی است. حاجی محمد حسین مجتهد کاغذی نوشته بودند. شرحی جواب نوشته، دادم. روزنامه دو روزه ننوشته بودم. مشغول نوشتن شدم. جمعی از آقایان آمدند. قلیان قهوه خورده، رفتند. لطیف خان سرتیپ، آقا شیخ، آقا سید صادق و مداح حاضر بودند. نهار خواستند. از خانه نظام‌العلما دو قندح آش آورده‌اند، لب بخاری گذارده‌اند، تا اینکه نهار آوردند. همه چیز بود. نهار خوردیم. بعد از ساعتی چایی خواستند.

حضرت والا فرمودند روزنامه را بخوان. آقا سید صادق و آقا شیخ و منشی‌باشی بودند. من بنا کردم به خواندن. خوابشان برد. مظفرالدوله فرستادند احضار فرمودند. حضرت والا برخاسته، [۲۳۳] تشریف بردند اندرون. ما چایی خوردیم. وضو ساخته، نماز خوانده، مظفرالدوله مرا احضار نمودند. اندرون رفتم. بخاری را آتش نموده، چایی آوردند خوردیم. بعد آقا شیخ سیف‌الدین آمدند. ساعتی بودند. تا یک ساعت از شب رفته برآمدم بیرون ولی مطلب مقصود ایشان را ندانستم. برآمدم. به حضرت والا عرض کردم ما به خانه منشی‌باشی مهمانیم. ایشان بنده با آقا شیخ سیف‌الدین رفتیم خانه منشی‌باشی. کوچه‌ها بسیار گل بود. ابوالحسن خان را گفته بودم آنجا بود. بعد از نماز تخته آوردند بازی کردیم. تا ساعت سه از شب رفته بیدار بودیم. آقا شیخ ابوالحسن خان بودند. دو تومان هفت هزار برده بودم. برخاسته، خوابیدم.

روز پنج‌شنبه ۲۳ [جمادی‌الثانی]

یک ساعت از آفتاب گذشته برخاستم. بخاری را آتش نموده، چایی آوردند خوردیم. چند نفر تاجر دزفوری⁶⁹⁵ آمدند. برخاسته، آمدم خدمت حضرت والا. حاجی محمد حسین و جمعی بودند. نیم ساعتی نشستیم، رفتیم آن اتاق خدمت مظفرالدوله. حاج میرزا مهدی و سادات زیاد بودند. چایی خوردند. جمع‌کنیری آمدند. رفتیم اتاق کوچک. نهار آوردند. خوردیم. بعد اسب‌ها را آوردند، تماشا کردیم، دو اسب مظفرالدوله، سه چهار از اسب‌های سردار. عبدالله خان بختیاری یک کره اسب خوبی پیشکش نموده. مظفرالدوله رفت اندرون. سردار رفت وضو بگیرد. من رفتم حمام بازار. حمامی دلاک از بس که تعارفات نمودند، سرکیسه نموده برآمدم، شش هزار [۲۳۴] انعام دادم. مغرب شد. آمدم. سردار فرمودند کجا بودی. عرض کردم حمام میرزا طاهر خان. چند نفر بودند. ساعت

⁶⁹⁴ حاشیه فهرستنویس: «بروجرد»

⁶⁹⁵ حاشیه فهرستنویس: «دزفول را همه جا به صورت دزفور نوشته»

دو از شب رفته سردار رفتند اندرون. آقا سید صادق آقا شیخ سیف‌الدین منشی‌باشی رفتند منزل میرزا طاهر خان. اصرار نمودند. من نرفتم. میرزا محمد خان هم رفت. من و آقا جعفر خان آقا میرزا حسن ماندند. قرار شد آقا میرزا حسن به خط خودش روزنامه مرا بنویسد تا چه شود. یک گروانکه توتون سگار⁶⁹⁶ آقا میرزا حسن داده، روزنامه خودم را هم دادم. شام آوردند. ماکول نبود. قدری نان پنیر خورده، آجیل داشتم، خوردم. ساعت پنج و نیم از شب رفته خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲۴ [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته، سردار از حمام برآمده، زود تشریف آوردند بیرون. بعد مظفرالدوله آمد. حاجی سید ابوتراب تشریف آوردند. گردو از قراقوش آورده بودیم. سردار به حاجی آقا دادند که در قشلاق ده بکارند. وقت برخاستن حاجی فرمودند با تو کار دارم. رفتم به اطاق دیگر. در فقره حاج میرزا مهدی صحبت فرمودند، تشریف بردند. من آمدم خدمت سردار. حاجی آقا رفتند. نهار آوردند. خورديم. بعد از ساعتی چایی آوردند. حاجی آقا محمد بزرگ آمدند. مدت‌ها بودند. با چند نفر سید حاجی هیبت الله آمد. چایی خوردند. نزدیک غروب رفتند. من رفتم سر حمام. وضو گرفته، نماز خوانده، برآمدم. سردار در حیاط تماشای اسب می‌نمودند که از برای تهران دهند ببرند. مدت‌ها بودیم و سرما خوردیم. با آقا سید صادق رفتیم اتاق کوچک آقا، پسر مظفرالدوله. اتاق آنها سردتر از حیاط بود. قلیان هم نکشیده، برخاستم رفتم خدمت سردار.

بعد از نماز مغرب و عشا آقا ابراهیم تشریف آوردند. در فقره [۲۳۵] اصلاح فی مابین آقایان بود. تا ساعت دو نیم از شب تشریف بردند. حضرات گفتند خانه منشی‌باشی مهمانیم. باید برویم. آقا شیخ سیف‌الدین نیم ساعتی با سردار صحبت کرد در باب مطلب خودشان. بعد رفتیم. ساعت سه نیم از شب رفته آنجا وارد شدیم. بخاری آتش داشت. هیزم آوردند. چای دارچین حاضر بود. خورديم. اذن از آقا سید صادق گرفته، بازی تخته نمودیم. حضرات خوابیدند. ما نشستیم تا ساعت شش هفت نه هزار دینار بردم. هشت هزار طلبکار شدم. برخاسته، خوابیدم. هوا زیاد سرد بود.

صبح روز شنبه ۲۵ [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. شیرینی آوردند خورديم. برخاستم بیایم، چند نفر تاجر دزفوری آمدند سوال جواب با منشی‌باشی کردند. همه برخاسته، آمدم خدمت سردار. جمعی از سادات لشکر نویس‌باشی و میرزا طاهر خان بودند. دیروز را هم تلگرافچی خرم‌آباد، میرزا محمد علیخان، تلگراف کرده بود منزل مبارکی و احوالپرسی. من هم شرح مفصلی جواب نوشته، احوالپرسی نمودم از سیف‌الملک و جناب و حکیم‌باشی. دادم بردند. خلاصه بعضی اسباب زیادی بود. قبا، ارخالق، طاقه شال، تعارفی همه آنها را دادم بردند حجره حاجی محمد تقی تاجر کاشانی امانت باشد. جمعی دیگر آمدند به جای آنها. نهار خواستند. جمعی رفتند. بعضی ماندند. نهار خورديم. بعد از نهار سردار می‌خواست کاغذ بنویسند. من برخاستم، رفتم اطاق دیگر. گفتم بخاری را آتش کردند. آقا سید

⁶⁹⁶ سگار: زغال افروخته؛ آتش.

صادق آقا شیخ سیف‌الدین آمدند آن اتاق. آنها را نشانیدم آنجا، خودم فرار کردم. سردار هم می‌خواست سوار بشود. من رفتم با سردار. حمامی بود. به ملاحظه سردی [۲۳۶] هوا رفتم میان آب، وضو گرفته، برآمدم.

رفتم حجره حاجی محمد تقی. چایی حاضر بود. خورده، نماز خوانده، عبای کوبائی با سفیدی از برای زیر جامه خریده، دادم خیاط. هفت تومان به حاجی دادم. زرگر باشی آمد. به او سفارش نمودم یک گوشواره مليله خوبی از برای زرین خانم درست نماید. دو تومان دادم طلا بخرد. نزدیک غروب من برخاسته، آمدم سمت خانه. بین راه مرد خان را دیدم. تا دم در عمارت با من بود. صحبت می‌کرد. هرچه نصیحت کردم فایده نبخشید، بر سیه دل چه سود خواندن و عظمه، همه را شکایت. غروب وارد اتاق شده، آقا سید صادق تنها در لب بخاری نشستند. ما نشستیم. بعد از ربع ساعتی حضرت والا از شکار آمدند. چایی خواستند. آوردند. حسین خان پیشخدمت از تهران آمده بود. لباس و قدری ترشی شربت و آجیل نقل آورده بود. باز کردند. سردار مرحمت فرمودند از نقل و آجیل خوردیم. مشغول شدند. کتاب سعدی و حافظ را آوردند. خواندند. شام خواستند. در آن بین از اندرون مظفرالدوله یک مجموعه کباب چلو آوردند. همه خوردیم. بعد از شام یخ و ماست درست کرده بودند. ساعت شش سردار رفتند اندرون. ما خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲۶ [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته، رفتم سر حمام. وضو ساخته، بر می‌آمدم. حضرت والا تشریف آوردند. استاد سلمانی را خبر کرده بودند. آمده بود بروند حمام. من برآمده، رفتم اتاق. نماز خوانده، چایی خوردم. میرزا محمد خان آمدند. بخاری می‌سوخت. نشسته بودیم، از حمام فرستادند به تعاقب ما. بنده، میرزا محمد خان، میرزا علیرضا منشی‌باشی رفتیم سر حمام. کاغذ مختصری میرزا فرج‌الله خان نوشته‌اند. سردار فرمودند بروید اتاق دیگر، من در این اتاق می‌خواهم تلگراف بنویسم. ما رفتیم اتاق دیگر. در آن [۲۳۷] بین تاجرهای دزفوری آمدند، عبای نمدی آوردند پیشکش آقا شیخ نمودند. جناب آقا سید ابوطالب امام جمعه و آقا صدر و شیخ الاسلام و نظام‌العلماء چند نفر دیگر آمدند. بعد مظفرالدوله آمدند. چایی آوردند، خوردند. بعد از صرف قلیان سردار آمدند. دو قلیانی کشیده، آقایان تشریف بردند. سردار رفتند به اتاق دیگر. ما نشستیم. قهوه قلیانی آوردند، خوردیم، کشیدیم. رفتیم به آن اتاق. نهار آوردند خوردیم. بعد چایی آوردند. یک فنجان خوردیم. مظفرالدوله رفت اندرون. سردار خوابیدند. آقا مهدی تلگرافچی قزوینی تلگراف کرده بودند از تهران که سعدالسلطنه حاجی مسعود آمدند به تهران احوالپرسی از شما می‌نمایند و سفارش ابوالحسن خان را نموده‌اند. سردار از خواب برخاست. تلگراف را دادم خواندند. فرمودند بنویس حاجی آقا جان هر فرمایش شما را من اطاعت می‌نمایم. با ابوالحسن خان آنچه از دستم بر می‌آید محبت خواهم نمودن. چایی آوردند. خوردیم. رفتیم با سردار سر حمام. وضو گرفته، نماز خواندند. سر حمام خلوت فرمودند. بعضی پیغام‌ها از برای مظفرالدوله دادند برآمدم. رفتم اندرون. بخاری را آتش کردم. فرمایش سردار را ابلاغ نموده، شرحی جواب گفتند. بعضی مطالب و خواهشی داشتند، نمودند. آمده بیرون، وقتی که سردار می‌خواست تشریف ببرد اندرون تفصیل را عرض کرده، جوابی فرمودند. ایشان رفتند. بنده، آقا سید

صادق، آقا شیخ سیف‌الدین، میرزا حسن جعفر خان بودند. شام آوردند. من میل نداشتم. نان ماست خورده، آقا سید صادق رفت خانه آقا میرزا محمد خان وزیر. من و آقا شیخ جعفر خان خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۲۷ [جمادی‌الثانی]

از خواب برخاسته، رفتم سر حمام. سردار وارد شد. من وضو گرفته، بر آمدم. بخاری را روشن نمودند. سردار [۲۳۸] تشریف آوردند. آقا شیخ سیف‌الدین هم تشریف آوردند. جمعی آمدند. حضرت والا فرمودند صندوقچه آهنی را باید بدهی به من. من بدون مضایقه رفتم، خالی نموده، آورده، پیشکش نمودم. بعد فرمودند قفل‌ها را هم بده. آورده، دادم. آقا شیخ سیف‌الدین خواست برود. به اتفاق ایشان رفتم خانه خداداد خان. قلیانی قهوه کشیده و خورده، شاهزاده‌ها آمدند. جمعی جمع شدند. ایشان رفتند. من با سرتیپ میرزا طاهر خان رفتم تلگرافخانه. قلیانی کشیده سرتیپ تلگراف را برداشته، آوردم خدمت سردار، در وقتی که در حیاط سرباز سربازهای مظفرالدوله به ترتیب می‌آمدند در حضور می‌گذشتند. آنها تمام شدند. رفتند. مظفرالدوله رفت اندرون. جمعی آمدند اتاق. نهار کباب چلو بود. زیاد هم بود. آوردند. خوردیم. جمعی آمدند.

من برخاسته، رفتم بازار گردش نمودم. بیکار بودم. رفتم حمام. استاد حمامی آشنا بود. گفتم آهک، زرنج⁶⁹⁷، تخم‌مرغ، ماست آوردند. واجبی ساخته، مدت‌ها بود استعمال نکرده بودم. واجبی گذارده، بعد حنا مالیده، مشت‌مالی کرده، بر آمدم. به حمامی و دلاک چهار هزار انعام داده، نماز خوانده، آمدم حجره حاجی محمد تقی رشید سلطان. (...) او هم آمد. حاجی نبود. گفتم چایی درست کردند. آوردند، خوردیم. حاجی شش عدد قهوه سینی مليله نقره با پنجاه عدد قشنگ قاشق چایی‌خور مليله نقره را دادم، گفتم پیش اسباب‌ها بگذارید. کیسه پول و جیم پاره بود. صحاف با زرگری خواستم، دادم بلکه با بلغار بسازند، اگر نشد با چرم. یک تومان هم به زرگرباشی دادم از برای گوشواره. سه تومان هم دادم به حاجی از بابت حسابش. مغرب شد. [۲۳۹] آمدم منزل.

حضرت والا کاغذجات تهران را می‌خواندند. فرمودند پسرمان امان‌الله خان در تهران مرده است. اوقات همه تلخ شد. مغرور میرزا کاغذ مفصلی نوشته بود. آقا رسول از خمسه کاغذ مفصلی نوشته بود که بعد از رفتن شما فرج‌الله خان رعیت‌ها را جریمه کرده، چه کرده. جهان‌شاه خان آمده است به دهات خودش چند شب مانده، رفته است. میرزا کریم‌خان آمده است به کرسف، تفصیل زیادی. بعد سردار قدری کتاب سعدی خواندند. یخ ماست آوردند، خوردیم. در ساعت سه از شب رفته حضرت والا تشریف بردند به اندرون. منشی‌باشی هم رفت. من مشغول روزنامه‌نویسی، آقا سید صادق مشغول کاغذنویسی. نزدیک چهار شد. شام آوردند. من که میل به شام خوردن نداشتم، اگرچه شام ماکول هم نبود. چند لقمه نان پنیر برانی اسفناج سرد داشت، خوردم. حضرت والا از اندرون یک بشقاب مرغ مسمای آلو آجیل داشت. التفات کرده، بعد یک مرغ کباب فرستاده بودند. خوردیم. آقا سید صادق تشریف بردند. من و جعفر خان خوابیدیم.

صبح روز سه‌شنبه ۲۸ [جمادی‌الثانی]

⁶⁹⁷ زرنج: نوعی از صمغ درخت باشد.

از خواب برخاسته، وضو گرفتم. حضرت والا تشریف آوردند. من نماز نخوانده بودم. نماز خوانده، بخاری را آتش زدند. چایی خوردیم. آمدم. علی محمد میرزا آمده، وعده داده‌اند بیایید، چونکه حضرت والا تنها بودند. بنده نشسته، صحبت می‌نمودم. قدری از وضع دهات خمسه نقل نمودم. کوچک آمد. رفتم دم اندرون با مظفرالدوله. سوال جواب کرده، خدمت حضرت والا آمده، تفصیل را عرض نموده، بعد غلامحسین میرزا [۲۴۰] و مداح و میرزاها آمدند. جمعی دیگر هم آمدند. کاغذی به آقا ابراهیم فرمایش حضرت والا را نوشته، دادم بردند. نهار آوردند. از خانه لطیف خان آش آورده بودند. خوردیم. من برخاستم. رفتم که حضرات متفرق بشوند. حضرت والا کاغذنویسی دارند. همه رفتند. مرا از میان حیاط برگردانیدند. آمدم، فرمودند بنشین! باید روزنامه خودت را بخوانی. من بنا کردم به خواندن روزنامه. حضرت والا را خواب برد. یک فنجان چایی خورده، من آهسته برخاستم.

رفتم دور کوچه‌ها گردش نموده، هوا بر هم خورد. برف آمد. رفتیم حمام. از حمام برآمده، وضو گرفته، رفتیم سرای قیصریه حجره حاجی محمد کاظم کاشانی. نماز خوانده، سماور در آتش انداختند. چایی درست کردند. حاجی محمد تقی آمد. قلیانی کشید، رفت به تعاقب حاجی محمد حسین جواهری. فرستاده آمد. چایی خوردند. برخاسته، وعده مرا گرفت که باید فردا شب به آنجا تشریف بیاورید. عبدالله خان منشی‌باشی هم تشریف آوردند. وعده داده، آمدم منزل. حضرت والا مشغول کاغذ خواندن بودند. تلگرافی از آقای نصرت الله خان آورده بودند، احوالپرسی و اظهار مهربانی. شرح مفصلی جواب نوشته، به حضرت والا عرض کردم فرمایشی دارید به خرم‌آباد. فرمودند باشد، خواهم گفتن. کاغذجات تهران تمام شد. فرمودند. قدری نقل یا کشمش باسلوق آوردند، خوردیم.

نماز خوانده، سردار تشریف بردند اندرون. منشی‌باشی رفت به خانه. آقا سید صادق هم رفت خانه حاجی میرزا مهدی. حضرت والا به من فرمودند تو برو خانه حاجی میرزا محمد حسن بگو حال که اصلاح نکردید، بروید تهران. [۲۴۱] یک جزوه از روزنامه آقا میرزا حسن نوشته بودند. خوب نوشته‌اند. خواندم. شام آوردند. میل نداشتم. چند لقمه نان پنیر خورده، روزنامه خودم را نوشته، ساعت که رسید بر سر پنج برخاسته، خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۹ جمادی‌الثانی

از خواب برخاسته، رفتم سر حمام. وضو گرفته، آمدم بیرون. نماز خوانده، حضرت والا تشریف آوردند. شیر آوردند. یک فنجان خورده، جمعیت از شاهزاده‌ها و غیره آمدند. من برخاسته، رفتم به آن محله. سمت خانه لطیف الله خان گردش زیادی کرده، خسته شدم. رفتم حمام توی آب. بیرون آمده، آمدم خدمت حضرت والا. جمعی بودند. رفتند. چند نفری ماندند. نهار آوردند. همه چیز بود ولی آش نارنج خوبی بود⁶⁹⁸. حضرت والا میل فرمودند. من هم خوردم. حاجی آقا مهدی آقا سید صادق آمدند. سوال جواب زیاد نمودند. حضرت والا قدری کج خلقی کردند بعد ملایمت. یک و نیم به غروب مانده من برخاسته، رفتم سر حمام. وضو گرفته، نماز خوانده، عبدالله برداشته

⁶⁹⁸ حاشیه مولف: «با کباب مرغ. بعد سردار مشغول شدند به جواب تلگراف نوشتن. من قدری چرت زده، چایی آوردند. خوردیم.»

رفتیم تا مسجد. شاه او را فرستاده حجره حاجی محمد حسین جواهری و حاجی محمد تقی. قدری قدم زدیم در مسجد در حجره. غروب بود. خانه حاجی را پرسیان می‌رفتیم.

آدم حاجی محمد حسین مجتهد پاکتی داد که حاجی آقا نوشته از احوالپرسی، ضمناً می‌خواهم در خدمت حضرت والا در خلوت برسم. جواب گفتم فردا بیا عمارت جواب بدهیم، حال مهمانیم. خانه حاجی را پیدا نموده، رفتیم. عبدالله خان بختیاری آنجا بود. چایی خوردیم. مداح حاجی آخوند با برادرش آمدند. مشغول صحبت کردن بودیم. دو ساعت و نیم از شب رفته منشی‌باشی آمد. تخته را آوردند. با منشی‌باشی شریک شدیم. با سرتیپ بازی کردیم. یک تومان به حضرات دو هزار دو هزار من دادم. بعد تقسیم [۲۴۲] کردیم. نفری پونزده هزار برده بودیم. چهار هزار هم به عبدالله دادم کفش بخرد. شام مسمای مرغ با خورش دیگر پشمک و روح افزا آورد. قدری خوردیم. ساعت پنج نیم منشی‌باشی رفتند. با یکی همانجا خوابیدیم. جا مانده نبود. استراحت بود. اول اذان...

روز پنج شنبه سلخ [جمادی‌الثانی]

برخاسته، بخاری را آتش نمودند. چایی حاضر بود. خوردیم. مداح و حاجی آخوند رفتند. آدم سرتیپ از بختیاری نوشته‌جات زیاد بقدر یک ساعتی آنها را خوانده، من هم روزنامه خودم را نوشته. روز خوبی آفتاب ملایم برخاستم. عبدالله خان رفت برود حمام. من هم رفتم به گردش به آن سمت پایین، قدری در بیرون شهر گردش [کردم]. درکنار نهرآبی تشنه بودم. پسر کلاه نمدی خوشگلی آمد، در حضور من ایستاد. احوالات پرسیده، اظهار مهربانی نمودم. برخاسته، به اتفاق رفتم در باغ چمن ابر. در بسته بود. رفتیم به آن باغی که عزیزالسلطان منزل داشت. آنجا هم در دیواری نداشت. خدا می‌داند در مدت عمرم چنین اتفاقی از برای من نیفتاده بود. آن طفل به همراه من است. رفتم به آن خرابه پشت عمارت باغ. به هر گوشه رفتیم جای پاک خشک پناهی نبود. مبهوط حیران، آن پسر هم همراه من می‌آید. نفس کافر آن طفل را در کنار دیواری می‌برده با او شوخی و ملاحبه می‌نمودم. جوانی وارد شد به خرابه. ما را دید. از اتفاقات آن جوان بدگل نبود. قزوینی پسند بود. آن جوان ما را دید. ظاهراً چیزی به او معلوم شد. آن جوان رفت⁶⁹⁹. من هم مانده‌ام متحیر کجا بروم، چه کنم، چه بگویم. می‌گویم در محله صوفیان خانه‌ام می‌باشد. دیشب پدرم مرا زده، قهر کرده، برآمدم. [۲۴۳] می‌خواهم فرار نمایم، بروم تهران. گفتم در این دو روزه نرو تهران. من از تو نگهداری می‌نمایم. وعده داد فردا صبح بیاید کنار نهر آب، من بروم در باغ چمن ابر را باز نمایم، تا چه شود. ناچار دو هزار دینار انعام داده، او بر رفت.

من رفتم به تلگرافخانه لشکرنویسی‌باشی جمع بودند. قلبانی کشیده، به اتفاق لشکرنویسی آمدیم خدمت حضرت والا. در وقتی که چند نفر از رعیت حاجی آقا محمد بزرگ و چند نفر از رعیت لطیف خان سرتیپ آورده بودند، چوب زدند طرفین را. تمام شد. نهار خواستند، آوردند. همه چیز بود. فرمودند باید سوار بشویم برویم به شکار. عرض کردم حاضریم. به این ملاحظه در سواری من غذا را ترش می‌خورم، قدری آب نارنج خوردم. بعد از نهار مظفرالدوله وارد شدند. چایی خواستند. چایی روسی دم کردند. مظفرالدوله فرمودند باید به دیدن آقایان برویم. اسب خواستند. برخاسته، رفتیم خانه حاجی هیبت الله. تنها در اتاقی نشسته بودند. بعد سادات برادرش

699 حشو «آن جوان رفت»

پسرش جمعی آمدند. یک فنجان چایی خورده، شربت بیدمشک آوردند. چند قاشقی خوردند با قلیان قهوه. برخاسته، رفتم خانه حاجی آقا محمد بزرگ. جمعی از سادات بودند. آنجا هم فنجان چایی خورده، انار شربت گزانگبین آوردند.

قدری شربت خورده، برخاسته، رفتم نزدیک مسجد شاه. حاج میرمحمد حسین را دیده، تعارفی کردیم. رد شدیم. من پیاده شده، اسب را دادم بردند. خودم رفتم حمام بازار. برآمده، نماز خوانده، رفتم به مسجد شاه. نشسته بودم، شکراللهخان یاور آمد. قدری صحبت کردیم. جمعی ماه را دیدند. [۲۴۴] ما هم برخاسته، رفتیم آن سمت. رویت هلالی شد. آمدیم رو به منزل خدمت حضرت والا. آقا سید صادق بود، لطیف خان منشی‌باشی. نشسته، صحبت می‌فرمودند. آجیل آوردند. قدری خورده، سه عدد هندوانه آوردند. من زیاد خوردم. حضرت والا تشریف بردند به اندرون. بلافاصله شام آوردند. این بنده هیچ نخوردم. دو لقمه نان ماست خورده، منشی‌باشی آقا سید صادق رفتند. من خوابیدم.

صبح روز جمعه غره شهر رجب‌المرجب

از خواب برخاسته، رفتم سر حمام. وضو گرفته، آنجا بخاری می‌سوختند. نماز خوانده، برآمدم. بخاری اتاق را آتش نمودند. چایی خوردم. حضرت والا فرستاده بودند بیا لخت⁷⁰⁰ شو. جواب عرض کردم با مظفرالدوله می‌خواهم بروم بازدید آقایان. پیغام دادم از برای مظفرالدوله تشریف بیاورید برویم. جواب فرموده بودند امروز سینه‌ام درد می‌کند، نمی‌توانم بروم، باشد فردا. حال خوب است. خودشان دیروز با آقا میرزا محمد حسین فرموده‌اند فردا صبح خدمت شما می‌رسیم، حال این قسم می‌فرمایند. عجب وضعی است. چه باید کرد نمی‌توانم. رفتم سر حمام خدمت سردار. قدری نشسته، به اتفاق برآمدم. جمعی آمدند. ساعتی نشسته، برخاسته، رفتم دیدن نواب محمد حسن میرزای جاپلقی. آقا مهدی جاپلغی در آنجا بودند. مدتی نشسته، از آنجا برخاسته، آمدم. دیدم نهار خوردند. قدری نان چلو ماست آوردند. من چند لقمه خورده، رفتم خدمت حضرت والا. فرمودند بنشین، صحبت کن! ایشان استراحت فرمودند. آمدند. گفتند شخصی تو را می‌خواهد. دیدم یک نفر خانه شاگرد آمد [۲۴۵] که من از تهران آمدم. شاهزاده خانم فرستاده احوالی از شما بپرسم، کاغذ بگیرم. درست نفهمیدم کیست، چیست. گفتم برو، وقت عصر بیا مسجد شاه، من تو را ببینم جواب بگویم. رفت.

چایی روسی دم کرده بودند. یک فنجان خورده، رفتم وضو گرفتم. مظفرالدوله آمد بیرون. چایی خوردم. به اتفاق سوار شده، رفتیم خانه حاجی میرزا ابوتراب. چایی آوردند. یک قهوه سینی، شیرینی، دو کاسه فالوده، سیب و انار قدری خوردم. حاجی میرزا محمد حسن آمدند. ساعتی عنوان صحبت وقف بود. از آنجا خبر کرده، برخاسته، رفتیم منزل حاجی میرزا مهدی. آنجا هم چایی خوردم. شربت بیدمشک آوردند. یک استکان خوردم. برخاستم. ایشان سوار شده، من سوار نشده، رفتم پیاده تا مسجد شاه. نماز خواندم. تا الی مغرب آنجا گردش کرده، آمدم خانه منشی‌باشی. حاجی محمد حسین حاجی آخوند بودند. فراش آمد.

700 در متن: «لوخت»

حضرت والا می‌فرمایند کار لازم دارم. ناچار رفته، سرتیپ تلگرافچی بود، محمد حسن میرزا و جمعی بودند. مختصر ما را نگاه داشتند. فرمودند دو هزار می‌گیرم تا فلان کس را مرخص می‌نمایم. هزار دینار منشی‌باشی هزار دینار بنده تقدیم کردیم. آنها رفتند. بنده باز نشسته، در ساعت دو و نیم از شب رفته ما را مرخص نمودند. آمدیم خانه. منشی‌باشی عبدالله خان سرتیپ و مداح و سرتیپ تلگرافچی و محمد حسن میرزا حاجی آخوند در آنجا بودند. بعد از نیم ساعتی با سرتیپ بازی کردم. تا وقت شام من شش هزار برده بودم. بعد از شام منشی‌باشی بازی کرد. سه هزار هم ایشان بردند. چهار هزار را تقسیم کردیم. دو هزار را هم به عبدالله دادم دیگر سه هزار بنده تقسیم نکردم. من عبدالله خان [۲۴۶] حاجی محمد حسین خوابیدیم.

صبح روز شنبه دوم [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، سرم بسیار درد آزار داشت. درد می‌کرد. چایی خوردم. جمعی از آقایان آمدند. انار آوردند، خوردم. قدری بهتر شد ولی باز چشم سیاهی می‌کند. سرم دوران دارد، تا چه بشود. خدوند حفظ فرماید در ولایت غربت ناخوش نشویم. به قدر ربع ساعت خوابیده، برخاستم. با فیاض رفتیم در خانه خدمت سردار. جنجال بود. رفتم منزل کوچک آقا. یاور سلطان میرزا محمد ولی آمده بود دیدن. از او دیدن کردیم. نهار آوردند. من نخوردم. همه جمع شدند، خوردند. چایی آوردند. یک فنجان چایی آوردند. خورده، برخاستم رفتم بازار حجره حاج محمد حسین. پونزده شاهی دادم فیاض رفت انار خریده، آورده حجره، خوردم. چایی درست کردند. یک فنجان خورده، دورویه لحاف چیت با آستر خریده، دادم فیاض برد بدهند بدوزند. از حجره برآمدیم. من رفتم حمام. برآمده، وضو گرفته، نماز خوانده، با فیاض پنبه خریده، من تنها آمدم خدمت حضرت والا. فرمایش فرمودند کجا بودی. گفتم. در منزل پسر مظفردوله نشستیم. پسران مظفردوله آمدند، صحبت کردند. وقت شام شد. برخاستند رفتند اندرون. بنده آقا سید صادق جعفر خان بودند. شام آوردند. به استاد علی سفارش کرده بودم شام خوبی داده بود. وقت عصر هم انار خوردم. شام هم کباب مرغ هم بود. خوردم. بیکار بودیم. رختخواب انداختند. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۳ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، رفتم سر حمام. حضرت [۲۴۷] والا تشریف داشتند. من رفتم میان حمام. وضو گرفته، نماز خواندم. برآمدم. در اتاق بخاری را آتش کردند. چایی آوردند، خوردم. شیر آوردند. یک فنجان خورده، چند نفر عارض آمدند. عریضه‌جات را خوانده بود. جمعی بودند. سفارش کردم آش آبلیمو بریزند. نهار خواستند. شیربرنج آش رشته همه چیز بود ولی آش آبلیمو خورده، حضرت والا برخاستند. اسب خواستند سوار بشوند. به شکار تشریف بردند. من رفتم بازار حجره حاجی محمد کاظم. کاغذی به میرزا فرج‌الله خان نوشته، دادم به آقا محمد حسین چاپار فردا می‌رود بدهد ببرند. شکر الله خان یاور می‌رفت. آواز نموده، آمد حجره. نشسته، صحبت می‌کردیم. او رفت. چند نفر مشتری بود. آنها هم رفتند. صاحبان حجره نهار نخورده بودند. نان خریدند، خوردند. بعد سماور آتش کردند. چایی دادند. حاجی محمد حسین جواهری با فیاض آمدند چایی خوردند. قدری ترمه خریده، دادم عرقچین بدوزند. برخاستم، رفتم مسجد شاه. قدری گردش کرده، رفتم به میان شبستان. گردش کرده، برآمده،

نماز خوانده بودم. هوا سرد بود. رفتم حمام. برآمدم. نماز خوانده، آمدم منزل به نوشته‌جات تهران آمده بود. آقا محمود پاکت سفارشی کرده فرستاده بودند، خیلی تفصیلی مشروح. در منزل نماز مغرب و عشا را خوانده، کاغذهای تهران را خوانده، حضرت والا تشریف بردند اندرون. دو کاسه یکی آش یکی ساک⁷⁰¹ آوردند، با نان خوردیم. ساعت پنج خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۴ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. وضو گرفته، نماز خوانده، میرزا محمد خان آمده، بعد حضرت والا تشریف آوردند. من خواستم فرار نمایم، نشد. در خدمت حضرت والا رفتیم به مجلس فاتحه‌خوانی در مسجد آقایان. ماشاءالله از جمعیت و اجماع آقایان همه بودند. زمین هم نشسته بودند. بسیار سخت گذشت. سه نفر روضه خواندند. برخاستم. سوار شده، [۲۴۸] آمدم منزل. شیربرنج قدری هم آش کشک خورده، حضرت والا مشغول کاغذنویسی شدند. من برخاسته، آمدم بازار حجره حاجی محمد تقی سیاهه نوشتم. چایی خورده، برخاستم رفتم حمام. دو پیراهن از برای خودم دادم بدوزند. از حمام برآمده، مغرب بود. آمدم منزل. در اطاق دیگر نشسته، حضرت والا فرمایش فرمودند بیا اینجا. رفتیم. سرتیپ تلگرافخانه بود، آقا سید صادق منشی‌باشی. قدری آجیل آوردند. خوردیم. حضرت والا تشریف بردند اندرون. ما سه نفر نشستیم. مشغول صحبت شده، شام آوردند خوردیم. آقا سید صادق رفتند. ربع ساعتی با منشی‌باشی نشسته، صحبت کردیم. او هم رفت. من خوابیدم. برده بود جام آب نزدیک رختخواب من ریخته بود. مرا بیدار کردند. برخاسته، مدت‌ها بیدار بودم.

صبح روز سه شنبه ۵ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. در میان حمام لخت شده، رفتم میان آب، برآمدم. لباس پوشیده، آمدم بیرون. پیراهن زیرجامه را عوض نموده، خداداد خان قدری نشست. او رفت. میرزا محمد خان منشی‌باشی آمدند. بنده هم مشغول تحریر شده، کاغذی به میرزا عبدالله حاکم استرآباد مازندران نوشته، پاکت را خدمت آقا سید صادق داده، کاغذی هم به اخوی آقا محمود نوشته، دادم ابوالحسن خان به قزوین بفرستد. حضرت والا پیغامی داد از برای پسر مظفرالدوله. ما مشرف رفتیم میان باغ. مشغول دادن مواجب بودند. ابلاغ شد. جواب آوردم در وقتی که نهار حاضر بود. نهار خوردیم. آش رشته و خربزه خوبی بود. خوردیم. بعد از نهار فرمودند به همه اجزا مجلس بروند می‌خواهم کاغذ بنویسم. همه رفتند. قدری با منشی‌باشی کاغذ نوشتند. دستورالعمل دادند، آنها هم رفتند.

حضرت والا استراحت فرمودند. [۲۴۹] به من فرمودند بنشین صحبت کن من بخوانم. حرف متفرقه می‌زدم. توسط یکی دو نفر از نوکرها را کردم. صبح دو نفر مقصر را چوب زیادی زدند. من برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، چایی خوردم. خواستم با مظفرالدوله برویم دیدن آقایان. فرستادیم آقا سید ابوطالب نبودند. شخصی دو عدد هندوانه⁷⁰² تعارف آوردند. پاره کردند. قدری سردار خورده بود. بنده با آقا سید صادق خوردیم. از قراری که مذکور نمودند عمیدالملک حاکم زنجان شده‌اند. از اهل ملایر شوریده‌اند. دکان بازار را بسته‌اند. در

⁷⁰¹ ساک: نام خورشی است مانند آش که در آن برنج و اسفناج و نخود و آب غوره کرده و گوشت پخته نان خورش کنند.

⁷⁰² سزاوارتر

تلگرافخانه بستی شده‌اند. تا چه شود. سردار فرمودند دو یکی کاغذ نوشته بود. فرمودند برویم باغ را گردش کرده، بسیار گل بود⁷⁰³. بعد از مغرب آمدیم. پیغامی از برای مظفردوله دادند بروم بگویم. پیغام دادم. قرار شد صبح برویم خدمتشان. از خدا خواسته یک نفر فراش بلدی برداشته، رفتم خانه محمد تقی کاشی. مهمان بودیم. فراش ما را از راه دوری برد. بسیار خسته شده، یک ساعت نیم از شب رفته وارد شده، سرتیپ عبدالله خان مداح کلانتر سه نفر برادرهای دو سه نفر دیگر متفرقه. از این اجماع اوقاتم تلخ شد. یک فنجان چایی خورده، قلیانی کشیده، مشغول نوشتن روزنامه تا عاقبت کار ما چه شود.

وقت عصر مشهد حبیب آبدار پنج هزار از ما انعام گرفت. صبح هم دو تومان به عبدالله داده که از برای خودش تفنگ بگیرد. امروز سردار نقل نمودند دیشب که پنجم بود خواب دیدم در جایی هستم. دیدم چند دانه گنجشک می‌برند. من گفتم این‌ها فتاده می‌باشد ولی بسیار خوب می‌خوانند و قشنگ بودند. عبا در دوشم بود. به اصرار زیاد یکی از آن گنجشک‌ها را گرفتم. در دستم بود، از خواب بیدار شدم. خلاصه تا ساعت چهار منتظر منشی‌باشی شدم. نیامدند. شام آوردند. پلو چلو دو رنگ خورش بود. خوردیم. جمعی رفتند. بعضی ماندند. خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۶ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، نماز می‌خواندند. چایی خورده، [۲۵۰] عبدالله خان سرتیپ رفت دیدن بعضی از آقایان. بنده با مداح آمدیم منزل. آقا میرزا محمد خان بود. آقا در نیامده بود. بعد از قلیانی از سر حمام آمدند. متعاقب من رفتم سر حمام. بعضی پیغامات از برای مظفردوله دادند. آمدیم اتاق. بعد از ساعتی با مظفردوله رفتیم خانه آقا سید ابوطالب مجتهد. چای آوردند. خوردیم. یک ساعتی آنجا نشسته، آمدیم منزل. حضرت والا نهار خبر کردند. آوردند. چلوی خوبی بود با فسنجان. خوردیم. می‌خواستند سفره را برچینند⁷⁰⁴، عبدالله خان سرتیپ وارد شد. سردار فرمودند بنشین نهار بخور. آنقدر سر سفره نشستند [تا] عبدالله خان نهار خورده، سیر شد. سفره را برچیدند. بعد چند نفر رفتند. شاهزاده محمد حسن میرزا، عبدالله خان و منشی‌باشی را فرمودند بنشیند، حرف بزنید، من بخواهم. نشستیم صحبت می‌کردیم. چایی آوردند. خوردیم. ساعتی سردار خوابیدند. برخاستند. همه رفتند وضوگرفتند. نماز خواندیم. فرمودند برویم به میان باغ. جهانگیر میرزا آمد. عرضی کرد، رفت. قرار شد بنده بروم خانه آقا سید ابوتراب، قرار عمل آنها را بدهم.

برخاسته، رفتیم میان باغ. بان‌ها⁷⁰⁵ را احضار فرمودند، دستورالعمل دادند و در باغ را باز کردند. رفتیم بیرون باغ در سرتپه خاک. قلیانی کشیدند. غروب شد. مراجعت کرده، تشریف آوردند. میرزا محمد ولی و میرزا محمد خان منشی‌باشی آمدند. با آنها سوال جواب فرمودند. نماز خوانده، تشریف بردند اندرون. بعد حضرات رفتند. منشی‌باشی خواست مرا ببرد خانه نظام‌العلماء. نرفتم. او هم رفت. بعد نظام‌العلماء کاغذی نوشتند. من هم به ملاحظه آنکه تنها بودم، برخاسته رفتم. آقا میرزا فرج‌الله خان منشی‌باشی بود و السلام. [۲۵۱] نشستیم صحبت کردیم.

⁷⁰³ حاشیه مولف: «دستورالعمل دادند به میرزا فرج‌الله خان بگویم باغ را درخت بکارند.»

⁷⁰⁴ در متن: «برچند»

⁷⁰⁵ احتمالاً منظور «باغبان‌ها» است.

چای خوردیم. ساعت چهار گفتم شام آوردند. پلو چلو خورش بود. آوردیم، خوردیم. بعد از شام یک ساعتی نشسته، آنها رفتند. من با نظام العلما خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه ۷ [رجب المرجب]

از خواب برخاسته، وضو گرفته، زیر کرسی نشسته، چایی خوردم. برخاسته، رفتم خانه وزیر میرزا محمد خان که به اتفاق برویم خانه لطیف خان. مجلس ختم دارد. از جانب حضرت والا ختم را برقتیم. در خانه میرزا محمد خان آقا سید صادق بود و جمعی متفرقه که یک ساعتی نشسته، برخاستیم رفتیم مجلس ختم لطیف خان در محله دوری بود و در آن مجلس آقایان تمام بودند. نشستیم، قرآنی خوانده و ابلاغ نمودم حضرت والا مرا فرستادند ختم را برچیند. الرحمن خواندند. روضه خواندند سه چهار نفر. از تنگی جا بسیار اذیت کشیدیم. با آنکه حاجی هیبت الله با جمعی آمدند، ما برخاستیم با حاجی محمد حسین رفتیم خانه حاج میرزا ابوتراب. اندرون بخاری آتش کردند. یک فغان چایی خوردیم. صحبت متفرقه شد. در ساعت پنج به غروب مانده نهار آوردند. چلو تهیه دیده بودند. ولی وقت گذشته بود، من نخوردم. نان پنیر قدری ماست خورده، برخاستیم. با نظام العلما آمدیم منزل سردار. خوابیده بودند. لطیف خان هم آمدند. من رفتم خدمت ایشان. از خواب برخاسته، چایی خواستند. چایی خوردیم. لطیف الله خان نظام العلما آمده بودند. تا یک ساعت یک و نیم به غروب مانده آنها رفتند. مظفرالدوله آمد بیرون. بعد حاجی سید علی اصغر آمدند. من برخاسته، نماز خوانده، ایشان هم رفتند. حضرت والا هم برخاست، نماز خوانده. مظفرالدوله تا یک ساعت از شب رفته بودند. تشریف بردند اندرون. سرتیپ تلگرافخانه بودند. انار آجیل خواستند، آوردند. قدری خوردیم. ساعت [۲۵۲] دو نیم از شب رفته مرخصی گرفته با منشی‌باشی رفتیم خانه میرزا فرج‌الله خان. عمارت خوبی ساخته‌اند. نشستیم. گز انگبین و سوهان آوردند. چایی هم بود. بیکار بودم. با منشی‌باشی مشغول بازی تخته شدیم. ساعت پنج شام آوردند. خیلی تهیه و تدارک دیده بودند، نثارپلو، چلو، چند رنگ خورش‌های خوب همه ماکول خوب. خوردیم. بعد یک ساعتی بازی کردیم. در ساعت هفت از شب رفته آنها رفتند. من تنها خوابیدم.

صبح روز جمعه ۸ [رجب المرجب]

از خواب برخاسته، بخاری را آتش نمودند. سماور آوردند. میرزا فرج‌الله خان آمدند بیرون. نان پنیر سرکه انگبین آوردند. چایی خوردیم. من روزنامه خودم را نوشته، آفتاب شد. دیروز وقت عصر و شب به قدر دو کره برف باریده بود. برف بام‌ها ریختند. من هم برخاسته، رفتم به گردش تا محله صوفیان. به حمام رفته، از حمام برآمده، آمدم منزل. سردار با میرزا آقا مشغول خواندن حساب بودند. من در اتاق دیگر نشسته، محسن خان آنجا بود. آمد یک ساعتی صحبت کردیم. نهار آوردند. حلیم بود. من میل به حلیم نموده، خوردم. بعد از ساعتی تلگرافی آمد. نصرت‌الله خان تلگراف کرده بودند که به امین‌السلطان قلمدان مرصع با ثرابه مروارید دادند. صدراعظم شد. حضرت والا اسب خبر کردند. سوار شده، رفتند به شکار. بنده با میرزا فرج‌الله خان و با منشی‌باشی رفتیم خانه منشی‌باشی. [۲۵۳] بخاری را آتش نمودند. سماور آوردند. نماز خوانده، بازی تخته کردیم. شربت آوردند، خوردیم. مغرب فراش آمد به تعاقب من. رفتم خدمت حضرت والا. ضیاءالدوله مرکبات ماهی خریده بود، بارخانه

داده بودند. قدری خرما و لیمو خورده، قدری هم تقسیم نمودند. دادند بردند اندرون و به بعضی جاها. دو ساعت نیم از شب رفته حضرت والا تشریف بردند اندرون. من و منشی‌باشی رفتیم منزل طاهر خان سرتیپ تلگرافچی مهمان بودیم. میرزا فرج‌الله خان آنجا بودند. نشسته، قدری صحبت کردیم. قدری تخته بازی کردیم. ساعت پنج از شب رفته شام خواستیم آوردند. همه چیز بود. ساعت شش آنها رفتند از برای بنده رخت آوردند انداختند. من تنها خوابیده.

صبح روز شنبه ۹ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، بخاری آتش کردند. سماور آوردند. سرتیپ آمد. چایی خوردیم. یک قهوه سینی شیرینی آوردند. قدری خوردیم. بعد از ساعتی برخاسته، رفتم میان باغ قدم زدم. طول باغ دویست سی پنج قدم بود. عرض باغ دویست سی قدم. دو ساعتی گردش کرده، سرد شد. آمدم. حضرت والا حساب می‌خواندند. در اتاق دیگر نشسته، حاجی سید ابوتراب آمدند. رفتیم خدمت حضرت والا. نهار آوردند، خوردیم. جمعی بودند. متفرق شده، چایی آوردند، خوردیم. وضو ساخته، نماز خوانده، برف می‌آمد. در خدمت حضرت والا رفتیم خانه حاج هیبت‌الله. جمعی از سادات بودند. چایی آوردند. گزانگبین بیدمشک آوردند. نزدیک غروب بود. برخاسته، آمدم منزل. بخاری را آتش کردند. حضرت والا تشریف داشتند، منشی‌باشی جعفر خان. شام خواستند. ماهی‌پلو خوبی خوردیم. حضرت والا تشریف بردند [۲۵۴] اندرون. من خوابیده، امشب زیاد آب خورده.

صبح روز یکشنبه دهم [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته نمازی خوانده حضرت والا تشریف آوردند. شیر آوردند. دو استکان شیر خورد. ساعت چهار نیم از دسته رفته آمده، نهار آوردند، خوردیم. مرغ چلو بود با فسنجان. قباض خوردیم. رفتیم اتاق دیگر. مشغول نوشتن سیاهه شده، من گوش می‌دادم. چایی آوردند، خوردیم. حضرت والا به قدر نیم ساعتی خوابیدند. لیمو با پرتقال آوردند، خوردیم. مظفرالدوله برآمد بیرون. کاغذهای تهران را آوردند. من از تهران کاغذی نداشتم ولی از زنجان کاغذ زیادی داشتم. آقا سید حسن قاشق ملایله داده بودند با یک دهنه اسب. سرتیپ تلگرافخانه آمد. تا ساعت دو از شب رفته من منشی‌باشی برخاسته، رفتم خانه میرزا محمد خان وزیر مهمان بودیم. لشکرنویس‌باشی آنجا بود. فرستادیم از منزل امیرطاهرخان تخته آوردند. با منشی‌باشی بازی کرده، سه هزار باختیم. شام آوردند، بسیار رنگین، شام خوب، ته چین‌پلو، رشته‌پلو، چلو، چند رنگ خورش، همه ماکول خوب. خوردیم. برف هم می‌آمد. لشکرنویس‌باشی رفتند. بعد از ساعتی منشی‌باشی رفت. در ساعت هفت از شب رفته [۲۵۵] خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۱۱ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، برف زیادی آمده بود. نمازی خوانده، بخاری روشن نمودند. سماور آوردند. چایی خورده، سرکه انگبین آوردند. دو ساعتی نشسته، من برخاستم. رفتم با وزیر خدمت حضرت والا. رفتیم خدمت جناب حاج هیبت‌الله. آقا سید ابوطالب، آقا محمد بزرگ حاجی، آقا محمد شریعت، آقا ابراهیم، حاجی میرزا مهدی، حاج محمد حسین با چند نفر دیگر بودند. نشستم. چایی آوردند. یک فنجان خورده، آقایان با هم صحبت فقره اراضی بود. سوال و جواب زیاد شد. وقت نهار شد. رفتیم اتاق دیگر. نهار آوردند. همه چیز تهیه دیده بودند. ماکول خوب

خوردیم. رفتم باز همان اتاق. عنوان مطلب شد. منازعه و مشاجره به طول انجامید. عاقبت الامر قرار بر این شد که نصف اراضی وقفی را بدهند به جناب حاج میرزا مهدی و نصف دیگر در دست وقف بوده باشد. نوشته نوشتند. همه مهر نمودند که چند روز دیگر برف از زمین برداشته بروند سر اراضی قطع فصل نمایند. چند نفر از اهل خبره ببرند.

حضرت والا برخاستند، رفتند سر حمام. وضو گرفته، نماز خواندند. بنده هم در خدمت ایشان بودم. برآمدم خدمت آقایان. فنجان چای آوردند. خوردیم. یک ساعت به غروب مانده برخاستند، سوار شدند. از بیرون شهر با میرزا فرج الله خان رفتیم تا آمدم منزل. باز برف شروع نمود. قدری آمد. موقوف شد. چند نفری آمدند. حضرت والا کسل بودند. استخاره نموده، تشریف بردند حمام. استاد سلمانی آمد. سرکیسه کردند. دو ساعتی از حمام برآمدم. در اتاق بیرونی بخاری می سوخت. منشی باشی هم بود. شام آوردند. [۲۵۶] از خانه میرزا فرج الله خان خورش خوبی آورده بودند. خوردیم. در ساعت پنج از شب رفته ایشان تشریف بردند اندرون. ما خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه ۱۲ [رجب المرجب]

از خواب برخاسته، رفتیم سر حمام. وضو گرفته، برآمدم. نماز قضایی خوانده، حضرت والا بیرون تشریف آوردند. منشی باشی آمده بود. من بیکار بودم. از برای بگلرگی حسین خان همدانی نوشته دادم در میان پاکت حضرت والا بگذارند. کاغذی هم به حاجی مسعود و یکی هم به میرزا موسی نوشته. مظفرالدوله پیغام داده بودند بیا برویم منزل سرتیپ تلگرافخانه. رفتیم آنجا. یک فنجان چایی خورده، قدری نان برنجی. حضرت والا فرستادند نهار حاضر است. آمدم. نهار حاضر بود، ماهی آزاد، کلمپاچه. مداح و جمعی حاضر بود. نهار خوردیم. بعد از ساعتی یک فنجان چایی خورده، مظفرالدوله رفتند اندرون. سردار استراحت فرمودند. من هم مشغول شدم به کاغذنویسی. فرمودند روزنامه خودت را بخوان. قدری خوانده، خوابیدند. از خواب برخاستند. چایی خوردند. تشریف بردند سر حمام نماز بخوانند. من هم رفتم حمام بازار. سری تراشیده، برآمدم. بازار را چراغانی کرده بودند. آمدم منزل. نماز خوانده، سرتیپ تلگرافچی بودند. ساعت سه رفتند. سردار نماز خوانده، شام خواستند. من میل نداشتم. نان پنیر ماست خوردم ولی آب زیادی خورده، ساعت پنج رفتند اندرون. بنده خوابیده، امشب زیاد زیاد سرد بود. نصف شب برخاسته آب بخورم، کوزه آب یخ داشت. در این مدت در این جا من به این قسم سرما ندیده بودم.

صبح روز چهارشنبه ۱۳ [رجب المرجب]

روز عید مولود مولای متقیان بود. از خواب برخاسته، رفتم میان حمام. وضو گرفته، نماز خوانده، برآمدم. چایی خورده، حسن خان آمد به [۲۵۷] احوالپرسی من. یک دو هزاری مبارک باشد دادم از برای شاهزاده خانم بروند. فوراً یک اشرفی از برای بنده مرحمت کرده بودند. بعد جمعی از سادات و شاهزادگان آمدند، رفتند. یک دو هزاری زردی از حضرت والا گرفته، در میان کاغذ پیچید از برای جناب مظفرالدوله دادم بردند. نهار آوردند، خوردیم. بعد همه متفرق شدند. حضرت والا خوابیده، بنده برخاسته رفتم سر حمام. وضو گرفته، نماز خواندم. دو فنجان چایی خورده، رفتم گردش. در میان بازار و مسجد گردش کرده، سرد هم شد. آمدم منزل. محمد حسن

میرزا رئیس پستخانه بود. قلیانی کشیدند، رفتند. حضرت والا هم تشریف بردند سر حمام، نماز خواندند، آمدند. بعد از مغرب آقا میرزا حسین خان پسر مظفرالدوله آمد. در بسته کاغذ دو عدد پنج هزاری اشرفی مرحمت فرموده بودند. قدری نشسته، صحبت کردند. ساعت چهار شام آوردند. ماهی پلوی خوبی بود. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه ۱۴ [رجب المرجب]

از خواب برخاسته، خداداد خان و میرزا محمد خان آمدند. بعد حضرت والا تشریف آوردند. چند نفر دیگر آمدند بنای سیاهه نوشتن، اسناد جمع کردن. بودند. من رفتم در میان کوچه‌ها گردیدم. پنج هم از دسته رفته آمدم. یک راس اسب حضرت والا تصدق شده بود. هندوانه حاضر بود. از شدت سرما نتوانستم بخورم. نهار آوردند. ماست یخ کرده بود. قدری خاک قند آوردند با ماست نان پنیر، خورده. مداح و بعضی‌ها بودند، رفتند. عبدالله خان بنده نشستیم صحبت کردیم. حضرت والا خوابیدند. یک فنجان چایی خورده، میرزا محمد خان منشی‌باشی میرزا علیرضا مشغول حساب خواندن و نوشتن بودند. من هم پنج دقیقه خوابیده، برخاستم. یک فنجان چایی خورده، رفتم سمت بازار. حاج محمد تقی همراه بود. رفتم حجره حاجی. آتش روشن کردند. چایی حاضر نمودند. محسن خان آمد و حاج محمد حسین آمد. چایی خورده، [۲۵۸] رفتند. من هم برخاسته، رفتم حمام. وضو گرفته، نماز خوانده، برآمدم. از کوچه‌های عقب رفته، دم یخچال آب می‌پاشیدند. به سر یخ‌ها قدری ایستاده، سرد شده، آمدم منزل. میرزا محمد ولی و پسر مظفرالدوله و منشی‌باشی بودند. یک فنجان چایی خورده، چند قلیانی کشیده، در ساعت یک و نیم از شب رفته تشریف بردند اندرون. منشی‌باشی هم رفتند. من تنها مانده، قدری روزنامه نوشته، قدری کاغذها بیکار خوانده، پاره نموده. شام آوردند. از خانه میرزا فرج‌الله خان خورش آورده بودند. حضرت والا از برای ما داده بودند جعفرخان. نان خورش خورده، جعفر خان نشسته بود، خیاطی می‌نمود. من خوابیدم. چند مرتبه آب خورده، حمام لازم شدم. تنها خوابم نمی‌برد. هوا بسیار سرد بود.

صبح روز جمعه ۱۵ [رجب المرجب]

زود از خواب برخاسته، رفتم حمام. زیرجامه را دادم دلاک شست. پوشیده، از حمام برآمده، در اتاق بیرون⁷⁰⁶ نماز خوانده، حضرت والا فرستادند بیا حمام. ناچار مجدداً رفتم حمام. جعفر خان هم آمد. کیسه نموده، صابونی زدم. چایی خورده، یک قدح آلو خیسانده بودند. حضرت والا آبش را خوردند. من و جعفر خان آلوی زیاد خورده، برآمده. لطیف خان منشی‌باشی بودند. رونده خرم‌آباد بود. کاغذی به سیف‌الملک نوشته، دادم بردند. نهار آوردند. من به ملاحظه خوردن آلو پلو چلو نخوردم. نان پنیر مربای سیب خورده، همه متفرق شدند. به ملاحظه آنکه می‌خواستند جواب کاغذ تلگراف کاغذ نویسند، من آمدم اتاق دیگر نشسته، روزنامه خودم را نوشته، وضو داشتم رفتم خدمت حضرت والا نشسته، صحبت می‌نمودم. چایی خورده، بخاری می‌سوخت. ایشان ساعتی خوابیدند. برخاسته، نماز خوانده، برف می‌آمد. خواستم [۲۵۹] بروم بازدید. آقا سید ابوطالب نبودند. نظام‌العلماء آمد. بعد مظفرالدوله آمد. چای روسی دم کردند. نشستند به صحبت. متعاقب منشی‌باشی فرستادند. تا ساعت سه بیرون

706 حشو «بیرون»

بودند. مظفرالدوله رفت اندرون، حضرت والا در بیرون. شام آوردند، خوردیم. بعد از شام فرمودند چند رنگ مربا آوردند، خوردیم. ساعت پنج رفتند. ما خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۱۶ [رجب المرجب]

از خواب برخاسته، رفتم سر حمام. وضو گرفته، بر آمدم. نماز خوانده، سر تپ تلگرافخانه آمدم. حضرت والا تشریف آوردند. چند نفر متفرقه آمدند. آقا سید محمد کشفی آمد. من سر تپ برخاستم به تلگرافخانه. از آنجا رفتیم خانه لشکر نویس‌باشی. آقا سید ابوطالب مجتهد با پسرش و چند نفر تاجر آمدند. دو قلیان فنجان چایی خورده، برخاستم. سر تپ رفت تلگرافخانه. من آمدم منزل. وقت نهار بود. خوردیم. بعد از نهار ساعت دیگر من برخاسته، رفتم خانه محمد حسین خان. شاهزاده با عبدالله خان سر تپ و عباس قهومی آمد [که] بیا حاجی محمد تقی تاجر را فراش آورد. حبس کردند. بهتان زده‌اند که تو جنده‌بازی کرده‌ای. آمده و حاجی را برآوردم اتاق دیگر خدمت سردار. عرض فرمودند حالا باشد. خوابیدند. من هم قهر کرده، رفتم سر حمام. نماز خوانده، بر آمدم. حاجی هیبت‌الله، حاجی آقا محمد، حاجی آقا مهدی آمدند با جمعی دیگر. من برخاسته، رفتم با مظفر حاجی آقا ابراهیم اندرون. دو فنجان به اصرار چایی خورده، نیم ساعت به غروب آمدم. مظفرالدوله رفت سمت خانه، من رفتم به مسجد شاه.

مغرب مراجعت کردیم. در بین راه جمعی از شاهزادگان دیدم توسط حاجی محمد تقی را نمودند. با او رفتم میان مدرسه در میان. یک ساعت از شب رفته بود. خادم در را بسته بود. گفتم آمد در را باز نموده، بر آمدم. آمدم منزل مظفرالدوله. حضرت والا، عبدالله خان، منشی‌باشی بودند. خدمت ایشان [۲۶۰] نشست، قلیانی کشیده، مظفرالدوله رفت اندرون. کمر سردار باز بنا کرد به درد کردن. قدری مالیدم. روغن بادام آوردند، مالیدند. کرسی گذاشته، بخاری را سوزانده، اطاق را گرم کردیم. در ساعت چهار و نیم شام آوردند. خوردیم. در پنج و نیم عبدالله خان رفت. حاجی را هم دادیم به دست او برد. در ساعت شش جا انداختند. حضرت والا در بیرون خوابیدند. یک ساعتی من بیدار بودم. بعد خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۱۷ [رجب المرجب]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، آمدم. بخاری می‌سوخت. چایی خورده، روزنامه نوشتم. فرستادم به تعاقب حافظ صحه با حکیم دیگر بیایند. حافظ صحه آمد. دستورالعمل روغن‌مالی داد. جمعی متفرقه آمدند. من برخاسته، با مظفرالدوله رفتیم بازدید خانه لطیف خان سر تپ. چایی شیرین آوردند. آخوندی بود. قدری مدح خواند. برخاسته، آمدم منزل. حضرت والا تشریف برده بودند به حمام روغن‌مالی. قلیان کشیده، آمدم. نهار آوردند. نان لواش تازه خوبی از خانه نظام‌العلماء آورده بودند. من نان پنیر خوردم. بعد جمعی که بودند متفرق شدند. حضرت والا خوابیدند. من هم خوابم برد. یک و نیم به غروب مانده چایی خورد. من رفتم سر حمام وضو گرفته، نماز خوانده، رفتم تا مسجد شاه، از آنجا به بازار. گردش کرده، بعد از مغرب آمدم. در اتاق دیگر نماز خوانده، رفتم خدمت حضرت والا. رئیس تلگرافچی بودند. منشی‌باشی بودند. تا ساعت دو نیم از شب رفته سر تپ رفت. ما بودیم. شام خبر کردند، آوردند. خوردیم. تا ساعت شش از شب رفته بیدار بودم، بعد خوابیدم. ولی نصف

شب مرا بسیار سرد شد. ندانستم هوای اتاق سرد بود و با اینکه [۲۶۱] مرا حالت نبود، بسیار کسل بودم. نصف شب حضرت والا بیدار شد. آفتابه گلدان خواست، آوردند. من هم آبی خورده، خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۱۸ [رجب المرجب]

از خواب برخاسته، رفتم سر حمام. وضو گرفته، آمدم. نماز خوانده، سردار در خواب بودند. چایی خورده، چیز نوشته، جمعی آمدند. من با مظفرالدوله رفتم بازدید لشکر نوپس‌باشی. چایی خوردیم. دو ساعتی نشسته، آمدم. وقت نهار آوردند. خوردیم. حضرت والا خوابیدند. منشی‌باشی کتاب می‌خواندند. خواستم بروم، نگذارند. برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، حافظ صحره و چند نفر دیگر آمدند. حضرت والا برخاستند، تشریف بردند سر حمام نماز بخواند، روغن بمالند. رفتم پستخانه. دیدم پست آمد. از بس که سرد بود نمانده، فراشی آنجا گذارده، خودم آمدم منزل. نماز مغرب و عشا را خوانده، مظفرالدوله برآمد بیرون. در خدمت حضرت والا رفتیم خانه سرتیپ تلگرافخانه. میرزا طاهر خان و لشکر نوپس‌باشی بود. میرزا فرج‌الله خان، دو نفر دیگر، رئیس پست هم او کاغذات را آورده بودند. بستنی و شیرینی آوردند. در ساعت سه شام خبر کردند. مدارک زیاد دیده بودند. همه چیز بود. شام خوردیم. در اتاق دیگر باز آمدم. همان اتاق قلیان و قهوه کشیده و خورده، من برخاسته آمدم منزل. منشی‌باشی هم آمد. حضرت والا فرمودند چایی روسی دم کردند. نفری یک فنجان خوردیم. منشی‌باشی رفت. حضرت والا دراز کشیده، من یک ساعتی حکایت کلیات خوانده، ساعت هفت از شب رفته خوابیدیم. ولی به ملاحظه خوردن یک فنجان چایی بی‌خوابی کشیده.

صبح روز سه شنبه ۱۹ [رجب المرجب]

از خواب برخاسته، رفتم سر حمام. وضو گرفته، نماز خوانده، برآمدم. چایی خوردم. حضرت والا تشریف بردند سر حمام روغن بمالند. [۲۶۲] به تعاقب من فرستادند. رفتیم سر حمام. مدتی با رخت در میان حمام نشسته، روغن‌مالی کردند. برآمدم. جمعی از شاهزادگان و غیره آمدند. من برخاستم، رفتم. قدری گردش نموده، بین راه محمد حسن میرزا رسید. به اتفاق رفتیم حجره حاجی محمد حسین. چادر شب رختخواب خریده لحاف‌ها را پیچیده، دو هزار دادم نان پنیر ماست کباب خریدند آوردند. خوردیم. بعد حاجی چایی درست کرده، خوردیم. من و فیاض رفتیم حمام. از حمام برآمده، رفتیم مسجد شاه نماز خوانده، گردش زیادی نموده، غروب آمدم منزل. چند نفر بودند. این مطلب برملا شد. حضرت والا معزول، حشمت‌الدوله حاکم لرستان شده، حسام‌السلطنه حاکم عربستان. مظفرالدوله آمد بیرون. ساعتی بودند. رفتند. من و منشی‌باشی بودیم. شام آوردند، خوردیم. با حافظ تقال زدند. منشی‌باشی هم رفت. یک ساعت و نیم نشستیم. بخاری سوخت. مربا آوردند، خوردیم. ساعت شش خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۲۰ [رجب المرجب]

از خواب برخاسته، رفتم سر حمام. وضو گرفته، نماز خواندم. آمدم بیرون. چایی خورده، فرستادند به تعاقب من بیا حمام. لخت شده، رفتم حمام. سرکیسه کرده، برآمدم. جمعی آمدند. جمعی در اتاق دیگر حساب می‌نوشتند. نهار آوردند خوردیم. چهار ساعت به غروب مانده مظفرالدوله میرزا فرج‌الله خان را پای تلگراف احضار نمودند

که حشمت‌الدوله و صدراعظم ولایت را سپردند به مظفرالدوله. دو سه تلگراف⁷⁰⁷ هم به سردار نمودند. حشمت‌الدوله و صدراعظم حضرت والا خوابیدند. من و منشی‌باشی هم قدری خوابیدیم. از خواب برخاسته، چایی خورده، مظفرالدوله حاجی آقا مهدی آمدند. من رفتم سر حمام. [۲۶۳] وضو گرفته، رفتم مسجد. گردش نموده، هوا بسیار خوب بود. یخ‌ها باز شد. زمین‌ها بسیار گل بود. مغرب آمدن منزل. مظفرالدوله سرتیپ تلگرافخانه در اینجا بودند. دو ساعت از شب رفته رفتند. ساعت چهار نیم شام خبر کردند. از خانه میرزا فرج‌الله خان خورش آوردند. خوردیم. بعد از شام زیاد نشسته، ساعت هفت خوابیدیم.

صبح روز پنج‌شنبه ۲۱ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، چایی خورده، رفتم خانه غلامحسین میرزا. نبودند. به خانه مراجعت نموده، حاجی آقا محمد بزرگ آمد. حاجی سید ابوتراب، حاجی میرزا عسکری و چند نفر از سادات و ملاها بودند. رفتند. نهار آوردند. نهار خوردیم. بعد از ساعتی با نواب محمد حسن میرزا رفتم بیرونی غلامحسین میرزا و آن عمارت اکبر میرزا را دیدم. خرابی زیادی داشت ولی بد نبود. قبول کرده عبدالله خان هم آمد. چایی خورده، رفتم بازار حجره آقا محمد حسین. گلیم خریده، دادم مفرش بدوزند. چایی خورده، برخاسته، رفتم حمام. برآمدم. مغرب آمدن منزل. ابراهیم خان آمده بود. مظفرالدوله بودند. بعد از ساعتی رفتند اندرون. ابراهیم خان ماندند. شام زود خوردند. ساعت چهار نیم از شب رفته رفتند اندرون. ابراهیم خان منشی‌باشی رفتند. من ساعتی نشسته، محمد ابراهیم یک چایی درست کرده بود. یک استکان چایی با نارنج خورده، ساعت پنج و نیم از شب رفته خوابیده.

صبح روز جمعه ۲۲ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، رفتم سر حمام. وضو گرفته، آمدم بیرون. نماز خوانده، چایی خورده، متعاقب استاد بزرگ معمار فرستادم از برای تعمیر خانه‌ها. سرتیپ تلگرافی آمدند. حضرت والا تشریف آوردند. قرار شد خانه‌های نصرالله میرزای مرحوم را اجاره [۲۶۴] نمایند. بنده برخاسته، رفتم برای قیصریه. حاجی محمد نقی را برداشته رفتم خانه حاجی میرزا ابوتراب. یک تومان به مسگر پنج تومان به آقا محمد حسین دادم. آقا میرزا فرج‌الله خان آنجا بودند. چایی حاضر بود. گرانگین خوردیم. برخواستیم. اسب‌های آقا میرزا فرج‌الله خان حاضر بود. سوار شدیم، آمدم. در خانه حضرت والا با منشی‌باشی تنها بودند. ساعتی نشسته، نهار آوردند. خوردیم. بعد از ساعتی آنها رفتند. حضرت والا خوابیدند. من هم برخاسته، وضو گرفته، نماز خواندم. چایی آوردند، خوردیم. رفتم بازار حجره حاجی محمد نقی. برآمده، رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم منزل ابراهیم خان. عبدالله خان بودند. رفتند. حضرت والا بود، جعفر خان، بنده. شام آوردند، خوردیم. سردار رفت اندرون. من خوابیدم.

صبح روز شنبه ۲۳ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، سر حمام رفته توی آب، برآمدم. حضرت والا تشریف آوردند به حمام. من رفتم مسجد. میان شبستان ناچار مانده، چند دقیقه بودم. برآمده، رفتیم نهار آوردند. ابراهیم خان، عبدالله خان و میرزا فرج‌الله خان بودند. بعد از نهار سوار شدند. بیرون شهر رفتیم. من آب‌بازی می‌کردم [م] با آدم ابراهیم خان. عوض کرده، سمت

⁷⁰⁷ حشو «دو سه تلگراف»

قتلاق ده حاجی میرزا ابوتراب خرگوشی برآمد. تازی‌ها گرفتند. خرگوش دیگر برآمد، نگرفتند. عمارت خوبی به نظرم آمد. آمدیم شهر. بخاری را آتش کردند. چای روسی درست کردند. خوردیم. جمعی از شاهزادگان و غیره آمدند. من برخاسته، رفته منزل علی محمد میرزا. خانه او را دیده، قبول کرده از برای مظفرالدوله. یک فنجان چایی خورده، دو قلیانی [۲۶۵] کشیده، نماز مغرب و عشا را خوانده، برخاسته رفته منزل لشکرنویس‌باشی. مظفرالدوله با فرج‌الله خان سرتیپ تلگرافخانه لطیف خان بودند. حضرت والا منشی‌باشی هم دو ساعتی آمدند. بعد دو مجموعه شیرینی آوردند. خوردیم. شام را در اتاق دیگر انداختند. رفتیم شام خوردیم. همه چیز بود. تهیه خوبی دیده بودند. آمدیم اتاق دیگر. دو قلیانی کشیدند. برخاسته، آمدیم منزل. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲۴ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، رفتیم سر حمام. وضو گرفته، حضرت والا تشریف داشتند. چای آوردند، خوردیم. برآمدیم بیرون. یک ساعتی بودند. بعد اسب آوردند، سوار شدند رفتند بیرون چادر بزنند. من ساعتی بودم. آمدم برای قیصریه. آقا محمد حسین شخص تاجر را دیدم. خودش را میزد، گریه می‌کرد. آمد افتاد به پای من. امان است فکری نکنید. دیشب در حجره پانصد تومان پول خرجی مرا بردند. فرستادم برود منزل میرزا فرج‌الله خان. رفت. من دو طاقه سفره خریده، قابلمه را دادم جلد بگیرند. نان پنیر سرشیر آوردند. چند لقمه خوردیم. بعد رشید سلطان آمد. چایی درست کردند، خوردیم. من برخاسته، رفته حمام صوفیان. وضو گرفته، برآمدم. رفته مسجد شاه. نماز خوانده، آمدم خانه ابراهیم خان میرپنجه به احوالپرسی. ناخوش بود. تب کرده بود. چایی خوردم. کاغذی از حضرت والا رسید [که] باید اسبی سوار بفرستید برود خرم‌آباد، با سیف‌الملک همراه بیاید. شب را آنجا ماندم. فیاض بود، یکی دو سه نفر از اجزاء خود ابراهیم خان. سه ساعت ربع از شب رفته شام گفتیم بیاورند. آوردند. مسمای بره، کباب قیمه، دو قاب بزرگ چلو بود. خوب هم طبخ کرده بودند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۲۵ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، نمازی خوانده، بخاری را آتش نمودند. [۲۶۶] چایی آوردند خوردیم. سواره‌ها رفتند به سمت خرم‌آباد. من هم برخاسته، رفته به عمارت دیوانی اتاق میرزا، ولی یک فنجان چایی خورده، قلیانی کشیده، برخاسته رفته حجره حاجی محمد نقی. نان، کباب، تخم‌مرغ، ماست آوردند. خورده، از برای نظام‌العلماء کاغذ نوشته، منتظر بودم. چایی آوردند. خودم برخاسته، رفته حمام. جلوی مسجد از حمام برآمده، در مسجد نماز خوانده، رفتیم تا خانه نظام‌العلماء. نبودند. مراجعت نموده، در مسجد آدم آقا محمد حسین آمد. به اتفاق رفتیم. بین راه حاجی علی اکبر چیتگر سر راه اصرار نمود. داخل عمارت او شده، میان حیاط قلیان کشیده، عریضه تلگرافی به شاه می‌خواستند بکنند. آوردند. من خواندم. برآمدم رفته خانه حاج محمد کاظم تاجر. سماور آوردند. چایی خوردیم. به تعاقب دیگر فرستادند. آمد. شام آوردند. چلو خورش بود. خوردیم. بعد از یک ساعتی انگور ترشی آوردند. قدری خورده، خوابیده.

صبح روز شنبه ۲۶ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، برخاسته. خداحافظی نموده، رفته خانه منشی‌باشی. گفتند خوابیده است. رد شده، رفته در خانه. عبد الله را بیدار نموده که اسباب ما را بیاورد خانه نظام‌العلماء. خودم رفته منزل میرزا محمد خان وزیر. فسنجان چایی خورده، قلیانی کشیده، برخاسته آمدم خانه نظام‌العلماء. اتاق بیرونی را درست نموده، گفتم اسباب‌ها را آوردند آنجا باشد تا از این جا حرکت نمایم اگر خدا بخواهد. تا مقصد چه شده باشد. رفته خانه منشی‌باشی. دیدم در تهیه و تدارک اسباب جمع کردن است. اصرار کرد بروید خانه آقا میرزا فرج‌الله خان نهار بخوریم، برویم اردو. وعده دادم ولی نرفتم. رفته خانه ابراهیم خان میرپنج. فیاض بود. نهار آوردند. پلو بره بود و کباب. نهار خوردیم. نیم ساعتی خوابیدیم. برخاسته، وضو گرفته، چایی خوردیم. سوار شدیم آمدیم اردو. جمع بودند تا نزدیک [۲۶۷] غروب. همگی رفتند. شب را تنها بودیم. شام خوردیم. آخر شب قدری من کتاب خوانده، خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۲۷ [رجب‌المرجب]

دو ساعت و نیم از دسته گذشته برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده. مذاح و محمد حسن میرزا سرتیپ جمعی آمدند. نهار آوردند خوردیم. چهار ساعت به غروب مانده نصره الله خان جناب و حکیم باشی ابوالخیر میرزا با سوار زیاد و سرباز آمدند. بعضی نهار نخورده، چایی آوردند. از برای بعضی‌ها نان کباب آوردند، خوردند. دو ساعت به غروب مانده حضرت والا با حکیم‌باشی رفتند حمام قشلاق. دو ساعت از شب رفته مراجعت کردند. همه جمع شدیم. صحبت می‌کردیم. شام آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی خوابیدیم.

صبح روز پنج‌شنبه ۲۸ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، جناب و حکیم‌باشی ابوالخیر میرزا ابوالفضل میرزا رفته به شهر. محمود خان از شهر آمد. با حضرت والا قدری گردش کردیم. به صندوقخانه تشریف بردند. دستورالعمل دادند اسب کره عبدالله خان را از برای مظفرالدوله فرستادند. لطیف خان سرتیپ آمدند در چادر. با میرزا محمدخان نشستند. مشغول حساب شدند. من رفته در کنار نهر آبی نشسته، روزنامه خودم را نوشته، جناب و حکیم‌باشی و جمعی آمدند تا یک از شب رفته. رفته چادر خدمت حضرت والا. حکیم‌باشی مشمه خردل به پهلوی سردار چسبانیده، قدری داد فریادی زدند. آجیل آوردند. من گرفته بودم. زیاد خوردم. دو آبی هم خوردم. وقت شام دیگر میل نداشتم. دو لقمه چلو خورده، بعد از ساعتی خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۲۹ [رجب‌المرجب]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، حضرت والا بیدار شدند. بعد از ساعتی حاجی میرزا محمد حسین آمدند. از اندرون مظفرالدوله از برای نصره الله خان قند چایی طاقه شال منزل مبارک باد داده بودند. جمعیت متفرق زیاد آمدند. از بس که جمعیت بودند حضرت [۲۶۸] والا گفت من نهار نمی‌خورم، ولی رفت میان چادر کباب نان پنیر بردند خوردند. مردم همه جمع شدند سر سفره، نهار خوردند. بعضی در چادرها با میرزا محمد خان مشغول حسابرسی بودند. جمعی دیگر در چادر دیگر و جمعی هم خدمت حضرت والا. حاجی میرزا مهدی آمدند، متفرقه زیاد. من طبعم خفه شد. برخاسته، رفته بیابان بالای کوه نشسته، در آفتاب روزنامه خودم را نوشته.

حضرت والا هم از چادر به بهانه نماز برآمدند و به بهانه اسبها، بلکه مردم متفرق شوند. آن شب را صبح نمودیم.

روز شنبه غره شهر شعبان المعظم

از خواب برخاسته، عمری به بطالت گذرانیده، آمدند رفتند. آن روز آن شب را هم گذرانیده.

صبح روز یکشنبه ۲ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، بعد از نماز و صرف چایی حضرت والا فرمودند برویم سرتپه. رفتیم اسبها را آوردند تماشا کردیم. هوا سرد شد. آمدیم در چادر. جمعی آمدند، نهار آوردند، خوردیم. حاجی سیاح استرآباد آمد، ارباب توقع. حضرت والا خوابیدند. من برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. برف بنا کرد آمدن در کمال شدت. تا مغرب به قدر یک چارک آمد. سه اسب را آوردند به میان چادر، با قیر اجل و نمد زیادی زدند. در میان برف بود. شب را هم گذرانیدیم.

صبح روز دوشنبه ۳ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، باز هوا ابر بود. برف زیاد آمده بود. از چند چادر پاره شده بود. از زیادی برف جمعیت متفرقه زیاد آمد. وزیر منشی‌باشی مشغول حساب شدند. نهار آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی لشکرنویس تلگرافچی آمدند. چایی خوردیم. برخاستند. طفره زدند از اینکه مردم متفرق شوند. بعضی رفتند. بعضی بودند تا ساعت دو نیم. منشی‌باشی محمود خان هم رفتند. قدری آجیل آوردند. خوردیم. جناب حکیم‌باشی شاهزاده آمدند. صحبت می‌کردند. گاهی کتاب می‌خواندند. وقت شام شد. شام [۲۶۹] آوردند، خوردیم. ساعت پنج خواستیم بخوابیم. هوا به قدری سرد بود که قدرت نشستن در چادر نبود. خوابیدیم. گاهی اسبها دعوا می‌کردند، گاهی سگها. مدت‌ها خوابم نبرد.

وقت اذان صبح روز سه شنبه ۴ [شعبان المعظم]

برخاستم. حضرت والا هم برخاست. در جلو چادر دو بار هیزم ریخته، آتش نمودند. چایی خوردیم. حاج سیاح استرآبادی آمد. قلیان نارجیل تعارف پیشکش آورد. حضرت والا فرمودند برو سی تومان بگیر بده به حاج سیاح. من هم رفتم به صندوقخانه. به باباخان گفتم سی تومان را دادند. حضرت والا سوار شد، رفت. من هم اسباب‌های خودم را دادم بردند به شهر. یک قالیچه هم همراه آر دل حضرت والا برداشته، با ابراهیم خان ماندیم، با اینکه همه آدم‌ها رفتند. یک چادرپوش حضرت والا در جا گذاردند از برای سرتیپ. پسر مظفرالدوله تحویل آدم‌ها دادیم. با ابراهیم خان آمدیم شهر. رفتیم خانه میرزا فرج‌الله خان. جمعی بودند. گزانگبین چایی خوردیم. منشی‌باشی آنجا بود. ده تومان از منشی‌باشی قرض گرفته با منشی‌باشی آمدیم عمارت دیوانی خدمت محمود خان. نهار حاضر بود. ما هم نشستیم. چند لقمه نان آش خوردیم. دو ساعتی معطل شده مکاری آنها نیامده بود. من خداحافظی نموده، آمدم منزل خانه نظام‌العلماء.

مشغول تهیه تدارک رفتن می‌دیدیم اصلاان خان جلودار آمد. فرستادم رفت بازار زین یراق یک پالان خرید دو تومان پنج هزار. آوردند. نماز خوانده، دو فنجان چایی خورده، رفتم بازار حجره حاجی محمد تقی. قدری (...)

خریده، لازمه قند چایی خریده، پنج تومان دادم از بابت قرضی که داشتم. تا نزدیک غروب به اتفاق برخاسته، آمدم خانه. حاجی مداح با پسرش و یکی دو نفر بختیاری بودند. بعد عبدالله خان [۲۷۰] سرتیپ آمده بودند. من بیکار بودم. عریضه به حضرت والا نوشته، اگر رونده به هم بشود فردا بدهم ببرند. عبدالله خان هم شرحی نوشته. شام آوردند. پلو چلو همه چیز بود. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۵ [شعبان المعظم]

برخاسته، چایی خوردیم. از خانه حاجی برآمدم. عبدالله خان با جمعی به سمتی رفتند. من نهار رفتم در خانه فیاض. اصرار آورده، رفتم خانه میرزا فرج الله خان. علی محمد میرزای شاهزاده اینجا بود. قلیان قهوه‌ای کشیده و خورده، برخاسته، رفتم تلگرافخانه. جمعی بودند. برخاستم برخیزم، سرتیپ نگذاشت. نهار آوردند. قدری آش خورده، برخاسته، رفتم بازار. در مسجد شاه رسیدم شخصی را دیدم. وقت ظهر بود، جمعیت در مسجد زیاد، یکی دو شبستان به عبارت اخری سرداب. وارد رفتم. جمعیت بود. رفتم به میان طاق بزرگ. از در بالا رفتم بالا در همان بالاخانه که به مسجد به میان طاق نگاه می‌کند. گردش نموده، از آنجا برآمده، رفتم حمام امام جمعه. سرکیسه نمودم، برآمدم. رفتم حجره حاجی محمد کاظم. بودم تا مغرب. اسبی آوردند، دیدم. از آنجا رفتم منزل. نیم ساعتی آنجا بودم. اسباب‌ها را جمع آوری نموده، رفتم منزل آقا میرزا ولی. کاغذ حضرت والا دادم به آدم مظفرالدوله. قلیانی کشیده، رفتم منزل سرتیپ تلگرافچی. لشکرنویس هم تازه آمده بودند. آقا میرزا هادی و تلگرافچی هم بود. صحبت کردیم. قدری نارنج قدری آجیل شام آوردند. پلو چلو دو رنگ خورش خوردیم. ساعت شش بود. آنها رفتند. بنده خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه ۶ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، وضو گرفته، سرتیپ از اتاق دیگر آمد. فیاض هم آمد. نشسته بودیم. بعد از ساعتی رفتم بازار حجره حاج محمد حسین جواهری فانوس و تنگ کنه کنه خریده، لقمه نان پنیر ماست خورده، بعضی حساب‌ها را رسیده، چایی خورده، برخاسته، رفتم مسجد شاه. شخصی رسید. رفتیم به میان شبستان. از آنجا برآمده، رفتم حمام. از حمام برآمده، در مسجد نماز [۲۷۱] خوانده، رفتیم منزل. نماز مغرب و عشا را خوانده، رفتم منزل میرزا محمد ولی. چای آوردند، خوردیم. امیرحسین خان حسن خان آمدند. ساعتی نشسته، رفتند. شام آوردند. چلو دو رنگ خورش بود. خوردیم. برخاسته، آمدم منزل. خوابیدم.

صبح روز جمعه هفتم [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، آمدم منزل. مرد خان حاجی محمد حسین فیاض آمدند. بخاری را آتش کرده، چایی خوردیم. از حضرت والا کاغذ رسید. خواندم. مکاری آمد. قرار دادیم صبح روز یکشنبه حرکت نماییم. من هم برخاسته، رفتم خانه حاج سید ابوتراب. حاج میرزا محمد حسین یکی دو نفر هم آمدند. چای گزانگبین آوردند. نهار خوردیم. بعد از ساعتی برخاسته، خداحافظی نموده، رفتم سرای قیصریه حجره آقا محمد حسین. حساب مرا نوشتند. چایی خورده، نماز خوانده، مغرب آمدم خانه. نماز مغرب و عشا را خوانده، رفتم منزل مظفرالدوله. لشکرنویس باشی سرتیپ تلگرافچی آمدند. مشغول صحبت شدیم. شام آوردند. سه مجموعه

کباب چلو بسیار خوبی، مجموعه پر آوردند. خوردیم. بعد از شام حضرات رفتند. من نشسته، قلیانی کشیدند. قدری صحبت کرده، یکی دو مطلب اظهار نموده، برخاسته. در ساعت شش آمدن منزل. خوابیده.

صبح روز شنبه ۸ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. صابونی زده، از حمام برآمدم. مرد خان با فیاض و حاجی محمد حسین یاور توپخانه آمدند. چایی خوردند. برخاسته، رفتم خانه. جناب و ملا ابراهیم ناخوش بودند. در اندرونی خدمتشان رسیده، یک فنجان چایی خورده، دو قلیانی کشیده، برخاسته با مرد خان رفتم تلگرافخانه. جمعی از مستوفی و پادشاهزادگان و میرزا فرج الله خان در آنجا بودند. دو قلیانی کشیده، برخاسته رفتم قیصریه با مرد خان. لقمه نان پنیر ماست خریده، [۲۷۲] آوردند خوردیم. بعد چایی درست کردند، خوردیم. نزدیک غروب نماز خوانده، آقا محمد حسین آمد. یازده تومان پول آورد داد با شیشه آبلیمو. حاجی را برداشته در خانه فیاض رفتم. نبود. سفارش کردیم هر وقتی آمد، بگویید بیاید. آمدیم منزل. سرتیب تلگرافخانه کاغذی نوشته بودند و عده خانه لشکر نویس باشی. جواب مفصلی نوشته، فیاض آمد. بعد کاغذی از برای حضرت والا. بیکار بودم بر سبیل روزنامه نوشتن. در ساعت سه از شب رفته گفتم شام آوردند. پسر بروجردی آمده است می خواهد همراه ما بیاید. شام را قیمه پخته، خوردیم. از خانه نظام العلما رختخواب گرفته، خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۹ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، بخاری را آتش کردند. فیاض رفت. سماور چایی درست کردند. غلامحسین میرزا مرد خان آمدند. آدم لطیف خان آمد. ده تومان منشی باشی داده بود، آورد داد. دو هزار انعام دادم، رفت. نظام العلما آمد و مکاری آمد، مال ها را آورد. قدری داد و فریاد کرد. مال ها را نگاه داشته، فردا صبح می رویم. چه فردا شود فکر فردا کنیم. نظام العلما از اندرون آش نان پنیر ماست آبگوشت داد. من و مرد خان خوردیم. یکی دو کاغذ نوشته از برای سرتیب میرزا محمد ولی. ظهر شد. برخاسته، نماز خوانده، چایی درست کردیم. خوردیم. رفتم سرای قیصریه حجره آقا محمد حسین. حساب را روشن نموده، غروب شد. برخاسته، رفتم خانه لشکر نویس باشی. سرتیب تلگرافچی هم بود. صحبت نمودیم. چایی خوردیم. شام آوردند. فسنجان، ماهی، مرغ پلو بود. خوردیم. بعد از ساعتی برخاسته، اصرار خوابیدن نمودند. قبول نکرده، رفتم منزل خوابیدم. از سلطان عراق حضرت والا تلگراف احوالپرسی فرموده بودند.

صبح روز دوشنبه ۱۰ [شعبان المعظم]

برخاسته، بخاری را آتش کردند. چایی درست کرده، جمع آوری اسباب می نمودم. مداح با پسرش آمدند. یک فنجان چایی خورده، رفتند. فیاض با برادر حاجی آخوند آمدند. حاجی محمد حسین مرد خان نظام العلما آمدند، چایی خوردند. بارها را بار کردند. سوار شدیم. با همه خداحافظی نموده، رفتیم. آنقدر گل بود، راه بد مغشوش. مال ها ادیت آزار کشیده، شجاع خان⁷⁰⁸، پاشا خان، اصلان بیگ، آدم مظفرالدوله همراه بود. ساعت چهار ده دقیقه به غروب مانده وارد یوسف علی شدیم، منزل بسیار بدی. خسته بودیم. ناچار پیاده شده، نصف نان لواش

⁷⁰⁸ در متن: «شجاع خان»

با دو دانه تخم مرغ من خوردم. چایی درست کردند، خوردم. نماز خوانده، از برای شب گفتم مرغ گرفتند. برنج داشتیم. گفتم مرغ پلو تهیه ببیند. از یوسف علی تا شهر گویند نه فرسخ است. سه دانگ مال حاج آقا رحیم اشتریانی است، سه دانگ دیگر خرده مالک رعیت. می‌گفت هر جوی چهل تومان [۲۷۴] خرید و فروش می‌نمایند. شانزده جو یک دانگ است. منزل فردا را می‌گویند پنج فرسخ است. (...) دولت‌آباد ملایر است⁷⁰⁹. چه فردا شود فکر فردا کنیم. شب شد. تنور را آتش کرده، گرم شدیم. گفتم شام آوردند. مرغ پلوی بسیار بدی درست کرده بودند. با آلیمو خورده⁷¹⁰، خوابیدم.

اول اذان روز سه شنبه ۱۱ [شعبان المعظم]

هزار نقش بر آرد زمانه نبود / یکی چنانچه در آینه تصور ماست. قرار بود برویم (...). نقل نمودند آن راه خراب بد است. اذیت خواهید کشیدن. در راه دولت‌آباد ملایر باید رفتن. شب را در ننج بمانیم. همین راه هم اگر یخ نکرده بود از گل نمی‌شد برآمدن، تا زمین یخ بود گذشتیم. نزدیک دولت‌آباد رسیدیم. خیالم این شد بروم پارک خدمت حسینعلی خان. وارد شهر شدیم. گفتند رجبعلی خان دیشب آمده است. گفتم بروم پارک، از آنجا به شهر آمدن سخت است. فرستادم بروید اگر آقای شیخ الاسلام میر فتاح و پسران او نرفته‌اند، اطلاع بدهند و اگر رفته‌اند پسرش هست بگوید. سوار آمد، گفت خودشان در شهر تشریف دارند، ولی جای دیدن رفته‌اند. ما هم پنج ساعت به غروب مانده وارد شدیم. بارها را گرفتند. شیخ الاسلام آمدند. رفتم اندرون. نان پنیر تخم مرغ ماست آوردند، خوردم. یک فنجان چایی خورده، برخاستم رفتم گردش شهر، از آنجا به حمام. از حمام برآمده، آمدم منزل. با آقای شیخ الاسلام رفتم منزل رجبعلی خان نایب‌الحکومه (...). خان قزوینی گفتند پسر رستم خان است. جمعی آنجا بودند. همگی تعارف و انسانیت زیاد نمودند. چایی خوردیم. کاغذ مفصلی از برای وکیل الدوله نوشته، دادم. [۲۷۵] قهوه خورده، قلیان کشیده، یک از شب رفته برخاستم. آمدم منزل آقای شیخ الاسلام. اندرونی زیر کرسی نماز خوانده، روزنامه خودم را نوشتم. شام آوردند. مسمای مرغ بود. نان گوشت در بازار پیدا نمی‌شد. مردم فریادی بودند. ساعتی بعد از شام خوابیده.

اول اذان صبح روز چهارشنبه ۱۲ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، وضو گرفته، حضرت را بیدار نمودم. چایی خوردیم. یک نیم از دسته گذشته سوار شدیم. خوب بود ولی بسیار مسافت داشت. چهار از دسته گذشته در سر نهر آبی روبروی ننج پیاده شده، قلیانی کشیده، سوار شدیم. سه ساعت به غروب مانده وارد منکاوای شدیم، به آن خانه که دو مرتبه افتاده منزل نموده بودیم. قافله افتاده بود. خانه دیگر رفتیم. یک لقمه نانی خورده، خسته بودم بسیار. در سر کرسی برمه⁷¹¹ انداخته، یک ساعتی خوابیده، برخاستم. چایی خورده، نماز خوانده، رساله حجه الاسلام حاجی میرزا حسن آنجا بود. مطالعه نمودم. دو ساعتی از شب گذشته، گفتم حاضر داشتند. گوشت کباب کردند با تخم مرغ پخته آوردند. خوردم. نماز خوانده، خوابیدم.

⁷⁰⁹ حاشیه فهرست‌نویس: «ملایر»

⁷¹⁰ حشو «خورده»

⁷¹¹ در متن «برمه»؛ فهرست‌نویس جلوتر در صفحه ۱۸۲ به «برمه انداختن عبا» اشاره کرده است.

قبل از اذان صبح روز پنج شنبه ۱۳ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، حضرات را بیدار کرده، چایی درست کردند. خوردیم. بارها را بار کرده، سوار شدیم، ولی هوا منقلب بود و سرد. یک فرسخ دور شدیم. رودخانه و اطراف او همه درخت بید و سجد تبریزی کاشته بودند. دهکده کوچکی چند خانوار بودند. اسم غریبی نقل نمودند. در خاطرمان نماند ولی در بهار باصفاست. یک فرسخ بیشتر همه رودخانه و درخت بود. دهکده بزرگی گفتند مال حاج محمد مهدی میرزا. اسم ده پالیانست. همه باغ درخت رودخانه بود. دهکده دیگر مال غیر بود. شش به غروب مانده وارد شهر شدیم. رفتیم خانه نصره الله خان شمشیرساز که در سفر پیش منزل داشتیم. راه [۲۷۶] ما را ندادند. ناچار رفتیم نمازگاه. می گفتند در کاروانسرا که زوار منزل کند در پشت خانه بود. دو اتاق داشت. منزل کردیم. لقمه نانی خورده، لباس را عوض نمودم. رفتم حمام میان آب. برآمدم.

رفتم بازار حجره حاج عبدالمجید. بعضی چیزها خریده، نزدیک غروب برخاستم رفتم خانه بیگلربیگی. حسین خان سرهنگ دو سه نفر بودند. آنها رفتند. منشی باشی جهانسوز میرزای همدانی است. در آنجا بود. او مانده، شب نباشد برویم عروسی خانه. وضعی پیش آمد. نرفتیم. شام از عروسی خانه آوردند. من آبگوشت خورده، خوابیدم. من و بیگلربیگی نصف شب آب تمام شد برخاسته، در قهوه خانه آبی به هم بسته خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۱۴ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، بخاری را آتش کردند. نماز خوانده، چایی خورده، مشغول کاغذنویسی شده از برای حضرت والا و قزوین اخوان. ناهار آوردند. خوردیم. کاغذجات تمام شد. برخاسته، رفتم بازار. گردش کرده، حمام بازار رفته، سرکیسه کرده، برآمده، حجره حاجی رفته (...) چیز دیگر و بعضی اسبابها خریده، رفتم منزل. سماور آوردند. چایی خورده، مغرب شد. نماز خوانده، بخاری را آتش نموده، کباب درست کردند. چند لقمه خورده، سیاهه نوشته، در ساعت چهار خوابیده.

صبح روز شنبه ۱۵ [شعبان المعظم]

برخاستم. بخاری را آتش کردند. چایی خورده، شریف الملک فرستاده بود می خواهم بیایم آنجا. جواب گفتم تشریف بیاورید خانه بگلربیگی، من هم می آیم خدمت شما. برخاسته رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم خانه بگلربیگی. دو سه قلیانی کشیده، آنها رفتند. من هم رفتم بازار. چایی برنج قفل خریده، حجره حاجی رفتم. نان پنیر ماست آوردند، خوردیم. قابلمه آبخوری (...) چرمی خریده، آنها را دادم بردند خانه. خودم رفتم حمام ذوالریاستین. برآمده، نماز و کاغذ خریده، آمدم خانه. چایی درست کردند. انار خوردم. بخاری آتش نمودند. مشغول نوشتن سیاهه شدم. شام آوردند. قیمه بود. گرسنه بودم. خوردم. بعد از ساعتی خوابیده.

صبح [۲۷۷] روز یکشنبه ۱۶ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، بخاری آتش کردند. سماور آوردند. چایی خوردند. مفرش را بسته، قدری اسبابها جمع آوری نموده، رفتم بازار. گردش نموده در میان بازار، نان کباب خریده، خورده، سه پول نان خریده، یک عباسی کباب. یک پول نان را خوردم، سیر شدم، ولایت فراوانی ارزانی. از آنجا رفتم حجره حاجی محمد باقر. بار

تهران را می‌بست. دو ساعتی نشسته، در سرای دیگر آقا سید محمود را دیدم. قلیانی دم حجره کشیده، رفته حمام. وضو گرفته، برآمدم. رفتم تلگرافخانه. چایی آوردند، خوردم. منشی‌باشی، جهانسوز میرزا، آقا سید محمود آنجا بودند. تا مغرب نشسته، برخاسته، با آقا سید محمود رفتم خانه شریف‌الملک. چایی آوردند، خوردم. صحبت کردیم. آقا سید محمود نقل نمود قاطری دارم، میرزا رضا قلی خان امین‌السلطان چند دفعه کاغذ نوشته بدهم ببرند. ندادم. گفتم بده به من. گفت پیشکش. گفتم بسیار خوب، قیمتش چند است. گفت دویست تومان. الحق همان حرف آن شخص است که خر را هفتاد تومان قیمت می‌کرد گفتند بخرد دهنده خر در دنیا سه است، یکی این خر، یکی خرنده خر، یکی صاحب خر که به هشتاد تومان نمی‌دهد. از این قبیل صحبت‌ها کردیم. شام آوردند. سه مجموعه پلو چلو همه چیز بود. خوردم. دو دست رختخواب انداختند. من آقا سید محمود خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۱۷ [شعبان‌المعظم]

برخاسته، بخاری را آتش نمودند. چایی آوردند. شریف‌الملک آمد. چایی خوردم. برخاسته، رفتم خانه آقا سید محمود. بنا عمله داشت. صندلی آوردند، در حیاط گذاردند. نشسته، گزانبین آوردند. قلیانی کشیده، قاطر را برآوردند. تماشا کرده، بد قاطری نبود ولی پنجاه هفتاد تومان اگر ارزش داشت. گردشی دادند، بردند. من رفتم در میان کوچه بازار گردش کرده، رفتم حمام ذوالریاستین. برآمدم. آمدم منزل یکی دو آب انار خوردم. گفتم نان پنیر ماست خریدند، آوردند. خورده، فرستادم مال پیدا نمایند از برای کرایه. مکاری آمد. سوال جواب نموده، [۲۷۸] قرار داد روز چهارشنبه برویم. چایی آوردند.

سر هنگ تلگرافچی کاغذ وعده‌گیری نوشته بود. جواب نوشته، مجدداً کاغذ نوشته، آقا میرزا عبدالباقی منشی‌باشی وعده گرفته، یک و نیم به غروب مانده برآمدم. برآمده، رفتم حمام بازار. برآمده، رفتم کنار رودخانه ایستاده، بگلربگی سر هنگ از تلگرافخانه برآمدند. همسایه تلگرافخانه بودند. رفتم آنجا. جمعی بودند و سر هنگ بود. با تلگرافچی قدری تخته بازی کرده، سه هزار بردم. شام آوردند، خوردم. پولش را رد نموده که من اهل این کار نیستم. حضرات رفتند. یکی دو نفر ماندند. بنا کردند بازی طرم⁷¹² نمودند. یک ساعتی هم بیدار بودم. بعد خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۱۸ [شعبان‌المعظم]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. قدری بازی تخته نمودیم به مفت لغو. بیگلربگی فرستاده بود به تعاقب میرزا عبدالله کار مکاری چه شد. باران زیاد آمده بود. برف می‌آمد. هوا منقلب بود. برف می‌آمد تا الی دو ساعت به غروب مانده. برف زیاد آمد. هوا خوب بود. برف آب می‌شد. نهار آوردند، خوردم. در زیر کرسی ربع ساعتی خوابیده، برخاستم. چایی خورده، حاجی سید محمود آمد با آقا شیخ رضای همدانی که در کردستان بودند. چایی خوردند. معامله ساعت و جهان‌نما بود. گذرانیدند. برخاسته، نماز خوانده، حاجی عبدالمجید آمد. غروب شد. برخاسته، رفتم خانه. مشیر مهمان سر هنگ میرزا حسین خان بودیم. مشیر آمد. ساعتی پیش ما نشست، برخاست [۲۷۹] رفت. حضرات مشغول شدند با هم. به دروغی کار لغو قدری تخته بازی کردیم. شام آوردند. رسم این

⁷¹² نوعی بازی ورق است.

ولایت مجموعه است. پلو چلو همه ملزومات بود. شام خوردیم. قدری هم آجیل و انار خورده بودم. بعد از شام من و منشی‌باشی آن سرهنگ تلگرافخانه خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۱۹ [شعبان‌المعظم]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، سماور آوردند. مشیر آمد. چایی و نان پنیر خورده، برخاسته، آمدم منزل. فرستادم به تعاقب مکاری بیاید معلوم بشود کی خواهیم رفتن از این ولایت. مکاری آمد. کفه جوال آورد. پس فردا می‌رویم. من رفتم حجره حاجی سید محمود. نبود. بعد از ساعتی آمد. نان پنیر تخم‌مرغ ماست آوردند، خوردیم. جمعی آمدند، رفتند. یک نمد آبداری در قیمت دو تومان پنج هزار خریده، کفش اروسی خریدم. یک به غروب مانده برخاسته، رفتم حمام بازار. غروب برآمده، قدری سیب خریده، دادم منزل. چایی آوردند. بخاری را آتش کردند. نماز خوانده، چایی خوردم. تنها بودم. دو ساعت و نیم از شب رفته گفتم هرچه دارید بیاورید شام بخوریم. دم کباب آلو ریخته، آوردند. قدری خورده، کاغذی به شریف‌الملک و کاغذی به آقا میرزا عبدالباقی منشی‌باشی نوشته، در ساعت چهار از شب رفته خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه ۲۰ [شعبان‌المعظم]

از خواب برخاسته، چایی خورده، مکاری آمد. اصرار ابرام امروز ظهر برویم. از من اینکار امروز نمی‌شود، فردا صبح برویم. پولی ندارم، می‌خواهم قرض نمایم. حیران مانده، نوکرها را فرستادم [۲۸۰] رفتند بازار. از حاجی سید محمود ده تومان یک ماهه پول قرض خواستم. تا چه شود. مکاری قهرا رفت. اگر پول را گرفته بودم، معطلی نداشتم. کاغذی به شریف‌الملک نوشته، رفتم بازار حجره حاجی سید محمود. یکی دو نفر هم بودند. نان تخم‌مرغ ماست خوردیم. قدری خرید نموده، ساعت و چیز دیگر. پول گرفتم. برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم منزل. چایی خورده، بخاری را آتش کردند. حساب و روزنامه خودم را نوشته، شام خواستم. چلو مسمای آلو پخته بودند. قدری خورده، بعد از شام اسباب‌های خودم را جمع آوری نموده، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲۱ [شعبان‌المعظم]

از خواب برخاسته، بخاری را آتش کردند. چایی خوردیم. مکاری آمد بنای بارگردان را گذاشت. یک ساعت و نیم از دسته گذشته سوار شده، از شهر همدان خارج شدیم رفتیم ولی مال‌های مکاری بسیار بد بود. بار به زمین می‌افتاد. به زحمت آهسته آهسته در ساعت شش رسیدیم به سرچشمه. می‌گویند دو فرسخ از شهر دور است ولی چشمه باصفای آب و ماهی زیادی دارد. پیاده شده، قلیانی کشیده، قدری انار خوردم. نوکرها نان خوردند. سوار شدیم ولی در همه جا دهات نزدیک دور بود. به دو راه رسیدیم. پیاده رونده زیاده بود. گفتند راه مهاجران جاده دست راست است. رفتیم. باز به دو راه رسیدیم. گفتند جاده دست چپ است. خلاصه سه ساعت به غروب وارد مهاجران به همان خانه همان مهدی رضا و محمد شفیع و علی قلی وارد شدیم. سماور حاضر کردند. چایی خوردیم. بخاری را آتش کردند. نماز خوانده، کاغذی از برای بگلربیگی نوشته، دادم به صاحبخانه ببرند به شهر. مغرب شد. نماز خوانده، برنج دادیم صاحبخانه شام تهیه نماید. مرغ پلو تهیه دیده. مهدی رضا پسری داشت.

بدگل نبود⁷¹³. خواستم همراه ببرم، پدرش هم رضا شده، مال سواری نداشتم، پول آنکه کرایه نمایم [۲۸۱] نیست. امان امان از بی پولی. در روزگار ما چقدر ضرر بی پولی را دادیم. خلاصه شام آوردند. مرغیلو بسیار بدی بود. شریف‌الملک ترشی داده بود. همراه داشتیم. ناچار چند لقمه با ترشی خورده، خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۲۲ [شعبان‌المعظم]

از خواب برخاسته، شیر حاضر بود. بخاری را خودم روشن کرده، شیر را گذارده گرم شد. سماور آوردند. یک فنجان چایی خورده، بعد شش هفت فنجان شیر خورده، سوار شدیم. دو هزار به آن پسر انعام دادم. یک میدان که رفتم هفت هشت سوار از خوانین اقوام بیگر یکی مالکین ماران به حج رونده داشتند، رسیدند. تعارفی کرده، همچه وانمود می‌کردند محض خاطر شما سوار شدیم. به قدر نیم فرسخ همراه ما بودند. دو قلیانی کشیدند. مکاری‌های مظفرالدوله رسیدند. قاطرها بار برنج و انار از خمسه بار کرده، می‌بردند بروجرده. ایستادند. احوالی پرسیده، رفتند. با خوانین هم خداحافظی نمودیم. آنها برگشتند. ما رفتیم رسیدیم به سر دو راهی. کجاوه از دست راست رفت، ما با جاده دست چپ رفتیم به ده ساعدالسلطنه تازه آبادی نموده رسیدیم. از آنجا گذشته، به آغ تپه رسیدیم. به خانه‌ای رفتیم. بد بود، نماندیم. به خانه دیگر رفتیم. کرسی بود. من نمی‌نشستم از کرسی در کناری پتو جا انداختند. عبا برمه کرده، خوابیدم⁷¹⁴. شش به غروب مانده بود. یک ساعتی خوابیده، برخاستم. چایی حاضر بود. دو عدد انار خورده، چایی خورده، نماز خوانده، بیکار و تنها بودم، مشغول کاغذنویسی. وقت عصر هوا منقلب شد و ابر شب آبدستن، تا چه زاید سحر. شب را تا ساعت سه کاغذ نوشتم. مکاری آمد پول خواست. دادم. شام آوردند. مرغیلو خورده، بعد از ساعتی جا انداختند. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲۳ [شعبان‌المعظم]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. [۲۸۲] هوا ابر و مخشوش بود. امروز مکاری یک مال هم کرایه کرد تا بارها سبک بشود. از ساعتی که سوار شدیم باران آمد. گاهی هم برف می‌آمد. تا الی منزل باران و برف خوردیم. وارد قینرجه شدیم. چه جای بدی. منزل پیدا نمی‌شود. چند خانه رفتیم. آخر ناچار سکو طویله را جاروب کردند. تنور آتش کردند. نوکرها آنجا منزل نمودند. من هم ساعتی در سر تنور نشسته، رخت‌هایم را قدری خشک کرده، چند دانه تخم‌مرغ آب‌پز کرده، خوردم. اتاق رعیتی رفته، بر کرسی نشسته، زیر کرسی گرم بود. عبا را بر سر کشیده، ربع ساعتی خوابیدم. برخاسته، سماور آوردند. چایی خورده، باز باران گاه‌گاه می‌آمد. هوا سفید بود. ناچار برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، اسباب طبخ از هیچ جهت موجود نبود. گوشت کبابی موجود بود. داشتم. شب همان کباب نان با ترشی خوردم. خوابیدم. عین‌الله میرزا هم تب کرده بود.

صبح روز دوشنبه ۲۴ [شعبان‌المعظم]

از خواب برخاسته، حضرات را بیدار نموده، هوا الحمدالله بسیار خوب است، آفتاب. رفتم وضو بگیرم به زمین خوردم، از بس که گل بود. زیرجامه و ارخالق همه گل‌آلود شد. زیرجامه عوض نموده، ارخالق را شسته،

⁷¹³ حاشیه فهرست‌نویس: «قابل توجه»

⁷¹⁴ حاشیه فهرست‌نویس: «بُر مه کردن عبا»

پوشیدیم. مال‌ها را درست کردند. امروز سواری دیر شد، با وجودی که امروز از همه روزها زودتر بیدار شده بودیم. انعامی به صاحبخانه داده، به راه افتادیم. رسیدیم به قریه قلعه جوق. دو راه بود. مکاری از راه دور تا قمش رفته بود. ما از راه بالا کدوک⁷¹⁵ بود رفتیم. رانیم بالای کدوک. برف زیاد بود. دیروز آمده بود. زود رد شدیم. پنج ساعت از دسته گذشته وارد تزلو شدیم، خانه حاج مجید. وقت رفتن با مظفرالدوله

[۲۸۳] [صفحه خالی است]

[۲۸۴] اینجا افتاده بودیم. خانه خوبی، اتاق‌ها تمیز دارد و کرسی گرم بود. بخاری را آتش کردند. نشسته، گفتم نان پنیر بیاورند بخوریم. قلیان می‌کشیدیم. فتح‌الله وارد شد. تعارف کرد، نشست. از قلعه منزلش دو مجموعه نهار آوردند. کله‌پاچه، کره تازه، مربا، افشره ترشی، همه چیز بود. نهار خوردیم. دو قلیانی کشیده، رفت.

من در زیر کرسی ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، وضو گرفته، نماز خواندم. سماور آوردند. کدخدای حاج شهاب‌الملک آمد. با دو نفر دیگر چای خوردند، رفتند. آدم فتح‌الله‌خان آمده بود. گفته از برای فلان کس شام تهیه ببیند. از منزل ما شام خواهند آورد. مغرب شد. بیکار بودم. کاغذی به آقا میرزا کریم نوشته، به قراقوش رسیدیم بدهم ببرند. کاغذی هم به آقا میرزا عبدالباقی به شهر نوشته. شنیدم آقا میرزا جواد خان آمده به خمسه. صدق و یا کذب است نمی‌دانم. شام آوردند. یک دوری چلو بود با مسمای غوره⁷¹⁶ و مرغ. بسیار بسیار بد طبخ کرده بودند. قدری از گوشت مرغ با نان خورده، خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۲۵ [شعبان‌المعظم]

از خواب برخاسته، چراغ را روشن نموده، حضرات را بیدار کردم. وضو گرفته، نماز خواندم. چایی خوردم. بارها را بار کردند. سوار شدیم. باد زیاد می‌آمد. مال مکاری هم بسیار آهسته راه⁷¹⁷ می‌رفت، به ملاحظه آنکه این راه گفتند مخوف است. دره دره است. دو ساعتی با مال مکاری آهسته رفتیم. دهکده از دور پیدا شده، جلو افتادیم به خانه خواه پیش در ساعت پنج از دسته گذشته وارد شدیم. نیم ساعت به فاصله ما مکاری آمد. مفرش را آورد. چند دانه تخم‌مرغ آب‌پز نموده، پیاله ماستی به هم شد. چند لقمه نان پنیر ماست خورده، باد زیاد می‌آمد. بخاری خوبی داشت. پر کردم. از گرمه می‌سوخت، صدای باد. یک ساعتی خوابیده، [۲۸۵] از خواب برخاسته، آتش را به تنور می‌ریختم.

لخت شده رخت‌هایم را در تنور تکان دادم. آسوده شده، رفتم وضو گرفته، آمدم. بخاری را آتش کرده، گرمه زیادی چیده، چایی آوردند خوردم. آسوده و استراحت بود. مشغول کاغذنویسی شدم. بعد از مغرب صلا‌ی داد و فریادی بلند شد. برخاسته، نگاه کردم. دیدم بالای بام‌ها آتش کرده‌اند. جویا شده، گفتند به ملاحظه آنکه چهارشنبه آخر سال است⁷¹⁸. رسمشان این است. هیچ ملتفت به این معنی نبوده‌ام. عجب روزگار است. سال گذشته در کجا بودیم، چه جا ظاهرها در قبرآب میان کوه نزدیک دزفور چادر اردو دستگاهی داشتیم، امشب در فجور یکی از

⁷¹⁵ گذار و معبر از کوه

⁷¹⁶ حشو «غوره»

⁷¹⁷ حشو «راه»

⁷¹⁸ حاشیه فهرست‌نویس: «شب چهارشنبه آخر سال»

دهات خنسه.⁷¹⁹ تنها كجا بمیرم، روزگار ما چه شود. خلاصه شام خواستم. عدس پلو مرغ در زیرش گذاشته‌اند با ترشی سیر آوردند. چند لقمه خورده، از شدت خیالات بعد از ساعتی خوابیده.

صبح روز چهارشنبه ۲۶ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، نمازی خوانده، شكر خدای را به جا آورده كه سلامت هستم. چایی خورده، سوار شده، دو هزارى انعام دادم. يك فرسخ كه رفتم از شدت سرما و برف زیاد نزدیک بود از زبان بیفتم به گوگجه⁷²⁰ بیلاق رسیدیم. رفتم در خانه. آتش آوردند روشن کردند. به حال آمدیم. قلیانی کشیدیم. يك لقمه نانی خورده، به راه افتادیم. در این مدت این همه برف و سرما ندیده بودیم. بسیار بسیار سرد بود. هوا منقلب بود. به (...) رسیدیم. ده بسیار معتبر بزرگی بود. رد شدیم. به كرسف هم نایستادیم. تند آمدیم. سه ساعت به غروب مانده به قراقوش رسیدیم. رعیت خبر نداشت. خبردار شدند، آمدند. اتاق را جاروب کردند. بخاری را خراب کرده، لب بخاری را در همان سمت ساخته، اتاق را فرش نموده، چای آوردند خوردیم. رعیت‌ها گوسفندی آوردند. خبر رسید مکاری مالش در كرسف [۲۸۶] مانده است. دو نفر رعیت با یابو دادیم بردند. بار را آوردند ولی می‌گویند آن یابوی مکاری مانده است. خواهد مرد. شب شد. مشغول تحریر شدم از برای شهر قزوین. در ساعت چهار مرغ پلو با ماست آوردند. خورده، خوابیدم.

صبح روز پنج شنبه ۲۷ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، هیزم‌ها تر بود. به زحمت زیاد هیزم‌ها سوخت. من هم باز ناتمامی كاغذها را تمام کرده، امانتی از برای آقای شیخ الاسلام، جاجم و بعضی چیزها از برای غیر بسته. سه تومانی پول مکاری را از رعیت قرض گرفته، دادم. هفت هشت تومانی هم گفتم كدخدا جمع كرد برود به شهر، سیاهه داده خریداری نماید. آخوند قراقوشی آمد. هیچ ندیده بودم. آخوند فقیر است. آن آخوند قدیمی هم بود. نشستند. گوسفند را گفتم كشتند. قدری كبابی برداشتند و از برای شب دادند. نهار خواستم. نان پنیر، ماست تخم‌مرغ آوردند با كره تازه بسیار خوبی با شیر. قدری خورده، نوشته‌جات قزوین و تهران بسیار سرد شده بود. بیشتر را پاره کرده، خسته و كسل شدم. برخاسته، وضو گرفته، نماز خواندم. گفتم سماور آوردند، چایی دم کردند. خوردیم. بخاری را سوزانیده، چند نفر رعیت آمدند. مطلبی داشتند. گفتند، رفتند. بعد از نماز مغرب و عشا آخوند كتاب می‌خواند. من نیم ساعتی خوابیده، برخاستم. قلیانی کشیده، شام آوردند. بسیار بد پخته بودند. قدری نان كباب خورده، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲۸ [شعبان المعظم]

به ملاحظه آنكه عادت به خوابیدن نمایم، روز را يك ساعت دیرتر خوابیده. از رختخواب برخاسته، سر صورتی شسته، چایی خوردیم. دو آخوندها محل آمدند. مشغول تحریر [۲۸۷] شده، نان كله‌پاچه خوبی بود. سیر ترشی داشتم، آوردند. يك ساعتی خوابیده، از خواب برخاسته، چایی خوردیم. شب كتاب رساله میرزا را مطالعه می‌کردم. ساعت چهار گفتم شام آوردند. قیمة بود. خورده، خوابیدم. يك و نیم از دسته...

⁷¹⁹ حاشیه فهرست‌نویس: «در راه خنسه»

⁷²⁰ در متن: «گگجه»؛ روستایی از توابع بخش مرکزی شهرستان خدابنده در استان زنجان ایران است.

روز شنبه ۲۹ [شعبان المعظم]

برخاسته، شیر آوردند. شیر چایی خورده، سه از دسته گذشته بود. میرزا موسی آمد. سماور آوردند. چایی خورده، قهوه قلیانی کشید. رعیت کهریزک آمدند. عارض بودند. بعضی از رعیت‌ها آمدند. با آنها سوال و جواب می‌کردم. نهار آوردند. کباب کدو، مرغ سرخ کرده، آبگوشت بود. با میرزا موسی سوال و جواب می‌نمودیم. چایی آوردند خوردیم. دو ساعت از به غروب مانده میرزا موسی رفت. من هم رفتم حمام. سرکیسه کرده، مغرب برآمدم. حاج ملا حسنعلی کاغذی نوشته با رعیت‌ها، جواب آنها را نوشته، شام آوردند. عدس پلو بود. خورده، در ساعت پنج خوابیدم.

صبح روز یکشنبه سلخ [شعبان المعظم]

عمدا دیر برخاسته، چایی خورده، سه ساعت از دسته رفته بود. جمعی از رعیت آمدند سوال از غره و شب عید می‌نمودند. باید در شب به اجماع بروند به سر مزار مسلمین. نهار کره چلو تهیه دیده بودند. کباب سوخته، چلو سرد بود. چند لقمه خورده، تا نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده. بعد از مغرب کاغذی به نعمت‌الله خان دوزکندی نوشته، آخوند محل آمد. قدری آجیل آوردند. خورده، سماور خواستم، آوردند. چایی خورده، قدری چرت زدم. سحری خواستم. طبخ بسیار بسیار بدی درست کرده بودند. نتوانستم خوردن. چند لقمه نان ماست خورده، خوابیدم. چهار ساعت [۲۸۸] از...

روز دوشنبه غره شهر رمضان المبارک

گذشته بود، برخاسته، وضو گرفته، رعیت‌های قلعه جوق آمده‌اند. بره املک بسیار خوبی آوردند. با آنها تعارف و مهربانی نموده، روانه نمودم رفتند. نماز خوانده، دو نفر مقصر بود. خواستم چوب بز نم، به ملاحظه شب عیدی مرخص کرده رفتند⁷²¹. باباییگ مادآبادی آمد. نیم من روغن تعارف آورد. ساعتی نشست، رفت. من نشستم بنا کردم قرآن و دعا خواندن. تحویل شد. بعد از تحویل نماز خوانده، مشغول تحریر شد. افطار نموده، چند استکانی تمر خورده، مشغول کاغذنویسی از برای شهر شدم. ساعت پنج از شب رفته سماور آوردند. چایی خورده، در ساعت هشت سحری خورده، ساعت نه از شب رفته خوابیدم. چهار ساعت از دسته...

روز سه شنبه ۲ [رمضان المبارک]

گذشته برخاسته، وضو گرفته، ریش‌سفیدان رعیت‌ها آمدند. بره آوردند. به دیدن محل آمد به آنها تعارفی رفتند. من هم مشغول نماز و دعا خواندن شدیم. تا مغرب نمی‌خوردم. افطار آوردند. یکی دو لقمه نان پنیر بود. خورده، مشغول تحریر شدم. آدم شهر را روانه نموده، به قدر ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی آوردند. خورده، سحری بره پلو بود. گرسنه بودم. خوردم، خوابیدم. چهار ساعت نیم از دسته...

روز چهارشنبه ۳ [رمضان المبارک]

721 حاشیه فهرست‌نویس: «مادآباد»

گذشته از خواب برخاسته، وضو گرفته، رعایای گوشتین آمدند. بره آوردند. رعایای کهریز کوندرق آمدند. دو ساعتی با آنها در سوال جواب بودم. آقا شیخ قیداری آمدند، بودند. نماز دعا خوانده، مغرب شد. افطار آوردند. کباب شیربرنج بود. خوردیم. کاغذی از برای یوسف خان سرتیپ رحمت الله خان نوشته، شیخ محمد رفت آن اتاق خوابید. [۲۸۹] خسته شده، دراز کشیده، سماور آوردند. آقا شیخ محمد آمد. قدری قرآن و قدری مناجات نمود. سحری آوردند. باغله‌پلو کباب چلو بود. خوردیم. انقدر نشسته تا صبح شد. نماز خوانده، خوابیدم. نزدیک ظهر...

روز پنج شنبه ۴ [رمضان المبارک]

بود. از خواب برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، قرآن ملا علی اکبر را گرفتم امانت. یکی دو جزو قرآن خوانده، رحمت الله خان کاغذی نوشته بود در باب رعیت. شرحی به کدخدا و ریش سفید نوشته، خودم را مشغول نموده تا آنکه مغرب شد. لیموی عمانی در عوض چایی دم نموده، خوردم. قدری هم کباب بره بود. خورده، نماز خواندم. قرآن خوانده، قدری تحریر نموده، بسیار کسل شده، سماور خواسته، آوردند. دو فنجان چای خورده، سحری را گفتم زود آوردند. خورده، یک ساعت نیم به صبح مانده بود نماز نخوانده خوابیدم. چهار ساعت از دسته...

روز جمعه ۵ [رمضان المبارک]

گذشته برخاسته، وضو ساخته، جواب کاغذ یوسف خان سرتیپ رحمت الله خان آمد. آقا رسول کوندرقی کاغذ نوشته بود. از رعیت‌های قلعه جوق آمدند. کدخدای النجه آمدند. بره آورده بودند. بابابیگ مادآبادی آمده بود. تا نزدیک غروب بودند. آنها رفتند. مغرب شد. چایی لیمو را آوردند. خورده، افطار کباب ولی از بس که شور کرده بودند نمی‌شد خوردن. قدری کدوی سرخ کرده با ماست خورده، نماز خوانده، بعد کاغذی به یوسف خان سرتیپ و رحمت الله خان نوشته، فرستادم متعاقب بابابیگ آخوند ملا علی اکبر آمدند. نشسته بودند، گفتم چایی آوردند. چایی خورده، بسیار کسل شدم. صحبت متفرقه و از عمل دهات پرسیدم. وقت سحر شد. گفتم سحری آوردند. هیچ ندانسته چه پخته، (...) ندانستم بخورم. چند لقمه نان ماست خورده، آن بیچاره‌ها هم چلوی خشک خورده، صبح شد. آنها رفتند. من خوابیدم. پنج ساعت از دسته گذشته...

روز شنبه ۶ [رمضان المبارک]

از خواب برخاسته، انقدر هوا [۲۹۰] سرد بود. به قدر یک کره برف هم آمده بود ولی بسیار بسیار سرد بود. وضو گرفته، یک نماز را خوانده، رعیت‌های کهریز آمدند. یک جل آب تعارف آوردند. کاغذی از برای رضا قلی خان نوشته، دادم به خود همان رعیت ببرند. پسر جهانگیر خان محمد ولی جان سرهنگ نوشته بود که آقا میرزا کریم نوشته مال بلد و ده تومان از بابت کرایه مال خدمت شما بدهم، حاضر است. جوابی نوشته لازم نیست. عذرخواهی نمودم. اظهار امتنان کرده، کاغذی هم به یوسف خان سرتیپ و رحمت الله خان نوشته، دادم بردند. محمد قلیخان پسر مرحوم حسنقلی خان کاغذ مفصلی نوشته، مقصودش سفارشنامه از برای حضرت والا آقای امیرخان سردار نویسم. خلاصه مشغول خواندن قرآن شده، امروز روز چله زمستان است. بسیار سرد است.

بخاری را زود آتش نموده، قدری گرم شد. وضو ساخته، قرآن خوانده، مغرب شد. افطار نموده، چایی آبلیمو خورده، دو فرسخ کباب بود. با نان خورده، نماز خوانده، تنها و بیکار بودم. قدری قرآن خوانده و کتاب مطالعه نموده، وقت چایی شد. گفتم سماور آوردند. چایی خورده، سحری خواستم آوردند. میل نداشتم. دو لقمه خورده، برخاسته، خوابیدم. پنج ساعت از دسته...

روز یکشنبه ۷ [رمضان المبارک]

برخاسته، وضو گرفته، رعیت کوندرق کاغذ نوشته بودند. جواب آنها را نوشته، آقا رسول با برادرش آمدند، صحبت کردند. وقت افطار شد. شیربرنج کدو بود. خوردیم. از قزوین به خمسه کاغذ آوردند. خوانده، شب بعد از افطار مشغول شدم به کاغذنویسی. آخر شب سماور آوردند. چایی خورد. وقت سحر شد. آقا رسول الله ملا علی اکبر بودند. سحری مرغیلو بود. خوردیم. نماز صبح خوانده، خوابیدم. شش ساعت از دسته...

روز دوشنبه ۸ [رمضان المبارک]

گذشته برخاستم. وضو گرفته، نماز و قرآنی خوانده، رعیت‌ها هم [۲۹۱] آمدند. سوال جوابی کرده، رفتند. من مشغول کاغذنویسی شده از برای تهران قزوین. به شدت باران می‌آمد. اتفاق ما بنا کرد چکه کردن، وضع کاغذنویسی مرا بر هم زد. اوقاتم تلخ شد. تا نزدیک صبح موقوف شد. نماز خوانده، خوابیدم.

ظهر روز سه شنبه ۹ [رمضان المبارک]

از خواب برخاسته، وضو گرفته، قرآن می‌خواندم. دو نفر شاهسون از یوسف خان کاغذی آوردند از بابت قیمت کاه. دیوان با رعیت حرفشان بود. دو ساعتی با آنها و رعیت سوال جواب نموده، عمل آنها را انجام داده، رضا شدند، رفتند. من هم نمازی و قرآنی خوانده، مغرب شد. بخاری را آتش کردند. افطار کوبیده بود با ماست. خورده، مشغول کاغذنویسی. جل اسب که از برای ما تعارف آورده بودند امانت بسته، از برای حاجی مسعود اخوی با یک جفت جوراب خوبی از برای سعدالسلطنه داده، توسط چاپار ببرند. من می‌خواهم رعیت خواهد آمد بیرون به شهر که چاپار برسد. سحر قیمه بود، خوردیم. کاغذهایم تمام شد. دادم، سفارشات کردم. نماز صبح را خوانده، خوابیدم. [جملات جا افتاده ای که در این سطور آمده نشان می‌دهد متنی که ما در دست داریم بعدها رونویسی شده]

ظهر روز چهارشنبه دهم [رمضان المبارک]

از خواب برخاسته، وضو گرفته، یک نماز خوانده، آدم رحمت الله خان آمده، دو بره یک دوری نان برنج تعارف آورد. کاغذی نوشته بود. جواب نوشته رعیت‌های گوشتین آمدند از بابت دختری عارض شدند. اذن بدهید عقد نماییم به فلان پسر بدهیم. نوشتم به رضای دختر و پدر به هر که می‌خواهید شوهر نماید ممانعت نکنند. دو تومان پول شیرینی از برای من آوردند. الحق در روزگار هر (...) که زده‌اند راست است. یکی در روز چهارشنبه پول گم کرده بود، یکی پیدا کرده. امروز در حق ما تا صدق پیدا کرده. رعیت قلعه جوقی آمدند با سید با آنها سوال جوابی نموده، رفتند. نماز و قرآن خوانده، نزدیک غروب متعاقب آقا سید محمد قلعه جوقی فرستاده، آمد. افطار

کباب شیربرنج کدو داشتیم. خوردیم. آخوند محل آمدند. تا ساعت پنج آخوند رفت. آقا سید ماند. چایی آوردند. خوردیم. [۲۹۲] صحبت متفرقه بود. سحری آوردند، خوردیم. آقا سید رفت. من خوابیدم.

ظهر روز پنج شنبه یازدهم [رمضان المبارک]

از خواب برخاسته، وضو گرفته، یک نماز خوانده، آقا میرزا گزانگبین قند چایی تعارف فرستاده بود. جواب کاغذ او را نوشته، رعیتی عارض شدند شاهسوند گندم مرا برده‌اند. به یوسف خان کاغذی نوشته، فرستاده، خواستم یک نفر رعیت را چوب بزنم ریش سفیدها آمدند توسط کردند. نزده، مغرب شد. ملا علی اکبر آمد. افطار کردیم. از کرسف فرستاده بودم دلاکی آمده است. دو ساعت از شب رفتم حمام بسیار بسیار سرد بود. ناچار سحری تراشیده، کیسه کرده، در میان حمام رخت پوشیده، برآمدم. سه هزار به دلاک انعام دادم. آمده، بخاری را آتش کردند. آخوند بود. قرآن دعا زیاد خوانده، وقت سحر شد. سحری آوردند. از بس که آب خورده بودم نتوانستم سحری خوردن. پاشا خان را جواب گفته برود به خانه خود. نماز صحرا خوانده، خوابیدم. از صدای پای رفت آمد نوکرها بدخواب شده، مرا ادیت نمودند و وقت ظهر پاشا خان رفت.⁷²²

ظهر روز جمعه ۱۲ [رمضان المبارک]

از خواب برخاسته، کاغذ فتوح الله خان رسید. رعیت کوندرق⁷²³ کاغذ نوشته بودند. جواب نوشته بودم، برد. قرآن خوانده، روز را شب نموده، بعد از افطار یکی دو سه کاغذ به باباییگ و رعیت‌ها نوشته، دادم. امشب باز هوا سرد است. سماور آوردند. چایی خورده، محمد نام بروجردی نوکر همراه ما آمده است. او هم می‌خواهد برود. ناخوش شده است. خلاصه وقت سحر شد. سحری آوردند. قیمه بود. چند لقمه خورده، تنها بودم. حالت آنکه تا صبح بیدار بمانم نماز صبح را بخوانم نداشتم. سحری خورده، خوابیدم.

بعد از ظهر روز شنبه [رمضان المبارک]

از خواب برخاسته، وضو گرفته، یک نماز را [۲۹۳] خوانده، قرآن هم خواندم. بخاری را خواسته، چند کنده بود با چند رعیت حاضر شدند شکستند. باباییگ آمد. سوال جواب کرده، خواستم، آمد به اتاق. مغرب شد. تمر دم کرده بودند. خورده، افطار آوردند. کباب بره بود. خورده، محمد بروجردی که به همراه ما آمده بود خیال رفتن را کرده، مرخص کردم برود. ناچار بیکار بودم. چند کاغذی از برای همدان و بروجرد نوشته، چایی آوردند خوردیم. ملا علی اکبر را خواسته، آمد. وقت سحر شد. سحری آوردند، خورده. از اتفاقات هر وقت باباییگ اینجا است سحری ما بسیار بد است. خلاصه من چند لقمه نان کباب خورده، صبح شد. آنها رفتند. من نماز خوانده، خوابیدم. یک ساعت بعد از...

ظهر روز یکشنبه ۱۴ [رمضان المبارک]

⁷²² بخش آخر در حاشیه صفحه نوشته شده است.
⁷²³ در متن احتمالاً از روی سهو «کوندره» نوشته شده است.

برخاسته، نماز خوانده، آخوند ده آمد. یک خورجین کوچک قاش⁷²⁴ زینی با تنگ اسب⁷²⁵ از برای ما تعارف آورده، ساعتی نشست، رفت. چند نفر رعیت آمدند، عرض کرده، جواب شنیدند، رفتند. گلیمی در یک تومان چهار هزار خریده، به اتاق انداختم. بخاری را آتش نمودند. شب شد. افطار کردم. بعد از افطار تنها بودم. چند کاغذی نوشته، سماور خواستم آوردند. ولی برف زیاد می‌آید. عجب هوا و روزگاری شده است. تنها بودم، بیکار. سحری خواستم، آوردند. دیگر حالت آنکه نماز صبح را بخوانم نمانده. خوابیدم. صبح دیدم برف پاروب می‌نماید.

قبل از ظهر روز دوشنبه ۱۵ [رمضان المبارک]

از خواب برخاسته، دیدم برف زیاد آمده است. چله زمستان بسیار بسیار سرد است. وضو گرفته، طاقت نیاوردم. بخاری را آتش کرده، قدری قرآن خوانده، آخوند [۲۹۴] ده را خواسته آمدند. بودند تا وقت مغرب. افطار نمودند. سه ساعت از شب رفته، رفتم بیرون دیدم برف زیاد آمده است. باز برف می‌آید. آمده، در لب بخاری مشغول خواندن قرآن شده، ساعت پنج از شب رفته سماور خواسته، آوردند. چایی خورده، تا وقت سحر سحری خورده، حالت خواندن نماز ننموده، خوابیدم.

ظهر روز سه شنبه ۱۶ [رمضان المبارک]

برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، بابابیگ آمد. کاری نکرده، اوقاتم بسیار تلخ. کاغذهای شهر را آوردند. از قزوین هم نوشته میرزا حسن بود، از تهران نایب‌الوزرا. در کمال اوقات تلخی روز را شب نموده، آخوندها را خواسته، افطار کردند. رفتند از خانه کدخدا آش حلیم آوردند. خوب بود. چند قاشقی خورده، نمازی خوانده، مشغول کاغذنویسی شده. بابابیگ بود تا وقت سحر. چند لقمه نان ماست خورده، نماز صبح را خوانده⁷²⁶، خوابیدم.

ظهر روز چهارشنبه ۱۷ [رمضان المبارک]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، بابابیگ آمد. با کدخدا به شخص کرسفی شانزده خروار گندم فروخته، به چهل تومان نقد گرفته، دادم به کدخدا و بابابیگ بردند به شهر بدهند به آقا سید حسن، برات بروجرد و همدان⁷²⁷ نمایند، طاقه شال من در آنجا گرو است بیاورند. کاغذهایم ناتمام بود. تمام کرده، یک ساعت و نیم به غروب مانده آنها رفتند. من قدری قرآن خوانده، هر آخوند را خواسته، آمدند در پیش من افطار کردند. در ساعت سه یکی رفت. آخوند ملاعلی اکبر ماند. چایی آوردند. خورده، سحری را زود خواستم آوردند. خورده، خوابیدم.

ظهر روز پنج شنبه ۱۸ [رمضان المبارک]

برخاسته، وضو ساخته، نماز خواندم. قدری قرآن تلاوت کرده، به تعاقب آخوندها فرستاده، آمدند. تا وقت افطار پیش من [۲۹۵] بودند. افطار کردند، رفتند احیا بگیرند. من هم نماز دعا خوانده بسیار کسل شده، تنها بودم. یک

⁷²⁴ قاش: قسمت جلو زین اسب که از چوب یا شاخ یا فلز سازند.

⁷²⁵ تنگ اسب: نواری است که زین را بر پشت اسبان محکم کنند.

⁷²⁶ حشو «خوانده»

⁷²⁷ حشو «همدان»

ساعتی خوابیده، برخاستم قرآن و دعا خوانده، چایی آوردند. سحری خواستم آوردند. خوردم. در لب بخاری نشسته، صبح شد. نماز خوانده، خوابیدم.

ظهر روز جمعه ۱۹ [رمضان المبارک]

از خواب برخاسته، وضو گرفته، نماز خواندم. چند نفر از رعایای کهریزک آمدند. مطلبی داشتند، عرض کردند. جواب شنیدند، رفتند. آقا میرزا محمد خان کاغذی نوشته، قدری ترشی مرحمت کرده بودند. مشهدی اسدالله نام زنجانی را از برای طبّاحی فرستاده⁷²⁸ بود. جواب کاغذش را نوشته، ظروف مس آنچه داشتم تحویل مشهدی اسدالله دادند. مشغول طبّاحی شد. من هم چند جزو از قرآن داشتم، زود آوردم غروب آفتاب قرآن را خوانده، ختم نموده. تنها بودم. چایی لیمو خورده، آبگوشت شیربرنجی تهیه دیده بود. عجالاً بد به نظرم نیامده بود. چند لقمه از گوشت کوبیده آبگوشت خوردم. ماشاءالله باران در کمال شدت می‌آوردند. سه چهار ساعت خودم را مشغول به تحریر نموده، کسل شده، ساعتی عبا را به سرم کشیده، چرتی زدم. برخاسته، چایی خوردم. وقت سحر شام بسیار خوبی مسما پخته بود. خورده، نماز خوانده، خوابیدم.

بعد از ظهر روز شنبه ۲۰ [رمضان المبارک]

برخاسته، نمازی خوانده، چند نفری آمدند. عرض دادیم. جواب گفتم امروز فردا به کسی گوش نمی‌دهم. رفتند. من مشغول خواندن قرآن شده، پنج جزو قرآن خواندم. بعد از افطار نماز خوانده، دعا خوانده، قرآنی به سر گرفته، دعا خوانده، به همه مسلمین دعا نموده، پنج شش جزو قرآن خوانده، سحری خورده، نماز صبح را خوانده، زیارت خوانده، خوابیدم. یک ساعتی خوابم نبرد از خیال.

بعد از ظهر روز [۲۹۶] یکشنبه ۲۱ [رمضان المبارک]

برخاسته، باز چند نفر آمدند جوانی با دختری فلان کاری دیده. همه را رد کردم. امروز موقع این سخنان نیست. به در رفتند. هر دو آخوندها آمدند. بودند. تا نزدیک غروب مسئله می‌گفتند، صحبت می‌کردند. گاهی قرآن می‌خواندند. آنها رفتند. امروز میل نمودم شیر چایی بخورم. فرستادم شیر گوسفند آوردند. گرم کرده اول افطار چند شیر چایی خورده⁷²⁹، نمازی خوانده، افطار آوردند. کوبیده فرنی پخته بود. به ملاحظه شیر چایی جرئت خوردن نکرده، قدری از شامی و کوبیده بدون نان خورده، بعد یک فنجان چایی. تنها ماندم. دو روز بود روزنامه خود را ننوشته بودم. نوشتم. فرستادم از خانه آخوند رساله آوردند با کتاب صنیع العقود خودم را آوردند. مشغول مطالعه شده، ظاهراً قدری خوابم برد. از خواب برخاسته، سماور آوردند. چایی خورده، شام خواسته، آوردند. تنها بودم. یکی دو لقمه سحری خورده، نماز خوانده، خوابیدم.

قبل از ظهر روز دوشنبه ۲۲ [رمضان المبارک]

صدای کدخدا آمد. از شهر آمده بودند. برخاسته، کدخدا و بابابیگ آمدند. بعضی اسباب خریده بودم. خوابیدم. آوردند. کاغذجات زیادی آمده بود از حضرت والا سردار و از آقای عمیدالملک. خوانده تا مغرب شدند. هر دو

⁷²⁸ حشو: «فرستاده»

⁷²⁹ حشو: «فرستادم شیر گوسفند آوردند. گرم کرده اول افطار چند شیر چایی بخورم.»

آخوندها را خواسته آمدند افطار پیش من خوردند. ماشاءالله باران زیاد خوبی آمد. نشسته بودیم صحبت می‌کردم. من غفلت داشتم که امشب شب قدر است. چهار از شب رفته بود ملتفت شده، برخاستم. وضو گرفته، مشغول قرآن و دعا شده، قرآن را به سر گرفته. سحری خورده، نماز خوانده، صبح خوابیدم.

قبل از ظهر روز سه شنبه ۲۳ [رمضان المبارک]

از خواب برخاسته، جمعی از ریش‌سفیدان آمدند. دو ساعتی با آنها سوال و [۲۹۷] جواب کرده، آنها رفتند. آقا سید علی شیخ موسی آمد. یک مال سواری داشت. بدم نیامد. شب هم نگاه داشتم سید را و اسب را هم خریدم در هجده تومان. سند دادم که یک ماه دیگر بدهم. مغرب شد. افطار خوردیم. من مشغول شدم جواب کاغذهای عمیدالملک و میرزا علی اصغر خان وزیر را نوشته، وقت سحر شد. شام آوردند، خوردیم. حالت نشستن نداشتم. خوابیدم. به کدخدا و نوکرها گفتم مال‌ها را ببرند به قصبه حضرت قیدار علیه‌السلام نعل‌بندی نمایند. بعد از اذان صبح بردند. وقتی که اسب‌ها را بردند رفت آمد آنها مرا از خواب نمودند. مدت‌ها خوابم نبرد.

قبل از ظهر یوم چهارشنبه ۲۴ [رمضان المبارک]

از خواب برخاسته، وضو گرفته، جمعی از رعایا آمدند عارض شدند. از باب اراضی کاغذی به مجرد ولی خان پسر جهانگیرخان نوشته، فرستادم. کاغذی به یوسف خان سرتیپ و یکی هم به رحمت‌الله خان نوشته، دادم ببرند. مغرب شد. آقا سید محمد آخوند بودند. افطار خوردیم. بعد از افطار یکی دو کاغذ نوشته، چای آوردند خوردیم. سحری خواسته، آوردند. اول افطار زیادی خورده بودم. میل نداشتم. دو لقمه نان خورده، نماز خواندم. نیم ساعتی بعد از نماز نشسته، خوابم نمی‌برد و بعد خوابم برد. امروز از رفت آمد رعیت و آدم‌ها نگذاردند بخوابم.

قبل از ظهر روز پنج شنبه ۲۵ [رمضان المبارک]

برخاسته، نماز خوانده، دو نفر رعیت برادر بودند. دعوا کرده بودند. آمد عارض شدند. هر دو را بسته، چوب زد. مرخص نموده، رفتند. بابابیگ با آخوند آمد. افطار خوردیم. نماز خوانده، [۲۹۸] بسیار کسل شده، به رختخواب پشت داده، نیم ساعتی خوابم برد. چایی آوردند خوردیم. هر دو آخوندها بودند. سحری آوردند، خوردیم. آنها رفتند. من نماز خوانده، خوابیدم.

ظهر یوم جمعه ۲۶ [رمضان المبارک]

برخاسته، نمازی خوانده، باز چند نفر رعیت آمدند. از بابت زمین و خانه نزاعی داشتند. با آنها سوال و جوابی نمودند. حکمش شد، رفتند. من مشغول تحریر شدم. نزدیک غروب متعاقب هر دو آخوندها فرستادم، آمدند. افطار نمودیم. تا ساعت سه از شب رفته از قصبه قیدار علیه‌السلام استاد سلمانی آمده بود. رفتم حمام. باز حمام سرد بوده، ناچار سرکیسه نموده، سر را خوب تراشید ولی کیسه نمی‌توانست کشیدن. ساعت پنج و نیم از شب رفته از حمام برآمده، آدمم منزل. از چای سفید دم کردند، خوردم. قدری تحریر نموده و قدری هم قرآن خوانده، خسته و کسل شدم. سحری خواستم آوردند. خودم حالت نشستن و نماز خواندن صبح را ننموده، تنها بودم. ناچار خوابیدم.

ظهر روز شنبه ۲۷ [رمضان المبارک]

برخاسته، وضو گرفته، نماز خواندم. بابابیگ قاطر آورده بود که من بخرم. پسند نکرده، مشغول کاغذنویسی شده، یک ساعت به غروب مانده آقا میرزا محمد خان با پسرش آمدند. بودند. افطار خوردیم. بعد من کاغذهای تهران و قزوین و شهر را نوشته، دادم بابای قصاب رعیت با دو راس بره از برای جناب عمیدالملک که صبح ببرد به شهر. آقا سید حسن سرقلیانی از برای قلیان شیشه خریده به قیمت پنج تومان، فرستاده بود. سماور آوردند. چایی خوردیم. مشغول صحبت شدیم تا وقت سحر سحری آوردند. خوردیم. نماز صبح را خوانده، خوابیدیم.

یک ساعت بعد از ظهر روز یکشنبه ۲۸ [رمضان المبارک]

از خواب [۲۹۹] برخاسته، وضو گرفته، قدری قرآن خوانده، اسبهای میرزا محمد خان را آوردند. تماشا کرده، یک مال سواری خان را دادم بردند طویله، از برای سواری خودم بستند. مغرب شد. چند نفری بودند. افطار کردیم. مشغول صحبت شدیم. چایی آوردند، خوردیم. باران شدت کرد. اتاق ما چکه می‌کند. ماشاءالله زیاد باران آمد. تا نزدیک برآمدن آفتاب بیدار بودیم. میرزا محمد خان رفت خانه رعیتی بخوابد. من نرفته، باران آرام گرفت. جا انداختند، خوابیدیم. دو ساعت از دسته گذشته باران شدت کرد. باز چکه زیاد آمد ولی من برنخاسته تا آنکه...

قبل از ظهر روز دوشنبه ۲۹ [رمضان المبارک]

برخاسته، وضو ساخته، قرآنم را ختم نموده، نماز خواندم. آقا میرزا محمدخان آمد. نماز خوانده، مالها را درست کردیم. رفتیم به گردش. تا نزدیک غروب کرسف باران [می‌آمد]. سرگرد میرزا محمد خان رفت دیدن آقا میرزا ولی. من و بابابیگ و کدخدا برگشتیم. در بین راه قدری باران خوردیم. آمدیم منزل. جابهجا شدیم. مالها را بسته، بعد از نیم ساعتی باران تگرگ زیادی آمد ولی زود ساکت و آرام گرفت. هوا سرد شد. بخاری را آتش کرده، آقا میرزا محمد خان مراجعت کردند. مغرب شد. ماه را دیدند جمعی زیاد. شام خواستم. ساعت چهار شام خوردیم. خوابیدیم ولی خوابم نبرد. مدت‌ها بیدار بودم تا ساعت شش هفت از شب رفته. بعد خوابم برد.

بعد از اذان صبح روز سه شنبه غره شوال

میرزا محمدخان از خواب برخاسته، بخاری را آتش نمودند. مدتی غلطیدم. بعد برخاسته، وضو گرفته، نماز خواندیم. [۳۰۰] رعیت‌ها آمدند. بره آوردند. با آنها احوالپرسی نموده، نماز عید را خوانده، تا وقت نهار لقمه نانی خورده، به قدر ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، وضو ساخته، آقا میرزا ولی آمدند. چایی آوردند، خوردیم. گزانگبین آوردند. بودند شب را هم. صحبت کردیم. شام قیمة چلو بود. خوردیم. آقا میرزا ولی تشریف بردند خانه کدخدا. ما خوابیدیم ولی در ساعت هفت از شب رفته بیدار بودم. بعد نفهمیدم کی خوابم برد.

صبح روز چهارشنبه دویم ماه [شوال]

آفتاب بلند بود. برخاسته، وضو گرفته، نمازی خوانده، آقا میرزا ولی تشریف آوردند. چایی حاضر بود. خوردند. تشریف داشتند. بعد از ساعتی رفتند. چند نفری آمدند، نهار آوردند، خوردیم. من کسل شده، بخاری می‌سوخت. ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، چایی خورده، رعیت‌ها آمدند. بابابیگ آمد. شب شد. با آقا میرزا محمد خان صحبت کردیم. در ساعت چهار شام خوردیم. ساعت شش و نیم از شب رفته خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه ۳ ماه [شوال]

از خواب برخاسته، رعیت قلعه جوقی آمدند. رعیت مامقان آمدند. با آنها سوال جواب کردیم. آقا میرزا محمد خان رفت. آقا سید محمد با آخوند بودند. نهار آوردند، خوردیم. آنها رفتند. بعد از ساعتی سماور خواسته آوردند. نماز خوانده، بچه سیدی آمد (... هزار دینار دادم. آدمی فرستادم به میان شاهسون‌ها شتر بیاورد. سند چهل و پنج تومان قیمت اسب را نوشته، به مدت یک ماهه دادم بردند ولی وعده داده‌ام که پنجاه تومان می‌دهم. یک خروار قبض حواله گوشتین از برای تخم دادم. مغرب شد. باباییگ [۳۰۱] رفت. بعد از نماز مغرب و عشا یکی دو کاغذ نوشته، در ساعت چهار شام خواستم، آوردند. خورش کنگر بود. ظاهر را از قلعه جوق آورده‌اند. آقا سید محمد قلعه جوقی جاجم از برای ما تعارف آوردند. خلاصه خوابیده، مدتی خوابم نبرد، من باب عادت شب‌های رمضان.

صبح روز جمعه ۴ [سوال]

نیم ساعت از دسته گذشته بیدار شده، قدری چیز نوشته، رعایای گوشتین آمدند. بره آوردند. با آنها اظهار مهربانی نموده، دو نفر شاهسون مدعی اراضی قلعه جوق آمد. عرضی خودش را کردند، روانه کردم. رعیت قلعه جوقی آمد. عرضی کرد. کاغذی به کدخدا نوشته، دادم. چند نفر رعیت قراقوش آمدند. مطالب خودشان گفتند. سوار شدند، رفتند. برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، سماور آوردند. چایی خورده، وقت مغرب بود. آقا میرزا کریم خان کاغذ مفصلی نوشته بودند. باباییگ یک راس یابوی کرنندی از برای بنده مرحمت فرموده بودند، یابو را دادم به طویل‌برند. نماز خوانده، دو پاکت و بسته امانتی بود فرستاده بودند، دادم به کدخدا به کرسف بفرستند. خودم مشغول تحریر شده، ساعت چهار شام خواسته، آوردند. شام خورده، خوابیدم.

صبح روز شنبه ۵ [سوال]

اول دسته بود. از خواب برخاسته، نماز قضا خوانده، چایی خوردم. سید بچه آمد. چایی خورد، رفت. من تنها بودم. فرستادم پالان‌دوز آمد. اسباب پالان را خریدند، آوردند. دو عدد پالان درست نموده، دو عدد جاجیم بود. جل دو اسب درست کرده، از صالح‌آباد آمدند. عارض بودند. مدتی در سوال جواب آنها بودم. نزدیک غروب نماز خوانده، چایی خوردم. شب شد. هر دو آخوندها بودند. با باباییگ مشغول صحبت شدیم. من گرسنه بودم. قدری کشمش خواسته، آوردند. خوردیم. کاری نداشتم. روزنامه نوشتم. شام خواسته، آوردند. خوردیم. [۳۰۲] خوابیده...

صبح روز یکشنبه ۶ [سوال]

برخاسته، مشغول تحریر شدم. نهار خورده، بعد از ظهر بابای قصاب به شهر رفته بود، مراجعت نموده از شهر آمد. کاغذجات زیاد آورد. خوانده، نعمت‌الله خان میرزا ابوالفتح و دو پسرش را عزت‌الله خان و عین‌الله خان را فرستاده بود. آمدند. خانه رعیت منزل نموده، آسوده شدند. وقت مغرب دو نفر پسرش دو نفر گرفته آوردیم. کنده نموده، حبس نمودم. شب کاغذجات تهران دادم بردند خدمت آقا میرزا محمد خان که به شهر فرستاده، به چاپارخانه بدهند، قبض بگیرند، بعضی اسباب خریده، بیاورند. صبح همان روز بهرام‌قلی و اسکندر دو نفر از فراش‌ها رفتند تهران ولی مقصود باطنی آنها شکایت از دست من بود. شب را شام خوردم. خوابیدم. روز دیگر که...

روز دوشنبه ۷ [سوال]

گفتند مطلب چند نفر دیگر رفته‌اند به تهران. حرفی فرستاده، چند نفر زن آمدند. در انبار باز نمودند. زن‌ها گندم پاک کردند از برای تهران. تا عصر مشغول شدند. پنج خروار بارگیری کرده، شب را میرزا ابوالفتح ملا علی‌اکبر بودند. شام خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۸ [شوال]

برخاسته، زن‌ها آمدند مشغول شدند با گندم پاک کردن. من چند نفر نجار خواسته، آمدند. فرستادم، اسکندر به تهران رفته بود در باغش درخت گردوی خشکی داشت می‌خواست بفروشد، شکسته، خرد نمودند، آوردند. رعیت مامقانی با آلتجه آمدند. قدری از مالیات آوردند. تحویل داده، قبض گرفته، رفتند. رعیت‌های کوندرق آمدند. دو ساعتی با آنها سر کله زده از بابت قنات و غرس کردن مومه⁷³⁰ انگور و باغ درخت. قراری دادیم آقا رسول آمد. آقا سید علی محمد بابابیگ بودند. آمد. امروز هم [۳۰۳] گندم تمام شد. بار کردند. شب شد. آقا سید محمد آقا رسول میرزا ابوالفتح بابابیگ بودند. شام خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۹ [شوال]

برخاسته، بابابیگ آقا رسول را فرستادم رفتند کوندرق قراری مابین رعیت به امور فقره اراضی و باغ بگذارند، مالیات را جمع‌آوری نموده، بفرستند. و میرزا ابوالفتح را با غلام‌ها روانه نمودم رفتند با کهریز، از برای آنکه چند نفر رعیت شرور مفسد آنجا است، آنها را بیرون نمایند و نظمی در کارهای آنجا بدهند. مالیات را گرفته، روانه نمایند. از گندم قدری ناتمامی بود. زن‌ها آمدند مشغول شدند که پانزده خروار پاک نمایند. به آسیاب برده، آرد نمایند. انشاءالله از برای حضرت والا فرستاده شود. نهار آوردند، خوردیم. پاک کردن گندم تمام شد. هیزم آوردند خانه. چایی خوردیم. شب آقا سید علی محمد ملاعلی اکبر بودند. من مشغول تحریر شده، او مشغول روزنامه‌نویسی. شام خوردیم. خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۰ [شوال]

از خواب برخاسته، هوا زیاد سرد بود. بخاری را آتش کرده، چایی خوردیم. دو نفر رعیت کهریز آمدند که چند روزی مالیات را مهلت بدهید. گفتم صبر نمایید. از نوکرها کسی نبودند تا که آمدند، هر دو را گرفتند. نجار آمد کننده کرد. این دو نفر از آن پدرسوخته‌های شرور بودند. مدتی بود در خیال بودم، نمی‌توانستم گرفتن. خلاصه خودم رفتم به میان باغ‌ها گردش کرده دو ساعتی، آمدم به خانه. خسته شده، نان آوردند شخص بی‌حال از شاهسون‌ها گفتند در یک فرسخی هست. مال دادم بردند⁷³¹ آوردند. پیرمردیست بیش از نود سال، ماشالابیگ نام. آمد. اسب را آوردند. بعضی کارهای غریب کرد. خارش کهنه دارد اسب. زیر لب بالایش را شکافت، خون زیادی آمد. [۳۰۴] بعد بالش را با چاقو دو نفر ایستاده کردند. آن وقت نفت⁷³² زد. بردند، بستند. تا چه شود. نماز خوانده، چایی خوردم. بعد از مغرب آقا میرزا محمد خان یک تخته جاجم با دو عدد پایند اسب از شهر فرستاده

⁷³⁰ مومه: نهال خرد که از بن ریشه درختی روید و باغبان آن را با کمی ریشه جدا کند و جای دیگر نشاند.

⁷³¹ حشو «بردند»

⁷³² در متن: «نفت»

بود، آوردند. جواب کاغذش را نوشته، یکی دو کاغذ دیگر نوشتم. شام خواستم، آوردند. با آقا سید شام خوردم. او رفت. من روزنامه خودم را نوشته، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۱۱ [شوال]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. اسب را آوردند، نفت مالیدند. آخوند ملا عبدالرحیم دو سه روز بود رفته بود به دهات دیگر. آقا سید علی محمد و آخوند ملا علی اکبر بودند. نهار خوردیم. بعد رعیت و کدخدای قلعه جوقی آمد. مطلب داشت. می‌خواست چند نفر از رعیت صالح‌آباد بیاورد به قلعه جوق. قرار مدار آنها را دادیم، رفتند. مغرب شد. نماز خوانده، قدری کاغذ نوشته، روزنامه خودم را مقابله نمودم با نویسنده. شام خواستم، آوردند. خوردیم، خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۱۲ [شوال]

از خواب برخاسته، قاصدی که به تعاقب شهر رفته بود مراجعت نمود که روز بیستم ماه شتر از برای حمل غله خواهد آمدن. نقل نمود حاج شهاب‌الملک در سگزآباد خاک قزوین بود. کاغذ و شرح مفصلی نوشته، به قاصد قراری داده...

صبح روز یکشنبه ۱۳ [شوال]

مجدداً فرستاده، رفت خدمت حاج شهاب‌الملک. خودم مشغول کاغذنویسی⁷³³ برای تهران شدم. بابابیگ آمد. مالیات کوندرق را جمع کرده، فقط اولش را آورد تحویل داد. امیرقلی بیگ کدخدای محمد آباد جهانشاه خان آمد از برای توسط رعایای کهریزک. من هم مرخص نموده، رفتند. بعد کاغذاتم را [۳۰۵] نوشته، می‌خواهم برای دیوان پول بفرستم. مرا خیال گرفت کدخدا نمی‌تواند تنها پول را به شهر برد، اعتبار ندارد و یکی هم نتخواه جمع نشده بود. موقوف نموده رفتن به شهر را. امروز امشب را مشغول تحریر شده، شام خورده، خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۱۴ [شوال]

برخاستم. رستم را از برای سخن شاهسوندها به قلعه‌جوق فرستاده بودم. مراجعت کرده، کاری نکرده. رفتم حمام. سرکیسه نموده، برآمدم. کاغذ تهران را دادم به رعیتی برد به شهر که در روز حرکت چاپار برسد. ریش‌سفیدهای قراقوش آمدند که به جهت مالیات ما را دو سه روزی مهلت بدهید. ناچار مهلت دادم. بسیار کسل بودم. خوابیدم. از خواب برخاسته، رعیت کهریز آمدند که ما با رضاعلی و حضرات سلوکمان نخواهد شد. قرار دادم بردند. انشاءالله پنگی‌کند را آباد می‌نمایم. یک طایفه بردند آنجا. رضا علی با طایفه خودش در کهریز باشد. کاغذی نوشته به دست آنها دادم. رفتند. نماز خوانده، چایی خوردم. جمعی از زن و مرد آمدند عارض شدند از بابت زمین و باغ. تا الی بعد از مغرب گرفتار سوال و جواب بودم. میرزا ابوالفتح و پسران نعمت‌الله خان رفته بودند به کهریز. مراجعت کردند. یک ساعتی هم با آنها در سوال جواب بودم. آنها را هم فرستادم به منزل خودشان. روزنامه خودم را ننوشته بودم دو روز بود. نوشته، کاغذی از برای میرزا زین‌العابدین خان سرهنگ نوشته، هشت تومان

733 حشو «کاغذ نویسی»

هم گفتم بدهند ببرد به شهر، فرستاده صبح برود پاکت‌های مرا از شهر بیاورد. تنها بودم. شام آوردند. خوردم. خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۱۵ [شوال]

از خواب برخاسته، دو جوانی را در شب گرفته بودند، آوردند حبس کردند. جمعیت زیادی از ریش‌سفیدها آمدند. رسیدگی نموده، آنها بی‌تقصیر [۳۰۶] بودند. مرخص نمودم، رفتند. دو نفر حمامی را گفتم چند دانه چوبی زدند به ملاحظه بدی حمام. تا ساعت سه از دسته رفته گرفتار این کار بودم. بعد قدری کاغذ نوشته تا وقت نهار. نهار آوردند. سید معمم مهرین‌آبادی آمد. ارباب توقع بود. لقمه نانی خوردند. پنج هزار دینار تیار نموده، سید تشریف بردند. قدری ریواس آوردند، خورده. چایی آوردند، خورده. نمازی خوانده، امشب را کاری نداشتم. بیکار بودم. قدری به کتاب نگاه نموده، شام خواستم. آوردند. شام خورده، بعد از ساعتی خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۶ [شوال]

از خواب برخاسته، دو ساعتی از روز گذشت. آدم آقا میرزا محمد خان آمد. قند چایی و شمع از شهر خریده بودند، آوردند. دادند. به تعاقب هیزم فرستاده بود. پنج بار هیزم دو بار نخود دادم، بردند. کاغذ حاجی مسعود مشغول شده بودم به جواب‌نویسی. نهار آوردند، خوردیم. وقت عصر آخوند ملا عبدالرحیم آمد. پسر ولی محمد معروف به ماتان آمد. یک جفت تنگ اسب معروف بارکن تعارف آورد. من هم یک تومان نقد دادم. سه عدد از کنده چوب گردو می‌خواست از برای زراعت، جفت دادم برد. تا الی دو ساعت از شب رفته مشغول کاغذنویسی بودم. کدخدا آمد. پولی دادم که فردا صبح انشاءالله به سلامتی برود به شهر، پول را ببرد برساند. ما شام خوردیم. امروز خسته شده بودم. زود خوابیدم.

صبح روز پنج شنبه ۱۷ [شوال]

از خواب برخاسته، کدخدا را قبل از آفتاب با پسر نعمت‌الله خان به شهر فرستادم. جمعی از رعیت‌ها آمدند. در فقره آسیاب سوال جواب نموده، ملا عبدالرحیم و ملاعلی اکبر بودند. نهار خوردیم. آنها رفتند. من بسیار کسل شدم. دراز کشیده، به ملاحظه آنکه اگر بخوابم شب خوابم نخواهد برد [۳۰۷] و عادت بنمایم به زور خوابیدن نخواهی. سماور خواستم آوردند. باز اجماع رعیت آمد. در سوال جواب بودیم تا الی بعد از مغرب. جواب کاغذ نایب‌الوزرا و خان بابا خان آمد. بعد از مغرب رعیت‌ها رفتند. من نماز خوانده، روزنامه خودم را نوشته، وقت عصر بچه رعیتی قارچ آورد ولی خوب نبود. هزار دینار انعام دادم. چند پارچه او را دادم کباب نمایند، باقی را دادم خورش نمایند. کباب کرد و آوردند. قدری خوردم. خوب نبود. به کتاب نگاه کرده، شام خواستم، آوردند. خورده، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۱۸ [شوال]

از خواب برخاسته، بعد از صرف چایی دو فنجان لیموی عمانی دم کردند، آوردند. خوردم. میرزا ابوالفتح را روانه به کهریز نموده از برای رسیدن بعضی کارها. بیکار بودم. از برای آقا محمد علی مستوفی قزوینی شرح مفصلی کاغذ نوشته، ملاعلی اکبر هم مشغول نوشتن روزنامه بنده بود. لقمه نانی خواستم، آوردند، خوردم.

جمعی از رعیت‌ها آمدند. عرض داشتند. به عرض آنها رسیدگی شد. تا غروب گرفتار سوال جواب بودم. قاصد که به خدمت حاج شهاب‌الملک فرستاده بودم مراجعت نمود که دو سه روز قبل از رسیدن قاصد تشریف برده‌اند تهران. پاکت مرا برگردانده بود. قاصد می‌گفت آدم‌های حاج شهاب‌الملک در آنجا بودند. نقل می‌نمودند از تهران آدمی آمد به عجله رفتند به تهران. آدمی که به شهر فرستاده بودم آمد، مراجعت نمود. اشیایی که خواسته بودم خریده، آوردند. نوشته‌اند از شهر فرج‌الله خان سه روز بود در شهر بود. تلگرافی به حضرت والا [۳۰۸] امیرخان سردار نموده، جوانی شنیده به گفته خودش می‌روم قراقوش ولی تا الی تاکنون که روز شنبه پونزدهم نیامده است.

اسدالله میرزای قزوینی حاکم طارم شده است. رفته است. ندانستم از تهران حکم شده است و یا از حاکم خمسه. تلگرافی هم از آقا محمود اخوی از قزوین زده بود، آمد. تا ساعت پنج از شب رفته کاغذ از برای قزوین و به شهر خمسه نوشته، ملاحظه آنکه بعضی اسباب باقی مانده است در شهر. رعیتی به خوی فرستادم، برود بیاورد. میرزا علی نام قراقوش آمد. عارض بود. به او گفتم کاغذی نوشت به کدخدای کهریز که برود به تعاقب شهر بیاورد. در همین ساعت رعیت را فرستاده، رفت. شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۱۹ [سوال]

از خواب برخاسته، به شهر رعیتی فرستاده و یک نفر رعیت را چوب زده، خودم مشغول سیاه‌نویسی شدم. نهار گفتم آوردند. به ملاحظه بیدار خوابی دیشب کسل بودم. ساعتی خوابیده، از خواب برخاسته، بابابیگ آمد. چند نفر از ریش‌سفیدها را خواسته، رفتند باغ را قیمت نمودند. فی مابین دو نفر نزاع بود. قطع گفتگوی طرفین نموده، رعیتی قارچ آورده، هزار دینار انعام دادم. گفتم قدری کباب نموده، آوردند، خوردم. فرج‌الله خان کاغذی نوشته بود که من آمدم در کوندرق هستم. تشریف بیاورید انبار را تحویل بدهم. جواب نوشتم دو روزی کار دارم، روز دوشنبه یا سه شنبه خواهم آمدن که دیدنی هم از جناب مظفرالدوله نموده باشم. دادم رعیت رفت. اجماعی از ریش‌سفیدها و غیره آمدند. قرار دادیم که بروند فردا، زمین‌ها تقسیم نمایند. تا دو ساعت از شب رفته گرفتار این کار بودم. آنها رفتند آخوند ملا عبد [۳۰۹] الرحیم آمد که فردا به شهر خواهم رفتند. کاغذی از برای حضرت والا نوشته، پنج هزار دینار هم به آخوند خرجی راه دادم. بابابیگ هم آمد. شام خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۰ [سوال]

از خواب برخاسته، بابابیگ آمد. بیست تومان از بابت قیمت اسب میرزا محمد خان دادم بابابیگ برد به میرزا محمد خان بدهد، قبض بیاورد. اجماع رعیت آمدند. قدری داد فریاد زدند از بابت تقسیم اراضی و یونجه‌زار. آنها را فرستادم رفتند به سر اراضی. تنها و بیکار بودم. روزنامه خودم را نوشته، بی‌ترتیب بود. آنها را ترتیب دادم. قدری قارچ کباب کردند. خوردم. تا نزدیک ظهر لقمه نانی آوردند. خوردم. به قدر ربع ساعتی خوابیده، دراز کشیده بودم. فرج‌الله خان سرتیپ آمد. نشستند. مال‌ها را گفتم جا به جا شدند. سماور آوردند. چایی خوردیم، صحبت‌های متفرق. شب را بودند. تا ساعت چهار شام خوردند، رفتند به منزلشان. ما هم خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۲۱ [سوال]

از خواب برخاسته، فرج‌الله خان میرزا ابوالفتح را با دو نفر از آدم‌های سرتیپ فرستادم رفتند تعلیقه جوق انبار را تحویل بگیرند. به تعاقب بابابیگ فرستاده بیاید برود به گوشتین. قدری قارچ کباب کرده، خوردیم. رعیت‌ها از سر اراضی و ریسمان زدن دعوا کردند. دو نفر را چوب زدیم. حبس کرده، کنده کردم. سایرین رفتند به سر کار خودشان. نهار آوردند، خوردیم. کدخدا از شهر آمد. دو پاکت از حضرت والا و پاکت حاجی مسعود و آقای عمیدالملک وزیر رسید. همان ساعت مشغول خواندن کاغذات بودم. پالان دوز و پنبه دوز را آوردند. مشغول دوختن پالان و جل شدند. چایی خوردیم. نماز خوانده بود. بعد از مغرب یکی دو کاغذ نوشته، شام آوردند. خورش قارچ بود. قدری ریواس آوردند. بسیار بد بود. نخوردیم. بعد از ساعتی فرج‌الله خان و بابابیگ رفتند. من خوابیدم.

صبح روز شنبه ۲۲ [۳۱۰] [شوال]

از خواب برخاسته، پالان مال‌ها را درست کرده، دو ساعتی در حیاط مشغول بازی بودم. قدری قارچ آوردند. پخته، خوردیم. نهار را زود خواسته، آوردند خوردیم. بلافاصله مال‌ها را درست نمودند. سوار شده، آمدم به کوندرق. دو ساعت به غروب مانده وارد شدیم. چایی آوردند. نعمت‌الله خان بود. در آن بین شاهسون آمد. دو ساعتی سوال جواب نموده از برای حمل غله به تهران. سی خروار گندم به خودشان داده شود و سی خروار از برای ما به تهران ببرند و چهار هزار خرواری دستی بگیرند. دسته دیگر آمد. با آنها سه هزار قرار دادیم. قرار شد فردا بیایند گندم خودشان را ببرند، بعد بیایند گندم ما را ببرند. مغرب شد. نماز خوانده، بعد کاغذی از برای مظفرالدوله نوشته، با سه راس بره و دو سفره نان ماست فرستادم، بردند. نعمت‌الله خان آقا رسول آمدند. شام خواستم، آوردند. خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۳ [شوال]

از خواب برخاسته، شاهسون‌ها آمدند بارگیری کردند. دو ساعتی پیش آنها نشسته، اسب آوردند. سوار شده، رفتیم به شیخ‌علی. بین راه آقا شیخ محمد قیداری رسید. به اتفاق رفتیم منزل کوچک آقا. شاهزاده هم بود. نهار آوردند. پلوچلو بود قدری. بلافاصله چایی آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی سرتیپ آمد. یکی دو نوشته حکمی خواستم، نوشتند. مظفرالدوله مهر کرد. برخاسته، آمدم بیرون منزل کوچک آقا. یک فنجان چایی قلیان کشیده، برخاستم آمدم. بین راه میرزا یحیی رسید. قدری همراه ما آمد. او رفت. ما آمدم. وقت عصر وارد شده، [۳۱۱] نماز خوانده، چایی آوردند. خوردیم. مغرب شد. مشغول سیاهه شده، قبض اقباض نمودیم. دو ساعت نیم از شب رفته شام خواستم، آوردند. خوردیم. خسته کسل بودیم. نماز خوانده، خوابیدم.

صبح روز پنج شنبه ۲۴ [شوال]

از خواب برخاسته، دو ساعتی مشغول تحریر شده، بعد سوار شده، رفتیم به سر قنات. آقا رسول همراه بود. در سر قنات امیر قلی بیگ کدخدای محمود آباد ملکی جهانشاه خان آمد. بابابیگ هم آمد. دو ساعت در آنجا بودم. مراجعت نموده، آمدم. دو نفر سید زنجانی بودند. نهار آوردند، خوردیم. چهار هزار به آن دو نفر سید دادم. آنها رفتند. من ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، مشغول تحریر شده از برای تهران و شهر. تا ساعت دو نیم از شب رفته مشغول بودم. بابابیگ فرج‌الله خان میرزا ابوالفتح بودند. قرار شد میرزا ابوالفتح را

روانه شهر نمایم. شام آوردند، خوردیم. پاکت را دادم ببرند به شهر و مبلغ دو تومان پنج هزار دینار انعام دادم. خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲۵ [شوال]

از خواب برخاسته، یک ساعتی رفتم دم انبار شاهسون‌ها. بارگیری می‌کردند. در آنجا نشسته، برخاسته، رفتم حمام. حمام گرمی بود. دلاک هم بد نبود. سرکیسه نمودم، برآمدم منزل. میرزا یحیی آمده بود. نهار آوردند، خوردیم. در آن وقت حاج فیض‌الله نام کرسی آمد. از دست فرج‌الله خان شاکی بود که مال و اسباب مرا برده است. آقا میرزا کریم خان هم پاکتی در این فقره نوشته و مرا وعده گرفته بودند اگر بیایی من خواهم رفتن به سمت بزینهرود⁷³⁴. نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، وضو [۳۰۹] گرفته، نماز خوانده، چایی خورده، با حاجی سوار شده آمدم به کرسف. نزدیک غروب رسیدیم. آقا میرزا کریمخان به باغ گردش، غروب آمدند. چایی خوردیم. صحبت نمودیم. بعد از مغرب بازی تخته نمودیم. بیست و دو هزار از من بردند. شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۲۶ [شوال]

برخاسته، رفتم دو ساعتی در عمارت و باغ مهمانخانه جهانشاه خان گردش و تماشا کردیم. آمدم منزل. تخته بازی کردیم. باخته خود را برده، به دو سه هزار هم علاوه. نهار را آوردند، خوردند. بعد چند نفر سید تارمی آمدند. از برای آنها نانی آورده، خوردند. آنها رفتند اتاق عمارت بیرونی. ما خواستیم بخوابیم. آقا میرزا کریمخان خوابید. مرا خواب نبرد. برخاسته، نشستم روزنامه خودم را نوشته، رفتم وضو گرفته، نمازی خوانده. بعد از ساعتی آقا میرزا کریم برخاسته، قدری سوال و جواب نمود. چایی آوردند، خوردیم. آقا سید فاضل طارمی آمد. برخاسته، رفتم به باغ گردش. جمعی آمدند. پسران جهانگیرخان و چند نفر دیگر چایی آوردند، خوردیم. غروب شد. آمدم عمارت. میرزا محمد قلی با وکیل آمدند. تا یک و نیم از شب رفته با آنها در سوال جواب بودند. آنها رفتند. نماز خوانده، قدری بازی تخته کردیم. دوهزاری بردم. شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه بیست و هفتم [شوال]

برخاسته، نماز خوانده، مال‌ها را درست کردند. دوفتر سید آمدند. عرضی کردند، حکمی گرفتند. سید فاضل طارمی [۳۱۰] از اینجا شماره صفحه دوباره ۳۱۰ می‌شود و متن دنباله صفحه قبل نیست، هرچند متن در صفحه بعد ادامه پیدا می‌کند ولی شماره صفحه ۳۱۶ می‌شود] دادم به شهر بردند، درست نمایند. جمعی آمدند. بودند. نهار آوردند، خوردیم. یکی دو ساعت به فاصله سوار شدیم. سه ساعت به غروب مانده وارد به گوجه بیلاق شدیم. چایی خوردیم. بعد برخاسته به اجماع رفتیم سمت کوه. آقا میرزا کریمخان چند تفنگ انداخت، دو سه عدد خرگوش برآمد. هرچه تفنگ انداختند، نزدند. من رفتم به سر کوه. خیلی راه رفته، مراجعت کرده،

⁷³⁴ نام یکی از دهستانهای پنجگانه^۱ بخش قیدار شهرستان زنجان و همچنین نام رودخانه‌ایست که از این دهستان می‌گذرد.

نزدیک غروب بود. آمدیم منزل. نماز خوانده، شب را بسیار خسته بودیم. چند لقمه بره کباب خورده، گفتند شام را تازه دم کردند. چهار از شب رفته بودیم. ما شام نخورده، خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۵

از خواب برخاسته، دو ساعتی معطل شدیم. بعد به اتفاق سوار شدیم، آمدیم در کنار رودخانه قجور پیاده شدیم. از ده دوغ خوبی آوردند. نهار قابلمه پلو بود. نهار خوردیم. سوار شدیم. شش ساعت به غروب مانده وارد چرین شدیم. در میان باغی پیاده شده، قدر ربع ساعتی خوابیدیم. برخاسته، فتح‌الله‌خان با سوار زیادی آمدند پیشواز. چایی خوردیم. نماز خوانده، رفتیم از میان سبزی‌ها گردش نمودیم. در کنار نهر آبی نشسته، دو قلیانی کشیده، یک ساعت از شب رفته آمدیم قلعه. نماز خوانده، قدری بازی کردیم. دو هزاره برده، شام آوردند. تدارک زیادی دیده بودند. شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۶

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، من فتح‌الله‌خان را برداشته رفتم بیرون قلعه. سوال جواب می‌نمودم در فقره اصلاح فیما بین او و برادرزاده‌اش محمد حسین خان چه باید کرد. تفنگ در دست یکی از نوکرهای فتح‌الله‌خان بود. باز می‌شود گلوله در میان تفنگ می‌ماند. آن برنج داغان⁷³⁵ می‌شود، می‌خورد نزدیک چشم شقیقه آن جوان، خون جاری می‌شود [۳۱۶] به قدر خون یک سر گوسفند که ببرند خون جاری می‌شود. حرف در آن است. پدر آن ایستاده است، پسر زود زود می‌گوید نترسید من عیب نکرده‌ام، نقلی ندارد، آسوده باشید. نبات در جیب داشتم. دادم بگویند بپاشند. برفتم. الحمدالله عیب نمی‌کند ولی بردند به خانه خودشان. قدری راه رفتیم. نمی‌دانم این اشخاص جان سگ دارند. بلی الحق گر نگهدار من آن است که من می‌دانم / شیشه را در بغل سنگ نگه می‌دارد. اجل نرسیده باشد چنین می‌شود، وقتیکه اجل رسید به صدمه جزئی انسان تلف می‌شود. «اذا جاء القدر عمی البصر» قدرت خداوندی زیاده از آنها است. در کار خداوند نمی‌توان سخنی گفتن. (شعر) به درد و صاف تو را حکم نیست خوش درکش / که هر چه ساقی ما ریخت عین الطاف است.

خلاصه جمعی آمدند. بودند. سوال جواب مطالب داشتند. گفتند وقت نهار شد⁷³⁶. نهار آوردند. نوکر میرزا خان یک دانه قرآن از میان خاک پیدا کرد. تاریخ هزار یکصد و چهل پنجاه است ولی سکه اش درست معلوم نیست. صاحبقران محمد شاه ضرب میمنت مانوس فلان فلان درست نمی‌شد خواندن. رفتم به میان باغ. مدتی گردش کردیم. در آنجا چادر آفتابگردانی آوردند، زدند. نهار خوردیم، خوابیدیم. برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. رفتیم بیابان. در میان چمن‌ها گردش کردیم. مغرب آمدیم منزل. مشغول صحبت بودیم. در ساعت چهار شام آوردند. خورده، پنج خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه ۷

⁷³⁵ در متن: «داقن»

⁷³⁶ حشو «نهار شد»

از خواب برخاسته، نان کره آوردند با چایی. قدری خورده، کاغذی از برای شهر نوشته، توپچی از شهر آمده بود. دیروز نظام الدوله طاقه شالی از برای آقا میرزا کریم خان [۳۱۷] داده بودند. از تهران جواب کاغذهای آنها را نوشته، دادند توپچی برد. یک اسبی از برای آقا میرزا کریمخان فتح‌الله‌خان پیشکش داده بودند. بد اسبی نبود. یک اسب هم به منشی‌باشی، یک تخته قالیچه به میرزا محمد ولی و آقا میرزا کریمخان، یک طاقه شال کرمانی از پسر فتح‌الله‌خان خلعت داد. برخاستیم رفتیم به میان بیابان. گردش کرده، در مراجعت نهار خوردیم. خوابیدیم. برخاسته، چایی خورده، نماز خوانده، سوار شدیم. فتح‌الله‌خان با سوار زیاد با ما سوار شد. تا یک فرسخ زیاد به دهی رسیدیم، اجماع زن و مرد، فریادی بودند که محمد حسین خان ما را چاپید. لخت کرده، رد شدیم. آنها برگشتند. نیم ساعت به غروب مانده وارد زرین‌آباد شدیم. جمعیت رعیت ایستاده بودند. گاو گوسفند آورده به جهت قربانی. در عمارت پیاده شده، چایی خورده، چند نفری بودند. یک از شب رفته بازی کردیم. محمد حسین خان هم آمد. وقتی که وارد شدیم آقا حسین موسی تاجر را دیدم. دیده‌بوسی کرده تا ساعت شش از شب رفته بیدار بودیم. شام خورده، خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۸

برخاسته، رفتم به میان باغ. باغ بسیار بزرگ خوبی بود. چایی خوردیم. جمعیت آمد. آنها رفتند. ما گردش کرده، با محمد حسین خان بازی کردیم. چهار هزار بردم. نهار خورده، خوابیدیم. برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. بیرون بالای کوه گردش کردیم. چند تفنگ انداختند. زیاد گردش کرده، خسته شدیم. نزدیک غروب آمدیم منزل. درویشی در دم در طلب کرده بودند. قدری بازی کرده، کسل شدیم. شام آوردند. میل درستی نبود. چند لقمه خورده، خوابیدیم.

صبح روز پنج‌شنبه ۹

برخاسته، نماز خوانده، بعضی اشخاص آمدند. عرض مطلب داشتند، نمودند. [۳۱۸] ولی نمی‌دانم چه بنویسم، وضع چیست. محمد حسین خان در کمال غرور جوانی یک جفت کناره قالی⁷³⁷ بدی پیشکش آورد. نهار آوردند، خوردیم. ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. از زرین‌آباد سوار شده، راه بدی بود. دو فرسخ نیم راه نزدیک غروب وارد به قلعه الله یار خان شدیم. پسرش کلبعلی خان از سوارهای ذوالفقار خان سهم‌السلطنه است. نقل نمودند که از آبادی خارج در بالای این کوه قلعه و آثار آبادی هست. می‌گویند مال پادشاه نوزیرین منوچهر بن فریدون، ظاهرا افراسیاب کشت. پادشاه قادر قاهری بوده است. از نسل کیان بوده است. در هر صورت وقت و مجالی نبود. حالتی هم نبود. نرفتم به تماشا. بالاخانه داشت. رفتم نشستم. تاجری زنجانی هم در آنجا بود. چایی خوردیم. یک ساعت از شب رفته گفتند حسین خان سوار شده رفت زرین‌آباد. غرور جوانی است، بلی، جوانست جویای نام آمده است. خوب رفتار و سلوک نکرد. بعضی حرکات ناشایسته از آن جوان به ظهور رسید. در بین راه یکی اردو ده را دیدم. جمعیت زن مرد کوچک بزرگ همه آمدند. امان‌الله که محمد حسین خان

⁷³⁷ در متن: «غالی»

ماها را داغان نموده، مال و اموال و گوسفند ما را برده، عجب وضعی و روزگاریست. خلاصه حضرات متفرق شدند. ما قدری بازی کردیم. شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۱۰

برخاسته، چایی خورده، حضرات جمع شدند. بودند تا نزدیک ظهر. ما رفتیم در میان بیابان قدری گردش کردیم. آمدیم منزل. نهار خورده، خوابیدیم. از خواب برخاسته، کلبعلی خان یک تخته قالی پیشکش کرده، چایی خوردیم. سوار شدیم. یک فرسخ که رفتیم ده دوازده سوار آمدند جلو. [۳۱۹] گفتند اولاد مقیم می‌باشند. حرف در این است. سوارها فریاد می‌کردند که ما را الله یار خان و پسرش کلبعلی خان چاپیده است. آنها می‌گفتند ما را اولاد مقیم چاپیده‌اند، اسب و تفنگ ما را برده‌اند. وارد ارقین‌بلاغ⁷³⁸ شدیم، ده جهان‌شاه خان که فتح‌الله خان ادعا می‌کرد که سه دانگ آنجا مال من است، از پادشاه فرمان دادم. پیاده شدیم. یک فنجان چای خورده، قلیانی کشیدیم. سوار شدیم.

در بین راه ده پانزده سوار جلو آمدند. نزدیک حسام‌آباد جمعیت رعیت زیاد آمدند. جلو گاو آوردند، گوسفند قربانی کردند. غروب وارد شدیم. خانه حاجی تقی کدخدا ولی ده معبتر به نظر آمد. چهارصد خانوار باید باشند. ولی جويا شدم می‌گویند دویست پنجاه خانوار می‌باشد ولی دروغ می‌گویند. از قراری که می‌گویند اشخاص شرور پدر سوخته دارد. جلو⁷³⁹ زرین‌آبادی‌ها را این حسام‌آبادی‌ها نگاه داشتند. نقل می‌گویند چهار سال پدر جهان‌شاه خان با این‌ها جنگ و دعوا نمودند. راه نمی‌دادند تا اینکه به هزار زحمت مسلط شد، ده را تصرف نمود. حال مالک جهان‌شاه خان است. اشخاص و جمعیت این قریه آمدند در دعوای جهان‌شاه خان با شاهزاده احتشام‌الدوله تیر و تفنگ انداختند. سرباز و غیره را کشتند. اموال را تاراج کردند. گفتند [۳۲۰] یکصد و سی جفت زراعتی دارند. میرزا موسی هم آمده بود. آنجا بود. شام را مشهدی اسدالله طباح من پخته بود. شام را آوردند. قیمه چلو بود با ماست. خوردیم. بد نپخته بود. خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۱۱

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. جمعیت زیادی از رعایا آمدند. با آنها در سوال جواب بودند. دسته به دسته آمدند. سوال جواب نمودند، رفتند. حرف در این است. هر جا که می‌رویم همه حرف‌ها این است که آمدند، ریختند، غارت کردند، بردند، کشتند. کشتن آدم به مثل کشتن یک مرغ است. فرقی ندارد. خدا بیامرز حاجی میرزا یحیی واعظ قزوینی را. زیاد گفته است. این دو فرد در خاطر هست. از عهد حکومت که بوده است روزگاری نشد که هرکس مال هرکس خورد خورد، هرکسی از هر دکانی هر مطاعی برد برد، هرکه زد زد، هرکه ناحق مرد مرد، اشتیری بر مرغزاری رفت رفت الی آخر. خلاصه اهل ده یک جفت کناره قالی⁷⁴⁰ پیشکش آوردند، سه تخته جاجیم از برای سه نفر منشی‌ها. ما برخواستیم، رفتیم به میان بیابان. گردش کردیم. مراجعت نموده، دو ساعتی گذشت. نهار آوردند. خوردیم. خوابیدیم. برخاسته، چایی خورده، نماز خوانده، سوار شده، رفتیم به دهکده.

⁷³⁸ روستایی از توابع بخش بزینمروود شهرستان خداآبنده در استان زنجان ایران است.

⁷³⁹ حشو «جلو»

⁷⁴⁰ در متن: «غالی»

رسیدیم در میان باغی. زیر درخت‌ها قلیانی کشیدیم. بادام قیصی داشت [۳۲۱] ولی میان نداشت. درست نشده بود. سوار شده، نیم ساعت از شب رفته وارد قشلاق حاج سیف‌الله شاهسوند شده، چایی خوردیم. قدری بازی کرده، شام خورده، خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۱۲

از خواب برخاسته، چایی خورده، نان ترشی آوردند. خوردیم. دو استکان تمر خورده، عارضین آمدند. عرض کردند. جواب شنیده، رفتند. به جز از غارت کردن بیرون گشتن مطلبی در میان نیست. کاغذی نوشتم به کدخدای قلعه جوق. فردا که روز دوشنبه است با رئیس آنجا خواهم آمدن. تهیه نهار و شام ببین تا ما بیاییم. آدمی روانه نمود، رفت. نهار بز قورمه بود. آوردند، خوردیم. خوابیدیم. چهار به غروب مانده برخاسته، وضو ساخته، چایی خوردیم. امشب در خانه حاجی حبیب‌الله برادر حاجی سیف‌الله مهمان هستیم در همسایگی. نماز خوانده، چایی خورده، رفتیم به کنار رود. گردش کرده، تا الی یک ساعت از شب رفته در کنار رودخانه بودیم. زین‌العابدین خان آمد. قدری در آنجا نشست. برخاستم. آمدم منزل. در ساعت سه شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۱۳

برخاسته، چایی خورده، یکی دو کاغذ نوشته، جمعی آمدند. عرض داشتند. عرض نموده، رفتند. ما هم [۳۲۲] سوار شدیم. در قشلاق حاج سیف‌الله، دیدم به میان دو لنگه جوال شتر مثل خورجین پشت الاغ افکنده، از آب پر کرده، می‌آوردند. خالی نمودند. من حقیقت نموده، مجدداً گفتم رفتند از رودخانه پر کردند، از آب آوردند، نه اینکه چیزی به جوال‌ها مالیده‌اند. گفتند همه اوقات از برای بناکاری و کار کردن به همین قسم آب می‌آوریم. فرقی که دارد این است که می‌گویند خورجین و جوال را از پشم بره درست می‌کنیم. خیلی سخت می‌باشد. آبش نمی‌رود. خلاصه راه بسیار دور بود. بسیار تند آمدم. در بین راه در میان کوهی قلیانی کشیدیم. رفتیم قشلاق گوگج‌لو. اهل قشلاق آمدند. از دست قلعه جوقی‌ها عارض بودند، تا اینکه وارد به خاک قلعه جوق شدیم. چمن بسیار بسیار بزرگ خوبی که در هیچ جا چمن به این خوبی و باصفایی ندیده بودم. وارد قلعه جوق شدیم.

پیرمردی بود تبرزین در دست، مدح می‌خواند. آوردیم منزل. کوششگر بود. از سن سال او پرسیدم. گفت در زمان کریمخان (شاه گردش بود) ما با پدرم رفتیم به همدان. دست پدرم را با شمشیر زدند، قطع کردند. آنچه که او می‌گوید یکصد و بیست چهار سال می‌شود ولی آنچه را که سایر رعیت گویند یکصد سال بیشتر دارد. آقا رئیس پنج هزار داد رفت. نهار آوردند. حاضری چلو همه چیز بود. خوردیم. خوابیدیم. [۳۲۳] از خواب برخاسته، چایی خورده، نماز خوانده، به گردش رفتم، کنار رودخانه میان باغ‌ها. عجب باغ‌ها و اراضی و چمن و سبزه دارد. چنین ملکی من در این دور جوانب ندیده بودم. غروب آمدم منزل. چایی حاضر بود. جلودار عمیدالملک آمده بود. حکمی آورده بود که رعیت‌ها رفته‌اند قشلاق بیاورند. رفته بودند، جواب گفته بودند. من یک تومان دادم. گفتم بروید اگر رعیت‌ها را دادند بیاورید، والا بروید به شهر خدمت آقای عمیدالملک تفصیل را عرض نمایید. رفتند. خلاصه زین‌العابدین خان پیغام داد از برای رئیس از بابت مالیات دهات. رفتم، سوال جواب نموده، موافق میل خان نشد. شب را هم شامی نخورد. قهرا در آخر شب خان رفت به دهات دیگر. خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه ۱۴

از خواب برخاسته، ندانستم رئیس چه خیالی کرد، گفت مال‌ها را درست کردند. چایی خوردند. سوار شده، رفتند. گاهی گفتند مهمانیم، گاهی گفتند به فلان قشلاق می‌رویم. معلوم نشد کجا رفتند و به چه خیال. ظاهراً از برای گرفتن کسی بوده است. آنها رفتند. من نشسته، رعیت‌ها جمع شدند. یک ساعتی با آنها سوال و جواب نموده، برخاسته، با آقا حسین رفتیم حمام. آب گرم خوبی داشت. دلاک سری تراشید ولی هیچ کیسه نتوانست بکشد. حنا بسته، دو ساعتی در حمام بودم. برآمده، در بین راه یکی دو نفر از دست فضل‌الله سر جوقه [۳۲۴] عارض شدند. من هم باطنا از او دلخوری داشتم از بابت طلب میرزا محمد خان. گفتم او را گرفتند. بال‌هایش را بستند. نهار آوردند. از گرمی حرارت حمام نتوانستم غذا خوردن. نان شیر دوغ زیاد خورده، بنه را روانه نمودم، رفتند به قراقوش. ما خوابیدیم. برخاسته، چایی آوردند، خوردیم. وضو ساخته، نماز خوانده، تهیه رفتن نموده، سوار شده، رفتیم. همه جا رودخانه و محصول کاشته‌اند.

سر حد قراقوش و قلعه جوق را دیدم. در سنگی حک کرده‌اند. به خط ارمنی بود، با فرنگی نوشته‌اند که تخلف نکنند. خوب جدی و قراری است و در میان محصول مادیان بود. خواستیم بگیریم. هرچه اسب تاخت نتوانستند بگیرند. تاخت کردند تا رفتیم به میان چادر شاهسون‌ها. آنجا آمدند. واسطه شدند. ما هم نتوانستیم بگیریم. قدری که آمدم شتر دو کوهان دیدیم. او را پیش انداخته، آوردیم. وقتی که رسیدید آقای میرزا کریمخان دو سه ساعت قبل از ما آمده بودند. وارد شدیم. در میان باغ منزل کرده بودند. چایی آوردند. خوردیم. گردش کرد، رفتیم به میان دهی عمارت. شب را مشغول کاغذنویسی از برای تهران و شهر شدند. شام آوردند به همه دادند خوردند. ماها هم خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۱۵

برخاسته، چایی خوردیم. ساعتی حضرات بودند. آنها رفتند به باغ. من پسران متولی را چوب زیادی زدم. آمدم میان باغ شخصی. یک یا دو نفر ریش‌سفید فرستادیم. رفتند به سر اراضی. [۳۲۵] مراجعت کردند، آمدند. کاری نکرده بودند. قرار شد فردا صبح به سر اراضی به اتفاق برویم در میان باغ. در میان دو رودخانه گردش کردیم. نهار آوردند. خوردیم. برشته‌پلو بود. آقا میرزا محمد خان ترشی داده بود با آبغوره. کاغذ نوشته بودند. خوابیدیم. برخاسته، جواب کاغذ را نوشته، رفتم به کنار رودخانه. وضو گرفته، نماز خوانده، چایی خوردیم. رفتیم به گردش تا الی بعد غروب آمدم منزل. بازی کردیم تا ساعت پنج از شب رفته. خوابیدیم.

صبح روز پنج شنبه ۱۶

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. تهیه رفتن را دیدند. کاغذی به شهر نوشته، رعیت‌های گوشتین آمدند. مطالب داشتند. جواب شنیده، رفتند. میرزا محمد خان آمد. عموی فرج‌الله خان آمد که انبار را تحویل بدهد. ما با اتفاق رئیس سوار شده، رفتیم به سر اراضی حد فیما بین کرسف و قراقمش. گردش زیاد کرده، بالا و پایین رفتیم. سوال و جواب ما خوب بر نیامد. قهرا به کرسف رفتیم. دیگر هم حرفی نزدیم. وارد کرسف شده، دو ساعتی نشسته، در ساعت شش نهار خوردیم. یک ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. آقا

میرزا ولی می‌خواست بیاید اینجا. عذر آوردم که به قراقوش تشریف بیاورید. ما به منشی‌باشی قدری پیغام سلام و دعا دادیم، از برای آقای رئیس [۳۲۶] داده، سوال و جواب نموده، سوار شده، آمدیم. مغرب وارد قراقوش شده، نمازی خوانده، مشغول تحریر شدم. در ساعت سه شام خوردیم. در ساعت چهار خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۱۷

برخاسته، جمعیت رعایا جمع شدند در فقره و اراضی و تقسیم یونجه سوال و جواب داشتند. قدری آنها گذاشتم. مشغول تحریر و سیاهه نوشتن شده، کدخدای کوندرق آمد. جعبه و اسباب‌ها در آنجا بود، آورد. نهار آوردند، خوردیم. یک صندوقچه آهنی داشتم از برای آقا میرزا کریمخان. دادم عبدالله میرزا تعارف برد، یک کیسه ثبت بند از برای منشی‌باشی. من نیم ساعتی خوابیده، بیدار شدم. نماز خوانده، چایی خوردم. جمعی از رعایا جمع شدند. در سوال جواب با آنها مغرب شد. روزنامه خودم را با ملا علی اکبر مقابله نموده، به ملاحظه آنکه زحمت کشیده بود و روزنامه مرا می‌نویسد و شعری گفته بود، عبای دوش خودم را خلعت دادم. شب را قدری سیاهه با ملا علی اکبر نوشته، شام خوردیم. او رفت. من خوابیدم.

صبح روز شنبه ۱۸ هجدهم

برخاسته، بعد از صرف چایی عبدالله غلام را روانه النجه نموده، رفت جو آنجا را حمل کوندرق نمایند. خودم مشغول کاغذنویسی شدم تا سیدی از اهل دمه آمد. با دسته شبیه‌خوانی بودند. نهار خوردند، رفتند. آخوندی آمد از آقا میرزا محمد قلی سر رشته‌دار کاغذ آورد. او هم رفت. مکاری قیداری پاکت‌های شهر را آورد. جواب کاغذ مرا عمیدالملک نوشته‌اند. خوانده، هوا سرد شد. در اتاق را بسته، نیم ساعتی خوابیده، خوابم نبرد. برخاسته، وضو گرفته، جواب [۳۲۷] کاغذهای میرزا محمد قلی را نوشته، سید آمد، در بیرون عمارت بنای برآوردن تشبیه را گذاشت. چایی خوردند، رفتند تعزیه برپا کردند. من هم یک تومان هزار دینار انعام دادم. مغرب شد. مشغول تحریر از برای تهران، یک کیسه چیدم. سرش را بسته، لاک زدم با پاکت. کاغذی هم از برای رئیس تلگرافخانه نوشته، شام خوردم. هوا سرد بود. در اتاق‌ها را بسته، خوابیدم. آخر شب قدری باران آمد.

صبح روز یکشنبه ۱۹

برخاسته، باران می‌آمد. هوا خوب سرد بود. مکاری آمد. بسته چیدن را دادم با دو تومان ببرد شهر بدهد به حاج شیخی صراف و به شاهزاده رئیس. بعد نمازی خوانده، سید سپه‌گردان آمد. با ملا عبدالرحیم چایی خوردیم. رفتند. من هم کاغذی از برای رئیس نوشته، قدری سیاهه نموده، حمامی آمد که حمام حاضر است. وقت نهار شد. لقمه نانی آوردند. خوردیم. هر دو آخوندها بودند. دو نفر آدم‌های زین‌العابدین خان سرهنگ آمدند از برای مالیات. جواب کاغذش را نوشته، مبلغ هفتاد تومان موجود بود. تحویل داده، قبض گرفته، وقت تنگ بود. شب را نرفتند، ماندند. تعزیه‌خوان‌ها آمدند در میان ده، تعزیه برآوردند. صدای آنها می‌آمد. امروز خواستم بخوابم، خوابم نبرد. برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، وقت عصر بدون جهت زیاد دلتنگ شده، به تعاقب شبیه‌خوان‌ها فرستادند. سه نفر بچه‌خوان⁷⁴¹ آمدند نشستند. [۳۲۸] به قدر ساعتی خواندند. سه هزار دینار انعام دادم. یک از شب رفته

741 بچه‌خوان: بچه خواننده. کودک که پای منبر واعظ و روضه‌خوان خوانندگی کند.

رفتند. من هم تنها بودم. نماز خوانده، قدری کتاب رساله مطالعه نمودم. روز خواب نکرده بودم. کسل بودم. زود شام خواستم، آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۲۰

از خواب برخاسته، بعد از صرف چایی رفتیم حمام. حمام بد نبود. سرکیسه نموده، برآمدم. نوشته‌جات زیادی از تهران و قزوین آمده بود. مدت‌ها مشغول خواندن آنها شده، معلوم شد همشیره ما در تهران مرحومه شده است. خدایش بیامرز. چه باید کرد، قافله پس و پیش است و همه خواهیم مردن. آنکه نمرده است نمیرد خداست. میرزا زین‌العابدین خان مکاری فرستاده بود از برای بردن جو انبار خودش. رستم فراش را فرستادم برود سر انبار تحویل بدهد. خودم لقمه نانی خورده، خوابیدم ولی از زیادی خیالات خوابم نبرد. برخاسته، نمازی خوانده، چایی صرف شد. ملا علی اکبر مشغول روزنامه‌نویسی، من هم شروع نمودم به جواب کاغذها نوشتن. تا الی مغرب مشغول بودم. ابراهیم خان برادر جهانشاه خان وارد شد. مشغول پذیرایی شدم. شب را ماندند. در ساعت سه شام آوردند، خوردند. ساعت چهار از شب رفته رفتند به ده خودشان که پسکوهان می‌گویند. من خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۲۱

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی [۳۲۹] خوردم. مال‌ها را گفتم زین کردند. آقا میرزا کریم خان نوشته بودند فردا صبح که امروز باشد تشریف بیاورید میان رودخان، نزدیک امامزاده تا من بیایم به اتفاق هم برویم به بویوک قشلاق. همانجاست که رعیت قراقوش خون کرده رفته‌اند آنجا پناه برده‌اند. چند قلیانی کشیده، سوار شدیم. رفتم به میان رودخانه. مدتی ایستاده، نیامدند. ناچار پیاده شده. جای باصفایی بود. مال‌ها را بستم به علف، خودم در کنار رودخانه نشسته، مشغول روزنامه‌نویسی شده، منتظر حضرات بودیم. ناامید شده، برخاسته، سوار شده، از رودخانه به منزل می‌رفتیم. حضرات رسیدند. برگشتیم، رفتیم. هوا زیاد گرم شده، وارد بویوک قشلاق شدیم. بسیار جای بدی بود. جمعی از زن‌ها و بچه‌ها گل به سر مالیده بودند، خاک به سر می‌ریختند. من رد شدم. وقتی که در اتاق نشستم، میرزا کریم خان گفتند آن زن‌ها را دیدید زن‌های رعیت شما بودند که قراقوشی‌ها بهتان خون بسته‌اند.

آقا میرزا محمد قلی وکیل‌الرعا و امین‌الرعا⁷⁴² جمعی بودند. از این قبیل صحبت می‌نمودیم. نان بز قورمه، ماست و دوغ آوردند. آقا میرزا کریم خان هم قابلمه پلو برداشته بود. با کبابی آوردند، خوردیم. اتاق ما گرم بود. لخت شدیم. حضرات متفرق شدند. خواستم بخوابم، خوابم نبرد. برخاسته، چایی خواستم آوردند، خوردیم. جمع شدند. گاهی صحبت اصلاح، گاهی این فقره رعیت‌ها به میان آمد. یک ساعت به غروب مانده [---] برخاسته، سوار شدیم آمدیم. به رودخانه قراقوش رسیدیم. غروب شد. آنها رفتند به کرسف. من آمدم نماز مغرب و عشا را خوانده، یک کاسه افشره آلبیمو درست کردند. آوردند خوردم. مشغول تحریر شدم. بابابیگ بود. شام آوردند، خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه بیست دوم

⁷⁴² حشو «امین‌الرعا»

از خواب برخاسته، بعد از صرف چایی و نماز نعلبند قیداری آمد اسبها را نعلبندی نمود. (...) تومان دو هزار پانصد دینار مزد دادیم، رفت. جمعی از رعیت آمدند. سوال جواب با آنها کرده، قدری کاغذ نوشتم. کدخدا عبدالرحیم قلعهجوقی پول قرض کرده بود. داد، قبض گرفت، رفت. من هم نهار خورده، خسته بودم. دو ساعتی خوابیده، برخاستم. نماز خوانده، چایی خوردم. پاکت حضرت والا از تهران رسید. بعضی مطالب و دستورالعمل مرقوم فرموده بودند. خواندم. گفتند پیشخدمت آقای عمیدالملک است آمده. گفتم بیاید. آمد. بعد از نیم ساعتی بعضی احکامات و تلگراف مشیرالدوله زده بود که املاک حضرت والا امیرخان سردار را ضبط نمایند، ورثه نیمتاج خانم ادعا دارند تا قطع گفتگو بشود. خدا عمر بدهد به آقای عمیدالملک. خیلی ملاحظه مرا نموده، محبت فرموده، احترام کرده است و مخصوصا نوشته است.

تلگرافی آمد. در ضبط املاک ولی من پیشخدمت را فرستادم در خدمت شما باشد و من هم به شما سپردم و آن پیشخدمت

[متن از اینجا پرش دارد و در صفحه 333 ادامه پیدا می‌کند.]

[---] سید فاضل طارمی را ده تومان دادند. خداحافظی نمودیم. به اتفاق سید آمدیم. او در قیدار ماند. کردند به طارم. رفتم به کوندرق. سرتیب آمد، آقا رسول. نهار خوردیم. یک ساعتی خوابیده، چهار نفر سرباز خواسته بودم، آمدند. بودند. از خواب برخاسته، چایی خورده، رفتم به سر اراضی که باید باغ درست نماید. دو ساعتی در آنجا بودم. آمد منزل. بابابیگ سرتیب و آقا رسول آمدند. حسابها را نوشتم. در ساعت سه شام خواستم، آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۲۸ [شوال]

برخاسته، یک ساعتی گذشت. فرج‌الله خان رفت، دو نفر سوار از برای ما گذاشت. من هم برخاسته، رفتم به سر نهر، از آنجا به سر قنات. تا ساعت سه از دسته گذشته آنجا بودم، با مقتی‌ها سر و کله می‌زدم. آدمم منزل. خسته بودم. لقمه نانی خورده، خوابیدم. خوابم نبرد. چند نفر شاهسون آمدند، عارض شدند. گاو ما را مادآبادی‌ها برده کاغذی نوشته به بابابیگ و کاغذی هم به تهران نوشتم. چایی آوردند. خورده، سوار شده، رفتم به کرسف. به قیدار رسیده، پاکت آقا میرزا کریم خان رسید که زود بیایید برویم به سر اراضی. من عمدا دیر رفتم، به ملاحظه آنکه به سر اراضی نروم. ربع ساعت به غروب مانده وارد شده، رفتم خانه آقا میرزا ولی الله. آقا میرزا یحیی آقا میرزا موسی آمدند. تا نیم ساعت از شب رفته آنجا بودم. برخاسته، آدمم به قلعه. نمازی خوانده، قدری بازی کردیم. شام خورده، خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۲۹ [شوال]

برخاسته، بعد از صرف چایی چند نفر آمدند. عرض مطلب داشتند. عرض کردند. ما هم برخاستیم. رفتیم به باغ گردش نمودیم. یکی دو اسب آوردند. تماشا نموده، آدمم منزل. قدری [۳۳۰] بازی کرده، چند نفر آمدند. عرض داشتند. میرزا کریم خان رفت بیرون. من تنها بودم تا مراجعت کرد. نهار آوردند، خوردیم زود. روز را شب و شب را به روز آوردیم.

صبح روز چهارشنبه غره ذیقعه الحرام

برخاسته، جمعی آمدند، رفتند. بودند. نهار آوردند، خوردیم. خوابیدیم. وقت عصر رفتم به گردش باغ جهانگیر خان. گردش کردیم. به سرچشمه رفتیم. نشستیم، تا یک فنجان چایی خوردیم. دو قلیانی کشیدیم. غروب آمدیم منزل. صبح را هم من رفتم میان آب. بد حمامی نبود. شب را هم ما سه نفر بودیم. شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز پنجشنبه دویم [ذیقعه الحرام]

برخاسته، باران خوبی آمد. تا الی بعد از ظهر باران می آمد. زیاد هم آمد. نهار خوردیم. خوابیدیم. میرزا زین العابدین سر هنگ آمد. تا الی غروب بود. او رفت. بیرون بودیم. در چهار ساعتی شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۳ [ذیقعه الحرام]

از خواب برخاسته، آقا میرزا کریم خان به حمام رفته سرکیسه کنند. من و آقای میرزا منشی باشی نشسته، چایی خوردیم. من روزنامه خودم را نوشته، ایشان از حمام برآمدند. چند نفری آمدند. بودند تا وقت نهار شد. ولی بسیار دیر آوردند. نهار آوردند، خوردیم. میرزا محمد قلی آمد. بعد از نهار برخاسته، رفتم به میان باغ. گردش کردیم. چایی آوردند، خوردیم. آقا میرزا محمد منشی و پیشکار آقا میرزا کریم خان از شهر آمد. عصر آمدیم منزل. نماز خوانده، مغرب شد. بعد از مغرب بازی کردیم. در ساعت چهار شام خوردیم. در پنج خوابیدیم.

صبح روز چهارم برخاسته، تهیه رفتن به بزینرود دیدیم. کاغذی به شهر نوشته، ساعت را دادم [۳۳۱] [ادامه متن صفحه ---] و آن پیشخدمت به صوابدید شما رفتار نماید. این هم آدم معقولی بود. چایی خورده، گفتم منزلی از برایش درست نمودند. رفت. فرستاده بود، قند چایی خواسته بود. دادم بردند. در وقت شام از اینجا شام فرستادم. خودم تنها مشغول تحریر شدم. تا ساعت چهار از شب رفته بود مشغول بودم. شام آوردند، خوردم. به قلعه جوق آدم فرستادم که قاصد را روانه نمایند که بفرستم برود تهران. در ساعت چهار و نیم پنج برخاسته، خوابیدم. خیلی خسته و کسل شدم. خوابیدم.

صبح روز پنج شنبه ۲۳

از خواب برخاسته، حمام لازم شده بود. چایی خورده، دو قلیان کشیده، منتظر قاصد بودم بیاید، او را روانه نمایم بروم حمام. یک ساعت از دسته رفته قاصد از قلعه جوق آمد. پاکت ها را دادم. هزار دینار هم انعام دادم. او را روانه نمودم، رفت. خودم رفتم حمام. صابونی زده، برآمدم. آخوندها آمدند. دو ساعتی نشسته، رفتند. یک لقمه نان پنیر شیربرنج خورده، هوا خوش بود. خوابیدم. برخاسته، چند نفر رعایای کوندرق آمدند. ساعتی بودند، رفتند. من چایی خوردم. نماز خوانده، ابراهیم خان کاغذ نوشته بود در فقره رعیت ها. جواب نوشتم. دلم زیاد خفه شد. قدری آبلیمو درست کردند، با برف خورده، ملاعلی اکبر آمد. از حکایت کلیات خوانده، گوش داده، کسل شده، شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۲۴

از خواب برخاسته، دیدم کاری ندارم و کسل دلگیر بودم. مال درست کردند. سوار شده، با عبدالله میرزا و رشیدخان رفتیم کرسف. بودیم. در آنجا نهار خورده، خوابیدیم. برخاسته، نماز خوانده، رفتیم به چمن. زیاد دور

بود. تا مغرب آنجا بودیم. آمدیم منزل. نماز خوانده، بیکار بودیم. قدری بازی تخته نموده، [۳۳۲] سه چهار هزار باختیم. به نوکرها تقسیم نمودند. در ساعت پنج از شب رفته خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۲۵

از خواب برخاسته، بعد از ساعتی از فتح‌الله کاغذی رسید که محمد حسین خان جمعیت جمع کرده می‌خواهد بریزد به سر خانه ما. رئیس آقا حسین را مامور نمود با دو نفر رفتند به زرین‌آباد خانه محمد حسین خان که این شر و نزاع را بخوابانید. او رفت. ما قدری بازی کرده، رعیت کهریز آمده بود. رفته دم در. سوال جواب با او نموده، کاغذی نوشتیم از برای کدخدا و کاغذی هم گفتم آقا میرزا آقا نوشت از برای امیرقلی بیگ، کدخدای محمودآباد. من روزنامه خودم را نوشتیم. رئیس سیاهه می‌نوشت. وقت نهار شد. نهار آوردند، خوردیم. خوابیدیم. امروز زیاد خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. جهانگیر خان و چند نفر آمدند. دل من خفه شد. رئیس و حضرات هرچه اصرار نمودند امشب شب یکشنبه است بمانید قبول نکرده، خیالم پریشان بود. سوار شده، رفتیم. مغرب وارد قراقوش شده، چند نفر از رعایا آمدند در فقره اجارمخانه گفتگو می‌نمودیم. یک از شب رفته پیش خدمت آقا عمیدالملک آمد. برخاسته، نمازی خوانده، مشغول صحبت متفرقه شدیم. از کوندرق رعیتی آمد که یوسفخان دو نفر رعیت آقا رسول زنجان را گرفته، برده، حبس نموده. گفتم کاغذ مفصلی کلمه به کلمه ملاعلی اکبر نوشت. بعد گفتم شام آوردند. چون من پلو ندارم، چند لقمه ماست و قدری پلو خورده، پیشخدمت رفت منزلش. من خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۶

از خواب برخاسته، ملاعلی اکبر عبدالرحیم هم آمدند. روزنامه خودم را مقابله نمودم. کاغذی به میرزا زین‌العابدین خان [۳۳۳] نوشته بود. جواب مفصلی نوشته، دو خرواری جو کسری بار کردند، بردند. من هم تنها بودم. قدری سیاهه نوشته، وقت نهار شد. آش آبغوره درست کرده بودند. آوردند، خوردم. خوابیدیم. ولی از شدت خیالات خوابم نبرد. برخاسته، نشستیم. ساعتی خیال نموده، ناچار دیدم خیالات فایده ندارد و به جایی نخواهد رسید. وضو گرفته، نمازی خواندم. چایی خوردم. قبل از خواب کاغذ مفصلی از برای آقا میرزا کریمخان نوشته بودم. قدری آلوچه دادم بردند. میرزا کریم پیشخدمت آقای عمیدالملک آمد. چایی خوردیم. دیدم بعضی خیالات دارد که احکامات و تلگراف را از برای رعیت بخوانم. و حال آنکه اطلاعی یافتم. به همه رعیت احکامات را خوانده و گفته، اوقاتم تلخ شد. سکوت کرده، حرفی نزدیم. باز اصرار کرد خوب است کدخدا و ریش‌سفیدان را اطلاع بدهید بیايند اینجا بخوانم. باز حرفی نزدیم. آنوقت خودش گفت من مطیع فرمایش شما هستم، هرچه میل شماست رفتار می‌نمایم. می‌گویند برویم به دهات دیگر اطلاع بدهیم. باز حرفی نزدیم. دیدم اصراری دارد، گفتم در این دو روزه بماند تا خبر از تهران برسد. پس فردا احتمال کلی می‌رود خبر برسد. آنوقت تکلیف معلوم خواهد شد. ساکت شد. تا ساعت یک و نیم از شب رفته نشسته بود. برخاست، رفت به منزلش. من هم حرفی نزدیم. نماز خوانده، بیکار بودم. روزنامه خودم را نوشته، حسین نوکر ناخوش شده است. گفتم نمک فرنگی دارم، ده مثقال بدهند فردا بخورد. چراغعلی رفت. یک عدد بچه شکار با تازی گرفته بود. کشته، آورده، سه هزار انعام [۳۳۴] دیشب را

هم یکی آورده بود. باز سه هزار انعام دادم. گفتم دم کباب درست نمایند. سه ساعت از شب رفته گفتم شام آوردند، خوردیم. خوابیدیم. چه فردا شود فکر فردا کنیم.

صبح روز دوشنبه ۲۷

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. دعای زیادی خوانده، بسیار کسل بودم و حیران. قدری حکایت کلیات را خوانده، ملا علی اکبر آمد. مشغول نوشتن روزنامه شد. من هم گاهی کتاب می‌خواندم. گاهی دراز کشیده، خیال می‌نمودم. مکاری آمد از شهر. حاجی شیخعلی صراف پونزده من تبریزی برنج صدری، نیم من تنباکوی شیرازی خریده، فرستاده بود. کاغذ او را نوشته، دادم مکاری. دو تومان هم نقد دادم خود مکاری قند چایی شمع خریده بیاورد. میرزا عبدالکریم پیشخدمت آمد. شب مشغول صحبت شدیم. نهار آوردند. شیربرنج تخم‌مرغ بود. خوردیم. او رفت، من ولی از شدت خیالات نیم ساعتی بیشتر نتوانستم بخوابم. برخاسته، نشسته، بعد از ساعتی برخاستم. وضو گرفته، نماز خوانده، ملا علی اکبر و ملا عبدالرحیم آمد. سه جفت جوراب با دو عدد خیار سبز تازه از برای من تعارف آورد. دو ساعتی نشسته، چایی خورده، رفتند. وقت عصر بسیار هوا خفه و گرفته بودم. من خودم را مشغول تحریر نمودم. مغرب شد. نماز خوانده، تنها بودم. کاغذی به جناب عمیدالملک و کاغذی هم به جناب مظفرالدوله نوشته، در ساعت سه شام خواستم. حاضر نمودند. مسمای آلوچه بود. خورده، ساعت چهار خوابیده، عجب در آن است در این فصل در میان اتاق می‌خوابم. هوا (...) نیست. استراحت [۳۳۵] هم می‌خوابم.

صبح روز سه‌شنبه ۲۸

از خواب برخاسته، نماز خوانده، ملا علی اکبر ملا عبدالرحیم آمدند. ساعتی بودند. من مشغول تحریر شدم از برای آقای عمیدالملک و مظفرالدوله و تهران. میرزا کریم پیشخدمت آمد و همشیره زاده بابابیگ آمد. آقا سید علی محمد شیخ موسئی آمد. کاغذهای من تمام شد. گفتم رعیتی بیاید به شهر برود، کاغذها را بدهم ببرد. گفتم نان بیاورند. آوردند. همه خوردیم. بعد از ساعتی متفرق شدند. من خواستم بخوابم، شاهسونی که باید جو و آرد را از کوندرق حمل نماید آمد. کاغذ او را نوشته، گفتم نان از برای عباسعلی شاهسون آوردند. خورد. او رفت. من خوابیده، بیدار شدم. چایی خورده، میرزا کریم آمد. گفتم اسب‌ها را آوردند، در حیاط بستند. برخاسته، با میرزا کریم رفتیم گردش کرده، نیم ساعت از شب رفته آمدم منزل. نماز خوانده، کاغذ آقا میرزا محمد خان آمد. جواب نوشته، آقا سید علی محمد آمد، گفتم شام آوردند. خورده، بعد از ساعتی خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۹

از خواب برخاسته، ولی شب را زیاد اذیت کشیده، بیدار خوابی دست داده، هوا هم گرم بود. در میان اتاق بد گذشت. حمام لازم شده بود. خبر کرده بروم حمام. رفتم. دو ساعتی در حمام بودم. سرکیسه کرده، حنا بسته، آمدم. میرزا محمد خان وارد شد. میرزا کریم هم آمد، بودند، صحبت متفرقه، گله‌گزاری. نهار آوردند. خوردیم. بعد از ساعتی آنها رفتند به گردش. من ساعتی خوابیده، برخاستم. همه بودند. چایی خوردند.

[۳۳۶] من کاغذی به حضرت والا نوشته، دادم به خان بدهند، به شهر برده، به پستخانه برسانند. خان رفت. من هم برخاسته، با ملاعلی اکبر و عبدالله میرزا رفتیم به کنار رودخانه، تا الی سرچشمه رودخانه آب زاینده رود. به نظرم آمد به این زیادتر آب کمتر نبود در سرچشمه. درست دقت نمودم، دیدم از میان سنگ‌ها و چمن آب می‌جوشد. جاهای باصفای خوبی است. غروب دم آسیاب رسیدم. وضو گرفته، آمدم. مغرب به منزل رسیدم. دیدم چند نفر در اینجا هستند. گفتند محمد ابراهیم خان نایب بلوکات است، به مطالبه مالیات آمده است. اول سوال جواب ما به سختی و تندى کشید و در مابین نوکرهای خان با رعیت از بابت خرج سوال جوابشان به جنگ دعوا کشیده، چند مرتبه خواستم بگویم بزنید بیرون نمایید، باز صبر و حوصله نموده. بعد از ساعتی باز ما هم اصلاح کردیم. شام آوردند. خوردیم. چهار ربع از شب رفته من برخاستم، رفتم. بالای بام رختخواب انداختند. خوابیدیم. ولی انقدر سرد بود با لحاف و یک کتان از شدت سرما خوابم نمی‌برد و خیالات زیاد هم اذیت می‌کرد.

صبح روز پنج‌شنبه سلخ

از خواب برخاسته، آمدم پایین. نماز و قرآنی خوانده، آدم‌های محمد ابراهیم خان آمدند که قمه ما را رعیت‌ها دزدیده‌اند. اوقاتم تلخ مدتی در سوال جواب بودیم. الحمدالله پیدا شد و چهل و دو تومان نقد از بابت مالیات دادم و قبوضات زین‌العابدین خان را [۳۳۷] هم رد کرده، از خود محمد ابراهیم خان قبض گرفتم. دو تومان هم به آدمش انعام دادم. بابابیگ آمد. نهار آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی آنها رفتند به منزل خودشان. من دو ساعتی در اتاق را بسته، گاهی خواب، گاهی بیدار. ناچار برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، به تعاقب بابابیگ و ملاعلی اکبر فرستادم. آمدند. مشغول نوشتن حساب شدند. من هم روزنامه خودم را نوشته، وقت عصر شد. یکی دو نفر از رعیت‌ها دعوا کرده بودند. محمد ابراهیم خان هم بود. گفتم چوب آوردند. یک نفر را چوب زده، بعد از ساعتی مرخص نموده، رفتند. اجماع رعیت شد. در فقره یونجه و اراضی سوال جواب زیاد شد. آنها رفتند و محمد ابراهیم خان هم رفت. آقا میرزا کریم و من و ملاعلی اکبر مشغول شدیم به نوشتن حساب بابابیگ. گفتم شام از برای آنها بردند. شام ما را هم آوردند، خوردیم. رفتم بالای بام. یک کتان و از رویش لحاف و از روی اوجاجیم انداخته، باز در نصف شب سرد شد. عجیب هوایی دارد. شب‌ها را خوب به استراحت خوابیدیم.

لا تمر الكتاب بین البقاء تحريره بقى عند يوم الحساب بعون امه الملك الكريم الوهاب على یدا قل الطلاب ابن كربلاى غلامعلی میرزا علی اکبر السهردی المحاج الحقیر فی ليله ثانی عشر شهر ذیحجه الحرام من شهر سنه 743 ۱۳۱۰

[۳۳۸]

من کلام فارس بروجردی

الا که گوید از من امین سلطان را / که ریختی تو به خاک آبروی ایران را

⁷⁴³ ترجمه فارسی: «این کتاب در میان باقیات باقی بماند. نگارش آن برای روز حساب محفوظ باشد، به یاری خدای پادشاه کریم بخشنده؛ به دست کمترین طالبان علم، فرزندی کربلایی غلامعلی، میرزا علی‌اکبر سهردی، حاجی حقیر؛ در شب دوازدهم ماه ذی‌الحجه الحرام از سال ۱۳۱۰.»

به منشیان تو ختم آمدهست رشومخوری / چنانکه لعنت ختم آمدهست شیطان را
خصوص احمد منشی که از طمعخواری / به خوردن دو جهان تیز کرده دندان را
صدور حکم غلط نزد اوست آسانتر / که قحبهگان بگشایند بند تونبان را
وله ایضا

ترکی که به تاراج چه سوزنده الو شد / امسال به ما بار دگر حاکم نو شد
دیدى که چه طو شد

افتاد به درگاه شهبش کار به پستی / امسال ندانم به چه خدمت به جلو شد
دیدى که چطو شد

هر ملکی و مالی که به هر جای گمان برد / کان مال حراج آمد و آن ملک گرو شد
دیدى که چطو شد

بر عشر دواغین ز بس او حمل گران زد / نافه همه بگرفت خم پشت جدو⁷⁴⁴ شد
آتش به جهان زد / دیدى که چطو شد

[۳۳۹]

از نایب و میر آخور مستوفی و باشی و خیلی حواشی / چون مرتع این عرصه غرق بر خر و کو شد
دیدى که چطو شد

بر چهره مستوفی و باشی بگشا چشم بر تیرگی و خشم / این باعث لرزنده آن محدسن نو شد
دیدى که چطو شد

در خرگه او هرکه بشد مصدر خدمت با وحشت وحشت / غارتگر و تالانچی خربزه⁷⁴⁵ خیار آمد و گندم همه
جو شد

دیدى که چطو شد

این غله دیوان ز همه شهر و بلوکش از سوء سلوکش / آخر دو برابر به هزاران تک دو شد
دیدى که چطو شد

از اهل قرا تفرقه میخواست به تذویر از ظلم جهانگیر / بر خرمنشان برق فروزنده رفو شد
دیدى که چطو شد

هرکس به وصول طلبش برد بدو عرض از منکر آن قرض / بگرفت ولی در کف او یخ بد او⁷⁴⁶ شد

⁷⁴⁴ جدو شدن: بیماری جدو پیدا کردن اسب . بیماری در اسب .

⁷⁴⁵ در متن «خربوزه»

⁷⁴⁶ احتمالا شکل محلی واژه «آب» می باشد.

دیدى که چطو شد

از محتشمان هر که به چنگ اجل افتاد (...) افتاد / او وارث پالان جل و شال قشو شد

دیدى که چطو شد

جستم نسب عالیش از مادر فرتوت این دایه جالوت / گفتا که در آن سال که تبریز چپو شد

دیدى که چطو شد

بردند مرا جانب گنجه به اسیری با چهر نیلی / خیل اسرا خاص سپاهنده دو شد

دیدى که چطو شد

صد روسی و یک روسی ای نطفه چه پاکی وی گنجه چه خاکی / کز ظلم تو نوروز بروجرد چه شو شد

دیدى که چه طو شد

زین ایل بدان ایل ز خونریزی و غارت گردید چه عادت / روسانه چه بر مادر خود درکش دو شد

دیدى که چطو شد

[۳۴۰]

هو الله تعالى

کارفرمای بروجرد و لرستان عرب / که به تومان شهنش آمده سردار لقب

صاحب الجیش امیر الامرا سیف الملک / که بود عرق گرامیش زهر عرق اطیب⁷⁴⁷

آن امیری که بود نسبتش اندر امراء / در شرف همچو در اجناس فلزات و ذهب⁷⁴⁸

آنکه گر بود فرامرز به عهدش زنده / بوسه بر سم سمندش زدی از راه ادب

ناظم مملکتی شد که تو گوئی اهلش / همگی دیونژادند و عفاریت نسب

دیوزادان سبع فطرت کز صولتشان / ازدها ناب⁷⁴⁹ بیندازد و عنقا مخاب

مولع⁷⁵⁰ آنگونه به دزدی که ز حرص عادت / ز بر و زیر بدزدند ز حرف معرب

بر بنه نادر و تیمور کشانید کمین / اصل دزدی بر ایشان ز اصول مذهب

ماه را سیر ز سرمنزلشان کشته محال / مگر اندر کنف کوکبه‌ای از کوکب

مهر پی بدرقه در کشورشان ننهد کام / ور نهد عقده به کار افتدش از راس و ذنب

الغرض سایه چترش چو بر آن خاک افتاد / قمر ملک برآمد زو بال عقرب

⁷⁴⁷ خوشبوتر

⁷⁴⁸ ذهب: طلا

⁷⁴⁹ چهار دندان نیش سبع و بهایم و چهار دندان بزرگ حیوانات باشد.

⁷⁵⁰ نعت است از ایلاع به معنی آزمند کردن و برانگیختن .

خواست تا آگهشان سازد از بئس⁷⁵¹ شدید / بر جگرشان زند از ناوک سطوت شق⁷⁵²
راند از اول حشری بر چشم پیرالوند / کرد سی فرسخ شبگیر برایشان به دو شب

[۳۴۱]

صبحدم تاخت به دزدان زود گشت گرفت / همه را اسب و سلاح و همه را ساز و سلب
آنچنان او ریه انباشت ز نعل سر و دست / که معقر درهاشان همه گردید احدب
گرگخویان لر از سطوت ضرغامی او / جمله گشتند گرفتار به داء الثعلبة
کارگیران علفسار خزیدند در آب / پرده بر خویش تنیدند ز تار طحلب⁷⁵³
تاختی کرد از آن پس پسر عبدالوند / به شتابی که صبا ماند ز گردش به عقب
زین شدش تخت و قبا جوشن و افسر مغفر / خارهاش⁷⁵⁴ بستر و (...) و کرد قصب⁷⁵⁵
راند بر خصم چه سوزنده شهاب ثاقب / که بسوزد جگر اهرمنان را ز لهب
آنچه زد نیزه تن افراخت به خورشید ز خاک / آنچه زد تیغ سر انداخت به خاک از منکب
صفت از راندن تیغش نتوانم که کنم / جز بر آن تیغ که زد شیر خدا بر مرحب
مثل از تیر و خدنگش نتوانم که زنم / جز بر آن آه که مظلوم کشد در دل شب
آنچه برف غضبش کرد بر آن خیره سران / نکند آتش افروخته با خشک خشب⁷⁵⁶
دل تیمور بیالید از آن خوف و فرغ / توسن ترس برانگیخت به مهمیز هرب⁷⁵⁷
رفت هم قلعه و هم خیل به تاراج افتاد / کمتر از نیم نظر در مهب⁷⁵⁸ باد و غضب
بخ⁷⁵⁹ ای شاه از این بنده و این بنده کیش / که اثرهاش غریب است و هنرهاش عجب
پردلی ها که در این ملک از او کرده ظهور / صد یکش سر نزد از مالک اشتر به عرب
از سواران جهان تالی⁷⁶⁰ بهرام است این / بلکه بهرام نبودست چنین سخت غضب
کز شهنشاه بتازد به سر عبدالوند / و ز پل سال بپوید بنی (...)
کاکل غرقه بگیرد ز میان گرداب / بیراند به سر خاک ز روی مرکب
هم پی خدمت شه هم پی آسایش خلق / تن و جان سازد از آنگونه کزو جان به تعب

751 بئس: سختی؛ بلاها

752 شق: تهییج شر

753 طحلب: سبزی که بر روی آب استاده جمع شود.

754 سنگ خارا: سنگ

755 قصب: کلک؛ قلم

756 خشب: چوب درشت

757 هرب: گریختن

758 مهب: محل وزیدن باد

759 بخ: احسنت. آفرین آفرین

760 تالی: در پی رونده

[۳۴۲]

کز خط بصره و اهواز کنون تا کزاز⁷⁶¹ / منتظمتر شده این ملک ز بازار حلب
 راه‌ها گشته چنان امن که از سطوت او / زنگ در قافله و امانده ز افغان و چلب⁷⁶²
 نقد اوقات شب و روز دی و ساعاتش / جمله در خدمت ملک است و ملک مستوعب
 نظم و آسایش از این بیش ندیده‌ست کسی / خاصه در ملک لرستان پس از آن شور و شعب⁷⁶³
 چشم بد دور ز رخسار خدیوی که از او / متادب شده اینگونه امیری به ادب
 خلفی هست ز خاقان و زهی نعم الجد / بنده ای هست ز خاقان خهی⁷⁶⁴ نعم الرب
 فخرش از تربیت شاه بود نی ز نژاد / فخر حیدر به رسول است نه از ام و نه اب
 فارس این شعر روان‌بخش بخوان پیش امیر / تا دل از بهجتش آکنده کنی جان ز طرب
 و ز سر ذوق به شیرین سخنانست گوید / کسب شیرینی از این جامه مگر کرده رطب
 زان سپس کوی که ای فخرنژاد خاقان / راز دل بر تو عیان است چه حاجت به طلب
 عهد با من ننمودی که به پاداش صله / حق من گیری از آن نی متن لا مذهب
 اینهمه عهد تو چون عزم تو سخت و محکم / وقت آن شد که به انجام رسد این مطلب
 تا بود فصل ربیع از عقب فصل شتاء / تا که باشد رمضان از پس شعبان و رجب

[۳۴۳]

باد هم عید تو مسعود همت روزه قبول / دلت از وجد طربناک پر از خنده دو لب
 تمه شد

[۳۴۴] [۳۴۵] [صفحات خالی می‌باشند]

[۳۴۶] به تاریخ شهر محرم سنه ۱۳۱۶ هنگامی که از حکومت ساوه معزول شده، اسب و اسباب به تاراج
 ساوی‌ها رفته، خود فرارا به آب باریک ده جناب شهره‌الامرا العظام منصور نظام که هشت فرسخی همدان است
 رفته و از آنجا به عزم دارالخلافه به قزوین آمده، در منزل جناب مستطاب سلاله السادات جناب حاجی سید میرزا
 منصور سلمه الله تعالی که سابقه ارادت و بندگی از سنوات سابقه رهین مرحمت و الطاف ایشان بوده نموده، از
 عهود ما خیمه از هر قسمی صحبت به میان آمد تا از سفرنامه ایشان به این شعر ناصر خسرو و علوی رحمه الله
 رسیدیم (به آهو می‌کنی غوغا که بگریز / به تازی هی زنی اندر دویدن.) خواستم به عنوان یادگار هرچه که از
 این قصیده در خاطر مانده در این ورقه بنویسیم، از تقدیم تاخیر اشعار آن عذر می‌خواهد.

⁷⁶¹ یکی از دهستانهای سه گانه بخش آستانه شهرستان اراک است.

⁷⁶² چلب: هیاهو و جنجال

⁷⁶³ شعب: تباهی

⁷⁶⁴ خهی: کلمه تحسین است و آن مرکب است از «خه» و «ای» بمعنی «مرحبا» و «بارک الله» و «آفرین».

الهی عرض و طول عالمی را / توانی در دل مور آفریدن
 نه وسعت در درون مور آری / نه از عالم را سر موئی بریدن
 تو بتوانی که در یک طرفه‌العین / زمینی و آسمانی آفریدن
 تو دادی بر نباتات و نخیلات / به حکمت باد را حکم وزیدن
 ز ما هر دم نماز و روزه خواهی / به شیطان در رگ جان‌ها دویدن
 تو خود گوئی که شیطان را نباید / کلام پر فسادش را شنیدن
 اگر خود داده در ملک بدن جای / نباید بر من آسیبی رسیدن
 اگر خود سر به جانم جا گرفته / اعانت کن به بیرونش کشیدن
 بلاتشبیه صیاد غزالان / که در هنگام نخجیر افکنیدن
 به آهو می‌کنی غوغا که بگریز / بتازی هی زنی اندر دویدن
 خدا یارست گویم فتنه از توسست / ولی از ترس نتوانم جغیدن⁷⁶⁵
 لب و دندان ترکان خطا را / نبایستی چنین خوب آفریدن
 که از دست لب و دندان ایشان / به حسرت دست و لب باید گزیدن
 اگر ریگی به کفش خود نداری / چرا بایست شیطان آفریدن
 زبان بر بند خسرو مستمع باش / چه مصرف دارد این گفت و شنیدن
 به پایان آمد این دفتر
 حکایت همچنان باقی
 العبد المذنب محسن

[به لاتین] (...) Mohsin

⁷⁶⁵ جغیدن: مترادف چخیدن به معنای حرف زدن

[صفحه اول نسخه بدون شماره است و نوشته مصحح نسخه]

سفرنامه و وقایع‌الایام شیخ‌الاسلام قزوین به خط⁷⁶⁶ خود مولف

مجلد دوم و قسمتی از جلد سوم است

مقدمه و معرفی کتاب و فهرست بعضی مطالب ضمیمه جلد اول است و مطالب مهم منحصر به آنچه در فهرست آمده نیست. بعضی مطالب کلی از قبیل وضع زندگانی و خورد و خوراک و پوشاک رعایا و رفتار حکام و مالکین با مردم و غیره مطلبی نیست که در یکی دو صفحه آمده باشد، بلکه چیزهاییست که مولف در طی مسافرت‌های عدیده در ظرف چند سال که همراه اردوکشی‌های سردار و معاونت او در بروجرد و همدان و زنجان و شهرهای دیگر دیده و چنانکه دیده می‌شود روز به روز نوشته و تصور نمی‌رود در هیچ کتابی به این تفصیل با تشریح جزئیات حتی نشست و برخاست‌ها و نوع غذاهای همه طبقات و خصوصیات و نام غذاها و سفره اعیان و صدها رسوم و آداب از زندگانی روزمره مردم و اخلاق عمومی به این سادگی و راستی بدون هر پیرایه نوشته شده باشد. و در حقیقت با دقت در سطور و اوراق و مندرجات این سفر تمام زندگانی مردم قسمتی از کشور (غرب و جنوب و قدری مرکز) مانند آئینه در برابر چشم خواننده جلوه‌گر و نمایان می‌گردد که گوئی آدمی خود در آن ایام بوده و شاهد و ناظر همه وقایع است، چه نویسنده سفرنامه به نقل کلیات قناعت نکرده و جزئیات و ریزکاری‌ها را همه و همه نوشته.

[۱] و به نستعین

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد بی‌حد و ثنای وافر پروردگاری را سزااست که ما را از کتم عدم به عرصه وجود آورد و به خلعت خلقت و نعمت نامتناهی خود متنعم ساخت. پیکر ما بندگان را مخزن هرگونه نعمت و زینت از قوه باصره و ناطقه و لامسه و سامعه زائقه و شامه قرار داده، در حرکت و سکون و غیره از دست و چشم و گوش و زبان و پا و مشاعر مستغنی فرموده، من المهد الی اللحد به فضل و کرمش من حیث لایحتسب⁷⁶⁷ معیشت ما را از خزانه غیبی خود کفالت می‌فرماید و برای بهانه کسب فیوضات آن جهانی و سرای جاودانی و انبیاء مرسلین و اولیای گرام صلوٰه الله علیهم اجمعین را دلیل شاهراه هدایت نمود و از بادیه جهالت و ظلمت ضلالت به برکات دلالت و ارشاد حضرت ختمی مرتبت و ائمه هدا که هادی عامه بندگانند رهانید. بیت «از دست و زبان که برآید / کز عهده شکرش به در آید» و بعد این بنده خاطی اقل تراب اقدام المومنین حاج میرزا منصور المحتاج [۲] الی غفران الملک الغفور به ملاحظه اینکه سرانجام طبقات ذوات الارواح فناست، آیه وافی هدایه «کل نفس ذائقة

⁷⁶⁶ در متن: «بخط»

⁷⁶⁷ ترجمه فارسی: «از جایی که گمان ندارد»

الموت» مصداق آن حال می‌باشد.⁷⁶⁸ چندی نگذرد که این ابدان از حیز انتفاع⁷⁶⁹ افتاده و مدبره بدن از خاصیت فعله خود هریک بازماند و مرگ قبای هستی چاک خواهد ساخت و بستر از خاک خواهد انداخت. چون تقاضای روزگار کلیه اعم از بغض و حب اکل و شرب قیام و قعود سفر و حضر اقبال و ادبار بر زوال است لا بقی الا وجه ربک ذوالجلال و الاکرام موافق احادیث معتبره نقلیه و امتحانات و تجربیات حسیه بنی آدم بعد از مرگ اثری جبهه بقای او فایده نمی‌بخشد مگر ولد صالح و آثار خیر یا گفتار و آثار خیر و کردار که در صفحه قرطاس ثبت آید بنده بی‌بضاعت را که با بضاعت درجاء قدره الجبار باقیات صالحاتی ندارد. لهذا رفتار و گفتار یومیه خود را در کتابی درج نموده، بهر کار گذاشت چنانچه بر حسب تقدیرات سبحانی اجل موعود نزدیک باشد از این گمنام چند ایامی باقی ماند و هرگاه در مدت مقرر و ایام عمر امتدادی به هم رسد زمان گذشته را با هر وقتی مطابق کرده احسان ابناء جنس و لذات مصاحبت اهل دل را مرور نموده شکر نعمت هر طبقه ذوی‌الحقوقین ادا ساخته و بر نعم و مواهب یزدانی سپاسگزاری نماید بر ایام اشتغال به غفلت برده انابت جوید و اسباب تنبیه فراهم کند و بر روزگار و زمان عبادت [۳] مرور کرده جد و جهد در عادت نماید. چند سال قبل یک جلد از نامه اعمال خود ختم نموده این است به توفیق حی ابد دائم قیوم بی زوال شروع در جلد دوم می‌نماید و بالله المستعان و علیه التکلان.

هذا جلد دوم از کتاب روزنامه

اواخر شهر ذیحجه الحرام ابتدای تحریر شد

ملا عبدالرحیم آمد. سه جفت جوراب با دو عدد خیار سبز تا نهار از برای من تعارف آورده بود. دو ساعتی نشسته، چایی خوردند، رفتند. وقت عصر بسیار هوا گرفته و خفه بود. من خودم را مشغول تحریر نمودم. مغرب شد. نماز خوانده، تنها بودم. کاغذی به جناب عمیدالملک و یک دیگر کاغذ هم به جناب مظفرالدوله نوشته، در ساعت سه شام خواستم. حاضر نمودند. چند لقمه خورده، مسمای آلوچه بود. ساعت چهار خوابیده، عجب در آن است در این فصل در میان اتاق خوابم. با لحاف هوا سوزی نیست. بی استراحت می‌خواهم به حمدالله.

صبح روز شنبه ۲۸

از خواب برخاسته، نماز خوانده، ملا عبدالرحیم ملا علی اکبر آمد. ساعتی بودند. من مشغول تحریر شدم از برای عمیدالملک و مظفرالدوله و تهران. میرزا کریم⁷⁷⁰ پیشخدمت آمد و همشیر مزاده بابابیگ آقا سیدعلی محمد شیخ موسی آمد. کاغذهای من تمام شد. [۴] گفتم رعیتی بیاید شهر، برود کاغذها را بدهی ببرد. گفتم نان بیاورند. آوردند. همه خوردیم. بعد از ساعتی متفرق شدند. من خواستم بخوابم، شاهسوندی که باید جو و آرد ببرد به کوندرق آمد. کاغذها را نوشته، گفتم نان از برای عباسعلی شاهسوند آوردند. خورد. رفت. من خوابیدم. بیدار شدم. چایی خوردم. میرزا کریم آمد. اسب‌های ما را گفتم آوردند. بستند به حیاط. برخاسته، رفتم میان بیابان. با

⁷⁶⁸ ترجمه فارسی: «هر جانی چشنده مرگ است.» مهدی فولادوند، ترجمه قرآن کریم. تهران: دارالقرآن الکریم، ۱۳۷۳ (سوره آل عمران، آیه

۱۸۵)

⁷⁶⁹ حیز انتفاع: قابلیت استفاده؛ سودمندی

⁷⁷⁰ حشو «میرزا کریم»

میرزا کریم گردش کرده، نیم ساعت از شب رفته آدمم منزل. نماز خوانده، کاغذ میرزا محمدخان آمد. جواب نوشته، آقا سید علی محمد آمد. گفتم شام آوردند. خورده، بعد از ساعتی خوابیده، امشب هوا گرم است. خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۹

برخاسته ولی شب را زیاد اذیت کشیدم. بیدار خوابی دست داد. هوا گرم در میان اتاق برگذشت. حمام لازم شده بود. خبر کرده بروم حمام. رفتم. دو ساعتی در حمام بودم. سرکیسه کرده، حنا بسته، برآمدم. میرزا محمدخان وارد شد. میرزا کریم آمد. صحبت متفرقه بود، گله‌گزاری. نهار آوردند. خوردیم. بعد از ساعتی آنها رفتند به گردش. من ساعتی خوابیده، برخاستم. همه بودند. چایی خوردند. من کاغذی به سردار نوشته، دادم به خان بدهید ببرند به شهر به پستخان بدهند. خان رفت. من برخاسته، با ملا علی اکبر میرزا عبدالله رفتم کنار رودخانه تا الی سرچشمه. رودخانه فی الحقیقه زاینده‌رودی به نظر آمد. پایین زیاده‌تر آب بود. در سرچشمه در [۵] وقت نمودم. دیدم از میان سنگ‌ها و چمن آب می‌جوشد. جاهای باصفای خوبی است.

غروب دم آسیا رسیدیم. وضو گرفته، آدمم. مغرب منزل رسیدم. دیدم چند نفر در اینجا هستند. گفتند محمد ابراهیم خان نایب بلوکات است، به مطالبه مالیات آمده است. اول سوال جواب ما به تند و سختی کشید و فی‌مابین رعیت و نوکرهای خان از بابت خرج سوال جواب به جنگ کشیده، چند مرتبه خواستم بگویم بزنند بیرون نمایند باز صبر و حوصله نمودم. بعد از ساعتی باز ما هم صلح کردیم. شام آوردند. خوردیم. چهار و ربع از شب رفته رفتند. من برخاسته، رفتم بالای بام. رختخواب انداختند، خوابیدم. ولی انقدر سرد بود با لحاف و یک کتان از شدت سرما خواب نمی‌برد. خیالات هم زیاد اذیت می‌کرد.

صبح روز پنجشنبه سلخ

از خواب برخاسته، آدمم پایین. نماز قرآنی خوانده، آدم‌های محمد ابراهیم خان آمدند که قمه مال را رعیت شما دزیده، اوقاتم تلخ. در سوال و جواب بودم. الحمدالله پیدا شد. چهل و دو تومان نقد از بابت مالیات داده و قبوضات زین‌العابدین خان هم رد کرده، از خود محمد ابراهیم خان قبض گرفتم. دو تومان هم به آدمش انعام دادم. بابابیگ آمد. نهار آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی آنها رفتند منزل خودشان. من دو ساعتی در اتاق را بسته، گاهی خواب گاهی بیدار، ناچار برخاسته، وضو گرفته، نمازی خوانده، بتعاقب [۶] ملا علی اکبر و بابابیگ فرستادم. آمدند. مشغول نوشتن حساب شدند. من هم روزنامه خود را نوشته، وقت عصر شد. یکی دو نفر رعیت دعوا کرده بودند. محمد ابراهیم خان هم بود. گفتم چوب آوردند. یک نفر را چوب زده، بعد از ساعتی مرخص نموده، رفتند. اجماع رعیت شد. در فقره یونجه و اراضی سوال و جواب زیادی شد. آنها رفتند. محمد ابراهیم خان هم رفت به منزل میرزا کریم. من و ملا علی اکبر مشغول نوشتن حساب بابابیگ شدیم. گفتم از برای آنها شام بردند و شام ما را هم آوردند خوردیم. رفتم بالای بام. یک کتان و رویش لحاف و یک جاجیم انداخته، باز نصف شب سرد شد. عجب هوایی دارد شب‌ها. خوب استراحت خوابیدم.

صبح روز جمعه غره شهر ذیحجه الحرام

از خواب برخاسته، آمدم پایین. نماز قرآن خوانده، محمدابراهیم خان آمد. پانزده تومان بابابیگ آورده، داد. قبض نوشت داده، بعد از ساعتی مال هایش را آوردند. سوار شد، رفت. ملاعلی اکبر ملارحیم و بابابیگ آمدند. حساب بابابیگ نوشته، وقت نهار شد. نان پنیری سرشیری بود. قدری خورده، آنها متفرق شده، من در اتاق را بسته خوابیدم. پنج ساعت به غروب مانده برخاسته، وضو گرفته، نمازی خوانده، چایی خورد. سید علی محمد آمد. چایی خورد، رفت. به رستم فراش گفتم یک خروار گندم از برای آقا سیدعلی از آسیابان بگیرد از بابت وجه اجاره، بدهد از برای عیالش بفرستد. ملاعلی اکبر آمد. چند روز بود روزنامه خودم را مقابله نکرده بودم. [۷] مقابله نمودم.

یک نیم به غروب مانده بسیار کسل بودم. نشسته، خیال می نمودم از دست رعیت های قلعه جوقی. شاهسونی عارض شده بود. گفته بودم آنها بیایند، آمدند. سوال جواب آنها درست برنیامد. کاغذ مفصلی از جواب از برای آقا میرزا کریم خان نوشته، با قدری آلوچه دادم مهدی قلی قلعه جوقی برد که حکم فیما بین شاهسون و رعیت قلعه جوقی نماید. آنها هم رفتند. خلاصه وقت عصر میرزا کریم آمد. برخاسته، رفتیم گردش کنار رودخانه. مغرب آنجا نشستیم. بعد برخاسته، آمدم منزل. ملاعلی اکبر و آقا سید علی محمد بودند. صحبت می نمودیم. شام آوردند. من نان برانی با اسفناج با ماست خوردم. رفتم بالای بام خوابیدم.

صبح روز شنبه دوم [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، آمدم پایین. نماز و قرآنی خوانده، بیکار و تنها بودم. از حکایات کلیات می خواندم. خوابم برد. کاغذ آقا میرزا کریم رسید در فقره خر دزدیده نوشته بودند. فرستادم آورده، معلوم نمایند. وقت نهار سه لقمه نان آوردند. آبگوشت بره بود. قدری خورده، خوابیده، پنج ساعت ربع به غروب مانده آقا میرزا کریم وارد اتاق شد. برخاسته، رعیت که به شهر رفته بود آمد. پاکت های تهران و قزوین را دادند. مفصل بود. سردار هم شرح مفصل مشروحه نوشته ولی از بابت این فقرات املاک هیچ ننوشته اند. جناب عمیدالملک نوشته اند خودم با تهران سوال جواب نمودم. تلگرافاً در آنجا در سوال و جواب می باشند. عجلتاً میرزا کریم پیشخدمت بیاید به شهر تا خبر ثانی برسد از تهران. از این خبر و (...) حظی نمودم. کاغذجات را خوانده، چایی خوردم. نماز خوانده، [۸] مشغول کاغذنویسی شدم. تا ساعت چهار از شب رفته مشغول بودم. چند لقمه شام خوردند. رفتم بالای بام. از شدت خیالات و رفت آمد نوکرها خوابم نبرد ولی هوا خوب سرد بود. یک نفر مقصر را گرفته، حبس نمودم. حسین بیگ شاهسون آمد به توسط آن پسر که دختر را دزدیده پانزده هزار و یک بره تعارف آورده بود. پول را به نوکرها و سربازهای قراول تقسیم نمودم. گفتم بره را بکشند.

صبح روز یکشنبه ۳ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، میرزا کریم مامور آمد. چایی خوردیم. کاغذجات تهران تمام شد. مهر کرده، دادم ببرند شهر به پستخانه بدهند. کاغذی هم به عمیدالملک نوشته، او رفت منزلش. مبلغ ده تومان نقد از برای خودش و دو تومان از برای آدمش دادم بابابیگ برد به منزلش. کاغذی به عذرخواهی نوشتم دادم ولی به زحمت زیاد این پول را جمع آوری کرده قبول کرده آمد. خداحافظی نمود، رفت. من هم گفتم اسبها را درست کردند.

سوار شده، رفتم به پسکوهان. ابراهیم خان برادر جهانشاه خان آقا میرزا کریم خان هم با اجزاء خودشان آمده، وارد شده بودند. آقا میرزا محمد قلی هم بود. پسر جهانگیرخان هم بعد آمد. یک فنجان چایی خورده، در میان باغی منزل کرده بودند. چند قلیانی کشیده، نهار آوردند. چلو بود. کباب چند رنگ خورش خوردیم. جا انداختند. خواستم بخوابم آفتاب بود. به قدر ربع ساعتی خوابیده، بیدار شدم. برخاسته، چایی خورده، نماز خوانده، بعد تیراندازی کردند.

در دو ساعتی سوار شدم. قدری راه رفتیم. جاده راه‌ها جدا شد. آقا میرزا کریم اصرار نمودند برویم کرسف. قبول نکرده، گفتم کار دارم امشب. [۹] می‌روم فردا صبح زود می‌آیم. مهمان آقا میرزا محمد قلی هستم. نزدیک غروب آمدم منزل. به ملاحظه خوابیدن زود کسل بودم. از شهر چند دانه خیار آورده بودند ولی خیارهای بدی بود. سه دانه مغز خیار خوردم. برف حاضر بود. یک دو مرتبه آب خوردم. نماز خوانده، تنها بودم. قدری چیز نوشته، به ملاحظه کسالت گفتم شام را زودتر بیاورند. آوردند. دولمه تهیه دیده بودند. قدری خورده، برخاسته، رفتم بالای بام خوابیدم. اول شب هوا خوب بود ولی در آخر شب قدری گرم شد. من برخاسته، جاجم را از سرم دور کردم. با لحاف و کتان خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۴ [ذیحجه الحرام]

برخاسته، حمام لازم شده بود. آمدم پایین. اگر می‌خواستم اینجا حمام بروم هم سرد بود هم کثیف، معطل هم می‌شوم، آفتاب می‌خورم. گفتم مال‌ها را درست کردند به خیال اینکه می‌روم در کرسف به حمام. از حمام برآمده، می‌روم به ده آقا میرزا محمد قلی. تا چه شود. سوار شده، رفتم به کرسف. در حمام را بسته بودند. آمدند باز کردند. رفتم حمام. از حمام برآمده، خدمت آقا میرزا کریم رفتم. مال دزدیده را آورده بودند. صاحبان مال آمده، اسباب‌ها را شناخته بردند. دو ساعتی طول کشید. رفتیم به قرا محمولو، ده میرزا محمدقلی. عمارت بدی نداشت. بالاخان‌های خوبی داشت. بادی آمد، هوا خوش. چایی آوردند. من نخوردم. دوغ خواستم، آوردند. خوردم.

از خواب برخاسته، چایی خوردم. جمعیت از شاهسوندها زیاد آمده بودند. یک و نیم به غروب مانده من خداحافظی نموده، سوار شده رفتم. [۱۰] از راه قیدار غروب آفتاب وارد کوندرق شده، خانه کندخدا بالای بام را فرش کرده بودند. هوا خوب سرد بود. چونکه آب زیاد خورده بودم حالت خوشی نداشتم. نبات زیاد خورده شد. شام آوردند. در ساعت سه قدری سینه مرغ خوردم. عمدا شام نخوردم. رختخواب آوردند. لحاف عبا انداختم. دیدم سرد بود، یک جاجم هم آوردند انداختند. خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۵ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته نماز خوانده چایی درست کردند شیر گرم کردند سه فنجان شیر خورده چند نفر رعیت آمدند سوال و جواب با آنها نموده آب آوردند رفتم به سر قنات دو ساعتی در سر قنات و بیابان‌ها کردیم شاهسوندها زیاد آمدند آنجا افتاده‌اند به زراعت صدمه می‌زنند خواستم از شتر و گوسفند و مال گرفته ببرم جمعیت زیاد داشتند یقین فساد می‌شد آمدم منزل کسل بودم ساعتی خوابیده برخاستم نان پنیر سبزی تخم‌مرغ سرشیر ماست آوردند خورده کاغذی به یوسف خان سرتیپ از بابت این ایل نوشته شاید او می‌فرستد قدغن نمایند باز بیکار بودم تنها

خوابیدم پنج به غروب مانده برخاستم وضو گرفته نمازی خوانده چایی درست کردند تنباکو از منزل آورده بودند چند قلیانی کشیده آدم سرتیپ آمد من هم سوار شده رفتم به میان طایفه شاهسونها آنها را قدغن نموده التزام گرفت یک تومان انعام به آدم سرتیپ داده رد شده یک ساعت و نیم از شب رفته بود وارد به کرسف شد وقت گذشته بود دیروقت بود پیاده شده رفتم خدمت آقای رئیس [۱۱] بالای بام بودند قلیانی کشیده نمازی خوانده قدری بازی تخته نموده رفتیم پایین شام خوردیم آمدیم بالا بام خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۶ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، بعد از صرف چای قدری گردش کردیم. آقا میرزا ولی مجتهد آمد. نهار را آنجا خوردند. رفتند. ما خوابیدیم. از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. باباییگ آمد. قدری پول آورد داد از بابت قیمت پول عمله. تحویل عبدالله دادم. حکمی و ماموری خواست از برای کوچانیدن ایل طایفه شاهسون ها. از اراضی قراقمش حکمی گرفته، با مامور رفت. ما رفتیم بیرون. گردش کرده، مغرب آمدیم. قدری بازی کرده، شام خوردیم. رفتیم بالای بام خوابیدیم.

صبح روز پنجشنبه ۷ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، نمازی خوانده، چایی خوردیم. یک فنجان تمر خورده، رفتیم بازدید آقا میرزا ولی. یک ساعتی در آنجا بودیم. آمدیم منزل. آدم حاجی امین دارالضرب آمده در فقره املاکش سوال و جواب داشت. من با رئیس مشغول بازی شدیم. باخته خودم را برده، نهار آوردند. خوردیم. خوابیدیم. برخاسته، برادر جهان شاه خان آمد. با نایب در فقره ملک سوال جوابی داشت. عبدالحسین بیگ قاصد از تهران آمد. خبر خوشی آورد. سواد تلگراف امین السلطان را آورده بود. کاغذها خوانده، خواستم بروم. میرزا کریمخان نگذاشتند. رشید خان را فرستادم. رفت به قراقوش. ما برخاستیم با میرزا کریم رفتیم گردش به سر قبرستان. تاریخ بعضی سنگها یکصد و هشتاد سال بود. معلوم می شود هزار سال متجاوزست. [۱۲] خیلی قبرستان کهنه است. اکثری را شهید نوشته اند. یک از شب رفته آمدیم منزل. خسته شده بودیم. رفتیم بالای بام رئیس. قدری کاغذنویسی کرده، به آدمهای خود فحش کاری کج خلقی نموده، رفتیم شام خوردیم. آمدیم. خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۸ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. نیم ساعت به دسته مانده سوار شده، آمدیم به قراقوش. کاغذی به یوسف خان سرتیپ نوشته، کاغذی به فرج الله خان نوشته، عبدالله را فرستادم رفت به خانه خودشان. (...) آمده بودند. آنها را روانه نموده، رفتند. نهار خورده، خوابیدیم. از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. در دو شب قبل دزدی شده بود. در ده در سوال جواب بودیم با آنها. ابراهیم خان وارد شده از بابت مالیات. قلیانی کشیده، برخاست رفت. نماز خوانده، قند خواست. دادم بردند. مغرب شد. سه نفر رعیت را آوردم چوب زدم. گاو و گوسفندشان به میان محصول رفته بود. آنها را سر داده، نمازی خوانده، مال هاشان را کاه جو دادند. من هم در ساعت سه نیم از شب رفته برخاسته، رفتم بالای بام خوابیدم.

صبح روز شنبه ۹ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، مشغول خواندن قرآن بودم. محمد ابراهیم بیگ نایب که به مطالبه وجه مالیات آمده بود آمد. یک فنجان چایی خورد. انسان شده است. گفت اگر پول ندارید من می‌روم شهر چند روز دیگر خواهم آمدن. کاغذی به بابک نوشتم که اگر بتوانی بیست سی تومان سرانجام نموده، بده قبض بگیر. خداحافظی نموده، رفت. از این خیال آسوده شده، مشغول تحریر شدم. کدخدا [۱۳] عبدالرحیم آمد. دو سه تومان پول از بابت قیمت گندم آورد. حساب او را هم روشن نموده، قبض داده، او هم آسوده شد رفت. کدخدا رضاعلی کهریزی آمده، بره آورد. او هم رفت. لقمه نانی خواسته، آوردند. خورده، خوابیده، برخاستم. بابابیگ به ملاحظه شب عید آمد، مرخصی گرفت، رفت به خانه‌اش. کاغذی به آقا میرزا کریمخان نوشته در فقره رعیتی طلب داشت از شاهسونی. قاطرچی‌ها آمدند هیزم بخرند. نقل نمودند جمعی از کدخدایان شاهسوند آمده‌اند که ما یوسف خان سرتیپ را نمی‌خواهیم، فلان شخص را سرتیپ می‌خواهیم. اجماعی نمودند. راست دروغ نمی‌دانم.

وقت عصر بود. جواب کاغذ میرزا کریمخان را آوردند. حکمی هم نوشته‌اند از برای کدخدای آن طایفه شاهسوندها. دادم خود رعیت ببرد. احوالپرسی نوشته بود. من هم مشغول تحریر بودم از برای قزوین و تهران. نزدیک غروب شد. بسیار خسته و کسل شدم. جمعی از رعیت‌ها آمدند. با آنها سوال جواب نموده، رفتند. نماز خوانده، مشغول تحریر شدیم. تنها بودم. در این فصل در تهران و یا در قزوین ممکن نیست بتوان اتاق نشستن ولی در این جاها من چهار ساعت در میان اتاق می‌نشستم. گرم هست ولی هوا موزی نیست. می‌توان زندگانی نمودن. خلاصه شام آوردند، خوردم. رفتم بالای بام. هوای خوبی بود. خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۱۰ [ذیحجه الحرام]

روز عید اضحی بود. برخاسته، رفتم پایین. نماز دعا قرآن خوانده، آخوندها آمدند. سید آمد. ملاعلی اکبر دعا خواند. دو راس گوسفند قربانی نمودند. گفتم بدهند به فقرا. رعیت‌ها آمدند دیدن. [14] جمعی بودند. توسط مطلب را نمودند. زیاد اصرار نمودند. قبول نکرده، رفتند. بسیار کسل شده، مدتی دراز کشیده، خواستم بخوابم. خوابم نبرد. برخاسته، بعد از ساعتی لقمه نانی گفتم آوردند. چند لقمه خورده، خوابیدم. برخاستم. چند نفر از ریش سفیدان خواستم آمدند. آسیاها را اجاره داده، تا غروب گرفتار آن کار بودم. عمل متولی‌های امامزاده را گذرانید. نماز مغرب و عشا را خوانده، مشغول تحریر شدم. از آقا محمود کاغذ رسیده بود. مفصل خوانده، شام خوردم. رفتم خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۱۱ [ذیحجه الحرام]

برخاسته، نماز قرآنی خوانده، یک نفر رعیت را چوب زیادی زده، یونجه دزدیده بود. رعایای قلعه جوقی آمده بودند. بره آوردند از برای دیدن عید و چیدن غله. آنها رفتند. آقا سید محمد ماندند. رعیت کهریزی نوشته، آمد. داداش بیگ انچه‌ئی فرستاده، گوسفندهای ما را برده‌اند. کاغذی به جناب عمیدالملک و یک کاغذی هم به سرتیپ پسر مظفرالدوله نوشتم و از برای هریک بره تعارف فرستادم. وضو گرفته، نمازی خوانده، سماور آوردند. رعایای آنجه آمدند. بره آوردند. احوالپرسی از آنها نموده، رفتند. تا غروب مشغول تحریر بودم. مغرب جواب کاغذ میرزا کریمخان آوردند. نماز خوانده، کاغذی به جهت یوسف خان سرتیپ نوشته، ملاعلی اکبر قبوضاتی

نوشت بدهد به بابابیگ صبح برود به کوشتین و کوندرق. من هم یکی دو کاغذ نوشتم. ملا عبدالرحیم آمد. کتاب روزنامه خودم را دادم ببرند به شهر جلد بگیرند. نوشته‌جات تهران و قزوین را هم دادم [۱۵] به پستخانه برساند. پنج تومان هم دادم به حاج شیخعلی صراف بدهد. حسابی با ما دارد. شام خواسته، آوردند خوردم. بعد از ساعتی رفتم بالای بام خوابیدم. خوب هوایی بود.

صبح روز سه شنبه ۱۲ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، حمام لازم شده بود. آمدم پایین. عمله خواستم آوردند. آن انبار پشت را که در دست رعیت است گرفته درش را به این سمت گشادم از برای آشپزخانه ولی خراب و مغشوش بود. تیر خریده، مشغول بنایی شدم. کاغذی از برای آقا میرزا کریمخان نوشتم. گفتم حمام را گرم نمایند. دلاک را خبر نمایند بروم حمام. رعیت‌ها جمع شدند داد فریاد از برای تقسیم یونجه. کدخدای کوشتین آمد با یکی دو نفر. بره‌ای آوردند. بهرام قلی غسل تازه آورد. به خیال رفتن حمام گفتم لقمه نانی آوردند. خورده، ساعتی خوابیده، برخاسته بروم حمام. مرا اعتقاد آنکه شخص فاعل مختار نیست ولی ملاها بعضی توجیه‌ها می‌نمایند. صورت علی شیرکهریزی آمد با اسب که همیشه همراه من باشد. گفتم بماند. اسبش را بسته، عجلتا هست تا چه شود.

چایی خورده، عمله بنا خواستم. به آنها سرکشی نموده، دستورالعمل دادم رفتم حمام. استاد سلمانی می‌خواهد کیسه کشیدن را یاد بگیرد. یک و نیم به غروب مانده برآمدم. نماز خوانده، یک کاسه آبلیمو درست کردند. با برف خورده، رعیت‌ها جمع شدند در فقره مردن آن طفل سوال و جواب می‌نمودند. هرچه خواستم اصلاح نمایند تا یک و نیم از شب گذشته گرفتار بودم. برخاسته، نماز خوانده، روزنامه خودم را نوشته، هوا خوب بود. گفتم شام [۱۶] زود بدهند، خورده، بخوابم. انشاءالله صبح زود برخاسته، گرم نشده حرکت نمایم. شام آوردند. خورده، ساعت سه از شب رفته بالای بام خوابیده...

صبح روز چهارشنبه ۱۳ [ذیحجه الحرام]

گفتم مال‌ها را درست نمایند. نماز خوانده، چایی جمعی از رعایا آمدند. دستورالعمل بنائی داده، سوار شدم. بدون معطلی آمدم به کوندرق. بابابیگ و کدخدا با چند نفر آمدند جلو. به بابابیگ کج خلقی نموده، به کدخدا فحش دادم. آمدم مزیدآباد. یوسف خان سرتیپ با پنج شش نفر بودند. وارد چادر شدم. دو قلیانی کشیده، نهار آوردند. چلو مسمای جوجه آش آبگوشت قیمه بود. خوردم. سرتیپ رفت اندرون. از برای من رختخواب آوردند. ساعتی خوابیده، برخاستم. سماور آوردند. بعد سرتیپ آمد. چند نفر آمدند. دو سه نفر سادات آمدند. خبری گرفتند، رفتند. چایی خوردم. ساعتی خلوت نموده، با سرتیپ صحبت اصلاح زدیم. وقت ظهر شد. سرتیپ برخاست رفت. مردم متفرق شدند. حاجی سیف‌الله آمد. خواهش کرد از برای میرزا کریم خان کاغذی نوشتم. دادم سوار شاهسونی برد.

بعد از مغرب نماز خوانده، سرتیپ آمد از اندرون. من هم روزنامه خودم را نوشته، مشغول صحبت شدیم. از هر قبیل صحبت به میان آمد. قرار اصلاح را داده، قدری رضا شد به اتفاق من برویم به کرسف. نزدیک شام خوردن بودیم. چند نفر سوار آمدند که آنها را گرفتند. سی چهل سوار از جانب رئیس آمدند. [۱۷] ریختند،

گرفتند، بستند، بردند. اوقات سرتیپ تلخ شد. رو کرد به من به این وضع می‌توان زندگانی نمود. شام خورد. بلافاصله برخاست رفت از اوقات تلخی به اندرون. چند نفر سوار هم حاضر بودند. ظاهراً آنها را می‌خواست به جایی بفرستد. از برای من رختخواب آوردند. در چادر انداختند. من خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۴ [ذیحجه‌الحرام]

از خواب برخاسته، همه در خواب بودند. من جاجم را برداشته، رفتم سر نهر آبی. وضو گرفته، آمدم. نماز خوانده، بعد آدم‌ها بیدار شدند. سماور آوردند. یک فنجان چایی خورده، قلیانی کشیده، سرتیپ آمدند بیرون. مال‌های ما را حاضر نموده بودند. اول دسته سوار شدیم. بسیار تند رفتیم. سه ساعت و نیم از دسته رفته وارد کرسف شده، ساعتی نشسته، نهار خورده، خواستم بخوابم. خوابم نبرد. برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، رفتم میان باغ مهمان خانه سید درویشی تازه طلب کرده. خدمت درویش نشستیم. به هریک آدمش یک فنجان چایی داد خوردیم. یکی دو قلیانی کشیده، رفتم بالای بام مهمانخانه. گردش کردیم. صحبت نمودیم. بعضی‌ها آمدند و بودند تا نیم ساعت از شب رفته. رفتم به عمارت. نماز خوانده، چند دستی تخته‌بازی کردیم. کباب جوجه آوردند. خوردیم. شام آوردند. خوردیم. رفتم بالای بام. نیم ساعتی صحبت کرده، خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۱۵ [ذیحجه‌الحرام]

از خواب برخاسته، گفتم مال‌ها را درست کردند. چایی خوردیم. قدری معطل شدیم. آقا میرزا محمد [۱۸] با رئیس حساب خودشان می‌نمودند. می‌خواست برود تهران. هرچه اصرار نموده، پیغام سلام از بابت عمل خودش از برای رئیس پیغام داد. من قبول نکردم که طفره زدم که مرا رجوعی نیست. سوار شده، یک ساعت از دسته رفته وارد قراقمش شده، بنا عمل مشغول کار کردن بودند. قدری در آنجا ایستاده، دستورالعمل قلیانی کشیده، زیاد خسته و کسل بودم. چند لقمه نان ماست تخم‌مرغ آوردند. خورده، خوابیدم. امروز در اتاق ما پشه زیاد به هم شده بود. استراحت نخوابیده، زیاد اذیت کشیدم. شش به غروب مانده برخاسته، سر بنا و عمل رفته، قدری ایستاده، هوا امروز بسیار گرم و خفه است. سماور خواستم. گفتند رعیتی که به شهر رفته بود، آمده است. به عقب او فرستادم. معلوم شد رفقای آن رعیت آمده‌اند، یک نفر مانده است تا جواب کاغذها را گرفته بیاورد. وضو گرفته، رفتم به سر وقت بنا و عمل. دو ساعتی در آنجا بودم.

پیرمردی آمد، قراقمشی. من هیچ ندیده بودم. از قراری که نقل می‌نمود در زمان سلطنت فتح‌علی‌شاه سی سال زیادتر داشتم. ظاهراً یکصد سال زیادتر داشته باشد. خیلی پیرمرد افتاده بود. قدری حال و احوال پرسیدم. دو هزار انعام دادم. رفتم اتاق. نماز خوانده، چایی خوردم. استاد حسن مقنی آمد. فرستادم رفت سرچشمه آب بیاورند از برای عمارت. قرار شد فردا کار نمایند. باز جمعی از رعیت‌ها آمدند، در فقره اراضی یونجه عرض کرده رفتند. [۱۹] بعد از نماز مغرب و عشا رفتم بالای بام. هوای خوبی بود. ساعتی نشسته، قلیانی کشیده آمدم پایین. قلیانی کشیده، شام خواستم. مسمای جوجه با آلوچه تهیه دیده بودند. خورده، رفتم بالای بام. خوابیده، هوای خوبی بود.

صبح روز شنبه ۱۶ [ذیحجه‌الحرام]

از خواب برخاسته، آدم نماز خوانده، با بهرام‌قلی و خالق پدرسوخته کج‌خلقی کرده، فحش دادم. اوقاتم را تلخ نمودند. خواستم چوب‌کاری نمایم، باز صبر نمودم تا وقتش برسد. رعیت از شهر آمد. جواب پاکت عمیدالملک و مظفرالدوله را آورد و عمیدالملک نوشته‌اند مجدداً از صدارت و دیوانخانه عدلیه حکم شده است مامور بفرستم بیاید در توقیف املاک. عجب وضعی است. میرزا کریم پیشخدمت را ناچار خواهم فرستاد. ناچار کاغذ مفصل مشروحی نوشته و صورت تلگرافی هم به حضرت والا نوشتم و کاغذی به جانب مظفرالدوله که تلگراف را بزنند. رعیتی خواسته، سه هزار دینار دادم به قاصدی، شاید امشب خود را به شهر برساند. تا چه شود. از حاجی شیخعلی شلوار قبا خواسته بودم. داده بودند. رعایای قلعه جوقی آمدند. مطالب داشتند. گفتند، رفتند. کدخدا عبدالرحیم هشت تومان پول آورد داد، قبض گرفت، رفت. کاغذی قلی‌خان سرتیپ نوشته که چند راس گاو را رعایای مادآبادی دزیده‌اند. بنویسید بدهند. جواب گفتم چند روز دیگر بیاید تا بابابیگ بیاید سوال و جواب نمایم، از تفصیل با خبر باشم آنوقت چیزی بنویسم. [۲۰] شاهسونی به توسط آن چند نفر قاتلین که فرار کرده‌اند رفته‌اند به قشلاق. با او هم گفتگو نموده، رفت.

رعیت‌های ینگ‌ی‌کند آمدند. می‌خواهند صیفی‌بها را ندهند که ما تازه از کهریز رفته‌ایم به ینگ‌ی‌کند، نشسته‌ایم نباید صیفی‌بها بدهیم. پدرسوختگی آنها را هم فحش دادم. رفتند. گفتم لقمه نانی آوردند، خوردم. اگرچه از زیادی پشه و خیالات خوابم نخواهد برد ولی من باب آسودگی و طفره‌زدن از دست این پدرسوخته‌ها شاید ساعتی بخوابم. تا چه شود. ساعتی خوابیده، برخاستم. سماور آوردند. بابابیگ آمد. قدری پول صیفی‌بهاء قریه کوندرق و کهریز را آورد. رفتم سر بنا و عمله. کاری از پیش نبرده‌اند. آدمم. چایی خورده، نمازی خوانده، یک نفر بنا از کرسف خواسته بودم. آمد. رفتم بالای بام. دستورالعمل به او داده، تا الی یک ساعت از شب رفته تا بالای بام بودم. نماز را آنجا خوانده، آدمم اتاق. قدری کتاب خوانده، شام خواستم. آورده، خوردم. رفتم بالای بام خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۷ [ذیحجه‌الحرام]

از خواب برخاسته، عمله و بنا را در سر کار گذاشته، چایی خورده، ساعتی در سر بام گردیده، چند نفر رعیت آمدند از زن و مرد. قرار آنها را دادم، رفتند. رعایای کوشتین آمدند از بابت صیفی‌بهاء. قدری تنخواه آورده‌اند. دادند، قبض گرفته، رفتند. لقمه‌نانی خورده، رفتم سر بنا و عمله. دو ساعتی در آنجا بودم. آدمم. نماز خوانده، چایی خوردم. کدخدای مامقان آمد. رعایای قریه آغبلاق ملکی پسران حاج میربهاء‌الدین [۲۱] به سر ما ریختند. ما را زدند. الاغ ماها را بردند. کاغذی به عمیدالملک نوشته و کاغذی هم به مظفرالدوله نوشته، دادم بردند. رفتم بالای بام به سر بنا و عمله. نماز مغرب و عشا را در آنجا خوانده، آدمم. مشغول تحریر شدم. شام خواستم. آوردند. خورده، رفتم بالای بام خوابیدم. وقت مغرب هم چند نفر رعیت آمدند. بره‌ای آوردند. اذن عروسی خواستند.

صبح روز دوشنبه ۱۸ [ذیحجه‌الحرام]

روز عید غدیر بود. برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، رفتم سر بنا و عمله. کار آنها را راه انداخته، مشغول شده، دو ساعتی در آنجا بودم. آدمم اتاق. بابابیگ آمد. قدری تنخواه از بابت صیفی‌بهاء آورد داد. قبض گرفت. کاغذی به میرزا زین‌العابدین خان سرهنگ نوشته که قبض دادم بفرستد. مبلغ سی تومان از بابت مالیات حاضر

است داده شود. دادم بردند به کوندرق، از آنجا رعیت ببرد. آقا سید بهرام آمد که در قراقوش ساکن می‌باشد. سید فقیر خوبی است. رعیتی قدری آلبالو (...) آوردند. هزار دینار انعام دادم، رفت. برادر رشید خان قدری قیصی آورد از قلعه جوق ولی نارس بودند. دو هزار انعام دادم، رفت. قیصی را دادم رعیت‌ها بخورند. آلبالو را دادم خورش درست نمایند. لقمه نانی خورده، درها بسته، خواستم بخوابم. زیادی فعالیت نمی‌گذارد. یک ساعتی دراز کشیده، برخاستم رفتم سر بنا و عمل. تیرهای انبار را انداختند. آمدم. نماز خوانده، چایی خورده، بیکار بودم. رفتم سر بنا و عمل مشغول شدم.

وقت [۲۲] مغرب بود. قاصدی که به شهر رفته بود، مراجعت نمود. پاکتی از عمیدالملک و مظفرالدوله آورد. مظفرالدوله نوشته‌اند صلاح ندیدم تلگراف را بزنم. اوقاتم زیاد تلخ شد. یعنی چه عجب وضعی است. یقین محض پول تلگراف بوده. چه باید کرد. در کمال اوقات تلخی نماز را خوانده، آمدم پایین. کاغذ مفصلی از برای حاج شیخعلی صراف نوشته، سه تومان پول هم دادم رعیت پیاده ببرد، تلگراف را هم در جوف پاکت فرستادم حاج شیخعلی تلگراف نماید. اگر سودی نداشته باشد، ضرری هم ندارد و ندانستم این چه خیالی بوده است که فرموده‌اند و چه صلاح دیدی. اینست از این خیال بیرون نخواهم رفتن. ملاحظه صدارت بوده و یا حکومت، در هر صورت برای هیچیک ضرری نداشته⁷⁷¹ و ندارد (...) برای حکومت صورت داده‌ام و نوشته‌ام. تلگراف نمودم خبر از برای قیمت تلگراف چیزی دیگر نبوده و نیست خلاصه اوقاتم بسیار تلخ عبدالله میرزا هم در کمال شدت تب کرده خوابیده گفتم شام آوردند خوردم رفتم بالای بام خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۱۹ [ذیحجه‌الحرام]

از خواب برخاسته، نماز و دعایی خوانده و چایی خوردم. رفتم بالای بام سر بنا و عمل تا سر انبار را پوشانیدند. طایه‌ی⁷⁷² یونجه را درست نمودند. آفتاب زیاد گرم بود. همه را من در میان آفتاب بودم تا یک ساعت و نیم از دسته گذشته. آمدم پایین. قدری چیز نوشتم. نهار خواستم، آوردند. ملا علی اکبر هم بود. قدری شیربرنج خورده، رفتم سر بنا و عمل. ساعتی [۲۳] در آنجا بودم. شاهسونی آمد. ادعایی از رعایای قلعه‌جوقی داشت. کدخدا رضاعلی کهریزی آمد از قرار تقریر خودش. ظاهراً علی شیر با ساچمه یک نفر را از رعیت آنچه زده است. رعایا به شهر رفته‌اند، عارض بشوند. اوقات من تلخ، خیالم پریشان.

وقت ظهر شد. هرچه خواستم بخوابم از شدت خیالات خوابم نبرد. اگر ربع ساعتی خوابیده، ناچار رفتم سر بنا و عمل. ساعتی بودم. آمدم. نماز خوانده، یکی دوکاغذ نوشتم. باز رفتم بیرون خود را مشغول نمایم. پیرمرد آمد. بشقاب آلبالو آورد. هزار دینار دادم، رفت. بعد از مغرب نماز را خوانده، آمدم به میان اتاق. مشغول تحریر شدم. کاغذی به حضرت والا سردار و کاغذی به حاج میرزا مسعود نوشته، پنج هزار دینار به بابای قصاب دادم به شهر می‌رود بعضی اسباب بگیرد، شال از برای پالان و چیز دیگر. شام خواستم. خورش آلبالو بود. خوردم. بعد از نیم ساعتی رفتم بالای بام. عبدالله میرزا در خواب بود. گفتم انشاءالله صبح نمک فرنگی بخورد. خوابیدم.

⁷⁷¹ در متن: «ندانسته»

⁷⁷² طایه: توده عظیم خشک کرده سرگین اسب و خر است که برای تون حمام ذخیره کنند.

صبح روز چهارشنبه ۲۰ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، بنا و عمله آمدند سر کار. رعیت هم خبر کردند. آمدند گاه انبار را خالی نمایند، به انبار تازه ساخته بریزند. رستم مطلب را آورد. یک تخته گلیم دو تومان پول سیاه آوردند از تقصیر او بگذرم. من هم حرفی نزده، از تقصیر او بگذشتم. چه باید کرد. با بندگان خدا باید راه رفتن. هرچه فکر نمودم بیندم چوب بزنم، او هم در میان این دهکده آبرویی دارد. مفتضح [۲۴] و ضایع خواهد شد. فایده از برای من ندارد. تنها بعضی از رعایا خواهند نشستند و گفتن ترسید از مطلب و یا خبر دیگر گویند، مطلبی نیست بگویند چه خواهد شد. خدا و رسول از زبان جهود نیاسود، دیگر که خواهد غنود. خداوند که قادر قاهر بود زبان بندگان را نبست، از برای خدا شریک قرار دادند. به پیغمبر که جمیع عالم بسته به وجود مبارک او خلق شد ساحر ش خواندند، چه ها کردند به خودش و اولادش. دیگر ما چه توقعی از این خلق خدا داریم. رضا به حکم قضا اختیار کن منصور/ که هرچه ساقی ما ریخت عین الطاف است.

باری دو ماه است که در این ده سوال جواب زمین است، باغ است و یونجه. تاکنون خلاص نشدیم. در همه روز یکی دو نفر عارض می آید. عجب وضعی است. بیکار بودم. از برای حاجی شهاب الملک کاغذی نوشتم. نهار خواسته، آوردند. در میان آبگوشت آلبالو پخته بودند. چند لقمه از آبگوشت خورده، بعد از ساعتی خوابیدم. به ملاحظه آنکه جمعیت رعیت گاه انبار را به انبار دیگر می برند، از صدای داد فریاد خوابم نمی برد. برخاسته، جمعی آمدند. باز سوال جواب زمین بود، یونجه. دو ساعتی با آنها سرکله زده، دسته تعزیه خوان ها آمدند می خواهیم تعزیه برپا کنیم. در میان ده مشغول خواندن تعزیه شدند. آدم میرزا زین العابدین خان سرهنگ آمد. قبض آورد. پنجاه تومان داده، قبض را گرفتم. رفتم بالای بام سر بنا و عمله. صدای تعزیه خوان ها می آید. گوش می دادم. یکی دو نفر بد نمی خواند. مغرب شد. نماز خوانده، از کوندرق کاغذ آمد که شتردار آمده است آرد را [۲۵] ببرد. شتر زیادی هم دارد. به تعاقب بابابیگ فرستاده، بیاید روانه نمایم برود. در کهریز جو داریم، حمل نماید. آقا رسول از شهر کاغذی نوشته که حاج ملاحسنعلی کوندرق را به میرزا هاشم خان فروخته است. جواب کاغذ میرزا زین العابدین خان را نوشته، شام خواستم آوردند. خوردم. رفتم بالای بام خوابیدم.

صبح روز پنجشنبه ۲۱ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. سر بنا و عمله رفته، ساعتی نشسته، از برای عبدالله میرزا گفتم ماءالشعیر درست نمایند بخورد. کاغذی به جهت عمیدالملک نوشته، جواب کاغذ آقا رسول را هم نوشتم. لقمه نانی خورده، خوابیدم. بعد از ساعتی صدای آب آمد. برخاستم. آدم آقا میرزا کریمخان رئیس کاغذی آورده، مرا احضار نموده اند که یوسف خان سرتیپ و آقا میرزا محمد قلی در آنجا می باشند، شما هم بیایید امشب را و ضمنا نوشته بودند علی شیر کهریزی زده است با ساچمه یک نفر رعیت آنچه را زده است. ظاهرا مرده است. اگر نمرده است خواهد مرد. اوقاتم بسیار تلخ شد. گرفتاریم قوزی بس نبود، بالای قوز شد. عجب وضعی دارم.

بابابیگ آمد. کاغذ عمیدالملک را دادم بابابیگ برود کوندرق رعیت آنها ببرند به شاهسونند. آمده است برود آنجا. آرد و قدری هم جو را حمل تهران، جواب کاغذ میرزا کریمخان را نوشته عذر آوردم که نمی توانم آمدن. خیالم

پریشان است. چایی خواسته آوردند. خورده، خواسته، نمازی خوانده، رفتم بالای بام سر بنا و عمل. ناخوشی عبدالله میرزا خیالم را پریشان [۲۶] کرده. بعد از نماز مغرب تاریکی نشسته بودم. نوکرهای میرزا کریم خان با یک نفر سوار دیگر آمدند. بودند. شام خوردند. در ساعت سه نیم از شب رفته رفتند. من خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲۲ [ذیحجه الحرام]

برخاسته، بنا و عمل را در سر کار گذاشته، مختصر دوائی به عبدالله میرزا خورد. خودم با مهتر سوار شدم، رفتم کرسف. یوسف خان سرتیپ بود. وکیل بود و امین رحمت الله خان هاشم خان آقا میرزا محمد قلی آمدند. نهار خورده، عنوان صحبت کردیم از برای اصلاح. دو ساعتی با آنها صحبت نمودیم. یوسف خان رفت. خوابیدیم. برخاسته، قدری قیصی و خیال آورده، خوردیم. وکیل امین حاج سیف الله مرخصی گرفته، رفتند. من هم یک ساعت به غروب مانده سوار شدم. مغرب به منزل رسیدم. ظهر از دماغ عبدالله میرزا خون زیادی آمده، خواستم خون بگیرم. از شب زیاد گذشت، دلاک پیدا نشد. شام آوردند، خوردم. ولی شب را زیاد بیدار شده، عبدالله میرزا هذیان می گفت. پریشان خیالم را پریشان نموده.

صبح روز شنبه ۲۳ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، عمل و بنا آمدند سرکار و دلاک از هر دو ساقدان گفتم حجامت نمودند. عبدالله میرزا خون گرفتند. پیرمردی آمد که من خواب دیدم می روم به زیارت کربلا. مرا برگردانیدند گفتند برو خدمت حاج میرزا منصور یک خروار نمک بگیر. سی شاهی دادم او رفت. ملا عبدالرحیم از شهر آمده، پاکتی از آقا میرزا محمود آورده بود از تهران، کاغذی مفصلی مشروحی. الحمدالله به سلامت می باشند. یک کله قند از برای ما [۲۷] تعارف آورده. آقا حسین تاجر نمک فرنگی دیروزی خواست از من کاغذی به آقا میرزا کریم خان نوشته، نمک هم دادم بردند. کاغذی هم به آقا میرزا ولی مجتهد نوشته، به احوالپرسی دادم رعیت برد. گفتم یک لقمه نانی آوردند، خوردم. نیم ساعتی خوابیده، چند نفر از طارم آمدند گندم بخرند. قاطر هم داشتند. خواستم بخرم، گندم بفروشم. معامله ما نشد. رفتند. من هم رفتم سر بنا و عمل. غروب جواب کاغذها را از کرسف آوردند. بالای بام نماز خواندم. عبدالله میرزا را آوردند بالای بام. خیلی ناخوش است. خداوند شفا بدهد انشاءالله. متحیر مانده ام، نه طبیبی نه دوائی، چه کنم. تاریکی تنها نشسته، همه در مشق جنون. شام آوردند. چند لقمه خورده، خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۴ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، حضرات گندم خر قاطر فروش آمدند. دو ساعتی با آنها سرکله زده، باز معامله مان نشد. قهرا رفتند. من هم تنها بودم. جواب کاغذ فرج الله خان سرتیپ را نوشته، ملا عبدالرحیم و ملا علی اکبر آمدند. دو ساعتی صحبت نموده، اشعار فارس بروجردی را دادم به کتاب روزنامه بنویسد. قیصی آوردند. چند دانه خورده، بابابیگ و کندخدا عبدالرحیم آمدند. پنج تومان هم پول آورده، مشتری گندم را برداشت برد به قلعه جوق. ما هم لقمه نانی خورده، در اتاق را بسته، هرچه خواستم بخوابم خوابم نبرد. برخاسته، سماور خواستم آوردند. چایی خورده، نمازی خوانده، تا نیم ساعت به غروب مانده برخاسته، رفتم سر بنا و عمل. وقت غروب بابای قصاب از شهر آمد. از برای من مرد آورده بود که فلان آقا گفتند از اصائلو بفرستید سوار بیاید [۲۸] برای ضبط املاک. نماز

خوانده، دراز کشیده بودم. رعیتی را آوردند که باید برود به کوندرق و مال بدهد، نمی‌دهد. گفتم قدری چوب زدند، رفت. ملاعلی اکبر باباییگ آمدند. بودند. شام خواستم آوردند. خورش آلبالو بود. چونکه خودم دیدم آشپز آلبالو را به رعیت داده بود، هسته را برمی‌آوردند، من هم رغبت نکردم بخورم. چند لقمه نان پنیر ماست خوردم. خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۲۵ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. قدری خاک شیر با نبات و یخ میل نموده، دادم عبدالله میرزا خورد، تا عمله بنا آمده سرکار از شهر خیار آورده بودند. به حکم استخاره دو عدد مغز خیار دادم به عبدالله میرزا خورد و غذا را هم گفتم یک جوجه کباب کردند، دادند نهاری آوردند. من هم چند دانه مغز خیار خورده با ماست، بعد خوابیدم. ساعتی از خواب برخاسته، آخوند خوئینی وارد شد که من روضه خوانم. آمد نشست. چایی خوردند. من نمازی خوانده، دو نفر سیدی آمدند از اهل قشلاق. شاهسون‌ها از باب توقع بودند. چایی خوردند. هر نفری هزار دینار دادم، رفتند. رفتم بالای بام پیش بنا و عمله. بعد از ساعتی صورت تلگرافی نوشته، با پاکتی از برای حاج شیخعلی صراف دادم به باباییگ، رفت مادآباد از آنجا رعیتی به شهر فرستد. تیر اتاق را انداخته، مغرب شد. نماز خواند. آخوند روضه‌خوان خوئینی روضه خواند به الام. بعد شام آوردند. پنج هزار دینار به آخوند روضه‌خوان، رفتند خانه آخوند ملاعلی اکبر بخواند. من هم خوابیدم. صبح زود...

صبح روز سه شنبه ۲۶ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، آخوند ملا [۲۹] عبدالرحیم آمد که برود به دهات برای آنکه شخصی ناخوش بوده است خواسته است. بعد آخوند ملاعلی اکبر با روضه‌خوان آمدند. چایی خوردند. ملاعلی اکبر را گفتم اشعار آقا سید باقر دزفوری را تخلص به آشفته در کتاب روزنامه بنویسد. مشغول نوشتن شد. من رفتم سر بنا و عمله. دو ساعتی آنجا بودم. آخوند روضه‌خوان، ملارضا رفت به مادآباد. وقت نهار شد. لقمه نانی آوردند، خوردم. ساعتی خوابیدم. از زیادی خیالات درست خوابم ننموده، برخاسته، امروز ماشاءالله هوا بسیار بسیار گرم است. چایی آوردند. خورده، نماز خوانده، روزنامه خود را نوشته، روز را شب نموده، نماز خوانده، شام را گفتم زودتر آوردند. خوردم. خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۷ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، بنا عمله رفتند سر کار. من رفتم حمام. دو ساعتی در حمام بوده، برآمدم. لقمه نانی خورده، خواستم بخوابم. خوابم نبرد. مشغول تحریر شدم از برای حاج شهاب‌الملک و شتردار و چند نفر دیگر. تا الی مشغول بودم. خسته شدم. رفتم بالای بام. نمازی خوانده، وقت عصر باباییگ کاسه عسل داده بود. پاکتی فیاض بروجردی نوشته بود از زنجان به خمسه آمده است. شام را زود خورده، باد زیادی آمد. مرا خواب برد، خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۲۸ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، آصف برادر کدخدای قلعه جوق را گفته بودم بیاید. آمد. مالی و پولی دادم. [۳۰] پاکت‌ها را دادم روانه شهر نمودم. او رفت. کاغذ مفصلی به آقا میرزا کریمخان نوشته، دادم به رعیتی برد. خودم رفتم سر

بنا و عمله. ساعتی آنجا بودم. کار آنها را راه انداخته، کدخدای قلعه جوق آمد. چند قطعه جوجه، ماست، قیصی و پول قیمت گندم را آورد. قدری قیصی خورده، حساب کدخدا را روشن نموده، قبض اقباض نموده، او رفت. لقمه نانی خورده، غوره آورده، قدری آش غوره پخته بودند. خوردم. گفتم از برای شب مسمای غوره درست نمایند. ساعتی خوابیده، برخاسته، رفتم بالای بام. مطبخ خراب می کردند. خشت گل نداشت. بنا بیکار ماند. عمله‌ها رفتند خاک غربال نمایند. نماز خوانده، چایی خورده، رفتم بالای بام. بنا مرخصی گرفت، رفت به کرسف. مغرب شد. نماز خوانده، چند نفر رعیت آمدند عارض شدند که از گندم‌های ما کرسفی‌ها به دزدی چیده‌اند، برده‌اند. ملاعلی اکبر آمد. آنها را روانه نموده، رفتند صبح بیایند کاغذ بنویسم. شام آوردند. خوردم، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲۹ [ذیحجه الحرام]

از خواب برخاسته، بعد از نماز کاغذی به آقا میرزا کریم نوشته، دادم ببرند به قیدار. چایی خوردم. امروز بنا نیست ولی عمله آمده مشغول کار و خاک غربال کردن شدند و گل ساختن، از برای آمدن بنا فردا معطل نشود. بابایگ آمد. حاج شیخعلی کاغذی نوشته جواب [۳۱] تلگراف نیامده، متحیر ماندم. بازوی چپ من بسیار درد می‌نماید بدون جهت. سرانگشت‌های من به مثل دست خواب رفته کسل شده است. حقیقت مضطرب و خیالم پریشان شده است. (...) از حرارت دانستم. قدری آش آبغوره خورده، دو ساعتی خوابیده، از خواب بیدار شدم. کسل بوده، چایی خورده، نماز خوانده، دو خوشه غوره کباب کردند با نمک خوردم. مغرب بشقاب خیار تعارف آوردند. هزار دینار انعام دادم. بابایگ و ملاعلی اکبر بودند. هوا بسیار سرد شد. باد زیاد آمد. با داشتن عبا باز سردم بود. شام آوردند. رشته پلو خورش غوره بود. خوردم. اکتفا به لحاف و کتان نکرده، گفتم جاجم آوردند. انداختم روی لحاف. خوابیدم.

صبح روز جمعه غره شهر محرم الحرام سنه ۱۳۱۰

برخاسته، دیشب خودم رویت هلال را نموده، نماز خوانده، چایی خوردم. نماز اول ماه را خوانده، رفتم سر بنا و عمله. روی دو اتاق را پوشانید. امروز معقول کار از پیش می‌رود. الحمدلله هوا خوب است. با وجود اینکه در آفتاب ایستاده‌ام سوزی نبود. کدخدا قیصی آورد. چند دانه خوردم. اگرچه بد است ولی بهتر از قیصی قلعه جوق، قیصی خود اینجا بود. آمدم به میان اتاق. بیکار بودم. روزنامه خود را نوشتم. قدری کتاب مطالعه نمودم. دو نفر از اهل بیجار آمدند سوار که ما می‌خواهیم نوکری سردار نماییم. ساعتی بودند. اسم رسم خودشان را گفتند. من باب یادداشت نوشته، آنها رفتند. لقمه نانی [۳۲] آوردند، با خیارماست خورده، ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، خبر آوردند شاهسوندها از طایفه نصرالله بیگ آمده به سر اراضی قراقوش چادر زده‌اند، خرابی می‌نمایند. کاغذی از برای رئیس نوشتم. گفتم جار بزنند، جمعیت جمع بشود، بروند از سر اراضی آنها را بیرون نمایند. اگر شد خودم هم سوار شده بروم. چه فردا شود فکر فردا کنیم. باد زیادی آمد. رفتم بالای بام سر بنا و عمله. بعد از مغرب نماز خوانده، ملاعلی اکبر هم بود. تا یک ساعت از شب رفته بالای بام بودم. باد زیادی آمد. بسیار بسیار سرد شد. نتوانستم طاقت آوردن. آمدم پایین میان اتاق. شام خورده، جاجم دیگر گفتم بردند. دو جاجم با لحاف انداخته، خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲ [محرم الحرام]

برخاسته، جمعیت اهل ده جمع شدند، رفتند به سروقت شاهسون‌ها، شاید از آن زمین بکوچانند ولی خیال حواسم⁷⁷³ پریشان است. خداوند عاقبت را به خیر بیاورد، فسادى نشود. دستم درد می‌کند. حالت خوشی نداشتم. ساعتی عبا را به سر کشید خوابیدم. آقا میرزا محمدعلی آدم رئیس هفته قبل آمدند، رفتند (...) میان شاهسون‌ها، مراجعت کردند. کاغذ مختصری به جهت اطلاع رئیس نوشتم، دادم رفتند. تنها نشسته، همه را در خیال داشتم چه شود. زیاد زیاد مضطرب بودم. خدا نکرده مفسده برپا نشود. لقمه نانی خورده، ساعتی خوابیده، شش به غروب مانده آصف از شهر آمد. رضا قلیخان پسر محمودخان پاکتی نوشته بود که آسوده خاطر باشید [۳۳] از صدارت عظمی. گرفته شد. از برای عمیدالملک فرستادیم که متعرض این املاک نباشد. از این جهت آسوده خاطر شدم. بعد از ساعتی کدخدا با رعیت رفته بودند. مراجعت نمودند. الحمدالله نزاع نشده بود. شاهسون‌ها را کوچانیده بودند. خیلی مشغوف شدم. از این چیز آسوده خاطر شده، ملا عبدالرحیم آمد. چند دانه خیار آورد. مقنی کوندرق آمد. سه تومان دادم رفت. غروب رفتم بالای بام. ملا علی اکبر یک قهوه سینی آلوچه داده بود. هزار دینار به آدمش دادم. چند دانه خورده، هوا سرد شد. آدمم اتاق. قدری چیز نوشته، شام خواستم. آوردند. خورده، رفتم بالای بام خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۳ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، بنا مشغول کاهگل‌مالی اتاق شد. من هم دو ساعتی پیش بنا و عمله بودم. بابابیگ آمد. پیغام دادم از برای میرزا محمد خان بنویسد به شهر که خانه‌شان را بدهند به ما. چند شبی در شهر بمانم، شاید شب چهارشنبه را بروم خدمت آقا میرزا محمد خان، از آنجا به شهر بروم. بابابیگ رفت. من لقمه نانی خورده، خوابیدم. برخاستم. پیش بنا و عمله بودم. نواب اسدالله میرزا از شهر کاغذی نوشته بود. در جوفش پاکت حاج مسعود بود. الحمدالله از سلامتی بچه‌ها آسوده شدم. کاغذ مفصلی از برای آقا میرزا کریمخان نوشته، دادم بردند به یوسف خان سرتیپ. کاغذی نوشتم به اولاد محمود خان در فقره ملک کوندرق. به ملا علی اکبر شرح مفصلی گفتم. [۳۴] جواب نوشت. خودم مشغول جواب کاغذ حاج مسعود شدم. دو ورق کاغذ نوشتم. تا یک ساعت نیم از شب رفته مشغول بودم. نماز خوانده، رستم فراش را مامور نمودم برود به کوشتین و آنجه و مامقان خرمن‌ها را بردارد. خیالم این است بابابیگ را روانه کوندرق و کهریز نمایم از برای برداشتن خرمن. تا چه شود. شام خواستم آوردند. خورده، رفتم بالای بام خوابیده، الحمدالله هوا بسیار خوب بود.

صبح روز سه‌شنبه چهارم [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، ساعتی سر بنا و عمله بودم. بابابیگ آمد. پاکت آقا میرزا حسن را آورد. از قزوین فرستاده‌اند. ده ورق کوچک کاغذ را سیاه نموده، روزنامه حسابی نوشته، مدتی آنها را خوانده، نان ماست خیار خوردم. خواستم بخوابم، از زیادی رفت آمد نگذارند بخوابم. برخاسته، گفتم سماور آوردند. مفرش را بستند. اسباب‌ها را جمع‌آوری نمودند. چایی خورده، مال‌ها را درست نمودند برویم امشب به مهرین‌آباد خدمت آقا میرزا محمد خان،

⁷⁷³ در متن: «هواسم»

از آنجا به شهر برویم. تا چه شود. سه ساعت و نیم به غروب مانده سوار شدیم و در دو ساعتی رسیدیم به مهرین‌آباد. یک نفر روضه‌خوان بود. با برادرانش چایی حاضر بود. در میان چادر خوردیم. نقل نمودند سیف‌الله خان را دیدیم می‌رفت به قراقوش از برای ضبط املاک. گفتم همان اخبارات چند روز قبل است. مغرب رفتم به میان قلعه. بالاخانه بود. بعد از نماز مغرب [۳۵] رعیتی آمد. کاغذی آورد که سیف‌الله خان با پنج سوار آمده است و حکم آورده است. اوقاتم تلخ خیالم پریشان، چه کنم. ناچار نوشتم از برای رعیت قراقوش راه ندهید، جواب بگویید. شب را در میان برج خوابیدم ولی گرم بود. خیالات زیاد تا همه شب بیدار بودم.

صبح روز چهارشنبه ۵ [محرم الحرام]

برخاستم. چایی خورده، کاغذ رعیت قراقوش را دادم رفت. بابابیگ هم آنجا بود. او را روانه کردم. رفت خودم سوار شده به سمت شهر ولی حالتی نداشتم. آب زیاد خورده بودم. معده مغشوشی داشتم. چهار ساعت از دسته گذشته وارد اوغول بیگ. یک ساعتی هم مال‌ها را درست جا به جا نموده، خانه بسیار بدی بود. ناچار منزل نمودیم. یک ساعتی خوابیده، برخاستم. یک قطعه جوجه کباب کردند. خوردم، با سه عدد مغز خیار. چایی گفتم آوردند. خورده، نمازی خوانده و حالت تنهایی خیالات زیاد معلوم است چه قسم است. برخاسته، رفتم به میان باغی کنار نهر آبی. رعیتی قیصی می‌فروخت. بچه‌های رعیت را جمع، نفری یک شاهی گفتم قیصی به آنها دادند. رفتند. پنجاه نفر شد. نماز مغرب را خوانده، رفتم منزل. بالای بام جا انداختند. مهتاب بود. آبگوشت مرغ پخته بودند. گفتم آوردند. یک جوجه‌ای خورده، خوابیدم. نصف شب دلم درد گرفت. برخاسته، بیرون رفته، مجددا خوابیدم.

روز پنج‌شنبه ۶ [محرم الحرام]

قبل از آفتاب [۳۶] برخاسته، چایی حاضر بود. نماز خوانده، چایی خورده، استاد اسدالله طبّاح را فرستادم رفت شهر از برای آنکه خانه تهیه ببیند، حاضر باشد، ما معطل نشویم. بعد از ساعتی ما سوار شدیم. نزدیک شهر اسدالله آمده بود. منتظر ما بود. از کنار شهر رفتیم خانه میرزا محمد خان. سه ساعت از دسته روز پنج‌شنبه ششم محرم الحرام وارد شهر زنجان شدیم⁷⁷⁴. قلیانی کشیده، گفتم سرکه انگبین آورده، قدری خورده، نان پنیر خیار سرکه انگبین آوردند. خوردم. آدم‌ها را فرستادم به میان شهر از برای خرید برنج میانه قلیان و بعضی کارها. خودم ساعتی خوابیده، برخاسته، سماور آوردند. نمازی خوانده، چایی خورده، به تعاقب اسدالله میرزا فرستادم. نبودند. رفتم به میان عمارت دیدن عمیدالملک. جمعی از اجزا حکومت وزیر و پسرانش حاجی مشیر میرزا هاشمخان رضا قلیخان آمدند. احوالپرسی فرمودند. یک فنجان چای دو قلیانی کشیده رفتیم عمارت پایین. مجلس روضه از غروب شروع نمودند بخواندند. جمعیت کسبه آمدند در میان حیاط ما. در میان اطاق هشت نفر اجزا بودند. در دو ساعتی ختم شد. شام مردم را دادند، رفتند. بعد شام ما را آوردند. چهار مجموعه دو پلو دو چلو بود. هفت هشت دوری خورش شام خوردیم. ساعت سه و نیم از شب رفته متفرق شدیم. آمدیم با اسدالله میرزا منزل پیشخدمت عمیدالملک. میرزا کریمخان هم آمد. نیم ساعتی نشسته، ما نماز خواندیم. آنها رفتند. ما خوابیدیم.

774 حاشیه فهرست‌نویس: «زنجان»

صبح روز جمعه هفتم [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، نماز [۳۷] خوانده، میرزا علی اصغر خان وزیر با رضا قلیخان خیرالله خان مامور قزوینی میرزا حسین خان آمدند. چایی خوردند. دو سه ساعتی نشستند. میرزای پستخانه میرزا بزرگ بود با اسدالله میرزا. گفتم نهار آوردند، خوردیم. من هم صورت تلگرافی نوشته، دادم از برای حضرت والا سردار بزنند. ساعتی خوابیده، برخاستم. رفتم حمام نزدیکی. حمام بسیار سرد بدی بود ولی خلوت بود. جز من و حمامی کسی دیگر نبود. توی آب رفته، برآمدم. آمدم منزل. نماز خوانده، چایی خوردم. مشغول تحریر شدم. شب را هم من بودم اسدالله میرزا. در ساعت سه شام خوردیم. در چهار خوابیدیم. آدم وزیر آمد. حکمی از جناب عمیدالملک آورد، اشخاصی که به دهات رفته‌اند برگردند. انعامی به آدم وزیر دادم.

صبح روز شنبه ۸ [محرم الحرام]

برخاسته، چایی خوردیم، مشغول کاغذنویسی تهران. روز حرکت چاپار است. قدری خیار خریدند. خوردیم. خوب خیار دارد. وقت نهار شد. گفتم نهار آوردند، چلو پلو خیار ماست. قدری خوردیم. بعد از ساعتی خوابیدیم. برخاسته، رعیت کوندرقی آمد. کاغذی به یوسف خان سرتیپ و یکی دو تا هم به رعیت‌ها نوشته، دادم برد. آقا سید حسن آمده بودند. چایی خوردند. ما هم کاغذهای پستخانه را دادیم بردند. نیم ساعت به غروب مانده با اسدالله میرزا برخاسته، رفتیم گردش منزل اسدالله میرزا، از آنجا تا میدان. جواب تلگرافی که به سردار نموده بودم آمد. معلوم می‌شود در شهر تشریف دارند. جواب زدند بایست جواب نوشته شود. آمدیم منزل. نقل نمودند حاجی [۳۸] مشیر آمده بود، ما نبوده‌ایم، رفته بودند. آقا سید علی محمد شیخ موسی آمد. بودند. شب کاغذی از برای مظفرالدوله نوشته، جوابی نوشته بودند. شام آوردند. من میل نداشتم. دو لقمه‌ای خورده، خوابیدم. امشب بسیار بسیار بد شبی بود. گاهی ابر، گاهی باران، به اختلاف بود. بی‌خوابی به سرم زد. نیمه شب برخاسته، رفتم بیرون. حالت خوشی نداشتم. باز خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۹ [محرم الحرام]

برخاسته نمازی خوانده فیاض بروجرودی آمد دو قلیانی کشیده چایی خوردم گفت مجلس روضه دارم رفت من هم کاغذی به وزیر نوشته تلگراف را دادم بردند اصلا نیک غلام که جلودار بود آمد که دو سه ماه است من در شهر سرگردانم از دست من کسی عارض شده است و حال اینکه دروغ می‌گوید من خبر داشتم خدمت عمیدالملک آمده است نوکر شده است ظاهراً سابق هم در این اداره بوده است به هر صورت همه رفتند آب دوق خیار تهیه دیده خوردیم خوابیدیم از خواب برخاسته حالت خوشی نداشتم بعد از صرف چایی وقت غروب رفتم در خانه شب عاشورا بود مجلس روضه خدمت عمیدالملک بود تا ساعت سه نیم از شب رفته آنجا بودیم بعد از روضه شام خوردیم آمدیم خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۱۰ [محرم الحرام]

روز عاشورا برخاسته، بعد از نماز زیارت عاشورا خوانده، صدای دسته بلند شد. با اسدالله میرزا میرزا رفتیم در خانه خدمت عمیدالملک. دو ساعت نشسته، چند دسته آمدند، رفتند. قمع‌زن‌ها بد [۳۹] قمع زده بودند. دلم یک

قسمی شد. حالت خوشی نداشتم. آمدم. لقمه نان پنیر خورده، خوابیدم. از خواب برخاسته، چایی خورده، رفتم خانه مظفرالدوله مجلس روضه عمیدالملک. جمعی در آنجا بودند. بعد از روضه عمیدالملک ما نشستیم. غروب شد. برخاسته، رفتیم خانه شیخ الاسلام. حاجی مشیر وعده گرفته بود و در میان اطاق نشسته. خیلی گرم [بود]. هفت هشت نفر روضه خواندند. در ساعت چهار از شب رفته آمدم منزل. دو ساعتی بیدار بودم. خوابم نمی‌برد.

صبح روز سه‌شنبه ۱۱ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. رفتم منزل آقا حسین خان اندرون. یک فنجان چایی خورده، به اتفاق رفتم خانه رضا قلیخان. در آنجا هم یک نفر چایی خورده، دو قلیانی کشیده، آمدم منزل. جمعی آمده بودند، رفته بودند. میرزا هاشمخان اصالبو. بعد پسر میرزا بزرگ خان یوسف خان سرهنگ توپخانه است آمد. میرزا هاشمخان فرستاد تخته را آوردند. با اسدالله میرزا مشغول بازی کردن شدند. صدراطبا آمدند. میرزا مهدی خان پیشخدمت عمیدالملک آمدند. وقت نهار شد⁷⁷⁵. نهار آوردند. چلو داشتم. نهار خوردند. اسدالله میرزا باخت. من بازی کردم، نباختم. چایی خوردم. برادر وزیر آمد. پیغام از وزیر آورد و گفت. جوابی شنید. مقصود آن بود باید تعارف به عمیدالملک بدهید. همه رفتند. نمازی خوانده، مشغول تحریر شدم. نماز [۴۰] مغرب را خوانده، در ساعت دو فیاض بروجرودی آمد. من هم تحریر نمودم. شام آوردند. خوردم. به ملاحظه خوابیدن روز شب را خوب خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۲ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، نماز قرآنی خوانده. فیاض چایی خورد، رفت. من هم رفتم حمام. می‌خواست زنانه بشود. سلمانی هم نبود. از بس که کثیف بودم رفتم حمام. به تعاقب دلاک فرستادم آمد. سرکیسه مختصری نموده ولی بد دلاکی نبود. هرچه بود گذشت. برخاسته آمدم منزل. مشغول تحریر از برای تهران شدم. اصلاً بیگ آمد. استدعا نمود توسط از برای او به عمیدالملک نمایم. شرح مختصری نوشته، دادم به خودش برد. سرهنگ ذخیره آمد به دیدن ما. ساعتی نشست. پسر حاجی ملاحسنعلی آقا میرزا محمد ولی مشرف آمد. نشستند. نهار آوردند، خوردم. آنها رفته، من خواستم بخوابم. خوابم نمی‌برد. ساعتی دراز کشیده، خیال می‌نمودم. برخاسته، نماز خوانده. شخص قزوینی هست کاسب، دو تومان سه هزار دادم تنباکو بخرد. پسر آقا میرزا محمد علی میرزا علی اکبر با پسر حاج ملا حسنعلی و حاج ابوالقاسم مقدم آمدند. چایی خوردند.

سرهنگ ذخیره یک دوری شاتوت از برای ما فرستاده، نگاه داشتم صبح بخورم. مغرب شد. همه رفتند. نمازی خوانده، از قزوین نواب اکبر میرزا تلگراف مجانی کرده بود به احوالپرسی. شرحی جواب نوشتم. بیکار بودم. کاغذ مفصلی به آقا میرزا کریمخان رئیس نوشته، شام خواسته، آوردند. خوردم. خوابیدم. حالت خوشی نداشتم. شب را سه مرتبه از خواب برخاسته، رفتم بیرون. معده من مغشوش بود. برهم خورده، حالت خودم را ندانسته، مگر اینکه روز قبل وقت عصر کوچه‌ای رسیده و چند دانه قیصی خوردم. [۴۱] روز را هم وقت نهار خیار زیادی با نان پنیر خوردم. ظاهراً از آن جهت باشد.

775 حشو «نهار شد»

صبح روز پنج شنبه ۱۳ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، وضو ساخته، رفته پیش مال‌ها. کاه خریده بودند، گفتم ببرند امروز قدری بگردانند. آمده، نمازی قرآنی خوانده، چایی خوردم. رعیت کوشتین آنجه آمده بودند، جوجه ماست آورده، قدری هم تنخواه. پول را دادم بردند تحویل وزیر دادند. با یک بره آمدند. چند نفری رفتند. نهاری خورده، خوابیدم. برخاسته، حاجی مشیر با یکی دو نفر آمدند. چایی⁷⁷⁶ خوردند. بعد جهانگیر خان حسین خان سرتیپ آمدند. خیرالله خان هم تا مغرب بودند. آقا میرزا کریمخان کاغذ نوشته بودند. جوابی نوشته، کاغذی هم به رعیت‌ها نوشته، بعد از مغرب فیاض آمد. من حالت خوشی نداشتم. شام جوجه پلو داشتم. خوردم. خوابیدم.

صبح روز جمعه ۱۴ [محرم الحرام]

برخاسته، برنجی خریده، دادم رعیت‌ها ببرند به ده. قبض رعیت را دادم رفتند. شیخ الاسلام پیرمرد با برادرش و پسرش که حالیه شیخ الاسلام او است آمدند. چایی خورد. آقا میرزا محمد خان باباییگ از ده آمدند. بودند. نهاری خوردم. آنها رفتند. ما خوابیدیم. از خواب برخاسته، نمازی خوانده، چایی خوردم. حالت خوشی نداشتم. احوال منقلب بود. گفتم سیب آورند، سیب شربت درست [۴۲] نمایند، بخورم. حاجی مشیر میرزا هاشمخان آمدند. بعد از مغرب آقا حسین خان با جهانگیر خان آمدند. بازی کرده، دو تومان بردم. هشت هزار انعام دادم. من برخاستم. حسین خان با میرزا هاشمخان بازی کردند تا وقت شام. شام آوردند. خوردند. همه متفرق شدند. من خوابیدم. فیاض هم بود.

صبح روز شنبه ۱۵ [محرم الحرام]

برخاسته، چایی خوردم. صدرالحکما جمعی آمدند. دو ساعتی بودند. سرهنگ ذخیره آمد. مشغول بودند. من خوابیدم. فرستادم به بازار. قدری خریدند. اسباب اسب خریدند. آنها رفتند. نماز خوانده، چایی خوردم. بی حالت افتاده بودم. فیاض آمد. مغرب شد. کوچک آقا یک بره از برای ما فرستاده بودند. دو هزار انعام دادم. آنها هم رفتند. بعد از ساعتی شام آوردند. خوردم. خوابیدم. نصف شب برخاسته، دیدم در اتاق چراغ می‌سوزد. رفتم چراغ را خاموش نموده، دیدم عبدالله نیست. رفتم سر طویله. از سوراخی نگاه نمودم دیدم دو نفر زن در آنجا است. اوقاتم تلخ خیالم پریشان. آدم ولی خوابم نبرد. باران آمد. رختخواب خود را از تخت برچیده، در جلوی ایوان انداخته، مدت‌ها بیدار بودم. ساعتی خوابم برد. قبل از آفتاب...

روز یکشنبه ۱۶ [محرم الحرام]

برخاسته، وضو گرفته، دو عدد چوب از درخت چیده، [۴۳] عبدالله را خواستم. دادم کول گرفتند. چوب زیادی زده، نفتکش را دادم به دستش داده از عمارت بیرون نمودم برود قزوین. بعد مهتر را آوردم. به آن چوب زیادی زدم. آدمم اتاق. چایی خوردم. آبی که داروی قی گفته بود طبیب خوردم. احوال قدری منقلب شد. قی نکردم. به تعاقب صدرالحکما فرستاده، آمد. دو فنجان آب گرمی خوردم. انگشت زده، قدری قی کردم. فراش تلگرافچی آمد

⁷⁷⁶ حشو «چایی»

سرتیپ می‌خواهد این جا بیاید. گفتم حالتی ندارم، وقت عصر و یا فردا تشریف بیاورند. نخود آب پخته بودند. قدری خورده، یک دست فعل کرد. دو ساعتی خوابیده، برخاستم. چایی خورده، دو عدد جاجم خریدم در پنج تومان نیم. چهار تومان هم زین یراق خرید. با اسدالله میرزا نشسته بودم، صحبت می‌نمودیم ولی هیچ حالتی نداشتم. امروز احوال را بر هم زد. شب را قدری جوجه پلو خورده، خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۱۷ [محرم الحرام]

برخاسته، رفتم منزل میرزا علی اصغر خان وزیر. سماور آوردند. یک فنجان چای خوردم. دوی جوش آوردند. خورده، رفتم منزل میرزا حسین خان جهانگیر خان. ساعتی آنجا نشسته، اسب آوردند. سوار شده، رفتیم باغ. حاجی مشیر و جمعی بودند. میوه زیادی گوجه خیار خورده، نهار آوردند. زیاد خوب تدارک دیده بودند. نهار خوردم. بازی کردند. یک تومان جهانگیر خان باخت. وقت عصر سوار شدیم با یوسف خان و سرهنگ ذخیره اسدالله میرزا بود یوسف خان. شب را ماندیم. شام خوردم. [۴۴] برخاسته، قدری کاغذ نوشته، رفتم بازار با حاجی ابوالقاسم. دو تومان خرید نموده، دو سه ساعت در میان بازار بودم. رفتم حجره قزوینی، نوه حاجی رسول. شکر نان پنیر خیار طالبی خریدند، خوردم. آمدم منزل. زین العابدین خان سرهنگ آمده بود. آمدند^{۷۷۷} منزل ما. رضا قلیخان برادر عمیدالملک با چند نفر آمدند منزل ما. تا یک ساعت از شب رفته جمعی بودند. آنها رفتند. من قدری کاغذ نوشته، شام خواستم. فیاض اسدالله میرزا بودند. شام خوردم. خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۸ [محرم الحرام]

برخاسته، کاغذجات تهران را نوشتم. جاجم با یک تخته جل آب از برای معاون الملک فرستادم چاپار ببرند. حاجی ابوالقاسم آمد. کاغذجات را تمام نموده، به اتفاق برخاسته، رفتیم بازار به مغازه حاج شیخعلی. دو ساعتی در آنجا نشسته، برخاستم. رفتیم بازار. قدری کاغذ پاکت خریده، رفتم حجره قزوینی. فرستادم چلوکباب آوردند، با خربزه خوردم. ده دقیقه خوابیدم. حاجی را فرستادم چایی خریده، برداشته، آمدم منزل. پیغامی از جانب مظفرالدوله رسید. ناچار شده کاغذ مفصلی نوشته، قدری سرکه انگبین خوردم. چایی آوردند. نماز خوانده، دادم حاجی سفارشی نماید. یک ساعت نیم به غروب مانده بود. اسدالله میرزا آمد. به اتفاق رفتیم خدمت عمیدالملک، رسیدن ما و آمدن ایشان از اندرون. [۴۵] رفتیم اتاق. خرد خرد جمعیت آمد. فرمودند باز حکمی از دیوانخانه آمده است. حسب الامر مشهدی سردار (...) مستاجر دهات وقفی به تقویت حکومت دهات را ضبط نماید. تا نیم ساعت از شب رفته بودیم. برخاسته، آمدم منزل. فیاض در خانه بود. صورت تلگرافی نوشته، شاید فردا تلگراف نمایم. گفتم شام آوردند. خوردم. خوابیدم.

صبح روز پنجشنبه ۲۰ [محرم الحرام]

برخاسته، وزیر آمد. چایی خورد، رفت. سرتیپ تلگرافخانه میرزا بزرگ خان آدم علاالدوله سرهنگ رفته، زین العابدین خان آمدند. سرکه انگبین آوردند. خوردند. سرتیپ رفت. سایرین ماندند. نهار خوردند. بازی کردیم

^{۷۷۷} حشو «آمدند»

تا وقت چایی. نماز خوانده، چایی خوردیم. رفتیم خانه میرزا بزرگ خان به روضه. تا نزدیک غروب آنجا بودیم. برخاسته، رفتیم خانه. یوسف خان سرهنگ مخزن زین العابدین خان میرزا هاشمخان آمدند. مشغول بازی شدند. شام آوردند. خوردیم. ساعت پنج آمدیم خانه. خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۲۱ [محرم الحرام]

برخاسته، چایی خوردیم. با حاجی ابوالقاسم رفتیم بازدید آقا سید حسن حاجی عبدالمکارم آمدند با جمعی. چایی خوردند. بعد از رفتن آنها امانتی خودمان که از بروجرده آورده بودند با سند همدان گرفتیم. آمدیم منزل. سهم السلطنه شاتوت داده بود. با بره خوردیم. خیار طالبی خربزه از خانه مظفرالدوله آورده بودند. علی نقی خان اصلو آمده بود. قدری نشست. رفت. فیاض آمد. گفتم نان پنیر آوردند با خیار ماست طالبی. خورده، خوابیدیم. [۴۶] برخاسته، کاغذی نوشتم. چایی خوردیم. نماز خوانده، رفتیم خانه سرهنگ ذخیره به روضه. دو ساعتی در آنجا بودیم. آمدیم منزل. زین العابدین خان آمد. تا ساعت سه از شب رفته مشغول تحریر بودم. شام خوردیم. رفتیم بخوابیم. خیالات زیاد هرچه می‌کردم بخوابم خوابم نبرد. تا اذان صبح بیدار بودم.

صبح روز شنبه ۲۲ [محرم الحرام]

ساعتی خوابیده، برخاستم. رفتیم حمام. مشتمالی کرده، برآمدم. آقا میرزا هاشم خان یوسف خان آمدند سر حمام، از من وعده گرفتند بیایند خانه ما. رفتیم خانه. کاغذاتم تمام کرده، امانت بسته بیگ را به جهت وکیل الدوله، جاجم بیگ را به جهت حاج ملک التجار، با جل اسب بود. زین العابدین خان آمد. قلیانی کشیده، رفتیم خانه میرزا هاشمخان. جمعی آمده بودند. عمارت عالی خوبی درست کرده ولی ناتمامست. اما خوب عمارتی است الحق. چایی خوردیم. من رفتیم میان اتاق. مشغول تحریر شدم. کاغذ قزوین را هم نوشته، حاجی ابوالقاسم آمد. پاکت و امانت ها را دادم برد چاپارخانه. حاج مشیر و جمعی آمدند. مشغول بازی شدند. نهار آوردند، خوردیم. من یک ساعتی خوابیده، برخاستم. نمازی خوانده، چایی خوردم. خواستم بروم، نگذاشتند. بعد از مغرب حاج میرزا علی اکبر پسر وزیر آمد. شب را هم بودیم ولی آن اجماع رفتند. شام خوردیم. در ساعت پنج از شب رفته متفرق شده، آمدیم خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲۳ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. [۴۷] حاج ابوالقاسم آمد. برخاسته، رفتیم خانه آقا میرزا ولی. حاج اشرف الملک آمد. چایی خوردیم. دو ساعتی بودیم. برخاسته، رفتیم. در بین راه آدم حاج مشیر را دیدیم. رفتیم حمام. دو قلیانی کشیده، سرکه انگبین آورده، خوردیم. من برآمده، رفتیم حجره حاج شیخعلی صراف. ساعتی آنجا نشسته، گوشواره را گرفتیم. برخاسته، رفتیم تلگرافخانه. یاور ذخیره با یوسف خان یاور توپچی بود. اسدالله میرزا بود. پلو آبگوشت بود. خوردیم. رفتیم اتاق دیگر. ساعتی خوابیده برخاستم. چایی خورده، رفتیم خانه سرهنگ ذخیره به مجلس روزه. جمعیت زیاد بود. تا مغرب آنجا بودیم. برخاسته، آمدیم منزل. کاغذ قزوین آمد. حاج

مسعود نوشته بود که در بادکوبه⁷⁷⁸ گویند حاج رشتی با زن فرنگی در عاشورا کاری کرده، هر دو به هم چسبیده‌اند. پادشاه امپراتور نوشته تلگراف کرده هر دو را زهر بدهید، بکشید. هر دو را زهر داده‌اند مع هذا نمرده‌اند و من جمله⁷⁷⁹ نوشته‌اند حضرت والا سردار مرخصی گرفته، رفته است به زیارت مشهد مقدس. ماندم متحیر یعنی چه، حیران سرگردان. خیالم به جایی نرسید. شام آوردند، خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۲۴ [محرم الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. می‌خواستم سرکیسه نمایم. دیدم یک نفر دلاک پیرمردی است و چند نفر مشتری. دیدم معطل خواهم شدن، ناچار برآمدم. نعمت‌الله خان حاجی ابوالقاسم بودند. چایی خوردیم. آنها رفتند. زین‌العابدین خان که فراشباشی بود آمد. نشست. صحبت نمود، رفت. بعد سرهنگ مخزن با لشکر نويس کردستانی آمدند. سرکه انگبین خوردند. قلیانی کشیده، نقل نمودند دختر مظفرالدوله مرحوم شد. آدمی فرستادیم، [۴۸] رفت. آمد. گفت بلی مرحوم شده است. جمعی هم هستند. ما برخاسته، با اسدالله میرزا رفتیم. دیدم جز از نوکرهای خودش کسی دیگر نیست. آقا میرزا محمد ولی بود. در اتاقی نشسته، قلیانی کشیدیم. گفتند نمرده است. برخاسته، آمدیم منزل. نهار بادمجان با طالبی خوردیم. ربع ساعتی خوابیده، پنج ساعت و نیم از دسته گذشته مرا بیدار نمودند. نعمت‌الله خان آمده است. می‌گوید دختر مظفرالدوله تمام شد. دیگر مرا خواب نبرد. برخاسته، وضو گرفته، نمازی خوانده، گفتم سماور آوردند. چایی خوردیم.

با اسدالله میرزا رفتیم خانه مظفرالدوله. سهم‌السلطنه جمعی بودند. قرآنی خوانده، چند قلیانی کشیده، قهوه خورده، برخاسته، رفتم منزل⁷⁸⁰. میرزا حسین خان جهانگیر خان حاج ملاباشی جمعی بودند. یک فنجان قندآب با آب لیمو خورده، مغرب آمدم منزل. نماز خوانده، تلگراف صدراعظم رسید خطاب به عمیدالملک، املاک خمسه سردار را چرا توقیف کرده‌اید، اگر توقیف کرده‌اید رد نمایید حسب‌الامر تا به مرافعه بروند. اگر قراری شد حکمش داده خواهد شد. تلگرافی هم از قزوین اکبر میرزا زده بود به احوالپرسی. حاجی مسعود می‌گوید بیایید. دیگر ماندن شما فایده ندارد. جوابی به ایشان نوشتم دو روز دیگر خواهم رفت به دهات به سر املاک. کاغذی هم به سرتیپ تلگرافخانه نوشتم (...). تلگرافی بنویسند بدهند، مبدا حکومت این تلگراف را به من رد ننمایند. کاغذی به سهم‌السلطنه نوشته، جوابی نوشته فردا صبح خواهم آمدن خدمت شما. شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز سه شنبه ۲۵ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته رفتم حمام سرکیسه نموده برآمدم سهم‌السلطنه [۴۹] آمدند آقا سید حسن آمدند چایی سرکه انگبین خوردند مدتی نشستند رفتند ما هم برخاستیم رفتیم خانه مظفرالدوله سهم‌السلطنه هم آمدند قلیان و قهوه صرف شد قرآنی خواندند وقت نهار شد رفتیم اتاق دیگر نهار خوردیم بعد برخاسته با سهم‌السلطنه تا نیمه راه ها به ملاحظه ما پیاده آمدند آن وقت خداحافظی نموده ایشان رفتند ما آمدیم منزل (...). بود خوابیدیم. دو سال بود که محترم نشده بودم اوقات تلخ برخاسته با اسدالله میرزا رفتم حمام بازار میرزا تقی را در میان حمام دیده صحبت

778 حشو «کوبه»

779 حشو «من جمله»

780 حشو «منزل»

نموده برآمدیم منزل آقا شیخ محمد قیداری بودند چایی خورده نماز خوانده یک ساعت به غروب مانده رفتیم خدمت عمیدالملک تا ساعت دو از شب رفته در آنجا بودیم آمدیم منزل مظفرالدوله کاغذی نوشته آمد و عده گیران که فردا بیاید مجلس روضه است جوابی نوشته بردند نماز خوانده شام خواسته آوردند خوردیم خوابیدیم

صبح روز چهارشنبه ۲۶ [محرم الحرام]

برخاسته، دو ساعتی از روز گذشته با اسدالله میرزا رفتیم خانه مظفرالدوله. جمعی بودند، حاج عبدالکام، مجتهد عمیدالملک، سهم السلطنه، شیخ الاسلام آمدند. ختم را چیده، روضه خواندند. نهار آوردند. صرف شد. بعد از نهار نیم ساعتی بعضی رفتند. ما هم آمدیم منزل. خوابیدیم. برخاسته، چایی خورده، رفتیم بازار. قند خریده، از زرگر تسبیح و گوشواره را گرفته، مغرب آمدیم منزل. آقا مهدی تاجر قزوینی آمدند. قدری نشست. قلیانی کشیده، رفت. آدم وزیر آمد. پیغام آورد که عمیدالملک تعارف می‌خواهد. جواب گفتم صبح خود شما بیایید اینجا، با شما صحبتی بشود. فیاض آمد. شام آوردند. [...] 781 خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز پنجشنبه ۲۷ [محرم الحرام]

برخاسته، نماز و قرآنی خوانده، از کوندرق رعایا کاغذ نوشته بودند. کاغذی به یوسف خان سرتیپ نوشته، جواب آنها را هم نوشتم، دادم بردند. آقا میرزا هاشم‌خان سرتیپ تلگرافچی یوسف خان سرهنگ یک بره داده بود. خودش هم آمد. سرهنگ مخزن رضا خان آمدند. چایی خوردند. دو ساعتی بودند. بعد رفتند. فیاض آمد. طالبی خریده، نهار آوردند. بادمجان بود. خوردیم. خوابیدیم. از خواب برخاسته، چایی آوردند. خوردیم. سهم السلطنه کاغذی نوشته به و عده‌گیران. نوشته از میرزا هاشم‌خان پونزده تومان پول قرض خواستم. حواله داده آدمش بدهد. فرستادم آدمش را پیدا نکردند، امروز نشد. وقت عصر با اسدالله میرزا رفتیم گردش. در میان مدرسه نشستیم تا مغرب. برخاسته، رفتیم تلگرافخانه. سرتیپ بالای بام بود. ما هم رفتیم آنجا. چایی آوردند. خوردیم. قدری دوی جوش خورده، یک ساعت از شب رفته آمدیم برویم از پلکان، پایم پیچ خورد. به زمین خوردم. آمدیم منزل. پایم درد زیاد می‌کرد. خاکستر و نمک بستم. بعد از شام خمیر روغن چراغ نمک بسته، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲۸ [محرم الحرام]

برخاسته، به تعاقب شکسته‌بند فرستادم. قصابی بود. آمد. قدری پایم را در میان آب گرم شست، مالید. زردی تخم‌مرغ با نمک مالید. میرزا هاشم‌خان و جمعی آمدند. به اصرار مال درست کردند. سوار شدیم، رفتیم باغ حاج علیقلی صراف. جمعی بودند. خوب تدارکی دیده بود. میوه زیادی، همه چیز بود. نهار خوبی آوردند. خوردیم. قدری بازی کردیم. چایی خوردیم. مال آوردند. سوار شدیم. آمدم [...] تلگرافخانه. صورت تلگرافی نوشته، دادیم. قدری طالبی و خیار آوردند. خوردیم. رفتیم بالای بام. صدای شادیانه آمد که در بادکوبه در روز عاشورا تاجر رشتی با زن فرنگی نزدیکی نموده، خداوند عالم هر دو را به هم چسبانده، هر کاری کرده‌اند از هم باز نشده‌اند.

781 این صفحه و صفحه بعد که در اینجا با علامت [...] نشانه‌گذاری شده است، شماره صفحه ندارد ولی متن آن در ادامه روزهای پیش است.

زهر داده‌اند کار نکرده، به دریا انداخته غرق نکرده⁷⁸². در رشت و تبریز همه جا چراغانی نموده‌اند. امروز هم اینجا شادیانه می‌زدند. شب را هم چراغان⁷⁸³ نمودند. خلاصه رفتیم خانه سهم‌السلطنه. روضه‌خوانی بود. طلاب زیادی بود. چایی آوردند. روضه خواندند. شام آوردند. پلوچلو همه چیز بود. آوردند، خوردیم. بعد از صرف قلیان و قهوه برخاسته، آمدم منزل. پسران حاج میربهاءالدین آمدند منزل ما. نیم ساعتی نشستند. شکایت از میرزا کریم خان داشتند. بسیار حرف زدند، رفتند. ما خوابیدیم. چایی زیاده خورده بودم. بی‌خوابی کشیدم.

صبح روز شنبه ۲۹ [محرم الحرام]

از خواب برخاسته، بعد از صرف چایی قلیان نقل نمودند نواب ابوالفتح میرزا دیشب به چاپاری آمده است. با اسدالله میرزا رفتیم خانه ایشان بودیم. نهار خورده، از احوالات تهران پرسیده، بعضی اخبارات نقل نمودند. نوشتنی نیست. نهار خورده، خواستم بخوابم. سرهنگ ذخیره جعفر قلی آقا آمدند. برخاسته، با او مشغول بازی⁷⁸⁴ شدیم. دو ساعتی [۵۰] چایی خوردیم، رفتیم تلگرافخانه. تا الی مغرب آنجا بودیم. از صدراعظم تلگرافی رسید خطاب به عمیدالملک که فلانکس در سر دهات سردار است، امورات او را منظم نموده، برود. دادم سرتیپ تلگرافی برد خدمت عمیدالملک. ما رفتیم خانه. ابوالفتح میرزا حسین خان سرتیپ میرزا علی اصغر خان وزیر آمدند. سرتیپ تلگرافی مراجعت کردند. لشکر نویس آمد. جمعی شدند. مشغول بازی شدند. هرچه خواستم بروم، نگذارند. تا الی اذان...

صبح روز یکشنبه سلخ [محرم الحرام]

برخاسته، حاج اشرف الملک آقا میرزا ولی صدرالحکما حافظ صحه آمدند. مدتی بودند. چایی خوردند. بعد بنده یک اشرفی خدمت صدرالحکما نیاز نمودم، به ملاحظه آنکه دو سه مرتبه به عیادت بنده آمده بودند. با اشرف الملک رفتیم درب خانه عمیدالملک. خلوتی بودند. مدتی سوال و جواب نمودیم. بعد جمعیت زیاد آمدند. یک سند شصت تومان نوشته، مهر کرده، دادم خدمت عمیدالملک برای پیشکشی. برخاستم، آمدم منزل. اگر قبول نمایند. لقمه نان پنیر طالبی خورده، خوابیدم. برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. ذرت چند دانه آوردند بودند. برشته نمودند. خوردیم. دو پسران ملانصیر روضه‌خوان قزوینی با فیاض آمدند دیدن ما. قلیانی کشیدند. کاغذ به جناب عمیدالملک نوشته، دادم بردند. خودمان رفتیم گردش تلگرافخانه و در مدرسه نشستیم. [۵۱] بعد از مغرب آمدم منزل. بودیم شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه غره شهر صفر المظفر

برخاسته، رفتم حمام میان آب. برآمده، بعد از ساعتی رفتم خانه یوسف خان. پسر میرزا بزرگ خان توپچی جده‌اش مرده بود. مجلس روز آخر ختم بود. شیخ الاسلام مجلس ختم را چیده، جمعی بودند. نهار آوردند. خوردیم. بعد از نهار یوسف میرزا شاهزاده که رئیس توپچی‌ها شده، حاج مشیر ما را برداشته رفتیم باغ. باغ خوبی دارند

⁷⁸² حاشیه فهرست‌نویس: «اگر خبر راست بوده و به هم چسبیده‌اند، دست طبیعت با این عاشق و معشوق خیلی کمک کرده و مدت جماع را امتداد داده تا هر دو کیف حسابی نمایند و از حرق و غرق هم ایمن بوده و آسیبی به وجود ایشان نرسیده»

⁷⁸³ در متن: «چراغان»

⁷⁸⁴ حشو: «مشغول بازی»

در کنار شهر. هندوانه طالبی انگور آوردند. چایی خوردیم. بودیم تا بعد از مغرب. ما رفتیم خانه سهم السلطنه. آنها نشسته، مشغول بازی شدند. جمعیت زیاد بود. شاهزاده ابوالفتح میرزا رفت خانه میرزا اصغر خان وزیر. جمعی آنجا بودند. من میل نکرده، نرفتم. آمدم منزل. خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه دوم [صفرالمظفر]

برخاسته، رفتم حمام بازار. میان آب رفته، بر آمدم. حجره حاجی شیخعلی صراف مدت‌ها نشسته، رفتم تلگرافخانه. ساعتی نشسته، برخاسته، آمدم منزل. اسدالله میرزا فیاض بود. نهار خوردیم. خوابیدیم. برخاسته، مشغول تحریر شدم از برای خراسان و تهران. آقا میرزا بزرگ خان که از جانب علاالدوله رئیس فوج است آمدند اینجا. چایی خوردند. تا یک ساعت از شب رفته او رفت. من مشغول تحریر شدم. [۵۲] در ساعت سه از شب رفته شام آوردند. خورده، خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۳ [صفرالمظفر]

برخاسته، حاج شیخعلی آقا شیخ محمد قیداری آمدند. دو قلیانی کشیده، رفتند. ما هم رفتیم خانه میرزا هاشم خان. روضه‌خوانی بود. جمعیت در اتاق دیگر بود، ما جمعی در اتاق دیگر بودیم. روضه خواندند. به مردم نهار دادند، خوردند. رفتند. بعد از برای ما نهار آوردند. الحق خوب تهیه تدارکی دیده، نهار خوردیم. بعضی متفرق شدند. اسبی را به لاطری گذارند به چهل و شش تومان. به اسم یک نفر برآمده من پنج هزارش را حق گرفتم از بابت آنکه کاغذ لاطری را من می‌خواندم. بعد جمعی هم متفرق شدند. آنوقت بنای بار آش گذارند. ما هم بودیم. تا وقت عصر چایی خوردیم. بنا شد بیاییم با آن جمعیت. به منزل گفتم یک بره کشتند، مجموعه پلو درست نمایند. آمدم منزل. نماز خوانده، حاج مشیر ابوالفتح میرزا میرزا هاشم خان میرزا حسین خان سرتیپ دو سرهنگ با اجماعی آمدند. شب را جمعی بودند. الحمدالله بر همه خوش گذشت. تا ساعت هفت از شب رفته بودند. بعد متفرق شدند. رفتند. ما خوابیدیم. دو ساعتی...

صبح روز پنج‌شنبه ۴ [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، چایی خوردیم. روزنامه خود را نوشته، آقا میرزا ولی‌الله مجتهد کاغذی نوشته بودند. جواب نوشتم. بردم خدمت عمیدالملک، از آنجا بردم بازار. قدری کار دارم تا چه شود. رفتم خدمت عمیدالملک. یک ساعتی نشسته، رفت حمام بازار. بر آمدم. دکان ساعت‌ساز نشسته، ساعت را دادم بسازد. آمدم منزل. اسدالله میرزا فیاض آمدند. از شب چلو مانده بود. نهار خوردیم. خوابیدیم. برخاسته، سیاهه [۵۳] میرزا عبدالله را نوشته، چایی خورده، رفتم بازار. ساعت را داده بودم بسازند. دو هزار دادم ساعت را گرفته، رفتم پستخانه منزل میرزا بزرگخان. چایی آوردند، خوردیم. پاکتی حاج شهاب نوشته بود. مفصل مشروح خوانده، رفتم مدرسه. حاج ابوالقاسم فیاض آمدند. هندوانه طالبی خریده، خوردیم. آمدم منزل. مشغول تحریر شدم. شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۵ [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. صابونی زده، پیراهن زیرجامه عوض نمودم. رفتیم خانه میرزا هاشم خان. جمعیت جمع شدند از اجزا در خانه و غیره. روضه خواندند. نهار آنها را دادند، رفتند. بعد نهار ما را آوردند. همه چیز بود ماکول خوب خوردم. جمعی رفتند. جمعی آمدند. یوسف میرزا پستخانه میرزا حسین خان سرتیپ و تلگرافچی با شاهزاده تلگرافچی مشغول بازی شدند تا وقت عصر عصرانه آوردند. خوردند. یک ساعت به غروب مانده متفرق شدیم. آمدم منزل. نماز خوانده، یکی دو کاغذ متفرق نوشته، میرزا هاشم خان آمده، عمیدالملک را آورد. دو ساعت نیم از شب رفته رفت. ما شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۶ [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، چایی خورده، مشغول تحریر شدم. دو ساعت از دسته گذشته رفتیم خانه میرزا هاشم خان. آنجا بودیم. بعد از روضه نهار خوردیم. ربع ساعتی خوابیده، برخاستم. یک فنجان چایی خورده، رفتم خانه ابوالفتح میرزا. به اجماع یک فنجان چایی خورده، قلیانی کشیدیم. ابوالفتح میرزا سوار شده، رفت به چاپاری به تبریز. ما رفتیم⁷⁸⁵ در خانه منزل آقا میرزا حسین خان سرتیپ چایی خوردیم. با آقا حسین خان مشغول بازی شدیم. جهانگیر خان آمد. تا ساعت دو و نیم از شب رفته آنجا بودیم. آمدم منزل. میرزا علی اکبر پسر آقا میرزا محمد علی هم همراه ما بود. باباییگ هم آمده بود. شام آوردند، خوردیم. آنها رفتند. ما خوابیدیم. امشب هوا گرم بود. من هم چایی زیاد خورده بودم. خوابم نمی برد و خیالات هم قوت گرفته بود. [۵۴] جانی می‌کنم تا اینکه...

صبح روز یکشنبه ۷ [صفرالمظفر]

برخاسته، قالدناق⁷⁸⁶ را از ده آوردند. زین یراق را درست کردند. کاغذی از برای قزوین نوشته، بچه امان را بسته ببرم بازار، بسپارم سر مکاری، بدهند ببرند قزوین. تا چه شود. رفتم تلگرافخانه قلیانی کشیده، اسدالله میرزا رفت حمام. من رفتم بازار حجره مشهدی مهدی قزوینی در آنجا بود. ارخالق زیرارخالق از برای خودم خریده، دادم خیاط بدوزد. تنباکو و یک سماور خریده و از بازار بعضی اسباب لازم سفر گرفتند. من رفتم تلگرافخانه. نهار خورده، قدری برخاسته، قدری شطرنج و تخته بازی کردیم. با سرتیپ چایی خوردیم. نماز نخوانده بودم. من رفتم حمام. نمازی خوانده، برآمدم. رفتم به میان مدرسه. تا مغرب آنجا بودم. آمدم منزل. پاکت حضرت والا سردار رسید با احکامات حضرت اجل صدراعظم رسید. یکی خطاب به خودم، یکی به آقا میرزا کریم خان، یکی به صارالملک. بسیار خوشحال شده، یوسف خان سرهنگ آمد ساعتی نشست. طالبی آوردند، خوردیم. او رفت. هوا امشب خوب است. باد زیادی می‌آمد. شام آوردند، خوردیم. بعد فیاض آمد. خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۸ [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، رفتم به حمام. وزیر از حمام برآمده، سر حمام سهم السلطنه وارد شد. با ایشان تعارفی نموده، آمدم منزل. نماز خوانده، [۵۵] چایی خوردم. از میانج⁷⁸⁷ ابوالفتح میرزا تلگراف کرده به همه آشنایان. دادم

⁷⁸⁵ حشو «رفتیم»

⁷⁸⁶ قالدناق: زین اسب

⁷⁸⁷ دهی از دهستان انگوران بخش ماه نشان شهرستان زنجان

بروند خدمت میرزا هاشم خان. حساب عبدالله را نوشته. باباییگ بیست تومان پول قرض نموده به نوکرها و از بابت اخراجات داد. رفته بازار حجره کربلا مهدی. قدری خرید نموده، اسدالله میرزا فیاض آمدند. دو هزار دادم کباب چلو خریدند، نهار خوردیم. با اسدالله میرزا رفتیم منزل آقا حسین خان سرتیپ چایی خوردیم. رفته تلگرافخانه. ساعتی در آنجا نشسته، من رفته حمام. نمازی خوانده، از آنجا رفته مدرسه. تا مغرب آنجا بودم. آمدیم منزل کدخدای کهریز. با او سوال جواب نموده، شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز سه‌شنبه ۹ [صفرالمظفر]

برخاسته، رفته حمام. صابونی زده، برآمدم. نعمت‌الله خان و چند نفر آمدند. چایی خوردند. رفته خانه میرزا بزرگ خان. چایی شربت آلبالو آوردند. خوردیم. از آنجا رفته خانه آقا میرزا محمدعلی رئیس پستخانه. چایی حاضر بود. یک فنجان چایی با ترشی خورده، هندوانه طالبی میوه آوردند، خوردیم. یوسف خان بود. نهار آوردند. ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، رفته بازار کاغذ و پاکتی خریده، با طاقه شال قهوه سینی نقره ملیله را دادم به آقا محمد مهدی تاجر قزوینی امانت پیش او باشد. دو تومان نیم از بابت حسابش دادم، آدم منزل. گفتم مال‌ها را درست نمایند. اسدالله میرزا فیاض بودند. نماز خوانده، یک فنجان چایی خورده، میرزا هاشم خان کاغذ نوشته بود. جواب نوشته، نعمت‌الله خان هم بود. با میرزا ابوالفتح سوار شدیم، رفتیم از بیرون شهر نعمت‌الله خان را برگردانده. باباییگ [۵۶] و دو نفر از آدم‌های آقا میرزا محمدخان همراه بودند. دو ساعت از شب رفته وارد اوغول بیگ علیا که دو دانگ مال یوسف خان سرهنگ است در عمارت او وارد شدیم. چند نفر توپچی مال یوسف خان بودند. خیلی انسانیت نمودند. قلیانی کشیده، نمازی خوانده، من خوابیدم. شام نخوردم. خسته بودم. حالت خوشی نداشتم.

صبح روز چهارشنبه دهم [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، مال‌ها را درست نمودند. بنه را از پیش روانه نموده، رفتند آنجه. خودمان هم سوار شده، رفتیم. در بین راه‌ها کدخدای مامقان آمد آه ناله گریه از دست رستم. رد شدیم. امروز هوا بسیار گرم بود. نزدیک آنجه رعیت‌ها خبردار شدند. رستم با آقا سید علی محمد شیخ موسی آمدند. نزدیک آنجه قربانی کردند. رعیت‌ها آمدند احوالپرسی نمودند. بسیار خسته بودم. دوق خورده، قدری خوابیدم. برخاسته، لقمه نانی خورده، باز خوابیدم. برخاسته، چایی آوردند. مشغول تحریر شدم. تا ساعت سه چهار از شب گذشته شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۱ [صفرالمظفر]

آقا سیدعلی محمد رفته و در مراجعت یک بره از برای ما تعارف آورده بود. گفتم نگاه دارند، ببرند به شهر. چایی خورده، مشغول تحریر شدم. از برای شهر کاغذ می‌نوشتیم. آقا میرزا محمد خان با پسرش آمدند. صحبت نمودیم. نهار آوردند، خوردیم. خوابیدیم. از خواب برخاسته، چایی خوردیم. آقا میرزا محمد خان رفت. من هم رفته به سر خرمن. گردش کردیم. مغرب آمدیم. نماز خوانده، [۵۷] نقل نمودند سیف‌الله خان گفته است از برای من حکم آمده است من بروم قراقوش، فلان‌کس را جواب بگویم. کاغذی به آقا میرزا کریم‌خان نوشته با سواد احکامات قاصد گرفتم، دو هزار انعام دادم وقت سحر بروم خدمت آقا میرزا کریم‌خان. کاغذها شهر تمام شد. دادم برعیتی

صبح زود یک خروار جو بار کرده، ببرند شهر از برای سرتیپ تلگرافخانه. ساعت خودم را دادم با یک تومان پول از برای اسدالله میرزا، بدهد درست نمایند. کاغذی به آقا میرزا حسین خان نوشته با یک بره ببرند بدهند. شام خوردیم. خوابیدیم. شب آبستن است. تا چه زاید سحر. خیالات زیاد، تا چه خواهد شد عاقبت کار نمی‌دانم. زین گونه با قضا و قدر در کشاکشم / در حیرتم که کار من آخر کجا کشد. خلاصه...

صبح روز جمعه ۱۲ [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، یک مال‌مان زخم بود. بنه را نمی‌برد. خر آوردند، بار کردند. دیر شد. سوار شد رفتیم تا الی مامقان. رعیت قراقوشی می‌آمد. برگرداندم بیایند مادآباد. وقت گذشته، هوا گرم بود. دیگر به میان ده مامقان نرفتم. چند نفر رعیت مامقان آمدند. عرض داشتند. گفتم بیایند مادآباد. نزدیک ظهر بود به مادآباد رسیدیم. بدجایی نیست. هوای خوبی دارد. رعیت‌ها آمدند. قربانی آوردند، کشتند. پیاده شده، رفتم در بالاخانه منزل نموده، آسوده شده. از قراقوش آلو و انگور آورده بودند. قدری خورده، نهار آوردند. سرشیری خوبی بود. خورده، خوابیدیم. برخاسته، چایی خورده، نماز خوانده، کاغذی به ملا علی اکبر نوشتم. تنها بودم. جز فکر خیال کاری نبود. ساعتی از بیکاری تقویم را ملاحظه نمودم. بعد از نماز مغرب و عشا خوابم برد. [۵۸] ساعتی خوابیده، برخاسته، قلیانی کشیده، شام آوردند. خورش آلو بود. خورده، خوابیدم.

صبح روز شنبه ۱۳ [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، رعیت کوندرق کاغذی آورد که شاهسوندها دو سه نفر را با ساچمه⁷⁸⁸ زدند و احشام ما را چاپیدند، بردند، چه کردند مفصل. پدر هرچه رعیت است. هرگز حرف راست از هیچیک نشنیده‌ام. ناچار کاغذی به آقا حسین قزوینی نوشتم گماشته آقا میرزا کریمخان، کاغذ جزئی هم به رعیت دادم. بابابیگ را فرستادم رفت از برای تحقیق مطلب، تا چه خبر رسد. چند دانه آلو خورده، آلوهای بدمزه بود. خیالات زیاد، تنهایی، نه مونس و نه همزبانی. بسیار بسیار سخت و بد می‌گذرد. مسبب‌الاسباب سببی سازد. نهار آوردند. خوردیم. خوابیدیم. برخاسته، می‌خواستم بروم. بابابیگ آمد. خواهش نمود امشب را نروید، فردا صبح بروید. قبول نموده، نماز خوانده، چایی خوردم.

رعیت کوندرق آمد که چهارصد سوار اطراف ما را گرفته‌اند. اوقاتم تلخ شد. کاغذی به آقا میرزا کریم نوشته، دادم ببرد. جواب کاغذ میرزا حسین رسید. دروغ است. رعیت همه را خلاف نوشته است. مجدداً کاغذی به میرزا کریمخان نوشته، ایشان هم کاغذ مختصری به من نوشته بودند که به شهر بیایید. جواب آنها را نوشته، دادم رعیت برد. کاغذی مجدداً به آقا حسین نوشته، سید مهرین‌آبادی آمد از دست پسر آقا میرزا محمد به شکایت که یابو و خر مرا آمده در صحرا دزدیده است [۵۹] برده است از بابت طلب که دارد. کاغذ مفصلی به آقا میرزا ولی نوشته، دادم ببرند. سید پیش من بود. گفتم شام آوردند، خوردیم. سید رفت. من خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۱۴ [صفرالمظفر]

788 در متن: «ساشمه»

از خواب برخاسته، نماز خوانده، سید آمد. چایی خوردم. بنه را از پیش فرستاد. خودم بعد سوار شدم، رفتم. راهش بد بود ولی نزدیک بود. از پیش مهرین آباد رد شدم، وارد کوشتین. رعیت‌ها آمدند جلو. قربانی کشتند. رفته در اتاق کدخدا ولی نشسته از قراقوش انگور سیب خیار آوردند. قدری خورده، مباشر دو دانگی پسران آخوند ملاعلی مرحوم آمد. ساعتی پیش ما نشست و رفت. نهار آوردند. خورده، خوابیدیم. برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، رعیت کوندرق آمد. پاکت‌ها را آورده که من بلد نبودم ببرم پیش میرزا کریمخان، از اینجا قاصد گرفته بفرستم. خالق فراش با بهرام آسیابان آمدند. ظاهر را با ایشان مهربانی نموده، رفتند. وقت عصر سعادت فراش آمد. دو ساعتی سیاهه نوشته، خسته شدم. مغرب شد. نماز خوانده، در حیاط فرشی انداختند. بیکار و تنها بودم. کاغذ مفصلی نوشتم خدمت آقا میرزا کریمخان، دادم به همین قاصد. انشاءالله صبح زود باباییگ خانه همشیره‌اش نزدیک بود. رفت که صبح بیاید. شام خواستم. خورده، هوا خوب بود. در میان حیاط خانه جا انداختم. خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۱۵ [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، نمازی خوانده، چایی خوردم. [۶۰] حالت خوشی نداشتم. مشغول سیاهه نوشتن شدم. سرباز قراقوشی آمد. عارض شد که مرا زده‌اند. بعد دویست انگور آوردند. باباییگ شب رفته بود. مراجعت کرد. کدخدا شکرالله آمد به دیدن ما و یکی دو نفر از سرباز و رعیت قراقوش آمدند. انگور سیب تعارف آوردند. نهار خورده، حالت خوشی نداشتم. خوابیدم. برخاسته از مزیدآباد آقا حسین کاغذ مفصلی نوشته و سرتیپ هم مطالبه مالیات کرده که حواله شده است. شرح مفصلی مشروعی نوشتم از برای سرتیپ و شرحی هم از برای آقا حسین و رحمت الله خان نوشتم، دادم. عجب پدرسوخته می‌باشد. رعیت اجتماعی کرده، آمدند که از ما مرغ و روغن زیادی گرفته‌اند، ما را زده‌اند. اوقات مرا تلخ نمودند. به نوکرها قدری فحش دادم. متفرق شدند. چایی خورده، برخاسته، نماز خوانده، از بس که تحریر نموده بودم خسته شدم. کدخدای قراقوش رفت به خانه‌اش. از شهر خبری نرسید. رفتم میان حیاط. جا انداختند. نماز خوانده، هوا بد نبود. من حالتی نداشتم. تنها بودم. خیال می‌نمودم. شام آوردند. میل نداشتم. قدری از خورش مرغ با چلو خورده، خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۱۶ [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. با دو اسب مال‌ها را درست نمودم. در آنجه به نوکرها سه تومان رسوم داده بودند. رعایای اینجا⁷⁸⁹ آمدند. دو تومان آوردند. خواهش کردند بفرمایید یک تومان را از ما نگیرند. گفتم نگیرند. دادند به نوکرها فیما بین خودشان تقسیم نمایند. وقت سوار شدن [۶۱] سه چهار بچه لخت بود. به هر نفری پنج شاهی دادم. سوار شدم. بین راه رعایای کوندرق جمعیت زیادی آمدند. ربع ساعتی معطل شده، به آنها سوال جواب نموده، رد شدم. آمدم به قراقوشی. ریش سفیدان آمدند. قربانی آوردند. کشتند. پیاده شده، قدری احوالپرسی نمودم. رعایای کوندرق آمدند. کاغذ به آقا میرزا حسین نوشتم. با سرتیپ سوال و جواب از بابت مال‌ها که برده‌اند گرفته رد نماید. آنها رفتند. کدخدای کهریز کاغذ نوشته بود و کاغذی هم نصار الملک نوشته می‌خواهم بیایم خدمت

789 احتمالا منظور «اینجه» است.

شما. او را هم روانه نمودم، رفت. ملاعلی اکبر و ملاعبدالرحیم آمدند. کدخدا عبدالرحیم قلعه جوقی آمد. بیست تومان از بابت صیفی بها پول آورده بود. قبض گرفت سه اصله تیر. و مرخصی رشید خان دادم برود خانه اش. مال دادم رفت.

لقمه نانی خوردم. میل نداشتیم. یک جوجه کباب آوردند، دو دانه طالبی. بد بود. قدری خورده، خواستم بخوابم. درها را بسته، دراز کشیده، آنچه خواستم خوابم نبرد. لابد برخاسته خودم را مشغول چیزنویسی نمودم، گفتم سماور آورند. وضو ساخته، نماز خوانده، چایی خورده، کاغذی از برای سرهنگ مخزن نوشتم که سه قبضه تفنگ بدهد از برای (...). سرباز. چند نفر رعیت آمدند. با آنها سوال جواب نموده، رفتند. مغرب شد. رفتم بالای بام. قدری گردش کرده، فرش انداخته، نشسته، بار زیادی آمد. بعد مهتاب برآمد. هوا خوب شد. تنها بودم. شام آوردند. چند لقمه خورده، خوابیدم. روز خوابیده بودم. زود خوابم ولی وقت سحر بیدار شده، مدت ها بیدار بودم تا خوابم برد. یکی دو مرتبه آب خورده...

صبح [۶۲] روز چهارشنبه ۱۷ [صفرالمظفر]

برخاسته، آمدم پایین. نماز و قرآنی خوانده، چایی خوردم. مشغول تحریر شدم. آقا سید محمد قلعه جوقی آمد. بعد آقا سید بهرام که در قراقوش می نشیند آمد. بودند. مشغول صحبت بودیم. نهار آوردند. می خوردیم. رعیت آنجه به شهر رفته بودند. آمدند. بعضی اسباب خواسته بودیم. مربای انجیل آبلیمو سرکه آوردند. کاغذجات زیاد از شهر آمده از جناب معاون الملک. جواب کاغذ مرا نوشته. حاجی شهاب الملک جواب تلگراف زده اند اگر حکمی لازم دارید گرفته، بفرستم. من می خواستم حمام بروم. نرفته، ناچار نشسته خواب نکردم. مشغول تحریر شده، سماور آورده، چایی خواسته، آوردند. چایی دم کردند. سادات رفتند. آدم یوسف خان سرتیپ آمد از بابت برات حواله بزه شده بود. ساعتی نشست. او رفت. دو نفر دیگر آمدند. برات را آوردند. به آنها هم جوابی گفته ولی آنها شب را نرفتند. ماندند. گفتم جا و منزل بدهند. من مشغول تحریر شدم تا الی مغرب. بعد رفتم بالای بام. در آنجا هم مشغول تحریر شدم. باد قدری اذیت نمود. تا ساعت سه چهار از شب رفته گفتم شام آوردم. از شهر بادمجان آورده بودند. شام خورده، خوابیدم.

صبح روز پنجشنبه ۱۸ [صفرالمظفر]

برخاسته، رفتم پایین. مشغول تحریر شدم ساعتی. چایی آوردند. خوردم. برخاسته، رفتم حمام. زیاد چرک شده بودم. آخوند ملاعبدالرحیم همراه آمدند تا در حمام سرکیسه کرده، از حمام برآمدم. کسل بودم. خواستم بخوابم. پنیر و لقمه نانی [۶۳] خورده، ساعتی دراز کشیده، برخاسته مشغول تحریر شدم. حسین بیگ شاهسون آمد در فقره بردن غله سوال و جواب زیاد نموده، آجودان آدم سرتیپ آمد. در فقره مواجب مدتی با او سوال جواب نموده، میرزای ابوالفتح از شهر آمد. دو نفر از نوکرهای میرزا کریم خان آمدند. شب را ماندند. سر دهات جهان شاه خان می روند. من تا ساعت چهار از شب رفته مشغول تحریر بودم. تمام شد تحریرات من. بابا را با یک نفر سرباز به شهر فرستادم. مبلغ بیست پنج تومان نقد دادم به شهر برند مقروض داده شود. بابابیگ آمد. شام خورده، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۱۹ [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، حساب بابابیگ را نوشته، میرزا ابوالفتح را روانه نمودم برود کهریز، مباشر آنجا بشود خرمن آنجا را بردارد. آدم‌های رئیس رفتند. ملا عبدالرحیم آمد. قدری غسل آورد ولی غسل بسیار بدی بود. به خودش دادم. قدری آلو آورده بودند. خورده، ناهار آوردند. خوردیم. خوابیده، درست خوابم نبرد. از زیادی خیالات برخاسته، گفتم چای آوردند. ملاعلی اکبر آمد. قلبم زیاد زیاد گرفته بود. می‌خواستم یک دو نفر را چوب بزنم. به ملاحظه شب اربعین ساکت بودم. مغرب رفتم بالای بام. فرستادم ملاعلی اکبر را آوردند. صحبت می‌نمود. نمی‌دانم به جهت امشب بود، زیاد دلم گرفته بود. خیلی میل داشتم روضه‌خوانی می‌آمد، روضه می‌خواند، من گریه می‌کردم. راست گفته‌اند گریه کردن هم دل خوش می‌خواهد. ناچار گفتم شام آوردند. خورده، خوابیدم.

صبح روز شنبه ۲۰ [صفرالمظفر]

[۶۴] برخاسته، آدمم پایین. نماز دعای زیاد خوانده، به زیارت اربعین. ملاعلی اکبر آمد. کتاب حدیث آورد معروف به خلاصه‌الخبار. هیچ ندیده بودم. مطالعه می‌نمودم، آجودان آمد. چایی خوردند. گفتم پول جمع نمودند، آوردند. تحویل داده، مبلغ بیست سی تومان قبض از آجودان گرفته، او رفت. وعده دادم در پنجم ماه نو بیاید باقی را بگیرد. من کتاب حدیث مطالعه می‌نمودم. ملاعلی اکبر هم بود. نان آوردند. خوردیم. نیم ساعت به فاصله میرزا محمد قلی سررشته‌دار تشریف آوردند. نهار نخورده بودند. سه نفر نوکر همراه داشتند. نان آوردند. خورده، من رفتم آن اتاق. ایشان خوابیدند. ساعتی برخاستند. چایی حاضر کردند، خوردیم. صحبت نمودیم. وقت عصر چند دانه هندوانه آوردند، خوردیم. رفتم بالای بام. فرش انداخته، نشستیم صحبت می‌نمودیم. آدم سرتیپ یوسف خان آمد مطالبه. سی تومان قبض آورد. گفتم دادم به آجودان. نوکر هم شب ماند تا شام خوردیم، پلو چلو. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲۱ [صفرالمظفر]

برخاسته، نماز و دعایی و قرآنی خوانده، چایی آوردند خوردیم با چند دانه گلابی خورده. جواب کاغذ آقا حسین را نوشته، دادم بردند. یک نفر وکیل یک نفر سرباز آدم میرزا بزرگ خان از شهر آمدند. تلگرافی جناب علاءالدوله زده‌اند میرزا بزرگخان فوراً به فلان کس اطلاع بده، با وجود حکم تلگرافی صدارت اگر ناقصی در کارت هست حکمی بخواهید، فوراً اطلاع بدهید. نهار آوردند. خوردیم. [۶۵] من نشستیم جواب تلگراف و جواب کاغذ میرزا بزرگخان نوشتن. کاغذ مفصلی به جناب علاءالدوله نوشته، دو هزار به آورنده کاغذ تلگراف انعام دادم. بسیار خسته شده، برخاسته، وضو گرفته، نمازی خوانده، چایی خورده، آقا میرزا محمد قلی فرمودند مال‌ها را درست نمودند، بردند. قاصدی که رفته بود خدمت آقا میرزا کریمخان مراجعت کرده، چند کاغذ نوشته بودند. قاصد هم رعیت بود. سه هزار دیگر انعام دادم، رفت به آنجه. آقا میرزا محمد قلی چایی خوردند، رفتند. من هم نماز خواندم.

رفتم حیاط هیزم‌ها را دادم جا به جا نمودند. حیاط را پاک نموده، رعیت‌ها چند نفر آمدند عارض بودند. آنها را هم روانه نمودم. بیرون عمارت تعزیه برآورده بودند. صبر نموده، تعزیه تمام شد. وقت مغرب شد. رفتم بالای بام. نماز خوانده، یک از شب رفته بود فرستادم ملاعلی اکبر بابابیگ آمدند من قدری به کتاب حدیث مطالعه

می نمودم آنها صحبت می نمودند تا شام آوردند، خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم. نصف شب مالها باز شده بودند و عر می نمودند. برخاسته، حضرت را بیدار نمودم. اسبها را بستند. مجددا خوابیدم. امروز دیر بیدار شدم به ملاحظه آنکه روز خوابیده بودم.

صبح روز دوشنبه ۲۲ [صفرالمظفر]

برخاسته، نماز خوانده، قدری سیاهه نوشته، استاد حسن مقنی مامقانی آمد. از بس که سوال جواب نموده اوقات مرا مشغول تلخ نموده، مشغول کتاب شده، کدخدا عبدالرحیم قلعه جوقی آمد. قدری تنخواه از بابت صیفی بهاء آورده، لقمه نانی خورده، خوابیدم. از خواب برخاسته، نجف قلی خان پسر محمود خان شاهسوند مالک کوندرق آمد. از یوسف خان کاغذ آورده بود. داد. خوانده، جواب مفصلی نوشته، دادم رعیتی [۶۶] که به شهر رفته بود ار خالق پیراهن زیر جامه مرا آورده، ولی جواب کاغذهایمانده تا بابا بیاورد. قاصد کوشتینی که به خدمت آقا میرزا کریمخان رفته بود یک ساعت و نیم به غروب مانده بود وارد شد. پاکتی از برای آقا میرزا محمد قلی و برای نصرالله بیگ داشت. من هم شرحی نوشته، دادم بردند. پاکت بزرگی هم برای یوسف خان و آقا حسین داشت. دادم به نجف قلی خان برد. کاغذی به رستم نوشته، دادم رعیتی برد. مغرب رفته بالای بام. نماز خوانده، ملاعلی اکبر آمد. دادم کتاب را قصه ابراهیم و نمرود را خوانده، بابابیگ آمد. شام آوردند. خورده، سیب پخته بودند. من هیچ نخورده، نان ماست خورده، خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۲۳ [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، بابابیگ گندم فروخته بود. پولش را آورد. دو نفر از رعیت آمدند. عرض کردند. باز برخورد مالیده، صبر نموده، به قول سعدالدوله مرحوم گل مالی کرده، لقمه نانی آوردند. خورده، خوابیدم. برخاستم. کدخدا عبدالرحیم آمد. قدری هندوانه و انگور آورده بودند. هیچکدام ماکول نبود. چایی خورده، کاغذی به جناب علاءالدوله نوشته، آقا میرزا محمد قلی رجبعلی نام را فرستاده خدمت شما باشد، خدمت نماید. عجالتا مانده است تا چه شود. برای شخص (...) سه تومان دادم بردند. با کاغذها رفته بالای بام. نماز خوانده، ملاعلی اکبر کتاب حدیث را می خواند. باد زیادی آمد. شام آوردند. خورده، خوابیدم. نصف شب اسبها باز شده بود. برخاسته، مهترها را بیدار نمودم. اسبها را بستند. باز خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۴ [۶۷] [صفرالمظفر]

برخاسته، آدم پایین. نماز خوانده، قرآن می خواندم. علی بیگ نایب که آقا میرزا کریم خان نوشته بودند بیاید اینجا پیش من باشد آمد. با چند نفر سواره و پیاده چایی خورد. منزلی برایش قرار داده، رفت منزلش. رضا علی کدخدای که ریز آمد. مالیات قسط ثانی را آورد داد. قبض گرفت. آدم بابابیگ را هم که بخشعلی نام بود فرستادم به کوندرق. چند نفر شاهسوندها آمده اند. سوال جواب از برای حمل غله می نمایم. اگر رضا بشوند به تهران ببرند، والا ناچارم به قزوین خواهم دادن ببرند. لقمه نانی آوردند. خورده، عمل ما با شاهسوندها قطع نشد. ناچار خوابیدم. برخاسته، ملاعلی محمد رعیت هم از مفسدین بود. گرفتند، آوردند. حبس نمودم. دو سه تومان جریمه گرفته، جمعی را فرستادم خانه علیخان را خراب کردند. تا غروب گرفتار این کار بودم. مغرب رفته بالای بام.

نماز خوانده، ملا عبدالرحیم علی بیگ آمدند. ساعتی نشسته، رفتند. من مشغول نگاه کردن کتاب شدم. شام خورده، خوابیدم. بابا از شهر آمد. جواب کاغذها را در ساعت سه آورد.

صبح روز پنج‌شنبه ۲۵ [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. حکم کردم بردند خانه خالق را خراب نمایند. خبر رسید جمعیت جمع کرده‌اند، نزاع نمایند. خودم رفتم، جمعیت بردم. علی بیگ رجبعلی بیگ التماس کردند. قبول نکردم. بهرام قلی پدر خالق آمد. خودم او را زیاد زدم. با چوب ایستادم. دو بام او را خراب نمودند. تیرهایش را قدری بخشیده و قدری به عمارت آوردم. دو ساعتی در آنجا بودم. آدمم. بعد از ساعتی لقمه نانی خورده، ملاعلی اکبر هم بود. خوابیدم ولی از خیالات خوابم نبرد. برخاسته، چایی آوردند. رستم بیگ آمده بود. پول مالیات را آورده، تحویل گرفته، قسط [۶۸] ثانی را قبض داده، حساب او را پرداخته، رجبعلی بیگ هم بود. آنها رفتند. من نماز خوانده، ملا عبدالرحیم آمد. قدری صحبت کردیم. انگور و گلابی خورده، چند نفر شاهسون آمدند به شکایت از دست رعیت قلعه‌جوقی. تا مغرب گرفتار آنها بودم. رفتند. من رفتم بالای بام. نماز خوانده، مطالعه کتاب می‌نمودم. روز نخواستید بودم. شام را زود خواسته، خورده، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲۶ [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، علی بیگ نایب رستم چند از رعیت‌های مقصر را آوردند. دو ساعتی با آنها سوال جواب نموده، از تقصیر آنها گذشته، رفتند. ملا عبدالرحیم بود. نان آوردند. خورده، رستم بیگ کدخدای آنجه بودند. روانه نمودم. رفتند. خوابیدم. برخاسته، کاغذ مفصلی به آقا میرزا محمد قلی نوشتم. دادم به رجبعلی بیگ محرمانه ببرد برساند، و آقا حسین کاغذ نوشته بودند، جواب آن را هم نوشته دادم برد. چند نفر شاهسون‌ها آمده بودند. چایی خوردند. رفتند. کاغذ مفصلی به حاج شهاب‌الملک نوشته بودم. رعیت از بیچار مراجعت نموده که علیرضا خان رفته است به کرمانشاهان. مغرب رفتم بالای بام. باد زیاد می‌آمد. نماز خوانده، از شدت باد چراغ نخواستم بیاورند. ملاعلی اکبر آمد. صحبت می‌نمودیم. شام خواستم آورند. خورده، خوابیدم ولی نصف شب صدایی آمد. برخاسته، مدت‌ها بیدار بودم.

صبح روز شنبه ۲۷ [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، آدمم پایین. نماز و دعایی خواندم. ملاعلی اکبر آمد. چایی خوردند. مشغول تحریر شدم. اصغر بیگ آمد. آقای رئیس کاغذ نوشته بودند. جواب آن را مفصل نوشته، فهرست قبوضات را نوشته، [۶۹] وارد شدند. مشغول صحبت شدیم. علی بیگ آمد. مغرب شد. باد زیاد می‌آمد بام. رفتم در اتاق نشستم. قدری سیاهه دادم نوشت. شام خوردیم. رفتیم بالای بام خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲۸ [صفرالمظفر]

برخاسته، آدمم پایین. نماز خوانده، اصغربیگ آمد. به اتفاق آقا حسین رفتند به ده آقا میرزا قلی. چند نفر رعیت آمدند عارض شدند. خالق پدرسوخته آمد. باز فضولی نموده، ناچار برخاسته، جمعیت رعیت زیاد شد. گرفتیم آوردیم. بستم به چوب. زیاد چوب‌کاری کرده، کنده زدم. نجف‌قلی خان و بیوگ آقا آمده بودند. نهار خوردند.

کاغذی از من گرفتند، رفتند. من خواستم بخوابم. آنچه کردم خوابم نبرد. برخاسته، یک عدد خربزه بود. قدری خورده، رعیت‌های کوشترین آمدند. عارض شدند. کاغذ نوشته، به آنها دادم. خشنود شده، رفتند. نجفقلی خان هم کاغذ می‌خواست. نوشته دادم. او هم رفت. آقا حسین با اصغر بیگ آمدند. قدری انگور خوردند. اصغر بیگ رفت به کرسف. آقا حسین ماند. عبائی به چهارده هزار خرید برای خلعتی جهت بهرام قلی. دادم حسین برد داد. خالق را هم مرخص نمودم، رفت. مغرب شد. رفتم بالای بام. نماز خوانده، باد زیاد می‌آمد. آمدم به اتاق. کاغذی هم از برای میرزا کریمخان نوشته، شام خواستم. از شهر بادمجان آورده بودند. مسما پخته بودند. شام خوردیم. رجبعلی بیگ آمد. آقا میرزا محمد قلی کاغذ مفصلی نوشته بودند. سه تومان از برای علی بیگ دادم رجبعلی بیگ ببرد بدهد صبح برود. ما هم شام خوردیم. [۷۰] رفتم بالای بام، خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۲۹ [صفرالمظفر]

از خواب برخاسته، آدم پایین. آقا حسین تهیه رفتن را دید. علی بیگ آمد و نشست. گفتم پولش را بدهند، برود. شاهسون‌ها آمدند. یونجه کهنه را فروختم به پانزده تومان به رعیت. پولش را بیاورند بدهند، بروند ببرند. اگر دبه در نیاورند. در آن بین محمد ابراهیم بیگ آمد. از جناب عمیدالملک پاکتی آورده بود. قبوضات مرا دید. ثبت برداشت. آقا حسین رفت. ایشان ماندند. ناهار آوردند، خوردیم. من خواستم بخوابم. از شدت رفت آمد رعیت خوابم نبرد. برخاسته، از قلعه جوق هندوانه آورده‌اند. تمام همه را پاره نموده، بد بود مگر یکی قدری ماکول بود. محمد ابراهیم بیگ آمد. چایی آوردند، خوردیم. خلوت شد. از من خواهش گندم کردم. یک خروار گندم برات کردم. قبول نکرد. بعد خواهش نوکری کرد در پیش من بماند. از رعیت‌های ینگ‌کند آمدند، کاغذ آوردند. تبر می‌خواستند. جواب کاغذ آن‌ها را مفصل نوشته، کاغذی هم به محمد ابراهیم بیگ مفصلاً در جواب خواهش نوشته، دادم بردند. جوابی نوشته، مجدداً شرحی نوشتم. محمد بود. ملاعلی اکبر صحبت می‌کردند. شام آوردند، خوردیم. خوابیدیم. امشب خوب هوایی بود ولی سرد بود. نصف شب هوا سرد شد.

صبح روز سه شنبه غره [۷۱] ربیع‌الاول

از خواب برخاسته، حمام لازم شده بود. آدم پایین. سر و صورت شسته، مشغول تحریر روزنامه شدم. سیدعلی محمد آمد. با سید فقیری چایی خوردند. دیروز رجبعلی بیگ را فرستادم به قلعه جوق از برای جمع‌آوری مالیات. رشید جان⁷⁹⁰ هم در آنجاست. خلاصه غلام (...) آدم زین‌العابدین خان سرهنگ به همراهی محمد ابراهیم بیگ آمده، آمد که ما مرخص هستیم. گفتم بلی. آن‌ها ظاهراً رفتند. می‌خواستم بروم حمام. گفتند آتش حلیم پخته‌اند. گفتم آوردند. یک ساعت خوابیده، برخاسته، رفتم حمام. برآمده، بابابیگ آقا سید بهرام آمدند، چایی خوردند. مبلغ حساب بیست پنج تومان قبض آورده بود. دادند، رفت. جواب کاغذ آقا میرزا محمد قلی را نوشته، رفتم بالای بام. گردش می‌نمودم. دیدم خالق با شاهسونی از نزدیک عمارت عبور می‌کند. پرسیدم گفتند زیاد نام شاهسون است. از بیوک قشلاق آمده است. تیر می‌خواهد بخرد. ملاعلی اکبر بابابیگ آقا سید علی محمد ایستاده بودند. گفتم بروید عمل بابابیگ قطع فصل نمایید. آن‌ها رفتند.

⁷⁹⁰ احتمالاً منظور «خان» بوده است.

من نماز می‌خواندم. صدای تفنگ آمد. داد فریادی بلند شد. احوال پرسیدم. گفتند ملاعلی اکبر را با تفنگ زدند. فرستادم. معلوم شد خالق پدرسوخته زده با ساچمه و (...) زده است. در میان خون می‌غلطد. فرستادم دوا درمان نمودند. آرام گرفت. فرستادم به خانه اسکندر، او را گرفتند آوردند. جمعیت زیادی جمع شده بود. می‌خواست اسکندر فرار نمایند. گرفتیم، آوردیم. خودم قدری چوب زدم. گفتم کنده کردند، به جهت اینکه با خالق اقوام بود و خالق با شاهسون [۷۲] در خانه اسکندر و برادرش صادق منزل کرده بودند. مردم را هم متفرق نمودند. شام خورده، قدری نبات دادم بابابیگ برد بکوبد، به سر زخم بپاشند، ببندند. خودم خوابیدم ولی چند مرتبه بیدار شده، برخاسته نشستم.

صبح روز چهارشنبه ۲ [ربیع‌الاول]

از خواب برخاسته، چند نفر رعیت آمد. مطلبی داشتند. گفتند و رفتند. خیالم این شد انبار گندم را باز نمایم، رعیت گندم را برده، در کوندرق انبار نمایند که شاید در آنجا به مصرف فروش برسد و از برای حمل تهران سهل و آسان باشد. کاغذی به آقا میرزا محمدقلی نوشته، دادم رعیتی برد. ملا عبدالرحیم آمد. صحبت می‌نمودم. آقا سید بهرام آمد، گندم خواست. یک خروار در دو تومانی فروختم. گفتم صبح بدهند. مغرب آن‌ها رفتند. من رفتم بالای نمازی خوانده، دیدم زیاد سرد است. آمدم اتاق. کاغذ مفصلی به جناب حاج شهاب‌الملک نوشته، جواب کاغذ آقا میرزا محمد قلی آمد. شام آوردند. خوردیم. رفتم بالای بام. خوب سرد بود. خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۳ [ربیع‌الاول]

از خواب برخاسته، رعیت‌ها آمدند. بارگیری کردند، رفتند. رعیت‌های مادآباد آمدند. آن‌ها بارگیری کردند. عبدالله را فرستادم برود گندم را تحویل بدهد. مادآبادی‌ها هم رفتند. ملا عبدالرحیم آمد. یک خروار گندم گفتم قیمت نمایند، بدهند به قصاب از بابت قیمت گوشت. خلاصه تدارک ناهار از برای آقا میرزا ولی دیده بودند. نیامدند. آقا سید ابراهیم با ملا عبدالرحیم بودند. ناهار آوردند. مرغ‌پلو، آبگوشت، شیربرنج بود. خوردیم. آن‌ها رفتند از کوندرق چند دانه خربزه و هندوانه نارس آوردند. من درها را بسته، خواستم بخوابم، از شدت خیالات خوابم نمی‌برد. برخاسته، آن خربزه‌ها را خرد نموده، دادم از برای اسب‌ها بردند. قدری هندوانه [۷۳] و انگور خورده، آقا میرزا محمد قلی کاغذ مفصلی نوشته بودند به احوالپرسی و اظهار لطفی. جواب مفصلی نوشته، چایی آوردند. خوردیم. نماز خوانده، قدری سیاهه. نزدیک غروب قلب من بسیار افسرده غمگین نشسته بودم. بعد از مغرب شیخ علی از شهر آمد، کاغذجات از شهر آوردند. خوانده، مشغول نوشتن شدم. فیاض یوسف نام سلمانی در شهر کار می‌کرد. فرستاده بود. آمد. شام خواستم، آوردند. قدری نان بادمجان خورده، رفتم بالای بام. هوا زیاد سرد بود. خوابیدم. جاجیم به روی لحاف انداخته...

صبح روز جمعه ۴ [ربیع‌الاول]

برخاسته، رعیت آمده، بارگیری کرد. قدری دو خروار گندم دادم که ده من روغن بدهند به صغیرهای آقا سید بهرام. ملا عبدالرحیم آمدند. اسدالله آشپز خلاقی کرده بود. خواستم چند دانه به پشت گردن دادم زدند. جراح آمد. فرستادم رفت خانه ملاعلی اکبر معالجه نماید. قدری گلابی و سیب تعارف آورده بودند. دو دانه گلابی خوردم.

از تنهایی کسل بودم. از اسکندر دیروز پنج تومان تعارف گرفته، مرخص نمودم رفت. خودم را مشغول تحریر [کردم]. لقمه نانی آوردند، خورده، رعایای آنچه کوشتین مامقان کوندرق آمدند. بارگیری نمودند به کوندرق ببرند. بعضی بردند، بعضی ماندند فردا بروند ولی از شدت داد فریاد رعیت به جهت بارگیری خوابم نبرد. برخاسته، چایی خواستم، آوردند. قدری خربزه انگور خورده، نماز خوانده، از برای تهران و قزوین و شهر کاغذ نوشته، غروب شد. نماز مغرب و عشا را خوانده، مشغول تحریر شدم. شام آوردند. خورده، رفتم بالای بام. خوابیده.

صبح روز شنبه ۵ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، کاغذی به باباییگ [۷۴] نوشته، رعیت‌ها را بار بردند به کوندرق. چایی خورده، گفتم رخت حمام مرا بردند به حمام بروم قدری حنا بگیرم. یک نفر سوار وارد شد. از اکراد قزوین بود. گفت میرزا کریمخان مرا از صادق خان سرکرده چکنی⁷⁹¹ خواسته، در بست از قزوین برآمدم. دیشب در کرسف بودم. شنیدم شما در اینجا تشریف دارید، آمدم. من نمی‌شناختم. نشست قلبانی کشید. من هم کاغذی از برای آقا میرزا کریمخان نوشتم. آن رفت به خونین⁷⁹²، من رفتم حمام. استاد یوسف تازه آمده، از شهر آمده بود. کیسه کشیده، حنا بسته، ساعتی بودم، برآمدم. به منزل آمده، یکی دو هندوانه بود ولی خوب نبود. ولی خربزه یکی بد نبود. قدری خورده، نان آوردند. نان و گوشتی خورده، ساعتی خوابیده، بقیه رعیت کوندرقی آمده بودند بارگیری نمایند. بار گرفته رفتند.

آقا حسین کاغذی نوشته بود. میرزا حبیب آمد. آن کاغذی نوشته بود. برات چهل تومان از بابت مواجب سرتیپ، حواله به من کرده از بابت مالیات، داده برات را گرفته، حواله به رعیت نموده بدهند. وقت عصر برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، استاد عباد کرسفی که بنا بود آمد. قرار شد فردا که روز یکشنبه است مشغول بناکاری بشوند. زن‌ها گندم پاک می‌کردند از برای آرد کردن. مغرب شد. نماز خوانده، چند کاغذ نوشته، شام خورده، رفتم بالای بام خوابیدم. نصف شب صدای چند تفنگ پی در پی از میان باغ‌ها آمد. خیلی بیدار خوابی کشیده...

صبح روز یکشنبه ۶ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. عمله بنا حاضر بود. رفتم [۷۵] بالای اتاق را خراب نموده، مشغول بناکاری شده، گرد و خاک زیادی بود. تا ظهر بالای بام بودم. کدخدای قلعه جوق قدری هندوانه آورد با انگور. آمدم پایین. با نان خورده، ساعتی خوابیدم. برخاسته، ملا عبدالرحیم آمد. چایی خورده، نماز خوانده، رفتم بالای بام پیش بنا و عمله. تا الی مغرب آنجا بودم. نماز مغرب و عشا را خوانده، گفتند احوال ملا علی اکبر خوب نیست. فرستادم بروند جراح دیگر بیاورند. کاغذجات شهر و تهران را تمام کرده، سرش را بسته، مبلغ ده [عدد به سیاق است گویا] پانزده تومان نقد دادم به شیخ علی نام رعیت. فردا به سلامتی به شهر از برای کربلا مهدی

⁷⁹¹ دهی از دهستان آتش بیک بخش سراسکند شهرستان تبریز
⁷⁹² قصبه‌ای است از دهستان ایجروود بخش مرکزی شهرستان زنجان

تاجر با پنجاه من تبریزی⁷⁹³ آرد هم از برای فتحعلی خان سرتیپ تلگرافخانه دادم ببرد. شام خواستم، آوردند. خورده، رفتم بالای بام خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۷ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، بنا و عمله حاضر شدند. چایی خورده، رفتم بالای بام. دو سه ساعتی در آنجا بودم. آمدم پایین. یکی دو تا هندوانه بود. قدری خورده، میرزا یوسف آدم آقای رئیس آمد. پیاده شد. اسبش افتاد به حالت مردن. دلش درد می‌کرد. خون گرفتند، دوا درمان کردند نمودند. لقمه نان خورده، ساعتی خوابیده، برخاستم. نماز خوانده، چایی خورد، از کوندرق بابابیگ آمد. هفت هشت باز از کوندرق خربزه آورد. تقسیم نمودم به میان رعیت و سرجوقی‌ها. سیدی آمد. اسبی آورد به قیمت هجده تومان. استخاره نمودم از برای خریداری. [۷۶] قفل ترکش هر دو خوب. نخریده، رفتم پیش بنا و عمله. تا الی مغرب مشغول بودیم. تیرهای اتاق را انداختند. مغرب شد. نماز خوانده، سید صاحب اسب هم بود.

یکی دو نفر از سادات آمدند. گندم خواستند. به سید کرسفی بیست تبریزی حواله دادم، رفت گرفت. به دو نفر دیگر عذر آوردم. رجبعلی بیگ مرخصی گرفت، رفت خانه‌اش. با سید در اتاق نشست، قدری چیز نوشتم. گفتم شام آوردند. خوردیم. من رفتم بالای بام خوابیدم. امروز نقل کردند پاهای ملاعلی اکبر آماس کرده. یک نفر رعیت را فرستادم برود جراح دیگر بیاورد. آن پدرسوخته (...) نام جراح دو تومان گرفت، رفت. خداوند شفا بدهد. چه فردا شود فکر فردا کنیم. امروز بس که به بالا و پایین رفته‌ام پاهایم درد می‌کند. زیاد خسته شده‌ام.

صبح روز سه‌شنبه ۸ [ربیع الاول]

برخاسته، آمدم پایین. چایی خورده، حساب بابابیگ را نوشته، دادم رفت. مهدیقلی قلعه‌جوقی آمد. بره آورد. سر اتاق را پوشانده، پله‌کان بام را درست نموده، جراح حسام‌آبادی کربلای عبدالله پسر کربلا کاظم جراح آمد. فرستادم رفت. به سر ملاعلی اکبر دستور العمل داد. اطمینانی دادم که به تو مهربانی خواهم نمود. مشغول معالجه شده، لقمه نانی خورده، نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خورده، رفتم پیش بنا و عمله. یک و نیم به غروب مانده بود بالای بام ایستاده بودم. پنج شش نفر سوار [۷۷] آمدند. فرامرز خان بود. گفتم چایی درست کردند. خوردند. مغرب آمدند بالای بام. جراح هم آمد. ساعتی بودند. فرستادم رفتند منزل. قند و چایی از برایشان دادم. فرامرز خان رفت منزلش. جراح را من نگاه داشتم. گفتم شام از برای آنها بردند. جراح پیش من شام خورده، او رفت منزلش. من رفتم بالای بام خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۹ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، هوا خوب سرد بود. آمد پایین. نماز خوانده، چایی خوردم. رفتم سر بنا و عمله کاهگل اتاق را درست نمایند، تمام شود. در بالام بام بودم. میرزا حبیب آمد. اصرار زیادی کرد که این چهل تومان موجب سرتیپ باقی مانده است، بدهید. اوقات تلخ نمود. از من نوشته گرفت که مالیات دهات چیزی باقی نمانده است.

⁷⁹³ وزنی معادل ششصد و چهل مثقال

وقت نهار ملا عبدالرحیم آمد. فرامرز خان جراح بودند. نهار خوردیم. آنها رفتند. من ساعتی خوابیده، برخاستم. قدری خریزه از کوندرق آورده بودند. خورده، رفتم بالای بام. ساعتی بوده، آمدم. نماز خوانده، چایی خورده، مجدداً رفتم بالای بام. یک مالی آوردند بخرم. خوشم نیامد. فرامرز خان دو مال داشت، آوردند. بد بود. به غروب قهوه سینی انگور آوردند. قدری خورده، مغرب آمدم اتاق. نماز خوانده، سید علی محمد آمده بود. گندم می‌خواست. به رستم بیگ نوشتم پنجاه من تبریزی گندم بدهد. روزنامه خودم را نوشته، گفتم شام آوردند. خورده، سید علی رفت. من هم خوابیدم. من هم رفتم بالای خوابیدم. [۷۸]

صبح روز پنجشنبه ۱۰ [ربیع‌الاول]

برخاسته، آمدم پایین. نماز خوانده، چایی آوردند. خوردم. رفتم به سر وقت بنا و عمله. سر دالان را پوشانید، دریچه را گذارند. دو جفت در از کرسف از خانه آقا میرزا ولی آوردند، اگرچه کهنه بود، بدون چهارچوبه. نجار خواسته، آمد. درست نموده، بنا را آورده، نصف اتاق را کاهگل نموده، جناب حاجی شهاب‌الملک کاغذی نوشته بودند. قلی خان از سوارهای ترک فرستاده بود. خیلی اظهار خصوصیت و آشنایی نموده ولی من خاطر نمی‌آید دیده باشم، اگرچه حاج شهاب‌الملک نوشته‌اند در عربستان هم بود. و صدراعظم نوشته‌اند تصدیق از بنده خواسته‌اند در فرقه نزاع کهلاً⁷⁹⁴ و تزلو با پسران نقی خان. من هم شرح مفصلی از آنچه اطلاع داشتم بیان واقع بود از وضع این صفات و احوالات فتح‌الله‌خان و محمد حسین خان مسوده نموده، دادم بردند. ملا علی اکبر دو صفحه نوشت. مهر کرده، دادم بردند از برای قلی خان، بدهد ببرند تهران، به نظر صدراعظم برساند.

رعیت ینگ‌کندی آمده بود، عرض و مطلب داشت. کاغذی به آقا میرزا ابوالفتح نوشته، دادم برد. امروز گرفتار شدم. درست خواب نکرده، ربع ساعتی اگر خوابیدم. برخاسته، چایی خورده، نماز خوانده، به سر وقت بنا و عمله رفتم. بعد از مغرب و عشا کاغذی به آقا میرزا کریم‌خان سرتیب نوشته، دادم به میرزا یوسف فردا برود و کاغذی هم نوشته دادم به رشیدخان فردا با کربلایی مطلب بروند قلعه‌جوق از برای برداشتن خرمن‌ها. جراح آمد. شام خواستم، آوردند. کاغذجات شهر را خوانده، شام خوردیم. جراح [۷۹] رفت. من هم رفتم بالای بام. عصر دو نفر رعیت با هم دعوا کرده بودند. دو را بستم چوب زده، مرخص نمودم، رفتند. خلاصه...

صبح روز جمعه ۱۱ [ربیع‌الاول]

از خواب برخاسته، آمدم پایین. نماز خوانده، چایی خورده، بنا و عمله آمدند به سر کار. دیروز از قلعه جوق یک (...) هلو آورده بودند. انعامی دادم. رعیت رفت. یکی دو دانه هلو خورده، رفتم سر وقت بنا و عمله. رجبع‌لی بیگ آمد. از جانب فرامرز خان پیغام آورده من می‌خواهم بروم. جواب گفتم به تعاقب تو فرستاده بودم. مدت‌ها به سر بنا و عمله بودم. لقمه نانی آوردند. خورده، رعایای که‌ریز آمدند. بارگیری کرده، کاغذی نوشته، رفتند. خواستم بخوابم. خوابم نبرد. برخاسته، قدری خریزه خوردم. پیش بنا بودم. چایی آوردند. خورده، نماز خوانده، فرامرز خان آمد خداحافظی. تعارف کرده، گفت نوکرم ناخوش است. امشب را می‌مانیم. شب را ماند. غلامی آمد به مطالبه غله دیوان. گفتم حاضر است. بابابیگ آمد. اسب میرزا محمد خان را آورد. خوشم نیامد. قبول

⁷⁹⁴ نام روستائی می‌باشد در بخش بزینهرود، شهرستان خداپنده در استان زنجان.

نکرده، رد کردم. غروب رفتم بالای بام. نماز خوانده، آدمم پایین. پول مالیات آورده بودند. تحویل گرفته بود تومان (...). بعد سیاهه و کاغذ نوشتیم. تنها بودم. شام خواستم، آوردند. خورده، رفتم بالای بام خوابیدم.

صبح روز شنبه ۱۲ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، رفتم پایین. نماز خوانده، چایی خورده، سوال جواب کدخدا و رجبعلی بیگ به طول انجامید. گاهی رجبعلی بیگ قهر کرد. می‌خواست برود. پیغام سلام فرامرز خان آمد. او هم قرار شد او هم بعد از ظهر برود به مطالبه غله. دیوانی آمده بودند. برات آورده بودند. او را هم از سر باز کرده، [۸۰] مباشر دهات آقا میرزا هاشمخان کاغذی نوشته بودند که تتخواه را آقا میرزا هاشم خان داده، شما باید فرع⁷⁹⁵ بدهید. تخته و عده داده بودید، بدهید. شرح مفصلی جواب نوشتیم که من کی گفته بودم میرزا هاشمخان تتخواه را بدهد. انشاءالله غله فروختن کاری خواهم کرد. تخته که و عده داده بودم موجود است، مال بیاورید.

از قلعه جوق هندوانه آوردند. قدری خورده، لقمه نان پنیر آوردند، خوردم. یک ساعتی خوابیده، برخاستم چایی حاضر کردند. خورده، نمازی خوانده، کربلایی مطلب را فرستادم، رفت به قلعه جوق برای برداشت خرمن. بنا هم آن اتاق کوچک را کاهگل می‌کردند. از سجاس آمدند که در جا نبود. ناچار سه نفر نجار اینجا را خبر کردند. در اینجا چوب و تخته دادم تخته بسازند. منزل ندارم، وضع پریشان. میرزا عبدالله تب و نوبه کرد، افتاده. یوسف هم تب کرده، افتاده است. رشید خان را به قلعه جوق فرستادم. وقت عصر رجبعلی بیگ آمد مرا مرخص نماید، بروم. خبر آمده است که ناخوش شده‌اند. او هم رفت. فرستادم بابای پنبه‌دوز هم آمد. با استاد عباد مشغول شدند. تا نیم ساعت از شب رفته چراغ لاله آوردند. روز آوردند. کامگل اتاق تمام کردند، رفتند. من هم نماز خوانده، تنها بودم و بیکار. شرح احوالات خود را از برای آقا میرزا محمد قلی نوشته، فردا اگر کسی رونده شد بدهم ببرند. شام خواستم، آوردند. خورده، رفتیم بالای بام. خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۱۳ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، آدمم پایین. نماز خوانده، چایی آوردند. خورده، بنا مشغول کار شد. من هم رفتم [۸۱] بالای بام. دو ساعتی بودم. در آفتاب چند دانه هندوانه آورده بودند. پاره کردند. قدری خورده، تقسیم میان عمله‌ها نموده، وقت نهار شد. لقمه نانی خورده، خواستم بخوابم. خوابم نبرد. بخشعلی که فرستاده بودم به کوندرق آمد. چهار تومان پول سیاه قیمت کاه را آورده. یوسف کوندرقی آمد در اینجا بماند. بخشعلی را روانه نمودم، رفت. برخاسته، نماز خوانده، آقا سید حمید آلنجه آمد. سید خوبی است. سواد ندارد ولی می‌گویند دعا می‌نویسد و می‌گوید با حضرت عباس فلان کار را بکند مستجاب می‌شود. چایی خورده، پنجاه من گندم گفتم برات بدهند و پنج هزار هم گفتم عبدالله آورد. دستی داد. رفت خانه کدخدا، اسبش را بست، آمد. جراح آمد. غروب قدری انگور خوردند، رفتند به عیادت ملاعلی اکبر. بعد از مغرب آقا سید حمید برگشت. آمد، مشغول صحبت شدم. ادعائی از حاجی

795 مال منفعت آماده.

آقایار نمود. کاغذی رستم بیگ نوشتن حکم بگیرد برساند. خیلی خوش صحبت است. زبانش می گیرد. شام خوردیم. سید رفت خانه کدخدا. من رفتم بالای بام خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۱۴ [ربیع الاول]

برخاسته، آدمم پایین. نماز خوانده، چایی خورده، در اتاق را بنا نجار فرستادم سر حمامی باجه حمام را درست نمایند. عمله ها کار می کردند. قدری هندوانه خورده، فرستادم به عقب بابای پنبه دوز. آمده، کاهگل نماید. لقمه نانی خورده، خواستم بخوابم. خوابم نبرد. از سر حمام آمد. کدخدا عبدالرحیم آمد. بنا رفت بالای بام، مشغول کار شد. بابا قهوه خانه را کاهگل می کند، تا غروب رفتند. جراح آمد. [۸۲] مشغول صحبت شدیم. گفتم شام آوردند. خورده، رفتیم بالای بام خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۱۵ [ربیع الاول]

برخاسته، آدمم پایین. چایی خورده، امروز دو بنا داشتم. یکی در بالای بام، یکی کاهگل مالید دیوارها را. بعد رفتم حمام. سرکیسه کرده، قدری هندوانه خورده، برآمده، لقمه نانی آوردند. دو نفر سید آمدند. نهار خوردیم. بعد دو هزار دادم رفتند. من رفتم بالای بام، پیش بنا و عمله. ساعتی بودم. محمد ابراهیم بیگ از بابت مالیات آمد. چایی درست کردند. خوردیم. قبض دو خروار گندم گرفت. دو هزار به آدم زین العابدین خان دادم. آنها رفتند. مغرب شد. نماز خوانده، به تعاقب جراح فرستاده، آمد. قدری سیاهه میرزا عبدالله را نوشته، گفتم شام آوردند. خوردیم. او رفت. من هم رفتم بالای خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۶ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، آدمم پایین. نماز خوانده، چایی خوردم. دندانم به شدت درد می کرد. قدری نخود خام روی دندانم گذارده، تا دو سه ساعت گرفتار بودم. امروز بنا سه نفر خبر کرد. آمدند. مشغول کار بودند. عمله زیاد خاک آورد. اجماعی بودند. از بناکاری اتاق و سقف و حیاط خلاص شده، لقمه نانی خورده، نیم ساعت خوابید. برخاستم. نجفقلی خان پسر محمودخان آمد. رعیت های قلعه جوقی آمدند تخم می خواهیم. فحش دادم، رفتند. دو نفر رعیت را چوب زده، دو هزار نوکرها گرفتند. تا غروب آفتاب کار می کردند. احمد از آنجه آمد. پول گلیم (...). قیمت کاه را آوردند. مغرب نماز خوانده، تنها بودم. به تعاقب جراح فرستادم. آمد. من هم یکی دو کاغذ نوشتم. [۸۳] شام خواستم، آوردند. رفتم بالای بام خوابیدم.

صبح روز پنجشنبه ۱۷ [ربیع الاول]

برخاسته، آدمم پایین. نماز و دعایی خوانده، سه نفر بنا خبر کردم. یکی بام انبار را کاهگل می کرد، یکی دیوارها را، یکی در بالای بام بود. به همه جا رسیدگی می کردم. چند نفر از خارج آمدند. عرض و مطلبی داشتند. رسیدگی نموده، رفتند. آقا سید محمد قلعه جوقی با یکی دو نفر رعیت آمدند. برای ما تعارف آوردند. لقمه نانی خوردیم. در سر بناها و عمل بودم. چایی خورده، به میل و خاطر آقا سید محمد کاغذش را نوشته، داده رفت. احمد را هم روانه کوشتین نموده، رفت. میرزا ابوالفتح آمد. قیمت کاه و قیمت گندم قدری فروخته بود تحویل داد. تا مغرب بالای بام بودم. مشغول کار آدمم پایین. نماز خوانده، به تعاقب میرزا ابوالفتح فرستادم. آمد. حساب میرزا ابوالفتح

را روشن نموده، نوشتم. قدری صحبت متفرقه نمود. شام خواستم، آوردند. خوردیم. او رفت منزلش. من هم رفتم بالای بام خوابیدم. به تعاقب باباییگ فرستادم، بیاید برود کوندرق برای حمل غله به تهران. گفته بود صبح خواهم آمدن. خلاصه...

صبح روز جمعه ۱۸ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، آمدم پایین. نماز خوانده، چایی خورده، بنا دالان را سنگفرش نموده، در اتاق را (...) را خراب نموده، مشغول ساختن شد. رعایای کوشتین آمدند. مطالب خوششان را گفتند. شرح مفصلی به رستم بیگ نوشتم. آنها را روانه نموده، رجبعلی بیگ آمد. پاکت آقا میرزا محمد قلی را آورد، [۸۴] داد. مفصل نوشته بودند. از ما برات یک خروار گندم گرفت. وقت غروب علی قزوینی آدم آقای رئیس آمد. رفته بود برای جمع اداری مالیات. او هم شرح مفصلی از اخبارات به علیه مردم نقل نمود. آقا میرزا کریمخان به تهران رفته است، جهانشاه خان چه شده است، بچه هایش را خواسته است بروند تهران، فلان جا را به غارت بردند. راست دروغ گفت شب را ماند. نماز مغرب و عشا را خوانده، قدری کاغذ خوانده، سیاهه نوشته، شام خواستم آوردند. خورده، امروز هم پدر جراح با سیدی آمدند. چایی خوردند، رفتند. خلاصه رفتم بالای بام خوابیدم.

صبح روز شنبه ۱۹ [ربیع الاول]

برخاسته، مبال خراب بود. ناچار رفتم به میان ده. زن مرد بیدار بودند. خجالت زیاد کشیده، ما وضو گرفته، نمازی خوانده، بنا و عمله آمدند به سر کارگاهی میان حیاط گاهی بالای بام. راهرو بالای بام را تمام کرده، چند نفر از شاهسوندها آمدند. عرض کردند. جوابی شنیدند. رعیت کوشتین آمد، جوابی شنید. به کوشتین و قلعه جوق چند رقعہ نوشته، از بس که با مردم سوال جواب نمودم خسته شدم. یکی دو هندوانه بود. پاره نمودند. خوب نبود. نان آوردند. نان گوشت پیاز طارم بود. قدری خورده، به ملاحظه پیاز امروز یکی دو دفعه آب خوردم. وقت غروب قدری انگور خورده، رستم بیگ از کوشتین آمد. با او سوال جواب نموده، نماز مغرب و عشا را خوانده، پسر آخوند مرحوم ملاعلی قارپوزآبادی کاغذی نوشته بود که دو دانگ کوشتین را با آلتجه معاوضه نمایند. شرح مفصلی جواب نوشته، به تعاقب جراح فرستادم. آمد. شام خوردیم. بالای بام رفته، خوابیدم. [۸۵]

صبح روز یکشنبه ۲۰ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، کاغذی به حاج شهاب الملک و کاغذی به حاج میرزا مسعود نوشتم. رعیت آلتجه آمدند شکایت از دست رعایای شین⁷⁹⁶ ملکی آقا میرزا هاشمخان داشتند. کاغذی به میرزا هاشمخان نوشته، دادم رستم برد به آلتجه. از آنجا رعیتی به شهر فرستاده، کاغذ را برساند، بعضی اسباب خواسته ام از آقا مهدی قزوینی تاجر گرفته بیاورد. کاغذی آقا موسی پسر آخوند ملاعلی مرحوم قارپوزآبادی نوشته بودند. جواب آن را نوشته، آقا میرزا محمد قلی نوشته بودند کاغذی از آقا میرزا کریمخان رئیس فرستاده تنخواه جواب آقا میرزا کریمخان نوشته،

796 دهی است از بخش قیدار شهرستان زنجان

جواب کاغذ آقا میرزا محمد قلی و جواب کاغذ آقا حسین را هم نوشته، دادم بردند. لقمه نانی آوردند. آقا سید بهرام اینجا بود. خوردیم.

امروز بنا کامگل مالی می نمود. ساعتی پیش بنا بودم ولی بیشتر اوقات مشغول تحریر بودم. وقت عصر چایی حاضر کردند. نمازی خوانده، ملا عبدالرحیم آمد. کربلا مطلب از قلعه جوق آمد. چایی خوردند. با آنها گفت شنود کردم. امروز رعیت کاه خودش را تقسیم می نمودند. کاه خودشان را برده کاه اربابی را هم آوردند. تا غروب در بالای بام بودم. آدمم پایین. نماز خوانده، تنخواه شمرده دویست تومان. آدم آقا محمدقلی فردا می آید، حاضر باشد بدهم از بابت مالیات. تنها بودم گفتم شام آورده، خورده، رفتم بالای بام خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۲۱ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، بعد از نماز دعا چایی خوردم. [۸۶] رفتم بنا و عمله را به سر کار بیاورم، شخصی آمد عارض شد که امشب دختر مرا برده اند از میان باغ بکارت او را برداشته اند، ای داد ای امان. فرستادم مادر دختر و دختر را آوردند. دیدم دختر اگر سه ساله باشد. مادرش به بغل گرفته تازه به راه افتاده. حیرت دارم یعنی چه. فرستادم پسر را آوردند. نزدیک است از ترس فجعه⁷⁹⁷ کند. قدری مهربانی نمودم. از ترس نمی توانست حرف بزند. پسر هم هفت هشت ساله. فرستادم به خانه قابله و چند زن دیگر حاضر شدند و ملاحظه نمودند. ظاهراً به دختر عیب نکرده ولی معلوم و واضح شد که آن پسر دختر را برداشته در میان باغ با چوب بنا کرده به دختر فلان عمل را کردن. قدری دختر را زخم کرده است. قابله گفت زخم است. معلوم است با چوب کاری کرده است. نه پسر و نه دختر قابل هستند کاری کنند⁷⁹⁸. متحیر ماندم. آن پسر برادر بزرگی داشت گفتم یک تومان از او گرفته، به مادر دختر بدهند. این مقدمه را هم در اینجا دیدم ولی امروز را در حیرتم.

لقمه نانی آوردند ولی خدا می داند از این فقره در تعجب بودم یعنی چه. نان نتوانستم بخورم. خواستم بخوابم، خوابم نبرد. برخاسته، اتاق را دادم جاروب کردند. فرش نموده، نماز خوانده، چایی خوردم. بعضی خرده کاری ها بود. بنا مشغول شد. یکی دو قهوه سینی کوچک گلابی آوردند. تا مغرب بالای بودم. آدمم. نماز خوانده، مشغول نوشتن کاغذ شدم برای بابابیگ و حاجی مسعود. قدری آرد و روغن از این حمل کوندرق نمایند، از آنجا به قزوین ببرند. فرستادم جراح آمد. شام خوردیم. کاغذها را نوشته امانت از برای قزوین ببرند. امشب را نرفتم بالای بام.

صبح روز سه شنبه ۲۲ [ربیع الاول]

از خواب [۸۷] برخاسته، بعد از نماز دعا و چایی رفتم بالای بام به سر بنا و عمله. بسیار کسل شدم. آدمم بخوابم، خوابم نبرد. لقمه نانی آوردند. خورده، ساعتی دراز کشیده، بنا را گفتم آمد. مبال را درست کردند. از بناکاری میان عمارت خلاص شدم. رفتم به حمام. صابونی زده، آدمم. نمازی خوانده، چایی خورده، تا مغرب بالای بام

⁷⁹⁷ فجعه: مرگ ناگهانی

⁷⁹⁸ حاشیه فهرست نویسنده: «از اله بکارت دختر سه ساله با چوب یک پسر هفت ساله»

بودم. همه متفرق شدند. ما بماندیم خیالات خود یک جای مقیم. نمازی خوانده، مطالعه کتاب می‌کردم. عقب جراح فرستادم. نیامده، گفته بود ناخوش شده‌ام. یکی دو قلیانی کشیده، شام خواستم. آوردند. خورده، خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۳ [ربیع‌الاول]

از خواب برخاسته، بعد از نماز و دعا و صرف چای رفتم سر وقت بنا و عمله تا آنکه وقت نهار شد. ملا عبدالرحیم بود. نهار خورده، منتظر بنا و عمله بودم. آقا میرزا محمد قلی و آجودان وارد شده، نهار نخورده بودند. نان ماست تخم‌مرغ آوردند. صرف نهار شد. دویست تومان از بابت مالیات دادیم. قبض گرفته، به اصرار ده تومان از برای نجفقلی خان پسر محمود خان از ما قرض کردند. آجودان نجفقلی خان تنخواه را برداشته، رفتند. آقا میرزا محمد قلی را نگاه داشته، وقت عصر چند دانه هندوانه آوردند. ماکول نبود. قدری خورده، رفتم بالای بام. در میان ده کوره پخته بودند. رفتم به تماشای آن. الحق خوب گل دارد. خوب پخته بودند. آمدم منزل. نماز خوانده، جراح آمد. مشغول صحبت شدیم. گفتم شام آوردند. خورده، بعد از ساعتی خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۲۴ [۸۸] [ربیع‌الاول]

برخاسته، بعد از صرف چایی رفتم پیش بنا و عمله. بابایگ دو تخته قالی به قیمت هفت تومان از کوندرق خریده، فرستاده بود. کهنه است. اتاق را دادم جاروب کردند. فرش نموده، لقمه نانی خورده، رفتم سر وقت بنا و عمله بودم تا وقت عصر. چایی حاضر نمودند. میرزا بزرگ خان از شهر آدمی فرستاده بود با پاکت. کاغذ علاالدوله را در جوفش فرستاده بود. وقت عصر یک کاغذ نوشتم با این خط بد. تا ساعت پنج از شب رفته مشغول تحریر بودم. لقمه شام خورده، باز مشغول شده، خسته شده، خوابیدم. نصف شب اسب‌ها باز شده بودند. بیدار شده، فریاد زد. آمدند اسب‌ها را گرفته، بستند. من مدت‌ها بیدار بودم، تا آنکه خوابم برد. وقتی که گرگ میش بود دیدم در می‌زنند. رعیتی که کاغذ آورده بود به مطالبه جواب آمده است.

صبح روز جمعه ۲۵ [ربیع‌الاول]

تا تمامی کاغذها را نوشته، آفتاب بلند شد. سرش را بسته، نماز خوانده، کاغذ را دادم برد. ملا عبدالرحیم آمد. نقل نمود اصغریگ آدم جهانشاه آمده است پسران جهانشاه خان را ببرند به تهران. چایی خورده، رفتم بالای بام سر بنا و عمله. رعیت آنجه آمد. از شهر کاغذ آورد. جناب حاج شهاب‌الملک و آقا محمود اخوی از قزوین نوشته‌اند. از این جهت خیالم آسوده شد. الحمدلله همگی اهل خانه به سلامت می‌باشند ولی از شهر زنجان نوشته بودند که از تهران نوشته‌اند خدا نکرده باز ناخوشی بروز کرده. انشاءالله که دروغ است. خیالم پریشان شد. ساعتی دیگر آقا میرزا محمد قلی کاغذ نوشته بود. رعیتی فرستاده بود. از دست ملا عبدالرحیم عارض [۸۹] بود. دو ساعتی بالای بام بودم. آمدم. کاغذجات شهر را نوشته، لقمه نانی خورده، رعیت را مجدداً روانه نمودم برود ده، از آنجا روانه نمایند، کاغذجات را ببرند. وقت عصر بود. چایی می‌خوردم. اسمعیل خان یاور و نجفقلی خان وارد شدند. چایی خوردند. نجفقلی خان پولی گرفت، رفت. ولی اسمعیل خان را نگه داشته، شب را صحبت می‌نمودیم. کاغذ مفصلی به جناب حاج شهاب‌الملک نوشته، دادم نجفقلی خان ببرد به شهر بدهد به آقا مهدی او به شهر تهران بفرستد. شام خورده، خوابیدم.

صبح روز شنبه ۲۶ [ربیع الاول]

برخاسته، نماز و دعا خوانده کاغذها را تمام نموده، سرش را بسته، یک خروار جو به کدخدا رضا علی حواله نموده به آدم اسمعیل خان یاور تحویل بدهد. پاکت‌ها را دادم ایشان ببرند برسانند. جراح آمد. بعد دو نفر سید وارد شدند. معلوم است اهل توقع می‌باشد. چای خوردیم. هزار دینار به هریک از سیدها دادم. لقمه نانی خورده، کدخدای قلعه جوق آمد. قدری تنخواه آورده، داد. یکی دو مال آورده بود بخرم. پسند نکرده، ده بیست عدد امروز⁷⁹⁹ بسیار درشت خوبی آورد. اسمعیل خان رفت. کدخدا هم حسابش روشن شد، رفت. دو نفر رعیت دعوا می‌کردند. آوردند چوبی زده، مرخص کردم. سه هزار نوکرها گرفتند. چایی خورده، در پیش بنا و عمله نرفته، مغرب رفتم بالای بام. قدری گردیده، مراجعت کرده، نماز خوانده، به تعاقب جراح فرستادم. آمد. باران شروع نمود به باریدن. قدری بارید، ساکت شد. شام خوردیم. جراح رفت. [۹۰] من هم خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۷ [ربیع الاول]

برخاسته، نماز دعایی خوانده، یک دانه گلابی خورده، چایی خورده، رفتم به سر وقت بنا و عمله. رعیت قلعه جوقی آمد. هاشمخان دخترزاده و آقا میرزا محمد قلی لشکرنویس کاغذ نوشته بود. جواب نوشته، جراح آمد. کربلایی سلام نعل‌بند قیداری آمد. لقمه نانی خورده، من رفتم پیش بنا و عمله. قدری باران آمد. زود موقوف شد ولی امروز هوا بسیار سرد بود. وقت عصر بود. چایی درست کردند. مشغول نعل‌بندی اسب‌ها شدم تا الی مغرب. شخص زنجان قلدری انار قند آورده بود از برای فروش دو من تبریزی انار خریدند. دو دانه خورده، نماز مغرب و عشا را خوانده، روزنامه خودم را نوشته، کتاب نظام‌العلماء را می‌خواندم. جراح آمد. قدری صحبت نمودیم. شام آوردند، خوردیم. جراح رفت. من خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۲۸ [ربیع الاول]

از خواب برخاسته، هوا بسیار سرد بود. بنا عمله آمدند به سر کار. نعل‌بند کارش را تمام کرد. اجرت گرفت، رفت. بالای بام بودم. چند سواری پیدا شدند. میرزا محمد خان بود با سه نفر سوار آمدند. هندوانه حاضر بود. خوردند. بعد از ساعتی ناهار آوردند. خوردیم. آقا حسین از بهمن کاغذ نوشته بود مداخل پیدا کرده‌ام برای تو. پنجاه تومان حاج ملاحسنی می‌دهد، ملک کوندرق او را به سردار بفروش. جواب نوشتم این مداخل نیست، زهرمار است، بلکه به من خیانت کردی (...). من به او چگونه خلاف و خیانت نمایم. [۹۱] با وجود اینکه آن حجت و مهربانی را که در حق من فرموده‌اند به تفصیل جواب نوشته، دو کلمه هم به خود حاج ملاحسنی دادم بردند. بعد گفتم چایی آوردند.

من رفتم بالای بام. ساعتی پیش بنا و عمله بودم. صادق فراش سرتیپ از آقا حسین کاغذ آورد. هر وقت بود. گفتم باشد، شب جواب می‌نویسم فردا می‌دهم. آقا میرزا محمد خان چایی خورده و رفتند. من تا الی مغرب بالای بامی بودم. آمدم پایین. نماز خوانده، جواب کاغذ آقا حسین را نوشته، امروز وقت ظهر میرزا عبدالله را فرستادم رفت

799 امروز: گلابی

به خانه ملاعلی اکبر نشست تا جراح زخم پایش را شکافت. مادرش آمد گریه‌کنان، پسر من چنین چنان است، قصاص پسر من را بگیر. او را جواب داده، رفت. خلاصه جراح آمد. نقل نمودم پدرم وارد شد. می‌خواست برود دوتپه. در آنجا سیدی هست. پسرش قهر کرده، رفته است. او هم از عقبش رفته، به پسرش رسیده، با گلوله زده است به صورتش. پسر افتاده. آمده‌اند به تعاقب جراح ببرند ولی مشکل است خوب شود. کربلایی کاظم پدر جراح حسام‌آبادیست. اسم سید که پسرش را زده است آقا میرآقا نام است. خلاصه شام آوردند. خوردیم. جراح رفت. من برخاسته، خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۲۹ [ربیع‌الاول]

برخاسته، چایی خوردم. ملا عبدالرحیم آمد. مدت‌ها طول کشید. هوا بسیار سرد بود. تا بنا عمله آمدند سر کار، من هم رفتم پیش آن‌ها. آقا میرزا محمد خان کاغذ نوشته، سؤالی کرده بود از بابت طلبش از رعیت و فرج‌الله خان. من هم شرحی نوشته، مهر نموده، دادم بردند. لقمه نانی خورده، [۹۲] آقا حسین کاغذ نوشته توسط شاهسونی کرده، جواب نوشته، رفتم سر بنا و عمله. زور آوردم تیر بالاخانه را انداخته، تا یک از شب رفته کار می‌کردند. گل مهرش قدری باقی ماند. تاریک شد. رفتند. من هم رفتم پایین. نمازی خوانده، به تعاقب جراح فرستادم. کمرم قدری درد می‌کرد. جهت را ندانستم. امروز می‌خواستم بروم حمام، به ملاحظه کار بنایی نرفتم. فرستادم یکی دو بام خالق را خراب کردند، تیر تخته خویش را آوردم. قدری به عمارت مصرف کردند. بیکار بودم. کتاب بسطام‌العلماء را قدری خوانده، جراح نیامد. شام آوردند خوردیم. خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه سلخ [ربیع‌الاول]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. گفتند امروز بنا کاری نمی‌کند. گفتم عمله چند نفر آوردند، خاک الک⁸⁰⁰ کنند برای کاهگل. دو ساعتی گذشت. رفتم بالای بام. دیدم بنا حاضر شد. معلوم شد قهر کرده است از کج خلقی من. قدری استمالت کردم. باز رفت سر کار ولی دیر بود. عمله زیاد کردند گل مهر بام را ریختند. تمام شد. من رفتم حمام. سرکیسه کرده، حنا بسته، در حمام هندوانه خوبی آوردند. خورده، زود برآمده، آمدم منزل. ملا عبدالرحیم جراح بودند. لقمه نانی آوردند. خورده، سیدی هست. کرمانی معتبر است. از شهر آمد. از خدمت میرزا کریمخان آمده پیش من، حال احوال پرسیدم. گفتم چایی آوردند. خوردیم. بابابیگ آمد. گندم قزوین را فرستاده، برده‌اند. باید فردا بروم برای تهران، انشاءالله حمل نماید. سید می‌گفت آقا میرزا کریمخان دویم ماه نواکر از شهر بیرون نماید. من هم رفتم.

بنا پشت‌بام مطبخ را گل مالید، پولش را گرفت. گندم را از نایب خرید. به حسابش [۹۳] حساب نکرده، انعام دادم. بد طوفانی شد. من هم عمله مشغول نموده، تا غروب بالای بام بودم. آمدم پایین. نماز خوانده، کاغذی به جناب علاالدوله نوشته، بدهم مکاری ببرد. جراح بابابیگ بودند. شام خواستم، آوردند. فسنجان بود. خورده،

⁸⁰⁰ در متن: «علک»

امروز وقت عصر شیخ علی قهوه سینی انگور عسکری خوبی آورده بود. امشب قدری خوردم. خوب انگور می‌باشد ولی روز از ترس نمی‌توانم بخورم. خلاصه آن‌ها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه غره ربیع‌الثانی

برخاسته، بعد از نماز و چایی گفتم مال‌ها را درست کردند. رفتم به کرسف خانه آقا میرزا ولی. دو قلیانی کشیده، بعد جراح آمد آنجا. آقا سلطان نوروز علی بیگ آدم‌های جهان‌شاه خان آمدند. تلگرافی برادر صاحب جمع زده بود مقرب‌الخاقان میرزا کریمخان سرتیپ مکرر نوشته دهات جهان‌شاه خان به خودش مرحمت شده، مالیات دهات از بابت مواجب خودش و پسرانش می‌باشد. شما مالیات را گرفته‌اید یا تومانی هزار دینار رد کنید به آقا سلطان و مبلغ سیصد تومان پول یار حجه را تماماً رد کنید. پرسیدم چه مطلبی است. نوروز بیگ گفت رئیس ملک جهان‌شاه خان را فروخته، خورده، باید حال بدهد. اوقات من تلخ شد. رئیس این همه مرحمت و مهربانی‌ها کرد، باید تلافی نمایند. خلاصه ناهار آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی سماور آوردند. دو فنجان چایی خورده، آن‌ها بودند. من برخاسته آمدم. دو نیم تا سه ساعت مانده آمدم به غروب مانده به قراقوش. نماز خوانده، آمدم بالای بام. یک باد طوفانی غریبی زیاد شد. آمدم پایین. وقت غروب محمد ابراهیم بیگ [۹۴] آمد. منزلی دادند، رفت. نماز خوانده، آمد. شب را پیش من بود. حکمی عمیدالملک پاکتی نوشته که مالیات را به میرزا کریمخان داده‌اید، قبول ندارم. باید بدهید به محمد ابراهیم خان و حکمی از برای گرفتن غله دیوانی. خلاصه قاصدی گرفتم شش‌هزار نقد دادم کاغذ مفصلی نوشتم از برای میرزا کریمخان، وقت سحر به شهر ببرد. شام خوردیم. محمد ابراهیم خان رفت به منزلش بخوابد. من هم کاغذ را دادم به قاصد، روانه کردم. برخاسته، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده. جراح آمد با محمد ابراهیم خان، سوهان روح شد. بعضی تکالیف که خرواری یک هزار دینار و صد (...) گندم را می‌خواهم. من که رسم را بلد نیستم. ناچار برای زین‌العابدین خان مفصل شروحي نوشته و کاغذی هم به بابابیگ نوشته که پاکت را از کوندرق روانه کند پیش خان سرهنگ، بلکه خود بابابیگ برود. خان قاطری همراه آورد. آمد. پسند نمود، خریده بیاورد. رعیت را فرستادم. دو ساعتی گرفتار تحریر بودم. بسیار خسته شدم. گفتم لقمه نانی آوردند. خورده، از زیادی خیالات گفتم مال‌ها را درست کردند، رفتم به جنگل. جهان‌شاه خان بسیار دور بود. نزدیک کرسف در کمره کوه گردشی کرده، مراجعت نمودم. در باغ‌های امامزاده قراقوش جمعی زنانه و مردانه دیدم. پرسیدم گفتند محمدولی خان است، با عیالش به زیارت آمده. در دو ساعتی آمدم منزل. چایی درست کردند. یک دوری ناهار گلابی سیب از برای محمدولی‌خان دادم [۹۵] بردند. چایی خوردم. محمد ابراهیم خان میرزا ابوالفتح آمدند. بودند. صحبت نمودیم. شام آوردند، خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم ولی مدت‌ها خوابم نبرد. از نصف شب باز خیالات به سرم زد. گاهی نشسته، گاه خوابیدم تا آنکه...

صبح روز شنبه ۳ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، خان آمد. رعیت‌ها را خبر کردیم، آمدند. در انبار را باز نمودند. مشغول بردن گندم شدند. بنده با خان رفتیم بالای بام. تا ظهر آنجا بودیم. گندم می‌بردند. در خانه دیگر انبار نمودند. آمدیم پایین. لقمه نانی خورده، من کسل شدم. در اتاق را بسته، خواستم بخوابم. خوابم نبرد. از صدای قیل قال رعیت پنجاه خروار گندم برده بودند. گندم مخشوش برآمد. خان هم قهرا رفت منزلش. من برخاسته، نماز خوانده، رفتم بالای بام. خان آمد. گله‌گزاری کرد. باز دلجویی کردم. مغرب شد. آنها رفتند منزلشان. من هم پیغام دادم آنجا بمانید. شامی آورند اینجا. من دماغ ندارم. کسل هستم. قدری کتاب خوانده، قدری چیز نوشتم. بابابیگ کاغذ نوشته بود. روز شنبه پنجاه خروار بارگیری برای تهران گندم نقل می‌کنم. روز یکشنبه می‌روم خدمت زین‌العابدین خان سرهنگ برای خریدن قاطر. گفتم شام آوردند. یک لقمه خورده، برخاسته، خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۴ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، محمد ابراهیم خان آمدند که ما این گندم را نمی‌خواهیم. پس می‌دهم، سوال و جواب زیاد. آخرالامر قرار شد که بروند باغ را در آنجه و کوشتین هرچه غله داریم تحویل بگیرند. کاغذی نوشته، رفتند. من هم مشغول نوشتن حساب و کاغذ شدم. لقمه نانی آوردند. خورده، پسر میرزا موسی [۹۶ بدون شماره] آمد. بعضی اخبارات اراجیف نقل نمود که صارم‌الملک فجعه کرد و مرد، در تهران میرزا کریمخان معزول شد، محمد حسن میرزا شاهزاده رئیس شده، خواهد آمد. در آن بین حضرات از کوشتین برگردیدند. ما آمدیم از همین جا غله بگیریم. من برخاسته، رفتم بالای بام. گردش می‌نمودم. قاصد از شهر برگشت، کاغذ آقا میرزا کریمخان را آورد با یک گروانکه چایی چند جفت جوراب و کاغذی هم وزیر نوشته است به محمد ابراهیم خان که مطالبه مالیات نقد را نکنید، در اینجا حساب شد.

خلاصه نزدیک غروب محمد ابراهیم خان آمد. قدری انگور خوردیم. صحبت کردیم. قرار شد باز از همین انبار گندم تحویل بگیرند، ببرند. چه فردا شود فکر فردا کنیم. پس کدخدای کوندرق به قزوین رفته بود، آمد. قبای مرا داده بودند. دخترم کاغذ مفصل نوشته، الحمدالله همگی سلامت می‌باشند. خیالم آسوده شد. مغرب آمدم اتاق. نماز خوانده و قدری خیاطی نمودم. پرده از شهر قاصد آورده بود در اتاق انداخته، رفتم آن اتاق را لباس‌ها را ترتیب داده، در بچه بسته، وقت شام شد. گفتم شام آوردند. خورده، روزنامه خود را نوشته، برخاستم خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۵ [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، بعد از نماز چایی حضرات آمدند. از انبار گندم می‌برند. من هم درها را بسته، مشغول حساب کدخدا عبدالرحیم شده، تا نزدیک ظهر مشغول بودم. از آن حساب خلاص و آسوده شدم. قیض و اقباض کرده، لقمه نانی خورده، محمد ابراهیم خان آمد. جراح آمد. ساعتی نشست، باز بر من برخی تکالیف شاق وارد آوردند. یک قسمی عذر آورده، عجالتاً رفتند تا از بقیه گندم تحویل بگیرند. ببینم چه خواهد شدن. قدری رفتم بالای بام. گردش کرده، آمدم. بابابیگ آمد. از میرزا زین‌العابدین خان [۹۷ بدون شماره] قاطری خریده، آورده، او گفته است سی تومان، این گفته است بیست پنج تومان. تا چه شود. چایی خورده، نماز خوانده، رفتم حمام. صابونی زده، مالیدم. حنایی مالیدم. ربع ساعت به غروب مانده آمدم منزل کدخدا عبدالرحیم. برادرش مرخصی گرفتند،

رفتند. بعد از نماز مغرب و عشا چند نفر دعوا کرده بودند. گرفتند، آوردند. گفتم کنده کردند. تنها و بیکار بودم. برای امین در باب کاغذ مفصل مشروعی نوشته، شام آوردند. خوردیم. باباییگ آمد برای توسط حبسی‌ها. قبول نکرده، دادم رفتند. من هم برخاسته، خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۶ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، محمد ابراهیم خان باباییگ میرزا ابوالفتح آمدند. باز صحبت غله بود. کار ما به هم بسته نشد. می‌خواستم در عوض جو گندم بدهم، نشد. خروار هزار دینار را دادم سیزده تومان. چهار هزار شش تومان هم از بابت قیمت قاطر دادم به کربلایی ابراهیم خان، قبض گرفتم. آدم‌های خان رفتند به تعاقب مکاری. آن سه نفر رعیت که دیشب حبس کرده بودم آورده، چوب زده، مرخص نمودم. ده بیست راس مال از میان باغ‌ها گرفتند، آوردند. گفتم برای نوکرها چیزی بگیرند، بدهند. مال‌ها را بدهند به صاحب مال‌ها. احمد از کوشترین پنج خرواری جو آورده، گفتم در انبار بریزند، باشد. باباییگ هم رفت به کهریز قدری گندم حمل تهران نماید. حساب مقنی‌های کوندرق را رسیدگی نموده، مراجعت نمایند. جراح آمد. می‌خواهم مرخص شوم. گفتم به بهرام قلی سفارش کرده‌ام پول بیاورد، بدهد. وقتی که آورد داد آنوقت بروید.

شیخ‌علی قدری انگور تعارف آورد. همه رفتند. من ماندم محمد ابراهیم خان. لقمه نانی خوردیم. او رفت. من می‌خواستم بخوابم. رستم رسید. دو ساعت حساب آنجه و کوشترین را کردیم. آن را هم نوشته، فردا بدهم. خلاص شدیم. [۹۶] چایی خورده، نماز خواندم. استاد عبادالله بنا آمد. برخاسته، رفتم بالای بام کار او را راه بیاندارم. تا مغرب در بالای بام بودم. محمد ابراهیم خان میرزا ابوالفتح آمدند. تا مغرب بودند. رفتند منزلشان. من آمدم به اتاق. هوا امشب سرد بود. نماز خوانده، مشغول کاغذنویسی شدم برای امیرزاده پسر ملک‌آرا و امین (...). آقای رئیس و آقا محمود. نوشته، شام آوردند. قرمه بد بود. خوشم نیامد. چند لقمه نان و پنیر خورده، باز مشغول کاغذنویسی شدم. ساعت پنج از شب رفته برخاستم بخوابم. خواب از سرم رفته بود. خیالات زیاد تا هفت ساعت بیدار بودم. باز نصف شب بیدار زیاد بودم.

صبح روز چهارشنبه ۷ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، بعد از نماز و چایی رفتم بالای بام. بنا و عمله مشغول کاهگل کردن بودند. ساعتی حضرات بودند. گفتند ما برویم قیدار. رشید خان را هم فرستادم قاطر را نعل نماید. قدری نفت و چایی و بعضی چیزها لازم است بگیرد. آن‌ها رفتند. من به سر بنا و عمله بودم. کار جراح را سر صورت داده، او هم آمد خداحافظی نمود، رفت. لقمه نانی خورده، کاغذی برای حاج شهاب‌الملک نوشته، در جوف پاکت‌های رئیس گذارده، دادم رستم رفت به کوشترین رعیت‌ها را روانه شهر نماید. روغن کوشترین و آنجه را برده بودند به کوندرق. برگردانیدند. گفتم تحویل کدخدا بدهند. من رفتم بالای بام. وقت عصر باد طوفانی آمدم. نماز خوانده، چایی خوردم. یکی دو نفر سید فقیر آمدند. چیزی به آن‌ها گفتم. دادند، رفتند. باز رفتم پیش بنا. تا الی غروب کار می‌کردند. مغرب شد. حضرات از قیدار برگشتند. نوکرهایشان هم آمدند که فردا مال کرایه خواهد آمد. نماز مغرب و عشا را خوانده،

[۹۷] هوا امشب منقلب است ولی باران معلوم نیست بیاید، زمستان کرده. قدری وقت کتاب نگاه کرده، چیز نوشتم. گفتم شام آوردند. خوردم. از بی‌خوابی دیشب کسل بودم. برخاسته، خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۸ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، امروز قدری سرد بود. دیشب باران آمده بود. زمین تر بود. نماز خوانده، چایی خوردم. رفتم سر بنا و عمله. مشغول کار شدند. مکاری برای سجاسی برای ابراهیم خان آمد. قدری بارگیری کردند، رفتند. لقمه نانی خورده، هوا ابر برق باران شدیدی آمد پنج دقیقه، باز آفتاب شده، بنا و عمله مشغول کار شدند. اصغریگ از کرسف اسبی فرستاده بود بخرم. جواب کاغذش را نوشته، اسب را پس فرستادم. وقت عصر ابراهیم بیگ آلنجه آمد از شهر. برنج قند و چایی آورد با پوستین و کله⁸⁰¹ خزم را از قزوین فرستاده بودند. یک دست لباس هم برای یوسف پسر کدخدا رضا علی کهریزی آمده بود. روغن کوشتین و آلنجه را با هزار عدد گردو دادم ببرند تهران. غروب رفتند. کاغذ باباییگ را نوشتم. از شهر کاغذ آمده بود. آقا میرزا هاشم خان و سرتیپ تلگرافخانه نوشته بودند. بعد از نماز مغرب و عشا مشغول تحریر شدم. قدری انار خورده، کاغذم را نوشته، شام خواستم. فسنجان پخته بودند. خوردم. سر بعضی پاکت‌ها را بسته، برخاستم خوابیدم.

صبح روز جمعه ۹ [ربیع‌الثانی]

برخاستم. بعد از نماز کاغذهای شهر را تمام کرده، گردو برای میرزا هاشم خان و سرتیپ دادم به ابراهیم آلنجه برد به کوشتین، از آنجا روانه شهر نماید. رفتم بالای بام پیش بنا و عمله. محمد ابراهیم خان آمد. قبض گندم را گرفتم. خیالم قدری آسوده شد. نان خواسته، آمدم. نانی خورده، آن‌ها رفتند بخوابند. من رفتم بالای بام. سرباز گرمابی آمد. کاغذ و لاک از میرزا بزرگ خان آورد و نوشته میرزا اصغر خان وزیر خطاب به میرزا زین‌العابدین خان که نقد جنس زیادی که در برات نوشته شده است مطالبه نکنید. از آلنجه کاغذی رسید مامور آمده است برای حدبندی اراضی، ده تومان خدمتانه می‌خواهد. نوشتم جواب بگوئید، او را روانه نمودم. سرباز گرمابی آمد. گفتم فردا بیاید [۹۸] اینجا، بروید آلنجه مامور را جواب بگوئید. گفتند پس فردا خواهیم آمدن. آن‌ها هم رفتند.

آمدم پایین. نماز خوانده، چایی خورده، کدخدا عبدالرحیم آمد. قدری گلابی و انگور آورده، من رفتم بالای بام. زور آوردم. تا الی مغرب مشغول کار کردن بودند، تا آنکه از کاهگل‌مالی خلاص شده. بعد از مغرب آمدم، نماز خوانده، انار خواستم. دو دانه انار بسیار بدی بود. آوردند. قدری خورده، قلم تراشیده، روزنامه خود را نوشته، کمی انگور خورده، گفتم شام آوردند. برخاسته، خوابیدم.

صبح روز شنبه ۱۰ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، بعد از نماز و صرف چایی محمد ابراهیم خان و میرزا ابوالفتح رفتیم بیابان گردش کردیم. آمدم. شیرعلی بیگ شاهسون آمد. ناهار آوردند. خوردیم. آن‌ها رفتند. من با شیرعلی بیگ صحبت می‌نمودم. چایی

⁸⁰¹ کله: نوعی لباده و پالتو

خواستم، آوردند. خورده، رفتم حمام. سرکیسه کرده، آدمم منزل. هندوانه حاضر بود. تشنه بودم. قدری خورده، شیرعلی بیگ رفت. من برخاسته، خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۱۱ [ربیع‌الثانی]

برخاست. مشیرعلی بیگ حاضر شد. چایی خوردیم. بابابیگ حاضر بود. حساب او را به میرزا ابوالفتح نوشتم. غله حمل تهران نموده و برای قیمت کرایه گندم داده، مکاری سجاسی آمدند برای ابراهیم خان بار ببرند به تهران. از حساب خلاص شده، لقمه نانی آوردند. خورده، حالت خوشی نداشتم. آفتاب خوب بود. برخاسته، رفتم بالای بام گردش نموده، باد و توفان شد. دو ساعت گردش کرده، یکی دو دانه تیر بریدند. هیزم نمودند. نماز خوانده، چایی خوردم. محمد ابراهیم خان آمد. حکمی که از وزیر آمده بود در فقره مالیات نقدی و غله نشان دادند و سوار آن‌ها را برداشته برای زین‌العابدین خان بفرستد. نقل نمودند فرج‌الله خان را گلوله زده‌اند. اوقاتم تلخ شد. افسرده شدم. آن‌ها رفتند. من برخاسته، نماز خواندم. [۹۹] کاغذی به رعایای کوندرق نوشته، کاغذی هم به سرهنگ مفصل مشروح نوشته، فردا آدمش می‌خواهد برود با کتاب کلیات پیش من بود بدهم ببرند. شام خواسته، آوردند. خوردم. خوابیدم.

روز دوشنبه ۱۲ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، محمد ابراهیم خان آمد. ساعتی نشست، رفت. من هم برخاسته، رفتم بالای بام گردش کردم. پنبه‌دوز را گفتم آوردند، جل اسب‌ها را مشغول به دوختن وصله کردن. آدم زین‌العابدین خان سوار می‌خواست برود. آواز نموده که قدری از پول قاطر بدهم ببرد. محمد ابراهیم خان آمد درکمال کج خلقی لازم نیست ندهید. من هم اوقاتم تلخ شد. پول را پس گرفته، گفتم ناهار آوردند. من و میرزا ابوالفتح مشغول خوردن شدیم. او نخورد. من هم حرفی نزد. برخاست رفت. بعد از ناهار باز رفتم بالای بام. گردش کرده، آمد. نماز خوانده، چایی خوردم. رفتم بالای بام. تا الی مغرب آنجا بودم.

ملا عبدالرحیم آمد. قدری از مالیات باقی‌مانده بود، آوردند. در آن بین سیدی جوان وارد شد که از شهر آمده‌ایم. من هم حرفی نزد. ملا عبدالرحیم خواست به همراهی خودش ببرد به خانه خودش. من گفتم لازم نیست همین جا خواهد ماندن. او رفت. سید ماند. من هم مشغول کاغذنویسی برای قزوین شدم. شام خواسته، آوردند. من قدری نان کباب خوردم. ماشاءالله سید جوان است و طلبه هم هست. نوش جان، شام خوبی خورد. بعد از شام برخاستم بخوابم. جا انداختند. من خوابیده، سید را جاجم داده، در کنار خوابید. ساعتی به فاصله همه در خواب بودند. سید برخاست. لباس خود را پوشیده، از در حیاط برآمد رفت. من خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۱۳ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، محمد ابراهیم خان بابابیگ آمدند. سید وارد شدند. چایی خوردیم. ده من گندم حواله کردم بدهند. رفتم بالای بام. محمد ابراهیم خان دو خروار گندم گرفت. [۱۰۰] بارگیری کرده، فرستادم. آدم شیرعلی بیگ شاهسون یک راس یابو آورده با یک نمدی. من هم هشت تومان نقد براتش دادم، با سه اصله تیر بردند. یابو را بردند، بستند. آدمم پایین. آبگوشت خوبی خوردم. محمد (...) کوندرقی آمد. قدری گردو امانتی بابابیگ پسر طفل بی

پدرمادر قراقوشی دادم ببرد کوندرق، از آنجا با پسرش روانه قزوین نماید. او را روانه نمودم. سه هزار درهم خرجی دادم، رفتند. رعایای کوشتین آمدند. قدری از بابت قیمت گندم تنخواه دادند، قبض گرفتند، رفتند. من رفتم بالای بام. عمله داشتم. زمین‌ها را پاک و تمیز می‌کردند. جناب ملاعلی اکبر با آقا شیخ محمد قیداری وارد شدند. آمدم پایین. سماور خواستم، آوردند. چایی خوردند. رعایا آمدند. روغن معمولی جمع می‌کردند، تحویل می‌دادند. ما رفتیم بالای بام. قدری انگور آوردند، خوردیم. مغرب شد. آمدم پایین. از آنجه قدری کرچک با ده قطعه مرغ آوردند برای گرفتن روغن. مغرب نماز خواندیم. قدری هسته قیصی با کشمش خواستم، آوردند، خوردیم. مشغول صحبت بودیم. وقت شام شد. شام آوردند. پلوچلو بود. خوردیم. بعد از ساعتی هر سه خوابیدیم ولی بعد از نصف شب بیدار بودیم. مدت‌ها هوا گرگ میش بود. حاج ملاعلی اکبر برخواست. وضو گرفت. نماز خواندیم. ساعتی به فاصله...

صبح روز چهارشنبه ۱۴ [ربیع‌الثانی]

من برخاسته، نماز و دعایی خوانده، چای آوردند. محمد ابراهیم خان ملا عبدالرحیم آمدند. چایی خوردند. بعد از ساعتی آن‌ها رفتند. من رفتم بالای بام. پالان‌دوز را می‌خواستم. اسبابش حاضر بود. یک پالان نوی برای یابو درست کردند. یکی دو نفر سید آمدند. نفری پنج شاهی دادم، رفتند. ناهار آبگوشت داشتیم. خوردیم. ابراهیم کاغذ نوشته [۱۰۱] در فقره رعیتی. جواب آن را نوشته، خواستم بروم بالای بام. باد طوفانی بود. رعیت‌ها هم جمع شده بودند. روغن کشیدند. من هم کسل شده، ساعتی خوابیدم. برخاستم. آدم زین‌العابدین خان آمد. کاغذ او را خوانده، چای خورده، نماز خوانده، رفتم بالای بام. محمد ابراهیم‌خان آمدند. تا الی مغرب بود. او رفت، من آمدم پایین. نماز خوانده، قدری حساب نوشتم. انار داشتیم. دو دانه شکافتند، آوردند. قدری خورده، تنها بودم. شام خواستم، آوردند. خوردم. خوابیدم ولی به ملاحظه آنکه روز خوابیده بودم شب را جان‌کنده دیر خوابم برد. امروز پسر رعیتی را آوردم اجیر شود که زبردست مهتر نماید. مهتری از برای آنکه مال‌ها را متوجه شود.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۵ [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، زود چایی زود خورده، رفتم بالای بام. گردش کرده، مکاری‌های سجاسی آمده بودند. آنچه گندم داشتند بار کردند. بیست دو خروار هم از ما گرفته به عوض بارگیری کردند. تا سه ساعت به غروب مانده گرفتار بودم. وقت خلاص شده، کدخدا عبدالرحیم آمد. یک جاجیم سفید آبی خریده، چایی خورده، نماز خوانده، رفتم بالای بام. گردش کرده، قدری باران آمد. رعیت‌ها از کرسف آمده بودند که محمد حسین خان از تهران رفته است به سبزینه‌رود و نقل نموده‌اند از سایه میرزا کریم‌خان با عمیدالملک بر هم خورده است. او آدم وزیر را زده است. او هم گویا او را زده است. تلگراف کردند. جوابی نیامده است، از این قبیل اخبارات زیاد. خلاصه نماز مغرب عشا را خوانده، قدری انار خوردم. کتاب خوانده، شام خواستیم آوردند. خوردند، خوابیدم.

صبح روز جمعه شانزدهم [ربیع‌الثانی]

برخاسته، خواستم این حسین را چوب بزمن، جمعی آمدند. آقا سید بهرام دو نفر جراح حسام‌آبادی و ابراهیم خان واسطه شدند. من هم چوب نزد. نان آوردند. خورده، کاغذات شهر آمد. حاج شهاب [۱۰۲] الملک فقره مردن

صارم‌الملک را نوشته بودند. اوقاتم تلخ شد. در رفتن حضرت والا از راه عشق‌آباد به سمت مازندران. حاج مسعود هم کاغذ نوشته بودند. آقا میرزا محمدقلی مستوفی نوشته بودند دزدی در سرای وزیر طاق را شکافته، از حجره تاجر روس دویست تومان پول برده است و برق زده است یک نفر را کشته است. آقا میرزا بزرگ خان سرتیپ تلگر افخانه شرحی نوشته‌اند. آقا مهدی تاجر قدری انار نارنج تعارف فرستاده است. من مشغول شدم به جواب نوشتن. کاغذ حاج شهاب‌الملک و نایب‌الوزاره و حاجی مسعود میرزا خان نوشتم. چند لقمه شام خورده، باز مشغول بودم. تا ساعت پنج نیم از شب رفته برخاستم. خوابیدم. خسته شدم. با وجودی که دیر خوابیدم باز از نصف شب بیدار بودم.

صبح روز شنبه ۱۷ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، مشغول تحریر شدم. برای علاءالدوله و میرزا بزرگ‌خان و میرزا کریمخان نوشتم. تا نزدیک ظهر مشغول بودم. حیدر نام فراش یوسف خان سرتیپ آمده بود برای خریدن در و هیزم. نقل نمود که بنه میرزا محمد قلی را دیدم می‌رفت. گفتند خودش در صالح‌آباد خانه دخترش مانده است. نمی‌دانم صدق است یا کذب. لقمه نانی خورده، خیلی خسته و کسل شدم. جراح پدر و پسر هر دو آمدند. دو ساعتی نشستند، رفتند. من هم برخاسته، رفتم بالای بام. قدری گردش کرده، آمدم پایین. نماز خوانده، محمد ابراهیم خان میرزا ابوالفتح آمدند. چایی خوردند. رفتند. خلوت شد.

در را بسته، آن پسر مقصر که پسر ابی نام باشد بستیم به چوب، زیادی زده، بعد رستم از کوشتین آمد، و چند نفر دیگر آمدند توسط کردند. مرخص نموده‌ام، رفت. از کوشتین چند قطعه مرغ ده من تبریزی کوچک آوردند. پاکت شهر را روانه نمودم با قدری پول سیاه برای خرید از شهر. رفتم بالای بام. تا مغرب بودیم. حیدر [۱۰۳] آدم یوسف خان سرتیپ آمد می‌خواهم بروم. رعیتی که به بهمن رفته بود مراجعت کردند. کاغذ آقا حسین را نوشته، دادم به حیدر رفت. آقا حسین هم نوشته است آقا میرزا محمد قلی آمده‌اند. من رفتم ندیدم. خلاصه نماز مغرب و عشا را خوانده، قدری انار پاره کردند، آوردند. خورده، امشب بسیار کسل و خسته هستم. گفتم شام زود آوردند. خوردم، خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۱۸ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، محمد ابراهیم خان میرزا ابوالفتح آمدند. سیدی وارد شد. چایی خوردند. هزار دینار به سید دادم، رفت. حضرات هم رفتند. سوار شده، رفتند به قیدار. من هم بالای بام گردش می‌نمودم. در انبار را باز نمودند. گندم به جهت مخارج که می‌آورد برای ما به کدخدا دادم بردند، قدری هم برای بقیه مال دیوان برآوردند. آدم‌های سرهنگ مراجعت کردند که مکاری‌ها فردا خواهند آمد. من هم بالای بام نمدی انداختند، نان آوردند، خوردم. قدری چرت زده، آقا حسین کاغذ مفصلی نوشته بود. توسط شاهسوند سعادت قلی نام را نموده، بیاورید نوکر کنید، نگاه دارید.

بابابیگ قدری نان پنیر ماست داده بود. پاکتی باباخان نوشته بود که اگر جنس دیوان حاضر است مکاری بیاورم ببرم. آمدم پایین. جواب کاغذ او را نوشتم که جنس دیوان را دادم بردند. وضو گرفته، سعادت‌قلی آمد. ساعتی با

او سؤال جواب نموده، او را روانه نمودم رفت که روز چهارشنبه بیاید، برویم ده آقا میرزا محمد قلی. مقصودم از سرباز نمودن او بود. نمازی خوانده، چایی خوردم. رفتم بالای بام. تا الی مغرب آنجا بودم. آمدم. نماز مغرب عشا را خوانده، کاغذی به آقا میرزا محمد قلی و کاغذ مفصلی به آقا حسین [۱۰۴] نوشته، دادم که ملا علی بابای رعیت بود که فردا ببرد در آنجا. با برادر میرزا حبیب حق و حساب دارند، بکنید. شام خواسته، آوردند. خوردم. خوابیده...

صبح روز دوشنبه ۱۹ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، محمد ابراهیم خان آمد. مکاری آورده، باقی جنس را حساب نمودیم. برات دیوانی را گرفته، حواله دادم رفت بگیرد. تا الی بعدازظهر گرفتار این کار بودم. خلاص نشدیم. من باب طفره رفتم حمام. سرکیسه کرده، برآمدم. حضرات باز نرفته بودند. یک هندوانه بود. پاره کرده، خوب نبود. خوردم. چایی خورده، نماز خوانده، رفتم بالای بام تا الی مغرب. محمد ابراهیم خان آمده، باز یکی دو نوشته رد بدل کردیم. هوا بسیار سرد شد. او رفت به منزلش. آمدم به اتاق. نماز خوانده، یکی دو کاغذ نوشته به قلعه جوق و سرهنگ حسابی نوشته، خسته بودم و کسل. شام را زود خواسته، آوردند. خوردم. خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۲۰ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. سه تومان از برای اسدالله طباح دادم، بردند. عذرش را خواسته، برود. گفتم ظروف را تحویل بگیرند. خودم رفتم بالای بام. گردش کرده، آمدم اتاق محمد ابراهیم خان. رفته بودند. میرزا ابوالفتح آمد. با میرزا عبدالله در اتاق نشانیده، میرزا ابوالفتح حساب روزنامه میرزا عبدالله را گفتم مشغول نوشتن شدند. جمعی از رعایا آمدند. بر ما تعارف آوردند که می‌خواهند عروسی نمایند. آقا میرزا محمد قلی جواب کاغذم را مفصل نوشته‌اند. شخص جراحی آمد، از دست رعیت قلعه‌جوقی عارض شد. جواب گفتم، رفت. گفتم ناهار آوردند. امروز حسین نوکر را به مطبخ فرستاده، مشغول آشپزیست. تا بعد چه شود. خدا می‌داند میرزا عبدالله میرزا ابوالفتح مشغول نوشتن حساب شدند. [۱۰۵] من رفتم بالای بام. گردش کرده، آفتاب زیاد گرم بود. کسل شدم. آمده، ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، رفتم بالای بام. جمعی از رعایا آمدند. قدری صحبت نموده، راهی رفتیم. چند دانه ماهی درشت خوبی از زورخانه آوردند. هزار دینار انعام دادم. گفتم قدری سرخ نمایند. مغرب آمدم. نماز خوانده، سیاهه نوشتم. یک دانه انار خورده، چند قلیانی کشیده، شام خواستم. ماهی به نظرم مثل قزل‌آلا آمد. بد نبود. خوشمزه بود. خوردم، خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۱ [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، بعد از نماز و چایی رفتم بالای بام. گردش زیادی نموده، خسته شدم. آمدم. لقمه نانی خورده، رعایای قلعه‌جوقی آمدند. گندم بار می‌کردند. رفتند کوندرق. بعد رعایای قراقوشی آمدند مشغول به بازی کردن. غروب رعیتی که به شهر رفته بود، آمد. برنج و اسباب اسب خواسته بودم آورد. از حاجی مسعود و میرزا حسن کاغذ داشت. خواندم. مطلب تازه نداشت. از احوالات و اخبارات نوشته بودند. آمدم اتاق. نماز خوانده، کاغذ

علیرضا خان را دادم سید گروسی ببرد برساند. بابابیگ و میرزا ابوالفتح آمده بودند. تا شام خواسته آوردند. خوردیم. من هم یکی دو کاغذ نوشته، برخاسته خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۲۲ [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، دیروز فیض‌الله قلعه‌جوقی یک طاقه جاجیم تعارف برای من آورد. رعیت کوندرقی یک کله قند آورد که می‌خواهم عروسی نمایم. یک کله قند هم بهرام قلی آورد. به شهر رفته بود. گفت برای شما خریدم. محض خاطر آن است تفنگی دارد من نگاه داشته‌ام، مبادا طمع نمایم. خلاصه رعیت بسیار آمدند گندم بارگیری نمودند ببرند به کوندرق. [۱۰۶] تا الی مغرب مشغول بودند به ملاحظه آنکه یک یک می‌آمدند. پسر نصرالله بیگ به سرعت آمدند، خواهش نمودند میرزا عبدالله را مرخص فرمایید بروند به فلان قریه عروس بیاورند. من هم رستم بیگ را با میرزا عبدالله و دو سه نفر رعیت دیگر و مهتر روانه نمودم. اسب دادم، رفتند. خودم رفتم بالای بام. دو ساعتی گردش کرده، رعیت‌ها بار می‌کردند.

آمدن پایین. کله و پاچه بود. خوب نپخته بودند. قدری نان گوشت کباب جگر خوردم. تنها بودم، بیکار. ساعتی خوابیده، برخاستم. نماز خوانده، چایی خوردم. پنبه‌دوز را خواستم پالان‌ها را تعمیر نماید. یک ساعت به غروب مانده بود عروس را آوردند. جمعیت زیاد از زن و بچه بالای بام‌ها به تماشا جمع شده بودند. داد و فریادی بود. تفنگ می‌انداختند. عروس را بردند به خانه داماد چادر کلی سواره. خلاصه کار بیشتر تمام نشد، ماند تا فردا. مغرب شد. من رفتم نماز بخوانم. بعد از نماز یک انار خورده، جواب کاغذ حاجی مسعود را و میرزا حسن را نوشته حاضر باشد هر وقت رنده به شهر شد به هم ببرند. چند قلیانی کشیده، تنها بودم. شام خواستم. قدری نان و کباب خورده، کتاب کرده، بعد از ساعتی برخاسته، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲۳ [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، وقت سحر رعایا آمدند، بارها را بردند. ناقص بود. متفرق می‌آمدند بارگیری می‌نمودند. من رفتم بالای بام. گردش نموده، ملا عبدالرحیم آمد. چند نفر از رعیت ریش‌سفیدها را خواستم قراری در باب عمل شب‌ها بگذارم. کشیکچی برآوردند، دزد نیاید. آمدند. سؤال جواب زیادی نموده، رفتند. [۱۰۷] از شهر رعیت کوشتین سه بار زغال آوردند. رفتم اتاق نوکرها را قدری تنجه؟ نموده، دادم جاروب نمودند. تمیز کردند. زغال را آنجا ریخته، پنبه‌دوز را خواسته، جل و پالان خورجین آبداری همه را تعمیر نموده، تا عصر مشغول این کارها بودم. رعیت می‌آمدند، می‌گرفتند. آقا سید علی محمد شیخ موسی آمد. قدری با او صحبت نمودیم. چایی خوردیم. نماز خوانده، رفتم بالای بام. تا الی مغرب گردش نموده، قدری انار سیب تعارف آوردند. انعام به آن‌ها داده، نماز مغرب و عشا را خوانده، چونکه روز نان درست نخورده شام را گفتم زود آوردند. آقا سید علی محمد میرزا ابوالفتح بودند. شام می‌خوردم. میرزا عبدالله را خواستم ترشی بدهد. نبود. فرستادم آوردند. گفتند به حمام رفته بود. اوقات من تلخ شد. گفتند اسدالله طباح نرفته است. فرستادم آوردند. پایش را بسته، چوب زده، بیرون کردم. چوب خواستم. میان اتاق آمدند. پای میرزا عبدالله را بستند. خودم چوب زده، آقا سید توسط کرد. باز کردم. بعد آن‌ها رفتند. جا انداختند. خوابیدم. امشب آب زیاد خوردم. نصف شب آب تمام شد. باز تشنه بودم ولی حالت

رفتن آب آوردن نکرده، خوابیدم. صبح نشده، رعیت‌ها آمد بار ببرند. بیدار شده، باز خوابیدم تا آنکه صبح شد. روز...

صبح روز شنبه ۲۴ [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، آقا سید علی محمد آمد. چایی خوردیم. گفتم یک بره آوردند. کشته، برای آبگوشت کباب خورش درست نمایند. رفتم بالای بام. دو ساعتی گردش کردم. آمدم. چند نفر بودند. ناهار خورده، آن‌ها رفتند. من ساعتی خوابید. یکی دو نفر رعیت رفته بودند بادکوبه، تازه آمدند. یک کله قند برای من [۱۰۸] آوردند. با چند نفر ریش‌سفیدها آمدند. تعارف کرده، احوالپرسی نموده، قدری باران آمد. هوا سرد شد. باد می‌آمد. آفتاب شد. من رفتم بالای بام، گردش می‌نمودم. قدری سیب آوردند، خریده. نزدیک غروب بود زین‌العابدین خان سرهنگ با هشت نه سوار آمدند. گفتم چایی آوردند. خوردند. آدم‌ها را جا به جا کردند. علیق مال‌هاشان را دادند. تهیه شام دیدند. کاغذی برای قزوین نوشته بودم. برادر آخوند ملا عبدالرحیم به شهر می‌رفت. کاغذی هم برای آقا مهدی نوشته، دو تومان پول سیاه دادم بردند یک سطل را برای طویله خریده بفرستند. نماز خوانده، مشغول صحبت شدیم. وقت شام آقا سید علی میرزا ابوالفتح را گفتم آمدند شام خوردند. آن‌ها رفتند. ما خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲۵ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نماز خوانده، چایی صرف شد. سرهنگ سواری می‌فرستاد به بهمن. من هم کاغذی نوشتم. دادم بردند. رفتم بالای بام. قدری گردش کرده، وقت ناهار آمدم. رعایای کهریز آمده بودند. گندم بارگیری کردند. از کهریز کوندرق چند قطعه مرغ آورده بودند. چند قطعه را کشتند برای شب، باقی را به کدخدا سپردند. رعیت مامقانی آمد که یک راس گاو را شاهسون‌ها بردند. سرهنگ از قول من کاغذی به یوسف خان سرتیپ نوشته، دادم رعیت برد. چایی خورده، نماز خوانده، با سرهنگ رفتیم بیرون ده گردش کردیم. مغرب آمدم منزل. نماز خوانده، آدم به شهر می‌خواست بفرستد. من هم غنیمت شمرده، کاغذی برای رضاخان پسر محمود خان سرتیپ پیشکار سردار نوشتم. دادم [۱۰۹] که صبح ببرد. شام خواستم. آوردند. حضرت را خواسته، آمدم. شام خوردم. نقل نمودند میرزا عبدالله زنی گرفته، صیغه کرده، در خانه رعیتی نگاه داشته. حرفی نزد. خوابیدم. شب آبیستن است، تا چه زاید سحر. بعد از مغرب دو نفر رعیت جوان دعوا کرده بودند. چند دانه چوبی زده سردادم.

صبح روز دوشنبه ۲۶ [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، سواری که رفته بود بهمن آمده، پاکتی که برای آقا حسین نوشته بودم پس آورد که رفته است به شهر زنجان. از این خبر خیالم پریشان شد، اوقاتم تلخ. رفتم بالای بام. گردش کرده، رعایای ینگه کند آمدند. چند اصله تیر بود، دادم بردند. آمدم پایین. امروز ناهار بسیار دیر شد. آوردند. چند لقمه خورده، سید قیداری آمد. او هم نهار خورد. آقا سید علی رفت. من مشغول شدم به سیاهه نوشتن. میرزا عبدالله تا نزدیک عصر مشغول بود. چایی آوردند، خوردیم. نماز خوانده، رفتیم بالای بام. گردش می‌نمودم. رعیتی آمد از بهمن. کاغذی به آقا حسین نوشته بود من رفتم شهر بالای بام رئیس. از شهر آمدم شما هم تشریف بیاورید بهمن و از شهر هم نوشته‌اند. رئیس پستخانه معزول شد، رفت و رئیس تلگرافخانه هم به چاپاری رفت

تهران ولی برای چه ندانستم. مغرب آمدیم اتاق. نماز خوانده، مشغول تحریر شدم. دو سه کاغذ مفصل برای رئیس نوشته، یکی هم برای آقا حسین. سرش را بسته، هزار دینار هم انعام داده به رعیت برود. شام آوردند ولی حالت خوشی نداشتیم. چند لقمه خورده، بسیار کسل بودم. برخاسته، خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۲۷ [ربیع‌الثانی]

نماز خوانده، چایی خورده، رفته بالای بام. گردش کرده، میرزا عبدالله زنی از شهر آورده بود. من خبر نداشتیم. فرستادم سوار خر نموده از دهکده بیرون نمودند رو به شهر. معلوم شد سرداری لحاف میرزا عبدالله را برده است. [۱۱۰] دو سوار و چند نفر پیاده فرستادم بین راه از ضعیفه گرفتند، آوردند. وقت ناهار شد. مرغ پلو آبگوشت داشتیم. خوردیم. دو ساعتی صحبت داشتیم. چایی آوردند، خوردیم. نماز خوانده، رفته بالای بام. گردش نموده، تا الی مغرب آمدیم اتاق. نماز خوانده، روزنامه خود را نوشته، قدری انار خواسته، آوردند. خورده، صحبت کردیم. قدری کتاب نگاه نموده، شام خواستیم. آوردند. خوردم. بعد از ساعتی خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۸ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نماز خوانده، رفته بالای بام. رعیت‌ها را خبر کرده، از انبار گندم را حمل نموده به خانه رعیت انبار دیگر که انشاءالله انبار را پشه خورده بود باد داده شود گندم بسیار ضایع نشود. وقت ناهار شد. امروز حلیم تهیه دیده بودند. آمدیم اتاق. حلیم آوردند، خوردم. بد حلیمی نبود. بلافاصله رفته بالای بام. سیدی آمد کور که زن مرا رعیت دزدیده آورده قراقوش. من مسبوق بودم و می‌دانستم راست می‌گوید. آن جوان ضعیفه را برداشته، برده است به بویوک قشلاق از ترس. من کاغذ سختی به آقا میرزا نوشته، دادم سید ببرد. بهمن خلیل آدم زین‌العابدین از شهر آمد. از برای سرهنگ کاغذ داشت ولی مطلب تازه‌ای نداشت. فرستادم دو ظرف انگور آوردند. قدری خوردیم. آمدیم پایین. چایی خوردیم. نماز خوانده، کاغذی به آقا کریم میرزا خان نوشته، هزار دینار دادم به رعیتی ببرد به بهمن. رفته بالای بام. پول کاه را قدری جمع کردند. وقت غروب بسیار سرد شد. از سرما کمرم درد کرد. آمدم اتاق. نماز خوانده، رفتیم آن اتاق. قبا اراخلاق را عوض نموده، قدری مربای انجیل خوردم. آمدم به این اتاق. [۱۱۱] روزنامه خودم را نوشته، قدری کتاب خوانده، وقت شام شد. شام آوردند. میرزا ابوالفتح آمد. شام خوردیم. خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۲۹ [ربیع‌الثانی]

از خواب برخاسته، خیال حمام رفتن دارم. رعایا آمدند، بقیه انبار را بردند. ما رفتیم بالای بام. رعیت از بهمن آمد. آقا میرزا کریم خان آقا میرزا علی لشکرنویس کاغذ مفصلی نوشته بودند. آمدم پایین. جواب کاغذ ایشان را مفصل نوشته، دادم رعیت رفته، ناهار خوردیم. دو نفر رعیت آمد که گوسفندهای ما را بویوک قشلاقی‌ها بردند. من هم خبر کردم. رعیت جمعیت رفتند. هفت هشت مال داشتیم. آدم‌ها سوار شده، رفتند بلکه بگیرند. شاهسون‌ها را خریت نموده، تا به قشلاق رفته، در آنجا تفنگ به طرفین انداخته‌اند. در آن بین میرزا حبیب آجودان می‌آمده است اینجا، قدری اصلاح کرده بود. آقا میرزا حبیب آمد. فهرست مرا آورده، یکی دو برات دیوانی به زین‌العابدین خان رد کردم. چهل هشت تومان نقد به آقا میرزا حبیب‌الله آجودان دادم، رفت. چایی خورد. نزدیک غروب بود.

نماز خوانده، مغرب شد. بعضی نوشته‌جات سر تیپ داده، احمد آمد که رستم نیامده است. او رفت به تعاقب رستم. دو ساعت نیم از شب رفته رستم آمد که مرا شاهسون‌ها گرفتند، رستم قشلاق، چنین و چنان. گفتم تفصیلات زیاد نقل نموده، از حرکات آدم‌های خودم اوقاتم تلخ شد. شام خواستم، آوردند. خورده، خوابیدم. نصف شب برخاسته، چراغ روشن نمودم. پیراهن را برآورد، ه جستجو نمودم. شپش داشت. کشته، چراغ را خاموش نموده، خوابیدم.

صبح روز جمعه سلخ [۱۱۲] [ربیع‌الثانی]

برخاسته، بعد از صرف چای رفتم بالای بام. حاجی چخوزیوردی آمد به توسط رعیتی که بار آردش در آسیا گم شده بود. مدتی با آن‌ها سؤال و جواب نموده، ناهار خواستم، رفتم اتاق. ناهار خوردیم. چند نفر رعیت آمد آن گندم ته انبار را با او سؤال و جواب کردیم. فروختم به دوازده تومان. پولش را گرفته، رفتم حمام. سرکیسه حنای مختصری بسته، حمام سرد بود. زود برآمدم. چایی خورده، چند دانه ماهی آوردند. انعامی داده، دادم برای شب سرخ نمایند. رفتم بالای بام. رعایا شهر رفته بودند. نیامدند. گروانکه چایی آوردند. بیوک آقا کاغذ نوشته بود، الحمدالله همگی سلامت. قبض امانتی امین دربار فرستاده بودند. ندانستم امانت چیست. قبض را باید مهر نموده، ببرند به شهر بدهند. جواب گرفته، با امانت بیاورند. مغرب شد. آمدم اتاق. نماز خوانده، با سرهنگ مشغول صحبت بودیم. انار آوردند. قدری خورده، آدم سرهنگ آمد. رعیتی که در حبس داشتیم فرار کرد، رفت. اوقاتم تلخ. چه باید کرد. در قراقوش هم معلوم خواهد شد در خانه کیست و کجا است. کاری نمی‌توان کرد. سه ساعت از شب رفت، شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز شنبه غره شهر جمادی‌الاولی

از خواب بر خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی آوردند. خوردیم. رفتم بالای بام. گردش کردیم. وقت ناهار آمدم به اتاق، ناهار خوردیم. من رفتم تنها بالای بام. ساعتی گردیده، آمدم. چایی خورده، نماز خوانده، هوا سرد بود. پوشتین دوش گرفته، رفتم بالای بام. گردش می‌کردم. سرهنگ رفت به میان باغ. مغرب ماه را دیده، بعد از مغرب دو نفر سوار آمد که ما قراسوران می‌باشیم، از بهمن آمدم [۱۱۳] برویم به ماموریت. جایی نداریم. به جهت منزل گفتم منزل دادند. کاه جو هم دادیم، رفتند. آسوده شدند. آمدم اتاق. نماز خوانده، مشغول صحبت شدیم. در ساعت سه از شب رفته شام خبر کردم، آوردند. خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲ [جمادی‌الاولی]

از خواب برخاسته، بعد از نماز صرف چایی رفتم بالای بام. سرهنگ رفتند بیابان. ساعتی گردش کردند. آمدند. حاجی بود. مجدآبادی با سرهنگ کاری داشت. آمد، دو ساعتی نشست، کارش دیده، رفت. ما هم رفتیم ناهار خوردیم. اصغربیگ آمد. ملاعلی اکبر آمد. بعضی اخبارات نقل کرد که آقا میرزا کریمخان سوار افشار را حکم کرده رفته‌اند به سر ملک آقا سلطان آدم جهانشاه خان. از این طرف هم محمد حسین خان جمعیت سوار زیادی جمع کرد رفته است با حسام‌آبادی‌ها در مقابل آن‌ها جنگ نماید. امشب و یا فردا به هم خواهند ریخت. این قسمی که این نقل می‌نمود اگر صدق بگوید به قاعده باید پنجاه شصت نفر باید کشته شود. عجب وضعی است. کاشوب در تمامی ذرات عالم است. باز نقل نمودند یک عده عمیدالملک را چاپیده‌اند و جای دیگر را هم گفتند نمی‌دانم

کجا است (...) است و می‌گفت دو نفر از جانب صدراعظم می‌آید برای تحقیق بعضی مطالب و این ده علیخان را معلوم نماید صدقست و یا کذب.

جهانشاه خان تلگراف کرده بود مامور آمده است و اسب و خرجی راه را آورده داده است. امروز و یا فردا باید وارد بشود. زیاد نشست، صحبت کرد. چایی آوردند. خوردیم. در میان ده تعزیه برپا کرده‌اند. رفتم بالای بام. قدری گوش داده، شش هزار انعام دادم. تا غروب گردش می‌نمودم. گندم انبار را فروخته بودم. آوردند بالای بام به باد دهد. هوا سرد شد. آدم پایین. نماز خوانده، بیکار بودم. برای شهر به آقا محمد مهدی کاغذ نوشته، [۱۱۴] قدری صحبت کردیم. شام خواستم. آوردند. خوردیم. خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۳ [جمادی‌الاولی]

از خواب برخاسته، بعد از نماز و صرف چایی رفتم بالای بام. گردش می‌کردم. سرهنگ رفته بودند دم رودخانه. مراجعت کرده بودند. بعد بابابیگ آمد. مقنی‌ها آمدند. حساب آن‌ها را نوشته، روشن نموده، حواله نمودم سه خروار گندم بدهند. ناهار خوردیم. باد توفانی شد. مشغول کاغذنویسی شدم برای عمیدالملک و آقا محمد مهدی و میرزا بزرگخان. وقت عصر نماز خوانده، چایی خورده، وقت غروب آقا میرزا کریمخان کاغذ مفصلی نوشته بودند. کاه، جو، یونجه، هیزم خواسته بودند خریداری نمایند. مشغول جواب نوشتن شده، دو ورق کاغذ را سیاه نموده، جواب زیاد مفصلی گله‌گذاری نوشته، نماز خوانده، باز مشغول کاغذنویسی شده، ساعت چهار از شب رفته کاغذهایم تمام شد. دادم به کدخدا بدهد به کریم‌قلی رعیت، با پول به شهر برند. مبلغ دوازده تومان پول دادم برای آقا محمد مهدی، جواب کاغذ آقا رئیس را هم بدهند به آدم سرتیپ. شام آوردند. بابابیگ هم بود. شام خوردیم. من میل نداشتم. قدری ماهی آورده بودند. تیغ زیاد داشت. قدری با نان خورده، روزنامه خودم را نوشتم. امشب به ملاحظه کاغذنویسی دیر خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۴ [جمادی‌الاولی]

از خواب برخاسته، بعد از نماز و صرف چایی من رفتم بالا بام. دو ساعتی گردش نموده، زین‌العابدین خان رفت. شیخ‌علی رعیت آمد گریه و زاری غلام‌ها شب‌ها در اتاق را گشاده یک اتاق انگور داشتم تمام خورده‌اند. آن‌ها هم رفته بودند. چه جواب بگویم. خلاصه دو ساعتی گردش کرده، آدم پایین. ناهار خورده، رفتم بالاخانه. یونجه داشتم. [۱۱۵] چند نفر رعیت را خبر کرده، به انبار ریختند. ملاعلی اکبر بابابیگ کدخدا رفتند به کرسف برای اینکه شاید رخصت عروسی دخترش برای هاشم برادر کدخدا بگیرند. بعد از ساعتی پایین آمده، نماز خوانده، چایی خورده، رفتم بالای بام. نیم ساعت به غروب مانده آقا حسین از بهمن آمد. کاغذی نوشته بودند به تعاقب من. گفتم سماور آوردند. چایی حاضر کردند. کاغذ را خوانده، مشغول صحبت شدم. کدخدا رضاعلی کهریزی آمده بود. آن هم رفت. ابراهیم خان کاغذ نوشته که گوسفندهای تخت را کهریزی‌ها برده‌اند. جوابی به آن نوشته، خلاصه شام خوردیم. خوابیدم ولی نصف شب زیاد بیدار بودم.

صبح روز چهارشنبه ۵ [جمادی‌الاولی]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، ملا عبدالرحیم آمد. ساعتی صحبت کردیم. من برخاسته، گفتم مفرش را بسته، اسباب‌ها را جمع‌آوری نمود که بعدازظهر برویم به بهمن. تا چه پیش آید. لقمه نانی خورده، با آقا حسین سوار شده، رفتیم. راه خیلی مسافت داشت. یک ساعت به غروب مانده وارد بهمن شدیم. رئیس با سرتیپ یوسف خان و میرزا هاشم خان رفته بودند به شکار. آقا میرزا محمد قلی آقا میرزا علی لشکرنویس بیجاری آنجا بودند. چایی حاضر بود. خوردیم. نماز خوانده، وقت عصر حضرات وارد شدند. دیدنی کردیم. مشغول صحبت شدیم. جمعی جمع شدند. شب نماز خوانده، با میرزا هاشم خان مشغول بازی شدیم. تا وقت شام هشت‌هزار باخته، وقت شام شاهزاده تبریزی بود که آمده است که در بزینه رود⁸⁰² نایب است آنجا بود. حاجی یوسف خوئینی آنجا بودند. شام آوردند. دو قهوه سینی دراز یکی پلو یکی چلو دو رنگ خورش بود. شام خوردیم. بعد از شام دو دست بازی کردیم. برخاسته، من و رئیس و آقا میرزا هاشم خان خوابیدیم.

صبح روز پنج‌شنبه ۶ [جمادی‌الاولی]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، دو ساعتی نشستند. صحبت کردند. آقا میرزا محمد قلی [۱۱۶] و سایرین جمع شدند. آقا میرزا هاشم خان رفت، ما هم. بعد از ساعتی ناهار آوردند. جمعی از خودی و شاهسون حاضر بودند. ناهار خوردند. من و آقا رئیس رفتیم میان باغ گردش کردیم. دو ساعتی در آنجا نشسته، آمدیم منزل. چایی خوردیم. نماز خوانده، صحبت کردیم. بعد با رئیس سرتیپ و آقا میرزا علی رفتیم بالای تپه خاکی، از آنجا رفتیم طویله اسب‌ها را تماشا کردیم. مغرب آمدیم منزل. نماز خوانده، آقا میرزا علی لشکرنویس شاهزاده و آقا حسین بودند. اسم شاهزاده اسمعیل میرزا است. شب را شاهزاده با آقا میرزا علی لشکرنویس بازی کردند به مفت. وقت شام شد. شام خوردیم با آن‌ها. رفتند. ما خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۷ [جمادی‌الاولی]

از خواب برخاسته، بعد از نماز و چایی جمع شدند. دو ساعتی بودند. شاهزاده رفت به سمت بزینهرود و تزلو. ما قدری گردشی کردیم. آمدیم ناهار خوردیم. رئیس رفت حمام. من با آقا میرزا علی لشکرنویسی بازی کردیم. دو هزار باخته، نزدیک عصر برخاسته، وضو ساخته، نمازی خوانده، با رئیس و لشکرنویس رفتیم گردش سر تپه‌خاکی. بعد از مغرب آمدیم. نماز خوانده، بعد از نماز من باب مشغولیات من بازی کردیم. یک دانه هندوانه آوردند. خوب بود. قدری خوردیم. تا وقت شام بازی کردیم. برخاسته، شام خوردیم. بعد از شام رئیس گرفتار درد دل شد. دو ساعتی گرفتار بودند. بعد برخاستم، نماز خوانده، خوابیدم.

صبح روز شنبه ۸ [جمادی‌الاولی]

برخاسته، وضو ساخته، نمازی خوانده، چایی خوردیم. سیدی بود بیجاری، آمد. کر بود. خواهش اسب کرد. هزار دینار به من داد، هزار دینار به رئیس. آقا میرزا علی لشکرنویس و آقا میرزا محمد قلی آمدند. از آقا میرزا کریمخان بیگ اشرفی از برای سید گرفته، از سرتیپ یک تومان، دادم رفت. [۱۱۷] ناهار آوردند، خوردیم.

⁸⁰² نام یکی از دهستان‌های پنجگانه بخش قیدار شهرستان زنجان

بعد چند نفر از سلطان‌های افواج علاالدوله آمدند. مطلبی داشتند. گفتند، رفتند. من با آقا میرزا علی قدری تخته بازی کردیم. چایی خوردیم. وقت عصر برخاسته، نماز خوانده، فیض‌الله خان پسر کریم خان دوسرانی آمد. به اجماع رفتم بیابان. گردشی کردیم. آمدم منزل. نماز خوانده، رئیس با آقا میرزا علی تخته بازی کردند به مفت. قدری هم من بازی کردم. شام آوردند. خوردیم. متفرق شدند. ما خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۹ [جمادی‌الاولی]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. مال‌ها را درست کردند. حضرات آقا میرزا کریم خان و سرتیپ و آقا میرزا علی آمدند تا در محله من سوار شده، خداحافظی نموده، رفتم به سمت ده. آقا میرزا محمد قلی (...) در بین راه آقا میرزا محمد قلی می‌آمد به سمت بهمن. ما را دید، برگشت. هرچه اصرار کردم شما بروید، قبول نکردند. رفتم ده به عمارت آقا میرزا محمد قلی. چایی درست کردند. یک فنجان خوردیم. ظهر شد. ناهار آوردند. چلو مسمای مرغ غوره بود. قدری خورده، سوار شدیم. آمدم نزدیک بویوک قشلاق. الله ویردی بیگ و کدخدا علی عباس آمدند به اصرار مرا ببرند قشلاق. قبول نکرد، آن‌ها رفتند. نیم ساعت به غروب مانده وارد قراقوش شده، نماز خوانده، چایی آوردند. خوردیم. ملا علی اکبر میرزا ابوالفتح بابابیگ آمدند. بودند. صحبت می‌نمودیم. من روزنامه دو روزه خود را [۱۱۸] ننوشته بودم. نوشتم. شام خواستم، آوردند. خوردیم. من خسته بودم. حالت هم نداشتم. خوابیدم. آقا میرزا هاشم خان امین وهاب کاغذ مفصلی نوشته بودند. سه دست پاکت داده بودند. نایب‌الوزاره هم کاغذی نوشته بود. خواندم. حالت جواب نوشتن نداشتم.

صبح روز دوشنبه ۱۰ جمادی‌الاولی سنه ۱۳۱۱

از خواب برخاسته، وضو گرفته، هوا سرد بود. ناچار بخاری آتش نموده، گرم شد. بعد از صرف چایی کاغذ مفصلی به آقا میرزا کریم خان نوشته، جل اسبی به ما داده بود. اسقاط و بد بود. پس فرستادم. کاغذی هم به آقا میرزا علی لشکرنویس نوشته، دادم رعیت برد. کاغذی هم به میرزا زین‌العابدین خان نوشته، با کاغذی که از شهر آمده بود برای ایشان دادم به رعیت کوندرقی ببرند برسانند. وقت ناهار شد. لقمه نانی خورده، می‌خواستم به حمام بروم. کسل بودم. نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، چایی حاضر کردند. آقا سید بهرام آمد. چایی خورد. سید دیگر آمد، هزار دینار دادم رفت. من هم قدری هیزم دادم جهت بخاری خرد کردند. نماز مغرب و عشا را خوانده، مشغول تحریر شدم. کاغذی به ذوالفقار خان سهم‌السلطنه نوشته و پانصد عدد گردو تعارف دادم به رعیت ببرد به شهر. کاغذی هم به آقا محمد مهدی نوشته، قدری برنج اسباب قند و چایی خواستم بیاورند. ملا علی اکبر میرزا ابوالفتح آمدند. کاغذها را دادم با دو تومان ببرند به شهر. شام آوردند. خوردم. آن‌ها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۱۱ [جمادی‌الاولی]

برخاسته، هوا زیاد سرد بود. آب یخ [۱۱۹] کرده بود. بخاری را آتش نموده، گرم شدم. سید جوقینی آمد با پسرش. قدری خواند. رفتند. یک هندوانه پاره نمودم از مال قزوین بخورم. هندوانه خوب نبود. قدری خورده، برخاستم رفتم حمام. سر کیسه کرده، قدری حنا بسته، برآمدم. نانی خورده، آقا سید بهرام آمد که قاصد به بیجار

می‌فرستم. کاغذی برای علیرضا خان نوشته، چایی خورده، رستم آمد. حساب دهات را کردیم. دو ساعتی با او سر کله زده، غروب رفته بالای بام. چند نفر رعیت از شهر می‌آمد. نقل نمودند در بین راه ما را لخت کردند، دست و چشم ما را بستند، گاو و الاغ ما را بردند. در آن بین جمعی از رعیت‌های گرماب رسیدند. آن‌ها را متعاقب نمودند. دزدها فرار نمودند. گاو و الاغ ما را گرفتند. دست ما را باز کردند. آمدیم ولی دزدها حسام‌آبادی بودند. راست یا دروغ نمی‌دانم. مغرب شد. آدمم نماز بخوانم. جواب کاغذ مرا آقا میرزا کریمخان نوشته بودند با آقا میرزا علی ولی. هر دو مهمل نوشته بودند. نماز خواند، جواب مفصلی نوشته، اگر رونده پیدا شود بهم ببرند. خودم را مشغول تحریر تا وقت شام. شام آوردند. خورده، خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۲ [جمادی‌الاولی]

برخاسته، بخاری را آتش نموده، نماز خوانده، چایی خورده، اتاق خوب گرم شد. دو عدد هندوانه داشتم. یکی (...) شده بود، یکی دیگر خوب بود. خوردم. رفته بالای بام. آفتاب بود. دو ساعتی گردیدم. آدمم. نهاری نداشتم. چند لقمه نان با نیمرو خوردم. ملا علی اکبر میرزا ابوالفتح آمدند. ساعتی حساب نوشتم. دو دانه انار پاره کردند. خورده، چایی آوردند خوردم. میرزا عبدالله میرزا ابوالفتح ملا علی اکبر [۱۲۰] رفتند خانه رستم چایی بخورند. من هم چایی خورده، نماز خوانده، رفته بالای بام. گفتم قدری هیزم خرد کردند برای بخاری. نزدیک غروب بود. چند نفر رعیت رفته بودند به شکار. روباه گرفته بودند. من به خیال افتاده، تنها بودم. گفتم فردا بروم به شکار. دادم گوسفند کشتند. قدری خرد کردند، قدری کباب درست کردند آبگوشت بگذارند، گوشت آن را ببریم برای ناهار. تا مقدر چه شود. مغرب نماز خوانده، کاغذی برای کدخدا عبدالرحیم نوشته، تا رعیت ببرد از قلعه‌جوق کدومرغ بیاورند. شام را گفتم آوردند. خوردم، خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۳ [جمادی‌الاولی]

از خواب برخاسته، بخاری را روشن نموده، چایی خوردم. چند نفر رعیت را خبر کرده برویم به شکار. سمت کرسف قلعه جوق به محلی که جهان‌شاه خان قرق کرده بود رفتیم. قریب ده پانزده نفر پیاده بیاید و هشت نه تازی توله بود. جمیع کوه و بیابان‌ها را گردش کردیم. تا نزدیکی خاک صالح‌آباد رفته. سر تپه خاکی لقمه نانی خورده، تا الی دو به غروب مانده سوار بودیم، گردش کردیم. هیچ چیز ندیدم مگر چند قطعه کبک. آمدیم منزل کدخدا عبدالرحیم. قدری انگور و کدو آورده بود. قدری خوریدم. چایی آوردند. آقا سید بهرام قهوه سینی پنیر آورده تعارف. چایی خورده، صحبت کردیم. غروب آن‌ها رفتند. هوا منقلب شد، بنا کرده به برف باریدن. زمستان است. شبش هوا زیاده سرد بود. من هم تنها بودم، حالت روشن بخاری را نداشتم. خودم را مشغول نمودم به کاغذ خواندن و چیز نوشتن. آقا میرزا کریم خان جواب کاغذم را نوشته بودند ولی مهمل. باز مجدد شرح مفصلی نوشته، دادم ببرند [۱۲۱] رعیت قلعه‌جوقی و کتاب من در آنجا مانده بود. نوشتم بدهید بیاورند. تا آنکه وقت شام شد. شام آوردند، خوردم. میرزا ابوالفتح گفت می‌خواهم بروم قیدار، اسب را نعل‌بندی نمایم. کاغذی هم به آقا شیخ محمد قیداری نوشته، دادم او رفت. من هم برخاسته، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۱۴ [جمادی‌الاولی]

برخاسته، بخاری را آتش نموده، دادم. هوا امروز خیلی سرد است. رفتم بالای بام. با وجودی که آفتاب بود پوستین داشتم باز سرد بود. آمدم پایین. ناهار خورده، جراحی که نزدیک مادآباد ملک علاقه دارد آمد دیدن من. با هم ناهار خوردیم، صحبت کردیم. کربلایی مطلب را با رستم خواستم. گفتگو کرده، گفتم برای نجف و کدخدا قراری دهند. آن‌ها رفتند. چایی خوردیم. جراح رفت به منزل. من هم برخاسته، نماز خواندم. خواستم بروم بالای بام، به زمین خورده، دماغ زخم شد. خون زیادی آمد. بالای بام رفته، آب آوردند. شستم. در مسجد تعزیه برآورده بودند. صدا را می‌شنیدیم. مغرب آمدم پایین. تعزیه‌خوان‌ها آمدند دو هزار انعام گرفتند و از میرزا عبدالله قبانی خلعت گرفتند. من فرستادم به تعاقب جراح. اسمشان هم نامی محمد حسین است. با ملا علی‌اکبر آمدند. بخاری را آتش نمودند. گفتم چند سیخ کباب آوردند، در بخاری کباب کردند. شام خوردیم. خبر کردم چند نفر از رعیت تازی‌ها را برداشته، بردیم به سمت قلعه جوق به شکار. شب آبستن است، تا چه زاید سحر. آن‌ها رفتند. من خوابیدم. اگر زنده مانده فردا برویم شکار. خلاصه...

صبح روز شنبه ۱۵ [جمادی‌الاولی]

برخاسته، بخاری را آتش نموده، چایی خوردم دیروز [۱۲۲] جواب زین‌العابدین خان رعیت کوندرقی آورد. شرح مفصلی جواب نوشته، دادم بردند. جراح آمد. مال‌ها را درست، هوا بد نبود. هفت هشت تازی توله بود، ده نفر پیاده. ما هم سوار شده، رفتیم تا بویوک قشلاق جمیع کوه‌ها را گردش کردیم. از قلعه‌جوق پایین‌تر رفتم. از قدرت خداوندی آنچه گردیدم هیچ چیزی ندیدیم. نزدیک قلعه جوق چند سواری آمد. عباسقلی بیگ کور حسنلو آمدند مرا واسطه نمایند. خدمت آقا میرزا کریمخان رفتیم. وارد ده شده، رعیت مال‌ها را بستند. رفتیم بالاخانه کدخدا. بخاری می‌سوخت. چون که خبر کرده بودم ناهار تهیه دیده بود. چلو آبگوشت ناهار آوردند. خوردیم. رعیت‌های قراقوش هم ناهار دادند، خوردند. من هم کاغذ مفصلی برای آقا میرزا کریم خان نوشتم. جواب کاغذ من هم از قلعه‌جوق رسید. سوار شدیم از سمت دیگر رفتم. باز هیچ ندیدیم مگر کنار رودخانه یک (...) سختی دیده شد، تازی‌ها گرفتند. نزدیک غروب بود وارد شدیم. بخاری را روشن کردند. چایی آوردند. وضو گرفته، نماز خواندیم. چایی خوردیم. ملاعلی اکبر بابابیگ هم آمده بود. در دم بخاری کباب نمودیم. شام خوردیم. آن‌ها رفتند. بابابیگ قدری گندم فروخته بود. پولش را داد. او هم رفت. من خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۱۶ [جمادی‌الاولی]

برخاسته، بخاری را روشن کردیم. نماز خوانده، مشغول تحریر شدیم. رعیت کوندرقی آمده بودند. گفتم بارگیری نمودند. برای میرزا ابوالفتح کاغذی نوشته، آن‌ها رفتند. وقت ناهار شد. لقمه نانی آوردند. خوردیم. باز مشغول تحریر شدیم. آقا میرزا کریم خان کاغذ نوشته بود. ناچار [۱۲۳] مجدداً شرح مفصلی نوشته، دادم شاهسون برد. نزدیک غروب چایی آوردند. نماز خوانده، چایی خوردم. تعزیه‌خوان‌ها آمدند انعام ما را بدهید. دو هزار انعام دادم، رفتند. بخاری را روشن نموده، نماز مغرب و عشا را خوانده، مشغول تحریر شدم. ساعت ندارم. زیاد نشسته، شام خوردیم. بعد از شام ساعتی نشسته، تحریر نمودیم. خسته شده، خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۱۷ [جمادی‌الاولی]

بخاری را روشن نموده، چایی خوردم. مشغول تحریر شده تا وقت ظهر. لقمه نانی خورده، حسن آسیابان آمد با ملاعلی اکبر. مشغول حساب او شده، قبوضات را دیده، (...) دادم. دو نفر سوارهای اصالو و آدم‌های میرزا هاشم خان وارد شده، نوشته‌اند که آن سند یکصد تومان که به عمیدالملک سپردی پولش را بده. بودند. چایی خوردند. منزلی برای آن‌ها تعیین نمودم برای آن‌ها. رفتند مالشان را آسوده نمایند. مغرب شد. عباسقلی کورحسنلو با چند نفر دیگر آمدند. کاغذ رئیس را دادند. بودند تا ساعت سه از شب رفته سؤال و جواب کردیم. کاغذ مفصلی به رئیس نوشته، دادم به آن‌ها بدهند ببرند. آن‌ها هم رفتند. ملاعلی اکبر بود. دو سیخ کباب بره‌ای هم حاضر بود. کباب نموده، شام آوردند. خورده، من هم کاغذهای قزوین و تهران را تمام کرده، برخاسته، خوابیدم ولی امشب از خیالات دیر خوابم برد.

صبح روز سه‌شنبه ۱۸ [جمادی‌الاولی]

دیر از خواب برخاسته، سوارها آمده بودند، در میزدند، جو می‌خواستند برای مالشان. من برخاسته، گفتم در را باز کردند جو دادند بردند. من آدم بخاری را روشن نموده، حضرات آمدند نشستند. رعیت را آوردند برای بردن پاکت‌ها به شهر. دو هزار انعام داده او رفت. ما هم چایی خوردم. خیالم این است هر دو را [۱۲۴] بفرستم به شهر بروند به کوندرق آن رعیت‌های مقصر را بیاورند. تا چه شود. دیدم اکراه در رفتن دارند، معلوم شد بدون اذن از میرزا هاشم خان نمی‌توانند بروند. نوزده تومان داشتم، بیست سند نوشته دادم، شش تومان هم به حواله باباییگ دادم نمودم که تخته که وعده داده بودم مال فرستاده بودند دادم بردند. آن‌ها رفتند. من هم ایستاده، قدری هیزم دادم خرد کردند برای بخاری. کدخدای قلعه‌جوق آمد. یک خروار گندم فروخته بود. پولش آورد با چند قطعه مرغ. قدری آبغوره دادم. من هم لقمه نانی خوردم.

از کرسف سواری آمد که رعیت قراقوش آمده، درخت جنگل را بریده، برده. تحقیق کرده، چیزی معلوم نشد. او هم رفت. رستم پیغام داده بود گندم را می‌خواهند بخرند، بفروشم یا نه. شرحی دستورالعمل نوشته، دادم رفت. قاصد بیجار مراجعت کرد. می‌گوید پاکت را بردم به علیرضا خان دادم. اول گفت نمی‌شناسم، نگرفت، نخواند. مجدداً بردم، دادم. گرفت بخواند، گفت جواب ندارد. دیوانه است و حق با اوست. حاکم مغزول چنین می‌شود. مطلبی نیست. آقا سید بهرام آمد. گفتم چایی آوردند. آقا میرزا کریم خان شرح مفصلی جواب کاغذ مرا نوشته بود، اصل مطلب عباسقلی را کدخدا نخواهم کردن. من هم تومانی به آورنده پاکت تعلیم نموده، پیغام برای عباسقلی بیگ دادم. او هم رفت میان ده. در پشت عمارت تعزیه برآوردند، جمعیت زیادی. تعزیه تمام شد. من هم رفتم بالای بام گردش کردم. هوا بسیار خوب بود. تا الی بعد از مغرب آدمم پایین. از کوندرق کاغذ رسید که بارگیری شده، امشب می‌برند قزوین. ملاعلی اکبر را خواسته، جواب بنویسم و جواب [۱۲۵] سختی نوشته که حضرات مقصرین را بیاورید و من نمی‌خواهم بار ببرند. کاغذ را دادم رعیت وقت سحر ببرد. شام خوردم. من خوابیدم. نصف شب صدای داد فریاد بلند شد. برخاسته، فرستادم چه خبر است. گفتند گرگ آمده است در همسایگی. امشب زیاد بیدار خوابی کشیده.

صبح روز چهارشنبه ۱۹ [جمادی‌الاولی]

برخاسته، بخاری را روشن نموده، چایی خورده، یک اناری بود. خورده، رفتم حمام. آب حمام گرم بود ولی کم بود. سرکیسه کرده، حنا بسته، برآمدم. به منزل آمده، یک نفر شاهسون‌ها اسمش صادق برادر الله ویردی به توسط خالق آمده، آنچه اصرار کرد قبول نکرده، ولی یک نفر از پسران نجف محرم نام را شفاعت کرده، قبول کردم. نوشته دادم. ناهار کله پاچه داشتم. ناهار خورده، کاغذی از برای آقا میرزا کریم خان در فقره الاغ‌های کوندرقی نوشت، به رعیتی دادم برود در قشلاق، شب نمانده صبح برود به بهمن بدهد، جواب بگیرد. من هم وضو داشتم، نماز خوانده، قدری افشره آبلیمو خوردم. رفتم بالای بام گردش کرده، رشید خان بخشعلی بیگ آمدند، شش نفر رعایای کوندرقی آوردند. گفتم بستند به چوب زده حبس نمودم.

مغرب شد. نماز خوانده، ملا علی اکبر آمد و کدخدا لطفعلی و کدخدا شکرالله به شفاعت رعیت‌ها که از سر تقصیر آن‌ها بگذرید. گفتم گذستم. من جریمه هرگز نگرفته‌ام و نخواهم ولی برای نوکرها دو سه تومان بگیرید، فی ما بین رعیت‌ها تقسیم نمایند. آن‌ها رفتند قراری بگذارند. من کاغذی برای میرزا جعفرخان و آقا محمد مهدی نوشته، چهار تومان دو هزاری دادم به کربلایی عبدالله ببرد به آقا محمد مهدی بدهد. گفتند صبح می‌رویم. نقل نمودند از رعیت کرسفی [۱۲۶] که خودم در شهر بودم عمیدالملک معزول شد، به چاپاری رفت به تهران، ذوالفقارخان سهم‌السلطنه نایب‌الحکومه و حاکم برادر علاالدوله احتشام‌السلطنه با برادر امین‌السلطان صدراعظم خواهد آمدن. حرف راست در این ولایت هیچ نیست و جهان‌شاه خان قراسوران باشی شده، خواهد آمدن و صادق هم می‌گفت جهان‌شاه خان نوشته است و اسب‌های کالسکه را خواسته است که خواهم آمدن و شخص کرسفی نقل نموده که جهان‌شاه خان برای برادرش جهانگیر خان نوشته است که اسب‌های مرا بدهید بیاورند از اخبارات تهران بخواهید خلعت سپهسالاری برای امیرخان سردار رفت بدهند زود بیاید. گاهی می‌کشند، گاهی مقصرش می‌نمایند، گاهی سپهسالاری نمایند. نمی‌دانم چه اوضاع است. گفتند محمد حسین خان با علی ولی و چند نفر دیگر نزاع کرده‌اند و یک نفر در میانه کشته شده است. علی داد خان و فلان فرار کرده، در قلعه رفته‌اند. از حسام‌آباد جهان‌شاه خان جار و جمعیت خواسته است. رفتند که علی‌داد خان و سیفی خان علی ولی را بگیرند. هر روزی یک خری شهرت می‌دهند، دو روز بعد معلوم می‌شود دروغ است. خلاصه شب آبستن است، تا چه زاید سحر. عمری به بطالت می‌گذرانیم به هر صورت. گوشت بره‌ای موجود داشتم، دو سیخی کشیدند. بخاری آتش بود. کباب کردند. گفتم شام آوردند، خوردیم. امروز وقت عصر کریم قلی رعیت در همسایگی ما برای پسرش می‌خواست عروسی بکند. یک بره‌ای آوردند اذن بگیرد. اذن دادم، رفتند. بعد از شام خوابیدم. امشب چه خبری بشود نمی‌دانم.

صبح روز پنج‌شنبه ۲۰ [جمادی‌الاولی]

برخاسته، بخاری را روشن نموده، چایی خوردم. دو نفر از رعیت‌ها ماهی آوردند. هر نفری هزار دینار انعام دادم، رفتند. کاغذ میرزا هاشم خان رسید. فردا تازی‌ها را برداشته، بردیم [۱۲۷] به سمت مادآباد ناهار زود در آنجا بخوریم، برویم نه‌اویس خدمت آقا. میرزا هاشم خان کربلایی مطلب و کدخدا آمدند قرار جریمه حضرت را بگذارند. گفتم هر نفری یک تومان بدهند، تقسیم فیما بین نوکرها بشود. سیاهه نوشته، دادم از آن قرار تقسیم نمایند.

رفتیم. یک لقمه نان خورده، بعد در بالای بام قدری گردش کرده، کسل شده، رفتیم. نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، رفتیم بالای بام گردش می‌کردیم.

نزدیک غروب ابراهیم خان برادر جهان‌شاه خان با چند سوار وارد شدند. گفتیم سماور آوردند. بخاری را آتش نمودند. آقا سید عبدالحمید آنچه آمد. چایی خوردند. ملا علی اکبر آمد. کباب داشتیم. در لب بخاری کباب نمودند. شام آوردند. خوردیم. خوابیدیم. بعد از مغرب پیاده که به شهر فرستاده بودم آمد. پاکت حضرت والا امیرخان سردار را آورده، وارد تهران شده‌اند. از احوالات خودشان نوشته‌اند. امیرزاده پسر ملک ابراهیم کاغذ مفصلی نوشته‌اند. حسن کور هم کاغذ نوشته، از جمله نوشته‌اند پسر نور و میرزای مرحوم مست بوده، زده است یک نفر روضه‌خوان‌ها را کشته است. اجماع کردند، نعش را بردند به حضور شاهی. حکمش معلوم نشده است. و نقل نمودند آقای عمیدالملک به چاپاری رفته است به تهران. صدق و کذبش معلوم نیست.

صبح روز جمعه ۲۱ [جمادی‌الاولی]

برخاسته، بخاری را آتش نمودند. چایی آوردند، خوردیم. بار بنه را بار کردند. ابراهیم خان رفت. بعد از ساعتی با هم سوار شدیم، جمیع کوه و دشت را گردیدیم. با پیاده و تازی هیچ چیزی ندیدیم مگر نزدیکی مادآباد از دور دو خرگوش برآمد. تازی‌ها دنبال کردند. زیاد رفتند ولی نگرفتند. خسته شدیم، آمدیم مادآباد. بخاری را آتش کرده بودند. بابابیگ هم بودند. سوار آمده بود جلو. پیاده شده، قلیانی کشیدیم. نان گفتیم آوردند، خوردیم. گفتیم پیاده‌ها نان آوردند، دادند خوردند. سوار شدیم. [۱۲۸] قدری با پیاده‌ها گردیدیم. چیزی به گیرمان نیامد. ما رفتیم، پیاده‌ها برگشتند. بخشعلی بیگ را همراه بردیم. یک ساعت به غروب مانده وارد نهاویس شدیم. آقا میرزا هاشم خان با جمعی از طایفه اصالو در بالای تپه بودند. ما را دیدند، آمدند. سماور آوردند. چایی خوردیم. جمع شدند، قدری صحبت نمودیم. بعد بازی تخته نمودیم. در ساعت پنج از شب رفته شام آوردند. خوردیم، ساعت شش خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۲۲ [جمادی‌الاولی]

برخاسته، بخاری را آتش نمودند. سماور آوردند. نماز و دعایی خواندیم. جمعی آمدند، شیر آوردند. شیر چایی خوردند. آقا میرزا هاشم خان و چند نفر دیگر اصالو علی نقی خان رفتیم کنار رودخانه گردش کردیم. آمدیم ناهار خوردیم. کباب و چلو تهیه دیده بودند ولی کبابش را خوب نپخته بودند. بعد از ناهار آس بازی کردیم. مشغول بودیم، تا ساعت شش از شب رفته نه بردیم نه باختیم. شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲۳ [جمادی‌الاولی]

برخاسته، نماز خوانده، شیرچایی خوردیم. پیاده‌های قراقوش‌ها با تازی‌ها بودند. سوار شدیم، رفتیم. تمام بیابان‌ها را گردیدیم چیزی گیر نیامد. تا (...)آباد و مامقان رفتیم. وقت ظهر وارد شین شدیم. قلیانی کشیده، ناهار آوردند، خوردیم. مشغول تحریر بودم تا الی یک ساعت از شب گذشته کاغذ تمام شد. خان می‌خواست برای شهر آدم فرستد. من هم به آدم ایشان کاغذ را می‌دهم ببرند. نماز مغرب عشا را خوانده، مشغول کاغذنویسی شدم. تا ساعت پنج از شب گذشته کاغذاتم تمام شد. بازی کردیم. یک تومان باخت، شام آورده، خوردیم. در ساعت هفت از شب رفته خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۲۴ [جمادی الاولی]

برخاسته، شیرچایی خوردیم. آقا میرزا هاشم خان رفتند. چند نفر از اصالوها آمدند. برخاست، رفت [۱۲۹] به میان ده. من هم برخاسته، وضو ساخته، می‌خواستم سوار بشوم. رعیت‌های آنجه آمدند از بابت اراضی. رفتم پیش خان سؤال جواب. قرار شد وقتی که به شهر رفتند حدنامه دارند بفرستند بیاورند، من ببینم آدمی سفیر هم معلوم نمایم که از حدود قرارداد تجاوز کرده‌اند یا خلاف می‌گویند. رفتم. سجاس از دور پیدا بود. سلطان‌آباد ده آقا سلطان رسیدیم. قلعه خوبی ساخته، دو قربانی کرد. پیاده شده، بخاری می‌سوخت. چایی آوردند، خوردیم. نماز خوانده، رفتیم بالای بام قلعه گردش کردیم. دوربین انداختیم. بعد از مغرب آمدیم پایین. بخاری را آتش کردیم. نماز خواندیم. دو سه دانه انار آوردند، خوردیم. بیکار بودم، آس بازی کردیم، صد دینار صد دینار. ساعت پنج شام آوردند. بیچاره همه چیز تدارک دیده بود ولی طباخ بسیار بد پخته بود. نشد خوردن. قدری نان ماست با خورش خورده، خوابیدیم...

صبح روز سه شنبه ۲۵ [جمادی الاولی]

برخاسته، چایی خوردیم. گردش کردیم. بنه اسباب را بردند به ده علینقی خان. (...) ما هم ناهار بخوریم برویم مهمان خان در نی‌روبان هستیم. از قراقوش رعیتی آمد، کاغذ رئیس را آورده بود. به آقا میرزا علی شرحی نوشته بودند دیگر جوانی ننوشته، به میرزا عبدالله گفتم تو از برای میرزا ابوالفتح بنویس انشاءالله دو روز دیگر خواهم آمدن، تا چه مقدر شده باشد. ناهار آوردند. خوردیم. بعد از ساعتی سوار شده، راهی شدیم. زود رسیدیم به (...). نزدیک بود. بخاری آتش نمودند. سماور آوردند. چایی خوردیم. اصالوها جمع شدند. بعد برخاسته، رفتم سرپتیه خاکی. بنا کردند به تیر انداختن. قاسم خان خوب زد نشانه را. نزدیک غروب بود آمدیم منزل. نماز خوانده، جمعی از اصالوها آمدند. اتاق پر شد. آقا سلطان ابراهیم خان قاسم خان [۱۳۰] علی‌نقی خان همه بودند. شام آوردند. خوب پخته، من نان با خورش خورده، خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۲۶ [جمادی الاولی]

برخاسته، وضو گرفته، بخاری را آتش کردند. شیر آوردند، خوردیم. نقل نمودند در زدند یک نفر را زده‌اند با گلوله کشته‌اند. با اختلاف نقل نمودند. یکی می‌گویند از پنجره شکافته آمد در نصف شب پنجره ریخته شده‌اند پنج گلوله زده‌اند. هرکسی سخنی می‌گوید. حرف راست که نیست. مال‌ها را گفتم درست نمایند تا برویم زرنده، معلوم خواهد شد. از اینجا شکار شب را برویم قراقوش، تا چه پیش آید. خدا می‌داند. کشتن این شخص یقین شد. به بعضی ملاحظات رفتن ما به زرنده شکار موقوف شد. مبدا اصالو جمعی هستند، حرفی و نزاعی اتفاق نیفتد. رفتم به مادآباد. نهار آوردند، خوردیم. قربانی کردند. سوار شده، رفتیم به قراقوش. رعایا آمدند جلو. قربانی آوردند، کشتند. یاور آقا سلطان بود. ابراهیم خان قاسم خان بودند. هر کسی را منزلی دادند. آسوده شدند. بخاری را آتش نمودند. سماور آوردند. نیم ساعت به فاصله آقای رئیس آقا میرزا محمد قلی آقا میرزا علی لشکر نویس هم آمدند. هر کسی را منزلی دادند. آسوده شده، در همسایگی خانه کریم علی رعیت عروس داشتند. صدای ساز آمد. گفتم متعرض نشوند. آنها مشغول بودند. سه ساعت از شب رفته شام آوردند. شام همه را گفتم ببرند

منزل‌هایشان. باقی در ساعت پنج شام خوردیم. مشغول بازی آس شدند. تا ساعت هفت از شب رفته متفرق شدند. خوابیدیم.

صبح روز پنج‌شنبه ۲۷ [جمادی‌الاولی]

از خواب برخاسته، الله‌ویردی شاهسون آمدند که خالق آمده است در طویله به بست نشسته است و یک گوسفند برای ما تعارف آورده است. [۱۳۱] قدری فحش داده، برخاستم. با رئیس و آقا میرزا هاشم خان رفتیم به سر خرمگاه. قدری تیر گلوله انداختند به نشان. دو ساعتی در آنجا بودیم. آمدیم. نهار خوردیم. سید قراقوشی آمد. گوسفند مرا شاهسون‌ها دزدیده برده‌اند. بویک قشلاق کاغذی با الله‌ویردی نوشته رعیت‌های کهیزی آمدند که خرهای ما را شاهسون‌های بویک قشلاق برادر الله‌ویردی گرفت، برد. کاغذی به الله‌ویردی نوشتند، بردند. با هم رفتیم در بالاخانه. نماز خوانده، چایی خوردیم. عروس را آوردند. بعد گفتم نقارچی‌ها با رقاص آمدند، بالای بام زدند. رقص نمودند. یک تومان انعام به آنها داده، رفتند. آمدیم به اتاق بخاری را روشن نمودند. بعد از نماز مغرب و عشا گفتند آس بازی کنیم. آنها یک عباسی یک عباسی بازی کردند. آقا میرزا علی لشکرنویس با میرزا هاشمخان حرفشان شد. بازی به هم خورد. من قدری به آقا میرزا علی لشکرنویس تخته بازی کردیم. سه هزار باختیم. شام آوردند. خوردیم. رئیس رفت در بالاخانه خوابید. من به آقا میرزا هاشمخان در اتاق خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۲۸ [جمادی‌الاولی]

از خواب برخاستم. برف خوبی می‌آمد. بخاری را آتش کردیم. چایی خوردیم. آقا میرزا هاشم خان تهیه رفتن را دیدند. ده تومان هم از بابت سند صد تومان پشت سند وجه ضمن نموده، حضرات تهیه رفتن را دیدند. در نصف شب صدای داد فریادی بلند شد. برخاسته، جویا شدم. گفتند صدای زنی بود. سگ می‌خواست او را بگیرد. خوابیدیم ولی صبح معلوم شد [۱۳۲] آدم‌های آقا میرزا هاشم خان با همدیگر نزاع کرده‌اند، قمه‌کاری نموده‌اند. خلاصه آنها رفتند. بعد از دو ساعتی نهار خواستم، آوردند. رئیس آقا میرزا محمد قلی آقا میرزا علی لشکرنویس بودند. خبر آوردند مجتهد بیجاری جناب شیخ موسی با دو نفر سید وارد شدند. می‌خواهند بروند به زیارت قیدار نبی. ما هم همسفر بودیم. آمدیم. نهار خوردند. گفتم چایی درست کردند. یک فنجان چایی خوردند. رفتند منزل آقا میرزا علی لشکرنویس. ما هم نماز خوانده، چایی خورده، با رئیس رفتم دیدن ایشان. فنجان چایی خوردیم. قلیانی کشیدیم. رئیس رفت من نشستم نجف قراقوش را با چراغعلی حاضر کردیم. در حضور آقا فقره قتلی که واقع شده بود مصالحه کردیم، به چهل تومان قطع کردیم، عمل را گذراندیم. نوشته شد. قرار شد فردا به مهر رسانند. من برخاسته، آدم منزل با آقای رئیس مشغول شدیم به بازی تخته تا وقت شام. شام حضرات را که گفتم بردند. ما هم شام خورده، خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۲۹ [جمادی‌الاولی]

از خواب برخاسته، وقت سحر در طویله صدای داد فریادی آمد. صبح هرچه خواستم معلوم نمایم مطلبی معلوم نشد. چایی خوردیم. کاغذی برای فرج‌الله خان سرتیپ نوشته، دادم بردند. آقا میرزا علی آقا میرزا محمد قلی آمدند قدری تحریر نمودند. با رئیس قبض اقباض نمودند که عملشان بگذرد، بلکه وقت عصر بردند یک نفر رعیت

محمد خفیه نام را گفتم حبس نمودند برای تقصیر پسرش. خلاصه بیکار بودم. روزنامه خودم را نوشته، به آقا میرزا علی نهار خورده، ایشان رفتند. بعد از ساعتی آقا میرزا محمد قلی آمدند. خداحافظی نمودند، رفتند. ما هم چایی خورده، رفتیم کنار رودخانه گردش کردیم. مغرب آمدیم منزل. نماز خوانده، بازی تخته کردیم. سه چهار هزار بردم. همه را در میان [۱۳۳] نوکرها تقسیم نمودم. شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه غره شهر جمادی الاخری

از خواب برخاسته، وقت اذان صبح در می‌زنند. خودم رفتم دیدم شریف آدم حاج مشیر است. پاکت آورده است. گفت مزدگانی مرا باید رئیس بدهد. رئیس از خواب برخاسته، پاکت‌ها را خواندند. معلوم شد تلگراف صدراعظم است که آمدن سوار افشار موقوف شد باید بعد از عید حرکت نمایند. کاغذ نوشتند به سرتیپ و میرزا محمد قلی و سوار اطلاع دادند. ما رفتیم سر حمام. سرکیسه کرده، حنا بستم. برآمدیم. نهار خوردیم. با رئیس قدری خوابیدیم. من هم برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، چایی آوردند خوردیم. رفتیم گردش. سواری رسید. پاکتی داد. پسر طباح جناب مظفرالدوله مزدگانی آورده بود که امیرخان سردار حاکم خمسه شد و مظفرالدوله نایب‌الحکومه. گردش کردیم، آمدیم منزل. یک فنجان چای خوردیم. بخاری را آتش کردند. خوب هوایی بود. بیکار بودم. تخته بازی کردیم. برد باختی نشد. پنج هزار ده شاهی یک بره خریده، خرد کردیم کبابی. باقی را دادیم آبگوشت بگذارند، خورش نمایند. امشب را هم به صبح رساندیم.

صبح روز دوشنبه ۲ [جمادی الاخری]

از خواب برخاسته، برف خوبی می‌آمد. بخاری را روشن کردند. چایی خوردیم. آدم حاج مشیر با یک نفر آدم رئیس رفتند به شهر. پنج تومان یک سرداری رئیس به آدم حاج مشیر داد. من هم گفتم پانزده هزار به آن پسر بدهند بروند. دو ساعتی برف می‌آمد. آدم حاج مشیر رفت. ما قدری تخته بازی کردیم. نهار گفتم آوردند، خوردند. قاصد از شهر آمد. پاکتی از برای رئیس آوردند. حاج مشیر نوشته بود تلگراف کرده‌اند امیرخان سردار حاکم خمسه شده است. مظفرالدوله نایب‌الحکومه عجب است. خود مظفرالدوله به من اطلاع نداده است. هوا ابر سرد است. ما هم در کنار بخاری نشستیم.

مختصر کاغذی برای میرزا هاشم خان نوشته، دادیم قاصد ببرد در شین [۱۳۴] برساند. گفتم چای آوردند. وضو گرفته، نمازی خوانده، چایی خوردیم. بعد تلگراف خوانده، صاحب جمعی زده بودند به رئیس دست پای خود را جمع کرده، حساب‌های خودت را ختم نموده، به مامورین بزینرود هم اطلاع سوار طایفه ایل شاهسون‌ها را هم به سردار داده‌اند. معلوم است اوقات تلخ می‌شود. قرار دادیم آقا حسین با رستم برود خوئین، اسب‌ها را با بعضی اسباب‌ها روانه قزوین نمایند، دو نفر پیاده با همراهی خودشان. رفتیم قدری گردش کردیم. مراجعت کردیم. چایی خوردیم. بخاری را روشن نمودند. نماز خوانده، بعضی نوشته‌جات و سیاهه را نوشته که به من بدهند برای بعضی حساب‌ها و طلب از یوسف خان سرتیپ. بعد قدری از بابت بیکاری به مفت تخته‌بازی کردیم تا وقت شام. آقا سلطان اصلو با پنج سوار آمدند. آن‌ها را جا داده، گفتم برای آن‌ها شام بردند. ما هم شام خوردیم. بعد از ساعتی خوابیدیم.

صبح روز سه‌شنبه ۳ [جمادی‌الآخری]

از خواب برخاسته، بخاری را روشن کرده، چایی خورده، آقا حسین بعد از نیم ساعت رفتند. به مطلب گفته بودیم حلیم تهیه ببینند. وقت ناهار شد. گفتم حلیم را بیاورند. گفتند درست نکرده‌اند. اوقاتم تلخ شد. چند سیخ کباب تخم‌مرغ درست کردند. آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی آقا شیخ محمد قیداری وارد شد. ناهار نخورده بود. ناهار آوردند، خورد. بعد چایی آوردند، خوردیم. رفتیم بالای بام گردش کردیم. منتظر علی بودیم که از شهر بیایند. نیامدند. اوقات ما تلخ شد. رفتم اتاق بخاری را آتش کردند. نماز خوانده، شیخ محمد بود ملاعلی اکبر آمدند، نشستند. صحبت کردیم. آقا شیخ محمد قدری خوانده، هم قدری بازی تخته کردیم. دو ساعت از شب رفته بود گفتند کدخدا رضا علی با دو نفر کهریزی آمدند. گفتم آن‌ها را جا دادند. خواسته بودیم شام آوردند. خوردیم. ساعت پنج نیم از شب رفته خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۴ [جمادی‌الآخری]

از خواب برخاسته، حمام لازم شده بود. باران هم [۱۳۵] زیاد آمده بود. باز می‌آمد. چایی خوردیم. آقا شیخ محمد آمد. بخاری را روشن کردند. هیزم‌ها تر بود. می‌خواستیم برویم به شین، به ملاحظه آمدن باران معطل ماندیم. من هم برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، ناهار خوردیم. ماشاءالله باران متصل می‌آید. سماور خواستم، آوردند. حیاط از آب باران پر شده بود. دو نفر را از رعیت گفتم دو سطل برداشته، ببرند بیرون بریزند. تا مغرب مشغول بردن آب شدند. بعد از مغرب بخاری را آتش کردند. آقا شیخ محمد بود ملاعلی اکبر. قدری تخته بازی کردیم. شام آوردند. خورده، خوابیدیم. از شهر خبری نرسید. آدم رئیس هم نیامد.

صبح روز پنج‌شنبه ۵ [جمادی‌الآخری]

از خواب برخاسته، هوا بد نبود. رئیس تهیه رفتن را دید ولی میلش بر این بود من هم به همراه بروم. گفتم یکی دو مال درست کردند قبل منقل زدند. بنه رفت به شین و آلنجه، ما هم لقمه نانی بخوریم. سوار شدیم تا به کجا بکشد آبشخور ما تدبیر است انسانی با تقدیر است. الهی بی هیچ وقت مساعدت نکرده و نخواهد کرد. هرچه خدا خواسته، همان خواهد شد. لقمه نانی آوردند. ابراهیم خان اصالو هم رسید. نانی خوردیم. بلافاصله سوار شدیم. الحمدالله امروز هوا خوب است. آمدیم به مامقان. آقای رئیس قلیانی کشیدند. بز قرمه درست کردیم. یک ساعت از شب رفته بود قاصد مظفرالدوله رسید. صورت تلگراف را گذارده بودند. سردار زده بود حکومت خمسه به من مرحمت شد. شما از شهر مواظبت نمایید. فلان کس را هم اطلاع بدهید بیاید به شهر. مهتر آقای رئیس که آقا میرزا علی را برده بود به شهر مراجعت کرده، آمد. آقا میرزا علی هم شرحی [۱۳۶] نوشته بودند که افواج را هم دادند به سردار. جهانشاه خان هم برقرار شده است ولی افواج را دادند به سردار.

خلاصه بعد از نماز جواب کاغذ مظفرالدوله و کاغذی هم به آقا محمد مهدی تاجر قزوینی نوشته، خیالم این شد من به آقای رئیس بروم به آن سمت سلطانیه. میرزا عبدالله باباییگ را روانه نموده، بروند قراقوش اسباب‌ها را و آبداری بعضی اسباب را برداشته، بیاورند به شهر. دستورالعملی هم برای او نوشته، بخاری را گرمه زیاد

آوردند سوزانیدم. بز قرمه هم خوب شده بود، خوردم. زیاد گرسنه بودم. دو ساعتی کاغذنویسی کردیم. بعد برخوابیدم. چو فردا شود فکر فردا کنیم.

صبح روز جمعه ۶ [جمادی الاخری]

قبل از اذان صبح برخاسته، بخاری را روشن نمودیم. چایی خوردم. میرزا عبدالله باباییگ را فرستادم رفتند قراقوش که باربنه را بیاورند. برف هم زیاد آمده بود. ماه هم بار بنه را بار کرده، کدخدای آنجه راهنما شد به همراهی ما آمد تا نهاویس. از آنجا کدخدا را برگردانیدم. هوا هم ابر و منقلب، باد زیاد آمد. سرد شد. می‌خواستم برویم به سلطانیه، رسیدیم به بلاماجی⁸⁰³ رئیس را پشیمان بود از رفتن. مرا (...) با یک نفر نوکر روانه کردند، رفتند. برای ما آش رشته و انگور نیمرو ناهار آوردند. من قدری نان ماست خوردم. چایی حاضر بود، خوردم. نماز گفتند خواندیم. میرزا علی آمده است از شهر. پاکت‌ها را آوردند. حضرت والا نوشته بودند. دستورالعمل شدید را نوشته، بعضی سفارش‌ها کاغذها را خوانده، آقای رئیس خیالش این شد به شهر نیاید برود به قزوین، [۱۳۷] بنده هم بروم به شهر.

کاغذی به حاج مشیر نوشته، قاصدی گرفتم که امشب برود به شهر، یکی از اتاق‌های در خانه را فرش نمایند حاضر باشد که من در اینجا ورود نمایم. از تهران تلگراف صدراعظم فرموده‌اند میرزا کریم خان وجود شما در تهران لازمست. خلاصه من پول نداشتم پنج تومان از آقا میرزا حسن قرض کردم، سپردم که در شهر کارسازی بعضی نوشته‌جات و بروات بود. رئیس دادند به من و از من فهرست گرفتند که در حکومت گرفته شود. علی را وقت غروب آوردند، چوب زیادی زدند. آقا میرزا حسن یک هندوانه خوبی آورد. من خوردم. شب را هم قدری انار و کباب مرغ خورده، روزنامه خودم را نوشته، آقا میرزا حسین خیلی پذیرایی و مهمان‌نوازی می‌کند. تدارک شام زیاد دیده بود. چلو پلو دو رنگ خورش و خوب هم پخته بودند. شام خوردم. خوابیدیم. وقت خواب من لرز حسابی نمودم ولی در خوابیدن جان‌کندم. خیلی بیدار بودم. سرم درد می‌کرد. قبل از اذان برخاسته، بعضی نوشته‌جات دستورالعمل داده شد. تهیه رفتن را دیدیم.

صبح روز شنبه ۷ [جمادی الاخری]

از خواب برخاسته، تهیه رفتن را دیده، بعد از صرف چایی مال‌ها را آوردند. رئیس رفت به سمت سلطانیه. بنده هم سوار شده به سمت شهر، هر دو آقا میرزا حسن‌ها سوار شدند. قدری با من راه آمدند. آن‌ها را برگردانیده، هوا بسیار سرد بود. کدخدا رضا علی کهریزی و دو نفر دیگر همراه بودند که قبل منقل با مهتر همراه داشتم. [۱۳۸] نصف راه آمدم. هوا خوب شد. نزدیک شهر رسیدیم. سواری فرستادیم عبا از حاجی مشیر گرفته، بیاورد. دو ساعت به غروب مانده وارد شهر شده، در در خانه اتاقی فرش کرده بودند. نشسته، چایی خوردم. تلگرافی از ورود خودم زدم. مشغول عریضه‌نگاری شده، مغرب دادم پاکت‌ها را بردند به پستخانه. خودم آمدم خانه جناب مظفرالدوله. سماور حاضر بود. چایی خوردم. پاکت‌های سردار را دادند، خواندیم. نوشته بودند کاه

⁸⁰³ دهی از دهستان بخش مرکزی شهرستان زنجان.

جو و هیزم بخرد و در امور شهری رسیدگی نماید. به منزل آمد. کاغذ دیگری نوشته، ساعت شش شام خوردیم. حاج مشیر بودند. در ساعت هفت خوابیدیم.

اول صبح روز یکشنبه ۸ [جمادی الاخری]

از خواب برخاسته، جمعی آمدند دیدن من. بعد برخاسته، رفتم خانه حاج میرزا اکبر. پسر وزیر مرحوم را اجاره نمودم. یک ساله آدم‌های ما آمدند، اسباب آوردند. در آن خانه بودند. من آمدم منزل. فرستادم بقال‌باشی را آوردند، چوب زدم، حبس کردم. رفتم آن اتاق سرتیپ. ناهار آوردند. جمعی بودند. خوردیم. بعد چایی آوردند. سرتیپ پسر مظفرالدوله نظام‌العلماء و سهم‌السلطنه و یک نفر ملائی آمدند. تا مغرب بودند. امروز نماز را فراموش کرده، نخواندم. سه ساعت از شب رفته، مظفرالدوله کاغذ نوشته بود بقال را مرخص نمایند. جواب نوشته، مرخص نکردم. سرهنگ ذخیره هم بود. ساعت پنج از شب رفته شام خوردیم. ساعت هفت از شب رفته خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۹ [جمادی الاخری]

برخاسته، نماز خوانده، آقا محمد مهدی آمد. چایی خوردیم. من رفتم بالاخانه، سرکشی کردم. گفتم چایی سماور آوردند. بخاری را روشن نمودند. رضا قلی خان [۱۳۹] سرتیپ و میرزا بزرگ خان پسران آخوند ملاعلی مرحوم و جمعی از تجار و کسبه آمدند دیدن. چایی خوردند. چند قلیانی کشیده و چند نفر از زن و مرد عارض آمدند. به عرض آن‌ها رسیدگی شد. آن‌ها هم رفتند. برخاسته، رفتم منزل. سرتیپ و جمعی بودند. ناهار آوردند. خوردم. بعضی رفتند. چایی آوردند. من روزنامه خودم را نوشته، آدم مظفرالدوله آمد. به توسط بقال فرستادم، بیاورند، تا به حسابش رسیدگی شود. میرزا جواد خان و حاجی سید محسن و جمعی بودند. ده تومان از (...) حق حکومت خودم را گرفته، مرخص نموده، رفت⁸⁰⁴. دو نفر آمدند، عرض کردند. یک نفر حداد را گفتم چوب زدند. مرخص نموده، رفت. نماز خوانده، آمدم خانه سهم‌السلطنه. آقا میرزا حسین خان بود، حاجی مشیر یوسف میرزا و یک نفر سیدی. عمارت خوبی دارد. سماور آوردند. چایی خوردیم. بخاری را روشن کرده، اتاق را گرم کردیم ولی منقلب بود. شرح مفصلی از برای حساب مظفرالدوله نوشته، دادم بردند. شام رنگین آوردند. همه چیز بود. خورش کباب شام خوردیم. برخاسته، رفتم منزل خودمان خوابیده.

صبح روز سه‌شنبه ۱۰ [جمادی الاخری]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، آمدم. آقا سید محمد آمد با قاطر قزوینی. چایی خوردیم. آمدم در خانه و چند نفر عارض آمدند. تا الی بعد از ظهر در سؤال جواب بودیم. از خانه جناب مظفرالدوله ناهار آوردند. رفتیم به آن اتاق، ناهار خوردیم. بالا فاصله چایی آوردند. خوردیم. گاه هیزم خریدم. قبض پول دادم. باران می‌آمد. هوا منقلب بود. با یوسف خان و فراش‌باشی رفتم بنه آجودانباشی را دیده برای مال‌ها، قبول نکردم. رفتیم خانه دیگر میرزا رضا قلی نام. او رضا نشد بدهد. رفتیم منزل. [۱۴۰] بخاری را آتش نمودم. نماز خوانده، به تعاقب حاجی میرزا علی اکبر فرستادم. آمد. سؤال جواب طویله را کردیم. قراری دادیم. قندی تعارف فرستاده بود. برخاسته،

804 حاشیه مصحح: «حکومت مولف»

آمدیم. میرزای سرتیپ جهانگیر خان قدری تخته بازی کردیم. او رفت اندرون. ما دو نفری شام خوردیم. روزنامه خودم را نوشته، آمدند به تعاقب من بروم در خانه بخوابم. رفتم خانه خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۱ [جمادی الاخری]

برخاسته، بخاری را آتش نمودند. سماور آوردند. حاج ابوالقاسم خان آقا محمد مهدی آمد. یک فنجان چایی خوردم. محمد ابراهیم خان آمد. ما برخاسته، رفتم در خانه. آقا سید حسن آمد. در خانه بخاری را آتش نمودند. سماور آوردند. چایی درست کردند. جمعی آمدند سؤال جواب. بعضی مطالب بود گفتند و شنیدند. بقالباشی با سرتیپ سؤال جواب داشتند، کردیم. ناهار آوردند، خوردم. کاغذ تهران را نوشته، روزنامه راپرت شهر را نوشته، در جوف پاکت گذارده. برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، گفتم آقا رحیم داروغه را آوردند با پسرش حبس کردند و یک نفر دیگر را حبس کردند. آدم حاجی عبدالملکرم آمد به توسط. قبول نکرده، مظفردوله دو مرتبه نوشت قبول نکرده.

غروب برخاسته، رفتیم طویل. مظفردوله را دیدم برگشته. رفتم منزل میرزا حسین خان سرتیپ. جهانگیر خان و سرهنگ محزن یوسف خان سرهنگ بودند. زین العابدین خان آمد. دو ساعتی بازی تخته کردند بی جهت. بعد آن‌ها رفتند. سرهنگ محزن و یوسف خان آمدند. دو ساعت صحبت کردیم. یوسف خان سرتیپ توپخانه کاغذ مفصلی نوشته بودند. جواب نوشته، دادم. مظفردوله کاغذ نوشته بودند، جواب نوشته دادم. امروز سی تومان (...) برای صرافباشی دادم بردند، [۱۴۱] قبض آوردند. گفتم شام آوردند. خوردم. سرهنگ آقا رفتند. ما خوابیدیم. تغییر داروغه دادم. به دو نفر نوشته، قبولی را نوشته، دادند. ولی قرار شد من فردا نوشته بدهم بروند سر کارشان. خلاصه از شب زیاد رفته بود خوابیدم.

صبح روز پنجشنبه ۱۲ [جمادی الاخری]

برخاسته، رفتیم با سرتیپ به طویل. مراجعت کرده، آمدیم منزل. بخاری را روشن نمودند. چایی آوردند. جمعی آمدند سؤال و جواب. چند نفر دیگر آمدند، عارض شدند. جواب آن‌ها داده شد. لقمه نانی خوردیم. چایی خورده، نماز خوانده، نزدیک غروب رفتم منزل. بنا و عمله بود. دو نفر فراش گفتم آمدند پای عبدالله را بسته، چوب زده، خلافی کرده بود. یک نفر طباح آوردند. گفتم بماند. آمدم منزل. سرتیپ حاجی مشیر بود یکی دو نفر دیگر. مظفردوله یک مجموعه انار طارم با یک مجموعه پیاز داده بودند. چهار هزار انعام داده، بردند به منزل. نماز مغرب و عشا را خوانده، با حاج مشیر صحبت کردیم. فرستادیم هندوانه بیاورند. به ملاحظه شب چله که شب یلدا باشد هندوانه آوردند خوردیم، با قدری انار. صحبت کردیم تا وقت شام آوردند خوردیم. حاج مشیر رفت. ما قهوه خوردیم، خوابیدیم ولی از نصف شب زیاد بیدار بودیم.

صبح روز جمعه ۱۳ [جمادی الاخری]

از خواب برخاسته، آفتاب برآمده بود. نماز خوانده، چایی خوردیم. من آمدم به اتاق حکومتی. بخاری را آتش کردند. چایی حاضر بود، خوردیم. روزنامه خودم را نوشته، بعضی اشخاص آمدند عرض کردند. جوابی شنیدند،

رفتند. ناهار خوردیم. چایی آوردند، خوردیم. بعضی اشخاص آمدند، رفتند. شب را در اتاق سرتیپ بودیم. آخر شب رفتیم خانه خوابیدیم. [۱۴۲]

صبح روز شنبه ۱۴ [جمادی الاخری]

برخاسته، رفتم در خانه مشغول تحریر شدم. قدری نوشته بودند. مطالبه بقایای عمیدالملک را نموده بودند. با بعضی سوال جواب نموده، جواب همه را نوشته، دادم. نزدیک غروب شد. نماز خوانده، خبر آوردند رعایا آمدند. اسباب ما را آوردند، از قراقوش بادوش⁸⁰⁵ آوردند. گفتم برای آن‌ها شام پختند. خوابیدند. من هم رفتم منزل سرتیپ. شام خورده، بعد از شام رفتم به منزل خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۱۵ [جمادی الاخری]

از خواب برخاسته، رفتم در خانه تا الی بعد از ظهر بودم. برخاسته، رفتم خانه یوسف خان سرهنگ، برای مال‌ها طویله خالی کرده، مال‌ها را جا به جا کرده، چایی خوردیم. سرتیپ و بعضی‌ها آمدند. از آنجا آمدیم به منزل حکومت بودیم تا بعد از شام رفتیم منزل. خوابیده،

صبح روز دوشنبه ۱۶ [جمادی الاخری]

برخاسته، در اتاق کوچک بخاری را روشن کرده، چند کاغذ برای ده نوشته، رستم رعیت را خواستم به ده فرستم. آمدم به اتاق حکومتی. هوا منقلب شد. رعیت‌ها هم نرفتند، ماندند. هوا بسیار منقلب شد. آمدم به اتاق سرتیپ ناهار خوردیم. بعد چایی آوردند، خوردیم. خیلی سرد بود. بخاری آهنی آوردند در اتاق حکومتی بگذارند. غروب پاکت حضرت والا را مظفرالدوله فرستاده بودند. خودشان هم کاغذی نوشته بودند. جوابی نوشته، آقا محمد هاشم از تهران آمده بود. آمد به دیدن ما. امروز عمل داروغه را با جهانگیرخان گذرانیده، پنج تومان تعارف گرفت. نماز مغرب و عشا را خوانده، حاج مشیر سرتیپ آقا محمد هاشم جهانگیر خان مشغول بازی شدند. من هم قدری تحریر کرده، قلمی تراشیدم. تا پنج از شب رفته شام آوردند، خوردیم ولی [۱۴۳] هوا بسیار سرد و منقلب بود. بعد از شام به منزل رفته، خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۱۷ [جمادی الاخری]

از خواب برخاسته، رفتم. در خانه بودیم. جمعی آمدند. سوال جواب نمودند. نهار خوردیم. وقت عصر یک فنجان چایی خوردیم. رفتم بازدید رضا قلیخان سرتیپ انار گزانگبین هندوانه آوردند، خوردیم. مغرب برخاسته، آمدم منزل. جهانگیر خان آمد. ساعتی بودند. ما برخاسته، رفتیم منزل یوسف خان سرهنگ. جمع کثیری بودند. مشغول بازی شدند. شام آوردند. خوردیم. شش نیم از شب رفته، آمدم منزل. خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۸ هجدهم [جمادی الاخری]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتیم در خانه. جمعی آمدند. من هم مشغول تحریر شدم برای تهران. روز حرکت چاپار بود. نهار از منزل ما آوردند. عیب نداشت. دو قاب بزرگ داشتیم، پنیر و ماست. جمعی بودند.

⁸⁰⁵ گردنه‌ای است که مابین قلیان کوه و اشتران کوه از انشعابات جبال پیشکوه واقع و محل عبور طوایف لر است.

نهار خوردند، رفتند. من هم کاغذجاتم تمام شد. اهل و عیال عبدالملک رفتند. تا یک ساعت فرستاده از شب رفته در خانه بودم. با میرزا بهاءالدین آمدیم منزل. فراشباهی هم بود. به تعاقب زین العابدین خان آمدند. نواب ابراهیم میرزای طارمی کاغذ نوشته بود. جواب نوشته، به توسط آقا میرزا علی لشکرنویس بدهم ببرند. کاغذی هم محمد حسین خان نوشته بود. پنج تومان برای منزل مبارک باد شما فرستادم ولی تا کنون نیاورده‌اند. جواب او را هم گفتم بنویسند. یک عدد هندوانه یک عدد خربزه داشتیم. قدری خوردیم. گفتم شام آورند، خوردیم. بعد از ساعتی حضرات رفتند. بنده هم خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۹ [جمادی‌الآخری]

یک ساعت به صبح مانده برخاسته، چایی خوردم. هوا روشن شد. نماز خوانده، رفتم خانه زین العابدین خان برای دیدن طویله. دیدم و قبول کردم. قرار شد بنا نیاورد. قدری تعمیر لازم دارد تا مال‌ها را ببریم آنجا. رفتم خانه میرزا جواد خان بصیرالسلطنه. همه در خواب بودند. بیدار کرده، [۱۴۴] ساعتی معطل شدم تا میرزا جواد خان از خواب برخاست. بخاری را روشن نمودند. شیر آوردند. خوردیم. کاغذ برای حاج مشیر نوشته، بردند. پاکت آقا میرزا علی را هم دادم بردند. کاغذی هم برای مظفرالدوله نوشته، دادم بردند. آمدم در خانه. بین راه خبر رسید که حسن خان سلطان را در طارم با چهار نفر دیگر زده، کشته‌اند. تعجب نمودم. رفتم عمارت اندرونی را گردش کردم. زیاد مغشوش بود. آمدم اتاق حکومت. جمعیت زیاد آمد. مظفرالدوله دو سه مرتبه به تعاقب من فرستاده، به اصرار ما را بردند.

رفتیم اندرونی. رضا قلی خان بود. بعد از ساعتی سوال جواب و تلگراف نوشتند در فقره کشتن محمد حسن خان و حکم نوشتند، مامور فرستادند. نهار آوردند. کباب چلوی خوبی تهیه دیده بودند. خوردیم. یک فنجان چایی خوردیم. من برخاسته، آمدم منزل. سماور آوردند. به تعاقب حاج مشیر فرستاده، آمدند. تلگرافی در فقره حسن خان سلطان نوشته، داد ببرد. زین العابدین خان کاغذی نوشته بود که در بازار شنیدم حضرت والا سردار استعفا نموده، احتشام السلطنه حاکم شده است. تلگرافی به حاج مشیر نموده‌اند. حاج مشیر هم حاضر بود. از این خبر اوقاتش تلخ شد که مقصود دشمنی با من است. به نهان به پای من می‌زنند. خلاصه چایی خوردیم. نماز خوانده، جمعی آمدند. برخاسته، رفتم با معمارباشی عمارت اندرون و حمام را گردش کردیم برای تعمیر. غروب رفتم منزل میرزا حسین خان. یک ساعت از شب رفته، همه متفرق شدند. من تنها ماندم. سرم زیاد درد می‌کرد. باد ندانم. شام هم میل نداشتم. قدری کباب خورده، به منزل رفته، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲ [جمادی‌الآخری]

برخاسته، آقای محمد مهدی تاجر حاج ملا حسنعلی شاهسون آمدند. سه جفت جوراب تعارف آوردند. چایی خوردیم. با زین العابدین خان آمدیم. در خانه بخاری را آتش کردند. [۱۴۵] چند نفری آمدند. کاغذی برای مظفرالدوله نوشته، دادم بردند. بیکار بودم. دو روز بود روزنامه خود را ننوشته بودم. نوشتم. جمعی آمدند، عارض شدند، رفتند. نهار آوردند، خوردیم. بعد صرافباشی آقا محمد هاشم ماندند. یک فنجان چایی خوردند، رفتند. باز چند نفر زن و مرد آمدند عارض شدند. یک عمل حاج قبض (...) را گذرانیده، ده یک خود را گرفته،

پنج هزار به سید کوچکی دادم، نه هزار به آقا میرزا بهائی دادم، سه هزار هم خودم برداشتم. هزار دینار هم به حسین دادم. شیخ الاسلام که پسرش شیخ الاسلام است آمدند. چایی خوردند. رفتند. ما هم نماز خوانده، برخاسته، رفتیم به سر طویله مال‌ها را نگاه کردیم. آدمم منزل.

میرزا حسین خان سرتیپ با سیدی بین راه دیدم. برگردانیدم. با آقا بها آوردیم به خانه. سرم درد می‌کرد. قدری انار و انگور خورده، زین‌العابدین خان سرهنگ آمد. نشستند. بعد صحبت می‌کردیم. گفتند دو نفر فراش مست در میان کوچه بود. گفتم بروند، بگیرند بیاورند. در قهوه‌خانه مست کرده بودند. دو مرتبه فرستادم رفتند. فراش‌ها فرار کرده بودند ولی قهوه‌چی توپچی را آوردند، رو انداختند. زیاد زیاد چوب زدم. دادم بردند در خانه حبس نمایند. یک حلیم یک تومان هزار دینار خریدم. برای راهرو اتاق قدری کاغذجات خوانده پاره کردم. شام آوردند، خوردیم. حضرات رفتند. من خوابیدم.

صبح روز شنبه ۲۱ [جمادی‌الآخری]

از خواب برخاسته، رفتم در خانه. آن قهوه‌چی را گفتم آوردند، چوب زیادی زدند. با میرزا حسین خان سرتیپ رفتیم خانه یوسف میرزای سرتیپ توپخانه. چایی خوردیم. چند قلیانی کشیده، آدمم منزل. جمعی بود از آقایان و غیره حاضر بودند. نهار خوردند. کاغذجات از قزوین و تهران رسید مشغول خواندن و جواب نوشتن شده امشب را هم باید چاپار برود چند دفعه⁸⁰⁶ به حضرات اعیان و تجار نوشته که باید هفته دو روز در خانه حاضر باشید. [۱۴۶] همه قبول نمودند. حاج مشیر آمد. تا غروب گرفتار بودم. بعد از غروب رفتیم خانه سهم‌السلطنه به عیادت. در اندرون رفتم. حکیم بود. زالو انداخته بودند. تا دو ساعت از شب رفته آنجا بودیم. چایی شیرینی شربت آوردند. قدری خوردیم. برخاسته، رفتیم. حاج مشیر رفت به سمت خانه، من رفتم به منزل خودم. بعد از نماز فرستادم آقا محمد مهدی آمد. مشغول تحریر شدم. ساعت شش از شب رفته شام خوردیم. آقا محمد مهدی رفت. من خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۲ [جمادی‌الآخری]

برخاسته، رفتم حمام. صابونی زده، برآمدم. آدمم خانه. آقا میرزا بها بود. پاکت را بردند بدهند چاپارخانه. ما هم چایی خوردیم، آمدم در خانه. چند نفری از زن و مرد عارض آمدند. رجوع به مرافعه شد. آقا میرزا جواد خان آمدند. کاغذی به حاج مشیر نوشته، فرستادم قاطرهای سرهنگ را گفتم رستم بیگ ببرد، از آنجه جو حمل نمایند و خودش برود به قراقوش. و از قراری که نوشته‌اند از تهران عمل ابوالحسن خان در فقره ادعا این دهات ختم شده است به چهار هزار تومان. حضرت والا سردار آسوده شده‌اند. صدق است این مطلب و یا کذب نمی‌دانم. خلاصه نهار آوردند، خوردیم. بعد از نهار باز جمعی آمدند، عرض کردند. چایی آوردند. خورده، یک ساعت به غروب مانده برخاسته، میرزا حسین خان زین‌العابدین خان سرهنگ میرزا بها آمدند از خانه حاج صراف باشی انار خربزه و سیب آوردند. قدری خوردیم. شام آوردند، خوردیم. حضرات رفتند. من هم خوابیدم.

⁸⁰⁶ از اول جمله تا به اینجا در حاشیه نوشته شده است.

صبح روز دوشنبه ۲۳ [جمادی الاخری]

برخاسته، جمعی آمدند خانه. چایی خوردند. برخاسته، [۱۴۷] رفتم برای مال‌ها در همسایگی خانه میرزا شفیع را جابه‌جا کردند. من رفتم خانه آخوند ملاابراهیم پسر آخوند ملاعلی قارپوزآبادی. یک فنجان چایی آوردند، خوردیم. قلیانی کشیده، رفتم خانه شیخ الاسلام. جمعی بودند. یک فنجان چایی هم در آنجا خوردیم. نهار آوردند. پلو چلو همه چیز بود. آبگوشت خوبی بود. خوردیم. بعد چایی آوردند. جمعی آمدند. روزنامه از تهران آوردند. دو ساعت به غروب مانده برخاسته، رفتم به احوالپرسی مظفرالدوله به اندرون. رضا قلی خان بود. چایی آوردند. خورده، دو سه قلیانی کشیده، برخاسته، رفتم در خانه. وضو گرفته، نماز خوانده، در منزل سرتیب نشسته بود. بعد از نماز معرب و عشا برخاسته، رفتم منزل آقا میرزا بها میهمان بودیم. حاج مشیر زین‌العابدین خان یوسف خان و فراش‌باشی همه بودند. آنها مشغول بازی شدند. من مشغول تحریر شدم. تا ساعت شش از شب رفته من برخاسته، رفتم منزل. خوابیده،

صبح روز سه‌شنبه ۲۴ [جمادی الاخری]

رفتم در خانه. آقا میرزا علی لشکرنویس و چند نفر دیگر از صراف و تجار خبر کرده آمدند با مشهدی نقی بقال گفتگو کردند. نهار بره پلو خوبی تهیه دیده شده بود. آوردند، خوردند. بسیار خوب بود. بعد چایی آوردند. خوردیم. نماز خوانده، رفتم به تلگرافخانه بازدید شاهزاده. جمعی هم به آنجا آمدند. مغرب برخاسته، آمدیم منزل. میرزا حسین خان بود، فراش‌باشی، یوسف خان، سرهنگ میرزا لطف‌الله خان، سرهنگ خازن محزن. میرزا لطف‌الله خان قدری عطر آورده بود. به میان عطردان ریخته، نهار خوردیم. حضرات مشغول بازی شدند. شام آوردند، خوردیم. تا ساعت شش و نیم از شب رفته بودند. متفرق شدند. من خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۵ [۱۴۸] [جمادی الاخری]

برخاسته، چایی خوردم. رفتم منزل نظام‌العلماء جعفر آقا چند نفری آمدند. سماور آوردند. چایی خوردیم. ساعتی نشسته، برخاسته، رفتم خانه مظفرالدوله اندرون. در میان زیرزمین کرسی گذارده بود. ورود داد. نشسته، سماور حاضر بود. یک فنجان چایی خورد. بعد انار آبلیمو آوردند. قدری خورده، صحبت نمودیم. نهار آوردند. دو دوری پلو دوری چلو خورش فسنجان همه کبک کباب همه چیز. پسرش هم آمد. نهار خوردیم. نیم ساعت به فاصله برخاسته، رفتم خانه جعفر آقا. علی قلی خان سرتیب بود. بعد مظفرالدوله آمد. سماور آوردند. صدرالحکما آمدند. یک فنجان چایی خوردند. غروب برخاسته، رفتم منزل. آقا میرزا علی لشکر آمدند. قلیانی کشیده، رفتند. صدرالسادات چند دانه خریزه شهری داده بود. آقا سید محمد یک کیسه کاغذ یک جفت جوراب با عرقچین ترمه داده بود. خلاصه آقا میرزا بها آمد. بعد میرزا حسین خان شام نخورده، رفت. ما شام خوردیم. میرزا بها رفت. قدری هم چیز نوشته، ساعت پنج از شب رفته برخاسته، خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۲۶ [جمادی الاخری]

برخاسته، بعد از صرف چایی رفتم خانه آقا سید ابوطالب. یک فنجان چایی خورده، رفتم منزل میرزا بزرگ خان. آنجا هم قند آب آبلیمو خورده، دو سه قلیانی کشیده، برخاسته رفتم در خانه. یکی دو قلیانی کشیده، نهار

آوردند. جناب سهم السلطنه یک قدح آش حلیم فرستاده بودند. بسیار خوب آش بود. با قند دارچین از آن آش [۱۴۹] زیاد خورده، جمعی آمدند. مطلبی داشتند، اظهار نمودند، رفتند. سماور آوردند. وقت عصر جناب حاج میرزا عبدالمکارم با چند نفر آخوند آمدند. میرزا جواد خان با شاهزاده تلگرافچی آمدند. بعد از مغرب رفتند. ما برخاسته، رفتیم خانه امام جمعه نماز مغرب و عشا را خوانده، کاغذی برای آقا سید حسن نوشته که فردا روز جمعه است، می‌آیم آنجا نهار را. تلگرافی مخبرالملک در فقره خرابی سیم تلگراف زده بودند. شرحی به ایشان نوشته، تلگراف نمایند. چایی آوردند، خوردیم. یکی دو قلیانی کشیده، برخاسته، رفته منزل. نقل نمودند یوسف خان سرتیپ را به تهران احضار نموده‌اند برود. میرزا حسین خان شاهزاده تلگرافچی آمدند منزل ما. قاسمخان آنجا بود. من هم کاغذی به سهم السلطنه نوشته، قاسم خان آمده است، به اینجا پناه آورده است. جوابی نوشته، خربزه بود. قدری خوردیم. ساعت چهار آنها رفتند. شام نخورده، شام آوردند. ما خوردیم با قاسم خان. من برخاسته، خوابیدم. قاسم خان رفت آن اتاق نوکرها خوابید.

صبح روز جمعه ۲۸ [جمادی‌الآخری]

برخاسته، چایی خوردیم. میرزا هاشمخان آمد. آقا محمد مهدی آمد. چایی خوردند. ما برخاسته، رفتیم خانه حاج یوسف تاجر. حاج محمد باقر چند نفر دیگر در آنجا بودند. چایی آوردند با شیرینی. من یک عدد سیب خوردم. برخاسته، رفته خانه حاجی سید محسن. آنجا هم سماور آوردند. گزانگبین آوردند. بعد از ساعتی نهار آوردند. چند نفری بودند. نهار خوردیم. وضو گرفته، چایی آوردند خوردیم. برخاسته، رفته خانه آقا جلال. عمارت خوبی داشت. چایی آوردند. من قند آب با آبلیمو خوردم. نماز خوانده، رفته خانه معین‌التجار. آنجا هم یک فنجان قندآب با آبلیمو خورده، قلیانی کشیده و رفته خانه حاج مشیر. [۱۵۰] آنجا هم سماور آوردند. یک فنجان قندآب خوردم. مغرب شد. برخاسته، آدم منزل. میرزا لطف‌الله خان در میان کوچه برخورد بردم به منزل. قاسمخان هم بود. نماز خواندیم. خربزه بود، خوردیم. روزنامه شهر را آوردند. برای مظفرالدوله کاغذ مفصلی نوشته، دادم بردند. بیکار بودم. روزنامه خودم را نوشته، شام خواستم آوردند. خوردیم.

صبح روز شنبه ۲۷ [جمادی‌الآخری]

برخاسته، رفته حمام. از حمام برآمده، آدم منزل. چایی خورده، حاج مشیر آمد. به اتفاق رفتیم خانه میرزا هاشمخان. یک فنجان چایی خورده، جمعی آمدند. برخاسته، رفته در خانه. جعفر آقا فرستاده بود مظفرالدوله اینجا است. بیایند اینجا. نهار نخورده، رفته، در خانه نهار خوبی آوردند خوردیم. مشغول تحریر شدم. پاکت تهران رسید بعد از ساعتی. مظفرالدوله کاغذ نوشته بود. پاکت سردار را داده بودند که میرزا حسین خان را روانه نمایید بیاید به تهران. آقا حسینقلی خان عارض است. سیصد سی دو تومان طلب دارد، یا پولش را بدهد قاسم خان را زنجیر نمایید. چند مرتبه سؤال جواب نموده، به تحریر مشغول شدند.

آقا میر فتح با جمعی آمدند. آقا میرزا هاشمخان با حاج مشیر آمدند. تا نزدیک غروب بودند. همه متفرق شدند. من هم آدم منزل. بخاری را روشن کردند. آقا میرزا هاشم خان با حاج مشیر آمدند. ساعتی بودند. به خانه نصر السلطنه مهمان بودند. من هم وعده داشتم نرفتم. آنها رفتند. من مشغول تحریر شدم. کاغذی به سهم السلطنه

نوشته، جوابی نوشتند. مظفرالدوله کاغذی نوشته، جواب ننوشت. یک نفر را حبس کرده بودم. توسط او را می‌نمودند. ساعت چهار شام آوردند، خوردیم. قاسم خان رفت به اتاق [۱۵۱] نوکرها بخوابد. من هم سر پاکت را لاک کرده، برخاسته، خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۹ [جمادی‌الآخری]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. آقا محمد مهدی آمد. قدری نان برنج آورد و حاج محمد باقر حاج یوسف تاجر چند نفری آمدند. بعد آقا سید ابوجعفر آمد. در فقره مقدمه حاج صدق‌علی سؤال جواب کردند. ناهار آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی رفتم در خانه. جمعی آمدند. برف زیادی می‌آمد. بخاری را روشن نمودند. چایی آوردند، خوردیم. جواب تلگراف آمد که قاسم خان لازم نیست در زنجیر باشد. آدم درستی است. عملشان را ختم نمایند. آسوده شده، برخاسته، آدم منزل. به تعاقب میرزا هاشم خان فرستاده، آمدند. یوسف خان سرهنگ میرزا لطف‌الله خان جعفر قلی خان و غیره آمدند. با میرزا حسین خان تا دو ساعت از شب رفته بودند. آن‌ها رفتند. چاپار آمده، پاکت سردار حاج ملک التجار و شریف‌الملک از همدان نوشته بودند. خوب بود. تنها بودم. قدری چیز نوشته، انار خوردم. دو سه قلیانی کشیده، شام خواستم آوردند. شام خوردیم. خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه سلخ [جمادی‌الآخری]

برخاسته، به حمام رفته، از حمام برآمدم. سهم‌السلطنه و جمعی آمدند. تا ساعت پنج از دسته رفته بودند. ایشان رفتند. من هم برخاسته، رفتم خانه. جعفر آقا مظفرالدوله رضا قلیخان و پسر مظفرالدوله جعفر آقا بودند. بعد به تعاقب میرزا جواد خان فرستادیم، آمدند. ناهار کبک کباب چلو آوردند. تدارک خوبی دیده بودند. خوردیم. بعد صدرالحکما آمدند. چایی خوردم. نماز خوانده، رفتم خانه حاج میرزا عبدالمکارم. در خلوت تنها بودند. سماور آوردند. یک فنجان چایی خورده، کاغذی برای حاج مشیر خان نوشته ایشان هم با میرزا هاشم خان آمدند. تا الی مغرب آنجا بودند. از آنجا برخاسته، حاج مشیر رفت سمت خانه. من آدم منزل. میرزا هاشم خان همراه آمد. به تعاقب فراش باشی فرستادیم. میرزا حسین خان سرتیپ میرزا بها میرزا لطف‌الله خان آمدند. [۱۵۲] تا ساعت سه و نیم از شب رفته آن‌ها رفتند. من هم یکی دو کاغذ نوشته، شام آوردند. خوردیم. ساعت شش از شب رفته خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه غره شهر رجب

برخاسته، بخاری را آتش کردند. چایی خوردم. حاج ابوالقاسم آمد. می‌خواستم بروم در خانه. رفتم. جمعی آمدند. ناهار آوردند. خوردیم. بعد از ناهار چایی آوردند، خوردیم. نماز خوانده، رفتم باز دیدن جناب ابوالمعالی. اتاق خوبی منزل خوبی داشت. چایی شیرینی آوردند، خوردم. نزدیک به غروب برخاسته، رفتم منزل. فراش باشی آمد. تا دو ساعتی بود. او هم رفت. من مشغول تحریر شدم. شام آوردند. خورده، ساعت پنج از شب رفتند. من خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲ [رجب]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، آدمم منزل. یک فنجان چایی خورده، میرزا بزرگ خان آمد. یک ساعتی نشست. چایی خوردند، رفتند. من هم برخاسته، آدمم در خانه حاج محمد باقر. حاج شیخعلی حاج یوسف حاضر بودند. آقا میرزا هاشم خان آمد. بعد جمعی متفرق آمدند. عرض کردند، رفتند. رضا قلی خان سرتیپ آمد. حاج احمدخان با رحیم خان گفتگو نمودند. قرار شد مرافعه خدمت حاج میرزا ابی عبدالله بروند. ناهار آوردند. بره پلوی خوبی بود. خوردند. چند نفری رفتند. باز چند نفر عارض آمدند. آن‌ها هم گفتگو کردند. حکمش شد، رفتند. کاغذات تهران را نوشته، یک تخته جاجیم برای میرزا هاشم خان امین دربار دادم به توسط چاپار با یک جفت جوراب برای آقا میرزا مهدی. رئیس پاکت‌ها را هم در جوف امانت فرستادم. چایی خوردیم. نزدیک غروب برخاسته، [۱۵۳] رفتم منزل میرزا حسین خان سرتیپ. تا یک ساعت نیم از شب رفته آنجا بودیم. از آنجا برخاسته، آدمم به منزل. کاغذهای متفرقه را جمع‌آوری نموده، ترتیب دادم. یک عدد انار خورده، شام خواستم آوردند. خوردم. بعد از ساعتی خوابیده...

صبح روز پنج‌شنبه ۳ [رجب]

برخاسته، بعد از صرف چایی رفتم در خانه. جمعی آمدند. سؤال و جواب شد. ناهار آوردند، خوردیم. بعد از ناهار چایی آوردند، خوردیم. نماز خوانده، تعریف توصیف از جناب حاج شیخ طارمی شنیدم. برخاسته، رفتم دیدن ایشان بدون سابقه و آشنایی. یک ساعتی در خدمت ایشان بودم. کتاب رساله خودشان چاپ زده بودند. مختصر بود و وقف نیاز ما کردند. بعد از صرف چایی برخاسته، رفتم تلگرافخانه. میرزا جواد خان آنجا بود. نیم ساعتی آنجا نشسته، از آنجا برخاسته، بین راه سید حسن را دیده، به اتفاق رفتیم منزل. فرستادم آقا مهدی تاجر آمد. آقا میرزا حسین خان سرتیپ آمد. میرزا جواد خان خربزه اصفهان برای من فرستاده بود. یک عدد فرستادم من هم برای سهم السلطنه. یک دو کاغذ با مظفرالدوله رد و بدل شد. سرتیپ رفت. آقا سید حسن آقا محمد مهدی شام خوردیم. آن‌ها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز جمعه ۴ [رجب]

می‌خواستم بروم، آقا سید حسن و پیرمردی هست و چند دیگر آمد با چند نفر دیگر و میرزا حسین خان سرتیپ آمدند. چایی خوردیم. دو قلیانی کشیده، رفتیم بازدید میرزا زین‌العابدین خان. سرهنگ سماور آوردند. آنجا هم چایی خوردیم. برخاسته، رفتم خانه حاج علیقلی صراف‌باشی. آقا میرزا هاشم خان و جمعی آمدند. شیرینی و چایی بود، آوردند. خوردیم. وقت ناهار شد. ناهار خوبی تهیه دیده بودند، خوردیم. خبر آوردند شیخ الاسلام مرحوم [۱۵۴] شده است. فرستادیم. دروغ شد. چند نفری آمدند، عارض شدند. حکمش شد. وقت عصر چایی آوردند، خوردیم. نماز خوانده، از اوقات تلخی خبر شیخ الاسلام گفتم تنها بروم خانه چه کنم، رفتم به اتاق دیگر. زیر کرسی بخاری آتش کردند. آقا میرزا حسین خان میرزا بها فرشباشی بودند. شام پلو بود. آوردند، خوردیم. ساعت چهار نیم از شب رفته فرستادیم خانه شیخ الاسلام احوال‌پرسی. خبر آمد بهتر است. برخاسته، متفرق شدیم. من به منزل رفته، خوابیدم.

صبح روز شنبه ۵ [رجب]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، گفتند شیخ الاسلام مرحوم شد. آقا میرزا هاشم خان آمد. خواستیم یدک ببندیم، اسبابش فراهم نیامد. لقمه نانی خورده، اسب آوردند. سوار شدیم، رفتیم بیرون شهر نزدیک مقبره. مردم از مقبره مراجعت می‌کردند. ما هم پیاده شده، رفتیم خانه شیخ الاسلام. جمعیت آمد. تلگراف هم به حضرت والا از خبر فوت شیخ الاسلام زده، حیف شد. زیاد جمعیت آمدند، رفتند. ناهار آوردند. من که لقمه نانی خورده بودم. حضرات ناهار خوردند. بعد از صرف ناهار برخاسته، رفتم خانه حاج شیخ علی صراف. آقا محمد هاشم آنجا بودند. دو قهوه سینی شیرینی گذارده بودند. بخاری را آتش کردند. چایی آوردند. آقا میرزا هاشم خان حاج علیقلی صرافبashi آمدند. کاغذ تهران را نوشته، دو جفت جوراب برای وزیر بقایا به توسط چاپار فرستادم. کاغذ سردار را هم دادم آقا محمد هاشم به تهران فرستاد برادرزاده‌اش بفرستید. نماز خوانده، مغرب شد. برخاسته، آمدم منزل. نماز می‌خواندم آقا میرزا علی لشکرنویس آمدند. مشغول سیاهه نوشتن شده، ساعت چهار شام خوردیم. [۱۵۵] ایشان رفتند. من خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۶ [رجب]

از خواب برخاسته، چایی خوردم. رضاقلی خان سرتیپ یک بار برنج دو ماهی قدری نارنج قدری هم عطر فرستاده بودند. دو هزار انعام دادم، رفتم منزل میرزا بزرگ خان رئیس فوج علاءالدوله. چایی آوردند. خوردیم. آقا میرزا بها آمد و فراشباشی. فقره بالابانچی⁸⁰⁷ ها بود. آن‌ها را آوردند. رسیدگی شد. مرخص نموده، رفتند. ما هم برخاسته، آمدم در خانه آقا میرزا حسین خان. حاج یوسف تاجر یکی دو نفر آمدند. یکی دو نفر هم عارض آمدند، رفتند. ناهار آوردند، خوردیم. دو ساعت به فاصله آقا شیخ حسین جوقینی آمدند. چایی آوردند. خوردیم. ایشان رفتند. میرزا حسین یک خربزه برایش تعارف آورده بودند. آوردند. چند نفر بودیم. حاج علیقلی هم بود. خربزه را تقسیم کردیم، خوردیم. بسیار بسیار تعریفی بود. برخاسته، آمدم منزل. سرتیپ همراه بود. بعد از مغرب برادرزاده پسر حسن خان سلطان مقتول آمدند. ساعتی نشستند. رفتند. یک مجموعه پیاز و انار و لیموی طارمی برای ما فرستاده بودند. ساعت چهار شام خوردیم. سرتیپ رفت. من خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۷ [رجب]

برخاسته، رفتم حمام. دلاک‌ها حاضر نبودند. مدتی معطل شده، دلاک آمد. سرکیسه کرده، حنا بسته، برآمده، آمدم منزل. آقا میرزا هاشم خان یکی دو نفر بودند. چایی خوردیم. نشسته بودم. یک‌کاسه آبلیمو درست کرده، خوردم. نان پنیر آوردند. دو لقمه خورده، برخاسته، رفتم خانه شیخ الاسلام. بعد از قرآن خواندن گفتم الرحمن قرائت کردند. کلام‌الله را برچیدند. حاج عبدالمکارم آمد. روضه خواندند. بعد ناهار آوردند. من نخوردم. بعد از صرف ناهار مردم رفتند. باز ما نشسته، قلیانی خدمت آقا کشیدیم. برخاسته، آمدم خانه آقا میرزا علی لشکرنویس. [۱۵۶] اناری حاضر بود. خوردیم. چایی آوردند. صرف شد. نماز خوانده، وقت عصر بود. برخاسته، رفتم منزل. میرزا زین‌العابدین خان، سرهنگ میرزا لطف‌الله خان، آقا محمد مهدی آمدند. قدری انار خوردیم. صحبت کردیم. شام کبک‌پلوی خوبی بود. خوردیم با ترشی (...). بعد از صرف شام آن‌ها رفتند. من خوابیدم.

807 بالابانچی: شیپورزن

صبح روز سه‌شنبه ۸ [رجب]

برخاسته، یکی دو نفر آمدند. چایی خوردیم. برخاسته، رفتم در خانه. چند نفر عارض معروض آمدند. سؤال جواب نمودند. ناهار آوردند. خوردیم. بعد از ساعتی کسل شده، برخاسته، رفتم منزل آقا میرزا حسین خان زیر کرسی. یوسف خان توپچی هم بود. به قدر ربع ساعتی خوابیده زیر کرسی، برخاسته، چایی خوردیم. نماز خوانده، یکی دو نفر آمدند، رفتند. جواب تلگراف حضرت والا در فقره شیخ الاسلام رسید. برای آقا میرزا هاشم خان فرستادم. مغرب برخاسته، رفتم منزل. بعد از نماز آقا محمد مهدی آمد. مشغول نوشتن حساب شدیم تا ساعت چهار نیم. شام آوردند، خوردیم. بعد از ساعت دیگر آن‌ها رفتند. ساعت شش من خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۹ [رجب]

برخاسته، محمد ابراهیم بیگ مامور رفته بود (...). آقا میرزا یحیی با قاضی آمدند. آقا میرزا هاشم خان قدری نان پنیر داده بود. آقای سهم السلطنه قدری نان داده بود. برخاسته، آمدم درخانه. تلگرافچی و چند نفر دیگر آمد. چند نفری عارض آمدند، رفتند. ناهار آوردند، خوردیم. مردم متفرق شدند. من بیکار بودم. قدری چیز نوشته، وقت عصر شد. چایی آوردند، خوردیم. آقا میرزا هاشم خان آمد. میرزا حسین خان سرتیپ سؤال جوابشان شد در فقره نوشته. من دیدم به طول انجامید. برخاسته، رفتم به طویله دولتی. نگاه کردیم. از آنجا آمدیم به مال‌های خودمان نگاه کردیم. آمدم منزل. میرزا جواد خان فراشبازی آمدند. فرستادند [۱۵۷] یک عدد خربزه اصفهان آوردند، خوردیم. بعد خیالشان بر این شد بازی نمایند. فرستادند آقا رحیم آمد. مشغول بازی شدند. در ساعت شش شام آوردند خوردیم. زین‌العابدین خان هم آمد. در ساعت هشت از شب رفته چایی خواستند، آوردند خوردند. ساعت ده از شب رفته متفرق شدند. یعنی من کسل شدم. برخاسته، رد کردم. گفتم بروید من فردا می‌خواهم بروم در خانه ساعتی بخوابم. آن‌ها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۰ [رجب]

برخاسته بروم حمام. بسیار کسل بودم. دیدم برف زیاد می‌آید. هنگامه بود. رفتم حمام. یوسف خان سرهنگ میرزا هاشم خان آمدند. از حمام برآمده، آمدم منزل. باز باد و برف می‌آمد. نرفتم. در خانه مشغول نوشتن و سیاه‌نویسی شدم. آقا میرزا بها آمد. او را هم مشغول نوشتن نموده، ناهار آوردند، خوردند. بعد قاضی آمد. تا الی غروب مشغول بودیم. میرزا بهالدین رفت. سیدی آمد. آمدیم پنج شش دقیقه نشست، رفت. فراشبازی آمد. تا ساعت یک از شب رفته او هم رفت. نماز خوانده، بعد از نماز برادر حسن خان سلطان طارمی آمد. تا ساعت یک از شب رفته او هم رفت. نماز خوانده، بعد از نماز برادر حسن خان سلطان طارمی آمد. با علی داروغه و یکی دو نفر آمد. عارض بود. شرحی برای مظفرالدوله نوشته، روزنامه را آوردند. دادم او را بردند. همه رفتند. من تنها ماندم. روزنامه خودم را نوشته، قدری سیاهه نوشتم. برف و باد زیاد می‌آمد. طوفانی است. امشب کسل بودم. شام زود خواسته، آوردند خوردم. زود خوابیدم.

صبح روز جمعه ۱۱ [رجب]

برخاسته، رفته حمام. از حمام برآمده، حاج علیقلی صرافباشی آمد. چایی خوردیم. باد توفان برف می‌آمد. رفته خانه. جعفرقلی‌خان سرهنگ مخزن آقا میرزا هاشم‌خان آقا میرزا حسین خان سرتیپ تلگرافچی [۱۵۸] یوسف خان سرهنگ میرزا بهاء‌الدین آمدند. کرسی بود. بخاری را هم آتش کردند. قدری انگور آوردند. چایی آوردند. خوردیم. نهار آوردند. صرف شد. بعد از نهار چایی آوردند. یک فنجان خوردیم. نماز خوانده، برخاسته، رفته خانه خواجه الله‌پوری ارمنی. روز عیدشان بود. جمعی آمدند. شیرینی آوردند. بخاری را آتش کردند. سماور آورده، یک فنجان چای خورده، قلیانی کشیده، برخاسته، آمدم به منزل. سماور آوردند. فراش‌باشی آمد. نیم ساعت به فاصله علی اکبر خان با رعایای ملایری‌ها آمدند. آقا میرزا بهاء آمد. ساعتی با آنها مشغول سوال و جواب نموده، یک ساعت از شب رفته آنها رفتند. من با آقا میرزا بهاء مشغول نوشتن حساب شدیم. ساعت سه و نیم از شب رفته فرستادیم به تعاقب داروغه آمد. شام آوردند خوردیم. آنها رفتند. من برخاسته خوابیدم.

صبح روز شنبه ۱۲ [رجب]

برخاسته، رفته حمام. از حمام برآمده، آمدم منزل. چایی حاضر بود. خورده، محمد ابراهیم بیگ آمد. ساعتی بودند. برخاسته، آمدم در خانه. قاضی آمد. چاپار رسید. نوشته‌جات حضرت والا قدری در نوشته‌جات تغییر فرموده‌اند. اوقاتم تلخ شد. چه باید کرد. روزگار است. چنین می‌شود. هر که را طاووس باید رنج هندوستان کشد. باید متحمل شدن. بنان‌السلطنه و آقا میرزا اسمعیل نایب‌الوزرا کاغذ نوشته‌اند که عیالش همشیره وزیر بقایا مرحوم شد. بنان‌السلطنه میرزا فرج‌الله خان اختلاف حسابی دارند با آقا محمد هاشم. نوشته‌اند او را به هر قسمیست روانه تهران نمایند ولی از قراری که می‌گویند خودش فردا خواهد رفتن. دیگر در اینجا صورت اظهار کردن بی‌معنی خواهد بود. [۱۵۹] خلاصه کاغذی برای یوسف میرزا نوشتم، فردا روز عید است توپ بیاندازند و امشب را هم چراغانی نمایند. نمونه تنباکو آوردند. قلیانی کشیده، چند نفری آمدند. گفتم نهار آوردند خوردیم.

سرهنگ ذخیره با سرهنگ توپخانه آمدند. میرزا حسین خان آمد. نهار خوردیم. مظفرالدوله نوشته‌اند کاغذ سردار آورده بودند که میرزا حسین خان نباید بماند. دادند خواند. جوابی نوشت که چند روز دیگر بروم. بعد از نهار چایی آوردند، خوردیم. برخاسته آمدم منزل آمدم. فراش‌باشی آمد. ساعتی نشست رفت. برادر و پسر حسن خان سلطان طارمی آمدند. آنها هم رفتند. یکی دو رقععه با مظفرالدوله رد و بدل کردیم⁸⁰⁸. پسر مرحوم حاجی میربهاء‌الدین آمده بودند. من هم کاغذی برای حضرت والا و کاغذی برای آقا میرزا کریم خان نوشته، ساعت چهار شام آوردند خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۱۳ [رجب]

برخاسته، روز عید است. بعد از صرف چایی رفتم در پستخانه. چایی و اسباب شربت خوری از خانه یوسف خان سرهنگ آوردند. چند نفری آمدند. حاج علی قلی صرافباشی آمد. به من دو هزار داده و به اجزاء مجلس هر نفری هزار دینار عیدی داد. چند نفری آمدند، رفتند. امروز نهار آوردند. زیاده‌تر از همه روز تهیه دیده بودند. نقارخانه را زدند. توپی انداختند. بعد از نهار مردم متفرق شدند. وقت عصر حاج مشیر شیخ‌الاسلام با برادرش و آقا میرزا هاشم خان آمدند. تا الی غروب بودند. چایی خوردند. قلیان کشیده، رفتند. من هم برخاسته، آمدم طویله به مال‌ها سرکشی کرده، آمدم [۱۶۰] منزل. میرزا

808 در متن: «کردیدیم»

بزرگ خان و صرافباشی آمدند. یک عدد خربزه یک پیاله ترشی آوردند. میرزا هاشم خان آمد. تا ساعت سه نیم از شب رفته بودند. او رفت. گفتم شام (...)⁸⁰⁹ آوردند. خوردیم. بعد از ساعتی برخاسته، خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۱۴ [رجب]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، آدمم منزل. هوا بسیار بسیار سرد بود. چایی خوردیم. قاضی آمدند. به اتفاق قاضی رفتم خانه آقا میرزا کوچک سررشته‌دار. اتاق بسیار سردی داشت. اتاق جلو و در اتاق عقب هر دو بخاری می‌سوخت، متصل هم بود. گرم شدیم. نهار بسیار خوبی تهیه دیده بودند. آقا میرزا هاشم خان صدرالحکما میرزا حسین خان سرتیپ و سرهنگ مخزن چند نفر دیگر آمدند. آقا میرزا هاشم خان با سرتیپ مشغول بازی تخته شدند. من یک فنجان چایی خورده، قلیانی کشیده، برخاسته، آنها هم برخاستند. آقا میرزا هاشم خان یک عدد پنج هزاری به ما نیاز داد. رفتم به طویله. بنا و عمله بود. سرکشی کرده، خواستم بروم خانه مظفرالدوله. آدم فرستادم. جواب آمد که رفته‌اند به شکار. آدمم خانه بخاری را آتش کردند. سماور آوردند. فراشباشی یوزباشی دو نفر سرهنگ‌ها آمدند. چایی خوردند. آقا میرزا هاشم خان آقا میرزا حسن خان زین‌العابدین خان آمدند. بودند. تا ساعت سه از شب رفته روزنامه را آوردند که توپچی‌ها هرزگی کرده‌اند. گفتم سرهنگ کاغذی به نواب یوسف میرزا نوشت. داده، بردند. مظفرالدوله هم کاغذ نوشته بودند. [۱۶۱] جوابی نوشته، حضرات رفتند. آقا محمد مهدی قزوینی بود. شام خواستم، آوردند. شام خوردیم. جواب کاغذ یوسف میرزا را آوردند. خلاصه خوابیده...

صبح روز سه‌شنبه ۱۵ [رجب]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، هوا بسیار بسیار سرد بود. چایی خورده، رفتم درب خانه. بعد از ساعتی چند نفری آمدند و یک نفر توپچی که مقصر بود آوردند. به چوب بسته، توسط کردند. باز نموده، چند نفری عارض آمدند. به عرضشان رسیدگی شد. نهار آوردند، خوردیم. جمعیت رفت. چند نفر تاجر آمدند. چایی آوردند. آقا میرزا هاشم خان آمد. چایی خوردیم. برخاسته، رفتم خانه سهم‌السلطنه. چند نفری بودند. چایی آوردند، خوردیم. تا ساعت یک از شب رفته بودیم. عمل قاسم خان را ختم کرده، برخاسته، آدمیم منزل. آقا میرزا هاشم خان و چند نفر بودند. بعد از آن حاج علیقلی صرافباشی آمد. میرزا زین‌العابدین خان سرهنگ آمد. جمعیت رفت. صرافباشی با سرهنگ ماندند. شام آوردند، خوردیم. آنها رفتند. من هم برخاسته، خوابیدیم.

صبح روز چهارشنبه ۱۶ [رجب]

برخاسته، رفتم درب خانه. چند نفری عارض آمدند. گفتگو کرده، نهار آوردند. خوردیم. بعد از ساعتی برخاسته، با آقا میرزا علی لشکرنویسی یوسف خان سرهنگ به خانه حاج مشیر رفته، جمعیت زیاد بود. یک ساعتی نشسته، برخاسته، آدمیم منزل. بین راه میرزا حسین خان سرتیپ با سرهنگ مخزن برگشته، آمدند منزل ما. سماور آوردند. بخاری را روشن کردند. نماز خوانده، چایی خوردیم. تا ساعت دو از شب رفته بودند. بعد همگی متفرق شدند. رفتند. من تنها مانده، مشغول تحریر شدم. ساعت چهار نیم از شب رفته شام آوردند. خورده، در پنج کاغذاتم تمام شد. برخاسته، خوابیدیم. [۱۶۲] ساعت شش بودم.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۷ [رجب]

⁸⁰⁹ در حاشیه نوشته شده اما خوانا نیست.

برخاسته، بخاری را روشن نموده، چایی خوردم. آقا میرزا هاشم خان و آقا سید حسن و چند نفر دیگر آمدند و از خانه سهم‌السلطنه آش حلیم آورده‌اند. نهار خواسته، آوردند. نهار خورده، (...) فرستاده پیش و از حاج میرزا ابو عبدالله گفتم دکان بازار را بستند. سه ساعت و نیم به غروب مانده گفتند وارد شدند. چند نفری آمدند. سماور آوردند. چایی خوردم. جمعیت متفرق شدند. آقا سید حسن آقا محمد مهدی زین‌العابدین خان ماندند. فقره سوال و جواب قاسمخان با آقا سید حسن بود. تا ساعت چهار سوال و جواب کردیم. شام آوردند. خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز جمعه ۱۸ [رجب]

برخاسته، آقا میرزا حسین خان آقا میرزا هاشم خان پسر مرحوم حسین قلی خان با برادر مرحوم سرتیپ آمدند. چایی خوردند. ما برخاسته، رفتیم خانه. میرزا لطف‌الله خان میرزا جواد خان میرزا حسین خان سرتیپ آمدند. آنها مشغول بازی شدند. نهار آوردند. تدارک زیاد دیده بودند. نهار خوردم. تا وقت عصر بودیم. چایی خوردم. قریب پانزده هزار گرفتیم. نزدیک غروب بود. برخاسته، رفتیم. سه هزار به شاهزاده تلگرافچی داده، نزدیک غروب برخاسته، رفتم منزل. چند نفری بودند. آنها رفتند. شام آوردند، خوردیم. خوابیدم.

صبح روز شنبه ۱۹ [رجب]

برخاسته، جمعی آمدند چایی خوردند. برخاسته، رفتم درب خانه. بودیم. جمعی آمدند. بعضی رفتند، بعضی بودند. نهار آوردند خوردیم. جمعیت متفرق شدند. وقت عصر گفتم چایی آوردند، خوردیم. یک ساعت و نیم به غروب [۱۶۳] مانده سهم‌السلطنه آمدند. چند نفر هم بودند. آقا میرزا علی لشکرنویس و غیره چایی خوردند. وقت غروب برخاسته، رفتند. ما هم رفتیم منزل زین‌العابدین خان. آقا محمد مهدی بودند. مشغول نوشتن حساب شدیم. تا ساعت چهار از شب رفته بودند. شام آوردند، خوردیم. آنها رفتند. رستم بیگ و چند نفر رعیت قراقوش آمده بودند. بعضی چیزها آورده‌اند. شب را حاج علیقلی قهوه سینی انگور با قدری چایی روسیه برای ما داده بودند.

صبح روز یکشنبه ۲۰ [رجب]

برخاسته، بخاری را آتش کردیم. سماور آوردند. میرزا حسین خان سرتیپ آقا میرزا بهاء آمدند. یک دو نفر آخوند آمدند. آنها رفتند. ما هم برخاسته، رفتیم دیدن حاج میرزا ابو عبدالله اندرون بودند. برآمدند. بخاری را روشن نمودند. بعد هر دو سرهنگ‌ها آمدند. یوسف میرزا حاج مشیر از تجار و سادات زیاد آمدند. چایی آوردند، خوردیم. دو قلیانی کشیده، برخاسته، آمدیم درب خانه. بخاری را روشن کردند. نشسته، گرم شدیم. سرتیپ رفته، شاهزاده تلگرافچی آمدند. مژده آوردند دو روز است حضرت والا از تهران حرکت فرموده‌اند. سید محمود باقی از اصفهان تلگرافی برای حضرت والا نموده به جهت پریشانی خودش از تهران زده‌اند به این جا، تا چه خبر رسد. خلاصه نهار آوردند، خوردیم. نماز خوانده، کسی نیامد. برخاسته، رفتم سرکشی طویله بنا و عمله. از آنجا رفتم به منزل. بین راه‌ها حسین آقا شیخ جوقینی را دیده، برداشته بردم به منزل. سماور آوردند. به تعاقب آقا سید ابوطالب فرستادیم. آمد. هرچه خواست برود نگذارده، مشغول صحبت شدیم. شام بره‌پلوی خوبی بود. آوردند، صرف شد. آنها رفتند. من هم خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۲۱ [رجب]

برخاسته...

[۱۶۴] [در اینجا سه‌شنبه و چهارشنبه جا افتاده است یا نوشته نشده است]

صبح روز پنج‌شنبه ۲۴ [رجب]

رفتم حمام، از حمام برآمده، رفتم خانه. آقا سید حسین پسر حاج میربهاءالدین مرحوم را خبر کردند. رفتم آنجا. آقا شیخ حسین و میرزا حسین خان سرتیپ و یوسف خان و قاضی آمدند بودیم. چایی خورده، بعد از ساعتی برخاسته رفتم خانه. چند نفری آمدند. نهار خوردیم. بعد از نهار چایی آوردند. یکی دو نفر نزاع کرده بودند و یک نفر قصاب توپچی گوشت را گران فروخته بود. هر سه را چوب بسته چوب زیادی زد. وقت عصر بود. برخاسته رفتم خانه آقا میرزا حسین خان سرتیپ و یوسف و میرزا لطف الله خان همراه بودند و آقا شیخ حسین و صراف باشی آنجا بودند. آقا میرزا حسین خان از اسب به زمین یک پاش ظاهر را خورده بود در رفته است. بودیم صحبت کردیم. انار سیب آوردند خوردیم. شام آوردند. بعد از شام برخاسته آمدم منزل خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲۵ [رجب]

برخاسته، چند نفری آمدند. ساعت چهار از دسته رفته برخاسته، رفتم. حاجی هاشم جمعی بودند. قرآن خوانده، گفتم ختم را برچیندند. بلافاصله میرزا جواد خان قلیانی کشیده، از آنجا برخاسته، رفتم خانه. ابو عبدالله مجتهد حاجی میرزا آقا شیخ حسن آنجا بود. چایی حاضر بود. چایی خوردیم. یک حلقه انگشتر فیروزج به ما نیاز کردند به رسم سوقات. نان آوردند، خوردیم. بلافاصله چایی آوردند. یک فنجان خورده، حاجی مشیر آمد. دو قلیانی کشیده، برخاستم. حاجی مشیر رفت خانه امام جمعه. ما رفتیم در خانه حمام. وضو گرفته، چند نفری آمدند، عرض کردند، جواب شنیدند. ما رفتیم خانه حاج میرزا مهدی. سماور آوردند. چایی خورده، نماز خوانده، گزانگبین آوردند. قدری خورده، تا مغرب آنجا بودیم. نماز خوانده، برخاسته، رفتم خانه یوسف میرزا سرتیپ توپخانه. سهم السلطنه میرزا جواد خان حاج مشیر تلگرافچی میرزا هاشم خان و لشکرنویس جمعی بودند. اسد نام عمله را آوردند. در مجلس تحقیق پیدا کردن پول را کردیم. شرحی نوشتند. مهر [۱۶۵] کردند، من گرفته ضبط کردم. شام خوبی تهیه دیده بود. شام خوردیم. سهم السلطنه رفتند. ما ماندیم. حضرات مشغول بازی شده، سماور آوردند. یک فنجان چایی خوردیم. من و حاجی مشیر و تلگرافچی برخاسته، رفتیم منزل و حضرات نشستند. آمدم منزل. خوابیدیم. از اینجا باید خوانده شود.

صبح روز دوشنبه ۲۶ [رجب]

از خواب برخاسته، سه ساعت و نیم از دسته گذشته بود. رفتم خانه رضا قلیخان سرتیپ. کسی نیامده بود. بخاری را روشن کردند. سماور آوردند. چایی خوردیم. آقا میرزا حسین خان آقا میرزا هاشم خان حاج مشیر آمدند. امین الشریعه آمد. ساعتی نشست و رفت. نهار آوردند. کباب چلو کبکپلوی خوبی تدارک زیاد خوبی دیده بودند. نهار خوردیم، رفتم زیر کرسی. چایی حاضر بود، خوردیم. نماز خوانده، بعد از مغرب برخاسته، رفتم منزل. بعد از نماز مغرب آقا محمد مهدی آمد. حساب کردیم به پنج تومان دادم. او شام نخورده، رفت. در خانه خودش شام خورده بود. شام آوردند. من میلی نداشتم. دو لقمه خورده، بعد از ساعتی خوابیده.

صبح روز یکشنبه ۲۷ [رجب]

برخاسته، رفتم حمام. سرکیسه کرده، حنا بسته، از حمام برآمدم. جمعی از تجار و آخوند آمدند. چایی خوردند. چهار ساعت از دسته رفته برخاسته، رفتم خانه یوسف خان سرهنگ مهمان بودیم. رفتیم. جمعی از هر قبیل اشخاص آمدند. چایی خوردیم. جمعیت زیاد بود. من مشغول تحریر شدم تا وقت نهار. نهار آوردند.

صبح روز دوشنبه ۲۸ [رجب]

را ننوشته بودم. آن روز را رفتم در خانه. جمعی آمدند. نهار آوردند، خوردیم. بعد وقت عصر جناب سهم السلطنه [۱۶۶] آمدند. غروب برخاسته، رفتم در خانه. امروز را به شب رسانید. امروز دوشنبه رفتیم خانه سرتیپ. سه‌شنبه خانه یوسف خان سرهنگ. خلاصه نهار آوردند، خوردیم. چند نفری رفتند. مابقی ماندند. مشغول بازی شدند. بنده ساعتی نشسته، یک تومان گرفته، برخاسته آمدم منزل. آقا میرزا حسین خان هم آمد. بعد از ساعتی لحاف کرسی حاضر بود. به جهت گرمی کرسی گذاریم. به تعاقب جناب آقا شیخ حسین جوینی فرستادم. تشریف آوردند. حضرات طارمی‌ها آمدند. نیم ساعتی نشستند رفتند. حاج ابوالقاسم مقدم با آقا محمد مهدی آمدند. سرتیپ رفت. سایرین بودند. بنده مشغول تحریر شدم. سه ساعت نیم از شب رفته فرستادیم به تعاقب آقا سید ابوطالب. تشریف آوردند. شام آوردند خوردیم. آنها رفتند. بنده خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۳ [رجب]

از خواب برخاسته جمعی آمدند. چایی خورده، قلیانی کشیده، آقا میرزا هاشم خان آمد. برخاسته، رفتیم تا در خانه قهوجی رضا قلیخان را گرفته بودند، در حبس بود. دزدی کرده بود. آورده، سوال جواب کرده، فرستادم خدمت سرتیپ. خودم رفتم خانه مظفرالدوله. اندرون خلوت بود. چایی خوردیم. قدری صحبت کردیم. رضا قلیخان سرتیپ آمدند. نهار آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی برخاسته، آمدم منزل. اتاق جلو را بخاری روشن کردند. رضا قلیخان با حاج مشیر و میرزا هاشم خان حاج محمد باقر جمعی آمدند، چایی خوردند. تا ساعت دو از شب رفته متفرق شدند. آقا محمد مهدی با تاجر قزوینی آمدند. بودند. من کاغذ تهران را تمام کرده، دادم به آقا محمد مهدی با دو جفت جوراب بدهند، برای امین‌الدوله ببرند. شام خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم. سهو تمام شد.

[۱۶۷] [دوباره در اینجا روز پنج‌شنبه و جمعه جا افتاده است]

صبح روز شنبه ۲۶ [رجب]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، آمدم منزل. جمعی آمدند. چایی خوردند. رفتیم در خانه. عمله گرفتند بار و خربزه اسباب میل اتاق‌ها را دیدم چادرها را برآورده تعمیر نمایم. دو ساعتی در آنجا بودم. رفتم اتاق. چند نفر عارض آمدند، جواب شنیدند. نهار آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی برخاسته، رفتم سر حمام. سماور را به آنجا آوردند. چایی خوردیم. حاج مشیر آمدند. صحبت کردیم. لیمو پرتقال آوردند. از هر یکی یکی خورده، نماز خوانده، مغرب شد. برخاستم. حاج مشیر رفت خانه خودشان. من آمدم منزل. مظفرالسلطنه کاغذ نوشته بود. جواب نوشتم. به تعاقب آقا سید حسن و آقا محمد مهدی فرستادم. آمدند. آنها شام نخوردند. من شام خوردم. کاغذ قزوین را نوشته دادم آقا محمد مهدی ببرند که صبح بدهد ببرد. آنها رفتند. من برخاسته خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۷ [رجب]

برخاسته، نماز خوانده، حاجی مشیر آمد. میرزا هاشم خان آقا سید عبدالله فراش‌باشی جمعی آمدند. چایی خوردند. برخاسته، رفتم. در خانه عمله بود. اتاق را فرش کردند. پرده سفید آوردند. دادم خیاط بدوزد. رفتم اتاق. نهار آوردند. خورده، چند نفر عارض آمدند، عرض کردند. جواب شنیده، من برخاسته، رفتم حمام. وضو گرفته، آمدم. نماز خوانده، یک ساعت به غروب مانده آمدم منزل. کاغذ تلگرافچی رسید که امروز صبح حضرت والا وارد قزوین شده‌اند. تلگرافی به ایشان نوشته، دادم بزنند. [۱۶۸] آقا مهدی آمد. کاری داشت. آمد و رفت. آقا سید حسین آمد. بعد میرزا شفیع آمد بودند فرستادم به تعاقب یوسف خان سرهنگ بیايند شاید عمل شاهزاده‌ها را ختم نمایم. تا چه شود. یوسف خان آمد. میرزا بهاء آمد. آقا محمد مهدی با حاج مهدی تهرانی آمدند. سوال جواب یوسفخان با میرزا بهاء خوب نشد. بد گفتند. میرزا بها را روانه نموده، رفت. آقا

سید حسن یوسفخان ماندند. سوال و جواب زیاد شد. قراری گذارده، شام آوردند. خوردیم. بعد از ساعتی آنها رفتند. من در ساعت شش خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۲۸ [رجب]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام آمده، یوسف خان آمده، چایی خوردیم. برخاسته برویم در محله حاج علیقلی صرافباشی آمد. با اتفاق رفتیم خانه یوسف میرزا. دو نفر رعیت آقا سید حسن را آورده بودند با آن شخص حبسی. آوردیم سوال جواب کردیم. معلوم آنها نبودند. آنها را مرخص کرده، رفتند. ما هم برخاسته، رفتیم خانه زین‌العابدین خان. جمعیت زیاد بود. یک فنجان چای خوردیم. اصرار کردیم. ساعت پنج به غروب مانده نهار آوردند. نهار خوبی تهیه دیده بودند. خوردیم. بعد بعضی‌ها رفتند. نماز خوانده، جمعیت تخفیف یافت. حضرات مشغول بازی شدند. تلگراف حضرت والا را مظفرالدوله داده بودند. خوانده، وارد قزوین شدیم. دو سه روز خواهم بودن. مظفرالدوله نوشته‌اند فردا اگر روز سه‌شنبه ۲۹ است نهار را باید بیایید به خانه نظام‌العلماء. جواب نوشتم به حتم خواهم آمدن. خلاصه دو ساعتی نشسته، چایی خوردیم. حضرات نشسته بودند. من برخاسته، رفتم خانه حاج طاهر. میرزا بهاء آنجا بود. آقا سید ابوطالب فرشباشی [۱۶۹] حاجی هاشم آمدند. چایی آوردند. قدری شیرینی خوردیم. آقا میرزا علی لشکرنویس آمده بودند. مغرب آنها رفتند. ما نماز مغرب و عشا را خوانده، آدمم منزل. جواب تلگراف سردار آمد که به توسط چاپار و میرزا تقی و دستورالعمل به تو خواهد رسید. در خانه تنها بودم. قدری سیاهه نوشته، آقا محمد مهدی آمد. یک نفر نان آورد. خسرو خان پسر حسینقلی خان مرحوم یک گوسفند با سفره نان داده بودند. قاسم خان یک قبضه تفنگ فرستاده بود. اگرچه من میل نداشتم گفتم شام آوردند. قدری خورده آقا مهدی رفت. من برخاسته خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۲۹ [رجب]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، حاج علیقلی صرافباشی قاضی میرزا لطف‌الله خان آقا سید حسن آمدند. به اتفاق رفتیم خانه پسر حاج مشیربهاءالدین. چایی حاضر بود. خوردیم. شیرینی آوردند. بنده میل نداشتم. برخاسته، آدمم سر بنا و عمله به میان عمارت. از آنجا رفته به میان دالان نشستیم. قصاب‌ها را آوردند چوب زدم. گفتم حبس نمایند. از آنجا برخاسته، آدمم به خانه آقا سید ابوجعفر. آقا میرزا کوچک میرزا بها همراه بودند. صدرالحکما هم در آنجا بودند. چایی حاضر بود. خوردیم. چند قلبانی کشیده، نهار آوردند. بنده کباب خوردم. بعد از نهار برخاسته، آدمم به میان عمارت. سر حمام وضو گرفته، آدمم خانه آقا جلال. چند نفر آخوند آمدند. چایی خوردند. آنها رفتند. ما هم برخاسته، رفتیم خانه میرزا آدم نظام‌السلطنه مهمان بودیم. عمارت خوبی داشت. چایی حاضر بود. جمعیت زیاد آمده، اتاق پر شد. ساعت سه از شب رفته شام آوردند. تدارک خوبی دیده بود. شام خوردیم. بعد چند نفری رفتند و چند نفر باقی ماندند. [۱۷۰] آقا میرزا هاشم خان سه نفر سرهنگ آقا حاج علیقلی صرافباشی ماندند. مشغول بازی شدند. یک تومان صرافباشی به ما شتل داد. ساعت هشت از شب رفته برخاسته، آدمم منزل. همه خوابیده بودند. من هم خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه سلخ [رجب]

برخاسته، نمازی خوانده، یک فنجان چایی خورده برف تندی می‌آمد. مظفرالسلطنه وارد شدند. آقا میرزا هاشم خان آمد. پسر حاج میربهاءالدین آمدند. تا ساعت پنج از دسته گذشته ایشان رفتند. من هم رفتم خانه آقا عبدالله. چایی حاضر بود. یک فنجان خورده جمعی آمدند. نهار آوردند خوردیم. چایی بلافاصله حاضر یک فنجان چایی خورده، به قدر پنج شش دقیقه در لب بخاری خوابیده، برخاسته وضو گرفته، فرستادم خبر کردند خانه آقا سید محمد پسر حاج سید محسن رفتیم. آنجا

حاج شیخ جواد طارمی آنجا بود. چایی خوردیم. نماز خوانده، یکی دو رقعہ از مظفرالدولہ و یوسف میرزا آوردند. جواب نوشته، حاجی سید محسن آمد. قدری گزانگبین و باغلو آوردند. قدری خورده، مغرب آمدن منزل. مظفرالسلطنہ یک راس برہ داده بودند. دو ساعت از شب رفته سهم السلطنہ برہ دادند. دو ہزار بہ آدم‌ها انعام دادم. زین‌العابدین سرہنگ آمد. یکی دو رقعہ برای سهم السلطنہ گفتم نوشت. جواب آمد. رقعہ ہم بہ حاج میرزا ابو عبد اللہ نوشته، و عہہ گرفته‌ام فوراً بدہم ببرند. از برای تلگرافچی رقعہ نوشته، فردا بدہم ببرند. گفتم شام آوردند. خوردیم. سرہنگ رفت. من ہم خستہ و کسل بودم. برخاستہ خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه غرہ شعبان المعظم

از خواب برخاستہ، رفتم حمام. از حمام برآمدن منزل. چایی حاضر بود. خوردیم. ملای سجاسی آمد. ساعتی نشستہ، چایی خوردند. آقا میرزا ہاشم خان و چند نفری ہم آمدند. بعد برخاستہ، [۱۷۱] رفتم در خانہ تلگرافچی و جمعی آمدہ بودند. نقل نمودند امروز حضرت والا از قزوین حرکت خواہد فرمود. ما ہم اتاق را فرش کردیم. نهار آوردند، خوردیم. بعد از نهار رفتم سر حمام. وضو گرفتہ، از آنجا رفتم منزل. آقا شیخ حسین و چند نفری آمدند. چایی خوردند. یک ساعت بہ غروب ماندہ حاج میرزا ابی عبد اللہ آمدند. تا الی بعد از مغرب بودند. آنها رفتند. یوسف خان جعفر قلی خان میرزا لطف اللہ خان آمدند، بودند. آقا شیخ حسین را نگاہ داشتہ، میرزا حسین خان سرتیپ و آقا میرزا ہاشم خان آمدند. یک ساعتی بودند. با حاج مشیر یکی دو رقعہ رد و بدل شد گلہ‌گزاری. آنها رفتند. آقا شیخ حسن و سرتیپ ماندند. صحبت می‌کردیم. برہلوی خوبی بود. خوردیم. حاج مشیر کاغذ نوشتہ‌اند کہ میرزا نقی و میرزا عبد اللہ آمدند. فرستادم خانہ مظفرالدولہ کاغذجات مرا بدہید. گفتہ بودند تا بہ حال کاغذی بہ ما نرسیدہ است، فردا صبح خواہم دادن. بعد از شام فرستادم بہ خانہ خود میرزا تقی کہ کاغذجات مرا بدہید. پنج ساعت از شب رفته بود جواب آمد. پاکت حضرت والا بسیار مختصر نوشتہ بودند. خواندہ، خوابیدم.

صبح روز جمعہ دویم [شعبان المعظم]

برخاستہ، جمعیت زیاد آمد. چایی خوردیم. برخاستہ، رفتیم منزل مظفرالسلطنہ. آقا میرزا ہاشم خان بود. چایی حاضر بود. خوردیم. یکی دو نفر روضہ‌خوان آمد، روضہ خواندند. قدری نهار آوردند، خوردیم. مدتی منتظر حاجی مشیر شدیم. دیر آمد. ما نهار خوردیم. بعد از نهار حضرات آمدند. برای آنها نهار نگہ داشتہ بودند. خوردند. چایی آوردند، خوردیم. نماز خواندہ، آمدیم بہ منزل. ساعتی نشستہ، برخاستہ، رفتم منزل. آقا شیخ حسین آقا سید محمد پسر حاج سید محسن آنجا بودند، قاضی ہمراہ آقا سید محمد رفت. آقا میرزا ہاشم خان میرزا حسین خان سرتیپ آمدند، بودند. ساعت [۱۷۲] سہ نیم از شب رفته شام آوردند. من میل نداشتم. چند لقمہ نان ماست خورده، برخاستہ، آمدیم منزل. خوابیدیم.

صبح روز شنبہ ۳ [شعبان المعظم]

از خواب برخاستہ، حاج مشیر آقا سید حسن آقا میرزا محمد خان آمدند. من رفتم حمام. از حمام برآمدہ، حضرات بودند. چایی خوردند. رفتم در خانہ. اتاق‌های تازہ را فرش کردہ، بخاری را روشن کردیم. چند نفری آمدند. سوال جواب شد. نهار آوردند، خوردیم. حاج مشیر آقا میرزا ہاشم خان آمدند. ہر دو فرش آوردند. اتاق‌ها را خوب فرش کردہ، من رفتم سر حمام وضو گرفتہ، برآمدم. بہ اتفاق حضرات رفتیم خانہ سهم السلطنہ. جمعی بودند. سماور آوردند چایی خوردیم. نماز خواندہ، نزدیک غروب بود. برخاستہ، بہ اتفاق حضرات رفتیم خانہ میرزا جواد خان. جمعیت زیادی بود. از رفتن پشیمان

ناچار نشسته، نماز مغرب و عشا را خوانده، حضرات مشغول شدند. اصرار کرده، شام آوردند. خوردیم. بلافاصله برخاسته، من با حاجی صرافباشی آمدن منزل خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۴ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، جمعیت زیادی آمدند. من دو روز بود روزنامه خودم را ننوشته بودم. روزنامه خودم را حضرات چایی خورده، برخاستند. رفتم در خانه. یوزباشی می‌خواست برود پیشواز. عریضه مختصری به حضور مبارک حضرت والا عرضه داشت. دادم بردند. آمده در خانه جمعی آمدند. سوال جواب نموده، نهار آوردند خوردیم. بعد از نهار چایی آوردند. برخاسته، رفتم سر حمام. وضو گرفته، آمدن. نماز خوانده، چایی خوردم. رفتم خانه آقا سید ابوطالب. چایی آوردند. آقا میرزا هاشم خان آمد. وقت غروب به اتفاق برخاسته، رفتیم خانه آقا محمد مهدی تاجر. آقا شیخ حسین جوقینی حاج محمد باقر تاجر قزوینی حاج محمد طاهر همه بودند. صرافباشی هم نزدیک به شام خوردن آمدند [۱۷۳] ولی شام خورده بودند. قدری نان برنج خوردند. چایی هم حاضر بود. شام آوردند. پلوچلو همه چیز بود. خوردیم. ساعت پنج برخاسته، رفتم منزل خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۵ [شعبان المعظم]

برخاسته، بخاری را روشن کردند. من رفتم حمام. از حمام برآمده، ابراهیم میرزا با آقا میرزا علی لشکر نویس آمدند. چایی خوردند. ما برخاسته، رفتیم خانه حاج محمد باقر تاجر قزوینی. حاج علیقلی حاج یوسف معین‌التجار حاجی احمد فراشباهی حاج ابوالقاسم جمعی آمدند. چایی حاضر بود. گزانگبین باغلو آوردند، خوردیم. بعد نهار آوردند. تدارک خوبی دیده بودند. نهار خوردیم. چایی حاضر بود. من نخوردم، بعضی‌ها خوردند. معامله ملک و باغی بود، با حاجی یوسف و حاج علیقلی صراف گذرانیدیم. (...) خواندند. قرار شد هجده کله قند به من تعارف بدهند و چهار کله قند به فراشباهی. برخاسته، آمدیم منزل. نماز خوانده، چایی خوردیم. رفتم منزل نواب ابراهیم میرزا. جمعیت زیادی بود. حاجی ابوالعالی بعضی اسباب‌ها از قبیل پاکت کاغذ آورد. نزدیک غروب بود. برخاسته، رفتم منزل. تا یک ساعت از شب میرزا محمد خان فراشباهی بودند. آنها رفتند. من آقا میرزا بهاء‌الدین مشغول نوشتن حساب شدیم. تا یک ساعت چهار از شب رفته شام خوردیم. باز یک ساعت دیگر نشسته، سیاهه نوشتم. بعد خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۶ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، صرافباشی یکی دو نفر آمدند. چایی خوردیم. برخاسته، رفتم در خانه. جمعی آمدند. تلگرافچی فرنگی آمد از دست شاگرد داروغه با یک نفر ابراهیم نام فراش عارض شد. آدمش را زخم زده بودند. آدم داروغه را با فراش چوب زیادی زده، فرنگی از ما رضا شد [۱۷۴] رفت. چند نفری بودند. یوزباشی سرایدار از برای ما کاسه ماست آورده بود. نهار آوردند، خوردیم. جمعی آمدند. چایی خواسته، آوردند. من سیاهه می‌نوشتم. یک ساعت و نیم رفتم حمام. از حمام برآمده، غروب بود. رفتم خانه. آقا سید حسن آمد. بعد آقا محمد مهدی و آقا محمد تاجر قزوینی آمدند. مشغول صحبت شدیم. شام آوردند. آقا میرزا هاشم خان بود، رفت. ما شام خوردیم. بعد از شام حاج علیقلی صرافباشی آمدند. دو ساعتی بودند. بعد رفتند. من خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۷ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، رفتم خانه میرزا علی اکبر خان یاور. آقا سید حسین و صرافباشی آقا میرزا بها جمعی آمدند. چایی شیر شیرینی خوردیم. برخاسته آمدیم در خانه آقا میرزا کوچک و جمعی آمدند. بعد محمد قلی خان پسر

حسینقلی خان مرحوم رفتند. نهار آوردند، خوردیم. بعد از نهار قدری سیاهه نوشته، چایی نمونه آورده بودند، دم کردند. خوب چایی بود. خوردیم. بعد از صرف چایی مردم متفرق شدند. من رفتم سر حمام. وضو گرفته، برآمدم. نماز خوانده، یکی دو نفر آمدند. برخاسته، رفتم تلگرافخانه. تا الی غروب آنجا بودیم. از آنجا برخاسته، رفتم خانه. ابراهیم میرزا داروغه آمد که یک نفر طلبه را مست گرفته‌ایم از برای حاج میرزا ابی عبدالله شرحی نوشتم و از برای مظفرالدوله هم شرحی نوشته، مظفرالدوله (...) گله‌گزاری نوشته نوشته‌اند. من هم در جواب شرح مفصلی جواب نوشته، در این بین آخوند را مست [۱۷۵] آوردند. دیدیم حال احوال پرسیده، گفتم بردند حبس نمایند. آقا میرزا محمد قلی می‌خواست بیاید منزل. من پیغام دادم فردا بیاید. گفتم دو کله قند برایش بردند. صدرالحکما آمد. دو ساعت نشست، رفت. حاج علیقلی محمود خان طارمی برادر محمد حسن خان آمدند. چایی خوردیم. گفتم شام آوردند. ساعت چهار ربع از شب رفته شام خورده، برخاسته، رفتم منزل خوابیدیم.

صبح روز پنجشنبه ۸ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، سماور آوردند. یوسف خان سرتیپ افشار به آقا میرزا محمد قلی آمدند. چایی خوردند. سوال جواب کردیم. عریضه خدمت سردار نوشته، دادم که سوار مخصوصی روانه نمایند. آنها رفتند. من هم برخاسته، رفتم خانه مظفرالدوله اندرون چایی می‌خورد. بخاری می‌سوخت وارد شده دو فنجان چایی خورده، گله‌گزاری کردیم. برخاسته، رفتم در خانه. جمعیت زیاد بود. از سادات و ملا و آقا جان خان سرتیپ با حاج مشیر آمدند، نشستند. دو سه قلیانی کشیده، قهوه خوردند. من هم گفتم طلبه که دیشب عرق خورده بستند به چوب. چوب زیادی زدند. دادم بردند خدمت حاج میرزا ابوعبدالله. حضرات رفتند. پاکت حضرت والا رسید. طبیب خواسته بودند. با دوا فرستادم صدرالحکما را آوردند. دو تومان خرجی و پول دوا دادم، اسب چاپاری گرفته، دادم رفتند.

ناهار را امروز دیر آوردند. جمعیت هم زیاد بود. نهار خورده، بعد از نهار یوسف میرزای سرتیپ آمدند. سماور گفتم آوردند. چایی مسکوی خوبی نمونه آورده بودند. دادم دم کردند. یک فنجان خوردم. ایشان رفتند. من هم رفتم حمام. [۱۷۶] وضو گرفته، آمدم نماز خوانده، گفتم خانه یوسف خان سرتیپ را خبر کردند. رفتم بازدید ایشان. جمعی هم همراه بودند. آقا جلال هم آمدند، سماور آوردند. یک فنجان چایی خوردیم. قهوه آوردند، خوردیم. دو قلیانی کشیده، آمدم منزل. حاج یوسف فرشباشی بودند. حاج میرزا اکبر خان کاغذ نوشته بود به شکایت از دست طلبه. طلبه را فرستادم آوردند. گفتم زدند توی سرش بیرون کردند. با حاج یوسف یک ساعتی سوال جواب کردیم. او هم رفت. سیدی آمد عارض شد. او را هم از سر باز کرده، رفت. حاجی علیقلی صراف آمد. ساعتی نشست. سوال جواب کرده، او هم رفت. خودم تنها مانده، قدری سیاهه نوشته، امروز نهار درستی نخورده بودم. گفتم شام آوردم. خوردم، خوابیدم. چه فردا شود فکر فردا کنیم.

صبح روز جمعه ۹ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته چند نفری آمدند چایی خوردند قلیانی کشیده برخاسته دیدن آقا جان خالق سرتیپ خانه حاج مشیر جمع کثیری آنجا بودند چایی خورده رفتم بازدید آقا میرفتح‌الله از آنجا برخاسته رفتم خانه آقا سید محمد اصفهانی به تعاقب حاج محمد باقر و حاج یوسف فرستادیم آمدند فقره بیع و شرا فیما بین حاج یوسف و حاج علیقلی شده بود اقاله کرده با هم صلح دادیم نهار آوردند خوردیم چایی حاضر بود نخورده آمدم منزل قرار شد حاج صراف‌باشی به تعارف ما را بدهد ده تومان دادند وقت عصر آقا میرزا هاشم خان یوسف خان سرتیپ میرزا محمدقلی هاشمخان آمدند (در بین خطوط: چند نفری آمدند تا الی مغرب بودند بعد یوسف خان) به تعاقب صراف‌باشی [۱۷۷] عبدالحق فرستاده آمدند انگور آوردند خوردیم صحبت کردیم شام آوردند خوردیم آنها رفتند من خوابیدم یکی دو رقعہ با مظفرالدوله رد و بدل شد.

صبح روز شنبه ۱۰ [شعبان المعظم]

برخاسته، جمع کثیری آمدند. من عریضه نوشته برای سردار، خدمت مظفرالدوله فرستادم ایشان بفرستند ببرند. جمعیت اتاق جا نگرفت. برخاسته، رفتم درب خانه. چند نفری عارض آمدند سوال و جواب. آنها رفتند نهار آوردند. آقا میرزا کوچک سررشته‌دار چند نفری بودند. خوردیم. مکاری آمد که چادر دستگاه سردار را آورده‌ایم. برخاسته، برای آنها اتاقی درست کرده، رفتم سر حمام. وضو گرفته، آمدم. نماز خوانده و چایی خوردم. به تعاقب آقا محمد مهدی فرستادیم بیاید برای پسران آخوند پیغامی بدهم. پیغامی دادم رفت. ما هم برخاسته، رفتم منزل. می‌خواستم کاغذ بنویسم. خبر آوردند بارها وارد شد. رفتیم در خانه. دو نفر فراش با بارها آمده بود. آنها را جا به جا نموده، آمدم منزل. مغرب شد. نماز خوانده، آقا شیخ حسین جوقینی آمد با جوانی. آقا میرزا محمدعلی سررشته‌دار آمد. از تعدیات جهان‌شاه خان شکایت به مظفرالدوله نوشته، جوابی آمد. شام آوردند، خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۱۱ [شعبان المعظم]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، آمدم. ابراهیم میرزا لشکر نویس اینجا بودند. من هم رخت پوشیده، نشستم چایی خوردم. آنها رفتند. من هم برخاسته، رفتم دیدن خان باباخان (...) چای آوردند. شیرینی آوردند یک فنجان چایی خورده دو قلیان کشیده پنج تومان به ما تقدیم کردند رفتم بازدید آقا شیخ حسین سجاسی او درس می‌گفت نصف فنجان چایی خورده قلیانی کشیده برخاسته آمدم منزل. فراشباشی [۱۷۸] یکی دو نفر بودند. نهار آوردند، خوردیم. بعد حاج یوسف حاج محمد باقر و ناظم التجار آمدند نشستند. چایی آوردند. خوردند. آنها رفتند. قصاب‌ها نه تومان آوردند، دادند فرستادم سه خروار جو بخرند. پولش را دادم بردند. آنها رفتند. من هم نماز خوانده، چایی خوردم. گفتم خبر کردند بروم خانه میرزا بزرگ خان به عبادت. برخاسته، رفتم چایی گزانگبین آوردند، خوردیم. دو قلیانی کشیده، برخاسته، رفتیم در خانه سرکشی کرده، آمدم منزل. میرزا حسین خان سرتیپ آمد. ساعتی نشست. او هم رفت بعد میرزا جواد خان عبدالعلی میرزا حسین خان آمدند آقا سید حسن هم بود او رفت حضرات نشستند عریضه مفصلی برای حضرت والا نوشته شام آوردند خوردیم پاکت را دادم که فردا بدهند ببرند آنها هم رفتند من هم برخاسته خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۱۲ [شعبان المعظم]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خوردیم. جمع آمدند، چایی خوردند، رفتند. حاج مشیر میرزا هاشم خان آقا جان خان فراشباشی جمعیت زیاد آمد. چایی خوردند. تا ساعت پنج از دسته رفته برخاسته، آنها هم رفتند. من هم رفتم خانه. آقا جلال آقا شیخ حسین جوقینی بودند. بعد از خوردن چای یک نفر آخوندی هم آمد. قهوه و سینی شیرینی آوردند. بعد حاج میرزا ابو عبدالله آمد. دو ساعتی نشست. نهار آوردند، خوردیم. یک فنجان چایی خورده، برخاسته، آمدم در خانه. رفتم سر حمام وضو گرفته، رفتم خانه میرزا محمود برادر میرزا علی اصغر خان وزیر. یکی دو نفر هم آمدند. چایی آوردند، خوردیم. از قزوین تهران کاغذ داشتم. نوشته بودند تلگراف زدند اکراد را واگذار سعدالسلطنه نمودند. میرزا هاشم خان هم کاغذ نوشته بودند.

یکی دو نفر عارض آمد. رفتم [۱۷۹] به طویله. نگاه نموده، برف باران خراب کرده بود. فرستادم بنا آمد. دستورالعمل داده، آمدم منزل. بعد از مغرب آقا میرزا حسین خان سرتیپ آمد. دو ساعت از شب رفته پاکت حضرت والا رسید. محرمانه نوشته بودند که در روز سه شنبه وارد می‌شوم بدون خبر. خیال من پریشان شد. فرستادم بقال‌باشی آقا محمد مهدی آمدند.

با آنها سفارش شام را دادم که فردا مهمان دارم. شام آوردند، خوردند. من میل نداشتم. چند لقمه نان پنیر خورده، آنها رفتند. من هم برخاسته، خوابیدم ولی از خیالات خوابم نبرد.

صبح روز سه‌شنبه ۱۳ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، رفتم درب خانه. فراش‌ها را خبر کردند فانوس حیاط را درست کردند، جاروب نمودند. تدارک شام دیده که امشب من مهمان دارم. جمعی آمدند. نهار خوردیم ولی خیال من پریشان بود. به مثل دیوانه‌ها برخاسته، می‌نشستم. گاهی طباخ را سر می‌زدم، گاهی مردم را از سر باز می‌کردم. گفتم سماور آوردند. یک فنجان چایی خورده، در آن بین آدم زین‌العابدین خان سرهنگ آمد. مژده آورد که حضرت والا وارد شهر شدند. مردم خبردار شدند. اجماع غریبی شد. سرباز توپچی حاضر شدند. اهل کسبه بازار الی ماشاءالله میان میدان پر شدند. قریب به دو ساعت نیم و یا سه ساعت به غروب مانده به سلامتی وارد شهر شدند. سماور چایی حاضر بود. حضرت والا نهار نخورده بودند. نان پنیری آوردند با چایی با شربت خوردند. جمعیت الی ماشاءالله، خرد خرد رفتند. نزدیک غروب برخاستند. نماز خوانده جاهای مردم را (...). فرمودند و از برای خودشان عمارت اندرونی نزدیک حمام را فرش فرمودند. شب را آنجا تشریف داشتند [۱۸۰] و از چند نفر تعارف شیرینی شال آوردند. شام آوردند، خوردند. ساعت چهار من گفتم شیپور زدند. رفتم خانه خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۴ [شعبان المعظم]

برخاسته، آمدم درب خانه. حضرت والا در حمام بودند. رفتم سر حمام. عرایض خود را نموده، برآمدم. بالا بخاری را روشن نمودند. جمعیت زیاد آمدند، رفتند. نهار آوردند، خوردیم. ساعتی آقا تشریف داشتند. برخاسته، تشریف بردند عمارت اندرونی را درست می‌کردند. تهیه تدارک آمدن حضرات بودند. برف زیادی آمد. در عمارت خلوتی چایی حاضر کردند. آقا جلال آمد. دو قلیانی کشیده، رفتند. مظفرالدوله یوسف میرزا سهم‌السلطنه همگی تعارف پیشکشی فرستاده بودند. همه را جواب نوشته، بعد از مغرب شدن فرستادم به منزل یوسف میرزا. آن عمله اسد نام در فقره‌ی گنج ذکر می‌نمودند با زنجیر آوردند به حضور حضرت والا. سوال جواب کردند. همان قسمی که نقل می‌کرد و نقل می‌نماید. او رفت. حضرت والا مشغول فرمایشات جواب کاغذهای تهران شدند. من هم روزنامه خودم را نوشته، وقت شام شد. شام آوردند، خوردیم. برخاسته، رفتم منزل خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۵ [شعبان المعظم]

برخاسته، جمعی آمدند منزل چایی خوردند. برخاسته، رفتم درب خانه. عارض زیاد آمد. عرض کردند. تا الی ظهر گرفتار بودند. نهار آوردند، خوردیم. حضرت والا استراحت فرموده، بنده نماز خواندم. بعد از نماز چایی آوردند، خوردیم. وقت عصر شد. رفتیم عمارت خلوت. شب شد. [۱۸۱] آن شب را تا آخر شب در خدمت حضرت والا بودیم. بعد برخاسته، رفتم به منزل خوابیدم.

صبح روز جمعه ۱۶ [شعبان المعظم]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، جمعی آمدند چایی خوردند. برخاسته، رفتم درب خانه. امروز را هم عصر نموده و شب را صبح نمودم.

صبح روز شنبه ۱۷ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، انقدر جمعیت آمد منزل ما اتاق جا نبود. برخاسته، رفتم درب خانه. به اتفاق حضرت والا انقدر جمعیت و عارض آمد الی ماشاءالله. تا ظهر گرفتار بودیم. نهار آوردند، خوردیم. مردم متفرق شدند. حضرت والا خوابیدند. من

برخاسته، رفته عمارت بیرون. از تجار و صراف همه آمدند. سوال جواب زیاد نمودند. چایی خوردند، رفتند. من برخاسته، آمدم خدمت حضرت والا. ایشان در خواب بودند. من نماز خوانده، ایشان از خواب برخاستند. چایی خوردند، رفتند سر حمام وضو گرفته، نماز بخوانند. بنده با قوام السادات و مغرور میرزا برخاسته، رفتیم سر اصطبل اسبها را تماشا کردیم. به منزل آمده، مغرب شد. نماز خوانده، مشغول صحبت شدیم تا وقت شام آوردند. خوردیم. باز بنده برخاسته، رفته منزل خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۱۸ [شعبان المعظم]

برخاسته، رفته حمام. از حمام برآمده، به منزل آمدم. چایی خورده، قلیانی کشیده، فراش به تعاقب من آمده، برخاسته آمدم درب خانه. جمعیت زیاد بود. عارض معروض تا الی ظهر در سوال جواب بودند. بعد عنوان مطلب نزاع مظفرالدوله با حاج مشیر به میان آمد. دو ساعت در آن گفتگو بودند. بعد نهار آوردند. رفتیم نهار خوردیم. بعد از نهار آمدیم خدمت حضرت والا. چایی آوردند، خوردیم. من برخاسته، رفته سر طویله با میرزا هاشم خان و قوام السادات. یکی دو اسب را [۱۸۲] تماشا کردند. رفتیم به دیدن آقا میرزا محمد خان وزیر. جمعیت زیاد بود. یک فنجان چایی خورده، قلیان کشیده، آمدیم خدمت حضرت والا صحبت کردیم. صدرالحکما بود. کباب چلوی خوب بود. آوردند، خوردیم. برخاسته، رفته به منزل خوابیده...

صبح روز دوشنبه ۱۹ نوزدهم [شعبان المعظم]

برخاسته، نماز خوانده، جمعیت زیاد آمد چایی خوردیم. لباس سفر پوشیده، آمدم در خدمت حضرت والا. سوار شده، رفتیم به شکار. دو فرسخ راه رفتیم. کبک زیاد برآمد. یک شکار کوهی هم برآمد. تفنگ انداختند. زده نشد. دو عدد گرفتند، دادند به قوش نهار آوردند، خوردیم. باز رفتیم به شکار. دو ساعتی در کوهها بودیم. آمدیم کنار رودخانه، چایی حاضر کردند. یک فنجان خوردیم. سوار شده، آمدیم به شهر. نیم ساعتی به غروب مانده وارد شدیم. من رفته منزل. بخاری را آتش کردند. چایی آوردند. آقا میرزا هاشم خان یوسف خان میرزا لطف الله خان آمدند، چایی خوردند. یک ساعت و نیم از شب رفته من برخاسته، آمدم دارالحکومه خدمت حضرت والا. صحبت کردیم. امشب را شام زود خوردیم. برخاسته، رفته منزل خوابیده...

صبح روز سه شنبه ۲۰ [شعبان المعظم]

برخاسته، جمعیت زیاد آمد. چایی خوردند. برخاسته، آمدیم منزل. حکومتی جمعیت زیاد بود. دو ساعتی نشسته، به اتفاق آقا جان خان میرزا هاشم خان میرزا حسین خان میرزا جواد خان برخاسته، رفتیم خانه میرزا حسین خان. نایب اصطبل هم بود. ساعتی سوال جواب کردیم. یک عدد سیب خورده، نهار آوردند. خوردیم. بلافاصله چایی آوردند. خوردیم. برخاسته، نماز خوانده، برف شدیدی باریدن گرفت. برخاسته، آمدم خدمت حضرت والا. ساعتی بودند. صحبت فرمودند. حضرات رفتند. بعد از مغرب اسبابهایی که در مشهد [۱۸۳] مقدس و بخارا خریده کرده بودند از قزوین بار کرده، آوردند، باز کردند. تماشا کردیم. سیاهه را فرمودند من نوشتم. روزنامه شهر را آوردند. دو ساعتی از شب گذشته برخاسته، نماز خوانده، بعد از ساعتی شام آوردند. خوردیم. بعد از شام دو ساعتی طول کشید. برخاسته، رفته منزل. خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۱ [شعبان المعظم]

برخاسته، جمعیت زیاد آمد. چایی خوردیم. فراش متعاقب بنده آمد. رفته درب خانه. عارضین زیاد بود. در خدمت حضرت والا نشسته، جمعی آمدند، عرض کردند، رفتند. بعد نهار آوردند، خوردیم. حضرت والا خوابید. من مشغول تحریر شده،

کاغذجات تهران را نوشته، چایی خوردیم. برخاسته، رفتم سر حمام. وضو گرفته، نماز خوانده، مرد خان آمد. به اتفاق رفتیم به اصطبل. حضرت والا تشریف برده بودند. ما هم رفتیم. نیم ساعتی آنجا بودیم. آمدیم. چند نفری آمدند. آقا سید ابوطالب و غیره نشستند، چایی خوردند. آنها رفتند. من رفتم منزل منشی‌باشی. یک فنجان چایی خورده، آمدم خدمت حضرت والا. مشغول نوشتن کاغذ شدم. ساعت سه از شب گذشته شام آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی برخاسته، رفتم به منزل خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۲۲ [شعبان‌المعظم]

از خواب برخاسته، جمعی آمدند چایی خوردند. برخاسته، رفتم درب خانه. جمعیت عارضین زیاد بودند. من هم نشسته تا آنکه مردم متفرق شدند. نهار آوردند، خوردیم. حضرت والا خوابیدند. من آمدم منزل. وضو گرفته، نماز خوانده، چند نفری آمدند. سرهنگ و باباخان سرهنگ آمدند. با آنها سوال جواب نموده، مغرب شد. رفتم در خانه بودم. مشغول صحبت و سوال جواب بودیم، تا وقت شام شام آوردند، خوردیم. بعد برخاسته، آمدم منزل خوابیدیم. [۱۸۴]

صبح روز جمعه ۲۳ [شعبان‌المعظم]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، جمعی آمدند. فرستادم معلوم نمایم که حضرت والا سوار شده به شکار تشریف می‌برند یا نه. معلوم شد هوا منقلب است، برف می‌آید. موقوف فرمودند. من هم رفتم. حضرت والا به میان باغ گردش می‌نمودند. بعد از نیم ساعتی رفتم اتاق رعیت‌های قلعه‌جوق. آمده، بره آورده‌اند. اظهار التفات فرمودند. دیگر عارض هرکه آمد فرمودند باشد تا روز شنبه. نهار آوردند، خوردیم. حضرت والا خوابیدند. من رفتم سر حمام. وضو گرفته، آمدم منزل. اسباب‌های مظفرالدوله را دادم بردند، دادند. سماور آوردند. آتش کردند. نماز خوانده، زین‌العابدین خان سرهنگ آمد. کدخدایان افشار آمدند. ده پونزده نفر چایی خوردند. سوال جواب کردند. فتح‌الله‌خان فرج‌الله خان شاهزاده آمدند. کدخداها رفتند. ما نماز مغرب و عشا را خوانده، رفتم در خانه خدمت حضرت والا بودیم ساعت چهار شام خوردیم ملا (...). کشیده، مشغول صحبت شدیم. ساعت شش از شب رفته فرمودند سماور آوردند. چایی روسی دم کردند، خوردیم. ساعت هفت از شب رفته برخاسته، آمدم منزل خوابیده...

صبح روز شنبه ۲۴ [شعبان‌المعظم]

از خواب برخاسته، بسیار کسل بودم. هرکه آمد گفتم بگویند کسی نیست. چایی خورده، یکی دو کاغذ نوشتم. گفتم اتاق را جاروب کردند. رفتم درب خانه خدمت حضرت والا. جمعیت زیاد بودند. نشسته، عارضین آمدند، عرض کردند، رفتند. وقت نهار شد. نهار را در اتاق دیگر انداختند. رفتیم خوردیم. بعد از نهار مشغول کاغذجات [۱۸۵] تهران شدند. من هم رفتم منزل. وضو گرفته، اسب حاضر کردند. سوار شده دو اسبه رفتم خانه حاجی مشیر. جمعیت آنجا زیاد بود متفرقه. چایی حاضر بود. چایی خوردیم. نماز خوانده، نیم ساعت به غروب مانده از آنجا برآمده، آمدم درب خانه خدمت حضرت والا نشسته، قدری آجیل و شیرینی آوردند خوردیم. مشغول صحبت شدند. شام خواسته، آوردند خوردیم. بعد از شام ساعتی نشسته، برخاستم. رفتم منزل خوابیده...

صبح روز یکشنبه ۲۵ [شعبان‌المعظم]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، آقا میرزا هاشم خان زین‌العابدین خان سرهنگ صرافباشی جمعی آمدند، چایی خوردند. برخاسته، رفتم درب خانه. حضرت والا خلوت کرده بودند. کاغذنویسی داشتند. ما رفتیم اتاق دیگر. جمعیت زیاد بود از هر قبیل. سرتیپ سرهنگ سید ملا میرزا الی ماشاالله. یک ساعتی در آنجا نشسته، برخاسته، رفتیم خدمت

حضرت والا. مردم ریختند، جمعیت الی ماشاءالله، عارضین زیاد تا الی ظهر. بعد رفتیم اتاق دیگر نهار خوردیم. بعد از نهار باز آمدم خدمت حضرت والا. دو ساعت بودیم. ایشان خوابیدند. من رفتم به حمام، وضو گرفته، رفتم منزل. نماز خوانده، باباخان آمد. سماور آوردند. چایی خوردیم. صحبت کردیم.

ابراهیم میرزا پاکت نوشته بود. جواب گفتم تشریف بیاورید اینجا. آمدند. بعد یوسف خان یکی دو نفر آمدند. نزدیک غروب رفتند. من برخاسته، آمدم خدمت حضرت والا. خلوت بود. بنده یکی دو مطلبی داشتم، عرض کردم. بعد آقا میرزا محمدقلی با چند نفر از کدخدایان افشار آمدند با حضرت والا سوال جواب کردند. آنها رفتند. بنده نماز خوانده، مظفرالدوله یک بشقاب بیدمشک با گل بنفشه فرستاده بود. از طارم آورده بودند. خیلی [۱۸۶] معطر بود. حاج مشیر کاغذ نوشته بودند. خوانده، جواب نوشتم. کاغذ را دادم حضرت والا خواندند. قوش‌ها را آوردند تماشا کردیم. صحبت شکار بود. ساعت چهار شام آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی برخاسته، رفتم به منزل. خوابیده...

صبح روز دوشنبه ۲۶ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، نمازی خوانده، چایی حاضر نمودند. جمعی آمدند. با خیال آنکه حضرت والا سوار خواهند شد در خانه گفتم تهیه نهاری دیدند. جمعی آمدند. سوال جوابی شد، رفتند. حضرت والا به تعاقب بنده فرستادند. رفتم که مراجعت نمایم. مظفرالسلطنه جمعی بودند ما را نگاه داشتند. فرمودند بفرستید نهار از خانه بیاورند. فرستادم چلو پلو درست کرده بودند آوردند. از خانه میرزا تقی آش جو آورده بودند. نهار خوردیم. بعد از نهار مردم متفرق شدند. منشی‌باشی آقا میرزا محمد خان نشستند. ساعتی سوال جواب شد. قرار مداری در بعضی کارها داده شد. آنها رفتند. حضرت والا خوابیدند. بنده یک فنجان چایی خورده، برخاسته، آمدم منزل. وضو گرفته، شاهزاده معلم محسن میرزا آمدند. یکی دو نفر هم آقا میرزا محمدقلی و غیره آمدند. چایی خوردند، رفتند. حضرت والا به تعاقب بنده فرستاد. برخاسته، رفتم. حضرت والا به اندرون تشریف برده بودند. حضرت والا تشریف آوردند. قوش‌ها را آوردند. صراف‌باشی و غیره بودند. آنها رفتند. دو ساعت از شب رفته تشریف داشتند. برخاستند. رفتیم آن اتاق عمارت خودشان صحبت کردند. نماز خواندیم. شام آوردند. به نواب محسن میرزا یک تومان دو هزار دینار (...) کرده، بعد از شام آمدم منزل، خوابیدیم. [۱۸۷]

صبح روز سه‌شنبه ۲۷ [شعبان المعظم]

برخاسته، آفتاب بلند بود ولی هوا سرد بود. رفتم حمام. از حمام برآمده، آمدم منزل. بخاری را روشن کردند. چایی آوردند. جمعی آمدند چایی خوردند، رفتند. آقای وزیر منشی‌باشی آمد. زین‌العابدین خان فرج‌الله خان آمدند. سوال جواب زیاد نمودیم. نهار آوردند، خوردیم. بعد دسته دیگر آمدند. بودند. چایی آوردند، خوردیم. تا الی غروب آقا شیخ حسین آمدند. یک ساعت از شب رفته وزیر منشی‌باشی رفتند. جناب حاج میرزا ابی‌عبدالله آمدند. مشغول صحبت شدیم. در ساعت چهار نیم از شب رفته شام آوردند. خوردند. پنج نیم تشریف بردند. بنده خوابیده...

صبح روز چهارشنبه ۲۸ [شعبان المعظم]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، جمعی آمدند چایی خوردند. با آقا میرزا هاشم خان و سایرین رفتم درب خانه خدمت حضرت والا. عارضین آمدند. جمعیت زیادی عرض کردند. جواب شنیدند. رفتند. بعد از ظهر شد. نهار آوردند. با آقا جان خان سرتیپ و حاج مشیر و جمعی دیگر رفتم اتاق دیگر نهار خوردیم. بعد از صرف نهار آمدم خدمت حضرت والا. ساعتی نشسته، یک فنجان چایی خوردیم. رفتم به اتاق منشی‌باشی. چایی خورده، جمعی آمده، سوال جواب نموده،

نزدیک غروب برخاسته، نماز خوانده، رفتیم خدمت حضرت والا. چند کاغذ نوشته، فرمودند شام آوردند. شام خوردیم. دو ساعتی نشستیم، صحبت نمودیم. برخاسته، آمدیم منزل خوابیدیم.

صبح روز پنجشنبه ۲۹ [شعبان المعظم]

برخاسته، ولی امروز به ملاحظه آنکه عادت [۱۸۸] نشود دو ساعت از آفتاب گذشته برخاسته، چایی خوردم. دو قلیانی کشیده، به باباییگ و عده داده بودم رفتم آنجا. آقا شیخ حسین آمدند. بعد آقا جان خان سر تپ حاج مشیر خان باباخان سر هنگ آقا میرزا هاشم خان آمدند. چایی خوردند. شیرینی آوردند خوردند. نهار آوردند. چهار قاب پلو چند خورش کباب همه چیز بود. تدارک خوبی دیده بودند. نهار خوردیم. بلافاصله چایی آوردند، خوردیم. برخاسته، نماز خوانده، رفتیم به اصطبل. اسب خواجه را تماشا کرده، فرستادم در باغ بالا را باز نمودند. از آنجا آمدیم به میان باغ. جمعیت زیاد بود. آقا جان خان میرزا هاشم خان ماندند. من رفتم خدمت حضرت والا. چند دقیقه طولی نکشید. برآمدند به میان باغ گردشی کردند. فرمودند سماور آوردند. یک فنجان چایی خوردیم. حضرات رفتند. ما رفتیم بالاخانه. بخاری را روشن کردند. مغرب شد. گفتم توپ انداختند. نماز خوانده، آمدیم اتاق پایین. شیرینی نان برنج بعضی چیزها آوردند. خوردیم. حضرت والا رفتند اندرون. ما به اجماع رفتیم منزل منشی‌باشی. دو ساعتی در آنجا بودیم. حضرت والا تشریف آوردند اتاق دیگر. بخاری آهنین را روشن نمودند. چایی آوردند، خوردیم. حضرت والا ساعتی خوابیدند. برخاسته، سحری آوردند، خوردیم ولی من میل نداشتم. عادت نشده بود. بعد برخاسته، رفتم سر حمام. وضو گرفته، مدت‌ها بودم. نزدیک صبح شد. گفتم توپ انداختند. من رفتم خانه، نماز خوانده، خوابیدم.

صبح روز جمعه غره شهر رمضان

چهار ساعت از دسته برخاسته، وضو گرفته، دادم اتاق را جاروب نمودند. میرزا لطف‌الله خان آمدند. سوال جوابی نموده، من آمدیم درب خانه. حضرت والا بیدار بودند ولی [۱۸۹] در رختخواب. نیم ساعتی نشستیم، ایشان رفتند سر حمام وضو گرفته بیايند. من رفتم به اتاق منشی‌باشی حکیم‌باشی آنجا بودند. آقا سیف‌الملک آمدند. بعد حضرت والا از خلوت برآمدند، به میان باغ بودند. بنده هم برخاسته، رفتم به میان باغ. گردشی کردند. فرش آوردند، انداختند. ما نشستیم. از چاپارخانه پاکت‌ها را آوردند. از شیراز برای حضرت والا لیموی ترشی آبی آورده بودند. آمدیم منزل. بسیار سرد بود. بخاری را روشن کردند. مغرب شد. افطار آوردند. خوردیم. رفتیم به اتاق دیگر. یوسف میرزا عبدالعلی میرزا حسین خان و تلگرافچی آمدند. چهار ساعت رفته از شب متفرق شدند. من هم کاغذی برای قزوین نوشته، چایی خورده، حضرت والا خوابیدند. من هم روزنامه خودم را نوشته، نزدیک سحر شد. گفتم سحری آوردند، خوردیم. برخاسته، گفتم توپ را انداختند. به منزل رسیده، نماز خوانده، خوابیده...

صبح روز شنبه ۲ [رمضان]

چهار ساعت از دسته گذشته برخاسته، چند کاغذی نوشته، یک جفت جوراب برای مجدالملک یک جفت هم برای آقا میرزا حسن منشی‌باشی کاغذی هم برای معین‌النظام وکیل‌الدوله نوشته، در بسته به چاپارخانه فرستادم. و بسته امانتی یعنی یک طاقه شال بود با شش عدد سینی نقره مليله برای دخترم دادم به آقا محمد مهدی به توسط مکاری به قزوین فرستد. نماز خوانده، رفتم درب خانه حضرت والا. تشریف برده بودند به اصطبل. مراجعت کردند. قدری در میان باغ گردشی نمودند. تشریف بردند در اتاق عمارت خلوت نشستند. مردم عارضین زیاد آمدند. آقا جان خان سر تپ حاجی مشیر و جمعی آمدند. [۱۹۰] تا الی یک ساعت به غروب مانده بودند، عارضین زیاد مردم رفتند. حضرت والا برخاستند. گردشی کردند.

تشریف بردند اندرون. من رفتم سر حمام، وضو گرفته، رفتم به اتاق منشی‌باشی. جمعی هم بودند. غروب شد. افطار آوردند، خوردیم. دو ساعت از شب رفته نماز خواندیم. حضرات رفتند. من آمدم خدمت حضرت والا. ساعتی نشسته، ایشان خوابیدند. من کاغذ مفصلی برای حاج مسعود نوشته، آقا میرزا علی لشکرنویسی ورود داد. ساعتی نشسته، چایی خوردند، رفتند. قدری آجیل آوردند خوردیم. چایی خوردیم. نزدیک سحر شد. فرمودند سحری آوردند. خوردیم. رفتم سر حمام. وضو گرفته، وقت توپ شد. گفتم توپ را انداختند. رفتم منزل خوابیدم. پنج از دسته گذشته...

یکشنبه ۳ [رمضان]

برخاسته، وضو گرفته، قدری سیاهه نوشتم. بیست تومان داشتم دادم بردند باباییگ برای قیمت فرش. نمازی خوانده، امروز باز هوا زیاد مخشوش در هم بود. ساعت سه به غروب مانده برخاسته، رفتم درب خانه خدمت حضرت والا. طویله رفته بودند. من هم رفتم مال‌ها را تماشا نموده، آمدم اتاق حکومت. تا الی یک ساعت به غروب بودند. عارضین آمدند، عرض کردند. جواب شنیدند، رفتند. حضرت والا اندرون رفتند. ما رفتیم اتاق منشی‌باشی تا وقت افطار شد. افطار آوردند، خوردیم. آقا جان خان حاج مشیر از تجار و غیره آمدند. تا ساعت چهار پنج از شب رفته آنجا بودیم. حضرات رفتند. ما برخاسته، آمدم خدمت حضرت والا. بعد از ساعت یخ ماست آوردند. خوردیم. چایی آوردند. نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، سحری آوردند. خوردیم. [۱۹۱] من برخاسته، رفتم. گفتم توپ را انداختند. به خانه رسیده، نماز خوانده، خوابیدم.

پنج ساعت از دسته گذشته روز دوشنبه ۴ [رمضان]

برخاسته، قدری کاغذ نوشتم. نماز خوانده، حاجی یوسف آمد ساعتی نشست. به تعاقب من آمدند، رفتیم. حضرت والا در میان باغ بود. اسب ما را آوردند، تماشا کردند. جمع کثیری بودند. من هم عمل سید جعفر قزوینی را باباخان گذرانیدم. حضرت والا نشسته، به عرایض مردم رسیدگی نمودند. یک ساعت به غروب مانده برخاسته، رفتند عمارت خلوت. سهم‌السلطنه آمدند. رفتم به میان اتاق. وضو گرفته، وقت افطار شد. افطار کردیم. دو ساعت به غروب مانده من رفتم منزل. حضرت والا رفتند حمام. محمد حسین خان باباخان محمد مهدی آقا میرزا هاشم خان آمدند، چایی خوردند. قدری گزانبین خوردند. ساعت پنج از شب رفته برخاسته، حضرات رفتند. من آمدم درب خانه. حضرت والا در حمام بودند. رفتم خدمت ایشان. در میان حمام قلیانی کشیده، آمدم به میان اتاق. قدری شیرینی خورده، حضرت والا (...). چایی آوردند، خوردیم. دو قلیانی کشیده، حضرت والا خوابیدند. من هم روزنامه خودم را نوشته، خوابم گرفت. گاهی چرت⁸¹⁰ می‌زدم. یا وقت سحر شد. سحری آوردند، خوردیم. نزدیک صبح من برخاسته، رفتم. گفتم توپ را انداختند. به منزل رسیده، نماز خوانده، خوابیدم. پنج ساعت از دسته گذشته...

روز سه‌شنبه ۵ [رمضان]

برخاسته، وضو گرفتم. مشغول تحریر شده، کاغذی نوشتم. [۱۹۲] برخاسته، نماز خوانده، رفتم درب خانه به میان باغ خدمت حضرت والا. جمعیت زیادی بود. سوار سواره اسب‌های فتح‌الله‌خان را آوردند سان بدهند. خودشان بالای نیمکت نشسته بودند. سوارها می‌آمدند اسم و رسم و سواره و رنگ اسب‌ها را می‌نوشتند. تا هفده نفر سواره را نوشتند. تمام شد. برخاستند. فرمودند فتح‌الله‌خان محمد حسین خان کلبعلی خان پسر الله یار خان را بگیرند زنجیر نمایند. گرفتند، زنجیر کردند. تمام آن هفده نفر سوار را هم گرفتند. تفنگ و فشنگ تمام اسباب‌های آنها را گرفتند بردند. خودشان را در محبس

810 در متن: «چرط»

زنجیر و خلیلی نمودند. هم همه در شهر بلند شد. ازدحام⁸¹¹ غریبی شد. یک ساعتی در میان حیاط راه رفتند. این مقدمه دو ساعت به غروب مانده اتفاق افتاد. آقا جان خان سرتیپ جمعی آمدند. سایرین متفرق شده، رفتند.

بنده را خواستند. رفتم به میان اتاق. آقا جان خان هم آمدند. نیم ساعتی نشستند. سرتیپ مرخصی گرفت، رفت. حضرت والا هم تشریف بردند اندرون افطار میل بفرمایند. ما جمعی افطار خوردیم. حضرت والا از اندرون بیرون آمدند. بنده مرخصی گرفته، بروم خانه ابراهیم میرزا. آدم خان. فانوس درست کردند. آدم خان ابراهیم میرزا، تشریف نداشتند. در اتاق را باز کردند، رفتم به میان اتاق. نمازی خوانده، قلیانی کشیده، جوانی آمد. نشناختم. بعد از ساعتی تشریف آوردند. یکی دو کاغذ آوردند. جواب نوشته، رسم تازه‌ای شنیدم که در شب چهارشنبه آخر سال شال به خانه دوست و آشنا می‌اندازند و آن صاحبخانه حکما باید به شال چیزی ببندد. به خط آقا میرزا علی لشکرنویس کاغذی به سهم السلطنه نوشته، [۱۹۳] جوابی آمد. از صرافباشی یک تسبیح سر گرفتم. کاغذی به حاج مشیر و میرزا هاشم خان نوشته، جواب آمد مهمل. کاغذی هم به مظفرالدوله نوشته، چایی خوردیم. برخاسته، آدم خدمت حضرت والا. تسبیح را تقدیم نموده، چایی خوردیم. ساعتی خوابیده، برخاسته، سحری خوردیم. جواب کاغذ مظفرالدوله آمد. ده تومان برای انداختن شال داده بودند. وقت توپ شد. گفتم توپ را انداختند، رفتم به منزل. نماز خوانده، خوابیده.

روز چهارشنبه ۶ [رمضان]

پنج ساعت از دسته گذشته برخاسته، وضو گرفته، چند کاغذ برای تهران نوشته، یک تخته جاجیم برای آقا میرزا نصرالله خان دادم، دو جفت جوراب برای آقا میرزا محمد حسن مستوفی دادم به حجره آقا مهدی در بسته بردند، بدهند چاپار ببرد. آقا سید حسن آمد. ساعتی بودند. ابوالحسن خان آمد به تعاقب من سردار می‌خواهد. نماز خوانده، برخاسته رفتم. سردار به اصطبل تشریف برده بودند. آقا جان خان سرتیپ حاج مشیر جمعی آمدند. ساعتی در باغ گردش کردند، رفتند. در بالاخانه نشسته، عارضین آمدند. فقره حلبکارهای محمد قلیخان بود. قراری گذارند. آنها رفتند. ما هم برخاسته، گردشی کرده، نزدیک غروب رفتم به بالاخانه سیف‌الملک. افطار آوردند. خوردیم. بعد از افطار آمدیم به اتاق پایین. ابراهیم میرزا جمعی آمدند. تا ساعت شش از شب رفته بودند. آنها رفتند. من کاغذی به حاج ملک‌التجار نوشته، در جوف پاکت‌های سردار فرستادم. وقت سحر شد. شامی آوردند، خوردیم. وقت توپ شد. گفتم توپ را انداختند. رفتم به منزل. نماز خوانده، خوابیدم. [۱۹۴]

روز پنج‌شنبه ۷ [رمضان]

امروز خوابم نمی‌برد. زیاد غلطیدم در میان جا. شش ساعت از دسته گذشته برخاستم. وضو گرفته، قدری سیاهه نوشته، نماز خوانده، به تعاقب میرزا نصرالله فرستادم. آدم. گفتم سیاهه اخراجات باباخان و عبدالله میرزا را بنویسید. خودم می‌رفتم درب خانه، آقا میرزا علی لشکرنویس آمدند. نیم ساعتی با ایشان نشسته، صحبت نموده، من رفتم به میان باغ. حضرت والا نشسته بودند با چند نفر سیاهه و تعمیر بناهای دولتی می‌نوشتند. از آنجا برخاستند، رفتند به اصطبل. بنده هم رفتم به عرض چند نفری رسیدگی نموده، به عرض رسانیدم حکم به مرافعه فرمودند. یک طغرا حکمی هم نوشته مامور برود. جمعیت زیاد بود. همه آنها را روانه نموده، رفتم به اصطبل. ساعتی در آنجا بودم. آمدیم به میان عمارت. وضو گرفته، وقت افطار شد. افطار نمودیم.

⁸¹¹ در متن: «ازدهام»

دو ساعت از شب رفته حضرت والا خوابیدند. من رفتم منزل. نماز خوانده، رفتم به حمام. سری تراشیده، به تعاقب شاهزاده محسن میرزا معلم فرستاده، ایشان هم آمدند. سرکیسه کرده، برآمدیم رفتیم منزل. یک کاسه آبلیمو درست نمودند. خوردیم. چایی حاضر نمودند. بخاری روشن کردند. چایی خوردیم. چند قلیانی کشیده، چهار نیم به دسته مانده آمدیم خدمت حضرت والا. ایشان خوابیدند. من هم قدری روزنامه خودم را نوشته، وقت سحر شد. سحری آوردند خوردیم. نزدیک صبح بود. برخاسته بروم منزل، گفتم توپ را انداختند. رفتم به منزل. خوابیده، نماز خوانده...

روز جمعه ۸ [رمضان]

شش ساعت از دسته گذشته وضو گرفته، آقا میرزا هاشم خان [۱۹۵] یک طاقه جاجم یک جفت جوراب داده بودند. کاغذی نوشته بودند به ملاحظه انداختن شال که در شب چهارشنبه آخر سال که معمولی این بلد است. شرح مفصلی جواب نوشته، آقا میرزا علی لشکرنویس کاغذی نوشته بودند ادعای طلبی از زین العابدین خان. کاغذی هم برای سرهنگ نوشته، خبر آمد حضرت والا اسب خواسته، سوار بشوند بروند به گردش. بنده هم برخاسته، نمازی خوانده، بروم. درب خانه رفتیم. حضرت والا سوار شده بودند. با سیف الملک بنده رفتم بالاخانه، منزل شاهزاده محسن میرزا معلم. منشی‌باشی هم در آنجا بودند. ساعتی تجدید وضو نموده، برخاسته، به اتفاق رفتم مسجد بین راه. مشهدی آقا جان اصفهان را دیدم. آقا حسین کاغذی نوشته بود. خوانده، او را فرستادم بروم منزل. ما رفتیم به مسجد. بعد از ساعتی رفتم مغازه، دوای جوش خریده، گفتند حضرت والا آمده است. آمدیم درب خانه. چاپار آمده بود. کاغذات تهران را خواندند. نزدیک غروب بود. بنده بودم، قوام‌السادات منشی‌باشی مغرور میرزا بودند. تهیه تدارک زیاد دیده بودند. چایی خوردیم. افطار زیادی آوردند، خوردیم. پیش افطار شیرینی آجیل آوردند، خوردیم. ساعت سه از شب رفته برخاسته، آمدم منزل. سماور فرمودند، چایی روسی دم کردند. قدری هم شیرینی و آجیل صرف شد. حضرت والا خوابیدند. من هم کاغذ مفصلی به آقا میرزا هاشم خان، امین (...) نوشتم و روزنامه خودم را هم نوشتم. سحری آوردند، خوردیم. بعد برخاسته، وضو گرفته، نزدیک صبح بود. گفتم توپ را انداختند. رفتم منزل. نماز خوانده، مشهدی آقا جان اصفهانی هم بود. خوابیده، امروز سه مرتبه از خواب برخاسته، باز خوابیده...

روز شنبه ۹ [رمضان]

گذشته از خواب برخاسته، وضو گرفته، کاغذی به آقا جان خان نوشته بردند، جواب آوردند. کاغذی هم به منشی‌باشی نوشته، یکی دو مطلب بود که خدمت حضرت والا عرض نماید. جواب گفتند. حضرت والا خلوت [۱۹۶] نموده است، کاغذ می‌نویسند. نمازی خواند. یکی دو کاغذ برای تهران نوشتم. دو ساعت نیم به غروب مانده بود. برخاسته، تجدید وضو نموده، بروم. درب خانه رفتم. حضرت والا نشسته‌اند به عریض مردم رسیدگی می‌فرمایند تا الی یک ساعت به غروب مانده. بعد برخاسته، قدری گردش کردند. تشریف بردند اندرون. ما هم رفتیم اتاق. افطار آوردند، خوردیم. نماز خوانده، حضرت والا تشریف آوردند بیرون. بعد آقا میرزا هاشم خان آقا حسین خان شاهزاده تلگرافچی آمدند، نشستند. آمدند، ساعتی نشده رفتند. آخر شب بود. تلگراف صدراعظم آمد که فرمایش شاه خطاب به امیرخان سردار که آن حضرات مقصرین را حکما باید بکشی پول نباید بگیری و بکشی خدا و پیغمبر رضا است. حکما بکش. مدتی در خیال بودند. چای آوردند، خوردیم. منشی‌باشی تا وقت سحر مشغول تحریر بودند برای تهران. من رفتم گفتم توپ را انداختند. به منزل آمده، نماز خوانده خوابیدم.

روز یکشنبه ۱۰ [رمضان]

شش ساعت از دسته گذشته برخاسته، وضو گرفته، چند کاغذی نوشته، آدمم درب خانه. قدری در باغ گردش نموده، رفتم به میان اتاق. جمعیت زیاد آمدند. تا الی یک ساعت به غروب مانده مردم بودند، بعد رفتند. برخاسته، گردش کردند تا الی [۱۹۷] غروب. مغرب شد. افطار خوردیم. دو ساعت از شب رفته من برخاسته، رفتم منزل سهم السلطنه. آقا میرزا هاشم خان آمدند. سماور آوردند. شیرینی شربت گزانگبین آوردند، خوردیم. فراش آمد به تعاقب من. برخاسته، رفتم درب خانه. مظفرالدوله بودند. چایی آوردند، خوردیم. صحبت می نمودند. در ساعت شش ایشان رفتند. وقت سحر شد. سحری آوردند، خوردیم. آن پسر برادر را مرخصی گرفته، با خودم بردم منزل، گفتم به همراهی باباییگ هر دو بروند به خانه شان. من نماز خوانده، خوابیدم.

روز دوشنبه ۱۱ [رمضان]

پنج و نیم از دسته گذشته برخاسته، نماز خوانده، یکی دو کاغذ آوردند. خوانده، جواب می نوشتم. آقا میرزا هاشم خان زین العابدین خان آمدند. به اتفاق برخاسته، آمدیم درب خانه. حضرت والا در باغ بودند. رفتیم آنجا. چند اسبی آوردند، تماشا کردیم. دو ساعتی آنجا بودیم. برخاسته، آمدیم به میان اتاق. عارضین زیاد آمدند، تا الی یک ساعت به غروب مانده مردم متفرق شدند. حضرت والا گردش به میان باغ نمودند. وقت افطار شد. افطار کردیم. رضا قلیخان سرتیپ آمدند. یک ساعتی نشستند، رفتند. حضرت والا اظهار کسالت و دردگلو فرمودند. گاهی خواب، گاهی بیدار بودند. وقت سحر شد. سحری آوردند، خوردیم. نزدیک صبح برخاسته، گفتم توپ را انداختند. رفتم به منزل. کاغذی برای رعیت های آنجه نوشته، رستم بیگ را گفتم صبح برود به ده، شاید جو حمل به شهر نماید. نماز خوانده، خوابیدم.

روز سه شنبه ۱۲ [رمضان]

پنج ساعت از دسته گذشته [۱۹۸] برخاسته، وضو گرفته، آدمم درب خانه. حضرت والا خوابیده بودند. به تعاقب صرافباشی و بقالباشی و استاد علی طباطبائی فرستاده، آمدند در فقره شیرینی مهمان ها قرار می گذارند. به تعاقب داروغه فرستاده، آمد برای آنکه بیاورند از برای اتاق ها. یوسف خان سرتیپ میرزا لطف الله خان آمدند. میرزا هاشم خان آمد. رفتم تلگرافخانه دیدن ابوالفتح خان میرزا. ساعتی آنجا آمدیم خدمت حضرت والا. به میان باغ گردش کردیم. اشخاصی که این در قهوهخانه قمار بازی می کردند، گرفته آوردند. به همه چوب زدند. آقا جان خان حاج مشیر آمدند. تا الی یک ساعت به غروب مانده حضرت والا تشریف بردند اندرون. من نماز نخوانده بودم. وضو گرفته، نماز خوانده، نزدیک غروب گفتم توپ شب عید را بیاندازند. توپ را انداختند. بعد معلوم شد اکثری از مردم به همان صدای توپ روزه را خورده بودند. نزدیک افطار بود. حضرت والا بیرون تشریف آوردند. دیدن نمودیم. به همه عیدی دادند، به هر یک دو عدد پنج هزاری زرد. افطار خوردیم.

بعد از افطار ابوالفتح میرزا با عبدالعلی میرزا و چند نفر دیگر آمدند. دو ساعتی بودند. آنها رفتند. جلودار ها آمدند. بنده هم بعد از تحویل به هر نفری یک عدد شاهی سفید دادم عیدی. همگی رفتند. حضرت والا خوابیدند. ولی محمد خان شاهسون دویرن⁸¹² به من کاغذی نوشته بود که از من نگاهداری نمایی. مبلغ دو تومان نقد برای شما فرستادم. من هم جواب کاغذش را نوشته، مطالبه پول را نمودم. گفتند نیاورده، انداخته است بیاورند از منزلش. بعد از ساعتی ده تومان را آوردند. گرفته، [۱۹۹] جواب کاغذش را نوشته، دادم بردند. وقت سحر شد. کباب چلوی بسیار بسیار خوبی پخته بودند. خوردیم. بعد از سحر میرزا ابوالفضل آمد بیایید بیرون، شما را می خواهند. برخاسته، رفتم وضو گرفته، محمود آمد. یک بقچه آورد. یک

⁸¹² شاهسون دویرن: نام تیره ای از شاهسون ایلات عمده خمسه

خرقه ترمه چیز خیلی خوبی آوردند به دوش من انداختند. حضرت والا خلعت مرحمت فرمودند. رفتم میان اتاق. مبارکباد گفتند. پنج تومان نقد دادم به محمود خلعت بها. نزدیک صبح شد. برخاسته، رفتم منزل. گفتم توپ را انداختند. به منزل رسیده، نماز خوانده، خوابیدم.

یوم چهارشنبه ۱۳ [رمضان]

پنج ساعت از دسته گذشته برخاسته، وضو گرفته، جواب کاغذ آقا مهدی را نوشته، دادم بردند. نوکرها آمدند دیدن نمودند. هر نفری هزار دینار گرفتند، رفتند. به باباییک یک عدد پنج‌هزاری دادم. بعد نماز خوانده، خواستم بروم. درب خانه بین راه ابوالفتح میرزا تلگرافچی را دیده، رفتم به میان باغ گردش کرده، کاغذ علاءالدوله در نزد رحیم داروغه، رفتیم به عمارت آن اتاق‌ها را فرش می‌کردند. وزیر آمد. به اتفاق رفتیم به آن اتاق کوچک. حضرت والا در حمام بودند. گفتند حاج مشیر آقا جان خان آمدند. رفتیم به میان باغ. جمعیت زیاد آمدند. بعد از ساعتی حضرت والا تشریف آوردند. ساعتی گردش نمودند، رفتیم. اتاق‌های بالا نشستند. چند نفری آمده، عارض شدند. جمعیت زیاد آمد. نزدیک غروب برخاسته، رفتند. عمارت خلوت وقت افطار شد. افطار آوردند. خوردیم. مظفرالدوله با پسرش آمدند. رفتیم به اتاق دیگر. عمل میرزا بها را [۲۰۰] با صرافباشی قطع کردیم. پسر مظفرالدوله آمد. حضرات متفرق شدند. ساعت هفت از شب رفته ابومحسن میرزا معلم روزنامه سفر مشهد را می‌خواندند، حضرت والا تقریر می‌فرمودند، حک اصلاح می‌نمودند. وقت سحر سحری آوردند، خوردیم. وقت توپ سحر شد. گفتم توپ را انداختند. به منزل رفته، خوابیدم. دو ساعت از دسته گذشته بود بیدار شدم. قدری سرم درد می‌کرد. خوابم نبرد. مجددا خوابیدم.

یوم پنج‌شنبه ۱۴ [رمضان]

ساعت شش از دسته رفته برخاسته، وضو گرفته، گفتم اتاق را فرش نمودند. با آن فرش‌ها که خریده بودیم در سی تومانی جاروب کردند، انداختند. نماز خوانده و قدری کاغذجات خوانده، پاره کرده، خواستم بروم درب خانه، گفتند حضرت والا سوار شدند. ناچار نرفته، قدری چیز نوشته، بعد برخاسته، رفتم درب خانه. ساعتی در باغ گردش نموده، شاهزاده معلم حضرت والا تشریف آوردند. گردش کرده، چند نفری آمدند عرض کردند. رفتیم به عمارت خلوت. حضرت والا تشریف بردند به اندرون. وقت افطار تشریف آوردند. افطار خوردیم. ایشان خوابیدند. من نماز خوانده، رفتم خانه مظفرالدوله. ابوالفتح میرزا تلگرافچی آنجا بود. یک فنجان شربت آبلیمو خورده شد. قلیانی کشیده، ابوالفتح میرزا رفتند. من هم بعد از قلیانی خواستم بروم. یک اشرفی عیدی دادند.

رفتم خانه مظفرالسلطنه، سماور قهوه سینی شیرینی حاضر بود. یک نفر آخوند با سیدی بودند. یک فنجان چایی خورده، دو سه قلیانی کشیده، برخاستم. یک جلد کتاب خطی حافظ از برای سیف‌الملک دادند. آدم خدمت حضرت والا. کتاب حافظ را داده، نشستم. حضرت والا کتاب روزنامه سفر را می‌فرمودند، شاهزاده می‌نوشت تا وقت سحر شد. سحری خوردیم. نزدیک صبح شد. گفتم توپ سحر را انداختند. رفتم خانه. شاهزاده معلم هم همراه [۲۰۱] آمدند. به منزل رسیده، کاغذی مجدالملک نوشته بودند در جواب کاغذ من و کاغذی هم حسن کور نوشته بود، خواندم. نوشته بودند پرویز میرزای بیچاره مرحوم شده است. اوقاتم زیاد تلخ شد. نماز خوانده، مدت‌ها بیدار بودم. خوابیدم.

یوم جمعه ۱۵ [رمضان]

چهارم از دسته گذشته بود. مرا بیدار نمودند که حضرت والا می‌خواهند. ناچار برخاسته، وضو گرفته، رفتم درب خانه. دیدم در میان حیاط نشسته‌اند. جمعی هست مشغول تهیه تدارک سرباز سوار جمع می‌شوند. ما هم نشستیم. پسران

مظفرالدوله آمدند. با سیف‌الملک سوار شدند، رفتند پیشواز سهم‌السلطنه آقا جان خان آمدند. چهار ساعت به غروب مانده، رفتم دم در. سرباز دو طرف در میدان توپخانه ایستاده بودند. سلام زدند برای حضرت والا. در دم میدان نشستم، نیم ساعتی سه ساعت ربع کم حضرات وارد شدند با کالسکه. چهار قربانی کشتند. سربازها سلام زدند. نثارخانه می‌زدند. از برای عروس طاقه شال و قدری اسباب مليله قند مجموعه شیرینی گذارند بودند، از برای جمشید میرزای ساعد نظام برادر حاج بهاءالدوله چند کله قند با دو مجموعه شیرینی برای خواجه همچنین برای آصف‌السلطنه هم چند کله قند چایی دو مجموعه شیرینی و از برای اجزا همگی قند دادند.

بعد از ساعتی بره نان تازه دادند. غروب آن شام زدند. افطار شد. افطار خوردیم. من با ابوالفتح میرزا رفتم دیدن جمشید میرزا. مدتی بودیم. از آنجا رفتم دیدن آصف‌السلطنه. ربع ساعتی آنجا نشسته، مظفرالسلطنه در آنجا بودند. از آنجا برخاسته، رفتم حمام. صابونی زده، خود شسته برآمدم. بین راه قوام‌السادات را دیده، تشریف می‌بردند. من آمدم منزل. حضرت والا در آن اتاق بودند. روزنامه را تصحیح می‌نمودند، می‌نوشت شاهزاده بعد خوابیدند. ما هم چایی خوردیم. حضرت والا خوابیدند. من هم خبر کاغذی نوشته برای قزوین [۲۰۲] و تهران بلکه مواجب پرویز میرزا را در حق میرزا عبدالله برقرار نمایند. وقت سحر شد. سحری آوردند، خوردیم. نزدیک صبح گفتم توپ را انداختند. با شاهزاده رفتیم خانه. نماز خوانده، خوابیدیم.

یوم شنبه ۱۶ [رمضان]

پنج و نیم از دسته گذشته برخاسته، وضو گرفته، به تعاقب میرزا بیگ فرستاده، نماز خوانده، مشغول تحریر شدم. چند کاغذی برای بعضی اشخاصی گفتم آقا میرزا بها نوشت. یک تخته جاجم پاکت‌ها را در جوفش دادم بدهند برای امیرزاده پسر ملک‌آرا آقا بدهند، بفرستند کاغذهای قزوین را بدهم. دیر دادم ببرند. دو نفر رعیت آمدند، عارض بودند. کاغذی برای آنها نوشته، دادم ببروند. دو ساعت به غروب مانده نوشته‌جاتم تمام شد. برخاسته، وضو گرفته، رفتم درب خانه خدمت حضرت والا منزل. جمشید میرزا بود. ساعتی آنجا نشسته، برخاسته، رفتم منزل آصف‌السلطنه. نیم ساعتی آنجا بودند. برخاسته، آمدم منزل. دو دسته سرباز به عمارت آنها آتشام می‌زدند تا الی غروب آن دسته. مظفرالدوله رفتند. دسته حضرات ماندند. تا الی نیم ساعت از شب رفته میزقان می‌زدند. افطار آوردند، خوردیم. حضرت والا ساعتی نشسته، بعد خوابیدند. میرزا هاشم خان آمدند، در اتاق منشی‌باشی بودند. من رفتم آنجا. حضرت والا بیدار شدند. دو پنج‌هزاری زرد عیدی میرزا هاشم خان دادند. ساعتی نشسته، آنها رفتند. ما مشغول تحریر شدیم، گاهی صحبت تا وقت سحر باز از برای اندرون یک مجموعه شیرینی و یک شکار بز کوهی دادند. سحری خوردیم. هوا منقلب بود. باران برف زیاد آمد. وقت رفتن به منزل گفتم توپ را انداختند. زمین سفید شده بود از برف. با شاهزاده رفتم منزل. نماز خوانده، خوابیدیم. [۲۰۳]

یوم یکشنبه ۱۷ [رمضان]

برخاسته، وضو گرفته، مشغول تحریر شدم. میرزا بها آمد. شاهزاده نماز رفتند. رفتند درب خانه آقا میرزا هاشم خان آقا میرزا جواد خان ولی محمد خان آمدند در فقره غله دیوان. سوال جواب کردم. قراری گذاشته، تا یک ساعت به غروب مانده برخاسته، آمدم خدمت حضرت والا. میرزا عبدالخالق هم آمد. مطالب داشته، عرض کرد. نظام‌السلطنه به من نوشته‌اند و عده ساعت جنس داده‌اند، بدهند. مردم متفرق شدند. ابوالفتح میرزا تلگرافچی بودند. افطار آوردند، خوردیم. رفتیم اتاق دیگر. آصف‌السلطنه با ساعدالسلطنه شاهزاده آمدند. چایی خوردند. چند قلیانی کشیده، رفتند. بعد خواجه دختر نایب‌السلطنه ملکه جهان آمد. یک گل کمر از جانب ملکه جهان آورد برای سیف‌الملک. چایی خورد. ربع ساعتی نشست، رفت. حضرت والا قدری خوابیدند و قدری هم بیدار بودند. کتاب سفرنامه شاه را خواندند. ما سحری آوردند، خوردیم. توپ را انداختند.

حضرت والا تشریف بردند اندرون. بنده با قوام السادات و منشی‌باشی نماز خوانده، خوابیدیم. سه ربع از دسته رفته برخاسته، رفته به میان باغ. بعد از ساعتی حضرات رفتند. سه ساعت از دسته گذشته مجدداً خوابیدیم.

یوم دوشنبه ۱۸ [رمضان]

پنج به غروب مانده برخاسته، وضو گرفته، رقعہ به روضہ‌خوان‌ها نوشته، وعده گرفتم. حضرت والا تشریف آوردند در اتاق منشی‌باشی، نشستند در محاکمه. مردم آمدند، عرض کردند از سادات و کسبه، رفتند. آقا جان خان سرتیپ با جمعی و پسر حسینقلی خان مرحوم با عمویش آمدند سوال جواب. [۲۰۴] تا الی یک ساعت به غروب مانده، فرستادم سی نفر از طلاب و عده گرفتند برای روضہ‌خوانی. خودم برخاسته، رفته به سرکشی اتاق‌ها. نزدیک غروب بود. حضرت والا خودشان تشریف آوردند، ایستادند. افطار آوردند. چیدند تا طلاب آمدند. چایی خوردند. افطار نمودند. رفته اتاق دیگر. سه نفر روضہ خواندند. مردم چایی خورده، قلیان کشیده، رفتند. ما هم نماز خوانده، رفتیم اتاق عمارت خلوت. حضرت والا خوابیدند. ما مشغول صحبت و خواندن کتاب سفرنامه شاه شدیم. تا سحری آوردند، خوردیم. گفتم توپ را انداختند. من رفته منزل. نماز خوانده، خوابیدم⁸¹³.

یوم سه‌شنبه ۱۹ [رمضان]

شش ساعت از دسته گذشته برخاسته، وضویی گرفته، به تعاقب میرزا بهاء‌الدین فرستادم، آمدند. جواب کاغذهای جهان‌شاه خان را نوشته، خودم روزنامه خودم را نوشته، برخاسته رفتیم مسجد حاج میرزا ابی‌عبدالله، در وقتی که به مسجد رسیدیم تا آنها به بالای میز رفته بودند خطبه می‌خواندند. پیش حاج محمد (...) نشسته، وقتی که موعظه تمام شد سیدی را به تعاقب بنده فرستاده بودند من هم برخاسته رفته پیش محراب نشسته نیم ساعتی در پیش محراب بودم روضہ خواندند ما هم صحبت کردیم برخاسته آمدیم درب خانه خدمت حضرت والا جمعی بودند ما هم نشستیم بعد از ربع ساعتی برخاسته رفته وضو گرفته حضرت والا هم تشریف آوردند بیرون باران زیاد آمده بود نیم ساعت به غروب مانده آمدیم در باغ گردش کردند رفتیم اصطبل تا الی غروب آنها بودند تا آمدیم منزل رفته اتاق طلاب آمدند [۲۰۵] افطار آوردند. اجزا مجلس را شمرده، شصت چهار نفر بودند. بعد از افطار به اتاق دیگر رفتیم. روضہ خواندند. مردم چایی خوردند. متفرق شدند. نماز خوانده، آمدیم عمارت خلوت. نماز خوانده، فرستادند دو هزاری پشمک خریدند، آوردند. همه خوردیم. قدری هم راحت‌الحلقوم تعارف آورده بودند. خوردیم تا وقت چایی شد. چایی خوردیم. سحری آوردند، خوردیم. نزدیک صبح برخاسته، گفتم توپ را انداختند. به منزل رفته، نماز خوانده، خوابیدم.

یوم چهارشنبه ۲۰ [رمضان]

شش ساعت از دسته گذشته برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، بعد ساعتی بوده، رفته درب خانه. حضرت والا در سر حمام بودند. نماز می‌خواندند. رفتیم ساعتی نشسته، برخاسته، رفتیم به میان باغ گردش کرده، یکی دو اسب آوردند. تماشا کردیم. حضرت والا فرمودند تو برو عمل قصاب‌ها را بگذران. من رفته اتاق منشی‌باشی. وزیر و جمعی بودند. فرستادم قصاب‌ها آمدند. سوال و جواب کرده، گفتم التزام بگیرند. زیاده از ده شاهی گوشت ن فروشند و کسر هم باشد. آنها رفتند. آقا جان خان سرتیپ حاج مشیر آمدند. نزدیک غروب شد. برخاسته، رفتیم به میان باغ. گردش کردیم. حضرت والا تشریف آوردند. میرزا هاشم خان هم بودند. نزدیک غروب اتاق بالا امشب طلاب زیاد آمدند. دو نفری و عده گرفته بودند. قریب هفتاد نفر بودند. افطار هم زیاد خوردند. رفتیم اتاق دیگر. روضہ‌خوان‌ها هم خوب خواندند. چایی خوردند. مردم

⁸¹³ حاشیه فهرست‌نویس: «در حاشیه: خواندن سفرنامه گویا اجباری بوده و می‌باید دسته‌جمعی بخوانند تا ثواب ببرند.»

متفرق شدند. با حضرت والا رفتم به اتاق عمارت خلوتی. افشره آبلیمو درست کردند، خوردیم. چایی آوردند، خوردیم. دندان من زیاد درد می‌کرد تا وقت سحر شد. سحری آوردند، خوردیم. نزدیک صبح برخاسته، [۲۰۶] گفتم توپ را انداختند. رفتم منزل. نماز خوانده، خوابیدم.

یوم پنج‌شنبه ۲۱ [رمضان]

شش ساعت از دسته گذشته، برخاسته، نماز خوانده بودم. فراش آمد به تعاقب من بیایید سیف‌الملک با وزیر منتظرند. رفتیم به میان باغ نیم ساعت گردش. منشی‌باشی آمدند. رفتم به مسجد حاج میرزا ابی عبدالله. نماز دویم بود. ما در میان حیاط ایستادیم. نماز تمام شد. رفتم به میان مسجد، خدمت مظفرالدوله. آقا رفت بالای منبر موعظه فرمودند. بعد روضه‌خوانی روضه خواند. باز خواسته، رفتم در محراب خدمت ایشان. نیم ساعت با مظفرالدوله نشسته، برخاسته، آمدم به میان باغ. یک نماز دیگر باقی بود. نماز خوانده، عمارت‌های کلاه‌فرنگی را رفتیم گردش کردیم. حضرت والا تشریف آوردند. نقل فرمودند یک گرگ زنده را تازی‌ها گرفته‌اند و آورده‌اند ولی ما ندیدیم. من رفتم بالا. طلاب آمدند، نشستند.

حضرت والده با جمعی آمدند. ثوب انداخته، افطار خوردند. رفتیم اتاق دیگر. چای خوردند. روضه‌خان‌ها روضه خواندند. مظفرالدوله کاغذهای پست آمد الحمدلله سلامت می‌باشد مظفرالدوله. تا چهار ساعت نیم بودند. چایی قهوه قلیان صرف شد. تشریف بردند. ما هم برخاستیم. ما هم برخاسته، در خدمت حضرت والا آمدم اتاق پایین. کاغذات تهران را خوانده، از قراری که نوشته‌اند نواب رکن‌الدوله حاکم شیراز صاحب دیوان حاکم کرمان و استرآباد کس دیگر رشت را هم به نواب ملک آرا و گفتگو می‌باشد. ما هم قدری کاغذ نوشته، روزنامه خودم را نوشته تا سحری آوردند. خوردیم. وضو گرفته، نزدیک صبح شد. گفتم توپ را انداختند. برخاسته، رفتم منزل. نماز خوانده، هوا تاریک رفتیم به میان [۲۰۷] رختخواب. شیطان حرامزاده وسوسه کرد به میان جلد رفته عقل با جهل نزاع کردند. مدتی عقل و نفس با هم در جنگ و جدل بودند تا اینکه هوا روشن شد. لعنت به شیطان نموده، عقل بر نفس غالب آمد. جواب گفته شیطان را لعنت نموده، خوابیدیم. دو ساعت از دسته گذشته بود از خواب برخاسته، ندانستم چایی زیاد خورده بودم، چه شده بود. خوابم نمی‌برد ولی باز شیطان وسوسه می‌نمود. مجددا خوابم برد.

یوم جمعه ۲۲ [رمضان]

شش ساعت از دسته گذشته برخاسته، سجده شکر نموده که گول شیطان را نخورده حمد بر خدای را وضو گرفتم. دو کاغذ نوشته، نماز خوانده، رفتم خانه حاج علیقلی صراف‌باشی. برادرش مرده بود. قرآن خواندند. ختم را برچیدم. برخاسته، رفتم خدمت حضرت. هوا زیاد سرد بود. مردم عارضین زیاد بودند. ساعتی نشسته، هوا ابر شد. باران آمد. برخاسته، وضو گرفته، آقا سید ابوطالب آمد. رفتم بالاخانه تا وقت افطار شد. حضرت والا آمدند. گلابی آوردند. افطار خوردند. اتاق دیگر رفتیم. روضه خواندند. بعد برخاسته، رفتم اتاق عمارت خلوت. بخاری را آتش کردند. نقل بیدمشک آوردند، خوردیم. چایی خوردیم. قدری کاغذ نوشته، دعا خواندیم. سحر شد. سحری خوردیم. باران ماشاءالله شدت کرد. وقت صبح گفتم توپ را انداختند. رفتم منزل. نماز خوانده، خوابیدیم.

یوم شنبه ۲۳ [رمضان]

شش ساعت از دسته گذشته برخاسته، میرزا ابهاء‌الدین میرزا لطف‌الله خان سرهنگ آقا محمد مهدی ۴۴ [بدون شماره] تاجر ولی خان دویرنی آمدند. چند کاغذ نوشته، نماز خوانده، برخاسته، رفتم درب خانه خدمت حضرت والا. جمعی بودند. آقا جان خان هم آمدند. دو نفر میزقنچی مقصر بودند، آوردند. چوب زیادی زدند. حکم فرمودند ببرند حبس نمایند. نیم

ساعت به غروب مانده رفتند به میان باغ. مظفرالدوله آمدند. من هم فرستادم پسر مظفرالسلطنه هم آمدند. طلاب فقرا امشب زیاد آمدند. افطار خوردند. روضه خواندند، بعد متفرق. مظفرالسلطنه آقا جان خان بودند. امام جمعه آمد. من برخاسته، رفتم به منزل (...). منزل سید شاگرد مشهدی. عباس قهوجی یک قلیان کدو دو قلیان کوزه با میانه قلیان آورد. رخت حمام را دادم بردند سر حمام. خودم هم برخاسته، رفتم حمام. سهم السلطنه در حمام بودند. سری تراشیده، در خانه سهم السلطنه سرکه انگبین آوردند. خورده، کیسه کشیده، حنا بسته، آدمم به منزل. یک کاسه درست کردند. خورده، برخاسته، رفتم درب خانه. حضرت والا حمام بودند. قوام السادات هم آمدند. یک فنجان چایی خوردیم. آقا از حمام برآمدند. دو قلیان کشیده، سحری آوردند، خوردیم. کاغذهای پست مال تهران و قزوین را دادم منشی‌باشی مشغول خواندن نوشته‌جات بودند. نزدیک صبح شد. گفتم توپ را انداختند. به منزل آمده، نماز خوانده، خوابیدم.

یوم یکشنبه ۲۴ [رمضان]

از خواب برخاسته، وضو گرفته، آدمم نماز خوانده، قدری کاغذجات بیکاره را پاره کرده، سه ساعت و نیم به غروب مانده برخاسته، رفتم درب خانه. جمعیت زیادی بود از عارضین. آقا جان خان ۴۹ [بدون شماره] حاج مشیر یوسف میرزا هم بودند. دو نفر مقصر مزقانی را آوردند. زیاد چوبی زدند، بردند. حبس نمودند. دو نفر از اهل طارم از جمله اشرار و هرزه بودند. یکی نام معروف مشهور و دیگری ملال عارض داشتند. آوردند به ورود فرمودند ببرید زنجیر کنید. بردند. سهم السلطنه آمدند. نزدیک غروب شد. برخاستند، رفتند بالاخانه تا وقت افطار آوردند. رضا قلیخان سرتیپ هم بودند. افطار خوردند. اتاق دیگر رفتند. چایی خوردند. روضه خواندند. بعد از روضه مردم متفرق شدند، رفتند. ما رفتیم اتاق عمارت خلوت. چایی آوردند، خوردیم. حضرت والا خوابیدند. دو ساعتی برخاسته، رفتند اندرون. نزدیک سحر بود. مراجعت فرمودند. ما رفتیم اتاق منشی‌باشی. بخاری را آتش کردند. سحر آوردند، خوردیم. نزدیک صبح برخاسته، گفتم توپ را انداختند. رفتم منزل. نماز خوانده، خوابیدم. امروز یک ساعت از دسته رفته گذشته، بیدار شدم. خوابم نمی‌برد. جهت را ندانسته، به جان کندن خوابیدم.

یوم دوشنبه ۲۵ [رمضان]

شش و نیم از دسته گذشته برخاسته، وضو گرفته، حضرات طارمی‌ها آمدند. مشغول صحبت بودیم. فراش به تعاقب بنده آمده بود. برخاسته، رفتم. به میان باغ نرسیده آقای قوام‌السادات فرمودند سوار بشوید. ناچار مراجعت کرده، رفتم منزل. اسب‌ها را آوردند. سوار شدیم. نیم فرسخی از شهر به حضرت والا رسیدیم. باز برف آمد. قدری هوا خوب شد. دو عدد خرگوش با تفنگ زدند، یک کبک با قوش گرفتند. یکی دو خرگوش آمد. تازی‌ها نگرفتند. [۲۰۸] یک ربع به غروب مانده وارد شهر شدیم. رفتم منزل. وضو گرفته، نماز خوانده، غروب آدمم درب خانه. دو نفر جنگ کرده بودند. حضرت والا بستند به چوب. چوب زیادی زدند. یک نفر سید آقا قدری هرزگی کرده بودند. چند دانه چوب زدم. گفتم سید را زدند، بیرون کردند. سید رفت بالای بام، داد فریاد یا علی می‌کشید. گفتم احتیاط بکنید. افطار خوردند، رفتند اتاق دیگر چایی خوردند. روضه خواندند. آدمم اتاق خلوت.

از تهران و قزوین کاغذ رسیده بود. خواندیم. نوشته بودند ملک‌آرا حاکم رشت شده است. میرزا عبدالله خان حاکم استرآباد زیاد ناخوش است. برات حواله حاج مسعود را به حواله صراف‌باشی گرفته، مهر کردند. کاغذ مفصلی برای آقا محمد مهدی نوشته، دادم بردند. افشره آبلیمو درست کردند، خوردیم. گز انگبین و آجیل آوردند، خوردیم. پنج نیم از دست رفته حضرت والا تشریف بردند به اندرون. من هم قدری روزنامه خودم را نوشته، کاغذهای آقا میرزا حسن را خوانده، اخبارات قزوین را نوشته‌اند. دو قلیانی کشیده، برخاسته، رفتیم اتاق منشی‌باشی. در آنجا بودیم تا سحری آوردند. قبل از سحر قدری نقل

اگر انگبین بیدمشک چایی آوردند. خوردیم. وقت سحر شد. برخاسته، گفتم توپ را انداختند، رفتم به منزل. نماز خوانده، خوابیدم.

یوم سه‌شنبه ۲۶ [رمضان]

شش ساعت از دسته گذشته برخاسته، وضو گرفته، فرستادم به تعاقب میرزا بهاء‌الدین. آمدند. کاغذی به حاج مشیر نوشته و کاغذی هم به وزیر نوشته دادم بردند و یک کاغذ هم برای مخبرالملک نوشته با یک تخته جاجم به توسط چاپار تعارف [۲۰۹] بفرستم. نماز خوانده، برخاسته بروم خانه صدرالحکما به مجلس فاتحه که زنش مرده است رفتم. مجلس فاتحه نداشت ولی خودش بود. در بالاخانه نشسته، ربع ساعتی برخاسته، آدم خدمت حضرت والا. در اتاق و حیاط عارض زیاد بود. تا نیم ساعت به غروب مانده بودند. بعد متفرق چند راس اسب آوردند. تماشا کرده، داغ کردند. رفتیم در باغ گردش کردیم. مغرب آمدیم اتاق. ابوالفتح میرزا بودند. افطار خوردیم. بعد از افطار رضا قلی خان سرتیپ آمدند. ساعتی نشستند. آقا میرزا خان هاشم خان کاغذ نوشته بود. جواب نوشته، بردند اندرون. من هم دو سه کاغذ برای رعیت نوشتم. حضرت والا از اندرون تشریف آوردند. وقت سحر شد. سحری خوردیم. نزدیک صبح شد. برخاسته، گفتم توپ را انداختند. محمد ولی خان را از برای مالیات حبس کرده بودند. مرخصی او را گرفته، من هم به منزل رفته، نماز خوانده، خوابیدم. میرزا عبدالله و بابابیگ و نوکرها سوار شدند. رفتند آقا محمد مهدی را راه بیاندازند. می‌روند به مکه. من شش ساعت از...

یوم چهارشنبه ۲۷ [رمضان]

گذشته برخاسته، وضو می‌گرفتم. پسر حاج میربهاء‌الدین مرحوم آمدند شکایت از رعیت‌های مامقان. شرحی نوشته، دادم ایشان رفتند. میرزا بهاء‌الدین مرحوم آمدند شکایت از رعیت‌های مامقان. شرحی نوشته، دادم ایشان رفتند. میرزا بهاء آمد از برای امیند دربار آقا میرزا محمد حسین مستوفی و مخبرالملک. کاغذ نوشته، یک تخته جاجیم برای [۲۱۰] مخبرالملک دادم به توسط چاپار ببرند. آقا سید حسن آمد. خبر آوردند حضرت والا سوار شدند رفتند (...). من هم کاغذاتم تمام شد. یک ساعت به غروب مانده برخاسته، رفتم درب خانه در میان باغ گردش کردم تا حضرت والا تشریف آوردند. آقا جان خان میرزا محمد خان چند نفر دیگر بودند. گردش کردند. مغرب شد، رفتیم به میان اتاق. هوا بسیار سرد بود. بخاری را روشن کردند. افطار خوردیم کردیم. حضرت والا خوابیدند. من هم چایی خورده، نماز خوانده، قدری چیز نوشتم تا وقت سحر شد. سحری آوردند، خوردیم. من رفتم منزل شاهزاده محسن میرزا دعا دعای سحر خوانده، آمدم پایین. نزدیک صبح بود. پنج شش دقیقه به صبح مانده گفتم توپ را انداختند. رفتم به منزل. نماز خوانده، خوابیدم.

یوم پنج‌شنبه ۲۸ [رمضان]

شش ساعت و نیم از دسته گذشته برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، به تعاقب آقا میرزا هاشم خان فرستادم. آمد در فقره مطالب آقا سید حسن سوال و جواب نموده، برخاسته سه ساعت به غروب مانده بود آدم حضور حضرت والا. جمعیت عارضین زیاد آمدند. عرض کردند، جواب شنیدند. تا نیم ساعت به غروب مانده مردم متفرق شدند. میرزا بزرگ خان ابوالفتح میرزای سرهنگ ذخیره ماندند. افطار خوردیم. بعد از افطار یکی دو قلیانی کشیده، همه رفتند. دو سه ساعت از شب رفته همگی رفتیم منزل محسن میرزا معلم حضرت والا. دو ساعتی خوابیدند. برخاسته، چایی خوردیم. [۲۱۱] پاشا خان کتاب ناسخ‌التواریخ می‌خواندند تا نزدیک سحر. رفتم پایین. سحری آوردند، خوردیم. هفت هشت دقیقه به صبح مانده گفتم توپ را انداختند. رفتم منزل. نماز خوانده، خوابیدم. دو ساعت از دسته گذشته برخاسته، مدت‌ها بیدار بودم. خوابم نمی‌برد.

یوم جمعه ۲۹ [رمضان]

شش ساعت از دسته گذشته برخاسته، وضو گرفته، کاغذ به میرزا بها نوشتم که یکی دو کاغذ بنویسند. روزنامه خودم را نوشته، نماز خوانده، برخاسته رفتم درب خانه. حضرت والا در باغ تشریف داشتند. اسبها را نعل می‌کردند. ما هم دو ساعتی بودیم. تماشا کردیم. یک نفر با سید نزاع کرده بودند. حضرت والا فرمود من رفتم به عمارت جلو، آن شخص را گفتم به چوب بسته زدند. رفتم به اصطبل. تا غروب بودیم. آمدیم منزل. مغرب شد. افطار خوردیم. بعد از افطار حضرت والا خوابیدند. یک ساعتی بعد تلگرافی آمد. یکی دو نفر آمدند. ساعتی نشسته، رفتند. یک کاسه آلوی خیسیده آوردند. حضرت والا نخوردند. همگی جمع شده، خوردم. بعد چایی خوردیم. صحبت کردیم. یکی دو رقعہ آوردند. جواب نوشته، بردند. وقت سحر شد. سحری آوردند، خوردم. بعد از سحری نزدیک صبح گفتم توپ را انداختند. به منزل آمده، نماز خوانده، خوابیدم. امروز خواستیم زود برخیزیم. بسیار کسل بودم. بیدار بودم ولی نتوانستم برخیزم.

یوم شنبه سلخ [رمضان]

شش ساعت از دسته گذشته برخاسته، وضو گرفته، کاغذات متفرقه را خوانده، پاره کردم. نماز خواندم. بعد آقا سید حسن میرزا بهاءالدین [۲۱۲] میرزا لطف‌الله خان آمد. خبر آمد حضرت والا تشریف بردند به حمام. قدری صحبت کردیم. من برخاسته، تجدید وضو نموده، رفتم درب خانه. جمعیت زیاد و عارضین در حضور مبارک بودند. تا الی یک ساعت به غروب مانده برخاستند. تشریف بردند باغ. جمعیت متفرق شدند. وقت افطار تشریف آوردند. افطار خورده، چایی خوردند. بعد از ساعتی تشریف بردند به اندرون. ما رفتیم اتاق منشی‌باشی. حاج بخشعلی آمدند، با چند نفر گز انگبین نقل آوردند، خوردم. شام آوردند. میل نداشتم. دو لقمه خورده، ساعت چهار برخاسته، رفتم منزل خوابیدم. اگر یک ساعتی خوابم برده باشد. جان کردم. غلطیدم تا نزدیک آفتاب...

[یوم یکشنبه غره شوال]

برخاسته، رفتم حمام توی آب. از حمام برآمده، چایی حاضر بود. آقا میرزا بها آمدند. چایی خوردیم. رفتم درب خانه. در اتاق‌های بالا نشسته بودند. جمعیت زیاد آمدند، رفتند تا وقت نهار. مظفرالدوله ابراهیم میرزا و جمعی بودند. نهار آوردند. همه چیز پلو چلوکباب خوردیم. بعد از صرف نهار حضرت والا رفتند به عمارت خلوت بخوابند. بنده هم عبا را به سر کشیده، در همان اتاق خوابیدم. سه ساعت نیم به غروب مانده برخاسته، وضو گرفته، رفتم. حضرت والا نماز خوانده، چایی خوردم. مظفرالدوله و جمعی آمدند. تا نزدیک غروب بودند. ایشان هم رفتند. پاکت‌های تهران آوردند، خواندیم. مشغول صحبت شدند تا وقت شام. شام آوردند، خوردم. من رفتم منزل. مدت‌ها خوابم نبرد. ظاهراً یک دو ساعتی خوابیده. در اول دسته... [۲۱۳]

روز دوشنبه ۲ شهر شوال

برخاسته، ولی بسیار کسل بودم. نمازی خوانده، دو فنجان چایی خوردم. قلیان کشیده، رفتم خدمت حضرت والا. باران می‌آمد. هوا سرد بود. بخاری را آتش کردند. بعد از ساعتی سهم‌السلطنه و جمعی از عارض آمدند. تا نزدیک نهار بودند. مردم متفرق شدند. نهار آوردند. خوردم. من برخاسته، رفتم اتاق دیگر. خوابیده، برخاسته، رفتم منزل سیف‌الملک. وضو گرفته، به اتفاق منشی‌باشی و محسن میرزای معلم رفتم خانه آقا سید حسن. چایی آوردند. شیرینی آوردند. خوردم. برخاسته، من رفتم خانه دیدم برای اجاره نمودن. آمدیم اتاق. آقا میرزا محمد علی خان منشی‌باشی جمع کثیری از عارضین آمدند. سوال جواب کردند. نزدیک غروب بود. حضرت والا تشریف آوردند. تا الی دو ساعت از شب رفته با مردم در

سوال جواب بودند. تشریف بردند به اندرون. من منشی‌باشی پاشاخان بودیم. من روزنامه خود را نوشته، شام آوردند، خوردیم. برخاسته، رفتم به منزل. خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۳ [سوال]

برخاسته، رفتم حمام. قوام‌السادات آنجا بودند. نشست، سرکیسه کرده، حنا بستم. سهم‌السلطنه آمدند. (...) بودم. ما برآمدیم به سر حمام. از خانه سهم‌السلطنه برای ما سماور آوردند. یک فنجان چایی خوردیم. رفتم منزل. آقا سید حسن آمده بود. یک کاسه افشره آب‌لیمو درست کردند، خوردیم. آدمم درب خانه. جمعیت عارض زیاد بودند. تا نزدیک ظهر مردم متفرق شدند. نهار آوردند، خوردیم. حضرت والا رفتند بالاخانه منزل [۲۱۴] سیف‌الملک خوابیدند. من هم رفتم اتاق جعفر خان. یک ساعتی خوابیده، برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، یک فنجان چایی خورده، به اتفاق حضرت والا رفتم منزل حاج میرزا ابی عبدالله. شیرینی چایی شربت آوردند، خوردیم. مدتی نشستند. برخاسته، آمدیم اتاق. منشی‌باشی جمعیت عارض بودند. تا یک ساعت از شب رفته مردم رفتند. در ساعت چهار شام آوردند. خوردیم. بعد یک ساعتی هم من نشست، با منشی‌باشی صحبت کردیم. ساعت شش از شب رفته برخاسته، رفتم به منزل خوابیدم. رعیت‌های کهریز آمده بودند.

صبح یوم چهارشنبه ۴ [سوال]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، آقا میرزا هاشم خان و میرزا بهاء آمدند، چایی خوردند. برخاسته، رفتم درب خانه. جمعیت زیاد در خدمت حضرت والا بودند از سرباز و غیره. وقت ظهر جمعیت متفرق شدند. نهار خوردیم. حضرت والا خوابیدند. من مشغول تحریر شدم برای تهران و عریضه به صدراعظم گفتم، منشی‌باشی نوشتند. در جوف پاکت گذاشته، آقا میرزا حسن منشی‌باشی گذاشته، دادم. نزدیک عصر برخاسته، وضو گرفتم. من رفتم به منزل. جمعی از تجار آمدند خانه چایی خوردند. عریضه برای حضرت والا نوشتند که از ما فرع را زیاد مطالبه می‌نمایند. قراری فیما بین رعایای کهریز گذارده، آقا سید ابوطالب و جمعی آمدند. بعد از مغرب برخاسته، رفتم درب خانه. رئیس آنجا بودند. حضرت والا مشغول بستن کاغذهای تهران بودند. دادند بردند به پستخانه. رئیس هم رفته، مشغول صحبت شام آوردند خوردیم. بعد از شام ساعت ربع از شب رفته برخاسته، رفتم به منزل. خوابیدم ولی [۲۱۵] در خوابیدن جان می‌کنم.

روز پنج‌شنبه 5 [سوال]

یک ساعت از آفتاب زده برخاسته، چایی آوردند، خوردم. یکی دو نفر آمدند. رفتیم درب خانه اتاق منشی‌باشی آقا میرزا هاشم خان ماند عبدالشافی آمدند. در سوال جواب بودم. حضرت والا به تعاقب بنده فرستادند. رفتم به میان باغ. جمعیت عارضین زیاد آمدند. دو قلیانی کشیدند، رفتند. نزدیک ظهر شد. برخاسته رفتیم. منشی‌باشی نهار آوردند. خوردیم. مردم متفرق شدند. حضرت والا خوابیدند. من هم یک ساعتی خوابیدم. برخاسته، وضو گرفته، چایی خوردیم. حضرت والا رفتند عمارت، خلوت کردند. بنده در اتاق منشی‌باشی مانده، یوسف خان سرتیپ و چند نفری آمدند. نماز خوانده تا نزدیک غروب آنجا بودیم. مردم متفرق شدند. بعد از مغرب حضرت والا تشریف آوردند. ساعتی صحبت فرمودند. دو ساعت و نیم از شب رفته شام خواستند. آوردند، خوردیم. حضرت والا تشریف بردند به اندرون. ما هم نیم ساعتی در آنجا نشست، رفتم منزل. خوابیده...

صبح روز جمعه ۶ [سوال]

برخاسته، رفتم به حمام. از حمام برآمده، چند نفری آمدند، چایی خوردند. بعد برخاسته، رفتیم درب خانه. ساعتی در آنجا بودم. حضرت والا حمام تشریف داشتند. از حمام برآمده، در خدمت ایشان با قوام‌السادات سوار رفتیم خانه شیخ‌الاسلام.

چند نفری آنجا بودند. شیرینی شربت چایی حاضر بود. خوردیم. دو قلیانی کشیده، وزیر منشی‌باشی چند نفری آمدند. همه برخاستند، رفتند. مرا نگاه داشتند. جمعی بودند. نواب یوسف میرزا و سرتیپ بودند. نهار آوردند، خوردند. فراش آمد به تعاقب من. برخاسته، رفتم درب خانه. [۲۱۶] در عمارت خلوت کرده بودند. ساعتی خوابیدند. من برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، صدرالحکما آمد. حضرت والا بیدار شدند. چایی آوردند، خوردیم. گفتند جمعیت عارضین زیاد آمدند. یوسف میرزا آمده بودند. من رفتم اتاق منشی‌باشی. قیمت شال ماهوت می‌کردم با حاج شیخعلی. حضرت والا تشریف آوردند. یک فنجان چایی خوردیم. عارضین زیاد آمدند. مشغول گوش دادن به عرض عارضین شدند تا نیم ساعت به غروب مانده. مردم متفرق شدند. شب را مشغول صحبت بودند تا شام خوردیم. من رفتم به منزل، خوابیدم.

صبح روز شنبه ۷ [شوال]

برخاسته، چند نفری آمدند. چایی خوردند. برخاسته، رفتم درب خانه. سهم‌السلطنه جمعی بودند. سوال جواب کردند. عارضین آمدند. تا نزدیک ظهر بودند. نهار آوردند، خوردیم. چهار ساعت نیم به غروب مانده حضرت والا به سلامتی تشریف بردند. بنده هم رفتم آن اتاق را فرش نمودم. نشسته، چند نفری عارض آمدند. سوال و جوابی کرده، چایی خوردیم. تا الی ساعت سه از شب رفته بودند، رفتند. شام از منزل آوردند. از اندرون هم شام آوردند. منشی‌باشی شاهزاده مغرور میرزا ابوالحسن خان بودند. شام خوردیم. من برخاسته، رفتم به منزل. خوابیده...

صبح روز یکشنبه ۸ [شوال]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم درب خانه. چایی خوردیم. جمعیت عارضی زیاد آمدند. به عرایض و مطالب مردم رسیدگی شد تا وقت نهار نهار آوردند. جمعی بودند. نهار خوردیم. برخاسته، رفتم به میان باغ. دستوالعمل داده، برای درختکاری رفتم اتاق سیف‌الملک. [۲۱۷] ربع ساعتی نشسته، چند نفر عارض آمد، جواب شنیدند، رفتند. من هم برخاسته، رفتم منزل خودم. منشی‌باشی شاهزاده زین‌العابدین خان آمدند با چند نفری، چایی خوردند. عارض آمدند. سوال جواب با آنها نموده، برخاسته، وضو گرفته، نماز خواندیم. تا الی یک ساعت از شب رفته مردم متفرق شدند. سیف‌الملک شاهزاده جعفر خان پاشاخان آمدند. شام آوردند، خوردیم. امروز به ملاحظه آنکه نهاری خورده بودم زیاد گرسنه بودم. آقا میرزا هاشم خان هم آمد. ربع ساعتی نشسته، رفت از پستخانه کاغذ آقا میرزا کریمخان را آوردند. نوشته آمد که غضنفر برادرم در ماه مبارک رمضان مرحوم شد. قدری از احوالات خود نوشته بودند. شام زود خورده بودیم. یک ساعتی بعد از شام نشسته برخاسته، رفتم گفتم شیپور کشیدند. به منزل رسیده، خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۹ [شوال]

برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، رفتم درب خانه. چند نفری آمدند. حساب‌ها را با فراش قدیم روشن کرده، ناچار به سه چهار تومان گذشت کردم. چایی خوردیم. ابوالفتح میرزا سیف‌الملک محسن میرزا آقا میرزا هاشم خان آمدند. سوار شده، رفتم بیرون شهر خدمت حضرت والا. جمعی از عارضین در چادر بودند تا آنکه نهار آوردند. نهار خوردیم. من رفتم چادر منشی‌باشی، به عرض چند نفر عارض رسیده، آدم قدری در میان باغ بین اسب‌ها با حضرت والا گردش کردیم. صحبت کردیم. [۲۱۸] باران آمد. یوسف میرزا سرتیپ چند نفر دیگر آمدند. رفتم به میان چادر. چایی خوردیم. باران هم به شدت آمد. تا نزدیک غروب ناچار برخاسته، مرخصی حاصل شد. رفتم به شهر. من دیگر به درب خانه نرفتم. رفتم به منزل. وضو گرفته، مغرب شده بود. امروز نماز ظهر و عصر را نخواندم. بعد از مغرب نماز خوانده،

زین‌العابدین خان آمد. ساعتی نشست، صحبت کرد. مطلب داشت. گفت، رفت. من هم مشغول تحریر شده، چند کاغذ نوشته، شام خوردم. چهار ساعت از شب رفته خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۱۰ [شوال]

از خواب برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم درب خانه. در اتاق حکومتی نشسته، تا سه ساعت از دسته رفته با مردم سر کله می‌زدم، در سوال و جواب بودیم. رفتیم خانه سهم‌السلطنه مجلس اجلاس. آقا سید حسن آقا میرزا هاشمخان بود. جمعی هم بودند. سوال جواب زیادی وقت نهار شد. تهیه خوبی دیده بودند، آوردند، خوردیم. چایی حاضر بود. دو فنجان چایی خوردیم. از اجلاس هم کاری صورت نگرفت. رفتم منزل. آقا میرزا هاشم خان آمدند. صبح درب خانه بودم. محمود میرپنجه از تهران وارد شدند. در عمارت ذوالفقار خان منزل کردند، آمدند به منزل ما. ساعتی نشستند. ما رفتیم. ایشان هم رفتند منزل سیف‌الملک. وقت عصر با آقا میرزا هاشم خان اردوی جناب مظفرالدوله و جمعی بودند، چایی خوردیم. [۲۱۹] صحبت کردیم.

نزدیک غروب مظفرالدوله تشریف بردند. ما ماندیم. تا نیم ساعت از شب رفته محمودخان میرپنجه ماند. من آمدم منزل. درب خانه تنها بودم. قدری کاغذ نوشتم. یک نفر از مهترهای اصطبل شاهی مست کرده بود. گرفتند، آوردند. دیدم مست بود. دادم حبس کردند. راپرت نوشتم. یوسف خان فراش مست کرده بود. آوردند، چوب زیاد زد. به تعاقب عبدالله میرزا فرستادم، بیاورند او را هم چوب بزنند. با آدم‌های تلگرافچی نزاع کرده بودند. گیر نیامد. شام آوردند. با رضا خان خوردیم. برخاسته، رفتم منزل. خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۱ [شوال]

برخاسته، وضو گرفتم. آقا محمد قزوینی آمد. با او رفتیم درب خانه. جمعیت زیاد بود. چایی خوردیم. محمود خان آمدند. آقا میرزا هاشم خان آمد. جمعی بودند. نهار آوردند. از اتفاقات مجموعه ریخته شده بود. پلو چلو آش آنچه بود ریخت. من بسیار خجالت کشیدم. نهار نداشتیم. بلافصله گفتم سماور آوردند. جمعیت زیاد بود. چایی خوردیم. به عرایض مردم رسیدگی کردند می‌نمودم تا الی نیم ساعت به غروب مانده برخاسته، نماز خوانده، رفتیم به منزل محمود خان میرپنجه. میرزا بزرگ خان آنجا بود. آقا میرزا هاشم خان میرزا بهاء‌الدین میرزا لطف‌الله خان در آنجا بودند. تا ساعت یک از شب رفته آنها رفتند. ما ماندیم. رضا سلطان آمد. صحبت کردیم. از خانه شام آوردند. پلو چلو همه چیز بود. بسیار خوبی درست کرده بودند به منزل محمود خان. خوردیم. بعد من برخاسته، گردشی در عمارت کردم. سرکشی سربازها و محبس‌خانه نموده، رفتم [۲۲۰] به منزل خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۲ [شوال]

برخاسته، رفتم به حمام. صابونی زده، مشت‌مالی نموده، برآمدم. آمدم درب خانه. چایی حاضر بود. جمعیت زیاد آمدند. اتاق پر بود. در میان حیاط هم زیاد عارض بودند. تا نزدیک ظهر مشغول بودیم. وقت ظهر برخاسته، رفتم منزل امیرپنجه. گفتم از خانه نهار آوردند. برف گرفته بود. در کمال شدت برف می‌آید. بعد از نهار چرتی زده، برخاسته رفتم اتاق سیف‌الملک. مشغول درس بودند با شاهزاده و دو پسران شاهزاده. پسر بزرگ سلیمان میرزا و کوچک یحیی میرزا هر دو درس فرنگی می‌خواندند. چایی حاضر بود. چایی خورده، برخاسته، وضو گرفته ولی برف به شدت می‌آمد. زمستان سختی می‌باشد. هوای غریبی است. بیست نه روز از عید گذشته و چهار ساعت به غروب مانده برف می‌آید. چند دانه ریواس از برای سیف‌الملک نوبر آوردند. خلاصه سیف‌الملک رفت به باغ. من برخاسته، وضو گرفته، نماز بخوانم. آقا

سید حسن آقا میرزا هاشم خان آمدند. تا به ساعت یک و نیم از شب رفته برخاسته، رفته منزل. امیرپنجه حاج مشیر قلیانی کشیده، رفت. ما با میرزا هاشم خان ماندیم. شام آوردند، خوردیم. من برخاسته، گردش در میان باغ و عمارت نموده، به قراول‌ها سرکشی نموده، رفته به منزل خوابیدم⁸¹⁴.

صبح روز جمعه ۱۳ [شوال]

از خواب برخاسته [۲۲۱] بروم حمام. آب یخ کرده بود. شب را وقت خواب دیدم زیاد سرد است، دو لحاف با پوستین خوابیدم. به مثل چله زمستان زمین های گل آب یخ بود. از حمام برآمده، آدمم درب خانه. تا الی چهار ساعت به غروب مانده آفتاب بود ولی هوا بسیار بسیار سرد بود. خواستم جمعه نمایم از کثرت جمعیت عارضین نشد. امیرپنجه هم آمدند در اینجا. نهار صرف شد. مردم متفرق شدند. من برخاسته، وضو گرفته، نماز خواندم. گفتم سماور آوردند. چایی خوردیم. امیرپنجه رفت بخوابد، من با سیف‌الملک آقا میرزا بهاء‌الدین سوار شده، رفتیم بیرون گردش کردیم. خرگوش درآمد. تازی‌ها عقب کردند. ما پیاده زیاد رفتیم. اسب‌ها را آوردند، سوار شدیم. یک ساعتی در آنجا گردش کردیم. بعد رفتیم پیش مظفرالسلطنه، چایی خوردیم. قلیانی کشیده، یک کره اسب آوردند پیشکش آقای سیف‌الملک کردند. سوار شده، آدمم. نزدیک غروب بود. به منزل میرپنجه رفته، سهم‌السلطنه علیقلی خان سرتیپ در آنجا تشریف داشتند. نیم ساعت از شب رفته آنها رفتند. آقا میرزا هاشم خان آمدند. مشغول صحبت بودیم. شام را دیر آوردند. شام خوردیم. ساعت پنج رفته به منزل رفته خوابیدم.

صبح روز شنبه ۱۴ [شوال]

از خواب برخاسته، وضو گرفته، نماز خواندم. آدم گمرکچی آمد. هفت تومان برای من آورد که از آن بدهم کرسف را سه عباسی بفروشند. از آن [۲۲۲] داده، آدمم. درب خانه جمعیت زیاد آمد. اتاق پر بود از تجار و کسبه و عارضین. آنها رفتند. یوسف میرزا هم رفت. نهار آوردند. شاهزاده معلم مغرور میرزا هاشم‌خان میرزا ابوالفضل بودند. نهار خوردند. آنها رفتند. من تنها و بیکار بودم. روزنامه خودم را نوشته، برخاسته، وضو گرفته، نماز خواندم. سماور آوردند، خوردیم. چند نفر از عارضین آمدند. تا ساعت دو از شب رفته بود. آنها رفتند. نماز خوانده، رفته منزل امیرپنجه تا وقت شام. شام از در خانه آوردند، خوردیم. رفتیم به منزل. خوابیده، امشب زیاد سرد بود.

صبح روز یکشنبه ۱۵ [شوال]

برخاسته رفته به حمام از حمام برآمده رفته درب خانه جمعیت زیاد عارض آمدند رضا قلیخان سرتیپ تلگرافچی محمودخان میرپنجه بعضی‌ها رفتند ابراهیم میرزا امیر پنجه بودند نهار آوردند خوردیم همه متفرق شدند با شاهزاده معلم بودیم چایی آوردند چند نفری بودند چایی خوردیم تا الی دو ساعت از شب رفته آقا میرزا هاشم خان و جمعی رفتند نماز خوانده در سه ساعتی آدمم منزل دیدم عبدالله نیست بالا رفته به میان طویله دیدم عبدالله آنجاست با جعفر مهتر و یک نفر رعیت و یک زن در زیر لحاف پنهان شده ضعیفه را زیاد زدم آوردم منزل ولی بستم به چوب چوب زیادی زدم به تعاقب عبدالله و جعفر جستجو کرده پیدا نکردم ضعیفه را دادم به آدم‌های داروغه بردند یکی دو لقمه نان خورده خوابیدم ساعت شش از شب رفته خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۱۶ [شوال]

⁸¹⁴ حاشیه فهرست‌نویس: «مطلب»

از خواب برخاسته، نمازی خواند. چایی حاضر کردند. [۲۲۳] چایی خورده، حاجی ابوالقاسم آمدند. بعد برخاسته، رفتم درب خانه. وزیر و جمعی بودند. فراش سرشکسته که طلاب زده، گفتم حرف نزنید. بعد از ساعتی طلبه با یک نفر کلاه نمدی را گیر آوردند، آوردند. گفتم بستند چوب زدند. سر داده رفتند. دو ساعت به فاصله فراش دیگر آمد. سر و دست شکسته که طلاب مرا زدند. باز گفتم حرفی بزنند. خبر آوردند در میان حیاط آخوند و مدرسه از طلاب و کسبه اجماعی دادند. قال مقال است. اعتنایی نکرده، کاغذی به حاج میرزا ابی عبدالله نوشته، جواب نوشتند وقت عصر جناب آوند ملاحسین جوینی با شش هفت نفر سید و ملا از جانب آخوند آمدند به عذرخواهی چایی خوردند و رفتند. بعد آن عمله که در حبس بود دادم بردند. بعد از مغرب همه رفتند. یک ساعت از شب رفته حاجی صرافباشی آمد. یک نفر دالاندار را آورد که شاگرد داروغه زده است. در آن بین داروغه و شاگرد داروغه را آوردند. آن هم سرش شکسته بود. بعد از سوال و جواب فلک آوردند. هر دو را بسته، چوب زده، سر دادم رفتند. از کرسف کاغذجات زیاد آمد. بعضی دستورالعمل و فرمایشات نوشته بودند. برنج سیزی اسباب خواسته بودند. گفتم بخرند. تلگرافی هم به صدر اعظم نوشته، با شاهزاده معلم برخاسته، رفتم منزل. شام آوردند. خوردیم. یکی دو کاغذ برای اردو نوشته، خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۱۷ [شوال]

از خواب برخاسته، رفتم به حمام. از حمام برآمده، آمدم منزل. آقا میرزا بهاءالدین حاجی ابوالقاسم بودند. خوردیم. برخاسته، رفتم درب خانه مشغول تحریر شده برای اردو. میرزا هاشم خان ابوالفتح میرزا تلگرافچی باباخان سرهنگ و جمعی از عارضین آمدند مشغول سوال جواب شده، مجلس اجلاسی داشتیم. مدعی آقا میرزا هاشم خان را [۲۲۴] کاظم نام را گفتم حبس نمودند. بعد از گفتگوی زیادی برخاسته، رفتند تلگرافخانه. من هم رفتم به میان باغ به سر وقت باغبان‌ها ساعتی بودم. آمدم اتاق. چایی آوردند، خوردیم. زیر پستان چپ من بسیار درد می‌کرد. حکیمباشی خبر داد، خوردم. پسر سردار ناخوش شده بود. حکیمباشی آمد معالجه کرد. فرستادم از آقا میرفتاح دعا گرفتند، آوردند. بعد از مغرب حضرات آمدند. نوشته رد بدل نموده، آسوده شدند، رفتند. علی اکبر خان آدمی آمدند. گفتند ضعیفه را دیدیم، سرش را مقراض کرده بودند. زیاد زده‌اند. بدنش تمام کبود شده بود ولی مطلب معلوم نشد. ما هم برخاسته، با میرزا هاشم خان و باباخان رفتیم به منزل. یک کاسه آبلیمو درست کرده بودند، با شام خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۸ [شوال]

برخاسته، نماز خوانده، چونکه دیشب زیر پستان چپم زیاد درد می‌کرد خواب درستی نکرده، یک ساعت از آفتاب گذشته با کمال کسالت چایی خورده، سلمان خان داروغه آمد، به تفصیل مقدمه آن زن را نقل نمود. امیرحسین خان پسر مظفردوله این حرکت را کرده، ضعیفه را زده‌اند، کیس⁸¹⁵ او را مقراض نموده‌اند. زیاد مفصل مشروحو نقل نمود. برخاسته، رفتم درب خانه. در باغ چهار عمله با باغبان‌ها بودند. قدری گردش کرده، رفتم به اتاق. وزیر و چند نفر آمدند عارضین و غیره. درد سینه مرا اذیت می‌کرد. آش آبلیمو تهیه دیده بودند. گفتم نهار آوردند. من آش خوردم [۲۲۵] با قدری نان. هوا هم ابر بود. بعد از نهار همگی متفرق شدند، رفتند. من هم برخاسته، رفتم منزل. بنا و عمله بود. مشغول شدم. از قزوین بقچه امانتی لباس با جبه در آورده بودند. چایی خورده، نماز خوانده، آمدم به میان باغ. سیف‌الملک شاهزاده تلگرافچی بودند. ساعتی بودیم. رفتم به اصطبل به تماشای اسب‌ها تا الی غروب با سیف‌الملک آنجا بودیم. آمدم اتاق تا ساعت سه

⁸¹⁵ کیس: پرده ای که بچه را در زهدان احاطه دارد.

از شب رفته بودیم. بعد آنها رفتند. من با شاهزاده معلم برخاسته، رفتیم منزل. لاله را پسر عباس قهوه‌چی شکست. به منزل رفته شام خوردیم. شاهزاده رفت به منزل خود. من خوابیدم.

صبح یوم پنجشنبه ۱۹ [شوال]

برخاسته، رفتم به حمام. از حمام برآمده، آلو خیسانده بودند. قدری خوردم. یک فنجان چایی خوردم. تاجری آمده بود عمامه مرا ببندد. نتوانست. به سبک تاجر می‌بست. قبول و پسند نکرد، برخاسته آمدم درب خانه. جمعی آمدند از عارض و معروض. نهار آوردند. خوردیم. همگی رفتند. من هم در اتاق دراز کشیده، ربع ساعتی خوابیده، مکاری از کرسف آمد. یک تخته و قالی و نمد آبداری آورد. دادیم اندرون. سیف‌الملک آمد. قدری قارچ تعارف آورده بودند. پختند. خوردیم. کاهو سرکه‌انگبین خریدند، خوردیم. بعد چایی خوردیم. نماز خوانده، صدرالحکما آمدند. بعد سهم‌السلطنه آمدند. چایی خوردند. پسران حاج میربهاءالدین آمدند. غروب رفتند. سیف‌الملک شاهزاده معلم و پسرانش آمدند. تا ساعت سه از شب رفته بودند. پسران حاج میربهاءالدین رفتند. من شاهزاده معلم رفتیم منزل. افشره آبلیموی [۲۲۶] درست کرده، خوردیم. شاهزاده رفت. من خوابیدم.

صبح یوم جمعه ۲۰ [شوال]

برخاسته، از قراقوش کاغذ آمده بود. قاطرها را آورده بودند. جواب آنها را می‌نوشتیم. چند نفر از تجار آمدند. آقا میرزا حسین خان سرتیپ آقا میرزا علی لشکرنویس آمدند. چایی خوردند. قلیانی کشیده، رفتند. من هم یکی دو کاغذ نوشته، برخاسته، آمدم درب خانه. کاغذهای حضرت والا را نوشته، دادم سواری ببرد به کرسف. آقا میرزا هاشم خان آمدند. ساعتی بودند. برخاسته، رفتم به میان باغ. گردش کردیم. نهار آوردند، خوردیم. من خوابیدم. سیف‌الملک شاهزاده رفتند به میان باغ گردش. سماور آوردند. چایی حاضر کردند. من برخاسته، وضو گرفته، چایی خورده، به اصرار سیف‌الملک من رفتم منزل. نماز خوانده، سوار شدیم رفتیم به سمت باغ مظفرالسلطنه. دو قطعه کبک برخاست. یکی را سیف‌الملک زده، ماشاءالله خوب زد. بعد خرگوش برآمد. تازی‌ها گرفتند. تا یک ساعت به غروب مانده گردش کردیم. از دروازه تبریز آمدیم، داخل شهر شده، سیف‌الملک شاهزاده رفتند درب خانه. من رفتم به منزل. نشسته بودم گفتم برنج آوردند. لیمونات حاضر بود، خوردیم. رفع عطش نشد. آبلیمو درست کردند، خوردم. یکی دو کاغذ نوشته، شام آوردند. خورده، خوابیدم.

صبح روز شنبه ۲۱ [شوال]

برخاسته، رفتم به حمام. سرکیسه کرده، به منزل آمده میرزا بهاء عمامه مرا پیچیده، چایی خورده، قدری آلو بود، خوردیم. برخاسته، آمدم درب خانه. آقا میرزا حسین قلی خان با جمعی آمدند. تا وقت نهار بودند. نهار خورده، رفتند. کاغذجات حضرت والا رسید. بعضی دستورالعمل و فرمایشات بود. انجام [۲۲۷] عارضین آمدند، عارض شدند. از دو نفر چهارده تومان مداخل نموده تا الی بعد از مغرب گرفتار بودم. مردم رفتند. من هم مشغول عریضه‌نگاری حضور حضرت والا شده، پسر آقا میرفتاح مجتهد آمدند. مطلبی داشتند. اظهار نمودند. قرار شد فردا حاضر شود. بعد رفتند. من هم نماز خوانده، رفتم منزل. شام خواستم، آوردند. خوردیم خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۲۲ [شوال]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، آمدم منزل. چایی خورده، دو عدد لیموی شیرین بود خورده، آمدم درب خانه. وزیر تلگرافچی و جمعی آمدند. نهار آوردند. خوردیم. مسگری خلاف کرده بود به ناظم‌التجار. خواستم چوب بزنم. مسگر را

توسط کردند⁸¹⁶. دو تومان به فراشباشی یک تومان به آقا میرزا بهاء یک تومان به قاضی یک تومان به حاجی ابوالقاسم چهار تومان هم به نواب والا سیف‌الملک گفتیم تقسیم نمایند، بدهند. چایی آوردند، خوردیم. ماشاءالله دیشب باران تا الی صبح می‌آمد. امروز را هم تا کنون که وقت عصر است باران می‌آید. خلاصه وضو گرفته، نماز خوانده، جمعیت زیاد آمد. چایی خوردند. سوال و جواب کردند. در دو ساعتی متفرق شدند. من هم نمازی خوانده، آقا میرزا هاشم خان از بابت عمل خودش که به آقا رحیم گذشت ده پانزده عدد پنجهزاری از بابت ده یک به ما نیاز کرد. ما هم قبول کردیم. ایشان رفتند. من هم قلیانی کشیده، رفتم منزل. شام خورده، خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۲۳ [سوال]

از خواب برخاسته، نماز خوانده، آن حیاط طویله را اجاره کرده‌ام. دری باز نموده، رفتم گردشی کردم. فرستادم بنا عمله بیاورید. قاضی آمد. چایی خوردیم. نیم ساعتی از دسته گذشته برخاسته، رفتم درب خانه. [۲۲۸] حاج مشیر و آقا سید حسن و جمعی آمدند. به تعاقب آقا میرزا هاشم خان فرستاده، آمدند. نهار را زود خبر کردیم آوردند. خوردیم. حضرات رفتند. من هم برخاسته، رفتم منزل. بنا و عمله بود. مال‌ها را به این طویله آوردند. وضو گرفته، نمازی خوانده، چایی حاضر بود. خوردیم. قاضی رفت. من هم سوار شده، رفتم بیرون شهر به سر قنات. بین راه‌ها حاج محمد باقر حاج کلانتر آمدند. به سر قنات رسیدیم. الحق از آب قنات. باغ میرزا رضا قلیخان را می‌گویند (...). زده دزدیده برده‌اند. ابوالفتح میرزا آمد. قاطر حاج کلانتر فرار کرد. مدتی معطل او شدیم تا که قاطر را گرفتند. حاج مشیر آقا سید حسن آمدند. بعد میرزا هاشم خان حاج آمدند. با رضا سلطان رفتم به سر قنات. زیاده راه بود. گفتند حاج مسگری از آن قنات آب دزیده برده است. در آنجا زیاد معطل شدیم. الحق چیزی نفهمیدیم. مراجعت کردیم.

آمدیم منزل. همگی آمدند. بخاری آتش کردند. ظاهرا چهل و یک روز از عید سلطانی گذشته است. آتش بسیار مطلوبست. بخاری سوخت. چایی خوردیم. کاغذی نوشته، دادم حضرات مهر کردند. غروب تجار رفتند در فقره نزاع ملکی آقا میرزا هاشم خان با آقا سید حسن حاج مشیر را وکیل کردند، با آقا سید حسن خلوت کردند. مدتی سوال جواب ایشان کشید. قرار شد فردا انشاءالله ختم عمل بشود، طرفین آسوده بشوند. در بیرون قدری (...). خریده بودیم. قدری پخته، آوردند خوردیم. دو ساعت از شب رفته همگی متفرق شدند. من تنها [۲۲۹] ماندم. با حاج ابوالقاسم مقدم روزنامه خودم را نوشته، قدری (...). خورده، یک قواره ماهوت دو کله قند ناظم‌التجار برای من تعارف فرستاده بود. گفتم شام آوردند. شام خورده، خیلی خسته شده بودم خوابیدم.

صبح یوم سه‌شنبه ۲۴ [سوال]

از خواب برخاسته، از در طویله رفتم به حمام. از حمام به منزل آمده، قاضی آمد. چایی خوردیم. بعد آمدیم درب خانه. وزیر و چند نفر دیگر آمدند. عارضین آمدند. سوال جواب کردند. مردم متفرق شدند. نهار آوردند، خوردیم. شیربرنج (...). بود. بعضی‌ها متفرق شده، من تنها مانده، کسل شدم. نیم ساعت دراز کشیده، برخاسته، چایی آوردند. یک فنجان چایی خورده، وضو گرفته، نماز خوانده، مغرور میرزا تشریف آوردند و جمعی متفرقه آمدند. غروب فراشباشی آمد. در فقره آن دزد آب قنات چهار تومان به من داده، گفت هفت تومان گرفته‌ام، سه تومان هم مال من. حرفی نزد. تا دو ساعت از شب رفته بعضی‌ها رفتند. منبر خواسته، نماز خوانده، رفتم به منزل. گفتم شام آوردند. خورده خوابیدم.

صبح یوم چهارشنبه ۲۵ [سوال]

816 حاشیه فهرست‌نویس: «مطلب»

برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. قاضی آقا میرزا بهاءالدین آمدند. عمامه مرا بستند. برخاسته، رفتم. درب خانه جمعیت زیادی آمدند. تا وقت نهار بودند. نهار خوردند، رفتند. من عمامه خودم را باز نموده، بستم. برخاسته، وضو گرفته، چایی آوردند. خوردم. فرستادم کاهو سرکه‌انگبین آوردند. خوردم. چند نفری آمدند. من هم کاغذی برای پسر ملک‌آرا و کاغذی منشی‌باشی تهران کاغذی برای آقا میرزا صالح خان معتمد دیوان تبریز نوشته دادم بردند. آقای سیف‌الملک قدری کتاب [۲۳۰] سفرنامه خودشان را خواندند. تا ساعت دو از شب رفته بودند. ایشان تشریف بردند. من هم کاغذی به وزیر نوشته، دادم بردند. با شاهزاده معلم برخاسته، رفتیم به منزل. شام آوردند. خورده، بعد از نیم ساعت ایشان رفتند. من هم خوابیدم. وقت غروب یک قالیچه بدی میرزا ارسطو برادر میرزا علی اکبر خان تعارف فرستاده بود خلاصه...

صبح یوم پنج‌شنبه ۲۶ [شوال]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خوردم. آقا میرزا بهاءالدین آمدند. رفتیم درب خانه. جمعیت زیادی آمد. بعد از ساعتی من برخاسته، رفتم اندرون با حکیم‌باشی. زیاد پسر سردار عبدالله خان را به مبارکی چایی شیرینی خورده، برآمدم. کاغذی برای سردار نوشته، غلامی فرستادم رفت. وزیر و بعضی‌ها رفتند. باز جمعی بودند. نهار خوردند. چند نفر مکاری با کاسب‌کار نزاع کرده بودند. آوردم، هر دو را چوب زده، سردادند. بعد صرافباشی آمد. میرزا هاشم خان رفت. آقا سید حسن آمد. کاهو قارچ خریدند، آوردند. قدری خورده، ضنجر با حسین و پسر مشهدی عباس رفته بود به سر باغ. (...). آوردند. چند دانه خوبی زدم، سر دادم. چایی خوردم. تا یک ساعت از شب رفته مردم بودند، رفتند. از یکی دو نفر رجوع به مرافعه نمودم. بعد حاجی و بگلربیگی آمدند. بودند. تا ساعت دو از شب رفته من برخاسته، رفتم منزل. مغرور میرزا بود، پسران آقا میرزا ولی مجتهد قراقوش. پسر بزرگش عمامه گذاشته بود. شام خوردند. همه رفتند. من خوابیدم.

صبح یوم جمعه ۲۷ [شوال]

برخاسته، نماز خوانده، پسر بزرگ آقا میرزا ولی آمد. چایی خوردم. برخاسته، رفتم میان باغ. گردش کرده، رفتم خانه رضا قلی خان سرتیپ. چند نفری هم آمدند. چایی آوردند. بعد [۲۳۱] چند نفری آمدند. نهار آوردند. تدارک خوبی دیده بودند. شاهزاده معلم آمد. نهار خوردم. من به قدر ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خورده، نماز خواندم. آقا میرزا هاشم خان با شاهزاده معلم قدری تخته بازی کردند. یک ساعت به غروب مانده رفتم به میان باغ. جمعی آمدند. تا یک ساعت از شب رفته بودند. متفرق شدند. من رفتم اتاق. سیف‌الملک چایی درست کردند، آوردند خوردم. قلیانی کشیده، ساعت دو از شب رفته من برخاسته، رفتم به میان بازار. تمام بازار را گردش کرده، داروغه شاگرد داروغه جمعی آمدند. یک ساعتی گردش کرده، آمدم منزل. مغرور میرزا در اینجا بودند. شام آوردند. یک کاسه افشره آبلیمو درست کردیم، خوردم. زیاد تشنه بودم. یک شیشه لیمونات خورده، مغرور میرزا رفت. من خوابیده...

صبح روز شنبه ۲۸ [شوال]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خورده، آقا میرزا بهاءالدین پسر آقا میرزا ولی‌الله آمدند. برخاسته، رفتم درب خانه. جمعیت زیاد آمدند. سوال جواب زیادی شد. نهار آوردند، خوردم. بعد از نهار من مشغول تحریر شدم برای حضرت والا، تا اینکه چایی آوردند. خوردم. نماز خوانده، سیف‌الملک آمد. ساعتی نشست و رفت و چند نفری آمدند، مطلب داشتند. اظهار نمودند. جواب شنیدند. رفتند. امروز هوا منقلب شد. باران آمد باز دو آدمی [۲۳۲] نفرستادیم. چه فردا شود فکر فردا کنیم. خلاصه ما دو ساعت از شب رفته درب خانه بودم. برخاسته، آمدم منزل. محسن میرزای معلم آمد. بعد سلیمان

خان داروغه دو بادیه ماست فرستاده بودند، خودش هم آمد. شام آوردند. خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم. زیاد زیاد سرد بود، به قسمی که می‌لرزیدم. هوا زیاد سرد بود. امشب که شب بیست نهم شهر شوال است پنجاه هفت و یا شش روز از عید گذشته است. در میان اتاق درها بسته، با دو لحاف می‌خوابیدم. باز سردم می‌شد. عجب هوایی دارد. نمی‌دانم شهر زنجان همه سال این جور شده است و یا امسال این قسم شده است.⁸¹⁷ خلاصه خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۹ [شوال]

برخاسته، رفتم حمام. میرزا بزرگ خان حمام بود. از حمام برآمده، قاضی آمد. بعد حاجی محمد تقی قزوینی مشهور به سلطانیه آمدند، چایی خوردند. قلیانی کشیده، بنا عمله آمده بودند کار می‌کردند. برخاسته، رفتم درب خانه. وزیر و جمعی آمدند. مشغول سوال و جواب و کاغذنویسی شده، تنباکو و کاغذجات تهران دادم برو خدمت سردار. نهار آوردند، خوردیم. بعد از نهار بود حضرت والا سه نفر مقصر فرستاده بودند. دادم بردند انبار. یک نفر از آن مقصرین خواسته بودند بدهم ببرند. هزار تومان داده بودند به صرافباشی. بردند، دادند. دویست تومان [۲۳۳] از صرافباشی برای تهران برات گرفته، نوشته‌جات زیاد آوردند. خوانده، جناب آقا شیخ حسین آمدند و جمعی آمدند آقای سیف‌الملک و رئیس تلگرافخانه آمدند. تا مغرب بودند. بعد همگی متفرق شدند. من هم نماز خوانده، تا ساعت دو از شب رفته بودم. برخاسته، رفتم به منزل. شام خورده، خوابیدم.

صبح روز دوشنبه غره شهر ذی‌القعدة الحرام

برخاسته، رفتم حمام. یوسف خان هم در حمام بودند. سرکیسه کرده، حنایی بستم. برآمده، یک شیشه لیمونات حاضر بود. خورده، چایی خوردیم. مظفرالسلطنه تشریف آوردند. بعد امین‌الشریعه چند نفر دیگر آمدند. قلیانی کشیدند، رفتند. من هم برخاسته، با میرزا بهاء‌الدین رفتیم به باغ. یوسف میرزا ابوالفتح میرزا بود. ابراهیم میرزا هاشم خان یوسف خان بازی می‌کردند. ما هم ساعتی نشسته، چایی خورده، نهار آوردند، خوردیم. آنها بازی می‌کردند. دو ساعتی به فاصله چایی خوردیم. سرکه انگبین آوردند، خوردیم. من برخاسته، آمدم درب خانه. تا دو ساعت از شب رفته بودم. برخاسته، رفتم خانه محسن میرزا. مغرور میرزا بودند. شام آوردند. خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۲ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، قاضی آمد. چایی خورده، برخاسته، رفتم به درب خانه. عارضین آمدند. یک نفر فراش سه هزار جریمه گرفته، حکما از فراش گرفته، رد کردم. نهار آوردند، خوردیم. از خانه آقا میرزا بهاء‌آش رشته آورده بودند. خوب بود. خوردیم. بعد مردم متفرق شدند. من کسل شده، ربع ساعتی خوابیدم. برخاسته، چایی خوردم. [۲۳۴] نایب علی اکبر کلبعلی خان را اذیت و آزار می‌کرد. صدای داد فریاد آنها بلند شد. مطالبه مالیات می‌نمود. عبدالعلی میرزا و جمعی آمدند. وقت غروب پاکت حضرت والا رسید. زیارت شده، از قرار دستور العمل رفتار شد. تا ساعت دو از شب رفته در خانه بودیم. برخاسته، رفتیم منزل شاهزاده. معلم آقا میرزا هاشم خان آمدند. صحبت کردیم. شام خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۳ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده به منزل. چایی خورده، آمدم درب خانه. وزیر و جمعی آمدند. نهار آوردند. جمعیت هم زیاد بود. نهار خوردیم. رفتند. آقا میرزا هاشم خان ساعتی نشست. او هم رفت. من هم ساعتی دراز کشیده، نیم ساعتی

⁸¹⁷ حاشیه فهرست‌نویس: «مطلب»

خوابیدیم. برخاسته، چایی خورده، وضو گرفته، نماز خوانده، جمعیت آمد. تا الی غروب بودند. سوال جواب کرده، رفتند. تا الی یک ساعت و نیم از شب رفته درب خانه بودیم. با شاهزاده برخاسته، رفتیم خانه ابراهیم میرزا. جمعی بودند. بازی می‌کردند. یک ساعت نیم آنجا نشسته، در ساعت سه ساعت نیم از شب رفته برخاسته، رفته بازار. گردش کردیم. آمدیم منزل شاهزاده و محمد علی‌خان با آقا سیدعلی محمد شیخ موسی بودند. شام خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدیم.

صبح روز پنج‌شنبه ۴ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. رفته خانه. آقا میرزا بزرگ خان و جمعی آمدند در فقره ماموریت آقا میرزا ابوالفضل موقوف کردند. جمعی از عارضین و غیره آمدند. کاغذی از ابراهیم میرزا رسید که در شب دزد به صندوق‌خانه [۲۳۵] زده است، جعبه مرا برده است. اوقاتم تلخ شد. آقا میرزا هاشم خان نوکرهایش را به چوب بست. زیاد زد. یکی دو نفر فرار کرده، در خانه آقایان بستی شدند. وقت عصر جعبه پیدا شد. پسر محمد آقا نام برده بود، در مسجد سید بستی بود. داد شمرده از برای من آوردند. بسیار خوشم آمد. شاهزاده حسین برادر زن پادشاه پسر معتضدالسلطنه از تهران آمده بود، تبریز می‌رفت. آمد. اینجا نهار را خوردند. رفتند. من هم برخاسته، هرچه خواستم بخوابم خوابم نیامد. گفتم سمار حاضر کردند. چایی صرف شد. چند نفری آمدند. چاپار رسید از برای بنده. مژده آوردند که میرزا قوام از قزوین می‌آید با آقا سید جعفر. پنج هزار مژدگانی دادم. یک دستمال باغله آورده بودند از تهران. پنج هزار هم به او دادم. قدری از باغله به آقای سیف‌الملک دادم، قدری هم به اندرون دادم. وقت عصر تلگرافی رسید که به علاءالدوله در مراجعت از کربلای معلا وارد قصر شیرین شده است. ناچار قاصدی گرفته، یک دستمال باغله برای حضرت والا دادم. عریضه عرض‌داشت کرده، دو ساعت از شب رفته قاصد را روانه نمودم، رفت. آقا میرزا هاشم‌خان یوسف خان را برداشته، آمدیم منزل. شام خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدیم.

صبح روز جمعه ۵ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، رفته حمام. صابون زده، برآمده، چای حاضر بود. خورده، شیخ‌الاسلام برادرش در آنجا بودند. بعد از صرف چایی مدعی حاضر شد. مجلس اجلاسی بود. همگی رفتند. رئیس تلگرافخانه زین‌العابدین خان میرزا هاشم خان بودند. نهار آوردند، خوردیم. ساعت دیگر آقا میرزا قوام وارد شد. شکر خدای را بجا آوردم. آقا سید جعفر [۲۳۶] حاجی بابا همراه بودند. برای آنها نهار نگاه داشته بودیم. نهار خوردند، حضرات رفتند. آقا سیف‌الملک مغرور میرزا شاهزاده معلم بودند. سلمان خان داروغه دو مجموعه ریواس کاهو داده بود. خوردند. چایی حاضر کرده، صرف شد. نماز خوانده، سوار شده، رفتیم بیرون. تا نیم ساعت از شب رفته در میان باغ‌ها و کنار رودخانه بودیم. آمدیم به شهر. آقای سیف‌الملک رفت. من هم آمدیم به منزل. آقا سید جعفر بود، پسر آقا میرزا محمد علی حاجی ابوالقاسم با یکی دو نفر دیگر. آنها رفتند. شام آوردند، خوردیم. من کمرم زیاد درد می‌کرد. خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۶ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، کمرم زیاد زیاد درد می‌کرد. چایی خورده، برخاسته، رفته درب خانه. جمعی آمدند. سوال جواب کردند. آقا میرزا هاشم خان چند نفر دیگر بودند. نهار آوردند، خوردیم. آنها رفتند. من تنها مانده، ساعتی خوابیده، برخاسته، کسی نبود. روزنامه خودم را نوشته، گفتم چایی آوردند. یک فنجان خورده، هوا منقلب شد. برخاسته، نماز خوانده، وقت عصر جمعی آمدند. سوال جواب زیاد به میان آمد. چایی خوردند و رفتند. پیغام از جانب سیف‌الملک آوردند. پسر سهم‌السلطنه آمده است در باغ، آدم‌های من نیست. چایی می‌خواهم. گفتم سمار را بردند به میان باغ، چایی درست کردند بردند. یک

ساعتی از شب رفته سیف‌الملک تشریف آوردند. با شاهزاده محسن میرزا نماز خوانده، ساعت دو از شب رفته برخاسته، رفتم به مجلس خانه، از آنجا در میان بازار گردش کردیم. ساعت سه از شب رفته به منزل رفتم. آقای سیف‌الملک تشریف بردند درب خانه. ما هم گفتیم شام آوردند. محسن میرزا بود، آقا سید جعفر حاجی ابوالقاسم سلیمان خان هم آمدند. شام خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم. نصف شب صدایی بلند شد. برخاسته، چراغ روشن کردم. گریه کبک [۲۳۷] میرزا قوام را برده بود. از دست گریه گرفتند. من مجددا خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۷ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، در منزل چایی خوردم. آدمم درب خانه. وزیر آقا میرزا بهاء‌الدین بودند. آقا میرزا حسین خان سرتیپ آمد. جمعیت زیاد از عارض معروض بودند. در گفتگویی با آنها بودیم. نهار آوردند، خوردیم. همگی رفتند. یک ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی حاضر کردند. یک فنجان خورده، برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، تا نزدیک غروب برخاسته، رفتم به میان باغ. تا بعد از مغرب بنا و عمله بودند. از آنجا رفته اتاق سیف‌الملک دو تومان نقد داده، نماز مغرب و عشا را خوانده، یک از شب رفته رفتم منزل. محسن میرزا آقا سید جعفر بودند پرده اتاق را زده، شام خواستم. آوردند. خورده، خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۸ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خوردم. برخاسته، رفتم به میان باغ. بنا و عمله ناو‌مکش بودند. ساعتی در آنجا گردش کرده، رفتم به میان اتاق. عارضین آمدند، رفتند. امروز دوشنبه است. به ملاحظه آنکه ایام تعطیل است جمعیت کثیر آمد. نهار آوردند، خوردیم. در اتاق را بسته، من دو ساعتی خوابیده، برخاسته، جمعی آمدند. چایی خوردند، رفتند. روز را شب کرده، بعد از مغرب منزل وزیر فرستادم. فراش آمد. دو ساعتی سوال جواب کرده، از آنجا برخاسته، رفتم منزل. در ساعت سه شام خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۹ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، رفتم درب خانه. جمعیت عارضین آمدند. بودند تا وقت نهار آورده‌اند خوردیم. مردم متفرق شدند. من ساعتی خوابیده، برخاستم. اتاق خلوت بود. حمام لازم شده بود. خواستم بروم حمام، از حضرت والا کاغذات زیاد رسید. مشغول خواندن و دستور‌العمل دادن شدم. گفتند [۲۳۸] تفنگ و فشنگ برای حضرت ولیعهد می‌برند. حکمی نوشته قراسوران‌ها به همراهی ایشان بروند. سرهنگ وعده گرفته شب را به اینجا بیايد. عذر آورد نیامد. تا ساعت سه از شب رفته در در خانه بودیم. آقا میرزا هاشم خان بودند. کاغذی برای اردو نوشته، زیاد خسته شدم. برخاسته، رفتم منزل. آقا میرزا هاشم خان همراه بودند. در خانه شام سلیمان خان آمد. مژده آورد که مال دزدیده پیدا شد. بسیار خوشحال شدم. تا ساعت پنج گرفتار در سوال و جواب بودم. خوابیدیم ولی خوابم نمی‌برد.

صبح روز چهارشنبه ۱۰ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، رفتم به حمام. صابونی زده، از حمام برآمده، آدمم درب خانه. قالی‌های دزدیده پیدا شده را آوردند در حضور. به صاحبش رو کرده، جمعیت از عارضین زیاد بود. یوسف میرزا هم بودند. نهار آوردند، خوردیم. مردم متفرق شدند. من خواستم بخوابم، خوابم نبرد. برخاسته، مشغول تحریر شدم تا اینکه مستوفی حاجی آقا صراف‌باشی آمد. می‌خواست برود تهران. امروز را هم پسر حاج محمد حسین وزیر خزانه از تهران آمده بود، به تهران می‌رفت. جاجمی برای آقا میرزا محمد حسین مستوفی داده برسانند ولی پاکت‌ها تمام شده بود. وعده دادم بعد از اتمام به شما خواهم رسانید. چند

نفری آمدند. من هم برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، جمعی آمدند. من هم مشغول تحریر شدم. تا یک ساعت از شب رفته گرفتار بودم. مردم رفتند. من هم نمازی خوانده، برخاسته، در دو ساعتی رفتم به منزل. قدری سیاهه و روزنامه خودم را نوشته، آقا سید جعفر محمد علی خان حاجی ابوالقاسم بودند. شام خورده، شام آوردند خوردیم. آنها رفتند. خوابیدم. [۲۳۹]

صبح روز پنجشنبه ۱۱ [ذی القعدة الحرام]

برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، ملا علی اکبر قراقوشی آمد با چند نفر رعیت قراقوش. چایی خوردیم. یکی دو عریضه آوردند. برخاسته، رفتم درب خانه. جمعی آمدند. میرزا محمد وزیر آقا میرزا کوچک آمد. از تبریز آقا میرزا صالح خان معتمد دیوان یک کیف پر از پاکت و کاغذ فرستاده بودند. کاغذ مفصلی نوشته بودند. یک ورق آقا میرزا بهاء الدین جواب نوشت از قول من، یک ورق هم خودم نوشته، دادم بردند پاکت را سفارش نمایند. نهار آوردند، خوردیم. همگی متفرق شدند. سر کیف را باز کرده، دادم آقا سید جعفر ببرد خانه. سیف الملک وارد شد. کیف را از دست آقا سید جعفر گرفت، آورد به اتاق. ما عذر آوردیم همان کیف است که استاد عبدالعلی ساخته است. نگاهی کردند، دادند بردند. نشستند. چهار تومان باز از بنده قرض گرفتند. برخاستند، رفتند. بنده ساعتی خوابیده، برخاستم. روزنامه خودم را می نوشتم. آقا میرزا بهاء الدین آمد. چایی خوردیم. نماز خوانده، آقا شیخ حسین سحابی مجتهد آمدند، چایی خوردند. قلیانی کشیده، رفتند. جمعی بودند. رفتند. من برخاسته، رفتم به میان باغ کلاه فرنگی. سیف الملک کاهو چایی حاضر کرده بودند. خوردیم. آقا میرزا هاشم خان آمدند. بعد ابراهیم میرزا آلوچه گل سرخ برگمو داده بودند. سهم السلطنه آمدند. چایی خوردند. ماشاء الله عجب بارانی آمد. رفتم به میان باغ. گردش کرده، وقت مغرب سهم السلطنه رفت. ما هم رفتیم منزل. باران خوبی باریدن گرفت. تا ساعت سه از شب رفته بودیم. برخاسته، آمدم منزل. شام خواستم آوردند. خورده، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۱۲ [ذی القعدة الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. سرکیسه کرده، حنا بسته برآمدم. میرزا محمود خان سرهنگ ذخیره در حمام بودند. [۲۴۰] آمدم منزل. جمعی آمدند. آقا میرزا محمودلی امین الشریعه از آخوند و ملا و سید هرکس مطلبی داشت. صورت داده، ملا علی اکبر قراقوش گفتم چند روزی نرود، روزنامه مرا بنویسد. مشغول ترتیب دادن روزنامه شده، نهار آوردند. امین الشریعه جمعی بودند. نهار خوردند. آنها رفتند. من با اقوام رفتم اتاق دیگر. ساعتی خوابیده، سیف الملک با شاهزاده معلم آمدند. برخاسته، چایی درست کردند. خوردیم. سوار شده، رفتیم بیرون. باران ما را گرفت. در کنار رودخانه گردش کردیم. باران شدت کرد. ناچار رو به شهر آمده، آمدم به منزل. چایی حاضر کردند. آقا سید حسن ملا حسنعلی حاجی ابوالقاسم آمدند. چاپار آمد، پاکت های تهران را آورد. قبض رسید داده، رفت. سرتیپ لارجانی برادر زن حضرت والا از برای بنده یک طاقه شال کتان ده زرعی سوقات فرستاده بود. کاغذی نوشته بود آمده اند تهران. ملا علی اکبر مشغول نوشتن روزنامه شد. شاهزاده تلگرافچی یک کاسه کوچکی دولمه مرحمت فرموده اند. وقت غروب از برای مغرور میرزا یک بره دادم بردند. خسته و کسل بودم. شام خواستم، آوردند. خوردیم. سلیمان خان داروغه آمد. ساعتی نشست و رفت. بعد از شام من هم خوابیدم. وقت ظهر خبر آوردند. جناب معلم سیف الملک از تهران با اهل و عیال آمده اند ولی ندانستم در کجا منزل کرده است. دو کله قند به منزل مبارکی فرستادم. معلوم نشد در کجا منزل کرده است خوابیدم.

صبح روز شنبه ۱۳ [۲۴۱] [ذی القعدة الحرام]

از خواب برخاسته، رفته حمام. از حمام برآمده، چایی خوردیم. رفته درب خانه. وزیر و جمعی آمدند. آقا میرزا بزرگان و جمع کثیری بودند. نهار آوردند، خوردیم. جمعی رفتند. خواستم بخوابم حاج شیخعلی و میرزا علی اکبر نام دست فروش از تهران آمده بودند. شاهزاده تلگرافچی عبدالعلی میرزا آمدند. بودند. فرستادم از منزل چایی روسی آوردند، دم کردند. یک فنجان خورده، برخاسته، وضو گرفتم. نماز خوانده، جمع کثیری آمدند. چایی خوردیم. وزیر هم بودند. با فراش باشی و سلیمان خان سوال و جواب قسط بود تا ساعت دو از شب رفته آنها رفتند. من با شاهزاده محسن میرزا نماز خواندیم. برخاسته، رفته منزل سیف الملک. دوله با یک بره برای ما داده بودند. شام آوردند. خورده خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۱۴ [ذی القعدة الحرام]

برخاسته، نماز و قرآن خوانده، چایی خورده، یک ورق و کاغذ نوشته، برخاسته رفته منزل میرزا بزرگ خان. چایی خورده، چند قلیانی کشیده، برخاسته رفته منزل وزیر. جمعی در آنجا بودند. دو قلیانی کشیده، برخاسته، آمدم درب خانه. یکصد تومان از بابت قسط فراشباشی گرفته دادم به زرگرباشی اسباب بسازد. بعد وزیر آقا میرزا هاشم خان آمدند. کاغذهای حضرت والا را با کاغذ سفید پاکت و اسباب خریداری شده فرستادم (...). رفت. نهار آوردند، خوردیم. ساعتی بعد از نهار بودند. برخاستند، رفتند. بنده ماندم. وزیر آقا میرزا بهاء فرستادیم. نایب آقا با آقا نایب محمد آمدند. با آنها سوال جواب کردیم. قرار فراشخانه را می‌دادیم. سماور خواستم، [۲۴۲] گفتم چایی روسی دم کردند. نایبها رفتند. آقای سیف الملک حکیمباشی مغرور میرزا آمدند، چایی خوردند. آنها رفتند. نمازی خوانده، با سید تنباکو فروش به زاری آمده که خانه ما را دزد برده. فرستادم سلیمان خان داروغه آمد. او را فرستادم برای تحقیق. چند نفر عارض آمدند. آنها را هم جوابی گفته، وقت عصر خبر رسید که اسباب آن شخص تنباکو فروش شیرازی پیدا شد در خانه خودش. تا دو ساعت از شب رفته بودند. برخاسته، رفته منزل. کاغذ حاجی میرزا ابی عبدالله رسید. وعده گرفته است که فردا از جانب (...). الجوانب قبله عالم انگشتر الماس به (...). آمده، شما هم بیایید. جواب ننوشته، شام خورده، خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۱۵ [ذی القعدة الحرام]

برخاسته، رفته حمام. از حمام برآمده، قدری قارچ کباب کردند. خورده، برخاسته، آمدم درب رئیس پستخانه و جمعی آمدند. از عارضین چند نفر دیگر آمدند. حکمشان شد، رفتند. نهار آوردند، خوردیم در خانه میرزا هاشمخان یک قدح آش رشته آوردند. بعد از نهار همه رفتند. من هم برخاسته، رفته خانه به سر بنا و عمله بوده، نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، یک فنجان چایی خورده، نماز خوانده، آمدم درب خانه. کسی نبود. حاضر بود چایی، خوردم. قلیانی کشیده، روزنامه خود را نوشته تا آنکه چند نفری آمدند. بعد وزیر آمد. تا ساعت دو نیم از شب رفته بودند. آقا جان خان سرهنگ مامور بود. آمده بود خواسته برود، داروغه مخالفت [۲۴۳] نموده بود. آوردند درب خانه. نیم ساعتی بود. ساعت سه از شب رفته برخاستم، او رفت. وزیر هم رفت سمت خانه. من هم رفته منزل. شام خواسته، آوردند خوردیم. فانوس درست کردند. رفته به میان بازار. داروغه خبر دادند. جمیع بازار و کوچه ها را سرچشمه همه جا گردش کرده، در ساعت شش نیم از شب رفته آمدم منزل. خوابیدم. بسیار خسته شده بودم.

صبح روز سه‌شنبه ۱۶ [ذی القعدة الحرام]

برخاسته، بنا و عمله آمده بودند. نماز خوانده، چایی خوردیم. چند نفری آمده بودند از زن و مرد. عارض بودند. رفته درب خانه. فراشباشی کاغذ نوشته بود. من هم جواب نوشتم شما دیگر اذن ندارید مداخله نمایید. جمعی آمدند. وزیر هم آمد. به عرایض مردم رسیدگی شد. نهار آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی آنها رفتند. من هم برخاسته، رفته منزل به سرکشی بنا و

عمله. به قدر ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، یک فنجان چایی خورده، رفته درب خانه. باز جمعی از زن و مرد عارض آمدند تا الی غروب جمعیت آمدند رفتند. سیف‌الملک آقا میرزا هاشم خان شاهزاده معلم آمدند بودند. تا ساعت دو از شب رفته برخاسته، آنها رفتند. من با شاهزاده معلم رفتیم منزل. آقا سید جعفر ملاعلی اکبر بودند. اتاق صندوق‌خانه را درست کرده، اسباب‌ها را بردند آنجا. من یک کاسه افشره آبلیمو درست کرده بودند، خوردیم. شام آوردند. صرف شد. من روزنامه خودم را نوشته، شاهزاده رفتند. من هم برخاسته، خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۷ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، حمام رفته، برآمدم. چایی خورده، [۲۴۴] جمعیت متفرقه آمدند. ناچار به درب خانه رفته، جمعیت آمدند، عرض کردند، رفتند. نهار آوردند، خوردیم. برخاسته، بودیم. آقا میرزا جواد خان آقا میرزا هاشم خان آمدند. نهار آوردند. عرض کردند، رفتند. نهار آوردند. خوردیم. آقا میرزا جواد خان آقا میرزا هاشم خان نهار خوردند. بعد از نهار جلودار شاهی آمد. مدتی سوال جواب کردیم. ناچار برخاسته، آنها رفتند. من نیم ساعتی خوابیده، برخاستم. وضو گرفته، چایی خوردیم. جمعی آمدند. حضرت والا نوشته‌جات زیاد آمد، فرمایشات زیاد. مشغول انجام فرمایشات بودم. به تعاقب آقا بزرگ خان فرستاده، آمدند. آقا میرزا هاشم خان آمدند چایی خوردند. برخاسته، رفته به میان باغ. آقای سیف‌الملک با شاهزاده معلم در گردش بودند. تا الی مغرب در آنجا بودیم. بعد یک ساعت از شب رفته، آنها رفتند. من هم رفته خانه وزیر. آقا میرزا بهاء‌الدین هم همراه بود. اندرون رفته. چایی گزانگبین حاضر خوردیم. صحبت زیاد شد. وقت عصر تلگرافی به شاهزاده امیر آخور زده بود. چهارصد تومان از حضرت والا خواسته بود. من قبول کرده بدهم. خلاصه سه از شب رفته آمدیم به منزل. شام خورده خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۸ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، جمعی آمدند. چایی خوردند. آنها رفتند. من برخاسته، رفته درب خانه. از تجار چند نفر را خبر کرده بودم برای اجلاس. حاجی محمد باقر حاجی یوسف حاجی عبدالصمد آقا سید حسن امین‌الشریعه وزیر آقا سید جان و چند نفر متفرقه بودند. سوال جواب زیاد شد. آخر الامر ختم شد. طرفین یکی دو نفر را وکیل کردند. امین‌الشریعه برادرش را آقا سید حسن برادرش آقا حاج سید حسن را [۲۴۵] بنشینند، عمل را ختم نمایند. آنها رفتند. جمعی آمدند. نهار آوردند، خوردیم. رفتند. من خواستم بخوابم، خوابم نبرد. یک تخته جاجم از برای آقا میرزا صالح‌خان به تبریز فرستادم. از بازار کاهو گرفته، آوردند. شاهزاده معلم میرزا بهاء آمدند. کاهو خوردیم. چایی خوردند. جناب و جمعی آمدند. یکی دو نفر هم عارض آمدند. عملشان ختم شد. یوسف خان آمد به توسط شخصی قبول نکرده، ساعت یک نیم از شب رفته همگی رفتند. من هم نماز خوانده، آمدم خانه. ماشاءالله باران خوب می‌آید. به قول عوام و مشهور مشهور به تخته‌باز است. شام خواسته آوردند. شام خورده خوابیدم.

صبح روز جمعه ۱۹ [ذی‌الحجه الحرام]

از خواب برخاسته، رفته به حمام. از حمام برآمدم، چایی خوردم. به خدمت حاجی میرزا ابی‌عبدالله رفته، سماور آوردند. چایی خورده، دو سه قلیانی کشیده، برخاسته رفته خانه آقای شیخ الاسلام. در آنجا هم چایی آوردند. خورده، قهوه و قلیانی صرف شد. برخاسته، به منزل آمده، نهار آوردند. خورده، خواستم بخوابم. سیف‌الملک مغرور میرزا آمدند. سماور آوردند. چایی صرف شد. باغله نوبر آورده بودند. پخته، قدری آوردند خوردیم. وزیر و جمعی دیگر آمدند. چایی خوردند. رفتند.

ابوالفتح میرزا رئیس تلگرافخانه آقا میرزا هاشم خان میرزا جواد خان آمدند. شب را ماندند. تا ساعت پنج از شب رفته بودند. قدری (...) تخته بازی کردند، رفتند. من خوابیدم.

صبح روز شنبه ۲۰ [ذی القعدة الحرام]

برخاسته، نمازی خوانده، آقا محمد [۲۴۶] تاجر قزوینی آمد کنار. قالی آوردند برای خریداری. ده تومان نقد داده، برخاسته، رفتم درب خانه. جمعی آمدند، آقا جلال و غیره. من هم مشغول کاغذنویسی برای تهران و اردو شده، برنج قند اسباب خواسته بودند. گفتم بخرند، بارگیری نمایند. نهار آوردند. باغله‌پلو بود. خوردیم. مردم متفرق شدند. من خوابیدم. یک ساعتی خوب خوابیدم. برخاسته، مشغول تحریر شدم. هزار پانصد تومان محمودخان امیر پنجه پول فرستاده بود. هزار تومان به صرافباشی دادم برای تهران. پانصد تومان به خودش داده، قبض گرفته شد. مبلغ یکصد تومان برای رضا قلیخان داده بودند. به چاپارخانه فرستاده، قبض گرفته آوردند. پاکت‌های تهران را فرستادم ولی وقت عصر است رونده اردو تاکنون نشده است، بعد تا چه شود. تا ساعت دو نیم از شب رفته درب خانه بودم با شاهزاده محسن میرزا. برخاسته رفتم منزل. شام خورده، شاهزاده رفت. من خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۱ [ذی القعدة الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خوردم. یکی دو نفر آمدند. برخاسته، رفتم درب خانه. چند نفر عارض آمدند. به عرض آنها رسیدگی شده، کاغذهای اردو را نوشته، دادم بازار ببرند. نهار آوردند. خوردیم. من برخاسته، رفتم منزل. اتاق‌ها را جاروب کرده، فرش‌ها را دادم تکاندند. خواب نکرده، یک فنجان چایی خورده، نماز خوانده، آمدم درب خانه. دو نفر رعیت را یکی از رعیت‌های یوسف میرزا یکی رعیت سلطان از سربازهای میرزا بزرگخان نزاع کرده بودند. گفتم چوب زدند، مرخص کردم. سه نفر دیگر را که یک نفر کاسب را زده‌اند گفتند می‌میرد، دادم حبس کردند. آقای سیف‌الملک امین‌الشریعه آمدند. پاکت‌های تهران رسید. مجدداً [۲۴۷] بسته گفتند غلام نرفته است. همان غلام را خواسته، دادم ببرد. مغرب شد. نقل کردند فردا میرزا بزرگ خان می‌رود به اردو خدمت حضرت والا. عریضه مختصری دادم آقا میرزا بهاء نوشت، دادم بردند خدمت آقا میرزا بزرگ خان. نماز خوانده، چایی خوردم. سیف‌الملک اصراری دارد امشب برویم به گردش. من برخاسته، رفتم اتاق سیف‌الملک که در آنجا شام بخوریم، برویم گردش. قلیانی کشیده، خسته و کسل بودم. امشب را موقوف داشتم، برخاسته، رفتم به منزل. قدری کاغذهای زیاد مرا پاره کرده، شام آوردند. خوردیم خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۲۲ [ذی القعدة الحرام]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خوردم. قاضی و حاجی رسول آمدند. عرض داشت اظهار نموده، برخاسته رفتم درب خانه. وزیر و جمعی آمدند. بودند. آقا سلطان رفته بوده است به حمام، در حمام به زمین خورده، پایش شکسته است. شکست بست آوردند. مشغول معالجه می‌باشد. جمعیت از عارضین زیاد آمدند، رفتند. سیدی آمد. نه هزار من دادم، یک تومان وزیر، یک تومان دیگر از اجزاء دادند. سید برخاست، رفت. زیاد خوشحال شده. چند قلیانی کشیده، نهار خواسته، تلگرافی رسید از نصرالله خان میرپنجه که اسدالله عمه در فقره گنج فرار کرده، او را دستگیر نمایند. به یوسف میرزا اطلاع دادیم. نهار آوردند، خوردیم. حضرات متفرق شدند. این بنده هم بعد از ساعتی برخاسته، رفتم به منزل. خواستم بخوابم. خلاصه به قدر نیم ساعتی خوابیده، برخاستم. کسی نبود. فرستاده بودم کاهو بیاورند، یوسف آورد با ریواس. ریواس خوب نبود. دادم خودش درست نماید. کاهو خورده، مغرور [۲۴۸] آمد. یک فنجان چایی خورده، نماز خوانده، رفتم منزل سهم‌السلطنه چایی آوردند سرانگبین.

چند نفری آخوند آمدند و چند نفر هم عارض آمدند. تا الی غروب آنجا بودیم. برخاسته رفتم به اصطبل. حضرت والا مشهدی علی آنجا بودند. تا الی بعد از مغرب آنجا بودیم. مراجعت کرده، از در خانه وزیر رد شدم. می‌خواستم قلیانی در آنجا بکشم. گفتند وزیر سوار شده است و مراجعت نکرده. آمدم منزل. حاج علیقلی صرافباشی در خانه ما بود. آمد، نشستند تا ساعت دو از شب رفته. کاغذی آقا سید ابوطالب نوشته بودند. جوابی نوشته و بعد کاغذی حاجی مشیر نوشته بودند. به او هم جوابی نوشته، روزنامه خودم را نوشته، آقا سید جعفر و ملاعلی اکبر قراقوش حاضر بودند. شام خواستم، آوردند. خورده، برخاسته، رفتم به گردش. در میان کوچه‌ها گردش کردیم تا به در خانه ابراهیم میرزا رسیدیم. چند نفر دیدیم. رفتند اندرون، ما هم رفتیم. یوسف میرزا رئیس تلگرافخانه آقا میرزا هاشم خان بودند. تخته‌بازی می‌کردند. ما هم ساعتی نشسته، ساعت شش بود. برخاسته، رفتم منزل. قوام بیدار بود. نیم ساعتی در پیش من خوابیده، برخاست رفت. من هم خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۲۳ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، رفتم به حمام. وزیر و یوسف‌خان در حمام بودند. من هم سرکیسه کرده، در حمام چایی آوردند، خوردیم. برآمده، آمدم به منزل. چند نفری بودند. یک کاسه آبلیمو درست کردند. خورده، رفتم. درب خانه زیاد عارض آمدند. دو نفر هم مقصر بودند. چوب زده، تا الی نزدیک ظهر گرفتار بودم در سوال جواب. ابوالفتح میرزا آمد، از خانه خودشان آش رشته آوردند. چند نفری بودند. نهار خوردیم. آنها رفتند. ما خوابیدیم. یک ساعتی برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. جمعی آمدند. تا الی بعد از مغرب بودند. آنها رفتند. سیف‌الملک آمد. [۲۴۹] محسن میرزا آقا سید جعفر بودند. خیالشان این بود بروند گردش. من عذر آوردم آمدن شما خوبی ندارد بروید اندرون ما هم نمی‌رویم گردش. قبول کردند رفتند اندرون. ما هم آمدم با شاهزاده منزل. بعد از ساعتی شام آوردند. چند نفری بودند. نهار خوردیم. از خانه آقا میرزا بهاء دوله آورده بودند. خوردیم ولی خوب نبود. خلاصه می‌خواستم بروم گردش. خسته و کسل بودم. نرفته، خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۴ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، رفتم به حمام. از حمام برآمده، دیدم داروغه آمده. گفت دکانی دزد برده. آمدم درب خانه دو نفر را داروغه قدیم با حاجی بگلرگی را حاضر کرده جمعی هم بودند و چند نفر (...). بازار با داروغه تازه سلیمان خان را حاضر نموده، استنطاق نمودم. چیزی معلوم نشد. ناچار برادر سلیمان خان را استنطاق⁸¹⁸ نمودم، چیزی معلوم نشد. ناچار برادر سلیمان خان را گفتم نگاه داشتند. از سلیمان خان نوشته گرفته، ده روزه اگر دزد را پیدا نکرد از عهده غرامت مال مسروقه آن تاجر برآید. آنها را مرخص نموده، رفتند و چند فقره دیگر کار پیش آمد. آنها را هم سر صورت داده، نهار آوردند خوردیم. مردم متفرق شدند. من هم خوابیده، پنج به غروب مانده بیدار شدم. نمازی خوانده، چایی حاضر کردند. خوردیم. جمعیت زیادی شد. سوال جواب با امین‌الشریعه و آقا سید حسن شد. آنها رفتند. ابوالفتح میرزا میرزا هاشم‌خان آمدند. تا ساعت دو و نیم از شب رفته بودند. آنها رفتند. من هم برخاسته، رفتم منزل. شام آوردند، خوردیم. بعد از شام برخاسته، رفتم گردش به میان کوچه و بازار و عمارت‌ها. در ساعت پنج و نیم از شب رفته [۲۵۰] به منزل رسیدم. میرزا قوام بیدار بود. ساعتی با او سر و کله زدیم. او رفت پیش الله‌اش خوابید. من هم خوابیده.

صبح روز پنج‌شنبه [ذی‌القعدة الحرام]

⁸¹⁸ در حاشیه: «استحقاق»

از خواب برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خورده، برخاسته رفتم منزل وزیر. سماور آوردند. چایی خوردیم. چند قلیانی کشیده، برخاسته، رفتم درب خانه. نوشته‌جات اردو را نوشته، دادم به (...) رعیت کهریزی ببرد. نواب ابراهیم میرزا بودند. نهار آوردند. بقال‌باشی ترشی داده بود، خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم. برخاسته، نمازی خوانده، چاپار تهران آمد. از قزوین و تهران کاغذ داشتم. همگی سلامت می‌باشند. آسوده خاطر شده، ناچار غلام تعیین نموده فردا برود به اردو. ابوالفتح میرزا آمد بیائید سوار شویم. من هم وعده دادم. قوام آمد. حالت نداشت. تب کرده، افتاده، من هم ناچار به ملاحظه کسالت میرزا قوام رفتن را موقوف کرده، فرستادم به تعاقب طبیب. کاغذی هم برای اردو نوشته، جمعی آمدند چایی خوردند. یکی دو نفر از سادات بروجردی آمدند، چایی خوردند. طبیب آمد. دستورالعمل داد که فردا روغن کرچک بخور و مردم همه رفتند. من هم رفتم به میان باغ. از آنجا به اصطبل رفته، سرکشی مال‌ها را نموده، برگشتم به میان عمارت. ساعتی نشسته، قلیانی کشیده، رفتم منزل. ابوالفتح میرزا کاغذ نوشته بود حکما بیاید. حالتی نداشت. کسل بودم. نرفتم. شام میل نداشتیم. دو لقمه خوردم. آقا میرفتاح [۲۵۱] دعایی داده بود برای میرزا قوام. به بازویش بستند. خوابید ولی به مثل آدم‌های نوبه‌کن دو سه مرتبه بیدار شده، آب خورده، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲۶ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، آقا میرزا بهاء آمده بود در اتاق، با آقا سید جعفر نشسته بودند. چایی خوردیم. مال‌ها را درست کردند. رفتم به ده. آقا میرزا هاشم‌خان ابوالفتح میرزا میرزا جواد جان ابراهیم میرزا بودند، بازی می‌کردند. یک دسته مطرب هم بود ولی رقاص (...) نام بسیار بدگل خونک بود. بسیار هم بد می‌رقصید. آنها مشغول شدند. روز برآمد. بعد حاجی مشیر یوسف میرزا چایی حاضر کردند، خوردیم. آنها بازی می‌کردند. رقاص هم رقص می‌کرد. تا وقت نهار شد. نهار آوردند. تدارک خوبی دیده بودند زیاد دو مجموعه پلو چلوکباب خوردیم. اتاق نشسته، نوکرها نهار بخورند. صدای تفتنگ در میان اتاق بلند شد. تفضل خداوندی به هیچ نبود. صدا بلند شد. گفتم کار عبدالله است. از قضا کار او هم بود. الحمدالله اتفاقی بیفتد خیلی بلای بدی بود. خداوند تبارک و تعالی خیلی به من رحم کرد. مدت‌ها بود مربوط بودم. ساعتی نشسته، کسل شدم. برخاسته، نیم ساعتی خوابیده، برخاستم. کاهو حاضر بود ولی بد کاهویی بود. قدری خورده، چایی خوردم. نمازی خوانده، یک ساعت ربع به غروب مانده برخاستم. سوار شده، جمعی ماندند. من ابوالفتح میرزا وزیر حاجی مشیر آقا میرزا بهاء رفتیم به کنار رودخانه شهر رسیدیم. وزیر و ابوالفتح میرزا به سمت شهر رفتند. من و حاجی مشیر از کنار رودخانه قلیانی [۲۵۲] دو قلیان کشیده، جمعیت زیاد از زن و مرد بودند. غروب داخل شهر شدند. مغرب به منزل رسیدیم. امین‌الشریعه آقا رحیم داروغه حاضر شدند. تا یک ساعت از شب رفته بودند. آنها رفتند. من هم نمازی خوانده، پاکت آقا میرزا کریم‌خان با حکیم صدراعظم رسید که حاجی مشیر فرستاده بود. روزنامه خودم نوشته، ساعت سه از شب رفته شام خوردیم خوابیدیم.

صبح روز شنبه ۲۷ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم درب خانه. عارضین زیاد آمدند، رفتند. نهار خوردیم. بعد از نهار آقای سیف‌الملک شاهزاده معلم جناب و جمعی آمدند. چایی آوردند، خوردیم. امروز خواب نکرده، کسل بودم. تا ساعت دو از شب رفته بودم. برخاسته، رفتم منزل. شام را زود خورده خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۸ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، یکی دو نفر آمدند. چایی صرف شد. برخاسته، رفتیم درب خانه. تا الی ظهر بودیم. نهار آوردند، خوردیم. مردم رفتند. من خوابیدم. برخاسته، حاج معین‌التجار با برادرش آمدند. مطالب خودشان را گفتند، رفتند. نمازی خوانده، چایی خوردم. جمعی آمدند. میرزا ابوالفضل خان از ماموریت مراجعت کرده، میرزا بزرگ خان از اردو مراجعت نموده، کاغذات حضرت والا را فرستاده بودند. بعضی فرمایشات دستورالعمل داده بودند. رفتار و عمل شد. حاجی مشیر [۲۵۳] آمد و رفت. آقا میرزا هاشم خان آمد. ساعت دو از شب رفته برخاستم، رفتم منزل. فرستادیم آقا میرزا هاشم خان جعبه نرد و شطرنج را آوردند. شاهزاده با آقا میرزا هاشم خان دو دست بازی کردند. شام خوردیم. آنها رفتند. عبدالله با رحیم چیز خورده بودند. اوقاتم تلخ شد. قدری فحش داده، دیدم فایده ندارد. خوابیدم ولی مدت‌ها خوابم نبرد. مع هذا از همه روزها زودتر بیدار شده...

صبح روز دوشنبه ۲۹ [ذی‌القعدة الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، به منزل معین‌التجار آمده، با آقا محمد تاجر چایی خوردیم. قلیانی کشیده، رفتم درب خانه مشغول تحریر شدم. نواب ابراهیم میرزا آمدند. میرزا بزرگ خان وزیر و جمعی آمدند. بقال باشی یک قهوه سینی گوجه و قیصی که از طارم آورده بودند از برای ما فرستاده بودند، یک قهوه سینی هم برای سیف‌الملک. جمعی رفتند و برخی بودند. کاغذات اردو تمام شد. دادیم به علام. فرستادم به تعاقب نهار آوردند. وزیر بودند. نهار خوردیم. مردم همه رفتند. من خواستم بخوابم. از صدای داد و فریاد و عبور مردم خوابم نبرد. برخاسته، سرم به شدت درد می‌کرد. چایی خوردیم. بعضی اشخاص آمدند. تا غروب بودند، رفتند. ابوالفتح میرزا آمد. تا دو ساعت از شب رفته بودند. به اتفاق برخاسته، رفتم. ایشان به منزلشان، من هم رفتم منزل وزیر مشهدی علی جلودار. بعضی اشخاص یک ساعتی با او گفتگو کرده در عمل داروغه‌گری. او رفت. من تنها ماندم. شام آوردند. تدارک خوبی دیده بود. پلو چلو دو رنگ خورش و شام خوردیم. برخاسته، رفتم به منزل. خوابیدم. از شب زیاد رفته بود. سرم هم درد می‌کرد. [۲۵۴]

صبح روز سه‌شنبه غره شهر ذی‌الحجه الحرام

برخاسته نمازی خوانده چند نفر از تجار آمدند چایی خورده رفتم منزل میرزا حسین خان سرتیپ قاضی هم همراه بود چایی آوردند امین‌الشریعه آمد به اتفاق همگی آمدیم درب خانه جناب و چند نفری بودند چند قلیانی کشیده چند نفر عارض آمدند بعضی‌ها رفتند صرافباشی حاجی شیخعلی بودند نهار آوردند خوردیم چند نفر که در حبس بودند بخشیدم به حاجی صرافباشی و چیزی هم نگرفتم مردم همه رفتند من هم برخاسته رفتم منزل لباس خودم را عوض کرده محسن میرزا آمدند چایی حاضر کردند خوردیم نماز خوانده حاج مشیر آمد چایی خورده قلیانی کشیده رفتیم درب خانه در میان باغ گردش کردیم به اتفاق رفته جمعی آمدند تا الی دو ساعت از شب رفته بودم روز خواب نکرده بودم کسل بودم گفتم شام آوردند خورده خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲ [ذی‌الحجه الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، بعد از صرف چایی به درب خانه رفتم. چند نفر سرشکسته با چند نفر زن آمدند عارض شدند، جواب شنیدند. حکمش کرده شد. پاکت‌های تهران را دادم بردند. خودم سوار شده، رفتم به باغ مظفرالدوله علی‌آباد. چایی حاضر بود. صرف شد. ابوالفتح میرزا آقا میرزا بهاء‌الدین بودند. نهار کباب چلوپلو آوردند، خوردیم. من برخاسته با قوام خوابیدم. ابوالفتح میرزا آقا میرزا بهاء‌الدین قدری تخته بازی کردند. چایی حاضر شد. برخاسته، چایی خورده، نمازی خوانده، مال‌ها را حاضر کردند. سوار شده، آمدیم درب خانه درویش. پیرمردی می‌گفت من هفتاد سال

دارم، مبلغ [۲۵۵] یک تومان پنج هزار داده، رفت. سماور آوردند. چایی خوردم. جمعی آمدند. تا الی دو ساعت از شب رفته بودند. برخاسته، با آقا میرزا هاشم خان رفته منزل. مشهدی علی آمد. دو نفر سرباز کولهباری درویش داشتند. رفتند. بردند خانه میرزا بزرگ خان. به مشهدی علی گفتم برو آنجا بنشین پیش حکمی بار را با سربازها بخواه. ساعت سه نیم از شب رفته اسبابها آوردند. دادم به مشهدی علی بردند خانه خودشان. ما شام خوردیم. برخاسته، رفته به میان بازار گردش کرده، از آنجا رفته خانه حاجی مشیر. در را زیاد زده، خبر کرده، آمدم بیرون. دو قلیانی کشیده، کاسه سرانگبین با بشقاب نان برنج آوردند. قدری خورده، برخاسته رفته منزل. ساعت شش بود خوابیدم.

صبح روز پنجشنبه ۳ [ذی الحجه الحرام]

برخاسته، رفته حمام. در حمام برآمده، چایی خورده، امروز دیر شد. رفته درب خانه. جمعیت زیاد آمدند، رفتند. نهار صرف شد. بعد برخاسته، رفته منزل. ساعتی خوابیده، برخاسته چایی خورده، نماز خوانده، رفته درب خانه. تا الی یک ساعت نیم از شب رفته بودیم. با آقا میرزا هاشمخان آقا میرزا بهاء رفتیم منزل. آنها بازی کردند. شام خوردیم. آنها رفتند

صبح روز جمعه ۴ [ذی الحجه الحرام]

برخاسته رفته حمام. وزیر حمام بود. برآمدند. من سرکیسه کرده، حنایی بسته، آمدم. در منزل چایی خورده، قدری افشوره آبلیمو درست کرده، خوردم. برخاسته، رفته باغ میرزا عبدالله خان مهمان بودیم. وزیر چند نفری بودند. بعد ابراهیم میرزا رئیس تلگرافخانه میرزا هاشمخان حاج مشیر آمدند. فرستادیم به تعاقب. یوسف میرزا آمدند. چایی خوردند. مشغول بازی شدند تا وقت نهار در میان چادر. [۲۵۶] نهار حاضر کردند، خوردم. رفته به میان کلاهفرنگی. آنها بازی می کردند. من به قدر ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، بستنی آوردند. چایی حاضر بود، خوردم. کاهو آوردند. قدری کاهو خورده، حضرات بودند. من برخاسته، رفته خانه. وضو گرفته، رفته درب خانه بودم. بعضی ها آمدند. بابا خداداد از اردو آمده بود. خالق هم آمده بود. گفتند یک نفر مقصر آورده است ولی من ندیدم. تا الی دو ساعت از شب رفته درب خانه بودم. بعضی فرمایشات دستور العمل نوشته بودند. انجام داده، برخاسته، رفته منزل. محسن میرزا بهاء آمدند. آنها مشغول بازی شطرنج شدند. دیدم قفل جعبه را شکسته اند، اوقاتم تلخ پریشان شد. برخاسته، رفته به اصطبل. حضرت والا میرزا عبدالله را گرفته، چوب زیادی زده، دو تومان در جیبش پول بود، برآوردم آمدم خانه ولی فرار کرده بود. فرستادم به تعاقبش پیدا کرده بیاورند. شام آوردند، خوردم. من خوابیدم.

صبح روز شنبه ۵ [ذی الحجه الحرام]

برخاسته، خبر رسید فراشباشی نظام السلطنه مرحوم شده است. رفته درب خانه. بابا خداداد را با بعضی اسبابها فرستادم برود اردو. در تهیه و تدارک تشریف آوردن مجتهد شدیم. گفتم دکان و بازار را ببندند. نواب محسن میرزا میرزا ابوالفضل ابوالحسن خان قاضی یدک برداشته بردند جلو. چند نفری آمدند، عارض شدند. جواب آنها را دادم. نهار آوردند، خوردم. من رفته منزل. ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. گیلان آورده بودند، خوردم. مغرور میرزا آمد. چایی خورده، برخاسته، رفته درب خانه شاهزاده محسن میرزا. میرزا ابوالفضل رفته بودند پیشواز. [۲۵۷] مراجعت کردند. وزیر آمد از برای مجتهد ده کله قند یک مجموعه شیرینی چهار کردانکه چایی فرستادم بردند. وزیر تا ساعت دو نیم از شب رفته بودند. برخاسته، رفته نماز خوانده، شام آوردند. خوردم. خوابیدیم. امشب قدری کسل بودم. هوا گرم بود. دو سه مرتبه بیدار شدم.

صبح روز یکشنبه ۶ [ذی الحجه الحرام]

برخاسته رفتم حمام صابونی زده برآمده چایی خورده امین الشریعه و جمعی عارضین آمدند برخاسته رفتم درب خانه فرستادم به تعاقب وزیر و سیف‌الملک تشریف بیاورند برویم خدمت مجتهد چند نفر عارض آمدند امین خلوت کاغذی مفصلی نوشته‌اند سفارش نامه چند نفر از غلام‌ها که زیادی فرع مالیات گرفته‌اند از سوال و جواب در این فقره نموده‌اند امیرپنجه وزیر بودند نهار آوردند خوردیم آنها رفتند من هم برخاسته رفتم منزل رئیس تلگرافخانه شده بود بعد محسن میرزا آمدند قدری با هم بازی کردند چایی خوردند من هم نمازی خوانده آنها رفتند من هم برخاسته رفتم درب خانه جمعی از عارضین آمدند تا الی دو ساعت از شب رفته بودم برخاسته رفتم منزل میرپنجه در آنجا بودم شام از منزل آوردند خوردیم برخاسته رفتم سرکشی به محبس‌خانه‌ها کرده به منزل رفته خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۷ [ذی‌الحجه‌الحرام]

برخاسته، بعد از صرف چایی رفتم درب خانه. بودیم تا میرپنجه رئیس تلگرافخانه آمدند. نهار آوردند و از خانه رئیس آش آوردند. خوردیم. آنها رفتند. من هم برخاسته، رفتم منزل. ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خورده، نماز خوانده، [۲۵۸] رفتم درب خانه. تا الی دو ساعت از شب رفته برخاسته، رفتم به منزل امیرپنجه بودیم. شام آوردند، خورده، رفتیم منزل. خوابیده.

صبح روز سه‌شنبه ۸ [ذی‌الحجه‌الحرام]

برخاسته، بعد از صرف چایی رفتم درب خانه. بودیم. تنها بودیم. عارضین آمدند متفرقه. به عرایض آنها رسیدگی شده، نهار آوردند. صرف شد. همه متفرق شدند، رفتند. رفتم منزل. خوابیده، برخاسته، قدری گیلان گوجه خریدند آوردند. با میرزا قوام خوردیم. چایی صرف شد. رفتم درب خانه بودیم تا الی یک و نیم از شب رفته، رئیس تلگرافخانه آمدند. به اتفاق رفتم منزل امیرپنجه. زین‌العابدین خان هم بودند. قدری تخته بازی کرده به مفت، بعد بنای بازی (... گذاشته، من انکار کردم. ناچار به اصرار مرا داخل کردند بازی نماییم. من طفره زده، برخاسته، رفتم منزل. یک نفر رعیت زین‌العابدین خان را داروغه گرفته، حبس کرده بود. من فرستادم آوردند، آخر شب دادند به سرهنگ، بردند. آنها رفتند. من هم خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۹ [ذی‌الحجه‌الحرام]

برخاسته، بعد از صرف چایی رفتم درب خانه. جمعی آمدند. قدری چیز نوشته، امیرپنجه و وزیر آمدند. با حاجی مشیر به اتفاق برخاسته، رفتیم بازدید خانه یوسف میرزای سرتیپ. چایی آوردند، خوردیم. چند قلیانی کشیده، برخاسته، رفتیم درب خانه. نهار آوردند، صرف شد. امیرپنجه رفت. بنده هم با وزیر برخاسته، ایشان به خانه خودشان رفته، [۲۵۹] بنده هم رفتم به منزل. نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، لباس خودم را عوض نموده، چایی خورده، امین الشریعه آمده بود در اینجا. به قول خودش شب نشسته بود. او رفت. من هم رفتم درب خانه، کاغذهای تهران برای امین خلوت معین‌نظام و حاجی مسعود و پسر ملک آرا نوشته، دادم بردند به چاپخانه. از اردو سواری رسید. پاکت‌های تهران را دادم بردند. جمعیت زیادی آمد به منزل، از سید و غیره، بودند تا الی یک ساعت و نیم از شب رفته رئیس تلگرافخانه حاجی مشیر میرزا هاشم خان و جمعی بودند.

از خانه سهم‌السلطنه گوسفند قربانی آوردند. یکی را برای آقا میرفتاح و یکی را برای جناب آقا شیخ حسین دادم بردند. یکی هم برای امیرپنجه یکی برای محسن میرزا یکی برای جناب یکی برای آقا میرزا بهاء‌الدین دادم. حاج مشیر یک قربانی فرستاده بودند. سادات و غیره در منزل ما زیاد بودند، رفتند. من هم نماز خوانده، برخاسته بروم. امیرپنجه در میان باغ بودند. به اتفاق محسن میرزا آدم منزل. امیرپنجه محسن میرزا قلیانی کشیدند، رفتند. بنده دو سه روز بود روزنامه

خودم را ننوشته بودم. نوشتم. شام آوردند، خوردیم. امروز توکل خان شکاری برای من فرستاده بود. دو سه روز است گرم شده است. گوشت او ضایع شده بود. خورش کرده‌اند. اگرچه من هم امشب میل به خوردن شام نداشتم. چند لقمه نان با کباب خورده، ساعت چهار از شب رفته بود. برخاستم، به منزل رفته، خوابیدم.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۰ [ذی‌الحجه‌الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، یک فنجان چایی خورده، گوسفندی [۲۶۰] برای مغرور میرزا فرستادم. آدمم درب خانه. اتاق بزرگ روبرو را تمیز کرده، سماور شربت حاضر نمودند. بعد خردخرد جمعیت آمد. یوسف میرزا امیر پنج وزیر میرزا بزرگ خان و از تجار آمدند. توپچی‌ها شربت چایی خوردند، رفتند. نهار آوردند. مصالحه‌پلو بود، با شکار کوهی خوب پخته بودند. نهار صرف شد. میرپنج وزیر هم رفتند. بنده ساعتی خوابیده، سیف‌الملک مغرور میرزا خوابیدند. برخاسته، چایی حاضر بود. گوجه کاهو گیلان آوردند، خوردیم. چایی صرف شد. نمازی خوانده، بعد بعضی اشخاص متفرقه آمدند. شیخ‌الاسلام نایب‌الصدر از تجار آمدند. چایی خوردند، رفتند. بنده نمازی خوانده، رفتم منزل. میرپنج وزیر آنجا بود تازه نشستیم تا آنکه شام آوردند. خوردیم. برخاسته، به منزل رفته، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۱۱ [ذی‌الحجه‌الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. برآمده، چایی خورده، رفتم درب خانه بودم. جمعی آمدند. مظفرالسلطنه آمد. مدتی بودند، رفتند. جناب قاضی بودند. به تعاقب سیف‌الملک فرستادم. آمدند، نهار آمدند، نهار خوردند. بعد از نهار مردم رفتند. ما هم برخاسته، رفتیم خانه با شاهزاده معلم با مغرور میرزا بودند. سرانگبین خیار آوردند، خوردند. بعد سوار شده، رفتم باغ حاج صراف باشی. چایی حاضر بود. کاهو گوجه خوردیم. دوساعتی در آنجا بودیم. سوار شده، رفتیم به میان باغ‌ها گردش کرده، نزدیک به غروب آمدم منزل. لباس را عوض نموده، رفتم به اصطبل به سر وقت اسب‌ها و عمله هم بود. در آنجا گردش کرده، دستورالعملی داده، رفتم منزل میرپنج زین‌العابدین خان ابوالحسن خان آمدند. بودند. ساعتی بعد رفتند. شام را آوردند. کباب خوبی بود. خوردیم. برخاسته، آمدم منزل. خوابیدم.

صبح روز شنبه ۱۲ [ذی‌الحجه‌الحرام]

برخاسته، رفتم به حمام. از حمام [۲۶۱] برآمده، میرزا عبدالخالق آدم نظام‌السلطنه آمد. کاغذ و یک دستگاه ساعت قاب نقره نظام‌السلطنه برای من داده بودند. دادند، رفتند. من هم برخاسته، رفتم درب خانه کاغذهای اردو را نوشته، جمعی آمدند. غلامی فرستادم، رفت. میرپنج آمد. به اتفاق برخاسته، رفتیم خانه آقا میرزا بزرگ خان ابراهیم میرزا ابوالفتح میرزا وزیر بودند. چایی خوردیم. بنای بازی گذاردند. نهار آوردند. حاجی مشیر آمدند. نهار خوردیم. بنای بازی را گذارده تا وقت عصر کاهو آوردند. خوردیم. چایی خوردیم. نه بردیم، نه باختیم. همه متفرق شدند. ما هم آمدم منزل. حاج مشیر آقا آمدند. چند نفری عارض آمده، نمازی خوانده، امین‌الشریعه آمد توسط شخص حبسی را کرد. بیست تومان هم آوردند دادند. او را مرخص نموده، برخاسته، رفتم طویله به سر بنا و عمله. سرکشی کرده، مراجعت نموده، آمدم منزل. نماز مغرب و عشا را خوانده، میرزا ابوالفضل خان ابوالحسن خان آمده، آنها رفتند. شاهزاده معلم آمدند. قدری بازی شطرنج نموده، شام خوردیم. همه رفتند. امشب قدری هوا گرم بود. در اتاق را باز کرده، خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۱۳ [ذی‌الحجه‌الحرام]

برخاسته، رفتم به حمام. از حمام برآمده، چایی خورده، رفتم درب خانه. تا نزدیک ظهر بود. نهار خورده، گفتند از قراقوش جو آوردند. آدمم خانه طلب علاف و آقا سید حسن را داده، با قیر به خانه خالی کردند. نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی

خورده، نماز خوانده، رفتم درب خانه. جمعی آمدند. به عرایض [۲۶۲] مردم رسیدگی نموده تا ساعت یک نیم از شب رفته بودم. برخاسته، رفتم منزل. میرپنج ابوالفتح میرزا زین العابدین خان آنجا بودند. رفتند. شام آوردند، خوردیم. برخاسته، رفتم به منزل خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۱۴ [ذی الحجه الحرام]

برخاسته، به حمام رفته، برآمدم. گمرکچی آنجا بود. چایی خورده، رفتم درب خانه. جمعی بعد هم سهم السلطنه آمد. سماور آوردند. چایی آوردند، خوردند. بره تعارف آوردند. دادم برای امیربچه. بعد آقای سیف الملک جناب میرپنج شاهزاده معلم وزیر همه سوار شده رفتیم بیرون شهر باغ شیخ الاسلام. چایی شربت حاضر بود، خوردیم. بعد نهار آوردند. جمعیت زیاد شد. یوسف میرزا بزرگ خان میرزا هاشم خان رضا خان یوسف خان سرهنگ همه بودند. نهار خوبی تهیه دیده بودند. نهار خوردیم. هرکس به گوشه باغی رفت. ساعتی خوابیده، چایی شربت حاضر بودند. خوردند. اسب از برای سیف الملک آوردند. با جناب و شاهزاده و شیخ الاسلام رفتند. پنج ساعت به غروب مانده حضرات مشغول شدند به بازی کردن. کاهو خیار آوردند. قدری خورده، چند نفری رفتند. بعضی بودند تا نزدیک غروب. میرپنج وزیر هم رفتند. بنده تا نیم ساعت از شب رفته بودم. به قدر پانزده هزار شتل گرفته بودم. آمدم منزل. حالت رفتن درب خانه نداشتم. نماز خوانده، روزنامه خودم را نوشته، گمرکچی ده کله قند دو گردانکه چایی روسی از برای ما تعارف فرستاده بود. سر شام خورده، کسل بودم. امشب زود خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۱۵ [۲۶۳] [ذی الحجه الحرام]

برخاسته، رفتم به حمام. سرکیسه کرده، برآمدم. چند نفری آمدند. رفتم درب خانه. وزیر ابوالفتح میرزا امیربچه آمدند. بعضی بودند، بعضی رفتند. تا وقت نهار نهار آوردند. خوردیم. مردم متفرق شدند. من برخاسته، رفتم منزل. ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خوردم. نماز خوانده، رفتم سر طویله. عمه بنا بود. از آنجا رفتیم منزل. میرپنج جناب آقا سید حسن چند نفری عارض آمدند، بودند تا ساعت دو از شب رفته متفرقه بودند. آنها رفتند. شام آوردند. کباب خوبی حاضر کرده بودند. خوردیم. برخاسته، رفتم به میان عمارت گردش کرده، به محبس خانه ها رفتیم. گردش کرده، از آنجا به منزل رفته، خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۶ [ذی الحجه الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خوردم، آمدم. درب خانه جمعی آمدند. سوال جواب کردند. برخاسته، رفتم به مخزن. دستور العمل آنجا را داده، بنا گذارده درست نماید. انشاء الله فردا اسباب کشی نمایم. از آنجا به اتفاق میرپنج رفتیم منزل سهم السلطنه وزیر ابوالفتح میرزا چند نفر دیگر بودند. چایی خوردیم. چند نفری عارض بودند. عرض کردند، رفتند. تا وقت نهار رفتیم به اتاق دیگر. نهار چیده بودند. الحق خوب تدارک دیده بود. نهار خوردیم، رفتیم به اتاق. قلیانی کشیده، برخاسته، هرکس به منزل خود رفت. بنده رفتم به منزل. خواستم بخوابم. میرزا قوام از بس که آمد رفت نمود نگذاشت من بخوابم. برخاسته، نمازی خوانده، چایی خوردم. [۲۶۴] رفتم درب خانه جمعیت زیاد تا الی مغرب بودم. میرزا بزرگ خان آمده بود میان باغ. برخاسته، رفتم. قلیانی کشیده، لاک آوردند. یکی دو کاغذ خوانده، به اتفاق رفتیم به منزل امیر پنج میرزا بزرگ خان. تا ساعت دو از شب رفته بود. بعد رفتند. من تنها بودم. شام آوردند، خوردیم. برخاسته، رفتم منزل. خوابیدم. امشب آخر شب سرد شد.

صبح روز پنجشنبه ۱۷ [ذی الحجه الحرام]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، رفتم درب خانه بودم. جمعی آمدند. من برخاسته، رفتم به تلگرافخانه. در آنجا بودم. فرستادم از منزل نهار آوردند. به تعاقب آقای سیف‌الملک فرستادیم. تشریف آوردند، نهار را در آنجا میل فرمودند. بعد تشریف بردند. من آقا میرزا بهاء سید جعفر ماندم. آقا میرزا بهاء قدری بازی تخته کردند. ربع ساعتی خوابیده، برخاستم. نماز خوانده، چایی خوردم. آمدم درب خانه. نوشته‌جات دستورالعمل و فرمایشات زیادی از حضرت والا رسید. وارد **سلطانیه** شده‌اند. تا الی غروب بودم. برخاسته، رفتم به اصطبل سر بنا و عمله. مخزن را هم خالی نمودند. اسباب را بردند جای دیگر. مغرب رفتم. ابوالفتح میرزا هم آمد. در منزل کاغذات اردو را نوشته، ابوالفتح میرزا شام رفت. من هم یک ساعت بیدار بودم. لباس خودم را برآوردم، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۱۸ [ذی‌الحجه‌الحرام]

روز عید قدیر بود. برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، آمدم درب خانه. عمله داشتیم. دیوار مخزن را خراب می‌کردند. شربت چایی حاضر بود. جمعی آمدند. سادات زیادی آمدند. میزقانعی‌ها نقارچی‌ها موزیک می‌زدند. انعام گرفتند، [۲۶۵] رفتند. میرزا بزرگ خان ابوالفتح میرزا سرهنگ ذخیره چند نفر دیگر بودند. نهار آوردند. کباب چلوی خوبی بود. خوردند، رفتند. من خوابیدم. ساعتی برخاسته، عزیز خان علی بیگ جلودار ها چند نفر دیگر آمدند. دست‌خطی آوردند از برای بردن حضرات مقصرین. زیاد خیالم پریشان شد. بعضی ترتیبات دادم. چایی خورده، آنها را آسوده نمودم. در آن بین اهل بیجاری آمدند که دو نفر مقصر را به ما بدهند ببریم. به ما بخشیدند. برخاسته، رفتم محبس‌خانه. آن دو نفر را دادم بردند. رفتم منزل رضا سلطان خرازی‌فروش. اسباب آورده بود. قدری اسباب و جوراب خریده برای سردار. چایی خوردم. چند نفری آمدند. از آنجا برخاسته، رفتم اتاق (...) و جمعی آمدند. چایی شربت حاضر نمودند، خوردند. دسته تعزیه‌خوان‌های قزوین آمدند. بچه‌خوان‌ها خواندند. بسیار بد می‌خواندند. پنج هزار انعام به آنها داده، رفتند. ابوالفتح میرزا هم نماز خواند. کاغذ نوشت، رفت. سیف‌الملک آقا رفت اندرون، برای من یک دست رختخواب دادند. با نواب محسن میرزا شام آوردند خوردیم. ایشان رفتند. من هم روزنامه خود را نوشتم. رختخواب انداختند ولی یوسف هم اینجا خوابیدند. نزدیک اذان صبح...

روز شنبه ۱۹ [ذی‌الحجه‌الحرام]

آقا سید ولی آمد مرا پیدا کرد. [۲۶۶] برخاسته، نمازی خوانده، سوارها که آمده بودند همه را خبر کرده، جمع کردم. خودم محبس‌خانه سه نفر را از آنجا برآوردم. دو نفر از اینجا فتح‌الله‌خان محمد حسین خان از انبار عبادالله نام آدم فتح‌الله‌خان شیری خان ابوالفتح هر پنج نفر را به یابو سوار کرده، زنجیر در گردن مال‌هاشان بسته، ده دوازده پیاده فرستادم که از شهر خارج نمایند، برگردند. هفت هشت نفر هم از سوارهای حضرت والا بودند. به دستشان سپرده بردند از در باغ. آنها رفتند. خیالم آسوده شد. رفتم چایی آوردند. خورده، قلیانی کشیدم. دراز کشیده (...) نمی‌توانم خوابیدم. خوابم نبرد. سیف‌الملک شاهزاده اقا میرزا بها جمعی آمدند. چایی حاضر بود. عرض کردند، جواب شنیدند. کاغذ مختصری به اردو نوشته، فرستادم عمله دیوار را خراب می‌کردند، گرد و خاک زیادی. چاره نیست، متحمل باید شدن.

آقا شیخ حسین آمدند. سیف‌الملک جناب آمدند. نهار خوردند، همه رفتند. من هم برخاسته، رفتم منزل. ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. رفتم به سر طویله. دو نفر کار می‌کرد. از آنجا آمدم درب خانه. هوا زیاد گرم بود. حاجی مشیر و جمعی آمدند، چایی خوردند. آقای سیف‌الملک آمد. آقا میرزا هاشم‌خان آمد. برخاسته، رفتم طویله. آقای سیف‌الملک اصرار کرد سوار شویم. سوار شدیم، رفتیم بیرون شهر. کاغذ از سردار رسید. غروب ما وارد شهر شدیم. با سیف‌الملک [۲۶۷] رفتیم محبس‌خانه. ما ساعت دو از شب رفته درب خانه بودیم. دستورالعمل داده، رفتم منزل ابوالفتح میرزا زین‌العابدین خان بودند. صحبت کردند. شام آوردند. خوردیم. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۰ [ذی الحجه الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خوردم. رفتم درب خانه. جمعی آمدند. زرگر آمد. حساب او را کرده، سی تومان پول دادم. آقا میرزا هاشمخان بودند. نهار آوردند، خوردیم. برخاسته، به آقا میرزا هاشم خان و شاهزاده معلم رفتم به منزل. خواب نکرده، قدری بازی شطرنج نموده، برخاسته، نماز خواندم. چایی خورده، آدمم درب خانه. چایار آمد. نوشته‌جات آورد. جمعی آمدند. سوال جواب نموده، محمد تقی خان پیشخدمت با یکی دو نفر در باب حد حدود ملک طرف بودند. سوال و جوابی کرده، تا الی غروب بودند. همه برخاستند رفتند. ما هم برخاستیم. رفتیم به اصطبل. ربع ساعتی در آنجا بودیم. دستور العمل تشریف بردن آقای سیف‌الملک را داده، به سرکشی محبوسین رفته، از آنجا رفتم به تلگرافخانه. قلیانی کشیده، رفتم منزل. فیاض هم آمد. نمازی خوانده، تشنه بودم. قدری آبلیمو درست کرده، خوردم. کاغذی نوشته، پاکت‌های تهران را در جوف پاکت گذارده، سرش را بسته، شام آوردند خوردیم. در ساعت سه نیم از شب رفته بود غلامی وارد شد. پاکت از حضرت والا آورد. پاکت تلگرافچی او را دادم ببرند به خانه‌شان. امروز خواب نکرده بودیم. خوابیدم ولی امشب زیاد گرمست.

صبح روز دوشنبه ۲۱ [ذی الحجه الحرام]

برخاسته، خیلی زود رفتم به اصطبل، از آنجا درب خانه سیف‌الملک. جناب شاهزاده معلم را روانه نمودم. [۲۶۸] خودم برگشته، آدمم به دارالحکومه. نشسته، نهار آوردند خوردیم. برخاسته، رفتم به منزل خوابیدم دو ساعتی. برخاسته، چایی خوردم. نمازی خوانده، رفتم تلگرافخانه. گفتند فرمان فرما خواهد آمد. یدک بستند. غلام‌ها را خبر کرده، مال‌ها را درست کردند برویم. شاهزاده رفت تا آنکه اسباب فراهم نیامد من بروم. در آن بین حاجی مشیر وارد شد. نوشته‌جات از اردو آورد. آمدن فرمان فرما متوقف شد. من هم برخاسته، رفتم به درب خانه. چایی حاضر بود، خوردیم. برخاسته، رفتم طویله به سر بنا و عمله. تا مغرب آنجا بودیم. رفتم منزل. کاغذ برای اردو نوشته، با نعل و میخ دادم بردند. شام خواستم آوردند. خورده، خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۲۲ [ذی الحجه الحرام]

صبح زود برخاسته، رفتم در عمارت کلاه‌فرنگی. جاروب کردند. سماور آوردند. شیرینی تهیه تدارک دیده، ابراهیم میرزا با سید کاستی آمده بودند. دو ساعت از دسته گذشته بود. فرمان فرما وارد شدند با ابوالفتح میرزا، آمدند بالا. من هم رفتم تا وسط باغ دیده‌بوسی کردیم، آمدم. چایی خوردند. در آن بین مظفرالدوله مظفرالسلطنه سید ابوجعفر آمدند. چایی خوردند. ابراهیم میرزا رفتند نهار آوردند. کباب چلو تمچین همه چیز تهیه دیده بودند. خوب پخته بودند. مهمان‌ها خوردند. دواپی که از برای حضرت ولیعهد سردار [۲۶۹] می‌خواهد هدیه ببرند آوردند. فرمان فرما آمده، پسندیده، حضرات رفتند. نصره‌الدوله رفتند بالا بخوابند. ابوالفتح میرزا را هم از سرباز گویند به قدر یک ساعت با بنده صحبت کردند. از عربستان وضع بروجرد در زنجان می‌پرسیدند. نقل کرده، ایشان خوابیدند. من هم ساعتی خوابیده، ابوالفتح میرزا آمده پیدا کردند. باز مجدداً خوابیدند ولی من برخاستم.

نمازی خوانده، چایی خواستم بروم خانه مظفرالدوله. حسین یوسف نزاع کردند. هر دو را آورده، توی سری (...). زده رفتم خانه مظفرالدوله. چایی عصرانه حاضر بود. من قدری کاهو خوردم. فرمان فرما نمازی خوانده، برآمدند. سوار شدند، رفتند. بنده رفتم به میان باغ. به عرض مردم رسیدگی کرده، تا الی غروب اینجا بودم و رفتم اصطبل سر بنا و عمله. از آنجا آمدم منزل. آقا میرزا بهاء‌الدین یکی دو مزد نوشت. آقا سید حسن آمد. توسط رعیتی را کرد. دادم بردند.

حاجی مشیر توسط میرزا علی رکود قبول کرده، روزنامه خودم را نوشته، گفتم شام آوردند. صرف شد. فیاض بود. میرزا علی اکبر رعیت آنجه قدری اسباب آورده بود. ندانستم از که بود. شام خوردیم، خوابیدم.

صبح یوم چهارشنبه ۲۳ [ذی الحجه الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خورده، قدری کسل بودم. به قدر ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، رفتم درب خانه. جمعی عارضین آمدند. امروز ایلات ده یک خوب پولی آوردند. قرض مهدی علی و بقال باشی و بناء عمله را دادم. نهار آوردند. صرف شد. مردم رفتند. من تنها خوابیدم. برخاسته، نمازی خوانده، چایی خوردیم. میرزا ابوالفضل آمد. پنج نفر آورده، دادم بردند، زنجیر کردند. صرافباشی آمد. توسط رعیتی را نمود. کاهو حاضر بود. خورده، توسط او را قبول کرده، رفتند. تاغروب بودم. برخاسته، رفتم به سر بنا و عمله، از آنجا به میان میدان. دستورالعمل تلگرافخانه را داده، می رفتم منزل ابوالفتح میرزا. درب خانه خودش ایستاده بود. ما هم رفتیم به میانه باغچه خرابه نشستیم. بیکاری کشیده، غلامی از طرف حضرت والا آمد. دستخطی آورد. خوانده، ساعت یک از شب رفته رفتم منزل. صرافباشی آمد. باز توسط رعیت را کرده، قبول نکردم. او رفت. روزنامه خودم را مقابله نموده، شام آورده، خوردم. [۲۷۰] چهارم از شب رفته خوابیدم.

صبح روز پنجشنبه ۲۴ [ذی الحجه الحرام]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، آمدم به درب خانه. راپرت از برای حضرت والا روحی فداه نوشته، تا دو ساعتی مشغول بودم. خبر آوردند که نان را پنج شاهی می فروشند. فرستادم یکی دو نفر از خبازها را بیاورند، چوب بزنم. مهدی علی امیرآخور آمده، توسط کرد. جمعی بودند. بعضی رفتند، بعضی بودند. نهار آوردند. صرف شد. همانجا خوابیده دو ساعتی برخاسته، چایی حاضر بود. کاهو هم بود. خوردم. جمعی آمدند. به خیالی رفتم حمام شخصی می خواهم ببینم. دیده، خوشم نیامد. آمدم به اصطبل. سر بنا و عمله رفته، به حسب عادت سابقه بعد از مغرب رفتم منزل. نمازی خوانده، کتاب روزنامه را مقابله می کردم سه ساعتی. شام خواسته، آوردند. صرف کرده، خوابیدم.

صبح یوم جمعه ۲۵ [ذی الحجه الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. سرکیسه کرده، از حمام برآمدم. شربت نارنج ابراهیم میرزا داده بود. خورده، چایی میل نکرده، یک فنجان خورده، خواستم بخوابم دیدم وقت دیر شده است. برخاسته، رفتم درب خانه. چند نفری آمدند. ابوالفتح میرزا هم آمد. من بسیار کسل بودم. خواستم بخوابم، خوابم نبرد. میل آب دوغ خیار نموده، فرستادیم از خانه آقا میرزا بهاءالدین ماست خنک آوردند. خیار هم نشد. پیاز زیادی ریخته، نهار خواسته آوردند. من آبدوغ خیار نان خوردم. حضرات رفتند. من خوابیدم. از خواب برخاسته، کاهوی بسیار خوب خریده بودند. آوردند.

علی اکبر خان یاور و چند نفر دیگر بودند. خورده، چایی صرف شد. سوال جواب با خبازها نموده، دو هزار دینار دادم. جار بکشند که هرکس نان را کم بفروشد بد بدهد، نسق⁸¹⁹ خواهم کردن. محمد تقی خان پیشخدمت همایونی معروف به پسر کنهکنه آمدند. آقا سید حسن تا مغرب بودند. برخاستم. آنها رفتند. من هم رفتم منزل. نمازی خوانده، کتاب روزنامه خودم را مقابله می کردم. بقال باشی آمد. حاجی صراف باشی آمد. ضعیفه را آورد که این مطلب دروغ است. علی اکبر

⁸¹⁹ نسق: بریدن گوش و بینی و یاقطع کردن دیگری از اعضای گناهکار را.

خان توسط بقالی را کرده بود. جواب گفتم فردا [۲۷۱] روضه‌خوان قمی آمده بود توسط بقال. قبول کرده، رفتند. شام خواسته، آوردند. صرف شد. ساعت چهار بود. برخاسته، خوابیدم.

صبح یوم شنبه ۲۶ [ذی‌الحجه‌الحرام]

برخاسته، رفتم درب خانه. عمله بنا سرکار گذارده، آقا میرزا قاسم خان آمد. ساعتی نشست. به تفصیل حالات پرسیده، برخاسته، رفتم. حاجی میرزا ابو عبدالله عروسی و عده گرفته بودند. سهم‌السلطنه شیخ‌الاسلام و حاجی مشیر ابوالفتح میرزا میرزا بزرگ خان جمعی از تجار بودند. یک فنجان چایی آوردند، خوردیم. دو سه قلیانی کشیده، مداح مدحی خواند. نهار آوردند. نهار ماکول نبود. من قدری دست دست کرده، بعد از نهار قلیانی کشیدند. برخاستم با ابوالفتح میرزا و میرزا بزرگ خان ایشان رفتند. من داخل عمارت شده، به میان باغ رسیدم. حضرت والا هم از در دیگر وارد شدند. نهار نخورده، فرستادم از بازار نان پنیر ماست خیاری آوردند. به همراهی آبدار کباب بود. از خانه فرستادم شربت به لیمو یک شیشه بود آوردند. سهم‌السلطنه ابوالفتح میرزا آمدند. نهاری خوردند. آنها رفتند. سردار هم تشریف بردند اندرون. من و فیاض رفتیم به میان باغ عمارت. خواستم بخوابم، خوابم نبرد. سماور حاضر کردند. چایی دم نموده، وضو گرفته، نمازی خواندم. گفتم در آن راهرو باغ فرش انداخته، سیف‌الملک و جمعی آمدند. کاهو در خانه حاضر بود. فرستادم آوردند. قدری خوردیم. سردار از اندرون بیرون تشریف آوردند. در همان جا نشستند. مردم زیاد آمدند. چایی روسی دم کردند، خوردند. تا ساعت یک از شب رفته تشریف داشتند. من برخاسته، رفتم در خانه مجلس قرار دادم که فردا تجار بیایند در میان حیاط محبس‌خانه خلی درست نمایند. گردشی در عمارت کرده، رفتم منزل. گیلان خوب سلیمان خان داده بود با بره. قدری گیلان خورده، شام خواسته، آوردند. صرف شد. رفتم در میان حیاط در سر نیمکت خوابیدم ولی بدنم کسل است. با استراحت نخوابیدم. [۲۷۲]

صبح یوم یکشنبه ۲۷ [ذی‌الحجه‌الحرام]

قبل از آفتاب برخاسته، رفتم درب خانه. سماور آوردند. فرشی در راهرو انداختند. رفتم به سر طویله. عمله بنا را سرکار گذارده، بنا و باغ را هم سرکار گذارده، منشی‌باشی جمعی آمدند. چایی خورده، رفتیم سر حمام. عرایض خود را عریضه داشته، جواب شنیدم. برآمدم. وزیر و جمعی بودند. آنها را از سر باز کرده، جمعیت متفرقه را از سر باز کرده، سردار از حمام برآمدند بالاخانه نشستند. مجلس ما بود. بنده هم به عرایض بعضی فقره رسیدگی کرده تا احضار فرمودند. برخاسته، رفتم خدمت خودشان. جمعی بودند. ساعتی نشسته، برخاسته، رفتند سر بنا و عمله کار نقاش. بنا را احضار فرمودند. دستورالعمل دادند. من هم رفته، اتاقی را باز کرده، اسباب کالسکه آنجا بود. آورده، دادم رمضان، بعد رفتم اتاق سیف‌الملک. ابوالفتح میرزا وزیر و منشی‌باشی و شاهزاده معلم بودند. بعد از ساعتی نهار آوردند. چلو خورش مسمای جوجه خوبی بود و آبگوشت مرغ صرف کردیم. به قدر ساعتی حضرت والا خوابیدند. من هم برخاسته رفتم منزل. ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، گیلان خوبی توکل خان داده بود. قدری خورده، قدری هم برای منشی‌باشی دادند بردند. یک کاسه هم برای سیف‌الملک بود. خودم برخاسته، رفتم.

سردار در خواب بودند. بیدار شدند. چایی خوردیم. گیلان خورده، برخاستند، رفتند اندرون. بنده هم رفتم به میان باغ. جمعیت زیادی بود از سید و ملا. پیش آنها نشسته، دو قلیانی کشیدیم. سردار تشریف آوردند. در خدمت ایشان رفتم آن سر باغ پایین کلاه‌فرنگی را فرش کرده، چایی آورده، مظفرالدوله و جمعی آمدند چایی خوردند. اسب‌ها را آوردند تماشا کردند. فرمودند شما بروید عمل این طارمی‌ها را ختم نمایید. من برخاسته، با ابراهیم میرزا و حاجی مشیر و جمعی رفتیم آن سر

باغ. فرش انداختند. تا الی به غروب در سوال جواب بودیم. قرار شد باباخان بروند طارم قطع عمل نمایند، حضرات را بیاورند سوال جواب نمایند. آسوده بودند. حکمی نوشته شد، دادم بردند. مهر کرده، آوردند دادیم. خودمان برخاسته، رفتیم خدمت سردار. سهم السلطنه و چند نفر دیگر بودند. تا یک ساعت از شب رفته بودند. آنها رفتند. [۲۷۳]

کتابچه از تهران آمده بود. جناب امین الدوله کاغذی به من نوشته بودند. قبض فرستاده، آمد. به عرض رسانده، دو سه مطلب هم بود. عرض کرده، جواب شنیده، نمازی خوانده، برخاستند تشریف بردند به سمت اندرون. قرار روضه‌خوانی را میدادند که در میان باغ مجلس می‌باشد روضه‌خوانی نماید. قدری دم صندوق‌خانه ایستادند، با منشی‌باشی صحبت کردند. رفتند اندرون. من هم با فیاض و مغرور میرزا آمدم منزل. او رفت به سمت خانه. من و فیاض رو به منزل کاغذی به ابراهیم میرزا نوشته، عذر خواستم که امشب بنا بود بیایم خدمت شما با باباخان. من نتوانستم آمدن. شام گفتم آوردند. چند لقمه نان پنیر خورده، در آن بین آدم میرزا بزرگ خان آمد. دو شاگرد داروغه به خانه ریختند. باباییگ را فرستادیم آنها را بیاورد، تحقیق نماییم چه مطلبی بوده است. ساعت چهار از شب رفته بود خبر رسید. خلاف بود. خوابیدم.

صبح یوم دوشنبه ۲۹ [ذی‌الحجه الحرام]

برخاسته، رفتم سر اصطبل. نگاهی کرده، رفتم سر بنا و عمله عمارت. ساعتی بودم. کلاه فرنگی را خبر کردند. جاروب کرده، خودشان آمدند. جمعیت عارض زیاد بود. حاجی میرزا ابو عبدالله با چند نفر از سید ملا آمدند. چایی خورده، صحبت کردند. چند قلیانی کشیده، رفتند. باز عارض آمد تا نزدیک ظهر. برخاستند، رفتند اتاق سیف‌الملک. نهار آوردند. صرف شد. ایشان خوابیدند. ما هم متفرق شده، رفتم منزل. ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خوردیم. نمازی خوانده، رفتم درب خانه سردار. خواب بیدار بودند. همانجا نشسته، بعد از ساعتی برخاستند، رفتند. زیر کلاه‌فرنگی فرش کردند. جمعیت آمدند، بودند تا یک ساعت از شب رفته مردم متفرق شدند. سردار رفتند بالا. بنده بودم. منشی‌باشی کاغذی نوشتند، صحبت کردند. برخاستند، رفتند اندرون. من هم رفتم منزل. بنده بودم منشی‌باشی. کاغذی نوشتند. صحبت کردند. برخاستند، رفتند اندرون. من هم رفتم منزل. شام آوردند، صرف گشت. شاهزاده محسن میرزا شاهزاده دیگر بود. قدری شطرنج بازی کرده، شام خوردند. رفتند. من هم خوابیدم.

صبح یوم سه‌شنبه سلخ [ذی‌الحجه الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خورده، رفتم درب خانه. سردار فرمودند من حالتی ندارم، شما بروید به عرایض مردم برسید. در کلاه‌فرنگی نشستند. میرزا محمد خان وزیر میرزا کوچک و جمعی آمدند. [۲۷۴] عارضین آمدند. مدتی طول کشید. نزدیک ظهر شد. سردار فرستادند آنجا بیاوید، نهار بخورید. من برخاسته، رفتم نهار خورده، مردم متفرق شدند. حضرت والا خوابیدند. من هم برخاسته، رفتم منزل خوابیده، بعد چایی خورده، نمازی خوانده، رفتم درب خانه. وقت عصر سردار رفتند. زیر کلاه‌فرنگی را فرش کردند. مردم آمدند، بودند تا ساعت یک شب. برخاسته، رفته، مردم متفرق شدند. تشریف بردند بالا. منشی‌باشی میرزا محمد خان بودند تا ساعت دو از شب رفته. آنها رفتند. بنده بودم، میرزا ابوالفضل با اصغر میرزا. شام آوردند، صرف شد. عمه زن بگلربیگی مرحوم از تبریز مراجعت کرده بودند. اندرون آمده بودند. حضرت والا دیگر به اندرون رفتند. همانجا خوابیدند. من هم برخاسته، آمدم منزل خوابیدم.

صبح یوم چهارشنبه غره شهر محرم الحرام هزار و سیصد و دوازده من هجره النبویه (... سنه ۱۳۱۲

برخاسته، رفتم حمام. حنایی بسته، صابونی کردم، برآمدم. حمام گرم بود. شربت بهلیمو قدری بود. یخ آوردند. آلبیمو ریخته، خوردیم. خواستم بخوابم، خوابم نبرد. بسیار کسل بودم. برخاسته، رفتم درب خانه بودیم. جمعیت خارجی آمدند،

رفتند. نهار صرف شد. مردم رفتند. سردار خوابیدند. من هم برخاسته، رفتم منزل خوابیدم. برخاسته، چایی خورده، رفتم درب خانه. حضرت والا آمدند به میان باغ. گردشی کردند. رفتند طویله، صندلی⁸²⁰ آوردند بالای سکو را فرش کردند. خواجه امیرکبیر نایب السلطنه که دخترش را برده بودند تبریز مراجعت کرده بود. یک ساعتی نشسته، خدمت حضرت والا بود. رفتند. منشی‌باشی کاغذجات پست رشت داد بردند. خودش هم رفت. شام آوردند. صرف شد. خان باباخان پسر عباسقلی خان مرحوم قزوینی را رئیس پستخانه زنجان شد، آمده است دو روز است. من با قوام‌السادات برخاسته، رفتم. او رفت سمت خانه. من هم رفتم منزل خوابیدم.

صبح یوم پنج‌شنبه ۲ [محرم الحرام]

برخاسته، نمازی خوانده، علی اکبر خان آمد. چایی صرف کرده، برخاسته، رفتم درب خانه. آن دو اتاق را فرش کرده‌اند. [۲۷۵] من ساعتی آنجا نشسته، با چند نفر آمدند. عارض بودند. بعد حضرت والا تشریف آوردند این اتاق. جمعیت عارضین زیاد آمدند. توپچی فرار کرده بود. گرفته، آوردند. چوب زیادی زدند، بردند حبس کردند تا نزدیک ظهر میرزا بزرگ خان ابوالفتح میرزا میر حسین خان جمعی بودند. نهار آوردند. کباب چلو بود. کباب زیادی همه چیز بود. نهار صرف شد. ساعتی نشسته، برخاسته، سردار خوابیدند. من رفتم منزل خوابیدم. برخاسته، چایی خورده، آقا سید حسن حاجی یوسف چند نفر دیگر آمدند. بعد خبر کردند حضرت والا فرستاده است قاطر را بدهید برای آباداری، خودت هم سوار بشوید. چایی خورده، سوار شدیم. رعیت‌های کوشتین قراقوشی آمده بودند، عرض کردند. بعضی مطالب داشتند. من هم سوار شدم، رفتم. میرزا بزرگ خان قوام‌السادات بودند. تا نزدیک رودخانه یونجه‌دار باغات زیادی بود. گفتند مال آقا سید حسن است. پیاده شدند. سماور آورده، چایی روسی درست کرده، دو فنجان خوریدیم.

از طارم باباخان انگور داده بود. آوردند. انگور بسیار بدی بود. قدری خورده، دو قلیان کشیده. سوار شدیم. نزدیک غروب وارد شهر شدیم. من رفتم طویله، سرکشی کرده، رفتم اتاق سیف‌الملک. سردار رفتند اندرون. منشی‌باشی میرزا محمد خان باباخان آمدند. بعد از قلیانی سردار از اندرون بیرون آمدند. چند کاغذی منشی‌باشی نوشت. گفتند امشب عمله می‌خواهد برود تهران. سردار نمازی خوانده، رفتند اندرون. ما هم متفرق شدیم. آمدم منزل امیرزاده پسر ملک‌آرا. به توسط چاپار جعبه فرستاده بودند. چهار عدد قلیان کدو بعد چهار جعبه کوچک چایی روسی. جعبه را باز کرده، دو قلیان با یک جعبه چایی برای سردار جدا گذارده، فردا ببرم در خانه. چند روزی بود روزنامه خودم را ننوشته بودم. مشغول بودم به نوشتن. فیاض به روضه رفته بود. شام آوردند، صرف کردیم. بعد از شام نیم ساعتی من روزنامه نوشته، تمام شد. برخاسته، خوابیدم.

صبح یوم جمعه ۲ [محرم الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. سری تراشیده، کیسه کرده، برآمدم. حمام گرم بود. برآمده، سرکه انگبین درست کرده، خوردم. آقا میرزا هاشم خان آمد. چند نفری آمدند، چایی خوردند. برخاسته، رفتیم [۲۷۶] درب خانه نیم ساعت به فاصله سردار تشریف آوردند. به عرایض مردم رسیدند. بعد خلوت کرده، به حساب خودشان رسیدگی نمودند. نهار آوردند. صرف شد. باز نشستند به حساب. من قدری دراز کشیده، ربع ساعتی خوابیده، برخاستم رفتم منزل. در منزل هم خوابی نکرده، برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. رفتم درب خانه. حضرت والا دراز کشیده بودند. بعد میرزا بزرگ خان آمد. حکیم‌باشی آمد. برخاستند. نماز خوانده، رفتند به میان باغ، دستور العمل روضه‌خوانی دادند. یک بناء را پشت‌گردنی زدند.

820 در متن: «صندلی»

رفتند. اصطبل سر سکو را فرش کردند. سماور خواستند. چایی حاضر کردند. چایی خورده، تلگرافچی و چند نفر دیگر آمدند. تا الی مغرب بودند. برخاستند، رفتند به میان عمارت. خواستم بروم، فرمودند زود است. مرخصی عبدالرزاق فراش را گرفته، فرستادم رفت خانه ما. نشستیم حساب اخراجات روضه‌خوانی از قبیل شام و چایی و قلیان روشنایی همه نمودند دو ساعتی. برخاستم. رفتند اندرون. ما هم متفرق شدیم، رفتیم منزل. رعیت با جمعی آمدند. صحبت نمودند. شام آوردند. من چند لقمه نان ماست خورده، کدخدای قراقوش و رستم و جمعی آمدند. جو هم آوردند. بعد از شام روزنامه خودم را نوشته، برخاسته خوابیدم.

صبح دوشنبه ۳ [محرم الحرام]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، رفتم درب خانه. در اتاقی نشسته، سردار تشریف آوردند. دو نفر قاطرچی به چوب بستند، به چوب زیادی زدند. بعد عارضین آمدند، عرض کردند. به عرایض آنها رسیدگی کردند. نهار آمده، صرف شد. حضرت والا خوابیدند. من برخاسته، رفتم منزل. خواستم بخوابم، خوابم نبرد. برخاسته، وضو گرفته، نمازی خوانده، چایی خوردم. آقا سید حسن آقا میرزا بهاء‌الدین رعیت‌های قراقوش کوشتین آمدند. دو ساعتی با آنها در گفتگو بودم. برخاسته، رفتم به میان باغ. ابراهیم میرزا تلگرافچی و جمعی آمدند. خرد خرد جمعیت زیاد شد. تا الی بعد از مغرب سردار از حمام برآمده آمدند. در میان باغ فرش انداختند، نشستند. تا ساعت دو جمعی بودند. [۲۷۷] رفتند. بعد بیدمشک خواستند. فرستادم از خانه آقا سید حسن بیدمشک و قلعه شربت درست کردند. همگی خوردیم. تا ساعت سه از شب رفته برخاسته، رفتم منزل. شام خواسته، آوردند. صرف شد. برخاسته خوابیدم.

صبح یوم یکشنبه ۴ [محرم الحرام]

برخاسته، رفتم درب خانه. تا ظهر بودیم در خدمت حضرت والا. نهار خورده، رفتم منزل. منشی‌باشی ابوالفتح میرزا آمدند. بازی کردند تا دو ساعت به غروب مانده. آمدیم درب خانه. حضرت والا مشغول تدارک روضه‌خوانی بودند. شب شد. روضه‌خوانی نمودند. شب را در گذرانده، رفتیم خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۵ [محرم الحرام]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم؛ رفتم اصطبل، سر بناء عمله. از آنجا رفتم خدمت حضرت والا. کمرشان زیاد درد می‌کرد. متعاقب حکیم فرستادند. آمده، روغن کرچک تجویز کردند. بنده ساعتی خدمتشان نشسته، فرمودند بروید آن اتاق. بنده رفتم. جمعی آمدند. به عرایض مردم رسیدگی نموده، جمع کثیری آمدند رفتند. وقت نهار آمدند اینجا. سیف‌الملک و جناب ابراهیم میرزا بودند. نهار صرف کرده، همگی رفتند. سردار ما را خواستند. رفتیم خدمت ایشان. طبیب آمد. سیف‌الملک جناب شاهزاده بودند. رجوع کردیم. به قدر ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خوردیم. سه ساعت به غروب مانده برخاسته، رفتم پایین. نمازی خوانده، باغ را فرش کردند. جمعیت آمد. حاجی ملک‌التجار حاجی مشیر آمدند. سوال جواب زیاد شد. کاری نشد. بعد یعقوب با صرافباشی سوال جواب کرد تا غروب شد. مردم رفتند. ما مشغول تهیه تدارک روضه‌خوانی شدیم. سردار به ملاحظه خوردن روغن تشریف نیاورد مجلس. جمعیت فقرا و طلاب زیاد آمدند. چایی خوردند. روضه خواندند. شام آوردند. الحمدلله مجلس خوبی بود. همه شام خوردند، رفتند. ما هم برخاستیم رفتیم خدمت حضرت والا سردار. میرزا بزرگخان حکیم باشی جمعی بودند. شام صرف کرده، رفتیم منزل. امشب هوا بسیار خوب بود. منشی‌باشی [۲۷۸] آمد عمارت. ما را تماشا کرد رفت. من خوابیدم.

صبح یوم سه‌شنبه ۶ [محرم الحرام]

برخاسته، رفته سر بنا و عمله، از آنجا درب خانه. بعد رفته خدمت حضرت والا. در خواب بودند، برخاستند شیخ الاسلام را احضار کردند. حاضر شد. با جناب معلم مطلب خلوتی داشتند. اظهار فرمودند، ایشان رفتند. من هم آمدم اتاق پایین جمعیت زیاد، مشغول رسیدگی به عرایض مردم شده، وقت نهار رفته خدمت سردار. نهار صرف کرده، بعد از نیم ساعتی دیگر برخاسته، رفته منزل. نیم ساعتی خوابیده، برخاستم. نماز خوانده، چایی خوردم. رفته سر بناء و عمله، از آنجا خدمت حضرت والا. در خواب بودند. برخاستند. یک فنجان چایی میل کرده، رفتیم آن سر باغ. جمعیت آمدند. سوال جواب با آنها نموده، بعد ما را احضار فرمودند. رفتیم خدمت حضرت والا. حاجی مشیر میرزا بزرگ خان و حاجی ملکالتجار و حاجی کلانتر و جمعی بودند. بعد در سوال جواب زیاد عمل آنها را ختم نموده، رجوع به مرافعه فرمودند. مغرب ختم شد. ما برخاسته، رفتیم مجلس روضه خوانی. جمعیت زیاد آمدند. رضا قلیخان سرتیپ و پسر مظفر السلطنه آمدند، روضه خواندند. شام صرف کردند. مردم متفرق شدند. ما هم شام صرف نکرده، رفتیم منزل. قدری نخود برشته بود. خورده، خوابیدم.

صبح یوم چهارشنبه ۷ [محرم الحرام]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. رفته اصطبل سر بناء و عمله، از آنجا به سر بنا و عمله ذخیره نیم ساعتی آنجا بودم، رفته خدمت حضرت والا. در آنجا هم رفته اتاق حکومتی. مردم آمدند. به عرایض مردم رسیدگی شد. تا نزدیک ظهر رفته اتاق سیف الملک. جناب منشی باشی و شاهزاده بودند تا وقت نهار شد. ما را احضار فرمودند. رفته خدمت سردار. نهار صرف کرده، بعد از ساعتی رفته منزل ساعتی خوابیدم. برخاسته، چایی خورده، نمازی خوانده، رفته اصطبل سر بنا و عمله، در آنجا سر بنا و عمله مخزن، از آنجا خدمت حضرت والا ربع ساعتی نشسته، با منشی باشی برخاسته، رفتیم منزل. امشب هوا خوب سرد بود. خوابیدم.

صبح یوم پنجشنبه ۸ [محرم الحرام]

برخاسته، چایی خورده، رفته سر طویله. بنا نبود. چند نفر عمله نشست. مال بود. در آنجا سر بناء عمله مخزن نرفته، نیم ساعتی آنجا بودم. رفته خدمت حضرت والا. یک نی پیچ⁸²¹ بردم پیشکش کردیم. حکیم نبود. روغن کرچک داده، سردار خوردند. ساعتی نشسته، برخاسته، رفته اتاق حکومتی. کسی نبود. اتاق آقای سیف الملک رفته، [۲۷۹] فیاض آمد و جناب آمد. امروز عارض کسی نیامد مگر یکی دو نفر متفرقه بی معنی. تا نزدیک ظهر آنجا بودیم. بعد برخاسته، رفته خدمت حضرت والا. نهار صرف کرده، رفتیم منزل منشی باشی. ابوالفتح میرزا تلگرافچی آمدند با منشی باشی بازی کردند. سه چهار تومانی بردند. برخاسته، رفتیم پایین مجلس روضه. جمعیت از طلاب و فقرا زیاد آمدند. روضه خواندند. مجلس را در گذرانیده با سیف الملک و چند نفری شام صرف کرده، منشی باشی و شاهزاده معلم و رئیس تلگرافخانه رفته تکیه منزل مظفرالدوله. جمعیت زیادی بود. حاجی میرزا ابوالمکارم بودند. چایی خورده، دو قلیانی کشیده، برخاستم. با منشی باشی رفتیم گردش. چند محله و کوچه بازارها را گردش کردیم. آنها رفتند منزل. من هم رفته منزل خوابیدم.

صبح یوم جمعه ۹ [محرم الحرام]

برخاسته، چایی خورده، رفته درب خانه. شب عاشورا عارض نبود. بنا و عمله نداشتم. خدمت حضرت والا بودیم. نهار صرف کرده، رفته منزل خوابیدم. بعد برخاسته، چایی خورده، رفته درب خانه. سردار تشریف آوردند. پایین بودند. جمعیت زیادی آمد. بنده هم صبح را رفته بودم مجلس روضه خوانی آقا سید حسن. با وزیر دسته سینه زن و عده گرفتم. وقت غروب

⁸²¹ نی لاستیکی نرم قابل انعطاف و پیچیدن و حلقه کردن که یک سر آن را به قلیان وصل کنند و سر دیگر به دهان برند و قلیان کشند.

آمدند. سردار هم پایین بودند. در مجلس نشستند، سینه زدند. روضه خواندند. جمعیت زیاد بود. بعد از شام متفرق شدند. سفره آوردند. جمعی بودند. خدمت حضرت والا شام صرف کردند، رفتند. من هم برخاسته، رفته گردهش. دو سه تکیه را گردهش کرده، در تکیه حاجی شیخعلی نشسته، شیرینی خوردم. در بازار گردشی کرده، رفته منزل خوابیدم.

صبح یوم شنبه دهم عاشورا [محرم الحرام]

برخاسته، چایی خورده، رفته درب خانه. حضرت والا در خواب بودند. برخاستند. آن اتاق دو روز را فرش کردند. ایشان تشریف آوردند آنجا. جمعیت دسته سینه زن قمه زن ها آمدند. دسته به دسته می آمد. پولی به هریک دسته پنج تومان سه تومان دو تومان می دادند. قریب هفت هشت نفر از مقصرین حبسی دادند. آنها رفتند. سردار همانجا خوابیدند. [۲۸۰] وقت عصر آمدیم. جمعی آمدند. باغ را فرش کردند. مردم آمدند. حضرت والا خواستند بروند، جمعیت زیاد آمد. میرزا حسین خان و آقا شیخ حسین و جمعی آمدند. روضه را گذرانده، مردم شام خورده، رفتند. بعد حضرت والا شام صرف کرده، بنده با منشی باشی و شاهزاده رفته منزل منشی باشی بالاخانه اندرونی آنها. مشغول بازی شدند. سمور آوردند. تا صبح وقت برآمدن آفتاب بودیم. قریب هفت هشت تومان بردیم، من ده تومان، یعنی دو انپریال⁸²² قسمت خودم را گرفته، رفته منزل. ساعتی خوابیده...

صبح روز یکشنبه ۱۱ [محرم الحرام]

برخاسته، رفته اصطبل سر بنا و عمله. از آنجا رفته خدمت حضرت والا. جمعی آمدند. من برخاسته، رفته پایین. جمعی از عارضین آمدند. با آنها سوال جواب کرد. وقت نهار رفته خدمت حضرت والا بودم. پاکت های پست آمد، دادم خدمت سردار. بودم تا نزدیک غروب. رفته مجلس روضه خوانی را فراهم آوردیم. شب شد. روضه خواندند. شام صرف کردیم. جمعی هم بعد رفتن مردم آنها هم شام خوردند. همه متفرق شدیم. رفته منزل خوابیدم. امشب در میان اتاق خوابیدم.

صبح یوم دوشنبه ۱۲ [محرم الحرام]

برخاسته، رفته حمام. از حمام برآمده، رفته درب خانه بودیم. اینجا دو سه ساعت از آفتاب گذشته دسته آمد، سینه زدند. جمعی زیادی رفتند. نهار صرف کردیم. رفته منزل. ابوالفتح میرزا و منشی باشی آمدند. شاهزاده تخته بازی کردند. یک ساعت نیم به غروب مانده رفته. سردار در میان باغ بودند. تشریف بردند اندرون. مجلس روضه فراهم آمد. جمعیت زیاد بود. روضه خواندند. آخر روضه خوانی بود. باران به شدتی آمد. مردم رفتند به میان اتاق ها. شام صرف کردند. حاجی مشیر و جمعی بودند. بعد از تقریق خلق ما شام صرف کردیم. مردم متفرق شدند. من و منشی باشی و شاهزاده رفته منزل منشی باشی. آنها مشغول بازی شدند تا وقت سحر سمور آوردند. [۲۸۱] چایی صرف کردیم. صبح روشن شد. هشت تومان برده بودیم. تقسیم کرده، من رفته منزل خوابیدم.

صبح یوم چهارشنبه ۱۴ [محرم الحرام]

دو ساعت از آفتاب گذشته برخاستم. رفته سر طویله، از آنجا سر عمله بنا. حضرت والا هم در حمام بود. از حمام برآمده، رفتند اتاق سیف الملک. چند نفری آمدند. قدری حساب مخزن و غیره را نمودند. نهار آوردند. صرف شد. بعد خلعتی به مشهدی علی دادند. من رفته منزل. ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خورده، رفته سر طویله و بنا و عمله سرکشی کرده، رفته سر بنا و عمله مخزن. حضرت والا بیدار شدند. خدمت ایشان بودیم. ایشان هم آمدند سر بنا و عمله. از آنجا

⁸²² احتمالا اشاره به امپریال دارد: نوعی بازی ورق

رفتیم به میان باغ. هندوانه آوردند. خوب نبود. قدری خوردیم. رفتیم سر طویله اسب‌ها را تماشا کرده، تا غروب اینجا بودیم. از اینجا رفتند میان عمارت. فرمودند چایی روسی بیاورند. آوردند، خوردیم. ابوالفتح میرزا بود. حکیم باشی میرزا هاشم خان هم آمدند. تا ساعت دو از شب رفته بودند. برخاسته، رفتیم. میرزا منشی‌باشی قدری از طارم فندق نار آورده بودند. سردار دادند از برای قوام آوردیم. منزل منشی‌باشی قلیانی کشیدیم. برخاسته، آنها رفتند. من هم رفتیم منزل. فیاض بودند. من دو سه روز بود روزنامه خودم را ننوشته، از پس که کم حافظه هستم همه را فراموش کرده بودم. در رفتار و کردار خودم یک قسمی نوشته، شام آوردند. صرف شد. امشب خوب هوایی است. در میان اتاق خوابیدیم.

صبح یوم پنج‌شنبه ۱۵ [محرم الحرام]

برخاسته، رفتیم حمام. از حمام برآمده، چایی صرف شد. رفتیم سر طویله. بنا نبود مگر چند عمله و نجار. از آنجا رفتیم به سر مخزن. بنا و عمله (... حضرت والا هم آنجا بودند. مدتی تشریف داشتند. از آنجا رفتیم به میان باغ. زیر درخت فرش انداختند. عارضین زیاد آمدند. به عرض ایشان رسیدگی نمودند تا نزدیک ظهر شد. بنده برخاسته، رفتیم اتاق سیف‌الملک. عمل آنها را ختم کردم. دویست پنجاه تومان گرفتیم، دادم، نوشته گرفتم. سردار آمدند. نهار آوردند. جمعی بودند، نهار خوردند و جمعی هم بودند، نهار صرف کردند. همگی متفرق گشتند. رفتند. من رفتیم [۲۸۲] منزل. ساعتی خوابیدیم. برخاسته، چایی صرف کرده، رفتیم سر طویله سرکشی نموده، رفتیم سر بنا و عمله. سردار در خواب بودند. بعد از ساعتی بیدار شدند. چایی میل کردند. من رفتیم سر بنا و عمله. بعد حضرت والا تشریف آوردند، بودند تا یک ساعت به غروب مانده. بعد رفتیم سر اصطبل. سماور آوردند. جمعیت آمد. حاجی مشیر و میرزا جواد خان و غیره چایی خوردند تا نزدیک مغرب. برخاسته، رفتیم به میان عمارت. چند نفری بودند. کاغذی برای شهاب‌الملک نوشتند، دادند سواری ببرد. من هم نمازی خوانده، حالت خوشی نداشته، برخاسته، رفتیم منزل. بسیار کسل بودم. قدری افشره آبلیمو درست کردند. خورده با ماست، شام میل نداشته، قدری نان پنیر و قدری بادمجان با نان خورده، خوابیدیم.

صبح یوم جمعه ۱۶ [محرم الحرام]

برخاسته، چایی صرف کرده، رفتیم درب خانه. سردار هم سر بنا و عمله بودند. دو ساعتی نشستند. برخاستند. کالسکه سوار شده، رفتند به باغ حاجی صراف‌باشی. بنده هم با منشی‌باشی سوار شده، رفتیم. چایی شیرینی و میوه حاضر بود. قدری خوردیم. بعد نهار آوردند. بسیار بسیار تدارک خوبی دیده بودند. خوب طبخی کرده بودند. صرف کرده، رفتیم زیر درخت‌ها. قدری خوابیده، برخاسته، چایی خوردیم. خدمت سردار رفته، کاهو و میوه بود. خوردیم. سوار شدیم. دیدم سر بنا و عمله در آنجا سر اصطبل سماور آوردند. چایی خوردیم. مغرب شد. رفتیم عمارت تا ساعت دو از شب رفته. دلم زیاد درد می‌کرد. قدری دوی جوش خورده، رفتیم منزل. نبات زنجبیل آورده خورده ولی شام نخوردم. خوابیدیم.

صبح یوم شنبه ۱۷ [محرم الحرام]

برخاسته، رفتیم حمام. از حمام برآمده، رفتیم سر اصطبل، از آنجا سر عمارت. در سر بنا و عمله نشسته، به عرایض مردم رسیدگی نموده، وقت نهار شد. خدمت حضرت والا نهار صرف کرده، بعد از ساعتی رفتیم منزل. خوابیدیم. برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، حاجی محمد تاجر آمد. ساعتی بود. برخاسته، رفتیم سر اصطبل، از آنجا سر بنا و عمله. مظفرالدوله و میرزا حسین خان آمدند. بودیم، تا نیم ساعت به غروب مانده برخاسته، رفتیم اصطبل. [۲۸۳] ساعتی آنجا بودیم. رفتیم عمارت. جمعی آمدند. قیصی خوبی آورده بودند. چند دانه خورده، جمعی بودند. رفتند، تا ساعت دو از شب رفته برخاسته، رفتیم منزل. فیاض و آقا سید جعفر بودند. روزنامه خودم را ننوشته، شام آوردند. صرف کرده، خوابیدیم.

صبح روز یکشنبه ۱۸ [محرم الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، سر اصطبل رفته، در آنجا سر بنا عمله مخزن. سردار سر حمام بود. مرا احضار فرمودند، رفتم. بعضی فرمایشات فرمودند. برآمده، در اتاق حکومتی نشسته، جمعیت زیادی آمد. در سوال جواب رسیدگی بعضی عرایض مردم بودم. حاجی مشیر میرزا هاشم خان جمعی بودند. حضرت والا وارد شدند. جمعیت عارضین زیاد شدند. وقت نهار شد. نهار آوردند، صرف شد. جمعیت رفتند. من خواستم بروم، فرمودند بروید. منشی‌باشی کاغذ می‌نوشت. ایشان خوابیدند. من رفتم اتاق سیف‌الملک. نیم ساعتی خوابیده، جناب در خواب بود. بیدار شدند. سیف‌الملک و منشی‌باشی آمدند. حضرت والا بیدار شد. مرا خواست. رفتم خدمت سردار. چایی خوردیم. ایشان رفتند اندرون. وضو گرفتند، برآمدند. اتاق سیف‌الملک رفتند. ما را خواستند. خلوت کردند. مشغول حساب نوشتن شدند. سهم‌السلطنه و جمعی آمدند. تا الی بعد از مغرب بودند، رفتند. ایشان مشغول حساب رسیدگی شدند. تا ساعت پنج از شب رفته بودند. برخاستند. رفتند اندرون. ما هم رفتیم منزل. شام صرف کرده، خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۱۹ [محرم الحرام]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، رفتم درب خانه سر بنا عمله. جمعیت زیاد آمده بودند برای بدرقه حضرت والا. یک ساعت از آفتاب برآمده برآمدند. تشریف بردند میان باغ. جمعیت آمد. ساعتی زیر درخت‌ها نشستند. چند نفر عرضی آمدند. عرض کردند. رجوع به بنده فرمودند. دو ساعت گذشته سوار شدند، تشریف بردند. بنده رفتم در میان حیاط نشسته، جمعیت آمد. منشی‌باشی هم آمد. چند فقره مطلبی سوال جواب کرده، پنج تومان باباخان به ما دادند. به عرضشان رسیدگی شد. نهار آوردند، خوردیم. جناب شاهزاده معلم بود. بعد از نهار با شاهزاده رفتم منزل. [۲۸۴] تا نزدیک ظهر بودیم. من برخاسته، رفتم منزل. میرزا هاشم خان آمد. بعد منشی‌باشی با شاهزاده و رئیس تلگرافخانه آمدند. صرافباشی آمد. قدری قیصی تعارف آورده بودند. خوردیم. آنها مشغول بازی شدند.

از خانه آقا میرزا هاشم‌خان نهار آوردند. بادمجان و بعضی چیزها و خودمان هم آبدوغ خیاری داشتیم، خوردیم. رئیس با منشی‌باشی مشغول تخته‌بازی شدند تا وقت عصر. چایی آوردند، خوردیم. دو تومان من دو تومان منشی‌باشی از شراکت بردیم. من یک تومان به نوکرها تقسیم کرده، نماز خوانده، رفتم. درب خانه جمعیت آمدند تا الی نیم ساعت از شب رفته. به محبس‌خانه رفته، از آنجا به باغ. سیف‌الملک آنجا بود، منتظر جناب، تا آنکه جناب با شاهزاده آمدند. من فیاض رفتیم منزل. عطش داشتم. قدری سرکه‌انگبین خورده، نماز خوانده، روزنامه خودم را نوشته، امروز خواب نکرده بودم. بسیار کسل بودم. گفتم زود شام آوردند. خورده، خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۲۰ [محرم الحرام]

رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خوردم. رفتم سر طویله. نجار بنا بودند در آنجا. به میان عمارت بنا بود. سرکشی کرده، رفتم میان اتاق. جمعیت زیاد آمد. به عرایض آنها رسیدگی کرده، نهار آوردند. صرف شد. مردم متفرق شدند. رفتم منزل. خوابیدم. برخاسته، از چایی روسی که پسر ملک آرا داده بود جعبه چایی بسیار قشنگ و ظریفی چایی هم بسیار خوب بود دم کرده خوردیم. رفتم سر طویله. نجار مشغول انداختن تیر بود. کار می‌کرد. نیم ساعتی آنجا معطل شده، رفتم به میان عمارت. با بناهای آنجا سوال جواب کرده، رفتم خانه میرزا بزرگ خان روضه‌خوانی. تا غروب آنجا بودیم. از آنجا رفتم اصطبل. چند نفری آمدند که آقا میرزا هاشم‌خان می‌خواهد دکاکین بسازد. شارع را گرفته، رفتم آنجا دیدم، غدق کردم مانع بشوید. از آنجا رفتم به میان باغ. حاجی مشیر و جمعی آمدند. تا ساعت دو نیم از شب رفته در سوال جواب بودیم با

مردم. آنها رفتند. من رفتم مجلس خانه. سرکشی کرده، حاجی مشیر من فیاض رفتم خانه. نماز خوانده، شام خواسته آوردند. صرف کرده، خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۱ [محرم الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خورده، سر بنا و عمله طویله رفتم. از آنجا به عمارت اتاق حکومتی نشسته، از جمعی زیاد [۲۸۵] اتاق جا نداشت. تا ظهر در سوال جواب بودیم. نهار آوردند. صرف شد. رفتم منزل. میرزا باقر آمد. کاغذی برای حضرت والا نوشته، دادم ببرد. میرزا باقر رفت. من هم نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خورده، فیاض بود. قاضی کاغذ برای قزوین نوشته، دادم بردند چاپارخانه. خودم رفتم اصطبل سر بنا عمله از آنجا درب خانه. امروز بنا نداشتیم. عمله زیادی بود. جمعیت عارضین زیاد آمدند. سوال جواب شد. آقا میرزا هاشم خان با علی اکبر خان گفتگو کردند. نزدیکی بود فسادی بشود، میانه را گرفتم. تا یک ساعت نیم از شب رفته در خانه بودیم. برخاسته، آدم منزل. کسل بودم. شام آوردند. صرف کرده، خوابیدم.

صبح روز پنجشنبه ۲۲ [محرم الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خورده، رفتم درب خانه. عارضین آمدند. با آنها سوال جواب کرده، تا وقت نهار نهار خورده، رفتم منزل. خوابیده، برخاسته، چایی خوردم. رفتم اصطبل. در آنجا در خانه بودم تا غروب جمعیت آمد. بودند تا غروب. برخاسته، رفتم اصطبل. سر بنا و عمله نجار. تا مغرب آنجا بودم. آدم منزل. نماز خوانده، روزنامه سابق خودم را نوشته، فیاض مقابله نموده، ساعت دو نیم شام خورده، خوابیدم.

صبح یوم جمعه ۲۳ [محرم الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. سرکیسه کرده، میرزا بزرگ خان در حمام بود. چایی خوردم. برآمدم. هندوانه خربزه آورده بودند. قدری خورده، چند نفری عارض آمدند. مغرور میرزا آمده، بعد از دو ساعتی برخاسته، رفتم خانه آقا میرزا بهاءالدین مهمان بودیم رفتم. ابوالفتح میرزا بود، ابراهیم میرزا بود. میرزا هاشم خان میرزا جواد خان مشغول بازی بودند. نهار خوبی تهیه دیده بودند. صرف شد. من ساعتی خوابیدم. برخاسته، میوه آوردند. قدری خوردیم. چایی خورده، نمازی خوانده، رفتم سر اصطبل بنا عمله سرکشی کرده، رفتم درب خانه. ساعتی هم آنجا بودم. از آنجا رفتم خانه جعفر آقا خدمت مظفرالدوله. شربت باغلو شرب درست نموده بود. خورده، صحبت نمودیم تا یک ساعت نیم از شب رفته برخاسته، رفتم منزل. نماز خوانده، یک شیشه لیمونات بود، خورده، چند دانه پسته هم خورده، فیاض آمد. شام خواسته، آوردند. [۲۸۶] خوردیم. امشب را هم بسیار گرم است. دیشب تا صبح خواب نکردم. زیاد اذیت کشیدم. خلاصه گفتم در میان حیاط فرش انداختند. رفتم در حیاط خوابیدم.

صبح دوشنبه ۲۴ [محرم الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خورده، رفتم درب خانه. در میان باغ رسیده، سیف‌الملک را دیده، گفت امشب خانه ما دزد آمده است. اوقاتم تلخ شد. رفتم بالای بام با علی بیگ امیر آخور و بیگ محمد گردش کردیم. چیزی معلوم نشد ولی می‌گفت ساعت بنده با مهر (...) برده‌اند. رفتم به میان اتاق. گفتند چایی نخورده‌ایم. چایی آوردند، صرف کردند. جناب و جمعی بودند. در آن بین کاغذی نوشت، خواست مهر نماید. مهر ثبت آورده، مهر کرد. رفتند به اتاق خودشان. برای نهار نهار آوردند. صرف شد. بعد از ساعتی برخاسته، رفتم منزل. خوابیدم. برخاسته، چایی خورده، فیاض آمد. به اتفاق رفتیم خانه. رضا قلیخان رفت. سماور آوردند. امین‌الشریعه قاضی و حاجی مشیر و ابوالفتح میرزا با رئیس آمدند، چایی

خوردند. چند نفر از زنانه عارض آمدند. عرض کردند تا غروب. جمعی بودند. آنها رفتند. نماز مغرب عشا را خواندم. برخاسته، یک ساعت از شب رفته بود رفتم منزل. قدری چیز نوشته، فیاض از روضه‌خوانی آمد. شام آوردند. صرف کردیم. خوابیدم. امشب باز هوا گرم است. ناچار گفتم فرش در رختخواب را در میان حیاط انداختند. رفته، خوابیدم.

صبح یوم یکشنبه ۲۵ [محرم الحرام]

برخاسته، نمازی خوانده، رفتم درب خانه. جمعیت عارض آمدند. چند فقره کاری بود. گذرانیده، پنج تومان مداخل شد. تقسیم فیما بین نوکرها نموده، نهار آوردند. صرف شد. رفتم منزل خوابیدم. برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، سیف‌الملک آمد نشست. رفت. نزدیک غروب برخاسته، رفتم سر بنا و عمله. استاد اسمعیل از تهران آمده بود. ما دستوالعمل دادم، رفتم اتاق سیف‌الملک. تا ساعت دو از شب رفته بودیم. از آنجا برخاسته، با شاهزاده معلم آمدم منزل. بازی شطرنج نموده تا شام آوردند صرف کردیم. شاهزاده رفت. من خوابیدم. فرش را در خانه [۲۸۷] نیلورده بودند. در اتاق خوابیدم.

صبح یوم دوشنبه ۲۶ [محرم الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم درب خانه. استاد اسمعیل را سرکار گذاشته، مشغول کار شدند. دو ساعت از دسته رفته رفتم خانه میرزا جواد خان. میرزا هاشم خان ابوالفتح میرزا حسین خان سرتیپ ابراهیم میرزا بودند. بازی می‌کردند. میرزا بزرگ خان و چند نفر دیگر هم آمدند. نهار تدارک خوبی دیده بودند. نهار شد. ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، میوه آوردند. قدری خورده، با یک فنجان چایی. حاجی مشیر آمد. از سردار چند پاکتی وزیر فرستاده بود. خوانده، برخاسته، رفتم درب خانه. زیر کلافه‌رنگی فرش انداختند. چایی حاضر کردند. خوردیم. آقا سید ابوطالب و حاجی مشیر و میرزا هاشم خان باباخان و جمعی آمدند. تا مغرب بودیم. سرکشی بنا و عمله نموده، رفتم منزل. با فیاض نمازی خوانده، یک شیشه لیمونات خورده، یکی دو خربزه بود. خوب نبود. نشسته بودیم. قدری خورده، شام خواسته، آوردند. خورده، خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۲۷ [محرم الحرام]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خوردم. خواستم بروم خانه وزیر. گفتند خواب است. رفتم طویله، سر بنا و عمله، از آنجا میان عمارت. در زیر طاقی راهرو فرش انداختند. نشسته، جمعی آمدند. به عرضشان رسیدگی شد. نهار آوردند، خوردیم. جناب شاهزاده معلم بود. بعد از نهار با شاهزاده رفتم منزل. دو سه دست شطرنج بازی کردیم. خوابیدیم. برخاسته، چایی خوردیم. رفتیم منزل. وزیر و جمعی آمدند. چایی خوردیم. دو قلیانی کشیده، برخاسته، رفتم اصطبل. بین راه آدم میرزا بزرگ خان پاکت سردار را آورده، داد خوانده، سر بنا عمله سرکشی کرده، رفتم عمارت. در میان حیاط فرش انداختند. نشسته، تا ساعت دو از شب رفته آقا سید حسن و حاجی شیخعلی بودند. برخاسته، رفتم منزل. کاغذ به سردار نوشته که فردا بار خانه را بفرستم. فیاض آقا سید جعفر آمدند. شام آوردند. باغله‌پلوی خوبی بود. صرف شد. خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۸ [محرم الحرام]

برخاسته، رفتم سر بنا عمله اصطبل، از آنجا سر عمارت. در میان دالان راهرو فرش انداختند. عارض زیاد [۲۸۸] آمدند. میرزا حسین خان سرتیپ و جمعی بودند تا وقت نهار بعضی رفتند، بعضی ماندند. نهار خوردیم. برخاسته، رفتم منزل. ساعتی خوابیده، بقالی قدری عسل قدری باغله آورده با شیشه گلاب، قدری از باغله دادم پختند. از خواب برخاسته،

باباخان پولی از بابت برای حضرت والا ملک وقفی داده بود. شمرده، در جعبه گذارده، چایی خوردیم. رفته اصطبل، از آنجا به سر عمارت. میان راهرو فرش انداختند. سماور آوردند. تقی خان پیشخدمت با جمعی آمدند. با مدعی‌های ایشان سوال جواب کرده، قراری دادیم. وزیر آمد. رئیس تلگرافخانه تا بعد از مغرب بودند. آنها رفتند. آقا سید حسن بود. نماز خوانده، یک ساعت از شب رفته رفته منزل. آقا سید حسن فیاض بودند. شاهزاده معلم هم آمدند. قدری شطرنج بازی کردیم. شام آوردند. صرف شد. آنها رفتند. امشب دیر خوابیدم ولی هوا بد نبود.

صبح روز پنج‌شنبه ۲۹ [محرم الحرام]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خوردم. پسر ملک‌التجار آمدند. ده تومان نقد برای ما تعارف آوردند. دادند، رفتند. من هم قدری سیاهه و روزنامه نوشته، رفته اصطبل سر بنا و عمله. از آنجا به عمارت آمده، کار می‌کرد. چند نفر عارض آمدند. دیروز هم وقت عصر بود یک نفر مسگر را چوب زده حبس کردم⁸²³. رئیس تلگرافخانه و میرزا هاشم خان آمدند. نهار آوردند. صرف شد. آنها رفتند. من هم رفته منزل. نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، اتاق‌ها را جاروب کرده، کسل بودم. چایی خورده، رفته حمام. صابونی زده، برآمدم جبرا. آوردند سیف‌الملک آمده است خانه. رفته منزل. چایی دو مرتبه درست کردند. خربزه آوردند، صرف کردیم. شاهزاده با پسرانش آمدند. چایی خوردند.

پاکت‌های تهران آمد. نزدیک غروب برخاسته، رفته سر اصطبل سرکشی کرده، رفته عمارت. در میان حیاط فرش انداختند. سردار بنا و عمله از برای قراقوش خواسته بودند. از همدان دو نفر میرغضب آمده، آنها را در عمارت ذوالفقار خانی منزل دادیم⁸²⁴. بنا و عمله را قرار داده امشب بروند. مال هم گرفتیم. دو تومان هم خرجی دادم. برخاسته بروم به منزل، در بین راه به آقا سید حسن رسیده به اتفاق رفتیم منزل. نماز خوانده، چند نفری عارض آمدند، رفتند و کاغذی میرزا هاشم خان نوشته، [۲۸۹] جوابی نوشته، شام آوردند، صرف شد. گفتند امین‌الشریعه آمده است. گفتم بگویید خوابیده است. آقا سید حسن رفت. من هم خوابیدم.

صبح روز جمعه غره شهر صفر المظفر

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خوردم. رفته سر بنا و عمله طویله و مخزن. دو ساعتی آنجا بوده، رفته خانه آقا میرزا هاشم خان. اجماعی بودند. ابراهیم میرزا ابوالفتح میرزا بزرگ خان وزیر میرزا حسین خان و چند نفری دیگر مشغول بازی بودند. بعد از ساعتی نهار آوردند. صرف شد. من خوابیدم. برخاسته، چایی خوردم. حاجی مشیر بودند. گفتم اسب آوردند. سوار شده، رفته خانه حاجی اشرف‌الملک. آقا سید اسمعیل (...) بود. تنباکوی بسیار بدی داشت. مظفرالدوله آمده بودند. ندانستم چه محرمیت داشت. من هم حاجی اشرف‌الملک رفته اندرون. حاجی مشیر رفتند. تا الی بعد از مغرب بودیم. برخاسته، رفته منزل. نمازی خوانده، شام زود صرف کرده، خوابیدم.

صبح روز شنبه ۲ [صفر المظفر]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، رفته درب خانه. جمعی آمدند. در دهات رعیتی را کشته بودند. نعش را آورده‌اند درب خانه. فرستادم حکیم جراح آورده، دیدند که به ضرب (...) مرده. نوشته از آنها گرفته، برخاسته، رفته خانه آقا تقی خان. پیشخدمت شاهی آقا سید حسن فیاض امین‌الشریعه آقا شیخ حسین آمدند و چند نفر دیگر بودند. چایی آوردند، سرکه

⁸²³ حاشیه فهرست‌نویس: «کار مسگری در زنجان بسیار رایج و زیاد بوده و ظروف مسی از زنجان به همه جای ایران می‌رفته و بسیار خوب هم بوده»

⁸²⁴ حاشیه فهرست‌نویس: «داشتن و بودن میرغضب هم اهمیت و قدرت خان حاکم را می‌رساند و هم چشم‌ترسی است و میزان مداخل را بالا می‌برد»

انگبین. خوردیم. نهار آوردند. پلو چلوکباب همه چیز تهیه دیده بودند. نهار صرف شده، خوابیدیم. برخاسته، چایی خوردیم. میوه انگور هندوانه و خیار حاضر بود. قدری هندوانه خورده، بستنی آبلیمو آوردند، خوردیم. برخاسته، رفته درب خانه. چند نفر عارض آمدند. به عرض آنها رسیدگی نموده، غروب برخاسته، رفته اصطبل. تا الی بعد از مغرب بودم. از آنجا رفته منزل. آقا میرزا هاشخان هم آمدند. نمازی خوانده تا آقا سید جعفر قدری [۲۹۰] بازی کردند. ساعت دو از شب رفته برخاسته، رفت. تا شام صرف کرده، خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۳ [صفرالمظفر]

برخاسته، رفته حمام. سرکیسه کرده، برآمده، هندوانه موجود بود. پاره کرده، بد بود. از بس که تشنه بودم قدری خورده، رفع عطش نشد. سرکه انگبین درست کرده، خوردم. رفته درب خانه. امروز بنا و عمله چندانی نداشتم. چند نفر عارض بی‌معنی آمدند تا وقت نهار نهار آوردند. بادمجان کشک تهیه دیده بودند. صرف شد. برخاسته، رفته منزل. به قدر نیم ساعتی خوابیده، مرا بیدار کردند. شاطری آمده است از سردار پاکتی آورده است. برخاسته، خواندم. حکیم باشی را خواسته بودند. دیگر نخوابیده، برخاسته، وضو گرفتم. به تعاقب حکیم باشی فرستادم. مال گفتم درست کردند. چایی حاضر نمودند. مشغول تحریر شده، آقا میرزا بهاء‌الدین را خواستم. کاغذی نوشت. حکیم‌باشی را روانه نموده، رفت.

آقا سید حسن آمد، بودند تا ساعت دو به غروب مانده. برخاسته، رفته به طویله. سیف‌الملک آمد. دستور العمل بنایی داده، رفته به میان عمارت. فرش انداختند. در میان حیاط نشسته، چند نفری آمدند. سیف‌الملک آمد. حاجی اشرف‌الملک آمد. بودند تا نزدیک غروب. آنهارفتند. حاجی صراف‌باشی و حاجی شیخعلی حاجی مهرعلی بودند تا ساعت یک از شب گذشته برخاسته، رفته منزل. آنها هم رفتند. نمازی خوانده، بیکار تنها بودم. مغرور میرزا بشقابی حلوی خرما داده بود. یک قران انعام دادیم. قدری سیب خورده، دو قلیانی کشیده، شام خواسته آوردند. تنها بودم. شاهزاده معلم آمد. با هم شام صرف کردیم. قدری شطرنج بازی کرده، ایشان رفتند. من هم خوابیدم.

صبح یوم دوشنبه ۴ [صفرالمظفر]

برخاسته، سر طویله رفته. بنا عمله مشغول بودند در آنجا. به عمارت مشغول بود بنا و عمله. در میان دالان فرش انداختند. جمعی آمدند. رسیدگی عریض مردم نموده، نهار آوردند. صرف کردیم. رفته منزل. خوابیده، زود برخاستم. چایی [۲۹۱] خورده، رفته درب خانه. تا الی غروب بودم. ده تومانی تعارف از تاجری گرفته، رفته سر اصطبل. دستور العمل بناها داده. تا الی بعد از مغرب رئیس آنجا بود. به اتفاق رفتیم خانه آقا میرزا حسین خان سرتیپ. برادر از تهران آمده بود دیدن او. ابراهیم میرزا میرزا هاشمخان و میرزا جوادخان بودند. سمور آوردند. چایی خوردیم. قدری گز انگبین آوردند، خوردیم. آنها مشغول بازی شدند. دو ساعت از شب رفته کاغذی رسید که امشب حضرت والا وارد قاختلو⁸²⁵ شدند، تکلیف چیست. نوشتیم مالکین و تجار بروند. بعد برخاسته، رفته منزل. شام صرف کرده، خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۵ [صفرالمظفر]

برخاسته، حمام رفته، برآمدم. چایی خورده، رفته طویله، از آنجا به عمارت جمعی آمدند. سوال جوابی نموده تا نزدیک ظهر نهار آوردند. صرف شد. برخاسته، رفته منزل. خوابیدم. بعد از ظهر بسیار زود برخاسته، رفته طویله، از آنجا سر بنا و عمله. اسب‌ها را گفتم بردند به طویله. تازه بسیار خوب شده است. رفته درب خانه. سمور آوردند. صحبت حاجی محمد باقر تاجر قزوینی دو سه نفر آمدند. احمد ملا غلام حسین پیشنهاد با چند نفر طلبه آمدند. چایی خوردند. صحبت

⁸²⁵ روستایی در زنجان

فرمودند. رفتند. عمل یکی دو نفر طلبه رسیدگی شد. رفته اصطبل. از آنجا در عمارت گردشی کرده، نزدیک غروب با سیف‌الملک رفته به میان میدان. در سر سکوی عمارت نشسته، جمعی آمدند. نقارخانه زدند.

سه ربع از شب رفته بنای آتش بازی گذارند و هشت توپ انداختند. جمعیت تماشاچی زیاد بودند. تا ساعت دو از شب رفته مردم متفرق من و آقا میرزا بهاء‌الدین و شاهزاده معلم و پسرانش رفتیم به میان بازار. مغازه حاجی شیخعلی. شربتی چایی سرکه انگبین آوردند، خوردیم. قلیانی کشیده، رفته حجره حاجی علیقلی صرافباشی. آنجا هم چایی شیرینی شربت آوردند، خوردیم. آمدیم منزل. شاهزاده معلم با یوسف میرزای شاهزاده بودند. بازی شطرنج کردیم. حاجی صرافباشی با حاجی شیخعلی آمدند. شام آنجا خوردند. در بازار کباب [۲۹۲] هم خریده بودند. صرف کرده، آنها رفتند. من هم خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۶ [صفرالمظفر]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، رفته سر بنا عمله طویله سرکشی کرده، از آنجا هم رفته به عمارت. وش⁸²⁶ انداختند. نشسته، جمعی آمدند. علیقلی خان سرتیپ با نظام‌العلماء آمدند. جا تنگ بود. رفته اتاق سیف‌الملک. جمعیت زیاد آمد. چایی آوردند. صرف کردند. جمعی رفتند و جمعی بودند. وزیر و میرزا هاشم خان و غیره بودند. نهار آوردند، خوردند. برخاسته، رفته اصطبل. آنها رفتند منزلشان. من رفته منزل از برای معین‌السلطنه تازه از تهران آمده می‌رود خلخال قند چایی دادم بردند. کاغذی نوشته بودم عصر خواهم آمدن خدمت شما. رفته منزل. ساعتی خوابیده، برخاسته، جواب معین‌السلطنه آمده بود که وقت عصر منتظرم. چایی خورده، نمازی خوانده، رفته اصطبل، از آنجا به عمارت. ساعتی بودم. گفتم اسب آوردند. بردم دیدن معین‌السلطنه رفته. تا غروب آنجا بودم. مراجعت کرده، رفته درب خانه تا ساعت یک از شب رفته. جناب هم بودند. برخاسته، رفته منزل. متعاقب شاهزاده معلم فرستاده، آمدند از حضرت والا تدارک دیدند. کاغذی رسید که فردا وارد می‌شوم مهمان تو هستم. در همان شب گفتم بره جوجه کشتند، تدارک دیدند. آخر شاهزاده آنجا بودند. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح یوم پنج‌شنبه ۷ [صفرالمظفر]

برخاسته، رفته سر طویله. بنا و عمله زیادی بود. رفته عمارت زوراً آوردم سر عمله بنا عمارت را پاک تمیز نمایند. جاروب کرده، دو ساعت از دسته گذشته سردار با مظفرالدوله از در طویله وارد شدند سر طویله سرکشی کرده، گردشی نمودند. آمدند به میان عمارت. در میان اتاق فرش کرده نشستند. هندوانه، گرمک، خیار، میوه آوردند. قدری هندوانه شربت خوردند. جمعی رفتند و بعضی بودند. نهار از خانه ما آوردند. خوب طبخ کرده بودند. تدارک بد نبود. صرف کردند. مردم متفرق شدند. سردار هم خوابیدند. من هم رفته اتاق سیف‌الملک. ساعتی خوابیده، برخاسته، رفته خدمت سردار. چایی خوردند. ایشان اصلاح ریش فرمودند. رفتند حمام. من هم رفته طویله سرکشی بنا عمله. تا غروب آنجا بودم. آمدم اتاق. جمعیت زیادی خدمت سردار بودند. تا ساعت دو از شب رفته [۲۹۳] مردم رفتند. ایشان برخاستند، رفتند به میان باغ. وش انداختند. نمازی خواندند. قلیانی کشیده، رفتند اندرون. من هم با شاهزاده رفته منزل. آقا سلطان اصالو آنجا بستی بود. او را راه انداخته، با شاهزاده شطرنج بازی کردم. شام آوردند. صرف کرده، آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح یوم جمعه ۸ [صفرالمظفر]

برخاسته، حالت بد بود، معده خراب. حمام رفته، صابونی زده، برآمدم. چایی خورده، رفته سر طویله. امروز به ملاحظه جمعه بنا ندارم. در طویله عمله هست. آمدم درب خانه. یک نفر بنا چند نفر عمله هست. بندکش هم هست. در اتاق نشسته،

⁸²⁶ در تبرستان نام گیاهی است که از پوست آن جامه کتان بافند و آن گیاه را وش خوانند.

فرستادم دزدی که دیروز دارو غه گرفته است بیاورند درب خانه. روزنامه چند روزی خودم را نوشته تا آنکه گفتند سردار به حمام رفته. بعد از نیم ساعتی یکی دو نفر عارض آمدند. به میان اتاق جمعیتی زیادی آمد. نوشته‌جات تهران را خواندند. باباخان آدم مجدالدوله آمد. در فقره آقا حسین خان سوال جوابی خوب شد. فرمودند ببرید نگاه دارید. بعد ساعتی به بنده فرمودند بروید آن اتاق حساب باباخان را با پسر آقا حسین خان مفروق نمایید. رفته حساب کردم. عمل آنها ختم شد. باباخان را مرخص نمودند. بعد آقا سلطان اصلو را آوردند. فحش زیادی داد. گفت بردند، زنجیر کردند. نهار آوردند. صرف شد. مردم رفتند.

سردار خوابیده، بنده ساعتی نشسته، در ساعت پنج به غروب مانده رفتم منزل. نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردم. رفتم درب خانه. سردار نشسته بودند. بعد از قلیانی برخاستند، رفتند به میان حیاط. دستورالعمل بنا کاری را دادند. آمدند به میان اتاق. هندوانه گرمک آوردند. قدری خوردند. جمعی آمد. چایی خوردند. مردم متفرق شدند. ایشان هم برخاستند، رفتند. اصطبل مال‌ها را تماشا کردند. سماور آوردند. در آنجا نشستند. چایی خوردند. چند قلیانی کشیدند. مغرب شد. آمدند به عمارت. در اتاق بودند. شاهزاده معلم و جناب قوام‌السادات بودند تا ساعت دو از شب رفته. ایشان رفتند اندرون. من هم رفتم منزل. کاغذی برای وزیر نوشته، افراد و حساب شهر را دهات را [۲۹۴] از برای ایشان بفرستم. فیاض بودند. شام صرف کرده، از شب زیاده رفته بود. از برای وزیر فرستادم. ماند فردا صبح بدهم ببرند. خوابیدم. امشب باد می‌آمد. هوا بد نبود.

صبح شنبه ۹ [صفرالمظفر]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خورده، کاغذی وزیر را دادم بردند. رفتم اصطبل، از آنجا درب خانه سر بنا و عمله. سردار بیرون تشریف آوردند. جمعیت آمد. تشریف بردند به میان باغ، از آنجا به اصطبل مراجعت در اتاق نشستند. عارضین آمدند. بعد به بنده و میرزا بزرگ خان فرمودند بروید اتاق دیگر. رعایای سائین قلعه با ابوالحسن خان میرشکاری نزاع جدی دارند. رفتم. ساعتی سوال جواب نمودیم، آمدم. باز خودشان قطع فرمودند. قرار شد چهار نفر اهل خبره برود از طرفین نوشته گرفتند عمل ختم شد. جمعیت زیاد بود. نهار آوردند. نهار خوردیم. همه متفرق شدیم. رفته به منزل. نیم ساعتی خوابیدیم. برخاسته، چایی خوردیم. هندوانه بود. خواستم بخورم. بد بود، نخوردم. رفتم اصطبل، از آنجا به عمارت سر بنا عمله. بعد رفتم خدمت حضرت والا ساعتی نشسته، برخاسته، رفتم مخزن، از آنجا سر طویله. تا الی مغرب آنجا بودیم تماشای اسب‌ها. بعد از مغرب رفتم عمارت در اتاق. چایی خواسته، من نخورده، چند قلیانی کشیدند. نمازی. ایشان رفتند اندرون. من هم رفتم منزل. روزنامه خودم را نوشته، دو قلیانی کشیدم. بعد شام آوردند. صرف کرده، خوابیدم. امشب خوب هوایی بود.

صبح یوم یکشنبه ۱۰ [صفرالمظفر]

برخاسته، نمازی خوانده، علی اکبر خان امین‌الشریعه و توکل خان آمدند به اتفاق. رفتم درب خانه. جمعی از عارضین آمدند. حضرت والا از اندرون بیرون آمدند. تشریف بردند سوار شدند. رفتم به علی‌آباد باغ مظفرالدوله. مظفرالسلطنه حاجی اشرف‌الملک ابوالفتح میرزا با اجزاء خودمان چایی شیرینی میوه همه چیز بود. هندوانه خوردیم. نهار را زیاد دیر آوردند. از ظهر گذشته بود ولی تدارک زیادی دیده بودند. نهار خوردیم. [۲۹۵] ساعتی نشستند. من و قوام‌السادات در جلوی اتاق دراز کشیده، یک ساعتی خوابیدم. باد زیادی می‌آمد ولی یک سرمای بدی داشت. به مثل زنبور می‌زد. برخاسته، چایی خوردیم. باز شربت شیرینی میوه بستنی آوردند، خوردیم. همگی جمع شدند. یک ساعت نیم به غروب مانده سوار

شدیم. آمدیم تا اصطبل. سماور آوردند. چایی خورده، مغرب رفتیم عمارت. بودیم تا ساعت دو و نیم از شب رفته آمدیم منزل. ساعت سه از شب رفته شام آوردند. میل نداشتیم. چند لقمه نان پنیر خورده، خوابیدیم.

صبح روز دوشنبه ۱۱ [صفرالمظفر]

برخاسته، حمام رفته، برآمدم. چایی خورده، یکی دو نفر متفرقه آمدند. برخاسته، رفتم اصطبل سرکشی بنا عمله را نموده، از آنجا به سر عمارت ساعتی در سر بنا و عمله بودم. رفتم به میان اتاق. جمعیت عارضین از سید و ملا زیاد آمدند. سردار از اندرون بیرون آمدند. دیدند اتاق با جمعیت زیاد است. رفتند اتاق دیر تا نزدیک ظهر مردم متفرق شدند. رفتم آن اتاق خدمت ایشان. میرزا بزرگ خان وزیر و منشی‌باشی بودند. حساب می‌نوشتند. نهار آوردند، صرف شد. بعد از ساعتی برخاسته، رفتم منزل. در بین راه آقا شیخ حسین سر رسیدند آمدند. هوای گرم خواب نکرده اوقاتم تلخ شد. قلیانی کشیدند، رفتند. من نیم ساعتی خوابیده، برخاستم. چایی خورده، نمازی خوانده، رفتم درب خانه سر بنا عمله. سردار خواب بودند. بیدار شدند. خدمت ایشان بودیم.

چند نفر عارضین از زن مرد آمدند تا وقت عصر رفتند اصطبل. تا الی غروب آنجا بودند. از آنجا آمدند به میان باغ. فرش انداختند. چایی آوردند، خوردیم. نمازی خوانده، عزیز خان با مختار خان شوخی می‌کردند. عزیز خان زمین خورده می‌گویند شانه او از جا در رفته. طبیب آمد دید گفت عیب نکرده، نمازی خواندیم. ایشان رفتند اندرون. من رفتم منزل. نمازی خوانده، سیاهه نوشتم. تنها بودم. وقت عصر آن اسبی که سردار داده بودند به من به یکی از نوکردهای سردار فروخته به هشت تومان، پولش را آوردند دادند. فیاض خانه سهم السلطنه روضه رفته بود. نماز شام خواسته آوردند. صرف کرده، خوابیدیم. [۲۹۶]

صبح روز سه‌شنبه ۱۲ [صفرالمظفر]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، حاجی صراف‌باشی با آدم نظام السلطنه آمده بودند. نشستند. بعد از ساعتی سردار تشریف آوردند بیرون. در حیاط گردش کردند. آمدند به میان اتاق. مردم متفرق آمدند. سهم السلطنه و جمعیت عارضین زیاد آمد، به عرایض مردم رسیدگی نمودند. از سادات طلاب ملا و سید زیاد بودند. تا وقت نهار، نهار خورده، ایشان خوابیدند. من هم با منشی‌باشی رفتم تلگرافخانه. منشی‌باشی با شاهزاده رئیس مشغول بازی شدند. خواستم بخوابم، نگذارند. چایی آوردند، خوردیم. تا یک ساعت نیم به غروب مانده برخاسته، رفتم درب خانه. سردار بیرون بودند. جمعی هم بودند. ما هم نشستیم. مطلب آقا میرزا عطوف ابهری را رجوع نمودند. رسیدگی بود. با میرزا بزرگ خان آقا میرزا بهاء تا ساعت یک از شب رفته در سوال جواب بودیم. حاجی اشرف‌الملک هم آمده است خدمت سردار. بعد همگی رفتند. ساعت دو نیم ایشان تشریف بردند اندرون. ما رفتیم منزل. از خستگی خواب کرده، با شاهزاده معلم قدری شطرنج بازی کردیم. شام آوردند، خوردیم. ایشان رفتند. من خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۱۳ [صفرالمظفر]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خوردیم. رفتیم اصطبل. سرکشی کرده، دستورالعمل داده، به باغ رفتیم. سردار آمدند. برگشته، رفتم اصطبل. اسب آوردند. سوار شدیم. ایشان سوار کالسکه است. رفتیم به باغ میان ملکی عمیدالملک. هوا بسیار گرم بود. قدری هندوانه گرمک خیار سیب آوردند، خوردیم. باباخان چند کله قند شش قهوه سینی نقره ملیله زیرفنجانی پیشکش داده، چادر در میان باغ آورده بودند. سردار با رئیس قدری بازی تخته نمودند. بعد بازی آس، من با قوام‌السادات شریک بودم. [۲۹۷] دو تومان دو هزار من دادم. ایشان بازی می‌کردند. باختند. نهار آوردند. کباب چلو آش (...). همه

چیز بود. تدارک خوبی دیده بودند. استادعلی طباح نهار خوبی تدارک دیده بود. زیاد خوردیم. من کسل شده، رفتم زیر درخت. خواستم بخوابم، خوابم نبرد. برخاسته، رفتم چایی خوردم. اسب سوار شدیم. رفتم بالا سمت شکار بلدرچین با قرقی ولی چند دانه با تفنگ سردار زدند. بسیار خوب زدند و چند دانه هم مغرور میرزا با تور⁸²⁷ گرفته بود. دو بچه خرگوش گرفتند.

من و منشی‌باشی قوام‌السادات رو به شهر رفتیم. مغرب رسیدیم. آنها رفتند سمت خانه، من رفتم طویله با حضرت والا آمدند بر طویله، از آنجا رفتیم به عمارت. ساعت دو از شب رفته بودیم. ایشان اندرون رفتند. من رفتم منزل. نمازی خوانده، چایی گفتم حاضر کردند. دو فنجان خورده، کاغذ برای حاجی مسعود نوشته، بلکه فردا بدهم به چاپار برسد. چند مطالب داشتم. روزنامه خودم را نوشته، از شب زیاد رفته بود. فیاض آمد. شام خورده بود خانه سهم‌السلطنه. من گفتم شام آوردند. تنها بودم. میلی نداشتم. دو لقمه خورده، برخاسته، خوابیدم. چهار ساعت از شب رفته بودم ولی بسیار کسل و خسته بودم.

صبح یوم پنج‌شنبه ۱۴ [صفرالمظفر]

برخاسته، رفتم حمام. برآمدم. بسیار کسل بودم. خواستم بخوابم، خوابم نبرد. برخاسته، رفتم اصطبل سرکشی کردم از آنجا به عمارت، در باغ و عمارت چند جا بنا و عمله بود. سردار هم بیرون بودند. جمعی هم بودند. عارضین آمدند. تا ظهر نبودند. مردم متفرق رفتند. نهار آوردند. صرف شد. بعد از ساعتی من رفتم سر بنا عمله. سرکشی کرده، رفتم نهار. ربع ساعتی خوابیده، از خیال خوابم نبرد. برخاسته، قدری کاغذهای متفرقه بی معنی بود. پاره کرده، نمازی خوانده، چایی خوردم. یک هندوانه بود. پاره کرده، قدری خوردم. رفتم درب خانه. سردار نماز می‌خواند. من هم نشسته، چند فقره مطالبی خود را خلوت نموده، عرض کردم. بعد چند نفری از آخوند و سید تاجر عارض آمدند. فرمودند بروید اتاق دیگر. [۲۹۸] رفتم، تا الی غروب بودم. با آنها سوال جواب کرده، آمدم خدمت سردار. حاجی مشیر میرزا بزرگ خان چند نفر دیگر بودند. پاکت‌های تهران پست رسید. آنها رفتند. سردار هم رفت اتاق دیگر نوشته‌جات را بخواند. ما در این اتاق نشسته، تا دو ساعت از شب رفته سردار نمازی خواندند. من هم رفتم منزل. آقا سید جعفر بودند. قدری چیز نوشته، قلیانی کشیدم. شام خواسته، آوردند. خورده، خوابیدم.

صبح روز جمعه ۱۵ [صفرالمظفر]

برخاسته، نماز خوانده، بسیار کسل بودم. دیشب در خواب بودم خروس بالای درخت بود گریه خواست بگیرد پرواز کرد افتاد به صورت من. از خواب جسته، صورت را زخم کرد. مدت‌ها خوابم نبرد. برخاسته، رفتم سر طویله، از آنجا به عمارت میرزا حسین خان سرتیپ با یکی دو نفر آمدند. رفتم در عمارت حضرت والا. در سر بنا و عمله بودند. گردش کردند در باغ. از آنجا سر طویله، مراجعت به عمارت. در میان حیاط نشستند، بنده در حیاط دیگر. جمعی از زن مرد عارضین آمدند. با آنها سوال جواب کرده، تا نزدیک ظهر مردم رفتند. بنده هم رفتم خدمت سردار اتاق آقای سیف‌الملک. نهار آوردند، خوردم. سردار با وزیر و میرزا کوچک مشغول حساب بودند و خواندن برات و نوشتن بودند. من برخاسته، سرکشی بنا عمله نموده، رفتم منزل. نیم ساعتی خوابیده، خوابم نبرد. برخاستم. قدری کاغذجات زیادی را پاره نموده، نمازی خوانده، چایی خوردم.

⁸²⁷ در متن: «طور»

قوام پدر سوخته حاجی بابا یاد داده بود برو گریه بکن می‌خواهم بروم قزوین. خیلی اوقاتم تلخ شد. استمالت کرده، نقل دادم مهربانی نموده، آرام شد. گفت اللهم به من گفت برو گریه بکن برخاسته، رفتم طویله، از آنجا به عمارت. سردار به حمام رفته بودند. وزیر و منشی‌باشی در اتاق بودند. من هم رفتم آنجا. چایی خورده، چند نفر عارض آمدند، به عرض آنها رسیدگی شد. نزدیک غروب رفتم سر طویله. سردار و جمعی بودند. چایی خوردیم. مال‌ها را تماشا کردیم. یکی دو مال اسقاط را بخشیدند. یکی را به سیدی [۲۹۹] داده و یکی را به خدا داد. مغرب ذرت⁸²⁸ آوردند. یکی دو عدد خورده، رفتم به میان عمارت. دستورالعمل جواب کاغذهای تهران را دادند به منشی‌باشی. او رفت. سردار نماز خواندند. جناب و شاهزاده معلم آمدند. ما هم برخاسته، رفتم منزل. قدری شطرنج بازی کردیم. شام خورده، شاهزاده رفت. من خوابیدم.

صبح روز شنبه ۱۶ [صفرالمظفر]

برخاسته، رفتم حمام. جمعی بودند. من مشیت مالی کرده، برآمدم. چایی خورده، رفتم سر طویله. بنا نبود. در میان باغ بنا بود. از آنجا به مخزن در عمارت خلوت همه جا گردش کرده، رفتم به اتاق. حاجی مشیر و میرزا هاشم خان و جمعی بودند. از سادات و ملاها آمدند، عارضین هم بودند. سردار در اتاق با منشی‌باشی وزیر و سیف‌الملک آنجا بودند. مشغول کاغذ نوشتن تهران و حساب بودند تا نزدیک ظهر. مردم متفرق شدند. من هم رفتم خدمت سردار. نهار آوردند. خورده، من برخاسته، رفتم سر بنا و عمله، از آنجا به منزل. خوابیده و برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. رفتم سر بنا عمله. سردار مشغول کاغذنویسی بودند. قدری هندوانه خورده، برخاسته، رفتم پیش بنا و عمله. از آنجا به طویه مراجعت خدمت سردار قلیانی کشیده دیدم آنها مشغول خواندن کاغذها هستند. من برخاسته، رفتم پیش بنا و عمله میان باغ طویله. بعد از مغرب رفتم خدمت سردار. جمعی بودند. من نشسته، کاغذجات تمام شد. حضرات می‌خواستند بروند. خانه سهم‌السلطنه مهمان بودیم. من زودتر از همه برخاسته، کسی نبود همراه. رفتم منزل. نماز خوانده، به تعاقب من آمدند. عذر آورده که حالت ندارم. رفتم نمازی خوانده، بقالی قهوه سینی سیب را آورده، دو هزار انعام داده، رفت. روزنامه خودم را نوشته، قوام شام خورد، خوابید. من تنها بودم. گفتم شام آوردند. خوردم. فیاض از مهمانی مراجعت کرد. به تفصیل اجزای مجلس را نقل کرد. من خوابیدم.

صبح یوم یکشنبه ۱۷ [صفرالمظفر]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمدم. چایی خورده، سر طویله رفتم. بنا سه نفر بودند، عمله زیادی. دستورالعمل دادم رفتم درب خانه در مخزن در عمارت خلوت بنا بود. سرکشی کرده، خدمت حضرت والا رفته، اجلاسی بود، جمعیت زیادی از عارضین. آنها رفتند. فقره حاجی مشیر و حاجی اشرف الملک بودند با حاجی مهرعلی. نهار آورده، خوردیم. بعد از نهار هم ساعتی نشستند. [۳۰۰] من رفتم منزل. وقت گذشته بود. خواستم بخوابم، خوابم نبرد. برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، رفتم سر طویله، از آنجا درب خانه. عرض کردم می‌روم خانه حاجی میرزا ابوالمکارم. رفتم مجلس روضه. جمعیت زیادی بود. سهم‌السلطنه و متفرقه بودند. شربت چایی آوردند. خوردیم. تا نزدیک غروب برخاسته، به اتفاق سهم‌السلطنه پیاده رفتیم اصطبل. سردار آنجا بودند. با جمعیتی دو قلیانی کشیدند. سهم‌السلطنه تشریف بردند. ما رفتیم عمارت سردار. درد پا داشتند. تا ساعت دو از شب رفته بودیم. سردار تشریف بردند اندرون. من هم با مغرور میرزا رفتیم منزل. شطرنج بازی کردیم. شام آوردند. آقا سید جعفر هم بودند. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۱۸ [صفرالمظفر]

⁸²⁸ در متن: «ذرات»

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، به اصطبل سر بنا عمله رفته، دستورالعمل داده، در آنجا باغ بّنا بود در مخزن و در میان عمارت. رفتیم به اتاق. جمعی آمدند از عارضین. حاجی مشیر وزیر و تقی خان پیشخدمت سردار تشریف آوردند، رفتند به اتاق دیگر. عارضین آمدند. به عرایض آنها رسیدگی شد. جمعیت متفرق شدند تا وقت نهار شد. رفتیم به آن اتاق خدمت سردار نهار خوردیم. من برخاسته، رفته منزل. خوابیده، برخاسته، نمازی خوانده، چایی خوردم. رفته سر طویله. چند دقیقه مانده مراجعت سرکشی بنا عمله عمارت را نموده، کار مخزن امروز تمام می‌شود. رفته به اتاق سردار. خواب بودند. نشسته به قدر ساعتی، برخاستند. چایی آوردند. خوردیم. قلیانی کشیده، جمعی آمدند. من هم رفته به آن اتاق. حاجی مشیر و میرزا هاشم خان و میرزا حسین خان از تجار و غیره آمدند. چایی خوردند. سوال جواب کردند و بعضی رفتند خدمت سردار. من برخاسته، رفته اصطبل سر بنا و عمله. تا الی مغرب بودیم. آمدیم به عمارت. سردار متعاقب قوام‌السادات فرستادند. امشب شام را بیرون خوردند. کتاب سفرنامه خودشان را مقابله می‌نمودند.⁸²⁹ بعد از شام رفتند اندرون. من هم رفته منزل خوابیدم.

صبح روز سه شنبه ۱۹ [صفرالمظفر]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، رفته درب خانه. عارضین آمدند. تا ظهر بودند. بعد مردم متفرق [۳۰۱] شدند. نهار آوردند. صرف شد. من رفته سر بنا عمله گردشی کرده، رفته منزل. قدری خوابیدم. برخاسته، چایی خورده، رفته درب خانه. خدمت سردار بودیم تا وقت عصر. دزدهای دویرن را با کنده زنجیر آوردند که در دره خونین مال رعیت را برده بودند. دادند حبس کردند. قدری هندوانه خورده، برخاسته، رفته در سر اصطبل بودیم. مغرب آمدم به میان باغ. نمازی خوانده، سردار آقا میرزا بزرگ خان و سیف‌الملک اجزا او آمدند. رفتیم طویله. نماز مغرب عشا را آنجا خوانده، به اجماع رفتیم منزل سهم‌السلطنه به روضه. چایی آوردند. طلاب در میان حیاط نشسته بودند. با اجزا در اتاق روضه خواندند، رفتند. بعد در اتاق دیگر شام را چیدند. رفتیم آن اتاق. تدارک زیاد خوبی دیده بودند. شام خوردیم. قلیانی کشیدند. برخاسته رفتیم، سردار به عمارت، ما هم متفرق شده هریک به منزل خودمان رفته، خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۰ [صفرالمظفر]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، رفته عمارت. امروز به ملاحظه روز اربعین بّنا نبود ولی ده دوازده نفر عمله بود. بعد از ساعتی سردار آمدند و بیرون چند نفری عارض آمدند. فرمودند امروز روز اربعین است، خوب نیست. مردم رفتند تا وقت ظهر نهار را آوردند، خوردیم. شخص سرهنگی و یا سرتیپی از تهران به تبریز میرفت. در بیرون شهر ساعتش گم چند فراش فرستادند از اقبال سرداری گدایی دزدیده بود، گرچه گدا می‌گفت من ساعت را پیدا ساعت را آوردند ولی آن گدا را به ملاحظه روز اربعین انیت آزاری نکردند. مرخص نمودند رفت. من هم برخاسته، رفته منزل خوابیدم. برخاسته، چایی خورده، آقا میرزا بهاء‌الدین آمد. یکی دو کاغذ گفتم بنویسد. مال خواستم سوار شدیم با سردار رفتیم بیرون شهر تا نزدیک باغ مظفرالسلطنه، از آنجا به طرف رودخانه. کالسکه را برگردانیدند به شهر. سردار سوار شد. یکی دو بلدرچین زدند. پیاده شدند در نیزمار یونجه‌زاری هندوانه طالبی چایی حاضر کردند خوردیم. مغرب سوار شده [۳۰۲] به شهر آمدیم. رفتیم به میان عمارت. فرج‌الله خان و اسمعیل خان میرشکاری بودند. قدری صحبت کردند. آنها رفتند. سردار تا ساعت سه از شب رفته بودند. بعد برخاسته، اندرون رفتند. ما با فیاض به منزل آمدیم. قلیانی کشیده، شام آورده،

⁸²⁹ حاشیه فهرست‌نویس: «سفرنامه حضرت والا»

کتلد یعنی خورش تازه خوبی پخته بود استاد اسمعیل طبّاح. شام خوردیم. پنج هزار انعام دادم. روزنامه خودم را ننوشته بودم، نوشتم. امشب دیر خوابیدم.

صبح روز پنج شنبه ۲۱ [صفرالمظفر]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خورده، رفتم درب خانه سر بنا عمه گردش کرد، امروز ده نفر بنا و پنجاه یک نفر عمه داشتم. خدمت سردار در اتاق نشسته، عارضین آمدند. تا نزدیک ظهر در سوال جواب بودند. مردم متفرق شدند. نهار آوردند، خوردیم. من برخاسته، رفتم سر بنا عمه. ساعتی در آنجاها بودیم. رفتم منزل خوابیده، برخاسته، چایی خورده، رفتم درب خانه. سردار با منشی‌باشی تنها بودند. هندوانه آوردند، خوردیم. تشریف بردند به میان باغ فرشی انداختند. نمازی خواندند. رفتند اصطبل سر بنا عمه. جمعیت زیاد بود. فرش انداختند. بادبانی در هوا بود، با گلوله زدند. دو هزار به آن طفل صاحب بادبان انعام مرحمت فرمودند. ذرت آوردند. یکی دو دانه خوردیم. بعد از مغرب رفتیم درب خانه. مردم متفرق شدند. بنده بودم و منشی‌باشی، تا ساعت دو و نیم از شب رفته سردار رفتند اندرون. من با منشی‌باشی رفتیم منزل. وزیر نوشته بود سردار حکم فرموده حساب شما نوشته شود. جواب نوشتم فردا جمعه است، بیاید خانه. بعد از قلیانی منشی‌باشی آمد منزل ما. فیاض هم بود. شام آوردند، خوردیم. با منشی‌باشی بازی تخته نمودیم. یک تومان باخت، به ملاحظه آنکه فردا باید حساب بنویسد. ساعت هشت از شب رفته برخاستم. منشی‌باشی هم آنجا خوابیدند.

صبح روز جمعه ۲۲ [صفرالمظفر]

یک ساعت از آفتاب گذشته برخاسته، نمازی خوانده، منشی‌باشی رفت درب خانه. وزیر آمد. فرستادم آقا میرزا هم آمدند. مشغول نوشتن [۳۰۳] حساب شدیم. حاجی مشیر آمد. با وزیر کار داشتند. قلیانی کشیدند، رفتند. تا وقت ظهر نهار آوردند. خوردیم. وزیر رفت منزلش. آقا میرزا حسن هم رفت. من خوابیدم. آقا میرزا بهاءالدین مشغول حساب بود. من ساعتی خوابیده، برخاستم. نمازی خوانده و چایی خوردم. متعاقب آقا میرزا محمود خان فرستادم حساب دفتر بنویسد. آمدند، مشغول شدند. وزیر هم آمد. چایی خوردیم. هندوانه حاضر بود، خوردیم. تا الی وقت مغرب آقا میرزا بهاءالدین رفت. یک عدد پنج هزار دادم، یک عدد اشرفی به وزیر نیاز کردم یک عدد اشرفی هم به آقا میرزا محمود نیاز کرده که اقرار می‌نوشت. یک ساعت از شب رفته همه رفتند. نماز خوانده، فیاض آقا سید جعفر بودند و قوام‌السادات ذرت داده بود. پخته، یک عدد خورده، یک ساعت دو از شب رفته منشی‌باشی آمدند. شام خوردیم. با منشی‌باشی تخته بازی کردم تا ساعت هشت از دسته گذشته. در حقیقت نبردم، نباختم. او رفت. من خوابیدم. حالت‌م خوش نبود. به مثل آدم‌های نوبه کن.

صبح شنبه ۲۳ [صفرالمظفر]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، رفتم سر طویله به سر وقت بنا عمه. از آنجا به عمارت. به همه سرکشی کرده، دستورالعمل دادم سردار تشریف آوردند. عارضین آمدند. تا نزدیک ظهر مشغول بودند. مردم رفتند. نهار آوردند. حاجی مشیر و جمعی بودند. حاجی مهرعلی را دادند حبس کردند. نهار خورده، رفتم منزل. ساعتی خوابیده و دمل در آورده بودم. بسیار اذیت می‌کرد. برخاسته، چایی خورده، نمازی خوانده، رفتم سر طویله از آنجا به عمارت. سردار بیدار بودند. هندوانه حاضر بود. قدری خورده، من برخاسته، رفتم به میان باغ. فرش انداختند. تا مغرب آنجا بودیم. حاجی اشرف‌الملک میرزا بزرگ خان در اتاق بودند. سردار می‌خواست باز بخوابد. من رفتم اتاق. چند دقیقه به فاصله سردار آمدند. مشغول صحبت شدند. من حالت خوبی نداشتم. دمل اذیت می‌کرد. برخاسته، نیم ساعت از شب رفته، رفتم منزل. مشمه حکیم باشی داده بود. در منزل فیاض مشمه را خیسانید. نماز خوانده، روزنامه خودم را نوشتم تا ساعت دو نیم از شب گذشته بود.

قدری (...) با آقا سید خود [۳۰۴] شطرنج بازی کرده، شام آوردند. خورده، خوابیدم. امشب در اتاق خوابیدم. هوا سرد بود.

صبح روز یکشنبه ۲۴ [صفرالمظفر]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، نمازی خوانده و چایی خورده، بسیار کسل بودم. برخاسته، رفتم. سردار طویله بودند سر بنا و عمله. فرش انداختند. نشست، چایی خوردم. چایی خورده، قلیانی کشیده، رفتم به عمارت سر بنا و عمله سرکشی کرده، رفتم به اتاق. عارضین آمدند. تا وقت ظهر مشغول بودند. نهار آوردند، خوردیم. بعد از نهار ساعتی نشست، سردار خوابیدند. من با منشی‌باشی رفتیم تلگرافخانه. آنها بازی کردند. من قدری خوابیده، برخاسته، رفتم سر طویله، از آنجا به عمارت سردار. فرشی در باغ انداخته بودند. نمازی خواندند. با هم آنجا نشستیم. یک فنجان چایی خورده، جمعی آمدند. من برخاسته، رفتم سر بنا عمله، از آنجا سردار به طویله رفته بودند. من هم رفتم. چند نفری آمدند. چایی خوردند. آنها رفتند. بعد از مغرب رفتم به عمارت. از اجزا بودند. جناب جعفر خان را خواندند. شام بیرون خوردند. ساعت چهار از شب رفته برخاسته، رفتم منزل. آخر شب گرم شد. بیدار شدم. مدت‌ها خوابم نبرد تا آنکه..

صبح روز دوشنبه ۲۵ [صفرالمظفر]

برخاسته، چایی خورده، رفتم به عمارت. سردار به حمام رفته بودند. سر طویله و در عمارت سر بنا عمله بودم. جمعیت زیادی حاجی مشیر وزیر و منشی‌باشی از تجار و سادات آمدند. به عریض آنها رسیدگی نموده، صرف چایی و قلیانی شد تا آنکه سردار تشریف آوردند. جمعیت عارضین آمدند تا نزدیک ظهر نهار آوردند. صرف شد. بعد از ساعتی رفتیم منزل. خوابیده، برخاسته، چایی خورده، نمازی خوانده، رفتم به عمارت سردار. در باغ فرش انداخته بودند. ما هم نشستیم. حاجی مشیر حاجی مهرعلی حاجی اشرف‌الملک آمدند. تا الی مغرب در سوال جواب آن مطالب بودند. عمل آنها را ختم کرده، مغرب شد. همه متفرق شدند. قوام تب کرده بود. من رفتم منزل. طبیب کهنه داده بود. خورد، خوابید. ساعت دو از شب رفته [۳۰۵] عرقی کرده، خیالم آسوده شد. فیاض بود. شام آوردند. خورده، خوابیدم.

صبح روز سه‌شنبه ۲۶ [صفرالمظفر]

برخاسته، حمام رفته، صابونی زده، برآمدم. آمدم درب خانه سردار. سر طویله بودند. رفتم آنجا. چایی آوردند. خورده، قلیانی کشیده، رفتم به میان عمارت. از آنجا در اتاق نشسته، عارضین آمدند. سردار به عرض همگی رسیدگی فرمودند. نهار آوردند، خوردیم. مدت‌ها نشست، سردار خوابیدند. من برخاسته، رفتم منزل. ربع ساعتی خوابیده، برخاستم. منشی‌باشی آمد. بعد از دو ساعتی تخته بازی کردیم. برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، آقا میرزا بهاء‌الدین آمدند به اتفاق رفتیم درب خانه سردار. در کنار باغ فرش انداخته بودند. ما هم رفته نشستیم. هندوانه خربزه حاضر بود. خوردیم. برخاسته، با سردار به مخزن سر بنا و عمله و تجار رفتیم. بعد سهم‌السلطنه آمدند با ابوالفتح میرزا. چایی خوردند. تا مغرب بودند. بعد از مغرب رفتند. سردار در اتاق گردش می‌کردند. تقی خان پیشخدمت بودند. او هم رفت. فیاض قوام و مغرور میرزا و منشی‌باشی بودند. شام آوردند، خوردیم. ساعت چهار از شب رفته رفتم منزل. ابوالفتح میرزا با منشی‌باشی آمدند. مشغول بازی تخته شدند. تا ساعت شش از شب رفته مشغول بودند. طالبی آوردند، خوردند. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح روز چهارشنبه ۲۷ [صفرالمظفر]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم به عمارت. گردش کرده، سردار میرزا آمدند از اندرون. در حیاط فرش انداختند. نشست، چایی خوردم. چند کاغذی نوشتم. چند نفری آمدند. سردار رفتند اتاق سیف‌الملک. روز کاغذنویسی بود.

من هم رفتم به اتاق دیگر. چند نفری آمدند این اتاق. نهار آورده، خوردیم. دو ساعتی نشسته، بناءها مشغول فرش حیات بودند. من برخاسته، رفتم باغ مغرور میرزا. قوش را گوشت می‌داد. قدری ایستاده، تماشا [۳۰۶] کرده، رفتم منزل. ربع ساعتی خوابیده، خوابم نبرد. برخاسته، نماز خوانده، چایی حاضر بود. هندوانه حاضر بود. قدری خورده، رفتم به عمارت سردار. در باغ فرشی انداخته بودند. من هم رفته، نشستم. از خانه مغرور میرزا باغله پخته آورده‌اند. قدری خورده، چند نفر آمدند، از تجار و غیره آمدند. تا الی مغرب آنجا بودیم. فرستادیم ده دوازده نفر سیدی خبر کردند آمدند. جمعیت خودمان هم بودند. میرزا حسن نام قزوینی برادر حاجی میرزا یحیی واعظ تازه آمده بود. آقا شیخ رضای تهرانی روضه خوبی خواندند. شام آوردند، خوردیم. ساعت سه و نیم از شب رفته متفرق شدیم. دمل من مرا زیاد اذیت می‌نمود. دو ساعتی خوابیده، از شدت برخاسته، مدت‌ها خوابم نبرد تا اینکه...

صبح روز پنج‌شنبه ۲۸ [صفرالمظفر]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، از قزوین بسته آورده بودند. یک بشقابی از برای سردار داده بردند. برخاسته، رفتم سر طویله. ساعتی خدمت ایشان بودم. قلیانی کشیده، ایشان تشریف بردند به عمارت. من هم با آقا میرزا بهاء‌الدین رفتم. نشستند، روضه خواندند. من هم بیکار بودم. مشغول تحریر شدم. طلاب نهار خوردند، رفتند. بعد برای ما نهار آوردند. صرف کرده، قلیانی کشیده، من برخاستم رفتم منزل. از شدت درد قدری دوا درمان نموده، دمل سر باز کرده خون و جراحات زیادی آمد. ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خورده، رفتم درب خانه. سردار نماز خواندند. رفتند به عمارت ذوالفقار خانی دستورالعمل بنایی که میرزا ساعد نظام بوده باشد می‌دادند. جمشید میرزا از تبریز مراجعت کرده بودند. در زمستان عروس برده، آمدند. تا الی مغرب آنجا بودند. بعد سادات و جمعی آمدند. روضه‌خوان‌ها خوب خواندند. شام آوردند. مرا هیچ حالتی نبود. تب کرده بودم. رفتم منزل، خوابیدم ولی امشب زیاد گرم بود. زیادی از شب از گرما و شدت درد تدار [۳۰۷] بودم.

صبح یوم جمعه ۲۹ [صفرالمظفر]

برخاسته، رفتم حمام. سرکیسه کرده، حنایی بسته، چایی آوردند. خورده، برآمدم. رفتم به عمارت. سردار در اتاق بودند. جمعی آمدند فقره آقا سید حسن و امین‌الشریعه قطع فرمودند. حسین نوکر من قدری هرزگی کرد. سردار فرمودند توی سری زدند. نهار آوردند خوردیم. بعد عمل آقا تقی خان و پیشخدمت با حضرات قاختلوها را عنوان کردند تا الی چهار ساعت به غروب مانده بودند. از بسکه سوال جواب کردند کاری صورت نگرفت. من برخاسته، رفتم منزل. ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خوردیم. رفتم درب خانه. سردار در اتاق بود. جمعی بودند. ساعتی نشسته، سردار رفتند حمام. من هم با رضا قلیخان رفتم خانه. حاجی مشیر در اندرون بودند. ناخوش بستری بودند. سهم‌السلطنه هم آمدند. میوه آوردند. چایی آوردند. قدری خوردیم. نزدیک غروب سوار شده، رفتم منزل ساعد نظام بیرون شهر. خانه سید جمال نامی منزل داشتند. یک فنجان چایی قهوه آوردند. خورده، بعد از مغرب سوار شده، رفتم درب خانه. حاجی اشرف‌الملک آنجا بودند. ساعتی نشسته، رفتند. بنده تا ساعت دو نیم از شب رفته بودم. دمل زیاد اذیت می‌کرد. فیاض برخاسته، رفتم منزل. قلیانی کشیده، شام خورده. خوابیدم.

صبح یوم شنبه سلخ [صفرالمظفر]

برخاسته، رفتم درب خانه. عارضین آمدند. سردار خودشان نشستند به عرض مردم رسیدگی نمودند تا نزدیک نهار رفتند اندرون. نهار آوردند. حاجی سیاح از همدان آمده است، مهمان است. منزلش اتاق سیف‌الملک است. آمدند، نهار آوردند.

خوابیدند. من هم برخاسته، رفتم منزل. ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خوردم. نماز خوانده، درب خانه رفتم. ابراهیم میرزا رضا قلیخان حاجی اشرف‌الملک میرزا بزرگ تقی خان [۳۰۸] حاجی محسن ابوالفتح میرزا از تجار چند نفر آمدند. سوال جواب امین‌الشریعه با حضرات مالکین قاختلو⁸³⁰ نمودند در فقره عمل دهات وقعی، به جایی منجر نشد. تا ساعت دو از شب رفته سردار سرش درد می‌آمد. نماز خوانده، رفتند اندرون. من با منشی‌باشی رفتم منزل. بازی تخته می‌کردم تا ساعت هفت از شب رفته ده پانزده هزار بردم. ایشان رفتند. من خوابیدم.

صبح یوم یکشنبه غره شهر ربیع‌الاول

برخاسته، رفتم درب خانه. سردار از طویله آمدند. حالتی نداشتند. بنا کردند مسهل خوردن. یک ترشی خوردند. رفتم اتاق دیگر. من هم رفتم اتاق حکومتی. به عرایض مردم رسیدگی نموده، نهار آوردند. حاجی سیاح و جمعی نهار خوردند. متفرق شدند. من شش هفت هزار پاکت کاغذ خریده، رفتم منزل. ربیع ساعتی خوابیده، برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم اصطبل. سردار آنجا بودند. فرش انداختند. جمعی آمدند، نشستند تا نزدیک غروب. رویت هلال شد. رفتیم درب تا ساعت دو نیم از شب گذشته بودند. ایشان رفتند اندرون. ما هم رفتیم منزل، با منشی‌باشی بازی تخته کردیم. ساعت شش از شب رفته ایشان رفتند. من هم خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۲ [ربیع‌الاول]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، جناب قوام‌السادات آمد. قدری نصیحت کرده، قوام را برداشته، به درب خانه رفتم. سردار آمدند. در اتاق ساعتی نشستند با حاجی سیاح و چند نفر دیگر. عارض آمدند. به عرایض آنها رسیدگی شد. برخاسته، رفتم حسین آباد باغ مظفر السلطنه. مظفر‌الدوله و ابوالفتح میرزا هم بودند با وزیر و منشی‌باشی. هندوانه حاضر بود. قدری خورده، سیب انگور گلابی بود، خوردیم. نهار بسیار بسیار خوبی و زیادی [۳۰۹] تهیه دیده بودند، خوردیم. قدری تخته و آس بازی کردند. من با ابوالفتح میرزا شریک بودم. خواب نکرده، تا ساعت یک به غروب مانده بازی کردیم. با دو نفر شریک نفری چهار پنج هزار برده بودیم ولی وزیر و منشی‌باشی زیاد باخته بودند. نمازی خوانده، بستنی میوه آوردند، خوردیم. نزدیک غروب رفتم شهر. در حیاط عمارت فرش انداختند، نشستیم. میرزا بزرگ خان آمد. لیمونات آوردند، خوردیم. ساعت دو ربع کم سردار رفت اندرون. ما هم متفرق شدیم. رفتم منزل. منشی‌باشی آمد. بازی تخته کردیم. پانزده هزار بردند. دیگر بازی نکرده، آقا سید جعفر با منشی‌باشی مشغول بازی شدند تا ساعت شش از شب رفته. بعد از آنها رفتند. من هم خوابیدم.

صبح یوم سه‌شنبه ۳ [ربیع‌الاول]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم درب خانه. سردار رفتند اتاق بالا. بنده هم رفتم اتاق حکومتی. عارضین آمدند. تا ظهر بودیم. نهار آوردند. سیف‌الملک و جناب حاجی سیاح وزیر و جمعی بودند. نهار خورده، متفرق شدند. بعد از ساعتی من هم رفتم منزل خوابیدم. برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، بابابیگ از ده آمده، یک تخته جاجیم با یک بادیه عمل آورده، رفتم درب خانه خدمت سردار. هندوانه آورده، خوردیم. سهم‌السلطنه آمد. خدمت سردار بودند تا غروب. ایشان رفتند. سردار برخاستند. گردش در عمارت کردند. بعد حیاط فرش کردند. وزیر منشی‌باشی میرزا کوچک بودند. حساب می‌خواندند. من هم کاغذی نوشته، شام آوردند. صرف شد. متفرق شدیم. ساعت پنج به منزل رسیده، خوابیدم.

⁸³⁰ روستایی در استان زنجان

صبح یوم چهارشنبه ۴ [ربیع الاول]

برخاسته، حمام رفته، برآمدم. رفتم اصطبل. سردار آنجا بودند. قلیانی کشیدیم. رفتم عمارت. سردار رفتند بالاخانه خلوت کردند. من رفتم اتاق حکومتی. جمعیت زیاد آمدند. وزیر هم بودند تا الی ظهر. نهار آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی رفتیم منزل. ربع ساعتی خوابیده، برخاستم. چایی خورده، آقا محمد تاجر قزوینی آمد. یک قالی آورد. گفت نه تومان خریدم. قبول کرده، گفتم انداختند. رفتم درب خانه سردار. بیدار بودند. سر بنا رفته، گردشی کرده، رفتم خدمت سردار بودیم. مظفرالسلطنه آمدند. تا الی یک ساعت به غروب مانده بعد فرمایش کردند. [۳۱۰] پیغامی دادند من با میرزا تقی رفتم خانه حاجی میرزا ابوالمکارم. شربت چایی حاضر بود. خورده، صحبت کردیم. تا ساعت یک از شب گذشته برخاسته، رفتم درب خانه سردار. در حیاط گردش می کردند. مطالب را عرض کرده، نمازی خواندند. فرمایش کردند بروید اتاق حاجی سیاح کار او را درست کرده فردا بروند. رفتم آنجا. کاغذ سفارش نامه از قول سردار به جهان شاه خان آقا میرزا حسین نوشت. من برخاسته، رفتم منزل. آقا سید جعفر بودند. فیاض هم آمد. شام آوردند، خوردیم. روزنامه دو روزه خودم را نوشته، خوابیدم.

صبح یوم پنجشنبه ۵ [ربیع الاول]

برخاسته، رفتم درب خانه. سردار رفته بودند. سر بنا عمله سرکشی کرده، سوار شده، رفتم علی آباد خدمت سردار. ایشان با قوام السادات مشغول زدن چادر بودند. قلیانی کشیده، فرمایشات فرمودند. سواره به تاخت آمدیم شهر. سی تومان برای حاجی سیاح داده بودند. مال کرایه کرده، او را روانه نمودیم. رفتند. من هم رفتم منزل. متعاقب آقا میرزا بهاء الدین فرستاده، آمدند. با آقا سید جعفر مشغول نوشتن حساب شدند. نهار آبدوغ خیار داشتیم. آقا سید ولی آمد. از سیف الملک کاغذ آوردند. براتی نوشتند. نهار خوردیم. آنها مشغول حساب شدند. من ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خورده، نمازی خوانده، رفتم درب خانه. سیف الملک در اصطبل بودند. آمدند. فرش انداختند. چند نفر عارض از زن مرد آمده، رسیدگی به عرایض آنها شده تا الی غروب. سیف الملک هندوانه خواست. فرستادم آوردند. قدری خورده، جناب و شاهزاده معلم آمدند. آقا سید حسن و غیره آمدند. چاپار تهران آمد. از رضا قلیخان کاغذی داشتیم. منشی باشی هم آمدند. تا ساعت دو ربع از شب رفته درب خانه بودیم. همه متفرق شدند. با منشی باشی و شاهزاده معلم رفتیم منزل. آقا میرزا بهاء الدین آنجا بودند. مشغول بازی شدید. آنها سه نفر بودند، من تنها. مشغول بودیم. ده دوازده قران باختیم. آنها رفتند. من خوابیدم، با وجودی که وقت سحر بود خوابم نبرد.

صبح روز جمعه ۶ [ربیع الاول]

برخاسته، چایی خورده، رفتم به عمارت. کسی نبود. امروز بنا و عمله نداشتیم. گردشی کرده، در کنجی نشسته، راپورت نوشته بودم. دادم محمد علیخان ببرد اردو. خودم روزنامه نوشتم تا دو ساعتی [۳۱۱] از روز نرفته چند نفری آمدند. منشی باشی و غیره آمدند. نهار آوردند. منشی باشی مهمان بود. رفتند. ما نهار خوردیم. رفتم منزل. خوابیده، برخاستم. چایی خورده، نماز خوانده، رفتم منزل وزیر. منشی باشی رئیس میرزا عبدالله خان بودند. بازی می کردند. چایی خوردیم. هندوانه خربزه آوردند، خوردیم. تا الی مغرب بودیم. برخاسته، رفتیم به عمارت. سیف الملک بودند. منشی باشی آمدند. در باغ گردشی کردیم. رفتم اصطبل گردشی کردیم. سیف الملک رفت. ما هم با منشی باشی رفتیم منزل. رئیس هم آمد. تعاقب وزیر فرستادم، آمدند. تا ساعت پنج بودند. شام خوردند. وزیر رفت، من هم دو ساعتی نشسته، تا ساعت هفت کسل و خسته شدم. رفتم خوابیدم. آنها تا صبح نشستند، بودند.

صبح یوم شنبه ۷ [ربیع الاول]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، رفتم اصطبل. حمال طویله را می‌کشیدند. عملیات زیاد نموده، رفتم به میان عمارت. چند نفری آمدند. به عرایض آنها رسیدگی کرده، نهار آوردند. صرف شد. رفتم منزل. خوابیده، برخاستم. چایی خورده، رفتم سر طویله، از آنجا به عمارت. جمعی آمدند. تا الی غروب بودیم. برخاسته، رفتم اصطبل. حمال می‌کشیدند. تا الی مغرب بودیم. آقا میرزا هاشم خان کاظم خان میرزا لطف‌الله خان آمدند. به اتفاق رفتیم به عمارت. گردش کردیم. رفتیم منزل. میرزا حسین خان سرتیپ آمدند. مشغول بازی شدند⁸³¹. تا ساعت پنج از شب رفته آقا میرزا هاشم خان دو تومانی از سرتیپ بردند همه متفرق شدند. من هم خوابیدم. عریضه به حضرت والا نوشته، دادیم بابابیگ فردا صبح ببرد اردو بدهد.

صبح یوم یکشنبه ۸ [ربیع الاول]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خورده، رفتم درب خانه سر بنا عمله. خبر آوردند حاجی میرزا ابوالمکارم آمده است خانه. بابابیگ رفته بود اردو با جناب. با جناب آمدند شهر رفتیم. چایی خوردند. اتاق خلوت رفتیم. با جناب کارها را [۳۱۲] صورت دادیم. نهار حاضر شد. نهار خورده، جناب و آقا رفتند. میرزا لطف‌الله خان آمدند. او رفت. میرزا بزرگ خان شکایت نمودند در خانه من آردل⁸³² فرستاده است. فرستادم بیاورند فراش‌ها بیاورند. فراش‌ها را گفتم تو ی سری زدند. آنها رفتند. من خواستم بخوابم، خوابم نبرد. برخاسته، مشغول تحریر شدم. برای حضرت والا چند کاغذی نوشته، راپورت. چایی خورده، دادم فیاض ببرد اردو. میرزا بهاء میرزا لطف‌الله خان آمدند. یک قالیچه به ما تعارف داده، قبری هندوانه خورده، رفتم خانه حاجی میرزا ابو عبدالله. میرزا بها بودند. چایی آوردند. یک فنجان خورده، یکی دو نفر آخوند آمدند. دو سه قلیانی کشیدیم. فراش آمد. سردار وارد شهر شدند بیائید. من برخاسته، رفتم. در میان عمارت بودند سر بنا عمله. در میان حیاط نشستند. دستور العمل دادند. رئیس آمد. تلگرافی آورد. جوابی گرفت. دو قلیانی کشیدند. سوار شدند، تشریف بردند اردو. ما رفتیم منزل. حاجی مهدی با آخوند ابهری آمدند. مطلبی داشتند، گفتند. قلیانی کشیده، رفتند. بعد آقا میرزا هاشم خان با رضا خان آمدند. طالبی حاضر بود، خوردند. با آقا سید جعفر قدری بازی کردند. ساعت دو نیم از شب رفته بود. آنها رفتند. متعاقب من فرستادند از خانه زین‌العابدین خان. منشی‌باشی و رئیس آنجا هستند، شما هم باشید. من عذر آوردم. خیالم اینجا است. شام خورده بروم. تا چه پیش آید. نزدیک سه بود. گفتم شام آوردند. خوردم، رفتم. رئیس با منشی‌باشی بازی می‌کردند. من هم نشسته، قدری انگور گرمک خورده، آنها مشغول بودند. بعد از دو ساعت دیگر چایی آوردند. یک فنجان چایی خورده، خوابم گرفت. ساعتی خوابیده، برخاسته، تا نزدیک به آفتاب بیدار بودیم. برخاسته، رفتم منزل. ساعتی...

یوم دوشنبه ۹ [ربیع الاول]

برخاسته، رفتم درب خانه [۳۱۳] سرکشی بنا عمله نموده، چند نفر از عارضین آمدند. رسیدگی نموده، نهار آوردند صرف کردیم. با شاهزاده معلم رفتیم منزل. خواستم بخوابم، جناب آمد. سماور آوردند. چایی حاضر کردند. نمازی خوانده، کاغذی به اردو نوشتم. دادم بردند. با جناب رفتم دیدن حاجی محمد هاشم. از مکه آمده بود. شیرینی شربت چایی حاضر بود. یک ساعتی نشسته، برخاستم. جناب رفت خانه حاجی میرزا ابوالمکارم. من رفتم درب خانه، از آنجا سر طویله بودم تا نیم

⁸³¹ عبارت محذوف توسط مولف: «من هم خوابیدم»

⁸³² آردل: فراشی که برای خواندن و احضار سپاهیان یا گناهکاران و یا مدعی علیهم می‌فرستادند.

ساعت از شب رفته آدم منزل. منشی‌باشی آقا میرزا هاشم خان زین‌العابدین خان حاجی میرزا علی اکبر آمدند. مشغول بازی شدند تا ساعت چهار از شب رفته شام خوردیم. من بسیار کسل شده، آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح یوم سه‌شنبه ۱۵ [ربیع‌الاول]

برخاسته، رفتم حمام. سرکیسه نموده، برآمدم. آقا سید حسن آنجا بودند. چایی خورده، رفتم درب خانه. سادات سلطانیه آمدند با چند نفر دیگر. سوال جواب آنها طولی کشید. بعد نهار آوردند. خوردیم. برخاسته، سرکشی بنا عمله نموده، رفتم خانه حاجی میرزا علی اکبر آقا میرزا هاشم خان زین‌العابدین خان و آقا سید جعفر بودند. متعاقب میرزا محمود خان فرستادند. روزگار هم بود⁸³³. آنها مشغول بازی شدند. روزگار هم شخصی است اصفهانی. من ساعتی خوابیدم. برخاسته، چایی حاضر بود. خورده، میوه آوردند. قدری خورده، گفتند جناب آمده است خانه. رفتم منزل خان باباخان رئیس پست آمد. کاری داشت. به اتفاق رفتیم خانه حاجی محمد مهدی. چایی شیرینی میوه شربت آوردند. خوردیم. حاجی محمد باقر آقا سید محمد اصفهانی آمدند. یک ساعت به غروب مانده برخاسته، رفتم به عمارت از آنجا به میان کوچه و سر طویله. تا الی مغرب بودم. رفتم منزل. آقا میرزا حسین خان سرتیپ آمدند، میرزا بهاء‌الدین. او رفت. کاغذی به حاجی مشیر نوشته، جوابی آوردند. میرزا حسین خان ماندند. شام خوردند. سه ساعت [۳۱۴] سه ساعت نیم از شب رفته آنها رفتند. من هم روزنامه خودم را نوشته، خوابیدم.

صبح یوم چهارشنبه ۱۵ [ربیع‌الاول]

برخاسته، رفتم خانه حاجی مشیر. چند قلیانی کشیده، راحت‌الحلقوم آوردند. قدری خورده، رفتم درب خانه. جمعیت از عارضین زن مرد آمدند. مشغول به کار بودیم. پنجاه تومان بعد در کیسه ریخته با عریضه به توسط فراش فرستادم اردو. نوزده تومان هم قیمت قاطر دادم. نهار آوردند. نجارها آمدند. فرستادم با چند نفر بازدید کارهای آنها را نمودند. رفتم منزل. ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خورده، سهم‌السلطنه خربزه داده بودند. خورده، نماز خوانده، رفتم درب خانه، به همه آنها سرکشی کرده، چند نفر آمدند. عارض بودند. به عرض آنها رسیدگی شد. جناب آمد. تا یک ساعت از شب رفته بودم. مردم رفتند. بنده هم برخاسته، در عمارت سرکشی کرده، همه جا گردش. رفتم منزل. خیالم نشد بروم اردو. مهتاب خوبی بوده، با فیاض سوار شده، رفتیم اردو. سردار در چادر بودند. کتاب روزنامه می‌خواندند. وارد شدیم. نشسته، احوالپرسی فرمودند تا اینکه شام آوردند، خوردیم. دو قلیانی کشیده، مرخص شدیم. رفتیم شهر. ساعت چهار ربع از شب رفته وارد شهر شدیم. آدم‌ها شام نخورده بودند. شام خوردند. من قدری خربزه خورده، خوابیدم.

صبح یوم پنج‌شنبه ۱۶ [ربیع‌الاول]

برخاسته، رفتم حمام. از حمام برآمده، چایی خورده، از برای وزیر کاغذی نوشته بردند بالا. حاجی صرافباشی آمدند. قلیانی کشیده، رفتیم درب خانه. عارضین آمدند. به عرض آنها رسیدگی شده، نهار آوردند. خورده، رفتیم منزل. ساعتی خوابیده، برخاستم. جناب آمد، آقا سید حسن آقا میرزا هاشم خان آقا میرزا بهاء‌الدین. سوار شدیم رفتیم سر حد سلمان‌لو و قراتپه. تا نزدیک غروب در بیابان گردشی کرده، از آنجا رفتیم به باغ آقا سید حسن. چایی میوه حاضر بود. چند نفر هم بودند. زوار زیادی منزل داشتند [۳۱۵] در کنار رودخانه. قریب هزار نفر بیشتر بودند. تا الی مغرب آنجا بودیم. برخاسته، رفتم منزل میرزا هاشم خان. منشی‌باشی آمدند. شام خوردیم. بعد از شام رفتیم خانه زین‌العابدین خان. میرزا جواد خان فرج‌الله خان بودند. آنها مشغول بازی شدند. تا ساعت هفت از شب رفته من آنجا بودم. برخاسته، رفتم منزل. خوابیدم.

⁸³³ حاشیه فهرست‌نویس: «روزگار اصفهانی»

صبح یوم جمعه ۱۳ [ربیع الاول]

برخاسته، رفتم درب خانه. امروز بنا نداشتیم. چند نفر عمله بود. مردم آمدند. یکی دو ساعتی گذرانیده، نهار آوردند. بعد منشی‌باشی آمدند. نهار خوردیم. منشی‌باشی رفت خانه خوابید. بعد من رفتم نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، وزیر آمد. شاهزاده آمد. آنها مشغول بازی شدند. خرد خرد جمعیت زیادی شد. تا الی دو ساعت از شب رفته از بالا آمدند متعاقب منشی‌باشی. اسب‌های مرا سوار شده، رفتند با چند نفر دیگر و چند نفر دیگر بودند بازی می‌کردند. شام خوردند. تا ساعت هفت از شب رفته بودند. متفرق شده، رفتند. من هم خوابیدم.

صبح یوم شنبه ۱۴ [ربیع الاول]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، کربلایی و عباس قهوه‌چی آمدند. قوام‌السادات می‌رود اردو قدری گلایی برای سردار ببرد. برد. من رفتم درب خانه، بودم. مردمان متفرقه آمدند، عارض شدند. نهار آوردند. صرف شد. برخاسته، رفتم منزل. خوابیده، برخاستم. نماز خوانده، چایی خورده، رفتم درب خانه. چند نفر متفرقه آمدند. بعد ابوالفتح میرزا آمد. قلیانی کشیده، به اتفاق رفتیم سر بنا عمله و سر طویله، از آنجا به منزل میرزا حسین خان. سرتیپ آمد. هندوانه در خانه بود. خوردند. بعد از مغرب نماز خوانده، رفتند. بعد آقا میرزا هاشم خان آمدند، با میرزا مهدی مشغول بازی شدند تا ساعت سه. گفتم شام آوردند. صرف کرده، خبر آوردند منشی‌باشی با ابوالفتح میرزا می‌خواهند بیایند آنجا. گفتم بیایند. ما شام خوردیم. آنها آمدند. چند لقمه [۳۱۶] شام خوردند. مشغول بازی شدند تا الی نزدیک صبح. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح یوم یکشنبه ۱۵ [ربیع الاول]

آفتاب بلند بود. بیدار شده، چایی خورده، رفتم درب خانه سر بنا عمله گردشی کرده، قاضی آمد. دو هزار به او پول دادم، رفت. نواب ابراهیم میرزا آمدند و چند نفر عارض آمدند. رسیدگی می‌نمودم. گفتند سردار امروز عصر خواهند آمدن به شهر. تا چه شود. نهار آوردند. چند نفر از سید ملا بودند. نهار خوردند. رفتند. من هم رفتم سر بنا عمله سرکشی نموده در اتاق حکومتی لخت شده، نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خورده، نمازی خوانده، دو ساعت به غروب مانده حضرت والا آمدند. سر طویله بودند. من هم رفتم ربع ساعتی خدمت ایشان. آمدم سر بنایی، از آنجا اتاق. چایی حاضر بود. خوردند. ابوالفتح میرزا حاجی اشرف‌الملک صدیق دفتر آمدند. چایی خوردند تا دو ساعتی تشریف بردند اندرون. ما هم نماز خواندیم. پاشا خان جعفر خان آقا میرزا حسن ماندم منزل. صحبت کردیم. شام آوردند، خوردیم. همه آنجا خوابیدند.

صبح یوم دوشنبه ۱۶ [ربیع الاول]

برخاسته، نماز خوانده، فراش آمد به تعاقب حضرات سردار می‌خواهد سوار شوند. چایی خورده، رفتم اصطبل خدمت سردار. بعد از نیم ساعتی ایشان سوار شده، رفتند. من هم رفتم سر بنا و عمله، از آنجا اتاق حکومتی. چند نفر آمدند بازدید کردند. عمارت ذوالفقار خانی را شش تومان بخاری لمبه⁸³⁴ صورت نوشته، نهار آوردند، خوردیم. مردم رفتند. من هم سر بنا عمله رفته، پاکت سردار را دادم غلامی برد. خودم رفتم در منزل خوابیده، برخاسته، حمام لازم شده بود. رفتم حمام. از حمام برآمده، نمازی خوانده، چایی خورده، رفتم درب خانه سر بنا عمله سرکشی نموده، در اتاق نشسته، غلام بانک آمد پول ببرد به تیریز. صندلی که فرمان فرمان خودم پیشکش کرده بودم مانده بود. دادم غلام که پول ببرد و اگر مکاری قبول نماید ببرد. [۳۱۷] تا الی دو ساعت از شب رفته درب خانه بودیم. برخاسته، رفتیم منزل.

⁸³⁴ لمبه: در تداول مردم قزوین قرنیس گرداگرد سقف اطاق.

امروز صبح قوام السادات کاغذ گله نوشته بود، پول خواسته بود. ناچار مبلغ پنج تومان به توسط سید علی اکبر قهوجی دادم بردند. محمود شهر آمده بود. کمر بند برای نواب والا سیف الملک می خواست. فرستادم بازار گفتند نیست. هزار دینار دادم به محمود، آن هم رفت. سمت خانه می رفتم خاطرم آمد چراغبان است. رفتم بازار در مغازه حاجی شیخعلی حاجی هاشم بودند. سرکه انگبین شیرینی آوردند. قدری خورده، ساعتی به قوام تعارف دادند. قبول نکرده، رد کردم. برخاسته، رفتم دکان صراف باشی. شیرینی چایی آوردند، خوردیم. یک جعبه راحت الحلقوم تعارف داده، برداشته، بردم منزل. حاجی صراف باشی با حاجی قاسم آمدند. از بازار کباب خریدم. آنها شام خورده بودند. ما شام خوردیم، بازی آس نمودیم. دو سه تومان از صراف باشی بردیم. ساعت هفت بود. آنها رفتند. امشب زیاد سرد بود. خوابیدم.

صبح یوم سه شنبه ۱۷ [ربیع الاول]

مولود حضرت خاتم النبیین صلی الله علیه و آله بود. برخاسته، نمازی خوانده، رفتم درب خانه سرکشی بنا عمله نموده، در اتاق نشسته، شاهزاده معلم آمد. قلیانی کشیده، رفتند. دو سه فقره کاری گذرانیدیم. آنها برخاسته، جناب وارد شدند، نهار خوردند، رفتند جایشان. من هم رفتم منزل. نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، رفتم حمام. برآمدم، چایی خورده، رفتم درب خانه. جمعی آمدند. آدم های ابراهیم خان نهانندی آمدند. در خلوت منزل دادم. خودش اردو رفته بود. فیاض هم نهار خورد، رفت اردو. مردم متفرق آمدند. هرکسی مطلبی داشت. اظهار نموده، جوابی شنیده، رفت. مکاری از سردار داشت. امارت و باغ را دادم جاروب کردند. آب پاچیده، نزدیک ظهر هفت هشت تیر توپ انداختند. مغرب شد. نمازی خوانده، آدم های ابراهیم خان آمدند. مشغول [۳۱۸] صحبت شدیم. تا ساعت دو از شب رفته بودیم. آنها رفتند. من هم رفتم منزل. شام خورده، خوابیدم.

صبح یوم چهارشنبه ۱۸ [ربیع الاول]

برخاسته، رفتم حمام. قوام السادات میرزا بزرگ خان فیاض بودند. از حمام برآمده، قوام السادات آمدند منزل. چایی خوردیم. رفتیم سر طویله، از آنجا بنا عمله به همه سرکشی کرده، رفتم به اتاق. چند نفری آمدند، بعد منشی باشی آمدند. مشغول نوشتن حساب اصغر میرزا و مشهدی علی امیر آخور شدند. نهار آوردند. خورده، آقا میرزا هاشم خان آمدند. سوال جواب زیاد شد. من برخاسته بخوابم، از بس که حرف زدند خوابم نبرد. چایی خواسته، آوردند خوردیم. نماز خوانده، حساب مسگر و زرگر همه را کردند. یک ساعت به غروب مانده گفتند سردار آمده است. رفتم اصطبل. سردار رئیس جمعی بودند. تا الی نزدیک غروب بودند، از آنجا به عمارت سرکشی بنا عمله. از آنجا تشریف بردند اتاق. سماور آوردند. چایی حاضر کردند، مردم خوردند. جمعیت زیاد بود، رفتند. تا ساعت دو نیم از شب رفته بودند. برخاسته بروند اندرون، ابراهیم خان سرداری ترمه خلعت نایب الحکومه (...) شده بود. قدری در خلوت صحبت کردیم. رفتیم منزل حاجی محمد مهدی قزوینی پسرش آنجا بود. مشهدی عباس قهوجی هم آمد. قلیانی کشیده، سوقات برای من آورده بود. شام خوردیم. قدری کار داشته، با حاجی محمد مهدی صحبت کردیم. آنها رفتند. من خوابیدم.

صبح یوم پنجشنبه ۱۹ [ربیع الاول]

برخاسته، رفتم درب خانه ولی تا الی اذان صبح از شدت خیال هیچ خوابم نبرد و بعد از چند دقیقه سردار برآمدند. جمعی از سادات و ملا و غیره آمدند. یک فنجان چایی قلیانی از منزل ابراهیم خان آوردند، کشیدند. برخاسته ما هم رفتیم تا در باغ. سوار شدند، رفتند. من هم رفتم اتاق. ربع ساعتی نشسته، رفتیم اتاق ابراهیم خان. سماور آوردند. مردم وزیر تلگرافخانه و صدیق دفتر جمعی آمدند. دو قلیانی کشیده، برخاسته، رفتیم منزل. محمود خان همراه آمده، بازی تخته نمودیم.

نهار آوردند. قاضی هم آمد. نهار خوردیم. بازی کردیم تا نزدیک عصر. [۳۱۹] آقا میرزا بهالدین و رئیس پست آمدند. نزدیک مغرب رفتند. من برخاسته، جمع‌آوری اسباب نمودیم. حاجی محمد هاشم یک دستگاه ساعت یک قالیچه یک تسبیح داده بودند. سوقات حاج شیخعلی و حاجی صرافباشی آمدند. اتاق نیامده در میان حیاط ایستادند. احوالی پرسیده، رفتند. متعاقب حاجی محمد مهدی فرستادم. عباسقلی آمد. یک دستگاه ساعت را با بعضی اسباب‌ها داده، بردند. نمازی خوانده، باز مراجعت نمودند. مشغول جمع کردن اسباب شدند، تا ساعت چهار شام آوردند. خوردیم. حاجی محمد مهدی فیاض هم بودند. آنها شام خورده بودند. آنها رفتند، من خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲۰ [ربیع‌الاول]

برخاسته، رفتم حمام. سرکیسه کرده، حنا بسته، بعد برآمدم. هندوانه خورده، چایی خورده، آقا شیخ‌الاسلام و آقا ضیاء آمدند. آقا میرزا حسین خان سرتیپ و آقا میرزا هاشم خان آمدند. چایی خوردند، رفتند. آنها قدری بازی کردند. نهار آوردند. ابوالفتح میرزا و میرزا جواد خان آمدند. نهار خوردند. بازی کردند تا عصر چایی خوردند، رفتند. من هم نزدیک غروب نمازی خوانده، با آقا میرزا حسین خان رفتم تلگرافخانه. کسی نبود. رفتم خانه آقا میرزا جواد خان. رئیس تلگرافخانه آقا میرزا هاشم بودند. زین‌العابدین خان آقا سید جعفر هم آمدند. قدری کباب آوردند، خوردیم. ساعت سه از شب رفته من برخاسته، رفتم منزل. آنچه اصرار نمودند قبول نکرده، منزل رفته، اسباب‌ها را جمع‌آوری از آقا میرزا حسین خان سرتیپ یک راس یابو امانت برای آبداری گرفته، آوردند در طویله. شام خورده، خوابیدم.

صبح یوم شنبه ۲۱ [ربیع‌الاول]

برخاسته، چایی خورده، تهیه سفر دیده، مال‌ها را درست کردند. جمعیت متفرقه زیاد آمدند. مرا معطل کردند. با آقا سید جعفر سه تومان خرجی دادم و چند نفر آدم دیگر فیاض و غیره انعام دادم. سوار شده، رفتم. بین راه عسکر درامی را دیدم با زنجیر به شهر می‌برند. ساعت پنج از دسته گذشته وارد ده حاجی مشیر شده، چند نفری آقا میرزا عبدالله و غیره آنجا بودند. قلینانی کشیده، هندوانه خربزه آوردند. خوردیم. خواستم بخوابم، خواب نبرد. برخاسته، با حاجی مشیر و آقا میرزا عبدالله خان قدری تخته بازی کرده، غروب برخاسته، قدری گردش کردم. بعد از مغرب باز بازی کردیم. سه چهار هزار باختیم. شام خورده، خوابیدم. امشب زیاد سرد بود. در چادر بودیم. [۳۲۰]

صبح یوم یکشنبه ۲۲ [ربیع‌الاول]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، کاغذی به حاجی مسعود یکی دو کاغذ برای آقا میرزا بهاءالدین آقا میرزا هاشم خان نوشته، خیالم این شد بابابیگ را نبرم، به شهر بفرستم. خودم سوار شده از نیکجه به سمت سیف‌آباد. مردم این جاده معتبر خوبی است. در کنار رودخانه چادرزده بودند. خارجه بوده است. خریداری کرده‌اند. یک ساعت از دسته گذشته سوار شده، بابابیگ را برگردانده به شهر برود. نیم فرسخ که سوار شدم رودخانه طولانی بود. گفتند صبحانه زود است. برنج زیاد کاشته بودند. یک ده معتبری دیدم. گفتند مال امین دفتر است. ده دیگر چند خانوار بودند. گفتند مظفرالدوله تازه (...) می‌نماید. همه جا کنار رودخانه بودیم. جاده دو تا شد. یکی راه تبریز بود، یکی کوره راهی بود سیف‌آباد. از ده حاجی مشیر بلدی با ما بود از سوارهای سهم‌السلطنه. در آن ده کاروانسرای معتبری دیدم. تمام سنگ آجر بود. گفتند شاه عباسی است. خدایامرزد، در هر سمت ایران کاروانسرای شاه‌عباسی است. عجب داریم از این سلطان‌آبادی به این اعتبار را خراب می‌گذارند. خدا می‌داند چقدر خرج شده است. تمام سنگ آجر چاپارخانه‌اش کرده‌اند.

در بین راه سرباز زیادی می‌رفتند. گفتند از فوج شجاع السلطنه است، سردار است به تهران می‌رفتند. زوار اردبیل از زن و مرد به کربلا زیاد می‌رفتند. نقل نمودند اردبیل همه مردم زن طلاق شده‌اند. جمیع کثیر به سمت روسیه رفته‌اند و جمیع کثیری هم به سمت کربلا. خودم دیدم زوار کربلا را. قریب دو هزار نفر می‌شدند. نقل نمودند با حاکم اردبیل سخنان‌شان شده است، نزاعی کرده‌اند. مجتهد آنجا را گرفته، برده‌اند به ولایت دیگر به حکم ولیعهد از جهت مردم همه رفته‌اند. اخبارات زیاد نقل می‌نمایند⁸³⁵. [۳۲۱] نقل می‌نمایند یحتمل الصدق و الکذب. خلاصه پنج ساعت نیم از دسته گذشته وارد سیف‌آباد شدم. آدم پیشخدمت سهم السلطنه آنجا بود. رفتم زیر درخت فرش انداختند، در همانجا که سردار چادر زده بودند. نشسته، حالت بدی داشتم. تا قدری خوانده برخوایم. سه چهار مرتبه سه قدم رفتم ندانستم تا چه به من ضرر کرده است. ظاهراً آن هندوانه خربزه بلافاصله کباب خورده ضرر کرده است. خلاصه نان پنیر نیمرو ماست آوردند. من نخوردم. یک لقمه دهنم گذارده، باز خوابیدم. گفتم سماور آوردند. چایی خورده، وقت عصر بود. نمازی خوانده، پیشخدمت آمد. اصراری کرده که بیایند به میان ده اتاق کدخدا خوب است. راضی نشده، گفتم همین جا خوب است. شب را می‌مانم. وقت سحر سوار شده، می‌روم. گفتم برای شب جوجه کباب نمایی. کاه جو مال‌ها را آدم سهم السلطنه آوردند. اطفال مکتبی آمدند. عریضه آوردند. دو هزار ی به آن‌ها داده، رفتند.

پیش راه آدم مغرور میرزا خنجر را دیدم. سوار قاطری به شهر می‌رفت. گفت اردو رفته بودم، کار داشتم، حال می‌روم. بعد آدم نایب غلامعلی را دیدم. پیاده می‌رفت. پرسیدم گفت نایب غلامعلی به من بدرفتاری کرد. آنچه گیرم افتاده بود از دستم گرفت. من یک سرداری خواستم از پول خودم بگیرد. نخرید، من هم قهر کرده، می‌روم شهر عمله‌گی یا نوکری نمایم. خلاصه نزدیک غروب آخوند باب توقع پیش من نشسته بود. صدای داد فریاد از نزدیک ده بلند شد. آدم سهم السلطنه آمد. پرسیدم گفت رعیتی که سرباز است چوب کشیده مرا زدند. گفتند بروید بیاورید. حسین کریم رفتند. سرباز فرار کرده بود. پیرمردی که او هم داخل بود زیاد شرور به نظرم آمد. پدر آن سرباز است. آوردند. گفتم بالای مالش ببندند، ببریم. آوردند داد فریاد زد. گفتم چند چوبی زدند. باله‌ایش بسته، بخو⁸³⁶ آوردند به پایش زدند. جمعیت زیاد جمع شده بود. [۳۲۲] همه متفرق شدند. نماز مغرب را خوانده، تا ساعت دو از شب رفته بود. آدم سهم السلطنه آمده به توسط این مقصر. گفتم تعارف را بیاورید مرخص نمایم. چون ناهار نخورده بودم، گفتم شام هرچه تهیه دیده‌اید بیاورید. کباب جوجه بود مرغ پلو برنج رسمی ولی من نخوردم. چند لقمه نان ماست خوردم با کباب. آدم سهم السلطنه آمد توسط آن شخص حبس چهار تومان نیم آورده. نفری پنج‌هزار به نوکرها داده، دو تومان پنج هزار گفتم نگاه دارند. خوابیدم.

صبح روز دوشنبه ۲۳ [ربیع‌الاول]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، سوار شده در بین راه سید مدعی یوسف میرزا دیدم. از اردو مراجعت کرده، به شهر می‌رفت. جواب تلگرافی که توسط میرزا زده بود دو صفحه کاغذ تمام مهمل سواره از برای بنده خواندند، رفتند. سوار شده، رفتم. سه ساعت نیم از دسته گذشته وارد شدم. حضرت والا در چادر بودند. قوام‌السادات و چند نفر دیگر بودند. چایی نان خشک حاضر بود. آوردند، خوردیم. از برای نوکر چادری زدند. مال‌ها داده آسوده شدند. جمعیت عارضین آمدند، عرض کردند، رجوع به میرپنجه نمودند. ناهار آوردند. سردار برخاستند خوابیدند. ما هم رفتم چادر سیف‌الملک. منشی‌باشی آمد. سماور از چادر منشی‌باشی آوردند. چایی خوردیم. بسیار بسیار هوا گرم بود. زیاد کسل شدم. به قدر ربع ساعتی خوابیده، حضرت والا نصف هندوانه داده بودند. سیف‌الملک جناب می‌آوردند ولی هندوانه به آن بزرگی به آن

⁸³⁵ حاشیه فهرست‌نویس: «مهاجرت مردم اردبیل»

⁸³⁶ بخو: حلقه و زنجیری که دست و پای چهارپایان را بدان بندند.

خوبی در هیچ جا ندیده بودم. به مثل طالبی‌های نهانند بودند. الحق زیاد تعریف داشت. در میان بشقاب آن کل هندوانه را برای بنده مرحمت فرموده بودند. خوردم. حقیقت زیاد تعریف داشت از خوبی و شیرینی [۳۲۳] زیاد. وضو گرفته، رفتم چادر خدمت حضرت والا. چایی خوردم. سوارهای دویرن آمدند، دسته سان دیدند. اسب‌ها را داغ نمودند. تا الی نزدیک غروب مردم متفرق شدند. محمودخان میرپنجه بود با اجزا تا وقت شام شام آوردند ولی شام ماکولی نبود. خوردم، رفتیم در چادری که حاجی مشیر فرستاده بود آفتابگردان. در آنجا خوابیده...

صبح روز سه‌شنبه ۲۴ [ربیع‌الاول]

برخاسته، آفتاب برآمده بود. سماور آوردند. نماز خوانده، چایی خورده، پاشا خان جعفر خان آمدند چایی خوردند. جناب شاهزاده آمدند. قلیانی کشیدند. آن‌ها رفتند چادر سیف‌الملک. من هم رفتم خدمت حضرت والا. ربع ساعتی گردش کرده، تشریف بردند. در چادر چایی نان خشک آوردند. خوردم. میرپنجه آقا خان جمعی آمدند، بودند. ناهار آوردند خوردم. رفتیم چادر. خوابیده، برخاستم. هندوانه خربزه خریده بودند. پاره کرده، خوردم. چایی خورده، رفتم چادر سردار. ساعتی نشسته، برخاستند گردش کردند تا الی بعد از مغرب رفتند میان چادر. قدری شیرینی آوردند. خوردند. صحبت متفرقه تا وقت شام شام خوردم. متفرق شدیم، هرکسی به چادر منزل خودش. خوابیدند. نصف شب صدای قافله (...) زیاد می‌آمد. از راه تبریز می‌رفتند.

صبح روز چهارشنبه ۲۵ [ربیع‌الاول]

اول اذان صبح برخاسته، تهیه رفتن دیدم. چایی خورده، اسباب‌ها را جمع کردم. دو ساعت از دسته گذشته از (...) سوار شدیم. همه جا در میان رودخانه می‌رفتم. سوارهای دویرن ده پانزده نفر سواری آمدند، ملحق شدند. در بین راه آقا میرزا محمد ولی آمدند. بعد ده معتبری بود. مال مظفرالدوله، سر راه تبریز است. کاروانسرای شاه عباسی هم داشت. نزدیک رفتم ولی به نظر خرابه. یکی دو گوسفند قربانی آوردند، قربانی کردند. گاو هم آوردند. اسم آن ده **سرچم**⁸³⁷ بود. من جلو آمدم وارد پرچین شدم. [۳۲۴] در قشلاق شاهسون‌ها چادر زده بودند. هندوانه خربزه آوردند، خوردم. ناهار آوردند. من چند لقمه نان پنیر با خربزه هندوانه خوردم. سردار خواست بخوابد. چادر مرا آورده بودند. در چادر سردار ربع ساعتی خوابیده، برخاستم. چایی آوردند. خوردم. قدری سیب خربزه آوردند. جمعی از عارضین آمدند تا الی مغرب آن‌ها رفتند. ما هم اجزا بودیم. شام آوردند، خوردم. ساعت چهار بود. برخاسته، رفتم چادر، خوابیدم.

صبح یوم پنج‌شنبه ۲۶ [ربیع‌الاول]

برخاسته، اول اذان بود. سماور خبر کردند. نمازی خوانده، سوارهای چایی خورده، میرپنجه و سرتیپ آمدند. جناب و شاهزاده معلم آمدند. منشی‌باشی آمدند چایی خوردند. قلیانی کشیده، رفتند. من هم رفتم خدمت سردار. یک فنجان چایی خورده، یک عدد سیب خورده، رفتیم بالای تپه خاکی. زیاد گردش نموده، آمدم چادر جمعی بودند. کریم خان و سیدی آمدند و قاضی هم از شهر آمد. عرضی داشت. من هم بیکار بودم. کاغذی به حاجی مسعود نوشته، ناهار آوردند، خوردم. رفتیم چادر. ربع ساعتی خوابیده، برخاسته، چایی خورده، قوام‌السادات شاهزاده پاشاخان آمدند. دو قلیانی کشیدند. رفتیم خدمت سردار. هندوانه آوردند، خوردم. نماز خوانده، در خدمت سردار قدری قدم زدیم. بعد از مغرب رفتیم چادر. نماز خوانده، همگی مشغول کاغذنویسی شدند. من هم بیکار بودم. کاغذی به ابراهیم خان نوشته، روزنامه خودم را نوشتم تا وقت شام آوردند. خوردم. رفتم چادر خوابیدم. ساعت پنج بود. اول اذان...

⁸³⁷ روستایی از توابع بخش زنجانرود شهرستان زنجان در استان زنجان ایران است.

صبح یوم جمعه ۲۷ [ربیع الاول]

برخاسته، وضو گرفتم. آدم‌ها را بیدار نموده، چایی حاضر کردند. نزدیک آمدن آفتاب بود. منشی‌باشی جناب آمدند. چایی خوردند. سردار آمدند. ساعتی گردش کردند تا آنکه بارها را باز کردند، رفتند. بعد سوار شدیم در میان رودخانه. [۳۲۵] گردش‌کنان رفتم به **قربابوطه**⁸³⁸ رسیدم. پیش راه یکی دو جا آبادی معتبری بود. رعیت‌ها جلو آمدند. قربانی کردند. از قربابوطه هم رعیت و غیره سوار و جمعیت زیاد آمدند. چادر ما را نزده بودند. ایستادم چادر را زدند. رفتم خدمت سردار. ناهار آوردند. من به ملاحظه آنکه آب شور است آب نخوردم. هندوانه قدری نان پنیر خوردم. یک ساعتی بعد از ناهار نشسته، سردار خوابیده، من رفتم چادر. هوا گرم بود. حالت خوشی نداشتم که ربع ساعتی خوابیده، برخاستم. رفتم کنار رودخانه. وضو گرفته، آمدم چادر. چایی آوردند. خورده، رفتم خدمت سردار. چند نفری آمدند. از شهر کاغذجات زیاد آمد. میرزا بهاء‌الدین روزنامه‌های بنایی را فرستاده بود. کاغذی شکایت از دست فیاض آقا میرزا هاشم خان هم کاغذی شاهزاده معلم میرزا حسن آمدند [حاشیه ناخواناست]. چایی خوردند. سردار متعاقب ما فرستاده، رفتم. قلیانی کشیده، محمود خان میرپنجه آمد. گله‌گزاری نمودند. بعد درخواستند. روبوسی نمودند.

امیرپنجه رفت، بعد سردار با چند سوار شدند رفتند به شکار، شب را هم در کوه بمانند. ما هم با سیف‌الملک و جناب سرتیپ شاهزاده معلم و عمله‌جات سوار شدیم رفتیم. بین راه حضار ملک حاجی بهاء‌الدوله آمدند. قربانی کشتند. دهکده دیگر رسیدیم. قربانی آوردند کردند. منشی‌باشی هم رفت خدمت سردار. کاغذجات تهران آمده بود. به منزل رسیده که مشمه بوده باشد چادر زده بودند. وارد شدیم. قلیانی کشیده، ناهار قابلمه آوردند. الحق هیچ چیزش ماکول نبود. من دو لقمه نان گوشت خوردم. نانش را هم هیچ نمی‌شد خوردن. سرتیپ رفت چادر خودش، ما هم در چادر سردار خوابیدیم. برخاسته، چایی خوردیم. دو نفر سرباز دلاک بود. ما همه سر تراشیدیم. بعضی ریش اصلاح نمودند. حضرات رفتند کنار [۳۲۶] رودخانه، لباس عوض نمایند، به میان آب بروند. من نرفته، احتیاط نموده، تنها ماندم. نماز خوانده، هزار دینار دادم بردند از جالیز هندوانه خربزه خریده آوردند. هیچ کدام ماکول نبود.

روزنامه خودم را نوشته تا آنکه حضرات از رودخانه مراجعت نمودند. خان باباخان نوشته بود از شهر عیال ابوالحسن خان ناخوش است. اخوی‌زاده بوده باشد. خلاصه مغرب شد. نمازی خوانده، سیف‌الملک کتاب تاریخ معتمدالدوله را می‌خواند. ما گوش می‌دادیم. شام را گفتم زود آوردند، خوردیم. رفتم در چادر خوابیدم. با آقا میرزا حسن رفتم کنار رودخانه گردش کردیم. آمدم نماز خوانده، نیم ساعت به غروب مانده سردار با چند نفر تفنگدار رفتند شکار بلدرچین. تا الی مغرب گردش کرده، دو سه عدد بلدرچین زدند. رفتیم چادر محمود خان میرپنجه. چایی آوردند. یک فنجان خوردیم. یکی دو قلیانی کشیده، رفتیم. سردار کتاب کلیات خواست. مشغول خواندن شدند. اجزا و همه بودند. شام آوردند. تاس کباب کبک بلدرچین درست کرده بودند. خوب شده بود. همه خورده، من به ملاحظه آنکه روز ناهار درستی نخورده بودم میل داشتم. شام خورده، برخاسته، رفتم چادر. سردار فرموده بودند فرشی برای چادر ما برده بودند انداخته بودند. خوابیدم.

صبح روز شنبه ۲۸ [ربیع الاول]

برخاسته، نمازی خوانده قرآنی جناب شاهزاده معلم آمدند. چایی خوردند. دو ساعتی بودند. همه رفتند. من هم رفتم خدمت سردار. جمعی از اهل نظام و سوار در فقره ادعای قربوطه مشمه سؤال جواب می‌فرمودند. گفتند نوشتند تا پنج نیم از دسته رفته ناهار آوردند. همه چیز بود، کباب چلوی. سماور خوبی تدارک دیده بودند. آقا جان خان و میرپنجه و جمعی از

اجزا آمد. از سید ملا [۳۲۷] بودند. خوردند. بعد از صرف قلیان متفرق شدند. من هم رفتم چادر خوردم، با قاضی خوابیدم. برخاسته، چایی آوردند. خورده، نمازی خوانده، با قاضی رفتم گردش. می‌خواستم بروم میان دهکده، قدری راه رفته، آمدم. دور است، هوا بسیار گرم بود، نرفته، رفتم خدمت سردار. خواب بودند. برخاستند. هندوانه خواستند. آوردند، خوردیم. جمعی عارضین آمد. به عرض آن‌ها رسیدگی فرمودند. غروب برخاستند. نیم ساعتی گردش نمودند. نمازی خوانده، صحبت می‌فرمودند. دو ساعت نیم از شب رفته منشی‌باشی با محمود خان میرپنجه آمدند. مشغول کاغذخواندن و کاغذ نوشتن شدند تا آنکه فرمودند شام آوردند. امشب هم دم کباب بلرچین تهیه دیده بودند. خیلی خوب شده بود. به همه تقسیم دادند، خوردند. برخاسته، متفرق شدند. من هم رفتم چادر، خوابیدم.

صبح روز یکشنبه ۲۹ [ربیع‌الاول]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، جناب شاهزاده آمدند چایی خوردند. دو سه قلیانی کشیده، به اتفاق رفتیم کنار رودخانه زیاد گردش کردیم. آن‌ها رفتند چادر سیف‌الملک. من رفتم خدمت سردار. دو قلیانی کشیده، بر ایشان حمام لازم شده بود. چادر زدند. آبی گرم کردند. رفتند غسل کرده، برآمدند. عارض از زن مرد آمدند. امروز بسیار کج خلق بودند، ظاهراً به ملاحظه سؤال جوابی با محمودخان میرپنجه نمودند. بسیار دیر ناهار خبر کردند. ناهار آوردند، خوردیم. یک ساعت هم بعد از ناهار نشستیم. چهار ساعت ربع به غروب مانده بود رفتم چادر بخوابم. حسین با مهتر نزاع می‌نمودند. آن‌ها را فحش داده، اوقاتم تلخ شد. بسیار کم خوابیده، برخاستم رفتم وضو گرفته، آمدم چادر. نمازی خوانده، چایی خورده، قاضی آمد. قلیانی کشیده، دو ساعت به غروب مانده جیب‌هایم پاره شده بود دوخته، ساعتی گردش نموده، رفتم چادر خدمت سردار. شربت سیب انار آوردند. قدری خورده، نزدیک غروب با سردار گردشی کردیم. بعد از مغرب رفتم به میان چادر. [۳۲۸] بعد از نماز کتاب تاریخی که معتمدالدوله مرحوم فرهاد میرزا به خط خودش نوشته بود ظاهراً در وقت نزاع با شاه جهان خان گیر جهان شاه آمده بوده است او هم دادند به حضرت والا. کتاب مبنی سجع قافیه و عبارت‌پردازی بود. حاشیه⁸³⁹ بعضی القاب را نوشته‌اند. احتشام‌الدوله هم در پشت کتاب بعضی چیزهایی نوشته‌اند. ساعت چهار شام خبر کردند آوردند. صرف کرده، رفته خوابیدم.

صبح یوم دوشنبه غره ماه ربیع‌الثانی

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خوردم. جناب شاهزاده با آقا میرزا حسن آمدند چایی خوردند. سردار متعاقب ما فرستاد. رفتیم گردش کرده، رفتم به میان چادر. بعضی اشخاص آمدند نشستند. به رسیدن عرض داد مردم. من کسل شده، رفتم چادر دیگر. قوام و جعفر خان آنجا بودند. ربع ساعتی خوابیده، سردار ما را خواست. رفتیم. بعد از ساعتی ناهار آوردند. کباب چلوی خوبی تهیه دیده بودند. کره تازه بسیار خوبی بود. آقا جان خان فرستاده بود. زیاد خوردیم. رفتیم چادر. از بس که گرم بود چادر با وجودی که لخت شدم خوابم نبرد. محمود خان میرپنجه متعاقب من فرستاده بود. چایی خورده، نماز خوانده، تا دو ساعت نیم به غروب مانده بود برخاسته، رفتیم چادر میرپنچ، قلیانی کشیده، متعاقب قوام‌السادات فرستادیم آمد. صحبت گله‌آمیز. تا الی بعد از مغرب گفتگو می‌نمودند. برخاسته، رفتم چادر سردار، مطالب را به عرض رسانیدم. مجدداً ما را جواب شافی کافی دادند برویم بگوییم. نتیجه این بود حال که می‌خواهید بروید تهران به سلامت بروید. دو ساعت نیم از شب رفته مراجعت چادر، سردار صحبت می‌نمودم. شام آوردند، خوردیم. سفره برچیدند. محمود خان میرپنجه وارد شد. شام نخورده بودند، دو قلیانی کشیدند. قهوه‌ای صرف کرده، برخاستند رفتند. ما هم رفتیم به چادر

839 در متن: «هاشیه»

خودمان. می‌خواستم بخوابم، منشی‌باشی [۳۲۹] آمد. نیم ساعتی نشست. صحبت کردیم. قلیانی کشیدند، رفتند. من هم خوابیدم.

صبح یوم سه‌شنبه ۲ [ربیع‌الثانی]

بسیار زود برخاسته، هوا تاریک بود. نمازی خوانده، سماور آوردند. چایی خورده، منشی‌باشی جناب شاهزاده میرزا حسن آمدند. قبل (...) نوشته شده تا اینجا.

صبح یوم چهارشنبه ۳ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نماز قرآنی خوانده، جناب شاهزاده آمدند چایی خوردند. قلیانی کشیده، بنده با شاهزاده و آقا میرزا حسن رفتیم به میان ده گردش نمودیم. تعریف از طویله نوروز خان کرده بودند. دیدم بسیار بدطویله بود. تعریف نداشت بلکه تکذیب داشت. مراجعت سر خرمن گردش می‌کردیم، آقا میرزا محمد ولی آمد. تعارف نمود برویم منزل چایی حاضر است. عذر آوردیم رفتیم چادر منشی‌باشی. سرتیب کریم خان جمعی آمدند. صحبت متفرقه تعریف از تخت سلیمان و غیره می‌نمودند. پنج از دسته گذشته رفتیم چادر سیف‌الملک. ناهار آوردند، خوردیم. رفتیم چادر. نیم ساعتی خوابیده، برخاستم. وضو گرفته، در کمال عجله دو فجان چایی خورده، حضرت والا وارد شدند. رفتم خدمت ایشان. جمعیت آمدند. ده دانه هندوانه آوردند. یکی را شکافتند. قدری سردار خوردند. بعد بنده با قوام‌السادات خوردیم. هوا منقلب شد. سرد شد. قدری باد آمد. طرف چادرها را انداختند. شب شد. نمازی خوانده، صحبت می‌فرمودند. شام آوردند خوردیم. متفرق شدیم. رفته در چادر خوابیدیم.

صبح یوم پنج‌شنبه ۴ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نمازی قرآن خوانده، چایی خورده، با جناب و شاهزاده رفتیم خدمت سردار. جمعی آمدند، نان پنیر آوردند. قدری خورده، با قوام‌السادات و جعفر خان رفتیم به میان بوستان. خربزه هندوانه چند دانه آوردند. بسیار بد بود. نشد خوردن. مراجعت خدمت سردار انگور [۳۳۰] آورده بودند. قدری خورده تا وقت ناهار کبک پلوی خوبی بود، زیاد خوردیم. خواستم بروم چادر، سردار فرمودند آنجا بخواب. اطاعت کرده، جعفر خان کتاب ناسخ‌التواریخ را می‌خواند. اگر ده دقیقه ربع ساعت خوابیده، برخاسته وضو گرفته، به آدم‌ها گفتم چایی حاضر کردند آوردند چادر خوردیم. قلیانی کشیده، سردار خواب بودند. دو روز بود روزنامه ننوشته بودم. نوشته، فرمودند اسب درست نمایند برویم شکار گردش. اسب درست کردند. من هم نمازی خوانده، ایشان برخاستند. هندوانه خوردیم. نمازی خواندند. سوار شده، رفتیم. سه مرتبه به رودخانه زدند. آب زیادی بود. در کنار رودخانه نشستند. قدری تیراندازی نمودند. چایی حاضر کردند. یک فجان خوردیم. دو قلیانی کشیده، سوار شدیم. به رودخانه زدند. به کوه رفتیم. از آنجا سرازیر شدیم. نزدیک مغرب وارد شدیم. نمازی خوانده، در چادر خدمت سردار جمع شدیم. مشغول صحبت شدیم. شام آوردند، صرف شد. رفتیم در منزل‌های خودمان خوابیدیم.

صبح یوم جمعه ۵ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، حالت خوشی نداشتم. غذایم تحلیل نرفته بود. دیرتر از همه روزها برخاسته، نماز قرآنی خوانده، جناب شاهزاده آمدند. چایی خوردیم. سردار آمدند پشت چادر ما خواستند. جناب با شاهزاده رفتند. من هم برخاسته، رفتم. قدری قدم زدم. چادر خدمت سردار رفته، چند نفر آمدند. من و قوام‌السادات پاشا خان جعفر خان رفتیم گردش به میان جالیز. قدری خرچه خوردیم، رفتیم چادر. ناهار آوردند. صرف شد. رفتیم چادر. قدری خوابیده، برخاسته، گفتم چایی روسی دم کردند. جناب آمد. چایی خوردیم. سردار هندوانه مرحمت کرده بودند. قدری خورده، رفتیم چادر منشی‌باشی سیف‌الملک و جمعی بودند.

یک فنجان چایی صرف شد. خدمت سردار رفت. سوارها را آوردند. اسب‌هایشان را دیدند. یک ساعت به غروب مانده برخاسته، رفتیم [۳۳۱] کنار رودخانه. جناب سیف‌الملک شاهزاده هم آمدند. تا مغرب بودیم. سردار کبک زنده داشتند، آوردند. سر دادند که توله‌ها بگیرند، به اصطلاح (...) گفتند سیدی است قزوینی، وارد به چادر شما شده است. فرستادم تحقیق کردم، نشد کیست و چیست. خدمت سردار بودیم. صحبت می‌کردیم تا آنکه شام آوردند خوردیم. در سر سفره شامی برای سید دادیم بردند. بعد از شام رفتیم چادر. سید آنجا بود ولی نشناختم. احوالپرسی نموده، خوابیدیم.

صبح یوم شنبه ۶ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، جناب شاهزاده آمدند. چایی صرف شد. برای جناب نوشتیم تحقیق نمایند سید برای چه آمده است، چه کاره است، صحبت نمایند تا معلوم شود. من رفتیم خدمت سردار. جناب آمدند. معلوم شد از نواده حاجی سید تقی مرحوم علی اکبر (...) برادرزاده آقا میر عبدالصمد است. حاجی مسعود کاغذی نوشته‌اند، خرج عروسی خواسته از حضرت والا. ده تومان مرحمت فرمودند، داده شد. نهار آوردند، خوردیم. رفتیم چادر خوابیدیم. برخاسته، چایی خورده، رفتیم خدمت سردار. خواب بودند. بیدار شدند. سواری‌های دویرن آمدند، سان دیدند. بعضی را داغ و بعضی را دار زدند تا الی غروب. بعد برخاستند. گردش کردند. رفتیم چادر. جمع شدند اجزاء، صحبت می‌نمودند تا وقت شام شام خوردیم. متفرق شدند. رفتیم چادر خوابیدیم. امشب زیاد سرد بود.

صبح یوم یکشنبه ۷ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، روز کوچ است. نماز قرآنی خوانده، آقا جان خان سرتیپ یک راس اسبی از برای سید صالح داده بودند. بعد حضرت والا هم دو تومان از بابت نیاز و دعا مرحمت فرمودند. جناب شاهزاده و قوام‌السادات جمعی در چادر جمع شدند. تهیه رفتن را دیدم بلکه به سلامتی بروند. تا چه شود. دو ساعتی طول کشید. لقمه نانی خوردند. سوار شدند. بین راه خرگوشی برآمد. تازی‌ها متعاقب کردند. زد به کوه. ما هم اسب تاختیم. رفتیم بالای کوه. خرگوش گم شد. مراجعت در میان رودخانه دو خرگوش برآمد. تازی‌ها یکی را گرفتند. هوا بسیار گرم شد. قشلاقی بود. چند نفر رعیت آمد. قربانی نمودند. رد شدیم. سر راه سرتیپ با سی و چهل نفر سواره شاهسون ایستاده بودند. قربانی کردند تا نزدیک جاده رسیدیم به میان انجمن ساری کند. چادر زده بودند کنار رودخانه. جای باصفایی بود. هندوانه آوردند. خوردیم. چایی آوردند. نزدیک غروب برخاسته، گردش کردیم. [۳۳۲] غروب من و منشی‌باشی رفتیم چادر آقا جان خان. سماور آوردند. یک فنجان چایی خورده، رفتیم خدمت سردار، شب مشغول صحبت بودیم. شام زود آوردند، خوردیم. متفرق شده، رفتیم چادر خوابیدیم.

صبح یوم دوشنبه ۸ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نماز قرآنی خوانده، قوام‌السادات هم آمد. چایی خورده، سردار متعاقب ما فرستاد. رفتیم کنار رودخانه. صندلی گذارده بودند. همگی نشستیم. چایی آوردند. با نان پنیر قدری خوردیم. رفتیم چادر. ساعتی نشسته، سوار شاهسون‌ها آمدند. سان ببینند. من برخاسته، رفتیم گردش. سر کوه زیاد گردیدیم. مراجعت آمدیم چادر. نهار خیر کردند، آوردند. آتش رشته بود. من امروز پلو نخوردم. آتش رشته با ماست خوردم، قدری نان پنیر انگور. آنها متفرق شدند. سردار خوابیدند. امین دفتر پاکتی نوشته بود برای سردار. آمدم به چاپاری (...) باز کردم تا برایم چیست فرمان شما. جمعی هم آمدند از شاهسون‌ها خدمت سردار برسند. گفتم خوابیده‌اند، رفتند. سردار خوابیدند. من هم رفتیم چادر. دیدم شاهزاده معلم خوابیده‌اند. من هم نیم ساعتی خوابیده، برخاسته، وضو ساختم. چایی خوردیم. دو قلیانی کشیده، رفتیم خدمت سردار. ولی‌الله بیگ شکاری زده

بود. آوردند به حضور دادند از برای منزل دیگر چلوکباب درست نمایند. جمعی از خوانین (...) آمدند به حضور. اظهار التفاتی شد، رفتند. اشخاص مالکین مربوطه و مشمه حاضر شدند. ورثه نوروز خان مرحوم و سلیمان خان و شاهسوندها همه را اذن جلوس دادند. فرمایشات فرمودند. بعد بنده را با آقا خان جان سرتیپ وکیل فرمودند در خریدن املاک قراپوطه و مشمه. ایشان برخاسته، تشریف بردند به گردش. تا ساعت دو از شب رفته در سوال جواب بودیم. تمام این ملک سه شیش نیم دانگ یک دانگ خریداری شد. به یکی دو نفر نقد پول داده شد، [۳۳۳] رفتند. قرار شد قبالهجات نوشته شود، باقی پول را بدهند. مردم متفرق شدند. شام آوردند، خوردیم. فرمایشات فرمودند که بنده بروم سرکشی و مباحثی این دهات. رفتم خوابیدم.

صبح یوم سه‌شنبه ۹ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خوردیم. جناب آمدند. برخاسته، رفتم خدمت سردار. چادرها را باز کرده، برچیدند، رفتند. آفتابگردانی زدند. سردار نشستند مشغول کاغذنویسی از برای شهر و تهران شدند. فرمودند بروید چادر دیگر. سرتیپ و غیره مردمان متفرقه می‌آیند آنجا. رفتم. جمعیت آمدند. جناب با آخوند قراپوطه جناب ملا قهرمان مشغول قباله‌نویسی شدند. ده دوازده قباله نوشتند از مان‌شان⁸⁴⁰. چهار بار انگور آوردند. یک بارش را اینجا پایین آوردند، سه بار دیگر را قرار شد ببرند در ده خوران منزل دیگر. سه چهار ساعت از دسته گذشته بود نهار خواستند. قابلمه بود. نهار آوردند، خوردیم. بعد از ساعتی که در ساعت شش از دسته گذشته سوار شدیم. هوا بسیار بسیار گرم بود. من جناب و قوام جلو افتاده رفتیم. سر راه ساری کند قشلاق حسن بیگ بود. رعایا جلو آمدند. از آنجا رد شدیم.

قراقاج سفلی گوسفند قربانی آوردند. به قراقاج علیا رسیدیم. رد شدیم. رسیدیم از ده خوران محمولی خان در کنار رودخانه. جای باصفای خوبی چادر زده بودند. یک مجموعه هندوانه، پنج کله قند، دو گردانکه چایی، یک مجموعه خربزه، یکصد تومان نقد برای تقدیم گذارده بودند. چایی حاضر بود. بعد از نیم ساعتی حضرت والا که ساعت به غروب مانده وارد شدند. هندوانه خوردند. ما هم خوردیم. چایی صرف شد. جمعیت زیاد بود. همه متفرق شدند. از شاهسون‌ها ساعت دو از شب [۳۳۴] رفته فرمودند خسته هستم. شام آوردند، خوردیم. رفتیم در چادرها خوابیدیم. نصف شب اسب باز شده بود. برخاسته، نوکرها را بیدار کرده، اسب را بستند. مجددا خوابیدم.

صبح یوم چهارشنبه ۱۰ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، جناب شاهزاده آمدند. چایی خوردیم. رفتم حمام. سردار تشریف داشتند. دلاک سربازی بود. سری تراشیدیم. خودم صابون زده، حنا بسته، آب حمام بسیار گرم بود. برآمدیم رفتیم چادر. فرمودند بروید چادر منشی‌باشی عمل خریدن دهات را تمام نمایید. اولاد نوروز خان مرحوم و سلیمان خان طایفه شاهسون‌ها جمع شدند. قبالهجات نوشته شد، به مهر رسیده، نهار آوردند. آن چادر کباب چلوگوشت شکار بود. انگور از مان‌شان آورده بودند، خوردیم. جمعیت متفرق شدند. سماور آوردند. چایی خوردیم. برخاسته، وضو ساخته، نمازی خوانده، کاغذها را مهر نموده، رفتم آن چادر خدمت سردار. جمعی آمدند. تا الی سه ساعت در سوال جواب بودیم. شام خوردیم، رفتیم خوابیدیم.

صبح یوم پنج‌شنبه ۱۱ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، چایی خورده، یکی دو کاغذی به شهر نوشته، رفتم خدمت سردار پاکت‌ها را غلام ببرد شهر. بعد فرمودند بروید چادر منشی‌باشی. رفتم. مردمان متفرقه آمدند. سوال جواب با آنها شد. نهار آوردند. انگور آوردند، خوردیم. مردم متفرق

⁸⁴⁰ مان‌شان یا مان‌شان. مرکز شهرستان مان‌شان در استان زنجان ایران است.

شدند. من قدری خوابیده، منشی باشی با اسمعیل خان مشغول نوشتن حساب بودند. یک ساعتی خواب بیدار بودم. برخاسته، وضو گرفته، نمازی خواندم. چایی آوردند، خوردیم. با سرتیپ گفتگو کردیم. سرتیپ رفت چادر خودشان. من هم [۳۳۵] روزنامه خودم را نوشته، فرستادم پول قیمت غله را از ولیعهد خان بگیرند ولی محمد خان خودش آمد. فرستادند تتخواه‌ها را بیاوردند. سی تومان آورد تحویل داد. من رفتم خدمت سردار جمعی آمدند چایی آوردند خوردیم. یک اسبی سفیدی خان باباخان از برای سردار پیشکش آوردند. قبول فرمودند. برخاستند، گردشی نمودند. سرکشی اسب ما را و شترها را نمودند. بنده رفتم نماز مغرب عشا خوانده مجدداً گردشی نموده، رفتم به میان چادر. هوا سرد شد. پرده چادر را انداختند. شخصی از استرآباد به گفته خودش از ظلم تعدی حاکم استرآباد آمده بود. تعریفات از مخشوشی ولایت خراسان استرآباد و بی‌نظمی حاکم نقل نمودند. نیم ساعتی صحبت کرد. پناه آورده است. او رفت. شام آوردند، صرف شد. قدری کتاب روضه‌الصفاء جعفر خان خواند. برخاسته، رفتم چادر خوابیدم.

صبح یوم جمعه ۱۲ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، حمام لازم شده بود. سر صورتی شسته، چایی خوردم. جناب آمد. چایی خورد، رفت. سردار اسب خبر کردند تشریف ببرند شکار. بنده هم از برای شهر کاغذی نوشته که بعضی اسباب و ظروف مس بدهند بیاورند. خودم برخاسته، رفتم خدمت حضرت والا. دو قلیانی کشیده، ایشان سوار شدند تشریف بردند به شکار. ما هم رفتیم چادر منشی‌باشی. جمعی بودند. کاغذی به نواب ابراهیم میرزا نوشته، دادم به آدم خواجه الله ویردی برد. من هم برخاسته، رفتم حمام. آقا جان خان سرتیپ هم آمد. در حمام صابونی زده، غسلی نموده، برآمدم. من رفتم چادر. سردار سرتیپ هم رفت چادر خودش. منشی‌باشی رفته بود چادر خان بابا خان. فرستادیم آمدند. جناب شاهزاده آقا میرزا حسن پاشا خان بودند. نهار خوردند. پاشا خان هم مامور شد رفت به میان طایفه ایل برای پول جمع کردن به [۳۳۶] خاک کروس. ما خوابیدیم. یک ساعتی برخاسته، وضو گرفته، نمازی خوانده، گفتیم سمار آوردند. چایی خوردیم. جناب با شاهزاده بودند. برخاسته، گردشی کردیم. چادر منشی‌باشی رفتیم. یک فنجان چایی با ترشی خورده، دو سه قلیانی کشیده، جمعیت متفرقه آمدند. ما برخاستیم. سردار از دور پیدا شدند. شکار بلدرچین می‌نمودند. نیم ساعت به غروب مانده وارد شدند. نمازی خواندند. چند نفری آمدند، عارض شدند، جوابی شنیدند. بعد از نماز مغرب عشا صحبت می‌فرمودند. خان باباخان سرهنگ دویرن هم آمد. یک از شب رفته رفت. خسته بودند. شام را زود آوردند، خوردیم. دو قلیانی کشیدند، رفتیم چادر خوابیدیم. امشب من زیاد بیدار شدم. باز خوابیدم.

صبح یوم شنبه ۱۳ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، وضویی ساختم. نمازی خوانده، به ملاحظه نبودن ذغال و آتش سمار چایی دیر شد. آوردند. حاجی شیخعلی کاغذی نوشته بود از برای مطالباتش. امروز سردار می‌خواهند بروند قلعه یک فرسخی نهار را آنجا بخورند. با تمام اجزا ولی اردو همینجا خواهد بودن. شب مراجعت خواهند فرمودن. دو سه شب دیگر آنجا خواهند بودن. تا چه پیش آید. مقدر چه شد باشد. دو ساعت از روز گذشته سوار شده، در بین راه شکار بلدرچین می‌نمودند. در بین راه یکی دو دهکده قشلاق شاهسون‌ها بود، رد شدیم. به قلعه ده جعفر قلیخان رسیدیم. باغات زیادی و اشجار زیادی داشت. در میان باغ در کنار نهرآبی چادر زده بودند. پیاده شدیم. دو مجموعه انگور کله قندی با قدری شیرینی آن راحت‌الحلقوم من و قوام‌السادات برداشته، پنهان کردیم. قلیانی کشیدند. نهار آوردند، تدارک زیادی و خوب هم طبخ کرده بودند، چهار مجموعه پر پلوچلو بوده با ملزومات. نهار خوردیم. همان جا دو ساعتی خوابیدیم. برخاسته، نماز خوانده، چایی خوردیم. دو راس اسب به رسم [۳۳۷] پیشکش آوردند. قبول فرمودند. سوار شدیم. در بین راه یکی دو عدد بلدرچین شکار کرده، رفتیم به منزل

رسیدیم. اوقات من تلخ شد. به مال‌ها کاه یونجه نداده بودند. افسارش را قاطر گم کرده بود. جمعیت خدمت سردار زیاد بود. تا بعد از مغرب برخاسته، رفتند گردشی به سر وقت شترها. تا یک ساعت از شب رفته بود آنجا بودیم. شترها را تیمار می‌کردند. نواله می‌دادند.

هوا سرد شد. رفتیم چادر، مشغول صحبت بودیم. صدای داد فریاد بلند شد. دو تفنگ انداختند. بعد از ساعتی هوا مهتاب بود از دور خوکی بیدار شد. جمعیت پیاده از متعاقب رفتند تا نهار را بردند. دو نفر خریت کرد، ظاهراً ولی‌الله بود با جهانگیر تفنگ انداختند. گلوله تازی سیاه را گرفت ولی نکشت، به گردنش خورده بود. رد شده بود. خیلی خیلی خدا رحم کرد. رسیده بود بلایی ولی به خیر گذشت که به آدم نخورد. سردار قدری فحش داد. داد فریاد کرد. دیگر کار از کار گذشته بود. مدت‌ها همین صحبت بود. شام آوردند، خوردیم اما من میل نداشتم. دو لقمه خورده، دو قلبانی کشیدند. رفتم چادر خوابیدم. امشب مرا زیاد زیاد سرد بود. خوابیدم. سرداری را انداختم روی لحاف گرم شدم. وقت سحر بیدار شده، مرا خیال آنکه صبح است، دیدم مهتاب است که بهتر. خوابیدم.

صبح یوم یکشنبه ۱۴ [ربیع‌الثانی]

برخاسته ولی دیر برخاستم. وضو گرفته، نمازی خوانده، یک فنجان چایی خورده، جناب آمدند. نان چایی خوردیم. آنها رفتند چادر. من هم رفتم کنار رودخانه. ساعتی گردش نموده، مراجعت کرده، رفتم خدمت سردار. جمعی بودند. دو ساعتی گذشت. نهار آوردند. صرف گردید. امروز آش ترشی بود. من آش خورده با دو لقمه نانی. برخاسته، رفتم چادر. شاهزاده معلم آمد. خوابیدیم. از بس که نوکرها حرف زدند رفت آمد شد. خوب استراحتی کرده، برخاسته، سماور آوردند. چایی خوردیم. از برای سیف‌الملک و جناب و چایی [۳۳۸] بردند. خوردند. سردار خواب بودند خواستم بروم آنجا. ناچار در چادر نشسته، روزنامه خودم را نوشته، برخاسته، رفتم به گردش. مراجعت خدمت سردار بودم. نقل نمودند شب خوک زده‌اند افتاده است. من و سیف‌الملک شاهزاده جمعی رفتم به تماشای خوک واقعا خوک بسیار بزرگ غریبی بود. غروب مراجعت کرده، یک ساعت از شب رفته گردش نموده، رفتم چادر منشی‌باشی. چایی آوردند. یک فنجان با ترشی خوردیم. سردار متعاقب ما فرستاده رفتیم، صحبت می‌کردیم. شام آوردند. صرف کرده، رفتیم چادر خوابیدیم.

انسان چه قسمی می‌شود و چه طبیعتی دارد نمی‌دانم. بعد از خوابیدن خیالی پیش آمد. آنچه تلاش کرده کاری از من ساخته نشد. مثل آنکه خداوند از من مردی خلق نکرده. از پستان چپ بسیار درد می‌کرد. خوابیدم. با غذا پیاز خورده بودم، دوسه مرتبه برخاسته آب خوردم. در نیمه شب برخاسته رفتم ادرار نمایم، مهتاب بود، دیدم شخصی در میان کاه خوابیده است. شیطان اغوا نمود، وادار کرد رفتم به سر وقت او. بیدارش کرده از او انکار از من اصرار. با وجود که بسیار کثیف و بد بود. اول شب به آن آسودگی کاری نمی‌توانست کردن، آخر شب حاضرم بودم. مختصر نیم ساعتی درست تلاش کرده، پولی دادم، تا آنکه خودی طالبی کرده، کار خراب و تمام شد. رفتم چادر. گاهی خودم را لعنت می‌کردم، گاهی تعجب، گاهی ملامت یعنی چه و این چه حکمت است. به هر صورت خوابیدم⁸⁴¹.

صبح یوم دوشنبه ۱۵ [ربیع‌الثانی]

بسیار زود صدای سردار بلند شد، حاجی آقا حاجی آقا. صدا ندادم. ایشان تشریف بردند حمام. جناب و شاهزاده و منشی باشی آمدند چایی خوردند. سردار از حمام برآمدند، دم چادر ایستادند. ما را احضار فرمودند. رفتم خدمت ایشان. جمعی آمدند. بودند. بنده زیر پستان چیم زیاد درد می‌کرد. بقدر نیم ساعتی خوابیده، برخاستم. نهار آوردند، صرف شد. رفتم چادر

841 حاشیه فهرست‌نویس: «ای بر قزوینی»

ما. زیاد باد می‌آمد خواستم بخوابم چادر را خراب می‌نمود. [۳۳۹] ندانستم خوابم برد یا خیر. سماور آوردند. دو فنجان چای خورده، از شهر کاغذی نایب‌الحکومه نوشته بودند. از قزوین هم آقا محمود نوشته بود که سعدالسلطنه (...) حاجی مسعود می‌خواهند بروند از راه رودبار به تنکابن، از آنجا لاهیجان و رشت. نفهمیدم برای چه و چرا. کاغذی هم محمودخان میرپنجه نوشته بودند از شهر که از برای حضرت والا بخوانم. برخاسته، رفتم خدمت سردار. کاغذ را خوانده، از تهران نوشته‌جات آمده بود. دستخط قبله عالم را التفات فرمودند. من زیارت کرده، صدراعظم به سردار خیلی خیلی تمجید بنویسد، من از خدمات او راضی هستم. مقصر طارم را هم بفرستد پیش مقصرین بزین‌رودی‌ها که آنها تنها نمانند. مواجب سردار را حشمت‌الدوله چگونه می‌تواند ببرد. خلاصه غروب را برخاسته، گردشی کردیم. تا یک ساعت از شب نرفته رفتیم چادر. شام آوردند، صرف کردیم. طاسن کباب بلدرچین کبک بود. خیلی خوب شده بود. رفتیم، خوابیدیم.

صبح یوم سه‌شنبه ۱۶ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، چایی خورده، رفتیم حمام. سرباز سرم را تراشید. کیسه نتوانست کردن. حنا بستم. صابونی زده، برآمدم. رفتم خدمت سردار. تا وقت نهار بودیم. آوردند، خوردیم. رفتم چادر خوابیدم. بعد از ساعتی برخاسته، سماور آوردند. چایی خوردیم. یکی دو کاغذی از برای شهر نوشته، آقا میرزا محمد ولی آمد. برخاسته، رفتم خدمت سردار. فرمودند سیاهه بنویسم، آنچه باید پول قیمت ملک را دادن نوشتیم. حضرت والا سان سوار می‌دادند. دادند تا غروب ایشان برخاستند، تشریف بردند به گردش. بنده آقا میرزا محمد ولی ملا قهرمان نشستیم در چادر. بعضی سیاهه و اسامی بعضی اشخاص را نوشتیم. باید در حضور جناب آقا شیخ حسین حاضر بشوند، امضا نمایند. سردار آمدند چادر. کار آنها تمام شد، رفتند. ما هم نمازی خوانده، مشغول صحبت شدیم. هوا سرد شد. رفتم [۳۴۰] چادر خوابگاه. کاغذ می‌خواندند و می‌نوشتند. تا وقت شام آوردند. صرف کرده، رفته در چادر خوابیدم.

صبح یوم چهارشنبه ۱۷ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نماز خوانده، چایی خورده، کاغذی برای آقا محمود نوشته، نوشته خواسته بودند. از برای آقای نایب ابهر نوشته دادم حضرت والا مزین فرمودند، در جوف پاکت فرستادم. روز کوچ است ولی خیالشان این است نهار را بخورند، سوار بشوند. در چادر سیف الملک خلوت کرده‌اند. مشغول نوشتن کاغذجات تهران می‌باشند. جمعی آمدند چادر ما قلیانی کشیدند. خواستند چادر ما را برچینند. برخاستم رفتم چادر آفتابگردان. سردار بنده را با آقا میرزا محمدولی احضار فرمودند، رفتم. قبالات را دادند. دستورالعمل دادند. دو هزار پانصد تومان پول بار کرده، ببریم. تا الی شش ساعت از دسته گذشته بودیم. نهار آوردند، دو عدد تخم‌مرغ. پنج ساعت به غروب مانده سوار شدیم. با آقا جان خان سرتیپ آقا میرزا محمد ولی و یاور فوج یکی دو سوار سردار هم سوار شده به سمت دیگر تشریف بردند. دو ساعت نیم به غروب مانده به قشلاق قره آقاج وارد شدیم خانه ایمان بیگ. از سوارها بود. چایی حاضر کردند. تشنه بودم.

دوغ زیاد خوردیم، دو فنجان چایی. اصرار کرد، تهیه نهار دیده بود آورد. من نخوردم. قدری انگور خورده، سرتیپ با آخوند ملا قهرمان نهار خوردند. نماز خوانده، سوار شدیم. ربع ساعت به غروب مانده وارد انجمن شدیم. قشلاق حیدر خان چایی آوردند خوردیم. ابراهیم خان با یکی دو نفر از خوانین مرخصی گرفتند، رفتند. [۳۴۱] ما نماز خواندیم. وقتی که سوار می‌شدیم مشهدی ابراهیم آمد. چون که در این مدت به او خبری نداده بودم، چهارده هزار به او انعام داده، خلاصه انجمن هم بسیار بسیار خوب ملک دارد. خیلی حاصل‌خیز است. به نظرم صاحب درستی ندارد. خراب است. سرتیپ نقل می‌نمود رعایا متفرق شده‌اند. این ملک خراب شده است. مشغول صحبت بودیم تا وقت شام پلو دو خورش کباب آوردند. خوردیم. خوابیدیم ولی شب را زیاد بیدار بودم.

صبح روز پنج‌شنبه ۱۸ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، وضو می‌گرفتم از دماغ خون آمد. عیب نداشت. نمازی خوانده، چایی خوردم. بارها را بار کردند، رفتند. ما هم دو قلیانی کشیده، سوار شدیم. هیچ جا معطل نشده، رفتیم. دو سه ساعت از روز گذشته وارد مشمه شدیم. چند نفری رعیتی آمدند جلو ولی احترامی به ما نکردند. در عمارت اسماعیل خان در حقیقت عمارت نوروزخانی منزل کرده، عمارت بسیار خرابی بدون در و بامی. سماور خواسته، جمعی آمدند. چایی خوردند، رفتند. تا الی بعد از ظهر معطل شدیم تا آنکه نان ماست دو بشقاب نیمرویی آوردند خوردیم. من و سرتیپ و یکی دو نفر بودند. حرفی نزده، فرستادم متعاقب کدخدا. دو نفر کدخدا را آوردند. فحش زیادی داده، ریش هر دو را گفتم گرفتند توی سری زدند. مرخص کرده، رفتند. سه ساعت به غروب مانده بود آدم میرپنجه با شاگرد صراف پول آوردند. من هم اسباب خواسته بودم. برنج قند چایی و فرش آوردند. نیم ساعت به فاصله جناب شیخ حسین با آخوندی محررش و حاجی ابوالقاسم وارد شدند. تعارف و چم خمی کرده، بنا و مفتی را برداشته، رفتم سر قنات. به آن‌ها دستور داده، مراجعت نمودم. چایی حاضر بود. خوردم. جمعی آمدند. [۳۴۲] تا غروب بودند، رفتند. بعد از مغرب آقا میرزا محمولی یک مجموعه انار به داده بودند. خوب نبود. قدری خوردم. نمازی خوانده، با آقا شیخ و سرتیپ مشغول صحبت شدیم تا وقت شام آوردند. مرغ پلوی خوبی پخته بود. خوردم. در همانجا خوابیدیم. هوا خوب ملایم بود.

صبح روز جمعه ۱۹ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نمازی خوانده، سماور آوردند. چایی خورده، رفتم سر قنات عمه گذارده، بنا هم بودند و نهر آب را دادم پاک نمایند. حمام را هم عمه گذارده، بنا هم بودند. سر کاری مراجعت نموده، حضرات ورثه را حاضر کردیم. به چند نفر پول دادیم تا وقت ناهار آوردند، صرف کردیم. مجدداً رفتم سر قنات و حمام سرکشی نموده، مراجعت یکی دو نفر باز پول داده، سماور خواسته، چایی آوردند. پسر آقا سید حاجی کاظم چرم‌فروش وارد شدند. ندانستم برای چه آمده است. مدتی نشست. چایی خورد و رفت. یک ساعت به غروب مانده برخاسته، وضو می‌گیرم نماز بخوانم. جمعیت شاهسون‌ها آمدند. تا دو ساعت از شب رفته مشغول شدیم. ساعت چهار شام خورده، خوابیدیم.

صبح یوم شنبه ۲۰ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نمازی خوانده، جمعیت آمد. مشغول شدیم. حیدر خان نان ماست پنیر از برای ما آورد. ناهار خوردم. نزدیک غروب بود. نزدیک بود نماز قضا بشود. مشغول پول دادن و رسیدن حساب و قبض اقباض بودیم. مجال آنکه سرکشی بنا و عمه نمایم نکرده، یک ساعت از شب رفته آقا میرزا ابوالفضل خان وارد شدند. حضرت والا شکار کوهی مرحمت فرموده بودند. مشغول تحریر و عریضه‌نگاری شدیم. چند نفر بودند. شام گفتم آوردند. صرف شد. چلوی بسیار خوبی پخته بودند. چهار ساعت نیم از شب رفته بود خوابیدیم.

صبح یوم یک‌شنبه ۲۱ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نماز قرآنی خوانده، رفتم عمه از برای قنات و حمام راه انداخته، همه را به سر کار گذارده، مراجعت نموده، مشغول کار شدم. یک صد و پنجاه تومان هم از میرزا ابوالفضل خان پول گرفته از برای خرید مزارع [۳۴۳] از چرلانقوش^{۸۴۲} قدری خریداری شد. آقا میرزا ابوالفضل خان رفتند. من هم سر قنات و حمام سرکشی نموده، مراجعت ناهار آوردند. دم کباب خیلی خوبی شکار کوهی پخته بود. خوب شد. من هم گرسنه بودم. زیاد خوردم. چند نفری آمدند. گرفتار

^{۸۴۲} دهی جزء دهستان چای پاره بخش حومه شهرستان زنجان

سؤال جواب شده تا عصر چایی آوردند، خوردیم. نماز خوانده، به اتفاق سرتیپ رفته سر قنات و سر کوه‌ها سرکشی نموده، مراجعت نموده، نماز مغرب و عشا را خوانده، عریضه خدمت سردار نوشته، دادم یاور فردا ببرند. از برای شهر چند کاغذی نوشته اگر عمری باشد ان شاء الله فردا بدهم رعیت با قاطر و چادر حاجی مشیر و قالی که از شهر آورده بودند ببرند به شهر، از شهر اسباب خریده بیاورند. ساعت سه کاغدها هم تمام شد. شام خبر کرده، جناب و شیخ حسن و سرتیپ یاور و سید باجدا بودند. شام خورده، خوابیدیم.

اول اذان صبح روز دوشنبه ۲۲ [ربیع‌الثانی]

بیدار شده، نمازی خوانده، سماور آوردند. چایی خورده، دو نفر رعیت با قاطر خرجی دادم، روانه شهر نمودم رفت. خودم رفته سر قنات، مقنی‌ها را کارشان را راه انداخته، چند نفری از شاهسون‌ها آمدند. یاور هم بنا بود برود. قند چایی خواست گفتم بدهند. عمل پول صغیر را گذرانیدم. یعنی دادم به معامله به سلطان‌ها سند گرفتم. یاور هم رفت. مختصر عریضه نوشته، ناهار را آوردند. صرف گردید. امروز نان ماست خوردم. کسل شده، همانجا نشسته، چرتی زدم. برخاسته، چایی حاضر بود. خورده، نمازی خوانده، مشغول نوشتن حساب و سیاهه شده، سرتیپ خیال رفتن داشت. نوشته‌جات را روبرو درست موجود کرده، تا ساعت چهار از شب رفته مشغول تحریر و نوشتن سیاهه شدم. هدایت خان می‌خواست به شهر برود. کاغذی نوشته، سند آقا حسنعلی صراف را که (...) بود در جوف پاکت گذاشته، در (...) نمایند. شام آوردند، خوردیم. یک ساعت نیم بود نشسته، قبالات را تحویل سرتیپ نموده، عریضه هم مفصل نوشته، [۳۴۴] داده، خوابیدم. نصف شب مال‌ها دعوا می‌کردند. برخاسته، مهتر را بیدار نموده، سگ آمده در اتاق خوابیده بود زدم گربه چند به هوای نان پنیر آمده بود. مرا بی‌خواب کردند.

اول اذان صبح یوم سه‌شنبه ۲۳ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، سرتیپ نزدیک برآمدن رفتند. من هم رفته سر قنات و بنا و عمله سرکشی نموده، مراجعت نموده، آقا شیخ حسین می‌خواهد آدم‌ها را به شهر روانه نماید، خودشان از راه دیگر بروند اردو خدمت سردار. جزیی نیازی داده برای خرجی نوکرها آقا میرزا محمد ولی و جمعی آمدند. شب را هم پسر آقا سیف‌علی آمده است. دستخطی هم از سردار آورده است از برای مطالبات که از ورثه نوروز خان مرحوم دارد ولی اسناد همه بیست دو ساله است. کاری است سخت و این ورثه هم چیزی ندارند. حیران مانده‌ایم. خلاصه طبانچه‌ها را دادم به آدم آقا شیخ حسین ببرند شهر، بدهند به حاجی محمد مهدی، ایشان درست کرده بدهند بیاورند. ناهار آوردند، خوردیم. یک ساعت بعد از ناهار سوار شدند، به سلامتی تشریف بردند. من رفته سر حمام به بنا و عمله سرکشی کرده، مراجعت اتاق‌ها را جاروب کردند و فرش نمودند. خودم وضو گرفته، نمازی خوانده، سه ساعت نیم به غروب مانده بود گفتم سماور آوردند. چایی خوردیم. چند نفری از آخوند و سید آمدند. برخاسته رفته سر قنات و سر بنا عمله سرکشی تا الی بعد از مغرب بیرون بودیم. آدم منزل. ملا قهرمان و آقا میرزا احمد بودند. از برای فرمان فرمان مسوده کرده، دادم آقا میرزا احمد نوشت، خودم هم کاغذی آقا میرزا مهدی رئیس نوشته، شام خواسته، آوردند خوردیم. بعد از شام برخاسته، رفته. اتاق پایین فرش کرده بودم، خوابیدم. زیاد خسته نزدیک برآمدن آفتاب بود.

صبح یوم چهارشنبه ۲۴ [ربیع‌الثانی]

برخاسته، رفته اتاق پایین. چایی خورده، رفتیم سر بنا عمله کار آن‌ها را راه بیاندازم. در سر کوره بودم. آقا میرزا محمد ولی آمدند. سربازی به قاصدی از خدمت سردار [۳۴۵] وارد شده، نوشته‌جات زیادی دستورالعمل آورد. خوانده، رفته

منزل جواب مختصری نوشته، دادم ببرد. رفتیم سر قنات. از آنجا هم رفتیم سر خرمن. آقا میرزا ولی آمد. قلیانی کشیده، اذن مرخصی خواست برود قرابوطه. کندهاها را هم مرخص نموده، رفتند. خودم مراجعت کرده، آمدم منزل، مشغول خواندن و سیاهه بودم. ده بیست نفر رعیت اجماع کردند آمدند. هریک سخنی گفت. ناچار شدم یک نفر رعیت را گفتم توسری زدند، حبس کردند. بعد فرستادم ملا قهرمان را آوردند با دو نفر رعیت به مطالب آنها و عرایضشان رسیدگی شود. از روز زیاد گذشته بود. گفتم ناهار آوردند، صرف شد. ملا قهرمان دو نفر ریش سفید را آورده، قرار عمل آنها را داده شد. کاغذ نوشته، دادم رفتند آسوده شدند. بعد آخوندی آمد به توسط شخص حبسی، او را به آخوند بخشیدم. نماز خوانده، چایی خورده، با همین کدخدای حبسی سوار شده، رفتیم سر زمینهای مشمه تا الی بعد از مغرب در کوه گردش کردیم. ماشاءالله زیاد زمین دارد. مغرب آمدیم. مهدی محمد امیر آخور به عبارت اخری محمد پلنگی معروف است به اسدالله وکیل اشتهااری ماموریت رفته بودند. اینجا شب را بودند. من راپرت و روزنامه خودم را مفصل مشروح نوشته، پاکت می‌کردم. شام آوردند. خورده، خوابیدم.

صبح یوم پنجشنبه ۲۵ [ربیع الثانی]

برخاسته، نمازی قرآنی خوانده، چایی خورده، رفتیم سر قنات. مراجعت نموده، عمله بنا آمدند سرکار. یک تومان به آن دونفر محمد اسدالله رفتند. رعیتی کبک آورده سه هزار انعام به او داده، رفتیم سر کوره. بنا عمله خسته شده، آقا سید خلیل حصاری درب اراضی مشمه وعده سخنی داشت. آمده بود گفتگو نماید. گفتگوی زیاد کرده، به ده تومان ختم شد. یک تومان هم قیمت عمایه دادم که نه تومان بدهد. نوشته دادم مامور معترض می‌باشد برود نه تومان به رستم بیگ بدهد. دیروز را هم رستم بیگ را با یک نفر غلام به جهت ضبط سنگر رفتند. خلاصه آمدم اتاق. روزنامه خودم را نوشته، قری کاغذجات را ملاحظه نموده، دیروز را هم کاغذی به آقا میرزا بالا میرزا ولی نوشته، دادم رعیتی ببرد بدهد به آقا میرزا محمد ولی، ایشان به شهر می‌روند ببرند [۳۴۶] بدهند به حاجی مهدی از برای خرید اشیاء. پاکت کردستان تهران را دادم ایشان ببرند به شهر.

صبح روز پنجشنبه بود. رعیت مراجعت نمود. جواب کاغذ آقا میرزا ولی را آورد با یک چوبدستی داده بودند برای بنده. وقت ناهار شد. گفتم ناهار آوردند، خوردیم. دو ساعتی به فاصله آدمی که به شهر فرستاده بودم آمد. برنج اسباب قند چایی آوردند، تحویل دادند. انعامی گرفته، رفتند. مشغول خواندن نوشته‌جات شدم. اسمعیل خان آمد. پولی در میان دستمال آوردند. ندانستم برای من تعارف آورده است و یا مطلب و حساب دیگر است ولی با کدخدا و دو نفر دیگر حسابی داشتند. محول به جهانگیر نموده، حساب آنها را روشن کرده، یک ساعت از شب رفته آمدند. معلوم شد میرزا احمد با اسمعیل خان بودند. شام خواسته، آوردند خوردیم. آنها رفتند، من خوابیدم.

صبح روز جمعه ۲۶ [ربیع الثانی]

بسیار زود بود. برخاسته، نماز قرآنی خوانده، چایی خورده، جهانگیر حیدر خان آمدند. چایی خوردند. آنها را فرستادم بروند سر خرمن بردارند. خودم هم برخاسته، رفتیم بنا عمله مقتی راه انداخته، گردشی کرده، آمدم به اتاق. نوشته‌جات سابق که به من نوشته بودند خوانده، پاره کردم. مدتی مشغول بودم. خسته شده، برخاسته، رفتیم سر کوره، از آنجا پیش مقتی‌ها و بنا عمله سرکشی کرده، آمدم منزل. ناهار آوردند. حلیم مرغ پخته بودند. دو سه قاشقی خورده، خوشم نیامد. پلو با ماست خورده، باز مشغول خواندن و پاره کردن کاغذ شدم بارم سبک بشود. تا وقت عصر برخاسته، رفتیم سر قنات به عمله بنا سرکشی نمودم. آمدم منزل. چایی خورده، نمازی خوانده، تا نزدیک غروب رفتیم سر قنات. از آنجا سر بنا عمله بودم. تا الی مغرب عمل اسمعیل خان و برادرش را با رعیت ختم کرده، نماز مغرب عشا را خوانده، از رعیتی جریمه

گرفته بودند. گفتم نفری هزار دینار بردارند تقسیم نمایند. دو هزار هم به آدم جهانگیر خان دادم منزل میرزا احمد آخوند محل خطش خوب بود روزنامه مرا ملا علی اکبر ناتمام گزارده بود [۳۴۷] نوشتم از شهر آوردند. امشب کاغذ مرکب دادم آقا میرزا احمد مشغول نوشتن شدند ولی چون به خط من انسی ندارند من هم بسیار بد نوشته‌ام، باید خودم تقریر نمایم او بنویسد. ساعت سه از شب رفته شام خواسته، آوردند. صرف شد. آقا میرزا احمد رفت. نصف شب شیطان وسوسه نمود آنچه را که نباید بشود.

قد تمَّ مجلَّدُ الثَّانِي من وقایع الايام و (...) الاوقات الجنب المستطاب عمره الاطناب (...) سلاله دودمان النبویه و قره‌العین مسلمین زبده (...) فخر الحاج العمار مولانا و مولا لاخيار قبله (...) حاجی سید منصور دام قبالة و اجلاله العالی فی سادس و عشرين فی شهر رجب المرجب من شهور مطابق هجری و علی هاجرها الاف و الثناء الف ثلاثمائة ثانی عشر و بالهند سنه ۱۳۱۲ بحسب الحكم قد شرعت بكتابه مجلَّدُ الثالث فی التاريخ بعون الله الملك المئان و علیه التکلان و من الله التوفیق.⁸⁴³

بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين

صبح روز شنبه ۲۷ [ربیع الثانی]

برخاسته، رفتم سر قنات و عمله بنا. دو ساعتی بودم. مراجعت کرده، در اتاق مشغول شروع به نوشتن گردیده، به ملاحظه آنکه حجم این کتاب روزنامه جلد ثانی زیاد می‌شد. در قریه مشمه نزدیک رودخانه قزل [۳۴۸] اوزن ملک ابتهایی حضرت اشرف والا شاهزاده ملک اقتدار امیر خان سردار روحی فدا می‌باشم. جناب آقا میرزا احمد نام که از اهل مشمه است پدری و مادری دارد، ولدشان این است. من هم تنها هستم. خطش خوش بود. یکی دو جزء از روزنامه که ملا علی اکبر قره‌قوشی در شهر نوشته بود، دادم به آقا میرزا احمد نوشت. مدت یک ماه زحمت کشیده، نوشت. بعد معلوم شد این دو سه جزئی که نوشته، ملا علی اکبر هم نوشته است. زحمت تحریر آقا میرزا احمد به هدر رفت، هیچ شد. ناچار از آن تاریخی که ملا علی اکبر ننوخته بود شروع به نوشتن نمودند. خلاصه در این مدت توقف در زنجان تاریخی به چنگ بیاورم که آبادی و بناش از که بوده خسته چرا می‌نامند. به اختلاف نقل کردند. تاریخ درستی به چنگ نیاورده، در چند سال قبل در تهران تاریخ‌نویسی از من خواش نمود که وضع قزوین و تاریخش را بیان نمایم او بنویسد. نتوانستم از عهده برآیم. از برای آقا میرزا محمد علی وزیر همشیره‌زاده وزیر لشکر مرحوم است و بالفعل مستوفی قزوین است، اکثر اوقات رجوع به تواریخ می‌نمود خواهش نموده، مختصری نوشته، فرستادند. من هم دادم به آن شخص ولی مسوده آن را داشتم، موجود بود بدهم در اواخر کتاب روزنامه خودم بنویسند اگر خداوند عمری عطا فرماید و سلامت بوده باشم⁸⁴⁴. انشاءالله احبا و دوستان از ملاحظه و مطالعه آن بهره‌مند و قبض‌یاب باشند، من الله التوفیق. گرچه بسیار مزخرف نامربوط است نوشته، به قول شاعر فرموده [۳۴۹] من نمانم خط بماند. یادگار یادگاری است خواننده این کتاب اگر ما را بشناسد. احتمال دارد طلب مغفرتی نماید و به یقین خواهد گفتم عجب دماغی و حالتی داشته است، اوقاتی صرف این کار نموده است. لهذا شروع به تحریر تاریخ قزوین نموده.

⁸⁴³ با توجه به جاافتادگی‌ها در تصحیح، نزدیکترین ترجمه به فارسی از این قرار است: «جلد دوم وقایع/الایام و [وقایع احوال] و اوقات به پایان رسید؛ به دست جناب مستطاب—خدا عمرش را دراز گردانند—... از سلاله دودمان نبوی و مایه روشنی چشم مسلمانان، زبده [...]، فخر حاجیان عمار، مولانا و مولای اخبار، قبله [...] حاجی سید منصور—که دوام قبالة و بزرگواری والايش باد—در روز بیست‌وششم ماه رجب مرجب از ماه‌های مطابق هجری، در سال هزار و سیصد و دوازده. و در هند، در سال ۱۳۱۲، بنا بر حکم، نگارش جلد سوم را در تاریخ آغاز کردم، به یاری خداوند پادشاه مئان؛ بر او توکل است و توفیق از جانب خداست.»

⁸⁴⁴ حاشیه فهرست‌نویس: «شاید»

بسم الله الرحمن الرحيم

برحسب امر جناب قدوسی (...) کروی احتساب قبله القبایل و زبده الاقران و الامائل قبله معظم و الامقام افائی حاجی میرزا منصور شیخ الاسلام⁸⁴⁵ زبده الله مجده و اجلاله حالات قزوین بهجهت قرین را بر سبیل احوال و ایجاز می‌کارد آنچه ارباب تواریخ و سیر و معتبرین از اهل خیر مرقوم خامه عنبر شمامه⁸⁴⁶ داشته‌اند. بانی این شهر و بنا قبل از بعثت حضرت خاتم الانبیا علیه آلاف التحبه و الثنا شاپور ذوی الاکتاف بوده، به مروز زمان و تغییرات عهد دوران تعمیرات شده، در زمان خلافت هارون الرشید عباسی تعمیر کلی در قلعه و برج و باروی آن به عمل آمده، در اوان سلطنت سلاطین جنت با مکین صفویه انار الله برهانیم⁸⁴⁷. قزوین پای تخت شاه عباس و شاه طهماسب و بعض دیگر ایشان بوده و کمال آبادی داشته و قرار [۳۵۰] تقسیم در زمان این پادشاهان رضوان مکان بر هفده محله بوده و تا کنون به همان رسم و همان قسم معمول و متداول است اسامی محلات از قرار مرقوم است.

محله درب جوسق معرب در بکوشک		محله سوق الاغنام معروب به گوسفند میدان	
محله سوق القطن معروف به پنبه ريسان		محله خیابان	
محله بندرخت معروف به محله آخوند		محله فشتهول	
محله درب ری		محله سکنه شریحان معروف به سرکوچه ریحان	
محله قملاق	محله دیمج	محله مغلاوک	محله خندق بار
محله راه چمان		محله شاهزاده حسین	محله ثورسازان
محله بولاغی		محله کل بنه	

⁸⁴⁵ حاشیه مولف: «واقعا قزوین را همچو شیخ الاسلام درخور و سزاوار است.»

⁸⁴⁶ شمامه: بوی خوش که از چیزی بوییده شود.

⁸⁴⁷ ترجمه فارسی: برهان و حجت او را خداوند باو بیاموزاد.

آنچه در این دولت قوی شوکت خاک قزوین [۳۵۱] خوانده می‌شود طولا از مشرق الی مغرب شانزده فرسخ و عرضا از شمال الی جنوب شانزده فرسخ است و آبادی شهر از هر جانبی تقریباً وسط واقع است. دور قلعه شهر یک فرسنگ متجاوز است و مشتمل بر نه دروازه است که اسامی آنها از این قرار است.

دروازه درب جوسق	دروازه شیخ آباد	دروازه گوسفند میدان
دروازه پنبهریسه	دروازه خیابان جدید که سابقاً دروازه راه چمان معروف بود.	دروازه شاهزاده حسین علیه‌السلام
دروازه مغلاوک	دروازه خندق بار	دروازه درب ری

دور اطراف از هر جانبی الی یک فرسخ باغات انگور غرس شده و دائر است در اینصورت دور شهر به انضمام باغات چهار فرسخ است این باغات در اول حمل الی آخر ثور به واسطه سیلاب و بارندگی که از کوه جانب شمالی از سر رود به سمت شهر جاری است.

رود دیزج	رود ارنزج	رود دلو (...)

سالی یک نوبت مشروب می‌شوند و از این رودگاه می‌شود از کثرت تواتر امطار و بسیاری برف کوهسار از هریک یک صد سنگ [۳۵۲] و بیشتر جریان دارد و از اول جوزا الی انتهای جوت از آب چشمه کوه در هر رودی یک سنگ آب جاری است که از اهل شهر مشروب می‌شوند. چنانچه در سالی نزول برف در زمستان یا باران در بهار قلیل باشد اغلب باغات آنها بی‌آب می‌ماند و سلوب‌المنفعه می‌شود، بلکه دو سه سال محصول نمیدهد و اشجار این باغات کلیه انگور است که تقریباً هفتاد نوع انگور در این باغات به عمل می‌آید. اشجار پسته و قیسی هم بسیار دارد. درخت پسته معروف است یک سال ثمر می‌دهد و سال دیگر ابداء ثمر ندارد. بعضی را اعتقاد آن است هر سال باد سموم که در قزوین باد راز می‌خوانند بیشتر بوزد، محصول پسته خوب می‌شود، بالعکس باد شمال اسباب کمی اوست. انگور باغات را در فصل میزان چیده، به قدر مصرف ضرورت به خانه‌ها برده و اضافه را در همان باغات ریخته، از حرارت آفتاب کشمش می‌شود. تبعه دولت بهیه روسیه و تجار ایرانی که با صفحات فرنگستان طرف داد و ستد هستند، خریداری کرده، حمل آن صفحات می‌نمایند. در این باغات هندوانه دیم خوب به عمل می‌آید. هریک از باغات به واسطه نرسیدن آب یا کهنه شدن موکه از محصول افتاد لاعلاج مالک آن از ریشه کنده، در دو سال اول تخم هندوانه می‌کارد، هندوانه ممتاز قزوین بلکه از اغلب شهرها بهتر می‌شود و هفت رشته قنات در این شهر دائر و جاری است و مشرب اهل شهر از این قنات و [۳۵۳] دو رود سابق‌الذکر است و در واقع بر ساکنین از قلت آب عسرت حاصل است.

قنات جلال آب اختصاص به محله درب جوسق دارد	قنات شاه محله گوسفند میدان و غیره

قنات طیفوری محله درب جوسق و غیره	قنات حاتم بیگ محله پنبهریسان	قنات خیابان عمارت دولتی و محله خیابان
قنات خمار تاج محله دیمج و قملاق و غیره	قنات آخوند	مخروبه شش قنات دیگر

قنات آخوند محله بندرخت جز این چند رشته قنات مخروبه هم دارد. عمارات دولتی که ابتدا بانی آن سلاطین صفویه بوده‌اند در جانب شمالی شهر واقع است، اگرچه اغلب آن بناها معدوم و خراب شده، عمارت و بنای نادر شاه افشار و سلاطین تاجدار قاجار دائر و برقرار است و در این دولت جاوید آیت حسب الامر الارفع الاعلی به سعی و اهتمام معتمد السلطان امیر الامرا العظام سعد السلطنه حکمران حالیه قزوین تعمیرات کلی در عمارات آنها شده، طراوت و صفای جنات عدن به هم رسانیده و در جلو این عمارات خیابانی که آن هم از بنای صفویه است عرضا از مشرق تا مغرب [۳۵۴] عرضا از مشرق به مغرب بیست و پنج ذرع و طولا از شمال به جنوب دو هزار پانصد ذرع خیلی با صفا نزهت است. در دو طرف خیابان نهر آب جاری و اشجار نارون و چنار قوی غرس شده و اغلب خان‌های روسا و اعظام چون جناب شیخ الاسلام و سائر بنی اعمام در این خیابان واقع است.

در انتهای خیابان با سرکار سعد السلطنه حسب الامر مهمانخانه دولتی در کمال شوکت و عظمت و آراستگی بنا نموده و دائر است. از مهمانخانه الی دروازه راه چمان خیابانی ناصری و جدید عرضا از شمال به جنوب بیست ذرع و طولا از مشرق به مغرب پنج هزار ذرع، در چنین خیابان دو نهر و اشجار بسیار غرس شده، در انتهای این خیابان دروازه خروج از شهر است تعداد خانه‌های بلد که شماره شده نه هزار خانه دائر و مسکون است سکنه اهل شهر موافق تعداد جدید سپهان شیراز رجال و نساء و حبسیان قریب چهل هزار نفر است. در سنه ششصد هجری که حمدالله مستوفی قزوینی تاریخ گزیده را مرقوم داشته کلیه اهل آن شهر به طریقه اهل سنت و جماعت بوده‌اند و عمده شافعی مذهب و طریقه حنفی و مالکی و حنبلی نیز داشته‌اند. در زمان سلاطین صفویه نور الله مضاجعهم، خاصه شاه عباس ثانی تمام [۳۵۵] ساکنین این بلد به طریقه و مذهب حقه امامیه اثنا عشریه سلام الله علیهم اجمعین گرویده و تا این زمان عموما به همان مذهب و طریقه حقه باقی و پایدار هستند. از سایر مذاهب در این شهر یافت نمی‌شود الا قلیلی تجار مذهب عیسوی که در این سنوات به مرور ایام از صفحات فرنگستان آمده و سکنی گرفته‌اند، و چند خانوار هستند که معروف به بابی می‌باشند. مشغول تجارت و داد ستد می‌باشد. جز این چند تن از مذاهب دیگر احدی نیست. حمدالله مستوفی که خوابگاهش در این خاک است در تاریخ گزیده چهل دو حدیث در فضیلت قزوین از حضرت خاتم النبیین صلی الله علیه و آله ذکر می‌نماید از آن جمله قال رسول الله صلی الله علیه و آله من بات ليله فی ارض قزوین و جبت له الجنة العلم عند الله تعالی از امامزادگان عظام و انبیاء کرام در نفس شهر مدفونند و اماکن متبرکه دارند⁸⁴⁸.

بقعه متبرکه حضرت شاهزاده حسین ابن علی ابن موسی الرضا	بقعه متبرکه امامزاده اسمعیل ابن جعفر الصادق علیه السلام
بقعه متبرکه امامزاده امینه خاتون	بقعه متبرکه امامزاده حلیمه خاتون

⁸⁴⁸ حاشیه بالا و کنار صفحه: و چند خانوار هستند که معروف به بابکی می‌باشند - و چند نفر (...)

بقعه متبرکه امامزاده سلطان سید محمد رضوان الله علیه	بقعه متبرکه پیغمبران لازم التعظیم ارمیا و سلام و سلوم و سلیم
بقعه متبرکه امامزاده علی رضوان علیه علیه	بقعه متبرکه پنجه علی علیه السلام

مساجد و مدارس و خانات که اکنون دایر است. مساجد و مدارس در این محله است.

مسجد اعظم سلطانی که بنای شاه مرحوم آقا محمد خان است	مسجد جامع کبیر که قریب هزار سال است بنا شده اعتقاد بعضی بر این است که قبل از اسلام آتشکده بوده است.
مسجد و مدرسه مرحوم حسین خان سردار	مسجد و مدرسه مرحوم حاجی ملا صالح برغانی
مسجد و مدرسه حاجی ملاتقی شهید ثالث برغانی مرحوم	مسجد مرحوم حاجی سید رضی که قدیم است
مسجد و مدرسه مرحوم ملوردی خان	مسجد و مدرسه حیدریه که از بنای سلاطین صفویه است
مسجد و مدرسه پنجه علی از بناهای ایضا	مسجد و مدرسه پیغمبریه
مسجد و مدرسه مرحوم شیخ صالح	مسجد و مدرسه (...) که از بنای ایشان است.
مسجد هفت در	مسجد و مدرسه آخوند
مسجد چنار سوخته	مسجد شیشه‌گر
مسجد کلانتر	

مسجد سبز	مسجد و مدرسه ملاحسن	مسجد حاجی فتحعلی	مدرسه مرحوم حاجی سید نقی

جز آنچه نوشته شده مساجد کوچک در محلات بسیار است.

حمامات

حمام سعادت که از بنای صفویه است	حمام امیرگونه بیگ قاجار که در زمان صفویه دایر شده خط میرعماد معروف در در این حمام است.
حمام مرحوم حاجی محمد رحیم تبریزی که تقریباً پنجاه سال است بنا شده و از حمام‌های خوب ممالک محروسه است تمام ارض و جدار آن از سنگ مرمر است.	حمام جلودار از بناهای قدیم متعلق به جناب شیخ الاسلام حمام وسیع خوب باصفاست.

حمام مرحوم میرزا جواد شیخ الاسلامی	حمام سعدیان کهنه و قدیم است	حمام مقرب الخان آقا مستشار	حمام حاجی کریم
حمام جنب شاهزاده حسین علیه السلام	حمام حاجی بیگلر	حمام مرحوم طهماسب قلیخان	حمام حاجی میرحسن
حمام خلفا	حمام آقا مجید کدخدا	حمام حاجی سید حسین	حمام میرزا کریم
حمام داروغه	حمام میرزا عبدالله	حمام جناب شیخ الاسلام	حمام جناب نایب الصدر

[۳۵۸]

حمام دولتخانه	حمام سردار	حمام حاجی ملاتقی شهید ثالث	حمام وکیل الرعایا
حمام محمدخان بیگ	حمام جناب حاجی میرزا محمود	حمام جناب حاجی محمد صادق	حمام امین الرعایا
حمام حاجی میرزا مهدی	حمام محمد صادق خان	حمام مولوردی خان	حمام بلور
حمام نو	حمام حاجی نصیرالله خان	حمام محله آخوند	حمام سپر سال
حمام محله دربری	حمام کلانتر	حمام حکیمباشی	حمام پنبه‌ریسان

خانات

سرای شاه که از بناهای صفویه است	سرای مرحوم میرزا موسی وزیر	سرای حاجی رضای بزرگ	سرای حاجی رضای کوچک
سرای حاجی چورک	سرای ضرابخانه	سرای قدیم شیخ الاسلام	سرای جدید شیخ الاسلام
سرای حاجی میرحسن	سرای درویش مهدی	سرای حاجی شیخ	سرای حاجی محمد رحیم
سرای ایضا	سرای پنبه‌ریسان	سرای میرزا ابوتراب	سرای گمرک

[۳۵۹]

دو هزار پانصد باب دکانین دائر و مسکون و در این بلد است که از اهل حرفت و هر صنعت از قبیل قصاب و خباز و سقط فروش و بزاز و بلور فروش و ماهوت فروش و کفاش و عصار و بقال و عطار و کیال و صفار و حداد و فخار و زرگر و علاف و صباغ و لباف و حلاج و سراج و سایر اصناف که محل حاجت است ساکن و مشغول کسب می‌باشد و در خارج شهر ده باب یخچال دارد، چنانچه در زمستان یخ ریخته شود کفایت یکساله شهر را می‌نماید و الا در پنج فرسخی

شهر در کوه جانب شمال غاری است که یخ معدنی دارد، به این معنی در تابستان آب از سقف آن غار ریخته و فوراً یخ بسته می‌شود. در صورت ضرورت امکان دارد که از آنجا به قدر حاجت حمل شهر نمایند و هر قدر بخواهند از آنجا یخ خیلی خوب حمل شهر می‌نمایند. قراء و مزارع خارج شهر که مشتمل بر ده بلوک است اسامی و وضع بلوکات از این قرار است.

بلوک اقبال به این اسم مسمی شده به واسطه قراء و مزارع حول و حوش شهر است. سی و چهار قریه و مزرعه دارد که آباد و دائر است. محصولات آن گندم و جو و جاورس⁸⁴⁹ و پنبه و کرچک است و اغلب [۳۶۰] دهات باغات انگور زیاد دارد که زیاده بر حاجت را کشمش کرده، می‌فروشند. آب این قراط همه از قنوات است.

ابهر رود بلوکی است در چهار پنج فرسخی جنوبی شهر واقع است. چون از رود ابهر خاک خمسه مشروب می‌شود به این اسم نامیده شده. دوازده قریه و مزرعه دارد. زیاباد⁸⁵⁰ قریه‌ایست اربابی در این بلوک که هزار خانوار سکنه دارد. مشرب آنها از رود و قنات است محصولات آنها گندم و جو و پنبه و کرچک و انگور و گردو و غیره است.

بلوک بشاریات در جانب شرقی شهر واقع است. دهات خوب و مرغوب و اراضی حاصلخیز دارد. آب و هوای خوش ندارد. در این بلوک به علاوه محصول سایر بلوکات شلتوک هم عمل می‌آید. شصت قریه و مزرعه این قرا کلیه از آب قنوات دائر است و اتصال به خاک تهران دارد.

خررود واقع است در جانب جنوب قزوین مشتمل بر سی و سه قریه و مزرعه است. محصولاتش مثل سایر بلوکات است. از آب رود خررود که از جانب خمسه جاری است اغلب قرا آنجا [۳۶۱] مشروب می‌شود. قنات هم دارد.

دشت آبی در جانب جنوبی شهر واقع است. قراء معتبر و حاصلخیز دارد و اغلب دهات این بلوک متعلق به جناب حاجی میرزا محمود جناب حاجی محمد صادق و سایر بنی اعمام است. محصولات آنجا هم مثل سایر بلوکات است. از آب قنوات مشروب می‌شود. هفتاد و پنج قریه و مزرعه است.

رامند در جانب جنوب واقع است. ده قریه معتبر دارد که پنج شش قراء خالصه دیوان و هریک پانصد خانوار الی هزار خانوار رعیت ساکن دارد. محصولات آنها از رود خررود و ابهر که از جانب خمسه می‌آید مشروب می‌شوند.

زهره در جانب جنوب است. هشتاد قریه و مزرعه دارد. اراضی حاصلخیز بسیار خوب دارد و از هر قبیل محصول در این بلوک به عمل می‌آید و نسبت به سایر بلوکات گرمسیر است و کلیه این دهات از آب قنوات مشروب می‌شوند. خوانین شاهسون اغلب املاک آنها را [۳۶۲] مالک‌اند.

فشکلدره در جانب شمال و در دامنه جبال واقع است. چون کوهسار است. چندان حاصلخیز نیست و بالنسبه سردسیر است. بیست پارچه قراء و مزارع محصولات آنها از آب رود و چشمه مشروب می‌شوند.

849 جاورس : نوعی از غله باشد.

850 اکنون «ضیاءآباد»

قافزان در جانب غربی شهر واقع است. یکصد و چهل قریه و مزرعه دارد. خاک قزوین از این بلوکات به خاک خمسه منتهی می‌شود و باد قافزان قزوین معروف است، چنانچه در قلب‌الاسد بنای وزیدن گذارده حاجت بر آتش و کرسی خواهد افتاد. محصولات آنها از قنات و چشمه و رود مشروب می‌شوند.

بلوک قهایه قراء این بلوک هم در جانب شمال و در دامن جبال است. چون کوه پایه است اراضی آنها بیشتر دیمزار و چندان حاصلخیز نیست. چهل قریه و مزرعه دارد و رشته‌کوه در جانب شمال و جنوب این بلد واقع است. جانب شمال همان رشته‌کوه البرز است که ابتدای آن از خطا و ختن همه جا کشیده شده است می‌آید و از خاک قزوین و خمسه و آذربایجان می‌گذرد و رشته دیگری که در جانب جنوب است آن هم در واقع از همین رشته منفصل شده. فاصله جانب شمالی تا شهر قزوین دو فرسخ است و جانب جنوب هفت فرسخ توابع قزوین که الموت و رودبار باشد در کوه جانب شمال است [۳۶۳] و محال افشار که آن هم توابع این بلد است در جانب جنوب واقع است. بدین تفصیل:

الموت بلوکی است در کوه جانب شمالی واقع است و مشتمل بر شصت قریه و مزرعه و قلاع حسن صباغ⁸⁵¹ حمیری در این بلوک بوده، اگرچه اغلب مخروبه شده ولیک قلعه که نشیمن حسن و اتباع مشارالیه در آن بوده در قله کوه بسیار مرتفع است و بالفعل بنای جدار قلعه که از سنگ و آهک و گچ آجر است و عمارات درون قلعه و حوضی‌های حفر شده از احجار تماماً موجود است و از غرایب روزگار و راه صعود بر قلعه کمال اشکال را دارد. محل زراعت اهالی این بلوک به قدری نیست که کفاف ماکولات آنها را نماید. کلیه معاش آنها از نگهداری گوسفند است زیرا که مراتع بسیار و گوسفند بیشمار دارند.

رودبار بلوکی است در همین کوه واقع و مشتمل بر یکصد و بیست قراء و مزارع این بلوک نسبتی به الموت ندارد. قراء بسیار معتبر خوب سردسیر و گرمسیری به فاصله نصف فرسخی دارد و از هر قبیل محصولات در آن به عمل می‌آید و از هر قسم میوه‌جات در او موجود است، حتی گردو فندق ذغال اخته و در وسط این کوه افضلی دارد که آب رود شاهرود که مجری آن از طالقان و الموت از این فصل می‌گذرد و اغلب دهات گرمسیر رودبار از آن [۳۶۴] مشروب می‌شود و زراعت شلتوک می‌نمایند و آب این رود در فصل بهار کمال طغیان را دارد که عبور از آن به جهت سوار اشکال دارد. لهذا در هر فرسخی به جهت عبور و مرور پلی بسته شده در فصل تابستان به قدر دوپست سنگ آب جریان دارد و انتهای رود وصل به قزل ازن شده، سفیدرود می‌شود و به دریای خزر می‌ریزد. از قلاع حسن صباغ در نواحی رودبار نیز علامت آن باقی است، خاصه قلعه و لامسر⁸⁵² که کلیه علامات و جدار قلعه موجود است.

افشار محالی است در انتهای جنوبی هفت فرسخی شهر واقع است و مشتمل بر شصت چهار قریه و مزرعه و محصولات این بلوک مثل سایر بلوکات گندم و جو و پنبه و کرچک و میوه‌جات هم دارد. دهات خوب حاصلخیز دارد و اغلب دهات آنها در دامنه جبال واقع است.

مالیات بلده و بلوکات و توابع در اول این دولت قوی شوکت ایدالله عیشه و ایدالله جیشه پنجاه سه هزار تومان نقد و ده هزار هفتصد خروار غله بوده، به مرور ایام از بابت کمال عدالت و رافت شاهنشاه جمجاه آسمان درگاه و منتهای امنیت که

⁸⁵¹ حسن صباغ نوشته شده، اما منظور همان حسن صباغ است.

⁸⁵² یکی از قلاع اسماعیلیه کنار رود شاهرود واقع در رودبار الموت قزوین .

دهات خالصه و اربابی روی به آبادی گذاشته و استعداد به هم رسانیده، [۳۶۵] مالیات نیز به دفعات افزوده شده در هذه السنه اودنیل⁸⁵³ مالیات خالصه و اربابی از بلده و بلوکات و توابع از این قرار است.

(...)

تعداد نفوس بلوکات و توابع اگرچه نشده ولی به حسب حدس و تخمین یکصد و پنجاه هزار نفس از رجال و نساء و صبیان خواهد بود. چنانچه بیشتر نباشد نقصان ندارد.

قد تمت کتاب تاریخ علی حسب الامر عمده الاطناب فخامت و جلالت نصاب مولانا و مولی الموالی (... حاجی سید منصور اَدام اِجلاله العالی قد شرعت علی تحریر الوقایع معزلی (... فی ثامن شهر شعبان المعظم فی سنه ۱۳۱۲ و انا لأقلّ احمد بن جناب العلام المستطاب آخوند شکرالله (... عَزَّه.⁸⁵⁴

بسم الله الرحمن الرحيم

صبح یوم شنبه ۲۷ شهر ربیع الثانی

برخاسته، صرف چایی کرده، رفتم سر قنات و عمله بناء. دو ساعتی بودم. آمده، در اتاق قدری چیزی نوشته، عیال اسماعیل خان میخواست به حصار برود. دو اسب دادم آنها را بردند. نهار آبگوشت بود. آوردند، خوردیم. (...) [۳۶۶] من تنها و کسل بودم. ساعتی خوابیده و برخاسته، صرف چایی شصت تومان به جهت قیمت عوامل دادم به رعایا بردند، هر دو نفری یک گاو بگیرند، از قرار چهار تومان. بعد خودم برخاسته، رفتم سر بنا عمله. عمارت اندرونی به مثل طویله بود. عمله نوکرها گذارده، جاروب میکردند، خاک و زباله بیرون بردند. بعد از مغرب مشغول تحریر شدم. دو ساعت از شب رفته بود، سبزه علی بیگ آدم جناب مظفرالدوله از خدمت سردار آمد. دو طغرا⁸⁵⁵ پاکت آورد. مطلب تازه ای نداشت. ساعتی نشست، رفت. من هم جواب کاغذ و مطالب سردار را مشغول شدم به نوشتن. ملتفت نبودم از شب زیادی رفته است. ساعت چهار شام آوردند، صرف شد. آقا میرزا احمد رفت. من هم برخاسته، بخوابم. زود قدری خوابیده بودم. مدت ها خوابم نبرد تا آنکه...

صبح یوم یکشنبه ۲۸ [ربیع الثانی]

برخاسته، جهانگیر خان را مامور نموده برود قرابوطه، پولی است از دو نفر کدخدا بگیرد. خودم چایی صرف کرده، نعلبند شهری به حصار آمده بود. ایستادم، یکی دو مال را نعل کردند. یکی دو مال باقی ماند. نعل خوب نداشت. سبزه علی بیگ آمد. مدت ها با او سوال جواب نموده، بنا و عمله را سر کار گذارده، رفتم سر قنات. مراجعت به عمارت اندرون رفته، دو نفر عمله گذارده، جاروب کردند. زباله خاک بیرون میبرند تا وقت نهار گفتم نهار آوردند. آبگوشت بود. پیاز خورده، رفتم سر قنات. مدتی آنجا بودم. مراجعت گاهی اندرون دستورالعمل می دادم، گاهی سر عمله بنا عمارت اندرونی، گاهی سر قنات. آخوند ملا میرزا حسین حصاری آمد از برای اسمعیل خان یک شیشه کنه کنه دادم برد. تا الی غروب راه می رفتم. بسیار بسیار خسته شده، پایم درد می کرد. بعد از مغرب روزنامه خودم را نوشته، سه ساعت به غروب مانده بود حسنعلی پاکار را به شهر فرستادم برود شتر قاطر را دادم برد، [۳۶۷] حاجی مهدی اسباب خریده بفرستد. ده تومان نقد

⁸⁵³ اودنیل: سال بقر (گاو). سال دوم از دوره دوازده ساله ترکان. (یادداشت مرحوم دهخدا).

⁸⁵⁴ ترجمه متن به فارسی: «کتاب تاریخ، بنا بر فرمان آن بزرگوار، صاحب شکوه و جلال، مولای ما و سرور سروران، (...) حاجی سید منصور - که بزرگی والای او پایدار باد - به پایان رسید. نگارش این وقایع را در منزل (...) در روز هشتم ماه شعبان معظم سال ۱۳۱۲ آغاز کردم، و من، کمترین بندگان، احمد، فرزند آن عالم بزرگوار و پسندیده، آخوند شکرالله (...) - که عزت او پایدار باد - [این را نوشتم].»
⁸⁵⁵ طغرا: القابی است که به طرز مخصوص بر سر فرامین به آب طلا یا شنجرف نویسند و بر رقم های نادرشاه به مرکب نوشته دیده شده و بعضی گویند در قدیم خطی بوده منحنی که بر سرفرمان می کشیده اند.

برای حاجی مهدی دادیم برد. دو هزار هم به جهت خودش خرجی دادم رفت. برخاسته، وضو ساخته، نمازی خوانده، چایی خوردیم. رفتم سر قنات، مراجعت سر بنا عمله تا الی غروب. شب را کاغذی برای میرزاده پسر ملک را و حاجی میرزا محمد تاجر نوشته، آقا میرزا احمد آمد. مشغول نوشتن روزنامه شد. امشب نوشته بودم. شام را زود خبر کردند، آوردند. قیمه داشتیم. صرف کردیم. خوابیده، شیطان ملعون مرا اغوا نمود به ابنودن؟ حمام خلاصه

صبح یوم دوشنبه ۲۹ [ربیع الثانی]

برخاسته، چایی خورده، بناء عمله مقنی‌ها را به سر کار گذارده، در گردش بودیم تا وقت نهار آوردند. آبگوشت و کبک داشتیم. خورده، گفتم مال درست کنند. من سوار شده، رفتم سر قنات. گفتم قطیفه پیراهن زیرجامه مرا ببرند کنار رودخانه. بردند. من هم سر قنات از آنجا سر چشمه رفته، گردشی کرده، رفتم کنار رودخانه لخت شده، به میان آب رفتم. زیاد سرد بود. صابونی زده، دستمالی شسته، لباسم شپش زیاد داشت، در آفتاب شپش‌کشی کرده، لباس پوشیده، عوض کردم. باز رفتم سر خرمن‌ها، در آنجا بناء عمله. سر قنات آدمم منزل. چایی خورده، نمازی خوانده، رفتیم سر کوره. اسبابش را فراهم آوردیم. جهانگیر خان از قرابوطه آمده بود. کدخداها را آورده بود. بیست تومان هم برای من تعارف آورده بود. من حرفی نگفتم و نگرفتم. باید بروند. یک ساعت ربع کم به غروب مانده به مبارکی کوره آتش زدند. می‌سوخت. من هم گفتم فرش آوردند. در سر کوره نشسته، نمازی خوانده، آقا میرزا احمد هم آمد. کاغذ مفصلی از برای حضرت والا نوشته، بدهم کدخداها ببرند. تا ساعت سه [۳۶۸] از شب رفته بودم عاصف بیگ ملازم با سه نفر رعیت و دو نفر بنا آنجا گذارده، رفتم منزل. شام صرف کرده، بعد از ساعتی بالا رفتم سر کوره، می‌سوخت. نیم ساعتی بودم. مراجعت کرده، خوابیدم.

صبح یوم سه‌شنبه سلخ [ربیع الثانی]

برخاسته، اول اذان بود. وضو گرفته، رفتم سر کوره. می‌سوخت. کوره یکپارچه‌اش شده بود. نیم ساعتی بودم. آدمم منزل. نمازی خوانده، برای آن رعیت‌ها که تا صبح نخوابیده بودند. نفری ده شاهی بردند. چایی خورده، قلیانی کشیده، دو روز بود که روزنامه خودم را ننوشته بودم. نوشتم. برخاسته، رفتم سر کوره. می‌سوخت. ساعتی ایستاده، رفتم سر قنات. مراجعت نموده، مجدداً رفتم سر کوره. کدخدای قرابوطه و مشمه آمده، پاکت‌ها را داده، خیلی واهمه از رفتن خدمت حضرت والا داشتند. اطمینان داده، آنها را روانه کرده، رفتند. کدخدای قیطول ده تومان برای من تعارف فرستاده بود. گرفته، از قرابوطه هم گوسفندی آورده بودند. گفتم کشتند. به جهانگیر خان و بناء و مقنی‌ها قسمت دادند. اتاق‌های اندرونی را جاروب کردند فرش. نقل مکان نموده، رفتم عمارت اندرون نشسته. خوب عمارتی است ولی زیاد خراب. نان گفتم آوردند. پلو و کباب بود. دو نفر آخوند هم بودند. صرف کردیم. من رفتم سر کوره، از آنجا سر قنات. به آنها سرکشی نموده، خسته شده، آدمم منزل. درازی کشیده، خواستم بخوابم. خوابم نبرد. برخاسته، نمازی خوانده، چایی خورده، رفتیم سر قنات. یک نفر از مقنی‌ها را آورده، در عمارت چاه مبال بکند. مشغول شدند. رستم بیگ آمد. یکصد تومان بود، تحویل داده برود تیر بخرد. وقت عصر بود. رفتم سر کوره، می‌سوخت. گفتند باید امشب را تا صبح بسوزد. [۳۶۹] دو نفر رعیت خبر کردند، آمدند. مشغول سوزانیدن بودند. من آدمم منزل. تا ساعت یک نیم از شب رفته آنجا بودیم. آنها مشغول سوزاندن بودند. من آدمم منزل. نمازی خوانده، قدری چیز نوشتم. گفتم شام آوردند. طاس کباب بود. خوردم. خواستم بروم سر کوره خسته بودم. نرفته، خوابیدم.

صبح یوم چهارشنبه غره جمادی‌الاولی

برخاسته رفتم سر کوره می سوخت ولی سوخت تمام شده بود نمی دانم استاد بناء بد چیده است سنگ چه بلایی به سر دارد سیصد باروک؟ سوخته است باز می گویند نپخته است ناچار فرستادم از جانب؟؟ سوخت جمع کردند آوردند تا ظهر راه انداخته می سوخت رفتم سر قنات از آنجا سر کوره آمدم منزل گفتم نهار آوردند کله پاچه و آبگوشت بود صرف کردیم بعد از نهار رفتم سر کوره به رعیت حکم کردم سوخت آوردند آمدم منزل خسته و کسل بودم ربع ساعتی خوابیده برخاسته وضو گرفته نمازی خوانده سواری رسید پاکت سردار را آورد یکی دو ورق دستورالعمل نوشته بودند مشغول جواب نوشتن شده نتوانستم به سر بناء و عمله بروم تا ساعت پنج مشغول تحریر شام خورده پاکت ها را دادم سوار سحر بیرد در کوره را بستند از خیال آسوده شده خوابیدم. گربه اذیت نمود از سوارخ در می آید بر اتاق مرا بیدار می کرد. خلاصه

صبح یوم پنجشنبه ۲ [جمادی الاولی]

برخاسته، امروز غروب حسنقلی پاکار به شهر رفته بود. آمد قدری اسباب آورد. چهار هزار به او انعام دادم. سیب گلایی هم آورده بود. [۳۷۰] صبح یکی دو سیب و گلایی چایی صرف شد. رفتم به میان ده. بناء عمله را سر کار گذارده، خانه رعیتی بسازند. خودم رفتم سر قنات. مراجعت کرده، عمله درب خانه کار می کرد. مشغول بودم. ساعت شش از دسته گذشته نهار آوردند. آبگوشت خوبی بود. خورده، قدری سیاهه نوشتم. آقا سید بهرام بیجاری که در قره قوش بود وارد شد. با برادرش ساعتی نشست، معلوم شد برای طمع آمده اند. پریشان شده، آمد. حواله کردم جهانگیر از سر خرمن یک خروار شلتوک بدهد. آنها رفتند. من هم رفتم سر قنات. مراجعت دیدم کریم نیست. میرزا احمد گفت کریم می خواهد برود شهر. گفتم به جهنم برود. چایی خورده، نمازی خوانده، رفتم سر کوره. قدری گچ پخته بودند. آوردم کوبیده (...). در زدند. نماز مغرب عشا را خوانده، کاغذ مفصلی به سردار نوشتم. شام خواسته، آوردند. قیمه بادمجان بود. خوردم. آقا میرزا احمد رفت. من گفتم ولی در محله را قفل نمایند. رفت قفل کرد، آمد. گفت کریم رفت بیرون. گفت می روم خانه رعیت بخوابم. فهمیدم می خواهد برود. حرفی نزده، خوابیدم.

صبح یوم جمعه ۳ [جمادی الاولی]

برخاسته، رفتم وضو گرفته، آمدم نماز خوانده ولی سماور را آورده، آقا سید بهرام آمد. خودم برخاسته، چایی ریخته، خوردم. قلیانی کشیده، رفتم سر قنات. حسین هم ناخوش شده، افتاده است. برادر اسمعیل طباخ هم ناخوش شده، ابراهیم به او نمک فرنگی دادم خورد. از سر قنات مراجعت کرده، رفتم سر کوره. بنا عمله کوره برای گچ می ساخت. [۳۷۱] مجدداً رفتم سر قنات. دیدم سرباز شیره می آورند از دهات، فرستادم بخرند از برای بنا و مقنی. رفتم منزل. مشغول تحریر شدم. حسین صدای داد فریادش از شدت تب بلند شد. ساعتی چیز نوشته، قلیانی کشیدم. گفتم نان آوردند. صرف شد. اسب ها را درست کردند. ساعت پنج به غروب مانده سوار شده، با ولی و آقا میرزا خمسه رفتم برویم جنگل. بسیار بسیار بد راهی بود. پیاده شده، جلو اسب را گرفته، مدت ها پیاده رفتیم. سوار شده، زیاد شد. رفتم به چرلانقوش رسیده، خیلی راه بود. ده پانزده خانوار بیشتر ندیدم. پیاده شده، یک نفر از رعیت مرده بوده است. جمعیت جمع بودند. دور دهکده سواره گردیدم. بلافاصله مراجعت کردم. کدخدا و رعایا آمدند. اصرار کردند. پیاده شده، آبی خورده، به (...). آمدم.

در مراجعت زیاد پیاده آمده، عرق زیاد کردم. بسیار خسته شدم. چشم هایم سیاهی می کرد. وقت رفتن چند سواری از دور پیدا شدند. صبر کرده، آمدند. ابراهیم خان هدایت الله خان دولخان بودند. پاکتی از سردار آورده بودند. سفارش نامه سر سواری خوانده، گفتم بروند تا من مراجعت نمایم. نزدیک غروب وارد شدم. دیدم حضرات همه منتظرند و بخشعلی نامی است از اهل شهر دستخطی از حضرت والا آورده است. آقا خان نام را ابراهیم خان باید حاضر نماید، با این شخص طی گفتگو نماید. در کمال عجله نمازی خوانده، چایی خوردم. مدتی با بخشعلی نام سوال جواب نموده، او رفت. با حضرات

خوانین در سوال جواب [۳۷۲] بودیم. تا دو ساعت از شب رفته آنها رفتند. من بیکار بودم. تنها یک ورق کاغذی به سردار نوشته، شام آوردند. آقا میرزا احمد بودند. شام صرف کرده، او رفت. من خوابیدم ولی امشب خوابم نبرد. نفهمیدم از خستگی بود یا آنکه چایی زیاد خورده بودم، وقت سحر برد. وقتی بیدار شدم آفتاب برآمده بود.

یوم شنبه ۴ [جمادی الاولی]

برخاسته، وضو گرفته، نماز خوانده، حسین ناخوش است. کریم فرار کرد، رفت ولی تنها مانده است. چایی ابراهیم خان هدایت خان آمدند. به اتفاق آنها رفتیم سر حمام. بنا عمله به کار داشته، رفته سر قنات. مدتی آنجا بودیم. مراجعت آمدم منزل ابراهیم خان. کاغذی خواست از برای سنگر. گفتم آقا میرزا احمد نوشت، داد. او رفت. بعد توسط هدایت خان را کرد. برای او هم گفتم به رعایای نوروز آباد نوشته، مهر کردم. دادم برد. آخوند ملا میرزا حسین آمد. پاکتی از اسمعیل خان آورد. چند مطلبی داشت. جواب او را هم نوشتم. آخوند رفت. نهار گفتم آوردند. آبگوشت بود، یک قطعه کباب کبک. من کباب را با نان خورده، روزنامه خودم را نوشتم. برخاسته، رفته سر بنا عمله. ساعتی آنجا بودم. مراجعت وضو گرفته، نمازی خوانده، چایی آوردند. صرف کردیم. امروز به حسین ملازم نمک فرنگی دادم خورد. طبیب هم شده‌ام. معالجه مردم را می‌نمایم. خداوند بسازد، در این غربت ناخوش نشوم.

سیدی وارد شد. چایی خورد. هزار دینار انعام دادم، رفت. مشغول تحریر بودم. کدخدایان رفته بودند خدمت سردار. مراجعت کردند. تردماغ⁸⁵⁶ حضرت والا خوب است. مطالب و کاغذهای مرا نوشته بودند، [۳۷۳] خیلی مفصل مشروح. خوانده، با آنها سوال جواب کرده، سیدی آمد. عارض شد که پنجاه شش تومان پول مرا در حصار از دستم گرفتند. راست است یا دروغ، می‌گوید نمی‌دانم، العلم عند الله. فرستادم کدخدای قریب‌ه را بیاورند بلکه سید را با آنها روانه نموده بروند، بلکه سید را راضی نمایند تا چه شود. خودم برخاسته، رفته. در حمام بنا عمله داشتیم. به آنها سرکشی کرده، از آنجا رفته سر قنات. مراجعت نموده، بعد از نماز مغرب عشا دستور العمل می‌دادم. آقا میرزا احمد کتابچه اعمال دهات را می‌نوشت. تا ساعت سه از شب رفته شام آوردند. صرف کردیم. کدخدای قریب‌ه آمد. ربع ساعتی با او در سوال و جواب بودیم. آنها رفتند. من خوابیدم. نصف شب از خواب برخاسته، لاله را روشن نموده، رفته بیرون. در این عمارت من بودم و ولی ملازم والسلام. در عمارت بیرونی حسین با بنا و مقنی‌ها کرسی گذارده بودند. آنجا خوابیدند. گردشی در عمارت کرده، ادرار نموده، آمده، خوابیدم.

صبح یوم یکشنبه ۵ [جمادی الاولی]

برخاسته، اول آفتاب بود. نماز قضا شده بود. نماز قرآنی خوانده، چایی خورده، قلیانی کشیده، رفته سر حمام پیش بنا و عمله، از آنجا سر قنات. مراجعت منزل دو دانه گلابی و سیب خورده، یکی دو کاغذی نوشته، گفتم نان حاضر است بیاورند. آوردند. صرف شد. رفته سر بنا و عمله، از آنجا سر قنات. مراجعت نمازی خوانده، چایی خوردم. [۳۷۴] محمد ولی خان شاهسون دو بره، ده من نان داده بود. جواب کاغذ او را نوشته، جهانگیر کاغذی نوشته بود. رعایای چرلان قوش آمده بودند بیست تومان پول قیمت عوامل به آنها دادند و سند گرفتند. شش خروار گندم به مانشان تخم حواله دادم، رفتند. چهار تومان هم به دو نفر رعیت مشمه قیمت عوامل دادم. حیدر خان شاهسون کاغذ نوشته بود. جواب او را گفتم نوشتند. کاغذجات زیاد نوشته بودم، مطالب زیاد. ناچار هزار دینار رعیتی دادم ببرد به دور کند برساند. رستم بیگ از برای قیمت تیر پول خواسته بود. پنجاه (...). تومان دادم به دو نفر رعیت. دو ساعت از شب رفته بود. شیطان علیه اللعنه وسوسه کرد،

⁸⁵⁶ تردماغ: سر خوش و نیم مست

بر من غالب شد. شام گفتم آوردند. خوردیم. حسین پدر سوخته برو جردی پیغام داده بود می‌خواهم بروم، گفتم برو. شب را رفت. من خوابیدم. جوانی سابق تعزیه‌خوان بوده است. گفت حال صدایش گرفته است. لخت بود. دیدم گفت می‌خواهم نوکری نمایم. من هم گفتم بیاید بماند. آمد ماند. تا چه شود.

صبح یوم دوشنبه ۶ [جمادی‌الاولی]

برخاسته، چایی خورده، دو قلیانی کشیده، قدری چیز نوشته، آقا میرزا احمد و رعیتی آمد. عارض بود. کاغذی به هدایت مامور نوشته، دادم برد. میرزا احمد را فرستادم برو، یک خرمنی هست بردارد. خودم مشغول چیز نوشتن شده، بعد رفتم سرکشی بناء عمله و مقنی‌ها را نموده، آدمم گفتم نهار آوردند. کله‌پاچه بود. [۳۷۵] شاهسونی قدری نان روغنی تعارف آورده بود. مشغول خوردن بودیم، آقا میرزا احمد با کدخدایان آمدند. بعد از صرف نهار حرفشان را زدند، رفتند. من هم برخاسته، رفتم به سرکشی بنا عمله و مفتی. مراجعت کرده، چایی حاضر بود. خوردیم. یکی دو کاغذی نوشته، آقا میرزا احمد را گفتم برو، یکی دو خرمنی بود بردارد. بعد خودم به میان ده نزدیک خرمن سرکشی بنا و عمله نموده، آخوند ملاشکرالله پدر آقا میرزا احمد آنجا بود. مرد ساکت خوبی است. به اتفاق صحبت کنان آمدم منزل. ساعتی نشست، رفت. میرزا احمد آمد. مشغول نوشتن کتابچه و روزنامه شد. من هم بیکار بودم. از برای حاجی محمد مهدی یکی دو ورق کاغذ مهمل نوشته، تا وقت شام شام آوردند. صرف شد. آقا میرزا احمد رفت. من برخاسته بخوابم، پایم درد می‌کرد. گفتم ولی و شریف آمدند، قدری پایم را مالیدند، رفتند. من هم خوابیدم.

صبح یوم سه‌شنبه ۷ [جمادی‌الاولی]

برخاسته، سر روئی صفا داده، آدمم. چایی خوردم. قلیانی کشیده، ولی را فرستادم برو. بنا عمله را راه بیاید اردو. سیدی وارد شد. عریضه داد. جواب نوشته، برخاسته، رفتم سر قنات بنا عمله سرکشی کرده، مراجعت نمودم. ملا قهرمان آمد و چند نفر رعیت قراوطه گفته بودند (... دزدی کرده‌اند. دادم حبس کردند. کاغذ مفصلی گفتم جهانگیر نوشته، دادم بردند. نهار آوردند. شیربرنج آبگوشت خورده، سیاهه کتابچه دادم نوشتند. آقا میرزا احمد را فرستادم خرمنی حاضر بود، بردارد. خودم رفتم سر قنات، از آنجا سر بنا عمله. نگاهی کرده، مراجعت [۳۷۶] نمودم. چایی آوردند، صرف شد. وقت عصر شد. رفتم سر قنات، در آنجا سر بنا عمله، مراجعت بر بام حمام نشسته، ملا قهرمان آمد. قلیانی کشیدم. چند نفر رعیت مشمه از امیرآباد کوچانیده‌اند. آمدند می‌گویند زرگرند. گفتم آنها را منزل دادند. جا به جا نمودند. رفتم به میان عمارت. مشغول تحریر شده، ملا قهرمان و آقا میرزا احمد بودند. حساب دفتر خرمن را دادم، می‌نوشتند. من هم کاغذی به کربلا و تهران نوشتم. گفتم شام آوردند، صرف شد. آنها رفتند. امشب زود خوابیدم. شریف پسر تازه آمده گفت من قهر کردم، مرا مرخص نمایند، بروم خانه رعیت زیر کرسی. گفتم برو. رفت ولی از نصف شب بیدار بودم. در اتاق نان روغنی بود. گربه چند مرتبه آمد، مرا اذیت نمود. از خواب بیدار کرده، خلاصه...

صبح یوم چهارشنبه ۸ [جمادی‌الاولی]

بسیار زود برخاسته، کلید در را بردم قفل در را باز کردم. رفتم بیرون. آب را باز نموده به میان حوض عمارت، سر روئی صفا داده، رفتم اتاق. ولی سماور آورد. خودم چایی دم کرده، دو عدد سیب خورده، صرف چایی نمودم. قلیانی کشیده، رفتم سر خرمن و در انبار گندم تخم رعیت بدهم. بسیار بسیار زیاد طوفان کرد، خاکی شد. در خرمن شلتوک ایستاده بودیم. ابراهیم خان و اسمعیل خان هدایت خان آمدند. ده خروار گندم هم گفتم دادند برای بذر. رفتم منزل در میان دالان نشسته، سیدی مدعی بوده اهل حصاری که پول مرا برده‌اند هر دو حاضر بودند. نوشته گرفته، طرفین بروند. مرا فعه

آنها را روانه نموده، رفتند. من خودم رفتم پیش بنا عمله. می‌خواستم بروم سر قنات. [۳۷۷] از شدت باد طوفان نرفته، برگشته، رفتم منزل با ملا قهرمان. نهاری خواسته، آوردند. شیربرنج آبگوشت بود. می‌خوردم، سعادت بیگ وارد شد. پاکت سردار را داده، نقل نمود از دور کند سوار شده رفتند به سهم السلطنه مهمان بودند. من آمدم⁸⁵⁷.

صبح خبر آوردند دختر سعادت بیگ را سیدی رعیت خودشان دزدیده به حصار برده، عقد کرده است. ماموری فرستادم هم دختر را آورد و هم همان سید را آورد. سید را حبس کردند. دختر را دادم به دست پدرش بردند خانه آخوند ملا شکرالله که عمه سعادت بیگ زن آخوند ملا شکر الله است. وقت عصر ابراهیم خان و اسمعیل خان هدایت خان و ملا قهرمان بودند. سوال جواب آنها در میان بود. چایی خوردند. سوال جواب زیادی، قرار آنها را در فقره ملک نوروز آباد به اصلاح (...) شدم⁸⁵⁸ که یک دانگ نیم هدایت خان نوشته، گرفته، مهر کردند. آنها رفتند. من هم برخاسته، رفتم بیرون سر حمام بنا عمله سرکشی کردم. وقت تنگ بود. نرفتم سر قنات. شاهسون از نهر آمد. قدری طنپوشه و تکان حمام و قدری لولی و آجر از شهر آوردند، در میان دالان چیده، تا نیم ساعت از شب رفته گرفتار بودیم.

رفتم اتاق قهرمان. گفتم به حضرت والا عریضه سفارش ابراهیم خان نوشت. خودم هم جداگانه نوشته، دفتر را بسته، مهر کردم بدهم ببرند شهر. پاکت حاجی محمد مهدی را هم نوشته، سرش را بسته، گفتم شام آوردند، صرف شد. آنها رفتند. [۳۷۸] من هم خواستم بخوابم ملا قهرمان گفت من آنجا می‌خوابم لحاف و رختخواب دادند خوابید نصف شب سگ رفته بود بالای بالاحانه سر وقت نان و فریادی داشت برخاسته لاله را روشن کردم رفتم بیرون سگ فرار کرد آمدم دراز کشیده شیطان مرا وسوسه کرد خوابم نبرد مجدداً برخاسته لاله را روشن نموده رفتم بیرون گردشی نموده قهوه‌خانه نوکرها رفته شریف نوکر تازه آمده بود خوابیده بیدار شده رفتم منزل خوابیدم.

صبح یوم پنج‌شنبه ۹ [جمادی‌الاولی]

اول اذان بود. ملا قهرمان برخاست، رفت بیرون. وضو گرفته، من هم ناچار برخاستم. سر و روی صفا داده، آمدم اتاق را جاروب نموده، ملا قهرمان رفت با اسب خودش سرکشی کرده، مراجعت کرد. چایی درست کرده، صرف شد. یک کاغذ هم برای سردار نوشته، ابراهیم خان اسمعیل خان آمدند. پاکت‌ها را با دفتر دادم و پنج تومان هم دادم به حاجی مهدی بدهد. خودم رفتم سر بنا عمله. کدخداها را خبر کردند، آمدند از برای آنکه در و تیر اسباب بنا را فراهم بیاورند خیلی زحمت کشیده. به سر قنات رفتم. دو بنا در سر حمام مشغول بودند. ابراهیم خان آمد. دوات نقره استاد فرج‌الله زرگر از خاطر رفته بود، آنجا بود، به ابراهیم خان ببرد بدهد به حاجی و حاجی زرگر بدهد او، رفت. من تا نزدیک ظهر به سر بنا عمله بودم. خسته شده، آمدم منزل. لقمه نانی آوردند. من تنها بودم. چندان میلی نداشته، [۳۷۹] چند لقمه خورده، بردند. تنها و بیکار بودم.

روزنامه خودم را نوشته، برخاسته، رفتم سر بنا عمله. سر ساعت نیم به غروب مانده بود یوسف خاصه تراش از شهر آمد. حاجی مهدی بیست یک من برنج صدری قدری سیب‌زمینی بود، یک جعبه هم راحت‌الحلقوم. آقا سید جعفر هم کاغذی نوشته بود می‌خواستم بیایم، فسخ عزیمت کرده، نیامدم ولی قرض دارم. حاجی کلانتر نوشته آقا میرزا بهاء‌الدین به چاپاری رفت تهران. کاغذها را خوانده، چایی خورده، مجدداً رفتم سر بنا عمله. رعیتی که فرستاده بودم خدمت سردار مراجعت کرد. از ده سهم السلطنه کاغذجات مفصل نوشته بودند. خوانده، تا الی مغرب در بیرون بودم. تنها (...) بود. رفتم منزل.

⁸⁵⁷ حاشیه مولف در بالای صفحه: چایی خوردند سوال جواب زیادی قرار آنها را در فقره ملک نوروز آباد به اصطلاح (...)

⁸⁵⁸ از اول جمله در حاشیه آمده است و احتمالاً باید در این بخش گنجانده می‌شد.

قدری کتاب نگاه کرده، بیکار بودم. جواب کاغذ آقا سید جعفر نزدیک به در بود. آقا میرزا احمد آمد. مشغول روزنامه نویسی شد. من هم سیاهه می‌نوشتیم. یک گز انگبین آورده، شکسته، خوردیم. گفتم شام آوردند. صرف شد. میرزا احمد رفت. من هم بنای خواب را گذارده، رختخواب انداختند بخوابم ولی نبود. رفته بود سر طویله. فحش زیادی داده، می‌خواستم چوب بزnm. نزدm ولی یوسف آمدند آنجا خوابیدند.

قد تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب في يوم الاربعاء تاسع شهر رجب من شهور مطابق هجری سنه ۱۳۱۲ در قریه مشمه اختتام پذیرفت صبح يوم جمعه دهم جمادی الاولى سنه ۱۳۱۲859

[۳۸۰]

(...) حکام ذوی الاقتدار در عهد سلطنت پادشاه معدلت پناه السلطان بن سلطان ناصرالدین شاه قاجار که به ضرب گلوله یک نفر رعیت کرمانی که اسمش میرزا رضا بود در سنه ۱۳۱۳ به رحمت ایزدی پیوست، طاب الله ثراه⁸⁶⁰ و جعل الجنه مثواه⁸⁶¹ بعد از جلوس میمنت مانوس⁸⁶² اعلیحضرت اقدس شهریارى شاهنشاه جمجاه⁸⁶³ مظفرالدین شاه خلد الله سلطانه حسب الامر شهریارى میرزا رضا را مقتول ساختند. آنچه در این بنده مسمه در خاطر دارم که از بدو سلطنت شاه شهید مرحوم تا الی (...) در سال سیم سلطنت مظفرالدین شاه است نواب اشرف اسعد والا شاهزاده عزالدوله که عبدالصمد میرزا بوده باشد حکمران قزوین است، وزیر پیشکار ایشان میرزا عبدالکریم است به رشته تحریر می‌آورد.

در سال اول سلطنت ناصرالدین شاه مرحوم اسکندر میرزا					سال دویم خسرو خان حاکم میرزا علیقلی وزیر و پیشکار
حاکم و میرزا موسی وزیر و پیشکار					که (...) بود
(...) سال					دو سال
۱۲۶۵	۱۲۶۶	۱۲۶۷	۱۲۶۸	۱۲۶۹	
(...)	(...)	(...)			
سیف‌الله میرزا میرزا حاکم میرزا هاشم ...					
۱۲۷۰(...)			۱۲۷۱ / ۷۲ / ۷۳ / ۱۲۷۴		
(...) میرزا حاکم (...) حسن خان قاجار پیشکار			(...) میرزا حاکم علاءالملک حاجی علی‌الله خان (...)		
(...) سنه ۱۲۷۵			(...) سنه ۱۲۷۶		

⁸⁵⁹ ترجمه فارسی: «این کتاب به یاری خداوند پادشاه بخشنده در روز چهارشنبه نهم ماه رجب سال ۱۳۱۲ هجری در قریه مشمه به پایان رسید؛ و اختتام آن در صبح روز جمعه دهم جمادی‌الاولی همان سال ثبت شد.»

⁸⁶⁰ ترجمه فارسی: «خداوند تربت یا قبر او را پاک و طیب فرماید.»

⁸⁶¹ ترجمه فارسی: «بهشت جایگاه او باد.»

⁸⁶² مانوس: بابرکت

⁸⁶³ جمجاه: پادشاه بزرگ و بلندقدری که دارای مقام و منزلتی مانند جم (= جمشیدشاه) است. (عمید)

پاشا خان امین‌الملک حاکم (...) میرزا مغرور وزیر پیشکار	(...)الدوله حاکم پیشکار زکی ضیاءالملک
(...) / ۱۲۷۹ (...) / ۱۲۸۰	(...) / ۱۲۷۷ (...) / ۱۲۷۸
اعتضادالدوله حاکم دو سال	[۳۸۱] عضدالدوله حاکم حاجی میرزا عزیز پیشکار
حاجی بیگلربیگی (...) قاضی میرزا عزیز رمضان	(...) ۱۲۸۱
۱۲۸۲ / ۱۲۸۳ علاءالدوله حاکم دو سال (...)	نصره‌الدوله شاهزاده حاکم میرزا (...)
میرزا (...) میرزا (...) پیشکار	(...) ۸۴ (...) بعد از فوت والد مرحوم از اصفهان به تهران آمده از تهران به قزوین آمدیم.
۱۲۸۵ / ۱۲۸۶ (...) میرزا باقر پیشکار دو سال	سپهدار حاکم میرزا رسول پیشکار
(...) / ۸۹ (...) / ۹۰	یکسال ۸۸ / ۸۷ (...) در سال دوم است آقا سردار پسرش حکومت (...) و میرزا باقر پیشکار
عضدالدوله حاکم (...) سال	
میرزا ابوتراب دو سال	پیشکار میرزا باقر دو سال
(...) / ۹۳ (...) / ۹۴ (...) / ۹۵ (...) / ۹۶ (...) / ۹۷	(...) / ۹۱ (...) / ۹۲
ملک آرا حاکم ... پیشکار (...) / ۱۲۹۸ (...) / ۱۲۹۹ (...) / ۱۳۰۰	سردار (...)الدوله حاکم میرزا (...) پیشکار (...) ۱۳۰۱
معمدالملک حاکم (...) ۱۴۰۰	...معمدالملک حاکم میرزا محمدعلی وزیر پیشکار دو سال (...) / ۳۰۲ (...) / ۳۰۳

چند سال بعد از آن جناب سعدالسلطنه حاکم بالاستقلال بود که فی الحقیقه خوب حکومتی کرده که موجب آرامش رعایا و آسایش برآیا⁸⁶⁴ گردید. خیلی آبادی در قزوین نموده، از قبیل مهمانخانه و کاروانسرا و دکاکلین الحق [۳۸۲] خوب تعمیرات و آبادی‌ها کرده، قزوین نسبت به ایام سابقه بالمضاعف آبادی به هم کرده. بعد از جناب سعدالسلطنه نواب مستطاب اشرف والاحسام السلطنه یک سال حکومت قزوین را کرده، این بنده در آن اوقات در بروجرد بودم. ناخوشی وبا طغیان کرده، فرار کرده به دهات رفته، مراجعتی چندان نکشید معزول گردیده، جناب اجل سعدالسلطنه حاکم قزوین گردید. در سال دویم جلوس میمنت مانوس اعلیحضرت اقدس شاهنشاه و جمجه مظفرالدین شاه خلدالله سلطانه در سنه ۱۳۱۴ حضرت اجل اکرم افخم آقا میرزا اصغر خان صدراعظم از صدارت معزول (...) منصب صدارت در زمین بود و خود میرزا اصغر خان حسب الامر به قم رفته، مجاور استان ملک به آستان حضرت معصومه علیها الحیه والسلام مرحمت بوده است. در وقت عبور ایشان در دارالسعاده زنجان این بنده بعد از ادای رسومات انسانیت به خودشان و اجزایشان خدمتشان شرفیاب گردیده خیلی اظهار یکجتهی و یگانگی با این بنده فرمودند و حاکم زنجان جناب علاءالدوله بود⁸⁶⁵.

در اوقات معزولی میرزا اصغر خان حضرت مستطاب اجل اکرم امین الدوله که از جمله وزرای و اولیای دولت قاهره بود در عهد سلطنت شاه شهید به امورات داخله و خارجه می پرداخت. بعد از جلوس شاهنشاه عدلگستر رعیت پرور مظفرالدین شاه جلاله سلطانه مامور به ریاست رتق فتق مملکت آذربایجان بود. الحق داورى و عدالت خود را در آن مملکت آذربایجان به جلوه بروز داده، اهالی آن مملکت به آسودگی در رفاه به دعاگوئی دوام دولت ابد مدت پرداختند، به وقار و سلوک و کردار و حرکات و سکنات و خدمات جناب معظم اله پسند ضمیر معدلت تخمیر اعلیحضرت شاهنشاهی آمد. (...) مقتضی گردید که جناب معزى اله را به منصب صدارت مفتخر فرمایند. لهذا روز سیم عید سلطانی هزار و سیصد و چهارده هجری (۱۳۱۴) حسب الامر تلگرافی شاهنشاه اسلام پناه احضار دار الخلافه تهران گردید. ایشان بعد از رسیدن تلگراف سه روز توقف فرموده، امورات آذربایجان را به هر کسی که شاید و باید مفوض⁸⁶⁶ و مرجوع داشته، روز ششم عید سلطانی از دارالسلطنه تبریز چاپار را با چند نفر از اجزاء خودش حرکت فرموده، زیارت آستان مبارک اعلیحضرت شهرباری دام سلطانه تشریف جسته، چندی هم در آستان مبارک به انجام خدمات مرجوعه مشغلت داشته، به خلعت وزیر اعظمی مخلوع گردیده، کلیه امورات دولتی رجوع به جناب ایشان به اسم صدر اعظمی مسمی نبودند ولی رسماً بودند. تا اینکه سال فرخنده مال سنه (...) ۱۳۱۵ در ماه رجب المرجب به منصب جلیله صدارت [۳۸۳] مفتخر گردیده، حال تحریر که بیست هفتم شهر رمضان المبارک است، در کمال استقلال و اقتدار به امر و نهی داخله و خارجه کلیه ممالک محروسه مشغلت دارند. ولد ارجمند جناب معظم الله از حسن رفتار و کردار و خوشی سیرت و اطوار پسند خاطر قبض مظاهر اعلیحضرت اقدس شهرباری گردیده، به لقب امین الدولگی ملقب، به خلعت فاخر ملوکانه مفتخر و مخلص گشت. چون ادب و معرفت و علم کمال آن ماه ملک جلالیت و شجاعت و رشادت افضل سخاوت آن قمر سپهر فخامت مناعت در پیشگاه

864 برآیا: خلاقی؛ آفریده‌شدگان

865 این جمله در حاشیه نوشته شده و احتمالاً محلش اینجا بوده است.

866 مفوض: سپرده شده؛ تفویض شده

حضور معدلت دستور خاقانی جلوه بروز و ظهور داده بود، لهذا زائد اعلی ما سبق مورد مراحم اعلیحضرت شاهنشاهی گردیده، حبیبیه مرضیه خودش را که آفتاب آسمان عفت و عصمت و خورشید گردون حیا و ضرورت بود بر قانون شریعت طاهره صاحب معزی‌اله عقد بسته در همان سال فرخنده مال در ماه شعبان‌المعظم اقتران نورین (...) گردید اللهم ارزق جميع المومنین و المومنات و المسلمين و المسلمات (...) علی عبدک العاصی لحمد المسکین.

احوالات امیر خان سردار

چون نتیجه سلاطین و خواقین نامدار و سلاله سلاطین کامکار و خلاصه شاهزادگان و الاتبار خورشید آسمان نبالت⁸⁶⁷ و ماه گردون جلالت نواب مسطاب اشرف امجد افخم والا شاهزاده وجیه‌الله میرزا امیر خان سردار السلطنه العالی مدتی متمادی در سلطنت شاه شهید عطر الله مرقد در هر مملکتی انقلابی و شورشی واقع می‌شد جمع اولیا دولتی خط صح بر ماموریت آن شاهزاده زاده بر آن وادی هولناک می‌گذاشتند. بعضی‌ها عداوت به خرج داده که شاید این ماموریت موجب تقریط نام و نشان آن شاهزاده معظم بوده باشد و بعضی که [۳۸۴] شجاعت در رسالت شاهزاده عظیم‌المثل بلدیت تام داشتند، انگشت ملامت به چشم حاسدین و معترضین فرو می‌بردند.

علی ای حال با حسن کفایت و عز رشادت و فروغ ضمیر موقت تدبیر که داشت مردانه به سوی مقصد گسیل می‌شد. در هیچ وقتی از اوقات از مقصود خویش به غفلت و تکاهل نرفت. نشان شاهزادگان و نشان راه مماملت⁸⁶⁸ و ضلالت نگرفت و به بعضی از لاهو و لعب مشغلت نکرد، تا آنکه خدمات مرجوعه دولتی را انجام و جراحت مظلومین را از دفع ظالمین و قاسطین التیام داد و رضامندی خاطر اعلیحضرت شهریاری را به تکمیل آورد. در هر سفر و حضر مورد مراحم و عنایات خاقانی (...) شاه شهید مرحوم گردید. بعد از مراجعت از لرستان و گرفتن از امپراطور روس و ملکه انگلیس از حمایل و نشان به ایالت ممالک استرآباد و گرگان و شاهرود بسطام و سمنان و دامغان که در هیچوقت در تحت اداره یک نفر حاکم نبوده مباحی و مفتخر گردید.

در سال سنه ۱۳۱۳ که شاه شهید مرحوم به رحمت ایزدی واصل گردید آن شاهزاده و نشان در ممالک مسطوره به رتق و فتق امورات ترکمان و افغان می‌پرداخت، تلگراف دهشت اثر شهادت شاه شهید رسید. آن شاهزاده زاده ترس و واهمه در دل راه نداده، بدون خفا و کتمان این خبر را به سمع عالی والی علی (...) رسانیده، روز به روز بر تسلط و نظم نسق امورات ممالک افزوده، جمیع فقرا و ضعفا را در مهد امن دامن مستریح و غنوده ساخت. روز سیم ورود این خبر قتل حکم تلگرافی از اعلیحضرت اقدس شهریاری صادر گشت که مستقلاً حاکم آن مملکت‌ها هستید. باید زیاده از سابق خدمات خودت را در پیشگاه اقدس شهریاری جلوه بروز بدهی که مورد مراحم خاقانی بوده چندی آن شاهزاده والا تبار در آن مملکت و دیار خدمات مرجوعه را پیشنهاد ساخته، تمام اهالی آن مرز و بوم را فرقه الحال نموده تا آنکه حسب‌الامر احضار دارالخلافه تهران گردیده، به زیارت آستان مبارک اقدس شهریاری شرفیاب شده، اعلیحضرت اقدس شاهنشاه جم جاه مراحم کامله خودشان در حق شاهزاده زاده مبذول داشتند و چندی ملتزم رکاب همایونی بود تا آنکه روی مبارک شاهنشاهی [۳۸۵] مقتضی گردیده، یک نفر شخص کافی از اولیای دولت ممتاز ساخته به سفارت فرنگستان به جهت تهنیت و تبریک امپراتور اعظم گسیل دارند. در شوراخانه مبارکه قرعه این فال را بنا بود به نام نامی شاهزاده زاده برآورده، حسب‌الامر به طرف فرنگستان عازم گردید. قریب سه ماه سفر آن سفیر بی‌نظیر طول کشید. مقضی‌المرام با کمال عز و جلال سوی دارالجلاله تهران مراجعت نموده، به زیارت آستان اعلیحضرت اقدس شهریاری فایض و نایل

⁸⁶⁷ نبالت: ذکاوت

⁸⁶⁸ دفع‌الوقت کردن و فرصت نمودن و پس افکندن کاری .

گردیده، مورد مراجع خاقانی گردیده. در ماه رجب المرجب سنه ۱۳۱۵ (...) به منصب وزارت جنگ مباحی و مفتخر گردید. این حال که بیست هشتم شهر رمضان المبارک است با کمال شکوه و اقتدار به امورات کل قشون ممالک ایران رسیدگی دارند، تا بعد چه شود. المقدر کافی.

حرره (...) داعی (...) احمد خلف آخوند ملا شکرالله مشمائی در شب بیست و هشتم شهر رمضان تحریر شد ۱۳۱۵